

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.434>
<https://orcid.org/0000-0003-3719-7487>

VILNIAUS UNIVERSITETAS
LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

Titas Krutulys

Istoriniai pasakojimai Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m.

DAKTARO DISERTACIJA

Humanitariniai mokslai,
Istorija ir archeologija (H 005)

VILNIUS 2023

Disertacija rengta 2018–2022 metais Vilniaus universiteto Istorijos fakultete.

Mokslinis vadovas –

prof. dr. Alfredas Bumblauskas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005). Nuo 2018-10-01 iki 2019-07-10,

doc. dr. Aurelijus Gieda (Vilniaus universiteto Istorijos fakultetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005). Nuo 2019-07-11 iki 2022-09-30.

Gynimo taryba:

Pirmininkas – habil. dr. Alvydas Nikžentaitis (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005).

Nariai:

dr. Dangiras Mačiulis (Lietuvos istorijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005),

prof. dr. Vasilijus Safronovas (Klaipėdos universiteto Baltijos regiono istorijos ir archeologijos institutas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005),

doc. dr. Aurimas Švedas (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai, istorija ir archeologija – H 005),

dr. Viktorija Šeina-Vasiliauskienė (Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, humanitariniai mokslai, filologija – H 004).

Disertacija ginama viešame Gynimo tarybos posėdyje 2023 m. vasario mėn. 10 d. 15 val. Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto 211 auditorijoje. Adresas: Universiteto g. 7, Vilnius, Lietuva, tel. +3702687280; el. paštas if@if.vu.lt

Disertaciją galima peržiūrėti Lietuvos istorijos instituto ir Vilniaus universiteto bibliotekose ir VU interneto svetainėje adresu:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

<https://doi.org/10.15388/vu.thesis.434>
<https://orcid.org/0000-0003-3719-7487>

VILNIUS UNIVERSITY
LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Titas Krutulys

Historical Narratives in the Lithuanian periodical press in Lithuanian language from 1904 to 1944

DOCTORAL DISSERTATION

Humanities
History and Archaeology (H 005)

VILNIUS 2023

The dissertation was prepared between 2018 and 2022 at the Faculty of History of Vilnius University.

Academic supervisor –

prof. dr. Alfredas Bumblauskas (Faculty of History, Vilnius University, Humanities, History and Archaeology – H 005). From 1 October 2018 to 10 July 2019.

doc. dr. Aurelijus Gieda (Faculty of History, Vilnius University, Humanities, History and Archaeology – H 005). From 11 July 2019 to 30 September 2022.

This doctoral dissertation will be defended in a public meeting of the Dissertation Defence Panel:

Chairman – prof. dr. Alvydas Nikžentaitis (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology – H 005).

Members:

dr. Dangiras Mačiulis (Lithuanian Institute of History, Humanities, History and Archaeology – H 005),

prof. dr. Vasilijus Safronovas (Klaipėda university Institute of Baltic Region History and Archaeology, Humanities, History and Archaeology – H 005),

doc. dr. Aurimas Švedas (Vilniaus University, Humanities, History and Archaeology – H 005),

dr. Viktorija Šeina-Vasiliauskienė (Institute of Lithuanian Language and Literature, Humanities, Philology – H 004).

The dissertation shall be defended at a public meeting of the Dissertation Defence Panel at 15:00 on 10 February 2023 in meeting room 211 of the Faculty of History, Vilnius University.

Address: Universiteto st. 7, Vilnius, Lithuania,

Tel. +370 2687280; e-mail: if@if.vu.lt

The text of this dissertation can be accessed at the libraries of the Lithuanian Institute of History and Vilnius University, as well as on the website of Vilnius University:

<https://www.vu.lt/naujienos/ivykiu-kalendorius>

SANTRUMPOS

ATR	– Abiejų Tautų Respublika
HMFR	– Humanitarinių mokslų fakulteto raštai
JAV	– Jungtinės Amerikos Valstijos
LDK	– Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė
LDP	– Lietuvių demokratų partija
LKDP	– Lietuvos krikščionių demokratų partija
LKMA SD	– Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai
LR	– Lietuvos Respublika
LSDP	– Lietuvos socialdemokratų partija
LTSR	– Lietuvos Tarybų Socialistinė Respublika
LU	– Lietuvos universitetas
LVLS	– Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjunga
SSRS	– Sovietų Socialistinių Respublikų Sąjunga
TFD	– Teisių fakulteto darbai
TLDP	– Tautiškoji lietuvių demokratų partija
VDU	– Vytauto Didžiojo universitetas

TURINYS

ĮVADAS.....	11
Problema.....	11
Probleminiai klausimai.....	14
Tyrimo objektas.....	14
Tyrimo erdvė ir chronologija	22
Tyrimo tikslas.....	23
Tyrimo uždaviniai	23
Tyrimo aktualumas.....	24
Tyrimo naujumas.....	25
Teorinės prieigos ir metodologija.....	25
Sąvokos	37
Šaltiniai.....	38
Istoriografijos apžvalga	44
Ginamieji teiginiai.....	68
Darbo struktūra ir prielaidos skaitymui.....	68
1. ISTORINIAI TEKSTAI PERIODINĖJE SPAUDOJE: KIEKYBINĖ APŽVALGA.....	71
1.1. Istoriniai tekstai periodinėje spaudoje 1904–1918 metais.....	71
1.1.1. Ar istorija buvo dažna tema ankstyvojoje lietuvių periodinėje spaudoje?	71
1.1.2. Kokie leidiniai? Kiek juose istorijos?.....	76
1.1.3. Apie ką rašyta? Istorinių tekstų teminė apžvalga	79
1.1.4. Apie kokius laikus rašyta? Istorinių tekstų chronologija.....	90
1.2. Istoriniai tekstai periodinėje spaudoje 1919–1944 metais.....	93
1.2.1. Bendrosios tendencijos: tąsa ir kaita	93
1.2.2. Istorinių temų ir asmenybių spaudoje pokyčiai.....	100
1.2.3. Istorijos geografijos pokyčiai	108

1.2.4. Chronologiniai pokyčiai	111
1.3. Istoriniai tekstai Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų periodinėje spaudoje 1907–1941 metais	115
1.3.1. Bendrosios tendencijos: tarp žurnalų ir tęstinių leidinių, akademijos ir draugijų.....	117
1.3.2. Lietuvos ir užsienio istorinių publikacijų pasiskirstymas laiko atžvilgiu	119
1.3.3. Būdingiausios istorinių publikacijų temos	122
1.3.4. Užsienio šalių istorijos geografija.....	128
1.3.5. Chronologinis istorinių tekstų pasiskirstymas.....	129
Apibendrinimas	134
2. ISTORINIAI PASAKOJIMAI LIETUVOS PERIODINĖJE SPAUDOJE: POLITINIŲ PASAULĖŽIŪRŲ PERSPEKTYVA 1904–1918 METAIS.....	136
2.1. Pirmieji legalūs lietuvių periodiniai leidiniai lietuvių kalba.....	136
2.1.1. Nuo lingvistinės prie politinės tautos	138
2.1.2. Svarbiausi istoriniai laikotarpiai: dvejopas senosios Lietuvos kultas	141
2.1.3. Lietuvos kilmingųjų ir Lietuvą pabudinusiujų kultas.....	146
2.1.4. Lietuviai priešų apsuptyje su pavergtais sąjungininkais.....	148
2.2. Lietuvos socialdemokratų spauda: kitos istorijos beieškant	152
2.2.1. Tarp proletariato ir tautos	155
2.2.2. Nelietuviška istorija be kunigaikščių ir be gerovės laikų	160
2.2.3. Proletariato herojai	170
2.2.4. Klasiniai priešai	173
2.2.5. Socialdemokratų draugai	176
2.3. Istoriniai pasakojimai Lietuvos demokratų partijos periodikoje	178
2.3.1. Istorijos veikėjas: apie tautas ir žmones	182
2.3.2. Nuo vergijos iki laisvos spaudos, tarp Lietuvos ir Europos	185
2.3.3. Herojai tautai ir laisviems valstiečiams	194

2.3.4. Nereliginios lietuvių liaudies priešai	199
2.3.5. Demokratų draugai	204
2.4. Lietuvos katalikų periodinė spauda	208
2.4.1. Lietuvių tautos ir katalikų istorija	213
2.4.2. Krikščioniškas Lietuvos ir pasaulio istorijos pasakojimas	217
2.4.3. Tarp kunigaikščių ir dvasininkų	231
2.4.4. Vokiečių, lenkų ir žydų sąmokslai	239
2.4.5. Katalikų draugai	245
2.5. Lietuvos tautininkų periodinė spauda	250
2.5.1. Tauta ir jos atspalviai	254
2.5.2. Tautinės istorijos paralelės tarp kunigaikštijos ir valstietijos	257
2.5.3. Vytautas ir jo ainiai	267
2.5.4. Lenkų ir vokiečių prispausta tauta.....	270
2.5.5. Lietuvių tautos draugai	274
2.6. Istoriniai pasakojimai pirmojo pasaulinio karo metų spaudoje laikraščiuose <i>Dabartis</i> ir <i>Lietuvos aidas</i>	278
2.6.1. Karo meto istorijos subjektai: tautos, miestai ir valstybės	280
2.6.2. Provokiškos ir viršpartinės Lietuvos istorijos etiudai.....	283
2.6.3. Herojai – tarp vokiečių draugų ir tikrųjų lietuvių.....	295
2.6.4. Lietuvos ir lietuvių priešai Vokietijos okupacijoje	301
2.6.5. Tautiniai ir valstybiniai draugai – Vokietija ir kaimynai	305
Apibendrinimas	310
3. ISTORINIAI PASAKOJIMAI LIETUVOS PERIODINĖJE SPAUDOJE: POLITINIŲ PASAULĖŽIŲ PERSPEKTYVA 1919–1944 METAIS.....	311
3.1. Tarpukario socialdemokratų marksistinės istorijos keliai.....	311
3.1.1. Socialdemokratai sugrįžta prie proletariato.....	313
3.1.2. Į rytojų be senųjų laikų: 1905 m. revoliucijos kultas	318
3.1.3. Griežtasis LSDP politinių herojų kanonas	321
3.1.4. Klasiniai priešai 2.0.....	324

3.1.5. Ideologiniai socialistų draugai.....	327
3.2. Valstiečiai liaudininkai – visuotinės istorijos ir demokratinės Lietuvos galimybės?.....	330
3.2.1. „Valstiečiai liaudininkai yra tautininkai pirmų pirmiausiai“	332
3.2.2. Demokratinė tautinės istorijos vizija	336
3.2.3. Valstiečių, liaudies ir demokratijos herojai	344
3.2.4. Priešai lietuvių ir liaudies	348
3.2.5. Progresuojančio pasaulio draugai.....	351
3.3. Tarpukario katalikai: tarp religijos ir kultūros	354
3.3.1. Tik tauta ir Dievas	357
3.3.2. Tarp tautininkiškos politinės ir krikščioniškos kultūros istorijos	360
3.3.3. Nauji katalikų herojai: rašytojai ir mokslininkai	373
3.3.4. Tautiniai katalikų priešai	378
3.3.5. Religijos, tautos ir kultūros draugai	381
3.4. Tautininkai arba valstybinė istorija spaudoje.....	384
3.4.1. Tautos ar valstybės istorija?	386
3.4.2. Tautiška lietuvių istorija ir kultūrą prarandanti Europa.....	389
3.4.3. Herojai: kanono tąsa ir tarptautiniai papildymai	401
3.4.4. Tauta prieš lenkus, komunistus ir kapitalistinę demokratiją	405
3.4.5. Tautos draugai: tarp kaimynų ir ideologinių sąjungininkų.....	407
3.5. Istoriniai pasakojimai Antrojo pasaulinio karo metais.....	411
3.5.1. Istorijos subjektai: nuo tautos iki liaudies ir rasės.....	414
3.5.2. Tarp vilko ir meškos: apie du istorijos vaizdavimo kraštutinumus ..	418
3.5.3. Supanašėję liaudiški arba provokiškai tautiniai herojai	429
3.5.4. Priešai: nuo antikapitalizmo prie antisemitizmo	434
3.5.5. Sovietų ir nacių draugai: nuo etalonų iki užuojautos objektų	438
Apibendrinimas	443
IŠVADOS.....	445
ŠALTINIAI IR LITERATŪRA	453

PRIEDŲ SĄRAŠAS.....	481
PRIEDAI.....	485
SUMMARY.....	568
CURRICULUM VITAE.....	595
PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS.....	596

This is may past

There is only myth within it

Esdras Parra, *How to Survive Hope*

Istoriją rašyti taip sunku, kad daugelis istorijos rašytojų priversti daryti nuolaidas sakmei ir naudoti jos poetinę techniką.

Erich Auerbach, *Mimezis*

IVADAS

Problema. Filosofas Giorgio Agambenas yra pasakęs: „Kiekviena kultūra visų pirma yra tam tikras laiko potyris ir jokia nauja kultūra nėra galima be šio potyrio pasikeitimo.“¹ Lietuvai atgavus nepriklausomybę po 1990-ųjų ir pradėjus kokybiškai naują epochą, buvo stengiamasi atvesti į būsimą ateities komunistinę gerovę orientuotą laiko suvokimą. Naujasis kultūros projektas buvo atremtas į tęstinumo su tarpukario Lietuvos Respublikos laikotarpiu įtvirtinimą. Kovo 11-osios Aktas ryškiausias šio tęstinumo teisinis užtikrinimas ir politinis pareiškimas, tačiau kartu buvo stengiamasi prisijaukinti ir tarpukario istorijos supratimą.. Lietuvių išeivijos perduota, emigracijoje puoselėta Lietuvos istorinė tradicija kartu su ryškiausių tarpukario veikalų masiniais perleidimais tapo dominuojančia negrožine literatūra, lietuvių pirktą daugiau nei bet kada iki tol². Šis susidomėjimas XX a. pirmoje pusėje steigto praeities laiko potyriu buvo selektyvus: pasirinkti daugiausia tautininkų valdymo laikotarpiu leisti istorikų kūriniai.

Dar 1990-ųjų pradžioje tapo aišku, kad *smetonmečio* atminties kultūros perkėlimas nebus itin sėkmingas. Epochos pradžioje šalia A. Šapokos redaguotos istorijos³ buvo galima įsigyti ir taip pat gausiai pirktą (50 tūkst.

¹ Giorgio Agamben, *Infancy and History: On the Destruction of Experience*, London, Verso, 2007, p. 91.

² Istorikas Aurelijus Gieda yra suskaičiavęs svarbesnių 1988–1992 m. perleistų istorinės tematikos knygų tiražus, dauguma jų siekė 40–100 tūkst. Šie skaičiai rodo beprecedentį istorinių veikalų populiarumą. Žr.: Aurelijus Gieda, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 13.

³ Šią istorinę sintezę galima laikyti įtakingiausia iki šių dienų, o visuotinis jos paplitimas sietinas su aptariamu transformacijos laikotarpiu: „Galima tarti, kad *Knyga* [A. Šapokos redaguota *Lietuvos istorija*], jei išilginiame istorijos pjūvyje

egz.) nihilistinį Ričardo Gavelio „Vilniaus pokerį“⁴. Tautiškumo išaukštinimo ir pagarbos praeičiai kanonas negalėjo būti suderintas su šmaikščiais rašytojo pastebėjimais: „Faktus galima dėlioti įvairiai, ypač kada jų trūksta.“⁵ Ilgainiui ir pati šiuolaikinė Lietuvos istoriografija nutolo nuo tarpukario istorijos kanono: šiuos pokyčius įprasta susieti su Lietuvos atgimimo istorijos studijų autorių grupe ir prof. Edvardo Gudavičiaus Lietuvos istorijos samprata. Pirmieji daugiausiai permastė santykį su XIX a. tikrove. Papildė itin lituanizuotą diskursą kitų Rusijos imperijos tautybių etninėje Lietuvos teritorijoje patirtimis. Antrasis nubrėžė naują Lietuvos istorijos kaip nuolatinio Europos vijimosi perspektyvą⁶.

Per paskutinius 30 metų buvo iškelta daug skirtingų tarpukario interpretacijų. Aprašytas ilgiausiai valdžiusio prezidento A. Smetonos ir jo partijos kurtas Lietuvos vaizdinys bei santykis su tautinėmis mažumomis ir kaimynais⁷. Šis turinys traktuotas kaip pagrindinis, siekiant suprasti specifinį

išmatuotume įvairias jos poveikio sritis, buvo net populiarnesnė, nei tai pastebima *plika akimi*.“ Žr.: GIEDA, Aurelijus, „Adolfo Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“: populiarumo kontekstai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2007, Nr. 3, p. 115–123.

⁴ Literatūrologas Nerijus Brazauskas įvertino R. Gavelio romaną kaip chrestomatinį lietuvių antiromano pavyzdį, kuris: „išlaisvina lietuvių romano tematiką iš kanoninių, patriotinių, vertybinių, istorinių, mitinių ir kitokių gniaužtų“. Šia prasme tai netiesiogiai prieš A. Šapokos istorinį pasaulėvaizdį pasisakantis postmodernus kūrinys. Žr.: BRAZAUSKAS, Nerijus, „Lietuvių romano istorija kaip antiromano istorija“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2010, T. 11, p. 105.

⁵ Ričardas Gavelis, *Vilniaus pokeris*, Vilnius, Vaga, 1989, p. 44.

⁶ Lietuvos atgimimo istorijos studijų reikšmę Lietuvos istoriografijos raidai yra apžvelgęs istorikas Aurelijus Gieda: „LIAS bendradarbių aplinkoje siekta ne tik išsivaduoti iš siaurai suprantamos tautinės istorijos. Savo darbais LAIS grupė atnaujino kai kurias pamatines Lietuvos istoriografijos sampratos XIX a. nuostatas (...)“. Žr.: GIEDA, Aurelijus, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 28. Edvardo Gudavičiaus įtaka istorinio pasakojimo kaitai: „istorikas nuosekliai konstravo naują didįjį istorinį pasakojimą apie Lietuvos istorijos raidą, žvelgiant į ją iš ilgalaikės perspektyvos – civilizacijų kaitos kontekste, taip pat – apie Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vietą Vidurio ir Vakarų Europos bei pasaulio istorijoje.“, Žr.: ŠVEDAS, Aurimas, „Istorijos inžinieriaus gyvenimo darbas“, in: *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, red. Aurimas Švedas, Vilnius, Aukso žuvis, 2019, p. 8.

⁷ Prie Antano Smetonos pasaulėžiūros ir jo įtakos visuomenei analizės daugiausiai prisidėjo Alfonso Eidinto studijos. Panašiai ir Bernaras Ivanovas sureiškino (nors ir gerokai kritiškiau pristatė) Antano Smetonos ir tautininkų konstruotus tautiškumo įvaizdžius, analizuodamas tautinių mažumų vaizdavimo diskursą. Žr.: Alfonsas Eidintas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, 512 p.; IVANOVAS, Bernaras, *Tautiškumo beiškant Antano*

epochos žmonių požiūrį į laiką, kartu ir praeitį. Centrinėmis temomis paverstos pačios įtakingiausios istorinės propagandinės kampanijos bei bendra valstybinė kultūros ir švietimo politika⁸. Tokiam požiūriui, teigiančiam valstybės nuostatų pirmumą, iš dalies prieštaravo bandymas istorinius pasakojimus susieti su akademinių istorikų veikla, šitaip institucionalizuotą istoriją pateikiant kaip pagrindinę santykio su laiku kūrėją⁹. Išbandytas ir tam tikras vidurio kelias – intelektualinės istorijos perspektyva. Lietuva buvo tautinė valstybė, kurią kaip atskirą politinį darinį sukūrė tautinio atgimimo judėjimo dalyviai – nedidelė išsilavinusių lietuviškai kalbėjusių žmonių dalis, paskleidusi savo idėjas platesniems visuomenės sluoksniams¹⁰.

Tyrimai nušvietė tam tikrus visuomenės interpretacijų būdus, bet klausimas, koks iš tiesų buvo Lietuvos visuomenės XX a. I pusėje santykis su praeitimi, kaip viena interpretacija papildo kitą, lieka iki galo neatsakytas. Neaiškus tebėra santykis tarp istorikų kurtų tekstų ir kitų humanitarų ir socialinių mokslų atstovų santykio su praeitimi, taip pat visų akademikų ryšiai su istorijos politika. Neatskleistos įvairių politinių partijų ir su jomis susijusių pasaulėžiūrinių grupių nuostatos praeities klausimais ir jų ryšys su valstybine istorijos politika. Beveik visuose tyrimuose kone išnyksta paskiro kaimo arba miesto žmogaus istorinė savimonė, ji preskriptyviai nurašoma kaip nereikšminga arba nepasiekiamą. Pažymėtinas ir nuolatinis laikotarpių iki Pirmojo pasaulinio karo ir tarpukario atskyrimas, padalijant tai skirtingų specializacijų mokslininkams ir supriešinant epochų problematikas, o pasauliniai karai kolektyvinės atminties atžvilgiu tyrinėti nedaug, užleidžiant vietą smurto ir politikos istorijai.

Dauguma šių aspektų virsta bendra lietuvių periodinės spaudos nepakankamo ištirtumo problema. Vis dar tiriamuoju apibendrintu žvilgsniu neaišku, ką, kiek ir kaip apie istoriją rašė periodinė spauda, o juk kaip tik joje galima atsekti tam tikrą valstybinių, politinių, akademinių ir tautinio atgimimo veikėjų pozicijų susipynimą. Periodikoje atstovautos pačios įvairiausios visuomenės grupės nuo vaikų iki kareivių, ryškiausiai

Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas, Vilnius, Versus aureus, 2005, 342 p.

⁸ Plačiausiai ir ilgiausiai tarpukario Lietuvos kultūrą ir kolektyvinę atmintį iš *viršaus*, išryškinant valstybinę ir jai pavaldžių institucijų (mokyklų ir muziejų) perspektyvą, nagrinėjo istorikas Dangiras Mačiulis. Žr.: istoriografijos apžvalgos skyrelį.

⁹ Ši tyrimų tradicija pristatyta istoriografijos apžvalgoje.

¹⁰ Pvz.: BALKELIS, Tomas, *Modernios Lietuvos kūrimas*, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 256 p.

atspindėtos skirtingos ideologinės pozicijos, tad kaip tik joje galima aptikti bene išsamiausiai visuomenės santykio su istorine praeitimi vaizdinį.

Probleminiai klausimai

1) Ar praeitis bendriausiu atžvilgiu buvo svarbi to meto lietuvių visuomenės elitui, leidusiam periodinę spaudą ir plėtojusiam akademinį diskursą? Kiek periodiniuose leidiniuose būta istorinės tematikos tekstų ir kokia jų vieta visame leidinio straipsnių kontekste?

2) Kiek pasaulėžiūrinėje periodinėje spaudoje tiesiog įtvirtintas tuomet veikęs (kituose tyrimuose aprašytas) valstybinis ar tautinis istorinis pasakojimas, o kiek leidinius galima traktuoti kaip originalius istorinio pasakojimo kūrėjus? Kokie ryškiausi skirtingi istoriniai pasakojimai veikė Lietuvoje ir kaip jie priklausė nuo leidinių deklaruotos pasaulėžiūros, paskirties, tikslinės auditorijos?

3) Kokį istorinį pasakojimą lietuvių kalba spaudoje kūrė Lietuvą karų laikotarpiu užėmę svetimų valstybių režimai (Vokietija ir SSRS)? Ar šie pasakojimai buvo unikalūs aptariamo laikotarpio kontekste ar tik išryškino anksčiau pastebėtas tendencijas?

4) Kokią vietą šalia Lietuvos istorijos užėmė užsienio šalių praetis refleksijos? Ar istorinis pasakojimas pasakojimas visada apsiribojo tik tauta kaip centriniu istorijos subjektu?

Tyrimo objektas. Šio tyrimo objektas yra istoriniai pasakojimai lietuvių periodinėje spaudoje Lietuvoje 1904–1944 metais.

Istorinis pasakojimas (arba *naratyvas*) suprantamas kaip pasakojimas apie praeitį ir pretenduojantis į istorinę tiesą, tačiau nebūtinai yra sukurtas istoriko¹³. Istoriniai pasakojimai gali būti suvokiami dvejopai – tai gali būti pats paprasčiausias informacijos apie įvykį, reiškinių ar asmenį perdavimas arba visos pasaulio ar šalies istorijos pasakojimo būdas – tam tikra struktūra, parodanti, ką, kaip ir kodėl iš praeities reikia atsiminti¹⁴. Ši antroji istorinio pasakojimo samprata kaip tam tikrai visuomenei, valstybei ar epochai būdinga praeities suvokimo struktūra ir turinys kartais pavadinama *istoriniu metapasakojimu*. Šį terminą pavartojęs Jeanas Francois Lyotard'as, pažymėjo, kad visuomenėse tam tikru metu veikia paprastai vienas dominuojantis *metapasakojimas* (pranc. *métarécit*), kuris jo autorių ir skleidėjų įtvirtina pasaulio vaizdą ir žinių visetą. Plačiausiai

¹³ WHITE, Hayden, „The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory“, in: *History and Theory*, Vol. 23, No. 1, 1984, p. 33.

¹⁴ FULDA, Daniel, „Historiographic Narration“, 2014, in: *the living handbook of narratology*[interaktyvus], prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/historiographic-narration>>.

metapasakojimas yra kokia nors visą tikrovę besistengianti paaiškinti ideologija (komunizmas, nacionalizmas, liberalizmas ar fašizmas), o *istorinis metapasakojimas* suprastinas kaip jo siauresnė dalis, skirta praeičiai paaiškinti¹⁵.

Lietuvių istoriografijoje šalia metapasakojimo įtraukiamas ir konkuruojantis *alternatyvus metapasakojimas*, atstovaujantis kitai (nedominuojančiai konkrečiu metu) ideologijai, pasaulėžiūrai¹⁶. Šiuo požiūriu istorinė epocha suvokiama kaip savita įsitvirtinusio metapasakojimo ir potencialių, silpnesnių istorinių metapasakojimų kova.

Istorinis pasakojimas kaip akademinų tyrimų sritis yra postmodernizmo teorijos dalis, kvestionuojanti istorijos mokslo pagrindus. Skirtingai nei pagrindiniu savikritikos instrumentu tebesanti istoriografijos ir istorikos istorija, istorinio pasakojimo tema griežčiau kelia istorijos raidos ir jos santykio su visuomene problemą ir trina ribą tarp mokslo ir literatūros¹⁷. Šiuo požiūriu periodinė spauda (plačiausiai suvokiant) yra tinkama terpė ieškoti istorinių pasakojimų: joje pateikiama istorijos vizija artimesnė literatūrai ir propagandai nei istorinių tyrimų publikacijos, o visuomenės santykis su istorija tampa vienu bent iš dalies pamatuojamų rodiklių.

Istorinio metapasakojimo istorikų tyrimuose dažniausiai ieškoma konkrečių asmenybių, gebėjusių sukurti kokybiškai naują istorinę sintezę arba pasižymėjusių unikalėmis istorinėmis ar istoriosofinėmis įžvalgomis, kūryboje. Būtent taip jau yra pristatytas S. Daukantas, Maironis, V. Kudirka, J. Basanavičius, St. Šalkauskis, Z. Ivinskis, E. Gudavičius ir kt.¹⁸ Šio tyrimo

¹⁵ LYOTARD, Jean- François, *Postmodernus būvis*, Vilnius, Baltos lankos, 2010, p. 5–9; 85.

¹⁶ BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas“, in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 15–47.

¹⁷ MCCULLAGH, Behan, „The Truth of Historical Narratives“, in: *History and Theory*, 1987, Vol. 26, No. 4, p. 30–46.

¹⁸ Keli ryškesni tokių tyrimų pavyzdžiai: BAAR, Monika, *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford, Oxford University Press, 2010, 340 p.; ŽMUIDA, Eugenijus, „Maironio istoriosofija Lietuvos istorijoje“, in: *Maironio balsai: Kūryba, veikla, atmintis*, sud. Manfredas Žvirgždas, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 410–457; MERKYS, Vytautas, „Vincas Kudirka's concept of Lithuania“, in: *Lithuanian historical studies*, 2000, Vol. 5, p. 85–98; BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Penkios Zenono Ivinskio teorinės novacijos“, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, Nr. 4, p. 14–34; BARANOVA, Jūratė, „Stasio Šalkauskio (1886–1941) ir Antano Maceinos (1908–1987) istoriosofija“, in: *Istorijos filosofija*, Vilnius, Alma littera, 2000, p.

išeities taškas yra kitoks – bandoma rasti ir identifikuoti skirtingus pasaulėžiūrinius, ideologinius, teminius laukus ir jiems priskirtinų istorinių tekstų grupėje rasti specifinius istorinio metapasakojimo bruožus. Tyrimas yra apie abi istorinio pasakojimo reikšmes – stengiamasi apžvelgti ir kiekybiškai įvertinti visus išsiskirtų periodinių leidinių istorinius pasakojimus (nepaisant jų pasikartojimo) ir kartu jais visais remiantis rasti metapasakojimus (jie, žinoma, gali sutapti ir tik nereikšmingai skirtis tarp įvairios pozicijos leidinių). Istorinio pasakojimo tyrimams būdingo autorystės iškėlimo vengiama. Mažai valstybei būdinga autorių sampyna, nepriklausomai nuo leidinio ideologinių principų ir autorių pažiūros kaitos, žurnalų straipsnių autoriai linkę slėpti savo tapatybę arba ir visai nepasirašyti (dienraščiuose).

Benedictas Andersonas savo nacionalizmo teorijoje teigė, kad pamatinis veiksnys, leidęs atsirasti skirtingoms tautoms, buvo nacionalinės spaudos kalbos paplitimas. Norminės bendrinės kalbos susikūrimą, kaip pagrindą bet kokiai įsivaizduojamai vieningai nacijai atsirasti, autorius susiejo su masiškai išplitusia periodine spauda¹⁹. Šiuo atžvilgiu jaunas lietuvių tautinis judėjimas, kurio pradžia siejama su periodinio leidinio „Aušra“ pasirodymu²⁰, B. Andersono galėtų būti traktuojamas kaip pavyzdinė teorijos iliustracija.

Tarpukario visuomenėje ryškiausia, populiariausia medija, skirtingai nei šiandien, išliko spausdintinis žodis, tik pačioje laikotarpio pabaigoje radijo imtuvų skaičius tapo panašus į laikraščių tiražus²¹. Periodinė spauda XX a. tapo masiškai vartojama, jos skaitymas atspindėjo socialinę žmonių tapatybę, autorių įvairovė gerokai pranoko XIX a. lietuvių tautinio atgimimo elito veikėjų skaičių²².

237–266; ŽEMGULIS, Vytautas, *Naratyvumo problema šiuolaikinėje istorijos filosofijoje*, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2006, 141 p.

¹⁹ ANDERSON, Benedict, *Įsivaizduojamos bendruomenės*, Vilnius, Baltos lankos, 1999, p. 53–63. Apie kalbos standartizaciją periodikos pagalba: VENCKIENĖ, Jurgita, „Dvejopa XIX a. pabaigos lietuviškų laikraščių rašyba“, in: *Raidžių draudimo metai*, sudarytojas Darius Staliūnas, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2004, p. 207–212.

²⁰ Nacionalizmo diskurso pradžia su „Ausra“ siejama: STALIŪNAS, Darius, „Lietuvos idėja *Aušroje*“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2013, T. 15, p. 271–292.

²¹ Anot J. Rimanto 1939 m. buvo 59 tūkst. radijo imtuvų, tuo metu *Lietuvos žinios* leistos iki 20 tūkst., *XX amžius* iki 40 tūkst., o *Lietuvos aidas* iki 90 tūkst. tiražu; Žr.: Juozas Rimantas, *Radijo problema Lietuvoje*, Kaunas, Spaudos Fondas, 1940, p. 10–32.

²² Didelius periodinės spaudos kaip galimo visuomenės reprezentanto kaitą XX a. rodo: pirma, gyventojų raštingumo augimas – 1923 m. 67 proc. raštingų žmonių, o

Periodikos paplitimas sutapo su politine diferenciacija ir tam tikra turinio įvairovė²³. Todėl periodika tautinio atgimimo kontekste visiškai neatskiriama ne tik nuo kalbinio tautiškumo, bet ir nuo politinių partijų. Ryškiausia ideologija buvo nacionalizmas. Ji persmelkė visas pagrindines pasaulėžiūras: „Tuo metu išryškėja mažiausiai trys modernios politinės paradigmos, kuriose plėtojamos savitos *lietuvio* versijos.“²⁴ Nacionalizmas reiškėsi dvejopai: griežtesne kultūriniu atžvilgiu kaip bandymas sukurti konkrečią, unikalią tautą, atrandant savitus jos interesus ir tautinės bendruomenės charakterį, moralę, paremtus konkretaus regiono istorija, savita kalba ir tos kalbos atstovų puoselėta kultūra²⁵ (šitokį jį gynė visų pirma tautininkų grupė ir dažniausiai krikščionys demokratai), ir švelniau kaip susitelkimas į lietuvius kaip politinį vienetą, už kurio teises reikia kovoti (nebūtinai siejant lietuviybę išskirtinai su etnosu)²⁶. Be nacionalizmo, tarp lietuvių plito ir kitos XIX a. susiformavusios pagrindinės ideologijos – socializmas (aptariamam laikotarpiui sietinas su marksizmu), liberalizmas ir konservatizmas, jos nevysiškai atitiko Vakarų ideologijų apibrėžimus, tačiau bent daliai jų idėjų stengiasi atstovauti.

Itin svarbūs to meto visuomenėms buvo iš senesnio ikimodernaus pasaulio išlikę religinės bendruomenės kurti žmonių tarpusavio ryšiai. Lietuvos kontekste šią pasaulėžiūrą geriausiai atspindėjo katalikybė, kurios pagrindu iki pat XX a. formavosi ir dauguma lietuviškai kalbėjusių žmonių bendruomenių. Kaip pažymi Paulius Subačius, skirtingai nei Vakarų Europoje, kurioje sąmoningas pamaldumas ir disciplinuotas religingumas buvo jau seniau įsitvirtinęs įprotis, Lietuvos visuomenėje tik XIX a. viduryje

1941 m. – 95 proc.; antra – lietuviškos periodikos Lietuvoje pasiūlos skaičiaus augimas, rodantis siekį įtikti pačioms įvairiausioms skaitytojų grupėms, pažiūroms ir interesams. Žr.: PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940. D. 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Kn. 1: A–M*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, p. 22, 24.

²³ HROCH, Miroslav, *Mažosios Europos tautos*, Vilnius, Mintis, 2012, p. 152–154.

²⁴ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, p. 125.

²⁵ WOODS, Eric Taylor, „Cultural nationalism“, in: *stateofnationalism.eu*, 2015, prieiga per internetą: <<https://stateofnationalism.eu/article/cultural-nationalism/#article>>.

²⁶ Tačiau: „visos jos Lietuvą (kultūrą, teisę, ekonomiką) atidavė lietuviams (tautai, visuomenei liaudžiai)“, Žr.: DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, 2015, p. 125.

matome tokio modernaus, atsakingo religingumo paplitimą²⁷. Naujų bendruomenių organizavimasis religiniu pagrindu plito panašiu metu kaip ir tautiniu. Todėl XX a. pradžioje neteisinga kalbėti apie visai nustumusį ir nebepaveikų religinės bendruomenės modelį, vertėtų akcentuoti tautiškumo ir religingumo sinkretizmą, kai uolus katalikiškų ritualų laikymasis siejamas su tautiškumu.

XX a. I pusės Lietuvos politiniame gyvenime veikė bent keturios ryškios skirtingomis ideologijomis besivadovavusios politinės partijos, turėjusios savo laikraščius, žurnalus, periodiką jaunimui ir organizacijas. Tai krikščionys demokratai, valstiečiai liaudininkai, socialdemokratai ir tautininkai. Įtakingiausia nuo pat spaudos draudimo panaikinimo buvo katalikų spauda, ji turėjo patį didžiausią leidinių skaičių, didžiausius tiražus (ypač jeigu ir *Viltį* laikytume jungtiniu tautininkų ir katalikų projektu)²⁸, ir iš karto po nepriklausomybės paskelbimo sulaukė didžiausio visuomenės palaikymo. Kaip pažymima istoriografijoje, literatūrinė katalikų spauda šiuo laikotarpiu buvo kokybiškiausia ir gausiausia²⁹, o politinė mintis buvusi daugiausia išplėtotą, pasiūlusi bent keletą skirtingų politinių projektų³⁰. Tautininkų periodinė spauda iki Pirmojo pasaulinio karo buvo glaudžiai susijusi su katalikų ir iki 1926 m. buvo gana nepopuliari, atėjus į valdžią Antanui Smetonai tapo valstybine pozicija. Tyrimuose būtent *Lietuvos aidas* ir *Vairas* pateikti vertinimai nuo 1927 metų istoriniais klausimais interpretuojami kaip geriausiai perteikiantys visos valstybės ir (iš dalies) visuomenės poziciją³¹. Valstiečių liaudininkų srovė, išsivysčiusi iš Lietuvos demokratų partijos ir laikraščio *Varpas*, istorijos eigoje sujungusi įvairias politines organizacijas, sekė Rusijos liberalių partijų tradicijomis. Iki Pirmojo pasaulinio karo tai buvo viena iš ryškiausių Vilniuje veikusių lietuvių politinių grupių, turėjusių kelis nuolatėjusius periodinius leidinius ir

²⁷ SUBAČIUS, Paulius, *Lietuvių tapatybės kalvė*, Vilnius, Aidai, 1999, p. 95–99.

²⁸ GRIGARAVIČIUS, Algirdas, „Nesantaikos laikai: Vilties redaktoriaus Antano Smetonos pasitraukimas“, in: *Kultūros barai*, 2009, Nr. 10, p. 75–83.

²⁹ VILIŪNAS, Giedrius, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje: 1918–1940*, Vilnius, Alma littera, 1998, 183 p.

³⁰ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, 2015, p. 162.

³¹ MAČIULIS, Dangiras, „Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–138; MAČIULIS, Dangiras, STALIŪNAS, Darius, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2015. 322 p.; IVANOVAS, Bernaras, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*, Vilnius, Versus aureus, 2005, 342 p.

dienraštį. Ištikimiausi šiai srovei leidiniai laikytini *Lietuvos žinios* ir *Lietuvos ūkininkas*. Savęs su šia srove neidentifikavo, tačiau idėjiškai artimas buvo ir žurnalas *Kultūra*³². Pirmoji lietuvių politinė partija Lietuvos socialdemokratai po 1905 m. buvo menkai įtakinga politinė grupė, leidusi periodinius leidinius trumpą laiką, ilgiausiai ėjo savaitraštis *Socialdemokratas*.

Šalia išskirtų ideologijų į tyrimą įtraukti akademiniai, moksliniai leidiniai. Vienas iš pirmųjų lietuviškų mokslinių tęstinių leidinių, leistas Lietuvių mokslo draugijos, *Lietuvių tauta* subūrė įvairius mokslininkus, tačiau daugiausia domėjosi humanitariniais mokslais, iš jų istorijai skirta gana svarbi vieta³³. Po Lietuvos universiteto (toliau – LU) sukūrimo atsirado daug humanitarinių ir socialinių mokslų leidinių, daugelyje jų galima aptikti tam tikrą skaičių istorinės tematikos tekstų, skirtų savo mokslo praeičiai aprašyti ir įvertinti³⁴. Mokslinių leidinių santykis su ideologijomis buvo gana problemiškas – viena vertus, dalis rašiusių autorių aktyviai reikėsi ir partinėje spaudoje, savo darbais jie aiškiai plėtojo konkrečios pasaulėžiūros idėjas. Istoriografijoje matomas idėjinis susiskaldymas pagal fakultetus³⁵. Tačiau patys leidiniai savo struktūra ir publikacijų pobūdžiu stipriai skyrėsi nuo partinių leidinių, juose rašę akademikai įprastai stengėsi išvengti atviro savo pažiūrų deklaravimo. Šia prasme akademiniai leidiniai analizuojami tik kiekybiniame tyrime yra reikšmingi kaip parodantys pasaulėžiūrinių srovių spaudoje matomų istorinių pasakojimų ribas ir santykį su akademiniu elitiniu

³² Giedrius Viliūnas „Kultūrą“ apibūdina kaip kairiojo ir liberaliojo visuomeninio sparno kultūros leidinį, skirtą mokslui populiarinti. Žr.: VILIŪNAS, Giedrius, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje: 1918–1940*, Vilnius, Alma littera, 1998, p. 44.

³³ „Iki I Pasaulinio karo pabaigos išėjo 8 „Lietuvių Tautos“ numeriai, sudarę knygas. Juose buvo 70 straipsnių, iš kurių: 17 filologijos, 13 literatūros, 15 istorijos, 11 etnografijos, 3 tautosakos, 3 archeologijos, 1 antropologijos, 1 medicinos, 1 biologijos tema ir 5 dokumentų publikacijos“, Žr.: PAŠKEVIČIŪTĖ-KUNDROTIENĖ, Eglė, „LMD leidybinė veikla“, in: *Mokslo ir technikos raida*, 2009, T. 1, Nr. 1, p. 130.

³⁴ Vidas Gečionis savo darbe pateikė 12 ryškiausių LU ir VDU humanitarinių mokslų žurnalų straipsnių (iš viso 653) bibliografiją, joje nesunku pastebėti istorinės tematikos publikacijų sklaidą ir už istorinės tematikos žurnalų ribų. Žr.: GEČIONIS, Vidas, *Kauno humanitarų akademinės bendruomenės leidybinė veikla 1922–1939 m.*, magistro darbas, Vilnius, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2011, 9, 57–76.

³⁵ Pavyzdžiui, Valdas Selenis ideologiniu pagrindu aprašo istorikų konfliktus ir įtampas tarp iš esmės katalikiško Teologijos-filosofijos fakulteto, į kairę linkusio Teisės fakulteto, nuosaikesnio Humanitarinių mokslų fakulteto. Žr.: SELENIS, Valdas, *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1940 metais*, daktaro disertacija, Kaunas, VDU, 2008, p. 77–88.

diskursu. Visuomeninėje ideologijų valdomoje periodikoje aktyviai reiškėsi ir istorikai, tačiau tai nereiškia, kad kolektyvinė atmintis funkcionavo kaip mokslininkų produktas, nėra visai aišku ar istorikų praeities vizija turėjo įtakos ir kitų sričių mokslų praeities supratimui.

Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metais leista lietuvių periodinė spauda propagavo okupacinės valdžios idėjas ir stengėsi įteigti savitą kolektyvinės atminties vaizdinį (*Dabartis*, *Tiesa*, *Ateitis*) arba skelbėsi suvienijusi visas lietuviškas ideologijas ir propaguojanti visų partijų bendrą požiūrį (*Lietuvos aidas*). Nors įprasta karų laikotarpį matyti kaip visuomenės raidos trikdžius, ar atminties kultūros baltąsias dėmes (karas prisimenamas kaip trauma, tačiau atmintis karo metu dažnai ignoruojama), šio tyrimo kontekste karo istoriniai naratyvai matomi kaip integrali lietuviško istorinių pasakojimų visumos dalis, keičianti vyraujanti praeities ir kultūros supratimą, bet niekada jo visiškai neatsisakanti. Kaip ideologiškai SSRS paprastai traktuojama kaip marksistinė radikali kairė, o Nacistinė Vokietija – kaip radikali dešinė, tikėtina, kad egzistavo ir tam tikras ryšys tarp lietuviškų kairės bei dešinės srovių praeities supratimo ir minėtų okupacinių režimų pasaulėžiūrų.

Periodinėje spaudoje istorinėmis temomis rašyta ne tik apie *savą* dažniausiai lietuvišką praeitį, bet ir apie *svetimą* užsienio šalių praeitį. Bent trys iš keturių išskirtų ideologinių grupių traktuotinos kaip Europos partijų kopija³⁶, pritaikyta lietuviams. Joms kaip pasaulėžiūroms, pagrįstoms nelietuviška tradicija, tikėtina, kad buvo svarbu referuoti užsienio praeities fenomenus. Istorinis pasakojimas periodikoje nebūtinai turi rodyti mąstymą tautomis (nors yra užrašytas lietuvių kalba), užsienio šalių istorijos siužetai, atsižvelgiant į leidinio turinį, gali būti traktuojami kaip svarbiausias istorinio pasakojimo turinys (tai itin akivaizdu kalbant apie sovietinę spaudą, kur centriniu stengiamasi paversti SSRS istorijos pasakojimą).

Įvairių atmintį kuriančių ideologijų poveikumas individualiu lygmeniu yra itin sunkiai išmatuojamas reiškinys, todėl remiamasi daugiausia spaudoje apibrėžiamais istoriniais vaizdiniais ir diskursais, nepretenduojama atskleisti paskirų asmenų požiūrio į praeitį. Tyrime nekeliamas periodikos skaitytojų istorijos recepcijos klausimas, menkai atskleidžiamas smulkesnių bendruomenių regioninių ar specializuotos spaudos leidėjų požiūris, todėl

³⁶ Justinas Dementavičius, aprašydamas lietuviškų ideologijų valstybės sampratą, pastebėjo katalikų, valstiečių-liaudininkų ir Lietuvos socialdemokratų ryšius su užsienio teoriniais kontekstais. Žr.: DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, 2015, p. 126–244.

stengiamasi parodyti spaudos komunikacinę erdvę, geriausiai atspindėjusią lietuvių elito, akademijos ir politinių pasaulėžiūrų požiūrį.

Istorinio pasakojimo analizės tyrimai paprastai krypsta į formos analizę, susitelkiant ties istorikų naudojamomis meninės raiškos priemonėmis ir pasakojimo logika³⁸, arba ties konkrečių tautinių mitų apžvalga³⁹. Šiame tyrime daugiausia analizuojamas antrasis. Pagrindiniai šio darbo istorinio pasakojimo elementai yra aptinkami grožiniuose romanuose, filmuose, kitose pasakojimu pasižyminčiose medijose⁴⁰: 1) istorijos veikėjas, subjektas(kas yra istorinio pasakojimo centre); 2) pasakojimo struktūra (istorinių laikotarpių sureikšminimas, sumenkinimas, istorijos santykis su dabartimi ar ateitimi, bendras laiko supratimo modelis); 3) heroizuojamos asmenybės (ir jų grupės) istorijos tėkmėje; 4) istoriniai antagonistai (priešiška istorinio subjekto atžvilgiu nusiteikusios, jam kenkusios (dažniausiai) tautos ar valstybės); 5) istorinio subjekto svarbiausi draugai (palankiai nusiteikusios arba teisingą pavyzdį rodančios (dažniausiai) tautos ar valstybės).

³⁸ Darbai, analizuojantys Lietuvos istoriografiją, filosofiją, literatūrologiją remdamesi Hayden White teorija: ŽEMGULIS, Vytautas, „M. Jučo istorinės monografijos „Žalgirio mūšis“ naratologinė analizė“, in: *Istorija*, 2008, Nr. 71(3), p. 56–64; ŽMUIDA, Eugenijus, „Maironio istoriosofija Lietuvos istorijoje“, in: *Maironio balsai: Kūryba, veikla, atmintis*, 2019, p. 410–457; BRAZAUSKAS, Nerijus, „Dzūkijos ir Suvalkijos partizanų dienoraščiai: antifikcija ir interpretavimo strategijos“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2015, T. 21, p. 322–346; KABELKA, Gintaras, „Lietuvos filosofijos istoriografijos bruožai“, in: *Logos*, 2009, Nr. 61, p. 22–29; 2010, Nr. 62, p. 15–23; DRAGENYTĖ, Ramutė, *Lietuvių literatūros istorija: teorinis rašymų tyrimas*, daktaro disertacija, Vilnius, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2015, 291 p.

³⁹ Darbai, analizuojantys Lietuvos istorinės atminties kultūrą ir istoriografiją remdamesi Anthony D. Smith tautinių mitų teorija: JANUŽYTĖ, Audronė, „Petras Klimas' concept of nationalism“, in: *Istorija*, 2004, T. 62, p. 57–66; GIRDAUSKAITĖ, Miglė, *Daugiakultūrės Vilniaus istorijos reprezentacija nepriklausomos Lietuvos istorijos vadovėliuose*, magistro darbas, VU, 2019. 61 p.; ŠUTINIENĖ, Irena, „Tautos istorijos pasakojimo simboliai Lietuvos gyventojų tautinėje vaizduotėje“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 297–396.

⁴⁰ Vienas iš tipišių pasakojimo teorijos taikomos išvardytoms medijoms pavyzdžių Seymour Chatman išskiriami pasakojimo elementai, naratyvą skiriantis į formą ir siužetą, o šį dalijantys į įvykius (kurie gali būti veiksmams arba nutikimams) ir egzistentus (veikėjus ir pasakojimo foną).: Žr.: CHATMAN, Seymour, *Story and Discourse– Narrative Structure in Fiction and Film*, New York, Cornell University Press, 1980, p. 15–42.

Šis tyrimas yra ir kiekybinis, jame skaičiuojami ir klasifikuojami visi istorinių bruožų turintys tekstai. Klausinama, kiek leidinys suinteresuotas istoriniu turiniu, apie kuriuos laikotarpius ir visuomenės dažniausiai kalbama, kokie siužetai įprastai kartojasi.

Tyrimo erdvė ir chronologija. Nagrinėjimo objektas – legalūs lietuvių kalba publikuoti ir Lietuvos teritorijoje leisti 1904–1944 m. periodiniai leidiniai. Atsiribota nuo kitų regione gyvenusių tautinių grupių ir lietuvių emigrantų leistos spaudos. Tarpukariu Lietuvoje gyveno iki 20 proc. ne lietuvių tautybės žmonių ir buvo leista žydų, lenkų, rusų ir vokiečių periodinė spauda, todėl toks sprendimas sumažina istorinių pasakojimų įvairovę ir neleidžia aprėpti visos Lietuvos visuomenės. Išimtinai lietuvių periodika pasirinkta siekiant rasti skirtingų lietuviškos tapatybės ir istorinės atminties būdų, kitų kalbų istoriniai pasakojimai paprastai suponuoja gana nevienodą lietuvišką diskursą, nes skirtumai tarp skirtingų tautinių grupių didesni nei pačios grupės viduje⁴¹. Antra vertus, tautinių mažumų periodikoje istoriniai pasakojimai dažnai susieti su visai kitų visuomenių kontekstais, kuriems tinkamai atskleisti reikia plačių tautinių grupių periodikos raidos kitose šalyse ar regionuose kontekstų⁴². Daugiakalbiame lyginamajam tyrimui trukdo ir kalbos barjeras. Nors Amerikos lietuvių spauda vis dar ištirta gerokai mažiau nei Lietuvos⁴³, o jos įtaka ypač XX a. pradžios Lietuvoje buvo ryški, jos kartu su kitomis diasporų periodikomis (daugiausia kaimyninių šalių (Latvijos, Lenkijos, Rusijos) leidiniai) nuspręsta neanalizuoti dėl įvairių visuomeninių kontekstų, periodinių leidinių reprezentatyvumo ir apskritai skirtingų leidinių gausos.

Analizuojama Lietuvos teritorija yra kintanti. Iki 1918 m. formaliai Lietuvai priskiriamai teritorijai priklauso Vilnius ir Seinai, kur buvo svarbūs periodikos leidybos centrai, tarpukariu šie regionai priklausė Lenkijos Respublikai ir į tyrimą nepatenka. Taip pat neanalizuojama Rytų Prūsijos lietuviškoji spauda, į tyrimą nepatenka ir Klaipėdos krašte leista periodika. Išimtis dėl šių leidinių svarbos aptariamo laikotarpio pasaulėžiūrų raidai

⁴¹ BUCHOWSKI, Krzysztof, *Litvomanai ir polonizuotojai*, Vilnius, Baltos lankos, 2012, 608 p.

⁴² „Tą parodo įvairių tautinių grupių erdvines sampratas analizuojanti straipsnių rinktinė, kurioje skirtingi kalbiniai kontekstai beveik nepersidengia istorinio pasakojimo požiūriu.“ Žr.: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgaime XIX šimtmetyje*, sud. Darius Staliūnas, Vilnius, Baltijos kopija, 2015, 315 p.

⁴³ Rimčiausiu darbu šia tema iki tarpukario laikotarpio vis dar laikytina: RAGUOTIS, Bronius, *Amerikos lietuvių periodinė spauda 1879–1919 metais*, Marijampolė, Ramona, 2003, 292 p.

darbe daroma tik dviems leidiniams – Sankt Peterburge leistam laikraščiui *Lietuvių laikraštis* ir Tilžėje leistam *Darbininkų balsui*. Darbe nebandoma parodyti paskirų Lietuvos regionų ar apskričių periodinių leidinių istorinių pasakojimų, skirtumų ieškoma skirtingų pasaulėžiūrų ir akademinų periodikų požiūriu.

Tyrimo chronologija prasideda spaudos lotyniškais rašmenimis lietuvių kalba draudimo panaikinimu 1904 m., o baigiasi antrosios Sovietų okupacijos pradžia 1944 metais. Laikotarpio pasirinkimą lėmė: 1) po 1904 m. susikūrė ryškiausios lietuvių politinės partijos, spaudos legalizavimas leido platesnį periodikos pasiekiamumą; 2) epocha byloja apie tam tikrus istorinės sąmonės pokyčius (vadinamąją *aušrinę historiografiją* keičia kritiškesnis požiūris), kuris atsispindėjo ir spaudoje; 3) chronologijos išplėtimas leidžia įvertinti legalios spaudos lietuvių kalba raidą, įtraukiant svarbiausius istorinius įvykius, galėjusius turėti įtakos ir istorinėms publikacijoms (1905 m. revoliucija, Didysis Vilniaus seimas, Pirmojo pasaulinio karo pradžia, Vokietijos okupacija, Nepriklausomybės paskelbimas, karinis perversmas, Vilniaus atgavimas, sovietinė ir nacistinė okupacijos); 4) chronologijos pabaigos pasirinkimas sietinas su menkai ištirta karo meto periodikos kurta istorine atmintimi, ir dėl kylančių dvejonių, kaip traktuoti nacistinės Vokietijos lietuvišką periodiką, kuriai didelę įtaką turėjo Lietuvos aktyvistų fronto veikla, nacistinė propaganda iš dalies leido reikštis ir lietuviškam nacionalizmui⁴⁴.

Tyrimo tikslas: ištirti istorinių pasakojimų įvairovę ir raidą Lietuvos pasaulėžiūrinėje periodinėje spaudoje lietuvių kalba 1904–1944 m. laikotarpiu. Šio darbo centre skirtingos ideologinės pozicijos ir jų įtaka istorijai spaudoje, nepamirštant ir pasaulėžiūrų ribų paiešku sinchroniškai apimant aprėpiant akademinų periodinių leidinių grupę, diachroniškai Pirmojo ir Antrojo pasaulinio karo leidinius lietuvių kalba.

Tyrimo uždaviniai:

- 1) kiekybinės turinio analizės metodu nustatyti, kiek ir kokių istorinės tematikos straipsnių buvo skirtingos pasaulėžiūros grupių periodinėje spaudoje 1904–1944 m. laikotarpiu;
- 2) atskleisti būdingiausias istorinių pasakojimų Lietuvos pasaulėžiūrinėje periodinėje spaudoje kaitos tendencijas sinchroniškai ir diachroniškai;
- 3) parodyti pagrindinių politinių partijų dokumentų ir partijoms artimų periodinės spaudos leidinių sąsajas istorijos vaizdavimo požiūriu;

⁴⁴ BRAŽIŪNAS, Mantas, „Legalios spaudos ir valdžios santykis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, in: *Žurnalistikos tyrimai*, 2014, Nr. 7, p. 214–215.

4) išanalizuoti pagrindinių XX a. I pusės Lietuvos pasaulėžiūrų periodikos kurtus istorinius pasakojimus, parodant jų pagrindinius naratyvinius elementus: istorinį protagonistą, antagonistą, istorinių epochų ir herojų vertinimą ir istorinius sąjungininkus(draugus);

5) atskleisti lietuviškų mokslinių (humanitarinių ir socialinių) periodinių leidinių istorinių pasakojimų būdingiausias kiekybines tendencijas ir santykį su pasaulėžiūrine spauda;

6) parodyti, kokius istorinius pasakojimus periodikoje lietuvių kalba kūrė Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų metais šalį užėmusios Vokietija ir SSRS ir koks buvo šių pasakojimų santykis su pasaulėžiūrine spauda.

Tyrimo aktualumas. Istorinių pasakojimų periodinėje spaudoje analizė gali iš dalies atsakyti į klausimą, kokia buvo XX a. I pusės visuomenės istorinė atmintis ir laiko patirtis. Šio tyrimo pagrindu galima pagrįsciau svarstyti apie tarpukario Lietuvos visuomenės (skaičiusios periodinę spaudą) ir istorikų kurto praeities įsivaizdavimo ryšį. Toks istorijos paskirties ir mokslininkų tyrimų poveikumas yra svarbus ir dabartiniame pasaulyje, kur visuomenę pasiekiantys informacijos srautai vis labiau diferencijuojasi ir vis sudėtingiau kalbėti apie unifikuotą visiems prieinamą ir priimamą žinių visetą. Istorijos pasakojimai tarpukario visuomenėje kontrasto principu gali leisti geriau suprasti ir dabarties santykį su praeitimi ir laiku⁴⁵.

Lietuvos vyriausybė ir savivaldybės, ypač paskutiniais metais, vis dažniau stengiasi naujai aktualizuoti tarpukario Lietuvos vaizdinį. Šiuos siekius padiktavo daugiausia neseniai įvykę svarbesni istoriniai jubiliejai (Lietuvos šimtmečio minėjimas, Steigiamojo Seimo jubiliejus)⁴⁶. Šios valdžios iniciatyvos dažnai yra ganėtinai konservatyvios ir kartais sulaukia santykinai nedidelio visuomenės palaikymo⁴⁷. Aktualaus, laiką atitinkančio santykio su tarpukariu paieška lieka viena iš dabartinės Lietuvos problemų,

⁴⁵ „Radikaliausias laiko patyrimas yra mirtis. Istorija yra atsakas į šį iššūkį: tai grėsmingo laiko patyrimo interpretacija. Ji įveikia netikrumą išvelgdama laiko tėkmėje prasmingą modelį – modelį, atliepiantį žmonių lūkesčius ir ketinimus. Šis modelis suteikia istorijai prasmę. Todėl pasakojimas yra laiko patyrimo supratimo procesas“ Žr.: RÜSEN, Jorn, *Istorika*, Vilnius, Margi raštai, 2007, p. 64.

⁴⁶ „Istorija“, in: *100 atkurtai Lietuvai* [interaktyvus], prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<http://www.lietuva.lt/100/lt/pazink-lietuva/istorija>>.

⁴⁷ REPŠIENĖ, Rita, „Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimas: realybė, vizijos ir vertės dilema“. *Lietuvos kultūros tyrimai 9: Valstybė ir kultūra: pasitinkant Lietuvos valstybės atkūrimo 100-metį*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2017, p. 49–69.

kol kas tai sėkmingiausiai pavyksta padaryti su modernizmo architektūra⁴⁸. Šiuo darbu tikimasi, kad XX a. I pusės visuomenės istorinė atmintis, išskaitoma iš istorinių pasakojimų, padės geriau suprasti tų laikų Lietuvos žmogų, jo interesus ir rūpesčius, galbūt rasti anksčiau mažiau aktualizuotų sąlyčio taškų.

Tyrimo tema gali būti aktuali istorikų bendruomenei. Istorija rašoma vadovaujantis viena ar kita pasakojimo struktūra. Geresnis tarpukario istorinių pasakojimų pažinimas galėtų pagilinti kritinę refleksiją vertinant tarpukario epochos istorijos rašymo prielaidas.

Tyrimo naujumas. Jis sietinas su istorinių pasakojimų paieška periodinėje spaudoje. Istoriografija, nagrinėjanti Lietuvos istorinį pasakojimą XX a. I pusėje, susitelkia ties: 1) konkrečių autorių, dažniausiai istorikų arba kitų humanitarų kurtu istoriniu pasakojimu⁵⁰. Šios grupės tyrimai pasinaudoja periodine spauda tik tiek, kiek reikia atskleisti asmenybės poziciją, ir beveik niekada neanalizuoja paties periodinio leidinio santykio su istorija; 2) konkretaus įvykio ar reiškinio, vietos, tautinės grupės reprezentacija XX a. I pusėje⁵¹. Tokių tyrimų yra daugiausia ir jie svariausi – jie plačiai naudoja periodinę spaudą istorinei atminčiai atskleisti, tačiau dažniausiai tai tėra priemonė, o keliamas tikslas yra ne tiek istorinio pasakojimo visuma, o jo dalis, susijusi tik su konkrečiu įvykiu, vieta; 3) yra tik keli tyrimai, analizuojantys konkrečių leidinių istorinius pasakojimus⁵², tačiau tai beveik visais atvejais yra trumpi straipsniai, nagrinėjantys specifinę istorijos sritį. Šiuo požiūriu įtakingiausioje periodinėje spaudoje XX a. I pusėje kurtas kolektyvinės atminties klausimas kaip problema nėra istoriografijoje deramai keltas. Šis tyrimas nepasizymi visai originalia šaltinių baze, bet išsiskiria šaltinių kiekybine apimtimi.

Teorinės prieigos ir metodologija. Aristotelis *Poetikoje*, rašydamas apie tragediją, teigia, jog esminės dalys, be kurių neįmanomas pasakojimas, yra fabula ir charakteriai⁵³. Šiandien šis tekstas laikomas pamatiniu naratyvų

⁴⁸ „Optimizmo architektūra“, in: *Kaunas2022 Europos kultūros sostinė* [interaktyvus], prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<https://kaunas2022.eu/paroda-optimizmo-architektura/>>.

⁵⁰ BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos“, in: *Kultūros barai*, 1992, Nr. 3, p. 10–12; PUTINAITĖ, Nerija, *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, Vilnius, Aidai, 2004, 239 p.

⁵¹ Šiai grupei galima priskirti daugumą Dangiro Mačiulio ir Dariaus Staliūno tyrimų, jie pristatyti istoriografijos apžvalgoje.

⁵² Pvz.: NOREIKA, Dainius, „Lietuvos istorijos vaizdiniai žurnale „Židinys“ (1924–1940)“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, 2008, Nr. 4–5, p. 174–180.

⁵³ ARISTOTELIS, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, Mintis, 1990, p. 284–285.

teorijoje, iš jo sudaromos ir tipinės naratyvinių elementų schemas. Šiame tyrime pasakojimai bus analizuojami, panašiais į dar nuo Antikos laikų paplitusius naratyvinius elementus, kuriuos galima taikyti atliekant ir kiekybinę, ir kokybinę analizę – siužeto vystymąsis, protagonistas, antagonistas, sąjungininkas (protagonisto draugas). Šis paprasčiausių elementų pasirinkimas, tačiau kelia daug problemų, pagrindžiant juos teorine literatūra. Nors struktūralistinė tradicija sekanti naratyvų tema paskutinius kelis dešimtmečius yra populiari humanitarų tema, itin dažnai aptinkama tiek literatūros, tiek istorijos, tautos analizėse⁵⁴, visų išskirtų svarbiausių istorinio pasakojimo turinio elementų išsamiai nepagrindžia nė viena nagrinėta teorija. Turinio elementams išskirti šioje disciplinoje apskritai skiriama santykinai nedaug dėmesio, daugiau laiko teikiama istorijos pavertimo pasakojimu procesui ir istorijos kaip pasakojimo problemoms⁵⁵. Abstraktūs istorijos turinio segmentai dažnai lieka tik istorijos vadovėlių tyrimų lauko parašėse⁵⁶. Šioje įvado dalyje bus stengiamasi iš skirtingų autorių, rašiusių apie istorinio pasakojimo analizės būdus, idėjų sukurti vientisą teorinį modelį, pritaikomą šio darbošaltinių grupei (pasaulėžiūrinių grupių periodika) ir kiekybinio bei kokybinio pobūdžio tikslui ir uždaviniams⁵⁷.

Čia pasitelkiami gana skirtingi teoriniai kontekstai 1) tai naratologijos teorija, kaip literatūrologijos dalis, analizuojanti pasakojimo struktūrą, ir iš naratologijos teorijos išvestos dažniausiai postmodernistinės istorikų ir filosofų teorijos; 2) sociologijai ir politologijai artimesnės dažniausiai

⁵⁴ Keli pavyzdžiai, pabrėžiantys šios temos dažnumą: BERGER, Stefan, „Narrating the Nation: Historiography and Other Genres“, in: *Narrating the Nation—Representations in History, Media, and the Arts*, Oxford, Berghahn Books, 2008, p. 2; CARRATERO, Mario, „Imagining the Nation throughout School History Master Narratives“, in: *Public History and School: International Perspectives*, Berlin, De Gruyter, 2018, p. 97.

⁵⁵ FULDA, Daniel, „Historiographic Narration“, 2014, in: *the living handbook of narratology* [interaktyvus], prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<http://www.lhn.uni-hamburg.de/article/historiographic-narration>>.

⁵⁶ CARRATERO, Mario, „Imagining the Nation throughout School History Master Narratives“, *ten pat*, p. 105–106.

⁵⁷ Ši apžvalga yra išimtinai taikomojo pobūdžio ir nepretenduoja į originalumą. Lietuvoje istorinio pasakojimo ir nacionalizmo teorijos yra konceptualiau ir plačiau apžvelgtos kitų autorių tekstuose. Pvz.: ŽEMGULIS, Vytautas, „Istorinis pasakojimas kaip naratologinės analizės objektas“, in: *Problemos*, 2014, Nr. 66, p. 52–65; KABELKA, Gintaras, „Integruojamieji filosofiniai istoriniai aiškinimai Lietuvoje“, in: *Logos*, 2011, Nr. 66, p. 49–57; GIRNIUS, Kęstutis, „Mąstymas tautomis: Konceptuali normatyvioji nacionalizmo schema“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2011, Nr. 6, p. 370–382.

nacionalizmo studijų teorijos, kuriose analizuojami vadinamieji tautiniai ir politiniai mitai.

1. Naratologijos disciplinoje iš šiuolaikinių literatūrologų daugiausia istorikams turėjo įtakos Northropo Frye'aus knyga *Kritikos anatomija* (1957)⁵⁸. Joje parodoma, kaip galima Vakarų kultūros literatūrinį tekstą interpretuoti išimtinai susitelkiant į kūrinio turinį, pagal paprastus struktūrinius pasakojimo kriterijus, jame aptinkant tiek mitinių, archetipinių, tiek etinių, tiek istorinių ar retorines figūras atitinkančių elementų.

JAV istorikas Haydenas White'as, supratęs, kad istoriją galima laikyti nefikcine literatūros rūšimi, savo veikale *Metaistorija: istorinė vaizduotė XIX amžiaus Europoje* sudarė ir istoriniam pasakojimui analizuoti pritaikė savo kategorijų schemą. Jo kategorijos: pasakojimo siužetas, kuris turi atitikti vieną iš keturių klasikinės literatūros siužetų (tragedija, komedija, satyra ir herojinis romanas), argumentacijos būdai, kuriais teigta, kad kiekvienas istorinis pasakojimas vadovaujasi tam tikrais loginiais aiškinimo pagrindais (mechanicistinis, organistinis, formalistinis ar kontekstualistinis); istoriniam pasakojimui būdingos ideologinės potekstės (šis aspektas reiškė ne tiek teksto autoriaus ideologinius siekius, kiek paties pasakojimo vystymosi logiką ir konkrečiai nurodomą laiko supratimą). Svarbiausiu pasakojimo kintamuoju H. White'as padarė poetinius tropus, kurie: „leidžia objektus nusakyti įvairiais netiesioginiais ar figūratyviniais diskursais (...) yra ypač parankūs norint suprasti operacijas, kuriomis patirties turinys, nepasiduodantis nedviprasmiškai analizuojamas prozoje, išivaizduojant pagaunamas ir parengiamas sąmoningai suvokti.“⁵⁹ Poetinius tropus jis taip pat išskyrė keturis: metaforą, metonimiją, sinekdochą ir ironiją⁶⁰. Teorija praktiškai pritaikyta analizuojant aštuonis ryškiausius XIX a. istorijos filosofus ir istorikus.

Neatsitiktinai buvo pasirinktos išskirtinės asmenybės, diktavusios epochai istorijos supratimo būdus. Haydeno White'o teorija paremti tyrimai dažniausiai yra skirti konkrečioms asmenybėms, jų savitai istorinei koncepcijai, o ne autorių grupei ar tuo labiau periodinei spaudai analizuoti. Išskirti kriterijai pabrėžia pasakojimo retorikos prielaidas, tokiai analizei prasčiau tinka ir istoristinės, pozityvistinės pakraipos istoriniai tekstai, parašyti griežtai akademine kalba ir vengiantys vaizdingų posakių, taip pat

⁵⁸ FRYE, Northrop, *Anatomy of Criticism: Four Essays*, Princeton, Princeton University Press, 1957. 383 p.

⁵⁹ WHITE, Hayden, *Metaistorija*, Vilnius, Baltos lankos, 2003, p. 39–40.

⁶⁰ *Ten pat*, p. 36–46.

ir istorijos suvokimo būdų refleksijos. H. White, kaip ir N. Frye, teorijoje vengia konteksto aptarimo, todėl lieka galimybė (ypač kalbant ne apie pasaulinio žinomumo žmones) pervertinti konkretaus asmens indėlį į istorinio pasakojimo kūrimą. Šiuo atžvilgiu nekritinis ir pažodinis teorijos taikymas lietuviškam kontekstui yra pavojingas. Šiame regione nebūta daug kokybiškai skirtingų ir originalių istorijos filosofijos ir istorikos veikalų, o svarbiausios istorijos rašymo prielaidos buvo dažniausiai perimtos iš užsienio, istorinio pasakojimo turinys ankstyvuojau tautinio atgimimo laikotarpiu aktyviai perrašinėtas⁶¹.

Šiame tyrime bus pasitelktas vienas *metaistorijos* segmentas iš keturių. H. White'o išskirtas ideologinės potekstės aspektas kaip būdas nurodyti etinį istorijos elementą. Šis siūlo pasakojimą interpretuoti laiko požiūriu ir bendriausiai parodo istorinio laiko potyrio reikšmę skaitytojui, ką jam reikėtų su pasakojimu daryti, kaip derėtų elgtis. Keturios pagrindinės ideologinės potekstės apibrėžiamos specifiniu požiūriu į dabarties *status quo* ir orientaciją laike. Konservatizmas stengiasi išlaikyti *status quo* ir teigia progresyvų istorijos vystymąsi iki dabartinės santvarkos, kuri laikoma geriausia iš galimų. Liberalizmas palaiko nuosaikius dabartinės situacijos pokyčius ir, tikėdamas ilgalaikio progreso idėja, mano, kad geriausia visuomenės santvarka bus pasiekta tolimoje ateityje. Radikalizmas stengiasi dabar pakeisti *status quo* ir tiki, kad dabartinė santvarka yra fundamentaliai bloga, reikia struktūrinių pokyčių, tiki, kad geriausia santvarka gali būti pasiekta netolimoje ateityje. Galiausiai anarchistinė ideologija idealizuoja prigimtinę žmonijos praeitį, kuomet gyventa bendruomeniškai, ir mano, jog dabartis reikalauja radikalių pokyčių, idant būtų sugrįžta prie pirmykščio modelio⁶². Periodinė spauda tyrime analizuojama, skirstant ją pagal ideologijas, čia išskirtų idėjinių nuostatų atitiktis pasaulėžiūrinės srovės deklaruojamoms vertybėms istorinių tekstų pagrindu yra aktuali ir svarbi istorinio pasakojimo analizės dalis.

Vokietijos istoriko Jörno Rüseno straipsnyje „Istorinis pasakojimas: pagrindas, tipai, motyvas“ buvo pasiūlyta alternatyva H. White'ui – nauji keturi ryškiausi istorinio pasakojimo tipai, su keturiais skirtingais kriterijais. Modeliu daug griežčiau išgryninta istorijos specifika atsisakant vartoti poetines, filosofines (pvz., organicizmas, mechanizmas) ir ideologines (pvz., anarchizmas, konservatizmas) sąvokas. Keturi – tradicinis, pavyzdinis,

⁶¹ BONČKUTĖ, Roma, „Simono Daukanto *Būdo* receptija Maironio *Apsakymuose apie Lietuvos praeigą* (1891)“, *Archivum Lithuanicum*, 2019, T. 21, p. 173.

⁶² RÜSEN, Jorn, *Istorika*, Vilnius, Margi raštai, 2007, p. 27–35.

kritinis ir genetinis – pasakojimų tipai skirti atsakyti į egzistencinį istorijos prasmės žmogui klausimą, o ne konkrečiai struktūrai identifikuoti. J. Rüsenas teigia: „Kiekvienas tipas atitinka vieną būtiną sąlygą, kuri turi būti įvykdyta, kad žmogaus gyvenimas rastų savąjį kelią laiko tėkmėje (...) visi keturi elementai aptinkami kiekviename istoriniame tekste, vienas neišvengiamai implikuoja kitus (...) natūraliai pereinama nuo tradicinio prie pavyzdinio ir nuo pavyzdinio prie genetinio pasakojimo“⁶³. Tokia matoma tipologijos specifika neleidžia šios istorinio pasakojimo teorijos įtraukti į tyrimo metodologiją, nes jos pateikiama skirtis neleidžia griežtai atskirti vieno teksto nuo kito.

Nuo šių autorių kiek nutolęs yra prancūzų filosofas Paulis Ricœur’as. Savo knygos *Time and Narrative* pirmame tome, kalbėdamas apie istorijos naratyviškumą, jis daugiausiai dėmesio skiria kitų autorių kritikai ir pačios istorijos kaip pasakojimo traktavimo keblumams, tačiau veikalo pabaigoje pateikia tokius istorinio pasakojimo elementus: singuliaraus priežastingumo priskyrimą praeities įvykiams, pirmos reikšmės esybių kūrimą (tam tikro protagonisto buvimą), lemties priskyrimą įvykiui⁶⁴. Nors singuliarus priežastingumas (kaip viena priežastingumo seka, kurianti vientisą įvykių grandinę ir eliminuojanti daugelį antrinėmis priežastimis laikomų aspektų) ar lemties priskyrimas įvykiui yra mokslinės istorijos kritikos dalys, kurių įvairovė analizėje periodikoje vargiai gali būti pastebėta, o ir akademinų studijų atveju nėra pagrindiniai istoriografijos skirtumus atskleidžiantys aspektai, pirmos reikšmės esybių kūrimas yra pamatinė istorinio pasakojimo dalis. Kaip paaiškina P. Ricœur’as: „akcentas visų pirma turi būti dedamas ant pasakojimui priskirto netiesioginio veikėjo, kuris gali būti patikrintas esybės ir procedūros lygmenimis (...) esybės, į kurias paprastai nurodo istorija (...) nėra [paprasti] veikėjai (...) socialinės jėgos, kurios funkcionuoja individų veiksmų fone, yra griežtai kalbant, anonimiškos“⁶⁵. Tai reiškia, kad filosofo kriterijus atitinkančio istorinio pasakojimo veikėjas negali būti žmogus, o tik platesnis žmonių veiklos suformuotas konstruktas. Autorius vėliau išskiria dvi netiesioginio veikėjo kategorijas, bendroji istorija dažniausiai kalba apie konkrečias visuomenes, tokias kaip žmonės, tautos, kurių egzistavimas yra tęstinis, o specialioji istorija analizuoja tam tikrus abstrakčius kultūros aspektus kaip technologija, menas, mokslas ir pan.⁶⁶

⁶³ Ten pat, p. 71–72.

⁶⁴ RICOEUR, Paul, *Time and Narrative, Volume 1*, Chicago, The University of Chicago Press, 1990, p. 175–225.

⁶⁵ Ten pat, p. 193.

⁶⁶ Ten pat, p. 195.

Skirtingų lietuvių pasaulėžiūrų periodinėje spaudoje tikimasi rasti įvairių netiesioginių veikėjų ir nustatyti būdingiausią, dažniausiai besikartojantį ar idėjiškai įtakingiausią variantą. Istorijos protagonistas galėtų būti tautybė ar valstybė, klasė, liaudis ar konkrečios socialinės grupės, taip pat įvairios kultūros formos. Pirmos reikšmės esybės kūrimas yra pamatinis istorinio pasakojimo elementas, leidžiantis tinkamai įvertinti ir dėl skirtingo protagonisto iškylančius skirtumus.

2. Ryškiausias iš nacionalizmo studijų atėjęs teoretikas, išskyręs istorinio pasakojimo struktūros elementus, yra britų sociologas Anthony D. Smith'as. Jo teorija visų pirma kalba apie tautinį, nacijos istorinį pasakojimą, jis gina etnosimbolistinę nacionalizmo interpretacijos prieigą, kuri išryškina istorijos svarbą tautinei valstybei atsirasti. Etnosui tampant nacija, anot jo, itin svarbų vaidmenį vaidina kultūrinės praktikos ir tautiniai mitai. Tautinių mitų idėja – tai ilgo tautinio istorinio pasakojimo suskaidymas į prasminius, visų tautų istorijose pasikartojančius elementus, kartu teigiama, kad šie elementai yra būtina nacionalizmo dalis, todėl istorija pripažįstama kaip politinės ideologijos dalis, o pats istorinis pasakojimas nekelia jokių mokslinių kriterijų ir gali būti paimtas iš anksčiau tautos teritorijoje gyvenusių žmonių istorijos. Ši teorija rodo, kaip istorija arba tam tikri praeities įvykiai pakeičiami konkrečios tautinės grupės istorine atmintimi. Svarbu pažymėti, kad A. D. Smith'o teorija itin tinkama periodinės spaudos analizei, kur taip pat nekeliami moksliskumo ir nešališkumo (vengiant ideologinių implikacijų) kriterijai.

Anthony D. Smith'as iš viso yra pateikęs bent 10 skirtingų tautinių mitų, beveik visi jie nesunkiai susietini su istoriniais vaizdiniais ir yra skirti tam tikriems nacionalizmui reikalingiems istoriniams siužetams įtvirtinti⁶⁷. Ne visi išskirti mitai yra vienodai dažnai pasikartojantys ir svarbūs kiekvienai

⁶⁷ Skiriami: 1) ištakų laike mitas, paaiškinantis, kaip tauta susikūrė; 2) kelionės praeityje mitas, parodantis, su kokia teritorija tauta turėtų sieti savo pradžią ir kaip atvyko į ten, kur dabar yra; 3) protėvių mitas, nurodantis, kas buvo tautos protėviai; 4) aukso amžiaus mitas, parodantis tautai svarbiausią istorinį ar mitinį laikotarpį; 5) nuosmukio mitas, prasčiausias tautos istorinis laikotarpis; 6) atgimimo mitas, simboliškas istorinis aukso amžiaus atkūrimas ir nuosmukio panaikinimas; 7) ypatingos tapatybės mitas, paaiškinantis, kuo tautos nariai išsiskiria iš kitų; 8) ypatingo orumo mitas, akcentuojamas tautos narių moralinis pranašumas; 9) ypatingų teritorijų mitas, jame išskiriamos tautai svarbios žemės, dažnai sutampančios su ištakų mite aprašytomis, bet nebūtinai; 10) ypatingos autonomijos mitas, kuriame ginama tautos teisė į nepriklausomybę. Daugiau žr.: SMITH, Anthony D., *Myths and Memories of the Nation*, Oxford, Oxford University Press, 1999, p. 57–95.

nacijai. Šiam darbui buvo pasirinkti du istoriniai mitai – aukso amžiaus ir nuosmukio mitai. Abu jie išsiskiria tuo, kad neprimeta tautos kaip pagrindinio istorinio veikėjo ir lengvai gali būti suderinti su bet koku ilgesnį laikotarpį aprašančiu istoriniu pasakojimu, taip pat jie papildo jau išskirtą H. White'o analizės segmentą, padalydami vienos ar kitos ideologijos laiko struktūrą į tam tikrą aukso amžiaus ir nuosmukio seką. Ši istorinio pasakojimo analizė prieiga leidžia jungti skirtingus periodinio leidinio tekstus, aprašančius vieną ar kitą epochą, į vientisą istorinį pasakojimą, pasižymintį konkrečia ideologine potekste.

Aukso amžiaus arba herojinio amžiaus mitas yra pagrindinis A. D. Smith'o išskirtas mitas, pagal kurį lipdomi visi kiti. Tai laikotarpis (paprastai praeityje), į kurį pasakojime lygiuojamasi, iš šio laikotarpio yra kilęs tautos moralinis pranašumas, svarbiausi tapatybės elementai. Aukso amžius gali būti siejamas tiek su politiniu, tiek su kultūriniu pakilimu, tiek su išskirtinių tautinių vertybių suklestėjimu, tačiau jis būtinai yra tam tikras istorinio pasakojimo centras, pagal kurio prizmę vertinami visi kiti laikai ir link kurio būtina eiti ateityje⁶⁸. Prancūzų istorikas Raoul Girardet pažymi, kad šiam mitui būdingas romantiškas legendos ir istorijos supynimas, o nuolatinis jo apibūdinimas „anais laikais“ rodo tam tikrą emocinį santykį, kurį sunku atskirti nuo krikščioniško prarasto rojaus vaizdinio, todėl aukso amžiui beveik visais atvejais būdingas išskirtinio tyrumo ir bendro žmogiškojo solidarumo akcentavimas, o aprašomas jis iš nostalgiškos perspektyvos, iš laiko, kuriame aukso amžiaus bruožų mažai telikę⁶⁹. Šiuo atžvilgiu aukso amžius negali būti dabarties laikas, tai arba prarastas arba dar nepasiektas rojus.

Nuosmukio mitas yra atvirkščias aukso amžiui, aiškinama, kad jame nunyko visi geri aukso amžiaus aspektai, buvo prarastos tautinės vertybės, politinė galybė, kultūros pasiekimai ir kt. Po nuosmukio paprastai ateina atgimimo laikotarpis, kuriuo stengiamasi atkurti aukso amžiaus galybę, taip pats istorinis pasakojimas, pagal A. D. Smith'ą, įgyja tam tikrą parabolės struktūrą – geriausi laikai pakeičiami nuosmukiu, po kurio vėl ateina dar vienas pakilimas. Autorius savo mitų teorija taip pat parodo, kad jis nemato tautinės istorijos pasakojimo kaip progresinės ar regresinės laiko sampratos pavyzdžio. Todėl šiame tyrime, nepaisant visuotinai paplitusios tautinio atgimimo sąvokos vartojimo ir tradicinio Lietuvos istorinio pasakojimo

⁶⁸ SMITH, Anthony D., *Myths and Memories of the Nation*, p. 65–66.

⁶⁹ GIRARDET, Raoul, *Politiniai mitai ir mitologijos*, Vilnius, Apostrofa, 2007, p. 131–188.

atitikties A. D. Smith'o schemai, atgimimo mitas nebus pasitelktas, verčiau bus kalbama apie dvejopą aukso amžių, abi šios pozityviai aprašytos epochos iš esmės neturi esminių skirtumų, atgimimas yra siejamas su geriausių laikų atgaivinimu⁷⁰.

Šiame tyrime į aukso ir nuosmukio amžius bus žiūrima laisviau, nei to norėjo teorijos autorius. Abu jie bus suprantami kaip nebūtinai praeities laikas, bet skirtingų ideologijų atveju galimi ir tolimoje, artimoje ateityje (nuosmukio mitas ir dabartyje). Bendrai šie mitai kuria tam tikrą binarinę logiką pagrįstą istorijos vaizdinį, kuriame matomos daugiausia tik teigiamai arba neigiamai vertinamos epochos, tačiau būtent toks žvilgsnis į periodikos konstruotą istorinės atminties vaizdą yra labiausiai pagrįstas, siejant istoriją su politinėmis ideologijomis ir skirtingomis pasaulėžiūromis⁷¹.

Iš Anthony D. Smith'o išskirtų dviejų mitų teorijos taip pat tyrimui bus pasitelktos priešo ir herojaus istorijoje idėjos. (Tautinio) herojaus A. D. Smith'o tekstuose idėja siejama su aukso amžiaus mitu. Herojai – tai žmonės, kurie dažnai geriausiai perteikia istorinės epochos galybę ir reikšmę, jie veikia kaip tam tikras visos bendruomenės atstovas (ir kartu su bendruomene) ir išreiškia ne tiek asmenines, kiek visos tautinės grupės vertybes, kūrybingumą, valią ir šlovę. Nors pripažįstama, kad herojai gyvena ir vėlesniais laikais, tikras herojus vadovaujasi aukso amžiaus laikų dvasia, atspindi tos epochos aspektus ir tuo išsiskiria iš savo laiko žmonių⁷². Šiame tyrime pasirinkta remtis gana menkai išplėtotą A. D. Smith'o teorija, nes ji integruoja šį reiškinį į bendrą istorinio pasakojimo sritį ir sujungia su viso

⁷⁰ SMITH, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, Blackwell Publishing, 1987, p. 191–192.

⁷¹ Tam pritaria teoretikė Astrid Erll, kalbėdama apie filmuose, literatūroje ir kitose medijose vaizduojamus istorinius siužetus, ji teigia, kad viena iš pagrindinių perteikimo formų yra antagonistinė, įvykį paverčiant geriečių ir blogiečių kova, taip primetant tiek binarinę logiką, tiek tuometinius stereotipus istorijai. Taip įvykis gali lengviausiai būti pajungtas ideologijai ir pasitarnauti politikų tikslams. Be to, ši forma visuomenės atmintį yra linkusi suskaidyti į teisingą ir klaidingą, primesdama vieną konkretų istorinį naratyvą. Žr.: ERLL, Astrid, „Literature, Film and the Mediality of Cultural Memory“, in: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, sud. Astrid Erll, Ansgar Nünning, New York, De Gruyter, 2008, p. 389–398.

⁷² „Herojai kaip ir istorija gali būti suprasti ir įvertinti tik savo laikiniuose ir erdviniuose kontekstuose kaip pabrėžiantys ir iškristalizuojantys tam tikras konkrečios bendruomenės priimtas vertybes ir savybes (...) aukso amžiaus ir herojų kultas gali būti suprastas tik nacionalistinių mitologijų bendruomenių praeities kontekste, kur jie tarnauja kaip atskaitos taškai lyginantis su dabartimi ir su svarbesniais kitais (...)“. Žr.: SMITH, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, p. 200.

laiko supratimu. Herojai ir heroizacijos reiškinys yra gana platus atskiras tyrimų laukas, jungiantis politikos ir istorijos plotmes, tyrimuose pateikta gana plati ir įvairiapusiška herojų tipologizacija, išskirtos tam tikros šalims būdingos tradicijos ir tendencijos⁷³. Būdingiausias Lietuvos heroizacijos fenomeno tyrimų pastebėjimas – tam tikra herojų niveliacija ir įvairovės stoka⁷⁴.

Priešo aspektas A. D. Smith'o tekstuose yra menkliau išplėtotas nei herojaus, o jo santykis su nuosmukio epocha nėra toks vienprasmiskas. Autorius iš pradžių apie priešo idėją kalba netiesiogiai kaip apie tautos Kito bendruomenę: „dieviškosios tiesos šviesa amžinai šviečia ar švietė ant „mūsų“ žemės ir bendruomenės, bet kiti *etnosai* „vaikščiojo tamsoje“ ir kalbėjo „barbarų“ liežuviais“⁷⁵. Tuo remiantis viena iš būtinų nacionalistinio istorinio pasakojimo savybių yra kitų, kaimyninių tautų, traktavimas kaip priešų, kurių egzistencija diametraliai priešinga herojų (geriečių, esančių šviesoje) ir tautos, apie kurią rašoma, egzistencijai. Priešų kaip tamsoje esančio kito motyvas sugrįžta kalbant apie nuosmukį, kuris nukreiptas prieš išorinį ir vidinį priešą: „senosios vertybės buvo pamirštos, prasidėjo moralinis nuosmukis, malonumai ir ydos užėmė disciplinos ir pasiaukojimo vietą, senosios tiesos ir hierarchijos iširo, barbarai prasibrovė...“⁷⁶. Šiuo atžvilgiu ieškant priešų istorijoje, net ir tik nacijos kontekste svarbu nepamiršti, kad tai nėra tik kitos tautos, pikto linkintys daukantiškieji *susiedai*, bet ir pačios tautos šventų principų nesilaikantys atstovai. Tyrimė priešas traktuojamas kaip istorinio pasakojimo kontekste kritikos sulaukiantieji – tauta, valstybė, klasė, konkreti organizacija ar jos valdžia

⁷³ Galima išskirti siekius susieti herojaus sąvoką su senovės Graikijos tradicija, parodant, jog tie patys archetipai išliko iki šių dienų, arba labiau empirinius tyrimus, kurie stengiasi nurodyti tam tikro regiono heroizacijos tendencijas. Žr.: KENDRICK, Gregory, *The Heroic Ideals: Western Archetypes from the Greeks to the Present*, Jefferson, NC, and London: McFarland & Co, 2010, 236 p.; ERIKSONAS, Linas, *National Heroes and National Identities: Scotland, Norway and Lithuania*, Brussels, Presses Interuniversitaires Europeennes, 2004, 320 p.

⁷⁴ Linas Eriksonas, lygindamas Lietuvos, Škotijos ir Norvegijos herojus, pažymi, kad Lietuvos atveju herojai dažniausiai tik vadinamieji lingvistinio nacionalizmo herojai ir Lietuvos kunigaikščiai su Vytautu priešakyje. O Gražina Sviderskytė tiesiai sako: „žinomiausi istorinių pasakojimų-pasakų-mitų veikėjai išsirikiavę tarsi tūkstantis herojų vienu veidu, o ne herojai tūkstančiais veidų“. Žr.: ERIKSONAS, Linas, *ten pat*, p. 11–13; SVIDERSKYTĖ, Gražina, „Herojai Lietuvoje: (de-) heroizavimo aspektas, atvejis, prieiga“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2019, Nr. 44, p. 80.

⁷⁵ SMITH, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, p. 48.

⁷⁶ SMITH, Anthony D., *Myths and Memories of the Nation*, p. 67.

arba individas. Lietuviškos periodikos analizių kontekste priešo įvaizdžio ir sampratos tyrimai yra santykinai reti, daugiausiai nagrinėtas lenkų kaip priešų vaizdinys⁷⁷.

Be priešo vaidmens, nes į tyrimą planuojama įtraukti ir užsienio šalių istorinius pasakojimus⁷⁸, reikia nepamiršti neutralaus ar net pozityvaus požiūrio į žmonių bendruomenes, kurios nėra periodikos kurto istorinio pasakojimo protagonistas. Tokios draugų grupės aprašymai retai patenka į mitologijos lauką, nes sunkiai pasitarnauja istorijos ideologizavimui⁷⁹, nebent tik įvykdant kokį tautų draugystės imperatyvą, kuris greičiau yra internacionalios teorijos dalis. Šio darbo kontekste draugingas *kaimynų* vaizdinys siejamas su pozityviu istorijos aprašymu, taikant teigiamas emocijas išreiškiančius epitetus, siūlant pasimokyti iš gerų pavyzdžių ar užjaučiant nesėkmių atvejais.

Šio tyrimo teorijos pagrindu suformuluoti dėmenys, į kuriuos bus kreipiamas dėmesys skaitant ir analizuojant istorinės tematikos tekstus periodinėje spaudoje, yra tokie:

1) Straipsniuose rasti pagrindinį istorijos pasakojimo veikėją, vadinamąjį protagonistą. Kalbama apie dvejopą veikėjo supratimą: tai gali būti tam tikros abstrakcijos (tauta, visuomenė, liaudis, bendruomenė, klasė etc.) arba konkretūs asmenys. Akivaizdu, kad skirtingų tekstų pagrindinis veikėjas skirsis, todėl keliamas dvejopas tyrimo siekis – identifikuoti būdingiausią abstraktų protagonistą ir pateikti bendresnį dažniausiai pasikartojančių asmenų-veikėjų vaizdinį. Pastarieji dėl periodikos, ypač dienraščių, polinkio

⁷⁷ MAKAROVA, Viktorija, „Priešo įvaizdžio formavimas Lietuvos žiniasklaidos priemonėse: lenkų klausimas“, in: *Respectus philologicus*, 2013, Nr. 24 (29), p. 213–221; ABROMAITIS, Audrius, „Priešo įvaizdžio įsitvirtinimas: Lenkijos suvokimas Lietuvoje 1919–1920 metais“, in: *Istorija*, 2002, Nr. 53, p. 59–63; BUCHOWSKI, Krzysztof, *Litvomanai ir polonizuotojai*, 2012, 608 p.

⁷⁸ Užsienio šalių istorija, dažnai vadinama tiesiog visuotine istorija, Lietuvoje gana menkai tirta tema. Išimtimi galėtume laikyti: tęstinį leidinį *Historia universalis in Lithuania* (tyrimo metu buvo išėję trys leidinio numeriai, leido Vilniaus pedagoginio universiteto, vėliau Lietuvos edukologinio universiteto leidyklos) ir straipsnių rinktinę: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, Vilnius, Versus aureus, 2004, 206 p.

⁷⁹ Vienas iš nedaugelio, atkreipusių dėmesį į draugystės ir nacionalizmo ryšį, buvo George L. Mosse, analizavęs nacionalizmo ir seksualumo problematiką. Jis pabrėžė, kad draugystės reiškinyje parodo bendruomeniško tikslo siekimo, atvedusio ir į tautinės valstybės atsiradimą svarbą. Tiesa, tyrime nekalbama apie tautų tarpusavio draugystę. Žr.: MOSSE, George L., *Nationalism and Sexuality: Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1988, p. 66–89.

į biografijų žanrą, tikėtina, dažnai bus tai, kas anksčiau buvo įvardyta herojumi.

2) Identifikuoti istorinio pasakojimo antagonistus ir draugus. Keliamas klausimas, kokie yra istoriniame pasakojime aptinkami priešai, kenkėjai ar kliūtys. Šalia priešų įvaizdžio stengiamasi identifikuoti ir pozityviai vertinamus su pagrindiniu istorijos veikėju netapatintinus personažus. Abi grupės gali būti tautinių mažumų atstovai praeityje, užsienio valstybės ar tautybės, klasės, visuomenės grupės ir kt .

3) Atskleisti patį istorinio pasakojimo vystymąsi – pakilimą, nuosmukį, bendrą pasakojimo konkrečių dalių vertinimo visumą. Čia prioritetas bus teikiamas aukso amžiaus ir nuosmukio mitams identifikuoti, tyrimo pabaigoje juos sujungus bus pateikiamas bendresnis laiko vystymosi vaizdinys, projekcija.

Šalia kokybinės turinio analizės tyrimą sudaro ir kiekybinė analizė. Kiekybiniame tyrime analizuojami istoriniai tekstai, gebantys atskleisti leidinyje formuojamą ar perduodamą istorinę atmintį: 1) straipsniai, recenzijos, tęstiniame leidinyje publikuotos monografijos, bibliografijos ir istoriniai šaltiniai, aprašantys senesnius nei 10 metų įvykius ar reiškinius; 2) tekstai, kuriuose įvykiams apie senesnius nei 10 metų įvykius skiriama bent $\frac{1}{4}$ viso teksto turinio; 3) tekstai apie asmenybes (biografijos ir nekrologai); 4) istoriniai tekstai gali būti parašyti neprofesionalaus istoriko ir neturėti autoriaus, tai gali būti tekstas, savo turiniu kategorizuojamas ne istoriniam straipsniui; 5) tekstai, neįtraukiami į tyrimą, nors ir turi istorinę dimensiją, jei tai grožinis kūrinys (periodikoje dažniausiai feljetonas, apsakymas ar eilėraštis), reklamos dalis, istorinis laikotarpis tekste nėra įvardijamas, kalbama apie abstrakčius senus laikus.

Kiekybiniame tyrime analizuojami šie istorinių tekstų aspektai: 1) bendras istorinių tekstų skaičius leidinyje ir jų pasiskirstymas kiekvienais metais (ar kiek stambesniais laiko intervalais); 2) Lietuvos ir užsienio šalių praeičiai skirtų tekstų skaičius bei jų santykis. Dalis tekstų apibūdinami kaip aprašantys abi grupes, užsienio šalies praeičiai skirti tekstai turi apimti bent $\frac{1}{4}$ dalį viso teksto; 3) periodinio leidinio tekstų pobūdis, tekstai skaidomi į straipsnius, recenzijas, monografijas, bibliografijas, istorinių šaltinių publikacijas. Šis tekstų skaidymas itin svarbus kalbant apie akademinių leidinių kiekybinį pasiskirstymą, daugelyje visuomeninių žurnalų ir laikraščių beveik visi išskirti tekstai paprastai priskiriami straipsniams; 4) periodinio leidinio istorinių tekstų teminį pasiskirstymą. Tyrimui skiriama 15–16 teminių kategorijų, priklausomai nuo leidinio pobūdžio ir leidybos laikotarpio. Skiriamos šios būdingiausios teminės grupės: politinė, tautinių

santykių, literatūros, kultūros, socialinė ir ekonominė, teisės, krikščionybės, nekrikščioniškų religijų, archeologijos, kalbos, technologijų ir mokslo bei asmenybių (kurios savo ruožtu skaidomos į tris grupes priklausomai nuo gyvenimo laikotarpio) biografijos, tarpukario laikotarpiu įtraukiama ir Pirmojo pasaulinio karo kategorija, o akademinį leidinių kai kurios kategorijos grupuojamos skirtingai dėl mokslinių leidinių interesų specifikos. Šis teminis suskirstymas apima tiek užsienio, tiek Lietuvos istorijai skirtus tekstus; 5) periodinio leidinio Lietuvos istorinių tekstų teminį pasiskirstymą. Šioje kategorijoje apžvelgiamas būdingiausių Lietuvos istorinių asmenybių ir įvykių pasiskirstymas, bandoma kiekybiškai įvertinti istoriografijoje pasitaikančius teiginius apie išskirtų asmenybių svarbą įvairioms visuomenės grupėms; 6) chronologinis Lietuvos ir užsienio istorinių tekstų pasiskirstymas. Tyrime šios tekstų grupės apžvelgiamos atskirai, išskiriamos panašios chronologinės kategorijos: Antika arba priešistorė, Viduramžiai, Naujieji laikai arba ATR laikotarpis, XIX a. ir XX a. pradžia; 7) būdingiausios išskirtų asmenybių profesijos ar veiklos grupės. Šioje grupėje stengiamasi įvertinti, koks aprašomų asmenybių biografijų ar nekrologų skaičius buvo skirtas politiniams veikėjams, dvasininkams, mokslininkams, literatūros ir meno veikėjams bei ūkininkams, mokytojams, visuomenininkams; 8) dažniausiai aprašytos užsienio šalys arba regionai. Kiekybiniame tyrime, atsižvelgiant į gautus rezultatus, išskiriamos būdingiausios užsienio šalys ar jų grupės, ieškoma būdingiausių skirtumų.

Kiekybinio tyrimo imtis priklauso nuo išskirto leidinio skirtingų numerių skaičių intervalų. Siekiant tiksliau reprezentuoti mažiausiai numerių turėjusius leidinius, visų į tyrimą įtrauktų periodinių leidinių, kurių bendras numerių skaičius yra iki 100, imtis atitinka generalinę aibę. Leidinių, kurių išėjo nuo 100 iki 500 atskirų numerių, į tyrimą įtraukta 1/2, leidinių, kurių išėjo nuo 500 iki 1 000, į tyrimą įtraukta 1/4 visų numerių, periodinių leidinių, kurių aptariamam laikotarpiui išėjo daugiau kaip 1 000, analizuojama 1/7 visų leidinių. Reikia pažymėti, kad leidiniai skaidomi į du pagrindinius laikotarpius (1904–1918 m. ir 1919–1944 m.), ir skaičiuojamas tik šių laikotarpių pasirodžiusių jų numerių skaičius, todėl tokie dienraščiai kaip *Lietuvos aidas* ir *Lietuvos žinios* skirtingais laikotarpiais reprezentuojami skirtingai. Tyrime taikoma tikimybinių sisteminė atranka ir netikimybinių kritinių atvejų atranka, įprastai į tyrimą įtraukiamas kas antras ar kas ketvirtas leidinio numeris, tačiau atsižvelgiama į svarbesnes valstybines šventes, istorinių įvykių ar asmenybių minėjimus, nes siekiama gauti aiškesnį tų pačių praeities įvykių vertinimo vaizdą. Tai ypač svarbu laikraščių kontekste, juose istorinių įvykių minėjimai sudarė reikšmingą dalį

visų istorinių tekstų. Dėl leidinių tipų specifikos tyrime labiau reprezentuojami ir išorinį validumą geriau atitinka žurnalai, o laikraščių ir ypač dienraščių kiekybinis tyrimas yra su didesne paklaida.

Kiekybinio tyrimo pagrindu atliekamas kokybinis tyrimas, kuriam taikoma antrinė netikimybinė mišri atranka. Kokybinė atranka tiesiogiai susijusi ir su išskirtomis būdingiausiomis kiekybinėmis kategorijomis: asmenybių ir išskirtų šalių apžvalga leis analizuoti istorinių herojų, priešų ir draugų tendencijas, teminė ir chronologinė apžvalgos leis suprasti istorijos raidos, sureikšminamų epochų tendencijas ir atrasti ideologines potekstes.

Šio tyrimo pagrindiniai naudojami metodai yra kiekybinė ir kokybinė turinio (content) analizės, taip pat įprasti naujosios istorijos tyrimų metodai – istorinis lyginamasis, šaltinių kritika, apibendrinimas, interpretavimas.

Sąvokos. Be pagrindinės tyrimo sąvokos *istorinis pasakojimas* (žr.: tyrimo objekto dalį) ir pagrindinių turinio analizės elementų, šiame darbe taip pat vartojamos sąvokos iš atminties studijų lauko. Jos reikalingos tarpdisciplininei tyrimų grupei būdingam tyrimo objektui nusakyti, jį siekiant atskirti nuo istorijos, kaip profesionalių istorikų mokslinės produkcijos. Nors yra teorijų, supriešinančių kolektyvinės atminties ir istorijos reiškinius⁸⁰, žvelgiant į periodinę spaudą, prasmingiau pabrėžti jų giminingumą ir panašumą, tuo labiau kad dalis nagrinėjamų tekstų yra istorikų mokslą populiarinančios publikacijos.

Tyrime vartojamos kelios sąvokos, skirtos pagrindinėms kolektyvinės atminties formoms, susijusioms su žiniasklaida ir istorija, apibrėžti. *Istorinė atmintis* – terminas, išskirtas kolektyvinės atminties teorijos pradininko Maurice'o Halbwachso, reiškiantis tokią kolektyvinę atmintį, kurios turinys yra istorinis laikas ir patirtys, kurios nėra tiesiogiai susijusios su ją priimančiojo ir jo aplinkos bendruomenės patirtimis. Istorinė atmintis žmogui primetama iš viršaus, dažniausiai kuriama valstybės užsakymu, perteikiama istorikų bendruomenės, žmogų ji pasiekia per laikraštį ar žurnalą. Skirtingai nei tarpusavyje pažįstamą kolektyvinę bendruomenę (kaimą, draugiją, organizaciją) steigianti kolektyvinė atmintis, istorinė atmintis paprastai kuria didesnius visuomeninius darinius, nacijas, klases, partijas ir kt.⁸¹. Šio tyrimo kontekste žodžių junginys vartojamas įvardyti periodikoje aptinkamus įvairaus žanro ir paskirties tekstus istorine tematika,

⁸⁰ NORA, Pierre, „Between Memory and history: Les Lieux de Mémoire“, in: *Representations*, 1989, No. 26, p. 7–24.

⁸¹ HALBWACHS, Maurice, *The Collective Memory*, New York, Harper & Row, 1980, p. 50–63.

t. y. aprašančius prieš tam tikrą laiką praėjusius įvykius ar gyvenusius žmones ir pateikiančius adresatui šių reiškinių interpretaciją, vertinimą. Pripažįstama, kad istorinę atmintį gali kurti net ir tekstai, kurių tik viena iš dalių yra istorinė. Taip pat vartojama vėlesnė sąvoka *kultūrinė atmintis*, kuri gali būti apibrėžiama labai panašiai kaip ir istorinė, pabrėžtini tik trys skirtumai: kultūrinė atmintis apima ne tik istorinius pasakojimus, bet ir meną, religiją, šią atmintį paprastai įtvirtina specifinis žmonių tipas – specialistai ar bendruomenės žyniai, elitas; šioje atminties formoje mitas ir istorija susilieja, mitologizuota praeitis čia perteikiama žodžiu, raštu, vaizdu ar ceremonijų metu⁸². Nors sąvokos *istorinė* ir *kultūrinė atmintis* panašios, šis terminas tyrime bus vartojamas labiau kalbant apie kultūrinius fenomenus (meną, religiją, valstybinių švenčių šventimo praktikas) ir jų perteikiamus istorijos vaizdinius. Istoriografijoje kultūrinė atmintis kartais supriešinama su *atminties kultūra*⁸³, šio tyrimo kontekste abu šie terminai vartojami sinonimiškai.

Šaltiniai. Pagrindinis šio tyrimo šaltinis yra 1904–1944 m. Lietuvos teritorijoje leista lietuvių periodinė spauda. Į tyrimą įtraukti pagrindiniai šio laikotarpio dienraščiai ir svarbesni žurnalai, kuriuose: 1) būta istorinės tematikos tekstų; 2) buvo aiškiai atstovaujama kuri nors iš atrinktų analizuoti pasaulėžiūrų arba tai buvo humanitarinių ir socialinių mokslų žurnalai, publikavę istorinės tematikos tekstų.

Iš viso tyrimui atrinkti svarbiausi 57 periodiniai leidiniai, iš kurių 13 dienraščių, 9 savaitraščiai, 19 žurnalų ir 15 mokslinių tęstinių leidinių. Juos visus prasminga suskirstyti į tris grupes: laikraščius, universalius žurnalus ir

⁸² ASSMAN, Jan, „Communicative and Cultural Memory“, in: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, sud. Astrid Erll, Ansgar Nünning, Berlin, De Gruyter, 2008, p. 109–118.

⁸³ Vasilijus Safronovas, pabrėždamas šią skirtį, teigia, jog atminimo kultūra tai: „reikšmių sistema, kuri formuojasi įvairiomis praeities reprezentavimo formomis aktualizuojant praeitį ir stimuliuojant kolektyvinę atmintį (kolektyvinė atmintis savo ruožtu suprantama kaip atmintis, besiformuojanti komunikacijos aktų metu homogenizuojant individualių atsiminimų skirtybes)“. Toks apibrėžimas, kylantis iš prielaidos, kad sąvoka *kultūrinė atmintis* sunkiai suderinama su modernybės atminties raiška (ši pirmuoju savo pavidalu buvo skirta senųjų civilizacijų analizei), atsiriboja nuo kitų tyrėjų, pritaikiusių kultūrinės atminties metodologiją šiems laikams (pvz., Astrid Erll) ir juos dubliuoja, nes terminai neturi esminių skirtumų. Žr.: SAFRONOVAS, Vasilijus, „Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo (...)*, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 60.

mokslo žurnalus (pastariesiems priskiriami ir tęstiniai leidiniai, kurių charakteristika iš esmės panaši⁸⁴).

Nors tyrime į visas periodikos grupes žiūrima kaip į daugmaž lygiavertes, kuriant istorinę atmintį, svarbu akcentuoti visų pirma ryškiausius žurnalų ir laikraščių skirtumus. Lietuvių kalboje nuo pat pradžių būta painiavos: iki 1913 m. žurnalo „Vaivorykštė“ pasirodymo žodis „žurnalas“ Lietuvoje nebuvo vartojamas ir visi leidiniai vadinti laikraščiais, o pats žodis „laikraštis“ buvo vertinys iš vokiško žodžio „Zeitschrift“, reiškiančio žurnalą⁸⁵. Istoriografijoje jau ilgą laiką leidiniai skirstomi pagal formatą ir turinį, o ne pačių autorių pasirinktą apibūdinimą. Pagrindiniai žurnalo ir laikraščio skirtumai: 1) laikraštis ir jame publikuojami straipsniai yra mažesnės apimtys nei žurnalo. Pastarasis struktūra primena knygą, turi viršelį, straipsniai kaip knygos dalys, o laikraštis išeina nebrošiūruota forma ir kelių ar keliolikos puslapių, tekstuose tik svarbiausia lakoniška informacija; 2) laikraštis dažniausiai išeina kasdien ar keliskart per savaitę, o žurnalas paprastai yra mėnesinis ar dvisavaitinis leidinys; 3) laikraštis ir žurnalas skiriasi turiniu ir tikslu. Laikraštis orientuotas į naujienas, priklausomas nuo naujienų agentūrų, jis teikia svarbiausias naujas žinias apie politiką, visuomenę, ekonomiką ar kultūrą ir pan., pateikia ryškesnius aktualijų komentarus; laikraštis pasiekia plačiausią visuomenės dalį, jos skaitytojų skaičius ir tiražai dažniausiai didesni nei tai pačiai pasaulėžiūrai priskiriamų žurnalų. Žurnalas – teminis leidinys, pateikiantis analitinio pobūdžio tekstus, kurie nebūtinai turi būti susiję su naujienomis ar ryškiausiomis aktualijomis⁸⁶; 4) stipriai skiriasi ir istorinių tekstų pobūdis šiose leidinių grupėse. Laikraštyje istorija paprastai nėra pateikiama, jei ji nesusieta su dabartimi ir neaktuali. Todėl laikraštyje kuriama istorinė atmintis dažniausiai siejama su įvairiais minėjimais ir valstybinėmis šventėmis, ypač jubiliejais, svarbesne veikla praeityje pasižymėjusių

⁸⁴ Tomas Petreikis, aprašydamas tęstinius leidinius, juos apibūdina išoriškai (išvaizda primena knygas) ir turiniu – dažniausiai pateikiamos mokslinės publikacijos. Turinio požiūriu nepastebima jokių skirtumų nuo mokslo žurnalų. Ryškesnių skirtumų tarp šių dviejų leidinių grupių nepastebi ir kiti mokslinės periodikos tyrėjai. Žr.: PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940(...)*, 2018, p. 41–42.

⁸⁵ DROTVINAS, Vincentas, „Laikraštis: kilmė ir sinonimai“, in: *Gimtoji kalba*, 1993, Nr. 2, p. 27–28.

⁸⁶ URBONAS, Vytas, *Lietuvių žurnalas: nuo pirmojo numerio iki šių dienų*, Voruta, 1993, 176 p.; URBONAS, Vytas, *Lietuvių laikraštis: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 1997, 212 p.

asmenybių mirtimi ar mirties bei gimimo minėjimais arba stengiantis supažindinti su kuria nors netikėtai aktualia tapusia šalimi, regionu, objektu, įvykiu ar asmenybe. Pirmuosiuose laikraščiuose nemažai vietos buvo skiriama ir su minėjimais nesusijusiems istoriniams tekstams. Šis santykis ilgainiui vis menkėjo, tarpukariu istorinių straipsnių, nesusietų su dienos ar savaitės aktualijomis, beveik nebuvo. Visa tai lemia didesnę istorinių tekstų skaičių ir kartu didelį jų fragmentiškumą. Istorinį pasakojimą laikraštyje dažniausiai galima sulipdyti tik kaip mozaiką, sudėtą iš daugybės paskirų smulkių tekstų. Žurnalo, nors dažnai publikuojami ir proginiai istoriniai straipsniai, didelę dalį sudaro su tuometinėmis aktualijomis menkliau susiję istoriniai vaizdiniai.

Tyrimui atrinktos dvi žurnalų kategorijos skiriasi savo auditorija ir tekstų pobūdžiu. Universalus turinio žurnalas pritaikytas plačiai skaitytojų auditorijai, jame rašomi tekstai paprastai gali būti suprantami ir eiliniam laikraščių skaitytojui⁸⁷. Būdingiausi universalių žurnalų tipai buvo kultūros ir visuomeniniai žurnalai. Lietuviškoje istoriografijoje jie siejami su svarbiausių lietuvių inteligentų veikla, šiuose žurnaluose buvo išsakomos pagrindinės tautinio elito idėjos⁸⁸, pabrėžiama jų įtaka visam Lietuvos kultūros diskursui ir formuojantis lietuviškajai tapatybei⁸⁹, tai buvo ir svarbi periodikos grupė tarpukario cenzūros kontekste, nes tik juose nagrinėti valstybės politikos klausimai ir valstybės reformos galimybės, laviruojant ties legalios spaudos riba⁹⁰. Universalios kategorijos žurnalus iš esmės turėjo visos tyrime atrinktos ideologinės grupės, tiesa, jų kiekis, kokybė ir tęstinumas labai skyrėsi.

Mokslo žurnalai ir tęstiniai leidiniai buvo dažniausiai susiję su konkrečia moksline institucija nuo Lietuvių mokslo draugijos iki Vytauto Didžiojo universiteto (toliau – VDU) ir buvo skirti tam tikros srities akademikams, mokslininkams⁹¹. Taigi pasižymėjo specifiniu žargonu ir sudėtingumu, auditorija. Straipsniai ir apimtis dažnai ilgesni nei įprastame universalus

⁸⁷ *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius, Pradai, 1997, p. 587.

⁸⁸ KAVOLIS, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias*, Vilnius, Versus aureus, 2006, p. 227.

⁸⁹ LINKEVIČIŪTĖS-RIMAVIČIENĖ, Jolita, *Kultūrinės tapatybės konstravimas programiniuose lietuvių periodinės spaudos tekstuose*, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2012, p. 9.

⁹⁰ VAIŠNYS, Andrius, *Spauda ir valstybė*, Vilnius, UAB Biznio mašinų kompanija, 1998, p. 84.

⁹¹ *Žurnalistikos enciklopedija*, 1997, p. 587.

profilio žurnale, o reikšmė visuomenei sunkiai išmatuojama⁹². Istoriografijoje dažnai mokslo žurnalais įvardijami ir tik iš dalies šiai kategorijai priskirtini leidiniai, pavyzdžiui, katalikų mokslo žurnalas *Draugija*⁹³, pasižymėjęs ir universaliam žurnalui būdingomis turinio dalimis.

Specifinis ir mokslo žurnalų santykis su istorija. Sunku pasakyti, kiek tokio tipo leidiniai sąmoningai propagavo vieną ar kitą istorinę pasakojimą, sunkiau juos apkaltinti ir praeities mitologizavimu. Vis dėlto dėl tokio straipsnių atsitiktinumo ir numatomo nesuinteresuotumo aprašant istorinius fenomenus galima pabandyti užklausti, kaip pačios humanitarinių ir socialinių mokslų disciplinos Lietuvoje naudojosi istorija, ir koks buvo tokių sričių, kaip antai teisė, filosofija, filologija, santykis su praeimi.

Atskira šio tyrimo problema yra istoriniai periodiniai leidiniai, kuriuose istorinė atmintis kuriama kiekviename straipsnyje. Kadangi tai mokslinė publikacija, tikėtina, kad straipsniai neturės daug bendro, o kiekvienas iš jų kurs tam tikrą istorinę pasakojimą, kuris dėl savo siaurumo (kas būdinga mokslinei produkcijai) nepateiks jokie bendresnio istorijos vaizdinio. Šiuo atveju daugiausia dėmesio bus skiriama būdingiausiomis tendencijoms apibūdinti, pabrėžti leidiniui būdingas temas ir problemas. Jau iš istoriografijos daugmaž aišku, kad tarp tokių leidinių, kaip antai *Senovė* ir *Mūsų senovė*, nebūta daug sąlyčio taškų istorinio pasakojimo požiūriu⁹⁴.

Akademikai ir mokslininkai aptariamam laikotarpiu dažnai publikavo savo tekstus tiek universaliuose, tiek moksliniuose leidiniuose, pasitaikydavo ir publikacijų laikraščiuose. Laikotarpiu iki Pirmojo pasaulinio karo, kuomet

⁹² Pavyzdžiui, pirmasis mokslo žurnalas *Lietuvių tauta* (tir. 700 egz.), turėjo įtakos mokslo disciplinų raidai, o pati Lietuvių mokslo draugija vienijo labai didelį kiekį to meto mokslo žmonių. Žvelgiant į Draugijos neįvykdytus planus akivaizdu, kad norėta aktyviai keisti visuomenę, leidžiant lietuviškąją enciklopediją, įvairių disciplinų vadovėlius ir kt. Tokios orientacijos į visuomenę beveik nelieta Lietuvos universiteto leidiniuose, o tam tikras santykis išlieka tokiuose leidiniuose kaip *Mūsų senovė*, kur jau pirmame leidinio straipsnyje keliamas pagrindinis istorijos uždavinys – tautos auklėjimas. Žr.: PAŠKEVIČIŪTĖ-KUNDROTINĖ, Eglė, „LMD leidybinė veikla“, in: *Mokslo ir technikos raida*, 2009, T. 1, Nr. 1, p. 124–138; Petras Klimas, „Senovės tyrimo uždaviniai ir keliai“, in: *Mūsų senovė*, 1921, Nr. 1, p. 3–5.

⁹³ Pažymėtina, kad leidinys tik nepilnus metus buvo priskirtas Teologijos fakulteto akademiniams leidiniams, prieš tai ir paskui jį leido Šv. Kazimiero draugija. Žr.: LABANAUSKAS, Ramūnas, „Istorinė apžvalga“, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademija 1922–2012. Istorinė apžvalga ir bibliografija*, Vilnius, Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2012, p. 10–11.

⁹⁴ LASINSKAS, Povilas, „Istorijos publikacijos Vytauto Didžiojo universiteto leidiniuose“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003, T. 2, p. 128.

akademinių leidinių nebuvo, sunkiau matoma ir lietuvių tautinio elito diferenciacija į užsiimančius akademinę veiklą ir mokslo populiarinimu. Pavyzdžiui, tiek Fribūre disertaciją apie Mindaugą apsigynęs Jonas Totoraitis (žurnalo *Šaltinis* redaktorius), tiek Lietuvos Bažnyčios istorikas ir istorinių vadovėlių autorius Antanas Alekna (žurnalo *Vienybė* redaktorius) rašė leidiniuose, kurie visiškai atitiktų katalikiškų visuomeninių žurnalų kategorijas ir nepretendavo į mokslinio leidinio statusą.

Šiame tyrime nėra analizuojama specializuotų žurnalų kategorija: leidiniai, skirti moksleiviams ir studentams, moterims, ūkininkams, medicinai ir kt. Tikėtina, kad ši periodika taip pat kūrė ir puoselėjo tam tikrą istorinę atmintį, tačiau ji (išskyrus tik moksleivių ir studentų žurnalus), nebuvo itin populiari, pasižyminti dideliais tiražais, o turima teminė bibliografija iki 1919 m. nerodo didesnio jos domėjimosi istorinėmis temomis.

Straipsniai tyrimui atrinkti dviem skirtingais būdais: kadangi 1904–1919 m. laikotarpis jau turi savo periodikos temines bibliografijas, jų pagrindu atrinkti leidiniai, kuriuose daugiausiai rašyta istorinėmis temomis. Stengtasi atspindėti kuo platesnį šios epochos istorinių straipsnių periodikoje lauką, todėl leidinių skaičius, palyginti su tarpukario epocha, čia yra gausesnis, nors atrinktų šaltinių skaičius daug skurdesnis. Į tyrimą įtraukti straipsniai bibliografijos sudarytojų priskirti įvairioms kategorijoms: politikos, literatūros, religijos, istorijos, archeologijos ir kt. Kaip matyti iš visų pagrindinių XX a. I pusės leidinių, leistų Lietuvoje, sąrašo (žr.: Priedai. 1 lentelė), į tyrimą pateko tik nedidelė dalis visos tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo pasaulėžiūrinės spaudos, tačiau stengtasi įtraukti populiariausius, didelio tiražo, įtakingiausius leidinius. O socialinė ir humanitarinė akademinė spauda į tyrimą įtraukta beveik visa.

Laikotarpiui iki 1919 m. reprezentuoti atrinkti šie leidiniai: *Lietuvių laikraštis*, *Vilniaus žinios*, *Aušra*, *Tėvynės sargas*, *Vienybė*, *Draugija*, *Šaltinis*, *Viltis*, *Vairas*, *Lietuvos žinios*, *Lietuvos ūkininkas*, *Darbo balsas*, *Darbininkų balsas*, *Naujoji Gdynė*, *Skardas*, *Visuomenė*, *Žarija*, *Dabartis*, *Lietuvos aidas*, tarpukario laikotarpiui atspindėti naudoti: *Socialdemokratas*, *Darbo visuomenė*, *Mintis*, *Lietuvos žinios*, *Lietuvos ūkininkas*, *Kultūra*, *Liaudies varpas*, *Draugija*, *Židinys*, *Naujoji Romuva*, *Laisvė*, *Rytas*, *XX amžius*, *Krikščionis demokratas*, *Lietuva*, *Lietuvos aidas*, *Vairas*, *Tautos balsas*. Antrojo pasaulinio karo laikotarpį (nuo 1940 metų vasaros) atspindi: *Tiesa*, *Komjaunimo tiesa*, *Kultūra*, *Į laisvę*, *Savaitė* ir *Ateitis*. Tyrime naudoti moksliniai ir akademiniai leidiniai: *Lietuvių tauta*, *Archivum Philologicum*, *Tauta ir žodis*, *Darbai ir dienos*, *Eranus*, *Logos*, *Lietuvos katalikų mokslo*

akdamijos suvažiavimo darbai, Soter, Karo archyvas, Lietuvos praeitis, Mūsų senovė, Praeitis, Senovė, Ekonomika, Teisė, Teisių fakulteto darbai, Mūsų tautosaka, Tautosakos darbai, Athenaeum ir Humanitarinių mokslų fakulteto raštai.

Tyrime taikoma tekstų atranka atitinka generalinę aibę, kiekybinėje tyrimo dalyje atrinkti visi kriterijus atitinkantys straipsniai ir sugrupuoti pagal temas, chronologiškai pagal epochas ir pagal aprašomus istorijos veikėjus. Vėliau iš bendros generalinės aibės kokybiniam naratyvo tyrimui atrinkta apie 40 reprezentatyvių straipsnių kiekvienam leidiniui, jų pagrindu pateikiamas teorijos skyrelyje išskirtas istorinio pasakojimo vaizdinys. Kiekybiškai daugiausia tekstų naudojama dienraščių istoriniam pasakojimui atsekti, mažiausiai trumpą laikąėjusiems žurnalams.

Tekstai, tinkami tyrimui, periodiniuose leidiniuose identifikuojami pagal šiuos kriterijus: 1) straipsnyje (arba jo dalyje) rašoma apie senesnius nei 10 metų įvykius, asmenybes, faktus; 2) pateikiamos datos (netaikoma priešistorės epochos tekstams) ir pateikiamas tam tikras aprašomo laikotarpio ar veikėjo vertinimas; 3) išskirtas istorinės tematikos tekstas nėra grožinės literatūros kūrinys (proza, eilėraštis, feljetonas); 4) išskirtas tekstas gali būti publikuotas istorinis šaltinis, istoriografija ar istorinis straipsnis, istorinę tematiką analizuojančio kūrinio recenzija (kiek ji liečia istorinę to reiškinių dalį); 5) į tyrimą taip pat įtraukiamos biografijos ir nekrologai (kiek šie rodo asmenybės veiklą, reikšmę visuomenei). Tai reiškia, kad šiame darbe istorinė publikacija suprantama plačiau nei daugelyje atminties tyrimų chronologiniu ir tematinio požiūriu: dėl bandymo to meto visuomenės santykių su paskutinių 50 metų istorija, jame daug vietos užims straipsniai į pačią artimiausią praeitį orientuoti straipsniai, o dėl sieko atrasti istorinių herojų kanoną, daugiau nei įprasta tokiuose tyrimuose dėmesio bus skiriama net ir rašymo metu gyvų žmonių biografijoms.

Svarbu pastebėti, kad periodikoje aptinkamas istorinis diskursas neparodo kokia visuomenės dalis galėjo vadovautis tyrime pateikiamais istoriniais pasakojimais: galimas variantas, kad ir patys tekstų autoriai netikėjo, tuo, ką rašo, arba potencialūs skaitytojai derino skirtingas pozicijas, taip nepriimdami vieno modelio. Šis tyrimas negali pasakyti ir kaip žmonės suprato tekstuose išdėstytas mintis, galbūt akcentavo tam tikrus šiame darbe praleistus retorinius aspektus, galbūt ateidavo su išankstinėmis nuostatomis, kurios nulėmė tyrimo supratimą. Kalbant apie plačiai paplitusį H. Laswello komunikacinių aktų modelį, šiame darbe susitelkiama į kolektyvinio sakančiojo aprašymą, sakymo akto turinį, ir kanalo, kuriame sakymas vyksta

analizę, bet jokių būdų nėra parodomas nei turinio efektyvumas, tik tiražais ir leidinio intencijomis atskleidžiamas adresatas⁹⁵.

Kadangi periodika darbe analizuojama kaip pagrindinis šaltinis, tik papildomas politinių partijų programomis ir dokumentais, nėra atskleidžiamas ir istorinių įvykių ar asmenybių aprašymo kontekstas, autorių intencijos, tai reiškia, kad kokybinė tyrimo dalis, kur interpretuojami naratyviniai aspektai, neabejotinai yra bent iš dalies paviršutiniška, neįvertinanti panašių tekstų skirtingų atsiradimo aplinkybių, o patys analizei pasirinkti tekstai nors ir atsižvelgia į kiekybinio tyrimo rezultatus, yra riboti. Sisteminė ir atsitiktinė kokybinio tyrimo imtys nulemia, kad gali būti praleisti ir reikšmingi, reprezentatyvūs didesnio atgarsio susilaukę istoriniai tekstai.

Lietuvos periodinė spauda XX a. I pusėje yra specifinė šaltinių grupė. 1) periodinės spaudos tiražai, pasiekiamumas ir skaitomumas nuolatos keitėsi: laikotarpio pradžioje leidiniai buvo rašomi ir skaitomi tik mažos lietuvių dalies, istorinės tematikos tekstų autorių skaičius buvo menkas. 1904–1918 m. laikotarpiu būtų galima išskirti tik apie 40 asmenų, rašiusių 4 ir daugiau šios tematikos tekstų ir iš jų tik apie 10 buvo aktyvūs šios temos formuotojai. Vyravo menkas raštingumas. Tiek rašiusioji, tiek skaičiusioji visuomenė periodikoje buvo visai skirtinga laikotarpio pradžioje ir pabaigoje; 2) periodinė spauda beveik visu aptariamumu laikotarpiu buvo cenzūruojama. Iš pradžių veikė Rusijos imperijos cenzūra, vėliau vokiškoji, Antano Smetonos, galiausiai sovietinė ir nacistinė, bent dalis jos lėmė ir istorinių tekstų skaičių ir pobūdį; 3) periodinėje spaudoje vartojama kalba ne visada sutampa su dabartine laikraščių kalba, o kai kurie žodžiai ir posakiai gali drastiškai skirtis nuo dabartinių žodžių reikšmių. Tam tikro atsargaus priėjimo, atsižvelgiant į kontekstą ir lyginant su kitais to žodžio vartojimo atvejais, reikalauja „tauta“, „liaudis“, „rasė“, „pilietis“ ir kt.

Istoriografijos apžvalga. Darbo tema aprėpia keturias skirtingas tyrimų grupes: istorinio pasakojimo problematika glaudžiausiai susijusi su Lietuvos istriografijos istorijos tyrimais ir per paskutinius 15 metų išplitusiais Lietuvos kolektyvinės atminties tyrimais, periodikos turinio analizė patenka į

⁹⁵ LASSWELL, Harold D., „The Structure and Function of Communication in Society“, in: *The Communication of Ideas*, ed. Lyman Bryson, New York, The Institute for Religious and Social Studies, 1948, p. 37-51. Plačiau periodinio diskurso analizės ribas, įvertinant mito ir stereotipo raišką ir vertinimą spaudoje aptarė Linas Venclauskas: Žr.: VENCLAUSKAS, Linas, *Tekstų byla: lietuvių antisietinis diskursas nuo XIX a. antros pusės iki 1940 metų*, Vilnius, Versus, 2022, p. 11-33.

Lietuvos spaudos istorijos tyrimų lauką, o centre atsidūrusios Lietuvos pasaulėžiūros yra sunkiai atskiriamos nuo Lietuvos politinių partijų ir ideologijų istorijos. Todėl istoriografija šioje apžvalgoje aptariama per keturias pagrindines grupes – XX a. I pusės periodinės spaudos istoriją, politinių partijų ideologijų raidą, istoriografijos istoriją ir tarpukario kolektyvinės atminties tyrimus. Apžvalgoje pateikiami tyrimai: 1) tik skirti XX a. I pusės laikotarpiui; 2) susiję su tyrimo tema; 3) arba laikomi riboženkliais, esmingai papildžiusiais reiškinių supratimą.

1. Pirmieji bandymai apžvelgti ir analizuoti legalios lietuvių periodinės spaudos Lietuvoje nuo 1904 m. istoriją matomi pačioje periodinėje spaudoje. Daugiausiai tuo užsiimta katalikiškoje periodikoje. Didelės svarbos šiose apžvalgose jau turėjo leidinio pasaulėžiūrinis apibūdinimas ir susiejimas su konkrečiomis idėjomis, nepamiršta pateikti ir bendresnės leidybinės informacijos, tiražų⁹⁶. Objektyvesnių darbų proveržis matomas tarpukariu, daugiausia bibliografijos tyrimuose nuveikė Vaclovas Biržiška: išleido keturių tomų *Lietuvių bibliografiją*, taip pat redagavo pagrindinius valstybinės bibliografijos leidinius „Knygos“ ir „Bibliografijos žinios“⁹⁷. Autoriaus istoriniai tekstai⁹⁸ skirti spaudos draudimo laikotarpiui, apie legalios spaudos leidybą tik užsimenama, tačiau skiriama dėmesio įvairių ideologinių srovių periodikų raidai, leidinių ryšiams, šitai leidžia geriau suprasti ir vėlesnių pasaulėžiūrinių konfliktų priežastis.

Lietuvių išeivija susitelkė ties diasporos periodikos istorijos tyrimais ir reikšmingesnių darbų XX a. I pusės Lietuvos periodikos baruose nepaliko⁹⁹, o Lietuvoje sovietmečiu apie epochos spaudą rašyta daugiausiai akcentuojant kairiųjų, konkrečiai komunistinės ir socialistinės pakraipos

⁹⁶ A. Jakštas, „Mūsų naujieji laikraščiai“, in: *Draugija*, 1910, Nr. 38, p. 126–148; Antanas Alekna, „Lietuvių spauda 1904–1914 m.“, in: *Vienybė*, 1914, Nr. 17; Jonas Kirlys, „Prieškarinė mūsų periodika“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 12, p. 421–431.

⁹⁷ „Knygos“ (1922–1926), Kaunas, žurnalas, leistas Švietimo ministerijos knygų leidimo komisijos (išėjo 7 numeriai); „Bibliografijos žinios“ (1928–1943), Kaunas, žurnalas (išėjo 104 numeriai), leistas Lietuvos bibliografijos Leidiniuose daugiausiai publikuotos bibliografijos, bet kartu ir straipsniai spaudos istorijos tema. Žr.: *Žurnalistikos enciklopedija*, 1997.

⁹⁸ BIRŽIŠKA, Vaclovas, „Iš lietuviškosios laikraštijos praeities“, in: *Bibliografijos žinios*, 1931, Nr. 6; 1932, Nr. 1; Nr. 2; Nr. 5; Nr. 6. Vėliau straipsniai išleisti knyga: *Iš mūsų laikraščių praeities*, Kaunas, Varpas, 1932, 71 p.

⁹⁹ PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940(...)*, 2018, p. 17–18.

periodikos istoriją¹⁰⁰, legali lietuvių spauda buvo nustumta į paraštes. Didžiausia išimtimi laikytini Leono Gudaičio darbai apie kultūrinę 1904–1927 m. periodinę spaudą Lietuvoje. Trijose knygose¹⁰¹ autorius išsamiai remdamasis gausia archyvine medžiaga pristatė svarbiausius šio laikotarpio žurnalus ir laikraščius, spausdinusius literatūros kūrinius ir literatūros kritiką. Darbe pristatytas ir visas leidybos kontekstas, tiražai ir pasiekiamumas, pateikti to meto ryškiausių redaktorių ir autorių portretai, aprašyti didžiausi leidinių konfliktai dėl idėjinių priežasčių. Tyrime taip pat dėmesio skiriama ir istorinės tematikos literatūrai ir literatūros istorijos tekstams. Išsamiai išanalizuotas leidinys „Draugija“, lakoniškiau svarbiausių raidos etapų aspektais apžvelgti beveik visi šiuo laikotarpiu leisti ir tyrimą įtraukti leidiniai. Nors Leono Gudaičio knygose galima matyti kairiųjų politinių pakraipų leidinių iškėlimą ir tam tikrą priešišumą katalikų periodikai, jo tyrimas bene geriausiai nušviečia 1904–1914 m. visuomenės, kultūros ir periodinės spaudos ryšius.

Po 1990-ųjų Lietuvoje periodikos istorijos tyrimų padaugėjo, daugiausia dėmesio skirta tarpukario periodinės spaudos analizėms ir visos lietuvių periodikos apžvalgoms. Pastarųjų tyrimų grupėje pirmasis pasireiškė Vytas Urbonas¹⁰², atskyręs laikraščių ir žurnalų raidą. Apžvelgdamas XIX a. – XX a. pab. Lietuvos spaudą, jis aprašė būdingiausius leidinių tiražus, reikšmingesnes leidybos problemas. Į tyrimus jis įtraukė tik nedidelę dalį visų periodinių leidinių, išskirtų grupių detaliau neanalizavo, o naujų archyvinių šaltinių darbuose beveik nepateikė. Panašiu metu svarbiausia

¹⁰⁰ Daugumoje darbų nagrinėta nelegali tarpukario spauda, kuri į šį tyrimą nėra įtraukiama, vertingiausias šiai kategorijai priskirtinas darbas apie prieškarinio darbininkų periodiką. Žr.: VIDMANTAS, Edvardas, *Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917*, Vilnius, Mintis, 1979, 204 p. Kita: GULBINSKIENĖ, Aleksandra, *Kovingas partijos žodis: komunistinės spaudos vaidmuo kovoje prieš fašizmą Lietuvoje (1927–1940)*, Vilnius, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, 148 p. Paminėtina, kad kairioji lietuviška periodinė spauda sovietmečiu ne kartą buvo diplominių darbų tema, juose komunistinės spaudos įtaka paprastai būdavo nepamatuotai išpučiama. Dauguma šio tipo darbų buvo publikuojami tęstiniam mokslo darbų leidinyje *LKP istorijos klausimai* (1959–1990), iš viso išėjo 46 tomai.

¹⁰¹ GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, Vilnius, Vaga, 1977, 444 p.; GUDAITIS, Leonas, *Laiko balsai*, Vilnius, Vaga, 1985, 310 p.; GUDAITIS, Leonas, *Permainų vėjai*, Vilnius, Vaga, 1986, 360 p.

¹⁰² URBONAS, Vytas, *Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis*, Voruta, 1995, 179 p.; URBONAS, Vytas, *Lietuvių žurnalas: nuo pirmojo numerio iki šių dienų*, Voruta, 1993, 176 p.; URBONAS, Vytas, *Lietuvių laikraštis: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų: mokomoji knyga*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 1997, 212 p.

informacija apie lietuvių periodiką pateikta *Žurnalistikos enciklopedijoje*¹⁰³, kurioje per 6 000 straipsnių, apžvelgiami XIX a. – 1996 m. lietuviški periodiniai leidiniai ir sąvokos. Panašaus apibendrinamojo darbo ėmėsi ir Giedrius Viliūnas¹⁰⁴, pratęsęs Leono Gudaičio temą, jis konceptualiau aprašė tarpukario literatūrinio gyvenimo situaciją. Literatūrinę spaudą jis sujungė su kitais literatūrai raškos laukais, išskyrė penkias literatūrai kartas. G. Viliūno tyrime taip pat pagrįstas ir literatūrinės periodikos skaidymas pagal pasaulėžiūras, akcentuotas katalikų spaudos dominavimas ir tautininkų kiekybinis menkumas (nepaisant valstybės valdymo), o valstiečių liaudininkų ir socialdemokratų periodika matyta kaip daugmaž vientisa grupė. Tiesa, G. Viliūno tyrime nepavyktų rasti anksčiau neanalizuotų leidinių aprašymų, o periodinė spauda matoma per rašytojų veiklos prizmę, bendrą leidybos situaciją gerokai supaprastinant. Naujausias apžvalginis periodinės spaudos darbas yra Tomo Petreikio „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“¹⁰⁵. Straipsnyje pateikiama kol kas išsamiausia periodinės spaudos tyrimų Lietuvoje istoriografinė apžvalga, ištaisius svarbiausius V. Urbono trūkumus, apžvelgiama visa lietuvių periodika iki 1940 metų. Tekste išsamai leidinių skaičiaus kaitos statistika, įtraukta anksčiau dažnai atskirai tirta lietuvių diasporos periodika. Straipsnyje pateikiama bendriausia kiekybinė apžvalga ir neanalizuojamos leidinių turinio ypatybės, todėl jis vertingiausias dėl leidybos statistikos skaičiavimų¹⁰⁶.

Nuo praėjusio amžiaus 10 dešimtmečio išaugo susidomėjimas lietuvių spaudos cenzūra tarpukariu. 2003 m. buvo apgintos Andriaus Vaišnio ir Aridos Riaubienės disertacijos panašiomis temomis. Andriaus Vaišnio darbe¹⁰⁷ daugiausia susitelkta ties Antano Smetonos laikotarpiu vykdyta

¹⁰³ *Žurnalistikos enciklopedija*, 1997, p. 587.

¹⁰⁴ VILIŪNAS, Giedrius, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje*, Vilnius, Alma littera, 1998, 182 p.

¹⁰⁵ PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940(...)*, p. 15–47.

¹⁰⁶ Iš leidybai skirtų tyrimų taip pat verta paminėti ir daugiau su knygos leidybų problema susijusią Vlodo Žuko monografiją ir Violetos Černiauskaitės straipsnį apie prieškarį Vilniaus (1904–1914) lietuvių spaudos leidybos situaciją. Žr.: ŽUKAS, Vladas, *Bendrovės knygoms leisti ir platinti*, Vilnius, Baltos lankos, 1998, 351 p.; ČERNIAUSKAITĖ, Violeta, „Atgimusios lietuviškos spaudos tradicijos Vilniuje 1904–1914 metais“, in: *Knygotyra*, 2005, T. 44, p. 114–130.

¹⁰⁷ VAIŠNYS, Andrius, *Spaudos ir valstybės santykiai Lietuvoje, 1918–1940*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2003, 162 p.; disertacijos pagrindu išleista

cenzūra ir valstybės įtaka spaudos diskursui. Autorius itin kritiškai apibūdino to laikotarpio spaudos situaciją, aiškino, kad, politinių partijų požiūriu, spauda buvo neatskiriama nuo propagandos, kontrolė buvo griežta ir tik keli kultūros žurnalai retkarčiais sugebėdavo pateikti nekonjunktūrinių tekstą. Dėl to Lietuvoje taip ir nesusiformavo demokratiška viešoji etika ir rimtesnė polemikos tradicija, o SSRS okupacija tik pakeitė vyraujančią propagandinį diskursą kitu. Aridos Riaubienės darbe¹⁰⁸ labiau susitelkta į knygų kontrolę, o dalyje, skirtoje cenzūros apžvalgai, ji atskleidė cenzūruotų leidinių turinį, cenzūros ribas. Autorė iš esmės neprieštaravo A. Vaišnio išvadoms, tik nedarė tokių drąšių apibendrinimų, akcentavo dvi pagrindines problemas: Lietuvos nepasiekė režimui neįtinkantys užsienio šalių leidiniai ir buvo varžoma tuometinių kultūrinių idėjų sklaida; daugiausia nuo cenzūros nukentėjo originaliausi autoriai, tad cenzūra menkino visuomenės įvairovę. Panašiu metu pasirodė ir straipsnis apie cenzūrą prieškario laikotarpiu Kaune, parodęs, jog, nepaisant to, kad Imperijoje atsirado daugiapartinis parlamentas, mažesniųjų miestų cenzūra buvo griežta ir panaši į XIX a. situaciją¹⁰⁹. 2017 m. Mantas Bražiūnas apsigynė disertaciją apie žurnalistikos lauką Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais. Tyrime nemažai dėmesio skiriama cenzūros situacijai, nurodomi reikšmingi SSRS ir nacistinės Vokietijos spaudos kontrolės skirtumai, akcentuotas sovietų kurto diskurso griežtumas ir totali spaudos kontrolė, o vokiškasis apibūdintas kaip: „kiek silpniau politizuotas, ne toks direktyvus ir tiesmukas“¹¹⁰. Šie pastebėjimai leidžia tyrime dviprasmiškai vertinti vokiečių okupacijos laikų dienraščius (*I laisvę* ir šiandien įvardijamas kaip atstovavęs Lietuvos aktyvistų fronto pozicijai¹¹¹).

knyga: *Spauda ir valstybė, 1918–1940: analizė istoriniu, teisiniu ir politiniu aspektu*, Vilnius, Biznio mašinų kompanija, 1998, 237 p.

¹⁰⁸ PAUAPURELYTĖ, Arida, *Knygos laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918–1940 m.*, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2003, 188 p. Paminėtinas ir atskirai išleistas straipsnis disertacijos tema: PAPAURELYTĖ, Arida, „Spaudos laisvė ir cenzūra nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m.“, in: *Informacijos mokslai*, 2000, T. 15, p. 44–54.

¹⁰⁹ LIETUVNINKAITĖ, Nijolė, „Kauno periodinės spaudos cenzūra 1900–1914 metais“, in: *Knygotyra*, 2001, Nr. 37, p. 173–183.

¹¹⁰ BRAŽIŪNAS, Mantas, *Žurnalistikos laukas okupuotoje Lietuvoje (1940–1944)*, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2017, p. 215.

¹¹¹ „I laisvę“, in: *Žurnalistikos enciklopedija*, 1997, p. 165.

Nepriklausomoje Lietuvoje atsirado daugiau teminių periodikos analizių: išleista knygų, aprašančių moterų¹¹², jaunimo¹¹³ spaudą, straipsnių ir baigiamųjų darbų apie policijos¹¹⁴, karių¹¹⁵ periodiką, taip pat regioninės spaudos apžvalgų¹¹⁶. Išskirtinio dėmesio reikia bandymams apžvelgti tyrime analizuojamą akademinę periodinę spaudą. Aktualiausi yra darbai apie Lietuvos istorinę periodiką. Povilas Lasinskas savo straipsnyje ir monografijoje¹¹⁷ keliuose puslapiuose pateikė bendrą Lietuvos istorinės periodikos atsiradimo kontekstą ir bibliografiją. Aprašyme susitelkta ties šių leidinių atsiradimo priežastimis ir rimtesne kritika formatui. Pabrėžta istorinės periodikos neatitiktis tuometiniams mokslo standartams. Pristatomoje dalyje aprašyti leidiniai *Mūsų senovė*, *Eranus*, *Senovė*, *Athenaeum*, *Soter*, *Teisių fakulteto darbai*, *Tauta ir žodis*, *Humanitarinių mokslų fakulteto raštai*. Pateiktoje bibliografijoje istoriniai straipsniai suskirstyti pagal publikacijos tipą (istorijos metodologija, šaltiniai, atsiminimai, tyrinėjimai, recenzijos) ir temišškai (Lietuvos istorija, priešistorė, visuotinė istorija). Bibliografiją nepilna ir ją reikia išplėsti, teminis suskirstymas pernelyg platus, aprašomoji dalis pasitarnauja kaip reikšminga tarpukario istorikų požiūrio į akademinis žurnalus refleksija, be reikšmingesnio leidinių aprašymo. Aldonos Gaigalaitės tekste panašia tema¹¹⁸ apžvelgiamos istorinės mokslinės publikacijos tarpukariu. Savo tyrime autorė daugiau dėmesio skyrė leidinio atsiradimo priežastims aprašyti, svarbiausiems autoriams, prie pagrindinių leidinių išvardijimui, istorinių temų apžvalgai. Pateikiami ir paskirų tekstų istorinio pasakojimo

¹¹² ČERPYTĖ, Julija, GARNIENĖ, Živilė, *Periodika moterims Lietuvoje 1918–1940 metais*, Vilnius, Technologija, 1997, 131 p.

¹¹³ ZAVICKIENĖ, Žiedūnė, *Jaunimas istorijos skersvėjuose: Lietuvos jaunimo spauda 1918–1940 metais*, Vilnius, Akademinė leidyba, 2018, 343 p.

¹¹⁴ PALSKYS, Eugenijus, „Policijos spauda Lietuvoje 1920–1940 metais“, in: *Jurisprudencija*, 2000, T. 16(8), p. 86–98.

¹¹⁵ ŽILEVIČIŪTĖ, Aušrinė, *Tarpukario Lietuvos karinė periodinė spauda*, bakalauro darbas, Vilnius, VU, 2010.

¹¹⁶ ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas, „Alytaus miesto periodinė spauda 1920–1940 metais“, in: *Knygotyra*, 2002, T. 39, p. 45–55; MOCKUTĖ, Angelė, *Nepriklausomos Lietuvos spauda Šiaulių apskrityje 1918–1939 m.*, diplominis darbas, Vilnius, VU, 1990, 58 p.

¹¹⁷ LASINSKAS, Povilas, „Istorijos publikacijos Vytauto Didžiojo universiteto leidiniuose“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003, T. 2, p. 127–148; LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, Vilnius, Vaga, 2004, 324 p.

¹¹⁸ GAIGALAITĖ, Aldona, „Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940)“, in: *Istorija*, 2009, T. 75, Nr. 3, p. 40–51.

apibendrinimai, iš dalies atskleidžiantys ir būdingesnę leidinio poziciją istorinių laikotarpių vertinimo atžvilgiu. Išsamiausiai apžvelgti leidiniai *Senovė, Mūsų senovė, Athenaeum*, įtraukti ir lakoniškai apibendrinti ir VDU akademiniams leidiniams nepriskirtini mokslo žurnalai, pvz., *Lietuvos praeitis*. Straipsnis išsamus, jame pateikiama daug tyrimui vertingos informacijos, taip pat bendriausi pastebėjimai (daugiausiai aprašytos Lietuvos istorijos temos buvo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) politinė istorija ir spaudos draudimo laikai), bet apžvalga chaotiška. Vienų leidinių straipsniai aprašomi itin detalai, kitų tik paminimi, išskirtinai daug dėmesio teikiama Vytauto Didžiojo vaizdiniui nušviesti, tačiau beveik visai ignoruojami užsienio šalių istorijos tekstai, nelabai aiškus ir bendriausias istorinio pasakojimo vaizdinys. Vadovaujamasi prielaida, kad, nors ir buvo skirtumų tarp periodinių leidinių, istorikai kokybiškai skirtingų istorinių vaizdinių nekonstravo ir buvo labai panašūs: „beveik visai lietuvių istorikų to meto kartai būdingas pozityvizmas, tam tikras pragmatizmas, su nedidele romantizmo doze“¹¹⁹.

Išsamiausias tyrimas apie humanitarų akademinės bendruomenės leidinius tarpukariu yra Vido Gečiono magistro darbas¹²⁰. Jame aprašyta 12 LU fakultetų leistų periodinių leidinių (penki iš jų nebuvo įtraukti į Povilo Lasinsko bibliografiją: *Archivum Philologicum, Darbai ir dienos, Literatūra, Mūsų tautosaka* ir *Draugija*). Autoriaus tyrimas sutelktas į leidybos kontekstą, analizuojami redaktorių paskyrimo principai, leidinių finansavimas ir jų ryšiai. Visi leidiniai skirstomi pagal fakultetus ir jų skyrius ir tyrime pateikiamas visų į juos rašiusių asmenybių sąvadas, pasiskirstymas, ir visų publikacijų bibliografinis sąrašas. Tyrimas itin faktografinis, jame menkai tesvarstoma šių leidinių vieta tarpukario visuomenėje ir ryšiai su už akademijos ribų išėinančia periodika, darbe nepateikiama ir jokia teminė analizė ar straipsnių klasifikacija. Darbe pateikiamas išsamiausias tiriamų akademinių leidinių kontekstas, taip pat itin vertingi darbo priedai, juose pateikiamos visų rašiusių autorių biografinės charakteristikos, atskiriama ir statistiškai parodoma autorių priklausomybė institucijoms, užsienio autorių kiekis periodikoje.

Istoriografijoje apie daugumą tyrimui atrinktų leidinių yra parašyta įvairaus pobūdžio ir apimties straipsnių, svarbesni iš jų bus paminėti skyreliuose, skirtuose leidinio istorinės atminties vaizdiniui pristatyti, čia

¹¹⁹ *Ten pat*, p. 47.

¹²⁰ GEČIONIS, Vidas, *Kauno humanitarų akademinės bendruomenės leidybinė veikla 1922–1939 m.*, 2011, 121 p.

pateiksime trijų svarbesnių tokio tipo tyrimo grupių charakteristikas. Dažniausiai į periodikos istoriją atsigręžiama konkretaus leidinio jubiliejaus proga, tai daugiausiai taikytina periodikai, kuri tuo pačiu pavadinimu kaip ir tarpukariu leidžiama ir šiandien¹²¹. Šio tipo tekstuose paprastai aukštinamas pagrindinis leidinio redaktorius, bandoma (per)vertinti leidinio reikšmę to meto visuomenei, pateikiama bendriausia informacija. Antro tipo tekstuose periodika aptariama platesniame kontekste, tai ypač taikytina leidiniams, susijusiems su konkrečia organizacija – Lietuvių mokslo draugija, jaunimo organizacija „Ateitis“ ir kt.¹²² Šiuose tyrimuose daugiau dėmesio skiriama leidinio atsiradimo kontekstui ir ryšiui su organizacijos idėjomis, juose tik prabėgomis analizuojama leidinio faktografinė istorija, bet daugiau dėmesio teikiama pačiam turiniui. Trečio tipo tekstai sutelkti ties vieno kurio ar kelių periodinių leidinių raida, pasakojama apie periodiką remiantis viena ar keliomis asmenybėmis¹²³. Tokiuose darbuose retai pateikiamas leidinio išsamesnis aprašymas, bet vietoj to atskleidžiamos asmeninės jo leidėjų ir įkūrėjų įtampas ir problemos.

Atskira plati tyrimų grupė, kurios tik nedidelė dalis susijusi su šiuo darbu, yra publicistikos turinio tarpukariu analizė. Tokie tyrimai itin išplito po 2000-ųjų, jų ilgainiui tik daugėja. Jie kasmet tampa Vilniaus, VDU ir Klaipėdos universitetų (ir kitų) istorijos (ir kitų) studijų bakalauro ir magistro darbais, taip pat tai gana dažna istorinių straipsnių tema, neįpareigojanti plėtoti temos toliau. Pirmas svarbesnis tokios analizės

¹²¹ Keli pavyzdžiai: DEVIATNIKOVAITĖ, Ieva, „Žurnalas „Logos“ tarpukario Lietuvoje: istorija, autoriai“, in: *Logos*, 2019, Nr. 100, p. 10–30; SURBLYS, Alvydas, ZAKARAVIČIŪTĖ, Agnė, RUDMINAITĖ, Edita, „Lietuvių laikraštis“ – pirmas legalus periodinis leidinys po spaudos draudimo“, in: *Kauno apskrities viešoji biblioteka*, 2016, [interaktyvus], prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<https://knyga.kvb.lt/lt/parodos/vienos-knygos-parodos/item/83-lietuviu-laikraštis-pirmas-legalus-periodinis-leidinys-po-spaudos-draudimo>>.

¹²² Keli pavyzdžiai: ŽARSKIENĖ, Rūta, „Nuo Lietuvių mokslo draugijos iki Lietuvių tautosakos rankraštyno: LMD tautosakos rankraščių ir garso įrašų kolekcijos“, in: *Liaudies kultūra*, 2016, Nr. 6, p. 14–26; SESELSKYTĖ, Adelė, „Lietuvių mokslo draugijai – 100 metų“, in: *Tautosakos darbai*, 2006, T. 32, p. 279–280; SKRUPSKELIS, Kęstutis, *Ateities draugai: ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius, Aidai, 2010, 798 p.

¹²³ GRIGARAVIČIUS, Algirdas, „Nesantaikos laikai : Vilties redaktoriaus Antano Smetonos pasitraukimas“, in: *Kultūros barai*, 2009, Nr. 10, p. 75–83; GRIGARAVIČIUS, Algirdas, „Trys viltininkai“, in: *Kultūros barai*, 2000, Nr. 1, p. 73–79; SKRUPSKELIS, Kęstutis, *Ignas Skrupskelis: asmenybė ir laikmetis*, Vilnius, Versus aureus, 2014, 416 p.; PSIBILSKIS, Vygintas Bronius, *Mykolas Biržiška: patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakai*, Vilnius, VU leidykla, 2009, 520 p.

pavyzdys yra Sandros Grigaravičiūtės straipsnis apie Skandinavijos šalių istorijos reprezentavimą periodikoje¹²⁴. Autorė pateikė kiekybinę turinio analizę, suskirstė leidinius pagal dėmesio, teikiamo Skandinavijos istorijai, kiekį, aprašė būdingiausias istorines epochas, siužetus, pateikė Skandinavijos istorinių asmenybių sąrašą. Iš viso į tyrimą įtraukta net 60 lietuviškų periodinių leidinių. Iš visų apžvelgiamų historiografijos tyrimų šis straipsnis yra panašiausias į tai, ką tyrime planuojama pateikti kiekybinėje apžvalgoje. Į kokybinę turinio analizę sutelktas Petro Tomkaus straipsnis apie Afrikos įvaizdį¹²⁵, autorius šalia periodinės spaudos pasitelkia literatūrą, kelionių aprašymus. Darbe akcentuojamas šios tematikos straipsnių gausėjimas nuo praėjusio šimtmečio 3 dešimtmečio, pabrėžiamos šios tematikos publikacijų sąsajos su katalikiškąja pasaulėžiūrine grupe, misijoms skirtais leidiniais. Tyrime nepateikiama kiekybinių duomenų, o bendras šaltinių skaičius gana kuklus, nepastebima ryškesnių skirtumų tarp skirtingų periodinių leidinių. Ramutės Mikšėnaitės-Umbrasienės magistro darbe¹²⁶ apie Lietuvos proistorės vaizdavimą periodikoje parodytas daugelio svarbiausių leidinių santykis su šia epocha, akcentuojamas tautosakos ir archeologinių siužetų derinimas, tačiau tyrime daugiau susitelkiama į mokslinius archeologinius tekstus, jų mokslines problemas ir temas, nepateikiama išsamesnio šio laikotarpio istorinio pasakojimo vaizdinio, neįtraukti bendresni visuotinės istorijos proistorės vaizdiniai. Atskiros dėmesio susilaukė antisemitizmo diskurso spaudoje paieškos, dažnai susiję ir su žydų istorijos vaizdavimu¹²⁷.

¹²⁴ GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra, „Skandinavijos istorija lietuvių periodikoje 1918–1940 metais“, in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, Vilnius, Versus aureus, 2004, p. 109–121.

¹²⁵ TOMKUS, Petras, „Afrikos įvaizdis Lietuvoje, 1918–1940 m.“, in: *ten pat*, p. 122–160.

¹²⁶ MIKŠĖNAITĖ-UMBRASIENĖ, Ramutė, *Lietuvos proistorės reprezentavimas 1918–1940 m. Lietuvos periodinėje spaudoje*, magistro darbas, Vilnius, VU, 2011, 90 p.

¹²⁷ Šią temą detaliau analizavo Liudas Truska, Linas Venclauskas, tokio leidinio kaip Lietuvos aidas specifiką aprašė Kęstutis Skrupskelis. Žr.: TRUSKA, Liudas, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, 322 p.; VENCLAUSKAS, Linas, *Tekstų byla: lietuvių antismetinis diskursas nuo XIX a. antros pusės iki 1940 metų*, Vilnius, Versus, 2022, 488 p.; 200. SKRUPSKELIS, Kęstutis, „Žydų vaidinys Lietuvos aidų skiltyse“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2014, Nr. 5, p. 36–47; Nr. 6, p. 42–50.

Apie konkrečių leidinių istorijos vaizdavimą parašyti keli straipsniai. Jono Jonušo tekste apie *Akademiką*¹²⁸ susitelkiama į tautiškumo raišką ir pasaulėžiūros klausimus, o istorija lieka antrame plane, kaip integrali tautiškumo dalis. Išsamiausiai istoriją konkrečiame žurnale (*Židinyje*) analizavo Dainius Noreika¹²⁹. Dviejuose straipsniuose jis pateikė Lietuvos istorijos ir senovės istorijos vaizdavimo tendencijas. Pirmame straipsnyje apie LDK ir ATR laikų istorinius siužetus pabrėžta kunigaikščių kulto tendencija ir herojų paieškos, kurios tik retkarčiais buvo palydimos kritiškais Viduramžių įvertinimais. Teigiama: ryškesnių skirtumų tarp tautininkų spaudos ir *Židinio* Lietuvos praeities vaizdavimo nebuvo, o katalikiška Lietuvos praeitis žurnale beveik neatsispindėjo. Tekste, skirtame senovės istorijai, išskiriamos pagrindinės teminės tekstų grupės, stengtasi rastus vaizdinius palyginti su kitais tarpukario visuotinės istorijos tekstais, tačiau straipsnyje nėra visai aiškus *Židinio* istorijos santykis su tautininkų ar kitų grupių spauda.

Spaudos istorijos tyrimai išaugo per paskutinius dešimtmečius. Padaugėjo teminio pobūdžio tyrimų ir paskirų turinio aspektų periodikoje paieškų skaičius. Istorikų ir kitų humanitarų atsigręžimas į periodiką lėmė šio tyrimų lauko nuvertėjimą ir išsiplėtimą¹³⁰. Nepaisant to, ši tyrimų sritis dar neišsemta: vis dar menkai išanalizuota Lietuvos provincijos spauda, kurią nuolatos užgožia populiariausi dienraščiai ir žurnalai¹³¹, stokojama

¹²⁸ JONUŠAS, Jonas, „Akademiko“ pasaulėžiūra tautinės idėjos šviesoje“, in: *Lituanistica*, 2006, T. 6, Nr. 2, p. 56–76, 93. Pažymėtina, kad autorius apsigynė disertaciją vien iš šio žurnalo kontekstų analizės, istoriniams tekstams joje taip pat skiriama nedaug dėmesio. Žr.: JONUŠAS, Jonas, *Žurnalo „Akademikas“ kultūriniai ir literatūriniai kontekstai*, daktaro disertacija, Kaunas, VU Kauno humanitarinis fakultetas, 2007, 164 p.

¹²⁹ NOREIKA, Dainius, „Lietuvos istorijos vaizdiniai žurnale „Židiny“ (1924–1940)“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, 2008, Nr. 4–5, p. 174–180; NOREIKA, Dainius, „Senovės istorijos žinių sklaida žurnale „Židiny“ 1924–1940 m.“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2013, T. 2, p. 7–30.

¹³⁰ Periodikoje dabar ieškoma visko nuo neasmenuojamų veiksmazodžio formų vartosenos iki visos lietuvių kultūrinės tapatybės paaiškinimo. Pvz.: KLEMIATO, Beata, *Dalyvių, pusdalyvių ir padalyvių vartojimas „Respublikos“ ir „Lietuvos ryto“ dienraščiuose*, magistro darbas, Vilnius, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007, 117 p.; Jolita Linkevičiūtė-Rimavičienė, *Kultūrinės tapatybės konstravimas programiniuose lietuvių periodinės spaudos tekstuose*, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2012, 314 p.

¹³¹ „Nuo 1823 m. iki 1940 m. birželio 15 d. pasaulyje pasirodė iš viso 1509 periodiniai ir 273 vienkartiniai leidiniai lietuvių kalba“. Žr.: PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos

išsamesnių paskirų leidinių leidybos, santykių su visuomene istorijų (net ir ryškiausia lietuvių periodika, tarkime, *Lietuvos aidas* ar *Lietuvos žinios* nėra rimčiau tirta kontekstiniu, istoriniu, turinio požiūriais), itin trūksta lyginamųjų tyrimų, parodančių svarbiausius leidinių skirtumus, santykį su kaimyninių šalių ar tautinių mažumų leidiniais, turinio analizės, vis dar vangiai įtraukiama 1904–1918 m. spauda, o tiriamų temų spektras dažniausiai apsiriboja tautinių mažumų, tautiškumo, valstybingumo ar paskirų asmenybių vaizdavimo paieškomis.

2. Politinių partijų ideologinės minties raida ilgą laiką nebuvo įprasta tyrimų tema. Tarpukariu dažniausiai aptinkame tik bendro, dažniausiai tendencingo pobūdžio politinės partijos istorijos apybraižų¹³². Situacija nedaug tepasikeitė sovietmečiu ir išeivijoje¹³³. Pagrindine išimtimi išeivijos kontekste dera laikyti Vytauto Kavolio tyrimus¹³⁴, kurie iš sociologinės perspektyvos nušviečia XIX a. pab. – XX a. pr. politikos ir pasaulėžiūrų lauką, lietuviškosios tapatybės raidą ir vystymosi problemas. Nors tyrimuose paprastai nerodoma pačių ideologijų raida, o daugiausiai dėmesio skiriama laikotarpio iki 1904 m. analizei, bet stengiamasi atsekti ryškiausius tautinio atgimimo veikėjų idėjinius kontekstus, svarbesnius jų mąstymo skirtumus, bendrą intelektualinį ir literatūrinį foną.

Po 1990-ųjų atsirado tam tikrų politinės minties raidos tyrimų. Vincentas Lukoševičius monografijoje „Liberalizmo raida Lietuvoje“¹³⁵ per liberalizmo prizmę apžvelgė tarpukario partijų ideologijas. Daugiausiai dėmesio skyrė Valstiečių liaudininkų sąjungos srovei, parodė kitų partijų sąsajas su šia idėjine grupe. Politinės minties tyrimų fragmentų galima aptikti ir *Lietuvių atgimimo studijų* autorių darbuose, pavyzdžiui, Rimanto Miknio disertacijos

istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940(...)*, p. 43.

¹³² Nemažai itin šališkų tekstų tuomet rašė Lietuvos kairės atstovai: Pvz.: KAPSUKAS, Vincas, *Trumpa Lietuvos Social-Demokratų Partijos istorija*, 2 t., Petrapilis, 1918–1920; ANGARIETIS, Zigmąs, *Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija*, 2 t., Smolenskas, 1921–1923.

¹³³ Mindaugas Tamošaitis, apžvelgęs 170 istorikų tyrimų, teigia, jog iki pat 9 deš. pabaigos nebuvo profesionalių lietuvių politinių partijų ir ideologinių srovių tyrimų, net ir išeivijoje vyravo neobjektyvus santykis su partijų istorija. Žr.: TAMOŠAITIS, Mindaugas, „Lietuvos politinių partijų ir ideologinių srovių (iki 1940 m.) istoriografija“, in: *Istorija*, 2011, T., 84, Nr. 4, p. 58.

¹³⁴ KAVOLIS, Vytautas, *Žmogus istorijoje*, Vilnius, Vaga, 1994, 566 p.

¹³⁵ LUKOŠEVICIUS, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje: XIX a. pab. – 1940*, Vilnius, Valst. leidybos centras, 1995, 486 p.

pagrindu parengtoje monografijoje¹³⁶ atskleisti ryškesni politinės minties lūžiai XX a. pradžioje. Katalikų minties istoriją, pateikdamas svarbiausius idėjinius kontekstus ir kartų skirtumus, iš dalies atskleidė Artūras Svareuskas, savo tyrimuose daugiau dėmesio skyręs pačios partijos raidos faktams, o ne ideologijai¹³⁷. Gana detaliai tirta jaunųjų katalikų veikla ir ideologija, daugiausiai susitelkiant ties *Naujosios Romuvos* organiškiosios valstybės koncepcija¹³⁸. Tarp Lietuvos socialdemokratų tyrėjų paminėtini Gintaro Mitrulevičiaus tyrimai¹³⁹, itin detaliai pristatantys problemišiausią partijos laikotarpį, kuomet partija turėjo atsiriboti nuo bolševikų. Lyginamąją perspektyvą, parodančią esminius Katalikų Bažnyčios ir demokratų partijos skirtumus, pateikė Vida Baltušytė¹⁴⁰, o platesnė pasaulėžiūrų lauko Lietuvoje XX a. pr. iki karo analizė, išryškinant pagrindinius nesutarimų aspektus, padaryta Margaritos Poškutės¹⁴¹.

Rimtesnis posūkis link politinės minties tyrimų matomas su Justino Dementavičiaus disertacija ir jos pagrindu parengta monografija¹⁴². Jo darbuose, daugiau nei bet kuriuose ankstesniuose, susitelkta ties politinių

¹³⁶ MIKNYS, Rimantas, *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 m. : Mykolo Romerio 120- osioms metinėms Lietuvių atgimimo istorijos studijos*. T. 10, Vilnius, A. Varno personalinė įmonė, 1995, 255 p.

¹³⁷ SVARAUSKAS, Artūras, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940) : politinė galia ir jos ribos*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, 411 p.; SVARAUSKAS Artūras, „Lietuvos politinės dešinės radikalizacija XX a. ketvirtajame dešimtmetyje“, in: *Parlamento studijos*, 2006, Nr. 7, p. 53–72.

¹³⁸ Keli ryškesni darbai: JANKAUSKAS, Algimantas, *Organiškos valstybės koncepcija Lietuvoje (tarpukario ir pokario laikotarpis)*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 1994, 107 p.; RAČKAUSKAS, Tadas, *Jaunosios – senosios kartų katalikiškosios srovės politikų konfliktai tarpukario Lietuvoje*, magistro darbas, Vilnius, Lietuvos edukologijos universitetas, 2007. 56 p.; SVARAUSKAS, Artūras, *Naujaromuvų valstybės santvarkos vizija XX a. IV -ame dešimtmetyje*, magistro darbas, Vilnius, Lietuvos edukologijos universitetas, 2005, 150 p.

¹³⁹ MITRULEVIČIUS, Gintaras, *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais*, Vilnius, Gimtasis žodis, 2017, 832 p.

¹⁴⁰ BALTUŠYTĖ, Vida, „Lietuvos Demokratų partijos ir katalikų Bažnyčios pažiūrų į valstybę Lietuvoje 19–20 a. pr. lyginamoji analizė“, in: *Žmogaus ugdymo problemos šiuolaikinėje visuomenėje : tarptautinės mokslinės konferencijos straipsnių rinkinys*, 1998, p. 45–47.

¹⁴¹ POŠKUTĖ, Margarita, *Pasaulėžiūrų įtampų laukai Lietuvoje XIX–XX a. sandūroje*, daktaro disertacija, Vilnius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2014, 171 p.

¹⁴² DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, 2015, 352 p.; DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Valstybės samprata Lietuvoje: modernios lietuviškos politinės minties ištakos ir raida*, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2012, 203 p.

sąvokų istorijos raidos analizėmis, jie paremti anglakalbe teorine literatūra ir analogiškų tyrimų užsienyje tradicijomis. Iš pradžių autorius analizavo tik valstybės sampratą, vėliau apsiėmė parašyti visą politinės minties istoriją nuo S. Daukanto iki Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžio. Autoriaus stipriausia monografijos dalis skirta kaip tik tarpukariui, joje į keturias ideologines sroves sugrupuotos pasaulėžiūros (komunistai ir socialdemokratai sujungti į vieną) analizuojamos, atskleidžiant būdingiausius idėjinius kontekstus ir apibendrinant (anot knygos autoriaus) svarbiausias išsakytas idėjas. Darbuose stokojama tam tikro istorinio minties vystymosi dėmens, todėl tarpukariu suniveliuojami gana skirtingų pasaulėžiūrų aspektai, tai itin ryšku kalbant apie katalikų skirtingų kartų ir leistų kultūros leidinių išsakomas pažiūras. Tyrime taip pat visai ignoruojama istorijos politikos dimensija ir gana selektyviai atrenkami periodikos šaltiniai. Nepaisant to, tai kol kas rimčiausias politinės minties kontekstas istoriniams straipsniams periodikoje suprasti.

3. Iš istoriografijos istorijos XX a. I pusėje tyrimų bus apžvelgti darbai, parašyti po 1990-ųjų. Nors nesunku įvardyti paskirų istorijos situaciją reflektuojančių tarpukario straipsnių ir gana šališkų sovietmečio laikų tyrimų bei paskirų išeivijos istorikų, kritiškai įvertinančių savo jaunystės aplinką, beveik visi jie: 1) susitelkia ties konkrečių istorikų veiklos apžvalga; 2) beveik neanalizuoja perteikiamo istorinio pasakojimo turinio..

Istoriografijos istorijos lauke iš paskutinių 3 dešimtmečių galima išskirti dvi svarbesnes tyrimui sritis: 1) institucijų ir organizacijų, kurių veikloje dalyvavo istorikai, tyrimai, jie vertingi tuo, kad atskleidžia bendriausią XX a. I pusės istorikų priklausomybę nuo valstybės ir nevalstybės institucijų, svarbesnes tarpusavio įtampas, paaiškina mokslo žurnalų atsiradimo prielaidas ir jų vietą istorikų veiklą visumoje; 2) istorikos ir istorijos filosofijos tyrimai, analizuojantys bendriausias to meto metodologines tyrimų prielaidas, ir iš jų kylantys istorinio pasakojimo kaitos tyrimai.

Pirmai grupei galima priskirti Aldonos Vasiliauskiienės tyrimus¹⁴³ apie Lietuvos katalikų mokslo akademijos veiklą tarpukariu, Evaldo Bakonio straipsnį apie Lietuvos mokslo draugijos veiklą¹⁴⁴, A. Tylos straipsnį apie Lituanistikos instituto Istorijos skyrių¹⁴⁵, Ž. Kriaučiūnienės tyrimą apie

¹⁴³ VASILIAUSKIENĖ, Aldona, „Istorikai lietuvių katalikų mokslų akademijoje“, in: *LKMA metraštis*, 1994, T. 8.

¹⁴⁴ BAKONIS, Evaldas, „Lietuvos istorijos draugija 1929–1940 metais“, in: *Mūsų praeitis*, 1990, Nr. 1.

¹⁴⁵ TYLA, Antanas, „Istorija lituanistikos kontekste“, in: *Lituanistika: tradicijos, dabartis, perspektyvos*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1999, p. 13–30.

lietuvius studentus Europos universitetuose¹⁴⁶ ir daug kitų darbų, skirtų LU istorikams: Broniaus Dundulio nelabai informatyvų straipsnį apie istorikų rengimą universitete¹⁴⁷, Aivo Ragauskio pastebėtą LU ir VDU narių dalyvavimą tarptautiniuose istorijos kongresuose bei įvykdytą Lietuvos mokslo sovietizaciją pirmosios okupacijos metu¹⁴⁸.

Plačiau Lietuvos istorijos mokslo tendencijas VDU analizavo Povilas Lasinskas¹⁴⁹ susitelkęs ties istorijos studijų organizavimu, ryškiausių istorikų (Levo Karsavino, Zenono Ivinskio ir kt.) portretais. Vertingiausias skyrius šio darbo kontekste yra istorikų apsigintų diplominių darbų ir monografių teminė apžvalga. Joje pabrėžiama, kad istorikai šiuo laikotarpiu daugiausia dėmesio skyrė politinei LDK istorijai, ją tyrė gana įvairiapusiškai, pakeitė iki tol nusistovėjusius valstybės genezės kanonus, naujai įvertino Jogailos asmenybę ir Liublino unijos reikšmę, dažnai kvestionuodami visuomenėje nusistovėjusius neigiamus stereotipus. Plėtoti tyrimai ir XIX a. lietuvių tautinio atgimimo, socialinės-ekonominės istorijos laukuose. Nors autoriaus apžvalga lakoniška, joje kaip ir visame darbe jaučiamas tarpukario historiografijos idealizavimas, ji pateikia truputį neįprastą historiografijos vaizdą, liudijantį, kad profesionalių istorikų santykis su Lietuvos praeitimi skyrėsi nuo šiandien pateikiamų tarpukario istorinės atminties refleksijų¹⁵⁰. Atskiro dėmesio reikalauja Egidijaus Aleksandravičiaus ir Antano Kulakauskio XIX a. historiografijos apžvalgos, parodančios jog šio laikotarpio refleksijos XX a. I pusės lietuvių visuomenėje buvo pakankamai dažnos ir esminės formuojantis tautinei tapatybei, o savitas carinės Rusijos politikos lietuvių atžvilgių ir tokių figūrų kaip Motiejus Valančius,

¹⁴⁶ KOLEVINSKIENĖ, Žydronė, „Lietuvos studentai Europos aukštosiose mokyklose 1919–1940 metais“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1993 metai*, 1994.

¹⁴⁷ DUNDULIS, Bronius, „Istorikų rengimas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 m.“, in: *VDU 70 LKMA, 1993*, p. 161–164.

¹⁴⁸ RAGAUSKAS, Aivas, „VDU mokslininkai istorijos mokslo kongresuose 1918–1940 m.“, in: *VDU 70 LKMA, 1993*, p. 169–184; Aivas Ragauskas, „Lietuvos istorijos mokslo sovietizacija 1940–1941 metais“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1994, 1995*, p. 94–109.

¹⁴⁹ LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, Vilnius, Vaga, 2004, 324 p.

¹⁵⁰ Vaizdinys skiriasi, tarkime, nuo A. Bumblauskio pateikiamo vadinamojo Kauno istorinio pasakojimo: BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Lietuvos istorija: istorikų koncepcijos versus visuomenėje dominuojantys praeities vaizdiniai“, in: *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. A. Nikžentaitis, M. Kopczyński, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2015, p. 63–79.

vertinimas, skatino polemiką, istorikų diferenciaciją, dažnai priklausomą ir nuo autorių pažiūrų¹⁵¹.

Tuo tarpu Valdas Selenis į istorikus žiūri kaip į visumą¹⁵², įtraukia ne tik universiteto darbuotojus, studentus ir absolventus, bet ir platesnį istorikų bendrijos metmenį (tai dėl savito tarpukario specializacijos lygio, kai istorinėmis temomis rašė ir kitų profesijų atstovai, vertintina kaip atrankos klausimu problemiškas sprendimas), tyrime naudojamas prozopografinis metodas, stengiamasi išskirti būdingiausius istorikų socialinius ir pasaulėžiūros skirtumus bei parodyti būdingiausias išsilavinimo tendencijas ir kvalifikacijos tobulinimo galimybes. Tyrimo kontekste vertingiausias jo pateikiamas istorikų skirstymas pagal politines pažiūras ir lentelė, parodanti jų priklausymą skirtingoms politinėms partijoms. Nors autorius išskiria tik dvi grupes: dešiniųjų ir kairiųjų, taip suniveliuodamas, viena vertus, katalikišką pasaulėžiūrą ir tautininkus, kurių konfliktai aptariamam laikui buvo ryškūs¹⁵³, o, kita vertus, kairiesiems priskiriant „liberalų“ etiketę, neįvertinant to meto ideologijų specifikos¹⁵⁴, patys skirtumai brėžiami per kelių asmenybių (A. Janulaičio ir Z. Ivinskio) priešpriešą, tačiau skirstymas rodo rimtus tematikos ir istorinių autoritetų pasirinkimo skirtumus. Ryškiausią įtampą V. Selenis mato tarp istorikų, užsiėmusių politine veikla ir atsidavusių akademiniam darbui. Dažnai nepriklausomai nuo politinių pažiūrų akademija stengėsi atsiriboti nuo asmenybių, kurios, kaip buvo sakoma, „politizuoja istoriją“. Verta pabrėžti ir autoriaus išvadinę pastabą, kad tarpukariu nepriklausomai nuo politinių priklausomybių, istoriografijoje

¹⁵¹ ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus, KULAKAUSKAS, Antanas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, Baltos lankos, 1996, p. 26-52; ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus, KULAKAUSKAS, Antanas, „Nuo amžių slenksčio. Naujausia Lietuvos XIX amžiaus istoriografija“, in: *Darbai ir dienos*, 2001, T. 28, p. 7–31.

¹⁵² SELENIS, Valdas, *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1940 metais*, daktaro disertacija, Kaunas, VDU, 2008, 154 p.

¹⁵³ „[Nuo 1927 m.] Beveik visi aktyvesnieji LKDP veikėjai (...) buvo politinės policijos sekami, tremiami iš Kauno, periodiškai uždaromi į kalėjimus ar šalinami iš postų. (...) VSD duomenimis, vien tik 1930–1933 m. laikotarpiu iš 964 Lietuvos kunigų 262-iem buvo iškeltos bylos už valdžios darbų kritiką.“ Žr.: SVARAUSKAS, Artūras, TAMOŠAITIS, Mindaugas, „Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje“, in: *Istorija*, 2007, T. 68, p. 45.

¹⁵⁴ Kaip pažymi J. Dementavičius, valstiečiai-liaudininkai turėję daug bruožų, nebūdingų dabartiniams liberalams (orientacija į socialinę politiką, liberalizmo ideologijos kritika), o LSDP su liberalizmu visai nieko bendro neturėjo. Žr.: DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 197–201; 226–229.

vyravo nacionalistinė ideologija¹⁵⁵. Šalia istorikų bendruomenės tyrimų po truputį atsiranda ir komparatyvistikos bandymų: Robertas Šimkus pabandė bendrais bruožais apžvelgti Lietuvos ir Latvijos istoriografijų situaciją, kurioje akcentavo abiejų šalių istorikų nacionalizmą, domintis tik savo šalies praeitimi, polinkį į pozityvistinį istorijos rašymą¹⁵⁶.

Antroji istoriografijos tyrimų grupė sutelkta į istoriką, metodologiją ir istorinius pasakojimus. Pirmasis konceptualiau apie tarpukario istoriografijos teorines prielaidas prabilo Alfredas Bumblauskas¹⁵⁷, atkreipęs dėmesį į Zenono Ivinskio išskirtinumą, priešinimąsi to meto istorikams būdingam pozityvistiniam mąstymui ir įprastai Lietuvos istorijos periodizacijai. Šio istoriko asmenyje A. Bumblauskas išvėlgė istorinės paradigmos, viso didžiojo metapasakojimo kaitos pradžia. Ankstesnė istoriografijos tradicija, diktavusi ir pagrindines atminties kultūros visuomenėje tendencijas, buvo suformuota ne visai mokslinių J. Basanavičiaus, Maironio ir A. Šapokos istorinių pasakojimų. Pati tyrimų metodologija tarpukariu autoriaus matoma kaip gana skurdi, pernelyg susitelkusi į faktų paieškas ir negebanti tinkamai reflektuoti istorijos mokslo problemų. Tyrimuose visuomenės istorinė atmintis suprantama kaip daugiausia nulemta istorikų veiklos ir idėjų, truputį ignoruojant filosofų, politikų, literatų veiksmus, o istorikų bendruomenė matoma galbūt ne visai pamatuotai vieninga (išskyrus Z. Ivinskį)¹⁵⁸.

Istorinės metodologijos tema tarpukariu buvo kritiškai apmąstyta Aivo Ragauskio straipsnyje¹⁵⁹. Jame jis suabejojo Zenono Ivinskio išskirtinumu

¹⁵⁵ SELENIS, Valdas, *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1940 metais*, daktaro disertacija, Kaunas, VDU, 2008, p. 88.

¹⁵⁶ ŠIMKUS, Robertas, „Latvijos ir Lietuvos istoriografijos paralelės: bandymai bendradarbiauti ir problemos tarpukaryje“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, T. 19, p. 100–112.

¹⁵⁷ BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Penkios Zenono Ivinskio teorinės novacijos“, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, Nr. 4, p. 14–34; BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos“, in: *Kultūros barai*, 1992, Nr. 3, p. 10–12.

¹⁵⁸ „visa lietuvių istoriografija tebėra priklausoma nuo Basanavičiaus (1912), Maironio (1906) ir Adolfo Šapokos redaguotos Lietuvos istorijos (1936) koncepcijų. (...) Toks modelis, gimęs XIX amžiuje, yra istoriškai suprantamas, nes buvo reikalingas atgimstančiai ir savo kultūros identitetą įtvirtinti siekiančiam lietuvių kultūriniam elitui. Šio modelio funkcionavimas buvo suprantamas XX a. I pusėje Lietuvos Respublikos laikais.“ Žr.: BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Lietuvos istorija: istorikų koncepcijos versus visuomenėje dominuojantys praeities vaizdiniai“, in: *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*, 2015, p. 64.

¹⁵⁹ RAGAUSKAS, Aivas, „Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2001, T. 19, p. 59–70.

tarpukario istoriografijos kontekste, iškeldamas prielaidą, kad istoriografijos tradicija buvusi gerokai sudėtingesnė, o Z. Ivinskis, atstovavęs tik vienai J. Totoraičio pradėtai linijai. Išskyrė ir sureikšmino Juozo Jakšto asmenybę, parodė jo metodologinių tyrimų svarbą, ryšius su Levo Karsavino idėjomis. A. Ragauskas nubrėžė ir platesnę tarpukario istorijos teorinių tyrimų perspektyvą – akcentavo A. Voldemaro indėlį į Lietuvos istoriką, atkreipė dėmesį į bendrą to meto istorijos filosofijos situaciją, kuri neleido plėtoti autentiškesnės istorikos refleksijos. Straipsnyje iš tiesų plačiau nepagrindžiamos iškeltos hipotezės ir mintys, tik suproblemintas plačiau nenagrinėtas tyrimų laukas.

Aurelijus Gieda savo disertaciją¹⁶⁰ skyrė istorikų metodologijų raidai, istorijos profesionalizacijai ir istorikų santykiams su visuomene ištirti. Jis reikšmingai išplėtė istorikų bendruomenės raidos istoriografiją, išplėsdamas tyrimo chronologiją (pradedant nuo 1904 m.) ir tyrimo erdvę (įtraukta užsienio autorių recepcija), tai leido objektyviau įvertinti istorijos tapimo mokslu diskursą, atsekti esminius istoriografijos raidos lūžius. A. Gieda parodė, kad tarpukariu Lietuvoje būta gana turiningos istorikos, kuri dažniausiai vadovavosi prancūziškąja metodine mokykla. Nors 4 dešimtmetyje suintensyvėjo pavienių naujosios kartos istorikų oponavimas vyraujančiais istorikais, tačiau visą mokslo discipliną apėmusios metodologinės paradigmos kaitos nebuvo. Itin vertinga trečioji darbo dalis, kurioje bandoma įvertinti svarbiausius istorinio pasakojimo šiuo laikotarpiu lūžius, kurie apimtų ne tiek istorikų rašymo tendencijas, kiek visuomenės istorinės atminties kaitą. A. Gieda pagrindžia daugmaž vientiso istorinio pasakojimo su keliais slenksčiais koncepciją – po 1904 m. po truputį įsitvirtina Maironio suformuota istorijos versija, savo pasakojimo objektu laikanti lietuvių tautą, paryškinanti Lietuvos kunigaikščių valdymo laikotarpį (ypač Vytauto asmenį) bei tautinio atgimimo epochą ir atsisakanti ikiistorinių ir ATR laikų idealizavimo, pagrindiniu istoriniu priešu pasirenkanti lenkus. Šį istorinį pasakojimą mokykloms nepriklausomybės išvakarėse adaptuoja Antanas Alekna, jo simboline kulminacija visuomenėje tampa Vytauto Didžiojo mirties minėjimas 1930 m., o tam tikras adaptavimas prie naujų mokslo ir visuomenės sąlygų – Adolfo Šapokos redaguotos Lietuvos istorijos pasirodymas. Toks Lietuvos istorinio metapasakojimo vaizdas, daugmaž atitinkantis ir A. Bumblausko schemą,

¹⁶⁰ GIEDA, Aurelijus, *Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m.*, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 482 p.

kol kas labiausiai pagrįstas tarpukario visuomenės istorinio pasakojimo paaiškinimas.

Istorinio metapasakojimo problemos liečiamos ir literatūros istorijos tyrimuose. Ryškiausias jų Ramutės Dragenytės daktaro disertacija¹⁶¹, kurioje bandoma, vadovaujantis postmodernistinėmis, daugiausiai naratologijos ir literatūros istorijos teorijomis, parodyti pagrindinio lietuvių literatūros kanono raidą XIX–XX amžiais. Tyrime stengiamasi atskleisti istorijų įvairovę, parodyti buvus ne vientisą pasakojimo tradiciją, bet visą plejadą pasakojimo būdų – nuo marksistinio iki pozityvistinio. Darbe nėra aiškus lietuvių literatūros ir visos Lietuvos istorijų ryšys, susitelkiama ties istorijos forma, poetinių tropų ir J. Rüseno pasakojimo tipų nustatymu ir mažai tekalbama (vienas skirsnis) apie pagrindinius istoriografijų turinio skirtumus, akcentuojamą laiko supratimą, įtrauktus ar ignoruotus autorius, išskirtus herojus ar priešus, suklasifikavus būdingesnes periodizacijos ir istorijos pradžias, neparodoma pateikto siužeto dažnumo, neaiškus lieka ir literatūros istorijos santykis su tuometine užsienio šalių situacija. Literatūros lauke reikšmingai prie istorinių pasakojimų tendencijų prisidėjo ir Viktorijos Šeinos-Vasiliauskiienės plėtoti literatūros kanono tyrimai¹⁶², kuriuose per tokių autorių, kaip antai K. Donelaitis, A. Mickiewiczus, Maironis vertinimą, XX a. I pusės Lietuvos visuomenėje bandyta parodyti ir svarbiausius visų pirma literatūros istorijos savitumus skirtingose visuomenės grupėse. Į kanonines skirtingų pasakojimų asmenybes šiame tyrime bus stengiamasi atsižvelgti herojų mito analizėje.

Paminėtini ir keli lietuvių filosofų darbai apie konkrečios tarpukario asmenybės istorinio pasakojimo ir istorijos filosofijos idėjų aptarimą. Daugiausiai akcentuotas Stasio Šalkauskio ir Antano Maceinos idėjų savitumas, paprastai parodant, viena vertus, jų panašumus, ieškant lietuvių tautos paskirties praeityje, antra vertus, akcentuojant jų neistorinę poziciją, primetant metafizinius filosofinius modelius, istorija matoma tik kaip

¹⁶¹ DRAGENYTĖ, Ramutė, *Lietuvių literatūros istorija: teorinis rašymų tyrimas*, daktaro disertacija, Vilnius, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2015, 291 p.

¹⁶² ŠEINA-VASILIAUSKIENĖ, Viktorija, „Maironis tarpukario Lietuvos mokykloje“, in: *Žmogus ir žodis*, 2017, T. 19, Nr. 2, p. 33–50; ŠEINA-VASILIAUSKIENĖ, Viktorija, „Tarpukario Donelaitis“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*, Vilnius, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 159–176; ŠEINA-VASILIAUSKIENĖ, Viktorija, *Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczus lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, Vilnius, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2021, 304 p.

visuma, įvykdanti Dievo primestą tikslą¹⁶³. Kiek kitaip į istorinius pasakojimus ir jų reikšmę pasižiūrėjo Nerija Putinaitė¹⁶⁴, pabandžiusi parodyti, kokių autorių ir kokios XIX–XX a. idėjos yra pavojingos dabartinei Europos Sąjungoje gyvenančiai Lietuvos visuomenei. Nors tyrime, selektyviai atrinkus asmenybes, menkai teįvertinami idėjų atsiradimo ir raidos kontekstai ir yra matomas tyrėjos noras vertinti praeitį, vertinga yra J. A. Herbačiausko ir Oskaro Milašiaus išskirtinių idėjų apžvalga, rodanti ir tarpukario visuomenės mąstymo apie Lietuvos praeitį ir ateitį įvairovę. Savitai istorinio pasakojimo temą prie kultūrinės diplomatijos savo disertacijoje pridėjo Dalia Strimaitytė¹⁶⁵. Analizuodama 1988–2009 m. svarbiausių kultūros orientacijai Lietuvos politikų naratyvines paradigmas, autorė jų požiūrį į praeitį ir valstybę bei kultūrą sujungė su XIX ir XX a. pr. pozicijomis, taip parodydama, kaip S. Daukanto, J. Basanavičiaus, V. Kudirkos, Maironio, M. K. Čiurlionio ir St. Šalkauskio idėjos ir svarbiausi naratyviniai principai atsispindi ir šiandieninės Lietuvos politikoje.

Istoriografija ir istorikai XX a. I pusėje paskutiniu metu sulaukė nemažai vertingų tyrimų, kuriuose išsamiai ir įvairiapusiškai apžvelgti ir išanalizuoti pagrindiniai veiklos aspektai, kartu ir metodologijos, istorikos raida. Antra vertus, istorinio pasakojimo tyrimų vis dar santykinai nedaug, plačiausiai išanalizuoti Maironis, A. Šapoka, L. Karsavinas ir Z. Ivinskis, daugelio kitų tyrimuose susitelkta ties biografija ir apsiribota tyrinėtų temų įvardijimu. Ši situacija rodo, kad orientacija į profesionalių istorikų kurtą istorinę atmintį šio tyrimo eigoje galima tik iš dalies, derinant vyravusias autorių temas su politinėmis orientacijomis.

4. Kolektyvinės atminties visuomenėse tyrimai, šiandien priskiriami tarpdisciplininėms atminties studijoms, Lietuvoje yra santykinai nauji. Vakaruose ši tyrimų sritis plito nuo pokario laikotarpio, o Lietuvą pasiekė tik XX a. pabaigoje¹⁶⁶, rimtesni tyrimai istorikų lauke pradėti tik po 2000-ųjų.

¹⁶³ SVERDIOLAS, Arūnas, *Kultūros filosofija Lietuvoje*, Vilnius, Mintis, 1983, 208 p.; BARANOVA, Jūratė, „Stasio Šalkauskio (1886–1941) ir Antano Maceinos (1908–1987) istoriosofija“, in: *Istorijos filosofija*, Vilnius, Alma littera, 2000, p. 237–266.

¹⁶⁴ PUTINAITĖ, Nerija, *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, Vilnius, Aidai, 2004, 239 p.

¹⁶⁵ STRIMAITYTĖ, Dalia, *Lietuvos kultūrinės diplomatijos modeliai ir jų naratyvinės paradigmos (1988–2009 metai)*, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2022, 364 p.

¹⁶⁶ „(...) atminties tyrimų metodologiją, XX a. pabaigoje išplėtotą Vakarų Europoje (...) pirmoji Lietuvoje pradėjo taikyti sociologė Irena Šutinienė (...), Lietuvos istorikai (...) pirmuosius žingsnius šios metodologijos taikymo linkme žengė tik apie

Alvydas Nikžentaitis 2002 m. publikavo Vytauto ir Jogailos įvaizdžio Lietuvoje apžvalgą ilgalaikiu laikotarpiu¹⁶⁷. Darbas buvo platus ir skirtas istorijai populiarinti, jame naudojamos ankstesnių tyrimų medžiaga ir negausia šaltinių baze, perteikiant plačiausias visos epochos impresijas, nebuvo stengiamasi pastebėti ryškesnių visuomenės grupių skirtumų, o tarpukario epochai skirta itin nedidelė viso tyrimo dalis. Apžvalgoje pateikiama asmenybių įvaizdžio raida ir Lenkijos visuomenėje, kunigaikščiai lyginami su kitų valstybių (Lenkijos ir Vokietijos) istoriniais herojais. Darbe akcentuota, kad neigiamas Jogailos vertinimas lietuviškame diskurse įsivyravo nuo XX a. pradžios, Vytauto kultas tarpukariu visiškai užgožė Žalgirio mūšio atminimą. Vėliau A. Nikžentaitis iniciatyva pasirodė ir trys ryškiausios atminties studijoms skirtos straipsnių rinktinės lietuvių kalba¹⁶⁸, visos jos buvo sutelktos daugiausia į sovietmečio ir dabartinių visuomenių lietuvių ir kaimyninių šalių atminties kultūrą. Tarpukariui paprastai buvo skiriami tik keli su specifinę sritimi susiję (aprašantys konkretų miestą ar muziejų) straipsniai, beveik visi jie parašyti istoriko Dangiro Mačiulio. Pats A. Nikžentaitis šiose rinktinėse publikavo bendro pobūdžio teorinius tekstus.

Daugiausiai atminties studijų lauke, ypač atminties vietų tyrimuose, nuveikė istorikas Darius Staliūnas. Jis dažnai analizuoja konkretaus įvykio ar vietos reikšmes skirtingose visuomenėse ilgesnės trukmės laikotarpiu, ištirti: 1863–1864 m. sukilimas, Žalgirio mūšis, Vilnius lietuviškame kontekste, Lietuvos erdvinės sampratos XIX a., pagrįstos ir istorinėmis erdvės suvokimo prielaidomis¹⁶⁹. Tyrimai dėl platesnės chronologinės apimties

2003–2004 m.“ Žr.: SAFRONOVAS, Vasilijus, „Kultūrinė atmintis ar atminimo kultūra? Kultūrinės atminties teorijos taikymo modernių laikų tyrimams problemos“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo (...)*, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2011, p. 65.

¹⁶⁷ Leidinys, parengtas kitų tyrimų (nuo 1991 m.) pagrindu, buvo visų pirma skirtas Lenkijos auditorijai, supažindinti su šių asmenybių vertinimu, tik po poros metų nuo originalaus leidimo jis pasirodė lietuviškai. Žr.: NIKŽENTAITIS, Alvydas, „Žalgirio mūšio vertinimas lietuvių visuomenėje XV–XVI a.“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1990, Vilnius, 1991, p. 5–13; NIKŽENTAITIS, Alvydas, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Vilnius, Aidai, 2002. 144 p.

¹⁶⁸ *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, 590 p.; *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, 490 p.; *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*, sud. Alvydas Nikžentaitis, Michal Kopczynski, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, 348 p.

¹⁶⁹ STALIŪNAS, Darius, *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuviška atminties vieta*, Vilnius, Mintis, 2008, 144 p.; PETRAUSKAS, Rimvydas,

publikuojami kaip kolektyvinės monografijos. Autorius publikavo nacionalizmo studijoms artimų tekstų, susijusių ir su lietuvių atminimo kultūromis: apie Kauno įvaizdžius, Europos idėją, lenkų-lietuvių nacionalistinius konfliktus¹⁷⁰. D. Staliūno tyrimai paprastai susitelkia į laikotarpį iki 1914 m. ir neliečia tarpukario atminties problemų (vėlesni laikai analizuojami kitų tyrėjų), tačiau pirmasis legalios spaudos dešimtmetis tyrimuose aprašytas, naudojant periodinę spaudą. Vertingi yra kolektyvinėse monografijose aptinkami lietuvių Žalgirio mūšio minėjimų, Vilniaus istorijos refleksijų aprašymai, kuriuose parodomi ir pasaulėžiūrinių grupių nesutarimai, nepaisant to, kad dažniausiai pateikiamas homogeniškas visos lietuvių bendruomenės atminties įvaizdis. Istorinė atmintis periodikoje sudaro tik nedidelę visų tyrimų dalį, o plačiau pažvelgti į paskiro leidinio kurtus istorinius pasakojimus bandyta tik nelegalios arba nelietuviškos periodikos pavyzdžiu¹⁷¹.

Tarpukario atminties kultūrą plačiai nagrinėjo Dangiras Mačiulis, analizavęs A. Smetonos aplinkos inicijuotas propagandines atminties kampanijas ir kultūros politiką, Pilėnų ir Margirio vaizdavimo tarpukariu tendencijas, Kražių skerdynių atmintį, Klaipėdos ir Mažosios Lietuvos įprasminimą, Šiaulių miesto kolektyvinę atmintį, Vilniaus ir Žalgirio mūšio atminimą, muziejų kurtus istorinius pasakojimus ir nelegalios sovietinės

STALIŪNAS, Darius, MAČIULIS, Dangiras, *Kas laimėjo Žalgirio mūši? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius, Mintis, 2012, 296 p.; STALIŪNAS, Darius, MAČIULIS, Dangiras, Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab. – 1940 m.), Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, 324 p.; *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje: straipsnių rinkinys*, sud. Darius Staliūnas, Vilnius, Baltijos kopija, 2015. 315 p.

¹⁷⁰ STALIŪNAS, Darius, „Kauno vizija XX a. pradžioje“, in: *Darbai ir dienos*, 1997, Nr. 4, p. 59–64; STALIŪNAS, Darius, „Europos idėja lietuviškame XIX–XX a. sandūros diskurse“, in: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002, p. 105–114; STALIŪNAS, Darius, „Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje: senų koncepcijų atgimimas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos*, sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 173–184.

¹⁷¹ STALIŪNAS, Darius, „Lietuvos idėja Aušroje“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2013, 15, p. 271–292; STALIŪNAS, Darius, „Rusų kalba kaip lietuvių ir žydų komunikacijos priemonė: laikraštis „Naš kraj“ (1914)“, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys (T. 8))*, sud. Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius, VU leidykla, 2010, p. 161–181.

spaudos LDK istorijos recepciją¹⁷². Darbų visuma išsamiai pristato įvairius visuomenės istorinės atminties fragmentus, tyrimuose pasitelkiami valstybiniai dokumentai, periodikos straipsniai ir literatūra. Daugiausia dėmesio teikiama A. Smetonos valdymo laikotarpiui, kuris suvokiamas kaip griežtai kontroliavęs istorijos reprezentavimą, todėl dažniau atminimo kultūra interpretuojama kaip visų pirma nuleista iš viršaus, sukurta tautininkų ideologų, taigi persmelkta nuo XIX a. pab. paplitusių nacionalistinių klišių. Šitaip tyrimuose, nors ir remiamasi periodine spauda, tik parašėse akcentuojami atminties konfliktai tarp lietuvių grupių. Priešingą tarpukario vaizdinį akcentavo Vasilijus Safronovas¹⁷³, tyręs Klaipėdos ir

¹⁷² MAČIULIS, Dangiras, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005; BARONAS, Darius, MAČIULIS, Dangiras, *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius, Vilniaus dailės akademija, 2010; MAČIULIS, Dangiras, *Tautinė mokykla: žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2017; MAČIULIS, Dangiras, „Pažangias“ miesto tradicijas liudijantys muziejai: iš Vilniaus miesto memorialinių muziejų istorijos sovietmečiu“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 175–195; MAČIULIS, Dangiras, „Lietuvių nacionalinis judėjimas ir Tautos muziejaus kūrimas“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 137–153; MAČIULIS, Dangiras, „Kraštotyros muziejai ir kolektyvinė atmintis Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2013, T. 37, p. 249–272; MAČIULIS, Dangiras, „Kražių skerdynės: nuo įvykio iki laisvės kovų simbolio“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2013, T. 16, p. 25–47; MAČIULIS, Dangiras, „Pasisavinant Mažąją Lietuvą. Vienijančios kolektyvinės atminties konstravimas Lietuvoje tarpukariu“, in: *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2012, T. XXIV: Erdvių pasisavinimas Rytų Prūsijoje XX amžiuje, p. 212–229; MAČIULIS, Dangiras, „Atminties kultūros raiška Šiaulių miesto kraštovaizdyje“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo (...)*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 113–132; MAČIULIS, Dangiras, „Laikinosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 133–156; MAČIULIS, Dangiras, „Lietuvių kolektyvinės atminties vaizdiniai sovietinėje propagandoje Sovietų Sąjungos – Vokietijos karo metu“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 2010, 2011, T. 2, p. 93–112; MAČIULIS, Dangiras, „1939-ieji: lietuviai „atranda“ Vilnių arba kolektyvinės atminties erdvės kūrimas atgautoje sostinėje“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010; MAČIULIS, Dangiras, „Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–138.

¹⁷³ SAFRONOVAS, Vasilijus, *Praeitis kaip konflikto šaltinis: Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, 446 p.; SAFRONOVAS, Vasilijus, *Nacionalinių erdvių konstravimas*

Mažosios Lietuvos kolektyvinės atminties raišką tarpukariu, jis pabrėžė regiono priešinimosi valstybinei istorijos politikai aspektus, parodė, kad paskiruose regionuose veikė sunkiai su Kauno Lietuvos vaizdiniu suderinama regioninė kolektyvinė atmintis, priklausoma ne tik nuo skirtingų tautybių, bet ir nuo lietuvių tapatybių konfliktų. Išskirtinio dėmesio reikalauja ir su tema iš dalies susijęs istorinių vadovėlių tyrimas, analizuojant juose pristatomo XIX a. vaizdavimo tendencijas, pastebima, kad per tarpukarį šios epochos supratimas mokiniams buvo perteikiamas gana chaotiškai, prieštaringai, ir tik 4 dešimetyje susiformavo aiškesnis lietuvių tautos ėjimo link laisvės pasakojimas, visų pirma inicijuotas tautininkų srovės, kas sufleruotų, jog XX a. I pusės visuomenės grupėse galėjo egzistuoti skirtingų šios epochos epochos vertinimo perspektyvų¹⁷⁴.

Tarpukario kultūrinė atmintis buvo tirta menotyrininkų. Giedrė Jankevičiūtė¹⁷⁵ išanalizavo tarpukario dailės sąsajas su politika ir propagandinės meno funkcijos svarbą, ji pažymėjo ir būdingų istorinių siužetų naudojimą, siekiant vizualiai įtvirtinti nacionalistinį istorinį pasakojimą, kuris daugiausia buvo sutelktas į aukos diskursą išplėtojusias XIX a. liaudies kultūros reprezentacijas ir monumentalų LDK Viduramžių kultą. Autorė ištyrė ir Antrojo pasaulinio karo dailės situaciją, atskleidė sovietų ir nacių istorinės politikos skirtumus, parodė lietuvių nacionalistinio diskurso plėtojimąsi Lietuvos dailėje nacių okupacijos laikotarpiu. Rasa Antanavičiūtė¹⁷⁶ nagrinėjo Vilniaus viešosios erdvės kaitą ir ryšius su politika ir istorija XX a. Tyrimas parodė, kad kolektyvinė atmintis buvo aktuali skirtingiems politiniams režimams, tai bylojo gatvių pavadinimų keitimas, taip pat istorinių veikėjų skulptūrų projektai, kurių daug liko neįgyvendinta. Apie estetikos ir istorijos bei politikos sąsajas Lietuvoje XX

daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis, Vilnius, Baltijos kopija, 2015, 318 p.

¹⁷⁴ SAFRONOVAS, Vasilijus, „Istorijos pasakojimo prieštaros Lietuvoje tarpukariu: 1795–1918 metų laikotarpis vadovėliuose“, in: *Istorija*, 2021, T. 123, Nr. 3, p. 4–44.

¹⁷⁵ JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Praeities nelaisvėje: apie XX a. Lietuvos dailės istorijos interpretacijas“, in: *Pažymėtos teritorijos*, 2005, p. 31–42; JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003, 303 p.; JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Dailė kaip propaganda 1939–1941 metais“, in: *Darbai ir dienos*, 2009, T. 52, p. 121–139.

¹⁷⁶ ANTANAVIČIŪTĖ, Rasa, *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse*, Vilnius, Lapas, 2019, 440 p.

a. I pusėje nemažai rašė Pillė Veljataga¹⁷⁷, ji akcentavo skonių ryšį su išpažįstama pasaulėžiūra.

Šalia atminties studijų verta paminėti valstybinių švenčių ir ryškesnių jubiliejų, sukaktuvių minėjimo reprezentacijos tyrimus, nes jie beveik visada remiasi laikraščių analize. Iš tarpukario epochos tirta: tautos šventės¹⁷⁸, spaudos draudimo panaikinimo¹⁷⁹, Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo¹⁸⁰, Pirmojo pasaulinio karo¹⁸¹, sovietinių švenčių 1940–1941 m.¹⁸² minėjimai ir bendrai kalendorinių švenčių XX a. I pusėje funkcionavimas¹⁸³. Tyrimai išskirtiniai tuo, kad tik retai jie turi kokią nors tęstinumą vėlesnėse autoriaus publikacijose, kaip ir tyrimo objektas, šie tekstai dažnai yra proginiai, juose beveik nesiremama atminties studijų metodologija, be to, juose tik retais atvejais¹⁸⁴ aptariama šventė platesniame visuomenės kontekste.

¹⁷⁷ VELJATAGA, Pillė, *Lietuvos estetinė mintis XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje: meno tautiškumas ir visuomeniškumas*, Vilnius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011. 223 p.

¹⁷⁸ SIRUTAVIČIUS, Vladas, „Šventės nacionalizavimas. „Tautos šventės“ atsiradimas Lietuvos Respublikoje XX amžiaus 4-ajame dešimtmetyje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T. 17: Nacionalizmas ir emocijos. (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla 2001, p. 133–145; IVANOVAS, Bernaras, „Lietuvių Tautos šventė Kaune 1926 m. gegužės 15 d. ir jos atgarsiai to meto spaudoje“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2008, T. 9, p. 219–225; AKMENYTĖ-RUZGIENĖ, Vilma, „Dvasios pakilimo dienos“: Lietuvos valstybės švenčių transformacijos 1918–1940“, in: *Parlamento studijos*, 2018, Nr. 24, p. 75–97; SAFRONOVAS, Vasilijus, „The Contested date of the emergence of modern Lithuania: was 15 May an alternative to 16 February“, in: *Lithuanian historical studies*, Nr. 24, 2020, p. 75–108.

¹⁷⁹ JANUŠAUSKAITĖ, Ida, „Pirmasis lietuviškos spaudos atgavimo minėjimas nepriklausomoje Lietuvoje 1929 metais“, *Knygotyra*, 2016, T. 67, p. 45–63.

¹⁸⁰ SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, Skirmantė, „Lietuvos Respublikos 10-ies metų sukaktuvės: 1928 m. valstybinė šventimo programa ir paminklai nepriklausomybei“, in: *Menotyra*, 2018, Nr. 25(1), p. 93–109.

¹⁸¹ SAFRONOVAS, Vasilijus, „Who fought for national freedom? On the significance of the Great War in interwar Lithuania“, *Acta Baltico-Slavica*, Polish Academy of Sciences, 2018, No. 42, p. 189–215.

¹⁸² DUSEVIČIŪTĖ, Gintarė, „Metinių švenčių diskursas Lietuvos periodikoje 1940–1941 m. pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu“, in: *Res humanitariae*, 2013, T. 13, p. 124–135.

¹⁸³ SENVAITYTĖ, Dalia, „Kalendorinių švenčių pristatymas lietuviškoje periodinėje spaudoje XIX a. – XX a. pradžioje“, in: *Res Humanitariae*, 2013, Nr. 13, p. 267–285; SENVAITYTĖ, Dalia, „Lietuviškų tradicinių metinių švenčių kūrimo klausimu“, in: *Lithuanian journal of anthropology*, 2014, Nr. 1, p. 77–88.

¹⁸⁴ Beveik visų pateiktų apibendrinimų išimtimi reikėtų laikyti Vasilijaus Safronovo straipsnį.

Atminties studijų lauke domėtasi ne tik į valstybinetarpukario istorine politika, bet ir Lietuvos regionais, daile. Tyrimų, skirtų šiai epochai, vis dar yra nedaug – juos plėtoja keli istorikai, vos keliais atvejais pavyksta pastebėti visuomenės susiskaldymą atminties požiūriu, dažnai stokojama komparatyvistikos ir užsienio šalių kolektyvinės atminties pristatymo (vis dažniau įtraukiamos Lietuvos tautinės mažumos ir ATR teritorijos, bet retai supažindinama su Baltijos šalių ar kitų Europos valstybių kolektyvine atmintimi ir tyrimų situacija). Nors beveik visi atminties studijų tyrimai integruoja periodinę spaudą kaip vieną iš svarbiausių šaltinių, į periodiką labai dažnai žiūrima nekritiškai, neatsižvelgiant į leidinio poziciją, įvykio aprašymo prielaidas. Patys atminties tyrimai metodologiniu požiūriu gana tolimi istorinio pasakojimo struktūros analizei ir dažnai juose tenkinamasi išskiriant būdingiausius įvaizdžius, juos paaiškinant išorinėmis priežastimis.

Ginamieji teiginiai: 1) Nors aprašomu laikotarpiu visuomenėje labiausiai pastebimi tautininkų ir katalikų srovių formuoti požiūriai į praeitį, bet jų santykiai su praeitimi nebuvo homogeniški, būta spaudoje atrandamų skirtingų kryptų net ir fundamentaliais istorijos klausimais; be to, per visą XX a. I pusę būta kaimesnių alternatyvių istorinių pasakojimų;

2) Pasaulėžiūrinė ir socialinių bei humanitarinių mokslų spauda neapribojo tik politine, tautine ir visuomenine istorija, skirtinguose leidiniuose gana išsamiai pristatoma ir religijos, mokslo, kultūros, literatūros, teisės istorija ir kt.;

3) Užsienio šalių istorija yra kiekybiškai ir kokybiškai reikšminga įvairių periodinių leidinių turinio dalis, ji kartais yra netgi esminė bandant suprasti bendrą pasaulėžiūrinės grupės santykį su praeitimi;

4) Lietuvos ir užsienio šalių istoriniai herojai ir priešai glaudžiai susiję su atitinkamos pasaulėžiūros deklaruojamomis vertybėmis, net ir aprašant tas pačias istorines asmenybes išryškinamos skirtingos asmenybės ar šalies, tautos, klasės vertinimo priežastys;

5) Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų spaudoje lietuvių kalba santykis su praeitimi skiriasi nuo kitais laikotarpiais sutinkamų istorinių pasakojimų, tačiau jų turinys nėra visiškai originalus; jis susijęs su tam tikrų darbe analizuojamų srovių pasaulėžiūromis.

Darbo struktūra ir prielaidos skaitymui. Darbą sudaro įvadas, trys dėstymo dalys, keturiolika skyrių, išvados, priedai, šaltinių ir literatūros sąrašas. Dėstymas pateiktas temiška ir chronologiškai. Pirmoji dalis skiriama istorinių pasakojimų periodinėje spaudoje kiekybinei analizei 1904–1944 metais. Pirmajame skyriuje pateikiami 1904–1918 m. kiekybinio tyrimo duomenys. Antrajame analizuojama 1919–1944 m. istorinių

publikacijų tendencijos periodinėje spaudoje. Trečiajame kiekybiškai analizuojamos humanitarinių ir socialinių mokslų periodinių leidinių istorinių publikacijų tendencijos. Antroji darbo dalis skiriama kokybinei istorinių pasakojimų 1904–1918 m. spaudoje analizei. Penkiuose pirmuose skyriuose aptariami pirmieji legalūs leidiniai lietuvių kalba ir keturių pagrindinių pasaulėžiūrų požiūris į praeitį iki Pirmojo pasaulinio karo. Atskirame skyriuje analizuojami Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio svarbiausi leidiniai *Dabartis* ir *Lietuvos aidas*. Trečioji darbo dalis skiriama kokybinei istorinių pasakojimų 1919–1944 m. spaudoje analizei. Keturiuose pirmuose šios dalies skyriuose aprašomi keturių pagrindinių tarpukario pasaulėžiūros srovių spaudoje pateikto santykio su praeitimi pokyčiai, būdingiausios laikotarpio tendencijos. Keturioliktame darbo skyriuje aprašomi istorinių pasakojimų spaudoje pokyčiai Antrojo pasaulinio karo metais, Lietuvą okupavus Sovietų Sąjungai ir vėliau nacistinei Vokietijai. Visos trys darbo dalys baigiamos trumpais apibendrinimais. Prie darbo pridedamas išsamus priedų sąrašas, jame 33 kiekybinio tyrimo lentelės, 1 kokybinio tyrimo lentelė ir pasaulėžiūrinių grupių bei mokslinių leidinių lietuvių kalba XX a. I pusės sąrašas. Atskirai internete patalpintas kiekybiniame tyrime naudotų šaltinių sąrašas¹⁸⁹. Siekiant išlaikyti skirtą tarp literatūros ir šaltinių, išnašose istoriografijos leidiniuose autorių pavardės rašomos pradžioje ir didžiosiomis raidėmis (PAVARDĖ, Vardas), toks pats formatas išlaikytas ir literatūros sąrašė, o šaltiniais laikomų straipsnių ir knygų – tik pradedama iš didžiosios raidės ir tokia tvarka kaip užrašyta šaltinyje (Vardas Pavardė), taip pat šaltiniai surašyti ir kiekybinio tyrimo šaltinių sąrašė.

Šį tekstą galima skaityti dvejopai. Viena vertus, šio tyrimo centre keturių pagrindinių aprašomo laikotarpio lietuvių politinių pasaulėžiūrų spauda, analizuojamas jų santykis su istorija, šio santykio raida, ribos, pateikiami svarbiausi skirtumai ir panašumai kiekybiškai ir kokybiškai, periodikoje reprezentuojamų pažiūrų ryšys su to paties pavadinimo politinėmis partijomis. Antra vertus, tyrimas stengiasi perteikti, kad ir nedidelės Lietuvos visuomenės dalies požiūrio į praeitį visumą ir raidą, reikšmingiausius lūžius karų laikotarpiais ir bendrą domėjimosi istorija charakteristiką. Šia prasme šį ilgą tekstą galima skaityti ir kaip tam tikrą labiau ar mažiau išplėtotą istorinių pasakojimų kaleidoskopą, kuris jungiasi į

¹⁸⁹ Dėl šio priedo didelės apimties jis pridedamas atskiru PDF failu internete [interaktyvus], prieiga per internetą: < <https://osf.io/mfx69> >

bendresnį šios epochos atminties kultūros vaizdinį, greičiau kukliai papildo nei paneigia kitų tyrėjų išvalgas ir darbus.

1. ISTORINIAI TEKSTAI PERIODINĖJE SPAUDOJE: KIEKYBINĖ APŽVALGA

1.1. Istoriniai tekstai periodinėje spaudoje 1904–1918 metais

1.1.1. Ar istorija buvo dažna tema ankstyvojoje lietuvių periodinėje spaudoje?

Iki Antrojo pasaulinio karo įprasta skirti tris Lietuvos periodinės spaudos leidybos laikotarpius: iki 1904 metų, po šios datos ir tarpukario spaudą. Pirmuoju iš šių laikotarpių beveik visa lietuvių periodinė spauda leista Amerikos lietuvių ir Mažosios Lietuvoje. Šiuo metu pasirodė visi pagrindiniai leidinių tipai, prasidėjo politinė leidinių diferenciacija. Tačiau tik nuo 1904–1918 m. Lietuvos periodinė spauda tapo įprasta raštingų lietuvių, gyvenusių etninėje Lietuvoje, socialinės tikrovės dalimi ir imta spausdinti masiškai. Po 1904 m. spaudos draudimo panaikinimo išaugo tiražai ir atskirų numerių skaičiai, aiškesnis pasaulėžiūrinis ir ideologinis susiskaldymas lėmė laikraščių ir visuomeninių žurnalų sklaidą. Nors nuo pat *Auszros* pasirodymo matomas lėtas, bet stabilus periodinės spaudos augimas, po 1904 m. leidinių skaičius kasmet išaugo kartais, o prieš pat Pirmąjį pasaulinį karą pradėjo siekti ir 100 skirtingų leidinių per metus ribą (ir iš jų daugiau nei 40 proc. buvo Lietuvoje leista spauda)¹⁹⁰. Nors trečiasis išskiriamas periodinės spaudos leidybos etapas tarpukariu pralenkė 16 ankstesnių metų visais kiekybiniais kriterijais, būtent nuo 1904 m. prasminga pradėti kalbėti apie Lietuvoje leistų periodinių leidinių santykį su istorija.

Nepaisant to, norint įvertinti istorinių tekstų vietą lietuvių periodikoje, svarbu bendriausiomis charakteristikoms apžvelgti ir ankstesnės ne Lietuvoje leistos spaudos publikacijų tendencijas. Istoriografijoje įprasta akcentuoti, jog pirmuosiuose nelegaliuose Lietuvos periodiniuose leidiniuose (daugiausiai *Auszroje*) ypatingą vietą užėmė istorinės publikacijos, prisidėjusios prie etnolingvistinio lietuviško nacionalizmo įtvirtinimo, kuris tuomet buvo paremtas mitologizuotu ir pragmatiniu Lietuvos istorijos vaizdavimu, sumišusiu su liaudies kultūros sureikšminimu; istorijos gausą tuomet taip pat skatino ir istorijos mokslo svarbos visuomenei augimo

¹⁹⁰ PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940(...)*, 2018, p. 22.

tendencijos¹⁹¹. Tačiau daugelyje Mažojoje Lietuvoje ir išeivijoje leistų leidinių lietuvių kalba istorinių publikacijų nebuvo tiek gausu kaip gali pasirodyti iš kokybinių tyrimų. Kaip galima pamatyti pirmoje Lietuvos teminės bibliografijos pagrindu sudarytoje lentelėje (žr.: Priedai. 2 lentelė), niekada istorinės publikacijos nebuvo kiekybiškai reikšminga periodinės spaudos publikacijų dalis ir įprastai sudarė tik nuo 1 iki 3 procentų visų tekstų¹⁹². Ši tema ne tik gerokai nusileido politikai ir ekonomikai, bet ir religijai bei literatūrai. Nors istorinių tekstų publikuota negausiai, ilgainiui jų kiekis dar mažėjo: bendras 1832–1890 m. ir 1901–1903 m. visų publikacijų skaičius yra panašus, tačiau istorinių publikacijų sumažėjo net tris kartus..

Nesunku įsitikinti, kad daugumoje leidinių teiktas prioritetas visuomenės švietimui ir informavimui, istorija šiuose leidiniuose dažnai buvo tik viena iš švietimo sričių, ji ilgainiui įgijo vis moksliškesnį pavidalą ir griežtesnes ribas¹⁹³. Nors panašu, kad istorija ir kalbotyra buvo kiekybiškai dažnesnės publikacijų temos pirmuoju išskirtu laikotarpiu (iki 1890 m.), nei prieš pat spaudos draudimo panaikinimą, kiekybiškai tikrai išskirtinę vietą užėmė kitos dvi tematikos: religinio pobūdžio tekstai ir literatūra, jos abi gausa lenkė įprastesnius spaudoje aptinkamus politikos ir ekonomikos reiškinių aprašymus. Tik XX a. pradžioje prasideda aiškesnis politinių aktualijų kiekybinis dominavimas prieš religiją periodikoje.

Istorinės tematikos tekstų kiekybinė situacija išliko gana panaši ir po spaudos draudimo panaikinimo (žr.: Priedai. 3 lentelė¹⁹⁴). Etninėje Lietuvoje pradėta leista periodinė spauda straipsnių kiekiu gana greitai tapo reikšmingiausia lietuvių periodikos dalimi (lyginant su tam tikrų užsienio šalių spauda lietuvių kalba), bet bendrai istorinės tematikos publikacijos apytiksliai (atsižvelgiant į tai, ar įtraukiamos asmenybių biografijos) sudarė

¹⁹¹ GIEDA, Aurelijus, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2017, p. 78–81; STALIŪNAS, Darius, „Lietuvos idėja *Aušroje*“, in *Archivum Lithuanicum*, 2013, T. 15, p. 276–277.

¹⁹² Lietuvos bibliografijos serijos C pateiktu teminiu straipsnių pasiskirstymu nedera visiškai pasitikėti, nes dalis istorinės tematikos tekstų priskiriama kitoms kategorijoms, tačiau net lentelę papildantis istorinių tekstų skaičius nepadarytų istorinių publikacijų dažnesne tema už politiką, religiją, literatūrą ar ekonomiką.

¹⁹³ GIEDA, Aurelijus, „Istorija ir istoriografija Lietuvoje 1904–1915 metais: istoriografinių manifestų laikotarpis?“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2015, Nr. 35, p. 40–84.

¹⁹⁴ Atsižvelgiant į tyrimo imtį ir iš bibliografijų neįtrauktus tekstus galima daryti prielaidą, jog istorinės tematikos tekstų, atitinkančių šio tyrimo kriterijus, 1904–1918 m. galėtų būti dar iki 20 proc. daugiau, tačiau verta pažymėti, kad į šią imtį patenka ir XIX–XX a. asmenybių biografijos.

nuo 2 iki 4 proc. visų bibliografijose aprašytų tekstų ir tik keletą metų tai buvo daugiau dėmesio sulaukusi tema.

Gausiausias teminis išskirtų periodikos tekstų blokas buvo politiniai straipsniai. 1904–1918 m. laikotarpis dažnai siejamas su didesniu dėmesiu politinėms temoms, ideologine diferenciacija, interesą paskatino ir tuo metu atsiradęs Rusijos valstybinės Dūmos institutas, be to, kaip tik tada suklestėjo daugiau į politiką ir naujienų pristatymą orientuoti dienraščiai ar savaitraščiai, o ne visuomeniniai, kultūros žurnalai ar mėnesiniai laikraščiai (tokiais derėtų laikyti *Ausra*, *Varpą* ir *Tėvynės sargą*). Nuo politikos šiuo laikotarpiu nedaug teatsilieka religinės tematikos straipsniai. Tai rodo ne tik skaitytojų domėjimąsi aptariamomis temomis, bet ir tautinio atgimimo veikėjų interesus propaguoti teigiamą (krikdemų) ar neigiamą (dažniausiai socialdemokratų) katalikybės vaizdinį, tiesa, palyginti su 1832–1890 m. laikotarpiu, religijos kategorija labai sumažėjo ir niekada nebesudarė 24 proc. visų publikuotų tekstų. Antra vertus, kaip pažymima istoriografijoje, būtent katalikiškų leidinių aptariamam laikotarpiu ėjo gausiausiai – jų iki karo galima priskaičiuoti mažiausiai 10, socialdemokratų leido 7 (ir dauguma jų ėjo vos po kelis metus), o Lietuvos demokratų partija ir tautininkai turėjo po 4 leidinius. Daugelio kitų orientacijų svarbiausi žurnalai ar laikraščiai buvo leidžiami Vilniuje, o katalikiškų leidinių net daugiau išleista Seinuose, Kaune¹⁹⁵. Aktualus periodinėje spaudoje buvo ir literatūros kūrinių spausdinimas, jo taip pat nebebuvo tiek daug kaip tautinio atgimimo pradžios laikotarpiu (iki 1890 m.), tačiau literatūra, kaip ir anksčiau, išliko viena iš reikšmingiausių tautinės tapatybės manifestacijos formų¹⁹⁶, ji kiekybiniu požiūriu vis dar lenkė gerokai praktiškesnę ekonomikos sritį ir per visą aptariamą laikotarpį sudarė gana reikšmingą (nors ilgainiui ir mažėjančią) periodikos turinio dalį.

Verta pažymėti, kad istorinių publikacijų kiekybinis pasiskirstymas neatitinka nei visų bibliografijoje aptinkamų publikuotų tekstų kaitos, nei skirtingų periodikos leidinių augimo tendencijų, aptinkamų istoriografijoje¹⁹⁷. Bendras publikacijų skaičius po 1907 m. tik bangavo ir 1918 m. buvo netgi mažesnis nei prieš 10 metų. Net ir atmetant sulėtėjusią karo metų leidybą, visi publikuoti tekstai kiekybiškai bangavo. Štai 1908,

¹⁹⁵ URBONAS, Vytas, „Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis“, in: *Gimtasai kraštas*, 2012, T. 5, p. 50–51.

¹⁹⁶ SUBAČIUS, Paulius, *Lietuvių tapatybės kalvė*, 1999, p. 12.

¹⁹⁷ PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940(...)*, 2018, p. 26.

1909 ir 1913 m. buvo viršytas 9 tūkst. publikacijų skaičius, tačiau 1912, 1911 ir 1914 m. nepasiekta net 8 tūkstančių. Kai kurie iš šių svyravimų aiškiai susiję su prasidėjusiu karu, sugriežtėjusia cenzūra¹⁹⁸, galbūt su kai kurių įtakingų laikraščių leidybos nutraukimu (1909 m. nustojo eiti *Vilniaus žinios*), tačiau periodinių leidinių lietuvių kalba Lietuvoje skaičius nuo 1907 iki 1910 m. sparčiai išaugo, o bendras straipsnių skaičius bibliografijoje liko panašus, tai, matyt, visų pirma reiškia, kad bibliografijoje pateiktas ne visų to meto leidinių sąrašas ir tai, jog daugiau naujų leidinių tuo metu pasirodė užsienyje, o ne Rusijos imperijoje. Atvirkščiai, pabrėžtinai mažiau banguojantis ir gana stabilus kiekybinis istorinių tekstų augimas nuo laikotarpio pradžios iki pat 1918 m., kuomet istorinių tekstų buvo daugiau nei bet kada iki tol. Reikšmingiausiais riboženkliais galima teigti esant penkis kiekybinius pakilimus 1905, 1908, 1910, 1914 ir 1918 metais. Pirmasis iš jų glaudžiau susijęs su trumpalaike visuomenės demokratizacija: 1905 m. Rusijos revoliucijos metu įvykęs Didysis Vilniaus seimas šių metų periodikos tekstuose atsiskleidžia kaip išskirtinai laisvas laikotarpis, suaktualinęs ne tik dešiniųjų ideologinių srovių Viduramžių laikų ir priešistorės Lietuvos vaizdinių aprašymus, bet ir kairiųjų revoliucinės ar maištų istorijos siužetus¹⁹⁹. 1908 m. aiškintini kelių įtakingesnių istorijos lauke periodinių leidinių atsiradimu, nors pirmieji numeriai išleisti dar 1907 m., tačiau pirmą kartą ištisus metus leisti žurnalai *Draugija*, *Vienybė*, laikraštis *Viltis*, šie metai buvo paskutiniai *Vilniaus žinių* leidybai, pasirodė ir antrasis, daugiausia istorinių publikacijų aptariamam laikotarpiu pateikęs mokslinis tęstinis leidinys *Lietuvių tauta*. 1910 m. istorinių publikacijų gausa sietina visų pirma su Žalgirio mūšiui paminėti skirta istorinės atminties kampanija. Anot tyrėjų, periodinėje lietuvių spaudoje, įvertinant ir užsienyje leistus tekstus, buvo publikuota per 234 tekstų, skirtų šiam mūšiui atminti, nes daugelis šių tekstų publikuoti Lietuvos spaudoje, tai ir padidino bendrą šių metų istorinių publikacijų skaičių²⁰⁰. 1914 m. taip pat sietini su istorine kampanija – šiais metais paminėtas spaudos draudimo panaikinimo dešimtmetis. Nepaisant to, kad vasarą prasidėjęs karas nutraukė dalies

¹⁹⁸ РЕЙФМАН, П. С. „Часть первая. Российская цензура. Глава восьмая. «Но в октябре его немножечко того...». Из истории русской, советской и постсоветской цензуры“, , in: *reifman.ru* [interaktyvus] prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<http://reifman.ru/russ-tsenzura/8/>>.

¹⁹⁹ BUTKEVIČIENĖ, Birutė, MATIJOŠIENĖ, Audronė, „Didžiojo Vilniaus seimo atbalsiai lietuviškoje periodinėje spaudoje“, in: *Knygotyra*, 2006, T. 47, p. 290–296.

²⁰⁰ GRYBIENĖ, Aida, *Kaip tai atsitiko Didžiąjame Mūšyje... Žalgirio atodangos, Tarptautinės parodos katalogas*, Vilnius, Nacionalinis muziejus. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2010, p. 220–227.

leidinių leidybą, o istorinės tematikos tekstai tapo mažiau aktualūs, šis laikotarpis istorinių publikacijų skaičiumi buvo gausiausias per visą legalios spaudos dešimtmetį. 1918 m. istorinės tematikos tekstų gerokai pagausėjo be jokios ryškesnės istorinės atminties kampanijos, tam turėjo įtakos nepriklausomybės paskelbimas, lėmęs istorinės politikos ir bendro istorinio naratyvo kūrimo poreikį, nukentėjusiųjų per karą miestelių ir kaimų aprašymai, besistengiantys palyginti senesnius laikus su dabartine situacija, taip pat gerėjančios leidybos sąlygos. Be penkių išskirtų pakilimų, istorinių tekstų skaičių kiek pakėlė ir kitais laikotarpiais vykusios istorinių įvykių atminimo kampanijos: 1911 m. minėtas baudžiavos panaikinimas, 1911–1912 m. – ryškiausi to meto laikraščiai, leisti Vilniuje, įsitraukę į Gedimino pilies kalno gynybos kampaniją po to, kai miesto taryba išreiškė siūlymus statyti ant kalno vandens rezervuarą; 1913 m. – kukliai ir gana prieštaringai paminėti Horodlės unijos ir Romanovų dinastijos valdymo jubiliejai, 1916 m. aiškiai pasaulėžiūrinius skirtumus atskleidė Žemaitės jubiliejaus minėjimas. Vis dėlto dauguma su istorija sietinų kampanijų ilgesniam laikotarpiui istorinių straipsnių skaičiaus nepadidino ir beveik visos jos, panašu, neturėjo reikšmingesnio tęstinumo aptariamam laikotarpiui.

Bendrai 1904–1918 m. laikotarpio istorijos vieta Lietuvos visuomenėje (kiek ją pažįstame iš periodikos) vertintina kaip pakankamai svarbi ir vis auganti. Tokį istorinių publikacijų kiekybinį augimą galima sieti su pasaulėžiūrinių grupių susikūrimu ir stiprėjimu – kova dėl atminties, matoma istorinėse polemikose, skatino savo istorinio modelio propagavimą²⁰¹, menkai Lietuvos istoriją išmanančiai, bet skaitančiai lietuvių visuomenei. Verta nepamiršti, jog lietuvių politinės partijos carinėje Rusijoje nedalyvavo valstybės valdyme ir dar buvo daugmaž lygiavertės, skirtingais laikotarpiais didesnio visuomenės palaikymo sulaukė LSDP, LDP ar LKDP pasekėjai, tikėjimas savo pasaulėžiūros pranašumu skatino ir didesnę nei anksčiau (ir vėliau) dėmesį istorijai. Antra vertus, sekant Miroslavo Hrocho nacionalizmų skirstymu: „tikras masinis tautinis sąjūdis Lietuvos provincijoje radosi tik 1905 m.“²⁰². Nacionalinio projekto tapimas masiniu reikalavo supažindinti tautą su jos praeitimi, šiuo nauju kontaktu su platesniais visuomenės sluoksniais pasinaudojo ir išskirtos pasaulėžiūrinės grupės, o labiausiai istorija aktualia tapo 1918 m., Lietuvai tampant

²⁰¹ GIEDA, Aurelijus, „Istorija ir istoriografija Lietuvoje 1904–1915 metais: istoriografinių manifestų laikotarpis?“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2015, Nr. 35, p. 40–84.

²⁰² HROCH, Miroslav, *Mažosios Europos tautos*, Vilnius, Mintis, 2012, p. 40.

nepriklausoma valstybe, lietuvių nacionalizmui pasiekiant didžiąją dalį visų regiono gyventojų.

1.1.2. Kokie leidiniai? Kiek juose istorijos?

1904–1918 m. kiekybiniam tyrimui buvo atrinkta 20 skirtingų periodinės spaudos leidinių, jie suskirstyti į 5 grupes pagal ryškiausias aptariamo laikotarpio pasaulėžiūrinės ir politinės grupes (žr.: Priedai. 4 lentelė): tai katalikų, demokratų, socialdemokratų, tautininkų pasaulėžiūrinės srovės ir kategorija „kita“. Gausiausios dvi grupės yra katalikų ir socialdemokratų periodika. Pirmoji iš šių buvo daugiausiai skirtingų periodinių leidinių leidusi grupė, o socialdemokratų spauda įtraukta beveik visa, nes ši grupė neturėjo nuolat einančių leidinių, tad, siekiant bent santykinai panašaus visų išskirtų grupių reprezentatyvumo, socialdemokratų leidinių skaičius yra aptariamo laikotarpio kontekste yra kiek didesnis. Lietuvos demokratų partijai skiriami du leidiniai (*Lietuvos žinios* ir *Lietuvos ūkininkas*), kurie tiek autorių, redaktorių, tiek ginamų požiūrių visuma buvo panašiausi²⁰³. Prie šios srovės nuspręsta nepriskirti pirmojo Vilniuje leisto lietuviško laikraščio *Vilniaus žinios*. Kaip teigia Leonas Gudaitis: „Oficialusis redaktorius P. Vileišis laviruodamas tarp liberalų ir klerikalų, kaitaliodamas redakcijų sudėtis, mėgino „Vilniaus žinias“ išlaikyti „pirmieviškomis“ (pažangiomis), bet nepartinėmis (...).“²⁰⁴ Lietuvos tautininkų grupė aptariamu laikotarpiu yra problemiškesnė, nes, viena vertus, nėra visai aišku, ką dera laikyti šios grupės atstovais, pavyzdžiui, Tautiškosios demokratų partijos įkūrėjas Jonas Basanavičius leido mokslinį tęstinį leidinį *Lietuvių tauta*, tačiau jį dėl pobūdžio ir tikslinės auditorijos vargu ar galima vadinti šios srovės ideologijos šaukliu. O, kalbant apie laikraštį *Viltis*, jį nuo pat pradžių siejo glaudūs ryšiai su katalikų ir demokratų spauda, tad leidinio poziciją geriausiu atveju būtų galima įvardyti kaip tautininkišką, bet kartu kompromisinę, neoriginalią²⁰⁵. Aiškiausiai šiai srovei atstovavo *Vairas*, kuomet po konflikto su katalikais Antanas Smetona ir jo bendraminčiai atskilo nuo katalikų, tačiau tai įvyko tik laikotarpio pabaigoje, 1914 metais. Šio tyrimo kontekste, atsižvelgiant į *Vilties* reikšmę vėlesnei tautininkų raidai ir historiografijoje pastebimą leidinio išskirtinumą, palyginti su

²⁰³ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 197–225.

²⁰⁴ GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 23.

²⁰⁵ GRIGARAVIČIUS, Algirdas, „Lietuvių tautininkų ideologijos ir politikos raida iki 1926 m.“, in: *Kultūros barai*, 2008, Nr. 2, p. 89.

katalikiška periodika²⁰⁶, laikraštis *Viltis* yra priskiriamas tautininkų srovei, nepaisant redaktorių kaitos, analizuojamas kaip šios grupės idėjų propaguotojas. Kategorijos „kiti“ periodiniai leidiniai neatitinka išskirto pasaulėžiūrinio suskirstymo ir sujungia kelias grupes, skelbiasi esą virš pasaulėžiūrų arba kuria naują pasaulėžiūrą. Į šią grupę patenka pirmasis legalus lietuviškas savaitinis leidinys *Lietuvių laikraštis*, *Vilniaus žinios*, mokslinis tęstinis leidinys *Lietuvių tauta* ir du didžiausiu tiražu leisti laikraščiai Pirmojo pasaulinio karo metais – provokiškas *Dabartis* ir Lietuvos Tarybos *Lietuvos aidas*.

Į tyrimą įtraukti leidiniai skiriasi savo tiražu, apimtimi, numerių skaičiumi, leidinių tipais ir šiek tiek leidybos vieta. Įtraukti: 8 savaitraščiai, 6 žurnalai, 3 dienraščiai, 2 laikraščiai ir 1 tęstinis leidinys. Daugiausia skirtingų numerių išleista dienraščių ir kai kurių savaitraščių (nuo 400 iki 1 400 numerių), didžiausia apimtimi išsiskiria tęstinis leidinys *Lietuvių tauta* (150 p.) ir moksliniu save įvardijęs katalikų žurnalas *Draugija* (95–163 p.). Mažiausiai skirtingų pasirodė mokslinių tęstinių (7) ir socialdemokratų žurnalų leidinių (16–32). Mažiausia vieno leidinio apimtis būdinga visiems laikraščiams ir dienraščiams, aptariamam laikotarpiu ji paprastai neviršijo 4 puslapių. Leidinio tiražu išsiskyrė laikraščiai ir savaitraščiai, tačiau jis labai skyrėsi atsižvelgiant į leidybos laikotarpį, be to, kai kurių leidinių tiražas tiksliai nežinomas. Ryškiausią įvairovę rodo šie leidiniai: *Vilniaus žinios* siekė 6 tūkst. egz., socialdemokratų spauda daugiausiai siekė 4,5 tūkst. egz. skaičių²⁰⁷, *Lietuvos ūkininkas* – 3–4 tūkst. egz.²⁰⁸; katalikų *Šaltinis* pasižymėjo gausiausiais tiražais iki karo (1906–1915 m.) – 15 tūkst. egz., kitas populiarus katalikų leidinys *Vienybė* – 6 tūkst. egz. Karo metais išsiskyrė *Dabartis* (11–18 tūkst. egz.) ir *Lietuvos aidas* (iki 14 tūkst.). Iš mažesnių tiražų paminėtini į mokslinio tipo leidinius pretendavę *Draugija* (1 tūkst. egz.)²⁰⁹ ir *Lietuvių tauta* (700 egz.)²¹⁰. Apskritai į tyrimą įtrauktų leidinių tiražai dažniausiai viršijo 1 tūkst. egz., tačiau svarbu pabrėžti, kad daugiausiai skirtingų numerių išleidę laikraščiai ir dienraščiai nebūtinai pasiekė plačiausią auditoriją ir turėjo didžiausią įtaką. Kaip matoma lentelėje (Priedai. 4 lentelė), dažniausiai į tyrimą įtrauktų leidinių leidybos vieta buvo

²⁰⁶ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 167.

²⁰⁷ GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 31.

²⁰⁸ MIKNYS, Rimantas, „Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 10, 2001, p. 114.

²⁰⁹ *Žurnalistikos enciklopedija*, 1997, p. 564; 484, 556, 92, 281, 112.

²¹⁰ JURGINIS, Juozas, „Lietuvių mokslo draugija“, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos. Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, Vilnius, Mokslo, 1975, p. 88.

Vilnius. Visi demokratų ir tautininkų leidiniai ir daugelis socialdemokratų leidinių buvo leidžiami būtent Vilniuje ir tik katalikų leidybos vietų spektras buvo platesnis – po du leidinius leista Kaune ir Vilniuje, o didžiausiu tiražu išsiskyrė leidinys iš Seinų.

Šie duomenys, be abejo, turėjo įtakos leidiniuose aptinkamų istorinių tekstų skaičiui. Kaip matome lentelėje (Priedai. 5 lentelė), aptariamam laikotarpiu istorinių tekstų gausa išsiskyrė paprastai didesniu leidinių skaičiumi ir apimtimi pasižymėjusi periodika: daugiausiai istorinių tekstų aptikta laikraščiuose *Viltis* ir *Lietuvos žinios* bei gausiausiam katalikų savaitraštyje *Šaltinis*. Atitinkamai mažiausiai istorinio pobūdžio publikacijų socialdemokratų spaudoje ir *Lietuvių tautoje*. Gana nemažai istorinių publikacijų aptikta ir prie pasaulėžiūrų nepriskirtuose leidiniuose: santykinai daugiau rašyta *Vilniaus žiniose* ir provokiškame laikraštyje *Dabartis*. Atsižvelgiant į itin trumpą leidybos laikotarpį (vos metus ir 4 mėnesius), daug istorinių publikacijų aptinkama ir *Lietuvos aide*.

Šiame kontekste svarbus ir istorinių tekstų pasiskirstymas skirtingais metais (Priedai. 6 lentelė). Išskirtos pasaulėžiūros ne visada vienodai domėjosi istorinėmis temomis. . Kaip matome, katalikų spauda, nepaisant to, kad susiformavo po 1906 m., o ilgainiui šios srovės leidinių tik daugėjo, istorinių publikacijų skaičiumi nuolat svyravo. Išskirtiniais publikacijų gausa galima teigti buvus šiuos metus: 1908 m. (kuomet pirmą kartą trys leidiniai pasirodė ištisus metus), 1910, 1913 ir 1914 metus. Katalikų spauda 1914 m. patyrė didžiausią kiekybinį istorinių tekstų pakilimą, susijusį su spaudos draudimo panaikinimo minėjimais. Dar sudėtingesnė buvo tautininkų situacija, dėl netolygios periodikos raidos ir laikraščio perleidimo katalikams galima kalbėti tik apie tautininkų išskirtinai plačiai minėtą Žalgirio mūšio jubiliejų, kaip tik 1910 m. matomas ryškiausias *Vilties* istorinių publikacijų pakilimas. Lietuvos demokratų srovės periodinė spauda nuo 1905 m. iki 1914 m. (vos su kelerių metų išimtimi) daugmaž stabiliai augo, o publikacijų gausa, be pirmųjų karo metų, išsiskyrė ir 1911 ir 1912 metais. Kalbėti apie socialdemokratų evoliuciją sunkiausia, nes tebuvo keli metai, kai ėjo bent du šios srovės leidiniai, ir bent 6 metai, kai neleista nė vieno į tyrimą įtraukto leidinio. Šiuo požiūriu galima išskirti tik konkrečius žurnalų leidybos laikotarpius ir 1918 m., kai *Darbo balse* per vienerius metus publikuota daugiau nei ketvirtadalis visų šiai srovei priskirtinų istorinių tekstų. Galima įvardyti dvi pasaulėžiūrų santykio su istorijos spaudoje tendencijas katalikų ir demokratų spaudoje istorinių publikacijų stabiliai daugėjo, o tautininkų ir socialdemokratų spaudoje susidurta su rimtesnėmis leidybos, cenzūros ar

ideologinės saviidentifikacijos problemomis, todėl istorinių tekstų skaičius buvo nestabilus.

1.1.3. Apie ką rašyta? Istorinių tekstų teminė apžvalga

Kalbant apie istorinius tekstus periodinėje spaudoje pirmas svarbus klausimas – kam aprašyti jie skirti – Lietuvos ar užsienio valstybių praeičiai? Kartais teigiama, kad visuotinės istorijos siužetai lietuvių periodikoje XX a. pradžioje buvo gana reti ir aiškesni istoriniai pasakojimai propaguoti atskiromis knygutėmis, o ne periodinėje spaudoje²¹¹. Šiame tyrime užsienio šalių ir visuotinės istorijos publikacijos sudaro bent 37 proc. visų į tyrimą įtrauktų atvejų, o kai kuriuose išskirtuose leidiniuose jų netgi daugiau nei skirtų Lietuvos praeičiai (Priedai. 5 lentelė). Labiausiai Lietuvos istorija suinteresuotais galima įvardyti tautininkų grupę: jos 73 proc. visų tekstų skirta Lietuvai. Kiek mažiau (69 proc.) apie Lietuvą rašyta demokratų, dar mažiau (63 proc.) katalikų spaudoje. Vienintelėje Lietuvos socialdemokratų spaudoje daugiau tekstų buvo skirta užsienio arba visuotinei istorijai (Lietuvos istorijai – 41 proc.). Gerokai daugiau apie Lietuvos istoriją rašyta skiria konkrečiai pasaulėžiūrai nepriskirtuose leidiniuose. Tačiau negalima teigti, kad išskirtos grupės yra homogeniškos: daugiau užsienio istorija buvo suinteresuoti leidiniai *Vienybė*, *Lietuvos ūkininkas*, jame užsienio istorija sudaro daugumą (60 proc. visų tekstų), socialdemokratų leidiniai *Žarija*, *Skardas* ir *Darbininkų balsas* užsienio istorijai skyrė beveik 90 proc. visų tekstų, šiuo požiūriu išsiskiria ir *Dabartis*, kur bent 50 proc. tekstų reprezentavo užsienio istoriją. Atvirkščiai, tokie leidiniai, kaip antai Pirmojo pasaulinio karo metais leisti *Tėvynės sargas* ir *Darbo balsas*, *Lietuvos žinios*, *Visuomenė*, *Lietuvių laikraštis* ir *Lietuvos aidas*, yra beveik išimtinai Lietuvos istorija suinteresuota periodinė spauda, o radikaliausias pavyzdys šioje grupėje – *Lietuvių tauta*, kur visos istorinės publikacijos buvo susijusios su Lietuvos istorija.

Toks straipsnių pasiskirstymas rodo, kad istorinių tekstų turinys bent iš pažiūros buvo susijęs su pasaulėžiūrinės grupės ideologija. Marksistinių pasaulėvaizdį, su revoliucijų ir socialinio išnaudojimo pavyzdžiais²¹²

²¹¹ STAŠAITIS, Stanislovas, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuviški visuotinės istorijos leidiniai – pirmasis langas į pasaulio praeitį Lietuvos skaitytojui“, in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, Vilnius, Versus aureus, 2004, p. 91–98.

²¹² LUKOŠEVIČIUS, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje*, 1995, p. 235.

ginantys socialdemokratai daugiau rašė apie užsienio šalių praeitį; užsienio istorija svarbi ir katalikiškam pasaulėvaizdžiui, kur Katalikų Bažnyčios istorija suvokiama kaip sava. Demokratinę liniją ginantis *Lietuvos ūkininkas* taip pat buvo dieologiškai susijęs su Rusijos kadetų ir kai kurių kitų demokratinių partijų ideologijomis²¹³. Provokiška *Dabartis* išsiskiria specifiniu interesu užsienio istorijai dėl leidinio atsiradimo aplinkybių ir iniciatorių. O tautininkų grupė, kaip ryškiausias lietuviškojo nacionalizmo atstovas, domėjosi beveik vien Lietuvos praeitimi, jiems antrino ir pirmieji legalūs lietuviški leidiniai – *Lietuvių laikraštis*, *Vilniaus žinios* ir kai kurie katalikų leidiniai – *Aušra*, *Draugija*. Didesnis nei vidurkis susidomėjimas Lietuvos istorija matomas ir dienraščiuose bei laikraščiuose (išskyrus *Dabartį*), į šią grupę, be jau minėtų leidinių, patenka *Lietuvos žinios*, kurios pagal šį tekstų pasiskirstymą drastiškai skiriasi nuo *Lietuvos ūkininko* ir neatitinka kituose Lietuvos kairės leidiniuose aptinkamo didesnio susidomėjimo užsienio šalių praeitimi. Užsienio istorija buvo nustumta į antrą planą ir Pirmojo pasaulinio karo metais, taip atsitiko net socialdemokratų leidiniams. Galiausiai *Lietuvių tautos* atvejis yra labiausiai susijęs su mokslinio leidinio tyrimų tikslais, anot kurių, draugija: „rūpinsis išardyti lietuvių tautą ir jos apgyventą kraštą“²¹⁴.

Iš išskirtų 16 skirtingų teminių visus įtrauktus istorinius tekstus apimančių kategorijų, gausiausios (Priedai. 7 lentelė): asmenybių biografijos, politinė istorija ir socialinių bei ekonominių reiškinių istorija. XIX–XX a. asmenybių biografijos sudaro beveik 29 proc. visų į tyrimą įtrauktų tekstų, jų aptinkama visuose išskirtuose leidiniuose ir yra daugelyje jų dažniausia teminė kategorija. Daugelis šių publikacijų skirtos 1904–1918 m. jubiliejus minėjusiems, išskirtines pareigas pradėjusiems eiti arba mirusiems veikėjams aprašyti. Šios kategorijos gausa rodo ne tik akivaizdų periodinių leidinių didesnę domėjimąsi tuometine dabartimi, o ne senesne istorija, bet ir tam tikrą praeities pasakojimų suasmeninimą ir dažnai pasitaikantį istorijos aprašymą remiantis asmenybės gyvenimu, o ne įvykiais, organizacijų veikla.

Politinės istorijos dažnumas XX a. pradžios lietuvių periodikoje sietinas tiek su periodinės spaudos specifika, kur būtent politinės temos tampa dominuojančios, o istorija dažnai naudojama suteikti reikšmę ar paaiškinimą dabarties politiniam įvykiui ar minėjimui, kartu įprastas ir lietuvių

²¹³ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 201–208.

²¹⁴ JURGINIS, Juozas, „Lietuvių mokslo draugija“, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos. Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, 1975, p. 44.

susitelkimas į Lietuvos politinę istoriją, politinius įvykius suvokiant kaip istoriją *par excellence*: neatsitiktinai ši grupė sudarė net 24 proc. visų istorinių tekstų. Vertinant teminį pasiskirstymą pagal išskirtas pasaulėžiūrines grupes, visais atvejais politinė istorija viršijo 20 proc. visų publikacijų, o socialdemokratų spaudoje sudarė net daugiau nei 40 proc. visų tekstų. Tiesa, kai kuriuose leidiniuose politinė istorija buvo menkliau aprašoma – katalikų srovės periodikoje jos vietą užimdavo Bažnyčios istorijos siužetai, kituose leidiniuose vietoj politinės istorijos paprastai pateikiamos socialinė-ekonominė, literatūros ar tautinių santykių istorijos. Visų leidinių reikšmingą dalį sudarė ir socialinės bei ekonominės istorijos tekstai, į šią kategoriją įtraukti įvairių visuomeninių organizacijų ar finansų, ekonomikos reiškinių aprašymai. Nors socialinė-ekonominė Lietuvos istorija aprašomu laikotarpiu domino tik kelis autorius²¹⁵, šiai kategorijai spaudoje galima priskirti 21 proc. visų įtrauktų tekstų, o pirmajame legaliaame laikraštyje *Lietuvių laikraštis* ir pirmuosiuose moksliniais save vadinusiuose leidiniuose (*Lietuvių tauta*, *Visuomenė*, išskyrus *Draugiją*) socialinė-ekonominė istorija buvo dažniausia grupė. Vertinant pagal pasaulėžiūros grupes, galima teigti, kad socialdemokratams ir konkrečiai srovei nepriskirtuose leidiniuose ši istorinė tematika buvo dažniausia, tautininkų srovės spaudoje aptiktas beveik identiškas skaičius politinių ir socialinės bei ekonominės istorijos tekstų. O demokratų ir ypač katalikų srovių periodikoje ši teminė kategorija rečiau aptinkama (sudarė 12–17 proc. visų publikacijų).

Trys masiškiausios teminės grupės buvo aktualios beveik visiems aptariamo laikotarpio leidiniams, o vidutinio dažnumo teminės kategorijos (apimančios 200–340 skirtingų tekstų) atskleidžia aiškesnę pasaulėžiūrų diferenciaciją. Tautinių santykių praeityje aprašymai svarbiausi tautininkų ir konkrečiai ideologijai nepriskirtoje spaudoje. Kultūros ir meno istorijai skirtų tekstų dažniau aptinkama demokratų, tautininkų srovių leidiniuose ir *Dabartyje*, *Vilniaus žiniose*, *Lietuvos aide*, kiek rečiau randama katalikų, o beveik visai nepasitaikė socialdemokratų spaudoje. Literatūros ir spaudos istoria, atvirkščiai, dažniausiai randama demokratų, tautininkų ir socialdemokratų periodikoje, o katalikų spaudoje jos santykinis kiekis gerokai mažesnis. Daugiausiai skirtumų tarp pasaulėžiūrinių grupių rodo krikščionybės istorijos pasiskirstymas, jis katalikų srovės spaudoje yra gausesnis ir sudaro net 22 proc. visų tekstų, o kituose leidiniuose publikacijų skaičius siekė 2–3 proc., vienintelė rimtesnė išimtis – laikraštis

²¹⁵ LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, 2004, p. 212.

Dabartis, kur katalikybės ir protestantizmo istorija buvo santykinai dažna. Archeologijos tema taip pat leidžia skirstyti leidinius, tik greičiau ne pagal išskirtas grupes, o pagal leidinių tipus – daugiausiai archeologinėmis temomis rašyta trijuose populiariausiuose, gausiausiu tiražu pasižymėjusiuose, Vilniuje leistuose laikraščiuose – *Vilniaus žiniose*, *Lietuvos žiniose* ir *Viltyje*. Šiuose leidiniuose įprastai buvo pristatomi piliakalnių kasinėjimai ir aprašymai bei svarbiausi radiniai, nors beveik nepasitaikė rimtesnių tyrimų apžvalgų, trumpos informacinės žinutės formavo tam tikrą – dažniausiai priešistorinių laikų – vaizdinį.

Kitas temines kategorijas galima vadinti retomis, jų bendras skaičius nuo 27 iki 142, tačiau daugiausiai pasitaikė 50–60 skirtingų tekstų. Dažniausiai iš šių grupių aptinkama technologijų ir mokslo istorija, pagrindinių keturių pasaulėžiūrinių grupių spaudoje jos dažnumas siekia 4–6 proc. visų tekstų. Dažniau šio tipo tekstų aptinkama Lietuvos kairiųjų srovių periodikoje, rečiausiai – katalikų spaudoje. Ši tendencija nereikškia, kad katalikų srovei nerūpėjo mokslo problemos ir jo istorija, aiškiai priešingai pozicijai atstovavo *Draugija*, kurioje mokslo istorijos aprašymai yra vieni dažniausių iš aptariamų spaudos, jo žurnalo leidėjas A. Dambrauskas-Jakštas teigė: „Dailė, mokslas ir religija – tai yra, galima sakyti, vyriausia kultūrinė trejybė.“²¹⁶ Svarbu pabrėžti, kad mokslo ir technologijų istorijos tema menkai domino kitus į tyrimą įtrauktus leidinius, išskirtiniu tegalima pavadinti mokslinį testinį leidinį *Lietuvių tauta*. Reikšmingus istorijos aprašymo skirtumus rodo ir istorinių asmenybių iš senesnių laikų (iki XVIII a.) aprašymai. Šios į dvi epochas (iki Viduramžių ir ankstyvųjų Naujųjų laikų) padalintos kategorijos aptinkamos katalikų ir (gerokai rečiau pasitaikė) tautininkų spaudoje, tačiau tėra vos keli šios temos tekstai kairės srovės periodikoje. Šie skirtumai jau aiškiau rodo bendrą domėjimąsi senesne istorija – dešiniųjų spaudoje ši tema kiek svarbesnė. Kitos išskirtos teminės kategorijos nesudarė 1–2 proc. visų tekstų, todėl ir skirtumai tarp spaudos grupių yra mažai ką pasakantys. Švietimo, teisės, nekrikščioniškų religijų ir kalbos istorijos šiek tiek išsiskiria tik vertinant paskirus leidinius: štai švietimo istorija dažniausiai aptinkama katalikų leidinyje *Vienybė*, teisės istorija dažniau nei kitur gvildenta *Viltyje*, kalbos istorija itin rūpėjo *Lietuvių tautai* ir *Lietuvių laikračiui*. Nekrikščioniškų religijų aprašymai reti visuose leidiniuose.

Teminę istorinių temų lentelę papildo aprašomų asmenybių suskirstymas pagal jų veiklą, profesiją. Patogumo dėlei lentelėje (Priedai. 8 lentelė)

²¹⁶ GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 103.

Lietuvos ir užsienio asmenybės yra atskirtos, tad aiškiai matomas ne tik tam tikrų profesijų išskyrimas, bet ir Lietuvos ir užsienio asmenybių biografijų santykis leidiniuose. Katalikų periodinėje spaudoje daugiau dėmesio buvo skiriama Lietuvos istorijai ir dažniausiai buvo pateikiamos Lietuvos dvasininkų, paprastai katalikų kunigų, biografijos, taip pat nemažai dėmesio buvo skiriama Lietuvos politikams ir bajorams aprašyti bei užsienio šalių dvasininkams: dažniausiai tai popiežių biografijos. Katalikų srovė taip pat išsiskiria santykinai daug dėmesio skyrusi krikščionybės šventųjų gyvenimų aprašymams (tai ne tik šv. Kazimieras, bet ir svarbiausi Viduramžių bei modernesni Europos šventieji). Tautininkų periodikoje asmenybių biografijų pasiskirstymas panašus: taip pat dominuoja Lietuvos veikėjai ir gausus yra katalikų kunigų skaičius, tai, matyt, nulėmė ir glaudūs ryšiai su katalikų srove. Tačiau tautininkų spaudoje gausiai aprašomi ir Lietuvos literatūros bei meno veikėjai, skiriama daugiau nei kitur dėmesio Lietuvos mokslininkų ir gydytojų aprašymui, santykinai dažnai rašoma apie užsienio šalių politikus, nepamirštami ir Lietuvos darbininkai, valstiečiai. Lietuvos kairės spaudoje situacija visai kitokia. Demokratų periodikoje svarbūs tiek Lietuvos, tiek užsienio asmenybių aprašymai, daugiausiai joje skiriama dėmesio Lietuvos kultūros ir meno veikėjų biografijoms. Taip pat užsienio šalių politikos veikėjams. Be to, daugiau nei kitur aprašyti ir užsienio šalių literatūros ir meno veikėjai ir Lietuvos ūkininkai, darbininkai ar studentai. Lietuvos socialdemokratų spaudoje užsienio ir Lietuvos asmenybių aprašymo skaičius panašus, tačiau prioritetas teikiamas ne menui ar literatūrai, o Lietuvos ir užsienio politikų bei Lietuvos darbininkų, ūkininkų biografijoms.

Konkrečiai pasaulėžiūrai nepriskirtuose leidiniuose išsiskiria Pirmojo pasaulinio karo leidiniai – *Dabartis* ir *Lietuvos aidas*. Vokiečių okupacijos oficiozas daugiau dėmesio teikia užsienio šalių asmenybėms užsienio šalių politikams, iš jų dažniausiai aprašyti karo metų generolai, valstybių vadovai ar ministrai. Politikams (Lietuvos ir užsienio) prioritetą teikė ir *Lietuvos aidas*, tiesa, dėl gausaus mirčių skaičiaus, Lietuvos Tarybos leidinyje nemažai publikuota lietuvių darbininkų bei valstiečių nekrologų. Nepaisant skirtumų, visose grupėse, net ir prieš religiją nukreiptuose leidiniuose, buvo galima aptikti katalikų kunigų biografijų; kaip matome visų rezultatų suvestinėse būtent Lietuvos katalikų kunigų biografijos buvo gausiausia išskirta kategorija, beveik šimtu paskirų atvejų lenkusi visas kitas. Svarbu pabrėžti, kad mokslininkų (Lietuvos ir užsienio) aprašymai šiuo metu buvo santykinai reti ir dažniausiai aptinkami ne pagrindinių pasaulėžiūrų spaudoje, itin retai rašyta apie Lietuvos istorikus, nė viename leidinyje istorikai neaprašyti daugiau nei tris kartus. Šiuo atžvilgiu periodinėje

spau­do­je bent kiekybiniu po­žiūriu reikėtų santūriau ver­tinti dar Vytauto Kavolio aprašytus dia­metraliai priešin­gus šio laikotarpio kairės ir dešinės po­lius, kur vienoje pusėje garbinamas racio­nalumas, realizmas, mokslas ir mokslininkai, o kitoje ro­mantizmas, dvasininkai ir religija²¹⁷. Kiekybiniai duomenys nepaneigia šios tezės ir greičiau tik patvirtina katalikų po­liaus, kur išskirtinė svarba teikiama religijai ir dvasininkams, egzistavimą. Tačiau abi­em grupėms buvo aktua­lūs ir mokslininkų, ir dvasininkų aprašymai.

Apžvalgą pratešia Lietuvos istorijos teminių kategorijų lentelė (Priedai. 9 lentelė). Joje pateikiami konkrečių istoriografijoje dažnai išskiriamų asmenybių aprašymai, svarbiausi periodikoje aptikti Lietuvos istoriniai įvykiai bei regionai. Šias temas verta aptarti grupėmis: pirmosios keturios kategorijos apima dažniausiai spau­do­je aprašomus Lietuvos kunigaikščius – Vytautą, Mindaugą, Gediminą ir Kęstutį. Nepaisant to, kad Lietuvos kunigaikščiai dažnai įvardijami kaip būdinga tautinio atgimimo laikotarpio istorijos interesų tema, plačiai apiman­ti tiek literatūrinius siužetus, tiek istorijos popu­liarini­mą²¹⁸, kiekybiškai šių asmenybių aprašymai periodikoje nėra tokie dažni kaip galėtų atrodyti (tesudaro 0–3 proc. visų Lietuvos istorijos publi­ka­cijų). Vytautas ir Kęstutis tikrai yra vieni iš dažniausių mini­mų istorinių asmenybių, tačiau jų gyvenimo aprašymai sietini daugiausia tik su katalikų ir tautininkų, o ne demokratų ir socialdemokratų spau­da. Gedimino ir Mindaugo aprašymai santykinai reti, vieninteliam *Lietuvos laikraštyje* daugiau dėmesio skir­ta Mindaugui, kitais atvejais tai paskiri tekstai viename leidinyje.

Kiek dažniau pasikartojo svarbiausių Lietuvos Viduramžių įvykių (krikšto, Žalgirio mūšio ir svarbiausių unijų su Lenkija) aprašymai. Kaip ir galima nuspėti, Lietuvos krikšto priminimas dažniausias katalikų spau­do­je, o kitų grupių tai gana reta ir plačiau neaktualizuota tema. Žalgirio mūšis aptariamam laikotarpiu – dažniausiai pasikartojusi LDK laikų vaizdavimą atspindinti tema, būdinga visų išskirtų grupių spau­dai. Tie skirtumai gana išsamiai net su ryškiausiomis kitų tautinių grupių pozicijomis atskleisti

²¹⁷ KAVOLIS, Vytautas, „Sąmoningumo trajektorijos“, in: *Žmogus istorijoje*, 1994, p. 138.

²¹⁸ BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos“, in: *Kultūros barai*, 1992, Nr. 3, p. 10–12; GAIGALAITĖ, Aldona, „Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940)“, in: *Istorija*, 2009, T. 75, Nr. 3, p. 40–51; LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, 2004, p. 172–198.

istoriografijoje²¹⁹. Verta tik kiekybiniais rodikliais patvirtinti, kad daugiausia skirtingų tekstų šia tema publikuota *Viltyje*, *Šaltinyje*, *Draugijoje* ir *Lietuvos žiniose*; aiškiai mūšio aprašymais išsiskiria katalikų ir tautininkų spauda, gerokai rečiau apie tai rašyta demokratų periodikoje, tik keli tekstai publikuoti socialdemokratų ir kitoje spaudoje. Nors tai tikrai buvo (po spaudos draudimo panaikinimo dešimtmečio) masiškiausia minėjimo kampanija iki Pirmojo pasaulinio karo, tačiau tikrai negalima teigti, jog ji suvienijo lietuvių pasaulėžiūrines grupes, dėl šio įvykio greičiau matomas *Vilties* kiekybinis dominavimas. Kiek kitokias tendencijas rodo unijos su Lenkija paminėjimai, aptariamu laikotarpiu dažniausiai tai Horodlės unija. Ši tema dažniausiai aptinkama *Lietuvos žiniose*, kiek rečiau prisiminta katalikų ir tautininkų ir beveik visai ignoruota kitur. Dera pastebėti, kad socialdemokratai beveik visai nesidomėjo Lietuvos Viduramžių temomis, katalikai domėjosi visomis išskirtomis Viduramžius liečiančiomis temomis, tautininkai aiškiai prioritetą teikė Žalgirio mūšio atminčiai, o demokratų spaudoje po Žalgirio mūšio dažniausias buvo unijų klausimas.

Daugeliui periodinių leidinių aktualus ir svarbus istorinis laikotarpis – XIX–XX a. tautinis atgimimas, išsiskyręs dažniau aprašytomis asmenybėmis. Tyrime išskirti gana skirtingi ir, kaip teigiama istoriografijoje, savo pasaulėžiūra nevienodai svarbūs asmenys²²⁰, kurių veikla aprėpia XIX a. vidurį iki XX a. pirmosios pusės. Vienintelis Jonas Basanavičius – aptariamą laikotarpį pragyvenęs asmuo įtrauktas dėl išskirtinio vaidmens lietuviškojo nacionalizmo raidoje, o 1911 m. miręs Mikalojus Konstantinas Čiurlionis buvo įtrauktas atsižvelgus į santykinai dažną jo asmenybės pristatymą. Pirmas išskirtas asmuo yra Motiejus Valančius, jam skirtų tekstų daugiausia galima rasti katalikų spaudos leidiniuose, o Antano Alekno redaguotame žurnale *Vienybė* jam skirtas straipsnių ciklas²²¹. Kitoje spaudoje M. Valančius aprašomas tik po vieną kartą leidinyje. Panaši situacija kalbant apie kito kunigo Antano Baranausko vaizdavimą, jo gyvenimą ar veiklą aprašančių tekstų pavyko rasti tik trijuose leidiniuose: po vieną *Viltyje*, *Lietuvių tautoje* ir netgi 8 publikacijas *Draugijoje*. Nors šios asmenybės aprašymai dažnesni tarpukariu, ypač akademinėje spaudoje, aprašymo

²¹⁹ MAČIULIS, Dangiras, PETRAUSKAS, Rimvydas, STALIŪNAS, Darius, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, 2012, p. 57–66.

²²⁰ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 94–125.

²²¹ A. Alekna, „Vyskupas Valančius ir parapijinės mokyklos“ in: *Vienybė*, 1918, Nr. 1–4; A. Alekna, „Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė*, 1918, Nr. 7–11; A. Alekna, „Vyskupas Valančius ir luomų santykiai“, in: *Vienybė*, 1918, Nr. 14–15.

dažnumu jis gerokai nusileido M. Valančiui, o jei ne detalesnis asmens pristatymas *Draugijos* autorių iniciatyva, jo net nebūtų prasmės įtraukti į atskirą kategoriją. Retos, tačiau labiau pasiskirsčiusios po skirtingus leidinius yra Simono Daukanto biografijos, jos daugmaž atrandamos visose išskirtose periodinių leidinių kategorijose. Truputį kitaip pasiskirsto vėlesnio laikotarpio asmenybės. Štai apie Vincą Kudirką nerašyta katalikų periodinėje spaudoje ir net 9 iš 14 straipsnių buvo publikuoti demokratų periodikoje, kelis kartus jis paminėtas ir tautininkų spaudoje bei *Lietuvos aide*. Jono Basanavičiaus biografija bene rečiausiai aptinkama iš įtrauktų asmenybių, bet vėlgi aiškiai rodo panašų kiekybinį pasiskirstymą beveik visose grupėse, o apie Mikalojų Konstantiną Čiurlionį gausiai rašoma *Viltyje* ir *Lietuvos žiniose*, tačiau visai nėra publikacijų katalikų spaudoje.

Kitos dvi temos, susijusios su XIX–XX a. svarbiais lietuviams įvykiais, – baudžios ir spaudos lietuviškais rašmenimis draudimo panaikinimas. Baudžios panaikinimas daugiausia aprašytas demokratų ir socialdemokratų spaudoje, kur sudarė po 8 proc. visų Lietuvos istorijos tekstų, bent 5 proc. baudžios panaikinimo aprašymai aptikti tautininkų spaudoje, o katalikų ir kitoje spaudoje ši tema aprėpė tik iki 3 procentų. Spaudos draudimo laikotarpio aprašymai ir draudimo panaikinimas sulaukė daugiau periodikos dėmesio, ne tik 1914 m. draudimo minėjimo dešimtmečio metu, bet ir iki tol tekstai, kuriuose primenamas gyvenimas, kai spauda buvo nelegali, buvo dažna tema. Dažniausiai ji nagrinėta demokratų spaudoje, joje sudarė bent 15 proc. visų Lietuvos istorijai skirtų tekstų, šiek tiek mažiau apie spaudos draudimą rašė tautininkų ir katalikų spauda, joje ši tema aprėpė 8–9 proc.. Mažiau ji domino socialdemokratų, o mažiausiai – konkrečioms pasaulėžiūroms nepriskirtą periodinę spaudą, čia publikacijų gausa išsiskiria tik *Vilniaus žinios*.

Gausiausia Lietuvos istorijai priskirtinų tekstų dalis, susijusi ne tiek su laiku ir konkrečiu įvykiu, bet su vieta. 1904–1918 m. publikuotuose tekstuose, kuriuose aprašomi archeologiniai atradimai ir siekiama supažindinti leidinių skaitytojus su etninės Lietuvos vietovėmis, daug dėmesio skiriama arba Lietuvos miestams (šio tyrimo kontekste įskaitomi tik etninės Lietuvos teritorijoje esantys ir 10 tūkst. ir daugiau gyventojų aptarimu laikotarpiu turintys miestai), arba Lietuvos provincijos gyvenvietėms. Šie tekstai sudarė net 30 proc. visų Lietuvos istorijai skirtų publikacijų periodinėje spaudoje, tačiau pasiskirstymas pagal išskirtas kategorijas visai netolygus. Katalikų, tautininkų periodinėje spaudoje ir tokiuose leidiniuose, kaip *Dabartis*, *Vilniaus žinios*, dažniau rašyta apie Lietuvos provincijas, šios publikacijos katalikų spaudoje sudarė apie 16

proc., o tautininkų spaudoje net 25 proc. visų Lietuvos istorijos tekstų, rečiausiai provincijos istorijos aprašymų randama socialdemokratų periodikoje. Miestų istorija dažniau domino demokratų (15 proc. visų tekstų) ir socialdemokratų (8 proc. tekstų), tačiau santykinai dažnai ši tema aprašoma tautininkų spaudoje (10 proc. tekstų) ir leidiniuose *Lietuvos aidas*, *Dabartis*. Mažiausiai Lietuvos miestų istorija domėtasi katalikų spaudoje (šie tekstai sudarė tik 6 proc. Lietuvos istorijos tekstų).

Toks kiekybinis Lietuvos istorijos temų ir istorinių asmenybių pasiskirstymas leidžia aiškiau apibūdinti kiekvieną iš išskirtų pasaulėžiūrų: 1) Lietuvos socialdemokratai savo periodinėje spaudoje, išreiškę mažiausią kiekybinį susidomėjimą Lietuvos istorija, visai nerašė apie ryškesnes Lietuvos istorines asmenybes, jiems visai nerūpėjo Viduramžių Lietuvos istorija, vienintelis Žalgirio mūšis sulaukė negausaus atgarsio. Kita vertus, šioje srovėje dažniau rašyta apie baudžiavos panaikinimą nei spaudos draudimo panaikinimą, dažniau rašyta apie miestų istoriją nei provincijos ir regionų praeitį; 2) demokratų srovėje Viduramžių Lietuvos istorinių asmenybių aprašymas buvo labai retas, daugiau dėmesio skirta Žalgirio mūšio ir Lietuvos unijoms su Lenkija aprašyti. Šioje pasaulėžiūrinėje grupėje daugiausia dėmesio skirta XIX–XX a. istorinėms asmenybėms Vincui Kudirkai, Jonui Basanavičiui ir M. K. Čiurlioniui. Čia daugiau nei kitur rašyta apie spaudos draudimo panaikinimą ir Lietuvos miestų istoriją, baudžiavos panaikinimas ir Lietuvos provincijų istorija sudarė reikšmingą Lietuvos istorinių tekstų dalį; 3) Lietuvos katalikų srovėje daugiau nei kur kitur rašyta apie Lietuvos Viduramžių kunigaikščius, ypač Vytautą ir Kęstutį, šiai srovei vienintelei rūpėjo Lietuvos krikšto atminimas, gana daug dėmesio skirta ir Žalgirio mūšiui bei Lietuvos unijoms su Lenkija. Dažniausiai aprašyta XIX–XX a. istorinė asmenybė – Motiejus Valančius, taip pat dažniau paminėti Antanas Baranauskas ir Simonas Daukantas. Šioje srovės spaudoje dažniau rašyta apie spaudos draudimo panaikinimą nei baudžiavą, dažniau apie Lietuvos provincijos nei miestų istoriją; 4) Lietuvos tautininkų srovė išsiskiria dažnesniu nei kitos grupės dėmesiu Žalgirio mūšio atminimui, šiek tiek rašyta ir apie unijas su Lenkija, joje galima aptikti kunigaikščių Vytauto ir Kęstučio biografijų aprašymų. Nors mažai rašyta tiek apie Motiejų Valančių, tiek Antaną Baranauską ar Joną Basanavičių, daugiau nei kitur dėmesio skirta Simonui Daukantui, M. K. Čiurlioniui, neužmirštas ir V. Kudirka. Šioje srovėje gerokai dažniau primenamas spaudos draudimo panaikinimas nei baudžiavos panaikinimas, kelis kartus dažniau rašyta apie Lietuvos provincijų nei miestų istoriją.

Pabaigoje, kalbant apie užsienio šalių istorinių tekstų tematikas, svarbu identifikuoti ir dažniausiai aprašomas šalis, tautybes ir regionus. Išties jų skaičius nebuvo labai didelis, dažniausiai susitelkta į didžiausių ir įtakingiausių Europos valstybių bei arčiausiai lietuvių esančių tautų istoriją. Kaip matoma lentelėje (Priedai. 10 lentelė), kiek stambesnės Azijos ir Amerikos žemynų istorijos abi tesudarė 8 proc. visų užsienio šalių publikacijų. Į kategoriją „kita“ daugiausia pateko tekstai apie tarptautinius arba su konkrečia šalimi nesietinus reiškinius, todėl, grupę išskaidžius, bendras aprašomų šalių vaizdas pasikeistų nereikšmingai, o šio tipo publikacijų gausa visų pirma šį tą pasako apie tendencijas rašyti tarptautinę istoriją.

Buvo septynios šalys, regionai ar tautybės, kurie skirtinguose periodiniuose leidiniuose sudarė reikšmingesnę dalį užsienio istorijos tekstų ir siekė bent 10 proc. visų publikacijų. Viena iš šių šalių buvo Lenkija. Nors nė vienoje periodikos grupėje tai nebuvo dažniausiai aprašyta šalis dėl bendros Lietuvos ir Lenkijos istorijos ir problemiško tautų tarpusavio santykių, šaliai buvo skiriama daugiau nei vidutiniškai dėmesio. Dažniau apie Lenkiją dviejuose pagrindiniuose laikraščiuose (*Viltis* ir *Lietuvos žinios*). Mažiausiai Lenkijos istorija domino socialdemokratams.

Lenkų aprašymai pasiskirstė daugiaž tolygiai, o kaimynystėje Rusijos imperijoje gyvenančių giminingų lietuviams tautų – latvių, estų ir suomių – praeitis domino tik kelis leidinius. Net 21 proc. visų užsienio publikacijų pateikta tautininkų spaudoje. Būtent *Viltyje* latviams buvo skiriami keli itin ilgi daugybę savaičių publikuoti straipsniai. Išskirtinį dėmesį kaimynams taip pat skyrė *Vilniaus žinios*. Didžioji dauguma publikacijų skirta būtent latviams, o ne estams ir suomiams; šių šalių aprašymai visoje kitoje periodikoje buvo atsitiktiniai, glaudžiai susiję su politiniais ar kultūriniais įvykiais – tarkime, suomių autonomijos suteikimu ir nepriklausomybe, ar estų, latvių tautinių organizacijų jubiliejais.

Italijos, Vatikano ir Romos imperijos istorija labiausiai domino katalikus: sudarė net 1/5 visų užsienio istorijos tekstų (o visuose kituose leidiniuose – 3–5 proc.), šios šalies istorija rodo, kad katalikų spaudoje Italijos ir kartu popiežiaus institucijos istorija buvo antra dažniausia po Lietuvos.

Atsižvelgiant į aptariamo laikotarpio etninės Lietuvos priklausomybę, neturėtų stebinti Rusijos istorijos publikacijų gausa. Rusijos istorija periodikoje buvo dažniausia po Lietuvos istorijos. Šios šalies praečiai itin daug dėmesio skyrė tautininkai ir abi politinės kairės srovės. Katalikams Rusijos istorija kiekibiškai mažiausiai rūpėjo, šiek tiek retesnė ji ir kitoje spaudoje. Nors būta svaresnių istorinės atminties kampanijų, iš jų ir plačiai

paminėtas Romanovų 300 metų valdymo jubiliejus²²², didesnė dalis tekstų buvo skirta Rusijos politikams ar kultūros veikėjams pristatyti.

Antra dažniausiai aprašoma šalis buvo Vokietija, orientacija į vokiškąją kultūrą matoma tarpukario visuomenės tyrimuose, aptariamam laikotarpiui aiškiausiai išskirtinė politinės kairės leidiniuose, kur Vokietijos praeitis sudarė 12–16 proc. tekstų. Daugiausia Vokietija rūpėjo provokiškai *Dabarčiai*, o dešinės pasaulėžiūroms Vokietijos kultūra buvo mažiau svarbi (8 proc.).

Prancūzijos istorija aprašomu laikotarpiu buvo santykinai reta, vienintelėje socialdemokratų spaudoje, kur Prancūzijos socialistai, revoliucionieriai ir ypač Paryžiaus komunos įvykiai buvo autoritetingi, ši šalis galėjo lygintis su Vokietijos ar Rusijos aprašymais. Mažiausiai Prancūzijos istorija domino tautininkus, šaliai teskirta 5 proc. visų tekstų.

Išskirtinė kategorija, vienoje grupėje siekusi 10 proc. visų tekstų, buvo ukrainiečių ir baltarusių praeities aprašymaiypatingai rūpėję tautininkų spaudai: tiek *Viltyje*, tiek *Vaire* stengtasi pristatyti šių tautų nacionalinius judėjimus ir priminti bendrą istoriją.

Kitų šalių ar regionų publikacijos buvo daugiau ar mažiau retos ir sudarė 1–6 proc. Šiek tiek gausesni tik Anglijos ir žydų tautos istroijos pristatymai, pastaroji tema daugiausiai aktualizuota Menachem Mendel Beilio bylos metu²²³, kuomet aiškesnę poziciją žydų istorijos ir kultūros klausimais išreiškė tiek katalikai, tiek demokratai.

Nors šalių pasiskirstymas aptariamam metu istorijos požiūriu buvo santykinai skurdus, nesunku matyti ir aiškesnes skirtingų pasaulėžiūrinių grupių orientacijas, tautininkai labiau domėjosi tautomis, o ne valstybėmis, ir ypač buvo linkę aprašinėti artimiausius Lietuvos geografinius ir istorinius kaimynus. Katalikų srovėje dažniau aprašyta Katalikų Bažnyčios praeitis. Demokratai išsiskyrė svarbiausių Lietuvos valstybei kaimyninių valstybių – Lenkijos, Rusijos ir Vokietijos – istoriniais pasažais, o socialdemokratams imponavo Vokietijos, Rusijosir Prancūzijos istorija.

²²² CANNADING, David, „The Context, Performance and Meaning of Ritual: The British Monarchy and the 'Invention of Tradition', c. 1820–1977“, in: *The Invention of Tradition*, ed. Eric Hobsbawm, 1992, p. 128–129.

²²³ STALIŪNAS, Darius, *Enemies for a Day: Antisemitism and Anti-Jewish Violence in Lithuania under the Tsars*, Budapest, Central European University Press, 2015, p. 6–68.

1.1.4. Apie kokius laikus rašyta? Istorinių tekstų chronologija

Be būdingiausių periodikoje aptinkamų istorinių tematikų, kiekybiniame tyrime pateikiamas ir chronologinis straipsnių pasiskirstymas. Vadovaujantis įprastomis visuotinės ir Lietuvos istorijos periodizacijomis bei aprašomo laikotarpio tekstų specifika, kur daugiau dėmesio teikiama mažiausiai nuo dabarties nutolusiai istorijai, buvo išskirta po penkis pagrindinius istorinius laikotarpius. Lietuvos istorijoje tai proistorė, kai aprašomas laikas iki XIII amžiaus, Viduramžiai (XIII–XV a.), renesansas ir ATR (XVI–XVIII a.); XIX a. ir XX a. užsienio šalių istorijos: priešistorė ir Antika (iki V a.); Viduramžiai (VI–XV a.); Naujieji laikai (XVI–XVIII a.), XIX a. ir XX a.

Iš pradžių apžvelkime būdingiausius Lietuvos istorijos laikotarpius skirtingoje spaudoje (Priedai. 11 lentelė). Mažiausiai visoje periodikoje rašoma apie Lietuvos priešistorės laikus, šis laikotarpis sudaro tik apie 5 proc. visų tekstų, o trijų pasaulėžiūrinių grupių tik 0–4 proc.. Daugiausiai apie priešistorės laikus rašoma tautininkų spaudoje, *Dabartyje*, *Vilniaus žiniuose* ir *Lietuvių tautoje*.. Dažniausiai į šią grupę pateko lakoniškos žinutės apie Lietuvos piliakalnių ir jų kasinėjimą, retai pasitaikydavo ir išsamesnis senosios Lietuvos kultūros ar įvykių įvardijimas. *Lietuvių tautoje* aptariamam laikotarpiu, J. Basanavičiaus dėka, priešistorė pristatyta išsamiausiai.. Atvirkščiai, socialdemokratų leidiniuose nepasitaikė nė vieno Lietuvos priešistorėi skirtos teksto.

Viduramžiai 1904–1918 m. laikotarpiu Lietuvos periodinėje spaudoje sudarė apie 20 proc. visų istorinio pobūdžio tekstų ir dažniausiai buvo aptinkami katalikų ir tautininkų spaudoje. Šiek tiek mažesnis Viduramžių istorijai skirtų tekstų skaičius aptinkamas demokratų spaudoje. Socialdemokratų periodikoje apie šią epochą beveik visai nerašyta. Iš visų leidinių tekstų skaičiumi išsiskiria *Viltis*, *Lietuvos žinios*, *Šaltinis*, *Draugija*, *Dabartis* ir *Vilniaus žinios*. Svarbu pažymėti, kad Viduramžius aprašantys tekstai, nors būtent šis laikotarpis įprastai įvardijamas kaip svarbiausias Lietuvos tautiniam atgimimui ir būtent jo pagrindu kurti visi pagrindiniai istoriniai pasakojimai²²⁴, aptariamam laikotarpiu sudarė tik 1/5 visų istorinių tekstų publikacijų ir gerokai nusileido kai kuriems vėlesniems laikams.

XVI–XVIII a. Lietuvos istorija sudarė mažesnę publikacijų dalį nei Viduramžių, tai atitinka ir tarpukario istorikų interesų pasiskirstymą ir aptariamo laikotarpio charakteristiką, akcentuojant, jog šis laikotarpis rečiau

²²⁴ GIEDA, Aurelijus, „Viduramžių kautynės lietuviškosios visuomenės fokuse“, in: *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2011, T. 22, p. 125–126.

laikytas savu dėl lenkų kultūrinės įtakos²²⁵. Nepaisant to, skirtumas tarp laikotarpių aprašymo dažnumo nėra didelis (5 proc.). Daugiausia apie šį laikotarpį rašyta kitoje spaudoje, kur tokiuose leidiniuose kaip *Dabartis*, *Lietuvių laikraštis* ir *Lietuvos aidas*, XVI–XVIII a. Lietuvos istorijai teikta daugiau dėmesio nei Viduramžiams. Tą pačią tendenciją, nors ir mažesniu mastu, atliepia ir socialdemokratų spauda. Kitų trijų pasaulėžiūrinių grupių Viduramžiams skirta kur kas daugiau vietos. Katalikų spaudoje šis laikotarpis sudarė 15 proc. Lietuvos istorijos publikacijų, demokratų – 10 proc., o tautininkų spaudoje – 8 proc. Būtent tautininkų spaudoje dviejų LDK ir ATR epochų santykis yra neproporcingiausias (ATR nuvertinama)..

XIX a. istorija visų išskirtų grupių spaudoje yra pati gausiausia ir beveik visada apima daugiau nei 40 proc. visų istorinių publikacijų. Didžiausias procentas šio amžiaus aprašymų aptinkamas socialdemokratų ir demokratų spaudoje (46–48 proc.), mažiausias – tautininkų (38 proc.), tačiau visur šis laikotarpis yra svarbus. Išimtimi galima laikyti vos kelis leidinius, kur dažniau galima rasti aprašytą dar naujesnę XX amžiaus praeitį. Vienintelėje *Dabartyje* dažniau rašyta apie XVI–XVIII a. laikotarpį. XIX a. dominavimas susijęs tiek su įtrauktų istorinių asmenybių, kurių dauguma gyveno būtent šioje epochoje, biografijomis, taip pat baudžiavos ir spaudos draudimo panaikinimo paminėjimai prisidėjo prie šios epochos iškilimo. Kartu XIX a. aprašymų gausa rodo ir išskirtos periodinės spaudos orientaciją į dabartį, o ne senovę net ir istorinio pobūdžio publikacijose. Ne tik politinių, ekonominių straipsnių iškilimas lėmė periodinių leidinių susitelkimą į dienos aktualijas, bet ir istoriniai tekstai buvo dažniausiai skirti patiems artimiausiems procesams ar asmenybėms paaiškinti ir apibūdinti suteikiant praeities dimensiją.

Penktoji kategorija, skirta XX a. istorijai, apima tik straipsnius, parašytus nuo 1910 m., kuomet nuo aprašomų įvykių jau buvo praėję bent 10 metų (išimtis taikoma nebent asmenybių biografijoms). Nors ši grupė apima mažiau nei pusę aprašomo laikotarpio, daugelyje leidinių artimiausiai praeičiai skiriama daugiau dėmesio nei senosios Lietuvos istorijai (vidutiniškai 23 proc.), o kai kurių socialdemokratų leidinių (ir *Vienybės*) tai netgi dažniausia kategorija. Būdingiausi šiai grupei priskirtini įvykiai – spaudos draudimo panaikinimo paminėjimas ir Didysis Vilniaus seimas. Taip pat mėgta paminėti svarbesnių lietuvių organizacijų 10 ar 15 metų sukaktuves. XX a. tekstai mažai ką pasako apie bendrą leidinio istorijos

²²⁵ LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, 2004, p. 187–198.

viziją ir kitų tyrėjų greičiausiai net nebūtų įtraukta į istorinių tekstų skaičių, tačiau, viena vertus, reikia nepamiršti, jog XX a. pradžioje įvyko nemažai svarbių įvykių, kurie jau funkcionavo kaip istoriniai, ypač 1918 m., antra vertus, nemenka dalis aprašomų istorinių asmenybių pasižymėjo savo veikla tik XX a. pradžioje, todėl jų priskyrimas ankstesniam laikotarpiui būtų neteisingas.

Lietuvos istorijos laikotarpių aprašymo dažnumas daugelyje į tyrimą įtrauktų leidinių iš esmės atitinka A. D. Smitho pateikiamą tautinių mitų schemą²²⁶ su dviem išskirtais laikotarpiais, kuriems skiriama daugiausiai dėmesio, taip tautos laiko raidą įsivaizduojant kaip banguojančią, tai gerėjančią, tai blogėjančią; dažniausiai aprašomi laikotarpiai XIX a. ir Viduramžiai. Tačiau užsienio šalių istorija dažniausiai atitinka progresinį laiko modelį, kuriame kuo esama arčiau epochos, kada rašomas tekstas, tuo daugiau istorinių publikacijų galima aptikti (Priedai. 12 lentelė). Tai reiškia kelis dalykus: užsienio šalių istorija chronologiškai pasiskirsto mažiau proporcingai nei Lietuvos ir viename laikotarpyje sutelkiama absoliuti dauguma užsienio istorijos tekstų, antra vertus, likę laikotarpiai pasiskirstė tolygiau nei Lietuvos istorijos atveju.

Priešistorės ir Antikos visuotinei istorijai periodikoje buvo skirta apie 9 proc. visų tekstų. Demokratų, socialdemokratų, tautininkų ir kitoje spaudoje ši seniausia istorija iš tiesų sudarė tarp 4–6 proc., todėl tokį santykinai aukštą procentą daugiausiai pakėlė katalikų spauda, kurioje (ypač *Šaltinyje*) ankstyvoji krikščionybės istorija, įskaitant ir šventųjų aprašymus, sudarė svarbią publikacijų dalį. Svarbu pabrėžti, kad, skirtingai nei Lietuvos istorijoje, priešistorė šiek tiek rūpėjo ir Lietuvos socialdemokratams, keliskart buvo aprašomos pirmąsios žmonių bendruomenės ir jų visuomeninis modelis. Katalikų, socialdemokratų srovės Antikai ir priešistorės laikams skyrė truputį daugiau dėmesio nei Viduramžiams.

Užsienio istorijos Viduramžių laikotarpis periodikoje yra aptinkamas tik šiek tiek dažniau nei senesni laikai, kairės srovių leidiniuose šis istorinis laikotarpis apima 2–7 proc. visų publikacijų, o dešinės ir kitos spaudos – 10–13 proc. Viduramžių pristatymu išsiskiria laikraštis *Dabartis*, jame šiai epochai skiriama daugiau tekstų nei kitur, tekstų tematika paprastai apima Vokietijos ir kitų Europos šalių bei krikščionybės istoriją, aiškiau matomas imperatyvas supažindinti lietuvius su šiuo laikotarpiu, parodant ir Europos

²²⁶ SMITH, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, 1987, p. 191–192.

kultūrinį pranašumą²²⁷. Katalikų srovės spaudoje, kur šis laikotarpis taip pat svarbus, centre beveik vien tik Katalikų Bažnyčios istorija.

Naujųjų laikų užsienio šalių istorijos publikacijos beveik visada yra dažnesnės nei Antikos ar Viduramžių, tik tautininkų spaudoje ši epocha kiek nusileido Viduramžiams. Bendrai šio tipo publikacijos sudarė apie 18 proc. visų užsienio istorijos tekstų, pasaulėžiūrinių grupių spaudoje jų procentas nuo 7 iki 25 proc. Nors dažniausiai aprašomas laikotarpis pasitaikė demokratų spaudoje ir buvo reikšmingas socialdemokratams, tačiau interesas aprašyti šią epochą vargiai sietinas su politiniu spektru, Naujieji laikai dažni katalikų periodikoje ir *Dabartyje*.

XIX a., kaip buvo minėta, yra dažniausiai aptinkamas laikotarpis visoje periodinėje spaudoje. Nors beveik visur tai absoliuti dauguma visų užsienio istorijos tekstų, pasaulėžiūras galima diferencijuoti pagal tekstų procentą. Štai katalikų spaudoje XIX a. tekstų skaičius yra mažiausias ir siekia 51 proc., neatsitiktinai būtent šioje srovėje randama ir daugiausiai ankstesnės istorijos publikacijų, šiek tiek didesnis yra demokratų spaudos tekstų procentas (58 proc.), tačiau, kaip minėta, šioje grupėje taip pat derinami naujosios ir senosios istorijos pasakojimai, nedaug skiriasi tautininkų ir konkrečiai pasaulėžiūrai nepriskirta spauda (60–62 proc.), joje šiai epochai jau skiriama beveik 2/3 visų publikacijų. O socialdemokratų net 83 proc. visų publikacijų yra susiję su XIX a..

XX a. istorijos kategorija tiesiogiai susijusi su leidinių pasirodymo laikotarpiu. Itin menkas šios epochos tekstų skaičius socialdemokratų spaudoje visų pirma rodo, kad beveik visi svarbiausi leidiniai leisti iki 1910 m., o itin gausus šios epochos aprašymas tautininkų spaudoje, *Lietuvos žiniuose*, *Aušroje*, *Dabartyje* ir *Lietuvos aide* rodo, jog šie leidiniai buvo gana vėlyvi. Nors XX a. pradžios užsienio šalių aprašymai yra labai įvairūs, tačiau dominuoja ryškesnių politinių asmenybių aprašymai, ypač jų daugėja karo metais.

1.2. Istoriniai tekstai periodinėje spaudoje 1919–1944 metais

1.2.1. Bendrosios tendencijos: tąsa ir kaita

1919–1944 m. istorinių publikacijų raidai atskleisti pasirinkta apžvelgti 23 skirtingus periodinius leidinius: 5 leidiniai iš jų sutampa su ankstesnio

²²⁷ Pvz.: „Prūsų viešpatavimas Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1916-07-05, p. 3.

laikotarpio (dienraščiai *Lietuvos aidas*, *Lietuvos žinios*, savaitraštis *Lietuvos ūkininkas*, žurnalai *Draugija* ir *Vairas*), nauji leidiniai atrinkti atsižvelgiant į jų populiarumą, reikšmę visuomenei ir išskirtai ideologijai, į tyrimą neįtraukti specializuoti leidiniai, skirti konkrečiai visuomenės grupei ar regionui²²⁸. Katalikų spaudą papildė visuomeniniai kultūros žurnalai *Židinys* ir *Naujoji Romuva*, dienraščiai *Laisvė*, *Rytas* ir *XX amžius* bei krikščionių demokratų partinę poziciją atspindėjęs žurnalas *Krikščionis demokratas*. Demokratų srovė (dėl pasikeitusių partijų pavadinimų tolesnėje tyrimo eigoje vadintina valstiečių liaudininkų srove arba LVLS) šiuo laikotarpiu papildyta tik dviem naujais leidiniais – oficialiai su šia ideologija savęs nesiejusiu visuomeniniu žurnalu *Kultūra* ir partinę poziciją geriau atspindinčiu *Liaudies varpu*. LSDP po karo nepratęsė ankstesnės periodikos, todėl į tyrimą įtrauktas savaitraštis *Socialdemokratas* ir žurnalai *Darbo visuomenė* ir *Mintis*. Tautininkų srovė leidinių požiūriu išsaugojo didžiausią tęstinumą, vienintelis naujas įtrauktas vos kelis metus leistas leidinys – politinis tautininkų radikalų atšakos laikraštis *Tautos balsas*, juo pasinaudojant kaip ir katalikų dviem žurnalais, bandyta įžvelgti kokių nors kiekybinių skirtumų tarp dviejų skirtingų pasaulėžiūros atšakų²²⁹. Prie jokios pasaulėžiūrinės grupės nepriskirtas Lietuvos Respublikos vyriausybės laikraštis *Lietuva*. SSRS pirmojo okupacijos laikotarpio spaudai atstovauja ryškiausi laikotarpio laikraščiai *Tiesa* ir *Komjaunimo tiesa* bei veiklą pratęsęs ideologizuotas žurnalas *Kultūra*. Nacistinės okupacijos laikotarpiui atstovauja LAF leistas, vokiečių griežtai kontroliuotas dienraštis *Į laisvę*, jį pakeitęs, labiau nacių interesams atstovavęs dienraštis *Ateitis*, bei savaitraštis

²²⁸ Atsirenkant leidinius atsižvelgta į jų tiražą, leidybos laiką, artimumą išskirtoms pasaulėžiūroms ir periodiką tyrusių autorių požiūrį į leidinių reikšmę, tarpukario visuomenę. Vytas Urbonas daugelį išskirtų leidinių mini savo bendrose tarpukario spaudos apžvalgose kaip reprezentatyviausius pavyzdžius, Giedrius Viliūnas pagrindžia visų į tyrimą įtrauktų pagrindinių kultūros, visuomeninių žurnalų svarbą laikotarpio kultūrai. Dauguma įtrauktos spaudos plačiai nagrinėta įvairiuose atminties vietų tyrimuose, tai rodo, jog šios periodikos reikšmė tarpukariu visuomenės pozicijai buvo svarbi. Žr.: VILIŪNAS, Giedrius, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje*, 1998, 182 p.; URBONAS, Vytas, „Lietuvių periodinė spauda raidos istorija ir dabartis“, in: *Gimtasai kraštas*, 2012, T. 5, p. 42–61; STALIŪNAS, Darius, MAČIULIS, Dangiras, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab. – 1940 m.)*, 2015, 324 p.

²²⁹ Dera pripažinti, jog *Tautos balsas* tikrai nebuvo vienas iš svarbiausių tautininkų grupės leidinių, tačiau tai svarbiu metu (kai organizuotas nesėkmingas voldemarininkų valstybės perversmas) leistas radikalesnės pakraipos leidinys, galbūt atskleidiantis esminių nesutarimų istorijos vertinimo požiūriu partijos viduje. Žr.: *Žurnalistikos enciklopedija*, 1997, p. 507.

Savaitė. Nors skirtingų leidinių skaičius tarpukariu gausesnis, tačiau ne visos pasaulėžiūrinės grupės reprezentuojamos vienodai. Stengtasi, kad visoms grupėms atstovautų pagrindinis dienraštis, ryškiausias žurnalas arba savaitraštis ir nedideliu tiražu pasirodę, trumpai ėję, partijos liniją gynę leidiniai, galintys parodyti labiausiai ideologiškai angažuotą istorijos supratimą. Šis planas ne visada pavyko: katalikų spauda išsiskyrė reikšmingų laikotarpio supratimui leidinių gausa ir įvairove, tiesa, trys laikraščiai greičiau rodo pagrindinio dienraščio leidybos pertrūkius ir cenzūrą nei periodikos kiekį. Mažiausiai dėmesio sulaukia LSDP, nes šios grupės periodinė spauda tarpukariu sumenko, dėl radikalesnės politinės pozicijos buvo griežčiausiai cenzūruojama, todėl visi įtraukti leidiniai ėjo skirtingu laikotarpiu ir jų sinchroninis lyginimas nėra galimas. Kitų pasaulėžiūrinių grupių spauda daugmaž atitinka išskirtus kriterijus.

Išskirti 23 leidiniai labai skyrėsi savo tiražu. Nors tyrime jie lyginami kaip lygiaverčiai, tik dalis jų pasiekė platesnę Lietuvos visuomenę, o ne siaurą partiją ar pasaulėžiūrai prijauniančiųjų ratą. Kaip ir ankstesniu laikotarpiu, plačiausiai pasklido dienraščiai: *Lietuvos aidas* (tiražas iki 90 tūkst.), *XX amžius* (iki 40 tūkst.), *Lietuvos žinios* (iki 30 tūkst.), *Tiesa* (40 tūkst.), *I laisvę* (100–200 tūkst.), šalia jų paminėtinas ir plačiai valstiečių auditorijai skirtas savaitraštis *Lietuvos ūkininkas* (15 tūkst.).²³⁰ LSDP periodika siekė gerokai mažesnę žmonių skaičių. Tiražais šiek tiek nusileidžia visuomeniniai ir kultūros žurnalai, pasiekę daugiausia išsilavinusius miestų gyventojus: *Naujoji Romuva* (5–10 tūkst.), *Vairas*, *Židinys*, *Kultūra* (iki 4 tūkst.). Mažiausiai visuomenę pasiekė trumpai leista partinė periodika – *Liaudies varpas* ar *Krikščionis demokratas*, taip pat kiti LSDP leidiniai. Daugelio įtrauktų leidinių tiražai nuolat keitėsi ir nėra tiksliai nustatyti. Keliamas tiražų požiūriu ne esminis uždavinys atskleisti svarbiausius istorijos kiekybinio reprezentavimo skirtumus tarp skirtingų pasaulėžiūrų, o aptariamu laikotarpiu visų pirma parodyti tąsą ir pokyčius, palyginti su 1904–1918 m. spaudos situacija.

Kaip matoma priede (Priedai. 14 lentelė), aptariamu laikotarpiu labai padidėjo tam tikrų leidinių skaičius – ankstesniu metu visi leidiniai sudarė daugiau nei 6 tūkst., o per šiuos metus jų skaičius išaugo beveik 4 kartus – iki 23,5 tūkst. Tokius pokyčius lėmė ne tik ilgesnis leidybos laikotarpis,

²³⁰ Visi pateikti tiražai paimti iš *Visuotinės lietuvių enciklopedijos* arba *Žurnalistų enciklopedijos*. Žr.: *Žurnalistikos enciklopedija*, 1997, 607 p.; *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, 2017–2022, [interaktyvus] prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<https://www.vle.lt/>>.

naujai sukurtoje valstybėje atsirado palankios sąlygos plėtotis lietuvių spaudai. Šiuo laikotarpiu augo ne tik tiražai, puslapių skaičius ar leidinių kokybė, bet ir pati spauda – tuo pačiu metu išeidavo 140–350 skirtingų periodinių leidinių²³¹. Atrinkti leidiniai rodo akivaizdų centrą – visi į tyrimą įtraukti žurnalai ir laikraščiai buvo leidžiami Kaune (vienintelė *Kultūra* kurį laiką leista Šiauliuose). Tai nereiškia, kad regioninė spauda buvo nesvarbi, bet nebeliko anksčiau formuoto teritorinio suskirstymo – Lenkijos užimtų miestų Seinų ir Vilniaus leidiniai perkelti į Kauną, o alternatyvus (neregioninės) periodikos, skirtos visai visuomenei, centras nesuformuotas.

Dėl šių priežasčių labai skyrėsi 1904–1918 ir 1919–1944 m. laikotarpių kiekybinio tyrimo imtis, kuri susieta su visų leidinio numerių skaičiumi. Iki Pirmojo pasaulinio karo tik 2 į tyrimą įtraukti leidiniai viršijo 1 tūkst., o 7 leidiniai turėjo tarp 100 ir 999 atskirų numerių, čia aptariamam laikotarpiui 1 tūkst. ribą viršijo 7, o 100 ribą – 10 leidinių. Be to, ankstesnio laikotarpio spauda papildyta Lietuvos periodikos bibliografijų sąvadu, leidusiu objektyviau įvertinti istorinių publikacijų dalį tiek pagal kitas temas, tiek pagal visus laikotarpio leidinius. Todėl antrasis analizuojamas laikotarpis atspindės mažiau nei pusę visų istorinių publikacijų 23 išskirtuose leidiniuose, o faktas, kad kol kas nėra sudarytos tarpukario periodikos teminės straipsnių bibliografijos, neleis įvertinti, kiek istorinių publikacijų iš aptariamo laikotarpio bus praleista ir kokią jų dalį sudaro į tyrimą įtraukti leidiniai. Todėl tarpukario periodikos apžvalga yra mažiau reprezentatyvi nei 1904–1918 metų.

Galima susidaryti įspūdį, kad istorinių publikacijų aptariamam laikotarpiui gerokai padaugėję (Priedai. 15 lentelė) – prieškarui į tyrimą pateko tik apie 3 tūkst. tekstų, o čia jų, net įvertinus imties pokyčius, yra daugiau kaip 8 tūkstančiai. Tačiau, įtraukus laiko ir skirtingų leidinių dėmenis, tampa aišku, kad vienam leidiniui tenkantis istorinių publikacijų skaičius beveik nepakito.

Nepaisant to, bendra istorinių publikacijų suvestinė rodo pasikartojančias ir ankstesnio laikotarpio tendencijas: katalikų ir LVLS srovės vis dar sudaro gausiausią tyrimo istorinių tekstų grupę, nuo jų nedaug atsilieka tautininkai (situacija galbūt pakryptų tautininkų naudai įtraukus tokį svarbų pasaulėžiūrai leidinį kaip *Lietuvis*), o LSDP spaudos apžvalga rodo mažėjančią domėjimąsi istorinėmis temomis. Kaip ir anksčiau, daugiausia tyrimui aktualių tekstų aptikta tautininkų ir valstiečių liaudininkų

²³¹ PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940(...)*, 2018, p. 22.

dienraščiuose – *Lietuvos žiniose* ir *Viltį* pakeitusiame *Lietuvos aide*. Nors daugeliu atvejų leidinio tipas lemia ir į tyrimą įtrauktų istorinių publikacijų skaičių – dienraščiuose ir laikraščiuose jų daugiau nei žurnaluose. Pasaulinių karų metu prasidėjusios okupacijos buvo iš esmės skirtingos, bet tam tikrų paralelių pagal istorinių publikacijų skaičių nesunku rasti vokiečių inicijuotoje spaudoje – jų būta net daugiau nei panašaus laikotarpio tautininkų arba katalikų spaudoje. Sovietinė spauda savo dėmesiu praeičiai panašiausia į LSDP.

Nors svarbiausios grupės išlaikė tęstinumą, sunku nematyti akivaizdžių skirtumų. Ryškiausias iš jų užsienio ir Lietuvos istorijos publikacijų pasiskirstymas. Iki 1918 m. visos (išskyrus LSDP) grupės prioritetą teikė Lietuvos praeičiai, čia matome, jog užsienio šalių istorijos tekstai bendroje suvestinėje viršija Lietuvos istorijos. Gerokai daugiau dėmesio užsienio šalių istorijai teikiama visų pasaulėžiūrinių grupių, kurias galima įvardyti kaire ar centro kaire, tačiau ne Lietuvai skirtų publikacijų daug daugiau galima aptikti ir katalikų bei tautininkų spaudoje. Pavyzdžiui, *XX amžiuje* ir *Židinyje* užsienio šalių istorijos aprašytos dažniau, o *Ryte* skaičius beveik sutapo, vienintelis žurnalas *Draugija* išlaikė panašų dviejų istorinių tekstų grupių santykį. Įdomu, kad nacistinės Vokietijos okupacijos spaudoje istorinės publikacijos dažniau skirtos Lietuvos praeičiai ir yra šiuo požiūriu artimiausios tautininkų ideologinei grupei. Toks posūkis į užsienio šalių istoriją gali būti siejamas su pasikeitusia politine situacija – tapus suverenia valstybe, nunykus kultūros autonomijos gynimo, išsaugojimo būtinybei, išaugo ir domėjimasis kitų aplinkinių šalių ar apskritai Europos ir pasaulio praeitimi²³². Svarbu pažymėti, kad bendras pokytis nulemtas ne tik išaugusių istorinių publikacijų, bet ir XX a. užsienio šalių asmenybių biografijų gausos.

Biografijos šiuo laikotarpiu sudaro net daugiau nei pusę visų į tyrimą įtrauktų tekstų (beveik 52 proc.), o ankstesniu laikotarpiu šio tipo tekstai nesiekė net 29 proc. (Priedai. 23 lentelė). Tik valstiečių liaudininkų ir LSDP

²³² Tokį teiginį, kad nors 1904–1918 m. laikotarpis pradėjo Lietuvos visuomenės supažindinimą su visuotine istorija, bet tik tarpukariu atsivėrė didesnės galimybės ir šio tipo tekstų reikšmė išaugo, kelia ir periodikos tyrėjai: NOREIKA, Dainius, „Senovės istorijos žinių sklaida žurnale „Židiny“ 1924–1940 m.“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2013, T. 2, p. 8; STASAITIS, Stasys, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuviški visuotinės istorijos leidiniai – pirmas langas į pasaulio praeitį Lietuvos skaitytojui“, in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, Vilnius, Versus aureus, 2004, p. 91–98; TOMKUS, Petras, „Afrikos įvaizdis Lietuvoje 1918–1940 m.“, in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, Vilnius, Versus aureus, 2004, p. 124–125.

spauodoje ne į asmenybės biografiją orientuotų tekstų yra pateikiama dažniau, o bene didžiausia biografinio tipo tekstų dalis, palyginti su kitais, yra žurnaluose *Židinys*, *Naujoji Romuva*, laikraštyje *Lietuvos aidas*. Tiesa, šis teiginys nereiškia, kad visus straipsnius galima lengva ranka suskirstyti į vieną ar kitą kategoriją – daugelis publikacijų pasižymėjo ir asmenybės aprašymu, ir kokio nors istorinio įvykio ar reiškinio nušvietimu, tačiau toks gausus asmenybių biografijų, iš kurių dauguma yra XIX–XX a., skaičius stipriai išpučia tiek užsienio šalių tekstų kiekį, tiek ir vėliau aptartiną publikacijų chronologinį pasiskirstymą.

1904–1918 m., išskyrus karo laikotarpį, istorinių publikacijų skaičiaus augimas buvo daugmaž stabilus, jo kulminacija buvo 1918 m., kuomet aptikta beveik 400 istorinio pobūdžio tekstų ir biografijų. Žvelgiant į tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo laikotarpio istorinių tekstų pasiskirstymą (Priedai. 16 lentelė), galima pripažinti, jog augimo tendencija neišliko. 1918 m. pakilimas, panašu, apėmė tik metus ir prireikė dešimtmečio, kad būtų pasiekti panašūs skaičiai, o 4 dešimtmečio tendencijos nerodo kiekybinio augimo – laikotarpio pradžioje skaičiuojama net daugiau istorinių publikacijų nei pabaigoje, nors tiražų, atskirų leidinių numerių ir dienraščių puslapių skaičius išaugo. Karo meto publikacijų skaičius (lentelėje sutrauktas į dvi skirtingos trukmės laikotarpių grupes), kaip ir Pirmojo pasaulinio karo metu, rodo ryškų kiekybinį nuosmukį dėl beveik visos ankstesnės periodikos uždraudimo ir menko pakaitalų skaičiaus. Reikia pažymėti, kad kiekybinio pakilimo ir nuosmukio laikotarpiai bendroje lentelės suvestinėje 4 dešimtmečiu nėra ryškūs, dažnai skiriasi vos 15–20 publikacijų skaičiumi. Tai galima aiškinti tuo, kad svarbiausių pasaulėžiūrinių grupių istorinių tekstų raida šiuo laikotarpiu labai skyrėsi. Štai katalikų spauodoje galima pastebėti du pakilimo laikotarpius – 4 dešimtmečio pradžią ir pabaigą, nors galima juos sieti su šv. Augustino, A. Jakšto, *Rerum Novarum*, Lietuvos krikšto jubiliejų minėjimais, daugiausiai įtakos pakilimams turėjo naujų į tyrimą įtrauktų katalikų leidinių atsiradimas arba veiklos atnaujinimas (1931 m. – *Naujoji Romuva*; 1937 m. – *Draugija*). Valstiečių liaudininkų spauodoje, atvirkščiai, – kiekybinis pakilimas sietinas su 4 dešimtmečio viduriu. Kaip ir katalikų, galima paminėti šiuo laiku minėtus spaudos draudimo panaikinimo ir 1905 m. revoliucijos jubiliejus, bet ir šie tesudarė nedidelę publikacijų dalį, todėl prasmingiau kalbėti apie 1935 m. historiografijoje akcentuotą griežtesnį periodikos cenzūravimą, priėmus naują spaudos įstatymą²³³, kuris galėjo turėti įtakos ir istoriniams

²³³ VAIŠNYS, Andrius, *Spauda ir valstybė*, 1998, p. 217–218.

tekstams. Valdžios ideologijai po 1926 m. atstovavusi tautininkų srovė cenzūros nebuvo paveikta, tačiau joje istorinių tekstų augimas pastebimas tik iki 4 dešimtmečio I pusės. Dešimtmečio pradžia sutapo su plačiausiai tarpukariu paminėtais Vytauto Didžiojo mirties ir prezidento A. Smetonos jubiliejų minėjimais. Augimo sustojimą lėmė ne tik svarbesnių istorinių kampanijų stoka, bet ir nuosaikus istorinių publikacijų mažėjimas svarbiausiame šios srovės žurnale *Vairas*, tai susiję su įvairiais žurnalo formato ir turinio keitimais (laikiniai žurnalas buvo paverstas savaitraščiu, atsisakyta svarbesnių kultūros žurnalui būdingų rubrikų). Tik LSDP leidiniuose istorinės publikacijos pasiekė savo augimo piką 3 dešimtmetyje, o daugiausiai jų pasirodė 1927–1928 m., taigi vos prasidėjus autoritariniam režimui. Su srovės leidiniais buvo aršiai kovota, dauguma uždrausti arba leisti tik trumpą laikotarpį²³⁴, 1933 m. nustojo eiti pagrindinis savaitraštis *Socialdemokratas*, tad ši tendencija sietina su cenzūros ir spaudos kontrolės veiksniais, o ne išskirtine 1927–1928 m. svarba pasaulėžiūros istorijos supratimui.

Toks istorinių publikacijų išdėstymas vienoje 26 metus apimančioje lentelėje gali atsakyti į klausimą, kodėl nenuspręsta epochos kiekybiškai padalyti į dvi dalis, tarkime, demokratinį laikotarpį ir autoritarinį. Iš lentelės matyti, kad kartais pasitaikantis įsitikinimas apie santykinai laisvą demokratinę spaudą, kuri atvėrė galimybes saviraiškai²³⁵, nėra lengvai suderinamas su istorinėmis publikacijomis, kurių šiuo laikotarpiu būta net mažiau nei iki karo, antra vertus, panašu, jog autoritarinis režimas nebuvo toks aiškus riboženklis periodikos raidoje kaip galėtų pasirodyti – tiek valstybinių, tiek opozicinių leidinių tiražai augo, susidomėjimas istorine praeitimi didėjo, net griežčiausiai cenzūruojama LSDP spauda daugiausia istorinių tekstų pateikia jau po karinio perversmo, o 1926 m. matomi kaip nuosmukis. Tai nereiškia, kad nesvarbu atsižvelgti į šią datą, kokybinėje apžvalgoje bus stengiamasi parodyti, kiek ir ar pasikeitė požiūris į

²³⁴ *Žurnalistikos enciklopedija*, 1997, p. 456; PAPAURELYTĖ, Arida, „Spaudos laisvė ir cenzūra nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m.“, in: *Informacijos mokslai*, 2000, T. 15, p. 44–54.

²³⁵ „Tuo laiku lietuvių literatūroje susipynė sudėtingi idėjiniai ir estetiniai prieštaravimai. (...) Radosi staigių meno suvokimo permainų, kurioms padėjo įsigalėti ne vien triukšmingi avangardizmo eksperimentai, bet ir ankstesnių neoromantizmo, impresionizmo, simbolizmo krypčių plėtotė. (...) Per menkai pažįstama visuomeninė politinė spauda, kurioje, vykstant atkakliai idėjų kovai ir nuomonių mūšiams, stiprėjo publicistika, gausėjo grožinės literatūros ir kritikos, buvo minimi įvairūs jubiliejai, spausdinami vertimai“. Žr.: GUDAITIS, Leonas, *Permainų vėjai*, 1986, p. 5–6.

svarbiausius istorinius pasakojimo elementus 3 ir 4 dešimtmečiais, tačiau kiekybiniu požiūriu toks epochos padalijimas į dvi nelygias dalis tik sukeltų papildomų problemų.

Galima kelti prielaidą, kad 3 dešimtmečio periodika šiame tyrime paprasčiausiai prastai reprezentuota, o daug leidinių pradėti leisti šio laikotarpio viduryje, pabaigoje ar net po jo. Tačiau istorinių publikacijų nuosmukis aiškiai matomas ir 1919 m. bibliografijoje. Panašu, kad tarpukario Lietuvos visuomenė, atkūrus valstybę, kurį laiką aktyviai nepuoselėjo kolektyvinės atminties, rūpinosi krašto apsauga, politinėmis problemomis. Istorinių publikacijų gausėjimas šiuo atveju sietinas, viena vertus, su visuomenės stabilumu (nepriklausomybės kovų pabaiga) ir politinės demokratijos užgniaužimu, raginusi atsigręžti į praeitį. Antra vertus, prie kai kurių siužetų aktualizavimo aktyviai prisidėjo ir istoriją išnaudojusi tautininkų spauda, skatinusi tam tikras reakcijas į vyraujančią propagandą iš kitų visuomenės grupių. Nepaisant to, tai, kad tarpukario istorinių publikacijų santykinis skaičius nepasiekė 1918 m. situacijos, o aiškiai kiekybiškai vyrauti ėmė tautininkų propaguota istorija, rodytų, kad domėjimasis istoriniais siužetais galbūt nebuvo visuomenei toks aktualus ir svarbus kaip ankstesniu laikotarpiu ir didesnė dalis nei anksčiau bent Lietuvos istorijos tekstų buvo nuleista iš viršaus.

1.2.2. Istorinių temų ir asmenybių spaudoje pokyčiai

Kaip ir 1904–1918 m., dvi dažniausiai pasitaikančios tekstų grupės (neskaitant biografijų) buvo politinė ir socialinė-ekonominė istorijos, tai vienintelės grupės, kurios viršijo 1,5 tūkst. publikacijų skaičių (Priedai. 17 lentelė). Dažniausiai tokių tekstų aptikta LSDP ir SSRS spaudoje, kur jie sudarė daugiau nei pusę visų publikacijų. Svarbi, nors mažesnė dalis visų tekstų aptikta valstiečių liaudininkų grupės periodikoje. Šios kategorijos 30–40 proc. tekstų sudarė tautininkų ir nacistinės Vokietijos periodika. Katalikų spauda pasižymi mažiausiu dėmesiu šioms kategorijoms, joje teminis pasiskirstymas, kaip ir ankstesniu laikotarpiu, yra labiau išskaidytas.

Tai, kad ryškiausių teminių grupių pasiskirstymo tendencijos keitėsi, bet ne iš esmės, rodo ir antra dažniausiai pasitaikiusių temų grupė – kultūros, literatūros ir krikščionybės istorija. Kultūros istorijos straipsnių dalis išliko 11 proc., o bendras skaičius šiuo laikotarpiu net tris kartus didesnis. Kaip ir anksčiau išskirtinę svarbą kultūros istorijai teikė Vokietijos okupacinė spauda lietuvių kalba, šiek tiek didesnę svarbą kultūros istorija ėmė užimti

katalikų ir tautininkų spaudoje, o valstiečių liaudininkų atveju santykinai sumenko. LSDP kaip ir anksčiau kultūros istorija visai nesidomėjo, panašios tendencijos matomos ir SSRS. Literatūros istorija beveik visuose leidiniuose sumenko (nuo 10 iki 7 proc. visų tekstų). Ji tapo reta LSDP spaudoje, nunyko tautininkų ir valstiečių liaudininkų spaudoje, vienintelių katalikų periodikoje literatūros istorija ėmė užimti svarbesnę vietą. Tai lėmė net dviejų kultūrinės pakraipos leidinių, skyrusių išskirtinį dėmesį literatūrai (*Naujoji Romuva* ir *Židinys*), įtraukimas į tyrimą. Labiausiai iš šių trijų grupių pasikeitė krikščionybės istorijos tekstų dalis (nuo 9 iki 5 proc.), kaip ir ankstesniu laikotarpiu tai buvo katalikų srovės interesas (tik nežymiai atsispindėjęs kitų srovių leidiniuose), juose įvyko vienas drastiškiausių teminių kritimų – krikščionybės istorijai skirta nuo 22 iki 9 proc. publikacijų. Tačiau šis santykinis nuosmukis padidino publikacijų skaičių daugiau nei 80 proc.

Reikšmingai nuo ankstesnio laikotarpio nepasikeitė kitų išskirtų teminių kategorijų: švietimo, mokslo, nekrikščioniškų religijų, kalbos istorijos dalis. Jų skaičius visais atvejais šiek tiek išaugo, santykis su kitais tekstais liko panašus ar šiek tiek sumažėjo. Tiesa, žvelgiant per pasaulėžiūrinių grupių prizmę, matyti ir naujos tendencijos – švietimo istorija labiau nei anksčiau ėmė rūpintis katalikų srovė, o panašus mokslo ir nekrikščioniškų religijų santykis išsaugotas tik dėl valstiečių liaudininkų spaudos, kuri būtent tarpukariu išryškėjo kaip šių temų skleidėja. Šis mokslo ir nekrikščioniškų religijų interesas ryškiausiai matomas formaliai nepartiname žurnale *Kultūra*, kuriame, kaip pastebima per 3 dešimtmetį, itin stiprėjo aiški materialistinė, laisvamaniška, iš esmės antikrikščioniška orientacija²³⁶. Kalbos istorijos publikacijos, matyti, tapo labiau atsitiktinės, nesusijusios nė su viena pasaulėžiūrine grupe, jos sudarė 1 proc. daugelio grupių tekstų.

Ne viskas atitiko 1904–1918 m. tekstų raidą ar pastebėtas tendencijas. Labai sumažėjo tokių grupių, kaip antai tautinių santykių, teisės istorijos ir archeologijos, tekstų. Visos čia paminėtos grupės aptariamam laikotarpiu sumažėjo ne tik santykinai, bet ir kiekybiškai buvo mažesnės nei anksčiau. Labiausiai sumažėjo archeologinių tekstų skaičius, jų per šiuos 25 metus aptikta beveik perpus mažiau nei per ankstesnius 15 metų. Taip pat labai sumažėjo ir teisės istorijos grupė, aptariamam laikotarpiu atrinktoje spaudoje šiai temai skirta mažiau nei pusė procento tekstų. Tautinių santykių istorijos publikacijų sumažėjo tik keliomis dešimtimis, tačiau bendram publikacijų skaičiui išaugus daugiau nei dvigubai, šios tematikos tekstų dalis sumenko

²³⁶ GUDAITIS, Leonas, *Permainų vėjai*, 1986, p. 242.

nuo 11 iki 4 procentų. Šių kategorijų nuosmukis neturėtų stebinti: archeologijos ir tautinių santykių istorijos yra būdingiausios ankstyvajam nacionalizmo laikotarpiui, kai siekiama sukurti romantizuotą mitinės praeities vaizdą, pagrindžiamą piliakalnių ir priešistorinių radinių interpretacijomis, ir aiškiai parodyti lietuvių santykį su kitomis tautinėmis grupėmis (ypač lenkais, latviais)²³⁷. Matoma, jog šio tipo tekstai ypač buvo svarbūs nelegalios spaudos laikotarpiu²³⁸, aktualūs išliko po 1904 m., tačiau, sukūrus valstybę, ilgainiui šios temos užleidžia daugiau vietos kitoms, aktualesnėms. Į 1919–1944 m. laikotarpį įtraukta ir viena nauja teminė kategorija – Pirmasis pasaulinis karas. Nors tai nėra viena iš svarbiausių istorinių temų, ji sudarė bent 2 proc. atrinktų publikacijų, o daugelyje pasaulėžiūrinių grupių leidinių nesiekė ir 3 procentų. Atsižvelgiant į tai, kad kalbama tik apie neilgą 5 metų laikotarpį, galima pažymėti, kad, nepaisant istoriografijoje pastebėto prieštaringo visuomenės santykio ir menkos integracijos į tautinį pasakojimą²³⁹, ryškiausiuose periodiniuose leidiniuose šis karas vis tiek įsitvirtino kaip svarbus epochos riboženklis: „kai „viskas“ vyko „prieš“ arba „po karo“, tačiau kartu ir tam tikra laiko atkarpa, kuri iš esmės pakeitė žmonių gyvenimą“²⁴⁰.

Didžiausias aptariamo laikotarpio pokytis – XIX–XX amžiaus asmenybių biografijų skaičiaus išaugimas nuo 29 proc. iki 46 proc. Šis augimas po truputį vyko ir anksčiau (ypač buvo matomas *Vilties* ir *Lietuvos žinių*), tačiau aptariamam laikotarpiui pasiekė didžiausią mastą – daugeliu atvejų jų dažnumas net kelis kartus lenkia kitas kategorijas. Tai lėmė beveik visų kitų temų procentinį sumažėjimą. Kaip matyti lentelėje, tik keliuose leidiniuose ši biografijų grupė nebuvo pati dažniausia – tai *Krikščionis demokratas*, *Liaudies varpas*, *Lietuvos ūkininkas*, *Socialdemokratas* ir *Tautos balsas*. Taigi biografijoms mažiau dėmesio skyrė po kelis metus leisti griežčiau

²³⁷ GIEDA, Aurelijus, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, 2017, p. 78–115.

²³⁸ „piliakalnių, kaip tautos istorijai išskirtinai svarbių objektų, suvokimas, romantizuotas piliakalnio – senosios lietuvių pilies, kovų, o dažnai ir senojo baltų tikėjimo, pagonių dievų garbinimo vietos – vaizdinsys ir siekis skatinti visuomenę juos saugoti. Toks piliakalnių paveikslas labai derėjo XIX a. pabaigoje akivaizdžiai pasireiškusios lietuvių istorijos mitologizavimo, romantinių istorijos vaizdinių paieškų, herojinių tautos istorijos epizodų (...) kontekste“. Žr.: VITKŪNAS, Manvydas, „Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“, in: *Karo archyvas*, 2016, T. 31, p. 281.

²³⁹ VAREIKIS, Vygantas, „Personalinis bandymas suvokti, kaip ir kodėl lietuviai užmiršo Didįjį karą“, in: *Kultūros barai*, 2016, Nr. 12, p. 82–90.

²⁴⁰ JOKUBAUSKAS, Vytautas, „Didysis karas: diskursai ir atminimo praktika tarpukario Lietuvoje“, in: *Lituanistica*, 2016, T. 62, Nr. 4(106), p. 235.

politinės ideologijos linijai atstovavę leidiniai, nebuvo populiarūs visuomenėje, arba svarbesni kairės politinio spektro leidiniai. Nepaisant to, ir šiuose leidiniuose biografijos buvo antra dažniausia teminė kategorija. Vertinant pagal išskirtas grupes, matyti, jog santykinai XIX–XX a. biografijų dalis skyrėsi labai nedaug, tačiau galima išskirti dvi kategorijas: leidiniai, kurių daugiau nei 50 proc. sudarė šio tipo biografijos, į šią grupę patenka SSRS ir dienraštis *Lietuva*, ir mažiau nei 50 proc. – visos kitos grupės. Taigi tarpukario spaudoje istorinių publikacijų mažėja, o asmenybių biografijų, sutelktų į to meto dabarties aktualijų pristatymus, daugėja ir tai būdinga ne keliems, o visiems išskirtiems periodiniams leidiniams, visoms pasaulėžiūrinėms grupėms.

O kitos dvi asmenybių kategorijos (iki XV amžiaus ir XVI–XVIII a. laikotarpių) kiekybiškai išaugo, tačiau reikšmingai nepasikeitė. Jų dalis spaudoje, kaip ir ankstesniu metu, bendrai sudarė 5 proc. visų tekstų. Kaip ir anksčiau daugiausia šio tipo tekstų aptikta katalikų ir tautininkų spaudoje. Šiek tiek mažiau valstiečių liaudininkų, nacistinės Vokietijos ir SSRS spaudoje, o visiškai nepasitaikė LSDP periodikoje. Matyti, kad dešiniųjų spaudoje prioritetas teiktas Antikos ir Viduramžių asmenybėms, o vokiečių ir sovietų spaudoje, atvirkščiai, – daugiau galima aptikti Naujųjų laikų asmenybių biografijų. Nors skirtumai nėra labai dideli, šios tendencijos tik pakartoja ankstesniu laikotarpiu matomą dešiniųjų polinkį sumenkinti arba ignoruoti Naujųjų laikų istoriją arba ATR laikus.

Lietuvos ir užsienio asmenybių paminėjimų spaudoje ne tik kiekybiškai padaugėjo, bet ir pasikeitė dažniausiai aprašomos profesijos (Priedai. 18 lentelė). Bendroje visų tekstų suvestinėje iš karto matyti, jog dominuojanti grupė tuo metu buvo užsienio, o ne Lietuvos istorijos asmenybės. Antras reikšmingas pokytis yra dvasininkijos biografijų nuosmukis – iki karo Lietuvos dvasininkai buvo pati dažniausia visų kategorijų grupė, o užsienio dvasininkų – antra pagal dažnumą iš visų užsienio asmenybių, aptariamų laikotarpiu Lietuvos dvasininkai nustumti į antrą planą, o užsienio dvasininkai pralenkė tik taip pat su religija susijusią šventųjų kategoriją. Kaip ir ankstesniu laikotarpiu, dvasininkų biografijos išliko dažniausios katalikų spaudoje, kur sudarė atitinkamai 18 ir 6 proc. visų biografijų, bet labai sumažėjo šios profesijos asmenų skaičius visų kitų pasaulėžiūrų spaudoje. Tai, matyt, susiję, viena vertus, su užsienio biografijų kiekybiniu išaugimu (ir ankstesniu laikotarpiu užsienio šalių popiežiams ir vyskupams skirta santykinai mažiau dėmesio), kartu įvyko ir griežtesnis tautininkų atsiskyrimas nuo katalikų srovės, o valstiečių liaudininkų su religija sunkiau suderinamos laisvamanybės idėjos dar plačiau paplito.

Dvasininkų profesijos atstovų aprašymų santykinis sumažėjimas susijęs ir su rašytojų (tiek lietuvių, tiek užsieniečių) grupės augimu. 1904–1918 m. į tyrimą įtraukta 181 rašytojų ir kultūros veikėjų biografija. O 1919–1944 m. tokių jau buvo daugiau nei 1 470. Šios tendencijos palietė beveik visas išskirtas grupes, tačiau ypač daug dėmesio rašytojams ir kultūros veikėjams skirta katalikų spaudos ir okupacinių režimų spaudoje. Katalikų spaudos atsigręžimas į kultūros veikėjus, matyt, vėlgi sietinas su kultūros leidinių *Naujosios romuvos* ir *Židinio* įtaka bendram tekstų skaičiui, tai ypač akivaizdu kalbant apie užsienio rašytojus ir kultūrininkus – šiuose leidiniuose aptikta net 74 proc. visų šio tipo publikacijų. O priešiškų režimų kultūros veikėjų aktualizavimas galbūt sietinas su bandymu nukenksminti sunkiau su nauja tvarka suderinamą politinę istoriją, aktualizuojant politiškai neutralius kultūros reiškinius Lietuvoje ir užsienyje. Nors ši strategija, matyti, sėkmingiau naudota nacistinės Vokietijos (tiek kultūros istorijos publikacijų santykinai daugiau, tiek politinės istorijos ir politinių Lietuvos asmenybių mažiau nei kitur), bet ir SSRS spaudoje susitelkiant išimtinai į Lietuvos komunistų partijos veikėjus arba tarpukario politikų kritiką ir papildžius pozityviomis kultūrininkų gyvenimo istorijomis, matyt, pradėta eiti link vėliau aktyviai įvykdytos lietuviškos kultūros transformacijos iš politinės tautos į išimtinai kultūriškai apibrėžiamą liaudį²⁴¹.

Politikos veikėjų biografijos aptariamam laikotarpiu kaip ir anksčiau sudarė vieną svarbiausių visų biografijų dalį, jų reikšmė beveik visoms kategorijoms labai išaugo. Užsienio politikos veikėjai tapo dažniausiai pasitaikančia tema, ši tendencija ypač ryški valstiečių liaudininkų, LSDP ir SSRS spaudoje, kur užsienio politikams skiriama nuo 30 iki 51 proc. visų biografijų. O kitose trijose pasaulėžiūrose šią kategoriją viršijo užsienio rašytojai ir kultūros veikėjai. Lietuvos politikos veikėjų skaičius iš pažiūros paaugo nedaug (tik 1 proc.), tačiau kategorijos sudėtis stipriai pasikeitė. Iki karo didžiuma Lietuvos politikos veikėjų buvo Viduramžių kunigaikščiai ir vėlesni bajorai, tarpukariu atskyrus šias kategorijas, matyti, kad kunigaikščių biografijos daugiausia domino tik tautininkus ir katalikus, kiti politikos veikėjai sudarė svarbesnę publikacijų dalį ir buvo dažnai pasitaikantys beveik visuose leidiniuose. Įdomi išimtis čia tampa katalikų srovė, kurioje kunigaikščių biografijų būta daugiau nei tuometinių XIX–XX a. politikų.

²⁴¹ Pvz.: „Sovietmečiu kūrėsi dvejopa lietuviškumo savivoka, besiskleidžianti kultūros sferoje: liaudinis masiškumas ir kultūrinis elitiškumas (...) tauta buvo verčiama liaudimi ir skatinama priimti liaudiškąją tapatybę“. Žr.: PUTINAITĖ, Nerija, *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, 2004, p. 169.

Bendras politinių asmenybių biografijų skaičiaus išaugimas sietinas su suverenios valstybės sukūrimu – viena vertus, dienraščiuose daugiau dėmesio imta skirti užsienio politikos veikėjams, ypač susijusiems su Lietuva, antra vertus, dėmesio centre atsiduria iki tol tik Rusijos valstybinėje Dūmoje galėję atstovauti Lietuvos politikai.

Kai kurios asmenybių biografijų kategorijos drastiškai pasikeitė: anksčiau matomas Lietuvos ir užsienio mokslininkų biografijų dažnumas kairės ir centro kairės ir tautininkų spaudoje apsisvertė. Dabar kiekybiškai išaugusių mokslininkų gyvenimo aprašymų dažniau pavyko aptikti katalikų srovės leidiniuose. Ūkininkų ir darbininkų biografijų, kaip ir galima nuspėti, dažniausiai pasitaikė LSDP ir SSRS leidiniuose, bet juose nesudarė reikšmingo visų biografijų skaičiaus (atitinkamai 5 ir 7 proc.), o visose kitose grupėse šių asmenybių skaičius nunyko. Jokių aiškesnių pasaulėžiūrų skirstymo tendencijų nerodo ir kitų lietuvių ar užsienio asmenybių profesijų pasiskirstymas (galima kalbėti nebent apie dienraščiuose aptinkamą didesnę spektrą asmenybių profesijų). Katalikų pasaulėžiūrai aktuali šventųjų kategorija, nors kiekybiškai padvigubėjo, visų biografijų sudarė tik 3 proc. Tad, nepaisant to, kad tarp skirtingų laikotarpių matyti akivaizdžios paralelės, asmenybių aprašymai po 1919 m. lietuvių spaudoje patyrė ir rimtų kiekybinių pokyčių – bendras biografijų skaičius drastiškai išaugo, užsienio asmenybės tapo dažnesnės nei Lietuvos, nunyko dvasininkų, šventųjų kategorijos, o jų vietą užėmė politikai, mokslininkai, literatai ir kultūrininkai.

Lietuvos istorijos temų lentelėje (Priedai. 19 lentelė) matyti ir daugiau įvykusių biografijų ir svarbesnių istorinių įvykių aprašymo pokyčių. Nors į lentelę įtrauktos bent 4 naujos teminės kategorijos (XIX a. lietuvių-lenkų sukilimai, 1905 m. revoliucija ir Didysis Vilniaus seimas, Vasario 16 d. ir Maironis), bendras lietuviškų tematikų santykis visų Lietuvos istorijos publikacijų atžvilgiu smarkiai nukrito. Ankstesniu laikotarpiu išskirtos Lietuvos istorijos temos sudarė bent 54 proc. visų į tyrimą įtrauktų straipsnių lietuvių kalba, šiuo laikotarpiu į lentelę pateko tik 30 proc. visų tekstų. Nuosmukį rodo ir populiariausia kategorija – Lietuvos provincijos istorija, siekusi 19 proc., ji vis dar liko dažniausiai pasitaikanti, bet jau nesiekė net 7 procentų. Daug išskirtų kategorijų išlaikė labai panašų publikacijų skaičių, nepaisant bendro tekstų padvigubėjimo (lietuviškos istorinės publikacijos išaugo nuo 2 iki 4 tūkst.).

Matomi ir ryškiausių kategorijų populiarumo pokyčiai. 1904–1918 m. tarp išskirtų asmenybių nebuvo didelių skirtumų – Vytauto, Mindaugo, M. Valančiaus ir M. K. Čiurlionio kiekybinis pranašumas nebuvo reikšmingas, nesiekė daugiau nei 10 publikacijų. Tarpukariu aiškiau matomas Vytauto

dominavimas tarp visų istorinių asmenybių, ypač daug dėmesio jam skyrė dešinieji (katalikų ir tautininkų srovės), jam skirtų publikacijų skaičius beveik dvigubai viršija kitų asmenybių, o Žalgirio mūšio tema tampa visiškai nesvarbi. Kiti Viduramžių kunigaikščiai, nepaisant įvairių atminimo kampanijų (1932 m. Kęstučio minėjimas, 1939–1940 m. Gedimino atminimo suaktualinimas dėl atgauto Vilniaus) nebuvo dažnai prisimenami. Tai bent kiekybiniu požiūriu neleistų patvirtinti istoriografijoje pasitaikančios tezės: „LDK istorijos vaizdiniai, dažniausiai personifikuoti Lietuvos didžiųjų kunigaikščių asmenybėmis, XX a. pirmoje pusėje (iki 1940 m.) buvo organiška lietuvių atminties kultūros savastis.“²⁴²

XIX–XX a. asmenybių ir įvykių aprašymo tendencijos šiuo laikotarpiu tapo pagrindinėmis kategorijomis, galinčiomis aiškiau atskirti pasaulėžiūrines grupes. Štai M. Valančius, A. Baranauskas, J. Basanavičius, M. K. Čiurlionis ir Maironis daugiausia aprašyti katalikų srovės leidiniuose. Apie V. Kudirką, nors jis rūpėjo visoms grupėms, dažniausiai rašyta valstiečių liaudininkų spaudoje. Be Vytauto, Maironiui, M. K. Čiurlioniui ir J. Basanavičiui daugiausia dėmesio skyrė tautininkų srovė. Nacistinės Vokietijos spaudoje matomos panašios tendencijos sureikšminti tuos pačius veikėjus kaip tautininkų ir katalikų spaudoje, o LSDP ir SSRS spaudoje ryškesnio domėjimosi išskirtomis Lietuvos asmenybėmis visai nepastebėta. Dėl istorinių įvykių aprašymo pasakytina, kad Lietuvos krikšto ir unijų su lenkais tema domino daugiausia katalikus. Valstiečių liaudininkų grupė, nors nusisuko nuo unijos temos, išlaikė interesą baudžiavos ir spaudos draudimo Lietuvoje istorijai, taip pat pasirodo kaip labiausiai aktualizavusi XIX a. lietuvių ir lenkų sukilimus grupė, didesnę dalį nei kitur čia sudarė 1905 m. Vilniaus seimo ir revoliucijos minėjimui skirti tekstai. Visa tai aiškiai susiję su demokratijos vertybes ir valstiečių atstovavimą akcentavusia politika. LSDP spaudoje aptinkamas vienas jau ir ankstesniu laikotarpiu aktualus Lietuvos istorijos centrinis įvykis, tarpukariu įsitvirtinęs kaip svarbiausias – 1905 m. revoliucija Lietuvoje (atvirkščiai, Vilniaus seimo susirinkimui iš šių tekstų dėmesio beveik neskiriama). Tautininkams ir katalikams aktualiausias iš visų įvykių, žinoma, tapo gausiai paminėtas Vasario 16 d. nepriklausomybės akto paskelbimas. Lietuvos istorinės temos patvirtina

²⁴² MAČIULIS, Dangiras, „Kunigaikščių Lietuva“: apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2014, T. 18, p. 36.

tarpukario spaudoje ir istorikų darbuose matomą bendrą dviejų laikotarpių – Viduramžių ir tautinio atgimimo epochos sureikšminimą²⁴³.

Kaip ir iki karo, gausiai aprašomos Lietuvos miestų ir regionų ar provincijos vietų istorijos. Nors anksčiau ši tema buvo svarbesnė, tuo metu tai liko dažniausios dvi Lietuvos istorinių tekstų grupės. Dažniausiai šių temų publikacijos aptiktos katalikų, tautininkų ir nacistinės okupacijos laikotarpio periodikoje, valstiečių liaudininkų susidomėjimas aiškiausiai sumenko ir nebeliko jokios skirties tarp temų dažnumo – miestų ir provincijos situacija leidinius domino apylygiai. Katalikų srovė, anksčiau dažniau susitelkusi į provincijos istoriją, tyrimo imtyje pasirodo kaip labiausiai susidomėjusi Vilniaus, Kauno, Klaipėdos istorijos tematika. Tautininkų ir ypač nacistinės Vokietijos spaudoje daugiau galima aptikti bandymų aprašyti Lietuvos miestelių, regionų praeitį. LSDP ir ypač SSRS spaudoje šios temos nebuvo labai išplėtotos. Bendras šios grupės nuosmukis, matyt, sietinas su pasikeitusia politine situacija – regionų aprašymų padaugėjo 1918 m., siekta supažindinti lietuvius su naujai formuojamos valstybės teritorijomis, o vėliau šis regioninis interesas, matyt, paliktas labiau regioniniams leidiniams, kurių šiame tyrime neanalizuojame. Miestų aprašymuose dažniausiai aptinkamos labiausiai kvestionuotos vietos – Vilniaus ir Klaipėdos praeities aprašymai, pabrėžiant su Lietuvos istorija, paprastai paskutinio 100 metų, susijusius įvykius. Išskirtinį dėmesį šioms temoms rodė nacistinė Vokietija, jos spaudoje publikuota gausybė straipsnių apie Vilniaus kultūros objektus ir svarbesnių regionų istoriją, tai galima bandyti aiškinti politiniu sprendimu panaudoti naujai atgautos sostinės paveldą prielankumui naciams skleisti, akcentuojant ir kultūrinę vokiečių įtaką²⁴⁴, kartu svarbu nepamiršti, kad šiuo laikotarpiu nutraukta daugumos regioninės periodikos leidyba.

²⁴³ „Žurnalų tematikoje vyraavo dvi problemos – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė istorija ir lietuvių tautinis atgimimas. Iš pastarosios tematikos aktualiausias buvo spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpis (1864–1904 m.)“. Žr.: GAIGALAITĖ, Aldona, „Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940)“, in: *Istorija*, 2009, T. 75, Nr. 3, p. 47; P. Lasinskas išskiria tris tarpukario istorikus dominusias istoriografijos grupes: senąją LDK, XIX a. ir XX a. pradžios, jas susieja ir su trimis svarbiausiomis tyrimų grupėmis – LDK laikų politinė istorija, tautinio atgimimo istorija ir dar iki galo nesusiformavusi XX a. pradžios iki karo istorija. Žr.: LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, 2004, p. 251–285.

²⁴⁴ Apie tradicijos ir paveldo (ypač Vilniaus) panaudojimą rašo Giedrė Jankevičiūtė, tiesa, sovietų kultūros paveldo istorijos panaudojimas bent kiekybiniame tyrime neatsispindi: „Rimčiau nei iki tol permąstyti santykį su meniniu paveldu paskatino ir

1.2.3. Istorijos geografijos pokyčiai

Užsienio šalių istorijos pasiskirstymas taip pat pakito, nors pokyčių mastas nebuvo toks kaip teminių grupių (Priedai. 20 lentelė). Keturios būdingiausios užsienio istorijos tekstų grupės 1904–1918 m. laikotarpiu buvo Rusija, Vokietija, Lenkija ir kitos šalys. 1919–1944 m. trys iš jų (Rusija, Vokietija ir kitos šalys) išliko panašiai dažni, o Lenkijos istorijai skiriamas dėmesys labai sumenko (nuo 12 iki 3 proc. visų tekstų). Didesnis interesas Lenkijai išliko tautininkų spaudoje, kitur dėl šalių tarpusavio konflikto ir apskritai sumenkusio dėmesio visai ATR laikotarpio istorijai bei valstybių unijos siužetui, dėmesys visiškai minimalus. Dominuojančios šalies statusas buvo iš Rusijos perimtas Vokietijos. Išties būtent sovietinių leidinių įtraukimas lėmė Rusijos kategorijos išaugimą, tarpukario laikotarpiu tik valstiečių liaudininkų spaudoje Rusijos ir SSRS istorija buvo dažniau aprašoma nei Vokietijos. Šių šalių apsikeitimas neturėtų stebinti – orientaciją į Europą pasirinkusi Lietuva centriniu domėjimosi objektu istoriniu požiūriu pavertė ekonomiškai ir kultūriškai įtakingiausią šalį. Lenkijos istorijos vietą beveik visuose leidiniuose užėmė Prancūzija. Tik LSDP spaudoje dėl įvykusių revoliucijų Prancūzija buvo reikšmingesnė šalis istorijos požiūriu. Tarpukariu jau ir katalikai bei tautininkai daug daugiau dėmesio ėmė skirti šios šalies praeičiai. Kaip pastebėta istoriografijoje, prancūzų kultūra šalia vokiečių ėmė užimti Europos kultūros atitikmenį – perimta prancūziška salonų kultūra, paplito studijos Paryžiuje, lietuvių-prancūzų draugija buvo įtakingiausia ir didžiausia iš dvišalių draugijų²⁴⁵. Katalikams Prancūzija artima kaip antras (šalia Italijos) katalikiškos kultūros centras, LVLS tai

dvi viena paskui kitą sekusios okupacijos – sovietų ir nacių. Ir vieni, ir kiti žiniasklaidos erdvę užpildė tekstais apie Lietuvos meno paminklus – jie padėjo nukreipti skaitytojo dėmesį į regimai svarbius, tačiau nuo aktualijų atitraukiančius dalykus, kita vertus, rašant apie paveldą, buvo patogų įpinti atitinkamą ideologinį pasažą, kreipiantį skaitytojo nuomonę reikiama linkme (...). Tai paskatino Lietuvos visuomenę, pavyzdžiui, priimti gotiką ir baroką kaip nacionalinės tapatybės dalį, atitinkamai suteikė impulsą labiau susirūpinti šių epochų tyrimais ir jų popularinimu“. Žr.: JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Istorijos prieglobstyje: apie retrospektyvizmą Antrojo pasaulinio karo metų Lietuvos dailėje“, in: *Dailės istorijos studijos 6: Vaizdo kontrolė*, 2014, p. 192.

²⁴⁵ ENDRIUKAITYTĖ, Kristina, „Gyvas miestas, arba tarpukario Kauno salonų kultūra“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2009, T. 10, p. 133–155; BRIEDIENĖ, Asta, „Kultūriniai ryšiai: Lietuvių-prancūzų draugija“, in: *Darbai ir dienos*, 2011, Nr. 55, p. 225–233.

progresyvus intelektualumo ir demokratijos pavyzdys, o Lietuvą okupavę režimai Prancūzijai ėmė skirti daug mažiau dėmesio. Italijos, Vatikano ir senovės Romos imperijos aprašymai santykinai pasikeitė nedaug (nuo 9 nukrito iki 8 proc.), tačiau anksčiau tai buvo išimtinai katalikų srovės aprašytos šalys, o tarpukariu tekstų skaičius buvo santykinai didelis ir tautininkų, nacistinės Vokietijos spaudoje bei Lietuvoje.

Šiek tiek sumažėjo ir lentelėje išskaidyta Latvijos, Estijos ir Suomijos istorija (nukrito nuo 9 iki 7 proc.). Iš šių trijų šalių visos tarpukario pasaulėžiūrinės grupės prioritetą teikė kaimyninei Latvijai, pagal dėmesį Estijai išsiskyrė tautininkai ir katalikai, kitiems šios šalies istorija beveik visai nerūpėjo. Suomijai daugiau dėmesio skyrė tautininkai ir nacistinė Vokietija, pastaroji, laikiusi suomių sąjungininkais, vienintelė Suomijos istoriją aprašė dažniau nei kitų minėtų Baltijos šalių. Šie kiekybiniai pokyčiai vis dar leidžia tautininkų grupę matyti kaip daugiau nei kitos siekusią propaguoti bendrystę su kaimyninėmis mažomis šalimis.

1919–1944 m. daugiau rašoma apie anksčiau mažiau ir rečiau aprašytų šalių praeitį. Padaugėjo tekstų, skirtų anglosaksų ir Amerikos valstybių istorijai skaičius. Anksčiau šių regionų praeičiai skirta mažiau nei 6 proc. publikacijų ir šios publikacijos aptiktos daugiausia kairės pasaulėžiūrinės grupės, tuo metu tekstai pasiekė bendrai 13 proc. tekstų (kategorijos buvo išskaidytos į tris – Anglija su Airija, JAV ir kitos Amerikos žemynų valstybės) ir jų padaugėjo daugelyje leidinių, o dažniau pasitaikė tautininkų ir valstiečių-liaudininkų spaudoje. Be to, kiekybiškai labai išaugo (nuo 69 iki 249), nors santykinai ir nepakito (6 proc.) Azijos šalių istorijos publikacijų skaičius. Ši kategorija aptariamam laikotarpiu buvo išskaidyta į Japonijos ir Kinijos istoriją bei kitas Azijos šalis, siekiant atsekti, ar rodytas išskirtinis dėmesys Japonijai. Kiekybinė lentelė rodo, kad tiek Japonijos ir Kinijos, tiek ir kitų Azijos šalių istorijai daugiau dėmesio skirta valstiečių liaudininkų ir nacistinės Vokietijos lietuviškoje spaudoje, tad jokio ryškesnio išskirtinumo Japonijai ar Kinijai istorijos požiūriu spaudoje nepastebėta. Nedaug išaugo ir Skandinavijos istorijai skirtų tekstų skaičius: išskyrus LSDP ir SSRS ši kategorija panašiai domino visas ryškiausias kategorijas (2–3 proc. užsienio šalių publikacijų). Visoms ideologijoms (išskyrus LSDP ir okupacinius režimus) rūpėjo Čekoslovakijos klausimas ir jos politikos lyderių biografijos, ši kategorija tesiekė 2 proc. visų įtrauktų tekstų, tačiau kiekybiškai tapo svarbesne nei anksčiau (nuo 7 iki 98 tekstų). Dėl pilietinio karo ir religingumo buvo aktualizuota ir Ispanija bei jos praeitis. Nors Ispanija prisiminta visų ideologinių grupių, daugiausiai dėmesio pagal

lentelę rodė valstiečių-liaudininkų spauda, aktyviausiai rėmusi respublikonų pusę.

Visos kitos į lentelę įtrauktos šalys ar regionai kiekybiškai nusmuko arba netapo reikšmingesni nei ankstesniu laikotarpiu (0,5 ir 2 proc.). Labiausiai kiekybiškai nusmuko tokios grupės kaip baltarusių ir ukrainiečių praeities aprašymai, aptariamam metu regionai įtraukti į SSRS ir netapo lietuvių tautiniam judėjimui artimu nacionalizmo pavyzdžiu. Reta buvo žydų istorijos tema, tik naciai labiau pasinaudojo šia tema antisemitinei propagandai plėtoti. Kaip ir anksčiau, daugiausia Antikos istorijos siužetuose matoma Graikijos istorija, ji nesudarė daugiau nei 1 proc. Į dažnai gausiausių tekstų grupę „kita“ pateko ne tik Afrikos, Australijos ar kai kurių kitų Europos valstybių istorija, bet dažniausiai visuotinės ar konkretaus reiškinių, daikto istoriniai siužetai, nesusiję su konkrečia valstybe ar tauta. Būtent tokių tarptautinių, valstybės ribas peržengiančių temų kaip matyti patogiausia ieškoti tarpukario kairės (LSDP ir LVLS) periodikoje. Panaši matoma ir ankstesnio laikotarpio tendencija.

Užsienio šalių istorijos kiekybinį pasiskirstymą tarpukariu galima vertinti kaip gana stipraus kontinentinio europocentrizmo pavyzdį, kai daug dėmesio skiriama didžiausioms ir įtakingiausioms Europos valstybėms (Vokietijai, Prancūzijai, Rusijai). Nors skirtingų laikotarpių lentelių lyginimas rodo, kad smarkiai išaugo domėjimasis įvairių Amerikos ir Azijos valstybių praeitimi, bendras skirtingų aprašytų šalių spektras išliko nedaug pakitęs. Kaip ir anksčiau galima matyti, kad skirtingų šalių praeities refleksijos buvo priklausomos nuo aprašomos pasaulėžiūrinės grupės. LVLS pasaulėžiūros leidiniai, nors prioritetą teikė Rusijos istorijai, buvo atviriausi skirtingoms šalims, jų parodytas dėmesys Azijos, Amerikos valstybėms išskirtinis. Tautininkų srovės periodikoje matyti išsilaikęs, nors kiek sumenkęs domėjimasis visų kaimyninių šalių praeitimi, taip pat šalia Vokietijos ir Prancūzijos istorijos domimasi ir Anglija. Katalikų srovės leidiniuose išryškėja trys pagrindiniai regionai – Vokietija, Italija ir Prancūzija, ypač mažai dėmesio (palyginti su kitais) skirta SSRS ir Rusijos praeičiai. LSDP, kaip ir anksčiau, išlieka labiausiai koncentruota srove šalių pasiskirstymo požiūriu, išskirtinos tik dvi šalys – Vokietija ir Rusija, dėmesys Prancūzijai gerokai sumenko. Okupaciniai režimai, kaip ir galima nuspėti, propagavo savo šalių istorinius pasakojimus. Stipriai skyrėsi tik mastas – Vokietijos istorijai vokiečių leidiniuose skirta tik apie 1/3 visų užsienio istorijos tekstų, o SSRS savo praeičiai skyrė daugiau nei 2/3, ši tekstų dalis viršijo Lietuvos istorijos dalį.

1.2.4. Chronologiniai pokyčiai

1919–1944 m. Lietuvos ir užsienio istorinių tekstų chronologinis pasiskirstymas išskaidytas į 5 pagrindines chronologines grupes, todėl galima lengvai palyginti su ankstesniu 1904–1918 m. laikotarpiu. Abiejose lentelėse ryškiausias pokytis – XX amžiaus publikacijų pagausėjimas (Priedai. 21–22 lentelės). Jei anksčiau ši grupė sudarė 23 ir 20 proc. visų publikacijų, dabar skaičiai išaugo trigubai – 69 ir 61 proc. Šis esminis pokytis sietinas su keliais veiksniais – pirma, tyrime taikomas 10 metų senumo įvykių kriterijus, iki 1910 m. neleido įtraukti jokių XX a. įvykių ar asmenybių, antra, periodiniai leidiniai, kaip pažymėta ir anksčiau, daugiausia dėmesio teikė paskutinių 10–50 metų istorijai, todėl tarpukario ir Antrojo pasaulinio karo spaudoje XX a. istorinių tekstų išaugimas susijęs su XIX a. istorinių publikacijų mažėjimu²⁴⁶. Labiau atsigręžti į XX a. praeitį paskatino ir Lietuvos valstybės sukūrimas, valstybingumo istorijos akcentai, tarpukario lietuvių kultūrinio ir politinio elito augimas bei didesnis atvirumas tarptautinei politikai.

Chronologinio pasiskirstymo atžvilgiu didžiausių pokyčių įvyko Lietuvos istorijos tekstuose. Beveik (santykinai) perpus sumenko pagrindiniais laikyti laikotarpiai – LDK Viduramžių laikai ir tautinio atgimimo laikotarpis XIX a., o jų vietą užėmė tik naujausia istorija. Kiekybiškai matyti, kad XIX a. priskirtinų tekstų buvo suskaičiuota netgi mažiau nei 1904–1918 m., o kitos kategorijos padidėjo nuo 14 iki 101 straipsnio, kas vien dėl laiko trukmės skirtumų (15 ir 26 metai) yra itin mažai. XX a. publikacijos savo ruožtu išaugo nuo 465 iki 2 917.

Kiekviena iš 5 grupių patyrė didesnių ar mažesnių pasikeitimų, 2 proc. sumažėjo domėjimasis Lietuvos priešistore. Kaip ir anksčiau, tai buvo mažiausiai aprašytas laikotarpis ir jo reikšmė dar sumenko. 1904–1918 m. matytos kelios suinteresuotos šiuo laikotarpiu grupės – ankstyviausia legali lietuviška spauda (*Lietuvių laikraštis*, *Vilniaus žinios*), tautininkų periodika, *Lietuvių tauta* ir provokiškas dienraštis *Dabartis*. Aptariamų laikų tik nacistinė Vokietija rodė išskirtinį dėmesį seniausiems Lietuvos laikams, o tautininkų ir katalikų spaudoje šie tekstai sudarė apie 3 proc., dauguma jų –

²⁴⁶ Šią hipotezę galima patikrinti sudedant XIX ir XX a. tekstus ir palyginant jų santykį su kitomis publikacijomis. 1904–1918 m. laikotarpį gauname 66 proc. – pagal Lietuvos istorijos chronologinį skirstymą ir 80 proc. – užsienio šalių. O 1919–1944 m. šių grupių suma atitinkamai yra 90 proc. ir 88 proc. visų publikacijų. Nors kiekybinis pokytis išlieka didelis, bet ne toks drastiškas kaip galėtų pasirodyti iš pirmo žvilgsnio (daugeliu atvejų XX a. chronologija augo 3 kartus).

retkarčiais pasitaikantys archeologinių kasinėjimų aprašymai. Viduramžių vaizdavimas drastiškai krito, nors jis liko trečiuoju dažniausiai aprašomu laikotarpiu, tekstų dalis nukrito nuo 20 iki 12 proc. Kaip ir anksčiau, čia aiškiai matomas pasidalijimas į politinę kairę ir dešinę – Lietuvos Viduramžiai rūpėjo katalikams, tautininkams ir nacistinės Vokietijos spaudai, mažiau domino visus kitus. Nepaisant plačiai analizuotos Vytauto Didžiojo minėjimo kampanijos ir pastebėjimo, kad jubiliejų: „inicijavo su romantine XIX a. tautinio atgimimo ideologija bei valdančiąja tautininkų grupe susiję kultūriniai bei politiniai sambūriai“²⁴⁷, panašu, kad bent spaudoje XIX a. išplitęs ir XX a. pradžioje išsilaikęs Viduramžių kultas kiekviniu požiūriu sumenko (tai matėme ir visų Viduramžių asmenybių, išskyrus Vytauto, aprašymo dažnumo apžvalgoje). ATR laikų vaizdavimas taip pat sumenko, nors ir ne taip žymiai kaip LDK Viduramžių (nuo 15 iki 10 proc.). Čia aiškiai pasikeitė ir ankstesnės tendencijos – LVLS ir LSDP netęsė savo pirmtakų domėjimosi šia epocha, šiems laikams skirtos jau tik kelios atsitiktinės publikacijos. Panašų interesą šiems laikams išlaikė katalikai ir tautininkai, tekstų skaičius jų spaudoje išaugo, procentinė dalis liko panaši. ATR aprašymo požiūriu išsiskiria vokiečių spauda – kaip ir Pirmojo pasaulinio karo atveju joje apie XVI–XVIII a. rašyta daugiau nei apie Viduramžius, ir bendras publikacijų skaičius viršijo 20 proc. visų tekstų.

XIX a. aprašymų skaičius itin sumažėjo visuose leidiniuose, tačiau išliko antra dažniausiai pasitaikiusia grupe. Pagal publikacijų apie XIX a. kiekį leidinius galima suskirstyti į dvi apylyges grupes. LSDP, SSRS ir tautininkų grupėse šiam laikotarpiui skirta nuo 11 iki 16 proc. visų publikacijų ir tekstų skaičius čia nuo ankstesnio laikotarpio smuko daugiau nei perpus. Atvirkščiai, katalikų, LVLS ir nacistinės Vokietijos spaudoje XIX a. publikacijų būta nuo 20 iki 31 proc. Nors bendra kritimo tendencija aiški, o, pvz., tautininkai ir ankstesniu laikotarpiu išsiskyrė kaip mažiau dėmesio skyrę XIX a., tačiau dramatiškas LSDP kiekybinis nuosmukis, sumažinant tokių temų kaip LSDP ištakos ar baudžios panaikinimas aktualumą, rodo ir rimtesnius vidinius pasaulėžiūrų istorinio pasakojimo pokyčius.

Gausiausia XX a. Lietuvos istorija leidžia suskirstyti pasaulėžiūrinės grupės į tas, kurioms bent iš dalies rūpėjo senesni laikai nei XIX a., ir tuos, kuriems jie beveik visai neegzistavo. Prie pastarųjų galima priskirti LSDP ir

²⁴⁷ VILIŪNAS, Giedrius, „Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje“, in: *Nacionalizmas ir emocijos: (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*, 2001, p. 98. Kiti tekstai, ginantys panašią propagandinės kampanijos svarbą: MACIULIS, Dangiras, „Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–138.

SSRS – čia XX a. publikacijos sudarė 90–95 proc. visų tekstų, šiek tiek daugiau ankstyvesniems laikams dėmesio skyrė LVLS ir tautininkai, jų spaudoje XX a. Lietuvos istorijai skirta 71–72 proc. tekstų, o katalikų ir nacionalsocialistų kontroliuojamoje spaudoje ši grupė sudarė 60–64 proc. – taigi mažiausiai 36–40 proc. buvo skiriama senesnėms epochoms. Toks pasiskirstymas atliepia 1904–1918 m. duomenis – LSDP ir katalikai išlaikė tas pačias diametraliai skirtingas pozicijas apskritai Lietuvos istorijos atžvilgiu, didžiausias netikėtumas – stipriai sumenkęs tautininkų dėmesys senesnėms Lietuvos istorinėms epochoms.

Užsienio šalių istorinės publikacijos chronologiniu požiūriu pasikeitė mažiau nei Lietuvos. Nors XX a. reikšmė išaugo panašiai, ir ankstesniu laikotarpiu – užsienio šalių ir visuotinė istorija buvo santykinai daugiau susitelkusi į artimiausių laikų istoriją, todėl ji daugiausiai keitėsi XIX a. sąskaita. Dėl šios priežasties santykinis Antikos – XVIII a. laikotarpių tekstų pasiskirstymas keitėsi tik po maždaug 2 proc., o išaugo dvigubai ar net trigubai. Taigi, skirtingai nei Lietuvos istorinės publikacijos, senesnė užsienio šalių istorija periodikoje išliko gana gausiai pristatyta.

Antikos laikams skiriamų tekstų skaičius 1919–1944 m. atrinktoje spaudoje išaugo daugiau nei 4 kartus ir kiekybiškai aplenkė Viduramžių aprašymus. Toks Antikos išaugęs vertinimas ypač matomas LVLS ir tautininkų spaudoje (mažiau matomas nacistinės Vokietijos ir SSRS leidiniuose). O katalikai išlaikė maždaug tolygų interesą ir Viduramžiams, ir Antikai. Didesnį kiekybinį dėmesį Viduramžiams, o ne Antikai išlaikė tik paskiri leidiniai – katalikų žurnalai *Draugija* ir *Naujoji Romuva*, dienraštis *Lietuva*. Palyginti su 1904–1918 m., tekstų apie Viduramžius skaičius išaugo tris kartus, o pagal santykį su kitais teksta sumažėjo 2 procentais. Kairės pasaulėžiūros spaudoje ši kategorija visiškai nepasikeitė, o dešinės spaudoje nukrito apie 2 proc., nuosmukis akivaizdus ir lyginant vokiečių okupacinių režimų spaudą. Periodikos istorijos vaizdinius analizuojančioje historiografijoje atkreipiamas dėmesys į Antikos, ypač senovės Romos ir Graikijos pasakojimų reikšmės išaugimą tarpukariu, stengiantis būtent šių laikų atradimais paaiškinti tarpukario problemas ar reiškinių kilmę. Ankstesniu laikotarpiu Viduramžių epochai prioritetą teikę katalikų srovės autoriai šiuo metu naujai aktualizavo ankstyvosios krikščionybės laikus ir antikinę filosofiją²⁴⁸.

²⁴⁸ NOREIKA, Dainius, „Senovės istorijos žinių sklaida žurnale „Židinys“ 1924–1940 m.“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2013, T. 2, p. 28–29.

Naujųjų laikų aprašymų kiekybinis pasiskirstymas 2 proc. susitraukė, tačiau straipsnių skaičius, kaip ir apie Viduramžius, tris kartus padidėjo. Savo vietą pagal kiekybinį pasiskirstymą (kaip trečia dažniausiai pasikartojusi epocha) Naujieji laikai išlaikė, tačiau drastiškai pasikeitė aprašymų kiekis kai kurių pasaulėžiūrų spaudoje. LVLS periodikoje Naujųjų laikų publikacijos nukrito net 10 proc., toks nemažas pokytis, tikėtina, turėjo įtakos ir bendram istorinio pasakojimo pasikeitimui. Tautininkų spaudoje, atvirkščiai, Naujieji laikai bent 7 proc. išaugo ir pralenkė visų senesnių epochų kategorijas, tai, matyt, sietina su apskritai išaugusiu užsienio šalims skirtų tekstų skaičiumi, ankstesniu laikotarpiu tautininkai bendrai užsienio šalių istorijai didesnio dėmesio neskyrė.

XIX a. užsienio šalių tekstai kiekybiškai stipriai sumenko, bet visur siekė 24–34 proc. publikacijų, tad iš pažiūros keitėsi mažiau nei Lietuvos istorijos. XIX a. epochai daugiausia dėmesio skyrė *Lietuva* ir nacistinės Vokietijos lietuviška spauda (po 34 proc.), šiek tiek mažiau LSDP ir katalikų srovė, mažiausiai LVLS ir tautininkai. Dera prisiminti, jog 1904–1918 m. chronologinėje lentelėje didžiausiu dėmesiu šiam laikotarpiui pasižymėjo LSDP, tautininkai ir vokiečių spauda, o mažiausiu – katalikai. Taigi konkrečių pasaulėžiūrų santykis su XIX a. taip pasikeitė, kad kiekybiniu požiūriu panašumai tarp tų pačių srovių leidinių atrodo veikiau atsitiktiniai nei tendencingi.

Gausiausia XX a. užsienio šalių praeičiai skirta straipsnių grupė pagal skirtingas sroves sudarė nuo 53 iki 78 proc. tekstų, o bendras straipsnių pasiskirstymas visiškai sutapo su matomu Lietuvos istorijos chronologijoje XX a. (didžiausia tekstų gausa pasižymėjo LSDP ir SSRS, katalikai ir nacistinė Vokietija – mažiausia rašė apie XX a., o LVLS ir tautininkai buvo per vidurį). Tai reiškia, kad absoliuti dauguma istorinių publikacijų leidiniuose pasiskirstė panašiai, neatsižvelgiant į tai, ar tekstai buvo skirti Lietuvai, ar užsienio šalims aprašyti. Ir tik priešistorės – XVIII a. laikų kiekybinis palyginimas tarp Lietuvos ir užsienio publikacijų rodo, jog tarpukaris žymi lūžį – apie senąją istoriją, kuri tarpukariu dažniausiai ir pripažįstama kaip „tikroji“²⁴⁹, daugiau buvo rašoma iš užsienio, o ne Lietuvos istorijos perspektyvos.

²⁴⁹ „XIX–XX a. pradžios vokiečių, lenkų, rusų tyrinėtojų rūpėjo pirmiausia LDK kaip tarptautinės politikos subjektas, romantinės pakraipos lietuvių istoriografijai (...) taip pat buvo patogiau vaizduoti kunigaikščių žygius remiantis legendomis (...) kaip tik valstybingumo idėjos raida buvo visų 3–4 dešimtmečiais statomų „istorijos rūmų“ atrama“. Žr.: LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, 2004, p. 172.

1.3. Istoriniai tekstai Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų periodinėje spaudoje 1907–1941 metais

Nuo 1907 m. atsirado ir paplito išskirtinė leidinių grupė, atskleidusi Lietuvos mokslų profesionalizaciją ir institucionalizaciją: mokslo žurnalai ir tęstiniai leidiniai. Jų leidybą inicijavo LU (vėliau VDU); taip pat akademijai nepavaldžios organizacijos ir draugijos. Pirmaisiais moksliniais tęstiniais leidiniais lietuvių kalba įvardijami JAV lietuvių Šenendoa leista *Dirva* ir Tilžėje pasirodžiusi *Žinyčia*, tačiau pirmas Lietuvoje leistas, didesnę įtaką lietuvių mokslo raidai turėjęs leidinys buvo Lietuvių mokslo draugijos *Lietuvių tauta*, daugiausia dėmesio skyręs humanitarinių studijų publikacijoms. Iki Pirmojo pasaulinio karo pasirodė bent keli moksliniais prisistatę žurnalai savo turiniu buvo panašūs į visuomeninius žurnalus, tačiau juose jau matoma atsiribojimo nuo kultūros leidinių ir moksliskumo augimo tendencija²⁵⁰. Tarpukario LU ir VDU ypatingą vietą užėmė humanitariniai ir socialiniai mokslai, būtent šiuose fakultetuose pasirodė daugiausia periodinių leidinių, juose įtakingi buvo profesionalūs istorikai, užėmę ir rektoriaus, dekanų, katedrų vedėjų postus. Šių mokslų periodikoje svarbūs istorinio pobūdžio tekstai²⁵¹, skirti konkrečios mokslo disciplinos istorijai pristatyti ir sukurti objektyvesnę istorinį pasakojimą.

Mokslinė periodika, kurta tuometinės elitinės tautos intelektualų grupės, stengėsi formuoti to meto visuomenės epistemą. Todėl ji šalia ryškiausių to meto pasaulėžiūrinių grupių periodinės spaudos traktuotina kaip viena iš įtakingiausių. Dalis tekstų buvo perspausdinami, autoriai reiškėsi ir visuomeninėje spaudoje, o leidiniuose pateiktos idėjos pretendavo į tiesą ir mokslinius faktus. Dėl tarpukariu paplitusios istorijos aktualizavimu suinteresuotos nacionalistinės ideologijos²⁵² ir mokslinės refleksijos istorinė tematika mokslinėje periodikoje užima išskirtinę vietą²⁵³: tokios tematikos tekstai publikuoti beveik visuose humanitarinių ir socialinių mokslų

²⁵⁰ GEČIONIS, Vidas, *Kauno humanitarų akademinės bendruomenės leidybinė veikla 1922–1939 m.*, 2011, 121 p.

²⁵¹ GIEDA, Aurelijus, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorija Lietuvoje 1883–1940 metais*, 2017, p. 118.

²⁵² MACIULIS, Dangiras, „Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–138.

²⁵³ PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940(...)*, 2018, p. 42.

leidiniuose. Todėl tikėtina, kad istorijos požiūriu šioje periodinėje spaudoje funkcionavo skirtingi ir unikalūs, kitos periodikos grupėse neaptikti pasakojimai apie Lietuvos ir užsienio šalių praeitį, priklausomi ir nuo skirtingų mokslininkų interesų. Istorinės tematikos tekstų mokslinėje periodikoje apžvalga kiekybiniu požiūriu nėra analizuota.

Į šią kiekybinio tyrimo dalį buvo įtraukta 20 pagrindinių humanitarinių ir socialinių mokslų periodinių leidinių²⁵⁴. Iš laikotarpio iki Pirmojo pasaulinio karo įtrauktas tik Lietuvių mokslo draugijos tęstinis mokslinis leidinys *Lietuvių tauta*. Tarpukario moksliniai leidiniai: Lietuvos Respublikos švietimo ministerijos iniciatyva leistas istorinis tęstinis leidinys *Mūsų senovė*; Lietuvos Respublikos kariuomenės Vyriausiojo štabo Karo mokslo skyriaus leistas tęstinis leidinys *Karo archyvas*; LU Humanitarinių mokslų fakulteto (toliau – HMF) leidiniai: *Archivum Philologicum*, *Darbai ir dienos*, *Eranus*, *Humanitarinių mokslų fakulteto raštai* (toliau – HMFR), *Senovė*, *Tauta ir žodis*, *Mūsų tautosaka* (neįtrauktas nemokslinis šio fakulteto leidinys – žurnalas *Literatūra*); LU Teologijos-filosofijos fakulteto leidiniai: *Athenaeum*, *Logos*, *Soter*. LU Teisės fakulteto leidinys *Teisių fakulteto darbai* (toliau – TFD); Lietuvos katalikų mokslo akademijos leistas *Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai* (toliau – LKMA SD); Lietuvių tautosakos archyvo leistas tęstinis leidinys *Tautosakos darbai*; Lietuvių istorijos draugijos tęstinis leidinys *Praeitis*; Lietuvos teisininkų draugijos žurnalas *Teisė*; Lietuvos ekonomistų draugijos žurnalas *Ekonomika* ir Lituanistikos instituto *Lietuvos praeitis*. Tyrimui atrinkti leidiniai nedidelio tiražo²⁵⁵, tai nebuvo plačiąją visuomenę pasiekusi, o daugiausiai tik srities specialistų skaityta ir analizuota spauda.

²⁵⁴ Tarp leidinių planuota įtraukti ir šiuos: Šv. Kazimiero draugijos leistas literatūros, mokslo ir politikos žurnalas *Draugija*, nepilnus metus leistas ir Teologijos-filosofijos fakulteto iniciatyva pasižymėjo dėmesiu mokslinėms problemoms, bet tai visuomeninio pobūdžio žurnalas savo turiniu kiekybiškai (164 atskiri leidiniai, 3 308 atskiri straipsniai, daugiau kaip 300 istorinių straipsnių, tir. 1000) gerokai viršija bet kurį mokslinį leidinį. Lietuvos socialdemokratų partijos leistas mėnesinis visuomenės, mokslo ir literatūros žurnalas *Visuomenė* taip pat publikavo mokslines studijas, bet daugiau susitelkė ties politinėmis problemomis. Krašto apsaugos ministerijos iniciatyva leistas karybos ir istorijos žurnalas *Mūsų žinynas* taip pat išsiskyrė savo apimtimi (tir. 1000; 180 Nr. daugiau kaip 1 400 istorinės tematikos tekstų). Į tyrimą nepateko ir populiariausias tarpukariu gamtos mokslų žurnalas *Kosmos*.

²⁵⁵ Dalis visų atrinktų leidinių tiražų: *Karo archyvas* – 200–800 egz., *Logos* – 500 egz.; *Lietuvių tauta* – 700 egz.

1.3.1. Bendrosios tendencijos: tarp žurnalų ir tęstinių leidinių, akademijos ir draugijų

Analizuojami 20 skirtingų mokslinių periodinių leidinių pasiskirsto 1907–1941 m. laikotarpiu netolygiai (Priedai. 24 lentelė). Gausiausiai humanitarinių ir socialinių mokslų periodika leista 1936–1940 m., tuomet pasirodė net 16 skirtingų leidinių, o mažiausiai spaudos leista iki Pirmojo pasaulinio karo (1). Matomas ir tam tikras leidinių kiekybinis nuosmukis 3 dešimtmečio II pusėje, kuomet nustojo eiti tokie įtakingi leidiniai, kaip antai *Mūsų senovė*, o naujų kurį laiką, pasikeitus politinėms aplinkybėms, nesiryžta leisti. Nuo 1930 m. matomas nuolatinis kiekybinis skirtingų leidinių pavadinimų augimas, nutrauktas tik prasidėjusio karo.

Lentelėje parodytas ir skirtingų mokslo leidinių pasiskirstymas tarpukariu. Nuo LU susikūrimo pradžios matomas kalbotyros spaudos vystymas, vieną žurnalą ilgainiui keitė kitas. Literatūros mokslui skirtas leidinys *Darbai ir dienos* pradėtas leisti tik 4 dešimtmečio pradžioje ir ėjo su pertraukomis. Filosofijos ir teologijos mokslai turėjo po leidinį visą laikotarpį nuo LU susikūrimo, tačiau jiems priskirtini ir tęstiniai leidiniai iš Humanitarinių mokslų fakulteto ir Lietuvos katalikų mokslo akademijos, tai periodikos atžvilgiu daugiausia LU ir VDU plėtotos mokslo sritys. Etnologijos tęstiniai leidiniai nuosekliai plėtoti nuo 4 dešimtmečio. Teisės ir ekonomikos universitetinis leidinys leistas gana fragmentiškai, tačiau šių mokslų draugijos pasižymėjo itin ilgalaikiais ir dažnai ėjusiais žurnalais, tuo socialiniai mokslai tyrimo kontekste skiriasi nuo humanitarinių. Istorijos leidyba, palyginti su kitomis sritimis, buvo nenuosekli²⁵⁶ – atmetus du konkrečioms istorijos temoms skirtus tęstinius leidinius (*Karo archyvas* – karo istorija; *Mūsų senovė* – tautinio atgimimo laikotarpis), tam tikras šio mokslo spaudos atsigavimas matomas tik 4 dešimtmečio pabaigoje, bet ir tada atskirų numerių ar tomų skaičius buvo menkesnis už kitų išskirtų mokslų.

Periodika skiriasi atskirų publikuotų leidinių skaičiumi. Iš viso jų būta 299 atskiri numeriai ar tomai. Pusė visų leidinių išleido iki 10 skirtingų numerių. Daugiausia atskirų numerių leido socialinių mokslų žurnalai, leisti ne VDU, o mokslo draugijų, kiekybiškai gausiausias įtrauktas žurnalas

²⁵⁶ LASINSKAS, Povilas, „Istorijos publikacijos Vytauto Didžiojo universiteto leidiniuose“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003, T. 2, p. 127–148; PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940(…)*, 2018, p. 41–42.

Teisė. Mažiausiai atskirų leidinių leido kalbotyros ir istorijos mokslų leidiniai. Pagal leidinių skaičių galima atskirti mokslo žurnalus ir tęstinius leidinius, pirmųjų atskirų leidinių skaičius paprastai gausesnis, tai itin aišku lyginant filosofijos ir religijos periodiką, žurnalai *Logos* ir *Soter* 7–9 kartus lenkia tęstinių leidinių *Eranus* ir *LKMA SD* publikacijas. Išimtimi galima teigti buvus tik *HMFR* ir *TFD*, kurie abu skaidė savo tomų publikacijas į atskirus sąsiuvinius ir taip išplėtė bendrą publikacijų skaičių.

Apžvelgiant istorinės tematikos tekstus, visų pirma svarbu įvertinti jų kiekybinį pasiskirstymą aptariamam laikotarpiui. Kadangi leidiniai dažnai leisti nereguliariai, o čia stengiamasi parodyti tik bendrąsias raidos tendencijas, pateikiami kelių metų sujungti skaičiai, o ne metiniai duomenys. Aiškiausiai matomas šios tematikos tekstų skaičiaus ryšys su skirtingų leidinių skaičiumi (Priedai. 26 lentelė). Abiem atvejais akivaizdus kiekybinis augimas 4 dešimtmečio antroje pusėje, nulemtas naujų mokslinių leidinių atsiradimo (pradėti leisti – *LKMA SD*, *Senovė*, *Ekonomika*) ir anksčiau nutrauktos leidybos atgaivinimo (*Karo archyvas*, *Mūsų senovė*). Istorinių publikacijų skaičiaus išaugimas susijęs ir su pačių leidinių kiekybiniu augimu (pvz., žurnalas *Teisė* nuo 1934 m. pradėtas leisti 4–5 kartus per metus). Antra vertus, istorinių publikacijų skaičius ne visai atitinka skirtingų leidinių skaičių. *Teisės* susidomėjimas istorinės tematikos teksta neproporcingai didelis, o žurnalai *Soter* arba *Logos*, atvirkščiai, – istorinių publikacijų juose gerokai sumenko, nors leidinių skaičius nesumažėjo. Ryškiausi pokyčiai (*Soter*, *Logos*, *Tauta ir žodis*, *Karo archyvas*, *Tautosakos darbai*) susiję su leidinių istorinių rubrikų kaita, užleidžiant vietą didesnės apimties tekstams, kurie dažnai irgi buvo istoriniai. Iliustratyvus yra *Soter* pavyzdys – 4 dešimtmetyje buvo atsisakyta skyrelio „Iš mokslininkų gyvenimų ir darbų“, kuriame viename numeryje pristatyta per 50 asmenybių biografijų.

Bendros visų istorinių tekstų raidos tendencijos aptariamam laikotarpiui nepastovios, dėmesį atkreipia 1933–1934 m. istorijos sumažėjimas (panašu, kad susijęs su *Tautos ir žodžio* leidybos nutraukimu) ar 3 dešimtmečio kiekybiniai svyravimai. Laikotarpio iki 1920 metų kaitą nesunku susieti su *Lietuvių tautos* leidinio neperiodiniu pasirodymu ir karo metų situacija, o 3 dešimtmečio pradžios istorinių tekstų skaičių gerokai padidino mažesnės apimties *Mūsų senovės* publikacijos. Iki pat 1935 m. nėra prasminga kalbėti apie istorinių publikacijų augimą mokslinėje spaudoje. Tačiau tokios tendencijos nėra visai aiškios. 1927–1928 m. laikotarpį dar galima sieti su pasikeitusia politine santvarka, sugriežtėjusia cenzūra ir bendru periodikos

leidybos nuosmukiu²⁵⁷, o 1933–1934 m. istorinių tekstų smukimas ir akivaizdus augimas dešimtmečio pabaigoje truputį prieštarauja historiografijoje pateiktoms spaudos raidos tendencijoms: kaip tik fiksuojamas periodikos augimas iki 1934 m., o po to spartus smukimas²⁵⁸. Šitokios istorinių tekstų tendencijos greičiausiai nulemtos veiksnių, nebūtinai atspindėjusių bendrąsias spaudos tendencijas: Ekonomistų draugijos susikūrimo ir leidybos, dalies anksčiau nutrauktų mokslinių leidinių atkūrimo, Lituanistikos instituto įkūrimo ir pan.

1.3.2. Lietuvos ir užsienio istorinių publikacijų pasiskirstymas laiko atžvilgiu

1904–1918 m. Lietuvos periodinės spaudos bendrame straipsnių kontekste istorinių publikacijų kiekis buvo nedidelis ir šis santykis tarpukariu didėjo²⁵⁹. To negalima pasakyti apie humanitarinių ir socialinių mokslų leidinius, kuriuose istoriniai tekstai nuo pat šių leidinių atsiradimo pradžios sudarė reikšmingą dalį.

Kaip matome (Priedai. 25 lentelė), daugelyje išskirtų leidinių daugiau kaip 48 proc. visų publikacijų galima priskirti istorinės tematikos tekstams. Reikšmingiausiomis išimtimis dera laikyti socialinių mokslų leidinius, juose istorinės publikacijos siekia kiek daugiau nei 20 proc. Pagal istorinių tekstų pasiskirstymą mokslinius leidinius galima padalyti į dvi ryškesnes grupes – istorinius (kuriuose daugiau nei 50 proc. tekstų yra istorinės tematikos) ir kitų mokslų leidinius, kuriuose publikuota nemažai istorinės tematikos tekstų (bet mažiau nei 50 proc.). Į pirmą grupę patenka ne tik istorijos mokslo leidiniai, bet ir kita humanitarų spauda: *Lietuvių tauta*, *Darbai ir dienos*, *Soter*, *LKMA SD*, *Logos*, *Athenaeum*, *HMFR*.

Mažiau istorinės tematikos tekstų aptinkama visoje socialinių mokslų periodikoje, taip pat dalyje filosofinių ir kalbotyros leidinių. Nors įtakingi teisininkai, anksčiau aktyviai reiškęsi kaip teisės ar literatūros istorikai (Augustinas Janulaitis, Mykolas Biržiška), užėmė vadovavusius postus LU fakultetuose ir mokslo draugijose, pažymėtina, kad net ir į tyrimą įtraukti teisės ir ekonomikos tekstai dažniausiai buvo ne istorinės tematikos, bet ir pasižymėjo istorine dalimi, liečiančia XIX a. pab. – XX a. pradžią, senesnes

²⁵⁷ PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940(...)*, 2018, p. 24.

²⁵⁸ *Ten pat*, p. 25.

²⁵⁹ *Ten pat*.

epochas analizuojantys tekstai bendrame kontekste buvo gana reti. Kalbotyros srityje menkesniu dėmesiu istorijai išsiskiria *Tauta ir žodis*, filosofijos srityje – didelės apimties publikacijomis pasižymėjęs tęstinis leidinys *Eranus*. Vis dėlto istorinės tematikos tekstų skaičius beveik pagal visas išskirtas kategorijas buvo gana didelis, tad galima kalbėti apie tam tikras istorijos vaizdavimo tendencijas ir lyginti skirtingus leidinius.

Galima išskirtus leidinius padalyti ir į kitas grupes: labiau suinteresuotus Lietuvos arba užsienio šalių istorija. Lietuvos istorija sudarė bent 60 proc. (skaičiuojant nuo viso istorinių tekstų skaičiaus), o užsienio šalių istorija – 48 procentus. Tačiau dažniausiai kryptama į didesnę vieną iš kategorijų reprezentavimą. Didžiausių kraštutinių matoma lyginant *Lietuvių tautą* ir *Soter*. Pirmasis publikavo beveik vien tik Lietuvos istorijos, o antrasis – beveik vien užsienio šalių praeičiai skirtus tekstus. Kiti leidiniai pasiskirsto per vidurį. Labiau Lietuvos istorija domėjosi visi istoriniai, kalbotyros ir etnologijos leidiniai bei įvairius humanitarinius mokslus sujungę *Athenaeum* ir *LKMA SD*. Daugiau dėmesio užsienio istorijai skirta filosofijos, religijos, teisės ir ekonomikos leidiniuose ir *HMFR*. Šiuo požiūriu Lietuvos istorija labiau domėjosi tarpukariu lituanistiniais mokslais laikytų sričių (kalbotyra, literatūra, tautosaka, istorija)²⁶⁰ leidiniai, o socialiniai mokslai ir religijos bei filosofijos tyrimai buvo labiau tarptautiniai, jų tyrimo objektas ne tiek susijęs su Lietuvos situacija. Tokiame kontekste kiek netikėti atrodo du Vinco Krėvės-Mickevičiaus redaguoti lituanistikai iš pažiūros artimesni leidiniai *Darbai ir dienos* ir *HMFR*, kiekibiškai dažniau publikavę užsienio istorijos tekstus. Pirmasis jų daugiau nei kiti skyrė dėmesio analizuoti ir pristatyti užsienio šalių (daugiausia Rusijos, SSRS ir Prancūzijos) rašytojus, antrajame publikuotos reikšmingiausios tarpukario visuotinės istorijos monografijos (Levo Karsavino ir Marijos Rudzinskaitės-Arcimavičienės).

Tyrime gretinamos gana skirtingos leidinių grupės (žurnalai ir tęstiniai leidiniai), todėl vertinga istorinius tekstus įvertinti ir pagal jų tipą (Priedai. 33 lentelė). Mokslinėje spaudoje galima aptikti įvairaus pobūdžio publikacijų, kurios labai skiriasi tiek apimtimi, tiek keliamu tikslu, tiek galimybe prisidėti prie leidinio bendro istorinio pasakojimo formavimo. Atsižvelgiant į tyrimo šaltinius buvo išskirtos penkios pagrindinės kategorijos: straipsniai, monografijos²⁶¹, recenzijos, istorinių šaltinių

²⁶⁰ JUZEFOVIČIUS, Romas, „Lituanistinių mokslų institucionalizavimas 1939–1955 m.: kultūrologinio diskurso bruožai“, in: *Lituanistica*, Nr. 2 (116), 2019, p. 88.

²⁶¹ Į šią kategoriją įtrauktos autorinės istorinės publikacijos atskirame leidinyje, didesnės nei 100 puslapių.

publikacijos ir istorinių temų bibliografijos. Šios kategorijos nėra tolygios: straipsniai ir monografijos skiriasi visų pirma apimtimi, kitos kategorijos – teksto pobūdžiu. Lentelėje matoma, kad daugiausia į tyrimą įtrauktų tekstų yra istoriniai straipsniai (bent 70 proc.), tik trijuose leidiniuose šie straipsniai nėra dominuojantys, tai *Ekonomika*, *HMFR* ir *Mūsų senovė*. Monografijas spausdino tik moksliniai tęstiniai leidiniai, tik penkiuose iš jų pasitaikė šio tipo tekstų. Dažniausiai istorinių monografijų aptikta dviejuose *HMFR* ir *TFD*. Jie pasižymėjo gana dideliu atskirų leidinių skaičiumi, o publikacijas dažnai siejo tik leidinio serijos pavadinimas viršelyje, todėl juose ši tekstų grupė yra panaši ar net didesnė nei straipsnių.

Išskirtinę vietą moksliniuose leidiniuose užėmė recenzijos (beveik 12 proc. visų tekstų). Šiandien tai įprasta akademinų leidinių dalis, tarpukariu recenzijų aptinkama ne visur. Daugiausia istorinę dimensiją turinčių recenzijų galima aptikti istorijos ir socialinių mokslų leidiniuose. Didžiausią visų atrinktų tekstų dalį ši kategorija sudarė leidiniuose *Ekonomika* ir *Lietuvos praeitis*. Nemažai istorinių recenzijų pasitaikė ir kalbotyros leidiniuose. O religijos ir filosofijos leidiniuose recenzijų apskritai buvo santykinai nedaug, iš jų istorinių taip pat vos kelios. Retos recenzijos ir kituose humanitariniuose leidiniuose (istorinių visai nepasitaikė).

Antra didžiausia istorinių tekstų grupė – istorinių šaltinių publikacijos (13 proc. visų tekstų), į šią kategoriją pateko versti ir originalo kalba pateikti įvairūs dokumentai, korespondencijos, atsišaukimai ir kt. Šie šaltiniai daugiausia publikuoti istorinės tematikos leidiniuose, kalbotyros leidiniuose ir kituose humanitariniuose leidiniuose. Daugiausia šaltinių publikuota XIX a. studijoms skirtame leidinyje *Mūsų senovė*, jie sudarė beveik pusę visų leidinyje aptinkamų tekstų. Išskirtinai daug istorinių šaltinių pateikė ir *Tauta ir žodis*, jame daugiausiai skelbta XVIII–XIX a. archyvinių dokumentų, skirtų lietuvių kalbos rašties istorijai tirti. Istorinių šaltinių publikacijų socialinių, religinių, filosofinių ir etnologijos mokslų leidiniuose beveik visai nepasitaikė.

Mažiausia į tyrimą įtraukta grupė – istorinės bibliografijos, aptiktos tik kelis kartus humanitarų leidiniuose. Išimtimi dera laikyti religijos žurnalą *Soter*, jame 9 metus publikuota speciali bibliografijų skiltis, tarp kurių nemažai dėmesio skirta Romos Katalikų Bažnyčios istorijai.

Nors tolesnėje teminėje apžvalgoje bus analizuojami visi išskirti publikacijų tipai kaip visuma, svarbu įvertinti, kad kai kuriuose leidiniuose (pvz.: *Mūsų senovė*, *Ekonomika*) dominuojantys buvo ne istoriniai straipsniai, o recenzijos ar istoriniai šaltiniai. Šitoks tekstų pasiskirstymas taip pat leidžia truputį aiškiau įsivaizduoti istorinių tekstų vietą leidinyje:

recenzijos dažniausiai sudarė nuo pusės iki kelių puslapių, monografijos daugiau kaip 100 puslapių, bibliografijos dažniausiai iki 10 puslapių.

1.3.3. Būdingiausios istorinių publikacijų temos

Lietuvos ir užsienio šalių istoriniai tekstai pagal temas (Priedai. 27 lentelė) rodo, kokiomis istorinėmis temomis dažniausiai rašyta, atskleidžia ir ryškiausius skirtumus tarp paskirų leidinių ir išskirtų grupių. Socialinių ir humanitarinių mokslų leidiniuose dažniausiai kartojosi trys išskirtos grupės: XIX–XX a. asmenybių biografijos, socialinė ir kultūrinė bei politinė istorijos. Visos šios grupės viršijo 200 tekstų skaičių ir buvo aktualios daugeliui į tyrimą įtrauktų leidinių. Biografijų skaičiaus gausa (visų laikotarpių biografijos sudaro 36 proc. visų į tyrimą įtrauktų tekstų) rodo, jog tarpukario moksliniuose leidiniuose buvo itin dažna praktika supažindinti su ryškesnių Lietuvos ir pasaulio asmenybių veikla ir gyvenimu, šioje kategorijoje įprastai aptinkami ir mokslininkų nekrologai. Daugiausia biografijoms dėmesio skiriama religijos ir filosofijos žurnaluose, kalbotyros ir literatūros mokslų leidiniuose, leidinyje *Lietuvių tauta*, žurnale *Teisė*. Lietuvos istorijos mokslo spaudoje biografijų aprašymo požiūriu išskirtiniai yra tęstiniai leidiniai *Mūsų senovė* ir *Karo archyvas*. Asmenybių pristatymas rečiausiai aptinkamas etnologijos leidiniuose. Į socialinės ir kultūros istorijos grupę pateko tekstai, analizuojantys visuomenių, draugijų, organizacijų, švietimo ir kultūros institucijų, menininkų ir tautinių grupių ar socialinių klasių veiklą praeityje. Šios grupės truputį rečiau randamos tik kalbos, literatūros, filosofijos ir religijos mokslų leidiniuose. Trečias pagal dažnumą politinės tematikos tekstų skaičius neturėtų stebinti, žinant, kad ir tarpukario istorikų tyrimuose vyravo politinės istorijos temos²⁶², todėl ji dažniausia istorijos ir socialinių mokslų leidiniuose.

Daugiau nei 100, bet mažiau nei 200 tekstų buvo aptikta šių kategorijų: teisės, mokslo, ekonomikos, krikščionybės, kalbos ir literatūros istorijos. Šios temos nėra vienodai paplitusios išskirtoje spaudoje, dalis jų būdingos tik vienai ar kelioms mokslo sritims, o ne visam leidinių blokui: apie teisės ir ekonomikos istoriją rašyta beveik tik socialinių mokslų leidiniuose. Skaičiuojant kitų leidinių atvejus, šios išskirtos temos būtų menkiausiai reprezentuojamos. Krikščionybės istorija dažniausiai gvildenta filosofijos ir

²⁶² LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, 2004, p. 172.

religijos moksliniuose leidiniuose. Išimtis – *Mūsų senovė*, kurioje gausiai analizuotas XIX a. Romos Katalikų Bažnyčios priešinimasis caro valdžiai ir lenkams (tam netgi skirtas skyrelis *Tikybiniai santykiai*) ir Motiejaus Valančiaus valdytos žemaičių vyskupijos veikla²⁶³. Šitoks istorinio leidinio domėjimasis katalikiškąja tautinio atgimimo linija tikriausiai susijęs ir su leidinio iniciatoriaus ir redaktoriaus kunigo Juozo Tumo-Vaižganto interesais.

Kitos trys išskirtos grupės aptinkamos daugelyje leidinių ir nepriskirtinos išimtinai vienai kuriai mokslo disciplinai. Visiems aptariamiems moksliniams leidiniams bent truputį rūpėjo filosofijos ir mokslo, kurio tyrimai juose daugiausiai publikuoti, praeitis. Tačiau daugiausia filosofijos ir mokslo istorija domėjosi filosofijos žurnalas *Logos*, kiek mažiau mokslo istorijos analizuota *Ekonomikos* žurnale, o menkiausiai ši tema domino kalbos mokslų leidinius. *Logos* neatsitiktinai istoriografijoje įvardijamas kaip vienas iš nedaugelio humanitarinių leidinių, aiškiai rodęs siekį bendradarbiauti su užsienio šalių filosofais, todėl susitelkęs ties tarptautine filosofijos istorijos problemų analize²⁶⁴, o leidinyje *Ekonomika* jau pirmajame numeryje keliami tikslai pristatyti ekonomikos klasikus ir jų kritiką²⁶⁵.

Taip pat ir kalbos istorija aptikta ne tik kalbotyros leidiniuose, bet ir *Lietuvių tautoje* ir *Mūsų senovėje*. Tai rodo šio mokslo glaudesnes sąsajas su lituanistiniu mokslo diskursu, kurio ištakos ryškios ir iki LU suformuotuose, platesnei visuomenei skirtuose moksliniuose leidiniuose. Panašiai plačiai pasiskirsto ir literatūros istorijos tematikos tekstai, daugiausiai jų aptikta ne tik šiai temai skirtuose leidiniuose (*Darbai ir dienos*, *Athenaeum*, *HMFR*), bet ir pirmuosiuose moksliniuose kalbotyros ir religiniuose leidiniuose.

Mažiausiai kiekybiškai (iki 100) aptikta: tautosakos ir folkloro, nekrikščioniškų religijų, mokslo istorijos, Antikos, Viduramžių ir Naujųjų laikų asmenybių biografijų, archeologijos ir Pirmojo pasaulinio karo aprašymų tekstų. Pirmoji grupė iš šio sąrašo yra etnologijos mokslo tyrimo objektas, tačiau kaip matome lentelėje šio tipo tekstų nemažai publikuota ir *Lietuvių tautoje* bei *Tautoje ir žodyje*. Etnografijos tyrimai buvo užrašyti

²⁶³ Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir 1863 m. Manifestacijos“, in: *Mūsų senovė*, 1921, Nr. 1, p. 22–33; J. Reitelaitis, „Liškevos monografija“, in: *Mūsų senovė*, 1922, Nr. 3, p. 444–515.

²⁶⁴ GEČIONIS, Vidas, *Kauno humanitarų akademinės bendruomenės leidybinė veikla 1922–1939 m.*, 2011, p. 53.

²⁶⁵ *Ekonomika*, 1935, Nr. 1, p. 1.

pirmu numeriu Lietuvių mokslo draugijos įstatuose²⁶⁶. Vietoj *Tautos ir žodžio* turėjo būti leidžiama *Tautosaka*, šis pokytis rodė siekį papildyti leidinį kalbotyros tyrimais, o ne visai atsisakyti pirminio sumanymo publikuoti etnografinę medžiagą ir jos analizės²⁶⁷. Kalbotyros leidiniai savo ruožtu mokslo refleksijos polinkį užpildė gana išsamiau užsienio šalių literatūros, dažniausiai analizuojančios baltų kalbas, recenzijų skyreliu.

Nekrikščioniškos religijos domino tik kelis leidinius, daugiausia šios tematikos tekstų – žurnale *Soter*, jame aprašomos daugiausia senųjų civilizacijų (Egipto, Babilono, Mesopotamijos, semitų) religijos, dalis tekstų skirta ir Lietuvos pagonybei. Pastarajai temai daugiausiai dėmesio skyrė *Lietuvių tauta*. Svarbesnių monografijų, liečiančių pasaulio religijas, išleido *HMFR*. Apskriai religijų istorijos tema buvo plėtojama beveik vien Teologijos-filosofijos fakulteto leidinių, o J. Basanavičiaus inicijuotas domėjimasis Lietuvos pagonybe aptariamų leidinių nebuvo nuosaikiai tęsiamas.

Antikos, Viduramžių ir Naujųjų laikų asmenybių aprašymai padalintini į dvi grupes: Lietuvos kunigaikščių, bajorų, ryškesnių vyskupų, M. Daukšos, Tado Kosciuškos sukilimo dalyvių, Kristijono Donelaičio aprašymai būdingesni istorijos ir kalbotyros mokslo leidiniams, taip pat *Athenaeum*. O filosofijos ir religijos leidiniuose dažniau pasitaikė užsienio asmenybių aprašymų. Dažniausiai pasikartojo Antikos filosofai ir religiniai veikėjai (ypač katalikų 1930 m. minėtas šv. Augustino mirties jubiliejus), Viduramžių poetai, šventieji ir asmenybės, susiję su Lietuva, Naujaisiais laikais dažniau pasitaikė ryškesnių kontreformacijos popiežių, kultūros veikėjų.

Itin menkai akademinėje spaudoje analizuotas Pirmasis pasaulinis karas, dominęs tik karo istorijai skirtą leidinį *Karo archyvas* ir šiek tiek *Mūsų senovę*. Kaip teigiama tyrimuose, karo atmintis buvo tarpukario Lietuvoje nuvertinta²⁶⁸, panašu, kad nelabai svarbi ji buvo ir akademijoje. Nepopuliari moksliniuose leidiniuose buvo archeologijos tema: nors ja šiek tiek rašyta *Lietuvių tautoje*, tradicija pratęsta *Mūsų senovėje*, kituose istoriniuose leidiniuose ir *Soter* ji sudarė itin nedidelę dalį visų tekstų, o kitur pasitaikė tik po vieną kartą. Tai, kad nerašyta archeologijos tema, labai skiria

²⁶⁶ *Lietuvių tauta*, Kn. 1, 2 dalis, 1908, p. 162–312.

²⁶⁷ BŪGA, Kazimieras, „Pratarmė“, in: *Tauta ir žodis*, 1 knyga, 1923 [nenumėruoti puslapiai].

²⁶⁸ SAFRONOVAS, Vasilijus, JOKUBAUSKAS, Vytautas, VAREIKIS, Vygantas, VITKUS, Hektoras, *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, p. 395–397.

akademinius leidinius nuo po 1904 m. lietuvių dienraščių ir visuomeninių žurnalų, kur archeologijos kasinėjimų ar atrastų piliakalnių aprašymai buvo plačiai paplitę. Tokie lentelės rezultatai leidžia kelti hipotezę apie skirtingus ir dažnai nesusisiejančius humanitarinių ir socialinių mokslų leidinių kurtus istorinius pasakojimus – juos skyrė ne tik skirtingas interesas užsienio ir Lietuvos istorijai, bet dar labiau skirtingas istorinių siužetų tematikos pasirinkimas.

Istorinių ir to meto asmenybių biografijos akademiniuose spaudoje buvo dažniausiai aptinkama teminė kategorija, tačiau panašu, kad ši periodika nepaklūsta pasaulėžiūrinių grupių logikai, todėl prasminga detaliau pasigilinti, kokių profesijų ir veiklos sričių žmonės buvo dažniausiai aprašomi ir koks buvo šių leidinių santykis su 1904–1944 m. pasaulėžiūrų tendencijomis. Visų pirma, socialinių mokslų leidiniai biografijoms skyrė gana nedaug dėmesio, o Teologijos fakulteto leisti *Soter* ir *Logos* pasižymėjo tokia gausybe biografijų, kad abu jie sudarė daugiau nei pusę visų tekstų (Priedai. 28 lentelė). Neturėtų stebinti, kad teisės leidiniai dažniau rašė apie teisininkus, ekonomikos apie ekonomistus, tautinio atgimimo istorijai skirtas *Mūsų senovė* nepamiršo tautinio atgimimo veikėjų biografijų, o istorijos mokslo leidiniai – istorikų. Tačiau, palyginti su pasaulėžiūrine spauda, stebina kone visiems humanitariniams leidiniams būdingas lietuvių dvasininkų aprašymas, galbūt rodantis katalikų srovės įtaką humanitariniams mokslams. Atvirkščiai, santykinai skurdžiai aprašomi Lietuvos ir ypač užsienio literatūros ir meno veikėjai. Katalikų, tautininkų spaudoje tarpukariu tai tapo kiekybiškai dažna asmenybių grupė, o čia, nepaisant literatūrai skirtos *Darbai ir dienos*, užsienio rašytojai ir menininkai kone ištiesai ignoruoti; apeinami ir Lietuvos bei užsienio politikai. Lietuvos kunigaikščių aprašymas buvo santykinai retas, sutelktas į Lietuvos istorijai skirtą spaudą, tačiau pasitaikantis visuose (išskyrus socialinių mokslų) leidinių kategorijose. O dauguma išskirtų leidinių, kaip ir priklauso akademiniai spaudai, daugiausia dėmesio skyrė Lietuvos ir užsienio mokslininkams, tiesa, daugiausia prie tokio vaizdinio kūrimo prisidėjo *Soter*, *Logos* ir *Mūsų senovė*. Galima išskirti tris minėtų akademinių leidinių strategijas, kaip elgtis su biografijomis: 1) tokiems leidiniams, kaip antai *Tautosakos darbai*, *Karo archyvas*, *Senovė*, *Eranus*, *Teisių fakulteto darbai*, asmenybių biografijos beveik nerūpėjo, jų publikuota tik nuo 2 iki 5, ir nors jos atspindi specifinius leidinių interesus (*Karo archyvas* – Lietuvos kunigaikščiai ir politikos veikėjai; *Eranus* – filosofai), tačiau akivaizdu, kad prioritetas teiktas kitoms (istorinėms) temoms; 2) leidiniai aiškiai susitelkę tik į vieną ar kelias biografijų kategorijas, glaudžiai susijusias su tyrimų

pobūdžiu. Prie tokių galima prikirti visus likusius socialinių mokslų leidinius, *Lietuvių tauta*, *Soter*, *Logos*, *Darbai ir dienos*, *HMFR*, *Lietuvos praeitis*; 3) įvairių profesijų biografijas atspindėję leidiniai. Tam tikra įvairovė visų pirma matoma beveik visuose istorijos mokslo leidiniuose (įskaitant *Athenaeum*) ir kalbotyros mokslams bei *LKMA SD*. Išskirtinis atvejis yra *Mūsų senovė*, kuriame išsamiausiai pristatyti kunigai ir tautinio atgimimo veikėjai, bet nemažai dėmesio skirta kitoms profesijoms.

„Žurnalų tematikoje vyraavo dvi problemos – Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinė istorija ir lietuvių tautinis atgimimas. Iš pastarosios tematikos aktualiausias buvo spaudos lotyniškais rašmenimis draudimo laikotarpis (1864–1904 m.)“²⁶⁹, – teigė Aldona Gaigalaitė, apibendrindama istorinės tematikos straipsnius tarpukario akademiniėje spaudoje. Iš būdingiausių Lietuvos istorijos asmenybių ir įvykių (Priedai. 29 lentelė), matyti, jog išskirtinis domėjimasis šiomis epochomis ir tradiciškai svarbiausiais laikomais Lietuvos istorijos reiškiniais yra šiek tiek išpūstas: nė viename leidinyje nepavyko aptikti straipsnių apie visus svarbiausius Lietuvos kunigaikščius, tautinio atgimimo asmenybes ar istorinius lūžius. Šio tipo publikacijų visai nebūta *Tautosakos darbuose*, *Ekonomikoje*, *Eranus*, *Logos*. Kiekybiškai dažniausiai šios temos pasikartojo istorijos mokslo leidiniuose (šiuo požiūriu prie istorinių galima priskirti ir *Athenaeum*, kur, kaip matėme ir anksčiau, istoriniai tekstai sudarė visų tekstų stambiausią dalį) ir *Lietuvių tautoje*. Išsiskiria ir kalbotyros leidiniai, santykinai daug dėmesio skyrę XIX a. tautinio atgimimo veikėjų apžvalgai, šiek tiek apie baudžiavos problemas ir spaudos draudimo panaikinimą rašė socialinių mokslų leidiniai. Šitai rodo, kad istorinis pasakojimas mokslinėje spaudoje tikriausiai nebuvo vientisas ir akivaizdžių skirtumų galima rasti net lyginant skirtingus istorinius leidinius.

Iš pažiūros gausiai aprašytas spaudos draudimo panaikinimo siužetas lentelėje iš esmės suformuotas šiai temai nagrinėti skirto istorinio leidinio *Mūsų senovė*, o kitoje istorinėje spaudoje tai gana reta tema. Daugiausiai iš asmenybių skirtingais tekstais pristatytas Vytautas Didysis 1930-ųjų metų proga (šiai progai skirti beveik visi *Praeities* ir *Athenaeum* atvejai), o štai Lituanistikos instituto istoriniame leidinyje *Lietuvos praeitis* nebuvo nė vieno šio kunigaikščio gyvenimui ir veiklai dedikuoto teksto. Šia prasme, įvertinant, kad Kęstučio mirties paminėjimui 1932 m. buvo skirti tik keli tekstai, šių kunigaikščių aprašymo dažnumas neproginiu laikotarpiu

²⁶⁹ GAIGALAITĖ, Aldona, „Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940)“, in: *Istorija*, 2009, T. 75, Nr. 3, p. 47.

daugmaž panašus. Įvykio atminimo ryšys su minėjimu akivaizdus ir dėl Žalgirio mūšio, šiam mūšiui akademinėje spaudoje tarpukariu skirtas vos vienas tekstas karo istorijos leidinyje²⁷⁰. Stipriai išsiskiria XIX a. lietuvių vyskupų aprašymų skaičius – Motiejaus Valančiaus ir Antano Baranausko veikla dažnai pristatyta ne tik katalikų spaudoje, bet ir kalbotyros leidiniuose bei *Mūsų senovėje*. Nesvarbus mokslinėje periodikoje buvo ir Lietuvos krikštas, 1937 m. vykęs jubiliejus, nepaisant to, kad anuomet ėjo bent 15 išskirtų mokslinių leidinių, aktualus buvo tik *Athenaeum*. Menkai moksliniuose leidiniuose pristatytos Lietuvos ir Lenkijos unijos (Liublino unija keliskart aprašyta *Lietuvos praeityje*)²⁷². Istoriografijoje matomas M. Valančiaus ir S. Daukanto idėjų ir atminčių skirtingumas ir panaudojimas skirtinguose pasaulėžiūriniuose kontekstuose²⁷³, tokių skirtumų mokslinėje spaudoje visai nerasta – leidiniuose dažniausiai aprašytos abi asmenybės, o ne kuri viena. Tik Jono Basanavičiaus biografija labiau aktualizuota *Lietuvių tautoje*, tačiau tai suprantama dėl asmens indėlio į šio tęstinio leidinio ir visos Lietuvių mokslo draugijos kūrimąsi. Populiarios Lietuvos istorijos asmenybės ir temos tesudarė 15–16 proc. visų atrinktų Lietuvos istorijos tekstų, todėl verta pabrėžti apskritai kiekybiškai menką šios leidinių grupės domėjimąsi visuomenėje paplitusiais Lietuvos istoriniais vaizdiniais.

Išimtimi tampa gausiausia tekstų grupė – Lietuvos regionų istorijos siužetai, rūpėję daugeliui leidinių. Į šią kategoriją įtraukti tekstai, analizuojantys Lietuvos miestų, kaimų ar didesnių etnografinių regionų praeitį, kaip matoma daugiausiai šios tematikos tekstų aptikta istorijos mokslo leidiniuose (ypač *Mūsų senovėje* ir *Karo archyve*) ir *Lietuvių tautoje*, gana daug jų etnografijos mokslo periodikoje ir žurnaluose *Teisė* bei *Tauta ir žodis*. Šio tipo tekstai tautinio atgimimo laikotarpiu atliko svarbią kraštotyros edukacijos funkciją, tačiau tarpukariu apsiribojimas konkrečia teritorija greičiau jau rodė publikuojamo tyrimo geografines ribas, o ne ankstyvesnio, romantizmui būdingo, imperatyvo, skaitytojui pažinti savo arba lietuviškų žemių praeitį, sklaidą²⁷⁴.

²⁷⁰ Mykolas Velykis, „Griunvaldas“, in: *Karo archyvas*, T. 2, 1925, p. 1–44.

²⁷² Ivan Lappo., „Lietuvos seimas ir Liublino unija“, in: *Lietuvos praeitis*, T. 1, sąs. 1, 1940, p. 77–100; Adolfas Šapoka, „Bajoriškoji „demokratija““, in: *Lietuvos praeitis*, T. 1, sąs. 2, 1941, p. 467–540.

²⁷³ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 312.

²⁷⁴ GIEDA, Aurelijus, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, 2017, p. 97.

I.3.4. Užsienio šalių istorijos geografija

Akademiniuose leidiniuose aprašoma nedaugelio užsienio šalių praeitis (Priedai. 30 lentelė). Nors būta tekstų, analizavusių į lentelę neįtrauktus regionus (jie pateko į kategoriją „kita“), bet šie nesudarė didesnės grupės. Dauguma užsienio šalių istoriją aprašiusių tekstų patenka į valstybes ar regionus, kurių dauguma yra arba Lietuvos tuometiniai, arba istoriniai kaimynai, arba tai įtakingiausios Vakarų Europos šalys.

Kaip matoma lentelėje, tik keliuose leidiniuose (4) aprašytos beveik visos išskirtos šalys – tai filosofijos, religijos, ekonomikos ir teisės žurnalai, skyrę daugiausia dėmesio užsienio, o ne Lietuvos istorijai ir pasižymėję kiekybiškai gausiomis istorinę praeitį liečiančiomis publikacijomis. Kitais atvejais dažniau aprašomos tik kelios išskirtos šalys, kas leidžia parodyti aiškesnes mokslo disciplinų spaudos užsienio tendencijas. Daugiausia akademiniuose leidiniuose aprašytos vokiškai kalbančios Europos valstybės, iš kurių dažniausiai Vokietija. Tai ryškiausia užsienio tekstų grupė kalbotyros, filosofijos, religijos, ekonomikos ir kituose humanitarinių mokslų leidiniuose. Vokietijos mokslas tarpukariu buvo vienas iš įtakingiausių Europoje, į jį orientavosi ir dauguma akademikų Lietuvoje, vokiečių kalba buvo labiausiai paplitusi mokyklose iki ketvirto dešimtmečio, tad šios šalies praeities aprašymo dažnumas nestebina. Tekstai apie Prancūzijos praeitį, nepaisant to, kad tai antra didžiausia grupė, mažiau nei perpus menkesnė nei Vokietijos. Nors 4 dešimtmetyje vyko prancūzų kultūros sklaida švietime, akademiniuose leidiniuose didesnis šios šalies praeities reprezentavimas neatsispindi²⁷⁵. Nė viename išskirtame leidinyje prancūzų istoriniai tekstai nėra dominuojantys, nors didesnis susidomėjimas matomas filosofijos, religijos ir socialinių mokslų spaudoje.

Dalis lentelėje pateiktų šalių ar regionų aprašyta panašiai kartų, tačiau jų praeitimi dažniau domėjosi skirtingi leidiniai. Rusijos arba SSRS vaizdavimas dažnesnis socialinių mokslų spaudoje ir *Karo archyve*. Tik literatūros istorijai skirtame *Darbai ir dienos* tai dažniausiai aprašyta šalis. Italijos ir Romos imperijos praeities aprašymai dažniausi filosofijos ir religijos mokslų periodikoje, daugiau dėmesio šiam regionui teikė ir žurnalas *Teisė* bei *Archivum Philologicum*. Anglijos praeitis rūpėjo tik žurnalams *Soter* ir *Ekonomika*, pirmu atveju tai dažniausiai anglų akademikų

²⁷⁵ VITKAUSKIENĖ, Vilhelmina, VALIUKIENĖ, Vitalija, „Prancūzų kalbos paplitimo Lietuvoje istorija ir dabartis“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2015, T. 3, p. 97.

biografijos, antru – anglų ekonomikos klasikų ir jų idėjų analizė. Lenkijos praeitis dėl ilgametės bendros istorijos daugiausia domino istorijos mokslo leidinius, daugiau dėmesio šiai šaliai teikiama ir socialinių mokslų spaudoje. Baltijos šalių praeities aprašymai, nors buvo paplitę kultūrinėje ir visuomeninėje spaudoje, akademinėje spaudoje domino tik socialinių mokslų, etnologijos ir kelis istorijos leidinius. Išskirtinai gausus tekstų skaičius *Teisėje* daugiausia susijęs su Latvijos ir Estijos teisine raida 2–3 dešimtmetyje, ypač kalbant apie bendrų sutarčių su Lietuva sudarymą, tad toks interesas greičiau rodo tuometines visuomenės problemas nei rimtesnį žurnalo istorinį interesą. Azijos ir Graikijos kategorijos pateiktos šiame sąrašė daugiausia dėl santykinai didelio filosofijos ir religijos mokslų intereso, kitur šie regionai aprašyti itin retai. Kiek dažniau ir daugiau skirtingų leidinių apėmė Skandinavijos šalių praeitis, rūpėjusi teisės, ekonomikos ir istorijos mokslams. Itin retai pasitaikė JAV ir kitų Amerikos žemynų valstybių praeities aprašymų: į *Soter* ši šalis pateko dėl kelių JAV akademikų biografijų ir tik socialiniuose moksluose, dažniausiai recenzijose, pristatyta JAV ekonominė ar teisinė raida (kitoms Amerikos šalims dėmesio beveik neskirta). Rečiausiai aprašytos Vidurio Europos šalys, neturinčios sienų su Lietuva, aptikti vos keli tekstai dažniausiai skirti Čekijos XIX–XX a. istorijai.

1.3.5. Chronologinis istorinių tekstų pasiskirstymas

Kaip ir pasaulėžiūrinių grupių kiekybinėje apžvalgoje, akademeinei spaudai būdinga Lietuvos istorijos aprašymo tendencija: kuo epocha arčiau teksto parašymo laiko, tuo daugiau tekstų jai aptarti skirta (Priedai. 31 lentelė). Šiuo požiūriu bent 38 proc. visų tekstų rašoma apie XX a. pradžią ir dažno istorijos pasakojimo tyrėjo jie turbūt būtų laikomi net ne istorijos tyrimo objektu. Dažniausiai XX a. Lietuvos istorijoje analizuotas bent penkiuose leidiniuose. XX a. istorija buvo suinteresuoti ne tik socialinių mokslų ar visuomeniniai žurnalai, bet ir specializuoti istoriniai leidiniai: *Karo archyve* daug dėmesio skirta Lietuvos nepriklausomybės karams aprašyti; *Mūsų senovėje* detalai nagrinėti ir prieškario lietuvių tautinio judėjimo įvykiai. Išskirtinai daug dėmesio XX a. Lietuvai (beveik 60 proc. visų Lietuvos istorijos tekstų) skyrė *LKMA SD*, jame daugiausia rašyta apie tarpukario Lietuvos rašytojus ir mokslininkus. Šitoks domėjimasis paskutinių dešimtmečių temomis, ko gero, panašus būtų matomas ir dabartinėje spaudoje, mokslo aktualumo reikalavimas užtikrina, kad ilgiau

trunkantys tęstiniai procesai ar su dabartimi glaudesnę ryšį turintys fenomenai dažniau nei senesnės epochos taptų tyrimų objektu.

XIX a. epocha Lietuvos istorijoje vaizduota dažniau ne bet kuri iki tol ir ji sudarė apie 31 proc. visų Lietuvos istorijos tekstų. Ši epocha daugiausia domino *Lietuvių tautą*, kalbotyros žurnalą *Tauta ir žodis*, literatūrai skirtą *Darbai ir dienos*, tautosakai skirtą *Mūsų tautosaka* ir *Teisių fakulteto darbus*. Iš istorinių leidinių vieninteliame *Mūsų senovė* tai buvo prioritetingė epocha, sudariusi daugiau nei pusę visų tekstų. Dažniausiai susitelkta ties keliomis temomis – Lietuvos raštijos istorija, kuri atskleista ryškesnių rašytojų ir poetų biografijomis ir konkrečių išlikusių šaltinių apžvalgomis (dažniausiai ši tema gvildenama kalbotyros leidiniuose), pristatytas spaudos draudimo laikotarpis, 1830–1831 m. ir 1863–1864 m. sukilimai (svarbiausia ši tema *Karo archyvu*), gausiai rinkta medžiaga svarbesnių XIX a. asmenybių biografijoms. Vienas šių leidinių leistas nuo 1907 m., jam XIX a. pab. buvo tai, kas tarpukario leidiniams buvo XX a. pradžia, tačiau vėlesnė periodika rodo išskirtinį domėjimąsi XIX a. Lietuva kaip tuometinės Lietuvos valstybės ir tautos ištakomis. Šios epochos tekstų gausa patvirtina A. Gaigalaitės teiginį apie šio laikotarpio svarbą, tačiau visai neatitinka P. Lasinsko pateikto tarpukario istorikų interesų lauko, kur XIX a. tyrimai pateikiami kaip dominę tik kelis profesionalus ir analizuoti tik socialinės ir istoriografijos istorijos tyrimų laukuose²⁷⁶.

Gausus atrodo ir ATR laikų pristatymas, sudaręs apie 21 proc. visų Lietuvos istorijos tekstų. Bent dviejuose leidiniuose (*Archivum Philologicum* ir *Lietuvos praeitis*) tai buvo daugiausia aprašytas laikotarpis, bet ir daliai kitos periodikos tai buvo santykinai svarbi epocha. Dažniausios temos – ankstyvoji lietuvių raštija (dažniau aptartos M. Mažvydo ir M. Daukšos asmenybės), Lietuvos ATR laikų vyskupai ir socialinės bei politinės istorijos siužetai. Šitoks kiekybinis pasiskirstymas, ypač įvertinant ir tai, kad istorijos mokslo leidiniai ATR epochai skyrė panašiai dėmesio kaip ir Viduramžiams, siūlytų suabejoti ankstesnėse apžvalgose teigtu tik dviejų epochų dominavimu – Lietuvos ir Lenkijos bendros valstybės laikotarpis nebuvo ignoruojamas bendrame mokslinės spaudos istoriniame pasakojime.

Viduramžių epocha Lietuvos istorijoje mokslo leidiniuose sudarė apie 8 proc. visų Lietuvos istorijos tekstų. Šis laikotarpis dažniausiai aptinkamas istorijos mokslo leidiniuose. *Praeitis* buvo mokslinis leidinys, kur apie Viduramžius rašyta daugiau nei apie kitas epochas, šalia verta paminėti ir

²⁷⁶ LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, 2004, p. 150–285.

Senovę bei *Athenaeum*, kur ši epocha buvo viena iš dažniausių tekstų temų. Socialinių mokslų, kalbotyros, etnologijos ir daugelyje filosofijos ir religijos leidinių (išskyrus *Soter*) apie Lietuvos Viduramžius beveik nerašyta. Dažniausiai pasitaikančios Viduramžių temos – politinė istorija, kurioje ypatingą vietą užėmė Vytauto Didžiojo figūra ir kiti kunigaikščiai, ši tema sudaro beveik visus šios epochos tekstus istorijos mokslo leidiniuose. Šitoks Viduramžių epochos vaizdinys nekvestionuoja tarpukario visuomenėje vyravusio Maironio istorinio pasakojimo (vėliau kiek pakoreguoto A. Šapokos red. *Lietuvos istorijoje*), kur Viduramžiams suteikiama išskirtinė aukso amžiaus vieta²⁷⁷. Aptariami leidiniai yra moksliniai ir neatspindi pagrindinių visuomenės nuostatų, be to, yra tikimybė, kad dauguma į tyrimą įtrauktų tekstų nekuria jokio vientiso istorinio pasakojimo.

Mažiausiai mokslinėje spaudoje rašyta apie Lietuvos priešistorę. Šios epochos aprašymai sudarė apie 5 proc. visų atvejų. Šis skaičius, turint galvoje, kad archeologija sudarė 26 tekstus, o epochai moksliskai tirti nebuvo šaltinių, yra suprantamas. Aprašoma epocha suinteresuotus leidinius galima suskirstyti į keturias grupes – kalbotyros leidiniuose domėtasi lietuvių ir baltų prokalbe, istoriniuose leidiniuose dažniau aprašyta baltų genčių istorija ir naujesni archeologiniai atradimai iš šio laikotarpio, o *Lietuvių tautoje* J. Basanavičiaus dėka daug vietos skirta lietuvių kilmės teorijai ir priešistorės hipotezėmis paremtiems mitams. Beveik visiems leidiniams ši epocha buvo santykinai nesvarbi, išskyrus du leidinius *Lietuvių tauta* ir *Mūsų senovė*, kuriuose priešistorė kiekibiškai svarbesnė už Viduramžius ar ATR epochą.

Leidinius pagal Lietuvos chronologijos pasiskirstymą galima padalyti į šias grupes: 1) prezentistiniai: juose visai nerašoma apie priešistorę, vos keli tekstai apie Viduramžių ir ATR laikus, truputį daugiau tekstų skirtų XIX a. ir didžiausia istorinių tekstų dalis (daugiau nei 50 proc.) apima paskutinius 30 metų. Šiai kategorijai galima priskirti leidinius: *Ekonomika*, *Teisė*, *Karo archyvas*, *LKMA SD*, *Tautosakos darbai*; 2) orientuoti į XIX a.: šiuose leidiniuose gausiausia tekstų dalis – XIX a., truputį mažiau dėmesio skiriama XX a., ATR laikai ir Viduramžiai aprašomi itin retai. Šiai grupei galima priskirti: *Darbai ir dienos*, *Tauta ir žodis*, *Mūsų tautosaka*, *HMFR*, geriausias šios grupės pavyzdys – *Mūsų senovė*; 3) LDK ir ATR istorija suinteresuoti leidiniai, daugmaž atitinkantys ir profesionalių istorikų interesus

²⁷⁷ GIEDA, Aurelijus, *Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje, 1904–1940 m.*, daktaro disertacija, 2013, p. 404–406.

kanoną²⁷⁸, juose daug dėmesio skiriama laikotarpiams iki XIX a., prie tokių galima priskirti istorinius leidinius *Praeitis*, *Senovė*, *Lietuvos praeitis*, religijos mokslo žurnalą *Soter*, kalbotyros leidinį *Archivum Philologicum*, *Lietuvių tautą*, kiek mažesniu mastu: *Tauta ir žodis*, *Athenaeum*.

Užsienio šalių istorija (Priedai. 32 lentelė) chronologiškai pasiskirsto daug netolygiau nei lietuvių ir daugiau nei pusė (56 proc.) visų tekstų skirta XX a. Kaip ir Lietuvos istorijos, šios epochos tekstai labiausiai rūpėjo daliai leidinių (10 iš 20), gausiausiai šios epochos reiškiniai aprašyti kiekybiškai ryškiausiuose leidiniuose – *Soter*, *Logos*, *Ekonomika*, *Teisė*, *Karo archyvas*. XX a. istorijoje daugiausia dėmesio buvo skiriama užsienio šalių mokslininkų biografijoms (tai ypač būdinga filosofijos ir religijos leidiniams) arba specifinei leidinio temai (teisės, ekonomikos ar karo istorijai). Be Pirmuoju pasauliniu karu susidomėjusio *Karo archyvo* ar ne Lietuvoje esančiomis lietuvių etninėmis teritorijomis suinteresuotame *Mūsų senovė*, kitoje istorijos mokslų periodikoje XX a. istorija visai nefigūravo.

XIX a. sudarė apie 16 proc. visų užsienio istorijos tekstų, ši epocha buvo antra pagal dažnumą, labiausiai rūpėjo socialiniams mokslams. Jos aprašomos temos beveik tokios pat kaip ir XX a.: dažnos asmenybių biografijos, kur didesnę dalį sudaro mokslininkai ir dvasininkai, rašytojai, analizuojamos nuo XIX a. prasidėjusios socialinės problemos. *Darbai ir dienos* daugiau dėmesio skyrė šio amžiaus rašytojų ir poetų biografijoms, istorijos mokslo leidiniai dažniau nerodė didesnio susidomėjimo aptariama epocha, dalis tekstų buvo įvairių užsienio tyrimų recenzijos. Didesnį interesą rodė *Karo archyvas*, jam labiau rūpėjo Napoleono epocha, ir *Mūsų senovė* (kur aprašyti tik įvykiai ir regionai, detaliau susiję su XIX a. Lietuva).

Naujųjų laikų istorija skurdesnė, ji tesudarė 9 proc. tekstų, vos vieną leidinį (*Lietuvos praeitis*) galima laikyti daugiausia rašiusiu būtent apie šią epochą. Tačiau ir jo tekstai – beveik vien užsienio istorikų (daugiausia lenkų, čekų ir vokiečių) monografijų recenzijos, o ne autentiški tyrimai. Daugiau apie šį laikotarpį rašė *Teisė*, ji labiau orientavosi į socialinę ir teisės istoriją (daugiau dėmesio Skandinavijos šalims matoma ir istoriografijoje²⁷⁹).

Mažiausiai tekstų būta apie Viduramžius (beveik 6 proc.), daugumai leidinių tai buvo visai neaktualus laikotarpis. Apie Viduramžius daugiau

²⁷⁸ LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, 2004, p. 172–198.

²⁷⁹ GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra, „Skandinavijos istorija lietuvių periodikoje 1918–1940 metais“, in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, 2004, p. 113.

rašyta *HMFR*, tačiau epocha pateko dėl Levo Karsavino *Europos kultūros istorijos*. Išskirtinio dėmesio reikalauja *Praeitis*, kurioje tai prioritentinė užsienio istorijos epocha. Leidinyje daugiausia kalbama apie Viduramžiais Lietuvą aplankiusius ir aprašiusius užsieniečius²⁸⁰. Bendrai mokslinėje spaudoje apie Viduramžius (ne Lietuvoje) daugiausia rašė tik religinės pakraipos leidiniai (*Soter, Logos*), kuriems rūpėjo šios epochos šventieji, filosofai, popiežiai, o istorijos mokslas didesnę interesą siejo tik su galimybe pateikti objektyvesnę Lietuvos Viduramžių vaizdinį.

Antikos laikų istorija sudarė apie 15 proc. visų tekstų. Bent keturių leidinių tai buvo dažniausiai aprašyta istorinė epocha, ji buvo itin svarbi religijos ir filosofijos mokslų leidiniams. Socialiniuose moksluose išsiskiria *Teisė*, joje šiek tiek rašyta apie Romos imperijos ir Senojo testamento laikų teisėkūrą. Kalbotyros leidiniuose į šią epochą daugiausia patenka indoeuropiečių prokalbės analizė. *Soter*, atmetus supažindinimą su XX a. religijotyros ir archeologijos mokslininkais, Antikos laikų tekstai sudaro didžiausią mokslinių straipsnių dalį. Leidinyje ši epocha pristatyta itin plačiai – analizuota ne tik ankstyvosios krikščionybės ar žydų istorija, bet ir įvairios Artimųjų Rytų religijos. Kaip teigiama istoriografijoje, *Soter* pateikė bene objektyviausią Antikos laikų religijos vaizdinį to meto Lietuvoje²⁸¹. Iš kitų humanitarinių leidinių didesniu dėmesiu Antikai išsiskiria *HMFR*, leidinyje dažniau publikuoti tekstai apie senovės Graikiją, jos kultūrą, filosofus, šiai epochai priskirtos Jurgio Baltrušaičio ir Marijos Rudzinskaitės-Arcimavičienės studijos.

Kaip ir Lietuvos istorijos, verta užsienio istorijos tekstus chronologijos požiūriu suskirstyti į kelias grupes. 1) Prezentistinę grupę (kur absoliuti dauguma tekstų skirta XX a., o senesni laikai nei XIX a. beveik neaprašomi), sudarė 5 leidiniai: *LKMA SD, Karo archyvas, Ekonomika, Teisė, Tautosakos darbai*. Prie šios grupės, atsižvelgiant į žurnalo leidybos laikotarpį, verta priskirti ir *Mūsų senovę* bei *TFD*; 2) Naujųjų laikų ir Viduramžių epochos grupei priskirti leidiniai, kuriuose rodoma daugiau dėmesio kuriai nors iš šių epochų, tačiau beveik nerašoma apie Antikos laikotarpį. Galima priskirti istorijos mokslo leidinius *Praeitis, Lietuvos praeitis*, iš dalies *Athenaeum*,

²⁸⁰ Petras Klimas, „Ghillebert de Lannoy. Dvi jo kelionės Lietuvon Vytauto Didžiojo laikais (1413–14 ir 1421 metais)“, in: *Praeitis*, 1933, 2 T., p. 94–157; Petras Klimas, „Ambrosio Contarini. Venecijos ambasadorius Lietuvoje (1474–1477)“, in: *Praeitis*, 1933, 2 T., p. 158–182; Adolfas Šapoka, „Jeronimas Pragiškis ir jo kelionė Lietuvon“, in: *Praeitis*, 1933, 2 T., p. 252–290.

²⁸¹ NOREIKA, Dainius, „Senovės istorijos žinių sklaida žurnale „Židinys“ 1924–1940 m.“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2013, T. 2, p. 20.

Darbus ir Dienas; 3) Antikos istoriją analizuojantys tekstai. Būdingiausias leidinys šioje grupėje – žurnalas *Soter*, taip pat dera priskirti kalbotyros leidinius *Tauta ir žodis*, *Archivum Philologicum*, humanitarinių mokslų leidinius: *HMFR*, *Senovė*.

Apibendrinimas

Tekstų pasiskirstymą atspindintis linijinis grafikas (34 lentelė) rodo, kad apžvelgtas laikotarpis (1904–1944 m.) žymi istorijos tekstų požiūriu galbūt rimčiausią kiekybinį progresą Lietuvos istorijoje, kuomet nuo vos kelių dešimčių publikacijų per metus pereita iki tūkstančio publikacijų ir daugiau. Tai nėra linijinio progreso pavyzdys ir tikriausiai tik besikuriant Lietuvos valstybei (1918 m.) istorija buvo išties svarbi visoms visuomenės grupėms, tačiau tarpukario atminties kultūra, vertinant tematiniais ir chronologiniais kriterijais, buvo įvairesnė, skaitanti žmonių dalis ir pati spauda gerokai gausesnė ir spalvingesnė, aprėpianti daugiau tiek užsienio, tiek Lietuvos istorijos temų. XX a. I pusės Lietuvos visuomenės istorinė atmintis, kiek ją galima pažinti iš periodinės spaudos kiekybinių duomenų, nepalyginamai dažniau sutinkama ir tikriausiai svarbesnė buvo akademinuose, moksliniuose leidiniuose, o ne plačiai visuomenei skirtose periodikoje.

Kiekybinė apžvalga leidžia motyvuotai skirti Lietuvos visuomeninę periodinę spaudą mažiausiai į keturias grupes, suskirstytas pagal pasaulėžiūras. Per visą analizuojamą laikotarpį matyti kiekvienos grupės savitumas: išskirtinis dėmesys specifiniams įvykiams ar asmenybėms, unikalūs santykis su tam tikromis istorijos tematinėmis kategorijomis, chronologiniais laikotarpiais. Svarbūs grupių skirtumai dinamiškai išryškėja tarpukario laikotarpiu, kuomet kai kurios pasaulėžiūros imasi labiau integruoti užsienio šalių istorijos vaizdinius ir apima platesnį aprašomų asmenybių spektrą. Kiekybiškai matyti ir grupių tarpusavio ryšiai, ir bendras laikotarpio atminties kultūros fonas, susitelkęs daugiausiai į politinę ir socioekominę istoriją, europocentriškas, labiausiai besidomintis paskutiniųjų 100 metų praeitimi.

Labiausiai išplėtotų keturių tyrime išskirtų pasaulėžiūrų istorinė atmintis iš esmės papildoma Lietuvą okupavusių režimų ir akademinės periodikos apžvalgomis. Šiose periodinės spaudos grupėse tarsi vystomi kitur tik bendrais štrichais pristatomi atminties *projektai*: priešistorės ir ATR laikų sureikšminimas Viduramžių sąskaita, rusocentristinė istorinė perspektyva, tuo tarpu akademiniai leidiniai siūlo kai kurias integruotas kalbos,

literatūros, religijos, filosofijos, ekonomikos, teisės ar folkloro istorijos perspektyvas. Šios pozicijos unikalios, bet matyti ir akivaizdus ryšys tarp istorijos mokslo ir visuomeninės spaudos kiekybinių rodiklių. Tai rodytų, kad istorikų indėlis į tuometinę atminties kultūrą visgi buvo reikšmingas, bet anaip tol ne visoms analizuojamoms grupėms.

2. ISTORINIAI PASAKOJIMAI LIETUVOS PERIODINĖJE SPAUDOJE: POLITINIŲ PASAULĖŽIŪRŲ PERSPEKTYVA 1904–1918 METAIS

2.1. Pirmieji legalūs lietuvių periodiniai leidiniai lietuvių kalba

Kadangi tyrime pirmieji du legalūs Lietuvos laikraščiai lietuvių kalba (*Lietuvių laikraštis* ir *Vilniaus žinios*) nebuvo priskirti konkrečiai pasaulėžiūrai, jų propaguoti istoriniai pasakojimai aptariami pirmajame poskyryje. Iki spaudos draudimo panaikinimo pasirodęs Tilžėje leistas žurnalas *Darbininkų balsas* taip pat įtrauktas į tyrimą ir leistas panašiu laikotarpiu, bet analizuojamas kaip socialdemokratų srovės periodikos dalis.

Pirmasis legalus lietuvių periodinis leidinys *Lietuvių laikraštis* buvo leidžiamas nuo 1904 gruodžio 1 d. iki 1906 m. sausio 19 d., Sankt Peterburgo Lietuvių ir žemaičių labdarybės draugijos ir Dvasinės akademijos profesorių iniciatyva. Dėl jo redaktorių nėra iki galo sutariama, tačiau paprastai įvardijami K. Vairas-Račkauskas arba J. Mačiulis-Maironis. Nors leidinį pagal šias charakteristikas būtų galima priskirti katalikų srovei, tačiau jo turinys spaudos tyrėjų dažnai įvardijamas kaip nepartinis ar bent jau vengiantis pabrėžti katalikiškumą²⁸².

Istoriografijoje pasitaiko nuorodų į išskirtinį leidinio santykį su Lietuvos istorija: pirmajame numeryje planuota atspausinti stilizuotą ažuolą, Gedimino pilį ir Vytautą Didįjį, matomas didesnis nei kitų leidinių teikiamas dėmesys istorinių asmenybių ir tautinio atgimimo veikėjų iliustracijoms, Lietuvos miestų (ypač Kauno) aprašymams²⁸³. Nors kiekybinis tyrimas rodo, kad šis leidinys istorinių publikacijų gausa neišsiskyrė iš kitų laikraščių ar savaitraščių, tačiau detalesnė ryškesnių publikacijų analizė galbūt leis įžvelgti šiame pirmajame leidinyje didesnę istorijos reikšmę.

1904–1909 m. leistas ir pirmasis Lietuvoje laikraštis lietuvių kalba *Vilniaus žinios*. Leidinio įsteigėjas Petras Vileišis jį stengėsi išlaikyti nepartinį ir pritraukti kuo daugiau skaitytojų, kurį laiką tai tikrai buvo įtakingiausias ir labiausiai skaitomas Lietuvos leidinys lietuvių kalba, netgi

²⁸² GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 21–22.

²⁸³ SURBLYS, Alvydas, ZAKARAVIČIŪTĖ, Agnė, RUDMINAITĖ, Edita, „Lietuvių laikraštis“ – pirmas legalus periodinis leidinys po spaudos draudimo“, in: *Kauno apskrities viešoji biblioteka*, 2016, [interaktyvus] prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<https://knyga.kvb.lt/lt/parodos/vienos-knygos-parodos/item/83-lietuviu-laikraštis-pirmas-legalus-periodinis-leidinys-po-spaudos-draudimo>>

kartais teigiama, jog būtent šis leidinys pripratins lietuvius skaityti. Toks skirtingų ideologinių srovių derinimas buvo panašus į aptinkamą *Auszroje*²⁸⁴, šiuo požiūriu leidinys yra labiau nutolęs nuo aiškiau ideologiškai išreikštų *Varpo*, *Tėvynės Sargo* ar *Darbininkų balso*. Kartu svarbu pabrėžti ir išskirtinę leidinio reikšmę bent dviem lietuvių politinėms partijoms. Visų pirma laikraščio redakcija buvo Tautiškosios lietuvių demokratų partijos pradžia, jame ne tik išspausdintas pirmasis partijos pristatymas visuomenei, bet ir, kaip pažymima istoriografijoje, – juodraštinuose partijos įstatų variantuose būtent *Vilniaus žinios* įvardijamos partijos spaudos organu, nors dėl redaktoriaus nuostatų laikraštis ilgainiui netapo partiniu, bent iki 1906 m. jame išskirtinę vietą užėmė būtent šios partijos atstovų publikacijos²⁸⁵. Vėlesnė leidinio kryptis kartais įvardijama kaip kairesnė²⁸⁶, jame pradėjo rašyti ir socialdemokratai, tačiau glaudžiausiai jis buvo susijęs su Lietuvos (lietuvių) demokratų partija. Būtent su jų ideologija leidinį nuo 1907 metų sieja partijos istorijos tyrėjas Rimantas Miknys²⁸⁷. Įvertinant, kad tai buvo vienas iš įtakingiausių lietuviškų laikraščių 1905 m. Didžiojo Vilniaus seimo metais, o tekstų autoriai buvo susiję tiek su kairesnėmis, tiek dešinesnėmis politinėmis srovėmis, leidinį nuspręsta aptarti nepriskiriant konkrečiai pasaulėžiūrai.

Istorija, kaip matėme kiekybiniame tyrime, sudarė gana svarbią publikacijų dalį, o ir pats leidėjas istorinėms publikacijoms skyrė daug dėmesio: „piršo abstraktų XIX a. pabaigos patriotizmą ir praeities meilę“²⁸⁸. Kaip ir *Lietuvių laikraštyje*, istorinėmis temomis čia rašė tokie autoriai kaip Jonas Basanavičius ir Mečislovas Davainis-Silvestraitis, tad būta ir tam tikrų panašumų tarp leidinių. Šiuo požiūriu abiejų pirmųjų lietuviškų leidinių palyginimas istorijos aspektu galbūt leis identifikuoti ir bendresnius skirtingų pasaulėžiūrų požiūrio į praeitį susikirtimo taškus.

²⁸⁴ STALIŪNAS, Darius, „Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m.“, in: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgaime XIX šimtetyje*, 2015, p. 142.

²⁸⁵ „Tautiškosios lietuvių – demokratų partijos dokumentai“ (parengė Rimantas Miknys ir Egidijus Motieka), in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 1, Vilnius, Sietynas, 1990, p. 173–174.

²⁸⁶ „kol dienraštis dar nebuvo aiškiau pakrypęs kairėn, jame bendradarbiavo M. Pečkauskaitė-Šatrijos Ragana“, Žr.: GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 26.

²⁸⁷ „LDP, leisdama „Lietuvos ūkininką“, „Lietuvos žinias“, jų priedus „Vilniaus žinios“ (1907–1909), „Varpas“ (1913–1914), propagavo savo idėines-politines nuostatas“. Žr.: MIKNYS, Rimantas, „Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 10, 2001, p. 169.

²⁸⁸ GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 25.

2.1.1. Nuo lingvистinės prie politinės tautos

Darius Staliūnas, analizuodamas viena iš pirmųjų žurnalų lietuvių kalba, skirtą Rusijos imperijos lietuviams *Auszrq*, pabrėžė, jog šio leidinio centre jau buvo tauta, ir ji buvo „pagrindinis veikiantis istorijos subjektas“²⁸⁹. Šioji tauta *Auszroje* buvo suvokiama kaip bendruomenė, kalbanti lietuviškai, – kalba buvo svarbiausias viso tautiškumo požymis.

Lietuvių laikraščio įvadiniame redakcijos žodyje teigiama: „Spaudai mums leidus, pradedame naują erą, stodami į kultūros darbą ant lygių su kitomis tautomis tiesų (...). Norėtume, kad šis laikraštis (...) tarnautų neatskiriam kokiam luomui bet Lietuvos visuomenei.“²⁹⁰ Nors šiame tekste net neužsiminta apie praeities tyrimus ir pateiktas į dabartį ir ateitį orientuotas etinis, edukacinis leidinio uždavinys: „neužtenka mums surast savo gyvenimo ydas, bet reikia jas mokėt prašalint“, bet galima identifikuoti pagrindinį leidinio adresatą: kreipiamasi į tautą, sudarytą iš visų socialinių sluoksnių.

Tauta yra dažniausiai pasikartojantis visų atrinktų istorinių tekstų subjektas *Lietuvių laikraštyje*. Ji ne tik XIX a. Lietuvos istorinių siužetų ir net asmenybių biografijose dominuojantis subjektas²⁹¹, ji iškyla ir beveik visuose Lietuvos Viduramžių laikų aprašymuose, kur Kęstutis „iš tėvynės meilės sukėlęs visą tautą kariavo“²⁹², o Vytautas „nebuvo nei Gudas, nei Lenkas, nei Vokietys, bet grynas Lietuvis“²⁹³. Tauta tampa centrine sąvoka ir leidinyje gana retuose užsienio šalių istorijos aprašymuose. Straipsnis „Apie Japoniją“, tai aprašymas apie „vieną tautą Azijoje“²⁹⁴, o vokiečių lingvisto Georgo Sauerweino vienas iš esminių biografijos bruožų „užtarė ir prijautė ne tik vieniems lietuviams, – jis pritarė taipgi ir visoms kitoms, kylančioms iš apmirimo tautoms“²⁹⁵. Be tautos, istoriniuose tekstuose, panašiai kaip ir *Auszroje*, itin dažnai iškeliama lietuvių kalbos ir literatūros veiksnys. Tai

²⁸⁹ STALIŪNAS, Darius, „Lietuvos idėja *Auszroje*“, in *Archivum Lithuanicum*, 2013, T. 15, p. 273.

²⁹⁰ „Lietuvių laikraštis“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904-11-18, p. 1.

²⁹¹ „Lietuviškųjų raidžių klausimas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 1, p. 6; M. Davainis-Silvestraitis, „Teodoras Narbutas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 3, p. 30; M. Davainis-Silvestraitis, „Simanas Daukantas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 4, p. 40; „Gediminas ir Vilnius“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 24, p. 327.

²⁹² „Keistuto myris Krevos pilyje“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 5, p. 56.

²⁹³ „Vytautas Didysis – Aleksandras I“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 35, p. 503.

²⁹⁴ „Apie Japoniją“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 32, p. 454.

²⁹⁵ Jurgis Šaulys, „D-ras Georg Sauerwein“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 10, p. 117.

neturėtų stebinti, panaikintas spaudos draudimas lietuvių kalba paskatino refleksijas apie tai, kodėl būtent lotyniškas raštas ir lietuvių kalba yra tautai svarbūs²⁹⁶. Tačiau leidinyje neretai atkartojamas ir J. Basanavičiaus beleidžiant *Auszrą* propaguotas senojo lietuviško rašto iki krikščionybės įvedimo diskursas²⁹⁷. Vienaime tekste teigiama, jog šis raštas buvo: „suvis atskiras ir į kitus nepanašus“²⁹⁸. Kitur jis perskaitomas kaip Mindaugo laikų lotyniškas įrašas lietuvių kalba²⁹⁹. Šalia to nušviečiama ir krikščioniška kalbos reikšmė tautai: „išlaikymas lietuviškosios kalbos yra išlaikymas tos krikščioniškosios vjeros, kurią ponas ciesorius visiems savo padonams, netiktai vokiečiams, išlaikyti nori“³⁰⁰. Ši mintis, nors, žinoma, nebuvo oficiali leidinio pozicija, leidžia įžvelgti ir tam tikrus pokyčius po *Auszros* istorinio subjekto atsiradimo. Nors tauta ir kalba yra istorinio pasakojimo centrai, sena ir unikali kalba nebūtinai reiškia krikščionybės iškeitimą į tautiškumą: tiek G. Sauerwein, tiek sektinas M. Valančiaus pavyzdys³⁰¹ akcentuoja kalbos ir religijos jungtį.

Vilniaus žinios taip pat prasideda pareiškimu, kad tai tautos laikraštis: „Dabar mes, lietuviai, nebesijausime teip apleistais, kai tatai buvo iki šiolei.“³⁰² Kartu redakcijos žodyje brėžiama ir tam tikra istorinė perspektyva, primenant svarbiausius XIX a. Lietuvos istorijos veikėjus, pabrėžiant būtent jų lietuviškumą. Todėl laikraštyje tauta yra centre beveik visais atvejais aprašant XIX a. tautinio atgimimo laikotarpį³⁰³, daugelyje tekstų apie

²⁹⁶ „Lietuviškųjų raidžių klausimas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 1, p. 6; A. Jakštas, „Lietuvių klausimas lenkų literatūroje“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 19–20; Nr. 21, p. 262;

²⁹⁷ Plg. Jonas Basanavičius, *Iš priežasties atradimo Lietuvoje raszyto akmens*, Tilžė, 1885, 16 p.

²⁹⁸ M. Davainis-Silvestraitis, „Apie senovės lietuvišką raštą“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 6–7, p. 72.

²⁹⁹ „Runos“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 40, p. 581.

³⁰⁰ Jurgis Šaulys, „D-ras Georg Sauerwein“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 11, p. 130.

³⁰¹ „Jam [Valančiui] be vyskupaujant pastatyta ir atnaujinta daugel bažnyčių, įvestas priverstinas lietuviško skaitymo mokslas, kurs paskiaus įėjo į tautos paprotį (...). Valančiauskis išmokė Žemaičius skaityti ir melstis iš knygos“. Žr.: „Vyskupas Motiejus Kazimieras Valančius“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 6–7, p. 75.

³⁰² „Pirmasis numeris“, in: *Vilniaus žinios*, 1904-12-10, p. 1.

³⁰³ Augštaitis, „Auszra“ ir aušrininkai“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-04-28, p. 2–3; Gvazdikas, „Kodėl nekovoja? Iš Prūsų Lietuvos gyvenimo atbalsiai“, in: *Vilniaus žinios*, 1908-02-17, p. 2–3; „Iš M. Muravjovo veiklumo“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-06-21, p. 2

Lietuvos priešistorės laikus³⁰⁴, kuomet baltų gentys yra siejamos su tautomis ir samprotaujama apie latvių, prūsų ir lietuvių vienybę, kai kuriuose straipsniuose apie Viduramžių laikų Lietuvą³⁰⁵, sulietuvinamos ir tokios asmenybės kaip Tadas Kosčiuška³⁰⁶. Tačiau šiame leidinyje jau gerokai mažiau dėmesio teikiama kalbai³⁰⁷ ir vis dažniau šalia tautos istorijos atsiranda ir tautą papildantis valstybės istorijos aprašymas. Valstybingumo veiksnys, nors matomas ir *Lietuvių laikraštyje*³⁰⁸, čia užima gerokai svarbesnę vietą ir yra įprastas tekstuose apie konkrečias vietas, miestus ar pilis, visi jie visų pirma pristatomi kaip Lietuvos, kartais „visos Lietuvos“ objektai³⁰⁹. Valstybinėmis kategorijomis derinant su tautiškėmis aprašomi Lietuvos ir Lenkijos santykiai, pasirašant Liublino uniją, taip atsakomybę numetant Lietuvos valdovams ir bajorams³¹⁰, valstybė atsiduria centre visuotinės istorijos tekstuose³¹¹. Be to, *Vilniaus žiniose* bent kelis kartus istorijos veikėju tampa žemaičiai, paprastai suvokiami kaip lietuvių grupė, panašus santykis matomas ir senovės prūsų aprašymuose, kur šie irgi apibendrinant įvardijami kaip lietuviai³¹². XIX a. epochai skirtuose tekstuose matomas ir netautinis mąstymas, istoriniu veikėju pasirenkant žmogų ar žmones, tokie straipsniai būdingesni kairesnės pasaulėžiūros autoriams – Žemaitės atsiminimuose iš baudžiavos laikų, V. Firsov

³⁰⁴ G-ys, „Keli žodžiai iš Lietuvos praeities“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-08-03, p. 2–3; Poškiečių Antanas „Latviai“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-02-20, p. 2.

³⁰⁵ Petras Vileišis, „Trumpa Lietuvos istorija“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-11, p. 2–3; „Iš mūsų praeities. Totorių nuo Vakarinės Europos atgręžimas“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-19, p. 1.

³⁰⁶ „Savo lietuvių Tadas Kosčiuška mėgsta pabrėžti, kiekvienai progai atsitikus“. Žr.: Vl. Paliukonis, „Generolas Tadas Kosčiuška ir caras Aleksandras I“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-09-14, p. 2.

³⁰⁷ Vienas iš nedaugelio tekstų: J. Basanavičius, „Apie senovės lietuvių dailę ir raštą“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-11-10, p. 2–3.

³⁰⁸ Pvz.: M. Davainis-Silvestraitis, „Keistutis“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 16, p. 213.

³⁰⁹ „Krėvos pilis“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-09-18, p. 3; „Biržai“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-09-13, p. 3.

³¹⁰ „Unijos norėjo lenkai, nes jiems ji buvo reikalinga ir naudinga. Uniją priėmė Lietuvos valdovai o pagalios ir bajorija, nes sąlygos juos prie to verste vertė“, Žr.: S. M. „Lietuviškai-lenkiškoji unija“, in: *Vilniaus žinios*, 1909-02-07, p. 2.

³¹¹ A. Leontiev, „Teismas ir jo nepriklausomybė“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-03-19; p. 2–3.

³¹² Liudv. Krzywickis, „Žemaičių pilis“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-01-19, p. 2; „Skaitymai apie Žemaitijos praeitį ir tautos klausimą“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-12-08, p. 3–4; Petras Vileišis, „Trumpa Lietuvos istorija“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-11, p. 2–3.

straipsnyje apie mokyklas Suomijoje, taip pat Kazimiero Jokanto tekste apie D. Poškos užuojautą vargšams žmonėms baudžiauninkams³¹³. Žmogus visais šiais atvejais suprantamas kaip vargstančios neturtingos liaudies sinonimas ir nesietinas su visais luomais ir klasėmis.

Istorijos veikėjo požiūriu, jei *Lietuvių laikraštis* vis dar tęsia *Auszros* tautos su išskirtine kalba istoriją, *Vilniaus žiniose* jau galima aptikti platesnį ir įvairesnes pasaulėžiūrines grupes atitinkantį veikėjų spektrą, kuriame išskirtinę vietą šalia tautos jau užima Lietuvos valstybingumo istorija.

2.1.2. Svarbiausi istoriniai laikotarpiai: dvejopas senosios Lietuvos kultas

Kiekybiniame tyrime buvo parodyta, kad *Lietuvių laikraštis* buvo vienas iš nedaugelio leidinių, kuriame Lietuvos Viduramžių ir ATR laikai aprašyti panašiai kartų, o daugiausiai dėmesio buvo skiriama XIX amžiaus Lietuvos istorijai (10 priedas). Tačiau pažvelgus į tekstų turinį, dera pabrėžti, jog daug įtrauktų tekstų yra tęstiniai, didelė dalis aprašo tik istorinės epochos metu įkurtą vietą ar reiškinių, neatskleisdami ryškesnio epochos įvertinimo, o dalis istorinių epochų yra vertinamos prieštaringai arba neigiamai. Todėl leidinyje vyrauja tradicinis istorinis didysis naratyvas³¹⁴; pasakojimo centre – Lietuvos Viduramžių laikai su herojais kunigaikščiais. Paskiri tekstai linksta idealizuoti ir Lietuvos priešistorę, tačiau ji pristatoma abstrakčiai ir kartais supriešinama su istorinėmis tautomis „tas ramus, tas lėtas Lietuvos liaudis tupi savo giriose, aria savo dirvas, punckas, medžioja, žvejoja ir dainuoja... Ant historiškojo horizonto jis pasirodo tiktai pradžioje XIII amžiaus“³¹⁵. Visavertiškas lietuvių tautos suklestėjimas siejamas su XIV a. kunigaikščiais – Gediminu, Algirdu, Kęstučiu ir Vytautu. Gediminas įvardijamas Lietuvos

³¹³ V. Firsov, „Žmonių mokyklos Finijoje“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-01-27, p. 1; Žemaitė, „Baudžios atminimai“, in: *Vilniaus žinios*, 1908-08-29, p. 2–3; 09-02, p. 2–3; [K. Jokantas] K. Miškonis, „Dionizas Poška“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-01-11, p. 3–4.

³¹⁴ „visuotinai pripažįstama samprata, kad Lietuvos istorija tarp Vytauto laikų ir XIX a. tautinio atgimimo yra tik plonas konspektas lyginant su „karžygių“ ir „Atgimimo“ epochomis“ Žr.: BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Lietuvos istoriniai „didieji pasakojimai“ ir Vilniaus paveldas“, in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*, 2009, p. 15–16.

³¹⁵ Dr. Vincas Pietaris, „Tamsūs mūsų laikai istorijos nuo Mendaugo iki Gediminui“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 22 p. 290.

suvienytoju³¹⁶, Algirdas geru kovotoju ir naujų teritorijų užkariautoju³¹⁷, Kęstutis karys, skatinęs lietuviškumą³¹⁸, o „Vytauto viešpatavimas yra visurgarbingiausias Lietuvių istorijoje. Niekados Lietuva, nei pirm, nei paskui ne buvo taip tvirta, kaip laikuose Vytauto viešpatavimo; todėl tai tas laikas ir gali vadintis apogėja Lietuvių darbų.“³¹⁹ Viduramžių epochos leidinyje beveik negalima atskirti nuo konkrečių asmenybių veiklos ir politinių užkariavimų bei tautiškumo saugojimo nuo priešų. Tekstai beveik nieko nepasako apie kultūros ar socialinius, ekonominius pokyčius.

Leidinyje kiekibiškai išsiskyręs laikotarpis po Liublino unijos figūruoja kaip geresni laikai tik paskirų miestų istorijose. Kaunas ir Biržai – kultūros, prekybos centrai ir didesnės dalies žmonių gyvenama vieta tampa tik XVI–XVIII a., bet amžiai nematomi kaip vientisi laikotarpiai, o dažniau nuolatinį svyravimų laikai, kur prekybos pakilimą lydi miesto sudeginimas³²⁰. Svarbu pažymėti, kad šiuose tekstuose nefigūruoja lietuviybės bei tautiškumo veiksnys ir dažniausiai pakilimas traktuojamas kaip kultūrinis, demografinis ar ekonominis miestų klestėjimas, tad požiūris į senesnius Lietuvos istorijos laikus kaip tautai geresnius nėra kvestionuojamas. XIX a. Lietuvos istorijos aprašymai beveik visi palydimi žodžių „atbudimas“, „atgimimas“, „užgimimas“³²¹, tokį įvertinimą galima pavadinti pozityviu, tačiau paprastai šis procesas pateikiamas ne kaip baigtinis XIX a. vaizdinys, bet tebevykstantis. Laikotarpio dviprasmišką vertinimą palydi ir itin niūrūs spaudos draudimo epochos aprašymai³²², neleidžiantys XIX a. matyti kaip atsvaros kunigaikščių laikams.

³¹⁶ „Po mirimo 1339 m. didžiojo kunigaikščio Gedimino, kuris Lietuvą suvienijo“. Žr.: M. Davainis-Silvestraitis, „Keistutis“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 16, p. 213.

³¹⁷ M. Davainis-Silvestraitis, „Algirdas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 21, p. 277.

³¹⁸ „Keistuto myris Krevos pilyje“, in: *Lietuvių laikraštis*, Nr. 5, p. 56.

³¹⁹ „Vytautas Didysis – Aleksandras I“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 35, p. 502.

³²⁰ „Nuo to laiko [1589 m.] Biržai vėl atsitiesė ir tapo galingais, kaip buvo“. Žr.: Martynas Yčas, „Biržai“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 37, p. 537; „Aukščiausio laipsnio gerovės Kaunas pasiekė XVIII šimtetyje. Pirklystė jo tuomet siekė milijono dukatų“. Žr.: I. P. Gab-ys, „Iš Kauno praeities“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 25, p. 339.

³²¹ A. Jakštas, „Lietuvių klausimas lenkų literatūroje“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 19–20, p. 262; „Jagalis (Jogaila)“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 44–45; p. 645.

³²² „Antgalo lygiai po 40 metų vargingo padėjimo Lietuviai gavo taip ilgai trokštą ir lauktą tiesą“. Žr.: „Lietuviškųjų raidžių klausimas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 1, p. 6.

Lietuvių laikraštyje įtvirtinamas ATR neigiamas vertinimas. Dažnai epocha kritikuojama iš tautos perspektyvos³²³, tačiau ryškus ne tik lenkinimas, bet ir priešų skriaudos ir bendras ekonominis nuosmukis XVII–XVIII a.³²⁴ Nuosmukis paprastai prasitęsia ir XIX a., kur pabrėžiamas tautinės situacijos pablogėjimas, lietuvių teisių suvaržymai, miestų demografiniai ir ekonominiai kritimai³²⁵. Rečiausiai aptinkami požiūriai mato negeroves ir Lietuvos Viduramžių laikais – Vincas Pietaris kaip tamsiausius laikus aprašo laikotarpį nuo Mindaugo mirties iki Gedimino, o vienintelis išimtinai Vytautui skirtas tekstas po kunigaikščio mirties pastebi Lietuvos nesėkmių pradžią³²⁶.

Lietuvių laikraščio Lietuvos istorijos vaizdinį galima pavadinti atitinkantį vadinamąją Maironio istorinio pasakojimo redakciją³²⁷. Prie to reikšmingai prisideda ne tik išskirtinis paties Maironio indėlis į leidinio pasirodymą, bet ir dažnos Mečislovo Davainio-Silvestraičio publikacijos, kuriose istorinis pasakojimas formuojamas akcentuojant ne tik lietuvių kalbos išsaugojimo svarbą, bet ir per herojiškus lietuvių bajorų ir kunigaikščių pavyzdžius, taip historiografijoje akcentuojamos autoriaus pastangos integruoti autoriui svarbų lietuvių bajorų segmentą į lietuvių nacionalizmą, įvykdomos plėtojant nurodytą istorijos perspektyvą³²⁸.

Vilniaus žinios istorinių laikų vertinimo požiūriu yra artimesnės *Auszros* formuotam Simonu Daukantu ir Teodoru Narbutu sekusiam pasakojimui, kuriam rūpėjo: „įrodyti aukštą arba bent jau ne žemesnę kaip kitų Europos tautų senųjų lietuvių civilizaciją ir politinės tautos organizaciją“³²⁹.

³²³ A. Jakštas, „Lietuvių klausimas lenkų literatūroje“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 19–20; p. 262; „Ar kunigaikštis Janušas Radvilius paradvikas?“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 37, p. 536.

³²⁴ Martynas Yčas, „Biržai“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 38, p. 551. M. Davainis-Silvestraitis, „Apie senovės lietuvišką raštą“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 6–7, p. 74.

³²⁵ I. P. Gab-ys, „Iš Kauno praeities“ in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 25, p. 339; „Lietuviškųjų raidžių klausimas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 1, p. 5.

³²⁶ „Vytautas Didysis – Aleksandras I“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 35, p. 504; Vincas Pietaris, „Tamsūs mūsų laikai istorijos nuo Mindaugo iki Gedimino“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 23, p. 308.

³²⁷ GIEDA, Aurelijus, „Maironio istoriko fenomenas“, in: *Maironio balsai: kūryba, veikla, atmintis*, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 406–408.

³²⁸ MASTIANICA, Olga, „Bajoras, rašantis lietuviškai“, arba kalbos ir tautinės tapatybės ryšys ankstyvojoje Mečislovo Davainio-Silvestraičio publicistikoje“, in: *Archivum Lithuanicum*, T. 15, 2013, p. 336–343.

³²⁹ GRIKŠAITĖ, Reda, „*Auszra* ir Teodoras Narbutas“, in: *Archivum Lithuanicum*, T. 15, 2013, p. 253.

Nepaisant minėto gerokai platesnio ir įvairiapusiškesnio istorinėmis temomis rašiusių autorių skaičiaus, tiek dėl P. Vileišio, tiek dėl J. Basanavičiaus įtakos leidinio turiniui, laikraštyje publikuoti išsamūs straipsniai skirti parodyti Lietuvos priešistorės ir Viduramžių laikų gerovę. Tai buvo daroma ne tiek remiantis konkrečiais Lietuvos kunigaikščiais kaip sektiniais pavyzdžiais, bet vietovių, pilių ir svarbesnių įvykių, kultūros aprašymais. Svarbus leidinyje *Lietuvių laikraštyje* nepastebėtas Žemaitijos praeities aprašymas, paremtas piliakalnių ir religinių papročių akcentais, išaukštinančiais ikikrikščioniškus laikus³³⁰. Šį pasakojimą papildė ir išsamiausias iš visų laikotarpio leidinių latvių pristatymas (išspausdintas darbo *Lugšanas pec gaismas* vertimas), kuriame pabrėžiama ne tik lietuvių ir latvių bendrybė, bet ir destruktivus krikščionybės įvedimas, sunaikinęs prigimtinių tautos panteizmą: „Saulutė, pirma mokėjusi vergti, kiek sykių tu drįsai nekalčiausią vabalėlį sužeisti, nudžius jos ašaros... medelis pirm tau rodės gyvu: su juo kalbėjai, dejavai... jis tavo stabas-dievas yra negyvas daiktas... Žmogui viskas pavesta, jis – kunga. Tik ne tu, latvi.“³³¹ Priešistoriniai pagonybės laikai laikraštyje išaukštinami atskleidžiant brandžios religijos dievų panteoną ir teigiant vyravus egalitaristinę visuomenę, kur nebūta privačios nuosavybės³³². Labiausiai epocha iki susidūrimo su krikščionybe išaukštinama per mitinio kunigaikščio Erdvilo mūšį su totoriais, kurio metu: „Lietuvių tauta pirmoji tarp visų pasaulio tautų nepergalimas Čingis Chano ir Batyjo rindas pergalėjo ir tuom išgelbėjo nuo tų tvanų visą Europą, kurią jie užtvinti ir į tyrą paversti norėjo.“³³³

Žinoma, leidinyje gausu ir istorinių, Viduramžių laikų siužetų apie mūšius ir tvirtoves (Lydos, Margirio, Krėvos pilys, Merkinė), bet ir jų

³³⁰ Liudv. Krzywickis, „Žemaičių pilis“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-01-19, p. 2; 1905-01-20, p. 2; „Skaitymai apie Žemaitijos praeitį ir tautos klausimą“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-12-08, p. 3–4.

³³¹ Poškiečių Antanas, „Latviai“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-02-20, p. 2–3.

³³² „Gyveno jie luosais žmonėmis ir laisvę labai brangino: nei ponų, nei karalių, žiloj senovėj nebuvo. Žemę valdė visi išvien (...) mūsų bočiai buvo pagonis arba stabmeldžiai“. Žr.: Petras Vileišis, „Trumpa Lietuvos istorija“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-11, p. 2; „jie atrado Romovėje amžinai žaliuojantį aržuolą, kuriame turėta trys dievų statuvos (stovylos), regimai daidališkai apdarytos: Perkuno arba Parkuno, Patrimpo ir Patoliaus. Teipogi ir Vilniuje krikščionystę 1387 m. įvedant didelėje mūrytoje šventyčioje atrasta Perkūno ir kitų dievų statuvos“. Žr.: J. Basanavičius, „Apie senovės lietuvių dailę ir raštą“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-11-10, p. 2.

³³³ „Iš mūsų praeities. Totorių nuo Vakarinės Europos atgręžimas“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-19, p. 1.

didžioji dalis sutelkta į XIII–XIV a. ir pabrėžiant lietuvių nepriklausomybę, vienybę, karinę galią³³⁴.

Retesnis leidinyje yra krikščionybės pozityvus vertinimas. Tokie tekstai iškyla Lietuvos Viduramžių laikų aprašymuose, juose paprastai akcentuojama kultūrinė krikščionybės vertė – išskirtinių bažnyčių ar vienuolynų statyba, nieko nesakoma apie pačios religijos naudą. Šiame kontekste labiausiai išsiskiria M. Davainio-Silvestraičio bandymai iškelti Vilniaus Šv. Onos bažnyčios svarbą lietuviams per Vytauto asmenį³³⁵. Tokia pozicija, įprasta ir integrali *Lietuvių laikraštyje*, čia tampa išimtimi.

Kritiškas Lietuvos Viduramžių laikotarpiui lenko Marjan Wyzycki straipsnis, prie kurio rašoma, jog redakcija nepritaria visoms autoriaus mintims, vienoje iš tokių minčių teigiama, jog, nepaisant didelių karinių užkariavimų XIII–XIV a. „Lietuvos kultūra buvo taip žema, jog negalėjo veikti į svetimas tautas, net atbulai.“³³⁶ Ydų Lietuvos pagonybės laikais įžvelgia ir Petras Vileišis, mitinius Vaidevučio ir Prutenio laikus, sekant S. Grunau kronika, apkaltindamas vienybės stoka³³⁷. Tačiau labiausiai leidinio poziciją atitinka J. Basanavičiaus latviams skirtas tekstas, krikščionybės įvedimą matantis kaip didžiausią blogybę³³⁸.

Vėlesni laikotarpiai *Vilniaus žiniose* pristatomi panašiau į *Lietuvių laikraščio*: vieninteliame tekste apie Biržus ATR matomi pozityvūs aspektai, tačiau dominuoja gana tipinė Liublino unijos, kuriai skiriama daug dėmesio, kritika. Ją geriausiai apibendrina straipsnis „Keli žodžiai iš Lietuvos praeities“: „Tarpas nuo 1569—1795 m. tai yra lėtas Lietuvos merdėjimas baltojo erelio (Lenkijos ženklo) naguose.“³³⁹ XIX a., nepaisant lietuvių

³³⁴ G-ys, „Keli žodžiai iš Lietuvos praeities“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-08-03, p. 2–3; „Krėvos pilis“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-09-18, p. 3; Justinas Zubrickas, „Nuo Margerio kalno“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-11-04, p. 1–2.; J. G., „Merkinė“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-03-16, p. 3.

³³⁵ „Lidos pilis ant up. Lidejos kranto“, in *Vilniaus žinios*, 1905-04-27, p. 3; M. Davainis-Silvestraitis, „Svarbios sukaktuvės“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-18, p. 1.

³³⁶ Marjan Wyzycki, „Lietuviai ir lenkai“, in: *Vilniaus žinios*, 1908-09-10, p. 2.

³³⁷ Petras Vileišis, „Trumpa Lietuvos istorija“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-11, p. 3.

³³⁸ „Ir mūsų krašte įvedimas krikščionybės per lenkų kunigiją uždavė lietuvių kultūrai tokį bjaurų smūgį, nuo kurio ji jau tolyn savistoviai plėtotis daugiau negalėjo“. Žr.: J. Basanavičius, „Apie senovės lietuvių dailą ir raštą“, in *Vilniaus žinios*, 1905-11-10, p. 2. Poškiečių Antanas „Latviai“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-02-20, p. 3.

³³⁹ G-ys, „Keli žodžiai iš Lietuvos praeities“, in *Vilniaus žinios*, 1905-08-03, p. 3. Kiti tekstai: I. K., „Kokia turėtų būti mūsų politika su gudais?“, in *Vilniaus žinios*, 1906-08-13, p. 1–2; S. M., „Lietuviškai-lenkiškoji unija“, in: *Vilniaus žinios*, 1909-02-07, p. 2–3.

tautinio atgimimo, dažniau tampa negerovių laikotarpiu, kurį lemia ne tik priešiška tautai spaudos draudimo programa ar germanizacija Mažojoje Lietuvoje, bet ypač baudžiava, neteisinga lietuviams žemės politika, laikų neatitinkanti Rusijos imperijos teismų sistema³⁴⁰.

Nepaisant kiek įvairesnio ir atviresnio skirtingoms pasaulėžiūroms XIX a. pristatymo, *Vilniaus žinios* pasirodo kaip XIX a. lietuviškos istoriografinės tradicijos tąsa³⁴¹, kur, viena vertus, prioritetas teikiamas legendoms, lietuvių religijos aprašymams ar mitinių kunigaikščių pergalėms, antra vertus, daug ryškesnis nei kitur yra priešiško lenkiškumui derinimas su priešišku krikščionybei. Leidinyje galima aptikti ir prieštaraujančių šiam požiūriui tekstų, tačiau ryškiausi ir išsamiausi Lietuvos istorijai aprašyti straipsniai palaikytų tokią istorinio laiko sampratą.

2.1.3. Lietuvos kilmingųjų ir Lietuvą pabudinusiujų kultas

Svarbi abiejų leidinių istorinių pasakojimų dalis yra istorijos herojai. *Lietuvių laikraštyje* labiausiai matomos yra trys grupės. Ryškiausi ir geriausiai atitinkantys herojaus apibūdinimą yra Lietuvos kunigaikščiai (nuo Mindaugo iki Vytauto, išskyrus Jogailą, ir įtraukiant vėlesniems laikams atstovaujantį Jonušą Radvilą). Gausiausia yra XIX a. prie lietuvių tautinio atgimimo prisidėjusių žmonių grupė. Atskirų tekstų sulaukia tokios ryškios asmenybės kaip T. Narbutas, M. Valančius, S. Daukantas, A. Baranauskas, J. Basanavičius³⁴², bet nepamirštami ir svarbesni iš Prūsijos kilę Lietuvos tyrėjai vokiečiai ar rusai, prisidėję prie spaudos draudimo panaikinimo³⁴³. Leidinyje herojų požiūriu ryški ir katalikiška linija. Jau kiekybiniame tyrime

³⁴⁰ Pvz.: Žemaitė, „Baudžiavos atminimai“, in *Vilniaus žinios*, 1908-09-02, p. 2–3; Augštaitis, „Ausra“ ir aušrininkai“, in *Vilniaus žinios*, 1906-04-29, p. 2; A. Leontiev, „Teismas ir jo nepriklausomybė“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-03-19; p. 2; Gvazdikis, „Kodėl nekovoja? Iš Prūsų Lietuvos gyvenimo atbalsiai“, in: *Vilniaus žinios*, 1908-02-17, p. 2; P. B-is., „Šis-tas iš istorijos žemės politikos Lietuvoje“, in *Vilniaus žinios*, 1909-02-08, p. 2.

³⁴¹ Išsamiai šis pragmatinis lietuvių požiūris į istoriją, pasitelkiant įvairias meno formas, pristatomas čia: GIEDA, Aurelijus, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, 2017, p. 78–115.

³⁴² M. Davainis-Silvestraitis, „Teodoras Narbutas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 3; M. Davainis-Silvestraitis, „Simanas Daukantas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 4; „Daktaras Jonas Basanavičius“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 6–7; „Vyskupas Motiejus Kazimieras Valančius“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 6–7.

³⁴³ Jurgis Šaulys, „D-ras Georg Sauerwein“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 10, p. 118; „Lietuviškųjų raidžių klausimas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 1, p. 6.

paminėtas gausus dvasininkų skaičius, tačiau leidinyje renkamasi aprašyti ir nemažai katalikų bei itin svarbių asmenybių: akcentuojamas būsimas vyskupo Merkelio Giedraičio jubiliejus ir jo svarba, primenami ir ATR šventieji, pvz., Andrius Rudamina, nepamirštas ir tuometinis Vilniaus vyskupas Eduardas fon Roppas bei neseniai išrinktas Romos popiežius Pijus X³⁴⁴.

Vilniaus žiniose herojais tampa truputį kitokie žmonės. Viena vertus, reikšmingą turinio dalį sudaro Lietuvos kunigaikščiai ir didikai, tačiau šalia fragmentiškai paminimų Gedimino, Kęstučio, Vytauto pasirodo ir mitiniai personažai Erdvilas, Vaidevutis ir Prudenis, su kuriais galima sieti net reikšmingesnius istorijos lūžius – tautos vienybės pradžią ar lietuvių įvykdytą Europos išgelbėjimą³⁴⁵. Daugiau dėmesio teikiama ir vėlesniems didikams: „geriausią atmintį tarp žmonių paliko“ grafas Jonas Tiškevičius, labiausiai prieš Liublino uniją kovojo Kristupas Radzvilas, o ateitį išpranašavo „pražilęs mūsų tautietis Tadas Kosčiuška“³⁴⁶. XIX a. tautinio atgimimo veikėjai taip pat įvairesni: šalia ir *Lietuvių laikraštyje* aptinkamų Simono Daukanto ir Teodoro Narbuto iškyla varguomenės problemomis suinteresuotas Dionizas Poška, vėlesniuose numeriuose išskirtinės pagarbos sulaukia ir aprašomu laikotarpiu miręs Povilas Višinskis, pristatomas „vienu iš darbščiausių „Varpo“ ir „Ūkininko“ bendradarbių“³⁴⁷. *Vilniaus žinios* pasižymi mažesniu dėmesiu dvasininkams: nors kiekybinis tyrimas ryškių skirtumų tarp leidinių nerodo, dvasininkų biografijos leidinyje paprastai lakoniškesnės, mažiau idealizuojančios šiuos žmones ir apima tik žemesnio rango katalikų šventikus, neaptikta nei popiežiui, nei vyskupams skirtų tekstų. Kalbant apie užsienio šalių herojais laikytinus asmenis, galima

³⁴⁴ „Garsūs lietuviai XVI amžiaus“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 26, p. 360; P. G-ys, „Dar du jubilieju“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 44–45, p. 644; „Vilniaus vyskupas J. M. E. Ropp‘as“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 22, p. 297; „Šv. Tėvas Pijus X“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 38, p. 552.

³⁴⁵ Petras Vileišis, „Trumpa Lietuvos istorija“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-11, p. 2–3; Simonas Daukantas, „Aldonos vestuvės“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-08-14, p. 1–2; „Iš mūsų praeities. Totorių nuo Vakarinės Europos atgręžimas“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-19, p. 1; „Krėvos pilis“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-09-18, p. 3.

³⁴⁶ „Biržai“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-09-13, p. 3; G-ys, „Keli žodžiai iš Lietuvos praeities“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-08-03, p. 2; Vl. Paliukonis, „Generolas Tadas Kosčiuška ir caras Aleksandras I“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-09-14, p. 2–3.

³⁴⁷ „D. Poška buvo vienas iš mūsų rašytojų pradžios XIX amžiaus. Pagal kilmės jisai žemaičių bajoras (...). Savo veikaluose visur jis užstoja prastuolių-sodietį ir atjaučia jo vargu-nelaimes“. Žr.: K. Miškonis, „Dionizas Poška“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-01-11, p. 3. Kiti tekstai: „Povilas Višinskis (1875–1906)“, in: *Vilniaus žinios*, 1908-07-23, p. 2; „Teodoras Narbutas“, in: *Vilniaus žinios*, 1904-12-10, p. 1.

paminėti išaukštinamus Livonijos ordino magistro Gotthardo von Kettlerio laikus³⁴⁸, prilygintinus net savitam ankstyvam latvių aukso amžiui. Išskirtinę perspektyvą brėžia ir valdžių atskyrimo principo svarbą pristatantis tekstas, ginantis Aristotelio ir Charles de Montesquieu reikšmę teismų nepriklausomybei³⁴⁹. Nepaisant didesnės herojų įvairovės ir tam tikrų prieštaravimų, *Vilniaus žinios* ištiesai palydėtos romantiškais herojų portretais, kur Lietuvos istorija nuolatos lyginama su užsienio pavyzdžiais: kaip niekur kitur išaukštinamas legendinis Margiris, kurio auka sugretinama su Spartos karaliaus Leonido³⁵⁰, moterų istorijoje pasakojimą plėtoja grafitės Emilijos Pliaterytės, Lietuvos Joanos d'Arc, pavyzdys³⁵¹.

2.1.4. Lietuviai priešų apsuptyje su pavergtais sąjungininkais

Priešai abiejuose leidiniuose dažniausiai yra lietuvių tautos arba valstybės priešai. Dėl orientacijos į Viduramžių laikų istoriją dažniausiai priešais įvardijami kryžiuočiai, šis diskursas vėlesniais laikais plėtojamas ir neigiamai vertinant vokiečius, ypač tekstuose apie Mažąją Lietuvą ir latvius. Kryžiuočiai dažniausiai įvardijami Lietuvos ir lietuvių „amžiniais priešais“, lietuvių artimos giminės prūsų naikintojai, „anų laikų mūsų kankintojai“³⁵². *Vilniaus žiniose* ryškesnis ir krikščionybės kaip lietuvių ir prūsų kultūros naikinimo skleidimas³⁵³. O XIX a. Rytų Prūsijos aprašymuose dažniau išskiriamos dvi socialinės grupės – germanizaciją vykdančios vietos ar centrinės

³⁴⁸ „Laimingiausi kuršo laikai buvo tat, laikai hercogo G. Ketlero „tikrojo savo žemės žmonių tėvo“. Numanydamas vertybę, žemojo luomo-ūkininkų, kaip pamatinio elemento sociališka gyvenime, jis rūpinos užvis jo stovį pagerinti“. Žr.: Poškiečių Antanas, „Latviai“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-03-03, p. 2.

³⁴⁹ A. Leontiev, „Teismas ir jo nepriklausomybė“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-03-19; p. 2–3.

³⁵⁰ Justinas Zubrickas, „Nuo Margerio kalno“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-11-04, p. 1–2.

³⁵¹ „Emilija Platerytė“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-09-30, p. 2–3.

³⁵² „Keistuto myris Krevos pilyje“, in: *Lietuvių laikraštis*, Nr. 5, p. 56; M. Davainis-Silvestraitis, „Keistutis“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 16, p. 213; „Jagalis (Jogaila)“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 42, p. 615.

³⁵³ „Prūsijos gyventojai nestovėjo kultūroje žemiau už vokiečius, kurie ją tik sunaikinę, krikščionystę barbarišku būdu platindami“. Žr.: J. Basanavičius, „Apie senovės lietuvių dailę ir raštą“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-11-10, p. 2.

valdžia bei ją palaikantys žmonės pavadinama išgamomis, o kitoje pusėje yra pozityviai vertinami vokiečiai, galintys tapti lietuvių draugais³⁵⁴.

Nors abu leidinius iš dalies galima pavadinti antilenkiškais, lenkų kaip istorinių priešų įvardijimas gerokai nusileidžia kryžiuočių ir vokiečių. Lenkų pristatymas yra prieštaringas Viduramžių laikotarpiu, nes iki Žalgirio mūšio jie dažniau su išimtimis pristatomi kaip sąjungininkai, o didžiausios kritikos sulaukia Jogailos asmenybė, kuriam prikišama ne tiek dėl santykių su lenkais, bet dėl krikšto, draugystės su kryžiuočiais ar Kęstučio nužudymo³⁵⁵. Aiškesnis lenkų kaip Lietuvos lenkintojų portretas matomas abstraktesniuose lenkų ir lietuvių santykių aprašymuose su istorine dimensija. Juose paprastai polemizuojama palaikant tezę, kad lietuvių ir lenkų draugystė buvo kenksminga lietuvių kalbai ir kultūrai, o XIX a. buvo linkstama išnaudoti lietuvių savo politiniuose žaidimuose³⁵⁶.

Lietuvių laikraštys kaip priešai tik paminimi, tačiau *Vilniaus žiniose* gana reikšmingą vietą užima švedai ir totoriai. Švedai, įprastai vadinami žuvėdais, atsiduria vienoje gretoje su kryžiuočiais ir dėl karinių puldinėjimų, aprašymuose apie ATR laikų miestus ar pilis dažniausiai tampa svarbiausia prieš Lietuvą kovojančia tauta³⁵⁷. Žuvėdų pavadinimas išnyra ir tekstuose apie mitinius Vaidevučio laikus, jie pateikiami kaip pagrindiniai lietuvių konkurentai kontroliuojant Baltijos jūros regioną³⁵⁸. Švedų vaizdinys yra daug mažiau išplėtotas nei lenkų ir vokiečių ir jie daugiausia apibūdinami kaip agresyvi, viską niokojanti kariuomenė. Panašiai vaizduojami ir totoriai, pasirodantys kaip lietuvių priešai XIII–XIV a. istoriją aprašančiuose tekstuose, nors paprastai įvardijami tarp daugybės kitų priešų ir daugiau neminimi, viename straipsnyje apie legendinę lietuvių kovą su mongolais-

³⁵⁴ Gvazdikas, „Kodėl nekovoja? Iš Prūsų Lietuvos gyvenimo atbalsiai“, in: *Vilniaus žinios*, 1908-02-17, p. 3.

³⁵⁵ „Jagalis Lietuvą apkrikštyjo, tat tiesa, bet ar pasišalino nuolatų Kryžievių užpuldinėjimų? Ne!“. Žr.: „Jagalis (Jogaila)“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 44–45, p. 645. „Ištūmė Jagailas tuojaus į kalėjimą, kuris buvo pirmiau aprašyto bokšto apačioje. (...) Tuo tarpu Jagaila rįžosi seną lietuvis didvyrį nužudyti“. Žr.: „Krėvos pilis“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-09-18, p. 3.

³⁵⁶ A. Jakštas, „Lietuvių klausimas lenkų literatūroje“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 19–20; Nr. 21; „Iš M. Muravjovo veiklumo“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-06-21, p. 2.

³⁵⁷ I. P. Gab-ys, „Iš Kauno praeties“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 24, p. 325; „Biržai“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-09-13, p. 3; „Lidos pilis ant up. Lidejos kranto“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-04-27, p. 3.

³⁵⁸ Petras Vileišis, „Trumpa Lietuvos istorija“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-11, p. 2–3.

totoriais ir Čingis Chanu jie tampa svarbiausiais antagonistais, kurių destruktivumas daro įspūdį: „iš puikaus Kijevo vien griuvėsiai liko“³⁵⁹.

Pirmuosiuose legaliuose leidiniuose rusai beveik niekada nėra istorinių tekstų priešai. Rusija ir rusai kartais pasirodo Viduramžių laikais, bet konfliktai su jais beveik visai ignoruojami arba eskaluojami lietuvių iniciatyva³⁶⁰, o XIX a. lietuvių situacija pristatoma atsakomybę už didžiausias problemas sukraunant konkretiems asmenims, spaudos draudimo panaikinimo atveju kalti konkretūs valdininkai, dažnai lenkai arba rusai bei Michailas Muravjovas³⁶¹, kaip rimtesnė problema rusai kaip tauta tampa tik kalbant apie XIX a. pabaigoje vykdytą rusų kolonizaciją į Lietuvos etnines žemes, tačiau ir čia galiausiai atsakomybė teikiama vyriausybei ar generalgubernatoriams³⁶².

Būdingi ir rečiau matomi specifinių priešų įvardijimai. *Lietuvių laikraštis* iš dalies patvirtina savo katalikišką liniją, katalikybės priešu po to, kai buvo atskirta Bažnyčia nuo valstybės, paskelbdamas Prancūziją, kurią nuo Napoleono I laikų aplankė „netikybė, bedievytė, šalinis socializmas, masonija, anarchija“³⁶³. Atvirkščiai, *Vilniaus žiniose*, kaip leidinyje, kuriame publikavosi ir socialdemokratai, vedama ir klasinių priešų linija, kur negerovių priežastimi tampa ponų egoizmas³⁶⁴.

Šalia istorinių priešų atsiduria ir priešinga dramaturginė priemonė – istoriniai draugai. Istoriografijoje matoma, kad romantiškas lietuvių nacionalizmas iškėlė lietuvių tautą, iš visų pusių apsuptą priešų (lenkų, žydų, vokiečių), ir nors neutraliau aprašė Rusijos imperiją, nelaikė ir jos savo tikra sąjungininke³⁶⁵, jei tokį vaizdą ir galima susidaryti skaitant S. Daukanto raštus, tai nėra visai tikslu periodinėje spaudoje. Nors draugų aprašymas bendrame straipsnių bloke retas, abiejuose leidiniuose pasitaikė pozityvių

³⁵⁹ „Iš mūsų praeities. Totorių nuo Vakarinės Europos atgręžimas“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-19, p. 1.

³⁶⁰ M. Davainis-Silvestraitis, „Algirdas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 21, p. 227.

³⁶¹ „Lietuviškųjų raidžių klausimas“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1904, Nr. 1; „Iš M. Muravjovo veiklumo“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-06-21, p. 2.

³⁶² P. B-is., „Šis-tas iš istorijos žemės politikos Lietuvoje“, in: *Vilniaus žinios*, 1909-02-08, p. 2.

³⁶³ K. R., „Atskirimas Bažnyčios nuo Valstybės Prancūzijoje“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, Nr. 33, p. 472.

³⁶⁴ „Ponai žiūrėdami tik savo naudos, jo vargų ir metis į metą tik didina mokesčius (...). Teismo su savo skriaudėjais ne tik negauna, bet už mažiausį pasiskundimą gauna perti“. Žr.: K. Miškonis, „Dionizas Poška“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-01-11, p. 3; Žemaitė, „Baudžios atminimai“, in: *Vilniaus žinios*, 1908-09-02, p. 3.

³⁶⁵ BAAR, Monika, *Historians and Nationalism East-Central Europe in the Nineteenth Century*, 2010, p. 262, 266–267, 280–281.

tautų aprašymų. *Lietuvių laikraštyje* randamas čekų ir totorių įvertinimas kaip lietuvių sąjungininkų, tiesa, visi jie tampa lietuviams artimi dėl Vytauto, kurį tautos savaip išaukština, asmens³⁶⁶. *Vilniaus žiniose* ryškiausi istorinių draugų įvardijimai dažnesni, tačiau prieštaringesni. Antai bent tris kartus pozityviai aprašomi lenkai, tiesa, tautas suartina greičiau bendras priešininkas – kryžiuočiai nei brolybė, o kai kurie tekstai yra rašyti lenkų autorių³⁶⁷. Sėkmingiau į leidinio istorinį pasakojimą įsiterpia gudų ir latvių draugiškumas lietuviams, kylantis tiek iš bendros istorijos, kilmės (su latviais), kultūros, ir panašiu metu susiformavusiais tautiniais judėjimais, kurie bent aprašomu laikotarpiu nepretenduoja į lietuvių gyvenamas teritorijas³⁶⁸. Reikia pabrėžti, kad abi pozityviausiai aprašomos žmonių grupės – daugiau ar mažiau pavergtos, aprašomais istoriniais laikais neturėję savo valdomos valstybės ir paprastai įvertinamos iš XIX a. nacionalizmo perspektyvos. Žinoma, leidiniuose konstruojami ir neutralūs arba pozityvūs kai kurių kitų šalių istoriniai portretai, bet dauguma jų yra užsienio šalių autorių tekstai, kuriuose nenurodomas joks santykis su pagrindiniu leidiniuose aprašomu istoriniu veikėju – lietuvių tauta.

Jau pirmieji legalūs lietuvių leidiniai, analizuojant svarbesnius naratyvinius elementus, pasirodo kaip propagavę skirtingus istorinius pasakojimus. Nors abu jie išryškino tautos vaidmenį istorijoje, susitelkę į Viduramžių laikus, išaukštino Lietuvos kunigaikščius, buvo linkę nuvertinti vėlesnius laikus ir svarbiausiais istoriniais antagonistais pavertę vokiečius ir rečiau lenkus, o užsienio šalių istorija juose užėmė antraeilę vietą, tačiau skyrėsi leidinių požiūris į kalbos, valstybės, religijos ir pačios istorijos moksliskumo reikšmę, dėmesys Lietuvos priešistorėi, kai kurioms kaimyninėms tautoms. Skirtumus papildė ir rečiau aptinkamų tekstų pozicijos – *Lietuvių laikraštyje* iš pradžių nedrąsiai, bet vis svarbesnę vietą užima Romos Katalikų Bažnyčios istorijos siužetai ir jos santykis su Lietuva,

³⁶⁶ „visi Gudijos kunigaikščiai jo priklauso, visi vadina jį savo gaspadoriumi (...). Totoriai tolimiausiuose laikuose atmena Vytautą kaip savo geradėją (...). Čekai maldauja kaip didžiausios mylstos, idant jis paimtų juos valdyti į savo rankas“. Žr.: „Vytautas Didysis – Aleksandras I“, in: *Lietuvių laikraštis*, 1905, nr. 35, p. 503–504.

³⁶⁷ Marjan Wyzzycki, „Lietuviai ir lenkai“, in: *Vilniaus žinios*, 1908-09-10, p. 2.

³⁶⁸ „mes turime linkėti savo kaimynams gudams laimingiausios pradžios kovoje su jų nuožmiais prispaudėjais“ Žr.: I. K., „Kokia turėtų būti mūsų politika su gudais?“, in: *Vilniaus žinios*, 1906-08-13, p. 2; „įžymesnės buvo 3 gentės: prūsai, latviai ir lietuviai su žemaičiais. Prūsai gyvena palei Baltąsias marias ten, kur teka upė Visla; latviai – palei Dauguvą; lietuviai – palei Nemuną ir Nerį (Viliją)“. Žr.: Petras Vileišis, „Trumpa Lietuvos istorija“, in: *Vilniaus žinios*, 1907-07-11, p. 2.

šiuo požiūriu jis atrodo artimiausias katalikiškai srovei. O *Vilniaus žiniose*, nors ir matomi kairesnės klasių kovos istorijos atgarsiai, tačiau vyraujantis požiūris į Lietuvos praeitį artimiausias Jono Basanavičiaus idėjoms. Šis leidinys istorijos požiūriu, nepaisant išimčių, buvo glaudžiausiai susijęs su Tautiškosios lietuvių demokratų partijos pozicija, tai lėmė, viena vertus, vieningesnis ir aiškesnis požiūris į Lietuvos istoriją iki 1906 m., kuomet leidinys buvo glaudžiausiai susijęs su šia politine grupe, svarbus ir partijos nario Petro Vileišio vaidmuo kuriant leidinio požiūrį į praeitį. Vyraujantis istorinis pasakojimas, tiek pagal istorinį subjektą, tiek dažniau iškeliamus istorinius laikotarpius atitinka Tautiškosios lietuvių demokratų partijos programos projekte išsakytą poziciją istorijos atžvilgiu, išryškinančią tautą, su kalba, būdu, morale ir papročiais, turinčią „savo ilgą istoriją kaip ir labai seną kultūrą“, savu laikančią: „Didžiosios Lietuvos Kunigaikštystės su sostapyle Vilniuje kraštą, kurio gyventojai iki šiol paturėjo savo seną lietuviškąją kalbą.“³⁶⁹

2.2. Lietuvos socialdemokratų spauda: kitos istorijos beiėškant

Istoriografijoje įprasta Lietuvos socialdemokratų požiūrį į tautą ir valstybę pristatyti kaip iš esmės kitokį nei kitų pasaulėžiūrinių grupių³⁷⁰: įrodinėjama, kad tai buvo antivalstybinis ir demokratinei respublikai priešingas projektas, atvirkščiai nei kitos tautinio atgimimo veikėjų suformuotos politinės jėgos, interpretavusios Lietuvos idėją³⁷¹, arba kiek švelniau teigiama, jog tai „ideologinių-programinių nuostatų požiūriu buvo tarptautinės kilmės partija, bei XIX a. III trečdalyje atsiradusio tarptautinio socialistinio – socialdemokratinio judėjimo dalis“³⁷², kuri šiuo požiūriu buvo labiausiai nutolusi nuo labiau lietuviškos kultūros vystymu suinteresuotų ideologijų. Tačiau, nepaisant tarptautiškumo, problemiško santykio su

³⁶⁹ „Tautiškosios lietuvių demokratų partijos programos projektas“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 1, Vilnius: Sietynas, 1990, p. 185.

³⁷⁰ „Išimtis [modernios lietuviškos tapatybės atžvilgiu] galėtų būti nebent socialdemokratai“. Žr.: STALIŪNAS, Darius, „Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m.“, in: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgaime XIX šimtmetyje*, 2015, p. 142.

³⁷¹ „darbas Lietuvos labai yra tapatus pastangoms perleisti valstybės reikalų tvarkymą proletariatui, kuris ilgainiui, išnykus klasėms (...), įgyvendins neklasinę savivaldą ir sukurs bevalstybę visuomenę“. Žr.: DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 244.

³⁷² MITRULEVIČIUS, Gintaras, *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais*, 2017, p. 763.

„tautos“ sąvoka ir išskirtinio dėmesio socialiniams klausimams, tai buvo pirma lietuviškai kalbančiai visuomenės daliai skirta partija Rusijos imperijoje, todėl ji buvo bendriausia prasme tautinė ir kartu integrali lietuvių nacionalizmo dalis³⁷³, nors ir formaliai ankstyvuojau laikotarpiu atsisakiusi dalyvauti nacionaliniame judėjime³⁷⁴. Šios pasaulėžiūros propaguotas praeities vaizdinys periodinėje spaudoje gali būti aktualus kaip, viena vertus, gerokai didesnę reikšmę užsienio istorijai skiriantis, bet iki galo nuo lietuviybės idėjos nenutolęs, išreiškiantis savitą požiūrį tiek į LDK, tiek į tautinio atgimimo laikus, istorinio pasakojimo variantas, antra vertus, kaip pirmas aiškiai politizuotas, grįstas ne tik konkrečia ideologija, bet ir ją bandančia skleisti partija, istorinis pasakojimas.

Jau pirmojoje partijos programoje, pasirodžiusioje 1896 m., galima aptikti partijos propaguatą istorinį pasakojimą, skirtą artimiausiai, daugiausia tik XIX a. vidurio praeičiai. Pirmoji programos pastraipa nurodo į 1863–1864 m. įvykdytą baudžios panaikinimą, kurio metu: „kartu su atsluosavimu ukininku krito Lietuvoje feodališkai-baudžiaviškas suredymas, atverdamas plačią dirvą lavintis buržuazinei draugijai, su kapitalistišką produkcija paremta ant samdyto darbo“³⁷⁵. Taigi lietuvių darbininkų luomas, kuris ir yra partijos pagrindinis adresatas ir pagrindinis veikėjas, įvardijamas kaip visai naujas, susiformavęs tik per paskutinius 32 metus. Toks istorijos naujumas programoje taip pat palydimas solidarumo su kitų socialdemokratų Rusijos imperijoje, skirtų kitoms tautinėms grupėms, pareiškimu, jų netapatinant ir cituojant F. Engelsą, išreiškiantį prielankumą tautinių valstybių sukūrimui: „Tikra terptautiška sandarbystė Europos tautų galima yra tikrai tada, kada kiekviena iš tų tautų yra visišku ponu pas save

³⁷³ „More surprisingly, as we have already suggested, parties whose original and primary object was international class and social liberation found themselves becoming the vehicles of national liberation also. (...) the Finnish Socialist Party, the Mensheviks in Georgia, the Jewish Bund in large areas of eastern Europe - in fact, even the rigidly non-nationalist Bolsheviks in Latvia. Conversely, nationalist movements became aware of the desirability of spelling out, if not a specific social programme, then at least a concern with economic and social questions“. Žr.: Eric Hobsbawm, *Age of Empire*, 1989, p. 162. „lietuvių socialdemokratinis judėjimas XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje tapo sudedamąja lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimo dalimi“. Žr.: MITRULEVIČIUS, Gintaras, *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais*, 2017, p. 764.

³⁷⁴ VYŠNIAUSKAS, Arūnas, „Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896–1899 metais“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 29, 1988, p. 55–56.

³⁷⁵ *Programas Lietuviškos Social-demokratiškos Partijos*, 1896, p. 3.

namie.“³⁷⁶ Nors, kaip rašoma istoriografijoje, ši programa buvo daugeliu aspektų nurašyta nuo 1891 m. vadinamosios Erfurto programos, kas užtikrino partijos tarptautiškumą ir atitiktį marksistiniam visuomenės raidos aiškinimui, čia išskirti istorinis ir tautinis elementai buvo unikalesni programos kūrėjų priedai³⁷⁷, nubrėžę ir vėlesnio istorinio pasakojimo gaires.

Kaip buvo parodyta kiekybinėje apžvalgoje, socialdemokratai aptariamam laikotarpiui leido nemažai įvairių leidinių, bet jie paprastai keitė vienas kitą, todėl tai buvo menkiausiai išplėtotą periodinę spaudą, daugiausia leista pirmuoju amžiaus dešimtmečiu. Šiuo metu išėjo bent 4 skirtingi į tyrimą įtraukti vienas kitą pratęsę ir todėl propagavę beveik identišką istorinį pasakojimą žurnalai: tai *Darbininkų balsas*, *Naujoji gadynė*, *Skardas* ir *Žarija*. Nors *Darbininkų balsas* iki 1906 m. ėjo nelegaliai, į tyrimą jis kaip išimtis įtrauktas, nes buvo vienintelis reikšmingesnis LSDP leidinys, skirtas Lietuvos teritorijai 1904–1906 m. laikotarpiu, šis metas ypatingas dėl partijai svarbios revoliucijos, kuri galėjo lemti ir reikšmingesnius pokyčius istorinio pasakojimo srityje. Išskirtinis istorijos raidos Lietuvoje tyrėjų dėmesio susilaukęs³⁷⁸ yra vėlesnis 1910–1911 m. žurnalas *Visuomenė*, kuriame daugiausia istoriniais tektais, iš jų ir istorinių knygų recenzijomis, rūpinosi Mykolas Biržiška ir Augustinas Janulaitis. Vincas Mickevičius-Kapsukas kritikavo *Visuomenės* poziciją kaip atstovaujančią ne proletariato, o pažangios lietuvių buržuazijos interesams, leidinys kaip nesilaikantis savo propaguojamos ideologijos rėmų sulaukdavo kritikos ir iš kitų³⁷⁹. Šiuo požiūriu apžvalgoje bus bandoma parodyti ir *Visuomenės* kitoniškumą ar panašumą istorijos srityje. Ryškiausias LSDP periodikos leidinys Lietuvoje karo metais buvo *Darbo balsas*, leistas 1917–1918 m., redaguotas Stepono Kairio. Jis iš dalies pratęsė *Visuomenę*, tačiau jau turėjo ir šiek tiek specifinių ankstesniems laikams nebūdingų bruožų istorinės tematikos straipsnių srityje. *Darbo balsas* daugiausia iš visų tyrimui atrinktų LSDP leidinių aptariamam laikotarpiui dėmesio skyrė istorinėms publikacijoms, kiek dažniau jame rašyta apie Lietuvos, o ne užsienio šalių istoriją.

³⁷⁶ *Ten pat*, p. 8.

³⁷⁷ MITRULIČIUS, Gintaras, „Pirmoji LSDP programa“, in: *Gairės*, 2001, Nr. 5, p. 25–30.

³⁷⁸ GIEDA, Aurelijus, „Istorika ir istoriografija Lietuvoje 1904–1915 metais: istoriografinių manifestų laikotarpis?“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2015, T. 35, p. 40–84.

³⁷⁹ GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 33–34.

2.2.1. Tarp proletariato ir tautos

Pirmasis į tyrimą įtrauktas žurnalas *Darbininkų balsas* patvirtina tiek pirmojoje programoje, tiek ir partijos ideologijos tyrimuose paprastai akcentuojamą nuoseklų marksizmo ideologijos sekimą, kur: „būtent darbininkai, kad ir kokia yra visa egalitaristinė demokratijos retorika egzistenciškai patyria (...) nelygybę, o jų bendri išgyvenimai lemia šios klasės kaip politinio avangardo (...) vaidmenį“³⁸⁰. Darbininkai kaip dažniausias istorinis veikėjas atsiranda tiek istorinių revoliucijų aprašymuose, tiek tekste apie spaudos draudimo panaikinimą, kuris pateikiamas kaip istorinis darbininkų laimėjimas³⁸¹. Beveik visada šalia darbininko atsiranda ir tautinės kategorijos: išnyra sąvoka „lietuvis-darbininkas“, kuris ne tik yra klasės atstovas, bet ir kalbantis bei skaitantis lietuvių kalba. Pastarasis veiksnys svarbus, nes tik tinkamos lietuviškos spaudos platinimas nulems, kad: „kils darbininkų supratimas, laimingiau mums vyks kova su mūsų priešais“³⁸². Įvardis „mūsų“ pasirodo kaip tautiškumą apibūdinanti kategorija ir kai kuriuose tekstuose apie kitų šalių socialdemokratus³⁸³. Tautiškumas tačiau neturi pranokti klasinių interesų ir solidarumas tarp tautų matomas kaip geriausias kovos įrankis: „dabar visos prislėgtosios tautos turi eiti išvien prieš carą, revoliucija turi būti visuotinė“³⁸⁴. Šalia darbininkų ir tautos dažnai atsiranda ir trečioji sąvoka „žmonės“. *Darbininkų balse* žmonės pasirodo dviem atvejais – tai arba į ateitį orientuota utopinė visuomenė, kurioje nebeliko problemų ir tikriausiai klasių, tik žmonės³⁸⁵; arba pabrėžiant konkrečios asmenybės veiklos

³⁸⁰ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 232.

³⁸¹ „Darbininkai ir sodiečiai prisidėdami sekdamo turtingųjų klasę, savo reikalavimų nestatydamo, nes buvo dar neseniai atsikratę iš po baudžiavos jungo, nenumanė gerai, koks yra vaistas panaikinimui prispaudimo, kur jų prietelius, ir kur nevydonas“. Žr.: „Lietuvmečiai“, in: *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 2, p. 41. Kiti: „Pagadino prispaudinimo paminklą“, in: *Darbininkų balsas*, 1904, Nr. 3, p. 84–85.

³⁸² [Steponas Kairys] Kugis-Mugis, „Dėlei spaudos atgavimo“, in: *Darbininkų balsas*, 1904, Nr. 4, p. 101.

³⁸³ „Todėl mums naudinga ir reikalinga susipažinti, kas daroma ir šnekama mūsų draugų mūsų kaimynė Vokietijoje“, Žr.: „Vokietijos Socialdemokratų Partijos susivažiavimas Jenoje“, in: *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 11–12, p. 351.

³⁸⁴ [A. Janulaitis], „Lietuvmečiai“, in: *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 2, p. 42.

³⁸⁵ „greičiau ateis laikas, kada žmonėms būdami, žmoniškai galėsime gyventi“. Žr.: [Steponas Kairys] Kugis-Mugis, „Dėlei spaudos atgavimo“, *ten pat*, p. 101.

ypatumus, siekiant parodyti, jog asmuo turėjo įtakos įvairioms klasėms ir tautybėms³⁸⁶.

Vėlesniuose leidiniuose įvardijami panašūs istorijos subjektai, tačiau beveik nebelieka „tautos“. Toks nutolimas nuo šios sąvokos istoriniuose tekstuose, matyt, sietinas ir su keliais svarbesniais partijos pokyčiais po 1906 metų. Viena vertus, sumenko Augustino Janulaičio, redagavusio *Darbininkų balsą*, vaidmuo, nes būtent su jo indėliu dažnai siejamas partijos prielankumas nacionalizmui. Šalia to po 1906 m. LSDP tapo tarptautiškesnė partija priimdama į savo gretas Socialdemokratų partijos Lietuvoje narius, dėl ko įtakingas narys tapo Pranas Eidukevičius, be to, pradėta bendradarbiauti su Rusijos socialdemokratų darbo partija³⁸⁷. Taigi tautos vietą trijuose legaliuose socialdemokratų žurnaluose užėmė darbininkai, žmonės ir abstraktesni visuomeninių klasių įvardijimai.

Naujoje gadynėje darbininkų išskyrimas būdingas beveik visiems aiškiau istorijos subjektą aprašantiems tekstams: atsiranda Lietuvoje kenčiantys kaimo darbininkai, susipratę darbininkai kaip didžiausią revoliucinį potencialą turinti visuomenės grupė, revoliuciją XIX a. I pusėje pradeda darbininkai kartu su studentais, o straipsnyje apie socialdemokratų konkurentus masonus pareiškama, kad jie irgi buvo „įvairios rūšies darbininkai“³⁸⁸. Leidinyje truputį kitaip pristatomi žmonės kaip istorijos veikėjai. Aprašant laikus iki baudžiavos ir vergijos, teigiama: „senovėje, tūkstančiai metų atgal, žmonės tebebuvo laukiniai“³⁸⁹. Tai nebuvo vienkartinis atvejis, vėliau būtent toks žmonijos priešistorės aprašymas, idealizuojantis beklasę visuomenę, aptinkamas ir *Žarijoje*³⁹⁰. Šiuo požiūriu žmonių sąvoka rodo daugiausia socialdemokratams būdingą istorijos veikėjų kaitą priklausomai nuo socialinės-ekonominės santvarkos, kur žmonės keičia vergai ir ponai, valstiečiai ir bajorai, darbininkai ir buržuazija,

³⁸⁶ Šis *žmogaus* įvardijimas, aprašant žurnalo pagerbiamas asmenybes, aptinkamas beveik visuose LSDP periodiniuose leidiniuose aptariamam laikotarpiui. Pvz.: „Didvyriai“, in: *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 2, p. 53; „Jonas Záhrevičius“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-05-31, p. 75; Draugaitis, „Garibaldi – kovotojas už laisvę“, in: *Žarija*, 1907-07-10, p. 35–37.

³⁸⁷ MITRULEVIČIUS, Gintaras, *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais*, 2017, p. 247, 251, 255, 256.

³⁸⁸ K., „Darbininkų šventė“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-05-03, p. 5; M., „Kas tie masonai?“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-09-14, p. 258–260; V. Kapsukas, „Keliatas žodžių apie kitų kraštų revoliucijas“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-10-05, p. 307–312.

³⁸⁹ „Apie knygas. Ar dabar yra baudžiava?“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-05-12, p. 30.

³⁹⁰ [Mykolas Biržiška], A. P. (versta). „Kaip gyveno pirmieji žmonės...“, in: *Žarija*, 1908-03-05, p. 159.

ateityje vėl grįžtant pas žmones, kuris atitinka, anot Haydeno White'o teorijos, anarchistinės istorijos variantą³⁹¹, pagal kurį siekiama Jeano-Jacques'o Rousseau maniera grįžti į pirmąją būklę. Tiesa, LSDP publikacijose visada pabrėžiamas ir senovės žmonių primityvumas, sudėtingos gyvenimo sąlygos.

Skarde darbininkų spektrą papildo Vokietijos, Suomijos ir Italijos darbininkų istoriniai aprašymai, tad juose galima išvelti ir tautinį elementą, tik jis nėra taikomas lietuviams³⁹², o pavyzdžiai greičiau skatina kiek įmanoma nuosekliau sekti šių šalių pavyzdžiais, o ne ieškoti unikalaus, tautinio kelio. Apskriai šis vos pusmetį leistas žurnalas išsiskiria didesniu dėmesiu lyčių lygybės klausimams: bendresniais štrichais nupiešiamas moterų judėjimas už rinkimų teisę Europoje. Nors galėtų pasirodyti, kad istorijos subjektas yra moterys, straipsnis esmines socialines problemas traktuoja kaip socialdemokratų ir beturčių teisių užtikrinimą³⁹³.

Žarijoje daugiau nei kitur dėmesio skiriama marksizmo klasikams – išsamios Karlo Markso ir Frydricho Engelso biografijos palydimos ir jų santykių su darbininkija apibrėžimu³⁹⁴. Paryžiaus komunos istorijos moralas taip pat susijęs su darbininkais – didžiausia Komunos klaida buvusi to meto darbininkų klasinės sąmonės stoka³⁹⁵. Leidinyje tačiau dažniau nei kitur renkama rašyti ne tiek apie darbininkus, kiek apie apskritai socialines klases, paprastai supriešinant darbininko ir pono bei sugretinant bedarbio darbininko ir badaujančio valstiečio sąvokas³⁹⁶. Nors partija skelbėsi atstovaujanti darbininkų interesams, dėl žmonių, besiverčiančių žemės ūkiu, Lietuvoje gausos net ir pasiturintiems valstiečiams partija taip pat skyrė nemažai dėmesio³⁹⁷.

³⁹¹ „Anarchistai linkę idealizuoti tolimą prigimtinės žmogiškos nekaltybės praeitį, iš kurios žmonės nupuolė į dabartinį sugedusį „socialinį“ būvį“. Žr.: WHITE, Hayden, *Metaistorija*, 2003, p. 31.

³⁹² X, „Iš Italijos bežemių ir mažazemių judėjimo. II. Socijalizmo platinimasi Sicilijoje“, in: *Skardas*, 1907-05-02, p. 279–280; S., „Finliandija“, in: *Skardas*, 1907-05-23, p. 314–316.

³⁹³ „Moterų judėjimas“, in: *Skardas*, 1907-04-11, p. 236.

³⁹⁴ „Marks ir darbininkai“, in: *Žarija*, 1908-02-26, p. 129; P., „Priėmus Engels“, in: *Žarija*, 1908-05-07, p. 275–277.

³⁹⁵ [Vincas Mickevičius-Kapsukas] Gandras, „Paryžiaus sukilimas 1871 m.“, in: *Žarija*, 1907-10-24, p. 253.

³⁹⁶ [Vincas Mickevičius-Kapsukas] Gandras, „Kas gi bus toliau?“, in: *Žarija*, 1907-09-05, p. 150–152; „Marks ir darbininkai“, *ten pat*.

³⁹⁷ „Vidutiniai ir stambieji valstiečiai, pats kultūringiausias kaimo elementas, lengviau už kitus sugebėjęs revoliucionizuotis, socialdemokratams buvo reikalingas įgyvendinant politinius-kultūrinius tautos išvadavimo iš Rusijos priespaudos

Žurnale *Visuomenė* istorijos veikėjas kiek pasikeičia. Darbininko įvardijimas istorinio pobūdžio tekstuose jau yra retesnis ir sietinas daugiausia su baudžiavos panaikinimo pasekmėmis kaip socialinės santvarkos pokyčiais Rusijos imperijoje³⁹⁸. Dažniausiai istorinėse publikacijose pasitaiko dviejų priešingų socialinių klasių aprašymas ir istorijos pasakojimas per konfliktą, nes žurnale daugiau dėmesio skiriama XVIII–XIX a. I pusei, įprasta matyti valstiečių ir ponų priešpriešą³⁹⁹, kuri kartais pakeičiama praeties pateikimu iš šviesuomenės, kunigų kaip klasių perspektyvos⁴⁰⁰. Žurnalo pavadinimas išnyra leidinio iniciatoriaus Mykolo Biržiškos istoriniuose tekstuose, dažnai pasakojimas pradedamas nuo visuomenės refleksijos, vienas straipsnis net pavadintas „Visuomenės istorijos mokslas ir studentija“. Visuomenė paprastai taip pat suvokiama kaip skirtingų priešiška nusiteikusių luomų ar klasių visuma, kuri tačiau funkcionuoja kaip pradžios taškas pereinant nuo socialinių santykių prie kultūros istorijos: „visuomenės santykiai padaro tokią ar kitokią visuomenės kultūrą, lygiai „medžiaginę“, lygiai ir „dvasinę“⁴⁰¹. Kartu M. Biržiškos visuomenė tampa leidinyje rečiau vartojamos sąvokos „tauta“⁴⁰² alternatyva. Visuomenės pranašumas – gebėjimas ignoruoti kalbinį veiksnį, kalbant apie XIX a. I pusę, kai vadinamasis Lietuvos elitas beveik nevartojo lietuvių kalbos. Jautrumą sąvokoms ir alternatyvų tautai paieškas rodo ir fundamentaliausia žurnale išspausdinta M. Biržiškos mokslinė istorinė studija „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu“, kurioje pagrindiniu

uždavinius, kuriuos 1905 m. jie laikė jei ne svarbesniais, tai bent vienodo reikšmingumo kaip ir kovos už darbininkų socialinės-ekonominės būklės pagerinimą“. Žr.: MIKNYS, Rimantas, „Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 10*, 2001, p. 49.

³⁹⁸ Steponas Kairys, „Baudžiavos panaikinimo sukaktuvės“, in: *Visuomenė*, 1911, Nr. 2/3, p. 49–52.

³⁹⁹ Š-is, „Lietuvos didieji „dūšių“ ponai prieš-pat baudžias panaikinant“, in: *Visuomenė*, 1911, Nr. 2/3, p. 53–56; Augustinas Janulaitis, „Valstiečių sukilimas XVIII amž. Lietuvoje“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 7/8, p. 225.

⁴⁰⁰ Augustinas Janulaitis, „Kunigai-socialdemokratai“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 9, p. 298; Augustinas Janulaitis, „1831 metų sukilimas Lietuvoje ir kunigai“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 1, p. 18.

⁴⁰¹ Mykolas Biržiška, „Apie literatūros istoriją ir mūsų „istorijas““, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 2, p. 45.

⁴⁰² Ryškiausias pavyzdys yra J. Šliūpo knygos kritika, kur žodis ironizuojamas: „mūsų „tautiškai susipratusi spauda“ (...). Jį skiriama esanti „ypatingai lietuviškai jaunomenei, taip darbo žmonėms, kaip ir moksleiviams“. „(...) eik knygele, į lietuvių surūkusias grinteles ir meskie spindulį šviesos į tautos praetį“. Žr.: S. Tėvelis [Mykolas Biržiška], „Jono Šliūpo lietuvių tauta senovėje ir šiandien...“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 1, p. 38.

istoriniu veikėju tampa žemaičiai ir jų pradėtas tautinis sąjūdis⁴⁰³. Žemaičiai pateikiami kaip išskirtiniai visos Lietuvos ir visuomenės kontekste: tai ne tik geografinė, bet ir tapatybės kategorija. Tiesa, autorius pripažįsta, kad „naujausios gadinės visuomenės santykių gimdinys – lietuvių šviesuomenė“⁴⁰⁴, kuriai kalbos veiksnys vis dėlto yra esminis, o tautos sąvokos vis sunkiau išvengti. *Visuomenėje* ryškus istoriografijoje pačiai partijos pradžia priskirtos senosios bajoriškos Lietuvos valstybės sampratos atspindys⁴⁰⁵, mat didžiausia dalis tekstų, skirtingai nei daugelyje kitų leidinių, yra skirti etninės Lietuvos ryšiams su lenkais, baltarusiais nusakyti, pabrėžiant bendrą su Lenkija sukilimų istorijos ir lenkakalbės Lietuvos kultūros reikšmę. Neatsitiktinai ryškiausias šios pozicijos gynėjas buvo M. Biržiška. Leidinys ne be pagrindo buvo kaltinamas marksizmo išdavimu: grynas klasių kovos aprašymas čia dažnai buvo iškeičiamas į savitą sociokultūrinę istoriją, o darbininkų klasė neortodoksiškai jungiama su tautinėmis kategorijomis apibūdinama visuomene.

Pirmojo pasaulinio karo metais leistas *Darbo balsas* istorijos subjekto atžvilgiu išlaikė įtampas tarp tautiškumo ir proletariato. Tačiau pasikeitė šių sąvokų santykis: nors pirmajame *Darbo balso* numeryje kaip į pagrindinį adresatą kreipiamasi į darbo žmones, o darbininkų veiksnys bei klasių kovos vaizdinys kaip istorijos variklis išsilaiko dalyje biografijų bei užsienio istorijos etiudų⁴⁰⁶, vis didesnę svarbą įgyja tautos istorija. Rusijos istoriko Roberto Wipperio publikacijų cikle teigiama: „istorija mes vadiname smulkų pasakojimą apie gyvenusiųjų senovėje ir dabar begyvenančiųjų tautų likimą“⁴⁰⁷. Tautos istorijos tyrimai susiejami su rašto, padavimų ir archeologinių radinių istorija. Nors straipsnyje apie priešistorės visuomenes

⁴⁰³ „Ačiū savo geografiniam padėjimui Žemaičiai turėjo skirtiną nuo Lietuvos visuomenės ir politikos plėtojimąsi. Tatai nesuvis subrendėjo ir Lietuvai kartu su Žemaičiais susidėjus su Lenkais į bendrą politikos ir kultūros gyvenimą.“ Žr.: Mykolas Biržiška, „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 4, p. 117–118.

⁴⁰⁴ Analfabetas [Mykolas Biržiška], „Visuomenės istorijos mokslas ir studentija“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 7/8, p. 263.

⁴⁰⁵ MITRULEVIČIUS, Gintaras, *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais*, 2017, p. 230.

⁴⁰⁶ „Darbo balsas“ visus savo veidu kreipiasi į darbo žmones“. Žr.: „Žodis į skaitytojus“, in: *Darbo balsas*, 1917-11-15, p. 2; Louis Euguene Varlin, „Iš Varleno kalbos“, in: *Darbo balsas*, 1918-11-15 d., p. 2–4; Jonas Vilkaitis, „Gruzija“, in: *Darbo balsas*, 1918-08-30, p. 3–4; Jonas Vilkaitis, „Suomija“, in: *Darbo balsas*, 1918-09-05, p. 2–4.

⁴⁰⁷ Robert Jurėjėvič Vipper, „Istorijos paminklai“, in: *Darbo balsas*, 1918-08-23, p. 6.

dažnai kalbama ir apie „seniausią žmogų“ arba „seniausių žmogaus apyvokų palaikus“, o priešistorės visuomenės nėra vadinamos lietuviais ar anglais, tačiau tauta jau ir LSDP aiškiai įvardijama etnolingvistinėmis ir kultūrinėmis kategorijomis, o istorija propaguojama kaip tautų praeities tyrinėjimas⁴⁰⁸. Tai rodo bendrą 1917–1918 m. atspindintį visų lietuvių partijų tautinės valstybės sukūrimo imperatyvą, pritariantį skirtingų socialinių sluoksnių vieningam veikimui⁴⁰⁹, kuris reikšmingai skiriasi nuo ankstesnio laikotarpio. Nors tautos supratimas leidinyje nėra unikalus, LSDP labiau siekia atstovauti „plačiai Lietuvos visuomenei“, todėl tinkamą tautiškumą supranta kaip tolerantišką. Tautų draugystė propaguojama tarp socialdemokratų vadovaujamų Rusijos imperijai priklausiusių kraštų ir lenkų bei Lietuvos tautinių mažumų, kartu stengiamasi pabrėžti išnaudojimo santykius istorinėse valstybėse, negebėjusiose užtikrinti demokratijos⁴¹⁰. Tad *Darbo balse* pasirenkamas Lietuvos ir lietuvių, o ne griežčiau internacionalo, atstovavimas (kuris buvo būdingesnis bolševikams⁴¹¹) ir tai akivaizdžiai matoma ir istorinio pobūdžio tekstuose⁴¹².

2.2.2. Nelietuviška istorija be kunigaikščių ir be gerovės laikų

LSDP spaudoje dauguma istorinės tematikos tekstų gali būti laikomi istoriniais su išlygomis – tai dažnai į dabartį orientuoti straipsniai su ryškia istorine dimensija. Juose matoma istorinių veikėjų kaita ir gana dinamiška visuomenių raida, tačiau kartu beveik neįmanoma atsiriboti nuo dabarties problemų. Toks dabartiškumas, skeptiškas požiūris į dabartinę santvarką ir

⁴⁰⁸ Tai rodo ir tautiškai orientuotų straipsnių su istorine dimensija gausa: On., „Anglų ir vokiečių varžytinės“, in: *Darbo balsas*, 1918-01-12, p. 13; Gk., „Kaip norvegai tvarkosi vietinius reikalus“, in: *Darbo balsas*, 1918-01-12, p. 8–9; „Lietuvių nepriklausomybės pareiškimai“, in: *Darbo balsas*, 1918-01-26, p. 4.

⁴⁰⁹ „Laisvos Lietuvos sudarymas tinkamai mūsų reikalams, tai yra didžiausias mūsų uždavinys ir pamatinis mūsų darbas“. Žr.: „Žodis į skaitytojus“, in: *Darbo balsas*, 1917-11-15, p. 2; S. K., „Dėl tautinės vienybės“, in: *Darbo balsas*, 1918-02-05, p. 1–2.

⁴¹⁰ Augustinas Janulaitis, „Valstybių unija“, in: *Darbo balsas*, 1918-02-27, p. 4–5.

⁴¹¹ MITRULVIČIUS, Gintaras, *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais*, 2017, p. 765–770.

⁴¹² Tiesa, dar 1918 m. pabaigoje pastebėtinai tarptautiškumo akcentų iškėlimas, tačiau tokio pobūdžio straipsniai vis dar lieka istorinėje srityje santykinai reti: „kiekviena tauta yra suskilus į dvi priešingi dali, į dvi klasi: buržuaziją ir proletariatą, – ir kiekviena šių dviejų klasių turi bendrų reikalų su tokiomis pat kitų tautų klasėmis“. Žr.: P. A., „Internacionalas ir karas“, in: *Darbo balsas*, 1918-12-03, p. 2–3.

pažanga grįstas pasaulėvaizdis lėmė iš esmės neigiamą požiūrį į visus istorinius laikus. Tai nereiškia, kad istorija nevertinama arba kad joje nematoma jokių geresnių perspektyvų – įvairiose epochose išvelgiami trumpi blyksniai, dažniausiai siejami su revoliucijomis, sukilimais ar truputį ilgesniais procesais, tačiau jie greitai užleidžia vietą dar didesniai pavergtos visuomenės dalies išnaudojimui.

Istorinių epochų vertinimo požiūriu socialdemokratų spaudą patogiausia padalyti į dvi grupes: istorinių epochų aprašymus iki *Visuomenės* ir po jos. Pirmojoje grupėje dažniau susitelkiama į užsienio šalių istoriją ir dažniausiai pozityvaus įvertinimo sulaukia XIX a. įvykiai. Būdingiausi tokio pasakojimo pavyzdžiai – tai dažniau pasikartojantys 1848 m. revoliucijų Europoje, Paryžiaus komunos, K. Markso ir F. Engelso „Komunistų manifesto“ išleidimo arba Vokietijos socialdemokratų kongresų aprašymai, palydimi ir kitų šalių darbininkų veiklos pristatymu⁴¹³. Šie tekstai galėtų būti prilyginti tautinio atgimimo tekstams, tik tautos „atgimimas“, „atmirimas“, „pabudimas“ čia perkeliamas darbininkų klasei, kuri nuo aprašomo įvykio pradėjo kovoti ir skleisti socialistines idėjas, kurios „nurodo jiems visų jų vargų ir nelaimių priežastis, o drauge ir išsiliuosavimo kelią“⁴¹⁴. XIX a. kartu yra ir visuose leidiniuose daugiausiai kritikos sulaukiantis laikotarpis: beveik visų išskirtų įvykių pasekmės būna blogos ir dar pabloginančios darbininkų padėtį, o dar daugiau straipsnių linkę pabrėžti tik šios epochos blogybes. Pažymėtina, kad ne tik revoliucijos ir moterų judėjimas šiame amžiuje yra vertinami paprastai neigiamai kaip neatnešę ar neatnešantys jokių reikšmingų naujovių⁴¹⁵.

Iš visų XIX a. skirtų tekstų pirmojoje periodikos grupėje išsiskiria A. Janulaičio straipsnis „Lietuvmečiai“, kuriame bene aiškiausiai sujungiama tautinė su visų darbininkų istorija ir pateikiama bendresnė raidos vizija. Pirma, tekste itin pabrėžiama tauta grįstos darbininkų kovos su „savo“ kapitalistais būtinybė, argumentuojant K. Markso autoritetu, teigiama, jog tik šią kovą laimėjus, galima kalbėti apie tautų vienijimą į bendresnį

⁴¹³ J. St., „Paryžiaus komuna“, in: *Darbininkų balsas*, 1906, Nr. 4, p. 103–106; „Šių dienų Rusijos valstybės revoliucija ir Vakarų Europos praeitį“, in: *Darbininkų balsas*, 1906, Nr. 2, p. 33; V. Kapsukas, „Keliatas žodžių apie kitų kraštų revoliucijas“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-10-05, p. 307–312; „Marks ir darbininkai“, in: *Žarija*, 1908-02-26, p. 129.

⁴¹⁴ X, „Iš Italijos bežemių ir mažazemių judėjimo. II. Socijalizmo platinimasi Sicilijoje“, in: *Skardas*, 1907-05-02, p. 279.

⁴¹⁵ „Moterų judėjimas“, in: *Skardas*, 1907-04-11, p. 236.

darinį⁴¹⁶. Būtent per šią dvigubą perspektyvą – proletariato ir lietuviybės – vaizduojama istorija XIX a. kaip nuolatinis artėjimas link idealo⁴¹⁷. Toks XIX a. istorijos vystymasis vyksta etapais, apibūdinamais specifiniais epitetais: „krakosmečiai“ – tai 1831 m. sukilimas, kur prieš caro valdžią sukykla Lenkijos ir Lietuvos aukštuomenė; „lenkmečiai“ – 1863 m. sukilimas, per kurį prieš caro valdžią kovoja jau lietuvių ir lenkų smulkesni bajorai, kunigai, ūkininkai ir darbininkai. Galiausiai 1905 m. revoliucija yra pavadinama „lietuvmečiu“, kur kovotojai – lietuviai darbininkai, o caro valdžia priešinasi kartu su buržuazija. Taigi, nors pats autorius visą XIX a. mato kaip Rusijos imperijos priespaudą, kur kenčia visos klasės ir tautybės, epochos riboženkliai įgalina ir linijinį progresą, neleidžiantį viso amžiaus paversti tik tamsiaisiais laikais. Šitoks iš dalies lietuviškas XIX a. istorijos pasakojimas sietinas su A. Janulaičio interesais, atspindėjusiais ir aptariamo laikotarpio autoriaus brošiūrose, jose dar aiškiau matyti tiek specifinį lietuvių arealą atliepiančių klasių (kunigų), tiek herojiškų asmenybių Lietuvoje (Emilijos Pliaterytės) paieškos, išplėtos vėliau⁴¹⁸. Be sukilimų istorijos, socialdemokratų leidiniuose prisimenamas baudžiavos panaikinimas, nors šis siužetas dažniau aptinkamas vėlesnėje spaudoje ir čia pirmuosiuose leidiniuose, daugiausia M. Biržiškos lakoniškomis žinutėmis, galima matyti iš esmės neigiamą požiūrį į įvykį⁴¹⁹, kur matomas tik

⁴¹⁶ „Kaip pasakė Marks mūsų mokytojas, pirmiausia reiki pabaigti kovą su savo kapitalistais. Mūsų nenorime spausti kitų, tik priešinamės, kad mus kas spaudžia. Pabaigę kovą su savo kapitalistais, susidėsime lengvai, be baimės pavojaus, ir su kitomis tautomis, kur bus lygus padėjimas, nebežiūrėdami į tautystę“. Žr.: [Augustinas Janulaitis], „Lietuvmečiai“, in: *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 2, p. 47.

⁴¹⁷ „Pirm 74 m. per Krakosmečius (1831 m.) matome tarp dalyvų daugybę augštųjų bajorų (...) ir, žinomas daiktas, nemaž bajorėlių, kunigų ir muzikų. – Praslinko 32 metai ir revoliucionierių kilimas jau kitoks, vienu laipsniu mažesnis. Per lenkmečius (1863 m.) kovoja mažieji bajorai, kunigai, ūkininkai ir bežemiai darbininkai. – praslinko dar 42 m., prasidedant „lietuvmečiams“, revoliucionierių išvaizda persimaino visai. Dabar prieš sunkų, sunkesnį negu anų revoliucijų laikais, caro jungą, kovoja vieni darbininkai, kurie nieko neturi, nedaug gali nustoti, kartais nieko, o laimėti gali viską“. Žr.: *Ten pat*, p. 42.

⁴¹⁸ Nors autorius šiuo metu nemažai rašė ir apie tarptautinę marksistinę istoriją (revoliucionierių biografijos, Vienos revoliucija), šiame kontekste specifinį polinkį į lietuviybę geriausiai atspindi šie leidiniai: [Augustinas Janulaitis] Medekša, *Kunigija ir svietiška valdžia*, Plymouth, Vienybė lietuvininku, 1902, 47 p.; Augustinas Janulaitis, *Emilija Pliaterytė: lenkmečių karžygė (1806–1831)*, Tilžė, Spindulio leidykla, 15 p.

⁴¹⁹ [Mykolas Biržiška], „Apie knygas. Ar dabar yra baudžiava?“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-05-12, p. 30. [Mykolas Biržiška] Dėdė, „Kodėl išnyko baudžiava...“, in: *Žarija*, 1908-04-03, p. 223.

buržuazijos ir valdžios elito pragmatizmas ir prastėjančios darbininkų sąlygos, beveik ištisai skeptišku požiūriu į šį įvykį leidiniai išsiskiria iš visų kitų pasaulėžiūrinių grupių, kurios linkusios matyti daugiau teigiamų aspektų. Po *Darbininkų balso* socialdemokratų leidiniuose labiau įprasta sutikti pažangos logika pagrįstą pasaulio istorijos vaizdinį. Tokį jį pateikia Vinco Mickevičiaus-Kapsuko tekstai, juose pristatoma Vakarų Europos revoliucijų raida nuo Paryžiaus revoliucijos per 1848 m. iki Paryžiaus komunos⁴²⁰.

Nuo *Naujosios gadynės* galima matyti ir ankstesnio XVIII a. vaizdinį, sietiną daugiausia su Vakarų Europos šalių istorija. Didžiausia svarba šiuo laikotarpiu teikiama Prancūzijos revoliucijai ir jos pasekmėms, sunaikinant feodalizmą ir suteikiant šansą darbininkams bei visuotinių žmogaus teisių sklaidai⁴²¹. Kiek platesnis ir įvairiapusiškesnis epochos vaizdas randamas tik masonų aprašyme, kuriame pakylėtu tonu kalbama apie mokslo pažangą, tikėjimo laisvę ir kosmopolitizmą slaptose draugijose visą XVIII a., pastarasis bendrai matomas kaip gana atsilikusi vėlyvojo feodalizmo epocha⁴²².

Kaip pabrėžta ankstesniame skirsnyje, keliuose žurnalų tekstuose galima identifikuoti žmonijos priešistorės eskizą, kuris, kaip minėta, taip pat dviprasmiškai pristato šių laikų gerovę, nes žmogus buvęs itin priklausomas nuo gamtos ir gyveno vargingai. Šis laikotarpis taip pat yra vienintelė istorinė epocha, kur buvo užtikrinta, jog visi, o ne tik maža dalis laimingųjų, buvo laisvi⁴²³. Nors šis siužetas iš pažiūros tik papildė kitų epochų aprašymus leidiniuose ir išlaiko panašią klasinę kovą grįstą retoriką, reikia pripažinti, jog šie senesnės istorijos pasažai buvo itin reti, todėl istorinio pasakojimo, beveik visiškai ignoruojančio visą istoriją iki XVIII a., simpatijas klajokliams reikėtų vertinti labai rezervuotai.

Dėl nuolatinio istorijos vystymosi idėjos tekstuose, sureikšminančiuose trumpus praeities fragmentus, pažymima, kad ateityje bus pasiektas tikrasis

⁴²⁰ Pvz.: [Vincas Mickevičius-Kapsukas] Gandras, „Kas gi bus toliau?“, in: *Žarija*, 1907-09-05, p. 150–152; [Vincas Mickevičius-Kapsukas] Gandras, „Paryžiaus sukilimas 1871 m.“, in: *Žarija*, 1907-10-24, p. 253–257; V. Kapsukas, „Keliatas žodžių apie kitų kraštų revoliucijas“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-10-05, p. 307–312.

⁴²¹ [Vincas Mickevičius-Kapsukas] Gandras, „Kas gi bus toliau?“, in: *Žarija*, 1907-09-05, p. 150–152.

⁴²² M., „Kas tie masonai?“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-09-14, p. 258–260.

⁴²³ [Mykolas Biržiška], A. P. (versta). „Kaip gyveno pirmieji žmonės...“, in: *Žarija*, 1908-03-05, p. 159.

darbininkų laimėjimas⁴²⁴, tai, žinoma, įprastesnė straipsnių be istorinės dimensijos tema, kuri leidiniuose absoliučiai dominuoja ir rodo, jog dažniau buvo sekama Volteru, pripažįstant, kad istorija šiaip jau yra niekas kitas kaip tik nusikaltimų ir nelaimių sąrašas.

Visuomenėje gerokai daugiau tekstų buvo skirta Lietuvos istorijai, dažniau buvo rašoma apie XVIII–XIX a. pr., be to, šiame leidinyje galima aptikti ir aiškesnį partijos atstovų požiūrį į Viduramžius ir Naujuosius laikus. Nepaisant to, leidinį paprasčiau matyti kaip *Darbininkų balse* pradėtos lietuviškos darbininkų istorijos tąsą nei visai naują pasakojimą. Neatsitiktinai Augustinas Janulaitis šiame leidinyje plėtoja sukilimų istorijos vaizdinius, praplėsdamas juos menko dėmesio iki tol sulaukusių XVIII a. valstiečių sukilimu Šiaulių ekonomijoje ir kunigų luomo reikšmės sukilimams aprašymais⁴²⁵. Šiuose straipsniuose matomas kiek platesnis istorinis kontekstas – ne tik su lenkais sukilta, bet nesėkmingi sukilimai buvo ir ATR istorijos dalis, kartu 1831 m. sukilimo klaidos buvo ne tik menkas darbininkų dalyvavimas, bet ir ydingi, reakcingi kunigų luomo siekiai. Tiesa, Augustinas Janulaitis aprašo ir labiau tarptautinės istorijos įvykius: per tris leidinius pasirodžiusiame tekste „Kunigai-socialdemokratai“ jis parodo ir gerąsias, anot autoriaus, Vakarų Europos tendencijas, kuomet vis daugiau net ir iš pažiūros reakcingiausios visuomenės dvasininkų klasės atstovai renkasi palaikyti pažangią socialdemokratų poziciją⁴²⁶. Kitame tekste – recenzijoje apie rusų kolonistus, atkeltus į Kauno guberniją⁴²⁷, A. Janulaitis imasi labiau su lietuvių nacionalizmu susijusios temos: pasitelkus kitos knygos medžiagą demaskuojama lietuvių tautiškumui itin ydinga buvusi Rusijos imperijos politika XIX a. pabaigoje. Nors tekstas atrodo dėl polinkio *mąstyti tautomis* gana tolimas ankstesniems partiniams leidiniams, šis siužetas tik papildė dar 1905 m. revoliucijos metu autoriaus išsakytą „Lietuvmečio“ idėją.

Baudžios istoriją savo ruožtu išplėtoja Steponas Kairys, ne tik visiškai priimdamas anksčiau pateiktus baudžios panaikinimo pragmatinius

⁴²⁴ Pvz.: „Smarkiau kils darbininkų supratimas, laimingiau mums vyks kova su mūsų priešais, greičiau ateis laikas, kada žmonėms būdami, žmoniškai galėsime gyventi“. Žr.: [Steponas Kairys] Kugis-Mugis, „Dėlei spaudos atgavimo“, in: *Darbininkų balsas*, 1904, Nr. 4, p. 101.

⁴²⁵ Augustinas Janulaitis, „Valstiečių sukilimas XVIII amž. Lietuvoje“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 7/8, p. 225–256.

⁴²⁶ Augustinas Janulaitis, „Kunigai-socialdemokratai“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 9, p. 297–301; Nr. 10, p. 334–338; 1911, Nr. 1, p. 12–15.

⁴²⁷ Augustinas Janulaitis, „Iš Lietuvos „kultūrinimo“ istorijos: rusų kolonizacija Kauno gub.“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 9, p. 311–315.

argumentus, bet ir radikaliau užaštrindamas: „Visas darbininkų luomas tiek mieste, tiek kaime, iš dienos dienon eina baudžiavas kapitalui.“⁴²⁸ Šiuo požiūriu baudžiava kaip vergovės ir neteisybės sinonimas padeda išryškinant kapitalistinių darbininko ir fabrikančio santykių neteisingumą. Ši istorijos vizija, kur darbininkų sąlygos ilgainiui tik blogėja ir valstiečių baudžiava parodoma kaip žmoniškesnė nei dabartinė, pasirodo labiausiai pesimistinė visame leidinyje.

Ryškiausi *Visuomenėje* yra Mykolo Biržiškos tekstai, pateikiantys plačiausią istorijos viziją. Straipsnyje „Griunvaldo sukaktuvės“ lakoniškai kaip iš esmės popiežiaus diktato ir valstiečius pavergusio feodalizmo epocha apibūdinami Viduramžiai⁴²⁹. Akivaizdu, kad ši epocha neturėtų dominti socialdemokrato – tai praėję laikai su jau beveik išnykusiu luomų viešpatavimu, tik kurių sunaikinimas leido atsirasti darbininkams. O Naujųjų laikų epocha Žalgirio mūšio kontekste matoma kaip svarbus laimėjimas: „Griunvaldo mūšis tai buvo vienas iš svarbiausių epizodų Europos istorijoje, reiškias jos viduramžį persilaužiant, kitokioms sąlygoms virstant.“⁴³⁰ Tačiau tos sąlygos paskatino Lenkijoje bajoriškos, taigi benykstančios, kultūros iškilimą, o Lietuvai mūšis „uždarė „pagoniškai-barbarišką“ kruvinų kovų su kryžiuočiais laikotarpį ir pradėjo „krikščioniškai-kultūrines“ „laisvių“ istorijos lapą... kas nežino, kuo tatau pasibaigė ir Lenkams ir Lietuvai!“⁴³¹. Skeptiškas požiūris į tik tam tikrų luomų laisvę ir katalikišką kultūrą skatina XV–XVIII a. vertinti kaip vėlgi nevertus jokio garbinimo, o galbūt ir priminimo, mat jie pateikiami ir kaip veidmainiški (dėl tariamo laisvumo), ir kaip tragedijos (tikriausiai turint galvoje padalijimus) priešaušrį. Šiuo požiūriu M. Biržiškos tekstas aprašo mūšį kaip esminį lūžio tašką Europoje, kuris turėjęs skirtingų pasekmių skirtingoms visuomenėms – Lietuvai tai neatnešė nieko vertingo, Lenkiją privedė prie žlugimo, o pralaimėjusi Vokietija „netik-ką išsiliuosavo iš po

⁴²⁸ Steponas Kairys, „Baudžiavos panaikinimo sukaktuvės“, in: *Visuomenė*, 1911, Nr. 2/3, p. 52. Tiesa, savo atsiminimuose apie aprašomą laikotarpį autorius išreiškė jau visai kitą mintį, kurioje jau aiškiau pripažįstamas baudžiavos pasibaigimas ir šio įvykio pozityvi reikšmė „Baudžiava senokai buvo dingusi, bet „ponas“ tebegyveno liaudies sieloje“. Žr.: Steponas Kairys, *Lietuva budo*, New York, ALS sąjungos literatūros fondas, 1957, p. 331.

⁴²⁹ „Toji pergalė sutrūpino kryžiuočių galybę – kariškojo viduramžinės popiežių politikos ramsčio, tuo ji uždavė itin skaudų smūgį feodalizmo tvarkai ir palengvino naujesniosios gadinės sąlygoms išdygti ir išbujoti“. Žr.: S. Tėvelis [Mykolas Biržiška], „Griunvaldo sukaktuvės“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 5, p. 153.

⁴³⁰ *Ten pat*, p. 153.

⁴³¹ *Ten pat*, p. 154.

Lenkų globos, bet XVIII-ajame amžiuje su palūkanomis sugrąžino jiems gautą 1410 m. kruviną smūgį⁴³².

Dar senesnius Lietuvos istorijos laikus Mykolas Biržiška apima J. Šliūpo tritomio recenzijoje, kur daugiausiai ironizuojamas autoriaus sekimas J. Basanavičiaus teorija lietuvių kilimo iš trakų ir prygų⁴³³, panašu, kad juokas kyla ne tik iš nekritiško noro kuo labiau išskelti visą senovės lietuvių kultūrą, bet ir tikėjimu ją kada nors buvus pranašesnę už lenkų⁴³⁴. Šitokia kritika rodo, kad pretenzijos į tautiškumą ir aukštą kultūrą ikiluominiais laikais yra iš esmės svetimos ir neatskiriamos nuo romantizmo.

Išsamiausias ir leidinio kontekste prieštaringiausias atrodo ilgos mokslinės M. Biržiškos studijos „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu“ publikavimas. Ši studija tęsiama per 10 (taigi net pusę visų žurnalo) numerių ir pristato lietuvių tautinio atgimimo ištakas bei specifinę XIX a. Vilniaus universiteto ir jo aplinkos lietuvių kultūrą. Studija išskirtinė tuo, kad joje į antrą planą nustumiami klasių istorija ir, nors autorius rodo pastangas atsiriboti nuo tautybės kategorijų, renkantis rašyti apie žemaičius ir įtraukti lenkiškai kalbančiuosius, be to, dažnai primenamos baudžiauninkų problemos, bet centre vis tiek lieka tikrai ne žemiausios visuomenės klasės, su kuriomis tenka skaitytis dėl kultūrinio indėlio. Tai lemia nuolatinį pasakojimo nuokrypį nuo literatūros į rūpinimosi vargstančiais pasažus ir kartu dauguma literatūros atstovų pasirodo kaip ir epocha, turinti nemažai peiktinų savybių. Matyt, todėl, autorius pagrindine pasakojimo figūra paverčia Antaną Strazdą, neturtingą valstietį, rašiusį lietuviškai, ir taip gana sėkmingai sujungia du diskursus: „Strazdo poezija bene bus tik vienintelis stipresnysis „žmonių balsas“ lietuvių literatūroje Vilniaus universiteto metu. Jisai neįeina į jį, tik stovi nuošaliai – vienas – ir status. O dėlto ypač jis, o bajorai-literatai, pranašavo „pavasarelių“⁴³⁵. Šiuo požiūriu istorinė studija leidinio kontekste įtvirtina tokį XIX a. lietuvių tautinio atgimimo literatūros vaizdinį: prasidėjęs jis nuo Vilniaus universiteto studijų ir funkcionavęs lenkiškoje kultūroje, kol pasiekė valstietiją ir įgijo tikrąją reikšmę – lietuvišką kalbą ir valstietišką luomą. Toks M. Biržiškos pasakojimas visai

⁴³² *Ten pat*, p. 153.

⁴³³ „senovės lietuvių praeitis – kiltas, būdo ypatybės – kuone stebuklingos, viešpačiai – genijai, visuomeninis tvarkymasis – begalo doras, šiaip jau kultūra – nepaprastai augšta ir turininga“. Žr.: S. Tėvelis [Mykolas Biržiška], „Jono Šliūpo lietuvių tauta senovėje ir šiandien...“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 2, p. 78.

⁴³⁴ „kurgi su ją besusilygins apdriskusi lenkų-ištivirkėlių „civilizavonė!““. Žr.: *Ten pat*, p. 78.

⁴³⁵ Mykolas Biržiška, „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu“, in: *Visuomenė*, 1911, Nr. 7–8, p. 280.

nebesujungia tautiškumo su proletariatu⁴³⁶, jį net atitolina, ignoruodamas baudžiavos panaikinimo veiksnį nacionalizmui, ir ne tik rodo autoriaus nutolinimą nuo įprastos publikacijų tematikos stengiantis pritraukti daugiau skaitytojų⁴³⁷, bet ir nutolinimą nuo socialdemokratų ideologijos, iš kurios oficialiai pasitraukta tik po 8 metų.

Darbo balsas pasirodo kaip labiausiai nacionalistinis LSDP leidinys. Nors iš pažiūros pratęsiamas *Visuomenėje* pradėtas XVIII–XIX a. pradžios Lietuvos literatūros ir liaudies maištų aktualizavimas, daug aktyviau ginama lietuviškos kultūros lingvistinė prasme idėja: M. Biržiška propaguoja Vilniaus krašto lietuviškumą XVIII a., teigdamas, kad Vilniuje tuo metu buvę dar užsilikusių lietuvių pagonių, o ir pats S. Poniatovskis pasirodo kaip nelenkiškos kultūros žmogus, artimesnis lietuviams⁴³⁸, vietoj anksčiau aktualizuotų Lietuvos literatūros lenkų kalba atstovų, čia įtraukiamos išimtinai lietuvišką liaudies kultūrą atspindinčios XIX a. lietuvių asmenybės Mikalojus Akelaitis⁴³⁹, Juozas Rupeika⁴⁴⁰, lietuvių valstiečių istorija detaliau

⁴³⁶ Iškalbinga šiame kontekste yra ir po kelių mėnesių nuo *Visuomenės* leidybos nutraukimo *Lietuvos žiniose* 1912 m. išspausdinta recenzija Prano Augustaičio disertacijai apie lietuvių literatūros istoriją, kur, nepaisant išskirtinio M. Biržiškos dėmesio visuomenės santykių nebuvimo problemoms, didžiausios kritikos susilaukia nepakankamas unikalios lietuvių kultūros išskirtinumo parodymas. „Jis *permenkai įvertino pačių lietuvių (žemaičių) kultūros judėjimą*, permažai iškėlė jo *savytą vertę ir svarbą lietuviškuose lenkų literatūros padažiuose* [sic]“. Žr.: Mykolas Biržiška, „Apie Pr. Augustaičio raštą iš literatūros istorijos“, in: *Lietuvos žinios*, 1912-05-26, p. 2.

⁴³⁷ „Matydami Lietuvos gyventojų ir ypač – jaunimo traukimąsi iš partinių organizacijų, vengimą viso to, kas „praktiška“, „siaura“, jie stengėsi prisitaikyti prie pasikeitusių sąlygų, ieškojo lankstesnių legalių veiklos formų. Tuo tikslu 1910 m. įsteigtas legalus žurnalas „Visuomenė“ iš bolševikiškai nusistačiusių LSDP veikėjų gavęs oportunistinio likvidatoriško leidinio vardą“. Žr.: PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius, *Mykolas Biržiška: patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakais*, 2009, p. 90.

⁴³⁸ Mykolas Biržiška, „Vilniaus „lenkai“ pusiau XVIII-tame amžiuje“, in: *Darbo balsas*, 1918-02-05, p. 10–11.

⁴³⁹ Nors M. Akelaitis gali būti traktuojamas kaip tam tikras tiltas tarp lietuviškos ir lenkiškos kultūros, straipsnyje jo tautinės pažiūros griežtai kritikuojamos kaip nemokėjusios atskirti lenkų nuo lietuvių, lenkų nuo kitų slavų, pabrėžiamas nuolatinis pažiūrų keitimas pereinant į kraštutinumus: nuo caro garbinimo iki kovojimo prieš jį: „jo mintys siekia tolimos praeities ir ateities, mažai atsižiūrėjo į dabartį“. Žr.: A. J., „Mikalojus Akelaitis (1829-1887-1917)“, in: *Darbo balsas*, 1918-01-12, p. 3.

⁴⁴⁰ A. Janulaitis, „Kanauninkas Juozas Rupeika“, in: *Darbo balsas*, 1918-06-06, p. 4–6.

nei anksčiau atspindi ir baudžios kančias primenantys tekstai⁴⁴¹. Jie neskaitina lietuvių ir lenkų konflikto, lenkai pasirodo kaip aukštesnės kultūros nešėjai, buvę istoriškai svarbūs lietuviams, tautų bendrystę gina ir pozityviai aktualizuotas 1831 m. sukilimas⁴⁴². Išaugusį dėmesį lietuvių tautai rodo ir Lietuvos provincijos regionų istorijos aprašymai⁴⁴³, juose, pabrėžiant per karą patirtus nuostolius, įprastai konkrečios vietos skurdas tik lakoniškai dokumentuojamas kuriant tam tikro vietos klestėjimo XIX a. pabaigoje arba XX a. pradžioje išpūdį. Šiuo požiūriu Lietuvos istorija LSDP spaudoje aptariamam laikui stipriai supanašėja su demokratų ar tautininkų srovėmis. Akivaizdžius socialdemokratų istorinius interesus aptinkame partijos, darbo dienos, jaunimo ir mokytojų sąjungos istoriniuose aprašymuose⁴⁴⁴.

Užsienio šalių istorijos vaizdiniai nutolo nuo marksistinės pasaulėžiūros, nors labiau išlaikė domėjimąsi vargingesnių visuomenės sluoksnių praeitimi. Chronologiškai ankstyviausiuose R. Vipperio straipsniuose apie ankstyvųjų žmonių visuomenių istoriją iki Žalvario amžiaus prioritetą teikiamas kultūriniai, religiniai ir gyvenimo būdo skirtumams aprašyti, tačiau jie neidealizuojami, nuolat pabrėžiamas visuomenių skurdas, tik Žalvario amžius palydimas augančios turtinės nelygybės ir kruvinų karų istorijos. Spalvotųjų metalų svarbos supratimas ne tik padidinęs žmonių gობumą, bet ir prisidėjo prie prekybos išaugimo ir karinio elito atsiradimo⁴⁴⁵. Nepaisant

⁴⁴¹ K. Z., „Iš baudžios laikų“, in: *Darbo balsas*, 1918-04-18, p. 7–8; Lietuvis, „Iš baudžios laikų“, in: *Darbo balsas*, 1918-07-19, p. 4–5.

⁴⁴² Galima išskaityti gana aiškiai pozityvų 1831 m. sukilimo (bent jau Žemaitijoje) vertinimą. Jis siejamas su kolektyviniu veiksmu ir priešinimusi neteislingumui, net patys varpai apibūdinami kaip pritarianys sukilimui: „ėmė visur skambėti varpai, sutikdami sukilėlių būrius ir su džiaugsmu, juos sveikindami“. Priešiškus Rusijos valdžiai, kuri varpus atėmė ir atidavė stačiatikiams, vėlgi išreiškiamas per varpus, pavadinant juos tremtiniais. Žr.: J., „Varpai – maištininkai“, in: *Darbo balsas*, 1918-03-10, p. 7.

⁴⁴³ Nenuorama, „Pašiaušė. Garsi praeitis, tamsi dabartis“, in: *Darbo balsas*, 1918-03-16, p. 13; A. Povylius, „Radviliškis“, in: *Darbo balsas*, 1918-04-04, p. 13–14; Varguolis, „Jaunimo gyvenimas pirma ir dabar“, in: *Darbo balsas*, 1918-03-28, p. 7–8; Vilnietis J. S., „Balnininkai. Iš praeities“, in: *Darbo balsas*, 1918-05-02, p. 10.

⁴⁴⁴ M. Biržiška, „Iš darbo dienos istorijos“, in: *Darbo balsas*, 1918-05-30, p. 4–7; „Lietuvių mokytojų sąjunga“, in: *Darbo balsas*, 1918-06-20, p. 3–4; Varguolis, „Jaunimo gyvenimas pirma ir dabar“, in: *Darbo balsas*, 1918-03-28, p. 7–8; „L. S.D. Partija (1893 – 1918)“, in: *Darbo balsas*, 1918-11-26, p. 1–2.

⁴⁴⁵ „Išradę žalvarį, žmonės ėmė gyventi daug pavirkiau. Bet dėl metalo ėmė varžytis: kilo daugybė peštynių, plėšimų, akų. Jūrose atsirado ypatingų plėšikų – metalo ieškotojų. Aukso, sidabro, vario ir žalvario jie prisiplėšdavo ir paskui veždavo namo pardavinėti (...) sugrįžę namo, likdavo turtingiausi žmonės (...) Kariautojai, kai kada atskiromis stovyklomis išsiskirstę tarp nugalėtųjų, visur rinkdavo mūrininkus,

orientacijos į skirtingų grupių kultūrinius ir etninius skirtumus, socialinės istorijos požiūriu šis pasažas tik išplėtė, bet esmingai nepakeitė dar *Žarijoje* matomo pirmąsios visuomenės vertinimo⁴⁴⁶. A. Janulaičio interesai aptariamam laikotarpiui sutelkti į bandymus pateisinti Lietuvos kaip nepriklausomos valstybės idėją, plėtoja senosios (iki XIX a.) ir naujosios pasaulio valstybių raidos atskyrimą. Šiame istoriniame naratyve bandoma parodyti, kad epochos skirtingos iš esmės: senosios valstybės matomos kaip valdovo ar nedidelio visuomenės sluoksnio interesų atstovavimas, užimant teritoriją smurtu, kuris nesuderinamas su labiau teisėtus tautų siekius atspindinčiomis demokratinėmis vertybėmis⁴⁴⁷. Tarp istorinių pavyzdžių pasitelkiami daugiausiai Europos šalių pavyzdžiai, tačiau iki pat XIX a. nematoma jokios ryškesnės pažangos⁴⁴⁸. XIX a. kiek menkliau aktualizuojamas revoliucijų ir sukilimų pasakojimas⁴⁴⁹, jo vietą užima naujai sukurtų tautinių demokratinų valstybių, valdomų socialdemokratų partijos, pavyzdiniai aprašymai, rodantys, kaip anksčiau nustekentas kraštas ir tauta su partijos aktyvumu arba demokratijos sklaida atgavo laisvę, pakėlė švietimą, pagerino liaudies gyvenimo sąlygas⁴⁵⁰.

dailides, kasikus ir versdavo juos daryti tvirtų pylių, didelę ratą aplinkui jų palapines (...) Visa šalis turėdavo jam nešti rinkliavą“ Prof. [Robert Jurėjėvič] Vipper, „Žalvario amžiai Eiropoje“, in: *Darbo balsas*, 1918-10-24, p. 8-9.

⁴⁴⁶ [Mykolas Biržiška], A. P. (versta). „Kaip gyveno pirmieji žmonės...“, in: *Žarija*, 1908-03-05, p. 159.

⁴⁴⁷ „Dabartiniais laikais šitoks valstybių jungimasis, nustojus karaliams būtiv valstybės savininkais, jau bus išnykęs“. Žr.: [A. Janulaitis] D., „Valstybių unija“, in: *Darbo balsas*, 1918-02-27, p. 4. „Viduramžių gadinėje valstybės atsiradavo iš užkariavimų, pasisavinimų, apsidalijant tarp viešpaties šeimos narių, susidedant kelioms valstybėms į vieną paveldėjant ar gavus kraičiu. Dabartiniais laikais labiau veikia kitos priežastys: atsikratymas nuo svetimo jungo, nausėdžių atsiskyrimas nuo tėviškės, užėmimas prievarta per karą ar geruoju, suskilimas geruoju vienos valstybės į kelias“. Žr.: [A. Janulaitis] D., „Valstybės atsiradimas ir pripažinimas“, in: *Darbo balsas*, 1918-04-04, p. 3.

⁴⁴⁸ [A. Janulaitis] D. „Naujai atsiradusios valstybės santykiai su senąja“, in: *Darbo balsas*, 1918-04-18, p. 3-4; [A. Janulaitis] D., „Kas tai yra respublika.“, in: *Darbo balsas*, 1918-02-18, p. 3-5.

⁴⁴⁹ Tokių siužetų žinoma lieka, kaip lieka ir pavyzdiniai Prancūzijos sukilimų istorijos fragmentai. Žr.: P. A., „Internacionalas ir karas“, in: *Darbo balsas*, 1918-12-03, p. 2-3; Louis Eugene Varlin, „Iš Varleno kalbos“, in: *Darbo balsas*, 1918-11-15, p. 2-4.

⁴⁵⁰ K. Kp., „Suomija“, in: *Darbo balsas*, 1917-11-15, p. 12-13; P., „Ukraina“, in: *Darbo balsas*, 1918-02-12, p. 4-5; A. J., „Airija“, in: *Darbo balsas*, 1917-12-30, p. 3-6; Gk., „Kaip gyvena Norvegai“, in: *Darbo balsas*, 1918-04-25, p. 2-4; Jonas Vilkaitis, „Gruzija“, in: *Darbo balsas*, 1918-08-30, p. 3-4.

2.2.3. Proletariato herojai

Kiekybinėje dažniausiai aprašomų asmenybių apžvalgoje buvo parodyta, kad 1904–1918 m. socialdemokratų spaudoje dažniausiai rašyta apie Lietuvos ir užsienio politikos veikėjus ir ūkininkus, darbininkus ir studentus. Šie prioritetai matomi ir leidinyje pozityviausiai pristatomų asmenybių atveju, kur įprastai herojais paverčiami: ryškiausi revoliucionieriai, darbininkai, paprastai dar priklausantys socialdemokratų partijai ir mokslininkai.

Nors galima samprotauti, kad pagal marksizmo ideologiją visa darbininkų klasė yra herojus, čia apsiribosime tik konkrečių asmenybių aprašymais. Ko gero, paveikiausias skaitytojams spaudoje buvo lietuvių darbininkų aprašymas. Partiniais kankiniais neretai paverčiami kalėjimuose mirę darbininkai, įstoję į socialdemokratų partiją, tokie yra Jonas Zacharevičius arba Kazimieras Čiapas⁴⁵¹. Abiejų apibūdinimas itin panašus, pabrėžiamas aktyvus darbas, siekiant visuomenės gerovės, nepamiršamas ir nuoširdumas „su atsidavimu ir meile darbuodamas žmonių labui“. Tikras proletaras leidinyje tampa po mirties ir Jonas Biliūnas, kurio nekrologe labai panašiai kaip ir minėtų kankinių išryškinamas atsidavimas žmonėms, nuolatinė kova su kunigais, dvarininkais ir caro vadovybe bei socializmo platinimas⁴⁵². Truputį kitame kontekste pateikiami užsienio darbininkai, dažniausiai tai unikalūs lyderiai kaip socialistų partijos atšakos Sicilijoje įkūrėjai⁴⁵³.

Herojai-revoliucionieriai – atvirkščiai, beveik visada Vakarų Europos šalių autoritetai. Tokių dažniausiai ieškoma Prancūzijos, Vokietijos ir Italijos revoliucijose⁴⁵⁴. Vienas iš išsamiausių šiai kategorijai priskirtinų tekstų – Stasio Matulaičio pasakojimas apie Giuseppe Garibaldi. Svarbu ne tik tai, ką asmuo pasiekė ir kad padėjo kitiems, bet ir jo atminimas ir reikšmė kitiems

⁴⁵¹ „Kazmierias Čiapas“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-05-24, p. 61; „Jonas Zacharevičius“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-05-31, p. 75.

⁴⁵² „Džiova – tai proletarų, beturčių liga. Jisai ir buvo proletaras. (...) Biurokratai nebuvo jo prieeliais. Dvarininkai, kaip nenuoramai ir lietuviui, nesyk užduodavo jam širdį. Kunigai taip-pat nemaža kraujo sugadindavo. (...) Lietuvoj būdamas platino socializmą“. Žr.: [Augustinas Janulaitis] A. J., „Jonas Biliūnas“, in: *Žarija*, 1907-12-05, p. 359.

⁴⁵³ X, „Iš Italijos bežemių ir mažazemių judėjimo. II. Socijalizmo platinimasi Sicilijoje“, in: *Skardas*, 1907-05-02, p. 279.

⁴⁵⁴ [Vincas Mickevičius-Kapsukas] Gandras, „Paryžiaus sukilimas 1871 m.“, in: *Žarija*, 1907-10-24, p. 253; [Vincas Mickevičius-Kapsukas] Gandras, „Kas gi bus toliau?“, in: *Žarija*, 1907-09-05, p. 150–152.

sukylantiems: „Praėjusios šimtmečio viduryje į jį buvo atkreiptos visos Europos revoliucionierių akys. Jo vardas ir darbas buvo svarbiausiu paskatinimu visų šalių revoliucionieriams.“⁴⁵⁵

Išskirtinis dėmesys leidiniuose, ypač pasirodžiusiuose nuo 1907 m., teikiamas mokslininkams. Tarp moksliausių ir svarbiausių šioje grupėje atsiduria Karlas Marksas ir Frydrichas Engelsas⁴⁵⁶, abu jie atitinka bent kelis herojų reikalavimus, yra revoliucionieriai, socialistai, bet ir mokslo atstovai. Be to, K. Marksas pristatomas ir kaip socialdemokratų mokslininkas *par excellence*: „Kiekviena klesą turi savo mokslininkus, kurie stengiasi prirodyti, jog tos klesos reikalai apginti (...) Marks – darbininkų klesos mokslininkas. Eidami jo nurodytaisiais takais, jau daug laimėjimų įgavo ir galutinai laimės“.⁴⁵⁷ Tam tikri mokslo kaip vertybės ir tinkamų heroizuoti mokslininkų kriterijai pristatomi straipsnyje „Istorijos materijalizmas“. Jame atsiribojama nuo XVIII a. mokslo pasiekimų kaip klaidingų ir teigiama, jog tikras mokslas, atsiradęs nuo XIX a.: „sutinka su tuo, kad kiekvienas visuomenės gyvenimo apsimetimas yra tvirtais ryšiais surištas su praeičiai, kad nieks staiga iš nieko neatsiranda (...) gema, auga, sėsta“⁴⁵⁸. Tarp šiuos kriterijus įvykdžiusių mokslininkų patenka Charlesas Darvinas, G. W. F. Hegelis ir jau minėti Marxas ir Engelsas. Leidiniuose vertinami ne tik užsienio mokslininkai, tarp mokslo herojų paminėtinas ir lietuvių kunigas Kazimieras Jaunius, kurio viena iš geresnių savybių, kad nesikišo į klerikalinę politiką ir tiesiog dirbo mokslo labui⁴⁵⁹.

Iš herojų konteksto truputį iškrenta kultūros, mokslo, meno ir literatūros veikėjai, kurie irgi paprastai išvardijami kaip neabejotinai pagarbos reikalaujantys, tačiau, nepaisant akivaizdaus tarptautinio veiksnio ir bendros žmonijos kultūros autoritetų formavimo, jie su darbininkų ir revoliucijos klausimais paprastai nesusiję. Vienas iš tokių tekstų skirtas masonų istorijai, jame organizacijos reikšmė įrodoma jos narių svarba pasaulio kultūrai ir

⁴⁵⁵ [Stasys Matulaitis] Draugaitis, „Garibaldi – kovotojas už laisvę“, in: *Žarija*, 1907-07-10, p. 35–37.

⁴⁵⁶ „K. Marks (1818–1883)“ in: *Žarija*, 1908-02-26, p. 130–131; P. „Priėmus Engels“, in: *Žarija*, 1908-05-07, p. 275–277; [Mykolas Biržiška] M. Kr., „K. Marks ir Fr. Engels. Komunistų manifestas“, in: *Žarija*, 1908-02-26, p. 133–134.

⁴⁵⁷ „Marks ir darbininkai“, in: *Žarija*, 1908-02-26, p. 129.

⁴⁵⁸ „Istorijos materijalizmas“, in: *Žarija*, 1908-02-26, p. 134.

⁴⁵⁹ „Pasimirė didelis lietuvių kalbos žinovas kun. D-ras Kazimieras Jaunius (...) Buvo tai žmogus atsidavęs mokslui, nepaisęs į klerikalų politiką, darą, kaip sąžinė liepia, o ne jo vyriausybė, nemokąs veidmainiauti“. Žr.: „D-ras K. Jaunius, in: *Žarija*, 1908-03-12, p. 175.

politikai⁴⁶⁰. Kultūros herojų aprašymas įprastas tampa tik *Visuomenėje*, kur M. Biržiškos literatūros istorijoje išskyla tokie rašytojai, kaip antai Kseveras Baužas, Antanas Klementas, Adomas Mickevičius bei kiti Rusijos ir Vakarų šalių klasikai, vadinami „pasauliniais garsuoliais“⁴⁶¹.

Darbo balse dėl sudėtingų karo sąlygų padaugėjo nekrologų, tai išryškino kiekybiniame tyrime matomas tendencijas LSDP publikuoti Lietuvos darbininkų, ūkininkų, mokytojų, moksleivių, literatūros ir meno veikėjų biografijas ir tik išimties atveju aprašyti dvasininkų ar kunigaikščių ir bajorų gyvenimą. Prioritetas išaukštinti asmenybę skiriamas žmonėms, prisidėjusiems prie partijos veiklos ar leidybos, taip pat žinomesniems literatūros veikėjams. Išskirtinės pagarbos sulaukia Jonas Biliūnas, Julius Janonis ir pedagogas, publicistas Jonas Juozas Palukaitis⁴⁶². O užsienio veikėjų heroizacija smunka, beveik neminimi jokie svarbesni revoliucionieriai, nusigręžiama nuo karą palaikiusių Vokietijos socialdemokratų, o tokių socialistų kaip Eugène'as Varlinas kalbos publikacijos net neturi papildomo komentaro apie asmenybės veiklos reikšmę⁴⁶³.

Chronologiškai herojai beveik visada telpa į XIX a. II pusės – XX a. pradžios laikotarpį, o dažniausi nuokrypiai nuo šios artimiausios istorijos sietini su aptariamu laikotarpiu vis dar itin menkai išplėtotais kultūros (dažniausiai literatūros) veikėjų aprašymais. Nors tarp asmenybių lietuvių pasitaiko panašiai dažnai kaip ir užsienio veikėjų, herojai dažniau yra kitų šalių piliečiai, nepaisant dėmesio kunigams, jie arba interpretuojami kaip palaikantys socialistinius idealus, arba kritikuojami, tas pats pasakytina apie su socializmu nesusijusius politikus. Trys būdingiausi herojų tipai rodo, kad asmenybių aprašyme beveik visi leidiniai griežtai vadovavosi deklaruojamos ideologijos principais.

⁴⁶⁰ „Prie jų prigulėjo nemažai ir pagarsėjusių visame sviete vyrų, kaip štai: Volteris, Mocartas, Gaidnas, Franklinas, Vašingtonas, Gete, Garibaldi ir kiti“. Žr.: M. „Kas tie masonai?“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-09-14, p. 258–260.

⁴⁶¹ Mykolas Biržiška, „Lietuvių literatūra Vilniaus universiteto metu“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 4, p. 117–123; Mykolas Biržiška, „Apie literatūros istoriją ir mūsų „istorijas““, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 2, p. 45.

⁴⁶² „a. a. Julius Janonis“, in: *Darbo balsas*, 1917-12-15, p. 12; A. Janulaitis, „Jonas Biliūnas (1879-1907-1917)“, in: *Darbo balsas*, 1917-12-20, p. 2–3; A. Jakučionis, „Juozas-Jonas Palukaitis“, in: *Darbo balsas*, 1918-05-02, p. 7–8.

⁴⁶³ Louis Eugene Varlin, „Iš Varleno kalbos“, in: *Darbo balsas*, 1918-11-15, p. 2–4.

2.2.4. Klasiniai priešai

Priešai socialdemokratų periodikoje yra vientisiausias istorinis aspektas: visuose žurnaluose paprastai priešas sutapatinamas su socialine klase, dažniausiai turimi galvoje dvarininkai, ponai, buržuazija, biurokratai arba dvasininkai. Taip pat aiškiai neigiamai vertinama Rusijos valdžia, tiesa, šią kritiką paprastai lemia leidinių cenzūra, tad nelegaliai leistame *Darbininkų balse* kritika Rusijai dažniausia. O užsienio šalių įvardijimas priešiškomis valstybėmis pasitaiko retokai, dažniausiai tai būna nulemta ne specifinių skriaudų, padarytų darbininkams, bet konkretaus istorinio konteksto.

Neigiamai aprašomos socialinės klasės kritikuojamos dėl įvairių priežasčių. Veidmainiavimo ir melo aspektas pristato jas kaip sąmoningai klaidingai visuomenei pristatančius socialinę tikrovę ir amoralius⁴⁶⁴, ponų manipuliacija lemia, kad visos istorinės revoliucijos nepavyko ir jų rezultatai buvo priešingi intencijoms⁴⁶⁵, o baudžiąvą pakeitė dar blogesnė vergija⁴⁶⁶, darbininkų ir valstiečių išnaudojimas atvedė prie liaudies skurdo ir technologinės raidos stabdymo⁴⁶⁷, nesiskaitymas su darbininkų poreikiais prisidėjo prie nekaltų žmonių žudymo⁴⁶⁸. Tokį klasės apibrėžto pono, bajoro portretą, kuris beveik nekinta, ar kalbama apie XIX a. pradžią ar pabaigą, papildo ir konkrečių asmenybių aprašymai. Nors įprastai tokios asmenybės yra palydimos neigiamais epitetais, išsiskiria *Visuomenėje* aptinkamas Antano Tyzenhauzo portretas, kuris valstiečių sukilimo kontekste yra iš

⁴⁶⁴ „Ponai viską mokėjo atbulai apversti. Kas gero, kas naudinga, tą padarė nedorybe, o kas padeda jiems spausti, žudyti - tas augsta, prakilnu!“. Žr.: „Didvyriai“, in: *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 2, p. 54.

⁴⁶⁵ „Žmonės kovoja, upeliais lieja savo kraują, o tuo tarpu už jų nugarų jau ginčijasi ponai, kas tos kovos vaisus į savo rankas paims“. Žr.: Vincas Mickevičius-Kapsukas, „Keletas žodžių apie kitų kraštų revoliucijas“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-10-05, p. 309.

⁴⁶⁶ „Norėdami apdumti vergams akis, kad jiems išrodytų, buk jie dirba nevien ponams, bet ir sau ir savo vaikams, - vergiją pakeitė baudžiava t. y. davė vergams po sklypelį žemės“. Žr.: „Apie knygas. Ar dabar yra baudžiava?“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-05-12, p. 30.

⁴⁶⁷ „Ačiū tam, joguei veitiniai kapitalininkai taip yra atsikyrę nuo visuomenės gyvenimo, nei viena pramonijos šaka Kauno gub. Nesiplėtoja“. Žr.: Š-is, „Lietuvos didieji „dūšių“ ponai prieš-pat baudžiavas panaikinant“, in: *Visuomenė*, 1911, Nr. 2/3, p. 55–56.

⁴⁶⁸ „Labai nepatinka darbininkų šventė buržuazijai (ponams ir kapitalistams) (...) Valdžia, kuri prie dabartinio surėdymo visur ir visuomet atstato pusalkaniam darbininkui kareivio durklą, jei tas tiesia ranką prie fabrikantų pelno, reikalauja sau žmoniszkėsio gyvenimo“. K. „Darbininkų šventė“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-05-03, p. 5.

pažiūros teigiamas: „buvo tai žmogus apšviestas, geras pramonys, apsukrus politikas (...) buvo puikus administratorius“⁴⁶⁹. Nepaisant to, būtent jo reformos lėmė valstiečių sukilimą, žiaurų jo numalšinimą ir sukilėlių mirtį.

Įprasta leidiniams išskirti kunigų ir dvasininkijos indėlį į darbininkų klasės būklės prastinimą. Antikatalikiškos nuostatos matomos jau XVIII a. pasažuose, štai masonų pagrindiniais antagonistais pristatoma Romos Katalikų Bažnyčia ir konkretūs popiežiai, kurie „iškeikė masonus (...) atidavė į inkvizicijos rankas“⁴⁷⁰. Kitur katalikų pozicija dėl socialinės nejautos netgi atskiriama nuo krikščionybės kaip religijos: „kunigai – tai ne tikrieji Kristaus pasekėjai, ypatingai tie, kurie taip lupa nuo žmonių“⁴⁷¹. Išsamiausiai kunigų klausimą istorijoje nagrinėja Augustinas Janulaitis, kuris pristato visą bažnyčios hierarchiją kaip nepriekaištingą išnaudojimo aparatą, kurio tikslas pavergti baudžiauninkus fiziškai išnaudojant ir ideologiškai įteigiant, kad priešintis neverta⁴⁷².

Rusijos valdžios kaip pagrindinio partijos priešo vaizdinys yra kelių lygmenų: aršios kritikos sulaukia bendriausia vyriausybės politika, caras, Vilniaus gubernijos valdytojai arba paskiri politikos veikėjai, anot rašančiųjų, atstovaujantys reakcingai viso režimo pozicijai. Kokybiškai tarp šių Rusijos vadovybės ar atstovų aprašymų didelių skirtumų nėra, jie įvardijami kaip iš esmės priešiški ne tik lietuviams ar darbininkams, bet apskritai žmonėms: „valdžia persekiojo, baudė žmones, knygas ir laikraščius degino, norėjo pastatyti ant savo, prigniaužti saujelę lietuvių“⁴⁷³. Arba: „Kas davė tiesą, šitam bjaurybei paaukauti kokiam pusgalviui ir bepročiui penkias dešimtis tūkstančių žmonių?“⁴⁷⁴. Rusijos kritika, žinoma, sutelkta į paskutinių 60 metų istoriją, kur svarbią vietą užima ir Muravjovo koriko

⁴⁶⁹ Augustinas Janulaitis, „Valstiečių sukilimas XVIII amž. Lietuvoje“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 7/8, p. 226.

⁴⁷⁰ M. „Kas tie masonai?“, in: *Naujoji gadynė*, 1906-09-14, p. 260.

⁴⁷¹ X, „Iš Italijos bežemių ir mažazemių judėjimo. II. Socializmo platinimasi Sicilijoje“, 1907-05-02, p. 280.

⁴⁷² „Pradžioj 19 amžiaus kunigai tai buvo didelė galybė Lietuvoje (...) Dauguma gyventojų – sodiečiai, o iš šiųjų beveik visi baudžiauninkai, ponų prispausti (...) pagaliaus kunigų galę padidindavo puiki organizacija. Viršūnėje stovėjo vyskupas – ponas, didikas; o po juo daugybė vasalų – klebonų ir kamendorių, jo klausančių (...) viena gyvenimo šaltinis – baudžiauninkų triūsas – vienosas“. Žr.: Augustinas Janulaitis, „1831 metų sukilimas Lietuvoje ir kunigai“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 1, p. 18–19.

⁴⁷³ [Steponas Kairys] Kugis-Mugis, „Dėlei spaudos atgavimo“, in: *Darbininkų balsas*, 1904, Nr. 4, p. 97.

⁴⁷⁴ „Didvyriai“, in: *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 2, p. 53.

figūra kaip Rusijos neapykantos lietuviams simbolis⁴⁷⁵ ir caras Nikolajus II kaip geriausias dabartinio despoto Europoje pavyzdys, tačiau pasitaiko ir senesnių pasažų, apimančių, pavyzdžiui, Michailo Romanovo portretą, kuriame diktatoriškai Rusijos valdžiai atstovauja bajorai, o ne caras⁴⁷⁶. Ypač priešiškus Rusijos valdžiai, kitų priešų (buržuazijos, kapitalistų)⁴⁷⁷ išplėtojamas *Darbo balse*. Rusija leidinyje matoma kaip pagrindinė XIX a. negerovių Lietuvoje kaltininkė, tautų pavergėja, smurtinga teisėtų sukilimų malšintoja⁴⁷⁸, prastų žmonių ir tautų gyvenimo sąlygų kūrėja⁴⁷⁹, jaunimo tvirkintoja⁴⁸⁰, kritikos sulaukia tiek caras ir valdininkai, tiek ir visa valstybė, bet ne rusų tauta.

Kitų šalių ar valstybių siejimas su ideologiniu priešu itin retas, priešiškus užsienio valstybėms išnyra tik pasakojimuose apie Italijos suvienijimą arba Paryžiaus komuną, priešiškus Vokietijai matomas aprašyme apie Žalgirio mūšį⁴⁸¹, tačiau visi šie tekstai paprastai nusiteikę ne prieš visą šalį, o tik valdžią konkrečiu laikotarpiu, išnyra tik gana retuose tarptautinių santykių aprašymuose ir yra dažniausiai užgožiami aukštesnių socialinių klasių kritikos. Išimtimi galima teigti esant straipsnį „Kurlink eina kapitalizmo plėtojimasis“, kur į neigiamai vertinamos XIX a. kapitalizmo raidos avangardą pastatoma Anglija, kur darbininkų išnaudojimas bene didžiausias, tiesa, ir čia kaltė suverčiama visų pirma sistemai ir šalia

⁴⁷⁵ „Pagadino prispaudinimo paminklą“, in: *Darbininkų balsas*, 1904, Nr. 3, p. 85.

⁴⁷⁶ P. A., „Caro Mikolo išrinkimas“, in: *Žarija*, 1908-03-12, p. 169.

⁴⁷⁷ Aiškiausiai priešiškus atspindi tekstuose apie internacionalą ir atsiminimuose apie baudžiavos laikus, bet tokių jų kaip minėta yra nedaug: „Kaip kiekvienas atskiras kapitalistas, žiūrėdamas, kad pralobtų, varžosi sus savo kaimynu, taip ir visa kurios tautos buržuazija stengiasi pavergti kaimynes tautas vienur konkurencijos, kitur karo priemonėmis“. Žr.: P. A., „Internacionalas ir karas“, in: *Darbo balsas*, 1918-12-03, p. 2.

⁴⁷⁸ J., „Varpai – maištininkai“, in: *Darbo balsas*, 1918-03-10, p. 6.

⁴⁷⁹ „Nė viena valstybė neturėjo savo globoje tiek svetimų tautų, kaip Rusija (...) Jų buitis, kaip jau esame ant savo kailių patyrę, nebuvo gera, dėl to Rusijai dabar nusilpnėjus, kyla tautų tarpe noras savarankiškai savo tautos buitis tvarkyti“. Žr.: O., „Rusija ir jos tautos“, in: *Darbo balsas*, 1918-02-12, p. 5.

⁴⁸⁰ „Rusų laikais Lietuvos jaunimas gyveno lyg kokiam urve. Girtuokliavimas, peštinės ir tamsios vakaruškos buvo madoje; platesnio pasaulio negalėjo ar nenorėjo jaunimas pažinti“. Žr.: Varguolis, „Jaunimo gyvenimas pirma ir dabar“, in: *Darbo balsas*, 1918-03-28, p. 7.

⁴⁸¹ [Stasys Matulaitis] Draugaitis, „Garibaldi kovotojas už laisvę“, in: *Žarija*, 1907-07-10, p. 35; [Vincas Mickevičius-Kapsukas] Gandras, „Paryžiaus sukilimas 1871 m.“, in: *Žarija*, 1907-10-24, p. 256; S. Tėvelis [Mykolas Biržiška], „Griunvaldo sukaktuvės“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 5, p. 153.

Anglijos vėliau paminimos Prancūzija, Amerika, Vokietija ir kitos Vakarų Europos šalys⁴⁸².

Priešų aprašymas, išskiriant konkrečias socialines klases bei Rusijos valdžią ir beveik visiškai ignoruojant visas kitas kaimynines šalis ir tautybes, spaudoje atitinka dar 1896 m. partijos programos įrašą pabaigoje: „suardymo rusiškos viešpatystės reikalauja laisvas lavinimasis darbininkų luomos visų šalių“⁴⁸³. O katalikų kunigų, bažnyčios, Lietuvos bajorų ir revoliucijoms besipriešinusių valdžių portretas tik papildė dar XIX a. pradžioje pradėjusio formuotis istorinio priešo įvaizdį.

2.2.5. Socialdemokratų draugai

Tiek tarp priešų retai neigiamai vertinamos valstybės, tiek ir šios srovės leidiniuose dažniausiai aptinkamas pozityvus ne visos šalies, o tautos ar regiono darbininkų aprašymas. Paprastai tai buvo išsivysčiusių Vakarų Europos šalių darbininkai arba kaimyninės tautos, gyvenančios Rusijos imperijoje. Dažniausiai tokio pobūdžio tekstuose pateikiami labiau už lietuvius susipratusių ir daugiau politikoje pasiekusių šalių proletariato portretai. Vienas iš būdingiausių sektinų pavyzdžių yra Vokietijos darbininkų ir socialdemokratų partijos istorijos aprašymas, kuriame pabrėžiama tiek aktyvumo, tiek teorinio ideologijos plėtojimo nauda⁴⁸⁴. Vokietijos socialdemokratai kaip pavyzdys išnyra ir Augustino Janulaičio straipsnyje apie kunigus socialistus, būtent Vokietijoje tokių pažangių dvasininkų aptinkama daugiausiai⁴⁸⁵. Kitas akivaizdus autoritetas yra Suomijos partinė darbininkų veikla: čia pagarbos sulaukia visuotinio balsavimo iškovojoimas, užtikrinantis tiek turtinio cenzo, tiek lyties apribojimų atsisakymą⁴⁸⁶. Sektina Italijos, Prancūzijos darbininkų veikla ir

⁴⁸² Vincas Mickevičius-Kapsukas, „Kurlink eina kapitalizmo plėtojimasi“, in: *Žarija*, 1908-03-05, p. 153–155; 03-12, p. 167–169; 03-19, p. 182–185.

⁴⁸³ *Programas Lietuviškos Social-demokratiškos Partijos*, 1896, p. 17.

⁴⁸⁴ „Jau 16 metų, kaip Vokietijos socialdemokratai po panaikinimo įstatymų prieš juos, kas metą savo susivažiavimus ir svarsto savo reikalus (...) Pagal savo likimo ir padėjimo Vokietijos socialdemokratai tapo mokintojais socializmo dalykuose, jos mokslininkų žodžiai ir išvedžiojimai randa atgarsį visur.“ Žr.: „Vokietijos Socijaldemokratų Partijos susivažiavimas Jenoj“, in: *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 11–12, p. 351.

⁴⁸⁵ Augustinas Janulaitis, „Kunigai-socialdemokratai“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 9, p. 297–301.

⁴⁸⁶ S., „Finliandija“, in: *Skardas*, 1907-05-23, p. 316; „Moterų judėjimas“, in: *Skardas*, 1907-04-11, p. 236.

Lenkijos proletariato spauda, sugebanti pasipriešinti panslavizmui ir pangermanizmui⁴⁸⁷. Kaip artimi ir svarbūs draugai lietuviams istorinėje kovoje su Rusija pateikiami ir žydai, kurie ilgą laiką nenorėjo prisijungti, bet paskutiniu metu suprato bendros kovos prieš caro valdžią svarbą⁴⁸⁸. Bendras periodikos draugo portretas iš esmės atitinka kiekybinio tyrimo aprašomų šalių rezultatus: kadangi Rusija ir Anglija dažniau matomos kaip antagonistai, besistengiantys arba išlaikyti *status quo*, arba sustiprinti kapitalistų klasę, tai sąjungininkų įprastai randama Vokietijoje, Prancūzijoje, Italijoje.

Darbo balse stipriai pasikeičia LSDP draugų sąrašas, tarytum iš naujo atrandamos Skandinavijos ir iš Rusijos besilaisvinančios šalys, iš kurių siūloma mokytis demokratinės valstybės kūrimo principų. Išskirtinis dėmesys teikiamas Norvegijai, kuri kaip nebūdinga šiai periodikai pristatoma nuo vikingų laikų. Išskirtiniais šalies pranašumais laikoma gera konstitucija, švietimo politika, aktualinami ir problemiški santykiai su Švedija, panašūs į Lietuvos su Lenkija⁴⁸⁹. Panašiai pozityviai kaip tinkamas pavyzdys matomos ir nepriklausomybes aprašomu laikotarpiu paskelbusios Suomija, Ukraina, Gruzija⁴⁹⁰, solidarizuotis siūloma ir su konfliktą su Anglija pradėjusia Airija⁴⁹¹. Draugystės atveju LSDP rodo poslinkį link tautinės istorijos, pavyzdines revoliucijas ir žmonijos pažangą išmainant į tautines pergales, tarptautinę kovą į tautinės valstybės projektą.

Socialdemokratų spaudoje 1904–1918 m. laikotarpiu istorinėmis temomis išsamiau rašė nedaug žmonių: atmetę Augustino Janulaičio, Mykolo Biržiškos, Stepono Kairio ir Vinco Mickevičiaus-Kapsuko tekstus, gautume tokį skurdų istorijos lauką, kad sunku būtų aiškiau apibrėžti ir leidinių požiūrį į praeitį. Nepaisant to, negalima aprašomų 6 leidinių visiškai

⁴⁸⁷ „idėjoje tarptautinio proletarų solidariškumo prieš panslavių ir pangermanių reakciją, Lenkų proletarų vardu ištisų ranką į Vokietijos ir tų kraštų proletarus, kurių buržuaziniai atstovai Krokuvoje kelia tautų neapykantos jausmus“. Žr.: S. Tėvelis [Mykolas Biržiška], „Griunvaldo sukaktuvės“, in: *Visuomenė*, 1910, Nr. 5, p. 156.

⁴⁸⁸ [Augustinas Janulaitis], „Lietuvmečiai“, in: *Darbininkų balsas*, 1905, Nr. 2, p. 42.

⁴⁸⁹ Gk., „Kaip gyvena Norvegai“, in: *Darbo balsas*, 1918-04-25, p. 2–4; 05-02, p. 3–4; 05-09, p. 2–4.

⁴⁹⁰ K. Kp., „Suomija“, in: *Darbo balsas*, 1917-11-15, p. 12–13; Jonas Vilkaitis, „Gruzija“, in: *Darbo balsas*, 1918-08-30, p. 3–4; P., „Ukraina“, in: *Darbo balsas*, 1918-02-12, p. 4–5.

⁴⁹¹ A. J., „Airija“, in: *Darbo balsas*, 1917-12-30, p. 3–6.

sutapatinti su šių asmenų pozicijomis, nes, pirma, jų požiūris į istoriją ilgainiui keitėsi ir panašiu, kad buvo atsirenkama, ką, kur ir kaip aprašyti, pavyzdžiui, M. Biržiškos ir A. Janulaičio istorinės šio laikotarpio brošiūros rodo platesnį istorinių interesų ratą net ir už aptinkamą *Visuomenėje*. O tokių asmenybių kaip Steponas Kairys istorinė vizija apskritai liko iki galo neišreikšta ir sutelkta tik į baudžiavos vaizdinį. Antra, skirtinguose leidiniuose buvo nevienoda šių asmenybių įtaka, todėl ir pati periodika, nepaisant tęstinumo, truputį variavo, priklausomai nuo cenzūros, redaktorių, leidinio pobūdžio. Trečia, dauguma straipsnių buvo pasirašomi slapyvardžiais arba visai nepasirašomi, patys autoriai stengėsi tapatintis su partine leidinio pozicija, reikšti galbūt labiau ideologiškas nuomones ir taip tos nuomonės galėjo būti priimanamos leidinių skaitytojų. Nors ir keletas žmonių daugiausia formuotą, prieškario socialdemokratų istorinių tekstų bloką galima pavadinti gana homogenišku, itin ideologizuotu istoriniu pasakojimu, pasižyminčiu unikaliu istoriniu objektu, leidiniams svarbiausiomis istorinėmis epochomis ar įvykiais, savitu herojų, priešų ir draugų aprašymais.

2.3. Istoriniai pasakojimai Lietuvos demokratų partijos periodikoje

Ryškiausios problemos, susijusios su istorijos paieškomis Lietuvos demokratų periodikoje, visiškai kitos nei matomos Lietuvos socialdemokratų spaudoje. Ši pasaulėžiūrinė grupė turėjo gana įtakingų leidinių beveik visu aprašomu laikotarpiu ir juose istorinės publikacijos, kaip matėme kiekybinėje apžvalgoje, buvo gana dažnos. Svarbiausios partijos ideologinės programos (1902 m., 1906 m. ir 1914 m.) pasirodė (išskyrus pirmąją) aprašomu laikotarpiu, tad jų siejimas su istoriniais tekstaais yra labiau motyvuotas. Nepaisant to, kyla rimtesnių problemų apibrėžiant leidinių ideologinę kryptį ir pačios partijos narių norą kurti atskirą istorinį pasakojimą.

Nors tiek *Vilniaus žinios*, tiek *Lietuvos žinios* buvo glaudžiai susijusios su demokratų partijos nariais, priklausomybė buvo netiesioginė, o rašančiųjų pažiūros įvairios: „Tai buvo LDP, LVS, LSDP idėjinės pakraipos žmonės, kuriuos vienijo nepakanta obskurantizmui, klerikalizmui, rūpinimasis liaudies gerove.“⁴⁹² Tačiau, kaip jau parodyta anksčiau, *Vilniaus žinios* iš

⁴⁹² MIKNYS, Rimantas, „Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 10*, 2001, p. 116.

esmės buvo tarpinis variantas tarp tautininkų ir demokratų, o pastarųjų įtaka išryškėjo tik laikraščio leidybos pabaigoje. Leidinys *Lietuvos žinios* savo ruožtu, nors buvo daug glaudžiau susijęs su partija, leistas tos pačios bendrovės kaip ir *Lietuvos ūkininkas* ir redaguotas ištikimų demokratų pasaulėžiūros sekėjų, tačiau štai 1913 m. jis pasiskelbė atskiru nuo partijos leidiniu, kuris tik laikysis demokratiškos pakraipos⁴⁹³. Nors istoriografijoje šis pareiškimas vertinamas skeptiškai, toks leidinio nepartiškumas galėjo turėti įtakos istorijos vaizdavimui, tuo labiau kad kiekybinė apžvalga rodo, jog *Lietuvos žinios* dažniausiai aprašomais laikotarpiais ir skirtu dėmesiu užsienio šalių praeičiai stipriai skyrėsi nuo partiškesnio *Lietuvos ūkininko*. Pastarasis savo ruožtu kaip leistas nuo 1905 m. iki pat 1915 m. šio tyrimo kontekste traktuojamas kaip pagrindinis pasaulėžiūros oficiozas, būtent taip į šį leidinį žiūrima ir partijos istorijos tyrimuose⁴⁹⁴. Tiesa, svarbu pabrėžti, kad ankstyvuju laikotarpiu ir ši savaitraštį kurį laiką redagavo nuosaikiuoju demokratu tuomet laikytas Antanas Smetona, tikėtina, jog bent iki 1907 m. dalyje leidinio straipsnių formavęs *Vilniaus žinioms* artimesnį istorijos vaizdinį⁴⁹⁵.

Čia iškyla ir rimtesnė programa, ką ir kodėl reikia laikyti Lietuvos demokratų pasaulėžiūros atstovais. Formaliai, bent iki *Vilties* pasirodymo, demokratais galima laikyti ir didelę dalį vėliau tautininkams priskirtinų asmenų, be to, „viltininkai“, kaip ir *Lietuvos ūkininko* leidėjai ir straipsnių autoriai, konkuravo dėl *Varpo* ir demokratų partijos palikimo bei tikrųjų demokratų statuso⁴⁹⁶. Net atskyrus šiuos vadinamuosius *nuosaikiuosius* ir susiejus partijos poziciją glaudžiau su vadinamaisiais *radikalais* ir Lietuvos valstiečių sąjungos veikla kaip daroma istoriografijoje, lieka rimtų problemų dėl ideologijos aiškumo. Pagal pasaulėžiūrą jie save kildino iš *Varpo* ir

⁴⁹³ *Ten pat*, p. 117.

⁴⁹⁴ „LDP, leisdama „Lietuvos ūkininką“, „Lietuvos žinias“, jų priedus „Vilniaus žinios“ (1907–1909), „Varpas“ (1913–1914), propagavo savo idėjines-politines nuostatas“. Žr.: *Ten pat*, p. 169.

⁴⁹⁵ *Ten pat*, p. 110.

⁴⁹⁶ *Ten pat*, p. 96. Nors čia parodoma tik *Viltyje* išspausdinta Liudo Giros tikrųjų demokratų interpretacija, pažymėtina, kad šis nepasidalinimas *Varpo* paveldu išsilaikė ir gerokai vėliau. Vienas iš tokių nuo 1953 m. lietuvių išeivių Niujorke leidžiamas tautininkiškos pakraipos žurnalas *Varpas*, kurio pirmųjų lietuviškų leidinių interpretacija iš esmės nutrina esminius skirtumus tarp *Auszros* ir *Varpo* ir pabrėžia griežtai tautiškumo ugdymo veiksnį, paprastai ignoruodami svarbesnius socialinės ir ekonominės politikos aspektus. Žr.: Jonas Daugėla, „Šimtmečio sukakties išvakarėse. Varpininkų-liaudininkų sąjūdis 1888–1988“, in: *Varpas*, 1987, Nr. 22, p. 3–8.

vadino liberalia, tačiau iš esmės priešiška *liassez-faire* ekonominiam liberalizmui, nors centre iškėlė žmogaus teises ir teisinės valstybės principus, buvo socialistiškai angažuota, todėl daugeliu aspektų gana artima socialdemokratams, taip pat, kaip teigiama, nelietuviška ir kartais tiesmukai sekanti rusų liberalizmo tradicija⁴⁹⁷. Pagrindiniai partijos išoriniai aspektai, galintys atsispindėti ir istorijoje, paprastai nusakomi: liberalia pozityvistine pasaulėžiūra, kuri paprastai supriešinama su religija ir dvasininkų dalyvavimu visuomeniniame politiniame ir meniniame gyvenime, pozityvesnis požiūris į Lenkiją ir lenkiškumą, palaikant ryšius su *krajovcų* atstovais, griežtas priešiškus caro valdžiai ir valstybiniam šovinizmui⁴⁹⁸. Tačiau šie skirtumai kartais pateikiami kaip iš esmės nelietę gilesnių Lietuvos ir jos praeities sampratų klausimo ir iš esmės pasilikę daugiausia tik dabartiškame politikos lauke (išimtis padaroma tik daliai LSDP narių)⁴⁹⁹.

Neaiškumų kelia ir trys partijos dokumentai, pateikiantys anaiptol nevientisą požiūrį į tautą ir Lietuvos istoriją. Pirmasis partijos programos projektas, išspausdintas dar 1902 m., pasižymi gana plačia istorine apžvalga dokumento pradžioje ir aiškiausiai išreikšta tautine linija, matoma jau ir partijos pavadinime (lietuvių, vietoj Lietuvos). Istorija programos pradžioje pradedama trečiuoju ATR padalijimu, valstybę įvardijant tautiška kategorija *Lenkų viešpatyste*, pažymėjus, kad buvo prarasta sava valdžia, akcentuojamas tik kelių luomų (bajorų ir kunigų) laisvumas ir sunki baudžiava. Svarbiausi XIX a. istorijos aspektai: baudžiavos panaikinimas, gen. Muravjovo valdymo laikotarpis, spaudos uždraudimas, tautos pabudimas ir lietuviškos spaudos iš užsienio sklaida. Taigi, programoje, nors ir panašiai į LSDP akcentas dedamas ties baudžiavos panaikinimo laikais, aiškiai parodomas ir istorinis tęstinumas su ATR, be to, svarbiausi partijai istoriniai įvykiai visi susiję su lietuvių tautos, o ne socialinio sluoksnio raida. Ši programa tautiniu požiūriu yra radikali: itin daug dėmesio skiriama lietuvių kalbos įteisinimo klausimui, kelis kartus kartojamas nacionalistinis šūkis „Lietuva – lietuviams“, o tautinių mažumų atžvilgiu, panašu, nesiruošiama ginti kitataučių teisių: „Gyvenantieji-gi šiandien ant lietuviškos

⁴⁹⁷ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 197–225.

⁴⁹⁸ MIKNYS, Rimantas, „Lietuvos demokratų partija 1902–1915 metais“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 10*, 2001, p. 142–154.

⁴⁹⁹ „Lietuvių istoriografijoje yra įprasta XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuviškąjį politinį pasaulį dalyti į dvi dalis (...) Toks atskyrimas yra labai sąlygiškas, ypač kalbant apie modernios lietuviškos tapatybės suvokimą (...) skirtumai, apibrėžiant tautinį identitetą, kaip čia buvo pademonstruota, nebuvo tokie jau esminiai“. Žr.: STALIŪNAS, Darius, „Lietuviškojo nacionalizmo erdvėkūra iki 1914 m.“, in: *Lietuvos erdvinės sampratos ilgajame XIX šimtmetyje*, 2015, p. 142.

teritorijos, ar tai jie būtų svetimtaučiais, ar nutautusiais lietuviais, privalo pilnai paguodoti mūsų tautiškus reikalavimus ir jiems nesipriešinti.“⁵⁰⁰ Be to, partijos programoje siekiama atstovauti ne vienai kuriai visuomenės grupei, o visus „stengsimės aprūpinti visų jų bendrus reikalus, tai yra tautiškai-politiškus reikalavimus“⁵⁰¹. Nors priede yra cituojami G. Hegelis ir K. Marksas, aiškinama istorijos kaip organiškos evoliucijos vizija, ši Juozui Bagdonui priskiriama programa mažai ką turi bendro su istoriografijoje partijai priskiriama socialine programa ar deklaruojamu partijos kairumu.

1906 m. išspausdintoje jau Lietuvos demokratų partijos programoje atsiskoma istorinio fono ir pradedama lietuvius įpinti į platesnį tautų „kurios rūpinasi pakelti savo kalbą, savo kultūrą ir saviškai gyventi“⁵⁰² kontekstą, kuris iš karto nuveda į 1883 metus ir *Auszros* pasirodymą kaip lietuvių šitokio lingvistinio tautinio atgimimo pradžią. Dėl to, kad lietuvių kalba buvo liaudies kalba, tai visas tautinis atgimimas įvardijamas kaip demokratiškas. Nepaisant tokios pretenzijos į vienintelę tikrą lietuviams skirtą partiją, programoje išvardijamos ir kitos trys lietuvių partijos ir parodomas šios partijos priešiškus katalikams bei sekimas *Varpo* linija (nuo pat 1894 metų, kas leistų demokratams laikyti pirmaisiais). Nors programa panaši į aprašytą projektą, čia vis dar tautiškus ir nutautinimo problema yra centre, nebelieka nacionalistinio šūkio, keliamas ne tik autonomijos, bet ir nepriklausomos valstybės siekis, kalbos aspektas keliamas į antrą planą, be to, skelbiama: „tenka mums rūpinties ne vien tik-kurių Lietuvos gyventojų reikalais, bet visos Lietuvos dalykais, tai randame reikalingu permainingi vardą“⁵⁰³.

1914 m. Albino Rimkos LDP programos projektas dar kitoks. Lietuvos istorijos požiūriu pradžioje paliekama tik lakoniška pačios partijos istorija nuo 1902 m., o trečioje pastraipoje pažymima, kad tai nėra tik lietuvių interesams atstovaujanti partija: „lietuvis demokratas negali pasitenkinti vien tik savo tautiečiais, jam turi rūpėti reikalai viso to ploto, kur lietuviai gyvena“⁵⁰⁴. Kalbant apie partijos pagrindus brėžiama iki tol neišplėtotą visuomenės santvarkos teoriją, kurioje visų šalių gyventojai suskirstomi pagal luomus: išskiriami didžiaturčiai ir darbo žmonės, pastariesiems partija

⁵⁰⁰ Red. [Juozas Bagdonas], „Programas Lietuvių Demokratų Partijos“, in: *Varpas* 1902, Nr. 12, p. 266.

⁵⁰¹ *Ten pat*, p. 264.

⁵⁰² *Lietuvos demokratų partijos programa*, 1906, Tilžė, p. 3.

⁵⁰³ *Ten pat*, p. 7.

⁵⁰⁴ [Albinas Rimka] R-lis, „Prie Lietuvos Demokratų Partijos Programos taisymo“, in: *Varpas*, 1914, Nr. 3, p. 106.

ir atstovaujanti. Šiame projekte pateikiamas ir trumpas visuotinės istorijos vaizdiny, pagal kurį teigiama visuomenės tvarkos raida, suskirstant buvusias epochas į „vergijos ir baudžiavų“ laikus bei epochas, kai žmonės užsidirbo iš „žemės ūkio, žuvininkavimo ir medžiojimo“ ir „fabrikuose, dirbtuvėse ir šiaip visokiose įstaigose“⁵⁰⁵. Tokia binarinė evoliucija sujungiama su mokslo pažanga ir nuolatine žmonijos raida, tačiau ateities perspektyvoje: „žmonija iš vienos pusės sparčiais žingsniais eina prie internacionalizmo – mokslo, ekonomijos, kultūros ir apamai socialio gyvenimo srityse, iš kitos – kiekvienas žmogus, kiekvienas luomas, kiekviena tauta vėl stengiasi kuo nors nuo kitų pasižymėti ir savo individualumą apreikšti“⁵⁰⁶. A. Rimka nepamiršta ir klasių kovos, kuri, anot jo, vyksta ne tik tarp proletariato ir buržuazijos, bet ir tarp platesnio darbo žmonių (įskaitant valstiečius) konflikto su išnaudotojais. Politikoje vienas iš pagrindinių idealų atsiranda jau tautų federacijos didesniame politiniame darinyje idėja. Šioje vėlyviausioje programoje aiškiausiai įvardijami ir partijos priešai: caro valdžia, pasaulio didžturčiai ir jiems pataikaujantys kunigai, taip pat įvairios visuomenės ydos. Akivaizdus programų kairėjimas, 1914 m. gerokai priartėjant prie LSDP pozicijos ir vis dažniau tautos klausimus iškeičiant į bendresnes socioekonominės problemas, o tautinę istoriją vis labiau papildant visuotinės istorijos kontekstu, kelia prielaidą, kad Lietuvos demokratų spaudos apžvalgoje bus susidurta su sunkiai išnarpliojamu ir itin prieštaringu istorijos vaizdavimu, kuris priklausys ne tik nuo leidiniuose rašiusių skirtingų pažiūrų asmenų, besikeičiančių periodinių leidinių redaktorių, bet ir nuo per aptariamą laikotarpį nuolat besimainiusių partijos ideologinių linijų, kurios, panašu, lietė ne tik svarbiausių politinių tikslų klausimus, bet ir bendresnį istorinio veikėjo ir reikalingos prisiminti istorijos vaizdinius.

2.3.1. Istorijos veikėjas: apie tautas ir žmones

J. Dementavičius, rašydamas apie valstiečių liaudininkų politikos idėjas, teigė, jog ši pasaulėžiūra orientuojasi į visuomenę ir liaudį kaip kolektyvinį politikos subjektą, ir būtent šios sąvokos „užima krikščioniškajai ir tautininkiškajai minčiai būdingos sampratos *tauta* vietą“⁵⁰⁷. Tačiau 1904–

⁵⁰⁵ *Ten pat*, p. 107.

⁵⁰⁶ *Ten pat*, p. 108.

⁵⁰⁷ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 209.

1914 m. tiek apžvelgtose programose, tiek ir istorinio pobūdžio publikacijose tauta yra reikšmingiausia sąvoka.

Tauta kaip istorijos subjektas dominuoja abiejuose partijos leidiniuose ir, kaip ir *Vilniaus žiniose*, apima tiek Lietuvos istorijos tekstus (nesvarbu, tai būtų Žalgirio mūšis, pagonybės laikų aprašymai ar spaudos draudimo panaikinimo minėjimas)⁵⁰⁸, tiek ir užsienio šalių istorija dažnai sutelkiama į tautybės raidą⁵⁰⁹. Tas tautiškumas, ypač lietuvių, paprastai yra lingvistinis ir bent istoriniuose straipsniuose nenurodama į pilietinę tautą⁵¹⁰. Nors daugeliu atvejų šis istorinis subjektas priimamas kaip savaime suprantama sąvoka, dažniausiai jos turiniui suprasti reikia pasiremti papildomomis teorinėmis publikacijomis, keliais atvejais randama ir išsamių paaiškinimų. Bene geriausias jų, pasirašytas *Lietuvos ūkininko* redakcijos, pasirodo spaudos draudimo panaikinimo 10 metų minėjimo vedamajame straipsnyje. Jame ginamas akivaizdžiai primordialistinis tautos supratimas, neturintis jokių abejonių dėl lietuvių egzistavimo iki XIX amžiaus, nors tautos atsiradimą pradedantis ne nuo žmonijos atsiradimo, o siejantis su išsivystymu iš kitų visuomeninių darinių: „Tautos gyvena po kelius tūkstančius metų. Štai žydai jau apie 4000 metų amžiaus turi. Lietuvių tauta irgi jau tikrai gyvena bent antrą tūkstantį metų.“⁵¹¹ Verta pažymėti, kad šis tautos dominavimas istoriniuose tekstuose per aptariamą laikotarpį beveik nekinta ar netgi gausėja, o pirmiau pateikta citata rodo, kad keli mėnesiai iki karo tauta ir vieno iš pagrindinių partijos leidinių redakcijos interpretuota kaip viena iš svarbiausių sąvokų.

Nuo pirmųjų istorinio pobūdžio publikacijų *Lietuvos ūkininke*, šalia tautos vartojama ir žmonių sąvoka. Ji dažniausiai pritaikoma, kai rašoma

⁵⁰⁸ [L. Gira] L. Gerulis, „Jono Biliūno gyvenimas ir darbai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 1, p. 11; A. „Lengvutė Lietuvos istorija“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1910, Nr. 37, p. 350; „Mūšio ties Grunvaldu paminėjimo dėlei“, in: *Lietuvos žinios*, 1910-06-23, p. 1–2; Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „10 metų mūsų spaudos atgavimo sukaktuvės“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-04-24, p. 1.

⁵⁰⁹ Pvz.: „Garibaldi buvo italų tautos didvyris“. Žr.: Juozapas Garibaldi“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 43, p. 518. Kiti: [Konstantinas Šakenis] K. Š-nis, „Šis tas apie ukrainiečius“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 12, p. 155–157; Nr. 13, p. 166–167; N. T., „Romanovų giminės sukaktuvės“ in: *Lietuvos žinios*, 1913-02-21, p. 1.

⁵¹⁰ Tai, žinoma nereiškia, kad pilietinio tautiškumo apraiškų nebuvo neistorinėse publikacijose ar žurnale rašiusių autorių kituose tekstuose. Plačiau apie polemiką dėl LDP kultūrinės ar pilietinės tautos sampratų: STALIŪNAS, Darius, „Kokią Lietuvą XX a. pradžioje projektavo Kazys Grinius?“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2017/1, p. 119–126.

⁵¹¹ Lietuvos Ūkininko Redakcija, „1904–1914 metai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1914, Nr. 16, p. 139.

apie visuotinę ar konkrečių šalių istoriją ir santykinai retai žmogus tampa lietuvio sinonimu. Dar 1905 m. publikacijose šis žodis vartojamas dvejopai, atsižvelgiant į kontekstą: nors lietuviai yra žmonės, „pripratę prieš visus lenkti sprandus“, taigi valstiečiai ir liaudis, bet kartu niekindami kitas tautybes, šiuo atveju žydus, jie privalo nustoti taip elgtis, kad parodytų, jog yra žmonės⁵¹². Tad žmogus siejamas su socialine ir etine dimensijomis, kurios rečiau būdingos tautiškumui apibūdinti. Etinę dimensiją vėliau išplečia pasitaikantis žmonių skirstymas į tamsius ir kitus, pirmiesiems priskiriant siauraprotiškumą ir netinkamą elgesį⁵¹³. O socialinė kategorija išryškėja XVIII a. Prancūzijos valstiečių aprašymuose, kai, stengiantis sustiprinti efektą, teigiama, jog mirė „šeši milijonai žmonių“⁵¹⁴ (o ne valstiečių). Ryškus žmogaus vaizdinys ir kalbant apie istorijos raidą ir vergijos atsiradimą, vaizdingas patriarchato atsiradimas apibendrinamas išryškinant nelygybę tarp tų pačių žmonių: „žmogus pavirsta paprastu tavoru, o prastas žmogus-darbininkas – tik įnagiu, kuris galima, reikalui prisijęs, kitu pamainyti“⁵¹⁵. Pasitaiko žmogaus istorijos kaip *homo sapiens sapiens* rūšies pavyzdžių, kurie stengiasi parodyti platesnį žmonijos evoliucijos poveikį, toks subjektas keičiasi ne tik bendruomeniškai kurdamas tobulesnes bendruomenes ar visuomenes, bet ir fiziškai, pavyzdžiui, sugebėdamas pamatyti vis daugiau spalvų⁵¹⁶.

Demokratų periodinėje spaudoje, panašiai kaip ir LSDP, galima rasti ir tekstų, skirtų partijos pagrindinių adresatų – šiuo atveju valstiečių – istorijai. Nors Lietuvos istorijos kontekste valstietijos iškėlimas sietinas su baudžiavos panaikinimo minėjimu ir įvykio įprasminimu, galima matyti ir bandymų kalbėti apie valstiečių vaidmenį visuotinės istorijos kontekste svarbesniuose istoriniuose įvykiuose, pavyzdžiui, Prancūzijos revoliucijos metu⁵¹⁷. Šitokia valstietijos ar liaudies istorijos linija tiek *Lietuvos ūkininke*, tiek *Lietuvos žiniose* yra santykinai reta, aprašoma gana negausaus skaičiaus autorių, ir vargu ar juos galima pateikti kaip rimtą tautos istorijos

⁵¹² „Žodelis apie žydus“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1905, Nr. 2, p. 21–23.

⁵¹³ „Pastebėta yra, jog tamsūs žmogus nekenčia kitaip manančių žmonių“. Žr.: „Kunigas Džordano Bruno“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1913, Nr. 1, p. 6.

⁵¹⁴ [L. Gira] L. Gerulis, „Valstiečiai ir valdžia prieš Didžiąją Prancūzų revoliuciją“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1907, Nr. 16–17, p. 246.

⁵¹⁵ Morkus, „Senovės vergija [Antikoje]“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1911, Nr. 49, p. 467.

⁵¹⁶ B. Kuodaitis, „Mislis apie šį pasaulį. Apie spalvas“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1910, Nr. 33, p. 307–309.

⁵¹⁷ [L. Gira] L. Gerulis, „Valstiečiai ir valdžia prieš Didžiąją Prancūzų revoliuciją“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1907, Nr. 16–17, p. 246–247.

alternatyvą, todėl valstiečio ir darbininko reikšmė LSDP ir LDP istoriniuose tekstuose yra drastiškai skirtinga.

Dar rečiau pasitaiko istorijos pasakojimas iš mokslo arba miesto perspektyvos. *Lietuvos žiniose* publikuota straipsnių serija apie Vilnių, juose stengiasi išvengti integruoti miestą į tautos ar valstybės pasakojimą, todėl jame istorija vystosi iš miesto raidos perspektyvos, paprastai sureikšminant miesto kultūrą ir demografinius pokyčius⁵¹⁸. *Lietuvos ūkininke* pasirodę mokslo populiarinamieji tekstai iškėlė mokslo raidą kaip istorijos vystymosi vieną iš pagrindinių veiksnių⁵¹⁹. Šioje raidoje, žinoma, aprašomos paskirų mokslininkų idėjos. Nors čia taip pat veikia konkretus žmogus, jo biografija paprastai svarbi tik tiek, kiek prisideda prie mokslo ir technologijų pažangos.

2.3.2. Nuo vergijos iki laisvos spaudos, tarp Lietuvos ir Europos

Jau kiekybinė apžvalga parodė, kad Lietuvos demokratų spaudoje prioritetas teiktas XIX a., tačiau domėtasi ir senesne Lietuvos ir užsienio šalių istorija, daugiau dėmesio skiriama Lietuvos Viduramžių laikams nei ATR laikotarpiui. Pagal požiūrį į praeitį šie leidiniai griežtai atskiriami nuo LSDP, tačiau kyla abejonių, ar galima juos pagrįstai atskirti nuo tautininkų ir katalikiškos spaudos. Tačiau, jei kiekybiškai kunigaikščių laikai ir sudaro reikšmingą publikacijų dalį, didesnė dauguma šių tekstų yra fragmentiški, proginiai, juose rečiau nei kitur pateikiami Lietuvos kunigaikščių portretai, todėl bendras istorijos vaizdas bent iš dalies yra unikalus.

Vilniaus žiniose matomas Lietuvos priešistorės aktualizavimas, ypač išryškinant Lietuvos pagonybės svarbos idėją, o *Lietuvos ūkininke* tokie pasažai retesni. Prie jų galima priskirti komentarą prie paveikslo, vaizduojančio žynį Lizdeiką su savo dukra, kuriame šiek tiek idealizuojamas senasis tikėjimas, teigiama, kad „lietuviai mylėjo savo dievus (...), gynė šventąją ugnį“, bet kartu šalimais pažymima, kad: „dievams jau lemta buvo užleisti savo vietą naujai tikybai“⁵²⁰, taip patenkinant tiek savitos lietuviškos kultūros, tiek istorijos kaip žmonijos evoliucijos reikalavimus. *Lietuvos*

⁵¹⁸ „Vilniaus generalgubernatorystė“, in: *Lietuvos žinios*, 1912-06-29, p. 3–4; „Vilnius seniau ir dabar“, in: *Lietuvos žinios*, 1913-04-23, p. 2.

⁵¹⁹ Pvz., publikacija apie biologijos mokslo raidą nuo Comte de Buffon iki Charles Darwin. Žr.: D-ras. P. Avižonis, „Šis tas iš mokslo istorijos“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1909, Nr. 19, p. 172–174; Nr. 20, p. 182–183.

⁵²⁰ „Lizdeika, paskutinis Lietuvos kryve-kryvaitis su duktere Pajautant griuvėsių Perūno žinyčios“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 61, p. 739.

žiniose pozityvus senovės tikėjimo vaizdinys išplėtojamas Vydūno tekstuose, kuriuose nors ir matomas lietuvių įvardijimas „žemo lygio kultūros žmonėmis“, religija pristatoma kaip viena iš reikšmingiausių tautos dalių, atspindinti ir specifinį lietuvių charakterį, todėl jos atsisakymas yra tragedija, o tikras tautinis atgimimas tapatinamas su senovės tikėjimo prikėlimu⁵²¹. Šis požiūris priešistorę ir laikus iki krikšto paverčia tikruoju lietuvių aukso amžiumi, kuriuo kultūriniu požiūriu reikia besąlygiškai sekti. Gerokai kritiškesni šių laikų romantizavimui yra lakoniški piliakalnių kasinėjimų pristatymai, dažniausiai sutelkti į konkrečių senų daiktų įvardijimą. Tai ypač ryšku tekste apie urvus piliakalniuose, kurie, anot autoriaus, neegzistuoja, bet lietuvių liaudies dažniausiai ieškomi, šių urvų reikšmė traktuojama plačiai pasklidusiomis legendomis apie Pilėnus ir žmonių naivų pasitikėjimą legendomis. Šalia to archeologiniai radiniai siejami su patraukliu pagonybės laikų paveikslu, po daiktų, rastų kasinėjant kapinyną, išvardijimo džiaugiamasi: „Iš rastųjų daiktų matyti, kad jau tuokart būta nemažos kultūros.“⁵²² Reikia pažymėti, kad tiek piliakalnių aprašymai, tiek Vydūno tekstai būdingesni laikraščio leidybos pradžiai ir yra glaudžiai susiję su Lietuvių mokslo draugijos veikla, ilgainiui šis J. Basanavičiaus inicijuotas priešistorės tyrinėjimas kaip užmirštos lietuvių senovės „prikėlinėjimas“⁵²³ pastebimas vis rečiau.

Kiti nukrypimai į senesnius nei Viduramžiai laikus dažniausiai sietini su visa žmonija, kur stengiasi parodyti senųjų žmonių padarytas klaidas, truputį išaukštinti jų gyvenimo būdą, o svarbiausia atskleisti visuomenės vystymosi istoriją, parodant senuosius laikus kaip nedemokratiškus ir kaip socialinių blogybių ir nelygybės ištakas⁵²⁴. Reikšmingiausias iš šiai temai skirtų tekstų yra Albino Rimkos per 15 *Lietuvos ūkininko* numerių spausdinta publikacija „Šis tas iš visuomenės mokslų“. Šioje publikacijoje pateikiamas gerokai

⁵²¹ Vidūnas, „Lietuvių tikybos prasmė senovėje“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-07-28, p. 2; 07-30, p. 2–3.

⁵²² Pvz.: J. Šaulys, „Piliakalnių urvai“, in: *Lietuvos žinios*, 1909-09-12, p. 2. „Senovės milžinkapių ir pilekalnių tyrinėjimai Panevėžio ir Ukmergės apskrityse“, in: *Lietuvos žinios*, 1909-08-05, p. 3.

⁵²³ RAILA, Eligijus, *Lietuvystės Mozė*, Vilnius, Naujasis židinys-Aidai, 2019, p. 257.

⁵²⁴ Tai ilga tęstinė publikacija: [Albinas Rimka] Morkus, „Šis tas iš visuomenės mokslų Senovės vergija [Antikoje]“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1911, Nr. 33, p. 312–313; Nr. 34, p. 322–323; Nr. 35, p. 331–332; Nr. 36, p. 341–342; Nr. 37, p. 352–351; Nr. 39, p. 370–371; Nr. 41, p. 388–389; Nr. 42, p. 398–399; Nr. 44, p. 415; Nr. 47, p. 446; Nr. 48, p. 454–455; Nr. 49, p. 466–467; Nr. 50, p. 475–476; Nr. 51–52, p. 484–485; 1912, Nr. 1, p. 9–10.

išsamesnis ir kompleksiškesnis vergovės atsiradimo vaizdinys nei, tarkime, matytas LSDP periodikoje. Autorius išsamiai aprašo pirmųjų žmonių gyvenimo sąlygas, nors tą santvarką jis pavadina „paderminis komunizmas“, sunku aptikti ryškesnį pirmykštės epochos idealizavimą, atvirkščiai, teigiama: „pirmutinis (...) žmogus visai nebuvo „žemės karaliumi“ (...), priešingai, tuokart žmogus galėjo būti tik nelaimingu vergu; tik ponu tuomet buvo ne kitas žmogus (...), bet gamta“⁵²⁵. Tad autorius ne tik neakcentuoja žmonių laisvės, bet mato kitokios formos ir net žiauresnę vergiją. Pagausėjus išteklių, atsiradus ryškesniam darbo pasidalijimui, atsiranda ir šeimų hierarchijos, bei patriarchatas, ir visa tai ne tik nulėmė žmonių vergijos atsiradimą, bet tam tikrą bendrą gyvenimo sąlygų pagerėjimą ir taip pat kultūros, teisės, meno, mokslo ir pan. atsiradimą, nes A. Rimka aprašo visą Antikos laikotarpį, o vergijos institutas jo tekste tampa kartu ir civilizacijos sąlyga, todėl naujai atsiradusios visuomenės sąlygos traktuojamos kaip svarbus žmonijos raidos etapas, be kurio nebūtų ir dabartinės pažangos. Šiuo požiūriu priešistorės vaizdinys Lietuvos istorijos atveju yra gana antraeilis, menkai išplėtotas, tačiau visuotinės istorijos siužetai A. Rimkos dėka gana reikšmingai prisideda prie aiškiai pažangesnio istorijos traktavimo, kuris kiek skiriasi nuo kairiųjų idealizmo pirmykščių žmonių atžvilgiu.

Viduramžių epocha demokratų leidiniuose yra ryški, bet jos vertinimas gana skirtingas. Daugelis tekstų kuria panašų kunigaikščių istorija pagrįstą laikotarpio vaizdą, artimą kad ir *Lietuvių laikraščiu*. Nors vengiama kunigaikščius aprašyti atskirai ir jie atsiranda tik miesto, įvykio ar kultūros objekto fone, dominuoja nekritiškas Mindaugo, Gedimino, Algirdo, Kęstučio ir Vytauto siejimas su politinėmis pergalėmis, epocha tampa niuresnė dažniausiai tik priminus rimtesnius priešų užkariavimus ir smurtą. Toks kovos išryškinimas visų pirma sietinas su Žalgirio mūšio minėjimu⁵²⁶, būtent šiam įvykiui paminėti sukurtas pasakojimas apie lietuvių kovą kartu su kaimynais prieš vokiečius abiejuose leidiniuose liko dominuojančiu Viduramžių vaizdiniu iki 1914 m., o ankstesniu laikotarpiu Viduramžių epocha pristatoma visai fragmentiškai⁵²⁷. Kad leidiniuose vyrauja nekritiškai pozityvus kunigaikščių laikų aprašymas, rodo ir *Lietuvos ūkininke*

⁵²⁵ *Ten pat*, 1911, Nr. 34, p. 322.

⁵²⁶ „Mūšio ties Grunvaldu paminėjimo dėlei“, in: *Lietuvos žinios*, 1910-06-23, p. 1–2; „Griunvaldas“, in: *Lietuvos žinios*, 1910-02-02, p. 2.; [Kazys Grinius] Kg. „Griunvaldo pergalėjimo paminėjimas (1410–1910)“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1910, Nr. 25, p. 226–227.

⁵²⁷ „Litwa“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 15–16, p. 198.

pasirodžiusios istorinių sintezių recenzijos⁵²⁸: giriamą Antano Alekno „Lietuvos istorija“ (suabejojama tik autoriaus prielankumu katalikybei) ir griežtai kritikuojama Antano Macijausko „Lengvutė Lietuvos istorija“, visų pirma dėl to, kad nuvertina kunigaikščių epochą, pateikdamas ginčytinus faktus apie kunigaikščių ir pinigų ekonomikos vėlyvą atsiradimą Lietuvoje ir netikslų bandymų krikštytis skaičių. Šiuo požiūriu abu demokratų leidiniai nepateikia jokių originalių įžvalgų apie Viduramžių laikus ir pačią epochą pristato, sakytume, gana paviršutiniškai.

Antra vertus, pasitaiko bandymų Lietuvos Viduramžių epochą pateikti kaip nesvarbią lietuvių tautai kaip visumai. Tai besistengiančiuose parodyti tekstuose lietuvių tauta paprastai padalijama į elitą ir liaudį, liaudies istoriją pateikiant kaip beveik diametraliai priešingą elito istorijai⁵²⁹. Nors ryškesnių užuominų galima rasti skirtinguose tekstuose, bene aiškiausią liaudies poziciją užima Gabrielė Petkevičaitė, pasisakydama prieš Horodlės unijos sureikšminimą: „Lietuvos luomai ir srovės savo atgijimą remia demokratizmo pamatais ir nieko bendro neturi ir negali turėti su senovės bajoriškos praeities tradicijomis (...), [jis] turi kilti ne iš senovės pelėsių, ne kelti vieniems aiškius, šviesius vaizdus prieš akis, o kitiems sunkius vergavimo ir vargo paveikslus.“⁵³⁰ Nors akivaizdu, kad kritika visų pirma skirta bajorų valdymo laikotarpiui, panašu, kad kartu su ATR tradicija siūloma atsisakyti ir ankstesnių laikų garbinimo, tuo labiau kad ir minėta unija yra Vytauto Didžiojo laikų produktas. Nors Viduramžių epocha užsienio šalių atveju yra gana reta, bet esami atvejai rodo, kad dėl šios istorijos laikytasi prielaidos, jog tai tamsieji laikai. Dažniausiai Viduramžiai iškyla mokslo istorijos (su kuria daugiausiai stengėsi supažindinti Petras Avižonis) kontekste. Svarbiausias epochos vaizdinys: mokslo raida buvo suvaržyta, o Romos Katalikų Bažnyčios prietarai ir konservatyvumas stabdė bet kokias pastangas tobulėti⁵³¹, šis pasakojimas iš esmės neapsiriboja tik Viduramžiais ir, įtraukiant tokias figūras kaip Giordano Bruno, rodo tamsios

⁵²⁸ A. „Lengvutė Lietuvos istorija“, in: *Lietuvos ūkininkas* 1910, Nr. 37, p. 350; A. „Lietuvos istorija (Alekno)“, in: *Lietuvos ūkininkas* 1912, Nr. 3, p. 30.

⁵²⁹ „Litwa“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 15–16, p. 198.

⁵³⁰ Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė „Horodlo unija“, in: *Lietuvos žinios*, 1913-10-01, p. 2.

⁵³¹ „Senovėje mokytieji žmonės tegalėdavo mėsinėti ir tyrinėti tikrai gyvulių kūną. Žmogaus gi kunas buvo nepaliečiamas kaip kokia šventenybė. Pirmieji kirkščioniškojo šimtmečio žmonių gydytojai-daktarai nebuvo ištyrę (...) nei vieno žmogaus kuno (...) Fridrikas II išleido tokį įstatymą, kad gydytojai privalo bent vienus metus mokytis ant žmonių lavonų juos piaustinėdami. Už šitą įstatymą popiežius apšaukė karalių bediveiu ir net du kartu iškeikė jį“ D-ras. P. Avižonis, „Šis tas iš mokslo istorijos“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1909, Nr. 19, p. 173.

bažnyčios ir šviesaus mokslo konfliktą iki pat XIX a.⁵³². Taigi, nors Viduramžiai (ypač Lietuvos) yra svarbus istorijos laikotarpis demokratų spaudoje, jo pozityvus vertinimas labiausiai sietinas su pergalės Žalgirio mūšyje manifestacijomis ir nuolatine valdovų kova su priešais, net ir kultūrinio palikimo klausimu, dažniau matomos abejonės dėl autentiškumo, nei romantiškas protėvių palikimo išaukštinimas⁵³³, toks kritiškumas atspindi ir nuosaikiau partijos socialine politika sekančių asmenų tekstuose.

Demokratų spauda išsiskiria gausiausiu dėmesiu Lietuvos unijų su Lenkija aprašymui, ryškiausiai šis dėmesys atspindi net per 13 *Lietuvos žinių* numerių išspausdintame Stasio Matulaičio referate unijų tema, jį galima laikyti ilgiausia istorine publikacija šiame laikraštyje iki 1918 metų. Svarbu pažymėti, kad straipsnis pasirodė 1911 m. ir buvo greičiau skirtas artėjančiai Horodlės unijai paminėti, todėl jame analizuojamos visų pagrindinių unijų priežastys ir pasekmės. Straipsnyje stengiamasi išlaikyti objektyvų toną, pabrėžiama, kad unijų metu lietuvių bajorų įgytos privilegijos labai pagerino jų gyvenimą, tad sąjunga kažkiek buvo naudinga abiem pusėms⁵³⁴. Jau straipsnio pavadinimas byloja apie dviejų tautų, o ne valstybių sujungimą, ir rodo iš esmės kritišką įvykių vertinimą, o apibendrinimas parodo ir problemiškesnį tašką: „unija su lenkais pagamino disuniją su savo tautiečiais tos pačios žemės sūnumis“⁵³⁵. Vieno luomo iškilimas nulėmė kitos tautos dalies smukimą, o tariamas susijungimas su lenkais įvyko tik elito lygmeniu, visai užmirštant liaudies būklę. Svarbu pabrėžti, kad autorius bajorijos sulenkėjimą mato tik XIX a., kaip bendros kovos už laisvę padarinį⁵³⁶, o ne kaip ATR rezultatą, tad didžiausia unijų suformuotos valstybės problema buvusi socialinė nelygybė ir įteisinta

⁵³² D-ras. P. Avižonis, „Šis tas iš mokslo istorijos“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1909, Nr. 19, p. 172–174; Nr. 20, p. 182–183; D-ras. P. Avižonis, „Žemė ir žmogus“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1909, Nr. 38, p. 353–354.

⁵³³ Vienas būdingesnių pavyzdžių, yra tekstas apie Kauno pilį, kur pateikiamos M. Balinskio ir T. Daugirdo pozicijos pilies istoriškumo klausimus, teksto autorius aiškiai palaiko kritiškesnį T. Daugirdo požiūrį, priskiriantį pilies statybą vokiečiams, o ne lietuviams. Žr.: Petras Ruseckas, „Kauno pilies bokštas“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-02-04, p. 2–3.

⁵³⁴ „Iš tikros Horodliaus unijos akto teikiamos Lietuvos bajorijai medžiagiškos teisės yra didelės“. Žr.: Stasys Matulaitis, „Lietuvių-lenkų unija: jos priežastys ir pasekmės“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-08-25, p. 2.

⁵³⁵ *Ten pat*, 1911-09-29, p. 2.

⁵³⁶ „Bendri su lenkais pasistengimai atgauti buvusias laisves, bendros kovos už atsigavimą pražuvusios tėvynės nuo bendrų priešų ir bendros nelaimės taip pririšo Lietuvos bajoriją prie viso, kas lenkiška, kad jie jau ir politiškai paliko lenkais Lietuvoj gyvenančiais. Jų tėvynė jų akyse virto Lenkijos provincija“. Žr.: *Ten pat*.

baudžiava. Nors autorius pabrėžia, kad bandymas XX a. atkurti bendrą su lenkais valstybę neatitinka laiko poreikių ir pasikeitusių visuomenės santykių, tačiau kartu toks atskyrimas nesistengia pasmerkti beveik trijų šimtmečių istorijos kaip klaidos, pripažįstama, jog Lietuvos bajorijai tai buvusi „auksinė praeitis“, prie kurios ši senamadiškai prisirišusi. S. Matulaičio požiūris atsikartoja ir M. Riomerio knygos *Litwa* recenzijoje, kur taip pat pripažįstama nauda valdančiajam luomui, o nutautėjimo problema siejama su vėlesniu laikotarpiu. Nepaisant to, beveik visi likę tekstai, ypač susiję su pergale Žalgirio mūšyje, pabrėžia ATR žalą lietuvybei, ne tik pavergiant liaudį, įvedant vergovę, bet ir naikinant kalbą, kultūrą⁵³⁷. Iš esmės visas Lietuvos ATR portretas yra persmelktas tautinės ir socialinės nelygybės pavyzdžių (net ir lietuviškos knygos raidos statistika rodo, jog leidinių plėtra buvo tuo laiku varžoma⁵³⁸), ar kalbama apie nepavykusius bandymus panaikinti baudžiavą, ar Prūsijoje gyvenančius lietuvius, sunku surasti tekstą, paneigiantį tezę, kad epochos „atminimas negali juk nepriminti mūsų tėvų keliamos baudžiavos vergavimo, nusižeminimo“⁵³⁹.

Užsienio šalių istorinės publikacijos apie XVI–XVIII amžius paprastai, skirtingai nei Lietuvos perteikia progresyvų istorijos vystymąsi. Šiuo požiūriu tai epocha, geresnė už Viduramžius, tačiau dar nepasiekusi XIX a. žmonijos lygio, daugiausiai dėmesio čia sulaukia XVIII a. įvykiai, tai ir mokslo pakilimo laikai, ir Prancūzijos revoliucijos amžius⁵⁴⁰. Truputį kitaip žvelgiama į Rusijos ir ukrainiečių istoriją aptariamam metu, pastaroji kone identiškai atkartoja lietuvių situaciją („Ukraina pateko po lenkų įtekme“⁵⁴¹),

⁵³⁷ „lietuvių vardas tapo išbrauktas iš gyvųjų tarpo!“ arba „žemės plotai, turtai, pelnai, prigimtos kalbos teisės perėjo į lenkų pusę, lietuviams gi liko vargas, skurdas, tamsumas, baudžiava, paniekinimas“. Žr.: „Mūšio ties Grunvaldu paminėjimo dėlei“, in: *Lietuvos žinios*, 1910-06-23, p. 1; [Kazys Grinius] Kg. „Griunvaldo pergalėjimo paminėjimas (1410–1910)“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1910, Nr. 25, p. 226.

⁵³⁸ Per 1533–1833 m. laikotarpis, per kurį (300 metų) pasirodė tik apie 300 knygų, kurių net 85 % religinio pobūdžio. „Lietuvių knygos 1904–1914 m.“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-04-24, p. 4.

⁵³⁹ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Horodlo unija“, in: *Lietuvos žinios*, 1913-10-01, p. 1.

⁵⁴⁰ „Aštuonioliktame šimtmetyje prancūzų gamtininkas Buffonas išleido savo „Gamtos istoriją“, kurioje jis pirmasis mokslingai nupiešė pasaulio paveikslą“. Žr.: D-ras. P. Avižonis, „Šis tas iš mokslo istorijos“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1909, Nr. 19, p. 173; [Liudas Gira] L. Gerulis, „Valstiečiai ir valdžia prieš Didžiąją Prancūzų revoliuciją“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1907, Nr. 16–17, p. 246–247.

⁵⁴¹ [Konstantinas Šakenis] K. Š-nis, „Šis tas apie ukrainiečius“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 12, p. 156.

o Rusijos istorijoje, minint Romanovų 300 valdymo sukaktuves, žinoma, XVII a. tampa Rusijos klestėjimo pradžia⁵⁴², tai visų pirma politinis klestėjimas, paremtas pergale prieš kazokus, tačiau atvedęs ir link kultūros pakilimo.

XIX a. demokratų aprašomas išsamiausiai. Du įvykiai – lietuviškos spaudos pasirodymas, tapatinamas su tautiniu atgimimu, ir baudžiavos panaikinimas⁵⁴³ gali būti laikomi pagrindinėmis šios srovės leidinių istorinio pasakojimo ašimis, išsprendžiančiomis ir ankstesnes epochas perskrodusias problemas – ilgametę liaudies vergovę ir skurdą bei lietuvių kalbos ir lietuviybės nuvertinimą. Žinoma, dažniausiai jie sujungiami priežasties ir pasekmės ryšiu, nes baudžiavos panaikinimas pakeitė ne tik socialinį statusą, bet ir prisidėjo prie lietuvių viešosios erdvės atsiradimo: „Štai baudžiavai pranykus, pradeda svietui rodytis Lietuvos valstiečiai.“⁵⁴⁴ Dažniausiai tokiuose tekstuose šis viešumo ir naujos atsiradusios politinės tautos elementas aprašomas metaforiškai, lietuviai, pabudę „iš ilgo snaudulio“, „pradėjo smarkiai kilti“, „tik iš vystyklų pradėjo liuosuotis“ ir pan. Tačiau pasitaiko ir mažiau pakilių, kritiškesnių požiūrių į šiuos įvykius, ypač į baudžiavos panaikinimą. *Lietuvos žiniose* publikuojamas Augustino Janulaičio tekstas apie nepavykusius Lietuvos dvarininkų bandymus baudžiąvą naikinti aiškiai perduoda dvejopą žinutę, jog tai buvo padaryta per vėlai ir kad Lietuvos bajorai prie to neprisidėjo, o pokyčius nulėmusi Rusijos valdžia taip elgėsi iš pragmatiškų ir net klastingų paskatų, siekdama surusinti regioną. Nors autorius pripažįsta, kad baudžiavos liekanų likę nemažai, bet jis, skirtingai nei kitų socialdemokratų tekstai, neabejoja baudžiavos panaikinimo svarba ir pripažįsta, kad valstiečiai ne iš karto, bet 7 dešimtmečio eigoje buvo išlaisvinti⁵⁴⁵. O tautinio atgimimo kaip spaudos

⁵⁴² „Rusija laimėjusi sau kazokus tampa iš karto stipri valstybė ir pasilieka tokia per ištisus 300 metų Romanovų giminės valdymo“. Žr.: N. T., „Romanovų giminės sukaktuvės“ in: *Lietuvos žinios*, 1913-02-21, p. 1.

⁵⁴³ Baudžiavos panaikinimo ir spaudos draudimo laikotarpio svarba demokratams matyti jau kiekybinėje apžvalgoje, tačiau publikacijos išsiskiria ir įvairove, stengiantis aprėpti kuo įvairesnių Lietuvos regionų istorinę atmintį, publikuojama nemažai fragmentiškų paprastų žmonių atsiminimų. Pvz., kalbant apie baudžiąvą: „Dokumentas“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-02-19, p. 1–2; „Plungė“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-02-26, p. 3; „Linkuva“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-03-15, p. 3.

⁵⁴⁴ [Kazys Grinius] Kg. „Griunvaldo pergalėjimo paminėjimas (1410–1910)“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1910, Nr. 25, p. 226.

⁵⁴⁵ Augustinas Janulaitis, „Lietuvos dvarininkų sumanymai baudžiovoms panaikinti XIX amž.“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-10-25, p. 3. Analogiška mintis atsikartoja ir kituose leidinių tekstuose. Pvz.: P. Labanauskis, „Baudžiavos panaikinimo 50 metų

pradžią glaudžiausiai susijusi su 1914 m. plačiu Spaudos draudimo panaikinimo 10 metų jubiliejaus minėjimu. Šia proga publikuota daug tekstų, įvardijančių įvairius svarbiausius lūžius lietuviybės raidoje – Gabrieliaus Landsbergio atsiminimuose tam tikro tautinio atgimimo pradžia siejama su pažintimi su G. Petkevičaitės šeima, Kazys Grinius svarbiausių tautinio atgimimo asmenų (iš viso 20) sąrašą pradeda Motiejumi Valančiumi. Dažniau nei kitur spaudos atgavimo proga leidiniuose ryškesnis tautiškumo pakilimas susiejamas su „Varpo“ pasirodymu ir Vinco Kudirkos veikla⁵⁴⁶. Vis dėlto labiausiai leidiniams imponuoja 1904 m., be kurių visas ankstesnis lietuvių judėjimas matomas kaip be pamatų, nepažangus. XX a. pradžia iškeliama remiantis tiek lietuviškų knygų statistika, tiek naujais susiformavusiais demokratizmo pamatais, tiek ir lietuviškos kultūros (teatro) plėtote⁵⁴⁷, spaudos draudimo panaikinimas demokratų netgi yra pavadinamas „mažu Grunvaldu“⁵⁴⁸. Specifinė XIX a. kaip pakilimo tema yra ir miestų (šiuo atveju dažniausiai Vilniaus) istorija, bent keli publikuoti tekstai, kuriuose, kaip minėjime, stengiasi pasakoti Vilniaus istoriją iš jo perspektyvos, labiausiai išryškino miestų augimo, plėtimosi tendencijas. Kiek propagandiniai Vilniaus generalgubernatorystės kultūrinį pakilimą XIX a. pradžioje šlovinantys tekstai papildomi objektyvesniais, populiacijos ir teritorijos spartaus gausėjimo diagnozavimu⁵⁴⁹.

Žinoma, tik kai kurios datos ir procesai XIX amžiuje buvo matomos pozityviai, baudžiavos panaikinimas įvyko tik amžiaus antroje pusėje, o tautinis atgimimas buvo stipriai varžomas spaudos draudimo. Neigiamai leidiniuose atsispindi ir 1830–1831 m. bei 1863 m. sukilimai, kurie matomi arba kaip M. Muravjovo atėjimo ir spaudos uždraudimo priežastis, arba

sukaktuvės“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-01-29, p. 1; [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė] B., „Baudžiavos panaikinimas“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-02-21, p. 2.

⁵⁴⁶ Gabrielius Žemkalnis „Iš mano atsiminimų“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-04-24, p. 2-3; Kazys Grinius, „Apie spaudos uždraudimo metų veikėjus“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-04-24, p. 3-4; „Dr. Vincas Kudirka“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-11-09, p. 2; „Daktaras Vincas Kudirka“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1914, Nr. 17, p. 156.

⁵⁴⁷ Jonas Vileišis, „Mūsų scenos jubiliejus“, in: *Lietuvos žinios*, 1909-06-27, p. 2-3; Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė, „10 metų mūsų spaudos atgavimo sukaktuvės“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-04-24, p. 1; „Lietuvių knygos 1904–1914 m.“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-04-24, p. 4.

⁵⁴⁸ [Kazys Grinius] Kg. „Grunvaldo pergalėjimo paminėjimas (1410–1910)“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1910, Nr. 25, p. 226.

⁵⁴⁹ „Vilniaus generalgubernatorystė“, in: *Lietuvos žinios*, 1912-06-29, p. 3-4; „Vilnius seniau ir dabar“, in: *Lietuvos žinios*, 1913-04-23, p. 2.

beprasmiški, jokios naudos nedavę įvykiai⁵⁵⁰. Toks neigiamas požiūris, viena vertus, rodo, kad sukilimas nebuvo patrauklus ne tik dešiniajai periodikai, bet kiek mažiau ir demokratams, nors šie ir skelbėsi esą prielankūs lenkams⁵⁵¹, antra vertus, toks įvykio nuvertinimas atskiria demokratų nuo LSDP pozicijos, kur sukilimai buvo paversti labiau integralia revoliucijų ir sukilimų Lietuvoje istorijos dalimi.

Išskirtinis XIX a. ir kalbant apie užsienio šalių praeičiai skirtus tekstus. Šio laikotarpio laisvėjimo atmosferai perteikti skiriamos imponantiškos G. Garibaldžio ir J. Lelevelio figūros⁵⁵². Mokslo raidoje būtent XIX a. su Č. Darvino atradimais tampa kulminacijos tašku, o kaimyninių prispaustų tautų, tokių kaip žydai ir ukrainiečiai, situacija pateikiama kaip XIX a. pabaigoje pagerėjusi⁵⁵³. Net prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, į žmonijos politinę raidą žvelgiama pozityviai: senieji karai apibūdinami kaip asmeninių valdovų interesų gynimas, o modernūs karai yra galimybė tautoms pabudinti savo sąmonę ir išsivaduoti iš imperijų⁵⁵⁴. Evoliucinis žmonijos raidos vaizdiny matomas ir Lietuvos istorijai skirtose publikacijose, dar S. Matulaitis XIX a. pristato kaip demokratizacijos laikotarpį, kuris, nors taikomas konkrečiai lietuviams, bet perduoda ir universalią naujos susikūrusios visuomenės raidos formulę: „tikslas naujuose santykiuose sutverti sau dirvą ir išdirbti kelius prie geresnės visuomenės“⁵⁵⁵. Aiškiau žmonijos artėjimą link demokratiškos gerovės išreiškia G. Petkevičaitė, rašydama apie baudžiavos panaikinimą: „žmogaus minčiai besiplėtojant, visos žmonijos reikalavimams augant, senos gyvenimo formos, laikui bėgant, kaip ir dėvėte susidėvėja ir turi būti atmetamos. Toks jau istorijos ir žmonijos tobulinimos nepakeičiamas bėgis“⁵⁵⁶. Nors toks aiškinimas

⁵⁵⁰ Lietuvos Ūkininko Redakcija, „1904-1914 metai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1914, Nr. 16, p. 138.

⁵⁵¹ STALIŪNAS, Darius, *Savas ar svetimas paveldas?: 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuvių atminties vieta*, 2008, p. 34.

⁵⁵² „Joakim Lelevel‘is“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-06-09, p. 3; „Juozapas Garibaldi“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 43, p. 518–519.

⁵⁵³ D-ras. P. Avižonis, „Šis tas iš mokslo istorijos“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1909, Nr. 20, p. 182–183; „Žodelis apie žydus“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1905, Nr. 2, p. 21; [Konstantinas Šakenis] K. Š-nis, „Šis tas apie ukrainiečius“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 12, p. 155–157.

⁵⁵⁴ [Mečislovas Markauskas], Kaukas, „Kara seniau ir dabar“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1915, Nr. 26, p. 230.

⁵⁵⁵ Stasys Matulaitis, „Lietuvių-lenkų unija: jos priežastys ir pasekmės“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-09-29, p. 2.

⁵⁵⁶ [Gabrielė Petkevičaitė-Bitė] B., „Baudžiavos panaikinimas“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-02-21, p. 2.

primena LSDP tikėjamą ateities gerovę, jis demokratų leidiniuose retai kada sujungtas su klasių kova ir ateityje įvyksiančia revoliucija, šis procesas pateikiamas kaip jau prasidėjęs žmonijos mastu, o lietuviai turėtų pabandyti neatsilikti nuo svarbiausių pokyčių. Toks globalių procesų, kurie suvokiami kaip nenutrūkstama žmonijos istorijos pažanga, vykstanti mokslo, politikos ir socialinėse srityse nuo pat žmogaus kaip rūšies atsiradimo, akcentavimas leidžia demokratų spaudoje matyti savitą, nors ir iki galo neišplėtotą istorinį pasakojimą, kuriame integruojamos Lietuvos ir visuotinė istorijos.

2.3.3. Herojai tautai ir laisviems valstiečiams

Herojų požiūriu demokratų spauda yra mažiau ideologiškai angažuota nei LSDP, čia pateikiamas gana platus skirtingų profesijų, epochų asmenybių spektras, skirtingos ir asmenybių išaukštinimo priežastys. Demokratų spaudoje santykinai dažnai Viduramžių laikus aprašančiuose tekstuose matomas Lietuvos kunigaikščių heroizavimas. Kaip pažymėta kiekybinėje analizėje, paskirų tekstų, skirtų konkrečiam kunigaikščiui, *Vilniaus žiniose* ar *Lietuvių laikraštyje* beveik nepasitaikė, bet mūsų, pilių ar visos istorijos raidos aprašymai integravo ir paprastai lakoniškus kunigaikščių aprašymus. Abiejuose leidiniuose šitie tekstai buvo glaudžiausiai susiję su Žalgirio mūšio minėjimu, todėl neturėtų stebinti, kad dažniau už kitus aprašomas būtent Vytautas Didysis, kurio šlovė ir politinė įtaka kartais apibendrinama: „Jis buvo svarbiausia ypata visoj Rytų Europoj.“⁵⁵⁷ Vytauto figūra, nors aiškiai herojiška, bet paprastai straipsnių kontekste gana antraeilė: jis paminimas kaip geriausias kovotojas prieš kryžiuočius arba primenamas nesėkmingas noras karūnuotis, tačiau tiek Žalgirio mūšio minėjime svarbesnės tampa mūšio pasekmės ir vėlesnė socialinė tautų raida, tiek ir kitur kunigaikščio didybė ir politinė reikšmė yra tarytum savaime suprantama ir nereikalinga platesnio pagrindimo. Reikia pažymėti, kad ir keli aptikti tekstai apie Vytautą apima tik jo palaidojimo vietas ir nepavykusio karūnavimo klausimus ir juose beveik nieko nepasakoma apie asmenybės biografiją ar vertinimo priežastis⁵⁵⁸. Skurdesnis kitų kunigaikščių

⁵⁵⁷ Stasys Matulaitis, „Lietuvių-lenkų unija: jos priežastys ir pasekmės“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-08-25, p. 2.

⁵⁵⁸ „Kur palaidotas Lietuvos Didysis Kunigaikštis Vytautas?“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-01-15, p. 2; „Lietuvos Didžiojo kunig. Vytauto karūna“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-03-29, p. 1.

(Mindaugo, Gedimino, Algirdo ir Kęstučio) vaizdiny⁵⁵⁹ – dažniausiai jie tepaminimi, konkretinant epochą ar vardijant, su kuo Lietuvos priešai Viduramžiais kovojo. Išimtimi galima teigti esant tik Mindaugo portretą, kuris netikėtai pateikiamas Žemaitės, aprašant lietuvių spektaklį pagal J. Slovackio pjesę „Mindaugis – Lietuvos karalius“⁵⁶⁰, perteikiant pagrindinį jos siužetą. Sunku suprasti, kaip vertinamas romantiškas Lietuvos pagonybės idealizavimas, nes visas dėmesys kreipiamas inscenizacijos kritikai, tačiau toks Lietuvos istorijos referavimas, su pasakiškais elementais ir išgalvotais personažais labiau primena legendas apie karalių Artūrą nei istorinius veikėjus. Negana to, reikėtų pabrėžti, kad šis kunigaikščių panteonas yra stebėtinais siauras ir nelabai atitinka prielaidą, kad partija buvo draugiškesnė lenkams, geriausiai tai matoma A. Alekno istorijos recenzijoje, kur bandymas reabilituoti Jogailą, jį pavadinant „Lietuvos apaštalu“, suvokiamas kaip nederamas ir abejotinas nukrypimas⁵⁶¹.

Neturėtų stebinti, kad tarpas tarp kunigaikščių ir XIX a. asmenybių Lietuvos istorijoje herojų požiūriu niekuo neužpildytas, šią vietą užima užsienio šalių mokslininkai, formuojantys Naujųjų laikų mokslo pažangos nuo fatališko konflikto su Romos Katalikų Bažnyčia G. Bruno atveju iki XVIII a. Europos mokslininkų Comte de Buffon, Jean-Baptiste Lamarck, Carl Linnaeus fundamentalių atradimų biologijos srityje⁵⁶². Visų šių asmenybių aprašymuose ryškus jų veiklos iškėlimas, o mažai dėmesio skiriama gyvenimo faktams, jie išnyra kaip klišinė kankinystė konfliktų su religija kontekste.

XIX–XX a. herojus savo ruožtu galima skirstyti į nemažai skirtingų kategorijų. Plačiausia ir įtakingiausia yra tautinio atgimimo veikėjų grupė, kaip minėta, išskylanti minint spaudos draudimo panaikinimą. Čia ryškiausiais Vincas Kudirka, kuris retais atvejais įgyja tautos pribuvėjos ar auklės įvaizdį: „kuomet mūsų tauta tik iš vystyklų pradėjo liuosuoties, ir jis buvo to mažojo kūdikio rūpestinguoju auklėtoju (...) žiebė jam pirmosios šviesos ir nuomonės kibirkštis“⁵⁶³. Neatsitiktinai Vytauto Kavolio

⁵⁵⁹ M. M. „Prūsų Lietuva“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1914, Nr. 35, p. 326–327; Petras Ruseckas, „Kauno pilies bokštas“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-02-04, p. 2–3.

⁵⁶⁰ Žemaitė, „Lietuvių vakaras Vilniuje“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 20, p. 238–239.

⁵⁶¹ A. „Lietuvos istorija“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1912, Nr. 3, p. 30.

⁵⁶² „Kunigas Džordano Bruno“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1913, Nr. 1, p. 6; D-ras. P. Avižonis, „Šis tas iš mokslo istorijos“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1909, Nr. 19, p. 172–174; Nr. 20, p. 182–183.

⁵⁶³ „Dr. Vincas Kudirka“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-11-09, p. 2. Kiti ryškesni straipsniai heroizuojantys V. Kudirką: „Daktaras Vincas Kudirka“, in: *Lietuvos*

psichologinėje studijoje *Žmogaus genezė* gausiausiai remiamasi Lietuvos demokratų partijos atstovų ar jiems prijautusiųjų atsiminimais ir pasisakymais⁵⁶⁴, tęstinumą su *Varpu* ir V. Kudirkos veiklos reikšmę daugiausiai iškėlė šios srovės periodinė spauda. Nors atrodytų, jog tai reikšmingiausias srovės istorinis herojus, V. Kudirka neiškyla aukščiau už *Varpo* leidybą, jo biografijos atsiranda tik 1914 m., šalia kitų, o įvertinimas dažniausiai apsiriboja epitetais „vienas įžymiausių mūsų atgijimo veikėjų“. Spaudos draudimo panaikinimo minėjimo akivaizdoje reikšmingų tautiniam atgimimui asmenų vardijimas ypač intensyvus, kaip galima tikėtis, dažniau stengiamasi ignoruoti ar nuvertinti krikdemų spaudą, prioritetą teikiant sekai *Ausra*, *Varpas*, *Ūkininkas*, *Lietuvos ūkininkas*, *Vilniaus žinios*, *Lietuvos žinios*⁵⁶⁵, atitinkamai išryškinant aplink šiuos leidinius dirbusius žmones. Neatsitiktinai varpininkai sudaro didžiausią ir dažniausiai aptinkamą šių herojų grupę. Yra ir išimčių, kur primenama ir lietuvybei svarbi kunigų veikla, apskritai, nors kunigų biografijų leidinyje ir gerokai mažiau nei kitur, jų tikrai nevengiama. Įvertinamas ne tik visų srovių pripažinimo sulaukęs Kazimieras Jaunius (čia netgi suvedamas į vieną gretą su V. Kudirka, P. Vaičiaičiu, A. Baranausku ir J. Biliūnu), bet ir, tarkime, šviečiamąja veikla užsiėmęs Jonas Katėla (Katelė), be ryškesnės kritikos pristatoma ir Kazimiero Mikalojaus Michalkevičiaus 25 metų kunigavimo sukaktis⁵⁶⁶. Daug kunigų integravimui į XIX a. istorinį pasakojimą leidinyje nuveikė Kazys Grinius, kurio bent 4 iš 20 pasirinktų aprašyti tautinio atgimimo veikėjų yra kunigai⁵⁶⁷. Tiesa, kur tik pasitaiko galimybė abiejuose leidiniuose akcentuojama kunigų kultūrinė veikla ir reikšmė tautai, vengiama akcentuoti jų religingumą ar apaštališką veiklą. Pirmojo pasaulinio karo

ūkininkas, 1914, Nr. 17, p. 156; „Litwa“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 15–16, p. 198; „Sukaktuvės“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1909, Nr. 1, p. 3.

⁵⁶⁴ Gabrielė Petkevičaitė, Gabrielius Landsbergis, tarpukariu Lietuvos žinias redagavęs Julius Butėnas, reikšmingai prisidėjo prie V. Kudirkos atminimo formavimo. Žr.: KAVOLIS, Vytautas, *Žmogus istorijoje*, 1994, p. 61–62.

⁵⁶⁵ Ši seka akivaizdžiausia redakcijos straipsnyje, kur atskiros paminėjimo ir vertinimo sulaukia Jonas Basanavičius, Vincas Kudirka, Petras Vileišis, Povilas Višinskis, Jonas Bortkevičius, Jonas Biliūnas. Žr.: Lietuvos Ūkininko Redakcija, „1904–1914 metai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1914, Nr. 16, p. 138–145.

⁵⁶⁶ J. B-nis. „Prof. kun. K. Jaunius“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 11, p. 145–146. ; G. P. [Gabrielė Petkevičaitė], „A. A. Kunigas Jonas Katėla“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 22, p. 249. „25 metų kunigavimo sukaktuvės“, in: *Lietuvos žinios*, 1913-10-26, p. 2.

⁵⁶⁷ Kazys Grinius, „Apie spaudos uždraudimo metų veikėjus“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-04-24, p. 3-4; 04-26, p. 1-2; 04-27, p. 1-2; 04-29, p. 1-2; 05-02, p. 1-2; 05-08, p. 1-2.

metais demokratų spaudoje daugiausia dėmesio buvo skiriama Simonui Daukantui, Vincui Kudirkai kaip svarbiausiems lietuvių tautos evoliucijos vadams (nuo lietuvio atradimo prie jo pabudimo)⁵⁶⁸.

Išskirtinis demokratų aprašomų herojų tipas yra kultūros veikėjai, kurie išaukštinami būtent dėl šios savo veiklos. Toks tautinės kultūros kūrimo veiksnys matomas socialdemokratų *Visuomenėje*, čia yra dažnesnis, tačiau chronologiškai siauresnis ir sutelktas į kultūrą lietuvių kalba. Išimtis galėtų būti Liudviko Adomo Jucevičiaus, kuris, nors ir rašęs lenkiškai, savo kūryboje daugiausia dėmesio skyrė Lietuvos istorijai ir folklorui, biografija, neatsitiktinai tai A. Janulaičio straipsnis⁵⁶⁹. Tipiškesni demokratams kultūrininkai – Jonas Biliūnas, negrižtamai įrašytas į Lietuvos literatūros istoriją, nors primenamos ir autoriaus pažiūros (šiuo atveju darvinizmas, o ne marksizmas), skirtingai nei LSDP spaudoje, tai visų pirma tekstų rašytojas – būtent „keliolika gražių apysakymėlių“ ir publicistika yra reikšmingiausias žmogaus palikimas⁵⁷⁰. Vis dėlto svarbiausiu lietuvių menininku iš karto po mirties demokratų spaudoje tampa Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, primenamas tiek nekrologų, atsiminimų, tiek nuolat organizuotų jo vardo koncertų ir vakarų forma. Menininkas vertintas, „kad jisai dirbo ne tik dėl dailės apskritai, bet ypač rupinosi lietuvių dailės (ir muzikos) pakėlimu“⁵⁷¹. Taigi, matytas ne tiek kaip unikalus ir individualus kūrėjas, bet kaip tam tikros lietuvių kultūros ir rūpinimosi ja simbolis. Taip pat demokratams itin svarbus buvo 1915 m. švęstas Žemaitės jubiliejus. Dėl asmenybės svarbos susiginčyta su katalikų spauda, kuri buvo linkusi rašytoją kritikuoti dėl netinkamų materialistinių pažiūrų, o aprašomos srovės Žemaitė paversta viena iš reikšmingiausių lietuvių rašytojų, su išskirtiniu socialiniu jautrumu⁵⁷².

⁵⁶⁸ Pelikšas Bugailiškis, „Simanas Daukantas“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-11-23, p. 1; Stasys Naginskas, „Istorikas Simanas Daukantas“, in: *Lietuvos žinios*, 1915-03-15, p. 2; Pelikšas Bugailiškis, „D-ras Vincas Kudirka“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-11-09, p. 2.

⁵⁶⁹ Augustinas Janulaitis, „Liudvikas Adomas Jucevičius (1813–1846)“, in: *Lietuvos žinios*, 1909-12-16, p. 3.

⁵⁷⁰ [L. Gira] L. Gerulis, „Jono Biliūno gyvenimas ir darbai“, 1908, in: *Lietuvos ūkininkas*, Nr. 1, p. 12.

⁵⁷¹ „Liūdni atsiminimai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1911, Nr. 14-15, p. 129–130. Kiti ryškesni tekstai: „A. a. Mikalojus Konstantinas Čiurlionis“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-03-31, p. 1; [Domas Šidlauskas] Visuomis, „Išpūdžių atminimų apie a. a. M. K. Čiurlianį žiupsnelis“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-05-03, p. 2; „M. K. Čiurlionies koncertas“, in: *Lietuvos žinios*, 1913-10-26, p. 2.

⁵⁷² Iš viso Žemaitė paminėti publikuota net 9 straipsniai abiejuose leidiniuose, čia paminėsime tik ryškiausius: Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Žemaitės 70 metų

Demokratų spaudoje stengtasi išryškinti ir kitų tautų unikalias tautines kultūras, trumpas Ukrainos tautinio atgimimo pasažas, tai visų prima XIX a. rašytojų ukrainiečių aprašymas, būtent literatūra matoma kaip pagrindinis veiksnys, pabudinęs šią tautą, nes iki T. Ševčenkos: „Jie po senovei vis dar tebesnaudė.“⁵⁷³ Pasitaiko ir kitų tautų, tarkime, išsami verstinė armėnų tautinio rašytojo Riffi (Hakob Melik Hakobian) biografija⁵⁷⁴, tačiau pati įtakingiausia iš užsienio rašytojų figūra abiejuose leidiniuose yra Levas Tolstojus. Jis tinkamas tiek dėl savo tautiškumo, tiek ir dėl rusų valstiečių švietimo, humanistinių pažiūrų, tiek dėl asketiško elgesio „kaip Kristus prisakė“, nors buvo visai nutolęs nuo krikščionybės kaip religijos. Toks turtų išsižadėjimas, atsidavimas varguoliams ir kokybiškos literatūros rašymas lėmė, kad apie L. Tolstojų spaudoje rašyta vos ne kasmet ir kone visada pabrėžiant, jog tai „genijus rašytojas“⁵⁷⁵. Būtent šio rašytojo figūra bene geriausiai atspindi valstiečių ir liaudies, kurią reikia ugdyti ir ja rūpintis, kaip pagrindinių leidinių adresatų statusą.

XIX a. užsienio šalių istorijoje galima išskirti dar kelias herojų grupes – tai mokslininkai ir kovotojai už laisvę. Pastarajai kategorijai geriausiai atstovauja Tadas Kosciuška⁵⁷⁶, vadinamas lenkų sukilimo karžygiu, ir italų tautos didvyris Džiuzepė Garibaldi. Pirmajam teskiriamas trumpas aprašymas su eilėraščiu, o Italijos vienytojo gyvenimas ir aplinka aprašoma per 9 *Lietuvos ūkininko* numerius. Akivaizdu, kad Garibaldžio asmenyje matoma daugiau panašumo į lietuvių situaciją, ypač kalbant apie „svetimtaučių išvijimą“ ir „išsiliuosavimą iš neprašytų valdovų rankų“⁵⁷⁷, o T. Kosciuška gali būti matomas kaip pavojingas, mat kovojo už bendrą su lenkais valstybę. Mokslininkų atveju „lenkų istorikas ir politikos veikėjas“ Joachim Lelevelis, jau sėkmingiau paverčiamas sektina figūra – jis visai atskiriamas nuo lietuvių kultūros, bet vadinamas demokratu, kovotoju už

sukaktuvėms“, in: *Lietuvos žinios*, 1915-06-03, p. 1; Balys Sruoga, „Sūkuriuose: (Žemaitės 70 metų pagerbimui)“, in: *Lietuvos žinios*, 1915-05-31, p. 2–3; Jurgis Šaulys, „Žemaitės 70 metų sukaktuvės“, in: *Lietuvos žinios*, 1915-05-31, p. 1; Vladas Juodišius, „Žemaitė: jos 70 m. amžiaus sukaktuvėms paminėti“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1915, Nr. 28, p. 169–170.

⁵⁷³ [Konstantinas Šakenis] K. Š-nis, „Šis tas apie ukrainiečius“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 13, p. 166.

⁵⁷⁴ J. Veselovskij, „Raffi“, in: *Lietuvos žinios*, 1913-12-24, p. 5–6.

⁵⁷⁵ P. „Grapas Levas Tolstojus“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 36, p. 389–390; Politechnikantas, „Tarp moksleivių. Peterburgas. Mirtis genijaus-rašytojo grovo Levo Tolstojaus...“, in: *Lietuvos žinios*, 1910-11-20, p. 3.

⁵⁷⁶ „Tadas Kosciuška“, in: *Lietuvos žinios*, 1910-04-03, p. 2.

⁵⁷⁷ „Juozapas Garibaldi“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 43, p. 519.

laisvę, kovojęs ne tik su rusų valdžia, bet ir su Romos Katalikų Bažnyčia, siekiant sumažinti bažnytinės santuokos galias⁵⁷⁸. Šiame kontekste Č. Darvinas yra rimčiausias mokslininkas, kurio teorija yra gryna tiesa⁵⁷⁹, atskleidęs tikrą žmonijos evoliucijos ir istorijos raidą, jis visai nėra žmogiškai apibūdinamas, bet jo reikšmė yra neginčijama, nors leidinių kontekste ir kiekybiniu paminėjimu nusileidžia K. Markso svarbai LSDP spaudoje.

2.3.4. Nereliginios lietuvių liaudies prieštai

Vaizduodami istorinius priešus *Lietuvos žinios* ir *Lietuvos ūkininkas* tarytum sujungia *Vilniaus žinių* antivokišką ir antilenkišką liniją su LSDP priešišku Rusijos valdžiai, valstybės elitui ir vyravusiems luomams bei dvasininkams. Nors galima teigti, kad *Lietuvos žinios* per visą laikotarpį labiau išlaiko antilenkiškas nuotaikas, o *Lietuvos ūkininkas* dažniau pasisako prieš rusus ir Romos Katalikų Bažnyčią, tai tik kiekybinis klausimas, abiejuose galima išvelgti daugmaž tokius pačius ryškiausius priešų charakterizavimo tropus.

Ypač senąją Lietuvos istoriją suinteresuotose *Vilniaus žiniose* aptinkama daug skirtingų Viduramžių laikų priešų, o demokratų spaudoje šioms laikams skirtoje spaudoje dažniausiai galima pamatyti tik iki XX a. nenunykusį priešišumą vokiečiams, tai neturėtų stebinti, nes Viduramžiai aktualizuojami per Žalgirio mūšio jubiliejų⁵⁸⁰: prieš jį Viduramžiai aprašyti retai, o po jo pasirodę Prūsų Lietuvos ar Kauno istorijos pasažai jau atrodo nulemti Žalgirio mūšio minėjime pasiklidusio priešiško vokiečiams⁵⁸¹. Kryžiuočiai yra prieštai, nes jų veikla nukreipta prieš mažas tautas, jas jie stengiasi „užkariauti ir kolonizuoti“, „troško turtų ir norėjo užgriebti žemę“, „nežmoniškai slėgė“ pavergtas tautas arba jas „išnaikino“. Toks tipinis

⁵⁷⁸ „Joakim Lelevel‘is“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-06-09, p. 3.

⁵⁷⁹ D-ras. P. Avižonis, „Šis tas iš mokslo istorijos“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1909, Nr. 20, p. 183.

⁵⁸⁰ Pvz.: „sumušė baisiai vokiečius kryživius ir tokiu budu išsigelbėjo nuo anų viešpatavimo“. Žr.: [Kazys Grinius] Kg. "Griunvaldo pergalėjimo paminėjimas (1410–1910)“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1910, Nr. 25, p. 226 „Šiuo pergalėjimu mūsų prabočiai sustabdė vokiečių bangą“. Žr.: „Mūšio ties Grunvaldu paminėjimo dėlei“, in: *Lietuvos žinios*, 1910-06-23, p. 2.

⁵⁸¹ „Išnaikinę prūsus, kryžiuočiai kibo į kitą lietuvių dalį – žemaičius“. Žr.: M. M. „Prūsų Lietuva“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1914, Nr. 35, p. 326; „Tik užviešpatavus Gediminui kryžiuočiai savo užpuldinėjimais pasiekė Kauną“. Žr.: Petras Ruseckas, „Kauno pilies bokštas“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-02-04, p. 3.

politinio-tautinio priešo aprašymas retai, bet palydimas ir tam tikro priešiško krikščionybei, kuomet ironiškai pabrėžiama: „Kryžiuočiai su dideliu džiaugsmu atvyko platinti tarp prūsų Kristaus mokslo.“⁵⁸² Nepamiršamas ir Prūsijos kartu su Austrija bei Rusija įvykdytas Lietuvos ir Lenkijos žemių pasidalijimas ir pakliuvimas į svetimšalių rankas⁵⁸³. Išlaikomas neigiamas vokiečių vaizdinys ir XIX a., tačiau jis kiek pakinta: išryškėja jų klaida vykdant nutautinimą: jei anksčiau konfliktas, net apsimentant religijos skleidimu, buvo akivaizdus, pastaraisiais laikais Prūsijos lietuviai yra taip paveikti vokiškos kultūros, kad taikiai prarasdavo savo kalbą ir „tapdavo aršiais kaizerio (prūsų karaliaus) garbintojais“ bei ištikimais protestantizmo atstovais⁵⁸⁴, visai nesuprasdami, kad visi šie veiksniai naikina lietuviškumą. Priešiškus vokiečiams itin išaugo prasidėjus karui 1914–1915 m. Šiuo metu vokiečiai tampa pagrindiniais lietuvių priešais per visą istoriją nuo Viduramžių iki XX a. Akcentuojamas riterių žiaurumas, šaltakraujiškai naikinant žmones, deginant miestus, straipsnyje išreiškiamas ir nerimas, kad tokie veiksmai gali pasikartoti ir dabar, kai vokiečiai artėja link Lietuvos žemių⁵⁸⁵. XIX a. susikūrusiai Vokietijos valstybei skiriama ir atskira publikacija, kurioje, be objektyvaus administracinio suskirstymo, demografinių faktų pristatymo, pabrėžiama nedemokratiška valstybės valdymo forma, elitinių sluoksnių dominavimas, dviejų rūmų sistemos netolygumas, prieinama nuomonės, jog žmonės Vokietijoje nėra tinkamai atstovaujami⁵⁸⁶. Taip pasaulėžiūra per savo vertybių (europietiško, egalitarinio, demokratiško) išryškinimą pabrėžia pagrindinius Vokietijos valstybės trūkumus. Rodomas ir bendras tautos agresyvumas: „vokiečiai, lenkus norėdami išnaikinti, steigė vokiškas jiems mokyklas, supirkinėjo dvarus (...) ir visaip vokiečius veisė“⁵⁸⁷. Antra vertus, turkai ir jų istorinis elgesys su armėnais rodomas kaip peržengiantis bet kokias normas ir gerokai pranokstantis vokiečių barbariškumą⁵⁸⁸, todėl dera pabrėžti, kad, nepaisant priešiško, vokiečiai nėra vaizduojami kaip barbariškiausia tauta.

⁵⁸² M. M. „Prūsų Lietuva“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1914, Nr. 35, p. 326.

⁵⁸³ Stasys Matulaitis, „Lietuvių-lenkų unija: jos priežastys ir pasekmės“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-09-29, p. 2.

⁵⁸⁴ „Prūsų lietuvių davatkiškumas gana žymus“. Žr.: M. M. „Prūsų Lietuva“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1914, Nr. 35, p. 327.

⁵⁸⁵ „Senovės vokiečių žygiai žemaičiuose“, in: *Lietuvos žinios*, 1915-05-20, p. 1.

⁵⁸⁶ Matas Untulis, „Kas reikia apie vokiečius žinoti?“, *Lietuvos ūkininkas*, 1915, Nr. 4, p. 39.

⁵⁸⁷ Matas Untulis, „Armėnija“, *Lietuvos ūkininkas*, 1915, Nr. 2, p. 14.

⁵⁸⁸ *Ten pat*, p. 14.

Lenkai kaip pagrindiniai priešai pateikiami gerokai problemiščiau. Viena vertus, pavyzdžiui, Stasio Matulaičio tekste, nėra visai aišku, ar pateikiamas konfliktas yra tarp lenkų ir lietuvių ar tarp Lietuvos bajorų ir lietuvių liaudies, o lenkų kaip kenkiančios lietuviams tautos vaizdiny siejamas tik su XIX a. istorija⁵⁸⁹. Tik su šiuo vėlesniu laikotarpiu po ATR padalijimo priešiškus lenkams pažymimas ir kituose tekstuose, pabrėžiami jų veidmainiški ir klastingi būdai siekiant sumenkinti lietuvių tautinį atgimimą, arba kaimesniuose tekstuose nurodomas ir lenkų kultūros tapatumas valstiečius engusiems dvarininkams⁵⁹⁰. Kita vertus, Žalgirio mūšio publikacijose, iš karto po 1410 m., lietuviams teko „kovoti su tariamaisiais viengimiais broliais – lenkais“⁵⁹¹ ir ilgainiui „Lietuvos ir lietuvio vardas tapo sinonimu Lenkijos ir lenko“⁵⁹². Lenkų klasta pabrėžiama ir Vytauto karūnos pasažuose, kur patvirtinami įprasti stereotipai apie lenkų bajorų vagystę ir slėpimą sostinėje⁵⁹³, elito kovas sutapatinant su tautų kovomis. Įdomu, kad lenkai demokratų tekstuose dažnai kritiškai vertinami ir Rusijos, ir rusų kontekste, jie išnyra kaip vykdytys „tendencijinį dviejų tautų [lietuvių ir rusų – T. K.] kurstymą prie neapykantos ir vaidų“⁵⁹⁴. Kitur, besistengiant išaukštinti Romanovų giminės didybę, sumenkinamas kaip pernelyg lenkų galia pasitikėjęs Zigmuntas III⁵⁹⁵. Tad, net jei demokratai savo tekstuose laikėsi R. Miknio identifikuotos linijos nevertinti lenkų kaip kolonistų, išryškinant tik lenkų dvarininkų ir valstiečių lietuvių konfliktą⁵⁹⁶, tai istorinėse publikacijose lenko vaizdiny buvo gerokai niuresnis, persmelktas netikro brolio išdavystės vaizdinio ir tolydžio vis augančio pavojaus. Tokį nugebėjimą iki galo išlaikyti istorijoje savo kitur deklaruoto pozityvesnio požiūrio į lenkus aspektą, galima sieti su vyravusiu tautos, o ne liaudies, valstietijos istorijos veikėju, kuris tik paviršutiniškai apėmė socialinę istoriją. Verta paminėti ir tai, kad Žalgirio mūšiui skirti tekstai buvo perspausdinami

⁵⁸⁹ Stasys Matulaitis, „Lietuvių-lenkų unija: jos priežastys ir pasekmės“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-09-29, p. 2.

⁵⁹⁰ „lenkų kalboje randame dvarininkų liaupintojus ir (...) randame beveik vienodą tvirtinimą (...) jog dvarininkai viską darę valstiečių būviui pagerinti“. Žr.: Augustinas Janulaitis, „Lietuvos dvarininkų sumanymai baudžiavoms panaikinti XIX amž.“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-10-18, p. 2.

⁵⁹¹ [Kazys Grinius] Kg. „Griunvaldo pergalėjimo paminėjimas (1410-1910)“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1910, Nr. 25, p. 226.

⁵⁹² „Mūšio ties Grunvaldu paminėjimo dėlei“, in: *Lietuvos žinios*, 1910-06-23, p. 2.

⁵⁹³ „Lietuvos karaliui skiriama karūna“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-02-02, p. 3.

⁵⁹⁴ „Dėl lenkų tautininkai“, in: *Lietuvos žinios*, 1912-04-12, p. 1.

⁵⁹⁵ N. T., „Romanovų giminės sukaktuvės“ in: *Lietuvos žinios*, 1913-02-21, p. 1.

⁵⁹⁶ MIKNYS, Rimantas, *Lietuvos demokratų partija...*, p. 147.

įvairiuose leidiniuose, ypač pagrindiniuose laikraščiuose *Viltyje* ir *Lietuvos žiniose*, istoriografijoje, analizuojant leidinių ideologinės linijos sąsajas su mūšio vaizdiniu, pabrėžiamas jo naudojimas tautininkų, krikdemų ar socialdemokratų spaudoje, tačiau jokių savitų elementų nerasta demokratų tekstuose⁵⁹⁷, o juk būtent šiuose tekstuose pateikiamas priešiškesnis nei kitur lenkų vaizdinys. Tokiam kalbėjimui galbūt turėjo įtakos ir tuometinė cenzūra, aptariamam laikotarpiu itin vertinusi lietuvių ir rusų draugystės pabrėžimą ir labiau pro pirštus žiūrėjusi į priešiškus lenkams⁵⁹⁸.

Nepaisant to, demokratų spaudoje jaučiamas priešiškus ir Rusijai bei rusams, nors tai dėl savaime suprantamų priežasčių nebuvo visai atvirai deklaruojama, tačiau ištikimų pasaulėžiūros atstovų, tokių kaip antai Gabrielė Petkevičaitė, Stasys Matulaitis, Jonas Vileišis, tekstuose toks požiūris nėra ir visai slepiamas. Ruso kaip priešo vaizdinys dažniausiai apima laikotarpį po ATR padalijimų ir dažnai yra dabartiškas, o ne istoriškas (istoriniuose Rusijos aprašymuose, siekiančiuose XV–XVII a., įprastai kritikos tautai ar valstybei beveik nėra). Nors dažniau šis vaizdinys išreiškiamas konkrečių valdininkų, valdžios atstovų kritika, išskirtinį dėmesį teikiant ironiškai niekinamai M. Muravjovo figūrai⁵⁹⁹, drąsesni autoriai prabyla ir apie visos Rusijos valstybės politikos kritiką⁶⁰⁰, nepamirštama, kad Lenkijos ir Lietuvos valstybė buvo priešų padalinta⁶⁰¹. Priešiškus rusams Konstantino Šakenio tekste suartina lietuvius su ukrainiečiais, abi tautos pateikiamos kaip neteisingai baudžiamos rusų vyriausybės aukos⁶⁰². Tiesa, leidinyje mažai tėra kalbama apie rusų tautą kaip nusiteikusią prieš lietuvius,

⁵⁹⁷ MAČIULIS, Dangiras, PETRAUSKAS, Rimvydas, STALIŪNAS, Darius, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? ...*, 2012, p. 64–67.

⁵⁹⁸ LIETUVNINKAITĖ, Nijolė, „Kauno periodinės spaudos cenzūra 1900–1914 metais“, in: *Knygotyra*, 2001, Nr. 37, p. 178–181.

⁵⁹⁹ „Lietuvai apmalšinti į Vilnių atkeliavo general-gubernatorium generolas Muravjovas (ir išgalvojo jį, kad puikiausia busią, kada visi tos šalies gyventojai lietuviai, rusais pasidarysą arba bent imsą rusiškai kalbėti ir rusų raidėmis knygas spaudinti)“. Žr.: Lietuvos Ūkininko Redakcija, „1904–1914 metai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1914, Nr. 16, p. 138. Kita: „bet tas patsai Nikitinskij prašiusiajam griežtai atsakęs, kad iki jis policeisteris, nebeleisias lietuvių spektaklių“. Žr.: Jonas Vileišis, „Mūsų scenos jubiliejus“, 1909-06-27, p. 4.

⁶⁰⁰ Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „10 metų mūsų spaudos atgavimo sukaktuvės“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-04-24, p. 1.

⁶⁰¹ Stasys Matulaitis, „Lietuvių-lenkų unija: jos priežastys ir pasekmės“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-09-29, p. 2; Augustinas Janulaitis, „Lietuvos dvarininkų sumanymai baudžiovoms panaikinti XIX amž.“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-10-20, p. 2.

⁶⁰² [Konstantinas Šakenis] K. Š-nis, „Šis tas apie ukrainiečius“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 12, p. 155–157, Nr. 13, p. 166.

istoriniuose pasažuose, net ir naudojant tautines kategorijas, susitelkiama ties konkretaus laikotarpio vykdytos politikos ydomis, vengiama tiek socialdemokratiškai griežtai kritikuoti visą caro valdžią, tiek pereiti prie nacionalizmui įprasto tautinių nesutarimų pabrėžimo.

Dvasininkijos kritika demokratų spaudoje gana specifinė, kaip minėta, kunigų biografijos buvo įprasta leidinių dalis ir jose kritikos veik nebūta, mažai kritikos ir Lietuvos istorijoje – išimtimi galima laikyti dalyvavimą sukilimuose, kur kunigai pristatomi kaip suvilioję dalį lietuvių kovoti už lenkus, arba kai kuriuose lietuviškos spaudos aprašymuose⁶⁰³, bet dažniausiai nesutarimai dėl teisingos spaudos pozicijos – tai ne istorinės publikacijos. Kiek charakteringiau priešiškus Romos Katalikų Bažnyčiai atsiskleidžia mokslo istorijoje. Dar Viduramžiais „popiežius apšaukė karalių bedieviu ir net du kartu iškeikė“ prie medicinos raidos prisidėjusį Fridrichą II, panašiai nuo kunigų ekskomunikos nukenčia ir kiti mokslininkai, iš kurių vieno atveju net apibendrinama, kad: „neapykanta (fanatizmu) užsidedusi katalikų bažnyčia“⁶⁰⁴. Liudas Gira, primindamas apie valstiečių padėtį Prancūzijos revoliucijos išvakarėse, pažymi: „žmones plėšė taip pat, kiek įmanydami dvarininkai ir dvasininkija“⁶⁰⁵. Tačiau turbūt būdingiausias pusiau istorinis katalikų dvasininkų tamsumo pavyzdys – kunigo Pranaičio liudijimas, kur priminus Viduramžiais katalikų kunigų kankinimus, siekiant išgauti tiesą, kunigas visiškai pateisina tokį elgesį, nes jis padeda išgauti tiesą, pripažįsta žinąs apie žydų vykdomą krikščionių žudymą ir kraujo naudojimą ritualuose ir teigia, jog tai daroma nuo Jeruzalės šventyklos sugriovimo⁶⁰⁶. Nors mažai leidiniuose puolama pati religija, Romos Katalikų Bažnyčia kaip institucija ir jos atstovai yra ne tik reikšmingas pasaulinės pažangos trikdys, bet nepakantumo, prietaringumo, ksenofobijos židiny, kurį vis dar būtina pažaboti norint pasiekti tikrą demokratiją, su kuria kunigija nesuderinama⁶⁰⁷.

⁶⁰³ Pvz.: „dvasininkija, kiek 1863 metuose varu varė žmones „į mišką“ (suprask, prisidėt prie lenkų sukilimo), tiek lietuvių tautos kilimo metu buvo priešinga tam judėjimui. Atsiradusi dvasininkijos „Apžvalgos“ buvo įsteigta vien opozicijai liberaliai „Aušrai“. Žr.: Gabrielius Žemkalnis „Iš mano atsiminimų“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-04-25, p. 2.

⁶⁰⁴ „Kunigas Džordano Bruno“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1913, Nr. 1, p. 6.

⁶⁰⁵ [L. Gira] L. Gerulis, „Valstiečiai ir valdžia prieš Didžiąją Prancūzų revoliuciją“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1907, Nr. 16–17, p. 247.

⁶⁰⁶ „Beilio byla“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1913, Nr. 44, p. 458–459.

⁶⁰⁷ „Demokratija tai yra taip tarant, žmonių intuicijos, emocijų bei pažangos veiksnių padarinys, kuris iš vidaus eidamas nori beakmenėjančiam paviršiui gyvybės suteikti. Kunigija gi kaip tik priešingai (...) kunigija yra konservatyvumo elementas,

Retas, bet leidinių pasaulėžiūrai reikšmingas yra klasinio priešo vaizdavimas. Jį aptinkame įprastai kairiausių autorių tekstuose, bet jis niekada nesiekia LSDP spaudoje perteikto konflikto. Turtingoji klasė kaip problema Lietuvos istorijoje rodoma kaip XIX a. sulenkėjusių Lietuvos bajorų, kurie nenori prisidėti prie tautinio sąjūdžio, sinonimas, ir ryškiausias šis konfliktas kai kuriuose baudžiavos aprašymuose⁶⁰⁸, čia dažnai nuvertinamas lietuviškumas ir dvarininkai imami priešinti tiesiog valstiečiams. Klasinės kovos atspindi ir minėtame Prancūzijos revoliucijos išvakarių pasaže, kur elitas visai išnaudoja ir niekina net elgetaujančius žmones⁶⁰⁹. Tačiau gal tik A. Rimkos tekste klasių kova tampa žmonijos istorijos pagrindu, nors ir mato Antikos civilizacijos plusus, jis apie naujai susiformavusią elito valdančiąją klasę teigia: „Šičia galima sakyti, jau prasideda tikras išnaudojimas“⁶¹⁰, kuris, anot autoriaus, trunka iki šių dienų.

Priešo vaizdinys dar sykį parodo, kad istorija demokratų leidiniuose yra gerokai nutolusi nuo svarbesnių partijos principų ir juos gina tik labai sąlygiškai. Tačiau galima matyti gana paviršutinišką ir nebūtinai ištikimiausių leidinio autorių sukurtą vokiečio vaizdinį arba prieštarinę ir stipriai 1910 m. Žalgirio kampanijos paveiktą lenko vaizdinį, kuris galbūt mažiau kategoriškas nei dešiniųjų spaudoje, galima pamatyti ir nedrąsų, bet į pasaulio istoriją įkomponuotą Romos Katalikų Bažnyčios kritiką arba neišplėtotą, bet kartais originalų turtuolių klasės kaip priešo paveikslą.

2.3.5. Demokratų draugai

LDP kai kurie Lietuvos istorijos siužetai ir vaizdiniai atrodo gana paviršutiniškai išplėtoti, to negalima pasakyti apie užsienio šalių istorijai skirtus tekstus, kur aptinkame gana įvairių šalių ir regionų apžvalgas ir dažnai jos būna tiesiogiai susijusios su pasaulėžiūros vertinta demokratija ir tam tikra liberalizmo forma arba tolerantiška tautinių mažumų politika. Kadangi prieštaringas lenko ar ruso vaizdinys aptartas, kalbant apie priešus,

ir dėl to atstovauti kunigija gali tik konservatyvumui“. Žr.: R., „Demokratija ir kunigija“, in: *Lietuvos žinios*, 1913-01-08, p. 1.

⁶⁰⁸ Augustinas Janulaitis, „Lietuvos dvarininkų sumanymai baudžiavoms panaikinti XIX amž.“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-10-20, p. 2; [Petkevičaitė-Bitė, Gabrielė] B., „Baudžiavos panaikinimas“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-02-21, p. 2.

⁶⁰⁹ [L. Gira] L. Gerulis, „Valstiečiai ir valdžia prieš Didžiąją Prancūzų revoliuciją“, *ten pat*.

⁶¹⁰ [Albinas Rimka] Morkus, „Senovės vergija [Antikoje]“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1911, Nr. 49, p. 467.

čia bus labiau susitelkta į beveik išimtinai teigiamai vertinamų šalių pavyzdžius.

Viename pirmųjų *Lietuvos ūkininko* numerių jau randame pasažą apie žydus ir jų sudėtingą istoriją, vėliau žydų istorija dar primenama M. Beilio byloje⁶¹¹. Demokratų požiūriu, žydai yra vienas iš geriausių engiamų tautų, kurias būtina apginti, pavyzdys. Jų istorija vaizduojama kaip nuolatinis persekiojimas ir puolimas, neturint net menkiausio racionalaus motyvo, o pagrindiniai agresoriai – demokratų priešai (Rusijos valdžia arba nacionalistai bei katalikų kunigai). Todėl žydų engimas matomas kaip, viena vertus, nedemokratiškas, nemoksliškas, nes nepagrįstas ir galiausiai nežmoniškas. Tautiškumas būtent žydų problemą liečiančiuose tekstuose parodomas kaip įmanomas tik tam tikroji tautų sandraugoj, apie tai vėliau kalbama ir Gabrielės Petkevičaitės, kai kviečiama sudaryti uniją „ne tik su lenkais, bet ir su visomis tautomis“⁶¹². Tokie žydų aprašymai patvirtina historiografijoje matytą esminį perėjimo iš *Varpo* į LDP lūžį, kuomet buvo atsisakyta antisemitizmo ir ieškota bendrų veiklos taškų, kurių atsirado po 1905 m. revoliucijos⁶¹³. Antra vertus, žydų pristatymas liko itin ideologizuotas, tekstuose pačiai žydų istorijai skiriamas labai menkas dėmesys ir jie leidinius aptariamam laikui domina tik kaip aukos naratyvas ir yra sunkiai atskiriamas nuo kitų panašiai aprašomų tautų – ukrainiečių, baltarusių⁶¹⁴.

Priešingas yra sektinų tautų ir valstiečių pavyzdys. 1906 m. *Lietuvos ūkininke* imti pristatinėti Vakarų Europos valstiečiai – Olandijos, Belgijos kaip mažų, bet ekonomiškai stiprių šalių pavyzdžiai, iš kurių lietuviams galima išmokti darbštumo, tvarkos ir švaros⁶¹⁵. Ilustratyviai pristatyta kelis amžius siekianti ūkininkų pažanga, įspūdingas susidorojimas su

⁶¹¹ „Žodelis apie žydus“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1905, Nr. 2, p. 21–23; „Beilio byla“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1913, Nr. 42, p. 437–438; 44, p. 458–459.

⁶¹² Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Horodlo unija“, in: *Lietuvos žinios*, 1913-10-01, p. 2.

⁶¹³ TRUSKA, Liudas, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, 2005, p. 40.

⁶¹⁴ Panašiai leidiniuose pristatomi ukrainiečiai, gudai ir latgaliai, tik šie kiek artimesni lietuviams dėl rašytinės kultūros ir tautinių judėjimų raidos bei spaudos draudimų. Žr.: K. Š-nis, „Šis tas apie ukrainiečius“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1908, Nr. 12, p. 155–157; Nr. 13, p. 166–167; Jonas, „Letgalių spaudos atgavimo sukaktuvės“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-05-17, p. 1.

⁶¹⁵ „Olandai – darbščiausi pasaulio žmonės. Jie moka įsigyti visa, ko reikia ramiam gyvenimui, bet jie moka ir atkakliai kovoti su savo krašto prigimtimi“. Žr.: Juozas Kurmelis, „Ūkio darbas Olandijoje“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 7, p. 102. Kita: M. Malinauski, [Juozas Kurmelis – vertėjas], „Belgijos ūkininkai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 25, p. 338–340; Nr. 26, p. 255–256; Nr. 28, p. 385–386.

sudėtingomis gamtos sąlygomis, nuolat akcentuojant, kad lietuviams: „reikia tik mokslo, vienybės ir patvaros“⁶¹⁶. Jei ūkininkai moko privataus ūkio našumo didinimo, tai prancūzų pavyzdžiai beveik visada sietini su politiniu susipratimu ir demokratišku visuomenės tvarkymu – primenami Prancūzijos revoliucijos laikai, idealizuojami kaip „pirmasis žmonių atstovų susirinkimas“⁶¹⁷. O štai perspausdintoje JAV prezidento Teodoro Ruzvelto kalboje, pasakytoje Paryžiuje, prancūzai ir amerikiečiai tampa kone vienintelėmis tikromis demokratiškomis respublikomis pasaulyje: „Kur pati tauta visą valdžią pildo savo naudai.“⁶¹⁸ Anglija tampa artima demokratų tikslams, primenant sufražisčių judėjimo istoriją, taip, žinoma, pateisinant ne tiek visą šalį, kurioje lygūs abiem lytims balsavimo įstatymai dar nebuvo priimti, bet išryškinant progresyvią ir Lietuvoje sektiną visuomenės dalį. Šis pristatymas, kaip rašoma, skiriamas ne tik moterims, bet demokratiškų pažiūrų vyrams⁶¹⁹. Reikšmingi pavyzdžiai pateikiami ir Džiuzepės Garibaldžio pristatyme, kur italų tautos išsivadavimo pasakojimas pateikiamas kaip galimas stimulus lietuviams⁶²⁰. Baudžiavos kontekste teisingesniu ir ankstesniu šio proceso įgyvendinimo pavyzdžiu tampa latviai ir estai⁶²¹. Šiame kontekste išskirtinis ir įdomus yra Austrijos socialdemokrato Otto Bauerio straipsnis „Rytų revoliucijos“⁶²², kuriame ginamas Indijos, Kinijos ir islamo šalių specifinis liberalizmo jungimas su vietinėmis tradicijomis, taip sukuriant unikalų azijietišką tautinę liberalią ideologiją, kuri nėra atskirta nuo vietinės religijos. Straipsnyje sujungiamas nacionalizmas su liberalizmu ir pristatomas kaip revoliucinį potencialą turinti ideologija. Nors toks požiūris prieštarauja demokratams, gana skeptiškai nusiteikusiems dvasininkijos ir religijos atžvilgiu, toks Azijos šalių pristatymas pateikiamas ir kaip tam tikra katalikybės liberalizavimo

⁶¹⁶ Juozas Kurmelis, „Ūkio darbas Olandijoje“, *ten pat*, p. 103.

⁶¹⁷ Pranas Siulelis, „Pirmas susirinkimas žmonių atstovų Prancūzijoje“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1907, Nr. 15, p. 232.

⁶¹⁸ P. L., „Respublikos pilietis“, in: *Lietuvos žinios*, 1910-04-24, p. 4.

⁶¹⁹ [Gabrielė Petkevičaitė] G. P., „Sufražistės“, in: *Lietuvos žinios*, 1914-06-11, p. 2.

⁶²⁰ „Per ištisą nesenei pasibaigusį XIX šimtmetį mąstė italai, kaip išvyti svetimtaučiams, išsiliuosuoti iš neprašytų valdovų rankų, susijungti vienon liuoson viešpatystėn“. Žr.: „Juozapas Garibaldi“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1906, Nr. 43, p. 519.

⁶²¹ „Kas kita Latvijoje ir Igaunijoje. Čia dvarininkai pirmieji scvarsto klausimą baudžiavų panaikinimo, bet be žemės“. Žr.: Augustinas Janulaitis, „Lietuvos dvarininkų sumanymai baudžiavoms panaikinti XIX amž.“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-10-20, p. 2.

⁶²² Otto Bauer, „Rytų revoliucijos“, in: *Lietuvos žinios*, 1912-07-03, p. 2–3.

galimybė, tuo labiau kad tautiškas dėmuo, matome, buvo integrali pasaulėžiūros dalis.

Apskritai draugiškos demokratams šalys daugiausiai yra Vakarų pasaulyje, tai JAV, Prancūzijos, Italijos ir Anglijos bei mažesnių šalių pavyzdžiai, taip pat ir kaimyninės tautos bei šalys, nereikia užmiršti ir itin teigiamai nušviečiamų kai kurių Rusijos ir Lenkijos asmenybių. Užsienio šalių istorinių veikėjų ar įvykių aktualizavimas dažnai itin sėkmingai integruojamas į ideologinį pasakojimą ir taip šie draugai tampa konkrečios sektinos vertybės iliustracija.

Demokratų istorijos pasakojimas, aptinkamas spaudoje 1904–1914 m. laikotarpiu, yra įvairiapusiškas, gal net sakytume tam tikras hibridas. Tai nėra nulemta leidinių sujungimo: net jei kiekybiniame tyrime matėme *Lietuvos žinių* ir *Lietuvos ūkininko* skirtumus, kokybinėje apžvalgoje jie nėra esminiai ir leidinių pozicijos įvairiais klausimais, kaip parodyta, gana panašios ir viena kitą papildančios, o ne paneigiančios. Prie hibridiškumo prisidėjo gana daug įvairių pasaulėžiūrų autorių, čia aptinkame tiek socialdemokratų, tiek tautininkų istorinių publikacijų, kurios niekaip nežymimos kaip prieštaraujančios leidinių požiūriui, todėl, matyt, aiškintinos kaip svarbi jų dalis, tuo labiau kad apie dalį temų nepateikiama jokia alternatyvi, kita nuomonė. Antra vertus, patys demokratų atstovai dažnai nesivargino pritaikyti istorinių publikacijų prie demokratų pasaulėžiūros⁶²³, todėl galima teigti, kad tam tikras hibridiškumo lygis būdingas ir patiems leidiniams. Šalia to, verta priminti, kad ir pradžioje apžvelgti pagrindiniai partijos dokumentai išduoda, jog aptariamam laikotarpiu svarbūs istorijai ideologiniai elementai dar formavosi ir tik tautos, kaip pagrindinio adresato, veiksnys nuo pat pradžių buvo akivaizdus, tą matome ir spaudoje. Nepaisant viso to, apžvelgus esminius istorinio pasakojimo elementus, galima pateikti būdingesnius šios pasaulėžiūros bruožus, kurie, jei ne patys savaime, tai specifinė jų suma bus gana unikali. Demokratai į pirmą planą iškėlė tautos ir tam tikrais atvejais žmonių bei valstiečių istoriją, kiti istoriniai subjektai buvo retesni ir ne tokie reikšmingi. Nors daugiausia dėmesio jie teikė Lietuvos XIX a. keliems įvykiams – baudžiavos panaikinimo ir spaudos

⁶²³ Pavyzdžiui, Kazio Griniaus publikacija Žalgirio mūšio tema, laisvai galėtų būti išspausdinta ir tautininkų *Viltyje* ar katalikų leidinyje, vienintelė ryškesnė pastanga sureikšminti baudžiauninkų praeitį, tačiau visiškai nekritiškai šalia tapatinamasi ir su mūšio dalyviais, ignoruojant, jog tai buvo daugiausiai visuomenės elito mūšis. Žr.: [Kazys Grinius] Kg., „Griunvaldo pergalėjimo paminėjimas (1410–1910)“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1910, Nr. 25, p. 226–227.

draudimo bei lietuviškų leidinių pasirodymo, gana išsamiai buvo nušviestos ir kai kurios ankstesnės epochos: priešistorės požiūriu jiems kartais rūpėjo senoji lietuvių religija ir piliakalnių atmintis bei vergovės atsiradimas pasaulyje kaip baudžiavos pirmtakas, Viduramžių laikais juos domino Žalgirio mūšis, unijos su lenkais, kai kurių miestų ir objektų istorija bei Romos Katalikų Bažnyčios ir mokslo konfliktas, Naujaisiais laikais daugiausia domėtasi mokslo raida ir Prancūzijos revoliucija. XIX a. laikai sietini su įvairiomis temomis: revoliucijų ir tautinių išsivadavimų istorijomis, valstiečių istorija ir kt. Demokratai vadovavosi evoliuciniu ir progresyviu istorijos vaizdavimu ir ypač visuotinės istorijos tekstuose pabrėžė, jog laiko tėkmė – tai nuolatinis judėjimas link geresnių santvarkų, geresnių sąlygų žmogui, didesnės laisvės ir demokratijos. Herojų atžvilgiu, šalia tipinių tautinio atgimimo veikėjų ir kunigaikščių, reikšmingą vietą užima kultūros veikėjai (ypač vertinti M. K. Čiurlionis, J. Biliūnas ir L. Tolstojus) ir mokslininkai, dažniausiai biologai. Priešų požiūriu vokiečių, lenkų ir Rusijos valdžios veiksmus papildė priešiškas dvasininkams ir turtingesnėms klasėms įvairiais istorijos laikotarpiais. Draugus pasirenkant orientuojamasi į labiausiai demokratines ir liberalias valstybes arba mažas, imperijose gyvenančias tautas. Iš visų reikšmingų demokratų istorijos autorių aprašomu laikotarpiu galima išskirti įtakingiausius tokio pasakojimo formuotojus: Gabrielę Petkevičaitę, Kazį Grinių, Stasį Matulaitį, Petrą Avižonį, Albiną Rimką, Joną Vileišį.

2.4. Lietuvos katalikų periodinė spauda

Katalikų periodika 1904–1914 m. laikotarpiu nuo pat pradžių susidūrė su antikatalikiškomis caro valdžios politikos nuostatomis ir patyrė sunkumų gauti leidimus naujai spaudai⁶²⁴, tačiau ji labiau nei kairiųjų buvo orientuota į Lietuvos kaimo gyventojus, šių nuomonę dažnai formuodavo vietos kunigai, todėl nenuostabu, kad ji buvo pati kiekybiškai gausiausia ir daugiausia lietuvių pasiekusi. Nepaisant to, kad katalikų spauda buvo aiškiai atsiskyrusi nuo kitų srovių dar nuo *Šviesos* ir *Žemaičių ir Lietuvos apžvalgos* laikų, kuriuose jau plėtota savita pasaulėžiūrinė pozicija su

⁶²⁴ LAUKAITYTĖ, Regina, „Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* T. 7, Vilnius, Katalikų pasaulio leidykla, 1994, p. 221.

aiškiais socio-ekonominės politikos veiksniais bei politiniais priešais⁶²⁵, Lietuvos krikščionių demokratų politinė partija įkurta tik 1917 m., o iki tol veikusi Lietuvių krikščionių demokratų sąjunga nebuvo politinė partija, ir nors 1907 m. *Draugijoje* publikavo savo programos projektą, jo vyresnybė nepatvirtino.

Antra vertus, kaip pažymi Regina Laukaitytė, aptariamo laikotarpio katalikų srovė dėjo aktyvius pastangas tapti visaverte politine organizacija, palaikoma vyskupų, su savo partiniu leidiniu, bet katalikų grupė nebuvo homogeniška: bažnytinė vyresnybė nepritarė lietuviškai katalikų spaudai – lietuvių katalikų veikla kartais matyta kaip pavojingo separatizmo atmaina, lietuviai katalikai dėl įvairių aplinkybių nesutarė dėl politinės spaudos leidybos vietos, pobūdžio, redaktoriaus ir nors plačiai vartota sąvoka „lietuvių krikščionys demokratai“, ji nebuvo tapati konkrečios politinės ideologijos deklaravimui⁶²⁶. Ši sąvoka ir vėliau skirta ne tik ištikimiesiems partijos nariams, bet plačiam, įvairiapusiškam ir nebūtinai iš viršaus kontroliuojamam katalikų organizacijų tinklui apibūdinti⁶²⁷. Nors nepanašu, kad nesutarimai tarp lietuvių katalikų leidinių būtų buvę ideologiškai motyvuoti, bet nė vienas iš jų neatstovavo partijai, o buvo leidžiami gana skirtingų asmenybių, todėl prasminga klausti, kiek leidinių kurtas istorinis pasakojimas buvo vientisas, kiek atitiko aptariamam laikui ir vėliau išsakytus pasaulėžiūros principus?

Tiek 1907 m., tiek 1917 m. publikuotos sąjungos ir iš vėliau susiformavusios partijos programos skiriasi nuo anksčiau aptartų kairiųjų dokumentų tuo, kad katalikai nepateikė jokio konkretesnio istorinio fono ir buvo susitelkę tik į tuometines dabarties problemas ir ateities tikslus, sunkiau juose išskaityti ir organizacijos konkurentus, priešus. Tyrimui tačiau naudingas pateikiamas sąjungos nario ir adresato apibrėžimas, kuris galbūt atsispindėjo ir istorinėse publikacijose: „Mūsų susivienijime, visi esame

⁶²⁵ Nors istorinio pasakojimo raida šiuose leidiniuose vis dar menkai ištirta, politinės minties pokyčiai ankstyvuosiuose nelegaliuose katalikų leidiniuose, analizuoti. Pvz.: LUKOŠEVIČIUS, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje*, 1995, p. 375–408; DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 119–123; ŽALTAUSKAITĖ, Vilma, *Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė. XIX a. pab. – XX a. pr. sociopolitinis aspektas*, daktaro disertacija, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2000. 162 p.

⁶²⁶ LAUKAITYTĖ, Regina, „Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* T. 7, 1994, p. 224–226; 236–246; 251–252.

⁶²⁷ SVARAUSKAS, Arūnas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940). Politinė galia ir jos ribos*, 2014, p. 12.

lietuviai, visi esame krikščionys ir visi demokratai.“⁶²⁸ Šitoks trinaris įvardijimas vėliau konkretinamas teigiant, kad demokratiškumas yra rūpinimasis prastų žmonių (daugiausia kaimo gyventojų) reikalais, krikščioniškumas siejamas su katalikybe, o lietuviškumas etnine, kultūrine prasme tapatinamas su tėvyne Lietuva ir lietuvių kalba. Jau šiame programos projekte teigiama, jog tautos reikalais bus rūpinamasi „kaip krikščionių mokslas liepia“⁶²⁹, tad prioritetas pirmame projekte teikiamas religijai, o ne tautiškumui, vėliau tarpukariu trijų aspektų svarba ir tarpusavio ryšiai nuolat kito⁶³⁰. Nors istoriografijoje pažymima, kad tarp pirmųjų programų nebūta reikšmingų sąsajų ir tęstinumo⁶³¹, galima matyti, jog 1917 m. trijų svarbiausių partijos pavadinimo elementų aiškinimas panašus: pabrėžiamas tautiškas lietuvių, o ne bendras Lietuvos gyventojų atstovavimas ir krikščioniškumo pirmumas⁶³².

Istoriografijoje galima rasti gana skirtingų esminių krikščionių demokratų ideologinių principų interpretacijų aptariamam laikotarpiui. Nors kone sutartinai pripažįstama, jog popiežiaus Leono XIII enciklika *Rerum novarum* kaip reikšmingiausias visų pasaulio krikščionių demokratų ideologinis dokumentas kaip tik po 1904 m. buvo plačiai paplitęs ir juo buvo gana atidžiai sekama net ir nesuformavus partijos, tačiau dėl svarbiausių lietuviškų pasaulėžiūrinių elementų ne visai sutariama. Antai Vincentas Lukoševičius Lietuvos krikščionis demokratų mato kaip „iš viršaus“ kontroliuojamą užsienio partijos kopiją, beveik visos pagrindinės idėjos, ar tai būtų liberalizmo, nuosavybės, žemės reformos politika, yra matomos kaip nulemtos enciklikos ar popiežiaus pozicijos. Kadangi autoriui nerūpi tautos veiksnys, jis šiose socialinėse ar ekonominėse idėjose yra menkai akcentuojamas, ne taip iš išorės nulemtas šios srovės veikimas matomas iki 1904 m., kuomet drąsiau akcentuojamas leidinių antilenkiškumas, antirusiškumas ir netgi antisemitiškumas, mažai teturima priešiško bajorų

⁶²⁸ „Lietuvių Krikščionių Demokratų susivienijimo programo projektas“, in: *Draugija*, 1907, Nr. 1, p. 69.

⁶²⁹ *Ten pat*, p. 69–70.

⁶³⁰ SVARNAUSKAS, Arūnas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, 2014, p. 59–60.

⁶³¹ LAUKAITYTĖ, Regina, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimasis Pirmojo pasaulinio karo metais“, in: *Lituanistica*, 1994, Nr. 2, p. 38–50.

⁶³² „Ji yra lietuvių partija (...) imasi pozityvaus veikimo Kristaus Bažnyčios mokslo pamatais“. Žr.: „1917 m. rugsėjį Vilniuje priimta „lietuviškoji“ LKDP programa“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, Vilnius, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2020, p. 243.

luomui⁶³³. Artūras Svarauskas, atvirkščiai, mato partiją kaip itin sudėtingą ir įvairiapusę sistemą, kuri nuolatos kito ir buvo veikiamą ne tik Vatikano doktrinos, bet ir tautinių veiksmų. Jau pirmuosius 1905 m. partijos kūrimo siekius autorius susieja su enciklikoje pateiktų socialinių problemų tapatinimu su lietuviškumu: socialinės klasės valstietis ir dvarininkas ar bajoras kategorijos buvo sutapatintos su tautinėmis lietuvio ir lenko kategorijomis. 1909 m. savitai popiežiaus Leono XIII idėjos socialiniuose kursuose pristatomos kaip išryškinančios tik tam tikras mintis: socialistai buvo sutapatinti su ateistais ir įvardyti katalikų priešais, o socializmas pateiktas kaip priešingas krikščioniškai demokratijai, o demokratija suvokta kaip „vidurio kelias“ tarp liberalizmo ir socializmo, taigi liberalizmas suvoktas ir traktuotas taip pat kaip vengtina blogybė. Iki Pirmojo pasaulinio karo krikščionių demokratų savirefleksija tapo subtilesnė, integruotas vadovavimasis krikščionių etika, siekiant socialinių ir ekonominių sąlygų pagerinimo, tačiau atstovavimas valstietijai dar nebuvo siejamas su tautinės valstybės sukūrimo siekais, todėl tautos, valstybės ir visuomenės ryšys aptariamam laikotarpiu nebuvo savaime suprantamas⁶³⁴. Justino Dementavičiaus politinės minties istorijoje reikšmingų skirtumų krikščionių demokratų politinės minties raidoje tarp 1904 ir 1940 metų nėra matoma, ir ideologija yra apibūdinama kaip konkrečių veikėjų ir Katalikų Bažnyčios doktrinų sintezė. Esminė autoriaus įžvalga, kad šios ideologijos ašis yra „dieviškos prigimties asmens samprata“, kuri yra orientuota į tikslą – pilnutinio asmens suformavimas. Tokiam tikslui pasiekti būtina yra tauta kaip natūrali erdvė asmenybei plėtotis. Valstybė šioje ideologijoje yra antrinis, dirbtinis kūrinys, sukurtas tautos ir asmenybės ir turi būti pajungtas jų interesams, poreikiams⁶³⁵. Nors šios idėjos buvo išplėtos tarpukariu ir po 1926 m., kuomet autoritarizmas lėmė skeptišką požiūrį į demokratinę respubliką, tačiau iš čia pateiktų tezių galima iškelti kelias hipotezes: krikščionims demokratams asmuo arba žmogus yra tiek pat svarbus istorinis subjektas kaip ir tauta, o valstybė visai nepateikiama kaip istorinis veikėjas. Nepaisant itin skirtingų autorių pozicijų ir tyrimų tikslų, taip pat galima daryti prielaidą, kad krikščionybės kaip visumos, paskirų bendruomenių ar reikšmingiausių asmenybių istorija bus itin įtakinga ir svarbi užsienio šalių istorijos dalis ir glaudžiai susijusi ir su Lietuvos istorijos vaizdiniu.

⁶³³ LUKOŠEVIČIUS, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje*, 1995, p. 385–417; 468.

⁶³⁴ SVARAUSKAS, Arūnas, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940)*, 2014, p. 37, 40–41.

⁶³⁵ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 162–163.

Katalikų srovės istorijos pasakojimo analizių yra nedaug, dauguma susitelkia ties konkretaus tautinio atgimimo veikėjo pažįromis. Aptariamu laikotarpiu daugiausia dėmesio skiriama Maironio istoriniam pasakojimui, kuris pateikiamas kaip visoje Lietuvoje vyravusi praeities interpretacija⁶³⁶, kitų katalikų asmenybių ir tuo labiau periodinių leidinių pozicija istorijos klausimu menkai aptariama. Net ir daugiau dėmesio 1904–1914 m. laikotarpiui skyręs Vytautas Kavolis aptariamą epochą įvardijo kaip tą, kurioje kairės ir dešinės skirtis netenka kūrybinio potencialo ir reikšmingomis figūromis pavertė pabrėžtinai į partijos rėmus netelpančius M. K. Čiurlionį, V. Krėvę ir Vydūną. Katalikų istorijos suvokimo raida, kuri formavosi iki 1905 metų, sudedama taip pat daugiausia tik iš Maironio figūros ir idėjų, kurios politiškai apibendrinamos: „Dešinė susiburia apie senuosius *Dievo įsakymus* ir naujai atrastą *Tėvynės garbę*.“⁶³⁷ Nors neginčijamas Maironio indėlis į istorijos supratimą aptariamu laikotarpiu, jis aktyviau nesireiškė spaudoje, todėl katalikų periodikoje labiau matomas tokių asmenybių kaip A. Alekna, J. Totoraitis, A. Jakštas, P. Kraujalis, požiūris į Lietuvos ir užsienio šalių praeitį.

Šio tyrimo kontekste pasirinkta analizuoti tik penkis katalikų leidinius (*Šaltinis*, *Vienybė*, *Draugija*, *Aušra* ir *Tėvynės sargas*), tokį pasirinkimą lėmė skirtingos leidybos vietos (Seinai, Kaunas, Vilnius), redaktoriai ir tikslinė auditorija (inteligentija, valstietija, dvasininkija), leidybos laikotarpis (1917–1918 m. leisti tik *Vienybė* ir *Tėvynės sargas*). Nors neapimamas visas šios srovės periodikos laukas, stengtasi įtraukti įtakingiausius ir įvairesnius periodikos pavyzdžius prioritetą analizėje teikiant didžiausiais tiražais leistiems ir kultūros lauke įtakingiausiems. Katalikų srovei kartais priskiriami ir *Vilniaus žinios*, kuomet jį redagavo J. Tumas, ir laikraštis *Viltis*. Šio tyrimo kontekste abu šie leidiniai nelaikomi katalikų, kaip ir J. Tumo tekstai ir redaguoti leidiniai aptariamu laikotarpiu, nepaisant anksčiau redaguotos katalikų spaudos, atrodo artimesni tautininkų grupei.

⁶³⁶ GIEDA, Aurelijus, „Maironio istoriko fenomenas“, in: *Maironio balsai: kūryba, veikla, atmintis*, 2019, p. 376–409; ŽMUIDA, Eugenijus, „Maironio istoriosofija Lietuvos istorijoje“, in: *Maironio balsai(...)*, p. 410–457.

⁶³⁷ KAVOLIS, Vytautas, „Sąmoningumo trajektorijos“, in: *Žmogus istorijoje*, 1994, p. 137.

2.4.1. Lietuvių tautos ir katalikų istorija

Visoje krikščionių demokratų spaudoje aptariamam laikotarpiui dažniausiai aptinkamas ir labiausiai išplėtotas yra istorinis subjektas kaip lietuvių tauta arba krikščionių, dažniausiai katalikų bendruomenė. Tai atitinka tiek pirmiau aptartų svarbesnių idėjinių programų pateikiamus pagrindinius pasaulėžiūros veikėjus, tiek ir kai kurias politinės ideologijos interpretacijas.

Kaip ir kituose pirmuosiuose legaliuose periodiniuose leidiniuose lietuvių kalba, tauta yra pastebima visoje istorijoje ir kalbant ne apie lietuvius. Ankstyviausiai tautybė išnyra tekstuose apie „senovės žydų žemę Palestiną“⁶³⁸, o 1914 m. lietuviai kaip tautinė bendruomenė švenčia spaudos atgavimo dieną⁶³⁹. Daug dėmesio skiriama ir tautos kaitai, didesnės apimties pasakojimuose apie Lietuvos istorijos pradžią tauta pateikiama kaip sudėta iš prūsų, latvių ir lietuvių, kartais dar pridedant getvingius, visos gentys pasikeitė arba buvo sunaikintos; tik lietuviai išsaugojo senąją tapatybę⁶⁴⁰. Katalikams tautos sudėtis istoriniuose tekstuose dažniausiai susieta su lietuvių kalba, kilme ir senovės kultūra⁶⁴¹. Kalbos požiūriu drąsiai teigta, kad „kiekviena tauta turi savo ypatingą kalbą“⁶⁴². Tačiau lietuviai idealiau atveju turėtų kalbėti lietuviškai, bet neturi būti apibrėžiami tik pagal kalbą, o visų pirma pagal kilmę. Katalikų leidiniuose dažniau nei kitur apmąstoma tautos kilmės problema: kartais akcentuojant, kad tauta gyvenusi ten, kur yra: „nuo senų senovės“, kitur pabrėžiamas prieš beveik 4 tūkstančius metų vykęs lietuvių kelionės iš Azijos motyvas, dar kitur tautos susiformavimas siejamas su valstybės įkūrimu. Lietuvių kilmę aiškinant apsiribojama XV a.

⁶³⁸ „Egiptas ir Sachara“, in: *Šaltinis*, 1906, Nr. 3, p. 36.

⁶³⁹ „Ant visados atmintina lietuviams kaipo spaudos atgavimo diena“. Žr.: Antanas Alekna, „Lietuvių spauda 1904–1914 m.“, in: *Vienybė*, 1914, Nr. 17, p. 259.

⁶⁴⁰ „Lietuviškai kalbančioji tauta nuo senų senovės buvo apsigyvenusi palei Baltijos Jūrą pradedant nuo vietos, kur Vysla į jūrą įteka ir apimant upių Priegalos, Nemuno ir vidurinės Dauguvos plotus“. Žr.: Jonas Totoraitis, „Lietuvos istorijos pradžia“, in: *Šaltinis*, 1906, Nr. 3, p. 42–43; „Visų Europos tautų lopšus – vidurinė Azija. (...) Kada atėjo lietuvių tautos į Europą, nėra tikrų žinių, tiek tiktai žinoma, kad jau prieš du tūkstančius metų jų gyventa tose pat vietos, kur ir dabar gyvena“. Žr.: Antanas Alekna, „Kaip lietuvių kitą kartą gyventa“, in: *Vienybė*, 1909, Nr. 36, p. 554. „Kuomet Nerio ir Nemuno pakraščiais miškuose gyvenantieji lietuviai taip vienijosi, brendo ir tapo tauta nežinomais mums keliais“. Žr.: Konstancja Skirmuntt, „Mindaugas Lietuvos karalius“, in: *Draugija*, 1907, Nr. 5, p. 31.

⁶⁴¹ „Lietuvių kalba ir mūsų senovės kultūra yra brangi ir labai reta senovės liekana“. Žr.: Vitkus, Balys, „Iš Lietuvos sitorijos: iš kur lietuviai paeina“, in: *Aušra*, 1914, Nr. 50–52, p. 629.

⁶⁴² M. Pučkoriškis, „Mūsų kalba“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-12-19, p. 4.

laikotarpiu, kuriame: „visi Lietuvos ponai ir bajorai, patys didieji kunigaikščiai ir karaliai, drauge su visais žmonėmis kalbėjo lietuviškai.“⁶⁴³ O kultūra beveik niekada nėra tapatinama su pagonybės laikų tikėjimu, dažniau literatūros istorija ar po krikšto kurta meninė kultūra tampa tinkamo lietuviškumo pavyzdžiu⁶⁴⁴. Su tauta glaudžiai susijusi ir kartais vartojama tėvynės sąvoka, kurią J. Dementavičius, kalbėdamas apie *Tėvynės sargo* politinę mintį, susiejo su išipareigojimais kalbai ir tautai, kurie yra neatskiriami nuo katalikų tikėjimo⁶⁴⁵. Tačiau aptariamam laikotarpiui ne tik ši sąvoka yra santykinai reta, nors ir dažnesnė nei kitoje periodikoje, bet ji retai susiejama su religija, ir jos apibrėžimas nėra visuose leidiniuose konkretus, pavyzdžiui, vienur teigiama, jog: „ilgai miegojo mūsų tėvynė“⁶⁴⁶, o kitame straipsnyje apie Viduramžių kunigaikščių LDK laikus teigiama: „mums svarbu pažinti, kaip senovėje mūsų tėvų gyventa, darbuotasi dėl tėvynės, kad ir mes, sekdami jų pavyzdį nesigailėtumėme darbo savo krašto kėlimui“⁶⁴⁷. Pirmu atveju tėvynė atkartoja „tautos miego“ metaforą, antruoju galima matyti aiškesnes sąsajas su teritorija, valstybingumu. Valstybės kaip istorinio subjekto reikšmė išauga karo metais *Tėvynės sarge*, tačiau ir čia valstybė pagrindiniuose tekstuose buvo pajungta tautai ir būtinai iš tautos išsiplėtėjusi. Neatsitiktinai besistengiant parodyti valstybės kilmę visų pirma buvo atsekama tautos kilmė iš šeimų ir giminių⁶⁴⁸. Nors pripažįstama, kad valstybės gali būti sudarytos iš kelių tautų, tokiam „tautų kratinyje“ privalo būti kultūros branduolys, t. y. didžiausią populiaciją sudaranti tauta, kuri vadovauja likusioms⁶⁴⁹. 1918 m. tik išryškėja anksčiau mažiau aktualizuotas pragmatiškas katalikų požiūris į valstybę kaip į priemonę, siekiant įgyvendinti konkrečios tautos politinius siekius⁶⁵⁰.

⁶⁴³ *Ten pat.*

⁶⁴⁴ „Lietuvoje ėmė skleisties apšvieta drauge su krikščionių tikėjimo plėtimusi“. Žr.: Antanas Alekna, „Kaip lietuvių kitą kartą gyventa“, *ten pat*, 1911, Nr. 19, p. 292.

⁶⁴⁵ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 123.

⁶⁴⁶ [Antanas Dailidė] A. Jaunutis, „Lietuvoje pirmiau ir dabar...“, in: *Šaltinis*, 1910, Nr. 21, p. 323.

⁶⁴⁷ Antanas Alekna, „Kaip lietuvių kitą kartą gyventa“, *ten pat*, 1909, Nr. 36, p. 554.

⁶⁴⁸ „Iš giminių susispietimo atsiradusi tauta bendroje valdžioje pramato vieną tikslą, siekį, kuris ir jungia visus į vieną vienatę“. Žr.: J., „Valstybė ir jos atsiradimas“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-03-16, p. 4.

⁶⁴⁹ D. Dumbrė, „Valstybė ir tauta“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-03-23, p. 1.

⁶⁵⁰ Vilma Žaltauskaitė apie katalikų srovės valstybingumo sampratą iki 1905 m. teigė: Krikščioniška vertybių seka: Dievas - asmuo - artimas - bendruomenė (tauta) - valstybė, lietuviškame kontekste kito. Tauta dažnai užimdavo asmens vietą. Krikščioniškasis visuomenės labas (bonum commune) reiškė lietuvių tautos labą, o apie tarpukarį rašęs J. Dementavičius teigė, kad Lietuvos katalikams: „Tauta, bet ne

Antra po tautos vartojama sąvoka, skirta istoriniam veikėjui apibūdinti, yra katalikai arba krikščionys. Šie aprašymai beveik visada yra susiję su visuotine istorija, konkrečiai tai įprastai Vakarų Europos šalių ar jų grupių istoriniai fragmentai, kuriuose figūruoja popiežius, šventieji arba visa Katalikų Bažnyčios bendruomenė. Įvykiai pristatomi kaip giliai pasilikę „katalikų atmintyje“, pasakojimai apie Antikos laikus skirti suvienyti „visus krikščionis katalikus“, kultūros istorija pateikiama kaip „dalykas giliai katalikiškai krikščioniškas“, o pasakojimas apie XIX a. Prancūzijos švietimą pateikiamas iš „prancūzų-katalikų“ prizmės⁶⁵¹. Tik itin retai katalikybės istorija yra sujungama su Lietuvos istorija, katalikybės veiksnys ryškiausiai matomas pasakojimuose apie vysk. Merkelio Giedraičio laikų Lietuvą ir apie protestantizmo sklaidą Lietuvoje. Bet net ir pastarajame tekste ryškesnis yra sąvokų atskyrimas nei susiejimas. Štai ponai yra pristatomi kaip pagrindiniai protestantizmo propaguotojai, tačiau jie sugrįžo į katalikybę dabar: „jiems kur kas labiau rūpi nuslopinti mūsų tautystę“⁶⁵². Žinoma, iš teksto galima suprasti, kad reformacija Lietuvoje autoriams buvo ne mažesnė problema nei vėlesnis nutautėjimas, ir tikrasis visų išskirtų leidinių skaitytojas turi būti ir lietuvis, ir katalikas, tačiau tai istorinių publikacijų požiūriu griežtai atskiriamos sąvokos, tiesa, kad krikščionybė atnešė kultūrą ir švietimą, bet lietuvis yra tautietis, net ir nebūdamas krikščionis.

Daug rečiau katalikų leidiniuose aptinkami kiti istorijos subjektai. Vienas iš tokių yra socialinių klasių kovos motyvas, kuris, priešingai nei kairės, čia ryškesnis senesnės istorijos laikais, Viduramžių ir ATR laikai, kuomet klasiniai nesutarimai dar negalėjo būti sutapatinti su tautiniais, verčia skeptiškai vertinti ponų ir bajorų veiklą, atskiriant jų veiksmus nuo likusios tautos. Valstiečių ir ponų perkeitimui į lietuvių kovą su lenkais paaiškinti skiriami pasakojimai apie ponų religingumo stoką, Liublino unijos pasirašymą kaip tam tikrą Lietuvos bajorų išdavystę arba apie baudžiavos

valstybė, yra svarbiausias socialinis (ir politinis darinys (...)) valstybė, savo prigimtimi yra dirbtinis kūrinys, atsirandantis dėl natūralių tautos ir asmens poreikių“. Žr.: ŽALTAUSKAITĖ, Vilma, Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė. XIX a. pab. – XX a. pr. Sociopolitinis aspektas, daktaro disertacija, VDU, LII, 2000, p. 141. DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 163.

⁶⁵¹ Petras Kraujalis, „Milano ediktas“, in: *Aušra*, 1913, Nr. 9, p. 130. „Milano edikto paminėjimui (313–1913)“, in: *Draugija*, 1913, Nr. 77–78, p. 59; Jonas Totoraitis, „Kaip prancūzai katalikai kovojo už mokyklą 19-tame šmt.“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 44, p. 692.

⁶⁵² A. Dambrauskas [Jakštas], „Pradžia ir išsivystimas protestantizmo Lietuvoje XVI amž.“, in: *Draugija*, 1909, Nr. 28, p. 380.

įsteigimą kaip bajorijos savanaudiškumo pavyzdį⁶⁵³. Reti yra kai kurie užsienio šalių praeičiai skirti tekstai, kuriuose pamatome, jog net su lietuviais susijusią istoriją anuomet buvo galima parašyti ir visai kitaip: kelionių aprašymas su istorine dimensija apie Romą paverčia šį miestą pasaulio centru ir perteikia įvykius nuo Antikos iki XX a. iš miesto perspektyvos. Minint Romanovų 300 jubiliejų, Rusijos istorija pabrėžtinai atskiriama nuo tautinės istorijos, prioritetą teikiant valdžiai, carui, kunigaikščiams kaip valstybės valdytojams, net neužsimenant apie valdomas žmonių grupes⁶⁵⁴. O žmonių istorija tik retkarčiais tampa kokio šventojo aprašymo pradžia⁶⁵⁵ ir beveik niekada nei žmonija, nei žmogus nėra istorijos subjektas⁶⁵⁶. Lietuvos demokratams jau pats žodis „demokratija“ buvo glaudžiai susijęs su evoliuciniu požiūriu į žmonijos raidą, kur optimistinė ateities perspektyva pagaliau įgalins liaudies politinį valdymą, o krikščionims demokratams tiek pati demokratija buvo tik terminas lietuvių tautos valdžiai nusakyti, tiek visa žmonijos istorija buvo išstumta krikščionybės istorijos, kuri, kaip rodė to meto statistika, ilgainiui turėtų tapti pagrindine ir vienintele religija⁶⁵⁷.

⁶⁵³ [Kazimieras Prapuolenis] Kun. Apysenis, „Prie išrišimo agrariškojo klausimo Lietuvoje“, in: *Šaltinis*, 1906, Nr. 13, p. 199–201; [Antanas Alekna] A. Kurietis, „Lietuvos lenkai“, in: *Vienybė*, 1908, Nr. 3, p. 35. [Antanas Alekna] A. Kurietis, „Valstiečių baudžiava Lietuvoje“, in: *Vienybė*, 1911, Nr. 6, p. 84.

⁶⁵⁴ Antanas, „Amžinasai miestas“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 2, p. 27–28; „Romanovų jubiliejus“, in: *Vienybė*, 1913, Nr. 8, p. 116–117.

⁶⁵⁵ „Kaip visų žmonių, taip ir valstijų arba karalysčių likimas Dievo rankoje“. Žr.: Alekna, Antanas, „Grunvaldo sukaktuvės“, in: *Vienybė*, 1910, Nr. 27, p. 411. „Dorus žmonės visi mylime“. Žr.: „Šv. Alioizas Gonzaga“, in: *Aušra*, 1913, Nr. 16, p. 242.

⁶⁵⁶ Išimtimi galima laikyti kritišką Prano Dovydaičio polemiką su Petro Avižonio straipsniu apie Ch. Darviną. Jame stengiamasi paneigti evoliucinės teorijos prielaidą, kad žmogus kilęs iš beždžionės, stengiantis kiek įmanoma labiau atriboti tarpines grandis, rastas archeologų, kaip nesugebančias paaiškinti beždžionės tapimo žmogumi. Tačiau šis straipsnis greičiau rodo, kad žmonijos istorija nėra šios pasaulėžiūros prioritetas, nes žmonijos evoliucija matoma kaip prieštaraujanti Dievo tiesai. „Gamtinė tiesa, kurią mums suteikia žmogiško tyrinėjimo išvados, niekuomet negali tikrai prieštarauti Dievo apreikštajai antgamtinei tiesai, kadangi abi plaukia iš to paties amžinos dieviškos tiesos šaltinio“. Žr.: [Pranas Dovydaitis] Pr. D., „Žmogaus išsirutuliojimas ir paleontologija“, in: *Draugija*, 1913, Nr. 82, p. 173–174.

⁶⁵⁷ „Katalikystė pasaulyje“, in: *Šaltinis*, 1912, Nr. 10, p. 158; Nr. 11, p. 174–175.

2.4.2. Krikščioniškas Lietuvos ir pasaulio istorijos pasakojimas

Peržvelgus istorines publikacijas katalikų spaudoje, į akis krenta išskirtinis dėmesys ištakoms ir pradžiai. Ne žmonijos ar pasaulio, bet lietuvių tautos ir krikščionių, katalikų. Chronologiškai ankstyviausius laikus aprašančios publikacijos apima Atėnų ir Jeruzalės arba Senojo testamento ir Graikijos bei Romos istorijos laikus. Ši ankstyvoji ištakų epocha pristatoma ir chaotiškai aprašant paskiras vietas (Egiptas) ar asmenybes (Archimedas), jų pernelyg nesusiejant su vėlesne istorijos raida, tik pateikiant pavyzdinius technologinius pasiekimus⁶⁵⁸, ir labiau integraliai pristatant bendrą epochos supratimą. Aiškiausiai katalikų požiūrį į Antiką iki Kristaus laikų pateikė, matyt, studijų Maskvos universitete Istorijos-filologijos fakultete įkvėptas Pranas Dovydaitis per penkis numerius *Šaltinyje* išspausdintame straipsnyje „Katalikiškoji Bažnyčia ir tikroji kultūra“⁶⁵⁹. Įrodinėjant krikščionių kultūros pranašumą prieš Antikos laikų, teigiama, kad, nepaisant reikšmingų graikų ir romėnų pasiekimų, šias epochas galima laikyti nevisavertėmis, barbariškoms, nes klestėjo vergovė, moteris buvusi pavergta, kūdikiai – žudomi ir pardavinėjami, žmonės pasiunčiami mirti be jokios rimtos priežasties, tik pasilinksminimui, puotoms išleidžiamos milžiniškos sumos pinigų. Nepaisant to, kad daugiausiai dėmesio čia teikiama vėlyvosios Romos imperijos dekadansui, šie socialinės nelygybės ir amoralumo pavyzdžiai tinkami ir senovės Graikijai. Abiejų visuomenių mokslinių ar kultūrinių atradimų raida uždengiama žiauraus Romos imperijos laikų paveikslo, piešiamo ir gausiuose Milano edikto jubiliejaus minėjimui skirtose publikacijose. Jose krikščionių persekiojimai ir imperatorių gobšumas pateikiami kaip būdingiausi epochos ženklai, kuriuos krikščionys vėliau pakeitė teisingesne linkme: „pirmiaus ėjo Romon žmonės iš baimės cezarių, nešdami mokesčius jiems; šiandien gi ten Romon, traukia minias meilė, tikėjimas, širdis...“⁶⁶⁰ Ankstyvosios krikščionybės apžvalga seka Tertuliano ištarme, jog krikščionių kankinių kraujas yra sėkla, ir įrodinėja, kad kankiniai buvo bekompromisiai tų laikų herojai, moraliai pranašūs prieš to meto pagonis, ir jų auka buvo prasminga kaip krikščionybės sklaidos

⁶⁵⁸ „Egiptas ir Sachara“, in: *Šaltinis*, 1906, Nr. 3, p. 36–37; A. Vaidilutis, „Arkimedas ir jo išradimai“, in: *Aušra*, 1911, Nr. 2, p. 25–26.

⁶⁵⁹ P. Dovydaitis, „Katalikiškoji Bažnyčia ir tikroji kultūra“, in: *Šaltinis*, 1913, Nr. 27, p. 419–420; Nr. 28, p. 434–436; Nr. 29, p. 450–452; Nr. 30, p. 467–468; Nr. 31, p. 482–484.

⁶⁶⁰ Antanas, „Amžinasai miestas“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 2, p. 27–28.

būdas⁶⁶¹. Žinoma vėlyvoji Antika yra esminė epocha, nes tik nuo Kristaus galimas išganymas ir tikroji kultūra, tačiau epochos paveikslas dėl pagonybės įtakos bent iki 313 m. yra matomas dviprasmiškai – kaip kančios, amoralumo ir augančio tikinčiųjų skaičiaus laikas. Katalikų leidiniuose nėra sureikšminamas stačiatikių ir katalikų skilimas, todėl būtent Konstantino veiksmuose dažniausiai matomas ir bendrai katalikybės legalizavimas⁶⁶². Antikos vaizdins šiuo laikotarpiu gerokai nusileido Dainiaus Noreikos pateiktai senovės istorijos sklaidai tarpukario *Židinyje*⁶⁶³: ankstyvojoje katalikų spaudoje itin nedaug dėmesio skiriama senovės Graikijos kultūrai, beveik nepublikuojami tekstai apie filosofus, religijas, o senovės Azijos šalims (išskyrus žydų istoriją) visai neatsiranda vietos. Tačiau bendriausios pastebėtos tendencijos, kad Romos imperijos laikotarpis pateikiamas dažniau nei visi kiti, vertinamas įprastai neigiamai ir supriešinamas su aukštesne krikščionybės kultūra, yra būdingas ir 1904–1914 m. katalikų spaudos publikacijoms ir galbūt gali būti suprantamas kaip integrali katalikų istorinio pasakojimo, siekiančio parodyti krikščionybės religijos atsiradimo būtinybę, dalis.

Viduramžių epocha visuotinės katalikų istorijos kontekste yra bekompromisis aukso amžius. Krikščioniška ar katalikiška kultūra prasidėjo su pirmosiomis tikinčiųjų bendruomenėmis, buvo legalizuota Milano ediktu, o išsiplėtojo ir įgijo tikrąjį savo pavidalą Viduramžių laikotarpiu⁶⁶⁴. Neatsitiktinai katalikiškosios kultūros susiformavimo vienu iš pagrindinių veiksmų P. Dovydaičio tekstuose tampa Viduramžių vienuolijos raida, su išskirtiniu dėmesiu benediktinams. Kaip rašo cituojamas protestantas mokslininkas G. Kratzingeris: „Vietoje senojo pasaulio griuvėsių turėjo pasistatydinti nauja europietiška, krikščioniška kultūra (...), pamatinė taisyklė

⁶⁶¹ „Kaip didžiausia audra vienas po kitam kildavo didžiausi krikščionių persekiojimai ir pjovynės (...) krikščionių Bažnyčia vis augo, plėtojosi“. Žr.: Petras Kraujalis, „Milano ediktas“, in: *Aušra*, 1913, Nr. 9, p. 130.

⁶⁶² „Tegu ta garbinga pirmųjų krikščionių pergalė stovi mūsų mintyje, tegu ji žadiną į darbą atvėsusius, tegu ji stiprina mažatikius, tegu ji vienija visus krikščionis katalikus“. Žr.: „Milano edikto paminėjimui (313–1913)“, in: *Draugija*, 1913, Nr. 77–78, p. 59.

⁶⁶³ NOREIKA, Dainius, „Senovės istorijos žinių sklaida žurnale „Židiny“ 1924–1940 m.“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2013, T. 2, p. 7–30.

⁶⁶⁴ „Naujas krikščioniškas gyvenimo supratimas pamažu sunkėsi į visus stabmeldiško gyvenimo santykius ir pamažu jį iš pašaknų pakeitė“. Žr.: P. Dovydaitis, „Katalikiškoji Bažnyčia ir tikroji kultūra“, *ten pat*, Nr. 28, p. 435.

buvo: su kryžiumi ir arklų.⁶⁶⁵ Šia prasme Viduramžių kultūros pakilimas matomas kaip fizinės ir dvasinės kultūros sintezė, pastatyta ant visai naujų pamatų, atsisakant romėniško (pagoniško) paveldo. Taigi tai iš esmės nauja visuomenė, kurioje: „menas kaip ir mokslas (...) buvo pajungti bažnyčiai“⁶⁶⁶. Tiesa, pasitaiko kritikos Viduramžių pasauliečių visuomenei: „Kaip dabar, taip ir šv. Pranciškaus laikais, 13 šimtmečiuje, buvo visuomenėje daug vargo.“⁶⁶⁷ O kalbant apie knygas ir švietimą teigiama: „knygos turėdavo būti neišpasakytai brangios. Ne bile kas įstengdavo jas nusipirkti, užtatai ir mokačių skaityti ir rašyti labai mažai tebūdavo“⁶⁶⁸. Tačiau vyravęs teisingas krikščioniškas supratimas apie tikrovę šį vargą ir išsilavinimo stoką mažino, tas pats šv. Pranciškus pateikė tinkamų sektinų pavyzdžių, kaip išsigelbėti iš turtų skatinamos nedorybės. Visapusiškiausias pozityvus Viduramžių vaizdinys išplėtotas *Draugijoje*, kur pripažįstama, jog Viduramžiai yra didžiausias krikščionybės išsiplėtojimas, kuomet katalikybė pirmąkart persmelkė visas žmogaus gyvenimo sritis: žmonių tarpusavio santykius, ekonomiką, politiką⁶⁶⁹. Viduramžių laikai siejami su teisinga, krikščioniška etika, pagrįsta altruistine į žmogų orientuota ekonomika. Kritikos ir recenzijų skiltyje, žurnalo redaktorius A. Jakštas, vertindamas literatūrą ir meną: „rėmėsi bažnyčios tėvų Augustino ir Tomo Akviniečio filosofija“⁶⁷⁰. Antikos ir Viduramžių laikai katalikų spaudoje daugiausia išplėtoti 2 dešimtmečio pradžioje, ankstyvesniu laikotarpiu daugiau dėmesio buvo skiriama Lietuvos istorijai ir vėlesniems istoriniams laikotarpiams. Iš periodinių leidinių didesniu interesu šioms epochoms išsiskiria *Šaltinis* ir (ypač) *Draugija*. O Kauno *Vienybė* pateikia daugiausia ne visą epochos paveikslą, o, tarkime, Mykolo Balčiūno piligriminį kelionį po šventas vietas, su istorinėmis refleksijomis, įspūdžius⁶⁷¹. Taip žurnalo žiūros kampas

⁶⁶⁵ P. Dovydaitis, „Benediktinų ir kitų vienuolių nuopelnai kultūros pakėlime“, in: *Šaltinis*, 1913, Nr. 32, p. 499.

⁶⁶⁶ GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 103.

⁶⁶⁷ [Jeronimas Valaitis] Skruzdė, „Šv. Pranciškus ir visuomeninis darbas“, in: *Šaltinis*, 1911, Nr. 44, p. 518.

⁶⁶⁸ „Mūsų paveikslai. Senovės raštas. Besarabijos čigonai“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 7, p. 112.

⁶⁶⁹ Kun. S. Štė, „Bažnyčia ir įvairios politiškosios ekonomijos teorijos. Historiški Tyrinėjimai V. Viduraniai amžiai“, in: *Draugija*, 1907, Nr. 10, p. 168–176; [Antanas Maliauskis] D-ras A. Maliauskis, „Žydai“, in: *Draugija*, 1914, Nr. 87, p. 197.

⁶⁷⁰ GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 112.

⁶⁷¹ P.vz.: Mykolas Balčiūnas, „Kelionė į šventąją žemę. Apie Jeruzalimos miesto šventas vietas“, in: *Vienybė*, Nr. 1, 1908, p. 3–5; Mykolas Balčiūnas, „Aprašymas kelionės Ryman“, in: *Vienybė*, Nr. 15, 1908, p. 228–230.

fragmentiškai aprėpia daugiausia tik kultūrinius relikthus ir istorinius religinius herojus ir nekuria išsamesnio epochos vaizdinio.

Daugiau skirtumų tarp katalikų leidinių galima pastebėti Lietuvos istorijos Viduramžių laikų aprašymuose. Katalikams Lietuvos istorijos pradžia šiuo metu itin svarbi: visuose įtrauktuose į tyrimą leidiniuose publikuoti straipsniai apie Lietuvos valstybės ir lietuvių tautos pradžią, dalis jų buvo netgi ilgiausios leidinių istorinės publikacijos⁶⁷². *Šaltinio* atveju šią tautos istorijos pradžią daugiausiai analizavo daktaras Jonas Totoraitis, prioritetą jis teikė konkrečiai Mindaugo laikams ir vėlesnes epochas aprašė gana lakoniškai. Jis teigė, jog lietuvių visada gyventa palei Baltijos jūrą, jog lietuviai turėjo bendrus papročius ir stabmeldišką tikėjimą, bet iš esmės tai buvo silpna ir nereikšminga kultūra, politiškai nevieninga bei apsupta įvairiausių priešų (rusų, lenkų, vokiečių). Iki lemtingo Mindaugo valstybės suvienijimo lietuvių istorija pažymėta tik nesibaigiančių konfliktų ir vis augančio lietuvių agresyvumo⁶⁷³. Pati Mindaugo figūra pateikiama prieštaringai, nepaisant lemtingo suvienijimo, kunigaikštis kaltinamas žiaurumu, nepaisant krikšto – veidmainišku padėties pasinaudojimu siekiant pagrinde egoistinių tikslų. Todėl Mindaugo epochos apibendrinimas skamba: „net pramynęs taką prie kultūros, neįstengė juoju vesti ir parodyti kelio, kuriuo eidama būtų galėjęs be vėlesnių tarpininkų tiesiog semti kultūrą iš jos centro savarankiškai lavinties“⁶⁷⁴. Itin svarbus šiame pasakojime politikos ir kultūros istorijų supriešinimas, kultūrą galinti suteikti tik krikščioniška Vakarų civilizacija ir nepaisant karinių pergalių ir politinės galybės, lietuviai liko neapsišvietę barbarai stabmeldžiai. Lietuvos politinė istorija iki pat Liublino arba Horodlės unijos kaip lemtingo pralaimėjimo lenkams *Šaltinyje* rodoma kaip virtinė karinių konfliktų: šalia karo su kryžiuočiais, tik Vytauto

⁶⁷² *Šaltinyje* 1906 m. publikuota Jono Totoraičio prieš metus apgintos disertacijos „Die Litauer unter dem König Mindowe bis zum Jahre 1263“ (1905) pagrindu parengta tęstinė, per 10 numerių išspausdinta, publikacija „Lietuvos istorijos pradžia“; Vienybėje lietuvių tautos pradžia ir svarbiausi istorijos įvykiai pristatyti Antano Alekno straipsnyje „Kaip lietuvių kitą kartą gyventa“, publikuotame 1909–1911 m. per 16 žurnalo numerių. *Draugijoje* 1907 m. ir atskira knyga išleistas Pranciškaus Žadeikio išverstas Konstancijos Skirmuntt istorinis tekstas „Mindaugas Lietuvos karalius“, žurnale publikotas per 10 numerių 1907–1908 metais. *Aušroje* išskirtinis susidomėjimas lietuvių tautos pradžia matomas 1914 m., jau prasidėjus karui – Balys Vitkus publikavo straipsnį: „Iš Lietuvos sitorijos: iš kur lietuviai paeina“.

⁶⁷³ „Baigiantis dvyliktam šimtmečiui noras kariauti pas lieuvius ėjo vis didyn ir didyn.“ Žr.: Jonas Totoraitis, „Lietuvos istorijos pradžia“, in: *Šaltinis*, 1906, Nr. 3, p. 43.

⁶⁷⁴ *Ten pat*, Nr. 20, 314.

epocha Žalgirio mūšio minėjimo kontekste „davė Lietuvai laikiną laisvę“⁶⁷⁵. Trumpalaikės politinės istorijos pergalės nustelbia nevisai pavykęs krikštas (daug stabmeldžių liko dar kelis šimtus metų)⁶⁷⁶, taigi Vytauto ir Jogailos laikai nedavė nei pilnavertės katalikiškos kultūros, nei tvirtos valstybės. Įdomu, kad skeptiškai stabmeldišką lietuvių kultūrą žurnale vertina ir *Lietuvių laikraštyje* pozityviau į kunigaikščių laikus žiūrėjęs Mečislovas Davainis-Silvestraitis. Pabrėždamas, jog kunigaikščių laikų Lietuva buvo savarankiška *viešpatybė* ir gindamas romantišką unikalaus lietuviško rašto idėją, jis teigia, kad lietuviškas raštas buvo naudojamas elitinių žynių krivių ir tik savo reikmėms, visai ignoruojant žmonių poreikius⁶⁷⁷. Tad nepaisant grynų, kitomis kalbomis ir valstybėmis nesuterštos Lietuvos visuomenės, lietuviai buvo stabmeldiški ir liaudimi nesirūpino.

Draugijoje sutinkamas Mindaugo vaizdinys yra lenkų rašytojos Konstancijos Skirmuntt verstas tekstas apie Lietuvos karalių, kurio tikslas visų pirma yra pateikti objektyvų, nuo „svetimtaučių ir jam neprilankių rašytojų“ nepriklausomą valdovo vaizdinį. Straipsnyje ankstesnis lietuvių gyvenimas pateikiamas itin lakoniškai, bet skiriasi nuo kitų tekstų – pripažįstama, jog lietuviai tapę tauta tik bekurdami valstybę, tiesa, tautos vienijimasis buvo sąlygotas visų pirma išorės priešų gausėjimo⁶⁷⁸. Bendrai konstruojamas gerokai palankesnis požiūris į Mindaugą nei J. Totoraičio studijoje: vengiama valdovo siejimo su žiaurumu ir amoralumu, išaukštinamos karinės pergalės, taip pat krikštas įvardijamas kaip nuoširdaus tikėjimo pasekmė, nors pastebimos reikšmingos valdovo padarytos klaidos, jog pateisinamos tuometinėmis aplinkybėmis – tiek vidinių, tiek išorinių priešų gausa neleidusi elgtis kitaip⁶⁷⁹. Straipsnyje išsamiai diskutuojama su historiografinėmis pozicijomis, ypatingos reikšmės čia įgauna popiežiaus Klemenso IV bulė, kurioje Mindaugas įvardijamas garbingos atminties, krikštą priėmusiu karaliumi⁶⁸⁰. Kaip ir *Šaltinio* atveju, čia matome labiau mokslinį, o ne mokslo populiarinimo požiūrį, kuriame išlaikomas ir Romos popiežiaus autoriteto veiksnys. Apibendrinama savo tekstą autorė pažymi,

⁶⁷⁵ „Kovos ties Žalgiriu 500 metų sukaktuvės“, in: *Šaltinis*, 1910, nr. 27, p. 418.

⁶⁷⁶ J. V., „Lietuva vysk. Giedraičio laikais“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 38, p. 597.

⁶⁷⁷ „Tie krivai jau buvo pristaikinę lietuvių kalbai raštą, bet tą raštą laikėsi slaptoje nuo žmonių, vartodami jį tik visokiems burtams ir susižinojimui savo tarpe, o žmonių to rašto nemokino“. Žr.: Mečislovas Davainis-Silvestraitis, *ten pat*, p. 420.

⁶⁷⁸ Konstancja Skirmuntt, „Mindaugas Lietuvos karalius“, in: *Draugija*, 1907, Nr. 5, p. 26–31.

⁶⁷⁹ *Ten pat*, 1908, Nr. 15, p. 265–282.

⁶⁸⁰ *Ten pat*, p. 281.

jog Mindaugas „šimtmečiais pranoko kitur, ir ateičiai tiesė taką“⁶⁸¹. Autorė nebuvo įprasta žurnalo bendradarbė, tačiau leidinio prielankumą jos pozicijai galima matyti ir vėliau publikuotoje recenzijoje, kur Konstancja Skirmunttė nė kiek nekritikuojama ir veikalas įvertinamas kaip „rimtai ir moksliškai parašytas“⁶⁸².

Dėl gausiai *Draugijoje* publikuotų įvairių tekstų recenzijų galima susidaryti aiškesnę požiūrį į Lietuvos pagonybės idealizavimą, tiek Vydūno dramos *Amžinoji ugnis*, tiek J. Basanavičiaus knygelės apie tai, kaip krikščionys sunaikinę lietuvių kultūrą, recenzijose pažymima, jog nėra visai aišku, kokia ta senovės lietuvių religija ir kultūra buvusi, ir jog tokiu atveju nederėtų taip menkinti krikščionybę. A. Jakštas netgi pateikia alternatyvios dramos Vydūno parašytajai vizijai, kurioje autorius būtų pralengtas lietuvių pagonybės „dailiu nupiešimu“, tačiau ir: „iškelimu eikšten neapsakomai gilaus katalikų Bažnyčios simbolizmo“⁶⁸³. Tad nesibaidant kiek pozityvesnio pagonybės nušvietimo, krikščionybė tiek pagal estetinius reikalavimus, tiek pagal tiesos kriterijus turėtų būti matoma kaip pranašesnė, o krikštas kaip Lietuvos istorijos lūžis teigiama prasme. Vėlesnis Lietuvos Viduramžių vaizdinys *Draugijoje* daugiausia pristatomas per Žalgirio mūšio minėjimo kampaniją ir prieš lenkus nukreiptus tekstus. Visuose juose išskirtinės svarbos įgyja Vytautas, su juo įprastai tapatinamas aukščiausias politinis pakilimas, Lietuvos kultūrinė nepriklausomybė⁶⁸⁴. Nors XIV–XV a. aprašymai nedaug skiriasi nuo pateiktų *Šaltinyje*, ypač kalbant apie politinę istoriją, pabrėžtinas nuolatinis karas su kryžiuočiais ir itin neigiamas Horodlės unijos vertinimas, kur pabrėžiama ne tik ydinga priklausomybė nuo Lenkijos, bet ir Lietuvos bajorų stačiatikių ir katalikų suskaldymas, užkertant kelią sėkmingai bažnytinei unijai⁶⁸⁵, *Draugijoje* gerokai daugiau dėmesio skiriama krikščionybės Lietuvoje raidai, kurią stengiamasi parodyti

⁶⁸¹ *Ten pat*, p. 282.

⁶⁸² Vincas Zaičikas, „Konstancja Skirmunt. Mindaugas (...)“, in: *Draugija*, 1908, Nr. 23, p. 290.

⁶⁸³ A. Jakštas, „Vydūnas. Amžina ugnis“, in: *Draugija*, 1913, Nr. 77–78, p. 136. Kita recenzija: [A. Jakštas] A. J., „J. Basanavičius. Iš krikščionijos santykių (...)“, in: *Draugija*, 1913, Nr. 77–78, p. 140–141.

⁶⁸⁴ Labiausiai Vytauto kultą įtvirtina tęstinė J. Gabrio publikacija: J. Gabrys, „Vytauto ir lietuvių veikmė didžiojoje karėje ir kovoje ties Griunvaldu“, in: *Draugija*, 1911, Nr. 57, p. 8–18; Nr. 58, p. 117–194; Nr. 59, p. 252–262; Nr. 60, p. 356–366; 1912, Nr. 61, p. 18–28; Nr. 62, p. 119–127; Nr. 63, p. 221–232.

⁶⁸⁵ „Oficialiai patvirtindama lenkų įneštąją, lig šiol Lietuvoje neapraktikuotą tikybą neapykantą „Gardelio unijai“ suskaldė mūsų kunigaikščius ir bajoriją į dvi priešingai dali“. Žr.: A. J., „Horodlo (Gardelio) unija“, in: *Draugija*, 1913, Nr. 81, p. 105.

kaip išlaikytą vienuolynų bent iki XV a. pabaigos⁶⁸⁶. Šiuo atžvilgiu *Draugijos* pozicija yra Viduramžių laikų požiūriu nuosaikesnė ir pozityvesnė, įtraukianti politinės ir kultūrinės istorijos aspektus.

Pozityviausiai Lietuvos Viduramžių epocha pristatoma *Vienybės* redaktoriaus Antano Alekno straipsnyje „Kaip lietuvių kitą kartą gyventa“. Jame teigiama, kad nuo pat pradžių lietuvių tautos turėjusios tautinę sąmonę, taigi suprato esančios bendros kilmės, su bendra tėvyne, kuria didžiavosi ir vertino⁶⁸⁷. Skiriasi ir visas ikivalstybinio laikotarpio aprašymas: lietuviai patraukliai pristatomi kaip taikūs žemdirbiai ir medžiotojai, su aiškia hierarchine struktūra ir teritoriniu pasidalijimu į valsčius. Faktas, kad tautiečiai neturėję miestų, palydimas pasvarstymu, jog jiems jų ir nereikėjo, nes nuo priešų buvo galima apsiginti miškuose⁶⁸⁸. Daug pozityviau vertinamas ir valstybės susikūrimas, ir Lietuvos kunigaikščiai, kurie kiek įmanoma labiau pateikiami kaip krikščioniški, neturintys neigiamų stabmeldžiams būdingų savybių: prie tokio pasakojimo pritaikomos ne tik apsikrikštijusio Mindaugo, bet ir Gedimino, Kęstučio, Algirdo ir Jogailos biografijos⁶⁸⁹. Aukščiausiu Lietuvos pakilimu laikomas Vytauto valdymas, kuris siejamas su kariniais žygiais, žinomumu Europoje, ypatingais politiniais gabumais, kultūros, ekonomikos ir religijos pakėlimu, pažymimos pastangos rusų stačiatikius paversti katalikais. A. Alekna taip pat teigia: „Lenkiją, galima sakyti, daugiau valdė Vitautas, negu Jogaila“⁶⁹⁰. Nors lietuvių valstybė niekada nepasiekė tokios politinės galybės kaip su Vytautu, tačiau autoriui neatrodo, kad visi vėlesni valdovai buvo prasti: išskirtinai pozityvaus įvertinimo sulaukia Kazimiero ir Žygimanto I valdymas⁶⁹¹. Bendra krikščioniškos kultūros ir lietuvių tautos sintezės problema sprendžiama kitaip. Krikštas nematomas kaip pavėluotas ar nevisiškai įsitvirtinęs, o nuo pradžių įsitvirtinęs kaip lietuvių tapatybės dalis: „kaip pirma lietuviai tvirtai laikėsi senoviškąjį savo tikėjimą, taip paskui apšviesti

⁶⁸⁶ Juozas Purickis, „Lenkų-lietuvių santykių istorijos lapelis“, in: *Draugija*, 1914, Nr. 93–96, p. 3–13.

⁶⁸⁷ „Visos lietuvių tautos turėjo supratimą bendros savo kilmės, todėl ir Vitautas, didysis Lietuvos kunigaikštis, rašė kryžiuočių magistrui, kad visos latvių ir prūsų žemės esančios jo tėviškė“. Žr.: Antanas Alekna, „Kaip lietuvių kitą kartą gyventa“, in: *Vienybė*, 1909, Nr. 36, p. 554.

⁶⁸⁸ *Ten pat*, p. 555.

⁶⁸⁹ *Ten pat*, Nr. 37, p. 574; Nr. 39, p. 604; Nr. 42, p. 651; Nr. 44, p. 684.

⁶⁹⁰ *Ten pat*, Nr. 46, p. 715.

⁶⁹¹ *Ten pat*, Nr. 52, p. 809–810; 1910, Nr. 4, p. 54.

nauju, geresniu, iš visos širdies jį pamylėjo ir niekuomet jau nuo jo nebeatsitraukė“⁶⁹².

Aušroje Lietuvos Viduramžių istorijos pasakojimas fragmentiškesnis, tarytum stengiamasi išgryninti esminius katalikiško pasakojimo elementus. Dėl žurnalo vėlyvo pasirodymo daugiausia šiai temai skirtų tekstų publikuota tik 1914 m. ir beveik visi jie Petro Kraujalio. Daugelyje tekstų kartojamos pirmiau apžvelgtos tendencijos: formuojamas bekompromisis Vytauto kultas kaip geriausi istoriniai laikai ir, nepaisant išorės konfliktų, katalikybė rodoma kaip priimta lietuvių savanoriškai⁶⁹³, tačiau šiame leidinyje beveik nerašoma apie Mindaugą, o lietuvių tautos ištakų klausimas visiškai atskiriamas nuo valstybės sukūrimo⁶⁹⁴. Leidinio redaktoriaus pristatytame lakoniškame visos Lietuvos istorijos apibendrinime minimos dvi svarbios datos, prieš „penkis šimtus metų su viršum“ įvykęs Lietuvos krikštas ir Liublino unijos data, matoma kaip gerojo savarankiško laikotarpio pabaiga⁶⁹⁵.

Karo metų *Tėvynės sargas* aprašomų laikotarpių požiūriu reikšmingai nesiskyrė nuo kitų katalikų savaitraščių ir žurnalų – Viduramžių aprašyme prioritetas buvo teikiamas valstybingumo raidai, idealizuojant XV a., daugiau nei anksčiau sureikšminant etnografinių Lietuvos ribų klausimą ir bandant lietuvišku paversti istorinį Vilnių, visais būdais stengtasi atsiriboti nuo Lenkijos ir Liublino unijos⁶⁹⁶. Katalikybė čia yra susipynusi su Lietuvos istorija – pabrėžiama istorinė ištikimybė Romos Katalikų Bažnyčiai, bet ir pasistengiama priminti bažnytinės unijos Lietuvoje istoriją ir aprašyti Šv. Kazimierą: Lietuvos globėją „Gedimino ir Algirdo ainį“⁶⁹⁷, pasaže apie Lietuvos bajorų reikšmę akcentuojamas atstovavimas Lietuvai Konstanco susirinkime⁶⁹⁸, o pasaže apie naujai atrastą paslaptinę karūną, kurią kiti

⁶⁹² *Ten pat*, 1909, Nr. 48, p. 746.

⁶⁹³ [Petras Kraujalis] S. Vieštautas, „Kunigaikštis Vytautas“, in: *Aušra*, 1912, Nr. 3, p. 36; [Petras Kraujalis] P. Vieštautas, „Kaip lietuviai priėmė katalikų tikėjimą?“, in: *Aušra*, 1912, Nr. 11, p. 162–163.

⁶⁹⁴ Balys Vitkus, „Iš Lietuvos istorijos: iš kur lietuviai paeina“, in: *Aušra*, 1914, Nr. 50–52, p. 627–629.

⁶⁹⁵ Petras Kraujalis, „Lietuva seniau ir dabar“, in: *Aušra*, 1914, Nr. 49, p. 613–614.

⁶⁹⁶ D. Dumbrė, „Valstybė ir tauta“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-03-23, p. 1–2; Kun. J. Staugaitis, „Nepriklausomos Lietuvos valstybės reikšmė“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-03-28, p. 3; M. Pučkoriškis, „Mūsų kalba“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-12-19, p. 4–5; J., „Valstybė ir jos atsiradimas“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-03-16, p. 3–4; D. Dumbrė, „Lietuvos ribos“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-04-25, p. 1–3.

⁶⁹⁷ L. [Liudas Gira], „Lietuvos patronas šv. Kazimieras karalaitis“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-03-05, p. 5–6.

⁶⁹⁸ L. G. [Liudas Gira], „Lietuvos bajorai“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-02-26, p. 1.

laikraščiai manė buvusią kurio nors Lietuvos kunigaikščio, keliama prielaida, kad ši priklausiusi benediktinų vienuolijos ordinui⁶⁹⁹.

XVI–XVIII a. Lietuvos istorijos aprašymai katalikų spaudoje nesudaro rimtesnės įtampos tarp leidinių, tačiau požiūris yra dvilypis dėl skirtingos politinės ir kultūrinės istorijų raidos. Viena vertus, kiekviename leidinyje nesunku rasti prieš lenkus ir Lenkiją nukreiptą pasakojimą, kuriame XVI a. patenka į nuosmukio laikotarpį politiniu ir tautiniu atžvilgiu. Pagrindinis skirtumas – tik nuosmukio pradžios data, *Šaltinyje* dažniau išryškinamas lietuvių Horodlės unijos veiksnys Lietuvos savarankiškumui prarasti, taip Vytauto mirtis yra įprasta politinio kritimo pradžia, *Vienybėje* Antano Alekno dėka iki Žygimanto Augusto valdymo laikų matoma reikšmingų politinių ir kultūrinių laimėjimų, todėl Liublino unija tampa pagrindiniu riboženkliais, po kurio Lietuva ir Lenkija tapo viena valstybe, nebebūta gerų valdovų, o Lietuvos didikai tapę lenkais, *Aušros* ir *Draugijos* tekstai sufleruoja apie tarpinį variantą tarp dviejų datų: nors išryškinamos XIV–XV a. unijų negerovės, bet valstybingumo pabaiga siejama su Liublino unijos sudarymu⁷⁰⁰. Nors šie skirtumai daugiausia sietini su Žalgirio mūšio ir Horodlės unijos minėjimais, būtent jie dalies leidinių buvo pagrindiniai tekstai, kuriuose aiškiausiai perteiktas XV a. vertinimas ir įtvirtintas politinės istorijos lūžis, galima matyti ir neproginių publikacijų pozicijas, atitinkančias čia pateiktas tendencijas⁷⁰¹. Politinės istorijos pasakojimas po

⁶⁹⁹ „Paslaptingoji karūna“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-04-25, p. 12.

⁷⁰⁰ Dalis charakteringusių skirtumų tarp leidinių parodančių citatų: „Žalgirio mūšis, kaip buvo pereitame „Šaltinio“ numeryje rašyta, padavė lietuvių į lenkų rankas per Gorodlo uniją, padarytą į trejus metus po mūšio. Lietuva nustojo savystovumo, nustojo podraug ir senosios didybės“. Žr.: „Dėlei Žalgirio sukaktuvių“, in: *Šaltinis*, 1910, Nr. 28, p. 434; „1569 metais tas suvienijimas paliko dar labiaus sustiprintas: abu tuodu kraštu susiliejo į vieną valstybę (...) Lietuvos didikai, tankiai susivažiuodami su lenkais tartis seimuose ir kitus reikalus su jais turėdami, turėjo išmukti lenkiškai, o paskui pradėjo ir namie šnekėti lenkiškai“, Žr.: [Aleksa, Antanas] A. Kurietis, „Lietuvos lenkai“, in: *Vienybė*, 1908, Nr. 3, p. 35. „Ir tik 1569 m. lietuviai įvarginti kare su Maskva nenoromis suėjo į seniai jau lenkų pageidaujama, pragaištingą Lietuvai Liublino uniją, kurios sąlygose sutilpo ir Gardelio unijos turinys“. Žr.: K. Prapuolenis, „Penktojo šimtmečio Gardelio unijos sukaktuvės (1413–1913)“, in: *Draugija*, 1912, Nr. 70, p. 130. „Prieš penkis šimtus metų su viršum Lietuvos karalius Juogėla apsivedė su Lenkijos karaliene Jadvyga ir Lietuvą suvienijo su Lenkija. Tiesa, dar 283 metus lig 1569 metų Lietuvą valdė skyrium nuo Lenkijos didieji kunigaikščiai“. Žr.: Petras Kraujalis, „Lietuva seniau ir dabar“, in: *Aušra*, 1914, Nr. 49, p. 613.

⁷⁰¹ Pavyzdžiui, M. D. Silvestraičio tekstai dar iš *Lietuvių laikraščio* atsineša Jogailos kaip didžiausio Lietuvos priešo pasakojimą: Mečislovas Davainis-Silvestraitis, „Lietuvybės nupuolimas ir prisikėlimas“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 27, p. 420–423.

Vytauto mirties katalikų spaudoje ne tik nerodo rimtesnės leidinių tarpusavio įtampos, bet ir neleidžia griežčiau šio pasakojimo atskirti nuo demokratų ar tautininkų.

Unikalesnės yra spaudoje aptinkamos krikščionybės, kultūros ir socialinės istorijos Lietuvoje. Krikščionybės raidoje daugiausiai dėmesio dėl anuomet minėto jubiliejaus skiriama Merkelio Giedraičio asmenybei ir jo reikšmei. Vyskupo reikšmė matoma platesnėje protestantizmo sklaidos perspektyvoje. Nuo 1520 metų prasidėjusi liuteronizmo ir kalvinizmo sklaida pristatoma kaip religinės kovos ir katalikybės nuosmukio metas, protestantizmas matomas kaip *klaidingo tikėjimo liga*, tad kova su juo yra būtina ir reikšminga. Tačiau šalia to matomas ir XVI a. viduryje prasidėjęs ir su M. Giedraičio asmenybe galutinai įvykęs katalikybės apgynimas ir jo pergalė⁷⁰². M. Giedraitis tampa ir epochos, kuomet tikrai įsitvirtina religija Lietuvoje, simboliu⁷⁰³. Anot vienos iš minėtų interpretacijų, dėl prasidėjusio lenkinimo krikštas buvęs nepilnas ir tik XVI amžiuje, dėka vyskupo patriotizmo, jo inicijuoto geresnio klierikų ugdymo ir rūpinimosi lietuvių kalba katalikybė Lietuvoje visiškai atgijusi ir buvo parodyta, „kokiais keliais reikia kitoms kartoms eiti“⁷⁰⁴. Šitaip XVI a. pabaiga katalikų spaudoje, nors tai ir nesuderinama su liūdna laikoma politine situacija, tampa katalikybės pakilimo atitikmeniu⁷⁰⁵. Krikščionybės pakilimas jungiamas su kultūriniu pakilimu ir tekstų lietuvių kalba atsiradimu, o kartu nuo M. Giedraičio plėtojama idėja apie atskirą patriotišką lietuvybei ištikimą dvasininkijos dalį⁷⁰⁶. Net ir M. Davainis-Silvestraitis, anksčiau pateiktai kritiškai krivių kultūrai priešpriešina būtent šios epochos lietuviškos raštijos pradininkus,

⁷⁰² A. Dambrauskas [Jakštas], „Pradžia ir išsivystimas protestantizmo Lietuvoje XVI amž.“, in: *Draugija*, 1909, Nr. 28, p. 352–380.

⁷⁰³ „Taip vyskupas Giedraitis per 33 metus valdydamas Žemaičių vyskupystę, atgaivino joje susilpnėjusį katalikų tikėjimą ir daug padarė savo vyskupystės žmonių apšvietimui“. Žr.: [Antanas Alekna] A. Kurietis, „Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis“, in: *Vienybė*, 1909, Nr. 18, p. 268.

⁷⁰⁴ J. V., „Lietuva vysk. Giedraičio laikais“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 38, p. 598.

⁷⁰⁵ Čia pateikiame tik būdingiausius pavyzdžius *Draugijoje*, *Vienybėje* ir *Šaltinyje*, o *Aušra* pradėta leisti po jubiliejaus, nuo 1911 m., todėl vyskupui skirtų publikacijų nepavyko aptikti. Tačiau tai neleistų samprotauti, kad šiame Vilniaus leidinyje M. Giedraitis būtų kaip nors sąmoningai menkinamas.

⁷⁰⁶ Antanas Alekna, „Kaip lietuvių kitą kartą gyventa“, in: *Vienybė*, 1911, Nr. 19, p. 293.

ties palaikančius ryšius su liaudimi, tiek platinančius naują krikščionišką tikėjimą⁷⁰⁷.

Artimesnis politinei istorijai gali pasirodyti socioekonominės istorijos vaizdinys aptariamam laikotarpiui. Pagrindinis tuomet keltas klausimas buvo baudžiavos pradžia, į jį įvairūs autoriai atsakinėdavo labai panašiai⁷⁰⁸ – baudžiava Lietuvoje, tokia, kokia ji buvo panaikinta 1861 metais, atėjusi iš lenkų, ją pradėjo įtvirtinti karalius Kazimieras, tačiau tikruoju kaltininku reikia laikyti Žygimantą Augustą. Nors pripažįstama, kad ir iki Liublino unijos būta gana problemų, bet tik XVI a.: „valstiečių gyvenimas pakrypsta blogojon pusėn“⁷⁰⁹. Dėl baudžiavos įvedimo interpretacijos, kaip pažymima historiografijoje, tautininkų ir katalikų konfliktuota su Augustinu Janulaičiu, šis gynė priešingą čia išsakomai nuomonę poziciją, jog baudžiavą įvedė ne lenkų ponai XVI a., o privatūs valstiečiai baudžiauninkais paversti anksčiau⁷¹⁰. Aktyvus priešinimasis pastarajai pozicijai rodo, jog ši istorinė idėja buvo svarbi Lietuvos istorijos pasakojimo dalis.

Visuotinės istorijos kontekste Naujieji laikai katalikų matomi kaip nuosmukis nuo religingųjų Viduramžių⁷¹¹. Iš pažiūros didžiausias pokytis įvyko tik XVIII a. pabaigoje, su šia epocha siejamas tokių šalių kaip Prancūzija katalikų tikėjimo nuosmukis⁷¹², ir išnaudotojiškos nekrikščioniškos kapitalistinės santvarkos įsivyravimas⁷¹³. Tačiau dar 1907 m. išspausdintoje Simono Šultės studijoje rašoma, kad jau nuo XVI a.:

⁷⁰⁷ „Tokių gi vyrų, kurie lietuvišką kalbą pakėlė, kaip to: Daukša (...) Duonelaitis“. Žr.: Mečislovas Davainis-Silvestraitis, „Lietuvybės nupuolimas ir prisikėlimas“, *ten pat*, p. 423.

⁷⁰⁸ [Kazimieras Prapuolenis] Kun. Apysenis, „Prie išrišimo agrariškojo klausimo Lietuvoje“, in: *Šaltinis*, 1906, Nr. 13, p. 199–201; [Aleksna, Antanas] A. Kurietis, „Valstiečių baudžiava Lietuvoje“, in: *Vienybė*, 1911, Nr. 6, p. 84–86.

⁷⁰⁹ [Aleksna, Antanas] A. Kurietis, *ten pat*, p. 85.

⁷¹⁰ JURGINIS, Juozas, „Lietuvių mokslo draugija“, in: *Iš lietuvių kultūros istorijos. Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, 1975, p. 80.

⁷¹¹ Žinoma, pasitaiko ir išimčių: kaip ir kituose lietuvių leidiniuose Rusijos šventas Romanovų jubiliejus, pateikia chaoso įveikimo XVII a. pradžioje pasakojimą, kurioje pergalingas Romanovų atėjimas į valdžią parodomas kaip taikos ir stabilumo garantas. Žr.: „Romanovų jubiliejus“, in: *Vienybė*, 1913, Nr. 8, p. 116–117.

⁷¹² „Nuo prancūzų didesnės revoliucijos, kuris prasidėjo 1789 m., Prancūzijos mokyklos buvo vedamos pakraipoje priešingoje katalikų tikėjimui. Katalikų vaikai jose besimokydami pamedavo savo tikėjimą ir virsdavo jose į netikėlius“. Žr.: Jonas Totoraitis, „Kaip prancūzai katalikai kovojo už mokyklą 19-tame šimt.“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 44, p. 692.

⁷¹³ „Šiandie kapitalizmas yra aprėktas visoje pasaulėje. Kad jis yra beširdis ir išnaudoja neteisingai silpnesnius, tai tikra tiesa“. Žr.: [Antanas Maliauskis] D-ras A. Maliauskis, „Žydai“, in: *Draugija*, 1914, Nr. 87, p. 193.

„įsiskverbė rymiečių teisės įtekmė ir Europa pradėjo grįžti prie Rymo ciesorių laikų“⁷¹⁴. Taip Viduramžiai pateikiami kaip esantys tarp dviejų panašių laikotarpių – stabmeldystės ir renesanso, o XVI–XVIII a. pristatomas kaip tikybinės ir ekonominės suirutės laikotarpis. „Čia apsireiškė didis pasipriešinimas katalikybei ir gal būt dar baisesnis pasistengimas atsiskirti nuo katalikų.“⁷¹⁵ Šis atsiskyrimas, anot S. Šultės, buvo įgyvendintas daugelyje sekuliarių filosofinių sistemų ir protestantizmo įtaką patyrusios turtinė nelygybė skatinančios ekonomikos idėjų. Šiuo atžvilgiu grįžimas *prie ciesorių laikų* prasidėjo nuo pat Viduramžių pabaigos, o didžiausių griūvančios Romos imperijos problemų grįžimas per Prancūzijos revoliuciją, buvo net trijų amžių visuomenės elito, paklydusio ir nusišukusio nuo Dievo mąstymo, pasekmė. Šitoks požiūris, nors labiausiai išreikštas tik *Draugijoje*, yra svarbus katalikų visuminio požiūrio į istoriją pavyzdys. Demokratų spaudoje daug prieštaraimų tarp visuotinės ir Lietuvos istorijos, o evoliucijos teorija grįstas pasaulėvaizdis sunkiai suderinamas su Viduramžių laikų išaukštinimu. O katalikų spaudoje, kaip ir socialdemokratų, matomas integralus visos istorijos supratimas, kur Vakarų pasaulio religinis klestėjimas yra ir pergalingo Lietuvos krikšto bei didžiausių kultinių valdovų laikas, o religinis ir socioekonominis nuosmukis sutampa su lietuvių nutautinimu ir valstybės praradimu.

XIX a. Lietuvoje katalikų spaudoje turi pagrindinius ir kitoje spaudoje aptiktus elementus – daugiausia orientuojamasi į spaudos draudimo laikotarpį ir baudžios panaikinimą, o lietuvių tautinis atgimimas dažniausiai siejamas su *Aušros* ir kitos nelegalios spaudos leidinių pasirodymu. Tačiau galima matyti ir savitų bruožų: pirma, katalikai daugiau nei kairiosios partijos deda pastangų atsiriboti nuo XIX a. I pusės įvykių ir bent kiek pozityvaus jų vertinimo; antra, Romos Katalikų Bažnyčios veiksnys integruojamas į visą tautinį atgimimą, reikšmingomis figūromis paverčiant M. Valančių, A. Baranauską ir kitus kunigus bei katalikų periodinę spaudą.

XIX a. pradžia, nors katalikų spaudoje yra santykinai skurdžiai atskleistas istorinis laikotarpis, kone visuotinai tapatinama su lietuvių tautos miegu ir apibūdinama kaip abstrakti niūri nuosmukio dalis: „apverktinas ir tamsumoje

⁷¹⁴ [Simonas Šultė] Kun. S. Š-tė, „Bažnyčia ir įvairios politiškios ekonomijos teorijos. Historiški Tyrinėjimai V. Viduraniai amžiai“, in: *Draugija*, 1907, Nr. 10, p. 168.

⁷¹⁵ [Simonas Šultė] Kun. S. Š-tė, „Bažnyčia ir įvairios politiškios ekonomijos teorijos. Historiški Tyrinėjimai. VII. Tikybinė ir ekonomiškoji suirutė XVI, XVII ir XVIII amžiuose“, in: *Draugija*, 1908, Nr. 14, p. 185.

skęstantis mūsų tėvynės padėjimas“⁷¹⁶. Su lietuviais tuomet visai nesiskaityta, Rusijos valdžia lietuvius visai ignoravusi ir tapatinusi su lenkais⁷¹⁷, o pastarieji – kaip tik XIX a. pradėjo intensyviai lenkinti Lietuvoje gyvenusius miestiečius ir valstiečius⁷¹⁸. Net ir Suvalkų gubernijoje anksčiau panaikinta baudžiava atvedė prie augančios turtinės nelygybės ir žmonių pavertimo bežemiais, o ne laisvės⁷¹⁹. Neigiamą požiūrį į epochą atskleidžia ir *Draugijoje* spausdintos istorinių publikacijų recenzijos. Augustino Janulaičio tekstas apie Emiliją Pliaterytę⁷²⁰ autoriaus kritikuojamas, nes jame teigiama, kad 1831 m. sukilimas buvo pamokantis, A. Jakštui, atvirkščiai, atrodo, kad nei iš sukilimo, nei iš jo dalyvių nieko vertingo išmokti negalima, todėl nėra prasmės apie juos ir rašyti. Kitoje šį laikotarpį vaizduojančios Gabrieliaus Landsbergio dramos apie Tada Blindą recenzijoje dar griežčiau sakoma: „Kad baudžiavos laikai neapsakomai buvo sunkūs Lietuvos valstiečiams, apie tai dviejų nuomonių būti negali.“⁷²¹ Tačiau ir garsiojo sviesto lygintojo vaizdavimas pateikiamas kaip ydingas, nes idealizuoja plėšiko, nusikaltėlio gyvenimą. Nors leidinyje vertinama poeto kūryba, bet pozityvios biografijos nenusipelno ir A. Mickevičius, jam skirta knyga kritikuojama dėl perdėto šios asmenybės idealizavimo⁷²², paverčiant jį socialistu ir revoliucionieriumi, pašaipiai primenamas nuolankus poeto įsiteikinėjimas Napoleonui III.

Nuo kairiųjų leidinių skiriasi ir katalikų spaudoje pastebimas baudžiavos panaikinimo siužetas. Anksčiau aptartos pasaulėžiūros daugiausia dėmesio skiria vėlyvam panaikinimo faktui paaiškinti ir dviprasmiškai nušviečiamos įvykio pasekmės ir aplinkybės, o katalikų tekstai, kaip jau parodyta, dažniau dėmesį permeta į senesnius baudžiavos įvedimo metus ir kategoriškai dėl visų negerovių kaltina lenkus. Panaši nuostata išlieka ir po baudžiavos

⁷¹⁶ [Antanas Dailidė] A. Jaunutis, „Lietuvoje pirmiau ir dabar...“, in: *Šaltinis*, 1910, Nr. 21, p. 323.

⁷¹⁷ Jonas Totoraitis, „Spaudos atgavimas“, in: *Šaltinis*, 1914, Nr. 18, p. 279.

⁷¹⁸ „Ypatingai išgalėjo lenkystė Lietuvoje devynioliktoje šimtmečioje, kilstant miestams, kur atsirado pabirkai. Sodžiai gyventojai suplūdo į miestus“. Žr.: [Aleksa, Antanas] A. Kurietis, „Lietuvos lenkai“, in: *Vienybė*, 1908, Nr. 3, p. 35.

⁷¹⁹ „[Po Napoleono kodekso įsitvirtinimo] daug lietuviškų kaimų išvertus bajoriją pristatė Suvalkų Lietuvoje nemaža dvarų-palivarkų, o žmonės paliko bernais arba bežemiais kumečiais“. Žr.: [Kazimieras Prapuolenis] Kun. Apysenis, „Prie išrišimo agrariškojo klausimo Lietuvoje“, in: *Šaltinis*, 1906, Nr. 13, p. 200.

⁷²⁰ [A. Jakštas] Kun. A. D. „A. Janulaitis Emilija Pliaterytė“, in: *Draugija*, 1908, Nr. 20, p. 459–460.

⁷²¹ Vincas Zaičikas, „I Žemklanis. Blinda“, in: *Draugija*, 1908, Nr. 22, p. 192.

⁷²² J.P., „A. J. Dambaras, Adomas Mickevychia (jo gyveniams raštai ir darbai)“, in: *Draugija*, 1910, Nr. 41, p. 77–78.

panaikinimo ir sukilimų: nors spaudos draudimo įvedimas ne kartą vadinamas didžiausia nelaime Lietuvai⁷²³, M. Muravjovas ir Rusijos valdžia teisinama kaip norėjusi gero lietuviams⁷²⁴. Pats baudžios panaikinimo faktas matomas kaip bekompromisiškai geras dalykas, išlaisvinęs lietuvius, o kapitalizmo kritika paprastai nėra tautinio pasakojimo dalis.

Katalikų tautinio atgimimo variantas aptariamam laikotarpiu dažniausiai pristatomas gana fragmentiškai ir labiausiai išplėtojamas 1914 m., minint spaudos draudimo panaikinimo 10 metų, pateikiamas pasakojimas, įprastai pradedamas nuo M. Valančiaus kaip pirmojo kovotojo už lietuvių kalbos ir rašto išsaugojimą⁷²⁵, parodomas ir katalikų srovės XIX–XX a. kaip vienintelės teisingai plėtojusios tautinį atgimimą vaizdinys. *Aušroje* išreiškiamas priešiškus *Varpui* ir *Ūkininkui*, teigiama, kad šie: „erzindami rusų valdžią, revoliucijoniškais išsišokimais (...) tik paaštrino lietuviškųjų knygų persekiojimą“⁷²⁶. Šalia įrodinėjama lietuvių katalikų reikšmė knygų platinant, pažymima, jog Vilniaus be kunigų lietuviškos knygos visai nebūtų pasiekusios. *Vienybėje* detaliau pristatoma paskutinio dešimtmečio katalikų periodika, neigiamai atsiliepiant apie kairesnę žiniasklaidą⁷²⁷. Svarbu nepamiršti, kad, kaip matėme kiekybinėje apžvalgoje, net 50 proc. visų aprašytų asmenybių katalikų spaudoje buvo kunigai ir dvasininkai, o iš jų dauguma – XIX a. lietuviai, pristatant šiuos asmenis nevengta pabrėžti jų atsidavimo lietuvybei, o užbaigiant nekrologą pasakyti: „Nelemta jam buvo sulaukti šviesesnės Bažnyčios ir Lietuvai galdynės, kurios taip troško.“⁷²⁸

⁷²³ Petras Kraujalis, „Dešims metų“, in: *Aušra*, 1914, Nr. 15, p. 190; K. Prapuolenis, „Pirmutinės 10-ties metų spaudos atgavimo sukaktuvės“, in: *Šaltinis*, 1914, Nr. 18, p. 273–279.

⁷²⁴ Aiškiausiai tokia pozicija demonstruojama K. Prapuolenio tekste spaudos atgavimui paminėti. Rašoma: „Muravjovo, nedraudžiant vartoti lietuviškų knygų lotynų raidėmis, tiksliai sumanyta įvesti rusų rašybą į lietuvių elementorius ir maldaknyges, kad pašalinus lenkų intaką Lietuvos liaudies mokyklose (...) Muravjovo pradėta vietoj lenkiškų, steigti rusų mokyklas ir sumanyta įvesti į jas šale rusų dar lietuvių kalbą“. Žr.: K. Prapuolenis, „Pirmutinės 10-ties metų spaudos atgavimo sukaktuvės“, in: *Šaltinis*, 1914, Nr. 18, p. 273.

⁷²⁵ K. Prapuolenis, „Pirmutinės 10-ties metų spaudos atgavimo sukaktuvės“, in: *Šaltinis*, 1914, Nr. 18, p. 275; Petras Kraujalis, „Dešims metų“, in: *Aušra*, 1914, Nr. 15, p. 190. Ankstesne išimtimi galima laikyti spaudos draudimo panaikinimo minėjimą *Šaltinyje* 1907 m., kur rašoma: „Jeigu kalbame apie Lietuvos atgijimą, pirmučiausia be abejo, turime priminti garsų Žemaičių vyskupą Motiejų Valančių“. Žr.: „Mūsų paveikslai. Lietuvos atgaivintojai“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 19, p. 304.

⁷²⁶ Petras Kraujalis, „Dešims metų“, in: *Aušra*, 1914, bal. 24, p. 191.

⁷²⁷ Antanas Alekna, „Lietuvių spauda 1904–1914 m.“, in: *Vienybė*, 1914, Nr. 17, p. 259–260.

⁷²⁸ K. P. K., „Kun. Silvestras Gimžauskas“, in: *Aušra*, 1912, Nr. 8, p. 114.

Šiuo požiūriu tautinio atgimimo kaip kunigų dominuojamo lauko įvaizdis, nepaisant to, kad tikrai nebuvo ignoruojamas nei Vincas Kudirka ar Petras Vileišis, yra itin ryškus.

Visuotinės istorijos kontekste XIX–XX a. vis dar yra akivaizdus socioekonomikos, moralės ir tikėjimo nuosmukis, o visuomeniniai socialistų ir moterų judėjimai vykdė teroristinius aktus ir aktyviai šmeižia bažnyčią⁷²⁹, tačiau katalikų skaičiaus augimas pasaulyje⁷³⁰, išaugęs pamaldumas naujoms šventoms vietoms⁷³¹ ir Vokietijos katalikų pergalė kultūrų kovoje⁷³² rodo, jog ne tik, kad ne viskas buvo prarasta, bet matomos aiškos religijos atsigavimo perspektyvos, kurios gali sutapti ir su nacionalizmo iškilimu.

Katalikų spaudoje istorinio pasakojimo epicentras yra Viduramžių epochoje: Lietuvos istorijos kertiniai įvykiai – valstybės sukūrimas, krikštas ir Vytauto Didžiojo bei Merkelio Giedraičio epocha – yra dabarčiai tik siektini, bet iki galo neįvykdomi aukso amžiaus vaizdiniai, rodantys savitą tautiškumo ir katalikiškumo suklestėjimą, o dar ryškiau toks požiūris matomas visuotinėje istorijoje, kur Viduramžiai tampa krikščioniškai tvarkomo pasaulio sinonimu. Nors katalikų spaudoje, be krikščionybės istorijos aspektų, nedaug tėra visai unikalių, kitur neaptinkamų istorinių faktų ar įvykių aprašymų, čia matomas unikalus daugelio iš jų perinterpretavimas, pritaikant juos savo pasaulėžiūrai.

2.4.3. Tarp kunigaikščių ir dvasininkų

Asmenybės tik iš dalies formavo istoriją socialdemokratų spaudoje, sudėtingesni už paskiro individo veiksmus parodyti ir demokratų evoliuciniai procesai, o katalikų srovės publikacijose istorija daugiausiai pasakojama per asmenybes – konkretus laikotarpis paprastai matomas ne kaip sociokultūrinių procesų visuma, o kaip konkreta asmens laikai, ir paskiro žmogaus įtaka istoriniams procesams yra didelė. Katalikų spaudoje 1904–1914 m. ryškiausios buvo aprašomos dvi heroizuojamų istorinių veikėjų grupės: tai Lietuvos kunigaikščiai, Katalikų Bažnyčios dvasininkai ir

⁷²⁹ „Sufražisčių darbai“, in: *Aušra*, 1913, Nr. 9, p. 144.

⁷³⁰ „Katalikystė pasaulyje“, in: *Šaltinis*, 1912, Nr. 10, p. 158; Nr. 11, p. 174–175.

⁷³¹ „Mūsų paveikslai. Liurdo Švenčiausioji Panelė“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 29, p. 464; J. G., „Palaiminta Joanna s'Ark“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 16, p. 243–244.

⁷³² Jonas Totoraitis, „Kaip prancūzai katalikai kovojo už mokyklą 19-tame šmt.“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 44, p. 695

šventieji. Nors dalis aptariamų herojų aptinkama ir kitos periodikos leidiniuose, pažymėtinos specifinės katalikų herojų aprašymo tendencijos.

Kunigaikščiams itin akivaizdus tampa pamaldumo ir kultūros kėlimo reikalavimas. Nors ir kitų pasaulėžiūrų spaudoje Gediminas nuolatos sietas su Vilniaus įkūrimu, o Vytautas – prekybos skatinimu, įprastai pakankamos sąlygos kunigaikščiui būti laikomam herojumi buvo sėkminga užsienio politika ir savitas tautiškumo deklaravimas. Katalikų spaudoje arba įprasti valdovai kiek nuvertinami, nes charakteryje sunku aptikti doro krikščionio bruožus, o kultūros aspektu pasiekta nedaug, arba prie jų pridedamos reikalingos savybės. Geras pavyzdys yra Mindaugas, kurio dvi vaizdavimo tradicijas matome *Vienybėje* ir *Šaltinyje*. J. Totoraičio Mindaugas tampa egoistišku kraugeriu valdovu, be valstybės suvienijimo, daugiau kenkusių žmonijai⁷³³, A. Alekno – dievobaimingu kataliku, kuriuo pasinaudojo priešai⁷³⁴. Toks herojų aprašymas iš dalies nulemia, kad katalikų leidiniuose yra kiek mažiau Kęstučio, Algirdo ir Gedimino kulto, nei anksčiau aprašytuose *Lietuvių laikraštyje* ar *Vilniaus žiniose*. Nors jie kaip ypatingi herojai sėkmingai pavaizduoti Maironio ir juo sekančio A. Alekno tekstuose⁷³⁵, aptariamam laikotarpiu nebuvo švenčiami jų jubiliejai, katalikų spaudai mažai rūpėjo Vilniaus Gedimino pilies gelbėjimo akcija, be to, šios biografijos nebuvo susijusios su reikšmingiausiu katalikams Viduramžių laikų įvykiu – Lietuvos krikštu.

⁷³³ „Vienijo Mindaugas lietuvius po savo valdžia kraugėrišku būdu. Išmušė pirmiausiai savo gimines ir pasisavino jų kunigaikštijas, o paskui privertė klausyti savęs ir kitus kunigaikščius“. Arba: „Mindaugas, kuris buvo priėmęs krikščionišką tikėjimą tik dėlto, kad neturėjo kitokio išėjimo iš sunkaus padėjimo ir kad tokiu būdu norėjo padidinti tik savo galybę ir valdžią“. Žr.: Jonas Totoraitis, „Lietuvos istorijos pradžia“, in: *Šaltinis*, 1906, Nr. 5, p. 74; Nr. 19, p. 295.

⁷³⁴ „ne tiek geras kareivis, kiek gudrus politikas (...) buk Mindaugas atsižadėjęs krikščionių tikėjimo ir vėl sugrįžęs į pagonystę. Bet tikriaus galima sakyti, kad ir atsisitraukdamas nuo vokiečių Mindaugas paliko krikščionimi“. Žr.: Antanas Alekna, „Kaip lietuvių kitą kartą gyventa“, in: *Vienybė*, 1909, Nr. 37, p. 574.

⁷³⁵ Antanas Alekna išaukština visus Viduramžių laikų Lietuvos kunigaikščius ir atranda krikščioniškus asmenybių bruožus: Mindaugas pateikiamas ne tik kaip puikus strategas, bet ir tikras krikščionis tik išoriškai atsisakęs tikėjimo dėl kryžiuočių puldinėjimų, tačiau širdyje likęs dievobaimingas, Gediminas nepriėmė krikščionybės tik dėl kryžiuočių puldinėjimo, tačiau buvo artimas krikščioniškai etikai: plėtojo miestietišką kultūrą, kvietėsi taikius užsienio šalių gyventojus, steigė špitoles. Algirdo ir Kęstučio asmenybių aprašymuose nesistengiama parodyti jų per religijos prizmę, tačiau privalumais šalia karinių pergalių ir valstybės teritorijos praplėtimo tampa ištikimybė savo papročiams ir tikėjimui bei savo krašto meilė. Žr.: *Ten pat*, Nr. 37, p. 574; Nr. 39, p. 604; Nr. 42, p. 651; Nr. 44, p. 684.

Prieštaringsiausiai vertinamas spaudoje buvo Jogaila. Katalikai yra priversti pripažinti, kad būtent jis apkrikštijo Lietuvą, tačiau dažnai dėl lenkiškumo renkamosi Jogailos asmeniu iliustruoti, kodėl krikštas buvęs nesėkmingas arba kodėl lietuviai buvo pavergti baudžios⁷³⁶. Antanas Alekna teigia: „Kaip Lietuvos Apaštalas, užsipelnė jisai lietuvių istorijoje amžiną atmintį.“⁷³⁷ *Vienybėje* dar bent trijuose straipsniuose plėtojama mintis, jog Jogaila yra vienas iš labiausiai gerbtinų Lietuvos istorijos veikėjų, nusileidžiančių tik Vytautui, jo nuopelnai liečia visą lietuvių tautos esybę: „įvesdamas Lietuvon katalikų tikėjimą, [jis] padėjo pamatus dvysios lietuvių tautos tvirtybės“⁷³⁸. Toks palankus požiūris į visuotinai išdaviku vadintą valdovą buvo išimtinis ir, tikėtina, susijęs su noru išaukštinti krikšto faktą⁷³⁹, nors didesnių konfliktų pačioje katalikų spaudoje buvo išvengta, daugiau tokių pozityvių vertinimų Jogaila beveik nesulaukė⁷⁴⁰.

Mažiausiai katalikų spauda nuo kitų leidinių skiriasi Vytauto kultu: reiškia mintis, jog Vytauto valdymas yra didžiausias istorinis pakilimas. *Draugijoje* išspausdintas katalikų srovei nepriklausiusio Juozo Gabrio straipsnis apie Vytautą kalba pagrįste apie politinę istoriją ir piešia klišinį drąsaus ir gero stratego portretą⁷⁴¹. Tik *Vienybėje* ir *Aušroje* herojaus apibūdinimas kiek išsamesnis, labiau suderinamas su religinio autoriteto siekais: Vytautas ne tik geras politikas, laimėjęs daug reikalingų mūšių ir

⁷³⁶ „Prispausti aplinkybėmis lenkai griebėsi Lietuvos ir susirišę su Jagaila davė priežastį įvedimui ir pas mus baudžios“. Žr.: [Kazimieras Prapuolenis] Kun. Apysenis, „Prie išrišimo agrariškojo klausimo Lietuvoje“, in: Šaltinis, 1906, Nr. 13, p. 199; „Pirm penkių šimtų metų, jau prie Didžiojo Kunigaikščio Jogailos, kada jisai (...) suvienijo Lietuvą su Lenkiją ir savo lietuvius apkrikštijo, įėjo į Lietuvą lenkų kunigija, kuri nemokėdama lietuviškai, platino Dievo žodį lenkiškai“. Žr.: Mečislovas Davainis-Silvestraitis, „Lietuvybės nupuolimas ir prisikėlimas“, in: Šaltinis, 1907, Nr. 27, p. 421.

⁷³⁷ *Ten pat*, Nr. 44, p. 685.

⁷³⁸ [Alekna, Antanas] A. Kurietis, „Didysis Lietuvos kunigaikštis Vytautas“, in: *Vienybė*, 1907, Nr. 4, p. 52.

⁷³⁹ NIKŽENTAITIS, Alvydas, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, 2002, p. 84–95.

⁷⁴⁰ Tiesa, galima kalbėti apie santykinai neutralų vertinimą (žinoma, nevadinant kunigaikščio nei apaštalu nei kitais ryškiais teigiamais epitetais), tačiau šalia tokio aprašymo būtinai pateikiamas ir Jogailą pranokęs Vytautas. Žr.: P. Vieštautas, „Kaip lietuviai priėmė katalikų tikėjimą?“, in: *Aušra*, 1912, Nr. 11, p. 162–163.

⁷⁴¹ J. Gabrys, „Vytauto ir lietuvių veikmė didžiojoje karėje ir kovoje ties Griunvaldu“, in: *Draugija*, 1911, Nr. 57, p. 8–18; Nr. 58, p. 117–194; Nr. 59, p. 252–262; Nr. 60, p. 356–366; 1912, Nr. 61, p. 18–28; Nr. 62, p. 119–127; Nr. 63, p. 221–232.

garsus visoje Europoje, bet prisidėjo prie katalikybės įvedimo, statė bažnyčias, tiesė kelius, rūpinosi mokslu ir prekyba⁷⁴². Nepaisant šių skirtumų, galima pritarti Žalgirio mūšio atminties tyrėjams ir kalbėti apie mūšiui ir Vytauto figūrai „suteiktas identiškas reikšmes“⁷⁴³. Nors nuo pasaulėžiūrų priklausė aprašymo epitetai, vienintelėje socialdemokratų spaudoje Vytauto laikai visai nebuvo matomi kaip reikšmingiausias Lietuvos istorijos Viduramžiais pakilimas.

Katalikų dvasininkų ir šventųjų aprašymai yra dažniausiai aptinkama istorinių herojų grupė. Lietuvos istorijoje anksčiausiai į šią grupę papuola šv. Kazimieras. Lietuvos globėjas kartkartėmis primenamas Šv. Kazimiero draugijos iniciatyva leistoje *Vienybėje* ir vėliau *Aušroje*. Abu leidiniai asmenybę bent po kartą išaukština, tačiau skirtingais būdais. A. Alekna savo straipsnį skiria Jogailai ir šv. Kazimierui kartu aprašyti; straipsnyje supainioja Kazimierą Jogailaitį su šv. Kazimieru, teigdamas, jog pastarasis buvo Jogailos sūnus. Šv. Kazimieras įvertinamas visų pirma kaip dalis Jogailos dovanų Lietuvai, Jogaila kaip apaštalas duoda naują religiją, bet ir sektiną tikėjimo pavyzdį – šventąjį. Kartu būtent per šv. Kazimierą matomas dabartinio lietuvių ryšys su senąja krikščioniškąja Lietuvos istorija: „tebešviečia mums skaisčios šv. Kazimiero dorybės, jo tvirto tikėjimo pavyzdys tebeगाivina ir mumyse krikščionišką dorą“⁷⁴⁴. P. Kraujalis *Aušroje* ištaiso giminystės klaidas ir visai nekalba apie Jogailos reikšmę, tačiau išskirtinis religingumo pavyzdys rodomas kaip ne tik nepraradęs aktualumo, bet ir siektinas ateityje, mat būtent šv. Kazimieras turi parodyti tikrą kelią

⁷⁴² „Vytautas pergalėjęs visur Lietuvos priešus, rūpinosi apšviesti savo kraštą, apgerinti gyventojų būvį. tam tikslui kvietė Lietuvon iš Prūsų ir kitų kraštų mokytus vyrus, amatininkus, statė bažnyčias, taisė kelius, užvedė gerą tvarką visoje savo viešpatystėje“. Žr.: *Ten pat*, p. 53–54; „Gyveno ir valdė Lietuvą tuo metu, kai lietuviai priėmė katalikų tikėjimą (...) savo narsumu atsižymėjo Vytautas (...) dar labai daug gero padarė. Statė bažnyčias, klioštorius, taisė kelius, rūpinosi kad Lietuva taptų turtingesnė. Mokslą mėgo; mokėjęs susikalbėti rusiškai, lenkiškai, vokiškai ir motyniškai užvis labiau mylėjęs savo prigimtą lietuvišką kalbą (...) Savo visu gyvenimu kunigiakštis Vytautas tartum visiems lietuviams sako ir dabar: mylėkit Lietuvos kraštą, kurį mes savo krauju gynėme, mylėkit savo kalbą, būkite drąsiais lietuviais“. Žr.: [Petras Kraujalis] S. Vieštautas,, „Kunigaikštis Vytautas“, in: *Aušra*, 1912, Nr. 3, p. 36.

⁷⁴³ MACIULIS, Dangiras, PETRAUSKAS, Rimvydas, STALIŪNAS, Darius, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, 2012, p. 57.

⁷⁴⁴ [Antanas Alekna] A. Kurietis, „Jogaila ir šv. Kazimieras“, in: *Vienybė*, 1907, Nr. 2, p. 22.

atgimusiai Lietuvai⁷⁴⁵. Nepaisant tokių reikšmės pabrėžimų, Lietuvos globėjas yra šiuo metu itin retai aptinkamas periodinėje spaudoje, jo vardas beveik niekada neišnyra Lietuvos istorijos atpasakojimuose, matomos tik čia parodytos pavienės pastangos jį suaktualinti.

Atvirkščiai, Merkelis Giedraitis periodinėje spaudoje yra ryški ir svarbi figūra, tai lėmė ne tik 300 metų mirties minėjimas (1909 m.), bet ir parankus asmenybės kovos su protestantais motyvas ir ypač prisidėjimas prie knygų lietuvių kalba leidybos. Šiuo požiūriu jis tampa reikšmingiausia figūra tarp Vytauto ir M. Valančiaus ir kartu tinkama jungtis – kunigaikštis ir vyskupas. Neatsitiktinai jis vieningai visuose leidiniuose pristatomas kaip nepriekaištingos reputacijos, ištikimas Dievo ir tautos tarnas: „iš tikrųjų didis tai buvo vyskupas, tikras Lietuvos apaštalas ir tėvynės išgelbėtojas“⁷⁴⁶. *Šaltinio* vedamajame išspausdintos eilutės kitais žodžiais atsikartoja ir *Vienybėje*. Dera nepamiršti, kad pačioje XX a. pradžioje lietuviai emigrantai kreipėsi į popiežių siekdami, kad Merkeliui Giedraičiui būtų suteiktas palaimintojo statusas⁷⁴⁷, tad kiek ankstesniu laikotarpiu ir ypač 1909 m. katalikų spaudoje vystytas M. Giedraičio kultas, kuris užgožė tiek iš Lietuvos kilusius kitus šventuosius (pvz., itin nedaug atskirų straipsnių sulaukė 1853 m. palaimintuoju paskelbtas šv. Andriejus Bobolė⁷⁴⁸), tiek ir M. Valančiaus heroizavimą.

Nors XX a. pradžios spaudoje apie M. Valančių rašyta itin daug, ypač minint jo 100 metų jubiliejų⁷⁴⁹, daugiausiai žinių pirmuoju legalios spaudos dešimtmečiu pateikiama aprašant vyskupo literatūrinius darbus⁷⁵⁰ arba

⁷⁴⁵ P. Kraujalis, „Šventas Kazimieras – Lietuvos karalaitis“, in: *Aušra*, 1913, Nr. 5, p. 66–67.

⁷⁴⁶ „Vyskupas Merkelis Giedraitis“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 38, p. 593. Kiti panašūs tekstai: [Antanas Alekna] A. Kurietis, „Žemaičių vyskupas Merkelis Giedraitis“, in: *Vienybė*, 1909, Nr. 18, p. 268.

⁷⁴⁷ „Barbora Zagariskė (Umiastauskaitė)“, in: *Tėvynės Sargas*, 1900, Nr. 1., p. 53–54.

⁷⁴⁸ „Palaimintas Andriejus Bobolė, jėzuitas, garsus pamokslininkas ir misijonierius buvo nužudytas Polesio Jonave 1657 m. laike kazokų sumaiščių. Jo kūnas, stebuklingai išsilaikęs nesupuvęs, buvo palaidotas Pinske“. Žr.: „Bažnytinės žinios. Polockas [Andriejus Bobolė]“, in: *Vienybė*, 1908, Nr. 27, p. 416–417.

⁷⁴⁹ Pvz., 1898–1900 m. bibliografijoje nurodomas bent 9 publikacijos apie M. Valančių (beveik visos 1900 m.), tuo tarpu 1901–1903 m. laikotarpiu apie šį vyskupą publikuota bent 75 tekstai (dauguma 1901 m.) *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1898–1900*, Lietuvos mokslų akademijos biblioteka, 2000, p. 467; *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1900–1903, d. 1*, 2003, p. 512.

⁷⁵⁰ Ryškiausias pavyzdys – perspausdinta dar 1848 m. Benedikto Smigelskio rašyta, didesniu asmenybės idealizavimu nepasižyminti, daugiausiai į kalbos vartoseną sutelkta, recenzija. Žr.: Kun B. Šmigelskis, „Kritika Vysk. Valančiaus „Žemaitiu

žemaičių vyskupijos istoriją⁷⁵¹. Juose M. Valančius pasirodo kaip reikšminga, tačiau pernelyg neišaukštinama XIX a. Lietuvos vyskupijos figūra, kurios aprašymų dažniau galima rasti kairiojoje spaudoje nei katalikų⁷⁵². M. Valančiaus reikšmė išauga tik karo metais *Vienybės* redaktoriaus A. Alekno dėka. 1918 m. parašyti bent trys straipsniai apie skirtingus vyskupo veiklos aspektus, kurie publikuoti per 11 iš 50 savaitraščio numerių. Pirmajame tvirtinama, jog M. Valančius buvo svarbiausias XIX a. kovotojas už lietuvišką švietimą, daug pasiekęs savo parapinių mokyklų tinklo steigimu ir priešinimusi rusinimo politikai⁷⁵³. Antrajame aktualinama blaivybės draugijų veikla: blaivybė susiejama su asmens laisve, tautos moralės kilimu, baudžios panaikinimu. Pats girtuoklystės plitimas pristatomas kaip sąmoningas svetimtaučių prieš lietuvius vykdytas kenkimas, tad vyskupas paverčiamas gelbėtoju nuo priešiškų išorės tautų⁷⁵⁴. Trečiasis straipsnis skirtas M. Valančiaus santykiams su skirtingais luomais. Apžvelgiant tokias temas, kaip antai valstiečių moterų moralės palaikymas, santuokų tarp skirtingų luomų

Wiskupistes““, in: *Draugija*, 1911, Nr. 57, p. 19–27; Nr. 58, p. 135–142; Nr. 59, p. 299–303.

⁷⁵¹ Draugijoje tokia pozicija vėlgi plėtojama ne tik kelių B. Smigelskio straipsnių, bet ir K. Prapuolenio 500 vyskupijos metų jubiliejui skirtame tekste: Žr.: Kun Smigelskis, „Pastabos apie padidintąją Žemaičių vyskupystę, pradedančią nuo 1850 metų naująją gadynę“, in: *Draugija*, 1912, Nr. 64, p. 342–346; Nr. 65, p. 37–41; Nr. 66–67, p. 141–146; Nr. 68, p. 157–164; [K. Prapuolenis] Kun. Apysenis, „Keletas žodžių dēlei sukaktuvių 500-metų jubiliejaus žemaičių vyskupijos įsteigimo“, in: *Draugija*, 1907, Nr. 10, p. 226–228.

⁷⁵² Pastebimas M. Biržiškos ir A. Janulaičio susidomėjimas M. Valančiaus palikimu. Žr.: [Mykolas Biržiška] Žambinis, „Apie Žemaičių Kalvariją“, in: *Vilniaus žinios*, 1908-08-05, p. 2–3. Augustinas Janulaitis, „Kur Valančiaus „Kronikos“?, in: *Lietuvos žinios*, 1911-11-08, p. 4; Augustinas Janulaitis, „Dar apie vysk. M. Valančiaus palikimą“, in: *Lietuvos žinios*, 1912-05-01, p. 2.

⁷⁵³ „Atsižvelgdama atgal į savo ilgą kovą dėl gimtosios kalbos mokyklose, lietuvių tauta gali pasidžiaugti laimėjimu. Žymi dalis nuopelno už tai prideri neužmirštamai tautos vadovui vyskupui Valančiui, kurs sunkiausiais laikais gynė gimtosios kalbos teises Lietuvos mokykloje“. Žr.: Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir parapinių mokyklų“, in: *Vienybė*, 1918, Nr. 4, p. 57–58. Straipsnio nuoroda: *Ten pat*, 1918, Nr. 1 p. 3–8; Nr. 2, p. 22–26; Nr. 3, p. 34–39; Nr. 4, p. 51–58.

⁷⁵⁴ „Vyskupo Valančiaus didelė nuopelna, kad jisai plačiai žmonių miniose paskleidė supratimą blaivybės reikalingumo. Tautos pamylėta blaivybė visai pragaišti nebegalėjo, jos atminimas tvirtai laikėsi lietuvių gyvenime. Atėjo pagalios laikas, kada nukrito visuomenės gyvenimą varžiusieji pančiai ir blaivybė vėl tuoju atgijo, šį kartą jau kaip valdžios registruota (...) draugija“. Žr.: Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir blaivybė“, in: *Vienybė*, 1918, Nr. 11, p. 165. Pilnas straipsnis: *Ten pat*, 1918, Nr. 7, p. 102–105; Nr. 8, p. 114–119; Nr. 9, p. 133–137; Nr. 10, p. 148–151; Nr. 11, p. 162–165.

įteisinimas, valstiečių tikybos ir ekonomikos teisių gynimas, vyskupas tampa visų luomų ir politinių pažiūrų vienytoju ir valstiečių užtarėju plačiausia prasme⁷⁵⁵. Taip A. Alekna atkuria po 1904 m. nublėsusį M. Valančiaus portretą, jį reabilituoja kaip reikšmingiausią XIX a. lietuvių tautinio judėjimo figūrą. Šiuo požiūriu *Vienybės* istorinis pasakojimas integruoja katalikybę į Lietuvos istoriją ir aptariamam laikotarpiui M. Valančių pamato kaip esminę jungtį tarp senosios ir tautinio atgimimo istorijos.

Išskirtinė kiekybiniu ir vertinimo požiūriu yra ir A. Baranausko figūra – į asmenybę žvelgta kaip į geriausią Seinų vyskupą, nuo vaikystės vertinantį mokslą, matematiką, rašytoją, žmogų, kuriam būtina greitai laiku pastatyti paminklą. Tautinio atgimimo apžvalgoje jis atsiduria iš karto po M. Valančiaus, kaip dainomis ir poema žadinęs lietuvių tautą iki periodinės spaudos atsiradimo⁷⁵⁶. Išskirtinio dėmesio sulaukia ir Kazimieras Jaunius⁷⁵⁷, 1908 m. tapęs savitu lietuviško mokslo XIX–XX a. sandūroje simboliu, gerbtas ne tik Lietuvoje, bet ir užsienyje, jis vadinamas „mūsų didžiausiuoju lingvistu“⁷⁵⁸. Dvasininkų autoritetas įtvirtinamas minint anuomet aktyvių spaudoje ir literatūroje asmenų jubiliejus: Maironis, vadinamas mūsų atgimimo dainiumi, pateikiamas kaip simbolis lietuviškumo, visai atskiro nuo Lenkijos⁷⁵⁹, A. Jakštas matomas kaip tinkamo stojiško sunkaus tautinio darbininko pavyzdys, nemėgstantis girtis ir kalbėti, jis rodomas kaip vienas daugiausia nuveikusių žmonių Lietuvos labui⁷⁶⁰. Dvasininkų herojų Lietuvos istorijoje pateikiama gerokai daugiau, tačiau nurodyti pavyzdžiai parodo, kaip sėkmingai kunigai veikia kaip nacionalistinės idėjos skleidėjai, o katalikybė per juos kaip svarbi to nacionalizmo dalis.

⁷⁵⁵ „Valančius nebuvo kokios nors vienos partijos arba vieno luomo šeimininkas. Kaipo ganytojas, jisai visų lygiai reikalais rūpinosi“. Žr.: Antanas Alekna, „Vyskupas Valančius ir luomų santykiai“, in: *Vienybė*, 1918, Nr. 14, p. 206. Pilnas straipsnis: *Ten pat*, Nr. 14, p. 206–208; Nr. 15, p. 223–226.

⁷⁵⁶ Adomas Jakštas, „Vyskupas A. Baranauskas kaip matematikas“, in: *Draugija*, 1907, Nr. 4, p. 332–341; Kazimieras Prapuolenis, „Sulig išreikštosios... mano nuomonės“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 37, p. 592; Juozas Vailokaitis, „Vyskupas Antanas Baranauskas“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 50, p. 792–793; „Mūsų paveikslai. Lietuvos atgaivintojai“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 19, p. 304.

⁷⁵⁷ Nors tarpukariu K. Jaunius reikšmė tautinio atgimimo eigoje nebuvo tokia didelė, iš karto po mirties (1908 m.) periodinėje spaudoje publikuota apie 60 straipsnių apie jo gyvenimą ir veiklą, dauguma jų buvo katalikų spaudoje. Žr.: *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1908, d. 1*, 2011, p. 584.

⁷⁵⁸ „Nuo redakcijos“, in: *Draugija*, 1908, Nr. 16, p. 345.

⁷⁵⁹ Kun. J. Narjauskas, „Dvejos sukaktuvės. Gorodlo unija 1413–1913. Maironies jubiliejus 1888–1913“, in: *Šaltinis*, 1913, Nr. 47, p. 738.

⁷⁶⁰ Antanas Alekna, „Paminklas darbui“, in: *Vienybė*, 1911, Nr. 26, p. 403.

Katalikų spaudos negalima apkaltinti kitų tautinio atgimimo veikėjų ignoravimu, čia aprašomi ir ideologiniai konkurentai: Simonas Daukantas, Vincas Kudirka, Jonas Basanavičius, Jonas Biliūnas⁷⁶¹, šie asmenys nėra kritikuojami, tačiau pateikiami ignoruojant jų santykį su Romos Katalikų Bažnyčia, jų reikšmė leidinio kontekste kiekybiniu ir kokybiniu požiūriu gerokai nusileidžia pirmiau aptartiems dvasininkams.

Dėl visuotinės istorijos pasakytina, kad katalikų spaudoje taip pat daugiausia orientuojamasi į dvasininkų, dažniausiai popiežių, ir šventųjų pristatymą. Dėl Milano edikto jubiliejaus išskirtinai daug dėmesio skiriama ir Konstantinui Didžiajam pristatyti kaip geriausiam Romos imperijos imperatoriui, pradėjusiam naują krikščionybės erą, kuri trunka iki šių dienų⁷⁶², kiti Vakarų Europos valdovai gana retai sulaukia išsamesnio pristatymo. Kad spaudos autoriams daug reikšmingesnė yra dvasinė, o ne pasaulietinė valdžia, išduoda tokių šventųjų kaip šv. Pranciškus ir Joanos Arkietės biografijos, jose religingumas rodomas kaip didžiausia vertybė, o pasaulietinių turtų atsisakymas, askezė veda link geresnės socialinės santvarkos, o kartais net pasaulietinių tikslų (karinės pergalės) pasiekimo⁷⁶³. XIX–XX a. daugiausia pažymėtas pavyzdžiu turinčiais būti popiežiais, nors išskirtinė reikšmė teikiama tuomet valdžiusiam Pijui X, spaudoje pristatoma ir ankstesnių popiežių istorija, taip pat neginčijamą popiežiaus autoritetą ir paklusnumą diegiantys straipsniai apie institucijos ištakas⁷⁶⁴. Katalikų spaudoje santykinai nedaug su katalikybe nesusijusių mokslininkų ir filosofų, dažniausiai jie naudojami saviems pragmatiniams tikslams – Ksenofontas tampa blaivybės gynėju, I. Kanto praeityje ieškoma lietuviškumo⁷⁶⁵, Aristotelio etika sureikšminama ir išaukštinama „dėlto, kad

⁷⁶¹ „Numirė Jonas Biliūnas“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 51, p. 813; P. Leonas, „Atsiminimai apie Vincą Kudirką“, in: *Draugija*, 1908, Nr. 13, p. 8–17; Petras Kraujalis, „Dešims metų“, in: *Aušra*, 1914, Nr. 15, p. 190–192.

⁷⁶² Pvz.: Petras Kraujalis, „Milano ediktas“, in: *Aušra*, 1913 Nr. 9, p. 130–131.

⁷⁶³ [Juozas Grajauskas] J. G., „Palaiminta Joanna d'Ark“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 16, p. 243–244; [Jeronimas Valaitis] Skruzdė, „Šv. Pranciškus ir visuomeninis darbas“, in: *Šaltinis*, 1911, Nr. 44, p. 518–520.

⁷⁶⁴ „Paskutinės Popiežiaus Pijaus X dienos“, in: *Aušra*, 1914, Nr. 33, p. 388; Jirgis B., „Popiežiaus Pijaus X gyvenimas“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 49, p. 771–775; Kunigas, „Popiežius – Bažnyčios galva“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 49, p. 769–771.

⁷⁶⁵ Iš dalies išimtimi galima laikyti Izaoko Niutono pristatymą, nors ir jo pabaigoje religingumo aspektas parodomas kaip esminis jo charakterio bruožas, lėmęs ir atradimus fizikos srityje. Žr.: Njutonas, in: *Šaltinis*, 1912, Nr. 43, p. 677–678. Kiti minėti tekstai: Dr. Kl., „Xenophon, Graikų rašytojas“, in: *Vienybė*, 1908, Nr. 33, p. 511–512; A. Jakštas, „Prie Kanto kilmės klausimo“, in: *Draugija*, 1910, Nr. 41, p. 74–75.

paskui šv. Tomas Akvinietis nemažai iš jo pasinaudojo⁷⁶⁶. Taigi užsienio istorija herojų požiūriu yra gana vientisa ir aiškiai išreiškianti Romos Katalikų Bažnyčios istorijos pirmumą ir svarbą.

2.4.4. Vokiečių, lenkų ir žydų sąmokslai

Katalikų spauda išsiskiria santykinai gausiu istorinių priešų sąrašu, kuriame nesutarimai įprastai grindžiami tautinėmis grupių savybėmis arba priešišku katalikybei. Šie du veiksniai ryškiausiai skiria tautinės ir visuotinės istorijos siužetus, kalbant apie lietuvių tautą, konfliktai dažniausiai matomi tarp tautų, o Romos Katalikų Bažnyčios istorijoje dažniau kovojama su konkrečiomis valdžiomis arba visuomeniniais judėjimais, politinėmis partijomis.

Jau ankstyviausius laikus aprašančiuose tekstuose lietuvių tauta vaizduojama panašiai kaip ir S. Daukanto knygoje – apsupta priešiskai nusiteikusių tautybių, su kuriomis dar prieš įkuriant valstybę nuolatos kariaujama. Kaip apie XII–XIII a. teigiama *Šaltinyje*: „Pavojingiausi buvo vokiečiai, bet ir kiti kaimynai, rusai ir lenkai buvo tik tuo geresni, kad silpnesni už anuos.“⁷⁶⁷ Tarp šių vėliau dar įterpiami ir Lietuvą užpuolę totoriai. Toks apsuptyties įspūdis išlaikomas iki pat XX a., šiek tiek pasikeičia tik didžiausių priešų sąrašas.

Dėl dėmesio senovės Lietuvos istorijai ir Žalgirio mūšio minėjimui vokiečiai katalikų spaudoje tampa pagrindiniais agresoriais iki Jogailos laikų. Nuo pat pradžių pabrėžiama prieštara tarp gerosios katalikybės, kurią kryžiuočiai skleidžia, ir jų amoralaus elgesio, todėl šie priešai matomi kaip klastingi ir veidmainiški, lyginami su gyvate, pabrėžiamas jų šaltakraujiškas žmonių žudymas, išnaudojimas pavertus vergais, kartojama mintis, jog vėlyvas lietuvių apsikrikštijimas yra kryžiuočių kaltė ir gal net tam tikras sąmokslas siekiant lietuvius kaip pagonis visai sunaikinti⁷⁶⁸. Už tokį elgesį ir

⁷⁶⁶ J. Maculevyčia, „Historiškoji Morališkosios Teologijos Apžvalga“, in: *Draugija*, 1908, Nr. 14, p. 182–183.

⁷⁶⁷ Jonas Totoraitis, „Lietuvos istorijos pradžia“, in: *Šaltinis*, 1906, Nr. 3, p. 43.

⁷⁶⁸ „Kad ne kryžiai iš dalies ir lenkai, Lietuva būtų seniai priėmusi katalikų tikėjimą (...) Toksai Lietuvos išaugstinimas nepatiko kryžiams, nepatiko ir rusams“. Žr.: P. Vieštas, „Kaip lietuviai priėmė katalikų tikėjimą?“, in: *Aušra*, 1912, Nr. 11, p. 162–163. „Po Griunvaldo pergalei ji nebebuvo Lietuvai pavojinga, kaip gyvatė, kuriai geluonis buvo išplėštas“. Žr.: J. Gabrys, „Vytauto ir lietuvių veikmė didžiojoje karėje ir kovoje ties Griunvaldu“, in: *Draugija*, 1912, Nr. 63, p. 231.

krikšto atidėliojimą jie, kaip teigiama viename tekste, buvo Dievo nubausti pralaimėjimu, o vėliau tapo tikrąjį tikėjimą išdavusiais liuteronais⁷⁶⁹.

Daug dėmesio skiriama lenkų kaip pagrindinių lietuvių priešų pateikimui. „Gudrūs lenkai“ nuo pat pradžių kenkia Lietuvai, jie kartu su kryžiuočiais neleidžia pagoniškos Lietuvos apkrikštyti, katalikišką krikštijimą jie vykdo neteisingai, dėl lenkiškai kalbančių kunigų, dalis žmonių lieka pagoniais⁷⁷⁰, nuo pat Žalgirio mūšio pabaigos lietuvių bajorai įvairiais būdais lenkų suviliojami priimti jų kalbą ir kultūrą, o po priimtos Horodlės unijos „Lietuva nustojo savystovumo, nustojo podraug ir senosios didybės“⁷⁷¹. Valstietijos baudžiava irgi matoma kaip lenkų darbas. Veidmainiškas ir lietuviams ydingas šios tautos veikimas suaktyvėja XIX a., kuomet: „lenkai, po pavidalu gynimosi nuo pravoslavijos, dar smarkiau pradėjo lietuvius lenkinti per bažnyčią, sulenkindami ir sugundydami didesnę pusę Vilniaus gubernijos, kuri pirma buvo lietuviška“⁷⁷². Galiausiai XX a. tautinių santykių situacija konstatuojama prieš pat karą: „Lenkų spauda neapkenčia lietuvių spaudos visa širdžia, nes mūsų laikraščiuose ir kningose mato didžiausią užtvanką.“⁷⁷³ Nors pasitaiko straipsnių (daugiausia *Vienybėje*), kur atsakomybė už baudžiavos įvedimą permetama ant Lietuvos bajorų pečių⁷⁷⁴, ir juose nekvestionuojama neigiama lenkų įtaka lietuviams. Istoriografijoje pažymima, kad antilenkiškos nuostatos buvo visų pirma plėtotos nereliginų lietuvių inteligentų (S. Daukanto, J. Basanavičiaus, J. Šliūpo) iniciatyva ir idealiu atveju turėjo būti sujungtos su pagonybės kultu, o toks katalikybės ir priešiško lenkams vaizdiny istorijoje įtvirtintas Maironio⁷⁷⁵. Čia

⁷⁶⁹ „Mat nuožmūs kryžiokai, prisidengę katalikybės skraiste, norėjo Lietuvą savo rankosna paimti, jos gyventojus vergais daryti, kad galėtų paskui kelis kailius nuo jų nulupti (...) Kryžiokai tapo Dievo nubausti už neteisingus darbus. Jie visi liuteriais išvirto“. Žr.: J. V., „Lietuva vysk. Giedraičio laikais“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 38, p. 596.

⁷⁷⁰ „Nelaimė. Lietuvoj visai kitaip buvo. Pas mus skelbė katalikybės mokslą lenkai kunigai. Lietuviškai jie nemokėjo. Pamokslus sakė, žmones mokino vis lenkiškai (...) Net praėjus dviem šimtam metų, vyskupo Giedraičio laikais, matome Lietuvoje nemaža stabmeldžių“. Žr.: J. V., „Lietuva vysk. Giedraičio laikais“, *ten pat*, 597.

⁷⁷¹ „Dėlei Žalgirio sukaktuvių“, in: *Šaltinis*, 1910, Nr. 28, p. 434.

⁷⁷² Mečislovas Davainis-Silvestraitis, „Lietuvybės nupuolimas ir prisikėlimas“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 27, p. 422.

⁷⁷³ A. Jakštas, „Pirmutinės (10-ties metų) spaudos atgavimo sukaktuvės 1904–1914“, in: *Draugija*, 1914, Nr. 89–90, p. 115.

⁷⁷⁴ [Aleksa, Antanas] A. Kurietis, „Valstiečių baudžiava Lietuvoje“, in: *Vienybė*, 1911, Nr. 6, p. 84–86.

⁷⁷⁵ NIKŽENTAITIS, Alvydas, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, 2002, p. 84–87.

matome, kad aptariamam laikotarpiui būtent katalikų spauda buvo bene ryškiausias antilenkiškų nuostatų propaguotojas. Lyginant katalikų poziciją su demokratų prieš lenkus nukreiptais straipsniais, labiausiai į akis krenta, kad nebelieka jokio niuansuoto ar prieštaringo vertinimo – lenko portretas yra ištiesai neigiamas, beveik visos lietuvių klaidos ir problemos kyla iš lenkų sąmokslų, apsimesant lietuvių draugais, bet nuolatos sąmoningai kenkiant, ilguoju laikotarpiu naikinant tautiškumą, kultūrą, politinį savarankiškumą, teisingą socioekonominį modelį. Antra vertus, skiriasi ir išryškintų problemų pobūdis – katalikybės priėmimo veiksnys katalikams yra esminis, papildantis nutautinimo aspektą, o valstybingumo praradimas nėra toks svarbus ir tik dalyje straipsnių pabrėžiamas skirtumas tarp Krėvės, Horodlės ir Liublino unių. Labiausiai lenkų kaip priešų interpretacija skiriasi XIX a., čia lenkai beveik visiškai užima Rusijos valdžios vietą, net Michailas Muravjovas ne kartą paverčiamas lietuvių gelbėtoju nuo lenkų, sudarant įspūdį, kad spaudos draudimas įvestas visų pirma lenkų iniciatyva⁷⁷⁶.

Rusijos vaizdavimas kaip priešo yra itin retas ir švelnus. Nepaisant tautos įvardijimo kaip priešiškos lietuviams dar XII a., vos kelis kartus rusai XII–XVIII a. pateikiami kaip reikšmingi konfliktų iniciatoriai⁷⁷⁷. Nors visuose išskirtuose leidiniuose pasitaiko XIX a. II pusės Rusijos politikos kritika, ji tik teigia, jog spaudos draudimo įvedimas buvo prastas politinis sprendimas, o Lietuvos kolonizacija – „skaudus politinės kovos įrankis“⁷⁷⁸. Bet šalia to pripažįstama: „Priešas, kurs draudė mums gabenti knygas iš Prūsų ir čia spauzdinti jau pergalėtas.“⁷⁷⁹ Taigi, Rusijos valdžia nematoma kaip prispaudėjas ir priešiški tik konkretūs įstatymai. Karo metais priešiškus Rusijai išauga, dar 1914 m. *Vienybėje* minint Vienos kongreso jubiliejų, Vokietija pateikiama kaip lietuviams naudingesnė imperija nei Rusija⁷⁸⁰.

⁷⁷⁶ „Lenkijos maištininkų tarpe, Lietuvos lenkai gyvu Dievu, skubinosi sulenkinti ir lietuvių kaimiečius (...) Muravjovo pradėta vietoj lenkiškų, steigti rusų mokyklas ir sumanyta įvesti į jas šalia rusų dar lietuvių kalbą (273) „lenkai-tautininkai (šiandieniniai endekai) mato sau pavojų lietuviškai-lotyniškose raidėse, bijodami, kad ją įvedus, lietuviai sutversią savąją literatūrą“. Žr.: K. Prapuolenis, „Pirmutinės 10-ties metų spaudos atgavimo sukaktuvės“, in: *Šaltinis*, 1914, Nr. 18, p. 278.

⁷⁷⁷ [Aleksa, Antanas] A. Kurielis, „Valstiečių baudžiava Lietuvoje“, in: *Vienybė*, 1911, Nr. 6, p. 85.

⁷⁷⁸ [Antanas Dailidė] A. Jaunutis, „Lietuvoje pirmiau ir dabar...“, in: *Šaltinis*, 1910, Nr. 21, p. 323.

⁷⁷⁹ Petras Kraujalis, „Dešims metų“, in: *Aušra*, 1914, Nr. 15, p. 192.

⁷⁸⁰ Antanas Aleksa, „Prieš šimtą metų“, in: *Vienybė*, 1914, Nr. 40, p. 627–628.

Tuo tarpu *Tėvynės sarge* baudžios ir spaudos draudimo epochų paveiksle centriniu antagonistu tampa Rusijos valdžia⁷⁸¹.

Kaip aprašoma ir istoriografijoje, katalikų periodikoje prieš karą matomas antisemitizmas. Nors Liudas Truska spalvingai supriešina *Šaltinio* antisemitizmą su demokratų tolerancija⁷⁸², verta pabrėžti, kad antisemitinės publikacijos buvo santykinai retos, o istorinė dimensija pasitaikydavo dar rečiau. Apie žydų praeitį daugiau imta rašyti antrajame XX a. dešimtmetyje, ir pradžioje vertinimas buvo gana santūrus: Antanas Dailidė, aprašydamas lenkų kėslus XIX–XX a., gana neutraliai užsimena, kad Suvalkijoje žydai yra labiau įsitvirtinę ir sparčiai supirkinėja dvarus, tačiau: „jie netiek kenksmingi mūsų tautiškajam kilimui“⁷⁸³. Vis dėlto vėlesnėse istorinėse publikacijose grėsmė aiškiai matoma. Vaizdingiausias žydų Viduramžių laikais pristatymas aptinkamas Mendel Beilio bylos metu, kuomet *Šaltinis* palankiai pristatė kunigo B. J. Pranaičio liudijimą, jame ne tik bandoma įrodyti, jog Viduramžių laikų žmonių prietarai apie žydus yra tiesa ir žydai per amžius vykdė tuos pačius prieš krikščionis nukreiptus ritualus, bet ir Viduramžių Romos Katalikų Bažnyčios kankinimai matomi kaip teisingi ir teisėti prieš tokį blogį⁷⁸⁴. Išsamesnį visos žydų istorijos vaizdinį, sujungtą su katalikiška pasaulėžiūra, pateikė Antanas Maliauskis, jo straipsnis buvo per 4 numerius išspausdintas *Draugijoje*, o vėliau išleistas atskira knygele. Anot jo, žydai nuo seniausių laikų yra tautų maišymosi pasekmė⁷⁸⁵, taigi iš esmės nenatūralūs ir pavojingi grynoms tautoms. Autorius šalia istoriškai skirsto žydus į „ispaniškuosius-portugališkuosius“ ir „lenkiškuosius-vokiškuosius“, pastarajam tipui priskiria įgimtą neigiamą savybę – kitų šalies gyventojų išnaudojimą. Šitas išnaudojimas geriausiai matomas kapitalistinėje sistemoje, įsivyravusioje per pastaruosius šimtą metų. Sistema yra matoma kaip žydų požiūrio į pasaulį esmė⁷⁸⁶ – silpniesniųjų išnaudojimas siekiant sau

⁷⁸¹ Bl., „Vienas iš daugelio. Senojo knygų platintojo istorija“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-02-19, p. 12–13; „Rusija prieš karą ir dabar“, in: *Tėvynės sargas*, 1918-03-23, p. 7.

⁷⁸² TRUSKA, Liudas, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, 2005, p. 40–53.

⁷⁸³ [Antanas Dailidė] A. Jaunutis, „Lietuvoje pirmiau ir dabar...“, in: *Šaltinis*, 1910, Nr. 23, p. 356.

⁷⁸⁴ „Beilio byla“, in: *Šaltinis*, 1913, Nr. 45, p. 709–710.

⁷⁸⁵ „Žydai yra ne grynai semitiška tauta, bet tvarinys išėjęs iš susimaišymo kelių tautų“. Žr.: [Antanas Maliauskis] D-ras A. Maliauskis, „Žydai“, in: *Draugija*, 1914, Nr. 87, p. 194.

⁷⁸⁶ „Žydas, logiškai elgdamos, yra šalininkas laisvos konkurencijos, kuri apdeda galingiesiems išnaudoti silpniesnius“. Žr.: *Ten pat*, p. 199.

naudos. Dėl tokio žydų pritaipymo naujoje pasaulio tvarkoje, pakeitusioje gerą krikščionišką, valdanti liberalizmo ideologija yra geriausias žydų draugas ir savo esme žydiška⁷⁸⁷. 1914 m. išplėtojama antisemitinė istorija išpairo į anksčiau pateiktą Viduramžių kultą. Lenkai yra tik lietuvių priešai, tačiau teisingos religijos atstovai, o žydai yra viso krikščioniško pasaulio problema, neleidžianti atkurti katalikiško pasaulio ir sąmoningai bloginanti visų tautų gyvenimo sąlygas. Nepaisant tokio griežto požiūrio, gerokai peržengiančio ekonominį antisemitizmą ir netgi krikščionišką antijudaizmą, žvelgiant į ankstesnių katalikų leidinių antisemitizmo tyrimus, būtina konstatuoti, jog legalioje spaudoje antisemitinės istorinės publikacijos buvo gana retos ir priskirtinos tik nedaugeliui rečiau istorinėmis temomis rašiusių autorių ir tik daliai leidinių (*Šaltiniui* ir *Draugijai*), net ir L. Truska, pavyzdžiui, nemato antisemitizmo *Vienybėje*.

Priešų požiūriu, Gediminas Vaskela, norėdamas parodyti santykinai mažą Lietuvos katalikų antisemitizmą, detaliam kiekybiškai tautybių aprašymo pobūdžiu išanalizavo *Tėvynės sargą* 1901–1903 m. Tyrimo rezultatai, nors ir apimantys ne tik istorines publikacijas, rodo, kad po 1905 m. įvyko rimtų pokyčių tautybių vertinimo atžvilgiu. Anot tyrėjo, dažniausiai (net 106 straipsniuose iš 280) buvo neigiamai aprašomi rusai, rečiau (74 kartus) – lenkai, dar rečiau (55 kartus) – žydai, o kitos tautos, iš jų ir vokiečiai, minimi vos po kelis kartus⁷⁸⁸. Istorinės tematikos straipsniuose 1906–1914 m., apžvelgtuose 4 leidiniuose, matyti, kad priešų išsidėstymas iš esmės skiriasi. Vyraujančią antirusiškumą bent istorinio naratyvo kontekste pakeičia antilenkiškumas, istoriniams LDK laikams svarbus antivokiškumas, o panašu kiek sumenkusį antisemitizmą, anot G. Vaiskelos, daugiausia nukreiptą į tokias buitines ydas kaip girtuokliavimas, sukčiavimas, vagystės, melagystės ar godumas, laikotarpio pabaigoje keičia modernaus žydo kaip kapitalizmo kūrėjo vaizdinys.

Be aptartų priešų kaip tautybių, galima išskirti ir rečiau pasitaikančias, bet ne mažiau reikšmingas bendram katalikiškam istoriniam pasakojimui smulkesnes arba didesnes už tautą grupes. Chronologiškai ankstyviausi yra specifiniai tik katalikams aktualūs Romos imperatoriai iki Konstantino Didžiojo laikų. Jų valdymas matomas kaip amoralus, lydimas beprasmiško galios demonstravimo, o krikščionių žudymu vadinamieji ciesoriai kone

⁷⁸⁷ *Ten pat*, Nr. 91–92, p. 173.

⁷⁸⁸ VASKELA, Gediminas, „Lietuvių ir žydų santykiai visuomenės modernėjimo ir socialinės sferos politinio reguliavimo aspektais (XX a. pirmoji pusė)“, in: *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje*, 2006, p. 133–176.

sadistiškai mėgavęsi⁷⁸⁹. Vėlesnius laikus aprašančiuose tekstuose imperatoriai tampa visų pagoniškų blogybių archetipu, nutolimas nuo katalikiškos Viduramžių tvarkos tapatinamas su Romos imperatorių simboliniu sugrįžimu⁷⁹⁰.

XVI–XVIII a. priešais kartais paverčiami protestantai, jie vaizduojami kaip išdavę teisingą tikėjimą. Lietuvos istorijos aprašymuose toks nukrypimas matomas kaip ponų ir bajorų amoralaus elgesio pasekmė ir susiejamas su tautiškumo išsižadėjimu ir egoistiniu noru vadovauti Bažnyčiai⁷⁹¹. O dvasinių lyderių aprašymai rodo, jog, pavyzdžiui, Jono Kalvino mokymas neteisingai interpretavęs Dievą, jį pavertęs nepermaldaujamu, nuožmiu ir piktu, todėl ydinga matoma ir visa religija, kuri kaip erezija žmones pavergė, o ne išlaisvino⁷⁹².

XIX a. atsiradę socialistai rodomi kaip pavojingi, nes jų mokymas paviršutiniškai panašus į krikščionybę, mat rūpinamasi vargšais ir siekiama lygybės. Tačiau kaip parodo J. Staugaitis: išsižadama tikėjimo ir radikaliais būdais stengiamasi įvykdyti teisingumą ir pasiekti laimę, kas prieštarauja Bažnyčios mokymui. Socialistai dėl polinkio aiškinti, kad ideologija neprieštarauja religijai, ir dalies valstiečių suviliojimo lyginama su žalčiu, prisidėjusiu prie žmogaus išvymo iš Rojaus, drastiškai teigiama: „krikščionybė ir socializmas (...) niekuomet negali susitaikinti kaip ugnis ir vanduo“⁷⁹³. Nepaisant to, socialiniuose ir ekonominiuose straipsniuose daug didesniu priešu siekiant socialinės lygybės matomas liberalusis kapitalizmas, o ne konkurentai socialistai⁷⁹⁴.

⁷⁸⁹ „Štai Nerono aukso rūmų skeveldros (...) Čia jis, tas baisusis valdonas, sėdėdamas gerėjos, kaip jam paliepus, Roma ugnimi pleškėjo, kaip krikščionys, smala aplieti, žvakių vietoj švietė miesto gatves...“. Žr. Antanas, „Amžinasai miestas“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 2, p. 27. „Ciesoriai visą didžiausią savo valdžią suvartojo krikščionims žudyti, jų vardui išnaikinti, skelbdami krikščionis esant Rymo ciesorystės priešininkais“. Žr.: A. A. [Antanas Alekna] „Krikščionijos laimėjimas“, in: *Vienybė*, 1912, Nr. 43, p. 677.

⁷⁹⁰ „Isiskverbė rymiečių teisės įtekmė ir Europa pradėjo grįžti prie Rymo ciesorių laikų“. Žr.: [Simonas Šultė] Kun. S. Š-tė, „Bažnyčia ir įvairios politiškosios ekonomijos teorijos. Historiški Tyrinėjimai V. Viduraniai amžiai“, in: *Draugija*, 1907, Nr. 10, p. 168.

⁷⁹¹ A. Dambrauskas [Jakštas], „Pradžia ir išsivystimas protestantizmo Lietuvoje XVI amž.“, in: *Draugija*, 1909, Nr. 28, p. 352–380.

⁷⁹² A. Jakštas, „Jonas Kalvinas (1509–1909)“, in: *Vienybė*, 1909, Nr. 27, p. 413.

⁷⁹³ [Justinas Staugaitis] Meškus, „Kristus ir Socializmas“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 3, p. 38.

⁷⁹⁴ Prof. K. Paltarokas, „Socialis klausimas“, in: *Draugija*, 1914, Nr. 85, p. 37–65.

Prasidėjus karui, reikšmingu ir religiškai motyvuotu priešu tampa Turkija. *Aušroje* 1914 m. publikuotame straipsnyje „Genys margas, pasaulis dar margsnis“ daugiausia dėmesio skiriama senovės Egipto, Romos imperijos ir Turkijos istorijai. Vedantis leitmotyvas yra katalikiškas – Egiptas prisimenamas kaip vieta, paminėta Dievo įsakymuose, iš kurios teko bėgti žydams, jo žlugimas susietas su nepaklusnumu Dievui. Vakarų Romos pabaiga taip pat susiejama su amoralumu, kartu pažymint, jog geriausias savybes perėmė Romos Katalikų Bažnyčia. Turkija pateikiama kaip šių imperijų tąsa – galinga tironija, iš kurios tautos stengiasi išsivaduoti: „ilgus metus dejavo ir kentėjo po sunkaus ir kieto turkų jungo dabartinės Balkanų valstijos“⁷⁹⁵. Turkija kare turėtų žlugti dėl tikrojo Dievo nepaisančios, nepakančios politikos. Pateikiamas ir providencialistinė istorijos viziją numatantis apibendrinimas: „Tik Vienas galybių Viešpats nesimaino: jis yra tobulas, buvo ir bus! Jis viską rėdo ir valdo ir baudžia. Jis nužemina nusidėjusias tautas ir valstijas ir jų vietas atiduoda teisingoms ir doroms...“⁷⁹⁶ Geopolitika šiame tekste pajungta Dievo valiai ir būsimam sugrįžimui pas jį. Visos žlugusios ir nykstančios kultūros karo metu tampa Dievo atpildu tautoms ir valstybėms už netinkamą elgesį.

Rečiausiai aptinkama, bet sąmokslų idėjoms plėtotis palanki buvo katalikų spaudoje vaizduojama masonų grupė. Skirtingai nei kairiojoje spaudoje, čia nebandyta pateikti istorinės charakteristikos ir dažniau sąvoka vartota laisvai ir nekonkrečiai. Dažniausiai masonai kritikuojami dėl ateizmo ir bedievytės skleidimo, kartais masonas netgi pateikiamas kaip bedievio sinonimas, o šalia aptinkamas ir žydo-masono epitetas, tikriausiai nurodantis į panašų į Antano Maliausko aprašytą sąmokslų vaizdinį⁷⁹⁷.

2.4.5. Katalikų draugai

Pagrindinis tautos ar bendruomenės teigiamo vertinimo kriterijus buvo jos santykis su katalikybe, o tautinė giminystė ir istorinis bendrumas šioje spaudoje buvo šalutinis tautų vertinimo veiksnys. Todėl neturėtų stebinti, kad katalikams santykinai mažai rūpėjo liuteronų latvių, estų ir suomių ar stačiatikių ukrainiečių bei baltarusių suartinimas su lietuviais. Nors šios

⁷⁹⁵ „Genys margas, pasaulis dar margsnis“, in: *Aušra*, 1914, Nr. 44, p. 544.

⁷⁹⁶ *Ten pat*, p. 545.

⁷⁹⁷ [Justinas Staugaitis] Meškus, „Šis tas apie masonų darbus ir jų pasėkmes“, in: *Šaltinis*, 1908, Nr. 34, p. 531.

tautos tikrai minimos kaip taikios, ypač istoriniais LDK laikais⁷⁹⁸, istorijos eigoje jos netampa reikšmingomis.

Daugiausia pasitikėjimo ir draugiškumo išreiškiama kalbant apie italus, vokiečius ir prancūzus, tiesa, visos šios šalys turi rimtų problemų. Italijoje akcentuojamas XIX a. II pusėje prasidėjęs katalikų kunigų puolimas, vykdytas „įvairių priešingų katalikybei partijų, ypač masonų ir laisvamanių“⁷⁹⁹, tačiau jie nematomi kaip visa italų tauta, kuri įprastai yra katalikiška. Straipsnyje apie Šiaurės Italiją nuolatos pabrėžiamas žmonių darbštumas, ištvermė, geras estetiškas skonis, gražių bažnyčių statyba, visada siūloma lietuviams mokytis iš italų. Nors autorius taip pat pabrėžia katalikų ir liberalų konfliktą, kartu teigia: „negalima pasakyti, kad Italijoje liuosybė būtų suvaržyta“⁸⁰⁰. Daugiausia pagyrimų, žinoma, sulaukia Roma, kelionių į kurią aprašymų galima rasti keliuose leidiniuose, ji matoma visų pirma kaip krikščioniško tikėjimo sostinė⁸⁰¹. Italija kaip katalikybės centras kartais pateikiama ir kaip reikšminga katalikybės skleidėja Lietuvoje⁸⁰², o popiežiaus dokumentai – įtakingi šaltiniai vertinant Lietuvos valdovų veiksmus⁸⁰³.

Nepaisant istorinio priešiško vokiečiams kaip kryžiuočiams ar protestantams, galima kalbėti apie iš dalies pozityvų jų vertinimą iki XII a. ir nuo XIX a. Simono Štutės tekste apie Viduramžius teisinami kryžiaus žygiai, kuriuose dalyvavę kryžiuočiai Artimuosiuose Rytuose matomi kaip

⁷⁹⁸ „Kaimynais buvo finai: kuršininkai, lyvai, estai arba ygauniai, o iš rytų ir pietų krašto slavai: rusai ir lenkai“. Žr.: Jonas Totoraitis, „Lietuvos istorijos pradžia“, in: *Šaltinis*, 1906, Nr. 3, p. 42. „Lietuviai užkariavo Gudus (Baltarusus ir Mažrusius), kurių kraštas buvo daug didesnis už pačią Lietuvą, o kalba ten buvo kita – gudiška“. Žr.: Mečislovas Davainis-Silvestraitis, „Lietuvybės nupuolimas ir prisikėlimas“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 27, p. 420.

⁷⁹⁹ [Jurgis Baltrušaitis] Jurgis B., „Kova prieš kunigus Italijoje“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 33, p. 524.

⁸⁰⁰ Antanutis, „Šiaurinė Italija“, in: *Šaltinis*, 1913, Nr. 25, p. 389.

⁸⁰¹ Mykolas Balčiūnas, „Aprašymas kelionės Ryman“, in: *Vienybė*, 1908, Nr. 15, p. 228–230; Nr. 17, p. 254–255; Antanas, „Amžinasai miestas“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 2, p. 27–28.

⁸⁰² „Iš Lenkijos, Vokietijos, net Italijos pribuvo daug kunigų-misiionorium, kurie savo pamokslais, mokyklomis ir knygomis greit apšvietė žmones. Atsiskyrus rusams nuo Rymo, lietuviai daug darbo padėjo, kad rusai, kurie gyveno Lietuvoje, neatsiskirtų nuo Rymo katalikų Bažnyčios“. Žr.: P. Vieštautas, „Kaip lietuviai priėmė katalikų tikėjimą?“, in: *Aušra*, 1912, Nr. 11, p. 163.

⁸⁰³ Konstancja Skirmuntt, „Mindaugas Lietuvos karalius“, in: *Draugija*, 1908, Nr. 15, p. 265–282.

Europos gelbėtojai nuo musulmonų⁸⁰⁴. Daug reikšmingesnis katalikų spaudai buvo laimėtas vokiečių kulturkampf'as, pateikiamas kaip pavyzdys lietuviams kovoje dėl švietimo su socialistais ir liberalais, mat būtina ginti: „kad būtų tikėjimo išguldymas nevaržomas“⁸⁰⁵. Vaizdingoje *Vienybėje* pateiktoje parabolėje vokiečių katalikų pergalė prieš Bismarko politiką palyginama su Dovydo kova su Galiotu, netikėta pergalė iškovojimo laisvę ir politinę galią⁸⁰⁶. Vokiečių kova supriešinama plėtojant pasakojimą su prancūzų katalikų pralaimėjimu.

Prancūzijos situacija yra atvirkštinė – vokiečiai demonstruoja katalikų atgimimo potencialą, prancūzų katalikai atspindi nuosmukį po Viduramžių. Viduramžių prancūzus geriausiai iliustruoja šv. Joanos Arkietės istorija, kuri aptariamam laikotarpiu yra viena iš dažniausiai aprašomų Viduramžių šventųjų. Orleano mergelė yra nacionalistinis personažas, kuriai meldžiamasi idant: „savo užtarimu pas Dievą išgelbėtų ir dabar Prancūzijos Bažnyčią nuo masonų persekiojimų, kaip tada išgelbėjo tėvynę nuo anglų“⁸⁰⁷. Prancūzai katalikai ginami ir Naujaisiais laikais, kai *Lietuvos ūkininkas* apkaltina katalikus įvykdžius Baltramiejaus nakties skerdynes, Juozas Grajauskas teigia, jog tai buvęs politinis konfliktas, nieko bendro neturėjęs su katalikybe ir tikri katalikai, tokie kaip vyskupas Jean Hennuyer, gynė ir saugojo hugenotus⁸⁰⁸. Po Didžiosios Prancūzijos revoliucijos valstybės įvaizdis iš esmės yra priešiškas katalikams, tačiau nuolatos bandoma atskirti tautą nuo valstybės. Tam tikrų tikėjimo atsigavimo ženklų Prancūzijai suteikia svarbiu piligrimystės centru tapęs Lourdes ir jo stebuklai, nors „apšviestuoju ir netiki į stebuklus“⁸⁰⁹.

Nepaisant šalies katalikiškumo, nedaug spaudoje rašyta apie ispanus, dažniausiai apsiribojama pagrindinėmis Bažnyčios istorijos asmenybėmis, neskiriant dėmesio jų ryšiui su šalimi. Atskiro aprašymo reikia jėzuitams, kurie nesulaukia jokios kritikos, nors juos kaip reikšmingus istorijos veikėjus

⁸⁰⁴ „kad ne jie [kareiviai, kryžieiviai], visa Europa būtų patvinusi musulmonais ir pavirtusi tuo, kuo dabar matome Turkiją“. Žr.: [Simonas Šultė] Kun. S. Š-tė, „Bažnyčia ir įvairios politiškosios ekonomijos teorijos. Historiškai Tyrinėjimai V. Viduriniai amžiai“, in: *Draugija*, 1907, Nr. 10, p. 168.

⁸⁰⁵ Jonas Totoraitis, „Kaip prancūzai katalikai kovojo už mokyklą 19-tame šimt.“, in: *Šaltinis*, 1907, Nr. 44, p. 695

⁸⁰⁶ „Paminėtinos sukaktuvės“, in: *Vienybė*, 1914, Nr. 17, p. 269.

⁸⁰⁷ [Juozas Grajauskas] J. G., „Palaiminta Joanna d'Ark“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 16, p. 243.

⁸⁰⁸ [Juozas Grajauskas] J. D., „Kas laikraščiuose rašoma?“, in: *Šaltinis*, 1909, Nr. 16, p. 255–256.

⁸⁰⁹ „Liurdo stebuklai“, in: *Šaltinis*, 1908, Nr. 46, 726.

mini daugiausiai *Vienybė*. A. Alekna savo straipsniuose jėzuitus gana sėkmingai integruoja į Lietuvos istoriją, būtent jėzuitai XVII a. leidę lietuviškas knygas, kurias skaitė dar nesulenkjusi visuomenės dalis⁸¹⁰, jėzuitai inicijavę vieno iš Lietuvos šventųjų Andrejaus Bobolės kanonizavimą, pats šventasis buvęs jėzuitas⁸¹¹. 1914 m. leidinyje kukliai paminėtas ir ordino atgijimo šimtmetis, trumpalaikis panaikinimas pranešime vadinamas bedievių darbu, o jėzuitai nušviečiami kaip pasauliui svarbūs misionieriai ir švietėjai⁸¹².

Prasidėjus karui siūlyta solidarizuotis su mažosiomis Europos katalikų valstybėmis. Svarbiais istoriniais pavyzdžiais, kaip išlaikyti religijos įtaką šalyje, paversta Belgija ir Olandija, kuriose XIX a. politikoje įsitvirtino stiprios katalikų partijos⁸¹³. Rūpinamasi vokiečių užpulto Belgijos miesto Antverpeno likimu, kuris: „iki šiol buvo pasididžiavimu viso katalikiško pasaulio“⁸¹⁴. Iš naujų tautinių valstybių aprašytas ir čekų tautinis judėjimas⁸¹⁵. Šią tiek kiekybiškai, tiek dėl tautos savybių galima manyti esant pozityviausiai vertinama naujai besikuriančia valstybe ir lietuviams artimiausia. Jau straipsnio pradžioje pabrėžiama, kad, nepaisant ilgos maištų istorijos: „čekų tauta yra grynai katalikiška“⁸¹⁶, vėliau minima ir daugelis girtinų XIX–XX a. tautinių čekų bruožų, iš kurių ryškiausi darbštumas, kultūrinis ir tautinis išsivystymas. Atsisukama ir prieš Angliją veikiančius airius, siūloma su jais tapatintis per aukos diskursą: „gal nei viena tauta tiek daug nenukentėjo dėlei savo tikėjimo, kiek airiai“⁸¹⁷. Vienas iš didžiausių airių pranašumų – matomas religinis artumas, o svarbiausias laimėjimas – katalikiško universiteto įsteigimas. Tiesa, nebuvo pamiršamos ir

⁸¹⁰ Alekna, Antanas, „Kaip lietuvių kitą kartą gyventa“, in: *Vienybė*, 1911, Nr. 19, p. 293.

⁸¹¹ „Bažnytinės žinios. Polockas [Andrejus Bobolė]“, in: *Vienybė*, 1908, Nr. 27, p. 416.

⁸¹² „100-metės sukaktuvės jėzuitų atgijimo“, in: *Vienybė*, 1914, Nr. 23, p. 362–363.

⁸¹³ D.D., „Katalikų viršus“, in: *Vienybė*, 1918, Nr. 36, p. 555–556.

⁸¹⁴ S. Surviliškis [Juozas Lukošius], „Antverpenas“, in: *Vienybė*, 1914, Nr. 36, p. 566.

⁸¹⁵ [Juozas Šnapštys-Margalis] Kabarkšteika, „Čechai“, in: *Vienybė*, 1918, Nr. 9, p. 130–135; Nr. 10, p. 146–150.

⁸¹⁶ [Juozas Šnapštys-Margalis] Kabarkšteika, „Čechai“, *ten pat*, Nr. 9, p. 131. Beje, katalikybės tema svarbi ir kitose aprašytose šalyse: Gruzija įvardijama kaip katalikiška šalis, o Ukrainos istorijoje ypatingą vietą užima bažnytinės unijos sudarymas.

⁸¹⁷ „Airių atgijimas“, in: *Vienybė*, 1915, Nr. 14, p. 204.

nekatalikiškos Rusijos imperijos tautos, sukūrusios naujas valstybes, palankiai atsiliepta apie ukrainiečius ir gruzinus⁸¹⁸.

Prasminga trumpai aptarti ir Rusijos valdžios kaip draugo klausimą, teigiamas valstybės vertinimas aptinkamas pačioje aptariamo laikotarpio pabaigoje ir sietinas su dviem įvykiais – Romanovų valdymo jubiliejumi ir Spaudos draudimo panaikinimo 10 metų sukaktuvėmis. Pirmasis įvykis dažniausiai buvo interpretuojamas kaip stabilaus, takaus imperinio laikotarpio atėjimas po trumpalaikės suirutės, nulemtos kovos dėl valdžios, prie kurios prisidėjusi ir Lenkijos bei Lietuvos valstybė ir jų valdovai, rusų pergalė matoma kaip vienbalsiai išrinkta, teisėta ir viešpataujanti⁸¹⁹. Daugiau giminytės su lietuviais pasistengė išvelgti *Draugijos* redaktorius, pabrėždamas, jog caras yra ir Lietuvos didysis kunigaikštis, bei sugrįždamas prie hipotezės, kad Romanovų giminė yra susijusi su Gediminaičių dinastija, tad turi lietuviško kraujo⁸²⁰. Antras įvykis pozityviausiu vertinimu išsiskiria *Šaltinyje*, pateisinantis spaudos draudimo įvedimą Rusijos siekiu atitraukti lietuvius nuo lenkų ir pakeisti lenkų kalbą lietuvių mokyklose⁸²¹ ir dėkojantis už baudžios panaikinimą, kuris „padėjo pamatą lietuvių gerovei“⁸²². Svarbu pabrėžti, kad šiuose tekstuose visai nekalbama apie rusų tautą, kuri leidiniuose nėra dažnai aprašoma su istorijos perspektyva, būtent carinė Rusijos valdžia paskirais atvejais yra matoma kaip lietuvių globojanti ir suteikianti stabilumą.

Katalikų spauda 1904–1914 metais galėtų būti matoma dvejopai: viena, kaip vienintelė kūrusi katalikų religija paremtą istorinį pasaulėvaizdį ir įvairiais būdais besistengusi jį integruoti į Lietuvos istoriją, kita, kaip įvairialypė ir vis dar neturinti vieno konkretaus modelio, kaip visą praeitį reikėtų paaiškinti. Iš išskirtų keturių leidinių matomos bent trys gana skirtingos krikščioniškos istorijos perteikimo strategijos: *Šaltinyje* randamas kritiškesnis požiūris į Lietuvos LDK laikus, autoritetu pasirenkant daugiausia tik didesnių ydų neturėjusį Vytautą, dėl lietuvių problemų kaltinant lenkus ir daug vilčių dedant į tautinį lietuvių atgimimą, kuomet

⁸¹⁸ „Ukrainos respublika“, in: *Vienybė*, 1918, Nr. 6, p. 83–85. „Georgijos respublika“, in: *Vienybė*, 1918, Nr. 22, p. 343.

⁸¹⁹ „Romanovų jubiliejus“, in: *Vienybė*, 1913, Nr. 8, p. 116–117.

⁸²⁰ [A. Jakštas] A. Kuronietis, „Dėlei 300 metų Romanovų giminės viešpatavimo sukaktuvių (1613–1913)“, in: *Draugija*, 19013, Nr. 74, p. 178–183.

⁸²¹ K. Prapuolenis, „Pirmutinės 10-ties metų spaudos atgavimo sukaktuvės“, in: *Šaltinis*, 1914, Nr. 18, p. 273.

⁸²² Jonas Totoraitis, „Spaudos atgavimas“, in: *Šaltinis*, 1914, Nr. 18, p. 280.

būtų sukurta tikra lietuviška-katalikiška visuomenė Rusijos imperijos sudėtyje; *Vienybėje* laikomasi labiau idealistinio požiūrio – stengiamasi katalikiškumo rasti visuose kunigaikščiuose, išaukštinti net prieštaringas asmenybes kaip Jogaila, daug dėmesio šiame pasakojime skiriama įvairioms katalikų organizacijoms, kultūros pakilimams, leidinyje priešiško lenkams mažiausia, o įvairiausių herojų skaičius – didžiausias. Galiausiai *Draugijoje* matomas labiau kontekstinis Lietuvos istorijos pristatymas, nepalyginti išsamiau ir plačiau pristatoma Romos Katalikų Bažnyčios istorija, o dėl nacionalinės istorijos labiau laikomasi vidurio tarp *Vienybės* ir *Šaltinio*. Nepaisant šių skirtumų, visų šių leidinių bendra istorinio pasakojimo struktūra yra labai panaši ir nebūdinga kitai periodinei spaudai: visuotinėje ir tautinėje istorijoje vyrauja Viduramžių kaip aukso amžiaus vaizdinys, ir nuosmukis po Liublino unijos arba Naujaisiais laikais, kurį sukėlė tiek politinė, tiek religinė krizė. Atsigavimo po krizių ženklų įžvelgiama XIX – XX a., nors nei dėl Bažnyčios, nei tautos nėra pasiekta pageidaujamų rezultatų. Istoriniame pasakojime sujungiamos krikščionio ir lietuvio sąvokos, tai aptinkama ir pirmuose politiniuose dokumentuose, nors savita tiek demokrato kaip lietuvio valstiečio sąvoka, tiek ir valstiečių istorija menkai išplėtojama ir neprilygsta LDP spaudai šia tema.

2.5. Lietuvos tautininkų periodinė spauda

Kalbėjimas apie tautininkų srovės istorines publikacijas iki karo prieštaringas: 1924 m. įkurta Lietuvių tautininkų sąjunga plačiai pripažįstama, jog nėra tapati 1905 m. įkurtai Tautiškajai lietuvių demokratų partijai (toliau – TLDP), jų tarpusavio ryšiai dažnai kvestionuojami⁸²³, o pati

⁸²³ Pavyzdžiui, dokumentų rinkinyje *Politinės partijos Lietuvoje* sąmoningai neįtraukti Tautiškosios lietuvių demokratų partijos dokumentai, tikrosiomis tautininkų ištakomis laikant A. Smetonos redaguotos *Vilties* leidybą, o ne J. Basanavičiaus įkurtos partijos veiklą. Žr.: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 373–380. Panašiai mąstoma ir kituose tautininkų ideologijos istoriją nagrinėjančiuose tekstuose: DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 164–166; EIDINTAS, Alfonsas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, 2012, p. 43–62; LUKOŠEVIČIUS, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje*, 1995, p. 287–323. Priešingą poziciją gina Tautiškos demokratų partijos tyrėjai, pripažįstantys, jog tarp šios partijos ir viltininkų būta daugiau ryšių nei galėtų pasirodyti, ypač dėl tautos vienybės šūkio. Žr.: MIKNYS, Rimantas, MOTIEKA, Egidijus, „Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės – politinės kūrimosi aplinkybės“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 1*, Vilnius, Sietynas, 1990, p. 80–125.

tautininkų ideologija formavosi tarpukariu, ypač po 1926 metų⁸²⁴. Tai kelia esminį klausimą, ar apskritai verta tautininkų srovės istorijos pasakojimo ieškoti prieškariniu laikotarpiu ir, jei taip, kokius leidinius dera priskirti šiai grupei ir pagal kokius kriterijus?

Nepaisant neapibrėžto tautininkų raidos vertinimo, kone visuotinai pripažįstama, kad srovė išsivystė iš *Varpo* konservatyvios ar nuosaikios linijos, o aiškiausius idėjinius kontūrus įgijo dėl vėliau srovės lyderiais tapusių asmenų pozicijos, nes tai charizmatinės asmenybės dėka susiformavusi grupė, skirtingai nei kitos srovės, būtent A. Smetonos lyderystės ir jo aplinkos žmonių publikacijų analizė atspindi pasaulėžiūrinės srovės formavimosi raidą. Nors A. Smetonos pozicija matoma ir *Vilniaus žiniuose*, šis laikraštis, kaip minėta, nepasižymėjo vienos konkrečios pasaulėžiūros atstovavimu. Todėl remiantis gausia panašiai tautininkus interpretuojančia istoriografija, renkama pirmuoju šios srovės leidiniu teigti esant nuo 1907 m. leistą laikraštį *Viltis*, kurio redaktorais iki 1913 m. buvo A. Smetona ir J. T. Vaižgantas, ir nuo 1914 m. pasirodžiusį žurnalą *Vairas*. Šių leidinių išskyrimas nuo tautininkų srovės atskiria Joną Basanavičių ir jo globotą TLDP, nors kaip tik jis pasižymėjo gana savita istorijos koncepcija, aiškiai atstovaudamas konservatyviajai ideologinei pusei, priešinosi katalikybės įtakai lietuvių tautiniam judėjimui ir dažnai yra suvokiamas kaip išimtinai tautos išaukštinimu pagrįstos istorinės koncepcijos kūrėjas⁸²⁵, o partijų atskyrimo motyvai paprastai remiasi tik A. Smetonos dalyvavimo veiksmu. Šiame skirsnyje, stengiantis parodyti bendresnį XX a. pradžios tautininkų istorijos vaizdinį, bus skirtingai nei kitų srovių išskirti leidiniai *Viltis* ir *Vairas*, nuolat lyginami su *Vilniaus žinių* aprašytais konservatyviais istorijos pasakojimais, nepamirštas bus ir mokslinis tęstinis leidinys *Lietuvių tauta*, kuris nors ir neatstovavo vienai pasaulėžiūrai, jame net 17 iš 65 istorinio pobūdžio publikacijų (iki 1914 m.) buvo parašyta Jono Basanavičiaus.

Taip apibūdinant tautininkų srovę išlieka aktuali jos grynumo problema: vienintelis *Vairas* buvo periodinis leidinys, leistas tik tautininkų, tačiau aprašomu laikotarpiu jis ėjo tik pusę metų iki karo. Tiek *Viltis*, tiek *Vilniaus žinios* ir ypač *Lietuvių tauta* buvo tam tikras tautininkų ir kitų srovių kompromisas. *Vilties* išskirtinumą aptariamam laikui geriausiai apgina Algirdo Grigaravičiaus pateiktas 1913 m. katalikų ir tautininkų konflikto aprašymas, jame parodyta, kad katalikai jau ilgai buvo nepatenkinti nekrikščioniška

⁸²⁴ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 164–166.

⁸²⁵ PUTINAITĖ, Nerija, *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, 2004, p. 21–49.

Vilties pozicija ir tautiškumo pervertinimu, o vadovybės pakeitimas buvo tik laiko klausimas⁸²⁶.

Nors aprašomu laikotarpiu viltininkų ar varpininkų linija netapo partija ir todėl neturėjo politinių dokumentų, stengiantis įvertinti pasaulėžiūros santykį su istorija ir pasirinktą atstovauti visuomenės dalį, verta apžvelgti publikaciją *Vilniaus žiniose* apie TLDP įsteigimą bei *Vilties* ir *Varpo* pirmuosius redakcinius tekstus, galinčius suteikti bendrą pasaulėžiūros gairių, pristatant leidinių misiją.

Pirmajame Jono Basanavičiaus rašytame TLDP pristatyme randame XIX a. II pusę apimančią istorijos vaizdinį, kur teigiama: „Pirmoji seniausioji partija, kaip žinoma buvo „Lietuvos mylėtojų“ partija su savo organu „Aušra“, 1883 metuose įsteigtoji.“⁸²⁷ Vėliau tęsiama, kad lietuviai turėję ir kitų partijų, iš kurių geriausios yra Lietuvos demokratų partija ir iš jos susiformavusi naujoji TLDP, kuri geriausiai tęsia pirmosios partijos darbą. Tokia istorijos vizija iš esmės sutampa su minėta 1906 m. LDP programos, kur taip pat istorija pradedama nuo *Aušros*, šiuo atveju tik stebina žodžio „partija“ vartojimas napolitiniame, o kultūriniame kontekste ir tai, kaip pateikiamas geriausias tautiškas kelias: vengiama pabrėžti politinius lietuvių konfliktus ir tautininkai matomi kaip visų tautiškų interesų, esančių virš politikos, gynėjai. J. Basanavičius, apibūdindamas lietuvių tautą, rašo: „mes pirmučiausiai esame žmonės, o paskui lietuviai, kurie turi savo tautos ilgą, garbingą istoriją“⁸²⁸. Vėliau tauta apibūdinama kaip stovinti „ant istoriškai etnografiško pagrindo stovio“, o kova už tautiškumą pateikiama kaip kova už lietuvių kalbą bei „tautos kultūriškąją ir medagiškąją gerovę“. Taigi matomas istorijos pirmumas, aprašant lietuviškumą, ir santykinai išsamus tautos kaip pagrindinio istorinio veikėjo apibūdinimas, skiriant ne tik kalbos, bet ir unikalios kultūros veiksnį. Nors apžvalgoje šiek tiek rašoma apie demokratijos veiksnį, jis, skirtingai nei demokratų partijos, pateikiamas kaip iš esmės neatskiriamas nuo rūpinimosi tauta, vadinamoji „žmonyvalda“ yra tik priemonė ginti „lietuvių tautystę“.

Vilties ir *Vairo* pirmieji redakciniai straipsniai nepasižymi platesne istorine refleksija, tačiau juose atsikartoja J. Basanavičiaus tautininkų partijos vizija, kuri: „tautinės kultūros darban sutrauktą ir draugėn sujungtą

⁸²⁶ GRIGARAVIČIUS, Algirdas, „Nesantaikos laikai : Vilties redaktoriaus Antano Smetonos pasitraukimas“, in: *Kultūros barai*, 2009, Nr. 10, p. 75–83.

⁸²⁷ Dr. Basanavičius, „Apie įsteigimą tautiškai-demokratiškos lietuvių partijos“, in: *Vilniaus žinios*, 1905-11-27, p. 1.

⁸²⁸ *Ten pat*.

išsiskirstytas menkutes Lietuvių pajėgas“⁸²⁹, visų luomų, profesijų, pažiūrų, „pašaukimų ir užsiėmimų“. Nors aprašyme nėra aiškesnio lietuvių apibrėžimo, tik aiškiai numatomas lietuvių kalbos ir kultūros veiksnys, nepamirštama ir tiesioginė nuoroda į *Vilniaus žinių* pradėto darbo tąsą, galima daryti prielaidą, kad ir tautiškumo suvokimas menkai tesiskiria nuo ankstesnio. Poetiškesnį ir išsamesnį, pasaulėžiūros, atstovaujančios visų lietuvių interesams, vaizdinį pateikia *Vairo* pirmasis redakcinis straipsnis. Jame teigiama, kad susikaldžiusios į įvairias grupes visuomenės privalo „susilieti viename daikte, jeigu norime būti tauta, o ne išsklidusi minia be visuotinės sąmonės“⁸³⁰. Ši bendroji tautinė srovė yra sutapatinama su visa lietuvių kultūra. Būtent bendra lietuvių kultūra, skaidoma į literatūrą, dailę, mokslą, yra pateikiama kaip pagrindinis *Vairo* interesas, siekiant parodyti visų ideologinių grupių bendrus taškus. Tekste atsiribojama tik nuo kultūros sumos ir teigiama, jog ši kultūra turi būti tautinė ir auklėjama krikščioniškais principais. Tauta čia matoma kaip nulemta istorijos ir etnografijos, tačiau neapribota teritorijos, jau šiame įvadiniam straipsnyje kalbama apie lietuvius Amerikoje. Tik išskirtinis inteligentijos lietuvių sluoksnius pateikiamas kaip labiausiai dominantis leidinio autorius, nes tik lietuvis inteligentas, kuris geriausiai susiformuoja „mūsų protėvių sostinėje“, matomas kaip galintis auklėti tautos minių „sielos kultūrą“ ir vesti į dorovę⁸³¹. Nors straipsnyje vengiama kalbėti apie *Viltį*, akivaizdu, kad tai tos pačios programos tąsa, o centre esanti tautos vizija, nors aiškiai stengiasi prisivilioti kataliką skaitytoją, į pirmą vietą deda tautiškos kultūros temą, o ne krikščionybę. *Vaire* istorija išnyra tik prabėgomis, nurodant į Vilnių kaip LDK sostinę, ar naujausią tautinio atgimimo istoriją kaip tautos skaldymosi pradžią. Per visus tris tekstus eina panaši tautos pirmumą iškelianti linija, tačiau lieka visai neaiškūs nei šios ideologijos priešai, nei požiūris į Lietuvos praeitį.

Istoriografijoje detaliau idėjiškai charakterizuota TLDP. R. Miknio ir E. Motiekos straipsnyje teigiama, kad ši partija išsiskyrusi aiškesniu tautinės valstybės propagavimu, kur tautinių mažumų teisės suvokiamos kaip nesvarbi, antraeilė problema, o tautinės kultūros, pasireiškiančios daugiausia per lietuvių kalbą ir ekonominės gerovės imperatyvas stovi aukščiau už politinę nepriklausomybę. Palyginti su LDP, šioje partijoje daug aiškiau

⁸²⁹ „Pranešimas“, in: *Viltis*, 1907-10-01, p.1.

⁸³⁰ „Kaip tos pavarsmės...“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 1, p. 1.

⁸³¹ *Ten pat*.

išreikštas buvo antilenkiškumas⁸³². Panašios nuostatos išsilaikiusios *Viltyje* ir *Vaire*, šiuose leidiniuose tik dar aiškiau politinė veikla iškeista į kultūrinę, o aiškesnė ideologinė identifikacija į visų vienijimo siekį, kuris atvedęs prie atsargios, bet neįtikusios katalikų srovės kritikos⁸³³. A. Eidintas teigia, kad *Viltyje* ir *Vaire* daugiau nei kitur domėtasi lietuvių išeivių istorija, o polemikoje bendraminčiais nacionalistais tapdavo ukrainiečiai ir baltarusiai. Aprašomu laikotarpiu A. Smetona susitelkęs ties XIX a. lietuvių liaudies praeitimi, o ne LDK vizijomis, 1912 m. jo Lietuvos pažinimas apsiriboja susipažinimu su lietuvių gyvenamomis teritorijomis, bendravimą su žmonėmis lietuvių kalba ir folkloro tyrinėjimu, bet ne istorijos studijomis⁸³⁴. Panašų XIX a., bet ne LDK laikų interesą Juozo Tumo-Vaižganto istorinėje atmintyje iki Pirmojo pasaulinio karo pabrėžia Dangiras Mačiulis. J. Tumas, pasižymėjęs skeptišku požiūriu į LDK laikų idealizavimą, stengėsi išaukštinti ir sureikšminti XIX a. lietuvių istorinius veikėjus, tokius kaip Simonas Daukantas, Motiejus Valančius ar Antanas Strazdas, iškelti lietuvių etnokultūrinį palikimą⁸³⁵. Nors iš istoriografijos galima įspėti tiek istorinį subjektą, tautinius priešus ar draugus, antrame plane lieka pati istorija. Kiekybinio tyrimo duomenys rodo, kad tautininkų spaudoje Lietuvos istorijos laikai iki Liublino unijos buvo bene gausiausiai pristatyti iš visų aprašomų grupių, tad lieka klausimas, kaip ir kodėl tik ta neaktualia redaktoriams senąja Lietuvos istorija ir priešistorė domėtasi?

2.5.1. Tauta ir jos atspalviai

Visų aprašytų pasaulėžiūrų dėl istorijos subjekto jaučiama tam tikra įtampa: LSDP ryški konkurencija tarp darbininko ir tautos, LDP mažiau, bet ilgainiui stiprėjanti įtampa tarp tautos ir žmogaus, katalikų spaudoje tauta turi sugyventi su kataliku ar Romos Katalikų Bažnyčia, vienintelėje tautininkų spaudoje prasminga kalbėti apie homogenišką požiūrį į praeitį, kaip beveik visada tautos praeitį. Tauta yra pamatinė sąvoka kalbant apie miestus, demokratijos, užsienio šalių ar net priešistorės problemas, tautinės

⁸³² MIKNYS, Rimantas, MOTIEKA, Egidijus, „Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės – politinės kiurimosi aplinkybės“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos* 1, 1990, p. 103–111.

⁸³³ LUKOŠEVIČIUS, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje*, 1995, p. 293–297.

⁸³⁴ EIDINTAS, Alfonsas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, 2012, p. 48–60.

⁸³⁵ MAČIULIS, Dangiras, „Lietuvių kolektyvinę atmintį konstruojantis Vaižgantas“, in: *Colloquia*, 2020, 44, p. 49–53.

kategorijos dominuoja ir Antikos laikų aprašymuose, ir meno istorijoje⁸³⁶. Bandymai kalbėti apie kitus istorijos subjektus visados tampa tik tam tikro tautiškumo aspekto analizė: dėl tautos pirmumo galima kalbėti apie tautos socialines klases ar tautos žmones, šie žodžiai netenka tarptautiškumo dėmens. Nepaisant to, tautos sąvoka per visą laikotarpį lieka gana abstrakti ir menkiausiai išplėtotą nei katalikų spaudoje, todėl dera pritarti skeptiškai į ankstyvą tautininkų ideologiją žvelgiančiam Justinui Dementavičiui: nei valstybės kaip aukščiausios tautos išsivystymo pakopos, nei tarpukariu įsivyravęs tautos vado kaip aukščiausio autoriteto kultas, nei disciplinos laikymosi imperatyvas, bent istoriniuose tekstuose, tautos aprašymuose neaptinkami⁸³⁷. Tautininkų ginama tauta šiuo laikotarpiu atitinka įvairių Europos nacionalistų aprašomą stereotipinį tautinį primordializmą, pagal kurį tauta yra nuo seniausių laikų gyvuojantis darinys, nesuformuotas žmonių, o peržengiantis individą iš dalies atgamtinis darinys, atsiradęs natūraliai, tauta turi savo teritoriją, tėvynę, kalbą, istoriją⁸³⁸.

Todėl *Vilties* ir *Vairo* tautinėse refleksijose ryškiausiai matomos trys tendencijos – nuolatinės tautinės teritorijos paieškos ir aktualizavimas, lietuvių kalbos kaip pamatinio tautiškumo dėmens įtraukimas ir nepakankamo tautos istorijos viešinimo ir tyrimo akcentavimas. Tautinės teritorijos nusakomos jau pirmajame *Vilties* numeryje, kur tiesiai sakoma, kad tik Vilnius ir Kaunas yra tikri lietuviški miestai, o Liepoja priskirtina kitam tautiniam Kuršo, latvių arealui⁸³⁹. Šitokia tautinė teritorijų skirstymosi tvarka suvokiama kaip atmetanti senųjų valstybių tvarką⁸⁴⁰, tačiau ši naujovė dėl tautų senumo greičiau matoma kaip žemių dalijimosi iki luomų ir klasių atsiradimo sugrąžinimas, o ne naujas išradimas. Laikotarpio pabaigoje rašoma, kad lietuvių gyvenamos teritorijos per amžius mažai tesikeitė, tik

⁸³⁶ Pranas, „Mūsų tautybė ir demokratizmas“, in: *Viltis*, 1908-01-01, p. 7–8; Stanisław Smolka, „Vytautas ties Žalgiriu“, in: *Viltis*, 1910-07-09, p. 2–3; 07-10, p. 2–3; 07-13, p. 2–3; Augustinas Voldemaras, „Ką reikėtų daryti tyrinėjant senovės Romos istorikų raštus“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 9, p. 13–16; Ku. Dr. J. Steponavičius, „Čiurlionis ir mūsų dvasios estetikos apsimėsimai“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 1, p. 3–5.

⁸³⁷ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 195–196.

⁸³⁸ ÖZKIRMLI, Umut, *Theories of Nationalism A Critical Introduction*, 2010, p. 51–52.

⁸³⁹ „Apie Liepoją kaip lietuvių miestą, rodos, nevertėtų nė kalbėti: kas Kuršo, tas Kuršo, tai latvių, ne lietuvių (...) Lietuva turi du palyginamai didelių miestų: Vilnių ir Kauną“. Žr.: A. Smetona, „Vilnius – Lietuvos širdis“, in: *Viltis*, 1907-10-01, p. 3.

⁸⁴⁰ „visi tautų santykiai atsimainė, kad senovės valstybių žemėlapis visai nebepanašus į dabartinį žemėlapi, kad tie luomai, kurie seniau turėjo visą galybę savo rankose, šiandien nustumti užpakalin“. Žr.: [Antanas Smetona] V. „Horodliaus sukaktuvės“, in: *Viltis*, 1913-10-02, p. 1.

buvo gerokai didesnės, todėl tautininkai elgiasi itin tolerantiškai ir demokratiškai, nesistengdami buvusių teritorijų, kur atsikėlė kitos tautos, atgauti, o tenkinasi tik vėlesnėmis etninėmis žemėmis⁸⁴¹. Kalbos veiksnys tautininkų spaudoje ryškiausias nubrėžiant spausdintinio žodžio reikšmę lietuvių spaudos legalizavimo minėjimo akivaizdoje, tik spaudos dėka lietuviai tapo visaverte tauta, o su savo raštu ir spauda valstietis – lygus bajorui⁸⁴². Taip pat dažnai reiškiamas siekis Lietuvą pamatyti kaip lygią kitoms Europos tautoms. Nors pastarosios atrodo pranašesnės, nes: „visa, kas rišasi su jų praeitimi, ištirusios, aprašiusios, apdainavusios, pasauliui paskelbusios“⁸⁴³. Bet lietuviai tiesiog nesugeba savęs pristatyti, nes nepažįsta savo garbingos praeities⁸⁴⁴. Retai tautos aprašymai įgyja ir teorijoje minimų poetinių apibendrinimų, sufleruojančių apie mistinę, transcendentinę tautos prigimtį. Tai ryškiausia kultūros veikėjų aprašymuose. M. K. Čiurlionio dailė ir muzika atskleidė visą kosmoso dvasią ir taip „mūsų tautos dvasią apvilko grožės rūbu“⁸⁴⁵. Ukrainiečių tautą prikėlęs rašytojas Terasas Ševčenka buvo: „Žmogumi apsigimę ukrainų tautos idealai (...) Gyva tautos sąmonė.“⁸⁴⁶

Šalia to svarbu pažymėti, kad *Vilties* ir *Vairo* tauta nėra tapati *Vilniaus žiniose* ar vėliau *Lietuvių tautoje* teikiamai J. Basanavičiaus propaguotai tautai. Pastarieji leidiniai tautą visų pirma matė tolimoje praeityje, tai buvo seniai senosios kalbos, prarastos kultūros, rašto, net prarastos valstybės sinonimai, nurodantys į Viduramžius ar net senesnius laikus⁸⁴⁷. A. Smetonos

⁸⁴¹ „Lietuvių giminės (o būta jų nemaža) atsirado ir tūkstančius metų valdė vieną gražiausių ir patogiausių Europos kampų – didelį-didelį žemės plotą prie Baltijos Juros“. Žr.: Kun. Juozas Tumas, „Dešimties metų sukaktis“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 8, p. 2.

⁸⁴² [Antanas Smetona] Ansa, „Žvilgsnis į baudžiavą ir dabartis“, in: *Viltis*, 1911-02-13, p. 1.

⁸⁴³ Liudas Noreika, „Trakai“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 11, p. 2.

⁸⁴⁴ Konstancja Skirmuntt, „Keletas pastebėjimų apie mūsų istoriją“, in: *Viltis*, 1909-09-13, p. 2.

⁸⁴⁵ Ku. Dr. J. Steponavičius, „Čiurlionis ir mūsų dvasios estetikos apsimėškimai“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 1, p. 4.

⁸⁴⁶ [Liudas Noreika] L. N., „Terasas Ševčenka“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 5, p. 14.

⁸⁴⁷ *Lietuvių tautoje* ši pozicija ryškiausia J. Basanavičiaus publikacijose apie lietuvių kilmės teoriją ir K. Būgos tekstuose apie lietuvių kalbos etimologijas ir sąsajas su prokalbe. Keli ryškesni pavyzdžiai: K. Būga, „Romowė“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. I, Dalis 3., 1909, p. 337–340; K. Būga, „Criwė“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. I, Dalis 3., 1909, p. 340–349; J. Basanavičius, „Lietuviškoji kalba valstybės raštuose“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. I, Dalis 3., 1909, p. 354–358; J. Basanavičius, „Levas lietuvių pasakose bei dainose ir trakų-prygų dailėje“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. II, Dalis 4.,

ir J. Tumo redaguotuose leidiniuose tiek kalbos, tiek kultūros, tiek teritorijos apibrėžimai geriausiu atveju rodo XIX a. problemas, o dar dažniau nurodo į ateitį, kurioje tikimasi sukurti Europos akyse sužibėsiančią tautinę kultūrą.

2.5.2. Tautinės istorijos paralelės tarp kunigaikštijos ir valstietijos

Lietuvos priešistorė *Viltyje* nėra pagrindinė istorinė epocha, tačiau, kaip rodo kiekybinė apžvalga, šiame leidinyje ji pristatoma gerokai dažniau nei daugelyje kitų. Dažniausiai aptinkami tekstai yra archeologinių kasinėjimų ar atradimų aprašymai, jų mažiau randama ir kituose dienraščiuose, ypač *Vilniaus žiniose* ir *Lietuvos žiniose*. Priešistorė archeologijos aprašymuose pažįstama iš, viena vertus, prabangių radinių, papuošalų, dailios keramikos reliktų, ir šiuo požiūriu idealizuojama kaip išskirtinės materialiosios kultūros laikas, o antra vertus, ji lydimas paslaptinių, iki galo nesuprantamų pagoniškų ritualų ar šventą prasmę turėjusių, bet jau praradusių objektų, dabar keliančių tik smalsumą⁸⁴⁸. Apie epochos svarbą liudija noras kuo daugiau radinių išsaugoti, o juos naikinančius asmenis pasmerkti, tačiau archeologijos aprašymai nepapildo bendresnio Lietuvos istorijos pasakojimo, o funkcionuoja kaip nuo vėlesnių kunigaikščių laikų atskirta epocha, liudijanti tik neistoriškos liaudies ženklus. Epochos vertinimą perteikia ir teminiai tekstai, tik fragmentiškai užkabinantys seniausius laikus. Štai A. Smetona, pirmajame numeryje primindamas pirmuosius Lietuvos gyvavimo metus, besikuriant valstybei, kalba apie stiprios Lietuvos kūną ir širdį pagonybės laikais, kuriuos išlaikė ir pirmieji šalies miestai Kernavė ar Naugardėlis⁸⁴⁹. Santykinai kritišku epochos vaizdavimu pasižymi ilgiausias *Viltyje* išspausdintas istorinės tematikos A. Juozapavičiaus straipsnis (publikuotas per 13 numerių) apie latvius. Jame teigiama, kad lietuviai ir latviai iki XII a. buvę miško žmonės, dažniausiai klajokliai, tik nedidelė dalis užsiėmusi žemės ūkiu, tauta garbinusi savo dievus ir negebėjusi suprasti krikščioniškojo⁸⁵⁰. Vėliau tekste plėtojama ir hėgeliška tautos

1919, p. 467–597; J. Basanavičius, „Lapelis iš senovės lietuvių kultūros istorijos“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. II, Dalis 4., 1919, p. 598–601.

⁸⁴⁸ Ku. Juozas Ziogas, „Barbariškas senovės liekanų panaikinimas“, in: *Viltis*, 1909-02-01, p. 4; Vl. Nagevyčia, „Archeologijos tyrinėjimai Telsių ir Reseinių apskrityse“, in: *Viltis*, 1909-08-09, p. 2.

⁸⁴⁹ „Tokia širdimi, kuri pagonis lietuvių gaivino, Lietuvai buvo senovėje, kaip rašo istorija, Kernavė, Naugardėlis, pagaliau Vilnius. Apsilpo Lietuvos kūnas ir apmirė jos širdis“. Žr.: A. Smetona, „Vilnius – Lietuvos širdis“ in: *Viltis*, 1907-10-01, p. 3.

⁸⁵⁰ Poškiečių Antanas [A. Juozapavičius], „Latviai“, in: *Viltis*, 1908-07-30, p. 1.

istorinės misijos linija, anot kurios, įvairios tautos skirtingais laikais pabudusios, pradėjusios konfliktus, energingai plėtojusios ir kultūrą, taip tapusios istorijos dalimi (pradedama nuo graikų). Lietuviai tauta šiame plane ilgą laiką buvo germanų šešėlyje, tačiau jau nuo XII a. buvo priversta veikti: „pasinaudoti sąlygomis, užimtą žemę užgyventi, nuo užpuolančiųjų apsiginti ir pratintis ir persiimti naujos civilizacijos dvasia“⁸⁵¹. Šiuos uždavinius lietuviai tačiau įgyvendinę tik jau po valstybės sukūrimo, o latviams tai visai nepavykė. Priešistorė *Viltje* būdingesnė tema iki 1910-ųjų: vėlesniuose tekstuose dažniau aptariama XII a. pabaigoje prasidėjusi kryžiuočių agresija⁸⁵², *Vaire* šių laikų aprašymai visai nunyksta. Išimtimi galima teigti esant tik J. Tumo-Vaižganto galbūt kiek ironišką straipsnio ištrauką, kurioje epocha pristatoma it Rojaus sodas – Lietuva vadinama net pernelyg turtingu kraštu, pertekusiu mėsa, žuvimi, kailiais, linu, kuriai Europos ir jos problemų visai nereikėję, nes nieko netrūkę⁸⁵³. Šiuo požiūriu su išimtimis galima kalbėti apie tolydžio vykusį nutolinimą nuo *Vilniaus žinių* ir ypač J. Basanavičiaus istorinio pasakojimo, pastarajame priešistorės vaizdiniai buvo dažniau matomi kaip vadinamosios baltų Atlantidos likučiai, kuriuos būtina interpretuoti kaip tam tikrą aisbergo viršūnę, slepiančią aukštesnę civilizaciją už Vakarų krikščioniškąją⁸⁵⁴. Tiesa, kad ir tautininkų spaudoje nostalgiskai prisiminta Lietuvos didybė, bet net ir aptariamam laikotarpiui tai beveik niekada nebuvo ikiistoriniai arba menkai dokumentuoti XIII–XIV a. pr. laikai.

Laikotarpis tarp XIII ir XV amžių tautininkų spaudoje vertinamas kaip geriausi Lietuvos istorijos laikai, ir bene aktyviausiai iš visų aptartų periodinių leidinių ginamas pagarbus santykis su Lietuvos kunigaikščiais ir epocha. Kai tęstiniame straipsnyje apie latvius, besistengiant papasakoti istoriją iš jų perspektyvos kiek sumenkinamas lietuvių herojiškumas, o Mindaugas ir jo laikai pristatomi išryškinant valdovo apgavystes ir

⁸⁵¹ *Ten pat*, 1908-09-14, p. 1.

⁸⁵² „Rygos lietuviai“, in: *Viltis*, 1912-01-20, p. 1.

⁸⁵³ „Lietuvių giminės (o būta jų nemaža) atsirado ir tūkstančius metų valdė vieną gražiausių ir patogiausių Europos kampų – didelį-didelį žemės plotą prie Baltijos Jūros (...) Tai turtingas, net perturtingas nuošalys derlia žeme, nepalytėtomis giriomis. Lietuvių giminės buvo pertekusios duonos, mėsos ir žuvies, dengės linais, vilnomis ir brangiais kailiais ilgą laiką tad visai nepasigedo Europos ir jos monų“. Žr.: Kun. Juozas Tumas, „Dešimties metų sukaktis“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 8, p. 2.

⁸⁵⁴ BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Lietuvos istorija: istorikų koncepcijos versus visuomenėje dominuojantys praeities vaizdiniai“, in: *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos erdvėje*, 2015, p. 64–67.

problemišką santykį su kaimyninėms gentimis⁸⁵⁵, pridėdamas redakcijos komentaras, nepritarianis šiai nuomonei, o po mėnesio išspausdinamas Konstancjos Skirmuntt apologetinis atsakymas, kurio turinį galima interpretuoti kaip glaustą pagrindinių *Draugijoje* išspausdinto teksto apie Lietuvos karalių minčių pristatymą. Apibendrindama visų svarbiausių, anot autorės, valdovų – Mindaugo, Gedimino ir Vytauto – vertinimą, ji rašo: „tikrai dideli didvyriai, nėra juose nieko mažaus, žemo, paprasto ir, nežiūrint į jų klaidas, jie palieka mūsų istorijoje didvyriais“⁸⁵⁶. Neteisingas Lietuvos valdovų pristatymas sulaukia ir A. Smetonos kritikos, kuomet pasibaisima Antano Macijausko knygoje *Lengvutė Lietuvos istorija* tiesiai iš T. Narbuto perimtais Lietuvos aprašymais, sumenkinančiais kunigaikščių epochą. Ši istorijos sintezė matoma kaip klaidinga dėl lietuviškų vardų ir pavadinimų iškraipymo ir dėl romantizmu persmelkto istorijos pasakojimo, kuris nebeatitinka XX a. kritinės istorijos reikalavimų ir ignoruoja esamą historiografiją. Papiktina *Vilties* redaktorių ir A. Macijausko nepagarbus kunigaikščių vardų išnaudojimas komiško detektyvinio žanro knygutėje apie šnipus⁸⁵⁷. A. Smetonos kritikoje matomas akivaizdus prielankumas maironiškam istorijos vaizdiniui, o ne ankstyvesnei *aušrinei* historiografijai, linkusiai į pagonybės laikų išaukštinimą. A. Smetonai kliūva, kad nėra tinkamai įvertinamas Vytautas, o didesnis dėmesys menkai raštu dokumentuotai istorijai jam atrodo įtartinas. Viduramžių epocha kaip aukso amžius įtvirtinama ir didaktinio pobūdžio *Vilties* vedamajame „Mokykimės Lietuvos istorijos“, jame rašoma, kad Lietuvos istorijoje dera pažinti Lietuvos kunigaikštijos laikus, o istorijos pažinimo objektas turėtų būti: lietuvių tautos dalyvavimas politiškame kūne⁸⁵⁸. Bendrą epochos išpūdį koncentruotai perteikia 1914 m. J. Tumo sąmojis, prilyginantis Viduramžių Lietuvą biblinei Samsono figūrai: „Mumyse buvo tiesiog neišsemiamo kūno ir sielos vieko. Lietuva buvo – Samsonas.“⁸⁵⁹

Antra vertus, tiek *Viltyje*, tiek *Vaire* Lietuvos Viduramžių laikotarpis aprašomas beveik visada fragmentiškai, Lietuvos kunigaikščiai paminimi tik kontekste kaip *de facto* svarbūs valdovai, neatskleidžiant jų unikalumo,

⁸⁵⁵ Poškiečių Antanas [A. Juozapavičius], „Latviai“, in: *Viltis*, 1908-07-12, p. 2–3; 07-17, p. 2–3.

⁸⁵⁶ Konstancja Skirmuntt, „Keletas pastebėjimų apie mūsų istoriją“, in: *Viltis*, 1909-09-13, p. 2.

⁸⁵⁷ Antanas Smetona, „Kritikos ar <replikos> pasaka“, in: *Viltis*, 1910-10-08, p. 1; „Naujos knygos“, in: *Viltis*, 1910-08-20, p. 4.

⁸⁵⁸ „Mokykimės Lietuvos istorijos“, in: *Viltis*, 1909-04-29, p. 1.

⁸⁵⁹ Kun. Juozas Tumas, „Dešimties metų sukaktis“, *ten pat*, p. 3.

epocha apibūdinama daugiausia per karinius konfliktus. Tautininkai *Viltyje* Viduramžių laikų kultą propagavo daugiausia tik per istorinių įvykių minėjimo kampanijas, jų šiuo laikotarpiu buvo dvi: Žalgirio mūšio ir Horodlės unijos minėjimai. Vadinamoji Gedimino kalno gynimo akcija, nors turėjo potencialo aktualizuoti Gedimino laikus, šio veiksnio *Viltyje* neišnaudojo, ir daugiau apie Gedimino reikšmę galima sužinoti poleminiuose tekstuose apie Vilniaus lietuviškumą⁸⁶⁰. Dėl tokios situacijos tautininkų jau nuo 2 dešimtmečio aukščiausiai vertinamu herojumi tampa Vytautas, beveik neturintis jokių konkurentų siekiant tokio statuso: kiekybinėje apžvalgoje net nepavyko rasti tekstų, skirtų Kęstučiui, Gediminui ar Algirdui.

Žalgirio mūšio istoriniai pasakojimai periodinėje spaudoje išsamiai pristatyti istoriografijoje; joje teigiama: „Faktiškai galima kalbėti apie bendrą istorinį pasakojimą ir Žalgirio mūšiui suteiktas identiškas reikšmes.“⁸⁶¹ Tačiau būtent *Viltis* šiame istorinio pasakojimo aprašyme dažnai užima centrinę vietą kaip leidinys, geriausiai atspindėjęs lietuvių nacionalizmo interesus. Būtent šiame dienraštyje plačiausiai nušviestas naujas Vytauto kaip tikrojo mūšio laimėtojo statusas, sumenkintas Jogailos indėlis, ir dar 1910 m. tekstuose akcentuotos neigiamos mūšio pasekmės lietuviams; daugelyje tekstų įkomponuojamos eilutės: „ta diena buvo paskutinioji diena zokono didybės ir garbės“⁸⁶². Toks epochos pristatymas iš mūšio perspektyvos lemia tai, kad Vytautas dažniausiai matomas daugiausiai tik kaip geras, sumanus užkariautojas ir karo strategas, panašiai tik iš užkariavimų perspektyvos prisimenami ir jo protėviai⁸⁶³. Nors analogiškų vertinimų, kur matomas daugiausia politinės istorijos vaizdinys, būta ir katalikų bei demokratų spaudoje, *Viltis* čia išsiskiria tekstų gausa ir plačiausiu atminimo kampanijos panaudojimu tautinei politikai propaguoti. Skirtingai nei daugelyje kitų leidinių, kuriuose mūšis pristatytas tik tipiškai

⁸⁶⁰ Pvz.: Iks, „Ar Vilnius „lenkų“ miestas?“, in: *Viltis*, 1912-05-20, p. 2–3; „Dėl baimės, kad nesugadintų Vilniaus pilies kalno“, in: *Viltis*, 1912-01-29, p. 2.

⁸⁶¹ MAČIULIS, Dangiras, PETRAUSKAS, Rimvydas, STALIŪNAS, Darius, *Kas laimėjo Žalgirio mūši? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, 2012, p. 57.

⁸⁶² [Vaclav Lastouski] Vlast., „Grünvaldo (Žalgirio) sukaktuvės“, in: *Viltis*, 1909-11-04, p. 2.

⁸⁶³ „Vytautas visuomet buvo galybė, su kuria kiekvienas turėjo skaityties (...) nemaža beabejo reikė Vytauto genijus (...) Plačių Gedimino ir Algirdo užkariavimų, kur dėdėjo sritiniai kunigaikščiai, tai gedimino padermės, tai dar kur-ne-kur savieji namiegi Ruriko kraujo“. Žr.: Smolka, Stanisław, „Vytautas ties Žalgiriu“, in: *Viltis*, 1910-07-10, p. 2.

iš lietuviškos perspektyvos arba pateikiant mokslinės įvykių interpretaciją, *Viltyje* inicijuota, kad ir fiktyvi diskusija, kurioje pateiktos ir baltarusių, rusų, vokiečių, lenkų mūšių interpretacijos⁸⁶⁴, kai kurios iš jų pristatytos gana šaržuotai ir griežtai sukritikuotos, kitos (baltarusių) matytos kaip iš esmės beveik identiškos lietuvių interpretacijai ir teisingos. Tokiu nuomonių pristatymu, panašu, norėta paveikti dėl Žalgirio mūšio vertinimo dvejį lietuvių, nesuprantančius, kodėl neprisidėta prie lenkų inicijuotų iškilnių, taip visų pirma diegiant antilenkiškumą kaip istoriškai svarbią tautiškumo dalį. Nors *Viltis* buvo stipriai remiama katalikų, Žalgirio mūšio minėjimo kontekste matomos ir tam tikros antikatalikiškos nuostatos, kylančios iš priešiško lenkams, ypač kalbant apie Lietuvos krikštą ir religijos skleidimą lenkų kalba, taip lenkiškumas ir katalikiškumas kartais pasirodo kaip to paties Lietuvą nutautinusio proceso dalis⁸⁶⁵.

Vilties istorijos pristatymas šio minėjimo požiūriu labai skiriasi tiek nuo *Lietuvių tautos*, tiek nuo *Vairo* Lietuvos Viduramžių laikų pristatymo. J. Basanavičiaus redaguotame leidinyje J. Yčo mūšis interpretuotas kaip stiprių pagonių lietuvių kova prieš yrančią ir silpną krikščionišką Vakarų Europos kultūrą. Šiame kontekste pasistengiama kritiškai įvertinti ne tik Kryžiuočių ordiną, bet ir disciplinos nesilaikančius ir silpnus lenkus⁸⁶⁶. Tokio požiūrio nepavyko aptikti *Viltyje*, kurioje dažniau kituose kontekstuose demokratiškai svajota apie Lietuvos įsiliejimą į kitų Europos tautų gretas⁸⁶⁷. *Vaire*, kadangi nebūta ryškesnių minėjimo kampanijų, Vytauto kultas sumenko ir tik įvairių miestų istoriniuose aprašymuose išliko Viduramžių kaip gerovės laikų įvaizdžiai, reprezentuoti per garbingiausius kunigaikščius⁸⁶⁸. Išimtimi galima laikyti pranešimą apie 1914 m. lenkų rastą Lietuvos valdovo karūną, kuri

⁸⁶⁴ „Žalgirio švenčių skardas“, in: *Viltis*, 1910-07-07, p. 1–2; [Vaclav Lastouski] Vlast., „Grūnvaldo (Žalgirio) sukaktuvės“, in: *Viltis*, 1909-11-04, p. 2–3; Kun. J. Tumas, „Iš Kriokuvo“, in: *Viltis*, 1910-08-01, p. 2.

⁸⁶⁵ „jei ne Lietuvos krikštas, tai anot Nekonečno, niekas nebūtų pasirūpinęs lietuvių kalba, nebūtų buvę ir dabartinės lietuvių raštijos. Bet ar lenkai kunigai rūpinosi prkalbėti lietuviškai į krikštijama lietuvių minią? Pavartę istorijos lapus nerandame nė vieno lenko kunigo, kurs būtų lietuviškai skelbęs Dievo žodį Lietuvoje“. Žr.: [Antanas Smetona] Vilniškis, „Žalgirio mūšio sukaktuvių belaukiant“, *Viltis*, 1910-06-13, p. 1–2.

⁸⁶⁶ J. Yčas, „Žiupsnys žinių apie Žalgirio mušį“, in: *Lietuvių tauta*, 1912-1913, kn. II, d. 3, p. 383–404.

⁸⁶⁷ [Antanas Smetona] V. „Horodliaus sukaktuvės“, in: *Viltis*, 1913-10-02, p. 2.

⁸⁶⁸ Liudas Noreika, „Trakai“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 11, p. 2–6; Liudas Noreika, „Palanga“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 12, p. 2–6.

tautininkų tikėta, jog buvusi Vytauto arba Švitrigailos, ši nesėkminga karūnacija su kartėliu įvertinama kaip: „Mūsų senovės liuosybės ženklas.“⁸⁶⁹

Lietuvos Viduramžių laikai yra pažymėti nutautėjimo ir valstybingumo praradimo ženklais, neleidžiančiais pozityviai įvertinti tiek Lietuvos tapimo katalikiška šalimi, tiek sėkmingos pergalės Žalgirio mūšyje. Visos bėdos *Viltyje* traktuojamos kaip atsiradusios dėl Horodlės unijos, kuri aptariamam laikotarpiui iš esmės pakeičia tarpukariu ir iki legalios spaudos atsiradimo dažniau akcentuotą Liublino unijos pasirašymą. Horodlės unija kaip didžiausias pralaimėjimas atsiranda jau Žalgirio mūšio minėjime⁸⁷⁰, tačiau tik 1913 m. skiriama daugiau dėmesio įvertinti ją kaip esminį istorijos lūžį, kurio kenksmingumą pripažįsta visi lietuviai, nepaisant ideologinių skirtumų⁸⁷¹ ir iš kurios reikėtų pasimokyti, kaip elgtis nedera. Antano Smetonos straipsnis unijos tema primena plačiau aprašytą demokratų poziciją, jam svarbiausia, jog ši unija turėtų būti vertinama kaip neteisėta, nes senoji LDK nebuvo tautinė valstybė ir neturėjo tautos mandato. Tačiau jei Gabrielė Petkevičaitė kalbėjo apie lietuvių uniją su kitomis Europos tautomis kaip savitą Europos Sąjungos prototipą⁸⁷², tai A. Smetona visiškai pakeičia žodžio prasmę ir traktuoja lietuvių politinį darinį kaip uniją tarp tautiečių: „šiandien patį savo tarpe darykime uniją ant demokratizmo pamatų“⁸⁷³. Šia prasme unija su lenkais matoma kaip net nevertintinas reiškinys, neturintis sulaukti nei pagyrimo, nei papeikimo, o geriausia tiesiog ištrintinas iš istorijos ir pakeistas naujais.

Toks poreikis ištrinti nemalonus istorinius laikus tautininkų spaudoje itin akivaizdus kalbant apie ATR epochą, kuri yra beveik visiškai ignoruojama. Nors XVI–XVIII a. ir taip skiriamas itin menkas dėmesys, į chronologinius rėmus patenkantys tekstai paprastai nelinkę atskleisti bendresnio laikotarpio vaizdinio ir yra skirti arba konkrečios gyvenvietės istorijai⁸⁷⁴, arba kultūros paminklams, kurių istorinis kontekstas dažniau praleidžiamas⁸⁷⁵. Tiesa, pastaruosiuose galima aptikti senosios istorijos kaip barbarybės vaizdinį, išreiškiamą tarkime, kankinimus pristatančiuose paveiksluose: „tose

⁸⁶⁹ X., „Rado Lietuvos karūną“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 3, p. 13.

⁸⁷⁰ Stanisław Smolka, „Vytautas ties Žalgiriu“, in: *Viltis*, 1910-07-13, p. 2–3.

⁸⁷¹ [Mykolas Petrauskas] M. Baugutis, „Dėl Gorodliaus unijos paminėjimo“, in: *Viltis*, 1913-12-11, p. 1.

⁸⁷² Gabrielė Petkevičaitė-Bitė, „Horodlo unija“, in: *Lietuvos žinios*, 1913-10-01, p. 2.

⁸⁷³ [Antanas Smetona] V. „Horodliaus sukaktuvės“, in: *Viltis*, 1913-10-02, p. 2.

⁸⁷⁴ Pvz.: „Kas girdėti Vilniuje“ [Kėdainių istorija], in: *Viltis*, 1907-12-16, p. 4 „Vilniaus centrinis archyvas [Ukmergės miesto teismo aktai iš 1596–1607 m.], in: *Viltis*, 1909-04-12, p. 4; Liudas Noreika, „Palanga“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 12, p. 2–6.

⁸⁷⁵ „Senovės kapai“, in: *Viltis*, 1909-07-05, p. 3.

baisenybėse, nedaug tėra dailumo, šio meto akimis žiūrint“⁸⁷⁶. Tačiau pozityvesnis ATR vaizdinyt dažniau yra palaikomas katalikų srovės atstovų, negausiai rašiusių į *Viltį*⁸⁷⁷, tokių ne pačių tautininkų interesą gerai parodo skirtumai tarp *Vilties* ir *Vairo*, pastarajame išimtinai ATR laikams skirtų tekstų iki 1915 m. visai nepasitaikė. Aiškesnį vertinimą atskleidžia vėlesniems laikams skirtos publikacijos, jose matome, jog epocha pažymima nuolatinės baudžios ir vargo ženklų⁸⁷⁸, nuolatinėmis suirutėmis, miestų smukimu⁸⁷⁹ kaip atskleidžia Horodlės unijos aprašymai – lietuvių lenkinimu⁸⁸⁰.

Nors XIX a. Lietuvos istorija pristatoma gausiausiai, ji tautininkų spaudoje selektyvi ir pagrindinėmis temomis sutampa su kitų srovių, skiriasi tik kai kurie dedami akcentai. Būdingiausios aprašomos temos kaip ir kitur: baudžios panaikinimas, lietuvių spaudos atsiradimas ir raida, lietuvių kalbos paplitimas etninėse Lietuvos žemėse, tautininkus labiau nei kitas srovės domino Amerikos lietuvių klausimas.

XIX a. vertinant iš baudžios perspektyvos epocha padalijama į dvi dalis – iki 1861 m. akcentuojant tik lietuvių tautos miegojimą „tvoriu miegu“, ir laikotarpį po jo, kuomet pradėjo formotis lietuvių inteligentija. Kaip ir kituose leidiniuose čia niūriausiais epitetais apibūdinamas ankstyvasis amžiaus laikotarpis⁸⁸¹, o XIX a. pabaigoje prasideda lietuvių spaudos ir švietimo istorija. Svarbiausia *Viltyje* aptinkama baudžios panaikinimo problema yra Lietuvos bajorų prisidėjimas prie įvykio. A. Smetona skeptiškai vertina bajorų indėlį, kritikuoja Konstancijos Skirmuntt išreikštą mintį, jog dar nuo ATR laikų vyko visuomenės demokratizacija, kuri pagerino valstiečių padėtį, ir iš esmės pritardamas A. Janulaičiui⁸⁸², teigia,

⁸⁷⁶ „Visų apleistieji paminklai“, in: *Viltis*, 1908-06-27, p. 1.

⁸⁷⁷ Pavyzdžiui, būtent A. Jakšto iniciatyva leidinyje šiek tiek dėmesio skiriama M. Giedraičiui ir jo reikšmei. Žr.: A. Jakštas, „M. Giedraičio jubiliejus“, in: *Viltis*, 1908-12-14, p. 3.

⁸⁷⁸ „[iki 1792 m.] baudžios metu nėra buvę šviesesnių ruožų ant tamsaus vergovės dugno“. Žr.: [Antanas Smetona] Ansa, „Žvilgsnis į baudžios ir dabartis“, in: *Viltis*, 1911-02-13, p. 1.

⁸⁷⁹ „1665 metais, užplūdus Lietuvą švedų kariuomenei, Trakai buvo sudeginti ir sugriauti ir daugiau jau nebeatsikėlė. Gyventojų ir prekių dauguma išsidangino į kitus miestus“. Žr.: Liudas Noreika, „Trakai“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 11, p. 6.

⁸⁸⁰ [Antanas Smetona] V., „Horodliaus sukaktuvės“, in: *Viltis*, 1913-10-02, p. 1–2.

⁸⁸¹ „Jei kitoms tautoms baudžia buvo nelengvi, tai mums, lietuviams, ji buvo dvigubai sunkesnė“. Žr.: [Antanas Smetona] Vilniškis, „Vasario devyniolikė diena“, in: *Viltis*, 1911-02-18, p. 1.

⁸⁸² Augustinas Janulaitis, „Lietuvos dvarininkų sumanymai baudžios panaikinti XIX amž.“, in: *Lietuvos žinios*, 1911-10-25, p. 3.

kad baudžiava buvo panaikinta caro iniciatyva, o dvarininkų palankumas sietinas su samdomo darbo didesne nauda ir našumu. Lietuvos bajorai prisidėjo prie valstietijos sąlygų pagerinimo tik iš egoistinių paskatų ir dabar tebelaiko save gerokai pranašesniais už net išsilavinusius valstiečius: „jų tarpe išgalėjo endekų dvasia, kuri stumte stumia tą luomą nuo mūsų gyvenimo“⁸⁸³. Pats baudžios panaikinimas matomas kaip naujos epochos pradžia⁸⁸⁴, tačiau ne vien teigiamas įvykis: dėl Lietuvos bajorų savivalės lietuviai negavę žemės arba už ją turėjo brangiai mokėti, todėl baudžios pasekmė – ne tik „duota laisvė“, bet ir gausi lietuvių emigracija į Ameriką: „Lenkmetis lietuvių išeivystei parodė kelią, baudžios panaikinimas tą kelią palengvino, o badmečiai Lietuvoje pakurstė lietuvių emigruoti“⁸⁸⁵. Amerikoje gyvenančių lietuvių aprašymas svarbus tautininkams, nes toje šalyje gyvena net ketvirtadalis lietuvių tautos. Pats emigracijos faktas, nors matomas kaip nelaimė, sumažinusi tautiečių skaičių, tačiau kartu tai tik drąsiausius lietuvių patraukiusi avantiūra, ieškant geresnio gyvenimo, todėl nėra vertinama kaip tragedija, o lietuviai už šį veiksmą nėra smerkiami, atvirkščiai, pripažįstama, kad ši gausi tautos dalis nėra nutraukusi ryšių su etnine Lietuva ir stengiasi kelti pastarosios kultūrą, todėl Amerikos lietuvių kaip geriausių sąjungininkus turėtų vertinti ir tautinio atgimimo veikėjai⁸⁸⁶. Šiuo požiūriu emigracijos vaizdinys spaudoje išlieka panašus į istoriografijoje perteiktą emigracijos problemos iškėlimą Rytų Prūsijoje leistuose žurnaluose *Aušra*, *Varpas* ir *Ūkininkas*. Kaip ir šių publicistai, tautininkai susitelkė į emigracijos priežastis ir vengė smerkti tokį kelią pasirinkusius lietuvių. *Viltyje*, skirtingai nei *Varpe*, priešiškus žydams iškeičiamas į priešiskumą lenkams, paverčiant pastaruosius vienais iš išeivijos kaltininkų⁸⁸⁷.

Kaip tik antilenkiškumu pažymėtas ir lietuvių spaudos draudimo įvedimas: M. Muravjovo veikla matoma kaip siekis „lietuviams vaduoti iš

⁸⁸³ [Antanas Smetona] Ansa, „Žvilgsnis į baudžiavą ir dabartis“, in: *Viltis*, 1911-02-13, p. 1.

⁸⁸⁴ „Prisidėjo nauja gadynė artojo gyvenime; jam buvo duota laisvė, paskirta nuosavybėn žemė“. Žr.: [Antanas Smetona] Vilniškis, „Vasario devyniolikė diena“, *ten pat*.

⁸⁸⁵ „40 metų paminėjimas nuo pradžios lietuvių emigracijos Amerikon“, in: *Viltis*, 1909-11-06, p. 2.

⁸⁸⁶ „Amerikos Lietuva“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 1, p. 7–9.

⁸⁸⁷ RIAUBIENĖ, Arida, „Požiūris į emigraciją XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Rytų Prūsijoje leistuose periodiniuose leidiniuose“, in: *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2017, Nr. 23–24, p. 65–82.

lenkų tautos moralinio jungo“⁸⁸⁸, ir nors vykdytos klaidingos priemonės, tikslas buvo kilnus ir reikalingas, 1904 m. šiame kontekste matomi kaip „Muravjovo politikos klaidos“ panaikinimas.

Bandymas įtikti visai tautai matomas lietuvių spaudos raidos aprašyme. *Aušros* atsiradimas po baudžiavos panaikinimo vertinamas kaip antras reikšmingiausias XIX a. įvykis, o patys aušrininkai: „pasėjo Lietuvos dirvonan idėjinio visuomenės judėjimo sėklą (...) nei daugiau, nei mažiau, kaip tautybės ir demokratizmo idėją“⁸⁸⁹. Aiškus prielankumas išsakomas ir *Varpui*, ir katalikų spaudai⁸⁹⁰. Nors pats laikotarpis iki 1904 m. matomas kaip atgimimo pradžia, tai kartu ir didelių kančių laikas. Juozas Tumas–Vaižgantas aptardamas šią epochą pasitelkia Tantalo alegoriją išryškinti fizinių baudžiavos ir dvasinių spaudos draudimo kančių skirtumą: „Laikai, kada kraują šluostėmės nuo priešininko kalavijo, net kada vergovės kraują ir prakaitą braukėme nebe nuo kalavijo ir nebe nuo priešininkų, tik nuo išdidusiu saviškių botago – mums pakenčiamesni buvo už juodai tamsią nepatenkintą laisvę.“⁸⁹¹.

Todėl neturėtų stebinti, kaip bekompromisiškai pozityviai vertinamas lietuvių spaudos lotyniškais rašmenimis leidimas, kaip ir baudžiavos panaikinimas tapatinamas su laisve⁸⁹², o J. Tumo netgi įvardijamas kaip svarbiausias istorinis įvykis: „tokia žymi ir griežta mūsų visuomenės gyvenimo atmaina, kokios nerandame visoje Didžiosios Lietuvių Kunigiakštijos istorijoje per ilgus jos amžius“⁸⁹³. Nors naujausias XX a. tautininkų matomas itin pozityviai nurodant pirmą kartą Lietuvos istorijoje išsivadavusią Lietuvos valstietiją, kuri šalia ekonominės amžiaus pradžioje atgavo ir kultūrinę laisvę, tautininkams itin kliūna tautos vienybę ardantis daugiapartiškumas ir ideologiniai konfliktai, kurie, anot jų, yra išsigalvoti, nesvarbūs, dirbtinai kiršinantys: „Suskubo laikraščiai net mus išskirstyti partijomis ir užleisti vienus ant kitų.“⁸⁹⁴

Užsienio šalių istorija tautininkų spaudoje yra antraeilė: kaip parodyta jau kiekybinėje turinio analizėje, ji buvo mažiausia iš visų išskirtų grupių, daugiau nei trečdalis visų išskirtų tekstų buvo skirta išimtinai užsienio šalių

⁸⁸⁸ Pranas Mašiotas, „Lietuvių spaudos istorijai“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 8, p. 8.

⁸⁸⁹ Pranas, „Mūsų tautybė ir demokratizmas“, in: *Viltis*, 1908-01-01, p. 7.

⁸⁹⁰ [Antanas Smetona] V., „Lietuvių spauda ir inž. Petras Vileišis“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 8, p. 19–20.

⁸⁹¹ Kun. Juozas Tumas, „Dešimties metų sukaktis“, *ten pat*, p. 3.

⁸⁹² [Antanas Smetona] V., „Lietuvių spauda ir inž. Petras Vileišis“, *ten pat*, p. 20.

⁸⁹³ Kun. Juozas Tumas, „Dešimties metų sukaktis“, *ten pat*, p. 2.

⁸⁹⁴ *Ten pat*, p. 7.

asmenybėms. Kokybinė apžvalga leistų dar sumažinti šiuos duomenis ir pažymėti, kad dalis publikacijų buvo tęstinės, skirtos labai specifinei problemai, įvykiui, arba itin lakoniškos ir nieko neatskleidžiančios apie istorinius laikus. Reikia pažymėti, kad tautininkai nekuria bendresnės visuotinės istorijos: socialdemokratai išryškino internacionalo ir darbininkų, valstietijos istoriją, demokratai – tarp kitų bendrą mokslo istoriją, o katalikų srovė daug dėmesio skyrė krikščionybės istorijai, tautininkai šioje vietoje pasižymi tik kaimyninių lietuviams tautų istorijomis, kurios arba padeda paaiškinti Lietuvos istorijos problemas, arba savo struktūra pakartoja Lietuvos istorijos modelį, pritaikydami jį kitai tautai. Pirmu atveju geriausias pavyzdys yra priešiškos Lietuvai Lenkija arba Vokietija, kurių praeities aprašymai aptinkami bandant parodyti klaidingas Lietuvos istorijos interpretacijas, abi šios šalys suklestėjo tuomet, kai lietuvių tauta kankinosi baudžiavoje, arba vengia gėdingų istorijos faktų, todėl stengiasi iškreipti ir Lietuvos pasakojimą, išaukštinamos ATR laikus arba sumenkindamos Viduramžių Lietuvos didybę⁸⁹⁵. Kadangi šalių istorijos pasakojimas yra diametraliai priešingas lietuviškajam, juos greičiau siūloma ignoruoti ar atmesti nei priimti kaip pavyzdžius kalbant apie praeitį. Kartu tokiu požiūriu pripažįstama, kad kiekviena tauta turi savo istoriją ir savo laiko ritmą, o bendresnis visos žmonijos istorijos vaizdinys bent jau nėra spaudoje akivaizdus. Žinoma, dera pripažinti tautininkų išnaudojamą demokratijos sąvoką, tačiau ji gerokai rečiau traktuojama kaip istoriškai sąlygota, nauja⁸⁹⁶.

Kalbant apie antrąją tautinės istorijos variantą, tautininkai linkę aprašyti giminingas M. Hrocho *mažosiomis* vadinamas, išsivadavusias arba besivaduojančias iš įvairių imperijų tautas⁸⁹⁷, kurių istorija paprastai įspraudžiama į du laikotarpius – iki XIX a. ir jam prasidėjus, iki tol vaizduojamas kančių ir priespaudos laikas, o po jo – išsivadavimas ar

⁸⁹⁵ „Žalgirio švenčių skardas“, in: *Viltis*, 1910-07-07, p. 1–2; Kun. J. Tumas, „Iš Kriukuvo“, in: *Viltis*, 1910-08-01, p. 2; Feliks Koneczny, „Lietuvių klausimas ir Žalgirio sukaktuvių šventė“, in: *Viltis*, 1910-06-13, p. 2.

⁸⁹⁶ Nors pripažįstama „Mūsų gi tautininkai žadina ir žadino tautybę, vien norėdami sulyginti lietuvius su Europos piliečiais“, tačiau nėra pasakojama apie Europos piliečių atsiradimą kaip žmonijos progresą. Žr.: Pranas, „Mūsų tautybė ir demokratizmas“, in: *Viltis*, 1908-01-01, p. 8.

⁸⁹⁷ „Kova dėl kalbos Graikijoje“, in: *Viltis*, 1911-02-27, p. 3; V. K., „Bulgarai“, in: *Viltis*, 1913-01-01, p. 2–3; Poškiečių Antanas [A. Juozapavičius], „Latviai“, in: *Viltis*, 1908-07-30, p. 1; 08-06, p. 1; 08-08, p. 3; 09-14, p. 1; 09-17, p. 2–3; 09-21, p. 1; 10-03, p. 1; 10-15, p. 1; 10-19, p. 1; 1909-07-12, p. 2–3; 07-17, p. 2–3; 08-12, p. 2; 08-15, p. 2–3.

tautinio atgimimo pradžia. Šie tekstai plačiau pristatyti tautos draugų skirsnyje.

2.5.3. Vytautas ir jo ainiai

Tautininkų nuolatos reiškiamas siekis suvienyti susiskaldžiusius lietuvius matomas herojų aprašyme, kur laviruojama tarp demokratų ir katalikų srovių dažniausiai išaukštinamų lietuvių, tai reiškia, kad tarp herojų patenka kunigaikščiai, dvasininkai, spaudos veikėjai, tautinio atgimimo lyderiai ir kultūros veikėjai, aprėpiantys skirtingų pasaulėžiūrų asmenybes. Šitoks siekis taip pat nulemia tautininkų vykdomą selektyvią tinkamiausių tautą vienyti herojų paiešką. Pačiu ryškiausiu šių srovių istorinių pasakojimų bendravardikliu matomas kunigaikštis Vytautas. Nors kiekybiniame tyrime Vytauto aprašymai gerokai nusileido katalikams, jis visada aptinkamas Žalgirio mūšio aprašymuose, kartais kitos tematikos tekstuose apie Viduramžius. Suvokiamas kaip Lietuvos didybės ir „senovės liuosybės ženklas“⁸⁹⁸, jis ne tik nustelbia kitus kunigaikščius, bet ir tampa tam tikru atramos tašku, pagal kurį dera vertinti visus vėlesnius herojus. Nors dera sutikti su istoriografija, kad tautininkų Vytauto kultas prasidėjęs kaip autoritarinio režimo nacionalistinės propagandos dalis, inicijuotas tik ruošiantis minėti kunigaikščio jubiliejų 1930 m.⁸⁹⁹, tačiau tautininkų šios asmenybės garbinimas, išsiskyręs kitų pasaulėžiūrų kontekste griežtesniu vieno kunigaikščio išskyrimu, yra nepamirštinas.

Kiti Viduramžių ir ATR laikotarpio asmenys aptinkami rečiau: Algirdas ir Kęstutis paprastai matomi per giminystės ir ekspansinės politikos ryšius su Vytautu bei konkrečių vietų istorijos peripetijas⁹⁰⁰, Mindaugas turi daugiau savarankiškumo, tačiau, kaip minėta, sulaukia prieštaringų vertinimų, be to, po 1909 m. iki karo yra beveik neminimas⁹⁰¹. Jogaila tautininkams jokiais atvejais nėra herojus, visada tik Vytauto konkurentas, kurį palaiko priešišškai

⁸⁹⁸ X., „Rado Lietuvos karūną“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 3, p. 13.

⁸⁹⁹ MACIULIS, Dangiras, „Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–138.

⁹⁰⁰ [Antanas Smetona] V. „Horodliaus sukaktuvės“, in: *Viltis*, 1913-10-02, p. 1–2; Stanisław Smolka, „Vytautas ties Žalgiriu“, in: *Viltis*, 1910-07-10, p. 2; Liudas Noreika, „Trakai“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 11, p. 2–6.

⁹⁰¹ Konstancja Skirmuntt, „Keletas pastebėjimų apie mūsų istoriją“, in: *Viltis*, 1909-09-13, p. 2.

nusiteikę lenkai⁹⁰². Beveik visos aprašomos epochos asmenybės yra politikos veikėjai ir prisimenami tik remiantis jų politine veikla. Išimtimi dera laikyti retą moterų prisiminimą štai Liudas Noreika, aprašydamas Palangą, prisimena Birutės legendą ir teigia, kad ją liaudis laikė šventąja, todėl palygintina su šv. Mergele Marija⁹⁰³. Tad religinė, kultūrinė herojų reikšmė pasitaiko, nors ir labai retai.

Lietuvos XIX–XX a. asmenybės tautininkų spaudoje spalvingesnės: aptinkama XIX a. pradžios veikėjų, tokių kaip Liudvikas Rėza⁹⁰⁴, vertinamas kaip lietuvių tautosakos, ypač dainų, rinkėjas. Nepamirštami Simonas Daukantas, Motiejus Valančius ir Antanas Baranauskas, matomi kaip pirmieji Lietuvos žadintojai iš miego ir religiniai vadovai⁹⁰⁵. Dažniausiai nekrologų ir jubiliejų pavidalu herojais paverčiami kunigai ir daktarai, kurių aprašymuose figūruoja dievotumas arba pareigingas atsidavimas savo darbui, sumišę su lietuviškumu arba valstietiškumu, neišduodant savo prigimties ir nuolankiai dirbant tautos labui⁹⁰⁶. Pastangas aprėpti skirtingas pasaulėžiūras rodo ir savitas lietuvių menininkų bei rašytojų išskyrimas: čia randame J. Biliūną, Maironį ir M. K. Čiurlionį⁹⁰⁷, jų buvimas šalia vienas kito nulemtas visiškos jų depolitizacijos, matant kiekvieną tik kaip rašytoją, dailininką, poetą, samprotaujant, kaip kiekvieno iš jų kūryba atskleidžia lietuvišką dvasią. „Kultūros partija“⁹⁰⁸ kultūrą suvokė kaip brandžios tautos veiklos rezultatą ir tikslą, demonstratyviai apolitišką, rodantį lietuvių vienybės idealo galimybę. Nors iki 1914 m. ryškiausi spaudos leidėjai buvo

⁹⁰² Poškiečių Antanas [A. Juozapavičius], „Latviai“, in: *Viltis*, 1909-07-12, p. 2–3; 07-17, p. 2–3.

⁹⁰³ Liudas Noreika, „Palanga“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 12, p. 2–6.

⁹⁰⁴ „Rhesą besklaidant“, in: *Viltis*, 1908-01-30, p. 2–3.

⁹⁰⁵ Kun. P. Gudauskas, „Žodis prie statymo paminklo Simanui Daukantui“, in: *Viltis*, 1910-12-29, p. 3; Kun. K. Prapuolenis, „Dėlei pastatymo paminklo a. a. vyskupui A. Baranauskui Seinuose“, in: *Viltis*, 1910-12-29, p. 3. Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, „Vysk. M. Valančiaus aklėjimo principai“, in: *Viltis*, 1913-01-11, p. 2–3.

⁹⁰⁶ „A. a. Antanas Antanėlis“, in: *Viltis*, 1907-01-11, p. 3; J. Balčikonis, „Kun. d-ras Kazimieras Jaunius“, in: *Viltis*, 1908-03-07, p. 2–3; „Kun. A. Dambrausko jubiliejus“, in: *Viltis*, 1908-09-10, p. 3; „A. a. Motiejus Oliaka“, in: *Viltis*, 1912-01-29, p. 2; „D-ras generolas Aug. Paškevičius mirė Viniuje“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 10, p. 20.

⁹⁰⁷ Vaižgantas, „Jonas Biliūnas“, in: *Viltis*, 1907-12-02, p. 2–3; Kun. Dr. J. Steponavičius, „Čiurlionis ir mūsų dvasios estetikos apsireiškimai“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 1, p. 3–5. Sofija Kymantaitė-Čiurlionienė, „Maironies kanklių stygos“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 1, p. 5–6.

⁹⁰⁸ GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 41.

V. Kudirka, J. Basanavičius ir A. Jakštas⁹⁰⁹, spaudos atgavimo dešimtmečio kontekste sąrašas gerokai išauga, išaukštinant P. Vileišį, E. Volterį, G. Landsbergį, J. Ambrozevičių, P. Matulionį, P. Višinskį, D. Malinauską. J. Tumo vedamajame straipsnyje visi jie formuoja spaudos augimo pasakojimą, kuriame nors kol kas nesėkmingai stengiasi dirbti bendrai. Tačiau tautininkų naujieji herojai, nepaisant vienijimo imperatyvo, nei aprėpia visų ideologinių grupių asmenybių, nei vienodai svarbiai traktuoja aprašytąsias, didesnis aprašomų kunigų skaičius panašu, jog nulemtas bendrų ryšių su katalikais, nes *Vaire* kunigų biografijų lieka mažai, beveik visiškai ignoruojami kairiųjų aprašyti herojai, o J. Biliūno integravimas itin selektyvus. Dėl Lietuvos herojų, nepaisant deklaruojamų siekių, tautininkų srovė yra artimiausia demokratams.

Laviravimą tarp demokratų ir katalikų rodo ir pozityviai vertinami užsienio šalių veikėjai, nuo pirmųjų metų itin dažni krikščionių dvasininkų aprašymai, įtraukiant katalikų ir stačiatikių vyskupų gyvenimo faktus⁹¹⁰, šalia jų nepamirštami ir užsienio kultūros veikėjai, tokie rašytojai kaip L. Tolstojus, T. Ševčenka, A. Staščik ir kiti⁹¹¹. Kultūros veikėjai dar svarbesni tampa *Vaire*⁹¹², kur jiems skiriamas bent puslapis ar du teksto, o kunigų vietą ilgainiui jau prasiėdęs karui užima politikos veikėjai. Nors užsienio istoriniai herojai nėra gausi ar reikšminga leidinio dalis, dažniausiai jie aprašomi tik trumpomis žinutėmis, mažai dėmesio teskiriant išsamesnėms biografijoms; šitokios dominuojančios grupės patvirtina ir istoriografijoje pabrėžiamą didesnę nei daugelio kitų leidinių dėmesį, teiktą literatūrai, ir siek tiek laisvesnę požiūrį į religiją, kai kitos krikščionybės konfesijos nebūtinai sulaukia griežto pasmerkimo kaip katalikų⁹¹³.

Palyginti su *Vilniaus žiniomis*, *Viltis* pasižymi gerokai mažesniu dėmesiu Lietuvos priešistorės, Viduramžių, ATR laikų ir XIX a. I pusės lietuvių asmenybėms. Menkiau dėmesio skiriama ir užsienio šalių herojams, be to,

⁹⁰⁹ Sofija Kymantaitė, „Vincas Kudirka“, in: *Viltis*, 1908-01-11, p. 1–2; Luckevičv, „Dr-o J. Basanavičiaus 60-ties metų sukaktuvių paminėjimas“, in: *Viltis*, 1912-06-13, p. 1–2; „A. Jakštas“, in: *Viltis*, 1911-07-15, p. 1.

⁹¹⁰ „Mirė vyriausiasis armėnų vyskupas“, in: *Viltis*, 1907-11-07, p. 4; „Popiežiaus Pijaus Devintojo kanonizacija“, in: *Viltis*, 1908-08-31, p. 4; „Antvyskapis Simonas“, in: *Viltis*, 1909-08-21, p. 4.

⁹¹¹ „Levas Tolstojus mirė“, in: *Viltis*, 1910-11-10, p. 1; Redakcija, „Ševščenkos jubiliejus“, in: *Viltis*, 1911-02-27, p. 3; „Mirė lenkų rašytojas Adomas Staščik“, in: *Viltis*, 1909-04-29, p. 4.

⁹¹² Pvz.: L. N. „Terasas Ševščenka“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 5, p. 14–15; M. Pečkauskaitė, „Forsteris“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 2, p. 15–17.

⁹¹³ GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 40–45.

Vilniaus žinių orientaciją į politines asmenybes čia aiškiai pakeitė neutralesni kultūros veikėjai. Leidiniai skiriasi ir aprašymo pobūdžiu, *Viltyje* žmonės apibūdinami mažiau idealizuotai ir romantizuotai, išskyrus tik pirmajame leidinyje neišplėtotą Vytauto kultą. Nepanaši *Viltis* herojų aspektu ir į *Lietuvių tautą*, pastarojoje išskirtinai dažnas XIX a. I pusės veikėjų aprašymas, Lietuvos rašijos istorija ATR laikais arba *Vilniaus žinias* pratęsiantis specifinis domėjimasis Antikos ir lietuvių priešistorės epochų žmonėmis⁹¹⁴, *Viltyje* ir tuo labiau *Vaire* visiškai neatsispindi.

2.5.4. Lenkų ir vokiečių prispausta tauta

Tautininkų spaudoje ryškiausias priešiškusis vokiečiams ir lenkams. Pirmieji pristatomi beveik taip pat kaip ir katalikų spaudoje. Kryžiuočiai istorijoje atsiranda nuo XII a., užpuola baltų gentis ir išlieka svarbiausi priešai iki Žalgirio mūšio. Iš lietuvių perspektyvos jie apibūdinami kaip „itin nemalonus ir klastingas kaimynas“⁹¹⁵, klastos motyvas naudojamas tiek akcentuojant netiesioginį priešų veikimą, tiek jų karinį silpnumą įvairiais laikotarpiais, neleidusį pulti atvirai. Kryžiuočiai kartu yra plėšrūs dėl savo vykdytos nepasotintos ekspansinės politikos⁹¹⁶. Istorinis kryžiuočių portretas *Viltyje* daugiausia plėtotas straipsnyje apie latvius: jie parodyti kaip pagrindiniai broliškos lietuviams tautos priešai. Šalia minėtų epitetų svarbiu paverčiamas išnaudojimo ir klasinis veiksnys, vokiečiai po latvių užkariavimo sutapatinamas su feodalu, bajoru, kuris engė valstietį ar proletarą latvi⁹¹⁷. XIX–XX a. vokiečių aprašymų taip pat pasitaiko, jie nebūtinai neigiami,

⁹¹⁴ Pateikiami keli ryškesni tezė patvirtinantys teiginiai: D. Liudvikas „Adomas Jucevičius, Lietuvos etnografas“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. I, 1907, p. 84; J. Basanavičius, „Prie kun. A. Strazdo biografijos“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. I, Dalis 2., 1908, p. 256–264; Ed. Volteris, „Prie Lauryno Ivinskio biografijos“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. I, Dalis 2., 1908, p. 265–268; J. Basanavičius, „Prie Dionizo Poškos biografijos“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. II, Dalis I., 1911, p. 125–127; J. Basanavičius, „Dėlei Daidaliaus ir jojo labirinto“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. III, Dalis 3., 1925, p. 564–583; Ed. Volteris, „Prie kun. Mikalojaus Daukšos biografijos“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. II, Dalis I., 1911, p. 119–125.

⁹¹⁵ [Vaclav Lastouski] Vlast., „Grūnvaldo (Žalgirio) sukaktuvės“, in: *Viltis*, 1909-11-04, p. 2.

⁹¹⁶ Kun. Juozas Tumas, „Dešimties metų sukaktis“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 8, p. 3.

⁹¹⁷ „kas tai yra muzikas-proletaras latvis ir kas tai yra feodalas – baronas-vokietis ir jo tarnas pastoris (...) Vokiečių „Šventojo kryžiaus“ riteriai (...) diundė kurstė vienus prieš kitus. Ir kada igauniai ėjo prieš latvius, vokiečiai igauniams eidavo talkon (...) taip suskaldė miškinį prieš kit-kitą paatįs vis drąsesne letena stojosi svetimoje žemėje“. Žr.: Poškiečių Antanas [A. Juozapavičius], „Latviai“, in: *Viltis*, 1908-07-30, p. 1.

pavyzdžiui, pagarbiai paminimas kaizerio jubiliejus, kalbant apie tautiškumą, tačiau pasitelkiamas neigiamas Prūsijos lietuvių pavyzdys, kuomet priimdami vokiečių tvarką valstiečiai išsižadėję savo tapatybės ir tapę vokiečiais⁹¹⁸. Taip griežta germanizacijos politika supriešinama su ne tokia sėkminga rusifikacija. Verta pažymėti, kad ne visada vokiečio vaizdinys yra neigiamas, rašant apie XIX a. spaudos draudimo laikus, Prūsija tampa patogia, tinkama vieta spausdinti nelegalią spaudą, šalia nors ir kritiškai, bet pagiriamos ir savitos pažangios Vokietijos mokyklos⁹¹⁹, tad Vokietija vis tiek matoma kaip pažangi Europos tauta, šalia kurios lietuviai siekia atsidurti, su kuria nori būti lygūs⁹²⁰.

Lenkijos kaip pagrindinio priešo vaizdinys užtikrinamas jau dalyje Žalgirio mūšio minėjimo tekstų, kur, nepaisant bendros pergalės, būtent lenkai matomi kaip priežastis, neleidžianti pozityviai vertinti mūšio rezultato, mat vėlesnėje epochoje: „Lietuviams neliko nė pusės senovės etnografiškosios Lietuvos, visi Lietuvos rytai sutirpo slavių jūre.“⁹²¹ Pagrindinis lietuvių nelaimės kaltininkas matomas Lietuvą išdavęs Jogaila, kuris „dėl Lenkijos visą paaukojo, net ir Lietuvą ir Vytauto karališkąją karūną“⁹²². Tautininkų tekstuose lenkų kaltė lietuvių tautai traktuojama kaip aktyvus lietuvių nutautinimas ir valstybingumo praradimas, kurie abu pasiekti lietuvių klatingu išnaudojimu ir suviliojimu. Neatsitiktinai J. Tumo istorijos alegorijoje Lenkija paverčiama Dalile, suviliojusia stipruolį Samsoną – Lietuvą, taip lenkai lemia išankstinį lietuvių jėgų praradimą, Samsonui nukirpus plaukus, jis pristatytas prie svetimų gimų, kur buvo

⁹¹⁸ „Turime puikų pavyzdį Prūsų Lietuvoje, kur „neva tautininkai“ kaizerį garbina, o liaudis virsta vokiečiais, nors tie patys kaizerio garbintojai gana dažnai garbina ir lietuviškąją kalbą(...) Pirmieiviai rusai kovoja su tais savaisiais, kurie vien save tautiečiais, pagaliau dagi rusais (tikraisiais) teskaito, bet dėlto ypač, kad taktiškąją rusų idėją sugrobė savo naguosna kuone vieni atliekuonys ir naudojami ja, ydant ilgiau galėtų laikyti liaudį tamsybėje ir vergovėje, ilgiau laikyti žmones tikrais rusais (...) apsaugoti tuos „rusus“ nuo susieuropejizavimo“. Žr.: Pranas, „Mūsų tautybė ir demokratizmas“, in: *Viltis*, 1908-01-01, p. 8.

⁹¹⁹ [Povilas Dogelis] Vaituoklis, „Pažvelgus atgal“, in: *Viltis*, 1914-04-24, p. 2; V. „Anglijos universitetai“, in: *Viltis*, 1912-02-29, p. 1.

⁹²⁰ „Mūsų gi tautininkai žadina ir žadino tautybę, vien norėdami sulyginti lietuvius su Europos piliečiais“. Žr.: Pranas, „Mūsų tautybė ir demokratizmas“, in: *Viltis*, 1908-01-01, p. 8.

⁹²¹ „Žalgirį atminus“, in: *Viltis*, 1910-07-07, p. 1.

⁹²² [Antanas Smetona] Vilniškis, „Du paveikslai“, in: *Viltis*, 1910-07-07, p. 1; Smolka, Stanisław, „Vytautas ties Žalgiriu“, in: *Viltis*, 1910-07-09, p. 2–3; 07-10, p. 2–3; 07-13, p. 2–3.

priverstas vergauti priešui⁹²³. XIX a. lenkai lieka pagrindiniai bėdų kaltininkai, būtent jie nenorėję panaikinti baudžios, buvo pagrindiniai spaudos draudimo įvedimo kaltininkai, jų sukilimai prisidėjo prie gausios lietuvių emigracijos⁹²⁴, net pačioje amžiaus pabaigoje lenkai likę pagrindiniai imperialistinės politikos vykdytojai, aršiai kovojantys prieš nuskriaustas tautas ne tik lietuvius, bet ir ukrainiečius, ne tik Rusijoje, bet ir Austrijoje-Vengrijoje⁹²⁵.

Tam tikra polonofobijos atmaina yra tautininkų priešiškusmas Lietuvos bajorams, grindžiamas tiek jų meile lenkams, tiek ir sąmoningu kenkimu lietuviams baudžios metu: „persiėmęs lenkų kultūra, kalba ir dvasia, traukdamas iš valstiečių syvus, nepaliko jiems jokio dvasios, jokio kultūros turto.“⁹²⁶ Šitaip įtraukiama dar papildoma dvasinės ir fizinės baudžios perskyra sustiprinant lietuvių aukos diskursą. Fizinė baudžiava, pasibaigusi 1861 m., greitai bus užmiršta, o šią dvasinę baudžią, kurią vykdė savo tikrąją tapatybę praradę ir lenkais virtę Lietuvos bajorai, užmiršti bus sunku. Iliustratyvus karo metais publikuotas J. Tumo-Vaižganto straipsnis apie keturis brolius Juzumus, lenkiškai kalbėjusius lietuvius. Nepaisant tekste išreiškiamo supratingumo savitai šių žmonių tėvynės Lietuvos meilei⁹²⁷, autorius linkęs kritikuoti tokį neteisingą patriotiškumą: teisingos Vileišių šeimos modelis priešpriešinamas klaidingam Juzumų, o ilgainiui beveik visų

⁹²³ „Matė tai kito šono kaimynai, lenkai. Nebemėgino ant mūsų savo ginklų galybės, verstinai mus į save nevertė, bet ėmė derėti, lygties, sandoros su Lietuva ieškoti. Užspendė aplink klastų tinklą, ėmė sukli apgautinėti, apvaginėti. Pagaliaus Samsonui pristatė Dalilę, gudrią moteriškę, nakties gegutę. Ir lietuvis plienan užgrudytas karuose, liuosas, kaip jo kiškų stumbras (...) Apreiškia Dalilei savo silpnynes, o ta nukerpa jo galybės plaukus (...) Klastomis pavergtame lietuvių kūne bepailiko viena nepavergta, ypatingai jautriai-graudulinga siela. Sukė lietuvis svetimas girnas; neturėjo laiko dairyties aplinkui“. Žr.: Kun. Juozas Tumas, „Dešimties metų sukaktis“, *ten pat*, p. 3.

⁹²⁴ Pranas Mašiotas, „Lietuvių spaudos istorijai“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 8, p. 8–9; [Antanas Smetona] Vilniškis, „Vasario devyniolikė diena“, in: *Viltis*, 1911-02-18, p. 1; „Amerikos Lietuva“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 1, p. 7–9.

⁹²⁵ „Lenkų visi didieji siekimai susidėjo ant bajorų-miestiečių gyvenimo pamatų (...) Ji sužavėta imperialistų tautininkų, lig apakimo savimi įsimylėjusių (...) jiems [ukrainiečiams], kaip ir mums prisieina kovoti prieš istoriškąją Lenkiją“. Žr.: „Susitartinkime su ukrainiečiais“, in: *Viltis*, 1909-01-25, p. 1.

⁹²⁶ Antanas Smetona, „Vasario devyniolikė diena“, in: *Viltis*, 1911-02-18, p. 1.

⁹²⁷ „Visi jie vienodai, nors savotiškai, mylėjo savo Žemaičių tėvynę: kaip mokėjo ir tesėjo, jai dirbo ar bent ją garbino“. Žr.: Vaižgantas, „Juzumai“, in: *Vairas*, 1915, Nr. 2, p. 20.

brolių ryšiai su Lenkija prilyginami išdavystei ir veidmainiškam tautiškumui⁹²⁸.

Taigi lenkų portretas iš esmės beveik sutampa su aptinkamu katalikų spaudoje. Tautininkai išsiskiria daugiausia tik negatyviais aspektais: lenko vaizdinyje beveik visai neakcentuojamas katalikybės veiksnys, todėl tiek sėkmingo apkrikštijimo, tiek lenkinimo per bažnyčią veiksnys, jei ir pasitaiko, nevidina svarbaus vaidmens. Galbūt tik sulenkėjusių lietuvių kaip tapatybę praradusių bajorų aiškesnis charakterizavimas gali būti laikomas savitesniu tautininkų antilenkiškumo bruožu, kylančiu iš pačios nacionalizmo ideologijos, siekiančios suburti kiek įmanomą grynesnę tautą, atitinkančią kalbinius, kultūrinius, kilmės reikalavimus.

Tautininkai mažiau pasižymėjo priešišku rusams istorinio pobūdžio tekstuose nei kairės srovės, nors kiek daugiau nei katalikai. Viena vertus, kai Feliks Koneczny pabrėžia pavojingą lietuviškumui rusifikacijos politiką, jo straipsnis su šia mintimi nurašomas kaip klaidinga nuomonė⁹²⁹, kita vertus, rašant apie Livonijos kraštą rusai su lenkais paverčiami pagrindiniais agresoriais, išnaudoję lietuvius ir užgrobę latvių gyvenamas teritorijas⁹³⁰. Vaire jau pirmaisiais metais galima aptikti kritiškesnę carinės Rusijos vertinimą. J. Tumas teigia, kad po minėtosios Lenkijos kaip Dalilės klastos: „Lietuva su lietuviais, kaipo aukso obuolys, pateko trečiajam kaimynui - rusui, kurs mūsų seniai jau troško“.⁹³¹ Rusija ne tik visai kaip XIX a. Lietuvą engusi, bet ir atidavusi ją į rankas netikusiems politikams, kurie pradėję vykdyti kenksmingą lietuviams rusinimo programą. Nepalankiai apie Rusijos įtaką atsiliepiama ir kalbant apie ukrainiečius, kurie kairiojoje Dniepro pusėje surusinti. Tiesa, ir šiame kontekste pabrėžiama mažesnė rusų nei lenkų įtaka, aiškiai parodant, kas yra didesnis lietuvių priešas⁹³².

Kitos tautybės tautininkų retai telaikomos priešiškos lietuviams. Pasitaiko atvejų, kai priešai kuriami susitapatinant su kita tautine grupe. Pavyzdžiui,

⁹²⁸ „Mums be galo indomu insižiūrėti in psichiką nors vieno tokio Juzumo-Velioniškio, kurs visą savo amžių, nuo pat mažens, sukaliojas tarp svetimtaučių, ištikimai tarnauja jų kultūrai ir vis dėlto iki pat amžiaus galo dūsauja in gimtąjį savo kraštą. Dūsauja, ilgisi ir tai retkarčiais apreiškia, bet negrįžta ir nieko gera tam kraštui nepadaro“. Žr.: Vaižgantas, „Juzumai“, in: *Vairas*, 1915, Nr. 6, p. 87.

⁹²⁹ Feliks Koneczny, „Lietuvių klausimas ir Žalgirio sukaktuvių šventė“, in: *Viltis*, 1910-06-13, p. 2.

⁹³⁰ „Slaviai ir vokiečiai savo žengimo prie šiaur-rytų Europos hegemonijos susitiko ir... slaviai užgalėjo. Lietuviai žiauraus dviejų kilčių karo buvo tik... išnaudoti“. Žr.: Poškiečių Antanas [A. Juozapavičius], „Latviai“, in: *Viltis*, 1909-08-12, p. 2.

⁹³¹ Kun. Juozas Tumas, „Dešimties metų sukaktis“, *ten pat*, p. 3.

⁹³² L. N., „Terasas Ševčenka“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 5, p. 15.

dėl tam tikro dėmesio bulgarų tautai formuojamas tam tikras priešiškus istorijoje turkams, kurie vykdė prievartą, žudė nekaltus žmones, sugriovė Bulgarijos socialinę santvarką⁹³³. Tautininkų straipsniuose išlaikomas tas pats mąstymas tautomis ir tautų skirstymas į pavergėjus (priešus) ir pavergtuosius, iš esmės eliminuojantis bendresnį, į tautiškumą neredukuojamą klasinį konfliktą ir kartu alternatyvų tautos ribas peržengiantį istorinį pasakojimą.

Antra vertus, kitaip nei katalikų srovė, *Viltis* ir ypač jos redaktorius A. Smetona, kaip ir matoma istoriografijoje, nebuvo antisemitinis leidinys ir vertino lietuvių sąjungą su žydais⁹³⁴. Nors žydų istorijai vietos leidinyje beveik neatsirado, V. Kudirkos veikloje didžiausia biografijoje užfiksuota juoda dėmė buvo matomas jo priešiškus žydams ir neapykantos kurstymas⁹³⁵. Nepaisant lakoniško įvardijimo kalbant apie Vytauto laikus, nepavyko aptikti ir ryškesnio istorinio priešiškus ar palankumo kitoms regiono tautinėms mažumoms – totoriams, karaimams, romams.

Tiek *Vilniaus žinios*, tiek *Lietuvių tauta* pasižymėjo didesniu priešiškus kryžiuočiams dėl kiek didesnės svarbos teiktos Viduramžių LDK laikams, kartu daugiau dėmesio skyrė ir kitoms šio laikotarpio priešiškus grupėms – totoriams, švedams. O lenkų vaizdinys čia dar labiau neigiamas dėl itin menko dėmesio ATR laikams ir ypač lietuvių raštijos istorijai, kuri parodo ir teigiamus epochos ir bendrystės su lenkais aspektus⁹³⁶.

2.5.5. Lietuvių tautos draugai

Istorinių draugų požiūriu tautininkų spauda originalesnė: dėl etnocentrinio požiūrio į istoriją čia didesnę reikšmę turi ne didžiausios ir įtakingiausios Vakarų pasaulio šalys, o teritorinis ir panašumo principai. Jau kiekybinėje apžvalgoje pabrėžta, kad tautininkų daugiau nei pusę visų užsieniui skirtų tekstų sudarė lenkų, ukrainiečių, baltarusių ir latvių istorija ir

⁹³³ V. K., „Bulgarai“, in: *Viltis*, 1913-01-01, p. 2–3.

⁹³⁴ TRUSKA, Liudas, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, 2005, p. 43–46.

⁹³⁵ Sofija Kymantaitė, „Vincas Kudirka“, in: *Viltis*, 1908-01-11, p. 1–2.

⁹³⁶ *Lietuvių tautoje* aptinkama straipsnių, patvirtinančių tezė: J. Totoraitis, „Senovės liekanos ir lietuvių mitologiški atminimai“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. I, Dalis 2., 1908, p. 177–203; J. Yčas, „Kaip lietuvis 1382 m. Maskvą nuo Totorių gynė“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. I, Dalis 4., 1910, p. 463–468; Ed. Volteris, „Prie kun. Mikalojaus Daukšos biografijos“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. II, Dalis I., 1911, p. 119–125; P. Leonas ir A. Janulaitis, „Lietuvių papročių teisė“, in: *Lietuvių tauta*, Kn. II, Dalis 2., 1913, p. 197–201.

dažniausiai laikotarpiai ir įvykiai susipynę su lietuviais. Daug dėmesio skiriama Rusijai, kuri tautininkų spaudoje bene vienintelė vertinama ne tautiniu požiūriu, o kaip bendra caro valdoma daugiatautė valstybė ar jos centrinė, ar regioninė valdžia. Ji draugiška lietuviams tampa tik baudžios ir spaudos draudimo panaikinimo metu, daugiau plėtojamas šalies vaizdinys neigiamas ar visai neutralus.

Lenkai ir vokiečiai yra ryškiausi tautininkų naratyvo antagonistai, o pagrindiniai lietuvių sąjungininkai buvo kaimyninės Rusijos imperijoje gyvenusios tautos, panašiai kaip ir lietuviai siekiančios nepriklausomybės ir pripažinimo: latviai, baltarusiai ir ukrainiečiai. Latvių vaizdinys yra labiausiai išplėtotas, pasakojant visą tautos istoriją nuo genčių apsigyvenimo prie Baltijos jūros. Pradžioje jie vaizduojami kaip bendros su lietuviais tautos dalimi, kuri dėl kryžiuočių užkariavimo stipriai nukentėjo: „savo istorijos Latvių tauta taip ir neturėjo. Latvis nedalyvavo, taip sakant savo krašto viešajame gyvenime, užtat su didžia flegma pasiduodavo svetimai valdžiai, naujiems viešpačiams, kas tik panorėjo ant jų viešpatauti...“⁹³⁷. XIII–XVII a. latviai todėl turi visas išnaudojamo žmogaus savybes, jie siejami su muziku, proletaru, vadinami vergų tauta⁹³⁸. Atvirkščiai, XIX a. latvis: „atgijusi pilna energijos tauta ėmė smarkiai stiprėti ekonomijos ir kultūros gyvenime“⁹³⁹. Kone identiškas yra ukrainiečių istorinis įvaizdis. Iki XIX a. ukrainiečiai vaizduojami kaip gyvenantys nelaisvėje, prispausti, sulenkinti arba surusinti⁹⁴⁰. Atvirkščiai, po Teraso Ševčenkos laikų ukrainiečiai jau yra pavyzdys lietuviams savo kultūriniu pakilimu, garsių mokslininkų ir rašytojų skaičiumi ir mastu⁹⁴¹. Baltarusiai nematomi kaip kultūriškai toliau pažengę už lietuvius, tačiau akcentuojama bendra pergalė Žalgirio mūšyje, nulėmusi jo baigtį⁹⁴², bendras priespaudos ir kančių

⁹³⁷ Poškiečių Antanas [A. Juozapavičius], „Latviai“, in: *Viltis*, 1908-09-21, p. 1.

⁹³⁸ *Ten pat*, 07-30, p. 1.

⁹³⁹ „Rygos leituviai“, in: *Viltis*, 1912-01-20, p. 1.

⁹⁴⁰ „Nelaisvė prislėgė Ukrainą, prislėgė ir laisvąją kazoką, paversdama jį baudžiauninku. Nustojus šaliai savarankumo, tautos viršūnės, bajorai-dvarininkai, nulūžinėjo, vieni virsdami lenkais, kiti rusais“. Žr.: L. N., „Terasas Ševčenka“, in: *Vairas*, 1914, Nr. 5, p. 14.

⁹⁴¹ „Ukraina toli nužengė pirmyn: turi daugelį mokytojų žmonių, profesorių, literatūrų, turtingą raštiją. Ukrainiečių veikėjai, darbuodamiesi savo krašto naudai atsimeina ir lietuvius. Pakaks nurodžius Kostamarovą ir profesorių Antanavičių, kurio monografiją apie Algirdą ir Kęstutį kiekvienam lietuviui verta perskaityti“. Žr.: „Susiartinkime su ukrainiečiais“, in: *Viltis*, 1909-01-25, p. 1.

⁹⁴² „Žalgirio laimėjimas pasiektas buvo ačiū Lietuvių-Rusų kariuomenės karui, ir tos kovos garbė teisingiau pridera Lietuvai ir baltarusiams, negu lenkams“. Žr.:

laikotarpis XV–XIX a. ir panašus tikslas orientuotas į liaudies atstovavimą⁹⁴³, pastebimas ir istoriografijoje⁹⁴⁴. Latvių ir baltarusių istorijos integravimas ir pozityvus vertinimas leidžia *Vilniaus žinias* matyti kaip *Vilties* pirmtaką. *Lietuvių tautos* atveju kalbėti apie istorinių draugų vaizdinius nėra prasminga dėl pernelyg menko dėmesio užsienio šalių istorijai.

Pagal panašią klišę aprašoma bulgarų istorija, kuri pradedama nuo IX a., kuomet tauta pasiekė savo galios apogėjų – valdovas priėjęs net iki Konstantinopolio sienų. Bulgarijos nuosmukis siejamas su XV–XIX a., kuomet bulgarus užkariavo turkai. XIX a. įvykęs tautos atsigavimas siejamas su „tyra tautos dvasia“, kalbos ir religijos vertinimu, tikėjimu savo valstybės atkūrimo galimybe ir vienybe⁹⁴⁵. Straipsnis sietinas su 1908 m. pasiektos Bulgarijos nepriklausomybės pripažinimo paminėjimu, tačiau toks bulgarų aprašymas iš visų draugiškų tautų rodomas kaip patraukliausias, labiausiai sektinas lietuviams, nes abi tautos turėjo ganėtinai panašias dideles ir stiprias valstybes, nors kol kas tik bulgarams atgauti nepriklausomybę pavyko. Nors tautininkai tikrai nepripažino bulgarų ir lietuvių bendros kilmės, pastebėtas tam tikras tautų panašumas ir pavyzdinis nacionalizmo išpildymas, šiek tiek primenantis J. Basanavičiaus pro-bulgarišką-trakišką pasaulėvaizdį⁹⁴⁶.

Karo metais daugiau dėmesio rodyta estams. Martynas Yčas po kelionės į Estiją įvertino šalies pranašumą prieš Lietuvą, akcentuodamas ankstyvesnį baudžios panaikinimą ir bent 3 dešimtmečius anksčiau pasirodžiusią estų spaudą, estų teatrą. Tapatinant su estų tauta priešiška pristatyti vokiečiai, su kuriais per XIX a. kovota dėl kultūrinės įtakos. Estų istorija matoma kaip sėkmingos kovos modelis, jie pastarąjį šimtmetį buvę ekonomiškai, moraliai ir visuomeniškai pranašesni už lietuvius, nepaisant senesnės pastarųjų istorijos, todėl matomi kaip giminingas pavyzdys, iš kurio galima ne tik pasimokyti, bet ir gauti materialinės naudos, estai paremia lietuvius

[Vaclav Lastouski] Vlast., „Grünvaldo (Žalgirio) sukaktuvės“, in: *Viltis*, 1909-11-04, p. 2.

⁹⁴³ „Tiek lietuvių, tiek baltarusių, tiek ukrainiečių siekimuose pirmoje vietoje liaudies reikalai. Ir priešininkai, ir vargai visų trijų tie patys“. Žr.: „Susiartinkime su ukrainiečiais“, *ten pat*.

⁹⁴⁴ „Smetona kelia ukrainiečių, baltarusių ir lietuvių tautų istorinį bendrumą, kovą prieš lenkinimą ir rusinimą“ Žr.: EIDINTAS, Alfonsas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, 2012, p.52.

⁹⁴⁵ V. K., „Bulgarai“, in: *Viltis*, 1913-01-01, p. 2–3.

⁹⁴⁶ GRIGARAVIČIUS, Algirdas, „Jono Basanavičiaus trakologija: impulsai ir kontekstai“, in: *Kultūros barai*, 2011, Nr. 3, p. 61–70.

pinigais⁹⁴⁷. Toks estų idealistinis pristatymas visiškai ignoruoja šalies protestantizmą, todėl sunkiau įsivaizduoti tokį pakilų šalies praeities aprašymą katalikų spaudoje.

Be aprašytų tautinių grupių, palankiai tautininkai spaudoje kartais vertino ir didesnes Vakarų šalis, kurios pozityviai aprašytos daugiausia švietimo aspektu. Pavyzdžiui, sektinomis švietimo sistemomis paverčiami konservatyvūs istoriniai Anglijos universitetai, kurių: „tikslas auklėti tautą, kad ji suprastų savo šalies didybę ir praeitį“⁹⁴⁸.

1907–1914 m. leistuose *Viltyje* ir *Vaire* galima matyti savitą istorinį pasakojimą, netapatintiną nei su trimis anksčiau aptartomis pasaulėžiūromis, nei su tokiais leidiniais kaip *Lietuvių tauta* ar *Vilniaus žinios* (nors kai kurie aspektai tarp jų ir susisieja, o programinės nuostatos tęsiamos). Tautininkų istorija periodikoje buvo nevienoda, aiškiai orientuota į lietuvių, o ne Lietuvos, kitų šalių ar tarptautinių organizacijų praeitį, aiškiai sutelkta į du svarbiausius laikotarpius – XV ir XIX amžius. Nors leidinys pratęsė *Vilniaus žiniose* prasidėjusį nuolatinį archeologinių kasinėjimų aprašymą, priešistorė istoriniame pasakojime nevaizdino didesnio vaidmens be bendresnio materialinių vertybių, tam tikros lietuvių kultūros buvimo pripažinimo. Tautininkų istorijos apogėjus buvo Vytauto laikai, jo pasiekta pergalė Žalgirio mūšyje ir užkariavimai, o nuosmukio pradžia matyta jau nuo 1413 m. Horodlės unijos pasirašymo. Nepaisant draugiškų santykių su katalikų srove, tautinis atgimimas pradedamas nuo *Aušros* pasirodymo, o M. Valančiaus figūra nėra reikšmingas riboženklis. Nors deklaratyviai bandyta pristatyti tautinio atgimimo procesą kaip daugmaž vientisą reiškinių ir suvienyti visas politines grupes, tautininkai buvo aiškiai priešingi LSDP, o jų kitų dviejų partijų sintezė stengėsi eliminuoti žmogaus ir katalikų istorijos diskursus, juos pakeičiant tautinės kultūros raidos vaizdavimu. *Viltis* ir *Vairas* iš esmės plėtojo panašų istorinį pasakojimą, galbūt dėl leidinio formato (žurnalas) ar trumpo leidybos laikotarpio (nepilni metai) *Vairas* atrodo skurdesnis, dar mažiau suinteresuotas LDK Viduramžių laikų pristatymu, užsienio šalių istorija, sutelktas beveik vien į XIX amžių ir tautinę kultūrą. Šiuo požiūriu dera pripažinti, kad istoriografijoje matomas kiek skeptiškas ir nesuinteresuotas požiūris į Lietuvos istoriją, bent iš dalies pasitvirtina, nepaisant kiekybinių duomenų, tautininkai istoriją traktavo

⁹⁴⁷ Martynas Yčas, „Tarp igaunių (estų) pasidairius“, in: *Vairas*, 1915, Nr. 3, p. 41–42.

⁹⁴⁸ V. „Anglijos universitetai“, in: *Viltis*, 1912-02-29, p. 1.

pragmatiškai, daugiausia išplėtodami ryškesnes istorinių įvykių minėjimo kampanijas. Istoriografijoje matomos pirmaisiais karo metais, po Gintarinės deklaracijos paskelbimo, išaugusi įtampa tarp tautininkų su katalikais ir kairiųjų srovių, ypač skirtingai vertinant Lietuvos valstybinį projektą, bet šios tendencijos visai neatsispindėjo istorinėse publikacijose⁹⁴⁹. Tautininkų istorinės publikacijos, kaip ir demokratų ar katalikų, pirmaisiais karo metais beveik nesikeitė, tačiau tautininkų srovės istorijos sampratos įtaka matoma savitame lietuvių partijų suvienijime – Lietuvos Tarybos leistame *Lietuvos aide*.

2.6. Istoriniai pasakojimai pirmojo pasaulinio karo metų spaudoje laikraščiuose *Dabartis* ir *Lietuvos aidas*

1914 m. liepos mėn. prasidėjęs Pirmasis pasaulinis karas turėjo didelę įtaką ideologijų Lietuvoje ir periodikos raidai. Karas buvo lūžis lietuvių politinių partijų raidoje: reikšminga dalis aktyvių spaudoje asmenybių pasitraukė į Rusiją ar Vakarų Europos šalis. 1917 m. Rusijoje emigrantų dėka parašoma pirmoji LKDP politinė programa. Tais pačiais metais socialdemokratai išgyvena tapatybės krizę, kuomet didelė dalis partijos narių nusprendžia prisidėti prie bolševikų, dėl to 1918 m. sustiprėjo tautinė LSDP linija. Nors tautininkų spauda aptariamam laikotarpiu beveik visiškai nunyko, 1916 m. Petrograde susikuria Tautos pažangos partija. 1915 m. baigė egzistuoti Lietuvos demokratų partija, o ją pakeitė kairesnė Petrograde 1917 m. įkurta Lietuvos socialistų liaudininkų sąjunga⁹⁵⁰, vėliau tapusi Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos pagrindu. Tik nedaugelis šių pokyčių įvyko Lietuvos teritorijoje, maža jų dalis atsispindėjo Lietuvos periodinėje spaudoje karo metais. Lietuvių spaudos leidyba smuko, leista nereguliariai ji tapo stipriai priklausoma nuo sudėtingų ekonominių ir politinių sąlygų⁹⁵¹. Po

⁹⁴⁹ LOPATA, Raimundas, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, Vilnius, Mintis, 1996, p. 39–42.

⁹⁵⁰ *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 109–119.

⁹⁵¹ Bendras periodikos nuosmukis aiškiai matomas bibliografijoje. 1914 m. straipsnių lietuvių kalba pasirodė beveik dvigubai daugiau nei 1915, 1916 ir 1917 metais kartu sudėjus. Tačiau situacija gerėja ir daugmaž pasiekia prieškario lygį 1918 m. Nepaisant to, iš viso per šį 5 metų laikotarpį lietuviškai į bibliografiją įtrauktų leidinių publikuota daugiau kaip 18 tūkst. straipsnių periodinėje spaudoje, o apskritai 1904–1914 metais iš viso, anot bibliografinių leidinių, priskaičiuojama daugiau kaip 70 tūkst. straipsnių, taigi maždaug 6,3 tūkst. per metus. Žr.: Priedai. 3 lentelė.

1915 m. Vokietijos kariuomenės įžengimo į Rusijos imperiją ir Lietuvos etnines teritorijas, beveik visos periodikos leidyba sustojo ir ją pakeitė nauji provokiški leidiniai, ryškiausias iš jų laikraštis *Dabartis*. O nuo 1917 m. prasideda gana lėtas ankstesnės spaudos atsikūrimas, joje tam tikrą vietą jau užima ir aktyviau reikšti Lietuvos valstybės atkūrimo siekiai, bei skirtingų partijų interesų ribas peržengiantis Lietuvos Tarybos leidinys *Lietuvos aidas*.

Vienas iš reikšmingiausių Pirmojo pasaulinio karo metų Lietuvoje leistų periodinių leidinių lietuvių kalba buvo kaizerinės Vokietijos laikraštis, skirtas lietuviams, *Dabartis*, leistas 1915–1918 m. Tilžėje, Kaune ir Balstogėje 11–18 tūkst. egz. tiražu, redaguotas Viliaus Seputaičio, A. Liūdžiuvaičio ir K. A. Ozelio. Buvo išleista 440 laikraščio numerių, bet jo tekstų autoriai ir redaktoriai buvo daugiausia iš Rytų Prūsijos arba prieškariu buvo visai neaktyvūs, didelė dalis autorystės visai neidentifikuojama. Todėl *Dabartį* galima laikyti produktyviausiu ir dėl spaudos trikdžių vienu iš įtakingiausių ir Vokietijos poziciją Lietuvos klausimu geriausiai reprezentavusių lietuviškų periodinių leidinių, o kartu (dėl autorių ir Vokietijos veiksmo) kelti prielaidą, kad ir požiūris į istoriją bus kiek kitoks nei keturių aprašytų pasaulėžiūros srovių. *Dabartis* yra mažai tirtas laikraštis, daugiausia naudotas tik Lietuvos okupacijos raidai atskleisti⁹⁵², kolektyvinės atminties tyrimuose jis kartais nepagrįstai ignoruojamas⁹⁵³, nors kartu pažymima, kad nuo pirmojo leidinio numerio, formuojant etninės Lietuvos koncepciją: „Neužmiršta ir Lietuvos praeitis“⁹⁵⁴. Pirmaisiais leidybos metais istorinės publikacijos *Dabartyje* buvo santykinai retos ir daugiausia lietė karo reikalus (kovojančių pusių paskutinių 50 metų istoriją), jos per visą leidybos laikotarpį paprastai publikuota 2–3 puslapiuose ir labai retai istorinio pobūdžio tekstai atsidurdavo pradžioje, nemažai tekstų buvo

⁹⁵² SKRUPSKELIS, Kęstutis, „Karas, Voronežas, bolševizmas, lietuviai katalikai...“, in: *Naujasis Židinys – Aidai*, 2009, Nr. 8–9, p. 306–319; BRIGYS, Jonas, „Raseiniai karų audrose“, in: *Žemaičių žemė*. 2006, Nr. 1, p. 54–59.

⁹⁵³ Šiuo atveju šiek tiek keistas atrodo Laimos Laučkutės straipsnis apie Vilniaus vaizdinį iš vokiečių perspektyvos, kur rašoma apie karo metų periodiką, bet net neužsimenama apie *Dabartį*, nors laikraštyje būta ir Vilniaus istorijai ir reikšmei skirtų publikacijų. Pažymėtina, kad ir Leonas Gudaitis savo knygoje apie kultūrinę spaudą daug dėmesio skyręs kitiems laikraščiams lietuvių kalba, apie *Dabartį* parašė tik kelias eilutes, nors leidinys pasižymėjo dėmesiu literatūrai. Žr.: LAUČKAITĖ, Laima, „Vilniaus tapatybė Pirmojo pasaulinio karo metais: vokiečių žvilgsnis“, in: *Vilnius ir Kaunas tarpukario kultūroje*, sud. Alma Lapinskienė, Viktorija Šeina, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 17–40; GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, 1977, p. 389.

⁹⁵⁴ LOPATA, Raimundas, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, 1996, p. 60–61.

mokslo populiarinamųjų, ilgainiui juose išryškėjo specifinis Lietuvos ir visuotinės istorijos pristatymas, mažiau nei kiti susijęs su legalia lietuvių spauda, tačiau Lietuvos istorija leidinyje sudarė daugiau nei pusę visų į tyrimą įtrauktų *Dabarties* istorinių publikacijų.

Lietuvos Tarybos oficiozo *Lietuvos aidas* situacija kitokia. Šis 1917–1918 m. ėjęs, Antano Smetonos redaguotas laikraštis, kurio išleista 214 numerių, vertinamas dėl reikšmės paskelbiant Lietuvos nepriklausomybę⁹⁵⁵, tačiau kolektyvinės atminties tyrimuose laikraščio pirmasis veiklos laikotarpis vis dar dažnai praleidžiamas, jį vertinant kaip neturėjusį įtakos istorinių įvykių ar asmenybių vertinimo raidai⁹⁵⁶, neturėtų stebinti, kad ir bendra leidinio istorijos refleksija nėra plačiau analizuota. Skirtingai nei *Dabartyje*, istorinio pobūdžio tekstai leidinyje paprastai užėmė svarbesnę vietą, buvo ilgesni ir dažnai su autoryste. Bent 82 proc. visų į tyrimą įtrauktų istorinės tematikos tekstų buvo apie Lietuvą, tad leidinyje sunkiau nei kitoje karo meto lietuvių spaudoje apibūdinti užsienio istoriją.

2.6.1. Karo meto istorijos subjektai: tautos, miestai ir valstybės

Dažniausias istorijos subjektas *Dabartyje*, kaip ir galima tikėtis provokiškoje spaudoje⁹⁵⁷, buvo tauta. Ne tik kreipimasis į lietuvių ar vokiečių praeitį yra įprasta istorinių publikacijų pradžia, bet ir kalbant apie svetimomis laikomas žmonių grupes įprasta išskirti tautas (minimi rusai, lenkai, totoriai, latviai, bet ne jų šalių, valstybių atitikmenys). Straipsniuose, skirtuose konkrečioms šalims aprašyti, visų pirma kreipiamas dėmesys į jas sudarančias tautas, o šalies teisėtumas matuojamas pagal tai, ar ji sudaryta iš vietinių tautų gyventojų, taip diskredituojama Prancūzija kaip ne keltų valstybė, o Didžioji Britanija matoma kaip išimtinai anglų valstybė,

⁹⁵⁵ VOVERIENĖ, Ona, „Lietuvos aidas“ – tautos mokykla: „Lietuvos aidui“ – 100 metų, Vilnius: Trys žvaigždutės, 2017, 319 p.; VAIŠNYS, Andrius, *Spauda ir valstybė 1918–1940*, 1998, 262 p.; GULBINAITĖ, Aušra, *Konceptualiosios metaforos laikraštyje LIETUVOS AIDAS (1918 m.)*, bakalauro darbas, Šiauliai, Šiaulių universitetas, 2018, 52 p.

⁹⁵⁶ Karo metų *Lietuvos aidas*, kartais ignoruojamas tyrinėjant kolektyvinės atminties temas (Žalgirio mūšis, 1863–1864 m. sukilimas etc.). Reikšminga išimtis galėtų būti monografija Vilnius – *Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte*, kur *Lietuvos aidas* matomas kaip pagrindinis leidinys, parodantis to meto lietuvių santykį su istorine LDK sostine.

⁹⁵⁷ Vokietija dažnai laikoma etninio kultūrinio nacionalizmo pionierių ir viena iš pagrindinių platintojų Europoje. Žr.: SMITH, Anthony D., *Nacionalizmas XX amžiuje*, Vilnius, Pradai, 1994, p. 14–17.

neteisingai užgrobusi ir išnaudojanti kaimynines ir tolimesnes tautas⁹⁵⁸. Tautos kilmė aiškinama kaip natūralus nedidelės žmonių grupės raidos rezultatas. Anot šio pasaulėvaizdžio, istorija yra apie žmonijos vienijimąsi. Anksčiau žmonės gyvenę tik nedidelėmis šeimomis, tos šeimos jungėsi į gimines, giminių susijungimas išvarto į tautą, tauta savo ruožtu suformavo savo reikalams valstybę, kuri turi užtikrinti tautos dorybę ir vienybę. Anot šios vizijos, tautinės valstybės ateityje turėtų burtis į tautų sąjungas. Šalia teigiama: „diegas visokios žmonių bendrovės esti šeimyna, susidedanti iš vyro, žmonos ir vaikų“⁹⁵⁹. Tautos, kaip istorijos subjekto, pamatas apmąstomas pačiame leidinyje: „istorija – tai aprašymas svarbių atsitikimų tautų gyvenime ir iškėlimas nekurių asmenų, kokių-nors būdu veikusių į minią“⁹⁶⁰. Tiesa, ir šiame straipsnyje akcentuojama, kad istorijos idealas turėtų būti platesnis ir kalbėti apie žmonijos dvasinę raidą, bet toks žvilgsnis galimas tik ateityje, kai bus išpildyta „Tamošiaus Moro utopija“. Vienas iš svarbesnių 1918 m. keliamų istorinių klausimų yra lietuvių kilmė, kuri įprastai pristatoma per kalbą, pabrėžiant tautinį atskirumą nuo slavų ir germanų ir kalbinį panašumą į gotų, graikų kalbą. Šiuo požiūriu kalbos istorija yra pateikiama kaip svarbiausia tautos raidą atspindinti istorija, o atsiskyrimas nuo indogermanų ir hipotetinis letto-helenų tautos egzistavimas reikšmingesnis už istorinę LDK⁹⁶¹. *Dabartyje* valstybės sąvoka lieka antrinė, kaip tam tikra tautos valios išraiška, kuri pagerina tautos gyvenimą, bet iš esmės nekeičia tautos raidos. Neatsitiktinai nuolat sutautinami ir reikšmingiausi LDK istorijos reiškiniai: kalbama apie „lietuvių statusus“, „lietuvių kunigaikščius“ ir pan.⁹⁶². Šalia tautos istorijos *Dabartyje* svarbi regioninė Lietuvos miestų ir miestelių istorija, kuri gali būti traktuojama kaip tam tikra tautos istorijos atmaina. Nepaisant to, kad lietuvių sąvoka šiuose tekstuose kartais neaptinkama, regiono raida – tautinė mikroistorija, su lenkinimo tragedijomis, puldinėjimais, baudžiavos istorija⁹⁶³. Pažymėtina,

⁹⁵⁸ Vidūnas, „Vyriausiųjų kovojančiųjų valstybių didėjimas ir karas“, in: *Dabartis*, 1915-10-13, p. 1–2; 10-20, p. 2; 10-27, p. 1–2.

⁹⁵⁹ „Apie valstybę. Valstybė, jos reikalingumas ir būdas atsiradimo“, in: *Dabartis*, 1918-10-16, p. 4.

⁹⁶⁰ Sk., „Sekime istoriją“, in: *Dabartis*, 1918-11-06, p. 3.

⁹⁶¹ „Lietuvių kilmė“, in: *Dabartis*, 1918-09-06, p. 3; „Lietuvių kiltis“, in: *Dabartis*, 1918-07-16, p. 3.

⁹⁶² „Kaip senas Kauno miestas“, in: *Dabartis*, 1918-05-07, p. 3; „Apie lietuvių įstatus“, in: *Dabartis*, 1916-05-27, p. 2.

⁹⁶³ Itin būdingas yra Molėtų aprašymas, jame atsispindi svarbiausi LDK konfliktai ir tautos problemos nuo XV–XX a. Žr.: Žinovas, „Praeitį ir dabartis [Molėtai]“, in: *Dabartis*, 1918-09-15, p. 3. Kiti būdingi pavyzdžiai: M. D. [Stasys Tijūnaitis],

kad šie tekstai beveik visada skirti tik lietuvių gyvenamiems regionams ir lietuviškoms teritorijoms nusakyti. Jų gausa ir aprašymo pobūdis rodo, kad reikšmingo skirtumo tarp lietuvių partinių leidinių ir *Dabarties* šiuo aspektu nebūta. Klasiniai skirtumai demonstratyviai parodo bajorijos vykdytą liaudies išnaudojimą, pabrėžiant ir progresyvų požiūrį į istoriją – visa XVII–XVIII a. Europa matoma kaip korumpuota ir barbariška, neužtikrinusi teisių valstiečiui⁹⁶⁴. Terminas „krikščionis“ vartojamas taip pat istoriškai nulemtų prietarų kontekste – Jogailos ir Jadvygos santuokos metu krikščionių pozicija kaip Vakarų Europoje vyravusios nuomonės atitikmuo, byloja primityvų požiūrį į žmogų: „tais laikais krikščionys manė, jog kitų tikybų žmonės negali būti gražaus veido, o ir jų kūno sudėjimas turįs būti kitoks“⁹⁶⁵.

Atvirkščiai, *Lietuvos aide* valstybės kaip istorijos subjekto vaizdinys tampa pagrindinis. Poleminiuose straipsniuose, besistengiančiuose apginti lietuvių pretenzijas į miestus, vis dar išlieka teiginiai, kad lietuvių regione gyventa nuo seniausių laikų⁹⁶⁶, tačiau nevalstybinė tautinės bendrijos istorija yra antrinė: leidinys ieško praeityje lietuvio kaip politikos subjekto, norinčio valdyti savo aplinką⁹⁶⁷. Taip į istorijos centrą įstumiami – valstybės teisyne, valstybinės kalbos, savivaldos, valstybės tautinių grupių klausimai⁹⁶⁸, gerokai nustelbiantys tautos kilmės, genčių, liaudies kultūros istorijos problemas. Net ir tais atvejais, kai rašoma apie laikotarpį iki Mindaugo valstybės suvienijimo, teigiama, jog šalis buvo pasidalijusi į: „daugybę savarankiškų nepriklausomų valstybių“⁹⁶⁹. Žinoma „tauta“ niekur neišnyksta, lieka tiek nuolatiniai Lietuvos ir lietuvių sąvokų kaitaliojimai, tiek bendras įsitikinimas, jog tik tautinė valstybė yra teisingas valstybės

„Seinai [Iš praeities ir dabarties]“, in: *Dabartis*, 1918-10-20, p. 3–4; „Vilniaus miestas prieš 100 metų“, in: *Dabartis*, 1917-04-11, p. 3–4; „Kaip senas Kauno miestas“, in: *Dabartis*, 1918-05-07, p. 3.

⁹⁶⁴ „Kultūra ir teisė senovės Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1918-01-03, p. 3.

⁹⁶⁵ „Jadvyga ir Jogaila“, in: *Dabartis*, 1917-03-10, p. 3.

⁹⁶⁶ Pvz.: Jonas Basanavičius, „Ar Vilnius buvo lietuvių miestas?“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-12-06, p. 1.

⁹⁶⁷ „tai po ilgos petraukos pirmas plačiosios lietuvių visuomenės viešas balsas savo krašto politikos reikalais“. Žr.: L. Gira, „Didžiojo Vilniaus Seimo reikšmė ir išdaviniai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-29, p. 2. „Valstybės ir gyventojų santykiai tvarkosi ne visur vienodais pamatais. Vienur šalies gyventojai turi daugiau asmens ir politikos laisvės, kitur gi jie varžomi ir globiami“. Žr.: Pelikšas Bugailiškis, „Mūsų vietinė savivaldybė“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-11-08, p. 1.

⁹⁶⁸ *Ten pat*, Augustinas Janulaitis, „Lietuvos Statutai ir jų istorija“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-02, p. 2–3; M. Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-06, p. 2–3; 09-15, p. 3; 10-04, p. 2–3.

⁹⁶⁹ Petras Klimas, „Mūsų valstybės kelias“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-28, p. 2.

modelis, o daugiatautės imperijos, tokios kaip Austrija-Vengrija „yra vidurinių amžių palikimas“⁹⁷⁰. Visi kiti leidiniuose aptinkami istorijos subjektai *Lietuvos aide* yra gana reti – dėl LSDP istoriją tyrusių narių aktyvaus išitraukimo į laikraščio leidybą galima aptikti socialinės klasės įvaizdžių⁹⁷¹, šiek tiek dažniau nei *Dabartyje* randama beveik niekada aiškiai neapibrėžiama sąvoka „tėvynė“⁹⁷², tačiau bemaž visiškai nėra plėtojama regioninė miestų, kaimų tapatybė – tiek vyskupijos centrai, tiek pajūrio miestai ir kaimai aprašomi per valstybinę prizmę, išryškinant regiono reikšmę LDK ar Vokietijai, Rusijos imperijai⁹⁷³.

Jau pirminiu istorijos subjekto lygmeniu matome gana akivaizdžius skirtumus – kai *Dabartis*, matyt, besistengdama prigesinti lietuvių valstybės sukūrimo siekius, pasitelkiant istoriją stengiasi plėtoti lietuvių tautinės bendruomenės ar regioninės tapatybės įvaizdžius, kurie pakankamai išsaugomi ir gaunant autonomiją, o *Lietuvos aidas* stengiasi istoriją pirmą kartą bent nuo 1904 m. pamatyti daugiausia tik per valstybės prizmę.

2.6.2. Provokiškos ir viršpartinės Lietuvos istorijos etiudai

Dabartyje Lietuvos priešistorės aprašymuose lietuviai matomi kaip filologų arba etnografų tyrimų objektas – romantiškos legendos ar piliakalniai tampa idealizuojamais pagonybės laikų papročių atspindžiais⁹⁷⁴, o pasakos – užkoduotu senosios tautos vertybių, religijos, net pasaulėjautos atspindžiu⁹⁷⁵. O kalbos istorijos tyrimas atskleidžia dar kitą paslėptą istoriją: keliama lietuvių ir graikų giminystės hipotezė, anot kurios, lietuviai ir

⁹⁷⁰ „Tautų klausimai Austrijoje-Vengrijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-04, p. 2.

⁹⁷¹ Augustinas Janulaitis, „Lietuvos Statutai ir jų istorija“.

⁹⁷² „Tėvynei gailint, netenkant garbingųjų savo vaikų, kurie vos subrendę jau nueina į kapą, nesuskubę padirbėti jai“. Žr.: „A. a. inžinierius Kazimieras Kairiūkštis“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-11-17, p. 2. „Labai mylėjęs savo tėvynę Lietuvą“. Žr.: Tadas Daugirdas, „Mūsų Vytis“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-11, p. 2.

⁹⁷³ „Šimtas metų, kai įkurta Seinų vyskupija“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-06-22, p. 3; Mykolas Biržiška, „Palangos – Šventosios uostas“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-20, p. 2.

⁹⁷⁴ „Brutenis ir Vaidevutis“, in: *Dabartis*, 1918-02-07, p. 3; „Lietuvos piliakalniai“, in: *Dabartis*, 1916-12-13, p. 2–3.

⁹⁷⁵ „Todėl pasakų negalima regėti ištisais kokio atsitikimo atpasakojimais, jos reikia mokėti išgvildinti ir surasti pamatinę pasakymų reikšmę. Kokia buvo seniau tikyba, kokie buvo žmonių doros dėsniai(...) kokios buvo nuomonės apie pasaulį (...) apie visus tuos klausimus pasakose randame daugybę parodymų“. Žr.: „Apie pasakas“, in: *Dabartis*, 1918-05-04, p. 3.

graikai, atsiskyrę nuo indogermanų protėvių, kurį laiką sudarė vieną „letto-hellenų tautą“⁹⁷⁶ ir tik vėliau suskilo į lietuvius, latvius, prūsus ir graikus. Nors ši hipotezė gali priminti J. Basanavičiaus lietuvius kaip klasikinės Graikijos mokytojus⁹⁷⁷, tuo labiau kad yra grindžiama etimologiniais spėjimais, straipsniuose nesistengiama lietuviams priskirti graikų ar jų aplinkos nuopelnų ir lietuviai nesiejami su aukštesne kultūra. Netgi atvirkščiai, – priešistorės laikų papročiai nuolatos iškyla kaip lietuvių barbariškumo rodiklis: pavyzdžiui, Žemaitijoje dėl prastos komunikacijos vietiniai kaimo gyventojai išsaugojo: „daug prietarų iš nekrikščioniškos gadinės“⁹⁷⁸, kurie pasireiškia ne tik primityviu gyvūnų garbinimu, bet klaidingu požiūriu į ligų priežastis⁹⁷⁹ ir savižudybės išaukštinimu⁹⁸⁰. Priešistorė taip pat matoma ir kaip lietuvių santykių su kaimynais pradžia: rusai dar XI–XII a. pasikviečia lietuvius kaip sąjungininkus, tačiau XIII a. pradžioje juos išduoda ir nuo šio įvykio prasideda tarpusavio konfliktai⁹⁸¹, vokiečiai panašiu metu legendose paverčiami lietuviškų miestų įkūrėjais⁹⁸². Būtų klaida teigti, jog kovos su kryžiuočiais visai užmiršamos, straipsnyje apie lietuviams giminingus lyvius, pripažįstama, kad daug jų žuvę kovoje „su kardininkais“ nesutikus priimti krikštą. Tačiau kartu vokiečiai, kaip matomi kultūros nešėjai, neturėję kitos išeities kaip susidoroti su maištininkais, o kitiems lyviams suteiktos geresnės gyvenimo sąlygos – mokyklos, religija, laisva nuo baudžios laivininkystė⁹⁸³.

Visuotinės istorijos kontekste Antikos ir priešistorės laikų funkcija *Dabartyje* labiau susijusi su tradicijos įtvirtinimu. Panašiai kaip ir katalikų

⁹⁷⁶ „Lietuvių kiltis“, in: *Dabartis*, 1918-07-16, p. 3; „Lietuviai bei prūsai – graikų giminės“, in: *Dabartis*, 1917-11-27, p. 4.

⁹⁷⁷ „Grekonis arba Rimijonis tokes pat twirtines wadino „polis“; negalint ju kalboje atrasti szakni szito žodžio, reikes dumoti, jogei „polis“ teipogi paeina nuog musu žodžio „pilu, pilti“ .Žr.: Jonas Basanavičius, „Apie senowes Lietuwas piles“, in: *Auszra*, 1883, Nr. 1, p. 16.

⁹⁷⁸ K. B. „Žemaičiai ir jų kultūra prieš 350 metų“, in: *Dabartis*, 1918-02-23, p. 3.

⁹⁷⁹ „Žmonės laikosi pirkiose žalčių, keturkojų, kuriuos garbina kaippo namų dievus. Juos peni per kai-kurias šventes, o jei namuose atsitinka kokis priepuolis, tai mano, kad užpyko namų dievas, kad jį perprastai peni“. Žr.: *Ten pat*.

⁹⁸⁰ „jei kokis žmogus tyčia numirštajiem pasiaukodamas ir juos pagerbdamas; kad žmogus, kuris paaukoja savo gyvybę dievačiams, mirdamas gali iš jų išprašyti, ko tik nori“. Žr.: Brutenis ir Vaidevutis“, in: *Dabartis*, 1918-02-07, p. 3.

⁹⁸¹ „Rusai ir lietuviai istorijoje“, in: *Dabartis*, 1916-06-03, p. 1–2.

⁹⁸² „Riceriai Jurgis ir Jonas, broliai norėję su savo kareiviais sustoti šalia Nemuno. Jurgis išsirinkęs kalną kairiajame Justros upės krante, ir tenai įsikūrė tvirtovę (...) yra tikra, kad kryžiuočiai 1201 ir 1227 metais ten kovojo“. Žr.: „Jurbarkas“, in: *Dabartis*, 1918-08-07, p. 3.

⁹⁸³ „Paskutinieji livai“, in: *Dabartis*, 1918-08-23, p. 4.

spaudoje, čia ieškoma pirminio kokio nors gyvenimo fenomeno pavyzdžio, gebančio paaiškinti dabartį. Taip seniausi karai Prancūzijos žemėse nuo Atilos laikų veda link 1871 m. Prancūzijos-Prūsijos karo, ir parodo teisingą pusę – Vokietijos pergalė atitinka Romos pergalę⁹⁸⁴. Moterų darbų aprašymas, liudijantis, kad moteris, o ne vyras buvo pirmoji žemdirbė, suteikia legitimumo lyčių lygybei⁹⁸⁵, o seniausi kiaušinių garbinimo papročiai suteikia prasmę šiandieniniams lietuvių velykiniams margučiams⁹⁸⁶. Neturėtų stebinti ir gausus krikščioniškų relikvų aprašymas, nurodantis į jų atsiradimo pradžią⁹⁸⁷. Antra vertus, šalia pretenzijų Antiką pateikti bent jau Europos aukso amžiumi, galima sutikti ir progresyvistinio istorijos aiškinimo pavyzdžių, sumenkinančių primityvių žmonių bendruomenių kultūrinį išsivystymą⁹⁸⁸, tiesa, tokias publikacijas dera prilyginti išimtims.

Lietuvos aidas Lietuvos priešistorės laikus iš esmės ignoruoja. Be jau minėto lakoniško XII a. Lietuvos aprašymo: „tauta jau gyveno plačiomis giminėmis, kurios turėjo savo valdovus „kunigus“ arba kunigaikščius“⁹⁸⁹, be įsitikinimo, kad lietuviai yra dabar kuriamos Lietuvos autochtonai, o rusiškų žemių užkariavimas vykęs dar iki valstybės įkūrimo⁹⁹⁰, nėra tekstų tik šiam laikotarpiui. Leidinys palaiko kritišką, mokslinį santykį su istorine praeitimi: „Mes neturime rašytų liudytojų, kas buvo mūsų krašte prieš tūkstantį ar net prieš du tūkstančius metų. Vienatijai tos giliosios mūsų senovės liudytojai tai mūsų žmonių pavardės ir jų gyvenamųjų ir gyventųjų vietų praminimai.“⁹⁹¹ *Lietuvos aide* priešistorei skirtų visuotinės istorijos tekstų apskritai nebuvo aptikta.

Lietuvos Viduramžiai *Dabartyje* pristatyti itin plačiai – kaip regioninės, religinės, socialinės, ekonominės ir politinės istorijos objektas. XIII–XV a. išaukštinimas labiausiai matomas miestų istorijos kontekste. Tai ypač

⁹⁸⁴ „Ant istoriškų mušių laukų“, in: *Dabartis*, 1918-09-13, p. 3.

⁹⁸⁵ „Pradžia moterų darbavimosi“, in: *Dabartis*, 1918-09-22, p. 3.

⁹⁸⁶ „Kiaušinis pasaulio sutvėrime“, in: *Dabartis*, 1917-04-07, p. 2–3.

⁹⁸⁷ „Šv. Petro ir Povilo kapai“, in: *Dabartis*, 1917-03-24, p. 3; „Paaugštinimas Šv. Kryžiaus“, in: *Dabartis*, 1918-09-18, p. 3; „Šventojo Karsto bažnyčia Jeruzolime“, in: *Dabartis*, 1917-12-22, p. 2.

⁹⁸⁸ „Apie valstybę. Valstybė, jos reikalingumas ir būdas atsiradimo“, in: *Dabartis*, 1918-10-16, p. 4.

⁹⁸⁹ M. Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-06, p. 2; Jonas Basanavičius, „Ar Vilnius buvo lietuvių miestas?“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-12-06, p. 1.

⁹⁹⁰ „Etnografinio dėsno reikšmė“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-11-24, p. 1.

⁹⁹¹ „Senovės raugai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-09-21, p. 1.

pasakytina apie Vilnių ir naujai šio leidinio atrastą Kauną⁹⁹². Vilniaus aprašymai panašūs į kitų leidinių – parodomas miesto lietuviškumas ir politinė svarba, o Kauno atveju – bendra su Vokietija karo ir prekybos istorija. Aprašant Kauną nevengiama priminti kovų su kryžiuočiais⁹⁹³, bet šalia pabrėžiamas vokiečių indėlis į tai, kad miestas taptų „centrale prekybos ir pramonės vieta“⁹⁹⁴.

Toks Lietuvos kaip stiprios ir kilmingos, bet kultūrinio, ekonominio ir socialinio požiūriu atsilikusios, necivilizuotos įvaizdis matomas ir kituose tekstuose⁹⁹⁵, pavyzdžiui, Trakų gyvenvietė XV a. apibūdinama taip: „Trakai – tai didelis, atviras miestas su labai prastais mediniais butais.“⁹⁹⁶ Todėl ypatingą vietą Viduramžių aprašymuose užima katalikybės įsitvirtinimo Lietuvoje istorija. Religijos svarba *Dabartyje* perteikiama įvairių bažnyčių istorijų priminimu, šv. Kazimiero biografija⁹⁹⁷ ir bendro pobūdžio religijos

⁹⁹² Iš 14 Kaunui ir 16 Vilniui skirtų istorinių tekstų maždaug pusėje pasakojama apie ankstyviausią lietuvišką valstybės laikotarpį, Lietuvos kunigaikščių vertintus pagonybės centrus, kurių šlovė siejama su sėkmingomis kovomis ir abstrakčia politine galybe. „Slėnyje ties pilies kalnu buvo šventa tautinė lietuvių vieta – Perkuno dievaičio alkas. Šalia alko Gediminas buvo pasistatęs didžius rūmus“. Žr.: „Vilnius – senasis karalių miestas“, in: *Dabartis*, 1917-07-28, p. 4. „Visi metraščiai ir padavimai sutinka tame, kad šalis apie Vilnių ir į rytus iki dabartinio fronto (...) nuo senovės buvo apgyvendinta lietuvių“. Žr.: „Vilnius – lietuvių miestas“, in: *Dabartis*, 1918-01-05, p. 2. „Kaunas didis ir senas Lietuvos miestas (...) Jo kilmė ir stiprėjimas atvaizdina šito krašto kultūros bei istorijos bėgį (...) žvelgiant į pilies griuvėsius, mintys skrenda atgal į anuos Lietuvos galingumo, Didžiųjų kunigaikščių laikus, veda mus per metašimčius ligi Lietuvos nupuolimo, viešpataujant Jogailos pasekėjams (Jogailėnams)“. Žr.: „Iš Kauno praeities“, in: *Dabartis*, 1916-09-27, p. 2.

⁹⁹³ „apčiupinėtos jo murų sienos liudija apie atkaklias kovas su kryžiuočiais, nuo kurių jis klotingai gynėsi ilgą laiką“. Žr.: „Iš Kauno praeities“, in: *Dabartis*, 1916-09-27, p. 2. Panašiai Kaunas pristatomas: „Sakmė apie Kauno pilį“, in: *Dabartis*, 1917-07-21, p. 3; „Kaip senas Kauno miestas?“, in: *Dabartis*, 1918-05-07, p. 3.

⁹⁹⁴ „Iš Kauno praeities“, in: *Dabartis*, 1916-09-27, p. 2.

⁹⁹⁵ LDK lietuvių barbariškumas aptinkamas daug kur: pastebimas lietuvių teisės primityvumas, prastas miestų kultūrinis ir ekonominis išsivystymas, ryšių su Vakarų pasauliu nebuvimas. Žr.: „Apie lietuvių įstatus“, in: *Dabartis*, 1916-05-27, p. 2; „Jadvyga ir Jogaila“, in: *Dabartis*, 1917-03-10, p. 3; „Kaip senas Kauno miestas“, in: *Dabartis*, 1918-05-07, p. 3.

⁹⁹⁶ Aleksandras Kuršaitis, „Naujieji Trakai ir jų pilys“, in: *Dabartis*, 1915-09-29, p. 2.

⁹⁹⁷ Šv. Kazimiero įvaizdis šiek tiek skiriasi nuo perteikiamo Vienybėje – didelis dėmesys teikiamas motinos, Austrijos karaliaus dukters įtakai Kazimiero auklėjimui ir pamaldumui, taip vėlgi išryškinant teigiamą vokiškos kultūros įtaką lietuviškumui. Žr.: „Šventasis Kazimieras Lietuvos užtarytojas“, in: *Dabartis*, 1917-03-03, p. 3.

Lietuvoje istoriniais pasažais⁹⁹⁸. Lietuva šiuo laikotarpiu išgyvenusi bent keturias skirtingas religines įtakas – lietuvių tikėjimą formavo pagonybė, kryžiuočių prievarta siūlyta krikščionybė, „graikų-stačiatikių bažnyčios įtaka“ ir lenkų katalikų atneštas tikrasis krikštas. Katalikybės sklaida straipsnyje matoma kaip neatskiriama nuo visuomenės švietimo ir kultūros kilimo, todėl reikšmingesnė kultūros pažanga sutapatinama su vėlesnių XVI–XVII a. aktyvia jėzuitų veikla⁹⁹⁹.

O politinė istorija aptinkama santykinai rečiau ir yra gana įprasta: kaip ir kituose leidiniuose *Dabartyje* išskiriami šeši svarbiausi Lietuvos kunigaikščiai¹⁰⁰⁰, iš kurių vienas (Jogaila) laikomas išdaviku, o valstybiniai siekiai atskirti Lietuvą nuo Lenkijos ilgainiui nepavyko. Vienas iš svarbiausių politinių įvykių šiuo laikotarpiu matomas Žalgirio mūšis, kuris pristatomas panašiai kaip ir anksčiau aprašytame tekste, publikuotame *Visuomenėje*. Pergalė vertinama kaip Pyro: nepaisant tariamo laimėjimo, lietuviai tapo priklausomi nuo lenkų, o ilgainiui valstybę užkariavo tikrasis priešas – Rusija. Nepavykusio vokiečiams Viduramžių mūšio aktualizavimą skatino ir sėkmingas simbolinis revanšas Tanenbergo mūšyje 1914 m. rugpjūtį, akcentuojamas visuose straipsniuose apie Žalgirį¹⁰⁰¹.

Visuotinės istorijos kontekste Viduramžiai *Dabartyje* nevaidina tokio vaidmens kaip Antika ir priešistorė, dauguma straipsnių skirti gana siauroms temoms, pavyzdžiui, maisto ar aprangos istorijai¹⁰⁰². Juose Viduramžiai matomi kaip vis dar gerokai nusileidžiantys moderniesiems laikams, dėl žmoniškumo standartų neatitinkančių papročių¹⁰⁰³, tačiau jau vystantys tam tikrą žmonijos (ar greičiau europiečių) pažinimo progresą geografijos srityje, susipažįstant su naujomis erdvėmis Marko Polo kelionių metu¹⁰⁰⁴.

Lietuvos aidas plėtojo tradicinį, kaip matėme, politinei dešinei labiau būdingą Lietuvos Viduramžių įvaizdį: akcentuojamas naujų žemių

⁹⁹⁸ „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1917-12-24, p. 5; „Vilniaus pradžia“, in: *Dabartis*, 1916-03-29, p. 3–4.

⁹⁹⁹ „Tikybė Lietuva“, in: *Dabartis*, 1918-06-27, p. 3.

¹⁰⁰⁰ Mindaugas, Gediminas, Algirdas, Kęstutis, Jogaila ir Vytautas. Žr.: „Lietuvos viešpačiai“, in: *Dabartis*, 1918-04-04, p. 4.

¹⁰⁰¹ H. Gr., „Kova pas Tanenbergį (Žalgirį)“, in: *Dabartis*, 1916-08-26, p. 1; „Mūšis pas Tanenbergą“, in: *Dabartis*, 1918-08-28, p. 2.

¹⁰⁰² Pvz.: „Gorseto istorija“, in: *Dabartis*, 1918-08-11, p. 4; „Kopustai ir jų istorija“, in: *Dabartis*, 1918-09-29, p. 3; „Kaip seniau pabaudė suklavusius maistą žmones“, in: *Dabartis*, 1918-10-11, p. 4; „Bažnytiniai Sekminių papročiai viduramžyje“, in: *Dabartis*, 1916-06-14, p. 2.

¹⁰⁰³ „Kaip seniau žmonės prausdavosi“, in: *Dabartis*, 1918-09-18, p. 3.

¹⁰⁰⁴ D-s., „Geografijos istorija senuose ir viduriniuose amžiuose“, in: *Dabartis*, 1918-04-27, p. 3.

užkariavimas¹⁰⁰⁵, vardinami ryškiausi epochos kunigaikščiai, nuolatos pabrėžiant: „Lietuva buvo viena didžiausių Europos valstybių.“¹⁰⁰⁶ Tačiau ši istorija matyta ne tiek iš tautos, bet iš valstybės perspektyvos, todėl užkariavimas susietas su gausiu baltarusių skaičiumi LDK ir rašytinės rusėnų kalbos vartojimu¹⁰⁰⁷, o politinė raida ne su lietuviškumo klestėjimu, o su valdančiosios elito klasės iškilimu¹⁰⁰⁸, valstybinių įstatymų istorija, kurių pradžia matoma XIV a., nuo pirmųjų privilegijų kariam ir bajorams, su valstybinių simbolių klausimu – Lietuvos herbas kildinamas iš Kęstučio laikų, su valstybės sostinės ir uosto kaip ekonomikos šerdies klausimu, matant abiejų regionų priklausomybės Lietuvai pateisinimą būtent Gedimino ir Kęstučio laikų pavyzdžiu¹⁰⁰⁹. Toks aiškiai į valstybingumo įteisinimą orientuotas Lietuvos Viduramžių pristatymas lėmė dvipusį epochos įvaizdį: viena vertus, Viduramžiai buvo pavyzdinis laikotarpis, nuo kurio viskas prasidėjo, tai yra LDK galios ir savarankiškumo laikas. Kita vertus, į centrą pastčius valstybę, tampa akivaizdu, jog dauguma valstybinių fenomenų buvo išvystyti vėlesniais laikais – teisinė, simbolinė, ekonominė valstybingumo manifestacija čia tik užsimezgė. Viduramžiai *Lietuvos aide* daugiau kritikos sulaukia užsienio istorijos kontekste – Viduramžių valstybingumo forma traktuojama kaip atgyvenusi ir netinkama, taip propaguojant progresinį įvaizdį, o Prūsijos istorijos kontekste tai lietuviams giminingų prūsų sunaikinimo laikotarpis¹⁰¹⁰.

Abiem leidiniams būdingas išaugęs dėmesys XVI a. LDK laikotarpiui. Ši epocha matoma iš skirtingų kampų – teisinės ir kalbos istorijos pozicijų.

¹⁰⁰⁵ „Senovės Lietuva dar XIII, o gal dar XII am. Rinko apie save rytuose ir pietuose slavų - rusų žemes. Turėdamas gerai sutvarkytą visuomenę ir stingrią kariuomenę, ji išplėtė savo valdžią ant tų žemių, sujungė jas vienumon ir XIV, ypačiai XV am.“ Žr.: M. Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-06, p. 2. „Nuo XIII amžiaus gudų šalys viena po kitos tenka Lietuvos kunigaikščių valdžiai (Mindaugui, Gediminui, Algirdui)“. Žr.: Pelikšas Bugailiškis, „Gudai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-02-21, p. 1.

¹⁰⁰⁶ Petras Klimas, „Mūsų valstybės kelias“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-28, p. 2.

¹⁰⁰⁷ Pelikšas Bugailiškis, „Gudai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-02-21, p. 1.

¹⁰⁰⁸ „Lietuvos valstybę tada laikė mūsų garsioji tautinė aristokratija (...) mūsų valstybę valdė ir tvarkė mūsų didiikai, bajorai“. Žr.: Petras Klimas, „Mūsų valstybės kelias“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-28, p. 2.

¹⁰⁰⁹ Augustinas Janulaitis, „Lietuvos Statutai ir jų istorija“, Tadas Daugirdas, „Mūsų Vytis“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-11, p. 2–3; Mykolas Biržiška, „Palangos – Šventosios uostas“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-20, p. 2.

¹⁰¹⁰ Vaižgantas, „Kultūrinė Prūsų lietuvių reikšmė D. Lietuvai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-16, p. 2; „Tautų klausimai Austrijoje-Vengrijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-04, p. 2.

Daugiausiai dėmesio sulaukia Lietuvos Statutai – *Dabarčiai* tai lietuvių teisininkų sukurtas pirmas reikšmingas įstatymų rinkinys, turėjęs didelę įtaką ir Rusijos teisėkūrai¹⁰¹¹, o *Lietuvos aide* Statutai apibūdinami iš ilgesnės laiko perspektyvos, kaip bajoriškų privilegijų vystymosi rezultatas, o jo pasekmės buvusios ne tik akivaizdus Lietuvos valstybės progresas teisės srityje, bet ir galutinis baudžios įvedimas: „Valstiečiai buvo – prekė, kilnojamas turtas, kuris buvo galima pirkti, parduoti“¹⁰¹². Rašant apie kalbos ir rašto istoriją daugiausia dėmesio skiriama rusėnų kalbos istorijai ir pradėjusiai plisti lenkų kalbai Lietuvoje. Karo meto periodikoje neaptinkame Martyno Mažvydo figūros, net *Dabartyje* rašant apie lietuvių kalbos istoriją, paminimi trys katekizmai, išspausdinti XVI a. jau išnykusia prūsų kalba, bet ne lietuvių¹⁰¹³. Net atsižvelgiant į istoriografijoje nurodytą nereikšmingą K. Donelaičio ir M. Mažvydo vietą Lietuvos kolektyvinėje atmintyje iki tarpukario¹⁰¹⁴, toks pirmosios knygos lietuvių kalba ignoravimas stebina, nes daug autorių šiuo laikotarpiu buvo iš Mažosios Lietuvos. Raštijos klausimas abiejuose leidiniuose nėra tipiškai nacionalistiškas: pripažįstama baltarusiškosios kultūros svarba LDK valstybei. *Lietuvos aide* rusiškoji ir lotyniškoji raštija, dominavusi iki XVI a., matoma kaip geras ginklas prieš šalies polonizaciją, išimtinai pozityviai žvelgiama ir į šia kalba užrašyta Lietuvos metriką¹⁰¹⁵. *Dabartyje* švenčiamas Pranciškaus Skorinos biblijos pasirodymas¹⁰¹⁶. Politiniu atžvilgiu leidiniuose panašiai matomas Liublino unijos vaizdinys: tradiciškai tai reikšmingas lūžio taškas, kuomet valstybė pradeda silpnėti¹⁰¹⁷.

¹⁰¹¹ „Apie lietuvių įstatus“, in: *Dabartis*, 1916-05-27, p. 2; „Kultūra ir teisė senovės Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1918-01-03, p. 3.

¹⁰¹² A. Janulaitis, „Lietuvos Statutai ir jų istorija“, p. 3. Kitas panašią mintį palaikantis tekstas: M. Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-15, p. 3.

¹⁰¹³ [Petras Klimas] K. Verbelis, „Lietuvių kalba“, in: *Dabartis*, 1918-01-01, p. 4.

¹⁰¹⁴ MAČIULIS, Dangiras, „Pasisavinant Mažąją Lietuvą. Vienijančios kolektyvinės atminties konstravimas Lietuvoje tarpukariu“, in: *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2012, T. 24, p. 212–229.

¹⁰¹⁵ A. Janulaitis, „Lietuvos Metrika“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-01-10, p. 2–3.

¹⁰¹⁶ „Pirmoji baltarusių Biblija“, in: *Dabartis*, 1917-09-08, p. 4.

¹⁰¹⁷ „Po Liublino unijos (1569 m.) lenkai pradeda plėsti ir čia savo įtaką“. Žr.: Pelikšas Bugailiškis, „Gudai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-02-21, p. 1. Kitas panašus tekstas: „Unijos su lenkais, ilgi karai su Maskva, lenkų privilegijomis apdovanotų bajorų ir šlėktos įsivyravimas ilgainiui nustelbė tą aristokratiją, išblaškė“. Žr.: Petras Klimas, „Mūsų valstybės kelias“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-28, p. 2. „Vytauto planas – neleisti sujungti Lietuvos su Lenkija, nepavyko, ir sustojo tautinis Lietuvos plėtojimas. Liublino sutartimi Lietuva tapo „aminai“ surišta su Lenkija“. Žr.: „Lietuvos viešpačiai“, in: *Dabartis*, 1918-04-04, p. 4.

XVII–XVIII a. aprašymuose *Dabartyje* pradeda dominuoti Lietuvos regionų istorija ir svarbiausių Lietuvos priešų skriaudos lietuviams. Kadangi nemažai aprašomų miestelių savo pakilimą išgyveno šiuo laikotarpiu, o rimtesnių problemų iškilo prasidėjus Rusijos okupacijai, epochos įvaizdis yra dviprasmiškas. Tokios vietos kaip Molėtai, Padubysis, Seinai, Vygriai suklesti¹⁰¹⁸, juose statomos bažnyčios, gyventojų skaičius išauga, tačiau: „Vėliau bėgant laikui, iš priežasties karų, ugnies ir ligų“¹⁰¹⁹, – regionai patyrė rimtų demografinių nuosmukių dar iki XIX a. Šalia švedų ir rusų puldinėjimų, ypač suintensyvėjančių XVIII a.¹⁰²⁰, epocha pažymėta ir socialinio nuosmukio, visuomenės elito nesiskaitymo su savo pavaldiniais: „Bajoras įėjęs su savo tarnai pas sodietį, gali tenai daryti, ką tik nori; gali pasimti, kas tik jam patinka ir mušti.“¹⁰²¹

Atvirkščiai, visuotinės istorijos kontekste Naujieji laikai matomi kaip visų pirma technologinis progresas ir pramonės, prekybos suklestėjimas. Negausiuose laikotarpį atspindinčiuose straipsniuose aptinkame spausdinimo mašinos atradimus, atvedusius prie laikraščių¹⁰²², pieno ir sviesto pramonę Vokietijoje, suklestėjusią valdant Frydrichui Didžiajam¹⁰²³, žydų amatininkų įsitvirtinimą Rytų Europoje¹⁰²⁴.

Lietuvos aide Lietuvos istorija po Liublino unijos beveik niekada nėra vertinama pozityviai¹⁰²⁵: tiek kairiųjų rašytoje LDK raštijos ir Metrikos istorijoje amžiai pažymėti priešiškos lenkų įtakos augimo ir nuolatinį karų ir katastrofų¹⁰²⁶, tiek ir platesniuose istoriniuose apibendrinimuose, kokį paskelbus nepriklausomybę pateikė Petras Klimas, matome laiką, nužymėtą

¹⁰¹⁸ Uoris, „Iš miestelio praeities, Padubysis“, in: *Dabartis*, 1918-07-30, p. 3; M. D. [Stasys Tijūnaitis], „Seinai [Iš praeities ir dabarties]“, in: *Dabartis*, 1918-10-20, p. 3–4; M., „Iš praeities Vygriai“, in: *Dabartis*, 1918-10-16, p. 3.

¹⁰¹⁹ Žinovas, „Praeitis ir dabartis [Molėtai]“, in: *Dabartis*, 1918-09-15, p. 3.

¹⁰²⁰ Kun. Kirkvic, „Žymės švedų gadinės pietinėje Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1918-09-03, p. 3.

¹⁰²¹ „Kultūra ir teisė senovės Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1918-01-03, p. 3.

¹⁰²² P-s., „Spaudos atradimas“, in: *Dabartis*, 1918-03-16, p. 4.

¹⁰²³ „Iš sviesto istorijos“, in: *Dabartis*, 1918-05-21, p. 3.

¹⁰²⁴ K. B., „Žydai amatininkai senojoje Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1918-03-16, p. 3.

¹⁰²⁵ Išimtimi galia laikyti Palangos – Šventosios uosto istoriją ir kelis kitus regioninės istorijos pavyzdžius, tačiau, kaip minėta, ši istorinių publikacijų dalis buvo leidinyje aptinkama gerokai rečiau nei *Dabartyje*. Žr.: M. Biržiška, „Palangos – Šventosios uostas“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-20, p. 2.

¹⁰²⁶ A. Janulaitis, „Lietuvos Statutai ir jų istorija“, , „Lietuvių Statutai ir jų istorija“ in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-02, p. 2-3; 10-03, p. 2; 10-05, p. 2; M. Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-06, p. 2–3.

išsigimimo, sulenkėjimo ir sunaikinimo įvaizdžiais¹⁰²⁷. Išimtis galėtų būti tik bandymai prisijaukinti Vilnių kaip katalikybės centrą per Aušros vartų ir kitus katalikybės simbolius¹⁰²⁸ ir *Lietuvos aidui* ypač rūpėjusį Lietuvos valstybės tęstinumą nuo ATR padėjusią užtikrinti Tado Kosčiuškos figūrą¹⁰²⁹. Visuotinė istorija šiuo laikotarpiu pasižymėjo tik lakoniškais gana neutraliais iš vokiškų laikraščių perspausdintais krikščionybės istorijos etiudais¹⁰³⁰.

XIX a. Lietuvos istorijoje *Dabartyje* ir *Lietuvos aide* yra prieštariniausiai vertinamas laikotarpis. Viena vertus, Rusijos okupacija abiejų leidinių požiūriu matoma kaip blogybė, su kuria dera kovoti – griežtos represijos ne tik neleido plėtotis Lietuvos kultūrai, plėtoti tautiškumo, bet ir demografiniu ir ekonominiu atžvilgiu sugniuždė provincijos miestus, naikino religinius simbolius. Abiejuose leidiniuose amžius palydimas ne tik akivaizdaus antirusiškumo, bet ir kiek menkesnio priešiškumo lenkams, pasireiškiančio konfliktais dėl bažnyčių tautinėmis kalbomis ir miestų asimiliacijos¹⁰³¹.

Tačiau skirtingai matomi pozityvūs epochos aspektai. *Dabartyje* susitelkiama ties XIX a. I pusės reiškiniais – ypatingas dėmesys skiriamas lietuviškai kalbančių regionų trumpalaikiam priklausymui Prūsijai. Laikotarpį bandoma pristatyti kaip reikšmingą kultūrinį ir ekonominį pakilimą, jis akivaizdžiai priešpriešinamas Rusijos ir Lenkijos valdymui¹⁰³².

¹⁰²⁷ „Daugelis jų išsigimė, ilgainiui surusėjo arba sulenkėjo, mūsų tautai dingo (...) bendra rašto kalba, nuolatiniai santykiai mūsų bajoriją suartino su lenkais. Ir jau 1791 m. bendrame seime buvo nutarta Lietuvos valstybės savarankiškumas panaikinti“. Žr.: Petras Klimas, „Mūsų valstybės kelias“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-28, p. 2.

¹⁰²⁸ „Vilnius“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-25, p. 2–3. Plačiau apie lietuvių bandymus savintis Vilnių naudojant religinius argumentus karo metais: MAČIULIS, Dangiras, STALIŪNAS, Darius, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte*, 2015, p. 86–87.

¹⁰²⁹ B., „Tadas Kasciuška (1746–1817)“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-16, p. 2; A. Janulaitis, „Kasciuška ir Lietuvos bajorai“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-12-20, p. 3.

¹⁰³⁰ „Katalikų Bažnyčia Rytuose“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-04-18, p. 2; „Reformacijos sukaktuvės“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-11-01, p. 2.

¹⁰³¹ „Lietuvių kova už gimtąją kalbą“, in: *Dabartis*, 1917-08-04, p.3-4; Uoris, „Iš miestelio praeities, Padubysis“, in: *Dabartis*, 1918-07-30, p. 3; „Šimtas metų, kai įkurta Seinų vyskupija“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-06-22, p. 3; M. Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-06, p. 2–3; 09-15, p. 3; 10-04, p. 2–3; Petras Klimas, „Mūsų valstybės kelias“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-28, p. 2.

¹⁰³² „Prusų valdžioje, ir per tą trumpą laiką buvo labai atsigavęs. Prusams tą kraštą užimant, jis buvo baisiai apleistas, ir čia galima buvo pritaikyti, patinstami žodžiai

Teisingo vokiečių progreso pavyzdžiu tampa per paskutinį šimtmetį iškilusi lietuviams svarbi Tilžė, kuri „gali lygintis su kiekvienu didmiesčiu“¹⁰³³. Tačiau prielankumo sulaukia ir Rusijos imperijoje buvę lietuvių regionai, pavyzdžiui, kalbant apie XIX a. pradžios Vilnių, akcentuojamas miesto pigumas, Druskininkų ir Rumšiškių istorinė raida irgi suvedama į aukščiausią pakilimo tašką amžiaus pabaigoje¹⁰³⁴. Tokio tipo publikacijose paprastai lenkų ir lietuvių sukilimai, vadinami lenkmečiais, tampa lūžio tašku, lėmusiu carinės Rusijos vadovybės pradėtas represijas ir dėl to regionų nusilpimą¹⁰³⁵. Negalima teigti, kad *Dabartis* visiškai ignoruoja lietuvių tautinį judėjimą: yra gana išsamiai pristatomas spaudos draudimas ir pagrindinės lietuvių periodikos raida iki 1904 m., o lietuvių kalba bažnyčiose pateikiama kaip neginčijama lietuvių teisė¹⁰³⁶, tačiau šie įvykiai nėra sujungiami į tautinį judėjimą, kuris galėtų paversti lietuvius politiniu subjektu, turinčiu teisę kurti savo valstybę. Spaudos draudimas suartino Prūsijos lietuvius su Rusijos lietuviais ir būtent tolerantiškai Prūsijos valdžiai reikia dėkoti už *Auszros* ir *Varpo* pasirodymą¹⁰³⁷. O tautų apsisprendimo teisę leidinyje kritikuojama kaip veidmainiška Vokietijos priešų politika, skirta išvilioti iš imperijos kelių tautybių gyvenamas teritorijas¹⁰³⁸. Nors ši pozicija keičiasi 1918 m. ir leidinyje matomas palankumas naujai besikuriančiai Lietuvos valstybei, bandymų plačiau aprašyti XIX a. lietuvių tautinį judėjimą *Dabartyje* nebuvo aptikta.

Lietuvos aidas pasižymi labai aiškiu XIX a. II pusės susiejimu su dėl baudžiavos panaikinimo prasidėjusiu lietuvių liaudies tautiniu atgimimu. Minėtame Petro Klimo straipsnyje XIX a. yra matomas kaip svarbiausias Lietuvos istorijos lūžis: „Lietuvos demokratija su savo šviesuomene ima statyti, kas buvo sugriauta, bet statyti ant naujų tautinės bei demokratinės

„Polonia confusione regnatura“ – Lenkija valdosi netvarka (...) Po trumpo 10 metų švelnaus, malonaus Prusų valdžios valdymo, kada ypač ukininkai bei smulkieji amatininkai labai buvo atkutę (...) parodė Lietuviams ir Lenkams skirtumą tarp prusų-vokiečių ir rusų gyvenimo, tarp augštos kultūros valdijos valdžios ir aziatiškų policijos šnipų valdžios“. Žr.: „Prūsų viešpatavimas Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1916-07-05, p. 3.

¹⁰³³ „Tilžė – Panemunės perlas“ in: *Dabartis*, 1918-06-15, p. 4.

¹⁰³⁴ „Vilniaus miestas prieš 100 metų“, in: *Dabartis*, 1917-04-11, p. 3–4; „Kur garsiausi gaidžiai gieda?“, in: *Dabartis*, 1918-06-18, p. 3.

¹⁰³⁵ „Bet per lenkmetį to dvaro ponas įsimaišęs į sukilimą ir maskoliai dvarą su visomis gėrybėmis ugnimi nušlavę nuo žemės paviršiaus“. Žr.: Rumš. Mokytojas, „Rumšiškė (Kauno gub.)“, in: *Dabartis*, 1918-02-26, p. 3.

¹⁰³⁶ „Lietuvių kova už gimtąją kalbą“, in: *Dabartis*, 1917-08-04, p. 3–4.

¹⁰³⁷ „Lietuvių raštija 19 metašimčio pabaigoje“, in: *Dabartis*, 1917-09-01, p. 3.

¹⁰³⁸ „Santarvė ir tautų apsisprendimo teisė“, in: *Dabartis*, 1917-06-16, p. 2.

kultūros pamatų“¹⁰³⁹. Ankstyvoji Lietuvos istorija yra matoma kaip elito, aristokratijos istorija, kurios negalima tapatinti su tuomet išnaudojama lietuvių valstietija, ji nebuvo demokratiška ir atitinkanti naujos tautinės valstybės reikalavimų. Šiuo požiūriu tik paskutinių 50 metų lietuvių tautos istorija *Lietuvos aide* yra tiesiogiai susijusi su ką tik paskelbta Lietuvos nepriklausomybe – nors valstybingumas atsiremia į LDK projektą ir mato jį kaip pavyzdį (net kairiesiems reikšmingos valstybingumui skleisti atrodo teisynų, metrikos ir kanceliarinės kalbos istorijos), jį nepriklausomybės deklaracijoje simboliškai atkuria, tik tautinis judėjimas yra tikrai lietuviškas ir tikrai demokratinis, tokio jo anksčiau nebuvo. Pagrindinis lietuvių tautinio judėjimo pasiekimas iki 1917 m. yra Didysis Vilniaus seimas. Neatsitiktinai būtent šis įvykis aprašomas nuo pat *Lietuvos aido* leidybos pradžios iki 1918 m. galo, jis matomas kaip praėjusios epochos kulminacija, kuomet galutinai susiformavo lietuvių politinė sąmonė ir paskatino nepriklausomybės siekius, kurie dabar įvykdomi Lietuvos Tarybos¹⁰⁴⁰. Iš pradžių Vilniaus seimas matomas kaip natūrali lietuviško nacionalizmo eiga, ilgainiui vis masiškėjant anksčiau prasidėjusiam judėjimui, tačiau Vaižgantas įžvelgia čia ir nepavykusios tautinės revoliucijos bandymą, kuris suformulavęs pagrindinius tautinius siekius ir savo revoliucingumu pranokęs viską, kas buvo iki karo. Tačiau tik per revoliucingus veiksmus įmanomi reikalingi pokyčiai: „tikrai reikia revoliucijos keliu sulaužyti juos, tuos spelčius, tai jie sulūš, perplyš, kaip vikšrelio lėlytės luoba, kuria buvo apsidėjęs, nes priėjo laikas iš jos išskristi gražiai peteliškei“¹⁰⁴¹.

Visuotinės istorijos kontekste abiejuose leidiniuose, nepaisant vykstančio karo, galima įžvelgti optimistinį tikėjimą pažanga: *Dabartyje* bent keliuose straipsniuose aiškinama apie visos žmonijos susivienijimą netolimoje ateityje, nors pripažįstama, jog pastarųjų metų istorija yra siaubinga, ilgalaikės tendencijos veda prie teisingesnio valstybių pasidalinimo ir technologinių gerovių¹⁰⁴²; *Lietuvos aidas* įvertina valstybės sampratos raidą,

¹⁰³⁹ Petras Klimas, „Mūsų valstybės kelias“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-28, p. 2.

¹⁰⁴⁰ „Kada mūsų politikinė sąmonė tik dar brėško, kada mūsų politikinė mintis, po ilgojo priverstinio nieko nedarymo, vos tik pirmaisiais nedrąsiais žingsniais težengė, kada visas mūsų visuomeninis gyvenimas tegalėjo susispiesti apie vieną, vos tik pradėjusį eiti, pirmąjį mūsų „Vilniaus žinių“ laikraštį!“ Liudas Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-22, p. 2.

¹⁰⁴¹ J. Tumas-Vaižgantas, „Antrasai lietuvių brandos kvotimas“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-12-12, p. 2.

¹⁰⁴² „Laikui bėgant, žmonės prieina prie supratimo tautos, jie sutvėrę valstybes ir šiandien vieną kitą tebeskandinančias kraujuose. Bet jau nemažai randasi protingų vyrų, kurie nežiūrint armotų trenksmo, stengėsi įkalbėti žmonijai, jog esame vaikai

kurią mato kaip paskutinio šimtmečio kūrinį¹⁰⁴³. Antra vertus, kariaujančių užsienio šalių praeitis paprastai irgi yra aprašoma įvertinant tik XIX a. problemas, o jų aprašymai nulemti karinio bloko palaikymo ir tolydžio augančio imperializmo istorijos¹⁰⁴⁴.

Tad istorijos periodizacijos požiūriu pagrindiniai karo meto leidiniai yra gana skirtingi: Lietuvos atveju *Dabartis* susitelkė ties pagonybės ir Viduramžių laikų aprašymais, laviravusiais tarp romantiško idealizmo ir skeptiško kritiškumo, politinę istoriją stengtasi pakeisti socialine, kultūros ir Lietuvos regionų praeitimi, taip tikriausiai sąmoningai išvengiant ankstesnėje periodikoje dominavusio lietuvių-kryžiuočių konflikto Viduramžių laikais (jis išmainytas į gana platą draugystės naratyvą) ir karo metais keltų lietuvių nepriklausomo valstybingumo siekių teisinimo istorija. Tačiau ši istorija maksimaliai sumažino lietuvių ir lenkų priešišumą, pozityviau už kitus matė ATR laikotarpį. Užsienio šalių istorijoje Antikos laikai matomi kaip pavyzdinis aukso amžius, šis vaizdinys gana eklektiškai jungiamas su progresyvistine istorijos samprata nuo Viduramžių. *Lietuvos aidas* istorija daugiausiai politinė ar tiksliau valstybinė, dauguma publikacijų siekia supažindinti su LDK fenomenu, kartais pasitelkiant ir raštijos, teisės istoriją. Nepaisant Lietuvos Tarybos siekių *Lietuvos aidas* istorijos nelaikytume kompromisu tarp kairiųjų ir dešiniųjų spaudos: nors visai atmetamas nemokslinis priešistorės idealizavimas, toliau tęsiamas ir įtvirtinamas LDK Viduramžių kultas, su kunigaikščių panteonu, griežtai pasmerkiama ATR ir visa lenkų kultūra, bandoma atskirti lietuvių liaudies istoriją, prasidėjusią po baudžiavos panaikinimo ir atvedusią prie 1918 m., pastebimas, bet gana formalus, valstybių tęstinumas kvestionuojamas tik keliose publikacijose. Užsienio šalių istorija leidinyje visiškai nesvarbi, dažniausiai aprėpia tik Lietuvos artimiausius kaimynus, todėl vertinimo požiūriu glaudžiai susijusi su tautiniu naratyvu.

vienos didžios šeimos – žmonijos (...) vis labiau vienyjanties pagalios susidaro vainikas žmonių bendrovės – tautų sąjunga, apimanti visus žmonės“. Žr.: „Apie valstybę. Valstybė, jos reikalingumas ir būdas atsiradimo“, in: *Dabartis*, 1918-10-16, p. 4. „Nors daug silpnųjų besama XX amžiuje, bet ir jis mus veda progreso keliu“. Žr.: Sk., „Sekime istoriją“, in: *Dabartis*, 1918-11-06, p. 3.

¹⁰⁴³ „Tautų klausimai Austrijoje-Vengrijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-04, p. 2; Tadas Daugirdas, „Lietuvių tautinės spalvos“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-11, p. 3.

¹⁰⁴⁴ Vidūnas, „Vyriausiųjų kovojančiųjų valstybių didėjimas ir karas“, in: *Dabartis*, 1915-10-13, p. 1–2; 10-20, p. 2; 10-27, p. 1–2.

2.6.3. Herojai – tarp vokiečių draugų ir tikrųjų lietuvių

Dabarties leidinys išsiskiria gana plačiu užsienio šalių herojų spektru. Herojų pasiskirstymas daugmaž atitinka praėjusiame skyriuje nubrėžtą istorijos periodizacijos vaizdinį: labiau pastebimi Antikos ir XIX a. istorijos veikėjai. Iš Antikos laikų susitelkiama beveik išimtinai į senovės Graikijos ir Romos kultūrą, daugiausia dėmesio sulaukia mokslininkai, atradėjai, karvedžiai. Visos šios asmenybės aprašomos fragmentiškai, platesnės temos kontekste, todėl įprastai beveik necharakterizuojami, jų vertė tiesiogiai priklauso nuo srities, kurioje jie išsiskyrę¹⁰⁴⁵. Šio laikotarpio aprašymuose nėra aiškaus skirtumo tarp išgalvotų, mitinių ir istorinių personažų: pasakojimai beletrizuoti, legendos pristatomos kaip tiesa, o tokios būtybės kaip egiptiečių Ozyris ar germanų milžinas Ymiras tekste atlieka tą pačią funkciją – tėra platesnių istorinių procesų dalis, įvardijami kaip tam tikri riboženkliai¹⁰⁴⁶. Su Viduramžiais *Dabartyje* personažai įgyja daugiau bruožų, štai religinio pobūdžio pasakojime apie Šv. Kryžiaus Išaukštinimo šventę heroizuojamas Bizantijos imperatorius Heraklėjus, jis pateikiamas ne tik kaip narsus kariuomenės vadas, bet ir nuolankus, dvasininkų klausęs, krikščionis¹⁰⁴⁷. Nepaisant to, tiek Viduramžių, tiek Naujųjų laikų visuotinės istorijos herojai yra retesni nei Antikos: konkrečių kryžiuočių riterių Lietuvos istorijos kontekste nepavyksta idealizuoti, dažniausiai vėlesne istorijos raida neutralizuojami tik jų priešiški lietuviams veiksmai. Todėl reikšmingiausi Prūsijos ir Vokietijos istorijos veikėjai paprastai yra iš paskutinio 100 metų. Leidinyje išaukštinamas kaizeris Vilhelmas II ir bendrai visą Vokietiją valdžiusi Hohencolernų giminė, lietuvių kolektyvinėje atmintyje stengiamasi įtvirtinti svarbiausių tuometinių Vokietijos generolų ir kai kurių kitų karininkų portretus¹⁰⁴⁸. Nepamirštami mokslininkai, ypač tyrę Baltijos pakrantės tautas ir jų kalbą, pripažinimo sulaukę Vokietijos

¹⁰⁴⁵ D-s., „Geografijos istorija senovės ir viduriniuose amžiuose“, in: *Dabartis*, 1918-04-27, p. 3; „Senųjų graikų kareivių priesaika“, in: *Dabartis*, 1918-09-18, p. 3; „Kaip seniau žmonės prausdavosi“, in: *Dabartis*, 1918-09-18, p. 3; „Kokio didumo būdavo kariuomenės senovėje“, in: *Dabartis*, 1916-06-14, p. 2–3.

¹⁰⁴⁶ „Kiaušinis pasaulio sutvėrime“, in: *Dabartis*, 1917-04-07, p. 2–3.

¹⁰⁴⁷ „Paaugštinimas Šv. Kryžiaus“, in: *Dabartis*, 1918-09-18, p. 3.

¹⁰⁴⁸ „Kaizeris Vilhelmas II (1859–1917)“, in: *Dabartis*, 1917-01-27, p. 1; „Vilhelmo II viešpatavimo sukaktuvės“, in: *Dabartis*, 1918-06-18, p. 2; „Prūsija ir Hohencolernų giminė“, in: *Dabartis*, 1918-01-10, p. 4; „Hinderburgo 70-ajai gimimo dienai“, in: *Dabartis*, 1917-10-04, p. 1; „Grafas Černinas pasitraukė“, in: *Dabartis*, 1918-04-16, p. 2; „Apie Eichorno užmušimą“, in: *Dabartis*, 1918-08-02, p. 2; „Bavarijos princas Leopoldas, vyr. rytų vadas“, in: *Dabartis*, 1917-02-17, p. 2.

rašytojai¹⁰⁴⁹. Leidinyje nebandoma nuosekliai ir plačiai pristatyti vokiečių kultūros ir politikos, nerašoma apie muzikantus, dailininkus, kitų meno sričių atstovus, neaptikta straipsnių, skirtų XVIII a. Prūsijos valdovams. Leidinys pasižymi santūrumu ir kritiškumu aprašydamas kitų šalių asmenybes: pozityviai paprastai matomi tik Austrijos-Vengrijos karo metų valstybininkai ir kai kurie įvairių tautybių dvasininkai¹⁰⁵⁰.

Lietuvos istorijoje *Dabartis* šiek tiek praplečia įprastai garbinamų kunigaikščių spektrą: mitiniai kunigaikščiai Brutenis ir Vaidevutis pateikiami kaip faktiniai Lietuvos valdovai iki susikuriant LDK ir yra matomi kaip itin dorovingi tautiškai susipratę lietuviai, leidę įstatymus ir garbinę pagoniškus dievus¹⁰⁵¹. Tokį tautiškumą paskui tęsia ir tradiciniai istoriniai kunigaikščiai, valdę Lietuvą nuo Mindaugo iki Vytauto mirties ir joje politiškai viešpatavę: „jų galybė nebuvo mažesnė už garsiausių tais laikais Europos valdijų viešpačių“¹⁰⁵². Daugelio jų aprašymas apima žemių, kurios naujai buvo užkariautos, išvardijimą, tačiau nuo XIV a. vid. atsiranda detalesnis apibūdinimas: Algirdas matomas kaip gudrus, geras strategas ir diplomatas, o Kęstutis „garbingas vytis, neapgalimas kareivis“, Vytautas, paveldėjęs abiejų brolių geriausias savybes (Jogaila niekinamas, herojumi nelaikomas)¹⁰⁵³. Tačiau nė vienas iš jų neperžengia gero valstybininko įvaizdžio. Kituose tekstuose kunigaikščiai taip pat apibūdinami kaip aktyvūs veikėjai, juose galima aptikti ir Jogailą ne kaip apgaviką, o religingą žmogų, norintį susitikti su dievobaimingais atsiskyrėliais Vygriuose¹⁰⁵⁴, jis

¹⁰⁴⁹ Keli ryškesni pavyzdžiai: „Jonas Viedemannas, igaunių kalbotyris“, in: *Dabartis*, 1918-09-07, p. 3; „Ką rašo vokiečių raštininkai apie Lietuvį tautą“, in: *Dabartis*, 1918-07-19, p. 3; „Peter Rosegger“, in: *Dabartis*, 1918-07-04, p. 4; [Petras Klimas] K. Verbelis, „Lietuvių kalba“, in: *Dabartis*, 1918-01-01, p. 4.

¹⁰⁵⁰ Vidūnas, „Vyriausiųjų kovojančiųjų valstybių didėjimas ir karas,, in: *Dabartis*, 1915-11-06, p. 1–2; „Pasakojimai apie Praną Juozapą“, in: *Dabartis*, 1916-12-06, p. 3; „Paskutinės valandos kaizerio Prano Juozapo“, in: *Dabartis*, 1916-12-20, p. 3; „Naujas Poznaniaus arcivyskupas“, in: *Dabartis*, 1915-10-02, p. 4; „Popiežius Benediktas XV pasaulinio karo metais“, in: *Dabartis*, 1917-04-28, p. 1.

¹⁰⁵¹ „Vaidevutis buvo Lietuvos karalius, o Brutenis vyriausiasis kunigas, vadinamasis Kryvių Kryvaitis. Abu juodu buvo labai išmintingu ir rupinosi lietuvių labu. Sudėjo lietuviams gerus įstatymus, gynė visus nuskriaustuosius, teisingai teisė susivaidijusius. Per visą Lietuvą ėjo garsas apie jų dorybę, teisingumą ir drąsumą. Lietuviai gerbė juodu kaip du dievaičiu“. Žr.: „Brutenis ir Vaidevutis“, in: *Dabartis*, 1918-02-07, p. 3.

¹⁰⁵² „Lietuvos viešpačiai“, in: *Dabartis*, 1918-04-04, p. 4.

¹⁰⁵³ *Ten pat.*

¹⁰⁵⁴ „kur dabar stovi Vygiai, girioje apsigyvenusiu urve du atsiskyrėliu, pagarsėjusiu gražiu savo gyvenimu (...) Sužinojęs apie tai Lenkų valdovas (gal Jogaila) čia

įvertinamas ir kaip Magdeburgo teisių Vilniui suteikėjas¹⁰⁵⁵. Be Viduramžių kunigaikščių, leidinyje atskirų publikacijų sulaukia Lietuvos globėjas šv. Kazimieras, bent keliose vietose kaip išskirtinai pamaldi ir pasiaukojanti vaizduojama Vytauto motina Birutė¹⁰⁵⁶. Nors ATR valdovų portretai itin menki ir atsitiktiniai, galima matyti, kad net ir Stanislovas Augustas Poniatovskis yra pamatomas kaip įžvalgas, pirmasis atkreipęs dėmesį į Druskininkų vandens potencialą¹⁰⁵⁷.

XIX a. Lietuvos herojų portretas nėra nuoseklus – nors galima rasti ir V. Kudirkos paminėjimų¹⁰⁵⁸, dažniau bandoma išaukštinti Kristijoną Donelaitį, matomą ne tiek kaip rašytoją, o kaip pavyzdinį kovotoją prieš caro valdžią¹⁰⁵⁹, į *Dabartį* aktyviai rašiusį Vydūną, pristatomą kaip visų pirma kilusį iš Prūsų Lietuvos¹⁰⁶⁰. Nors 1918 m. pabaigoje jau pasveikinama ir Lietuvos Taryba su ministru pirmininku¹⁰⁶¹, akivaizdžiai vengiama plačiau aprašyti tautinio judėjimo ryškiausius žmones ir apskritai lietuvius – kituose lietuvių laikraščiuose plačiai paplitę nekrologai ir biografijos čia buvo itin

bemedžiodamas ir panorėjęs pamatyti šventudu vyru“. Žr.: M, „Iš praeities Vygriai“, in: *Dabartis*, 1918-10-16, p. 3.

¹⁰⁵⁵ „Didis kunigaikštis Vladislavas Jogėla Vilniui suteikė šias teises“. Žr.: „Vilniaus pradžia“, in: *Dabartis*, 1916-03-29, p. 3.

¹⁰⁵⁶ „Šventasis Kazimieras Lietuvos užtarytojas“, in: *Dabartis*, 1917-03-03, p. 3; Aleksandras Kuršaitis, „Naujieji Trakai ir jų pilys“, in: *Dabartis*, 1915-09-25, p. 2. Birutės gyvenimas aprašomas ir leidinyje, publikuotame prozos kūrinys: Šatrijos Ragana, „Byrutė, gražioji vaidilutė“, in: *Dabartis*, 1916-03-29, p. 2.

¹⁰⁵⁷ „Kada karalius Vladislavas Augustas 1789 metais atkako į Gardino seimą, jis aplankė Druskininkus ir savo gydytojui uždavė išmėginti tą versmų vandenį. Nors pirmasis išbandymas buvo ir nevisai pilnas, bet jisai patikrino vandens gaivingumą“. Žr.: „Kur garsiausi gaidžiai gieda?“, in: *Dabartis*, 1918-06-18, p. 3.

¹⁰⁵⁸ Pažymėtina, kad tai ne straipsniai, skirti šiems asmenims, o tik trumpi jų veiklos paminėjimai kontekste: „Tik visuomet, kaip Kudirka žadinos „kol jaunas, o broli, sėk pasėlio grūdą ir dirvos neapleisk“. Žr. Sk., „Sekime istoriją“, in: *Dabartis*, 1918-11-06, p. 3; „Lietuvių raštija 19 metašimčio pabaigoje“, in: *Dabartis*, 1917-09-01, p. 3.

¹⁰⁵⁹ „Kaip drąsūs kunigai mokėjo priešintis rusams“, in: *Dabartis*, 1916-11-08, p. 3–4.

¹⁰⁶⁰ „Vidūnas“, in: *Dabartis*, 1918-03-21, p. 3. Tiesa, verta pažymėti, kad apie Vydūną straipsnių būta ir kitoje spaudoje šiuo metu, tad šios publikacijos nederėtų laikyti kažkokiu išskirtiniu *Dabarties* dėmesiu. Žr.: Mykolas Biržiška, „Vidūnas“, in: *Darbo balsas*, 1918-04-04, p. 4–6; Faustas Kirša, „Vidūnas“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-26, p. 2–3.

¹⁰⁶¹ „Voldemaras – lietuvių ministerijų pirmininkas“, in: *Dabartis*, 1918-11-11, p. 2.

reti¹⁰⁶²: bendrame kiekybiniame tyrime ši tendencija taip pat atsispindi – didžioji dalis biografijų skirtos užsienio asmenybėms ir politikos veikėjams.

Lietuvos aidas dėl herojų buvo labiau vientisas ir homogeniškas: prioritetas teiktas lietuviams ir visų pirma pagrindiniams valstybininkams bei tautinio atgimimo veikėjams, užsienio šalių herojiškas asmenų pateikimas atsitiktinis, dauguma informacinio, o ne vertinamojo pranešimo pobūdžio. Čia neaptiksime tekstų, skirtų konkrečioms kunigaikščiams, kunigaikščių portretai paprastai tokie pat neišplėtoti kaip ir *Dabartyje* ir susieti išimtinai su politinėmis pergalėmis ar valstybių vienijimu, tačiau nėra rašoma apie ankstesnius nei Mindaugo laikus, o ir pastarajam skiriamas tik formalus dėmesys¹⁰⁶³. Minėtuose straipsniuose, kurie stengiasi aprašyti LDK valstybės teisinius, ekonominius, politinius aspektus, išryškėja palankesnis ir charakteringesnis Gedimino, Kęstučio ir Vytauto vertinimas – Gediminas kaip sostinės Vilniaus įkūrėjas, matomas kaip geras strategas, Kęstutis vaizduojamas kaip besirūpinęs Lietuvos ekonomika ir tarptautine prekyba¹⁰⁶⁴, o Vytautas bandęs atverti „langą į vakarus“ ir įtvirtinti lietuvių kalbą raštijoje, taigi dėl savo neįgyvendintų, su tautiniu projektu geriausiai susijusių siekių vaizduojamas kaip labiausiai sektinas naujai Lietuvos valstybei politikas¹⁰⁶⁵. Tado Daugirdo valstybinių simbolių paieškoje atsiranda ir vėlesni Lietuvos valdytojai – Aleksandras Jogailaitis, Žygimantas Senasis, Žygimantas Augustas, spausdinę Lietuvos monetas su valstybiniais simboliais, kartu pasižymėję meile Lietuvai, pakėlę šalies kultūros lygį¹⁰⁶⁶. Nepaisant to, tokio *Vienybėje* išryškėjusio XVI a. valdovų išskirtinio įvertinimo nebuvo aptikta kituose *Lietuvos aidas* straipsniuose. Be kunigaikščių, *Lietuvos aidas* pasižymėjo ir didesniu dėmesiu LDK valstybės ir kultūros veikėjams, dėl Lietuvos metrikos perrašymo iškyla Lietuvos kanclerio Leono Sapiegos figūra, valstybinės kalbos problemą nagrinėjant

¹⁰⁶² „A. a. Česlovas Sasnauskas“, in: *Dabartis*, 1916-03-29, p. 3; „A. a. Petras Kriaučiūnas, kunigas“, in: *Dabartis*, 1916-04-12, p. 3;

¹⁰⁶³ Petras Klimas, „Mūsų valstybės kelias“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-28, p. 2;

¹⁰⁶⁴ „Didžiajam kunigaikščiui Gediminui, perkėlus čia savo sostinę, žinoma, kad Vilniuje turėjo ir lietuvių kareivių įgula gyventi kaip ir visi kunigaikščio rūmai“. Žr.: Jonas Basanavičius, „Ar Vilnius buvo lietuvių miestas?“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-12-06, p. 2.

¹⁰⁶⁵ „Sako, Didysis Vytautas XV am. Norėjęs pakelti lietuvių kalbą viešąja valstybės kalba, kiti jį atkalbėję“. Žr.: M. Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-06, p. 2; „Vytautas, norėdamas savo šaliai „atidaryti langą“ Europon, kuris nepriklausytų nuo vokiečių, tuodu uostu atnaujinęs, todėl reiktų manyti tuodu ir seniau čia buvus“. Žr. Mykolas Biržiška, „Palangos – Šventosios uostas“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-20, p. 2.

¹⁰⁶⁶ Tadas Daugirdas, „Mūsų Vytis“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-11, p. 2–3.

atsisukama į pirmuosius istorikus – Augustiną Rotundą, Motiejų Strijkovskį¹⁰⁶⁷. Tad, po vienprasmiškai Lietuvos žlugimą nulėmusios Liublino unijos buvo kaip ir anksčiau matomi antraeiliai istoriniai personažai, bandant jiems priskirti tebevykusio progreso nuopelnus, tačiau *Lietuvos aidas*, nepaisant to, kad išreiškė prielankumą minčiam: „pasižiūrėti į istoriją, kurią darė ne vieni valdovai Didieji Kunigaikščiai, tik visa tauta, visi luomai“¹⁰⁶⁸, – patys šia kryptimi toliau nei ankstesnė lietuviška spauda nėjo ir net nepasižymėjo *Dabartyje* aptiktų kunigaikščių žmonių portretais¹⁰⁶⁹.

Ryškiausia ATR laikotarpio figūra aptariamam metu dėl 100 metų mirties minėjimo tapo Tadas Kosčiuška, Lietuvos Tarybos leidinyje pasitarnavęs kaip gerbtino sena-lietuvio pavyzdys, pavyzdinis kovojas už politinę laisvę ir tam tikra prasme Lietuvos tautinės valstybės tšos patvirtintojas. Vertinimo pagrindu tapo dar nuo *Auszros* laikų pastebėtas teiginys¹⁰⁷⁰, kad Tadas Kosčiuška: „savo kiltimi, gimimo vieta ir susipratimo žvilgsniu jis buvo lietuvis“¹⁰⁷¹. Nors lietuviškumas šiuo laikotarpiu jau aiškiai skirtas nuo etnolingvistinio nacionalizmo, tai tapo pagrindu kritikuoti lenkų asmenybės savinimąsi, jį paverčiant tik lenkų valstybininku¹⁰⁷², remiantis XIX a. pradžios Lietuvos bajorų siekais, konkuruoti su lenkais dėl įamžinimo¹⁰⁷³. Kartu T. Kosčiuška buvo matomas kaip paskutinis reikšmingas ATR kovotojas, besistengęs panaikinti baudžiavą ir suvienodinti bajorų ir valstiečių teises¹⁰⁷⁴, tad bent iš dalies atitiko aprašytą tautinių demokratių valstybės pamatų imperatyvą, kurį 1917 m. ėmėsi vykdyti lietuvių tautinis judėjimas.

¹⁰⁶⁷ „1594 m. Lietuvos kancleris Levas Sapieha liepė perrašyti visas Metrikos knygas, kad jos atstotų apgedusius originalus. Per keletą metų tas darbas ir buvo atliktas“. Žr.: A. Janulaitis, „Lietuvos Metrika“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-01-10, p. 2. Kitas tekstas: M. Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“.

¹⁰⁶⁸ J. Tumas, „S. Matulaitis. Lietuvių Tautos istorija“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-17, p. 3.

¹⁰⁶⁹ Galvoje turima ne tik Birutė, bet ir itin kritiškai *Dabartyje* pristatoma Bona Sforza, kuriai skirtos bent kelios publikacijos: B. L. M. „Piktoji karalienė Bona“, in: *Dabartis*, 1918-07-18, p. 3; „Senoji Kauno (karalienės Bonos) pilis“, in: *Dabartis*, 1916-02-05, p. 3.

¹⁰⁷⁰ SKIRIUS, Juozas, „XX amžiaus JAV lietuvių ir Lietuvos istorikų požiūris į generolą Tada Kosciuską“, in: *Istorija*, 2011, T. 82, p. 52–53.

¹⁰⁷¹ B., „Tadas Kasčiuška (1746–1817)“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-16, p. 2.

¹⁰⁷² „Lenkų demokratija ir Kasčiuškos šventė“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-27, p. 3.

¹⁰⁷³ A. Janulaitis, „Kasčiuška ir Lietuvos bajorai“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-12-20, p. 3.

¹⁰⁷⁴ B., „Tadas Kasčiuška (1746–1817)“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-16, p. 2.

Daugiausiai *Lietuvos aide* aptinkamų herojiškų asmenybių yra iš XIX a. pab. XX a. pr., tačiau nebuvo pamirštas ir laikotarpis iki baudžios panaikinimo: M. Biržiškos požiūriu, „lenkų kalba, bet lietuviškus jausmus“¹⁰⁷⁵ reiškė genialusis Adomas Mickevičius, Liudas Kondratovičius, Mykolas Balinskis, Teodoras Narbutas ir kiti, o lietuvių ir Lietuvos visuomenės reikalams lietuvių kalba tarnavo Žemaitijos bajorai (D. Poška, S. Stanevičius) ir iš valstietijos kilę S. Daukantas ir M. Valančius, apie pastaruosius dar aptinkame gerbtinų paminėjimų ir kitose publikacijose¹⁰⁷⁶. Tačiau čia pristatytas dar *Visuomenėje* pradėtas M. Biržiškos daugiakalbės lietuvių literatūros istorijos diskursas kitų autorių nebuvo plėtojamas.

Aprašomu laikotarpiu nebuvo švenčiamas spaudos panaikinimo minėjimas, spaudos (ir jos draudimo) istorija buvo nustumta į antrą planą, nors keliant Lietuvos savivaldos klausimą, iškilo tokie už Lietuvos teises pasisakę bajorai kaip Stanislovas Narutavičius, pagarbiai paminėti ir ankstesniu laikotarpiu svarbiais laikyti rašytojai ir mokslininkai¹⁰⁷⁷, bet pačiame centre atsidūrė Didysis Vilniaus seimas ir jo dalyviai bei naujai suformuotas Lietuvos ministrų kabinetas. Pagrindiniai vardijami: „trys Didžiojo Seimo pirmininkai, būtent J. Basanavičius, A. Smetona ir St. Kairys“¹⁰⁷⁸, tačiau: „Didžiausias to būrelio judintojas ir jo idėjų praktikos vykintojas buvo sumanumo ir energijos kupinas, tais metais „Vilniaus Žinių“ redaktoriūs Jonas Kriaučiūnas. Jo daugiausiai dėka mes ir turime šiandien savo praityje aną Didįjį Vilniaus seimą.“¹⁰⁷⁹. Atskiros gana išsamios biografijos, dažnai su nuotraukomis teikiamos ir visam Ministrų kabinetui, jie pristatomi kaip pasiaukojantys vardan Lietuvos ir geri savo specialybės profesionalai, vertinamas asmenybės formavimasis valstietiškoje aplinkoje. Daugiau nei kiti pagerbiamas Augustinas Valdemaras – ne tik didelis patriotas, bet ir mokslininkas, profesorius: „parašęs visą eilę mokslo

¹⁰⁷⁵ M. Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-04, p. 3.

¹⁰⁷⁶ J. Tumas, „S. Matulaitis. Lietuvių Tautos istorija“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-17, p. 3.

¹⁰⁷⁷ „Kun. D-ras Kazimieras Jaunius“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-09, p. 2; [Mykolas Biržiška] B., „Jonas Biliūnas“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-12-11, p. 2–3; Pelikšas Bugailiškis, „Mūsų vietinė savivaldybė“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-11-08, p. 1.

¹⁰⁷⁸ L. Gira, „Didžiojo Vilniaus Seimo reikšmė ir išdaviniai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-04-04, p. 2.

¹⁰⁷⁹ L. Gira, „Didysis Vilniaus Seimas“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-09-22, p. 2–3.

straipsnių rusų, lotynų ir vokiečių kalbomis“¹⁰⁸⁰. *Lietuvos aidas* nepamiršta ir aprašomu laikotarpiu mirusių Lietuvos gyventojų, tik jei *Tėvynės sargas* akivaizdžiai prioritetą teikia kunigų nekrologams, o *Darbo balsas* – darbininkams, valstiečiams bei LSDP palaikytojams, tai *Lietuvos aide* aprašyti įvairių profesijų (valstiečių, amatininkų, spaudos darbuotojų, kunigų, studentų) ir pažiūrų lietuviai – tiesa, dažniausiai uolūs darbininkai arba tikri patriotai¹⁰⁸¹.

2.6.4. Lietuvos ir lietuvių priešai Vokietijos okupacijoje

Didžiausias pokytis, įvykęs istoriniuose naratyvuose priešišškai aprašomų tautų ir šalių atveju, po 1915 m. tai visuose leidiniuose išaugęs priešiškusmas Rusijai bei nuolaidus Vokietijos ir vokiečių vertinimas. Rusijos vaizdinys kritiškiausias buvo *Dabartyje*: dar 1916 m. išspausdintame straipsnyje apie lietuvių ir rusų santykius rusai paverčiami pagrindiniais antagonistais nuo XI a., būtent rusai, pasikvietę lietuvius, kad juos apsaugotų nuo lenkų puldinėjimų, ilgainiui ėmė lietuvius engti, prieš juos sukilo ir klastingai kenkė – stengėsi sukiršinti pusbrolius Jogailą ir Vytautą, siekdami Lietuvai blogo palaikę maištininką Švitrigailą, nuo XVI a. pradėjo vykdyti aktyvesnę karinę agresiją, kuri galiausiai išvirtho į ATR padalijimą. Iki pat Pirmojo pasaulinio karo rusus vedė: „Nežmoniškas žemės troškimas ir pavydas“¹⁰⁸². Nepamirštama ir grėsmė Vokietijai, rusai nuo seniausių laikų gviešėsi užpulti Rytų Prūsiją, todėl progai pasitaikius tai padarė 1914 m.¹⁰⁸³. Vėlesniuose straipsniuose Rusijos vaizdinys ne toks išplėtotas, bet priešiškusmas išlieka: Rusija uždraudusi Lietuvos Statutą, rusai sugriovę daugelį klestėjusių Lietuvos miestelių, Rusija XVIII a. okupavusi ir engusi lietuvių apgyvendintą Rytų Prūsiją, Rusija Suvalkijos krašte įvedusi savavališką netvarką, nuslopino vietinę kultūrą ir kraštą aktyviai rusino, represavo didžiausių Lietuvos miestų gyventojus po Lietuvos-Lenkijos

¹⁰⁸⁰ „Lietuvos Valstybės Ministerių Pirmininkas“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-11-07, p. 2.

¹⁰⁸¹ Antanas Rucevičius, „A. a. Marė Alytėnė“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-19, p. 3; Bronius Stosiūnas, „A. a. Justinas Aukštuolis“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-01-17, p. 3; Ona Mašiotienė, „Elenos Bortkevičaitės atminimui“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-29, p. 3; „A. a. inžinierius Kazimieras Kairiūkštis“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-11-17, p. 2.

¹⁰⁸² „Rusai ir lietuviai istorijoje“, in: *Dabartis*, 1916-06-03, p. 2.

¹⁰⁸³ *Ten pat*, p. 1–2.

sukilimų, nevertino ir leido sunykti Viduramžių Lietuvos paveldui¹⁰⁸⁴. Rusija kaip agresorė ir kenkėja matoma ir pasaulio istorijos kontekste: tai nuo XV a. nuolatos kaip liga besiplėtusi imperija, dalyvaujanti bendrame su anglais pasaulio pasidalijime, naikinanti mažas tautas: „šitie Slavai ir Neslavai turėjo savo kalbą, savo budus, savo kultūrą. Viso-to nedaug pasiliko Rusų „kultura“ užvaldė visa“¹⁰⁸⁵. Po Vasario revoliucijos *Dabartis* pasižymi išskirtiniu dėmesiu caro likimui ir Lenino veiklai. Caro portretas įprastai yra itin kritiškas, net ir nužudymui paminėti skirtuose tekstuose pabrėžiamos tokios savybės kaip ankstyvos traumos išprovokuota epilepsija, girtuoklystė, paranoja, visiškas atitrūkimas nuo realybės, domėjimasis nemoksliniu okultizmu, savo valstybės reikalų visiškas ignoravimas¹⁰⁸⁶. Atvirkščiai, Lenino portretas bent pirmosiose publikacijose yra gana palankus, vertinamas jo noras užbaigti karą ir atsigręžimas į liaudies problemas¹⁰⁸⁷.

Ne toks griežtas, bet neigiamas Rusijos vertinimas buvo *Lietuvos aide*. Čia Rusija matoma kaip svarbiausia agresorė ne nuo istorijos pradžios, bet nuo maždaug XVI a., ypač akcentuojami XVII a. karai, įsiveržimai į teritoriją ir barbariški kultūrinių vertybių naikinimai¹⁰⁸⁸. Ypač priešiškus susiprėję kalbant apie XIX a., kuomet valstybė buvo Rusijos sunaikinta, gyventojai rusinami (ypač per spaudos draudimą ir mokyklas), savivaldos institucija varžoma¹⁰⁸⁹. Požiūris į visą carinę valdžią gerai atsispindi Didžiojo Seimo aprašymuose, kur teigiama, jog institucija, – „drąsiai išreiškė pasmerkimą dar galinga tebesančiai caro valdžiai“¹⁰⁹⁰, – ją pavadina „slegiančia“, vykdančią prieš lietuvių tautą nukreiptą rusinimo politiką,

¹⁰⁸⁴ Žinovas, „Praeitis ir dabartis [Molėtai]“, in: *Dabartis*, 1918-09-15, p. 3; Uoris, „Iš miestelio praeities, Padubysis“, in: *Dabartis*, 1918-07-30, p. 3; „Apie lietuvių įstatus“, in: *Dabartis*, 1916-05-27, p. 2; M., „Iš praeities Vygriai“, in: *Dabartis*, 1918-10-16, p. 3; „Kaip drąsūs kunigai mokėjo priešintis rusams“, in: *Dabartis*, 1916-11-08, p. 3–4; „Kaip senas Kauno miestas“, in: *Dabartis*, 1918-05-07, p. 3.

¹⁰⁸⁵ Vidūnas, „Vyriausiųjų kovojančiųjų valstybių didėjimas ir karas“, in: *Dabartis*, 1915-10-13, p. 2.

¹⁰⁸⁶ „Apie carą Nikolajų II“, in: *Dabartis*, 1918-07-24, p. 3.

¹⁰⁸⁷ „Kame dingo Leninas?“, in: *Dabartis*, 1917-05-19, p. 3.

¹⁰⁸⁸ Augustinas Janulaitis, „Lietuvių Statutai ir jų istorija“ in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-02, p. 2-3; 10-03, p. 2; 10-05, p. 2; A. Janulaitis, „Lietuvos Metrika“. in: *Lietuvos aidas*, 1918-01-10, p. 2-3.

¹⁰⁸⁹ B., „Kasciuškos šventė“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-16, p. 2; Pelikšas Bugailiškis, „Mūsų vietinė savivaldybė“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-11-08, p. 1–2; Petras Klimas, „Mūsų valstybės kelias“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-28, p. 2.

¹⁰⁹⁰ L. Gira, „Didžiojo Vilniaus Seimo reikšmė ir išdaviniai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-29, p. 2.

kaltinama kenksmingų ekonomikai monopolijų kūrimu¹⁰⁹¹. Be Rusijos valdžios, kritikuojamos ir rusų tautos ydos, apie XIX a. įkurtas rusų kolonijas Lietuvoje rašoma: „tos kolonijos, be jokių išimčių, buvo lietuviams pavyzdys ir platinti vagystėms, didžiausiam girtuokliavimui ir bjauriausiams rusiškiems keiksmams. Jokios kitos kultūros jie lietuviams nedarė“¹⁰⁹². Kritiškiau nei *Dabartyje* atsiliepiama apie Leniną ir visą bolševikų partiją¹⁰⁹³.

Lenkų įvaizdis aprašomuose leidiniuose išliko mažai pakitęs. Kaip ir anksčiau, lenkai visų pirma kaltinami Lietuvos lenkinimu, šis lenkinimas tradiciškai sietas su Liublino unijos sudarymu, nors pirmieji bandymai matomi jau sudarant Krėvos uniją, Horodlės unijos sutartis periodikoje nebeminima. *Dabartyje* lenkinimo procesas geriausiai atspindimas per paskirų miestų ir gyvenviečių istoriją, jis nėra siejamas su konkrečiu istoriniu laikotarpiu, matomas nuo Jogailos laikų iki XIX a., taip pat lenkai laikomi atsakingi už neįvykusį Vytauto karūnavimą ir lietuviams primestą konfliktą su rusais, dėl vadinamųjų lenkmečių daugiausiai nukentėję lietuviai¹⁰⁹⁴. Anksčiau neaptiktas kritikos akcentas – išskiriamas savitas lenkų nemokėjimas rūpintis savo aplinka ir prastas valdymo būdas, apibūdinamas posakiu „Polonia confusione regnatura“¹⁰⁹⁵. Ši kritika visų pirma formuota siekiant išryškinti tinkamą ir rūpestingą Prūsijos valdymą, gebantį pagerinti lenkų nualinto regiono kultūrą ir ekonomiką. *Lietuvos aide* priešiškus lenkams intensyvesnis, kylantis iš kairės ir dešinės autorių, anksčiau pasižymėjęs tolerantišku požiūriu į Lenkijos kultūrą, M. Biržiška čia apkaltina lenkus siekiais visiškai asimiliuoti lietuvius¹⁰⁹⁶. Petras Klimas kaltina lenkus patraukliomis privilegijomis asimiliavus Lietuvos aristokratiją¹⁰⁹⁷, o J. Tumas, lenkus vadina XV–XIX a. lietuvių

¹⁰⁹¹ *Ten pat.*

¹⁰⁹² „Rusų kolonijos Lietuvoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-11-21, p. 1.

¹⁰⁹³ J. Tumas, „Bolševizmo kopijavimas“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-11-21, p. 1.

¹⁰⁹⁴ „Lietuvos viešpačiai“, in: *Dabartis*, 1918-04-04, p. 4; Aleksandras Kuršaitis, „Naujieji Trakai ir jų pilys“, in: *Dabartis*, 1915-09-22, p. 2; 09-25, p. 2; 09-29, p. 2; M. D.[Stasys Tījūnaitis], „Seinai [Iš praeities ir dabarties]“, in: *Dabartis*, 1918-10-20, p. 3–4; Skipitis, Rapolas, „Iš senelių pasakojimų [Šiaulėnai]“, in: *Dabartis*, 1918-02-05, p. 3.

¹⁰⁹⁵ „Prūsų viešpatavimas Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1916-07-05, p. 3.

¹⁰⁹⁶ „lenkų sau pasistatytą ir nuosaikiai vykiamą uždavinį – savo naudai paveržti Lietuvos politiką ir kultūrą“. Žr.: M. Biržiška, „Svetimosios kalbos lietuvių rašto istorijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-04, p. 2.

¹⁰⁹⁷ Petras Klimas, „Mūsų valstybės kelias“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-28, p. 2.

išnaudotojais, jie „arę lietuviais“¹⁰⁹⁸. Lenkai matomi kaip grėsmė ne tik lietuvių kultūrai ir lietuviams katalikams, bet ir gudams¹⁰⁹⁹. Kaip pastebėta viename karo meto dienoraštyje: „anksčiau telkėsi apie „Viltį“ dabar jie remia „Lietuvos aidą“, o šis yra nusiteikęs antilenkiškai“¹¹⁰⁰. Tačiau pabrėžtina tai, kad 1917–1918 m. *Lietuvos aidas* turėjo atspindėti įvairių pasaulėžiūrų nuomones, o iki tol egzistavę gana ryškūs skirtumai tarp lietuvių kairiųjų ir dešiniųjų istorijos vertinimo, čia bent dėl lenkų vertinimo atžvilgiu supanašėja.

Kiti lietuvių istoriniai priešai buvo pateikiami labiau fragmentiškai. *Dabartyje* ignoruoti lietuvių ir kryžiuočių konfliktiniai santykiai ir susitelkimas į Kauno istoriją retkarčiais sufleravo paversti lietuvius kovotojais su miestą nusiaubusiais totoriais ir švedais, kartu publikuoti tekstai apie Vilnių vadinamojo švedų tvano laikais¹¹⁰¹, fragmentiškai švedų kaip Lietuvos užpuolikų vaizdinys iškildavo ir *Lietuvos aide*¹¹⁰², tačiau nė viename leidinyje jis nebuvo plačiau išplėtotas, nepateko į visos Lietuvos istorines apžvalgas. Augustino Janulaičio tekste apie Lietuvos Statutus išlaikytas socialdemokratinis klasinis istorijos traktavimas, kur supriešinti įbaudžiovinti valstiečiai ir privilegijomis besinaudojantys bajorai bei ponai, nepaisant tokio žiūros taško, įstatymų rinkinys vis tiek matomas kaip reikšmingas lietuvių pasiekimas, kurį būtina prisiminti ir galbūt pritaikyti dabartiniams laikams¹¹⁰³.

Priešų kontekste nepamirštinės ir pagrindinės Antantės valstybės, imperialistinėmis vadinamos Anglija ir Prancūzija, kurioms *Dabartyje* skirta antraeilių po Rusijos priešų vaidmuo. Prancūzijai leidinyje skiriamas itin kuklus dėmesys, reikšmingiausiu tekstu galima laikyti 1915 m. publikuotą Vydūno straipsnio dalį, kur lakoniškai pristatoma visa šalies istorija nuo Romos imperijos laikų; Prancūzija matoma kaip turinti bendrą tašką su Vokietija dėl bendros kilmės iš Frankų imperijos, vertinama Prancūzijos

¹⁰⁹⁸ J. Tumas, „Daug ko glūdi lietuvių būde“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-17, p. 4.

¹⁰⁹⁹ Pelikšas Bugailiškis, „Gudai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-02-21, p. 1.

¹¹⁰⁰ Aleksandr Szklennik, *Dienoraštis 1915–1918 m. III knyga*, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2020, p. 92.

¹¹⁰¹ „Kaip senas Kauno miestas“, in: *Dabartis*, 1918-05-07, p. 3; „Sunki Kauno gadynė pereitais metais“, in: *Dabartis*, 1918-02-21, p. 3; „Kova dėl Vilniaus: iš švedų gadynės Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1916-08-23, p. 2; 08-26, p. 2–3.

¹¹⁰² „Einant karui su švedais, šie išvežė Metriką į Švediją, bet 1659 m. Olyvos sutartimi grąžino ją, tik jau ne visą“. Žr.: A. Janulaitis, „Lietuvos Metrika“, 1918-01-10, p. 2.

¹¹⁰³ Augustinas Janulaitis, „Lietuvos Statutai ir jų istorija“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-02, p. 2-3; 10-03, p. 2; 10-05, p. 2.

revoliucija, daugiausia kritikos sulaukia XIX a. II pusė, kur pastebimas šalies teritorijų plėtimas jų neišnaudojant, nuolaidžiavimas Anglijai ir ilgametis noras keršyti Vokietijai dėl atimtų teritorijų 1871 m. kare¹¹⁰⁴. Anglija pristatoma ir šio straipsnio tęsinyje, ir kitur. Ji vertinama kaip stipriausia imperialistinė valstybė, kelianti didžiausią pavojų Vokietijai, todėl kritikuojama aršiau už daugelį kitų – vertinama kaip itin žiauriai besielgianti su užkariautais kraštais, linkusi į nuodėmingumą, veidmainingumą, apgaulę, istoriškai daugiausia kritikuojama prekyba vergais, Indijos išnaudojimas, pabrėžiami Anglijos rašytiniai siekiai sunaikinti Vokietiją¹¹⁰⁵. Dėl ekonominės galios būtent anglai yra matomi kaip pagrindiniai, atsakingi už karą, manipulatoriai, dėl naudos sau sąmoningai kiršinantys įvairias Europos jėgas. Nepaisant to Anglijos praeitis karo meto spaudoje pristatyta tik keliose publikacijose.

2.6.5. Tautiniai ir valstybiniai draugai – Vokietija ir kaimynai

Vokietijos, kaip pagrindinio Lietuvos ir lietuvių draugo, įvaizdis aprašymai leidiniuose yra savaime suprantamas ir jau ne kartą minėtas reiškinys. Kas gali nustebinti, tai kiek nedaug, nepaisant visų aplinkybių, bendrai leidiniuose skiriama dėmesio Vokietijos istorijai ir jos ryšiams su lietuviais. Istoriografijoje pasitaiko kaltinimų laikraščiu *Dabartis*¹¹⁰⁶, kad šis domėjosi tik Vokietijos reikalais, tačiau Vokietijos istorija jame sudarė tik apie 13 proc. į tyrimą įtrauktų istorinių tekstų. O iš šių daug buvo skirta specifinėms dažniausiai su karu susijusioms asmenybėms pristatyti. Iš visų *Dabartyje* aptiktų istorinės tematikos tekstų vos keli skirti ilgesniam šalies ar tautos istorijos pasakojimui perteikti, o iš jų didesnė dalis sutelkta į Rytų Prūsijos miestelius ir elgesį su lietuviais. Kaip jau minėta, *Dabartyje* beveik visai neaptiksime Prūsijos istorijos nuo XV iki XVIII a., o patrauklia laikytina šalies kultūra dažnai redukuojama iki technologinio ir socialinio progreso, pavyzdžiui, Panemunės perlu vadinama Tilžė pateikiama kaip sektinas pavyzdys lietuviams, nes anksti nutiestas geležinkelis, pastatytas naujas patogus tiltas, klesti prekyba ir pramonė, mieste nėra valkataujančių

¹¹⁰⁴ Vidūnas, „Vyriausiųjų kovojančiųjų valstybių didėjimas ir karas“, in: *Dabartis*, 1915-10-20, p. 2.

¹¹⁰⁵ *Ten pat*, 1915-10-27, p. 1–2; 10-30, p. 1–2. Kiti tekstai: „Anglų viešpatavimas Indijoje“, in: *Dabartis*, 1915-11-24, p. 1–2; „Napoleono I nuomonė apie Angliją“, in: *Dabartis*, 1916-04-12, p. 3; H. Gr., „Anglija – galvažudžių padėjėja“, in: *Dabartis*, 1917-01-27, p. 1–2.

¹¹⁰⁶ „Vokiečių okupantų primestam „Dabarties“ laikraščiui mažai rūpėjo lietuvių reikalai“. Žr.: GUDAITIS, Leonas, *Laiko balsai*, 1985, p. 10.

žmonių, yra kelios bažnyčios, daug švietimo įstaigų, tačiau beveik nieko nėra pasakoma apie miesto kultūros veikėjus, neminima miesto reikšmė lietuvių spaudai¹¹⁰⁷. Nors nuolat kartojami stereotipai, kad vokiečiai yra tvarkingesni, gabesni mokslui, geriau išmanantys prekybą¹¹⁰⁸, jų portretas lieka menkai išplėtotas, teiginiai beveik neapgrįsti. Lietuvos istorijos kontekste, kaip jau minėta, dėl ankstyvo kryžiuočių atsikėlimo į Pabaltijo regioną, jie tampa svarbūs lietuvių mokytojai – iš jų perimama Magdeburgo teisė, jie išmoko statyti pilis, užsiimti prekyba, XVIII–XX a. iš Vokietijos plinta lietuviška raštija, vokiečių mokslininkai tyrinėja ir išaukština lietuvių kalbą, anksti panaikina baudžiavą, skatina mokslo plėtrą¹¹⁰⁹. Ankstyviausiame ir išsamiausiame Vokietijos istorijos aprašyme Vokietijos praeitis matoma kaip dviejų skirtingų politinių darinių raida: Vokietija vadinama Šv. Romos imperija matoma kaip nuo X a. stipri, bet ilgainiui vis silpnėjanti valstybė, o Prūsija pateikiama kaip tolydžio vis stiprėjanti ir kaip vienintelė viltis Vokietijai susivienyti ir vėl tapti reikšminga pasaulio kontekste. XIX a. matomas, kaip šių dviejų politinių darinių sujungimas į vieną. Straipsnyje visos Vokietiją supančios šalys, išskyrus Austriją–Vengriją, matomos kaip prigimtiniai priešai, besistengę kenkti nuo pat valstybės atsiradimo – atiminėję vokiečių žemes arba menkinę Vokietiją ir jos potencialą. Nors pripažįstamas kolonijų gavimo faktas, Vokietija jomis tik naudojasi jų neužkariaudama, todėl yra iš esmės geresnė nei kitos Europos valstybės¹¹¹⁰.

Lietuvos aide vokiečiai ir Vokietija yra tik viena iš daugelio draugiškų Lietuvai ir lietuviams tautų ir net ne pati svarbiausia. Ryškiausiose Lietuvos istorijos sintezės straipsniuose ir plačiausiai pristatomose istorinėse temose (kalba, įstatytai, metrikos, tautiniai simboliai etc.) vokiečiai yra beveik visiškai ignoruojami, tepaminima, kad lietuviai seniausiais laikais kovoję ir su kryžiuočiais¹¹¹¹, net ir rašant apie su Vokietija glaudžiai susijusias

¹¹⁰⁷ „Tilžė – Panemunės perlas“, in: *Dabartis*, 1918-06-15, p. 4.

¹¹⁰⁸ „Prūsų viešpatavimas Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1916-07-05, p. 3; „Iš Kauno praeities“, in: *Dabartis*, 1916-09-27, p. 2.

¹¹⁰⁹ „Lietuvių kilmė“, in: *Dabartis*, 1918-09-06, p. 3. „Vilniaus pradžia“, in: *Dabartis*, 1916-03-29, p. 3–4; „Kaip drąsūs kunigai mokėjo priešintis rusams“, in: *Dabartis*, 1916-11-08, p. 3–4; B. L. M., „Jonas Viedemannas igaunių kalbotyris“, in: *Dabartis*, 1918-09-07, p. 3; Žinovas, „Praeitis ir dabartis [Molėtai]“, in: *Dabartis*, 1918-09-15, p. 3; „Prūsų viešpatavimas Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1916-07-05, p. 3.

¹¹¹⁰ Vidūnas, „Vyriausiųjų kovojančiųjų valstybių didėjimas ir karas“, in: *Dabartis*, 1915-11-03, p. 1–2; 11-06, p. 1–2.

¹¹¹¹ J. Tumas, „Daug ko glūdi lietuvių būde“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-17, p. 4.

asmenybės, jų ryšiai su šalimi kartais visai ignoruojami¹¹¹². Vokietijos svarbą Lietuvai geriausiai apgina J. Tumas, straipsnyje apie Mažosios Lietuvos kultūrą jis teigia, kad vokiečiai pasižymi aukštesne kultūra už lietuvių ir per amžius darę lietuviams, ypač žemaičiams, įtaką, kadangi šis ryšys išlikęs iki šių dienų, būtent vokiečiai turėtų tapti pagrindiniais lietuvių draugais perimant Vakarų kultūrą¹¹¹³. Šiuo požiūriu *Lietuvos aidas* vokiečių praeitį greičiau toleravo ir ignoravo, didesnė pagarba vokiečių istorinei kultūrai aptinkama LSDP periodikoje.

Šalia Vokietijos paminėtina Austrijos-Vengrijos imperija, kurios portretas nėra toks pozityvus – dėl *abiejuose leidiniuose* vyraujančio kritiško požiūrio į imperijas, kurios yra užėmusios įvairias tautas, Austrijos-Vengrijos atveju pabrėžiamas valstybės atsilikimas, ilgametis silpnėjimas, pasenęs valstybės organizavimo principas, pagrindiniu draugystės dėmeniu tampa bendra vokiečių tauta¹¹¹⁴. Daugiausia sentimentų Austrija *Dabartyje* sulaukia nekrologų metu, kuomet pagerbiamas jos imperatorius Pranciškus Juozapas¹¹¹⁵, tačiau nei ryšių su lietuviais, nei vaizdingesnių šalies istorinių aprašymų nepasitaiko.

Tarp istorinių lietuvių draugų dažnai minimos kaimyninės tautos – latviai, baltarusiai ir žydai. *Dabarčiai* latviai yra artimiausia lietuviams tauta dėl bendros kilmės ir panašios kalbos, latvių klausimas kituose kontekstuose beveik ir neanalizuojamas, tačiau čia ne kartą jie pateikiami kaip „artimiausios giminės“¹¹¹⁶. *Lietuvos aidui* latviai tai visų pirma valstybės kaimynai, kurių šiek tiek gyvena ir pačioje Lietuvoje. Jų istoriniai ryšiai su lietuviais lyginami su baltarusių, o pastarieji: „tikri mūsų tautos broliai, nors dabar nebe tos kalbos“¹¹¹⁷. *Abiejuose leidiniuose* baltarusiams skiriami ir atskiri tekstai, detaliau pristatoma bendra su lietuviais istorija nuo

¹¹¹² Specifiniame jubiliejui paminėti skirtame tekste, F. Kirša pateikia ne biografinius faktus, bet dramų siužetų pagrindu analizuoja Vidūno istorinę sąmonę. Žr.: Faustas Kirša, „Vidūnas“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-26, p. 2-3.

¹¹¹³ J. Tumas, „Kultūrinė Prūsų lietuvių reikšmė D. Lietuvai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-16, p. 2-3.

¹¹¹⁴ *Ten pat*, 1915-11-06, p. 1-2; „Tautų klausimai Austrijoje-Vengrijoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-10-04, p. 2.

¹¹¹⁵ „Pasakojimai apie Praną Juozapą“, in: *Dabartis*, 1916-12-06, p. 3; „Paskutinės valandos kaizerio Prano Juozapo“, in: *Dabartis*, 1916-12-20, p. 3.

¹¹¹⁶ „Lietuvių kilmė“, in: *Dabartis*, 1918-09-06, p. 3; „Lietuvių kiltis“, in: *Dabartis*, 1918-07-16, p. 3; B. L. M., „Jonas Viedemannas igaunių kalbotyris“, in: *Dabartis*, 1918-09-07, p. 3

¹¹¹⁷ J. Tumas, „Lietuva, latgaliai ir gudai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-10-17, p. 2.

Viduramžių laikų, XIX a. tautinis judėjimas, kultūra, pretenzijos į Vilnių¹¹¹⁸. Baltarusių istorinė raida atkartoja lietuvių – iki XVI a. baltarusiai ir lietuviai gerai sugyvenę, lietuviai perėmę kanceliarinę jų kalbą, todėl baltarusių kultūra klestėjo, po Liublino unijos prasidėjęs lenkinimas, o kartu su juo ir po Brastos unijos stačiatikių engimas. XIX a. lietuviai ir baltarusiai kartu dalyvavę sukilimuose, panašiu metu susiformavo ir tautų tautiniai judėjimai, kaip ir lietuviai: „gudai visa savo kultūra priguli prie Europos vakarų tautų“¹¹¹⁹. Vyravusį itin palankų šalies vertinimą, kuomet net baltarusių Vilniaus savinimasis nebuvo matomas kaip rimta problema, tik utopinė jų lyderių svajonė¹¹²⁰, galima paaiškinti istoriografijoje matomomis bendro politinio projekto kartu su baltarusiais 1916–1917 m. vizijomis¹¹²¹.

Brest-Litovsko taikos derybų kontekste leidiniuose šiek tiek dėmesio skiriama ir Ukrainos istorijai. Nors visuose tekstuose į Ukrainą žiūrima palankiai, ji *Lietuvių aide* pristatoma abejojant, ar tai tikrai atskira tauta („ukrainiečiai yra tie patys rusai ir, rasi, patys gryniesi“¹¹²²), o *Dabartyje* Kijevo Rusia laikoma Rusijos imperijos istorijos dalimi, todėl ir istoriškai šalys persidengia¹¹²³. Nors tekstuose detalai pristatoma ukrainiečių istorija, pabrėžtinai akcentuojamas pozityvus regiono, priklausomo LDK, laikotarpis ir konfliktai, prasidėję po Liublino unijos, nepamirštama problemiško kazokų paveldo, teigiamo vertinimo pradžios tašku tampa priešiškas Rusijai – imperijos išardymas į skirtingas valstybes, atplėšiant derlingiausią regioną, matomas kaip geras dalykas, nepaisant to, kad suskaldymas neatitinka tautinės valstybės reikalavimų. Šiek tiek vėliau *Dabartyje* pozicija pakeičiama ir randama argumentų atskirti ukrainiečius nuo rusų ne tik istorija ir kalba, bet ir būdu, „laisva demokratine pažiūra“, priešinga rusų mėgstamai „žiauriai prievartai šeimoje ir viešame gyvenime“¹¹²⁴. Nors Ukrainos klausimas nėra labai svarbus nė vienam leidiniui, o draugystė su

¹¹¹⁸ Pelikšas Bugailiškis, „Gudai“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-02-21, p. 1; „Gudai ir Vilnius“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-21, p. P. Kl. [Petras Klimas], „Gudai ir Vilnius“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-03-21, p. 1–2; „Gudų dailė“, in: *Dabartis*, 1918-09-13, p. 3.

¹¹¹⁹ „Gudų sapnai“, in: *Dabartis*, 1918-08-11, p. 2.

¹¹²⁰ MACIULIS, Dangiras, STALIŪNAS, Darius, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte*, p. 93–94.

¹¹²¹ LOPATA, Raimundas, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais*, 1996, p. 180.

¹¹²² P. Kl., „Dėl taikos su Ukraina“, in: *Dabartis*, 1918-02-04, p. 2.

¹¹²³ H. von Schmid, „Ukraina“, in: *Dabartis*, 1918-02-09, p. 3.

¹¹²⁴ „Skirtumas tarp ukrainiečių ir didžiarusių“, in: *Dabartis*, 1918-02-21, p. 4.

lietuviais atitolusi laike, atvejais įdomus, nes rodo 1918 m. įvykusį tautos vertinimo pokytį.

Abiem leidiniams būdingas specifinis dėmesys žydams. *Lietuvos aidas* dar 1917 m. atsigręžia į tautinę mažumą, teigia: „su žydų tauta turime, berods, daugiausia santykių ir kartu mažiausia pažinstame jų visuomenės gyvenimą“¹¹²⁵. Tačiau straipsnyje pateikiamas tik XIX–XX a. demografinis susiskirstymas ir pabrėžiamas bendradarbiavimas darbininkų judėjime, šiuo atžvilgiu, nors į žydus žiūrima palankiai, juos sunku pavadinti istoriniais draugais. Panašiai kaip anksčiau pristatytoje demokratų spaudoje žydai lieka istorinio teksto paribyje ir kitose *Lietuvos aid* publikacijose¹¹²⁶. Daugiau pastangų rasti bendrų istorinių taškų pateikia *Dabartis*, straipsnyje „Žydai amatininkai senojoje Lietuvoje“ aprašomi pagrindiniai žydų amatai nuo pat atsikėlimo į Lietuvą, kaip ir kitais atvejais XVI a. matomas kaip žydų ir krikščionių konfliktų pradžia, tik čia pabrėžiama ne neigiama lenkų įtaka, bet krikščionių amatininkų plitimas ir augantis antisemitizmas. XVII a. įkurtos žydų amatininkų sąjungos matomos kaip reikšminga institucija, užtikrinusi ir prekių kokybę, prekybinius ryšius ir tikėjimo išsaugojimą. Straipsnyje neigiamai vertinamas krikščionių dogmatizmas ir netinkamas elgesys su žydais, o žydai pristatomi neutraliai¹¹²⁷. Leidinyje supažindinama ir su žydų šventėmis, metų skaičiavimu, akcentuojami tokie įvykiai kaip išėjimas iš Egipto, pasitraukimas iš Ispanijos ir kt.¹¹²⁸. Periodikos po 1904 m. kontekste labiausiai nuo lietuvių tautinio judėjimo nutolęs laikraštis *Dabartis* išsiskiria istorinių žinių apie žydų kultūrą gausa ir pozityviu, mažiausiai politizuotu jų vertinimu, tai panašu, kad nėra istoriografijoje įprastas žydų vaizdinio niuansas¹¹²⁹.

¹¹²⁵ [Peliksas Bugailiškis] Gk., „Lietuvos žydai“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-11-20.

¹¹²⁶ „Po visą Lietuvą daugelyje didesnių miestų katalikų bažnyčiose ir net žydų sinagogose buvo atliktos paamldos už vėlę“. Žr.: Augustinas Janulaitis, „Kasciuška ir Lietuvos bajorai“, in: *Lietuvos aidas*, 1917-12-20, p. 3. „Kun. Justinui visi lygūs: lietuviai, lenkas, gudas, krikščionis, žydas, pavargėlis, didžturtis“. Žr.: Bronius Stosiūnas, „A. a. Justinas Aukštuolis“, in: *Lietuvos aidas*, 1918-01-17, p. 3.

¹¹²⁷ K. B., „Žydai amatininkai senojoje Lietuvoje“, in: *Dabartis*, 1918-03-16, p. 3.

¹¹²⁸ „Žydų švenčių mėnuo“, in: *Dabartis*, 1918-10-09, p. 3.

¹¹²⁹ Išsamiausiai žydų vaizdavimą XX a. I pusės lietuvių spaudoje tyrę Liudas Truska, Linas Venclauskas ir Gediminas Vaskėla nei *Dabarties*, nei *Lietuvos aid*o karo metais detalai neanalizuoja, parastai referuojamos tik kelios neistorinės publikacijos.

Apibendrinimas

Nors 1904-1918 m. laikotarpio negalima laikyti pirminiu pliuralistinės visuomenės raidos tašku (pasaulietinės demokratiškos ir katalikiškos spaudos priešprieša išryškėjo XIX a. pab.), legalizavus lietuvišką spaudą susiformuoja visų keturių pasaulėžiūrų skirtingi istoriniai pasakojimai, kuriuos galima skirti ne tik istorinio subjekto (kas buvo dažnai užkoduota pačiose partijų programose), bet ir laiko supratimo, herojų, priešų, draugų kriterijais.

Pati istorinio pasakojimo raida spaudoje aptariamam laikotarpiu atspindi platesnį lietuviškos visuomenės santykio su praeitimi vystymąsi. Pirmaisiais legaliais tituluojami leidiniai (*Lietuvių laikraštis* ir *Vilniaus žinios*) vis dar nesiejo savęs su konkrečia pasaulėžiūra ir plėtojo *Auszros* žurnalui artimą požiūrį į praeitį, kuriame dominavo gana siauras LDK laikų idealizavimas per kungiaikščius ir XIX a. siejimas su lietuvių atgimimu. Nuo 1907 m. savo leidinius turėjo visos keturios pagrindinės grupės, tačiau ilgą laiką katalikai įvairiuose savo leidiniuose vis dar bandė skirtingų santykių su praeitimi modelius, socialdemokratai laviravo tarp klasinio ir tautinio istorinių pasakojimų. Tautininkai tik nuo *Varpo* sugebėjo aiškiau atsiskirti nuo katalikų spaudos įtakos, tačiau jų rūpinimasis istorija ryškiausias išliko tik atminties kampanijų atvejais. O demokratų spauda daugeliu klausimų išliko neautentiška ir laviruojanti tarp LSDP ir tautininkų polių.

Karo metų periodinėje spaudoje anksčiau susiformavę istoriniai pasakojimai iš pradžių buvo tęsiami, bet karo eigoje pasikeitė. 1918 m. vieningesne tapo katalikų istorija, nuo komunistų atsiribojo tautinę liniją pasirinkę LSDP. Po 1915 m. atsiradusi *Dabartis* pateikė kiek romantizuotą Viduramžių ir ikiistorinių laikų lietuvių tautos vaizdinį, kuriuo stengtasi įteigti pozityvų Vokietijos vertinimą, priešišumą Rusijai, ir nupolitintą LDK praeitį. *Lietuvos aidas*, nors pagal autorius jungė visą lietuvių politinių ideologijų spektrą, pateikė homogenišką, nacionalistinę istoriją, apjungusią kairės ir dešinės siekius: išaukštinami LDK kultūros pasiekimai ir politiniai užkariavimai, o lenkai ir rusai kaltinami dėl istorinių skriaudų, bet XIX a. lietuviai suvokiami kaip kokybiškai skirtinga nuo ankstesnės tauta, kurios valstybė turi būti demokratiška. Karo pabaigoje sudėtinga identifikuoti pasaulėžiūros, o ne nacionalizmo plėtos nulemtą istorinį pasakojimą; įsivyravusi nauja geopolitinė ir mentalinė atmosfera bei vaizdiniai – užgniaužę aprašomų pasaulėžiūrų istorijos suvokimo be tautos perspektyvas.

3. ISTORINIAI PASAKOJIMAI LIETUVOS PERIODINĖJE SPAUDOJE: POLITINIŲ PASAULĖŽIŪRŲ PERSPEKTYVA 1919–1944 METAIS

Trečioji darbo dalis skiriama parodyti, kaip 1904–1918 m. susiformavę istoriniai pasakojimai keitėsi prasidėjus tarpukariui iki pat Antrosios sovietinės okupacijos 1944 metais. Nors šioje dalyje aptariamas laikotarpis net 11 metų ilgesnis, čia stengiasi pateikti glaustesnį istorinių pasakojimų raidos vaizdą, nes aptariamam metu (nepaisant Antrojo pasaulinio karo ideologijų) bus analizuojamos tos pačios keturios ideologinės grupės, jų ideologijos, kaip rodo tyrimai, keitėsi, bet ne iš esmės¹¹³⁰, o esminiai principai liko panašūs, dalis istorinio pasakojimo elementų irgi išliko kokybiškai nepakitę¹¹³¹.

3.1. Tarpukario socialdemokratų marksistinės istorijos keliai

Tarpukariu nedaug keitėsi LSDP politinė programa. Nors iki 1927 m. suformuoti svarbesni partijos veiklos aspektai, susiję su tautinių mažumų teisėmis, amnestija arba santykiu su kitomis politinėmis partijomis, pagrindiniai principai beveik nenutolo nuo 1896 m. politinės programos. Šios srovės veiklą stipriai apribojo autoritarinis režimas – todėl kalbėti apie politinius dokumentus po 1927 m. sudėtinga¹¹³². Šalia to reikia pabrėžti, kad LSDP dokumentai beveik visiškai ignoravo istoriją, buvo primenami nebent pirmieji tarpukario metai ir partija, tačiau daugelyje jų kalbama apie specifinį partijos atstovaujamą subjektą ir pagrindinius partijos priešus. Vertingiausiu tekstu istorijos pasakojimo elementų reprezentavimo požiūriu buvo 1920 m. birželio Steigiamojo Seimo stenograma, kurioje gyvai

¹¹³⁰ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, 352 p.; LUKOŠEVIČIUS, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje*, 1995, 483 p.

¹¹³¹ KRUTULYS, Titas, *Tautos sampratos tautininkų periodikoje 1926–1940 m.*, bakalauro darbas, Vilniaus universitetas, 2016, 85 p.; KRUTULYS, Titas, *Tautos sampratos katalikų ir demokratų-kairiųjų periodikoje tarpukariu*, magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2018, 189 p.

¹¹³² „Socialdemokratai. Įvadas“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 31–40.

pristatyta LSDP programa¹¹³³. Steponas Kairys kalboje kreipėsi į Lietuvos liaudį kaip į pagrindinį subjektą, šis subjektas matomas kaip vis dar nelaisvas, dažnai pavergiamas Lietuvos visuomenės elito, valdžios ir buržuazinių partijų, kartu tai valstybės vienintelis teisėtas valdytojas, vienintelis galintis užtikrinti „demokratingos respublikos reikalavimą“¹¹³⁴. Pateikiamas Lietuvos darbininko portretas nėra visai atskiriamas nuo liaudies, nepaisant marksistinio pristatymo epilogo, kur kreipiamasi į Lietuvos darbininkus kaip vienintelius galimus būsimos revoliucijos veikėjus, programoje darbininkija integrali platesnės Lietuvos liaudies dalis¹¹³⁵.

Politinis istorinis pasakojimas yra sutelktas į Lietuvos kaip valstybės ir liaudies valdytino politinio darinio laisvinimą iš vergijos ir nuo priešų. Istorija pateikiama tik nuo partijos įkūrimo 1896 m. ir matoma kaip LSDP 25 metų kova už laisvę. Vieninteliai šios istorijos įvykiai, be partijos susiformavimo, yra valstybės sukūrimo faktas 1918 m. ir detalai nekonkretinta kova. Stenogramoje daug kalbama apie priešus, jie matomi dvejopi – istoriškai pagrindiniai priešai buvo „despotinė Rusija“ ir „Prūsų junkeriai“, tačiau dar Pirmojo pasaulinio karo metais akcentuojamas „visos eilės žmonių iš savo visuomenės“ veiksnys, čia galvoje turimos konkuruojančios su LSDP partijos, visų pirma dešinieji, o iš jų svarbiausi krikščionys demokratai¹¹³⁶. Toliau atsiranda ir tarptautiniai partijos priešai – kapitalistai bei tikslingesni bandymai piktintis visa katalikų ideologija naudojant bendresnį terminą „kunigija“.

Potencialiais ateities draugais įvardijami visi Lietuvos kaimynai, visų pirma Latvija ir Estija kaip broliškiausios Lietuvos darbininkams šalys, vėliau Tarybų Rusija, Lenkija, pastaroji matoma kaip draugiška liaudis, bet ne kaip valstybės valdžia. Nors visų šalių portretai šaržuoti ir menkai susiję su istoriniais vaizdiniais, tai, kaip ir anksčiau, gali būti paskata pasižiūrėti, ar LSDP spaudoje atsirado didesnis palankumas bent jau XX a. Latvijos, Estijos ir SSRS istorijai. Nors pradžioje Prūsija yra įvardijama tik kaip priešiška Lietuvai šalis, valdoma karininkų, pristatymo pabaigoje ji

¹¹³³ „Steigiamojo Seimo 1920 m. birželio 21 d. posėdžio stenogramos ištrauka, kurioje pristatoma LSDP frakcijos programa“, *Ten pat*, p. 48–54.

¹¹³⁴ „atėjom (...) griauti visa, kas vienoj ar kitoj formoj dėjo ir tebededa Lietuvos liaudžiai vergijos pančius (...) valyti visa tai, kas (...) buvo pas mus apdaryta pastaruoju laiku, kraštą valdant savanorei ir prieš liaudį neatsakomai valdžiai“. Žr.: *Ten pat*, p. 48.

¹¹³⁵ *Ten pat*, p. 51.

¹¹³⁶ *Ten pat*, p. 49.

paverčiama pagrindiniu sektinu partijai pavyzdžiu, kur, kaip ir keliuose „kituose Europos kraštuose“, darbininkai nuvertę valdžią ir šalis pavertę iš priešiškų broliškomis. Taigi, nepaisant sustiprėjusio partijos nacionalizmo, kuris matomas *Darbo balse*, išlieka ir nuo pirmosios programos suformuluotas tarptautinio veikimo aspektas, ir solidarizavimasis su bent jau Europos šalių darbininkais, be to, akivaizdus ir anksčiau ryškus „nemąstymas tautomis“, matant tik iš prigimties draugiškas įvairių tautybių liaudis, ir iš prigimties priešišką liaudžiai valdžią¹¹³⁷. Be specialiuose dokumentuose išsakyto prielankumo Lietuvos žydams ir priešiško Lietuvos komunistams, daugiau jokių koncepcinių naujovių tarpukario LSDP dokumentai nepateikia¹¹³⁸.

Tiek politiškai, tiek ir periodikos požiūriu tai buvo viena iš labiausiai suvaržytų ir todėl skurdžiausių srovių, remiantis pateikta pagrindinių pasaulėžiūrų XIX a. I pusės Lietuvoje leistų periodikos leidinių (Priedai. 1 lentelė): tarpukariu pasirodė tik 18 LSDP skirtų skirtingų periodinių leidinių, pusė jų leisti po kelis mėnesius, vos penki ilgiau nei dvejus metus. Nelegali komunistinė spauda šiuo metu Lietuvoje buvo kiekybiškai gausesnė. Dalis jų skirta jaunimui, todėl šiam tyrimui netinkama. Todėl, analizuojant tarpukario LSDP santykį su istorija, pasirinkti trys ryškiausi laikotarpio leidiniai: ilgiausiai ėjęs savaitraštis *Socialdemokratas* (1919–1933 m.) ir chronologiškai jį pratęsę žurnalai *Darbo visuomenė* (1934–1936) ir *Mintis* (1939–1940).

3.1.1. Socialdemokratai sugrįžta prie proletariato

LSDP spaudoje istorijos subjekto požiūriu tarpukariu rimtų pokyčių neįvyko. Buvo plėtojamas anksčiau susiformavęs kalbėjimas iš žemesnių socialinių sluoksnių (darbininko, liaudies, baudžiauninkų, varguomenės, vargstančio luomo, trečiojo luomo, buržuazijos) arba valstybės perspektyvos. Šios srovės spauda visuomenę ir toliau vaizdavo kaip dviejų jėgų kovą ir skirtingais istoriniais laikotarpiais palaikė tuos, kuriuos manė esant silpnuosius, konkrečiu metu. Seniausia epocha arba bendras pasaulio istorijos apibendrinimas buvo apie žmoniją: „Per šimtmečius žmogus gyvena varge, nedateklui. Per šimtmečius jis yra priverstas kovoti, kad gyventi

¹¹³⁷ *Ten pat*, p. 54.

¹¹³⁸ „Mes ir tautinės mažumos“, *Ten pat*, p. 71–73; „Dėl bendro fronto su komunistais“, *Ten pat*, p. 77–78.

galėtų.¹¹³⁹ Itin menkai leidinyje aprašyta Viduramžių laikų istorija, kalbama apie valstietiją ir varguomenę, ją supriešinant su visais kitais luomais (miestiečiais, dvasininkija, aukštuomene), kurie valstiečio dėka maitinasi¹¹⁴⁰. Naujųjų laikų riboženklis LSDP istorinėse publikacijose išliko Prancūzijos revoliucija. Ji, kaip pirmoji reikšminga revoliucija, suvienijo visą varguomenę (buržuaziją, valstiečius ir proletariatą) bendrai kovai prieš valdančiuosius sluoksnius, tačiau po revoliucijos pradeda formotis iki pat XX amžiaus išlikusi marksistinė pamatinė visuomenės sandara iš buržuazijos ir darbininkijos¹¹⁴¹. Beveik visos istorinio pobūdžio publikacijos LSDP spaudoje ir buvo skirtos XIX–XX a., tad darbininkijos veiksnys buvo dažniausiai pasikartojantis istorinis subjektas: nesvarbu ar kalbama apie Lietuvos regioną¹¹⁴², kitą kurią šalį¹¹⁴³, ar bendrai apie visų šalių socialinius sluoksnius¹¹⁴⁴.

Lietuvos darbininkas matytas per priešpriešą su dvarininku kaip ginantis demokratijos ir laisvės principus, istoriškai visada auka, silpnesnysis, kuris tik ateities perspektyvoje galės tapti valdančiuoju. Vykstant

¹¹³⁹ Fr. Spiger, „Išžudytiems valstiečiams atminti, 1430–1930“, in: *Socialdemokratas*, 1932-09-03, p. 3.

¹¹⁴⁰ „valstietis, iš kurio rankų gyvena dvarininkas, miestietis, klebonas, karys ir karalius turi mirti badu“ (...) Varguomenė ne daug reikalauja, ji neprašo rūmų ir išteklų, ji nori tik kuklaus gyvenimo“. Žr.: *Ten pat*. Epochą kaip į valstiečius-baudžiauninkus ir dvasininkus bei dvarininkus padalintą visuomenę akcentuoja ir kiti tekstai. Pvz.: Tabras, „Kunigai pamėgo vidurinius amžius“, in: *Socialdemokratas*, 1932-01-30, p. 3.

¹¹⁴¹ „trečiasis luomas“, kuris viešajame gyvenime buvo „niekas“, o savo vieta visuomeninėje gamyboje ir intelektualiniame gyvenime jautėsi esąs „viskas“, turėjo siekti radikalių pasikeitimų valstybės ir visuomenės gyvenime“ (183) „Tretysis luomas“ jungė ir pasiturinčius buržua, ir proletarus, ir valstiečius, ir amatininkus, ir inteligentiją“. Žr.: J. D., „Didžiosios Prancūzų Revoliucijos 150 metų sukaktuvės“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 5, p. 183–184.

¹¹⁴² „Lietuvoje atsiradę kapitalistiniai gamybos santykiai suskaldė visuomenę į aiškiai priešingas klases: darbininkus ir darbdavius, Vilniuje 1893–1896 m. gegužės 1 d. Išėjo į Lietuvos darbininkus su apibūdinta darbininkų klasės socialistine pasaulėžiūra, su ekonomine, politine programa ir nustatytais taktikos dėsniais“. Žr.: K. Bielinis, „Iš darbininkų judėjimo istorijos“, in: *Socialdemokratas*, 1927-05-12, p. 2.

¹¹⁴³ „Aistringai darbininkija dalyvavo kovo revoliucijoje ir didžiausi čia jos nuopelnai, bet darbininkai negalėjo būti šios revoliucijos vaisių paveldėtojai, nes gamybos sąlygos dar nebuvo išsiplėtę“. Žr.: „80-tinės kovo revoliucijos“, in: *Socialdemokratas*, 1928-03-15, p. 2.

¹¹⁴⁴ „Pasinaudodami liberalinės valstybės suteikiamomis lasivėmis darbininkai iškovoja sau visuotinių ir lygių rinkimų teisę. Nuo šiol liberalinė valstybė virsta demokratine valstybe“. Žr.: Otto Bauer, „Demokratija ir socializmas“, in: *Darbo visuomenė*, 1934, Nr. 4, p. 73.

nepriklausomybės kovoms, darbininkas rodytas kaip nutolęs nuo Lenkijos ir lenkų (atvirkščiai, dvarininkas – kaip lenkų interesų atstovas)¹¹⁴⁵. Ketvirtajame dešimtmetyje drąsiai teigta, jog tik darbininkų klasė sukūrusi tikras demokratines valstybes Europoje, kurios iki tol atstovavusios tik siauriems buržuazijos interesams¹¹⁴⁶. Tarpukariu teisinga tarptautinė darbininkija atskirta nuo komunistų. Komunistai Pirmojo pasaulinio karo metais ir vėliau vaizduoti kaip darbininkų skaldytojai ir išdavikai, vidaus priešai¹¹⁴⁷.

Valstybė kaip subjektas istorijoje iškildavo kaip siektinas demokratinės valstybės, užtikrinančios visų tautybių lygias teises ir darbininkijos ar liaudies valdymą, idealas. Šiuo požiūriu tai nebuvo istorinė, o greičiau į ateitį orientuota kategorija: tikras valstybingumas, link kurio einama, turėtų sunaikinti dvarininkų klasę ir „užtikrinti pilnavertes teises ir kultūrinį vystymąsi žydų tautinei mažumai“¹¹⁴⁸. Dėl tokio valstybės supratimo partinėje spaudoje pirmaisiais nepriklausomybės metais griežtai kritikuotas vasario 16 d. šventimas kaip tik valdžios, atsiribojusios nuo liaudies, šventė, nes Lietuvos Taryba nebuvo išrinkta demokratiškai, neatstovavo Lietuvos visuomenės interesams, o buvo tik saujelės inteligentų avantiūra¹¹⁴⁹, aktyviau siūlyta švęsti, A. Smetonos laikais užgniaužtą, demokratinius principus atitinkančią Steigiamojo Seimo pradžios datą¹¹⁵⁰. Valstybės ir visuomenės gyvenimo pakeitimas buvo esminis trečiojo luomo veiklos

¹¹⁴⁵ „Kam reikalinga Lietuvos unija su lenkais“, in: *Socialdemokratas*, 1919-09-19, p.1; „Kuriuo keliu eiti?“, in: *Socialdemokratas*, 1919-11-27, p. 1.

¹¹⁴⁶ „Pasinaudodami liberalinės valstybės suteikiamomis laisvėmis darbininkai iškovoja sau visuotinių ir lygių rinkimų teisę. Nuo šiol liberalinė valstybė virsta demokratine valstybe“. Žr.: Otto Bauer, „Demokratija ir socializmas“, in: *Darbo visuomenė*, 1934, Nr. 4, p. 73.

¹¹⁴⁷ „Kam reikalinga Lietuvos unija su lenkais“, in: *Socialdemokratas* 1919-09-19, p.1; Lietuvos socialdemokratų Partijos centro komitetas, „Draugai, švęskime gegužės šventę!“, in: *Socialdemokratas* 1923-04-26, p. 1–2.; Dr. L. Epšteinas, „Tautinės neapykantos karštligė“, in: *Socialdemokratas* 1924-10-02, p. 1; 09, p. 1; R-a, „Klasinė sąmonė“ ir „tautiška orientacija“, in: *Socialdemokratas*, 1928-06-28, p. 1–2.

¹¹⁴⁸ J.B., „Dėl tautinės žydų autonomijos“, in: *Socialdemokratas*, 1922-07-06, p. 2–3. Kiti: „Lietuvos dvarininkai gerai supranta, kad susidariusi demokratinei Lietuvos respublikai, jų dvarams, o tuo pačiu ir jų viešpatavimui mūsų gyvenime ateis galas“. Žr.: „Kam reikalinga Lietuvos unija su lenkais“, in: *Socialdemokratas*, 1919-09-19, p. 1.

¹¹⁴⁹ „Dėl šešioliktojo vasario“, in: *Socialdemokratas*, 1921-02-16, p. 1.

¹¹⁵⁰ „St. Seimo 10 metų sukaktuvės“, in: *Socialdemokratas*, 1930-05-15, p. 1–2.

laukas Prancūzijos revoliucijos metu¹¹⁵¹. Mažųjų valstybių užgrobimas ir sunaikinimas, buvo manoma, viena iš pagrindinių kapitalistinio imperializmo grėsmių¹¹⁵².

Šalia darbininkijos išliko ir kiek platesni sinoniminiai terminai, pavyzdžiui, kalbant apie F. Engelso gyvenimą, kalbama ne apie proletariatą, o apie „vargstantį luomą“¹¹⁵³, kurį gali išgelbėti tik teisinga istorinė raida, užtikrinsianti ekonomines gėrybes. Kalbant apie platesnę nei darbininkija Lietuvos visuomenės dalį, kreipiamasi į Lietuvos liaudį ir Lietuvos šviesuomenę¹¹⁵⁴ arba abstrakčiau į Lietuvos gyventojų sluoksnius¹¹⁵⁵. Tačiau jie tekstuose įprastai neveikia kaip griežtai atskira nuo darbininkijos ir buržuazijos kategorija. Vargingos liaudies veiklumas ir kova galima tik priimant darbininkijos misiją, o šviesuomenė, nepaisant istorinės reikšmės, nepriklausomybės metais tampa pagrindinė buržuazijos gynėja ir atstovė¹¹⁵⁶.

Tarpukariu paplito prieštaringas santykis su tautybe, kuomet priešinamasi tautiškumo idėjai kaip pavojingai darbininkui¹¹⁵⁷ (visi tautiniai sentimentai ar tautiškumo retorika matoma kaip buržuazijos propaganda ir išimtinai šio

¹¹⁵¹ „viskas“, turėjo siekti radikalių pasikeitimų valstybės ir visuomenės gyvenime“. Žr.: J. D., „Didžiosios Prancūzų Revoliucijos 150 metų sukaktuvės“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 5, p. 183.

¹¹⁵² „Mažosios valstybės, mažieji tautiniai vienetai yra ne tik pirmosios karo aukos. Didžiojo Karo pradžioje jie buvo pirmieji degikliai, kurie pakūrė besivaržančių imperialistų parengtus laužus“. Žr.: A. Girbinis, „Karas ir mažosios tautos“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 3, p. 91–96.

¹¹⁵³ M. J. Kugis, „Fridrichas Engelsas“, in: *Darbo visuomenė*, 1935, Nr. 8, p. 234.

¹¹⁵⁴ „vykdė Lietuvos šviesuomenė ir liaudis suglaustuose kovos eilėse, sutartinai nepaliaujamai“. Žr.: M. Katkus, „Dėl 1905 metų Vilniaus Seimo“, in: *Socialdemokratas*, 1930-05-22, p. 3. Arba: „Su tokiu jausmu palydėjo karą ir Lietuvos liaudis (...) Lietuvos liaudis pasijuto, galinti savarankiškai savo jėgomis kurti savo ateitį“. Žr.: „Dešimts metų nepriklausomai pragyvenę“, in: *Socialdemokratas*, 1928-02-16, p. 1.

¹¹⁵⁵ J. Dagys, „Kurlink Lietuvai orientuotis?“, in: *Socialdemokratas*, 1930-12-06, p. 4.

¹¹⁵⁶ „Visa, ką jis darė, jis darė kitiems, ne sau, darė darbininkams, skriaudžiamajai klasei, gindamas atsidėjęs jų interesus, skindamas jiems politinės kovos kelią, kurdamas jiems ideologiją, taktiką, organizaciją“. Žr.: M. J. Kugis, „Fridrichas Engelsas“, in: *Darbo visuomenė*, 1935, Nr. 8, p. 239.

¹¹⁵⁷ „kartais internacionalas labiau patinka už himną ir kad lietuvybė identifikuojama (prilyginama) buržuazijai. (...) Nes tik „tautiškos orientacijos“ žmonės taip monopolizavo tautybę ir ėmė tėvynės vardu kalbėti, jog kitiems tos teisės nebeliko“. Žr.: R-a, „Klasinė sąmonė“ ir „tautiška orientacija“, in: *Socialdemokratas*, 1928-06-28, p. 2.

socialinio sluoksnio reikalas¹¹⁵⁸), o kitur mažesnės tautos paverčiamos aukomis, pasaulinio kapitalizmo kontekste prilygintinomis proletariatui¹¹⁵⁹, išliko ir tam tikrų kompromisų tarp darbininkijos ir tautiškumo. LSDP išlaikė tarpukario visuomenei artimą kultūrinį, o ne pilietinį, tautybės supratimą: tautybė tapatinama su kalba, papročiais, tam tikra bendra grupei kultūra, o tautinės mažumos aiškiai matomos kaip atskiros nuo lietuvių. Tiesa, siekiant pozityviai įvertinti lietuviškumą, prie tautinių savybių buvo įtraukiama ir kova su neteisybe, šitaip pilnas, partiškai teisingu įvardijamas, tautiškumas tampa neatskiriamu nuo darbininkijos¹¹⁶⁰: tautinė sąmonė pilna, tik į ją integravus klasinę sąmonę. Kita vertus, socialdemokratų spaudoje tautiškumą buvo madinga pašiepti ironizuojant ir kritikuojant perdėto lietuvių išskirtinumo paieškas, siejant tai su dažniausiai politinės dešinės ambicijomis¹¹⁶¹. Nepaisant mažųjų tautų projektavimo kaip aukų atvejų ir rūpinimosi tautinėmis mažumomis, tarpukariu LSDP, galima sakyti, jog griežčiau nei ankstesniu laikotarpiu atskyrė darbininką nuo tautos. *Visuomenėje* ar *Darbo balse* nuolatos vartojama sąvoka „tauta“, kartais ja netgi visai pakeičiant darbininkiją, šiuo laikotarpiu ilgainiui vis menkėjo. Apeliavimo į tautinius jausmus, tautinius priešus dar gausu iki 3 dešimtmečio vidurio, o 4 dešimtmetyje istoriniai subjektai (atmetant gausią biografijų, kuriose istorinis subjektas aptinkamas retai, grupę) dažniausiai būna visuotinės istorijos tekstuose, rečiau imama rašyti net apie Lietuvos darbininkijos praeitį.

¹¹⁵⁸ „buržuazija ir jos sąmoningi ir nesąmoningi sekėjai garbina tautos išrinktuosius, didsyvrius, tautos vadus, kurie vieni tesą visų išmanymų išmanėliai. Juos dievina, padangėsna kelia, gretina su senų laikų monarchais, karaliais, kunigaikščiais“. Žr.: A. Smėliūnas [Antanas Žvironas], „Kuris gi tikras „tautos kelias“?, in: *Socialdemokratas*, 1930-07-04, p. 3.

¹¹⁵⁹ „Socialistai visuomet tvirtino, kad visos tautos lygios ir turi lygais teises į gyvenimą ir laisvą savo kultūrinių savybių išvystymą, jeigu tokia randasi. nieks neturime teisės varžyti tautų savistovumą (...) Tik vienintelė visuomeninio gyvenimo santvarka duos sveiką ir teisingą tautinių jausmų išreiškimą - tai tarptautinis socializmas“. Žr.: Dr. L. Epšteinas, „Tautinės neapykantos karštligė“, in: *Socialdemokratas*, 1924-10-09, p. 1.

¹¹⁶⁰ „O jei paklaustum, kokia yra tavo „tautinė sąmonė“, tai jis turbūt, ne kitaip atsakytų: supratimas, kad aš esu lietuvis, mano kalba ir papročiai lietuviški, kad visiems lietuviams reikia jungtis kovoti prieš neteisybę, ko reikalauja tikroji kultūra“. Žr.: R-a, „Klasinė sąmonė“ ir „tautiška orientacija“, in: *Socialdemokratas*, 1928-06-28, p. 1.

¹¹⁶¹ Tolimasis Jonas [Jonas Vilkaitis], „Lietuviška nosis“, in: *Socialdemokratas*, 1931-08-15, p. 3.

3.1.2. Į rytojų be senųjų laikų: 1905 m. revoliucijos kultas

Jei ankstesniu laikotarpiu bandyta parodyti įvairiapusį LSDP spaudos požiūrį į istoriją ir esminius skirtumus tarp iš pažiūros panašių periodinių leidinių, tarpukario laikotarpiu turime tik vieną pagrindinį savaitraštį ir du trumpalaikius jo tęsinius, todėl istorinių epochų vaizdavimas bus aptartas labiau homogeniškai. Tokią prieigą pateisina ir tai, kad socialdemokratų spaudoje beveik neaptikta senesnių laikų nei XIX amžius, o ir pastarajam teskirta apie 22 proc. visų į tyrimą įtrauktų istorinių publikacijų, tad net maždaug $\frac{3}{4}$ visų straipsnių buvo susiję tik su XX a.

Iš fragmentiškų senesnės istorijos aprašymų galima susidaryti tam tikrą priešistorės – XVIII a. vertinimą. Pavyzdžiui, straipsnyje „Kunigai pamėgo vidurinius amžius“, visa ilga senovės istorija vaizduojama kaip ištisa niūri monotonija, kur šimtmečius žmonės kentėjo, pavergė vieni kitus ir nematė jokių pagerėjimo perspektyvų¹¹⁶². Tokiam vaizdinui antrino ir užsienio autorių publikacijos apie socialdemokratams svarbius valstiečių sukilimus Viduramžiais¹¹⁶³.

LSDP pateikė savitų Lietuvos istorijos vertinimų. Pavyzdžiui, viename straipsnyje LDK ir ATR laikų vertinimo kriterijumi tampa Lietuvos vėlavimo tezė. Taip Jogailos pradėtas krikštas ir sąjunga su Lenkija matoma kaip pavėluota, bet tuo metu vienintelė galima Lietuvos gelbėjimo programa, be kurios: „vargu Lietuva būtų nepriklausoma ir dabar“¹¹⁶⁴. Nors būtinybė perrašyti istoriją vadovaujantis kitais principais pabrėžta ir kituose partijos leidiniuose, pavyzdžiui, jaunimui skirtame *Žaizdre* iškeliama materialistinės Lietuvos istorijos galimybė, kur aprašomi feodalų ir liaudies santykiai, o prioritetas teikiamas ekonominei, o ne politinei istorijai¹¹⁶⁵, šie siekiai taip ir liko neįgyvendinti, ir socialdemokratai aiškesnio LDK ir ATR laikų vaizdinio, kokį buvo pradėję kurti ankstesniu laikotarpiu, taip ir nesuformavo.

Požiūris, kad spaudoje aprašytina istorija prasideda tik nuo Naujųjų laikų, sietinas su specifine Prancūzijos revoliucijos vieta socialdemokratų kolektyvinėje atmintyje. Šis įvykis svarbus buvo jau ir *Naujojoje gadynėje*, o 4

¹¹⁶² Tabras, „Kunigai pamėgo vidurinius amžius“, in: *Socialdemokratas*, 1932-01-30, p. 3.

¹¹⁶³ Fr. Spiger, „Išžudytiems valstiečiams atminti, 1430–1930“, in: *Socialdemokratas*, 1932-09-03, p. 3.

¹¹⁶⁴ J. Dagys, „Kurlink Lietuvai orientuotis?“, in: *Socialdemokratas*, 1930-12-06, p. 5.

¹¹⁶⁵ Dulkė, „Sukaktuvių filosofija“, in: *Žaizdras*, 1930, Nr. 2, p. 11.

dešimtmetyje dėl alternatyvių XVIII a. istorinių siužetų nebuvimo įsitvirtino kaip svarbiausias. Kaip aiškino Vokietijos socialdemokratų publicistas Otto Bauer, buržuazijos pergalė ir jos dėka sukurta nauja liberali valstybė: „palyginti su absoliutizmu yra didelė pažanga. Kovoje su visagaliu absoliutizmu buržuazija paskelbia „žmogaus ir piliečio teises“ (...) šiomis laisvėmis ir teisėmis naudojasi išimtinai buržuazija, bet ilgainiui atkovoja jų sau ir darbininkų klasę“¹¹⁶⁶. Tik dėl Prancūzijos revoliucijos galima kalbėti apie būsimą socialistinę revoliuciją¹¹⁶⁷.

XIX a. aprašymas po 1918 m. socialdemokratų spaudoje taip pat pasikeitė nedaug. Visuotinės istorijos lauke dominuojantys išliko revoliucijų¹¹⁶⁸, socialdemokratų partijų Europoje¹¹⁶⁹, tarptautinių darbininkų organizacijų susidarymo¹¹⁷⁰ ir kultinių socialistų ideologų biografijų¹¹⁷¹ aprašymai, visuose juose matyti herojiška proletariato augančio sąmoningumo istorija, kai nežmoniškos kapitalizmo sąlygos inicijavo vis didėjančią revoliucijos norinčios visuomenės dalį. O Lietuvos istorija XIX a. beveik visiškai nunyko – didesnė dalis šio laikotarpio publikacijų buvo susijusios tik su pačia amžiaus pabaiga ir išimtinai Lietuvos socialdemokratų partijos bei darbininkijos ištakomis ir geneze¹¹⁷².

Priešingai, XX a. pradžios istorija socialdemokratų spaudoje įsitvirtino kaip pats svarbiausias ir reikšmingiausias istorinis laikotarpis. Net 52 publikacijos (iš 383) buvo skirtos 1905 m. metams, iš jų beveik visos konkrečiai 1905 m. revoliucijai aprašyti. Toks LSDP susitelkimas ties vienu istoriniu įvykiu neturėjo analogų kitų pasaulėžiūrų spaudoje. 1905 m.

¹¹⁶⁶ Otto Bauer, „Demokratija ir socializmas“, in: *Darbo visuomenė*, 1934, Nr. 4, p. 72.

¹¹⁶⁷ J. D., „Didžiosios Prancūzų Revoliucijos 150 metų sukaktuvės“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 5, p. 183–186.

¹¹⁶⁸ Pvz.: „80-tinės kovo revoliucijos“, in: *Socialdemokratas*, 1928-03-15, p. 2.

¹¹⁶⁹ Pvz.: „1869 m. Bebelis įsteigė Socialdemokratų Darbininkų partiją“, in: *Socialdemokratas*, 1928-06-07, p. 2; J. D., „Socialistinė kooperacija Belgijoje“, in: *Socialdemokratas*, 1930-11-29, p. 4–5; Val. Kn., „Rusijos pirmieji darbo klasės kovotojai“, in: *Socialdemokratas*, 1930-12-06, p. 6.

¹¹⁷⁰ Pvz.: Dulkė [Teofilis Tilvytis], „Internacionalo 60-tų metų sukaktuvės“, in: *Socialdemokratas* 1924-10-16, p. 1–2; K. Bielinis, „Iš darbininkų judėjimo istorijos“, in: *Socialdemokratas* 1927-05-12, p. 2–3; 19, p. 2–3; 26, p. 2–3; 06-02, p. 2–3; 06-09, p. 2–3; 06-16, p. 2–3; 06-23, p. 2–3; 06-30, p. 2–3.

¹¹⁷¹ Pvz.: M. J. Kugis, „Fridrichas Engelsas“, in: *Darbo visuomenė*, 1935, Nr. 8, p. 233–239; L. Purėnienė, „Karolio Markso gyvenimas“, in: *Socialdemokratas* 1933-03-25, p. 4; 04-08, p. 4; 04-22, p. 4–5.

¹¹⁷² „Šis tas iš pirmosios gegužės praeities“, in: *Socialdemokratas*, 1922-04-27, p. 2; „1896 m. – 1926 m.“, in: *Socialdemokratas*, 1926-04-29, p. 1.

revoliucija buvo pristatoma kaip svarbiausias įvykis dėl kelių priežasčių: tai revoliucija, kurioje pirmą kartą aktyviausiai dalyvavo būtent darbininkai (pagrindinis LSDP adresatas), supratę, jog tik kova gali atnešti teisingumą, joje buvo iškelti aiškūs reikalavimai ir teisingas būsimos visuomenės planas¹¹⁷³, joje kovota prieš teisingus priešus „despotinę“ carinę Rusiją, „senuosius ganytojus iš kunigų ir kitokių gaivalų tarpo“¹¹⁷⁴, be to, tik šiuo laikotarpiu: „Lietuvoje be L. S. -D. Partijos, lietuvių tarpe galima sakyti nebuvo politinių partijų“¹¹⁷⁵. 1905 m. revoliucija buvo paversta pagrindiniu įvykiu, į kurį ne tik būtina lygiuotis, bet ir reikia naujomis formomis bandyti pakartoti: „atsižvelgę (...) į praeitą tarpą privalome įsidėmėti, kad darbininkų klasės idealas, socializmo idealas, dar lieka nepasiektas ir ragina mus kovoti toliau“¹¹⁷⁶. Nepamiršo LSDP ir tais pačiais metais vykusio Didžiojo Vilniaus seimo, tačiau, jų supratimu, tai mažesnės reikšmės įvykis, kuris buvo natūralus 50 metų Lietuvos inteligentijos veiklos rezultatas, prisidėjęs prie pilietinio lietuvių aktyvizmo, tačiau nesusijęs su darbininkų gerovės siekiais¹¹⁷⁷.

Išties 1905 m. *Socialdemokrate* užgožė ne tik kapitalistinį Pirmąjį pasaulinį karą¹¹⁷⁸ ar Lietuvos nepriklausomybę, kurią, kaip minėta, buvo linkstama nuvertinti, bet nedaug dėmesio teskirta ir demokratiniam Steigiamojo Seimo minėjimui, kurio išaukštinimą apkartino krikščionių demokratų dauguma ir priimti sprendimai šioje institucijoje bei 1926 m. perversmas¹¹⁷⁹. Nebuvo ir į minėtą datą galėjusių lygiuotis užsienio šalių įvykių. Paprastai apsiribota Vokietijos ar Rusijos revoliucijų aprašymais, tačiau jų reikšmė nė iš tolo neprilygo 1905 m. Rusija po Spalio revoliucijos matyta kaip žiaurus represinis režimas, kuriame visi tikri revoliucionieriai sėdi kalėjimuose arba yra nužudyti, o ekonomika sugriauta¹¹⁸⁰, o Vokietijos revoliucija vaizduota kaip nesėkminga, nes jos metu žuvusios ryškiausios socialistų figūros, o Steigiamajame susirinkime Socialistų vyriausybė

¹¹⁷³ S. Kairys, „Rinkime medžiagą 1905 metams minėti“, in: *Socialdemokratas*, 1930-04-10, p. 1–2.

¹¹⁷⁴ „1905 metus atsiminus“, in: *Socialdemokratas*, 1925-02-12, p. 3.

¹¹⁷⁵ Viktoras [Steponas Kairys], „1905 metai ir Lietuvos Socialdemokratų Partija“, in: *Socialdemokratas*, 1925-12-03, p. 1.

¹¹⁷⁶ „1905 metus atsiminus“, in: *Socialdemokratas*, 1925-02-12, p. 1.

¹¹⁷⁷ M. Katkus, „Dėl 1905 metų Vilniaus Seimo“, in: *Socialdemokratas*, 1930-05-22, p. 3–4.

¹¹⁷⁸ Juoz. Girėnas, „Karas ir taika“, in: *Socialdemokratas*, 1924-09-11, p. 2.

¹¹⁷⁹ „St. Seimo 10 metų sukaktuvės“, in: *Socialdemokratas*, 1930-05-15, p. 1–2.

¹¹⁸⁰ „Atšventus Rusijos revoliucijos sukaktuves“, in: *Socialdemokratas*, 1927-11-24, p. 2.

negalėjusi susidaryti¹¹⁸¹. Didžiuma kitų tekstų, sutelktų į konkrečių socialistų herojų aprašymus ar abstrakčius svarstymus apie būsimą santvarką pasitelkiant nesenos istorijos pavyzdžius, nepretendavo į XX a. istorijos ribinių įvykių permastymą.

Per tarpukarį LSDP atsisakė tiek bendros lietuvių ir lenkų istorijos etiudų (tai būtų ATR, raštijos lenkų kalba ar bendrų sukilimų istorija), tiek ir baudžiavos siužetų¹¹⁸², centre atsidūrusi 1905 m. revoliucija labiausiai sustiprino būtent LSDP partinę istoriją, kuri sąsajų rado su Europos socialistine tradicija, bet ne su Lietuvos istorija.

3.1.3. Griežtasis LSDP politinių herojų kanonas

Kiekybinėje apžvalgoje matyti, jog LSDP leidiniuose aprašomos asmenybės profesiniu požiūriu labai pasikeitė: anksčiau gana platus profesijų spektras, apėmęs politikus, dvasininkus, literatus, mokslininkus ir Lietuvos valstiečius bei darbininkus, tarpukariu tapo kone išimtinai sukoncentruotas į Lietuvos ir užsienio šalių politikos veikėjus. Tai atsiliepė ir LSDP herojų paletei.

Vis dar išimtinai socialistinę-marksistinę pasaulėžiūrą propaguojančiuose leidiniuose išliko klasikiniai K. Markso, F. Engelso aprašymai, tačiau šalia šių pagrindinių herojų įrašytos ir tokios socialdemokratams svarbios figūros, kaip antai Karlas Kautskis, Georgijus Plechanovas, Eduardas Bernšteinas, Roza Luksemburg, Augustas Bebelis¹¹⁸³. Jų aprašymai nedaug tesiskyrė nuo ankstesnio laikotarpio autoritetų: proginuose straipsniuose stengtasi parodyti, kad visi šie veikėjai aktyviai kovojo prieš kapitalistinę santvarką, monarchiją ir bažnyčią, teisingai atstovavo darbininkų interesams, daug dėl

¹¹⁸¹ A. Smėliūnas, „1918 m. vokiečių revoliucijos bruožai“, in: *Socialdemokratas*, 1928-12-20, p. 6.

¹¹⁸² Kukli išimtis: „Rusijos agrarinė revoliucija“, in: *Socialdemokratas*, 1927-03-24, p. 1.

¹¹⁸³ „Plechanovo atminimui“, in: *Socialdemokratas*, 1928-06-07; „K. Kautskis gina istorinį materializmą“, in: *Socialdemokratas*, 1928-03-22; Paul Olberg, „Karolis Kautskis“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 8–9, p. 310–312; L. Purėnienė, „Karolio Markso gyvenimas“, in: *Socialdemokratas*, 1933-03-25; 04-08; 04-22; Bela Santo, „Iškilmingas K. Markso minėjimas universitete“, in: *Socialdemokratas*, 1933-04-01; „K. Markso palikimas darbininkų klasei“, in: *Socialdemokratas*, 1933-04-01; M. J. Kugis, „Fridrichas Engelsas“, in: *Darbo visuomenė*, 1935, Nr. 7, p. 233–239; „1869 m. Bebelis įsteigė Socialdemokratų Darbininkų partiją“, in: *Socialdemokratas*, 1928-06-07; Luizė Kautsky, „Rožė Liuksemburg“, in: *Socialdemokratas*, 1929-02-07; „Eduardui Bernšteinui 80 metų“, in: *Socialdemokratas*, 1930-01-09.

savo pažiūrų kentėjo, bet daug pasiekė arba liko reikšmingu darbininkų įkvėpimo šaltiniu, bent dalis jų svajojo ne tik apie egalitaristinę socialistinę santvarką, bet ir apie visas tautas vienijančią organizaciją, užtikrinančią taiką pasaulyje, šie pagrindiniai tarptautiniai herojai dažnai pabrėžta, jog: „savo veiklą dalino tarp mokslo ir politikos“¹¹⁸⁴. Iš visų asmenybių daugiausia dėmesio buvo skiriama K. Marksui, jo 50 metų mirties jubiliejui skirtos bent 4 publikacijos. Atvirkščiai, anksčiau emocionaliai pristatyti už nacionalines valstybes kovoję XIX a. politikos lyderiai arba svarbesni mokslininkai ir filosofai, tarpukariu nesulaukė socialdemokratų dėmesio.

Nors politinių asmenybių (ypač užsienio šalių) skaičius išaugo daugiausia, dažniausiai tai buvo vos kelis kartus aprašyti žmonės, pristatyti tik dėl jubiliejų ar mirties. Dauguma jų buvo Vokietijos, Austrijos, Prancūzijos ar Belgijos socialdemokratų ar socialistų partijų nariai ar lyderiai. Šių politikų aprašymų gausoje ryškiausiai matyti ištikimybė partijai ir aukojimasis vardan socializmo¹¹⁸⁵. Tačiau nepamiršta ir Sovietų Sąjunga bei komunistai, nors leidinyje paprastai griežtai kritikuoti šios valstybės pagrindiniai revoliucionieriai, tokiems tarptautiniams veikėjams kaip Henri Barbusse, ypač po 1933 m., nebuvo šykštima gražių žodžių: „Barbiusas drąsiai eina nuo pirmojo žingsnio kartu su darbininkija“¹¹⁸⁶.

Tarp leidinyje pozityviai pristatytų Lietuvos politikų mažai teliko su praėjusiu laikotarpiu sutampančių asmenų biografijų. Kaip ir užsienio politikų atveju dominavo nekrologai ar jubiliejinės biografijos, išimtis galėtų būti istorinio pobūdžio straipsniai ar atsiminimai. Iš pozityviai vertinamų ryškesnių politikų galima paminėti LSDP lyderį ir vieną iš aprašomų leidinių redaktorių Steponą Kairį, kuriam teskirta viena išsami bendražygio A. Žvirono pateikta publikacija¹¹⁸⁷, įvertinamas ir Lietuvos nepriklausomybės

¹¹⁸⁴ Paul Olberg, „Karolis Kautskis“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 8–9, p. 311.

¹¹⁸⁵ Pavyzdžiui: „būdamas vienas jos kūrėjų, jis susijos su partija visa savo siela, atidavė jai savo gyvenimo visas jėgas. Nepaprastai mylėjo ją Belgijos darbininkai, vadindami ją taip paprastai: Patronu – globėju“. Žr.: O. Kairienė, „Emil Vanderveldė“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 1, p. 26.

¹¹⁸⁶ „Mirė Henri Barbusse“, in: *Darbo visuomenė*, 1935, Nr. 6, p. 191.

¹¹⁸⁷ A. Girbinis [A. Žvironas], „Steponas Kairys“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 1, p. 5–12. Kad St. Kario biografijai publikacijų tarpukariu būta itin nedaug, liudija ir bibliografija: „Literatūra apie S. Kairį“, in: *lnb.lt*, 2015-07-01, [interaktyvus] prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=194AA8F5A73311E2A197746164617373&inlanguage=lt>>.

akto signataras Stanislovas Narutavičius¹¹⁸⁸, vienas iš partijos įkūrėjų Andrius Domaševičius¹¹⁸⁹. Kaip XX a. pradžios Lietuvos politikos veikėjas pristatomas ir knygnešys Juozas Kancleris¹¹⁹⁰, na o kiekybiškai dažniausiai aprašytas ir didžiausios pagarbos sulaukė 1940 m. miręs vienas iš sėkmingesnių socialdemokratų politikų Kazimieras Venclauskis, apie kurio reikšmę partijai ir rašyta visuose 1940 m. *Minties* numeriuose¹¹⁹¹. Dauguma šių politikų aprašymų vienija jų aktyvus dalyvavimas 1905 m. revoliucijoje, dalis jų būtent joje parodė tikrąjį savo potencialą, išimtiniais atvejais ši data tapo visos veiklos ašimi. Pavyzdžiui, būtent veikla revoliucijoje atperka Vinco Mickevičiaus-Kapsuko asmenybę, kurio darbai po 1917 m. matomi kaip klaida, komunistinė karjera – gėdinga ir neaprašytina¹¹⁹².

Nors LSDP beveik visiškai ignoravo kitoms pasaulėžiūroms svarbias asmenybes, šiokios tokios pagarbos sulaukė ir partijos ideologinei linijai buvo pritaikyti Čekoslovakijos prezidentas Tomas Masarykas, – „visur kur eina kova dėl laisvės ir teisių jis dalyvauja“¹¹⁹³, – ir Jonas Basanavičius. Pastarojo didžiausias nuopelnas: „jis mokėjo padėti, mokėjo palaikyti tinkamas sąlygas organizuotis ir dirbti demokratinei ir socialistinei Lietuvos visuomenei anais Rusijos carizmo laikais“¹¹⁹⁴.

Be politikų, išlaikytas kuklesnis nei anksčiau dėmesys literatūros atstovams. Iš pasaulinės literatūros išskirtinio pristatymo sulaukė rusų rašytojai, išskirtinį dėmesį skyrę liaudžiai ir darbininkijai L. Tolstojus, M. Gorkis¹¹⁹⁵, latvių liaudies rašytojas J. Rainis, nes: „Politiniai motyvai vyrauja jo dainoje. Įvairūs pergyvenimai ir tikėjimas proletariato pergale priduoda

¹¹⁸⁸ S. Kairys, „Iš netolimos praeities“, in: *Socialdemokratas*, 1933-02-25, p. 2–3; 03-04, p. 2–3.

¹¹⁸⁹ „Mirė dr. Andrius Domaševičius“, in: *Darbo visuomenė*, 1935, Nr. 2, p. 35; M., „Dr. A. Domaševičius“, in: *Darbo visuomenė*, 1935, Nr. 3, p. 85.

¹¹⁹⁰ V. L-nis., „Juozas Kancleris – knygnešys, 1905 metų veikėjas“, in: *Socialdemokratas*, 1931-11-07, p. 2–3; 11-14, p. 2–3.

¹¹⁹¹ J. Sondeckis, „Kazimieras Venclauskis“, in: *Mintis*, 1940, Nr. 2–3, p. 31–35; St. Kairys, „Draugui Kazimierui Venclauskiui mirus“, in: *Mintis*, 1940, Nr. 2–3, p. 36–38; K. Bielinis, „Kazimiero Venclauskio atminimui“, in: *Mintis*, 1940, Nr. 2–3, p. 38–41; O. Kairienė, „Prie naujo kapo“, in: *Mintis*, 1940, Nr. 2–3, p. 42–43; „Kalbos pasakytos prie K. Venclauskio kapo“, in: *Mintis*, 1940, Nr. 2–3, p. 44.

¹¹⁹² „Vincas Mickevičius-Kapsukas (jo mirties progą)“, in: *Darbo visuomenė*, 1935, Nr. 2, p. 46–48.

¹¹⁹³ „T. G. Masarykas“, in: *Socialdemokratas*, 1930-03-13, p. 1.

¹¹⁹⁴ Kultūrininkas, „Daktaras Jonas Basanavičius“, in: *Socialdemokratas*, 1927-02-24, p. 1.

¹¹⁹⁵ „Leono Tolstojaus šimtmetinės 1828-IX-10 – 1928-IX-10“, in: *Socialdemokratas*, 1928-09-06, p. 2; „M. Gorkio sukaktuvių minėjimas“, in: *Socialdemokratas*, 1928-04-05, p. 2–3.

politinės prasmės.¹¹⁹⁶ Dėl panašių priežasčių įvertintas ir JAV rašytojas Uptonas Sinclairas¹¹⁹⁷. Iš lietuvių autorių įvertinti tik tradiciškai artimiausi politinei kairei Jonas Biliūnas, Žemaitė ir Julius Janonis¹¹⁹⁸, bet ir jie aprašyti stebėtinai lakoniškai, kukliuose nekrologuose ar kitų temų parašėse.

Tarpukario socialdemokratų spaudoje perteiktas herojų spektras buvo dar griežtesnis nei ankstesniu laikotarpiu: kiekvienas pozityviai aprašomas žmogus privalėjo pasižymėti socialdemokratinėmis vertybėmis, prisidėti prie darbininkų judėjimo arba dalyvauti XIX–XX a. revoliucijose. Tarp herojų vyravo susitelkimas išimtinai į politikus ir tai dažniausiai buvo su XX amžiumi sietinos asmenybės, XIX a. klasikais ilgainiui sudarė vis mažiau vietos bendrame kanone, o ankstesnių asmenybių iš esmės visai neliko. Nė viena kita į tyrimą įtraukta pasaulėžiūra taip selektyviai pagal išimtinai ideologinius principus neatrinkinėjo pozityviai aprašytinų asmenybių.

3.1.4. Klasiniai priešai 2.0

Socialdemokratų istoriniai priešai tarpukariu pasikeitė nedaug. Išliko kitoms grupėms mažiau būdingas principas pagrindiniais antagonistais laikyti ne tautas, o klasiniu principu atskirtus buržuaziją, kapitalistus, imperialistus¹¹⁹⁹, senesniais laikais aristokratiją, feodalus¹²⁰⁰, net kiek sustiprėjo savo grupės supriešinimas politinės ideologijos pobūdžiu, kuomet svarbiausiais priešininkais įvardyti katalikai ir tautininkai (kiek tai leido daryti cenzūra)¹²⁰¹. Jų aprašymai buvo nedaug charakteringi ir dažniausiai pasirodydavo politinės kovos kontekste. Esminis pastebimas skirtumas ne priešų apibrėžimo skirtumai, o jų istoriškumas, dėl drastiško XVIII–XIX a.

¹¹⁹⁶ -tė, „Didysis latvių rašytojas Rainis“, in: *Socialdemokratas*, 1930-09-25, p. 2.

¹¹⁹⁷ A. Kulvietis [Bronys Raila], „Upton'o Sinclair'io gyvenimas ir kūryba“, in: *Socialdemokratas*, 1931-07-18, p. 3.

¹¹⁹⁸ „Julija Žymantienė-Žemaitė“, in: *Socialdemokratas*, 1921-12-15, p. 2; „Proletarų poeto Juliaus Janonio 5 metų mirteis sukaktuvėms paminėti“, in: *Socialdemokratas*, 1922-06-22, p. 4; K. Bielinis, „Iš darbininkų judėjimo istorijos“, in: *Socialdemokratas*, 1927-05-26, p. 2–3.

¹¹⁹⁹ „Draugai, švęskime gegužės šventę!“, in: *Socialdemokratas*, 1923-04-26, p. 1–2; „80-tinės kovo revoliucijos“, in: *Socialdemokratas*, 1928-03-15, p. 2; A. Kulvietis [Bronys Raila], „Upton'o Sinclair'io gyvenimas ir kūryba“, in: *Socialdemokratas*, 1931-07-18, p. 3.

¹²⁰⁰ Fr. Spiger, „Išžudytiems valstiečiams atminti, 1430–1930“, in: *Socialdemokratas*, 1932-09-03, p. 3.

¹²⁰¹ Tabras, „Kunigai pamėgo vidurinius amžius“, in: *Socialdemokratas*, 1932-01-30, p. 3; „Dešimts metų“, in: *Socialdemokratas*, 1928-02-16, p. 1.

aprašymų nuosmukio dažniausiai rašyta apie XX a. kapitalizmą ir buržuaziją, o didžiausiomis blogybėmis laikyti nebe tik skriaudžiami baudžiauninkai ir skurdas, bet kapitalistų pradėtas pasaulinis karas¹²⁰². Kaip ir anksčiau, didžiausią įtaką konkrečių valstybių praeičiai vertinti turėjo to meto politiniai įvykiai. Trys ryškiausi naujai atsiradę priešai, visiškai neatskiriami nuo konkrečių šalių, buvo bolševizmas, fašizmas ir nacizmas.

Priešiškumas Rusijai tarpukariu peraugo į pasakojimą prieš bolševikus ir komunizmą. Kaip ir senesniu laikotarpiu, Lietuvos darbininkijos ir 1905 m. revoliucinė kova vyko prieš carinės Rusijos valdžią ar vadovybę. Kartais tai net peraugdavo į asmeniškumus, pavyzdžiui, publikacijoje „Carai ir jų tarnai“ aprašomi žiauriausi caro aplinkos žmonės nuo Aleksandro III iki Nikolajaus II laikų¹²⁰³. Šie beletrizuoti pasakojimai buvo išversti iš rusų kalbos 1917 m., tikriausiai sekant bolševikų propaganda prieš carą. Tačiau kaip suklydusi ir nepavykusi socialistinė valstybė matoma ir Sovietų Sąjunga. Lenino biografijoje tiesiai teigiama: „Socialistinė“ revoliucija... pasibaigė, prasidėjo kapitalistinė... kontr-revoliucija (...) Dar gyvas būdamas jis [Leninas] išvydo, kad tas proletariatas atsigręžė nuo jo, nepritaręs jam.“¹²⁰⁴ Šalia šios pamatinės atstovavimo klaidos rusiškam bolševizmui buvo primetamas ir demokratijos nebuvimas, ir visiška vergovė: „Tai ne laisva proletarų valstybė, tai proletarų minties kalėjimas!“¹²⁰⁵. Dėl tragiškai nepavykusios revoliucijos, iš visų LSDP spaudoje aprašytų valstybių būtent Rusija sulaukia daugiausia kritikos, jos carinis laikotarpis įkūnija daugiausia Lietuvos darbininkijai pakenkusią despotiją, o sovietinis –būsimos socialistinės revoliucijos didžiausius pavojus, besistengiantis melu suvilioti lietuvius¹²⁰⁶.

Fašizmas ir nacizmas buvo glaudžiai susijęs su Italijos ir Vokietijos istorinės politikos vertinimu. Abi ideologijos buvo personalizuojamos kaip A. Hitlerio ir B. Musolinio ambicijos: „Musolini neturi jokios sąžinės, atsakingumo jausmo, jo politika yra kurstymas, kėlimas nerimo (...) jis pats

¹²⁰² Juoz. Girėnas, „Karas ir taika“, in: *Socialdemokratas*, 1924-09-11, p. 2–3; 09-18, p. 2–3.

¹²⁰³ „Carai ir jų tarnai“, in: *Socialdemokratas*, 1927-11-03, p. 2–3; 11-17, p. 2–3; 11-24, p. 2; 12-08, p. 2; 12-22, p. 2–3; 12-29, p. 2–3.

¹²⁰⁴ V. R., „V. Leninas“, in: *Socialdemokratas*, 1924-02-07, p. 1.

¹²⁰⁵ J. Girėnas, „Leninizmas“ ir „trockizmas“, in: *Socialdemokratas*, 1924-12-04, p. 1.

¹²⁰⁶ „Ponas Angarietis nesigėdija prisimesti dideliu... Lietuvos nepriklausomybės gynėju. Ką gi maskvos imperializmo agentas daro tą, ką Maskva liepia!“. Žr.: J. Dauginis, „Angarietis – Lietuvos „gynėjas“, in: *Socialdemokratas*, 1926-08-26, p. 1.

yra visos jo politikos centras.“¹²⁰⁷ Kartu fašizmas matytas kaip Italijos politikos nuo pat Romos imperijos laikų tąsa: „Visa tragiškoji Italijos istorija iki pat Musolini režimo blaškėsi nuo vieno antplūdžio iki kito, nuo vieno pučo iki kito, nuo vienos diktatūros iki kitos, nuo vienos tiranijos iki kitos.“¹²⁰⁸ Panaši situacija matyta ir Vokietijos, kuomet A. Hitlerio militarizmas apibūdintas kaip sena Vokietijos ir ypač Prūsijos problema¹²⁰⁹. Nors aiškiai bandyta skirti šių režimų istorinę propagandą nuo tiesos, buvo pripažįstama, jog kenksmingos darbininkams ir visuomenei politinės ideologijos turėjo dvejopas istorijas: viena vertus, kaip konkretaus radikalaus asmens kelias link valstybinės politikos, formuotas Pirmojo pasaulinio karo eigos ir rezultatų, antra vertus, kaip ilgametės žiaurių, autoritarizmui pamatus padėjusių Italijos ir Vokietijos istorijų rezultatas. Nepaisant to, svarbu pabrėžti, kad abi šalys, kaip ir anksčiau, pasižymėjo ir teigiamais aspektais: Italijoje vis dar buvo teisingų už socializmą kovojančių herojų¹²¹⁰, o Vokietija dėl socialdemokratijos įtakos dažnai matyta kaip pagrindinė politinė sąjungininkė¹²¹¹.

Tarp į fašizmą linkusių valstybių kartais įvardijama ir Ispaniją bei JAV. Pagrindiniu senosios Ispanijos istorijos ženklu LSDP spaudoje tampa inkvizicija, kuri: „pagarsėjo didžiu sumanumu ir nuožmumu kankinimų ir žudymų srityje“¹²¹². Dėl inkvizicijos išvartos pagrindinės tautinės mažumos žydai ir maurai, cenzūruotos knygos, griežtai kontroliuota visuomenė, ji klestėjusi nuo XV iki XIX a. Taigi bent 400 metų Ispanijos istorijos praktiškai tapatinami su griežta bažnytine diktatūra ir represijomis. Būtent šią tradiciją atliepia ir Ispanijos pilietinis karas¹²¹³, proga sukurti progresyvią socialistinę respubliką buvo sugriauta su Ispanijos praeitimi susisaisčiusiu fašistiniu diktatoriaus F. Franco režimu. Amerikietišku fašizmu vadinama organizacija Kukluksklanas, matomas kaip JAV pilietinio karo pasekmė,

¹²⁰⁷ J. Kernius, „Musolini be kaukės“, in: *Socialdemokratas*, 1933-06-03, p. 2.

¹²⁰⁸ *Ten pat*, 1933-06-10, p. 3.

¹²⁰⁹ „Vokiečių ir ypač prūsų tautos istorijoje armijos vaidmuo yra labai didelis. Armija buvo vokiečių tautos vienijimo ir jos didybės įrankis. Tas įrankis uždėjo savo antspaudą visai vokiečių psichologijai“. Žr.: J. D., „Vokietija ekspansijos keliais“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 1, p. 14.

¹²¹⁰ „Oddino Morgari 70 metų“, in: *Darbo visuomenė*, 1936, Nr. 1, p. 34.

¹²¹¹ Pvz.: J. Dagys, „Pirmieji dešimtmečiai Vokietijos socialdemokratijos“, in: *Socialdemokratas*, 1928-07-12; 07-26; 08-09.

¹²¹² „Inkvizicija“, in: *Socialdemokratas*, 1927-01-20, p. 4.

¹²¹³ „Nelaimė tam, kuris pirmas Ispanijoje pakels pilietinio karo vėliavą! Mūsų kraštas amžių eigoje kankinęs nesuvaikomų aistrų audrose, pilietiniam kare parašys kruviniausią ir tragiškiausią savo istorijos lapą“. Žr.: - aš., „Julia Besteiro“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 7, p. 295.

smurtas prieš juodaodžius, vykdomas šios organizacijos, vaizduojamas kaip 3 dešimtmetyje vis augantis ir keliantis pavojų šalies demokratijai¹²¹⁴.

Nors A. Abromaitis, nagrinėdamas Lenkijos įvaizdį 1919–1920 m. lietuvių spaudoje, teisingai pažymėjo, kad visos politinės jėgos tapo priešiškos Lenkijai, o LSDP netgi dėl galimo Lenkijos ir Rusijos Sovietinės Respublikos karo ėmė pastarajai simpatizuoti¹²¹⁵, tačiau ši pozicija neatsispindėjo istorinio pobūdžio tekstuose ir jau 3 dešimtmečio viduryje pasikeitė. Lenkija, kaip ir dalis kitų šalių, reprezentuota pozityviomis socialistinių pažiūrų politikų biografijomis¹²¹⁶, Krėvos unija nematyta kaip klaida¹²¹⁷, o Vilniaus atgavimui skirtose publikacijose aprašomas įvairias Vilniuje gyvenančias tautas vienijęs darbininkų judėjimas, kovojęs už nepriklausomą, demokratinę, bet ne tautinę Lietuvos valstybę¹²¹⁸.

Socialdemokratų istoriniai priešai kaip ir herojai periodinėje spaudoje tarpukariu buvo praktiškai neatskiriami nuo tuometinės politikos. Be itin fragmentiškų ponų ir aristokratijos kritikos akcentų¹²¹⁹, nebuvo jokių tik buvusių ir nebesamų antagonistų. Ne tiek amžinas priešas kapitalizmas ir buržuazija, bet ypač keisti anachronizmai fašizmas ir nacizmas, bandančius šiuos nuokrypius nuo istorijos paaikškinti, publicistus grąžindavo prie tautinės ir valstybinės istorijos, kurios partija kitomis aplinkybėmis paprastai vengdavo.

3.1.5. Ideologiniai socialistų draugai

Pozityviausiai vertinamos užsienio valstybės tapatinamos su šalimis, kur darbininkų judėjimas ir socialdemokratinė politika XIX–XX a. buvo aktyviausia ir sėkmingiausia. Jų pirminį sąrašą randame 1864 m. įkurto Pirmojo internacionalo jubiliejaus šventime, kur teigiama: „susirinko Anglijos, Vokietijos, Prancūzijos ir Italijos darbininkų atstovai“¹²²⁰. Jį dar

¹²¹⁴ „Kas yra Ku Kluks Klanas?“, in: *Socialdemokratas*, 1928-12-20, p. 7.

¹²¹⁵ ABROMAITIS, Audrius, „Priešo įvaizdžio įsitvirtinimas: Lenkijos suvokimas Lietuvoje 1919–1920 metais“, in: *Istorija*, 2002, T. 53, p. 59–63.

¹²¹⁶ „Mirė lenkų socialistų pirmininkas Mareks“, in: *Socialdemokratas*, 1931-11-14, p. 5; „Juožas Leščinskis“, in: *Darbo visuomenė*, 1936, Nr. 1, p. 36.

¹²¹⁷ J. Dagys, „Kurlink Lietuvai orientuotis?“, in: *Socialdemokratas*, 1930-12-06, p. 5.

¹²¹⁸ Stp. Kairys, „Kovos už demokratiškos Lietuvos nepriklausomybę ir Vilniaus darbininkai“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 11, p. 362–366.

¹²¹⁹ Tabras, „Kunigai pamėgo vidurinius amžius“, in: *Socialdemokratas*, 1932-01-30, p. 3.

¹²²⁰ Dulkė [Teofilis Tilvytis], „Internacionalo 60-tų metų sukaktuvės“, in: *Socialdemokratas*, 1924-10-16, p. 1.

tarpukario publikacijų dėka galima papildyti Švedija, Norvegija, Olandija, Belgija, Šveicarija¹²²¹ ir Austrija¹²²². Visų šių Vakarų ir Šiaurės Europos šalių akcentuojama tik kairiųjų politinių partijų, giminingų LSDP, istorija, tik partijos arba konkretūs joms atstovaujantys politikai paverčia šias šalis draugiškomis. Dažniausiai visos šalys aprašomos panašiai paviršutiniškai, susitelkiant į: partijos narių gausėjimą nuo XIX a., įtampą su šalyje veikiančiomis fašistų ir komunistų organizacijomis ir į visuomenės požiūrio į socializmą keitimą¹²²³. Šiek tiek plačiau dėl revoliucinės praeities aprašytos Prancūzija ir Vokietija. Prancūzija kaip ir anksčiau lieka pagrindine reikšmingiausių pasauliui revoliucijų šalimi, tiek dėl Didžiosios Prancūzijos¹²²⁴, tiek dėl 1848 m. revoliucijų, kuriomis paskui pasekė kitos Europos šalys¹²²⁵. Vokietija šiame kontekste taip pat iškyla kaip revoliucijų šalis, pasekusi Prancūziją, o paskui sunkiai prieš imperializmą ir kapitalizmą kovojusi 1918 m. revoliucijoje, pastaroji LSDP spaudoje pristatyta itin išsamiai, o jos dalyviai paversti XX a. šventaisiais socializmo kankiniais¹²²⁶.

Svarbiu kriterijumi atsirenkant istoriškai svarbiausius draugus Lietuvos darbininkijai tampa 1905 m. revoliucija. Šio įvykio kontekste iškyla Rygos darbininkija, kuri pagrindinė revoliucijos Lietuvoje sąjungininkė, sėkmingai inicijavo visuotinį streiką, sugebėjo vykdyti, kad ir neilgą kovą prieš caro

¹²²¹ Nors historiografijoje teigiama išskirtinė šveicariškos politikos įtaka LSDP programai ir vykdytai politikai iki 1926 m., šiame tyrime išskirtinis dėmesys Šveicarijai, jos istorijai ar politikams nepastebėtas. Žr.: MITRULEVIČIUS, Gintaras, „Radikaliai demokratinės respublikos vizija: Steigiamojo Seimo socialdemokratų frakcijos nuostatos priimant 1920 m. laikinąją ir 1922 m. nuolatinę Lietuvos Respublikos Konstitucijas“, in: *Socialinių mokslų studijos*, 2014, Nr. 6 (3), p. 737–738.

¹²²² „Adlehelda Popp 40 metų dirba Austrijos socialdemokratų partijoje“, in: *Socialdemokratas*, 1933-02-04, p. 4; „Švedijos socialdemokratija švenčia 50 metų sukaktį“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 2, p. 76; „Olandijos socialdemokratų darbininkų partijos jubiliejus“, in: *Darbo visuomenė*, 1934, Nr. 5, p. 126; „Emiliui Vanderveldei 70 metų“, in: *Darbo visuomenė*, 1936, Nr. 1, p. 25; „Hornsrud“, in: *Socialdemokratas*, 1928-02-16, p. 1.

¹²²³ „Partija per 50 metų darbo darbuotės atliko milžinišką Švedijos proletariato kultūrinimo ir socialistinio auklėjimo darbą“. Žr.: „Švedijos Socialdemokratų Partijos jubiliejus“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 3, p. 120.

¹²²⁴ „Didžioji Prancūzų revoliucija 1789 metai, pradėjo naująjį, modernųjį istorijos tarpą“. Žr.: J. D., „Didžiosios Prancūzų Revoliucijos 150 metų sukaktuvės“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 5, p. 183.

¹²²⁵ „80-tinės kovo revoliucijos“, in: *Socialdemokratas*, 1928-03-15, p. 2.

¹²²⁶ A. Smėliūnas, „1918 m. vokiečių revoliucijos bruožai“, in: *Socialdemokratas*, 1928-11-05, p. 3; 11-08, p. 2–3; 11-15, p. 2–3; 11-22, p. 2–3; 11-29, p. 2–3; 12-13, p. 3; 12-20, p. 5–6.

režimą, Rygoje tarp darbininkų buvo ir nemažai lietuvių¹²²⁷. Nepamirštas ir apskritai Rusijos proletariato veiksnys, netgi pompastiškai pareiškiamas: „Rusijos proletariatas buvo vienintelė jėga, kuri kovojo su caro valdžia, kuri statė sau tikslą išliuosuoti ne tik darbininkų klasę, bet ir pavergtąsias tautas, nelaisvės pančiais surakintas Rusijos kalėjime.“¹²²⁸ Kaip viena iš svarbiausių revoliucijos dalyvių matoma ir Suomija, tačiau ji kartu tarpukariu buvo ir viena iš nedaugelio valstybių, sulaukusių išsamaus visos šalies istorijos pristatymo nuo XII iki XX a. Nors iki XX a. Suomija pristatoma kaip tipinė kenčianti ir visų išnaudojama pavergta tauta, nuo XX a. tai vienas iš pagrindinių demokratijos pavyzdžių Lietuvai. Straipsnyje pabrėžiamas ne tik ankstyvas lyčiai neutralus visuotinis rinkimų įstatymas, bet ir daugiapartinė sistema, kurioje didžiausios galios turi socialdemokratų partija. Suomija tampa pavyzdžiu ir dėl progresyvios mokesčių sistemos, glaudžių ryšių su tarptautiniu darbininkų judėjimu palaikymo ir ypač nuolatinio priešinimosi Sovietų Sąjungos komunizmui¹²²⁹.

Socialdemokratų spaudoje tarpukariu labai pasikeitė istorinių publikacijų autoriai. Iš įtakingiausių ir produktyviausių istorinio diskurso formuotojų teliko Steponas Kairys. Augustinas Janulaitis nuo 3 dešimtmečio pradžios beveik neberašė į LSDP spaudą, o Mykolas Biržiška ir Vincas Mickevičius-Kapsukas dar karo metais pasitraukė iš partijos. Dauguma istorinio pobūdžio publikacijų tarpukariu buvo spausdinamos be autoriaus, o net ir aktyviausi publikavo tik iki 3–4 aiškiai identifikuojamų straipsnių¹²³⁰, buvo ir daug rašančiųjų į kitą tarpukario spaudą (*Socialdemokrato* autoriai dažniausiai publikavosi ir *Kultūroje*, *Lietuvos žiniose* buvo ir rašančių katalikų, tautininkų spaudoje), be to, tarp jų mažai tebuvo humanitarinių mokslų atstovų, dažniausiai buvo galima sutikti politikus, spaudos darbuotojus, pedagogus, teisininkus, tautosakos rinkėjus, inžinierius ar fizikus¹²³¹. Tai

¹²²⁷ K. Bielinis, „Iš darbininkų judėjimo istorijos“, in: *Socialdemokratas*, 1927-06-30, p. 3.

¹²²⁸ V. P., „Rusijos Proletariato reikšmė 1905 metų revoliucijoj“, in: *Socialdemokratas*, 1925-12-03, p. 2.

¹²²⁹ L. P., „Suomija“, in: *Mintis*, 1939, Nr. 11, p. 369–376.

¹²³⁰ Išimtimi tegali būti jau minėtas Steponas Kairys (1879–1964), buvęs ir aprašomų leidinių redaktorius bei ilgametis partijos narys, politikos ir visuomenės veikėjas Kipras Bielinis (1883–1965) (į tyrimą įtraukti mažiausiai 8 jam priskirtini straipsniai).

¹²³¹ Bent kelis istorinio pobūdžio tekstus socialdemokratų spaudoje publikavę autoriai ir jų profesijos: poetas, prozininkas, vertėjas, spaudos darbuotojas Teofilis Tilvytis (1904–1969), pedagogas, vadovėlių autorius, publicistas Juozas Lazauskas

paiškina dar mažesnę socialdemokratų leidinių domėjimąsi istorija nei ankstesniu laikotarpiu: vienintelė likusi Stepono Kairio požiūrio nulemta griežtai partinė istorinė linija ne tik nesistengė įtraukti senesnių nei XIX a. istorinių vaizdinių, bet ir beveik visiškai ignoravo šalis, kuriose socialdemokratai nebuvo įtakingi, daugelio kitų autorių profesijos ir interesai daugiausia buvo sutelkti tik į tuometinius tarptautinės politikos fenomenus ir jų gana paviršutinišką istorinį pagrindimą. Tačiau 1905 m. revoliucijos minėjimas dėl vėliau taip ir nepralenkto LSDP įtakos tapo visaverte socialdemokratų įgyvendinta atminties kampanija periodinėje spaudoje XX a. I pusėje.

3.2. Valstiečiai liaudininkai – visuotinės istorijos ir demokratinės Lietuvos galimybės?

Lietuvos demokratų srovė tarpukariu iš demokratų tapo valstiečiais liaudininkais. Tai nebuvo tik vardo pasikeitimas, keitėsi nariai, kai kurie ideologiniai principai: nutolta nuo marksizmo ideologijos, sustiprėjo teisės ir ekonomikos interesai. Nepaisant to, istoriografijoje pabrėžiama, kad, panašiai kaip ir LSDP, tarpukariu LVLS išliko pozityvistinė, prieš Bažnyčios įtaką visuomenėje nukreipta pasaulėžiūra, taigi bent jau įvardijamų ideologijos priešininkų ir bendrininkų atveju išliko artima LSDP¹²³².

Reikšmingiausiu tarpukario dokumentu įprastai laikoma 1923 m. paskelbta partijos programa ir statutas. Dokumente teigiama: „Lietuva žemės ūkio kraštas, todėl pagrindinė ir svarbiausia jos gyventojų dalis yra valstiečiai, kurie partijos yra atstovaujami.“ Valstiečiai matomi kaip pagrindiniai Lietuvos valstybės išlaikytojai, kaip lietuvių kalbos, papročių, būdo ir tautinės dvasios saugotojai, kartu su iš valstietijos išėjusia inteligentija formuojantys lietuvių tautą ir tautinę kultūrą. Tautinis veiksnys

(1892–1970), darbininkų profesinių sąjungų ir politikos veikėjas Kipras Bielinis (1883–1965), fizikas, politikas Antanas Žvironas (1899–1954), inžinierius, knygnešys, žurnalistas, politikos veikėjas Vaclovas Bielskis (1870–1936), pedagogė, visuomenės veikėja Elena Baronienė (1883–1961), teisininkė, spaudos darbuotoja, politikos veikėja Liuda Purėnienė (1884–1972), advokatė, redaktorė Ona Leonaitė-Kairienė (1898–1958), ekonomistas Stasys Kuzminskas (1901–1989), teisininkas, advokatas, poetas, politikas Alfonsas Jakūbėnas (1901–1995), žurnalistas, redaktorius Jonas Karosas (1912–1975), žurnalistas Vladas Napoleonas Selenis (1913–1978), etnologas, tautosakininkas Juozas Baldžius-Baldauskas (1902–1962), prozininkas, etnografas, knygnešys, agronomas Mikalojus Katkus (1852–1944).

¹²³² DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 199.

pastebimas ir istoriniuose apibendrinimuose – „nors buvom praradę savo valstybės nepriklausomybę, bet šimtmečius iškentę svetimų tautų jungą pagalios nusikratėme jo, tapome nepriklausoma Respublika ir įstojame į kol kas dar labai netobulą tarptautinę sąjungą“¹²³³. Nepaisant to, įvadiniam aprašyme aptinkame šalia valstiečių, tautos ir valstybės dar ir darbininkiją, luomus, žmones, tarptautines sąjungas ir liaudį, nors būtų galima teigti, kad pagrindinė partijos programos sąvoka vis dėlto yra valstietija, bet įvadinė programos dalis užbaigiama: „viskas turi būti daroma liaudžiai per liaudį ir drauge su liaudimi“¹²³⁴. Taigi pačioje programoje pagrindinis subjektas nėra iki galo aiškus, matomas eklektinis bandymas aprėpti visus šiame tyrime identifikuotus subjektus ir išlaikyti tam tikrą vidurio kelią tarp apeliavimo į etninį tautiškumą ir kelias tautybes galintį apimti socialinį sluoksnį – liaudį ar valstietiją. Tokia problema matyta ir ankstesniame 1914 m. Albino Rimkos LDP programos projekte, kur atsiribota nuo siauro tautiškumo¹²³⁵, tačiau čia žengtas dar vienas žingsnis sustiprinant valstiečio ir liaudies sąvokas tautiškumu.

Mažiau nei LSDP galima iš programos ir kitų publikuotų svarbesnių LVLS tarpukario dokumentų atsekti partijos draugus ar priešus. Skirtingai nei socialdemokratai, valstiečiai liaudininkai vengė griežtesnės emocionalios retorikos ir paprastai išlaikė dalykišką toną, todėl tik specifinėse rezoliucijose matyti priešiškas konkrečioms grupėms. Aiškiausia iš jų priešiškas bolševikams ir fašistams, pabrėžiant priešinimosi būtinybę „tiek iš kairės, tiek ir iš dešinės“¹²³⁶, kas atitinka XX a. demokratų ir liberalų retoriką, laikantis vidurio kelio. Šiek tiek mažiau piktinamasi Lenkijos naudojimosi mokyklomis „politinės propagandos ir agitacijos tikslams“¹²³⁷, kitur pastebimas ir nepritarimas buvusiai LKDP politikai bei priešinimasis didelei Bažnyčios įtakai visuomenėje¹²³⁸. Dar sudėtingiau kalbėti apie partijos draugus, nors paminimi norai plėtoti ryšius su Amerikos lietuviais arba sekama Šveicarijos pavyzdžiu formuojant krašto apsaugą, abu šie

¹²³³ „Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos programa ir statutas“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 147.

¹²³⁴ *Ten pat.*

¹²³⁵ [Albinas Rimka] R-lis, „Prie Lietuvos Demokratų Partijos Programos taisymo“, in: *Varpas*, 1914, Nr. 3, p. 106.

¹²³⁶ „Valstiečių Liaudininkų Sąjungos visuotino kuopos atstovų suvažiavimo Kaun 1926 m. gruodžio 6–8 d. priimtos rezoliucijos“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 184.

¹²³⁷ *Ten pat*, p. 183.

¹²³⁸ *Ten pat*, p. 188–190.

subjektai menkai atitinka draugiškų šalių kriterijų¹²³⁹. Šiuo požiūriu LVLS tarpukario programinės nuostatos atrodo kaip visų iki Pirmojo pasaulinio karo apžvelgtų LDP politinių programų tąsa, formuojant savitą atstovaujamą subjektą kaip kompromisą tarp LSDP ir LKDP idėjų, vengiant naudotis istorija, grindžiant savo politines idėjas. Nors draugų ir priešų turiniai nesutampa, panašu, kad tarpukario šaltiniuose tai apskritai pernelyg paviršutiniškai dokumentuose atskleistos temos.

Ši srovė periodikos požiūriu išlaikė tęstinumą su ankstesniu laikotarpiu. Tarpukariu leisti pagrindiniai į Kauną persikėlę LDP leidiniai *Lietuvos žinios* ir *Lietuvos ūkininkas*. LVLS neturėjo griežtai partijos liniją atitinkančių kultūros ir visuomeninio pobūdžio žurnalų, į šį tyrimą įtrauktas artimiausias ideologijai ir laikraščiuose aptinkamam požiūriui į praeitį, žurnalas *Kultūra* (1923–1941), taip pat partijos liniją atitinkantis *Liaudies varpas* (1933–1934). Kaip ir LSDP, LVLS periodinė spauda tarpukariu buvo kiekybiškai skurdi, dauguma naujų pasirodžiusių žurnalų ir laikraščių ėjo trumpai, buvo uždrausti, cenzūruoti, sėkmingesni leidiniai labiau sietini su šiek tiek ideologizuota temine spauda (*Sveikata*, *Jaunimas*, *Moksleivis*).

3.2.1. „Valstiečiai liaudininkai yra tautininkai pirmų pirmiausiai“¹²⁴⁰

Dažniausiai aptinkama istorinių publikacijų grupė Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos spaudoje buvo tautos istorija. Tarpukariu išliko nekritiškas sąvokos „tauta“ vartojimas: ji buvo matoma kaip istoriškai nekintanti, susiformavusi dar iki istorinių žmonijos laikų¹²⁴¹, unikalia kultūra apibūdinama sąvoka¹²⁴². Tautos ne tik apibūrinamos kaip kilusios iš žmonių genčių, bet paverstos ir žmonijos evoliucijos sąlyga: tik iš tautų kilusios civilizacijos, tik senosiose tautose vystėsi ir mokslo bei technologijų progresas¹²⁴³. Tautos LVLS buvo standartu kalbant apie katalikų

¹²³⁹ „Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos programa ir statutas“, *Ten pat*, p. 147.

¹²⁴⁰ „Kas yra tautininkas“, in: *Lietuvos žinios*, 1927-07-29, p. 1.

¹²⁴¹ P. Tarasenko, „Europos tautų kilmė“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 4, p. 199; Vl. Butkus, „Internacionalizmas ir tarptautinė kalba“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 6, p. 228.

¹²⁴² Pvz.: „Tautybės pagrindu turi būti dedami etiniai, kultūriniai pradai, istoriniai jos faktoriai - bendra tautos praeitis, kalba, dvasios įpročiai. Tautybė – tai žmonijos kultūros mozaika“. Žr.: J. Karna, „Jaunieji varpininkai ir jų keliai“, in: *Lietuvos žinios*, 1928-10-08, p. 2.

¹²⁴³ J.V., „Pasaulėžiūrų kova XVI amžiuje“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 8, p. 398.

šventuosius, Prancūzijos revoliuciją arba apie nacionalizmo ideologiją¹²⁴⁴. Kairysis istorikas A. Janulaitis *Kultūroje* teigė: „Lietuvių tauta (...) atėjo jau istoriniais laikais, atėjo iš rytų IV–VII amž. prieš Kristų (...) Kitų tautų spiriami lietuviai slinko į vakarus“¹²⁴⁵. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė matyta kaip lietuvių ir rusų apgyvendinta valstybė, kurioje: „Lietuva dėlto neprarado savo tautinio veido.“¹²⁴⁶ O ATR: „dažnas lietuvis nustojo būti lietuviu, lietuvišką savo vardą ir pavardę pakeitė kitaip, taip kaip svečioj šaly svečių žmonių vadinti priimta“¹²⁴⁷. XIX a. tapo beveik neatskiriamas nuo lietuvių tautos išsilaisvinimo iš vergijos istorijos¹²⁴⁸, tradiciškai laisva tauta buvo matoma tik ta, kuri valdo savo valstybę, o valstybė imta matyti kaip tautinės istorijos etapas – aukščiausias išsivystymo lygis¹²⁴⁹. Pasitaikydavo radikalių romantiškų pareiškimų apie tautos narių dvasinius ir kraujo ryšius, kuriais visoje tautos istorijoje galima atsekti specifinę kiekvienos tautos dvasią¹²⁵⁰. Šiame kontekste neturėtų stebinti ir teiginiai, valstiečius liaudininkus norintys paversti tikraisiais tautininkais, mat būtent jie: „virš visko stato tautos valią, tautos teises, tautos gerovę“¹²⁵¹.

Antra vertus, valstiečių liaudininkų spaudoje pasitaikydavo tautos išaukstinimo kritika ir abejonių tautos senumu. Savo mintis apie tautos idėjos iškėlimą tik pradėjus plisti nacionalizmo ideologijai XIX a.,

¹²⁴⁴ „Didžiosios prancūzų revoliucijos 150 metų sukaktį minint“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1939, Nr. 29, p. 5; „Orleano mergelės tragedija“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1927, Nr. 26, p. 5; K. Čaplinkas, „Emigracija ir jos reikšmė lietuvių tautos siekiuose“, in: *Lietuvos žinios*, 1937-01-08, p. 3.

¹²⁴⁵ Augustinas Jaunulaitis, „Politinės bei socialinės Lietuvos istorijos bruožai“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 8, p. 369.

¹²⁴⁶ M. B-Ka, „Lietuvos istorijos bruoželis“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 4, p. 153.

¹²⁴⁷ J. Urbšys, „Tautiškos meditacijos“, in: *Kultūra*, 1926, Nr. 1, p. 29.

¹²⁴⁸ „Kai tauta pasiekia tam tikro kultūros laipsnio, kai jos dvasia pajėgia suprasti savo gyvybinius reikalus, jį pajunta savyje laisvės jausmą. Tokia buvo lietuvių tauta, kai ji suprato baudžios neteisingumą ir kai išsilaisvino iš jungo“. Žr.: P. Leonas, „Lietuvių tautos laisvės troškimas“, in: *Kultūra*, 1938, Nr. 2, p. 89.

¹²⁴⁹ Lietuvos istorijos atveju valstybinė istorija beveik visada matyta tik kaip tautinės istorijos dalis, o užsienio šalių kartais valstybė funkcionavo kaip atskiras subjektas, kuris tačiau nepasižymėjo tautai ar tautos valdžiai nebūdingais bruožais, todėl valstiečių liaudininkų atveju skirtis tarp tautos ir valstybės subjekto išlieka miglota. Pvz.: J. Ur., „Politikos pasaulyje. Tautų baudžios nykstant“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 12, p. 445–448; Tadas Šulcas, „Tautiškumo elementai ir ribos“, in: *Kultūra*, 1937, Nr. 3, p. 147–151; „Apie tautos idealą“, in: *Lietuvos žinios*, 1931-07-29, p. 1; Ringutis, „Indija bunda iš miego“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1924, Nr. 2, p. 2.

¹²⁵⁰ J. Vabalas-Gudaitis, „Kilmės sąvoka ir jos reikšmė tautiniam kolektyvui sudaryti“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 1, p. 48.

¹²⁵¹ „Kas yra tautininkas“, in: *Lietuvos žinios*, 1927-07-29, p. 1.

retkarčiais plėtojo M. Romeris¹²⁵², kiti autoriai tautą charakterizavo kaip nuolatos pasiduodančią įvairioms išorės manipuliacijoms, masinėms psichozėms ir ligoms¹²⁵³. Be to, valstiečių liaudininkų tautą įprasta susieti su daugiausia šiai pasaulėžiūrai būdingais principais: demokratija kaip aukščiausia ir būtina valstybės valdymo forma¹²⁵⁴, žmogaus teisių gynimu ir priešišku katalikybei¹²⁵⁵.

Valstiečių liaudininkų spaudoje buvo pateikiama ir žmonijos subjekto istorija, tačiau jos dažnumas aptariamuose leidiniuose sumenko. Žmonijos sąvoka išliko vartojama kelių tipų istoriniuose straipsniuose: abstrakčiose publikacijose apie žmonijos evoliuciją¹²⁵⁶, tautinį lygmenį peržengiančiuose tekstuose apie pasaulines religijas ar socialinius sluoksnius¹²⁵⁷ ir apie žmogiškumą kaip laisvo ir nepriklausomo individo vertybę¹²⁵⁸. Pasakojimuose apie pasaulinį progresą tarpukariu matoma įtampa tarp tautos ir žmonijos, pastaroji sąvoka vis rečiau vartota apibendrinant stipriai išaugusius mokslo istorijos pasakojimus¹²⁵⁹, žmonija mokslo atradimuose arba pasakojimuose apie neandertaliečius kaip žmonijos evoliucijos etapą. Argumentas, – „žmogus turi likti tuo, kuo jisai yra gimęs, jei jis iš viso žmogum linkęs yra likti“¹²⁶⁰, – buvo vartojamas visų pirma prigimtinio tautiškumo būtinybei pagrįsti. Pasažuose, kur pateikiamas tautiškumo ir žmogiškumo santykis, dažniausiai žmogiškumas matytas kaip tautiškumo

¹²⁵² „Europoje nacionalizmas – judėjimas, kuriuo nacionalinės tautos stengiasi užvaldyti valstybę ir pavesti ją savo tarnybai. Nacionalizmas iš esmės, kiek jisai nėra buržuazijos arba kitos viešpataujančios klasės tikslams pavergtas ir pritaikytas, su demokratine valstybės forma gana gerai sugyvena“. Žr.: M. Romeris, „Nacionalizmas ir valstybė“, in: *Kultūra*, 1932, Nr. 5, p. 258.

¹²⁵³ Alf. Jakubėnas, „Sugestija tautų ir draugijų gyvenime“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 1, p. 1; P. Audronis, „Tautų megalomanija“, in: *Kultūra*, 1936, Nr. 5, p. 329–333.

¹²⁵⁴ J. Karna, „Jaunieji varpininkai ir jų keliai“, in: *Lietuvos žinios*, 1928-10-08, p. 2; „Tautos gerovė ir jos įgyvendinimo principai“, in: *Lietuvos žinios*, 1932-09-26, p. 1–2.

¹²⁵⁵ Žemdirbys-Bežemis, „Jausmai tiki biniai ir tautiniai“, in: *Lietuvos žinios*, 1922-12-07, p. 1.

¹²⁵⁶ V. Demikis, „Būtinoji pažanga“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 4, p. 161–165.

¹²⁵⁷ J. Kajus, „Pirmąsųjų žmonių tika“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1934, Nr. 11, p. 6.

¹²⁵⁸ „Turėtume būti laisvo krašto laisvi piliečiai, turėtume būti Vydūno „Sau žmonės“. Žr.: J. Geniušas, „Vergovės bei baudžiavos liekanos“, in: *Liaudies varpas*, 1933, Nr. 1, p. 17.

¹²⁵⁹ Ad. Jonušas, „Mokslo kankiniai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1939, Nr. 51, p. 14.

¹²⁶⁰ J. Urbšys, „Tautiškos meditacijos“, in: *Kultūra*, 1926, Nr. 1, p. 29.

pagrindas¹²⁶¹. Anksčiau pastebėtas utopizmas, pagrįstas bendros žmonijos be tautų idėja, vis dažniau matomas kaip neįmanomas peržengus šeimos ir genties ribas, kuomet: „pavienio žmogaus gyvenimo akiratis didėja“¹²⁶².

Specifinės valstietijos, liaudies ar ūkininkų sąvokos istorinėse publikacijose glaudžiai susietos su tautos istorija. Nors pagrindiniu istoriniu pasakojimu laikyta baudžiauninkų ir valstiečių istorija¹²⁶³, jie buvo pristatomi ne kaip visavertis istorinis subjektas, o tik kaip pavyzdinė, pagrindinė lietuvių tautos dalis¹²⁶⁴. Pagrindžiant liaudies svarbą valstiečių liaudininkų politinėje veikloje vadovautasi panašiais argumentais – liaudies vertė kyla iš to, kad ji yra labiau tautiška nei kitos lietuvių grupės¹²⁶⁵. Tik reti tekstai valstiečius ir baudžiauninkus pristatydavo neįtraukiant tautybės kriterijų¹²⁶⁶, o liaudies kultūrą matydavo kaip netapačią tautos kultūrai¹²⁶⁷. Nusmukus LSDP spaudai, nemažai šių pažiūrų asmenybių ėmė rašyti į valstiečių liaudininkų spaudą, ypač *Kultūrą*. Tai lėmė antikapitalistines klasės istorijos publikacijas¹²⁶⁸.

Valstiečių liaudininkų periodinėje spaudoje nebuvo išplėtotas savitas originalus istorinis subjektas, jei ankstesniu laikotarpiu matytas tam tikras potencialas plėtoti žmonijos, valstietijos, valstybių istoriją, ilgainiui šios istorinės interpretacijos buvo vis labiau pajungtos išaugusiai tautinės istorijos subjekto įtakai. J. Dementavičiaus teiginys, – „visuomenės arba liaudies sąvoka užima krikščioniškajai ir tautininkiškajai minčiai būdingos sampratos tauta vietą“¹²⁶⁹, – nėra tikslus kalbant apie istorijos perteikimą

¹²⁶¹ „Tautiškumas reiškia plėtojimąsi pagal istorijos raidą, kuri eina progreso keliu, o tas kelias veda žmoniją į asmens ir tautų laisvą bendravimą“. Žr.: P. Leonas, „Tautiškumas ir nacionalizmas“, in: *Kultūra*, 1933, Nr. 11-12, p. 522.

¹²⁶² Vl. Butkus, „Internacionalizmas ir tarptautinė kalba“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 6, p. 228.

¹²⁶³ Pvz.: J. Geniušas, „Vergovės bei baudžios liekanos“, in: *Liaudies varpas*, 1933, Nr.1, p. 17–20.

¹²⁶⁴ „Žemės ūkio šalyse valstiečiai sudaro gausingiausią ir ekonomiškais svarbiausią socialinį sluoksnį (...) Nėra reikalo minėti, kokią reikšmę Lietuvos visuomenės ir valstybės gyvenime turi valstiečiai“. Žr.: „Valstiečių vaidmuo“, in: *Lietuvos žinios*, 1927-08-05, p. 1.

¹²⁶⁵ Juozas Bagdonas, „Kova dviem frontais“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 4, p. 208.

¹²⁶⁶ A. Gė., „Baudžiava Lietuvoje XVIII–XIX amž.“, in: *Kultūra*, 1927, Nr. 7–8, p. 354–358.

¹²⁶⁷ J. Lazauskas, „Liaudies kultūra“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 12, p. 434–436.

¹²⁶⁸ J. Dagys, „Kapitalų koncentracija“, in: *Kultūra*, 1933, Nr. 9, p. 428–434; Prof. V. Čepinskis, „Kapitalizmo krizė ir socializmo perspektyvos“, in: *Kultūra*, 1934, Nr. 2, p. 75–82; K. Bielinis, „Socialistinė spauda spaudos draudimo metu“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 5, p. 254–256.

¹²⁶⁹ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 209.

spaudoje. Nepaisant to, LVLS į tautą integravo liaudies, demokratijos, valstietijos veiksmus, todėl tai nebuvo dešinei identiška sąvoka.

3.2.2. Demokratinė tautinės istorijos vizija

Palyginus skirtingų laikotarpių kiekybinio tyrimo rezultatus matyti, kad aptariamoje spaudoje tarpukariu išaugo visų chronologinių kategorijų užsienio šalių istorijai skirtų publikacijų dalis, o dėmesys Lietuvos istorijai kiekybiniu požiūriu sumenko. Lietuva gerokai mažiau nei dešinės spaudoje buvo matoma kaip pasaulio centras, o globali mokslo, politikos, ekonomikos, kultūros istorijos raida dažnai lenkė vis atsiliekančią Lietuvą ir tik retkarčiais šie skirtingi istoriniai procesai susilygindavo.

Visuotinės istorijos kiekybinis augimas palietė ir priešistorės bei Antikos laikų reprezentavimą. Daugiausia domėtasi šio laikotarpio religijos, socialine, kultūros, mokslo istorija. O *Kultūroje* net ir paprasčiausia tema, ar tai būtų siela, ar gyvybė, ar demokratija buvo pradedama istoriškai analizuoti nuo Antikos laikotarpio¹²⁷⁰ (toks priėjimas prie temos nebuvo būdingas daugeliui kitų tarpukario žurnalų). Seniausioji istorinė epocha buvo aprašoma dvejopai. Kaip ir anksčiau buvo propaguojama progresyvi istorijos vizija, todėl buvo stengiamasi parodyti seniausių laikų primityvumą: visose to meto tautose vyravusi vergovė¹²⁷¹, persekiojo pavojingos ligos, nuo kurių buvo masiškai mirštama¹²⁷², žmonės buvo iš esmės primityvūs, nemokėjo racionaliai mąstyti ir: „jautė visuotinę baimę“¹²⁷³. Dėl jos plisdavo ir keistos religijos bei mitologijos. Antra vertus, Antika yra paverčiama mokslo, civilizacijos ir demokratijos ištakomis, prie kurių buvo būtina sugrįžti norint plėtoti progresą. Pavyzdžiui, demokratijos idėja kildinama iš senovės Graikijos filosofų: „Platonas kvietė piliečius paimti į savo rankas kūrybą, tvarkymą ir planavimą ekonominio, socialinio ir politinio gyvenimo.“¹²⁷⁴

¹²⁷⁰ J. Valimentas, „Gyvybės problema (Hipotezės apie gyvybės atsiradimą žemėje)“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 5–6, p. 253–237; V. Demikis, „Siela“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 9, p. 313–320; Nr. 11, p. 384–385.

¹²⁷¹ „Vergija yra žinoma nuo seniausių laikų. Nerasime nei vienos tautos, kurios tolimoje praeityje nebūtų buvę vergijos“. Žr.: „Vergija Graikijoje ir Romoje“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1933, Nr. 24, p. 4.

¹²⁷² „Kaip gyveno Neandartalio žmogus“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1939, Nr. 51, p. 5.

¹²⁷³ Šopauskis, „Senujų amžių pasauližvalgos“, in: *Kultūra*, 1926, Nr. 2, p. 69.

¹²⁷⁴ Prof. V. Čepinskis, „Demokratija ir diktatūra“, in: *Kultūra*, 1927, Nr. 5–6, p. 241.

Kartais priešistorės laikas sietinas ir su šios srovės spaudoje aptinkamu mitiniu įsivaizdavimu apie vieningą žmoniją, kuri nors ir buvo dar primityviame žmonijos raidos etape, bet tuomet nejautė visų iš tautų kylančių blogybių: išnaudojimo, tarpusavio konfliktų. Tokia vizija aptinkama tarptautinių kalbų ir internacionalo propaguotojų tekstuose, kuriems tautos ir kalbų įvairovė matoma kaip problema ir kliūtis, kurią būtina įveikti¹²⁷⁵.

Negausiai perteiktame Lietuvos priešistorės kontekste išsiskiria prielankus Lietuvos pagonybės vertinimas. Atskirose publikacijose informuojama apie vertingus naujai atrastus lietuvių stbmeldžių aukurą ir alką¹²⁷⁶, kaip higieniškas ir patogus elgesys su numirusiais, pristatomas senovės lietuvių praktikuotas lavonų deginimas¹²⁷⁷. Absoliuti religijos laisvė propaguojama, kalbant apie senovės lietuvių tikėjimą reinkarnacija. Šis tikėjimas prilyginamas senovės graikų, afrikiečių ir germanų mitologijoms, parodoma, jog šitokie įsitikinimai niekuo ne prastesni už krikščionybę ir netgi skatina artimesnį žmonių ryšį su gamta¹²⁷⁸. Tačiau tarpukariu šiai srovei Lietuvos pagonybė nebematoma kaip unikali religija, tai viena iš politeistinių religijų su visai žmonijai tais laikais būdingais papročiais, todėl ne tiek siūloma romantiškai idealizuoti tautinę religiją, norint ją susigrąžinti, kiek kritikuoti krikščionybę bei parodyti Europos tautų bendrystę nuo seniausių laikų.

Viduramžiai kaip ir anksčiau išliko labiausiai poliarizuojančiu laikotarpiu, kuris Lietuvos istorijos atveju buvo sektinas, o visuotinės istorijos kontekste matytas kaip prasčiausias žmonijos istorijoje. Viduramžiais buvo įsitvirtinusi primityviausia valdymo forma monarchija, kuri: „išaugo ir sutvirtėjo iš nuolatinių karų“¹²⁷⁹. Viduramžiais vyravo

¹²⁷⁵ „Nebuvo nepaprastai didelio tautų suskaldymo. Nebuvo visuomeninio gyvenimo, kadangi nebuvo kultūros mūsų laikais suprantamoj prasmėj“. Žr.: Vl. Butkus, „Internacionalizmas ir tarptautinė kalba“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 6, p. 228.

¹²⁷⁶ „Piliakalnis“, in: *Lietuvos žinios*, 1923-11-11, p. 1; V. Tarasenska, „Alko akmenys Trakų apskrityje“, in: *Kultūra*, 1923, Nr. 1, p. 25–34.

¹²⁷⁷ Dr. K. Grinius, „Kapinės ir ugnies šermenys“, in: *Lietuvos žinios*, 1938-10-15, p. 3.

¹²⁷⁸ „Senovės lietuviai tikėjo, kad žmogaus vėlė kalnely, ar medy, ar kuriuo paukščiu arba gyvuliui pasiverčianti. Panašių pažiūrų randam senovės graikuose. (...) Senovės žmonės tikėjo, kad miręs žmogus vėl gali atgimti“. Žr.: J. Kajus, „Pirmųjų žmonių tikyba“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1934, Nr. 11, p. 6.

¹²⁷⁹ A. Kelmutis, „Valstybių rūšys ir formos“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1920, Nr. 27, p. 3.

amoralumas, masiniai žudymai¹²⁸⁰, plito pavojingos ligos, nusinešę 40 mil. gyvybių¹²⁸¹. Viduramžiais visiškai sustabdyta mokslo plėtra, o mokslo žmonės persekiojami ir žudomi¹²⁸², buvo paplitę ir išsikeroję įvairūs prietariai, pavyzdžiui, astrologija¹²⁸³, visuomenei pavojingas ir daug žalos atnešęs buvo per Viduramžius transformuotas velnio vaizdinys, XII–XV a. tapęs įrankiu žmonėms gąsdinti, žiauriems religiniams karams pateisinti. Be to, epocha leidiniuose nuolatos tapatinama su amoralia, korumpuota Bažnyčios hierarchija, itin daug kritikos tenka vienuolijoms ir popiežių institucijai¹²⁸⁴.

Lietuvos istorijoje Viduramžiai tipiškai išaukštinti kaip kunigaikščių laikų Lietuva. Laikotarpio gerovės bruožais išliko politinės pergalės prieš kryžiuočius, teritorijos plėtimas¹²⁸⁵. Čia iškilo Vytauto figūra sureikšmintą valstiečių-liaudininkų spaudos neaplenkusios kunigaikščio mirties minėjimo kampanijos¹²⁸⁶. Ši politinė gerovė paprastai buvo sutelkta ties XIV–XV a. Viduramžių istorija argumentuota Vilniaus priklausomybė Lietuvai, rodyta Lietuvos tarptautinė reikšmė kitoms kultūroms¹²⁸⁷. Politinį veiksnių papildė ir archeologinės publikacijos, parodžiusios kaip XIV a. išaugo Lietuvos piliakalnių, alkaviečių, pylimų, brastų statymas, bylojęs ir apie augančią lietuvišką kultūrą, tačiau šios raidą visiškai sutrikdė įvykęs krikštas,

¹²⁸⁰ Jul. Būtėnas, „Kaip kryžiuočiai žudė senovės lietuvius“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1936, Nr. 3, p. 7.

¹²⁸¹ „Kaip gyveno Neandartaliai žmogus“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1939, Nr. 51, p. 5.

¹²⁸² Ad. Jonušas, „Mokslo kankiniai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1939, Nr. 51, p. 14. V. Demikis, „Būtinioji pažanga“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 4, p. 161.

¹²⁸³ J. V., „Pasaulėžiūrų kova XVI amžiuje“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 8, p. 398.

¹²⁸⁴ Maksas Heningas, „Velnio istorija“, in: *Lietuvos žinios*, 1940-05-10, p. 5; 05-11, p. 8; 05-14, p. 4; 05-15, p. 4; 05-16, p. 4; „Už ką smerkiamas viduramžis“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1927, Nr. 36, p. 7–8; Nr. 41, p. 6–10; J. Atsiskyrėlis, „Popiežiai ir mokslas“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 5–6, p. 271–274.

¹²⁸⁵ K. Radek, „Po kryžiuočių vėliava“, in: *Kultūra*, 1934, Nr. 5, p. 297–302; P. Matulionis, „Lietuvių žemė ir jos gyventojų gausumas istorijos būvyje“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 5, p. 241–244; B-Ka, „Lietuvos istorijos bruoželis“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 4, p. 151–155.

¹²⁸⁶ Čia pateikiamos tik kelios ryškesnės publikacijos: Žk. Jn., „Vytauto reikšmė Lietuvai“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-10-27; „Vytauto D. mirties minėjimas Kaune“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-10-27; K. Ralys, „Vytauto Didžiojo metai“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-08-04.

¹²⁸⁷ „Vilniaus 600 metų jubiliejus“, in: *Lietuvos žinios*, 1922-07-25, p. 2; V. Krikščionis, „Veliuona viena žymiausių mūsų praeities vietų“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1921, Nr. 47, p. 3; Domas Klausutis, „Tautos paminklas“, in: *Lietuvos žinios*, 1923-09-01, p. 1; Y. X., „Jonas Žyžka (1360–1424)“, in: *Lietuvos žinios*, 1924-10-11, p. 1.

sunaikinę autentiškos pagoniškos lietuvių kultūros raidos galimybes¹²⁸⁸. Minint Lietuvos krikšto jubiliejų, *Kultūroje* cituota itin kritiška šiam įvykiui tautininkų publikacija, skelbė, kad lietuvių tauta buvusi lygi krikščioniškomis, lietuviška religija morali, todėl krikštas nedavė nieko gero, tik leido suklestėti lenkiškam imperializmui, užgrobiant lietuviškas žemes¹²⁸⁹. Krikščionybė buvusi atsakinga ir už viduramžiškų inkvizicijų paplitimą Lietuvoje¹²⁹⁰. Epochos vertinimą keitė ir sustiprėjęs tautiškumo veiksnys, spekuliuojant į kunigaikščių tautinę sąmonę (čia išsiskyrė tautai ištikimiausias Kęstutis), pabrėžta, kad Viduramžių epocha stipriu tautiškumu nepasižymėjo ir dažnai stokojo ištikimybės tautai ir šaliai. Kaip argumentai buvo pateikiami dažnas lietuviškų žemių užrašymas priešams, tarpusavio konfliktai arba rusėniškos kanceliarinės kalbos naudojimas¹²⁹¹.

Tarpuokariu išliko skirtingas ir Naujųjų laikų vertinimas. Visuotinės istorijos požiūriu niekas iš esmės nepasikeitė, tik epochos paveikslas tapo spalvingesnis. Buvo teigiama, kad Renesansas po Viduramžių atgaivino meną¹²⁹², pradėjo vystytis mokslas ir technologiniai išradimai, atlikti reikšmingiausi geografiniai atradimai¹²⁹³, pradėta bent teoriškai atgaivinti demokratijos idėjas¹²⁹⁴, suklestėjo tarptautinės humanizmą propaguojančios organizacijos tokios kaip masonai¹²⁹⁵. Svarbiausiu epochos ženklu išliko

¹²⁸⁸ P. Tarasenska, „Lietuvos archeologijos bruožai“, in: *Kultūra*, 1928, Nr. 12, p. 501–505.

¹²⁸⁹ „Lietuvos sukatalkinimo jubiliejus“, in: *Kultūra*, 1938, Nr. 6–7, p. 439–440.

¹²⁹⁰ P. Šnekutis, „Inkvizicija Lietuvoje (istor. Bruožas)“, in: *Kultūra*, 1926, Nr. 12, p. 551–557;

¹²⁹¹ D-ras D. Alseika, „Istorinių laikų lietuvių valdovų tautinė sąmonė“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-09-04, p. 2; 05, p. 2; 06, p. 2. J. Urbšys, „Tautiškos meditacijos“, in: *Kultūra*, 1926, Nr. 1, p. 29–32.

¹²⁹² „Raphael Santi“, in: *Lietuvos žinios*, 1933-03-23; „Leonardo da Vinči paveikslui „Mona Liza“ pozavo Lukrecijos Bordžija duktė“, in: *Lietuvos žinios*, 1935-06-28; G. Matore, „Luvro muziejus“, in: *Lietuvos žinios*, 1939-11-04.

¹²⁹³ „500 metų nuo spaudos išradimo“, in: *Lietuvos žinios*, 1940-03-02; C. Cemkus, „Laikraščiai seniau ir dabar“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1932, Nr. 38; Cmks., „Kas manytų apie žemę iki Koperniko“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1933, Nr. 39; „Amerikos pirmieji ateiviai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1933, Nr. 49; „Australijai 150 metų“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1938, Nr. 8; Prof. V. Čepinskis, „Mokslas“, in: *Kultūra*, 1923, Nr. 1, p. 5–16.

¹²⁹⁴ „Parlamentalizmo išsivystymas Anglijoje“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1928, Nr. 32; P. Leonas, „Moteskjės „Istatymų Dvasią“ beskaitant“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 3, p. 149–151.

¹²⁹⁵ „Kas yra masonai?“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-03-15; M. R., „Masonai“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 5–6, p. 268–271.

Didžioji Prancūzijos Revoliucija¹²⁹⁶. Kadangi nuo Viduramžių plėtotas labiau evoliucinis pasaulėvaizdis, Naujieji laikai nebuvo idealūs: sugrįžo vergovė¹²⁹⁷, vyko daug beprasmiškų religinių karų¹²⁹⁸, plito rasizmas ir imperializmas bei kolonizacija¹²⁹⁹.

Lietuvos istorija ATR laikotarpiu vaizduota niūriau. Tai epocha, kurios metu Lietuvoje įsitvirtina feodalizmas, jis tautai reiškia baudžiavos įvedimą¹³⁰⁰. Kultūrinį šalies gyvenimą ir švietimą užima jėzuitai. Nors pripažįstama, kad jie pradžioje pakėlė Lietuvos švietimo lygį, bet ilgai nuo XVII a. varžė progresą, elgėsi nežmoniškai ir kaupdami pinigus smukdė visą šalies kultūrinį gyvenimą¹³⁰¹. Dėl valstybingumo pripažįstama, kad jis buvo prarastas su Liublino unija: „Apsilpusi Lietuva merdėja lenkų bajorų valstybės netvarkoje, ligi pat 1795 m.“¹³⁰². Laikotarpio vertinimą šiek tiek atsverė: visam regionui svarbūs Lietuvos Statutai¹³⁰³, Valakų reformos našumo įvertinimas¹³⁰⁴, reikšmingesni kultūriniai literatūros ir mokslo veikėjai, tokie kaip Motiejus Kazimieras Sarbievijus, Albertas Kojalavičius ir Martynas Počobutas¹³⁰⁵. Tačiau apskritai domėjimasis šia epocha tarpukariu itin nusmuko.

XIX amžius valstiečių liaudininkų spaudoje išliko kertiniu, kiekybiškai jo pristatymas Lietuvos istorijoje liko panašus, o visuotinės istorijos kontekste

¹²⁹⁶ Pvz.: „Prancūzų tautos laisvės šventė. Bastilijos paėmimo sukaktis“, in: *Lietuvos žinios*, 1936-07-14; „Išpūdingas Didžiosios prancūzų revoliucijos 150 m. minėjimas“, in: *Lietuvos žinios*, 1939-05-06; Vincas Mešlius, „Didžioji prancūzų revoliucija“, in: *Kultūra*, 1939, Nr. 8–9, p. 471–482; Nr. 11, p. 662–672.

¹²⁹⁷ Vd., „Vergija“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1939, Nr. 1; „Vergai ir valdovai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1936, Nr. 29;

¹²⁹⁸ A. J., „Tikybiniai karai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1931, Nr. 7.

¹²⁹⁹ J. Baldauskas, „Rasizmas ir imperializmas“, in: *Kultūra*, 1935, Nr. 1, p. 3–12.

¹³⁰⁰ „XVI amž. politinė ponų reikšmė sumažėjo, o bajorų išaugo (...) visur pablogėjo valstiečių gyvenimas, jie turėjo vilkti sunkesnę baudžiavų jungą“. Žr.: Augustinas Jaunulaitis, „Politinės bei socialinės Lietuvos istorijos bruožai“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 9, p. 457. Kiti Analogiški straipsniai: A. Gč., „Baudžiava Lietuvoje XVIII–XIX amž.“, in: *Kultūra*, 1927, Nr. 7–8, p. 354–358; J. Ur., „Politikos pasaulyje. Tautų baudžiavai nykstant“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 12, p. 445–448.

¹³⁰¹ V. B-ka., „Iš jėzuitų mokyklos praeities Lietuvoje XVIII a.“, in: *Kultūra*, 1931, Nr. 6–7, p. 335.

¹³⁰² M. B-Ka., „Lietuvos istorijos bruoželis“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 4, p. 151.

¹³⁰³ „Lietuvos statutas“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 2, p. 125–126.

¹³⁰⁴ Matininkas J. Bučius, „Žemės reforma ir žemėtvarka Lietuvoje senovėje ir dabar (1514–1929)“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1931, Nr. 12, p. 5.

¹³⁰⁵ „XVII ajam amž. jos akademija davė garsų lotynų poezijos liriką Sarbievijų ir istoriką Kojalavičių, XVIII a. pasižymėjo astronomu Počiabutu ir dar plačiau pagarsėjusiu sukilimo prieš rusus vadu (...) Tadu Kosciuska“. Žr.: M. B-Ka., „Lietuvos istorijos bruoželis“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 4, p. 152.

tris kartus išaugo, tačiau apskritai laikotarpio aprašymai keitėsi nedaug. Kaip ir anksčiau, XIX a. buvo suvokiamas per mokslinio, politinio ir kultūrinio progreso prizmę. Moksliniu požiūriu jis matytas kaip gamtos mokslų evoliucijos vienas iš reikšmingiausių etapų¹³⁰⁶, o kartu svarbiausių technologinių atradimų nuo traukinių iki automobilių ir elektros bei telefono laikas¹³⁰⁷. Pastarieji veiksniai labiausiai domino *Kultūrą. Lietuvos ūkininke* XIX a. visų pirma sietas su geografiniais atradimais, kuomet žmogus pasiekė šalčiausius, karščiausius, aukščiausius žemės taškus¹³⁰⁸. Politikos požiūriu suklesti kapitalizmas, kuris, nepaisant stipraus išnaudojimo, lemia ir kovos prieš jį atsiradimą, plinta lygybės ir demokratijos idėjos, gausėja respublikų, formuojasi socialinė politika¹³⁰⁹, panaikinami Viduramžių reliktai, tokie kaip inkvizicija, smuko popiežių ir bendrai Romos Katalikų Bažnyčios įtaka¹³¹⁰. Kultūros požiūriu ypač *Lietuvos žiniose* ir *Kultūroje* išaukštinama XIX amžiaus Europos ir Amerikos kompozitorių, rašytojų dailininkų kūryba¹³¹¹.

Lietuvos atveju baudžiava¹³¹², sukilimai¹³¹³, spaudos draudimas ir apskritai lietuvių spaudos vystymasis¹³¹⁴ ir tautinis atgimimas nuo *Aušros* ir

¹³⁰⁶ Prof. V. Čepinskis, „Mokslas“, in: *Kultūra*, 1923, Nr. 1, p. 5–16; Jz. Jasinevičius, „Keletas bruožų iš chemijos istorijos“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 3, p. 156–157; K. Kak., „Senoji pasaulėžiūra ir nauji faktai fizikos srityje“, in: *Kultūra*, 1927, Nr. 5–6, p. 248–251.

¹³⁰⁷ Z. Arturas, „Telefono 50 metų sukaktuvės“, in: *Kultūra*, 1926, Nr. 7–8, p. 354; „Automobiliaus istorija“, in: *Kultūra*, 1926, Nr. 7–8, p. 355; Prof. V. Čepinskis, „Išradimai ir mokslo progresas“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 8, p. 357–366; „Edisono elektros lemputės jubiliejus ir kas toliau“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 12, p. 589–594.

¹³⁰⁸ „Kaip žmogus keliai į aukštybes“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1935, Nr. 17; „Sniego ir ledo kraštuose“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1934, Nr. 46.

¹³⁰⁹ „Lygybės idėja per 1930 metų“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-12-23, p. 1; P. R., „Ispanija mini pirmąją respubliką“, in: *Lietuvos žinios*, 1933-02-27, p. 3; „Keturiasdešimos pašalpos sukaktuvės“, in: *Lietuvos žinios*, 1934-04-23; J. G., „Klasės ir klasių kova“, in: *Kultūra*, 1933, Nr. 5–6, p. 283–288.

¹³¹⁰ P. K., „Kaip buvo likviduota Ispanijos šventoji inkvizicija“, in: *Lietuvos žinios*, 1934-12-04; X., „Popiežių smukimas“, in: *Lietuvos žinios*, 1925-07-24.

¹³¹¹ „Niccolo Paganini“, in: *Lietuvos žinios*, 1932-10-27; J. Š., „Markas Tvenas“, in: *Lietuvos žinios*, 1935-04-27; „Iškilingas Viktoro Hugo 50 metų mirties sukaktuvių minėjimas V. D. Universitete“, in: *Lietuvos žinios*, 1935-06-06; „Robertas Aleksandras Šumanas“, in: *Lietuvos žinios*, 1935-06-28; J. Kernius, „Levas Tolstojus“, in: *Lietuvos žinios*, 1935-11-27.

¹³¹² „Baudžiavos panaikinimas Lietuvos žemėse“, in: *Lietuvos žinios*, 1933-11-14; „Žmonių darbai ir vargai baudžiavos laikais“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1938, Nr. 3.

¹³¹³ „1863 metų sukilimo vaizdai“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-07-15; „Pirmasis lenkmetis 1831 m.“, in: *Lietuvos žinios*, 1931-03-09.

*Varpo*¹³¹⁵ išliko kartiniais siužetais, nebuvo pamiršti ir M. Valančius su S. Daukantu¹³¹⁶, darbininkų judėjimo pradžia¹³¹⁷. Valstiečiai liaudininkai į XIX a. Lietuvos istoriją tarpukariu daugiausia žvelgė per socioekonominę prizmę: jiems rūpėjo valstiečių baudžiauninkų ir darbininkų būklė, sukilimai matyti kaip vargstančios lietuvių liaudies sukilimas prieš caro despotiją, spaudos draudimo metais solidarizuotasi su knygnešiais ir spaudos negavusia tautalaudimi, o savo pasaulėžiūrą kaip ir anksčiau laikė V. Kudirkos *Varpo* tąsa. XIX a. kontekste kartais tautinis atgimimas buvo matomas kaip klaidingai sutelktas tik į kalbos, spaudos ir kultūros puoselėjimą, ignoruojant socialinius ir politinius siekius¹³¹⁸. Būdinga, kad griežtai partijos linijai atstovavusiame *Liaudies varpe* daugiausia dėmesio skirta baudžiavos problemai ir žemės ūkio reformoms¹³¹⁹, kas tik patvirtintų socialinės istorijos pirmumą. Kultūros istorijai reikšminga bendra lietuvių ir lenkų švietimo ir raštijos tradicija XIX a. I pusėje leidinyje sulaukė tik fragmentiško dėmesio ir paprastai kritiško vertinimo¹³²⁰.

Iš naujausios XX a. istorijos valstiečiai liaudininkai iš kitų pasaulėžiūrų išsiskyrė dideliu dėmesiu Pirmajam pasauliniam karui: išsamios tęstinės visą eigą aprėpiančios publikacijos buvo papildomos specifinėmis nišinėmis

¹³¹⁴ Juozas Rimša, „Spaudos draudimo gadynę prisiminus“, in: *Lietuvos žinios*, 1935-08-31; Petras Ruseckas, „Knygnešiai ir jų vaizdumo mūsų visuomenės brendime“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 5, p. 256–262.

¹³¹⁵ K. St., „Varpininkų 40 metų darbuotės sukaktuvių apvaikščiojimas“, in: *Lietuvos žinios*, 1928-07-06.

¹³¹⁶ „Rugsėjo 21 d. Papilnė prie Daukanto paminklo“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-09-15; K. Gelvainis, „Vyskupas Motiejus Valančius“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 5–6, p. 297–298.

¹³¹⁷ A. Lietuvis, „Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo judėjimu. Pirmas dešimtmetis: 1892–1902 m.“, in: *Kultūra*, 1933, Nr. 1, p. 8–14; Nr. 3, p. 136–141.

¹³¹⁸ „Bendra tuometinio užuomazginio lietuvių tautinio judėjimo visuma buvo suspiečiama aplink savo kalbos, savo spaudos, savo kultūros iš naują sudarymą bei sukūrimą, - aplink pastangas atgaivinti savo tautinį gyvenimą, savarankiškumą. (...) Tuometiniai lietuvių kultūrinio atgimimo vadai nesigilino ir nesiėmė spręsti galimos ateity Lietuvos politinės santvarkos klausimų“. Žr.: A. Lietuvis, „Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo istorija“, in: *Kultūra*, 1931, Nr. 6–7, p. 328.

¹³¹⁹ A. T., „Ar baigta žemės reforma?“, in: *Liaudies varpas*, 1933, Nr. 1, p. 8–13; J. Geniušas, „Vergovės bei baudžiavos liekanos“, in: *Liaudies varpas*, 1933, Nr. 1, p. 17–20.

¹³²⁰ Išimtimi išliko Mykolas Biržiška, kuris vis dar džiaugėsi bendra aukšto lygio kultūra: „Lietuva reiškė XIX a. reiškė gyvą kultūros gyvenimą. Iš pradžių jį pareiškė bajorai Vilniaus universitete (1803–1831)“. Žr.: M. B-Ka, „Lietuvos istorijos bruoželis“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 4, p. 153.

spekuliacijomis apie svarbiausius kaltininkus, ištakas ar paslaptis¹³²¹. Nors karas buvo vertinamas iš įvairių perspektyvų, dažniausiai buvo rodomas kaip laikas: „didžiausių žudynių, kokių jis yra matęs kaip gyvas“¹³²². Nors kultūros, geografinių atradimų ir mokslo srityse vis dar aktyviai palaikyta progreso idėja¹³²³, ilgainiui vis gausėjo kapitalizmo, imperializmo, dažniausiai sieto su JAV ir Dž. Britanijos kritika, be to, pastebimos gilėjančios demografinės krizės, nusivylimas Ispanijos ir Vokietijos politine raida lėmė vis augantį srovės pesimizmą¹³²⁴. Nepaisant to, progreso ir evoliucijos idėjos liko ryškios ir dominuojančios. Buvo tikimasi, kad Pirmasis pasaulinis karas tik trumpas teroro inkliuzas, kuris taps tokia pamoka, kuri atves žmoniją prie vieningos ir taikios tautų draugystės be kapitalistinio gobšumo¹³²⁵. Be to, progresas ir evoliucija išliko pamatiniu visos istorijos raidos aiškinimo būdu abstraktesnio pobūdžio tekstuose¹³²⁶.

Iš Lietuvos istorijos valstiečiai liaudininkai išlaikė domėjimąsi spaudos draudimo panaikinimu¹³²⁷, tačiau ilgainiui prioritetą teikė Lietuvos nepriklausomybės ir Seimo renginiams. Skirtingai nei LSDP, valstiečiai liaudininkai 1905 m. šventė visų pirma Didįjį Vilniaus seimą¹³²⁸, kuris dėl mažesnės cenzūros šio reiškinio minėjimui 1930 m. išsivystė į daugiausiai *Lietuvos žiniose* pastebimą rimtesnę atminimo kampaniją. Vasario 16 d. minėjime šalia tautos didžiausio laimėjimo buvo pabrėžiama ir tai, kad šią

¹³²¹ Kelios ryškesnės publikacijos: „Didžiojo karo paslaptys“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-11-21; J. Paleckis, „Pasaulinis karas (1914–1918 metai)“, in: *Lietuvos žinios*, 1938-09-14; 09-24; 09-28; 10-03; 10-15; 10-20; 10-26; „Didžiojo karo pasėkos monarchų sostams“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1931, Nr. 22.

¹³²² „10 metų Didžiojo karo sukaktuvės“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 9, p. 343.

¹³²³ Prof. V. Fričė, „Modernizmas XX a. Prancūzų literatūroje“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 5, p. 271–275; O. Jenssen, „Magija, religija ir mokslas“, in: *Kultūra*, 1931, Nr. 5, p. 268–273.

¹³²⁴ Prof. V. Čepinskis, „Kapitalizmo krizė ir socializmo perspektyvos“, in: *Kultūra*, 1934, Nr. 2, p. 75–82; J. Baldauskas, „Rasizmas ir imperializmas“, in: *Kultūra*, 1935, Nr. 1, p. 3–12; Prof. P. Leonas, „Ispanijos pilietinio karo ir jo ilgo tęsimosi priežastys“, in: *Kultūra*, 1937, Nr. 5, p. 282–296.

¹³²⁵ „10 metų Didžiojo karo sukaktuvės“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 9, p. 344.

¹³²⁶ J. Kernius, „Evoliucija“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1938, Nr. 38, p. 8; Prof. V. Čepinskis, „Progreso problema“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 1, p. 1–6; Nr. 2, p. 65–72.

¹³²⁷ Vac. Biržiška, „Iš lietuvių periodinės spaudos praeities“, in: *Kultūra*, 1932, Nr. 12, p. 626–630; Prof. P. Leonas, „Prieškarinė ir šių dienų periodika ir jos reikšmė visuomenės gyvenimui“, in: *Kultūra*, 1933, Nr. 1, p. 14–17.

¹³²⁸ „Didžiojo Vilniaus Seimo 20 metų sukaktuvių jubiliejus“, in: *Lietuvos žinios*, 1925-12-08; Gabrielė Petkevičaitė, „Vilniaus Seimas“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-12-05; „Didžiojo Vilniaus Seimo laikai“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-12-23.

dieną buvo nuspręsta įvesti: „demokratišką tvarką“¹³²⁹. Tačiau demokratija neišsilaikė, todėl dabar „visuomeninį gyvenimą yra apėmęs merdėjimo slogutis“¹³³⁰. Pozityviai vertinta ir Steigiamojo Seimo minėjimo idėja, piktintasi tautininkų trukdymu švęsti jubiliejų¹³³¹. Šie politiniai XX a. įvykiai matyti kaip aukščiausias Lietuvos istorijos pasiektas taškas – demokratinė respublika: „Kur valstybės šeimininkais būtų liaudis“¹³³².

LVLS tarpukariu nedaug tenutolo nuo 1904–1915 m. istorinių pasakojimų, tai buvo nuosaikaus progreso „žmonių kovos dėl kultūros progreso, dėl savo teisių“¹³³³ idėja pagrįsta istorija, išaukštinanti ateitį ir tam tikrus XX a. ar tuometinės dabarties aspektus. Dėl karų, politinių nesėkmių XX a. netapo geriausiu iš galimų pasaulių, o gerovė vis dažniau perkelta į tolimesnę ateitį. Šiame istoriniame pasakojime buvo tam tikri ilgalaikiai nuosmukiai, glaudžiai susieti su progresą ir evoliuciją varžiusiais priešais. Kaip ir anksčiau išliko nesuderinti Lietuvos ir visuotinės istorijos greičiai, kai tamsieji laikai Europoje ir pasaulyje sutapo su Viduramžiais, o Lietuvoje šio laikotarpio vietą užėmė ATR. Labiausiai ši srovė tarpukariu išplėtojo visą žmonijos istoriją aprėpiančius visuotinės istorijos pasakojimus, detalesnę jų analizę galėtų atskleisti ir daugiau išimtinai LVLS būdingų istorinių pasakojimų aspektų.

3.2.3. Valstiečių, liaudies ir demokratijos herojai

Daugiau nei tūkstantis į šį tyrimą įtrauktų valstiečių liaudininkų spaudos publikacijų tarpukariu buvo asmenybių biografijos. Dažniausiai aprašomos asmenybės pagal profesijas skirtinguose tekstuose pasiskirstė šiek tiek įvairiau nei LSDP spaudoje, tačiau kaip ir ten daugiausia buvo rašoma apie užsienio šalių, o ne Lietuvos asmenybes, dominuojanti grupė buvo politikai ir kultūros veikėjai. Iki Pirmojo pasaulinio karo kultūros veikėjų aprašymai viršijo politinių asmenybių, o Lietuvos istoriniai veikėjai pasitaikydavo dažniau nei užsienio.

¹³²⁹ „Dešimties metų Nepriklausomybės sukaktuvės“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1928, Nr. 6, p. 1.

¹³³⁰ *Ten pat*.

¹³³¹ „Steigiamojo Seimo dešimties metų sukaktuvių minėjimas“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1930, Nr. 21, p. 4.

¹³³² „Dešimties metų Nepriklausomybės sukaktuvės“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1928, Nr. 6, p. 1.

¹³³³ V. Ž., „Apysaka apie prancūzmetį Lietuvoj“, in: *Kultūra*, 1937, Nr. 10, p. 588.

Chronologiškai seniausi herojai paprastai buvo senovės Graikijos mokslininkai ir filosofai, apie kuriuos buvo rašoma kaip mažai nežinomus, bet: „tiek daug gera visuomenei padariusius, įgalinusius ją naudotis medžiaginėmis ir dvasinėmis vertybėmis“¹³³⁴. Kuklaus mokslininko mitas kaip tylo mis gelbstinčio civilizaciją ir kuriančio progresą, tarpukariu valstiečiams liaudininkams buvo ypač svarbus, toks jis kurtas straipsnių cikle apie mokslo kankinius ir bendrai pagrindiniuose pasakojimuose apie mokslo raidą¹³³⁵. Kaip galima nuspėti, kankinystė čia reiškė ne tik kentėjimą vardan ateities mokslo, bet ir atvirą konfliktą su Romos Katalikų Bažnyčia, dėl to daugelis mokslininkų dėl savo teisingų įsitikinimų nukentėję. Patys mokslininkai buvo integruojami į jų tyrimų sritis ir aprašomi beveik nesikartojant, todėl kalbėti apie kurį nors patį svarbiausią kaip apie ankstesniu laikotarpiu Čarlzą Darviną, tarpukariu negalima.

Iš Viduramžių laikų daugiausia buvo galima aptikti Lietuvos kunigaikščius. Nors jų skaičius ir reikšmė istoriniame pasakojime stipriai nusileido dešinės pasaulėžiūrų pateikiamam vertinimui, tačiau į Mindaugo, Kęstučio ir Vytauto kultą įsitraukė net anksčiau aktyviausiai socialdemokratų spaudoje istorinėmis temomis rašę A. Janulaitis ir M. Biržiška. Abu jie plėtojo valstybingumo istorijos pasakojimą ir pagal kunigaikščių valdymą skirstė svarbiausius valstybės raidos laikotarpius, o svarbiausiu senosios Lietuvos istorijos veikėju laikė Vytautą: „per pusę amžiaus pavyko Vytautui pakelti Lietuvą iki negirdėtos iki šiol įtakos Europos rytuose“¹³³⁶. Nors dauguma kitų publikacijų Vytautą laikė politiniu arba tautiniu herojumi, pasitaikydavo ir šiek tiek nuo įprasto vaizdo nukrypstančių vertinimų. Štai, P. Matulionis įvertino Vytautą iš socialinės istorijos perspektyvos, jis ištyrškino Vytauto įtaką gyventojų skaičiaus augimui, reikšmingų įstatymų priėmimą: panaikinta vergovė, turto apsaugos užtikrinimas, dėl to, kad pakviesta įvairių tautų pirklių, priimti įstatymai prekybai užtikrinti, bendrai Vytautas susietas su ramiu gerėjančiu gyvenimu¹³³⁷. Nusprendęs surasti tautiškai susipratusių lietuvių Lietuvos

¹³³⁴ Ad. Jonušas, „Mokslo kankiniai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1939, Nr. 51, p. 14.

¹³³⁵ Gastonas Tisandje, „Mokslo kankiniai“, in: *Lietuvos žinios*, 1939-01-04; 01-12; 01-17; 01-25; 02-03; 02-22; 03-01; 03-09; 03-15; 03-31; 04-04; 04-12; 04-21; 04-26; 05-09; A. Smėliūnas, „Mokslo plėtojimas“, in: *Kultūra*, 1934, Nr. 4, p. 202—208.

¹³³⁶ A. Jaunulaitis, „Politinės bei socialinės Lietuvos istorijos bruožai“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 9, p. 455. Kitas minėtas straipsnis: M. B-Ka „Lietuvos istorijos bruoželis“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 4, p. 151—155.

¹³³⁷ P. Matulionis, „Lietuvių žemė ir jos gyventojų gausumas istorijos būvyje“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 5, p. 241—244.

istorijoje, D. Alseika pasipiktino Vytauto politika. Vytautas: „neturėjo tautinės idėjos, nes jos nieks tais laikais neturėjo, bet mažai teturėjo tautinio jausmo ir instinkto“¹³³⁸. Sprendimus pasikviesti užsieniečių į miestus, vesti tik rusų tautybės moteris, atsižadėti savo tėvų religijos autorius laiko iš esmės nukreiptais prieš tautą¹³³⁹. Vietoj to didžiausiu tautiniu autoritetu tapo daug taktiškesnis Vytauto tėvas Kęstutis. Prielankumas Vytauto pusbroliui Jogailai paprastai susietas su netinkama lenkiška istorijos interpretacija¹³⁴⁰.

XIX–XX a. tarpukario istorinių asmenybių paletė Lietuvos istorijoje nedaug pasikeitė. Centrine asmenybe išliko Vincas Kudirka¹³⁴¹, dažni buvo Jono Basanavičiaus, M. K. Čiurlionio portretai¹³⁴². Vis daugiau dėmesio imta skirti partijai artimiausiems žmonėms: P. Leonui, G. Petkevičaitėi, M. Šleževičiui, plačiai minėtas prezidento Kazio Griniaus jubiliejus¹³⁴³. Visų jų aprašymai mažai skyrėsi nuo ankstyvesnio laikotarpio, tik kovos už vargstančią liaudį biografijose buvo integruojamas naujasėjimo link nepriklausomybės skyrius, pabrėžiant veiklą Didžiojo Vilniaus seimo ir Pirmojo pasaulinio karo metais. O pozityviausiai vertinti lietuvių rašytojai sutapo su LSDP: Žemaitė, J. Biliūnas, J. Janonis¹³⁴⁴. Nors leidiniuose pozityviai aprašyti XIX a. Lietuvos vyskupai Motiejus Valančius, A.

¹³³⁸ D-ras D. Alseika, „Istorinių laikų lietuvių valdovų tautinė sąmonė“, in: *Lietuvos žinios*, 1930-09-04, p. 2.

¹³³⁹ Pažymėtina, kad Vytauto kultui kritika aptikta ir labiausiai valstiečių liaudininkų pasaulėžiūrai atstovavusiam leidinyje *Liaudies varpas*. J. Būtėno straipsnyje šalia minėto tautiškumo stokos išryškintas ir asmenybės smurto motyvas: „Kad paskatintų kryžiuočius ir jų talkininkus į žygį Lietuvon, jis net pakorė kelias dešimtis prieš ordiną sukilėlių savo mylimų (...) žemaičių bajorų (...) netrukus tas pats Vytautas, atsižadėdamas ir įkaitų susideda su lenkais ir stoja prieš vokiečių ordiną“. Žr.: J. Būtėnas, „Reikia skaidrinti praeities ūkai“, in: *Liaudies varpas*, 1933, Nr. 2, p. 18.

¹³⁴⁰ „Vilnių minėta Jogailos 500 m. sukaktis“, in: *Lietuvos žinios*, 1934-06-05, p. 4.

¹³⁴¹ „Dr. V. Kudirka – realistas“, in: *Lietuvos žinios*, 1929-11-16; Juozas Audiskas, „Vincas Kudirka“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1939, Nr. 1; Pr. D., „Dr. V. Kudirkos 30 m. mirimo sukaktuvių minėjimas“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 12, p. 631–633.

¹³⁴² Prof. P. Leonas, „A. a. D-ro Jono Basanavičiaus atminimui“, in: *Kultūra*, 1927, Nr. 3, p. 146–149; A. Rūkštelė, „M. K. Čiurlionio kūrybos bruožai“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 4, p. 336–339.

¹³⁴³ „Paskutinės Petro Leono dienos“, in: *Lietuvos žinios*, 1938-05-14; J. Šukys, „Gabrielė Petkevičaitė-Bitė“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 248–249; P. Leonas, „Pluoštelis atsiminimų apie Gerbiamąjį Kazį Grinių“, in: *Lietuvos žinios*, 1926-12-24; A. Gramus, „D-ras K. Grinius ir jo žmona“, in: *Lietuvos žinios*, 1926-12-24; Jonas Šimkus, „Humaniškasis žmogus. Mykolo Šleževičiaus atminimui“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1939, Nr. 46.

¹³⁴⁴ „20 m. nuo Juliaus Janonio mirties. Julius Janonis“, in: *Lietuvos žinios*, 1937-05-22; Dr. A. Garmus, „Jono Biliūno laikus prisiminus“, in: *Kultūra*, 1939, Nr. 8–9, p. 489–495; „15 metų nuo Žemaitės mirties“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1936, Nr. 49.

Baranauskas¹³⁴⁵, tokie tautininkams ir katalikams svarbūs dainiai kaip Maironis ir Vaižgantas minėti gana retai ir nelaikyti svarbiausiais¹³⁴⁶.

Vertinamų XIX–XX a. užsienio šalių kultūros ir politikos veikėjų spektras tarpukariu tapo platus. Čia buvo galima aptikti garsiausių Europos kompozitorių, dailininkų, Europos, Amerikos ir Azijos rašytojų biografijas. Buvo laviruojama nuo itin vertintų Rusijos rašytojų iki Vokietijos dailininkų ir kompozitorių, iki Japonijos sportininkų. Nors tai paprastai buvo proginiai tekstai, jais perteikta nuolatinė skirtingose tautose vykstanti kultūros pažanga, akivaizdus Europos dominavimas bylojo ir apie pasaulėžiūrai nesvetimą europocentrizmą. Tarp visų rašytojų išskirtinį statusą išlaikė Levas Tolstojus, vien atrinktuose tyrimui straipsnių pavadinimuose minimas 10 kartų. Mėgti ir tokie vargstančios liaudies gyvenimą aprašę rašytojai – E. Zola, V. Hugo, M. Tvenas, Č. Dikensas, K. Hamsunas, J. Rainis, V. Vitmenas, R. Rolanas ir kiti¹³⁴⁷. Aprašant užsienio šalių politikus, nesilaikyta asmenybių partinės priklausomybės principo kaip dėl LSDP. Tačiau tarp ryškiausių herojų pateko tik daugiausia demokratijai nusipelnę Tomas Masarykas, JAV prezidentas Franklinas Ruzveltas, Mahatma Gandi¹³⁴⁸.

Kad ir labai įvairiapusišką ir vietomis eklektišką valstiečių liaudininkų spaudoje aptinkamą herojaus portretą galima susieti su pasaulėžiūros vertybėmis – tai mokslininkai kovoję su Bažnyčia ir ieškoję būdų pagerinti paprasto žmogaus gyvenimą, tai rašytojai ir kultūros veikėjai, vaizdavę paprastą liaudį ir jos kančias, tai politikai, atstovavę demokratinėms, humanistinėms vertybėms, kovoję už savo tautos nepriklausomybę.

¹³⁴⁵ „A. Baronas – Baranauskas“, in: *Lietuvos žinios*, 1932-11-15; K. Gelvainis, „Vyskupas Motiejus Valančius“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 5–6, p. 297–298; „M. Valančius, Žemaičių vyskupas“, in: *Lietuvos žinios*, 1929-07-17.

¹³⁴⁶ „Švedai apie Maironį“, in: *Lietuvos žinios*, 1932-07-23; „Kan. J. Tumo Vaižganto 60 gyvenimo metų sukaktuvės“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 10, p. 328.

¹³⁴⁷ P. Daugnora, „Knutas Hamsunas 70 metų“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 10, p. 499–501; J. Paleckis, „Rainis – kovotojas ir kūrėjas“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 12, p. 605–609; V. Friče, „Walt Whitman (Uolt Uitmen)“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 12, p. 628–631; K. G-nis., „Emil Zola“, in: *Kultūra*, 1927, Nr. 9–10, p. 441–446; Iškilmingas Viktoro Hugo 50 metų mirties sukaktuvių minėjimas V. D. Universitete“, in: *Lietuvos žinios*, 1935-06-06; J. Š., „Markas Tvenas“, in: *Lietuvos žinios*, 1935-04-27; Arkadijus Presas, „Čarlzas Dikensas“, in: *Lietuvos žinios*, 1937-02-13; K. Gelvainis, „Romain Rolland“, in: *Kultūra*, 1926, Nr. 12, p. 588–590.

¹³⁴⁸ „Didis demokratas – Tomas Masarykas“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1930, Nr. 11, p. 2; „Kaip prezidentas Ruzveltas praleidžia paprastą dieną“, in: *Lietuvos žinios*, 1936-05-20; T., „Gandi prisikėlė“, in: *Lietuvos žinios*, 1940-03-18.

3.2.4. Priešai lietuvių ir liaudies

Istoriniai priešai LVLS spaudoje tarpukariu laviravo tarp tautinių ir klasinių ar visuomenės vidaus priešų. Dėl išaugusios tautos istorijos reikšmės pasakojimas išliko nukreiptas prieš lenkus, vokiečius ir rusus. Tačiau istoriniai kaltininkai dažnai matyti kaip tautiškai nesusipratę lietuvių bajorai, lietuvišką kultūrą naikinę Romos Katalikų Bažnyčios atstovai, darbininkus ir liaudį engę kapitalistai. Naujas tarpukariu pastebimas priešiškas nacionalistams, fašistams ir su kapitalizmo grėsme tapatinama Anglijos ir JAV politika.

Tautinis istorinis pasakojimas priešų požiūriu beveik nepasikeitė. Iki Žalgirio mūšio aprašymuose vyravo kryžiuočių kaip pagrindinio antagonisto vaizdinys¹³⁴⁹. Vis dažniau šalia pavojaus tautai ir valstybingumui pridedamas ir veidmainiškas prieš pagonis krikščioniškumas¹³⁵⁰. Kryžiuočių paveikslą papildė Pirmojo pasaulinio karo atsiminimai, kuriuose įvardyti ir per amžius vokiečių tautai būdingi bruožai: „žiaurumas, kito asmenybės negerbimas, noras išnaudoti ir kitos žmogaus sielą murzinančios ypatybės“¹³⁵¹. Lenkai ATR laikotarpiu tautą lenkino¹³⁵², o XIX a. engė baudžiauninkus ir viliojo lietuvių valstiečius sukilimų metu¹³⁵³. Nepaisant to, įvertinant tarpukario politinį kontekstą, lenkai vaizduoti santykinai švelniai: mažai dėmesio LVLS spaudoje skirta Vilniaus istorijai ir XX a. konfliktui dėl sostinės, o tokie įvykiai kaip Kražių skerdynės netgi matyti kaip bendros su lenkais kovos prieš carinę Rusiją pavyzdys¹³⁵⁴.

Rusija istorijoje dėl XIX a. publikacijų gausos tapo dažniausiu tautiniu priešu. Priešas liko tapatinamas ne su tauta, o su valdžia. ATR laikais Rusija

¹³⁴⁹ V. Krikščionis, „Veliuona viena žymiausių mūsų praeities vietų“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1921, Nr. 47, p. 3.

¹³⁵⁰ Jul. Būtėnas, „Kaip kryžiuočiai žudė senovės lietuvius“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1936, Nr. 3, p. 7.

¹³⁵¹ Kostas Čeplynskas, „Iš vokiečių okupacijos laikų“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1935, Nr. 2, p. 7.

¹³⁵² „Lenkų privesta nustoti savarankumo (Liublino unija) (...) Apsilpusi Lietuva merdėja lenkų bajorų valstybės netvarkoje, ligi pat 1795 m., kai kartu su Lenkais atsiduria naujame junge“. Žr.: M. B-Ka, „Lietuvos istorijos bruoželis“, in: *Kultūra*, 1924, Nr. 4, p. 151–152.

¹³⁵³ „Trokšdami laisvės, bajorų viliojami, baudžiauninkai masėmis prisidėdavo prie bajorų sukilimų (...) rusai, turėdami gerai apginkluotą kariuomenę, lengvai nuveikdavo spragilais ir dalgėmis apsiginklavusius valstiečius“. Žr.: A. Gč., „Baudžiava Lietuvoje XVIII- XIX amž.“, in: *Kultūra*, 1927, Nr. 7–8, p. 357.

¹³⁵⁴ „Vilniuje lenkai paminėjo Kražių skerdynes“, in: *Lietuvos žinios*, 1933-12-22, p. 2.

buvo kaip antraeilis agresorius¹³⁵⁵, pagrindiniu tapdavo XVIII–XX a. tekstuose; buvo vaizduojamas ne tik gausiuose spaudos draudimo laikų aprašymuose, kur centre atsidurdavo nutautinimas, bet ir LSDP artimesniuose tekstuose apie darbininkų judėjimą Lietuvoje arba varpininkų ideologinę kovą už Lietuvą ir demokratiją¹³⁵⁶. Skirtingai nei LSDP, LVLS nebuvo linkę kritikuoti SSRS, o 4 dešimtmečio publikacijos Spalio revoliucijos ar SSRS istorijos tema paprastai buvo pozityvios, akcentuojančios siekius išlaikyti taiką¹³⁵⁷. Tai patvirtina ir istoriografijoje plačiai nušviestą jaunosios kartos valstiečių liaudininkų radikalėjimą, susijusį su augančiu prielankumu Sovietų Sąjungai¹³⁵⁸.

Nepaisant tautinio istorinio pasakojimo paplitimo, LVLS spaudoje sustiprėjo ir priešų paieškos Lietuvos visuomenėje. Nuo ATR laikų įprastas buvo Lietuvos bajorų ir ponų kritikavimas, kuris nustelbė ir priešiškamą lenkams. Lietuvos lenkinimas buvo siejamas su klaidingais Lietuvos elito pasirinkimais, o baudžiavos įvedimas – su bajorų ir ponų egoizmu, kuris išsivystė į atvirą priešiškamą: „Dvarininkai baudžiauninko nelaikė žmogumi, bet padaru, tinkančiu tik sunkiems darbams dirbti ir vergavimui.“¹³⁵⁹ Jei bajorai buvo susiję su visuomenės socialiniu pavergimu, tai katalikų dvasininkai Lietuvą pavergė per kultūrą ir švietimą. Tokio pavergimo pagrindiniais kaltininkais iki XIX a. laikytas jėzuitų ordinas, sukaupęs didelius turtus, faktiškai vykdęs Lietuvos vidaus politiką, kontroliavęs pagrindines žmonių gyvenimo sritis, visa tai daręs: „gryna prievarta, užgrobimu, smurtu“¹³⁶⁰. Katalikų grėsmė išliko ir tautinio atgimimo metu,

¹³⁵⁵ P. Matulionis, „Lietuvių žemė ir jos gyventojų gausumas istorijos būvyje“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 5, p. 241–244

¹³⁵⁶ „Spaudos atgavimo 20 metų sukaktuvės“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1924, Nr. 18, p. 1; Juozas Bagdonas, „Kova dviem frontais“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 4, p. 205–212, Nr. 5, p. 247–253; Nr. 6–7, p. 297–299; Nr. 10, p. 512–517; Nr. 11, p. 558–564; Nr. 12, p. 613–618; 20. A. Lietuvis, „Lietuvos darbininkų judėjimo istorija sąryšy su Lietuvos valstybės atgimimo istorija“, in: *Kultūra*, 1931, Nr. 4, p. 193–201; Nr. 5, p. 273–281; Nr. 6–7, p. 326–334; Nr. 8, p. 453–460.

¹³⁵⁷ „Sovietų Rusijos spauda“, in: *Lietuvos žinios*, 1938-05-14; „Kuo rėmėsi Rusijoje revoliucinis judėjimas“, in: *Lietuvos žinios*, 1936-02-27; „Stalino 60 metų minėjimas Sov. Rusijoje“, in: *Lietuvos žinios*, 1939-12-22; J. Paleckis, „1917 m. pavasario revoliucija Rusijoje“, in: *Kultūra*, 1937, Nr. 10, p. 553–560.

¹³⁵⁸ SVARAUSKAS, Artūras, TAMOŠAITIS, Mindaugas, „Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje“, in: *Istorija*, 2007, t. 68, p. 44–49.

¹³⁵⁹ „Kaip gyveno valstiečiai baudžiavos laikais“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1934, Nr. 6, p. 6.

¹³⁶⁰ V. B-ka., „Iš jėzuitų mokyklos praeities Lietuvoje XVIII a.“, in: *Kultūra*, 1931, Nr. 6–7, p. 335.

kai Lietuvos kairieji visais būdais kovojo prieš Rusijos valdžią už nepriklausomybę, o krikščionių demokratų pusę palaikę Tėvynės sargo leidėjai: „buvo šalininkai Rymo katalikų bažnyčios valdžios (...) tik pageidavo didesnės laisvės katalikų bažnyčiai ir lietuvių kalbai, o Lietuvos nepriklausomybę laikė „už tuščią svajonę“, „už kliedėjimą“¹³⁶¹. Ketvirtuoju dešimtmečiu išryškėja ir priešiškus lietuviškajam nacionalizmui, kuris, skirtingai nei tautiškumas, aiškintas kaip kenksmingas tautos pervertinimas, susijęs su autoritarizmu. Čia buvo matomi du pavojai – žmogaus pajungimas valstybei, asmenį paverčiant tautinio elito įrankiu, ir šovinizmas, atvedantis prie karų, mokslo iškraipymo, neapykantos skleidimo¹³⁶². Nacionalizmo kritika buvo taikoma užsienio šalims, dažniausiai Vokietijai ar Italijai, tačiau ydingu nacionalizmu laikytas ir A. Smetonos valdymas. Fašizmo kaip priešo vaizdavimas buvo retesnis, jo ištakos susietos su F. Nietzschės filosofija, o charakterizuotas kaip šovinizmas, imperializmas, rasės ir žmonių nelygybės skelbimas. Kadangi ši ideologija traktuota kaip tarptautinė, ji matyta ir kaip potencialus pavojus Lietuvai¹³⁶³.

Išliko ir pasakojimas apie kapitalizmą. Jis dažnai buvo matomas kaip sisteminė blogybė, sukelianti krizes, neteisingai paskirstanti pinigus ir pavergianti dirbančią visuomenę (tiesa, jis išliko gerokai santūresnis nei LSDP spaudoje.) Dvi daugiausia prie kapitalizmo plėtojimo prisidėjusios valstybės buvo Didžioji Britanija ir JAV. Abi jos buvo pažymėtos integraliomis blogybėmis – Anglija kaip didžiausia imperialistė nelaisvėje laikė laisvės trokštančias tautas, o JAV buvo naujoji imperialistė, pilna rimtų socialinių problemų, buvo neatskiriama nuo rasizmo, vietinių gyventojų naikavimo ir vergovės istorijų¹³⁶⁴.

LVLS priešų požiūriu išlaikė vidurio kelią: tautos kaip istorinio subjekto dominavimas išlaikė ir anksčiau susiformavusių tautinių priešų portretus,

¹³⁶¹ Juozas Bagdonas, „Kova dviem frontais“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 6–7, p. 297.

¹³⁶² P. Leonas, „Tautiškumas ir nacionalizmas“, in: *Kultūra*, 1933, Nr. 11–12, p. 517–522; Tadas Šulcas, „Tautiškumo elementai ir ribos“, in: *Kultūra*, 1937, Nr. 3, p. 147–151.

¹³⁶³ A. Baikštys, „Fašizmas ir Nietzschės filosofija“, in: *Kultūra*, 1937, Nr. 8, p. 415–418.

¹³⁶⁴ Prof. P. Leonas, „Iš Britų Indijos gyvenimo“, in: *Kultūra*, 1936, Nr. 4, p. 254–261; „Aštriausias Amerikos klausimas – negrai“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1937, Nr. 22; e. e., „Amerikietis norėjo tapti piratu ir įkurti naują žmonių rasę“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1938, Nr. 3; V. Kirvaitis, „Amerikos imperializmas“, in: *Kultūra*, 1930, Nr. 11, p. 553–558; „Indėnai baigia nykti“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1936, Nr. 3; „Amerikoj antradienis – nusižudymų diena“, in: *Lietuvos žinios*, 1932-03-24; „Linčiavimas Amerikoj“, in: *Lietuvos žinios*, 1931-01-30.

kurie mažai tesiskyrė nuo tautininkų ir katalikų. Tačiau išaugęs priešiškusmas bajorijai, Katalikų Bažnyčiai, nacionalizmui ir kapitalizmui būdingiausias LSDP pozicijai. Toks skirtingų priešų įvardijimo logikų derinimas ir formavo LVLS istorinių konfliktų savitumą.

3.2.5. Progresuojančio pasaulio draugai

Valstiečių liaudininkų spaudoje aptinkamas pozityviai aprašomas valstybes ir rečiau tautas tarpukariu galima suskirstyti į 1) aukšto lygio demokratijos ar socialinio išsivystymo pavyzdžius; 2) pasižyminčias išimtinai aukšta kultūra ir mokslo plėtra; 3) svarbias Lietuvai tautiniu požiūriu ir 4) imperialistų pavergtas tautas, kurių raida apribota išorės veiksnių. Beveik visos aprašomos šalys buvo vertinamos pagal kultūros (suprantamos europine prasme), demokratiškumo, mokslo ir revoliucinės minties istorijos prizmę, todėl draugų sąrašas išliko panašus į aptinkamą 1904–1914 m. laikotarpiu.

Prancūzija buvo dažniausiai pozityviai aprašoma valstybė. Ji buvo vertinama per mokslo ir kultūros perspektyvą, išskirtinį statusą leidiniuose turėjo XX a. Prancūzijos modernistinė literatūra¹³⁶⁵, tačiau aukščiausias šalies pakilimo taškas istorijoje susietas su politika – Prancūzijos revoliucija, kurios: „iškeltieji šūkiai žadino išsilaisvinimo mintį visoje Europoje. Dar ir šiandien daugelyje Europos ir ne Europos kraštų Didžiosios Prancūzų Revoliucijos idealai laukia įgyvendinimo“¹³⁶⁶. Sovietų Sąjunga buvo vertinama iš kultūrinės (daugiausiai aukštos prabos literatūros) ir socialistinės minties perspektyvos, panašiai kaip ir Prancūzijos, svarbiausiu įvykiu tapo naujas žmonijos raidos perspektyvas atvėrusi Spalio revoliucija¹³⁶⁷. Atvirkščiai, Vokietija ir JAV pozityviai matytos tik iš kultūros (muzikos, literatūros, dailės) ir mokslo pozicijų¹³⁶⁸. Iš dažniausiai

¹³⁶⁵ K. Fulda, „Modernioji XX amž. prancūzų literatūra“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 8, p. 392–397; „Orleano mergelės tragedija“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1927, Nr. 26, p. 6.

¹³⁶⁶ Vincas Mešlius, „Didžioji prancūzų revoliucija“, in: *Kultūra*, 1939, Nr. 12, p. 759.

¹³⁶⁷ J. Paleckis, „1917 m. pavasario revoliucija Rusijoje“, in: *Kultūra*, 1937, Nr. 10, p. 553–560; „Aštuonioliktos komunistinės revoliucijos sukaktuvės“, in: *Lietuvos žinios*, 1935-11-08.

¹³⁶⁸ Pvz., K. Korsakas, „Ernestas Haeckelis“, in: *Kultūra*, 1926, Nr. 10, p. 329–333; Ign. Šlapelis, „Albrechtas Dureris (1471–1528)“, in: *Kultūra*, 1928, Nr. 4, p. 181–186; „Beethovenas, kurio 100 metų sukaktuves mini visas pasaulis“, in: *Kultūra*, 1927, Nr. 5–6, p. 323; A. Venclova, „Upton Sinclair. Gyvenimo ir kūrybos bruožai“,

draugiškomis įvardijamų šalių galima paminėti politiškai dėl demokratijos vertintą Čekoslovakiją¹³⁶⁹ ir Skandinavijos valstybes¹³⁷⁰. O Suomijos, Latvijos ir Estijos portretai¹³⁷¹ dažniau formuoti kaip Baltijos regiono sąjungininkų su artima kovos prieš Rusiją istorija, tarp šių dėl valstiečiams liaudininkams artimos politikos išsiskyrė demokratinė Suomija.

Imperialistų pavergtos šalys paprastai buvo susijusios su Azijos regionu. Itin palankios šiam pasakojimui buvo Indija ir Kinija. Pirmosios istorija buvo neatskiriama nuo Anglijos kolonializmo, aprašymuose pabrėžiamos socialinės šalies problemos, o vietos gyventojai, vadinti čiabuviais, pristatyti kaip primityvūs, menkai paliesti žmonijos technologinės pažangos. Tačiau palankiai buvo žiūrima į išsivadavimo judėjimus, ypač pagrįstus socialistine ideologija¹³⁷². Kinija iš istorinės perspektyvos pripažinta kaip labiausiai technologiškai pažengusi šalis, XIX–XX a. tapusi savo kaimynių ir Europos šalių kolonija, tai nulėmė ne tik išorės prieštai, bet ir pačios Kinijos išradimai, pavyzdžiui, šalis dėl logogramų rašto sudėtingumo kritikuota kaip mažiausiai raštinga pasaulio visuomenė¹³⁷³. Įdomus išimtinis atvejis buvo Japonija – tai turtinga, kultūringa, išsivysčiusi kapitalistinė valstybė, tačiau su savitu kolektyviniu pasaulio supratimu, su archajiška, neprogresyvia religija, valdovo kultu. Į Japoniją buvo žiūrima ne kaip į sektiną pavyzdį, bet

in: *Kultūra*, 1931, Nr. 3, p. 159–165; V. Friče, „Walt Whitman (Uolt Uitmen)“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 12, p. 628–631; M., „Naujas jauno Edisono išradimas“, in: *Kultūra*, 1926, Nr. 12, p. 603.

¹³⁶⁹ „Čekoslovakijos valstiečių partija“, in: *Lietuvos žinios*, 1933-10-17; Prof. V. Jurgutis, „Visuomeninių Tomo Garigue Masaryk'o minčių pagrindai“, in: *Lietuvos žinios*, 1932-06-17; 06-20; „Čekoslovakijos nepriklausomybės 10-ties metų sukaktuvės“, in: *Lietuvos žinios*, 1928-10-27; A. Raibas, „Grožinė slovākų raštija“, in: *Kultūra*, 1938, Nr. 6–7, p. 434–436.

¹³⁷⁰ „Šiaurės valstybės – Danija ir Norvegija“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 4, p. 262–269; J. Rimošius, „Šiaurės kelionės“, in: *Kultūra*, 1925, Nr. 9, p. 408–414.

¹³⁷¹ „Latvijos nepriklausomybės 21 metų sukakties minėjimas“, in: *Lietuvos žinios*, 1939-11-20; „Kaip kūrėsi Latvijos valstybė“, in: *Lietuvos žinios*, 1935-11-18; Bruno Kalniš, „Suomijos pažangos metai“, in: *Lietuvos žinios*, 1938-03-24, p. 3; „Estų laisvės ir teisių kovotojas Jaanas Tenisonas (1868–1938)“, in: *Lietuvos žinios*, 1938-12-23, p. 5.

¹³⁷² Juozas Jasinevičius, „Indija ir jos žmonės“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1930, Nr. 26; Anna Siemsen, „Induizmas ir socialinis judėjimas Indijoje“, in: *Kultūra*, 1931, Nr. 12, p. 674–677; Prof. P. Leonas, „Indijos tikybos“, in: *Kultūra*, 1935, Nr. 12, p. 715–722; Prof. P. Leonas, „Iš Britų Indijos gyvenimo“, in: *Kultūra*, 1936, Nr. 4, p. 254–261.

¹³⁷³ „Kinija – paslaptingas kraštas“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1935, Nr. 51–52, p. 7; V. Krivaitis, „Kinijai prašnekus“, in: *Kultūra*, 1929, Nr. 12, p. 598–605; V. D., „Neraštingiausia pasaulio tauta“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1939, Nr. 21, p. 10.

kaip egzotišką, nesuprantamą paralelinio progreso ir evoliucijos atvejį, kuris parodė, jog ne visa Azija yra žmonijos progreso prasme atsilikusi¹³⁷⁴.

Palyginti su ankstesniu laikotarpiu, LVLS spaudoje stipriai sumenko domėjimasis istoriniais Lietuvos kaimynais ir tautinėmis mažumomis (lenkais, žydais, latviais, estais, baltarusiais, ukrainiečiais), tačiau išaugo pozityvus Azijos valstybių vertinimas, pagausėjo ir Amerikos valstybių aprašymų, neatskiriamų nuo išplėtooto Anglijos ir JAV imperializmo ir kolonializmo naratyvo. Pats LVLS santykis su pasaulio šalių praeitimi buvo universalesnis nei kurios kitos pasaulėžiūros ir nulemtas tikėjimo Vakarų diktuojama pažanga (kultūrine, technologine, ekonomine, politine). Todėl, nepaisant dažnai matomo svetimų Vakarams kultūrų menkinimo ir vienalinijinio žiūros taško, ši pasaulėžiūra savo draugais galėjo laikyti beveik visas pasaulio visuomenes. Tačiau iš visų, kaip ir anksčiau, išsiskyrė ekonomiškai ir kultūriškai pranašiausios Europos valstybės, su pavyzdžiu turinčiomis tapti revoliucijomis.

Apžvalgoje sudarytas įspūdis, kad *Lietuvos žinios*, *Lietuvos ūkininkas* ir *Kultūra* buvo daugmaž panašūs savo istorijos vertinimu. Jie vienas kitą papildė, tačiau stipriai skyrėsi savo interesais: *Lietuvos žiniose* daug dėmesio skirta naujausiai istorijai, politikų biografijoms, Lietuvos kunigaikščių, ypač Vytauto kultui, jame daugiausia politinei dešinei būdingų istorinių pasakojimų. O *Kultūra* ir *Lietuvos ūkininkas* daugiau dėmesio skyrė mokslo, darbininkijos, religijų, geografinių atradimų istorijoms, o bendras praeities interpretavimo fonas su kapitalizmo kritika ir baudžiavos siužetu artimesnis LSDP. Partinis *Liaudies varpas* istorijos požiūriu buvo pernelyg skurdus, kad galėtų parodyti, kurie iš nagrinėtų leidinių buvo artimiausi valstiečių liaudininkų idealiam istorijos tipui.

Istorinių publikacijų autorių požiūriu LVLS formavo daugiausia humanitarinių ir socialinių mokslų atstovų kurtą istorinį diskursą¹³⁷⁵. Jame

¹³⁷⁴ „Po tolimus kraštus. Japonija“, in: *Lietuvos ūkininkas*, 1930, Nr. 31; Al. Cahamadana, „Dabartinė Japonija“, in: *Kultūra*, 1937, Nr. 8, p. 419–428; J. Taigin, „Japonijos siluetai“, in: *Kultūra*, 1932, Nr. 2, p. 109–115.

¹³⁷⁵ Čia pateikiamas dalinis sąrašas žmonių, kurių bent 3 publikacijos įtrauktos į tyrimą, skirtas parodyti būdingiausias profesijas ir santykių su ankstesniu laikotarpiu: gydytojas, politikas Kazys Grinius (1866–1950), fizikas Vincas Čepinskis (1871–1940), teisininkas ir politikas Petras Leonas (1864–1938), teisininkas, istorikas ir politikas Augustinas Janulaitis (1878–1950), teisininkas ir kultūros istorikas Vaclovas Biržiška (1884–1956), literatūros istorikas Mykolas Biržiška (1882–1962), pedagogas, psichologas Jonas Gudaitis-Vabalas (1881–1955), rašytoja, publicistė Gabrielė Petkevičaitė (1861–1943), gydytojas, knygnešys, spaudos darbuotojas

šalia ankstesniu laikotarpiu įsitraukusių asmenybių kaip senosios kartos visuomeniniai ir partijos lyderiai, galima aptikti jaunosios kartos kairesnių pažiūrų rašytojų, literatūros kritikų, žurnalistų, visuomenės veikėjų. Vieni rašiusieji priklausė socialdemokratų partijai, kiti simpatizavo komunistams, dar kiti aktyviai rašė ir į dešinės spaudą. Visa tai nulėmė, kad tarpukariu LVLS istorinio pobūdžio publikacijos, skirtingai nei LSDP, nebuvo vienodos ir ideologiškai vientisos. Nors apžvalgoje pateiktos tendencijos susijusios su ir istoriografijoje išskirtomis partijos vertybėmis, būta ir atvirai šiai pasaulėžiūrai priešingų tekstų. Taip įvyko ne tik dėl minėtos autorių interesų įvairovės (pvz., Juozas Urbšys publikavo savo straipsnius apie tautą ir jos istoriją), bet ir dėl pačių valstiečių liaudininkų neapsisprendimo, kokį istorinį pasakojimą jie norėtų kurti. Kaip ir ankstesniu laikotarpiu tai lieka mažiausiai ideologiškai konkretus istorinis požiūris, derinęs tautininkų ir socialdemokratų pasaulėvaizdžius, kartu aktyviai besipriešinęs dvasininkų įtakai ir visur ieškojęs demokratijos ir teisingumo aspektų.

3.3. Tarpukario katalikai: tarp religijos ir kultūros

Katalikų srovė kaip politinė jėga susiformavo tik Pirmojo pasaulinio karo pabaigoje ir tik 1917 m. pristatė partijos programą. LKDP raidą analizuojanti istoriografija paprastai pažymi, kad tai buvo gana nevientisa politinė jėga, dar 1917 m. susiformavo dvi labai skirtingos politinės jėgos tuo pačiu pavadinimu ir nors jos jau 1919 m. galutinai susijungė iki 1926 m. partija nuolatos laviravo tarp radikalesnių reformų ir konservatyvaus *status quo* išlaikymo. Vėliau, užaugus jaunajai kartai, katalikų ideologija 4 dešimtmečio eigoje dalijosi į labiau parlamentinei tradicijai prijauniančius senuosius ir autoritarizmui prielankesnius jaunuosius¹³⁷⁶. Antra vertus, politinės programos požiūriu po 1918 m. istoriografijoje fiksuojami

Juozas Bagdonas (1866–1956), žurnalistas, literatūrologas Julius Būtėnas (1908–1999), spaudos darbuotoja ir visuomenės bei politikos veikėja Felicija Bortkevičienė (1873–1945), žurnalistas ir politikas Jonas Kardelis (1893–1969), Lietuvos knygnešys, visuomenės veikėjas Petras Ruseckas (1883–1945), žurnalistas Justas Paleckis (1899–1940), rašytojas, žurnalistas, redaktorius Jonas Šimkus (1906–1965), rašytojas Kazys Boruta (1905–1965), rašytojas Antanas Venclova (1906–1971), rašytojas, literatūrologas Kostas Korsakas (1909–1986), tautosakininkas, etnografas Juozas Baldauskas (1902–1962), istorikas Juozas Jurginis (1909–1994), agronomas, rašytojas Andrius Valuckas (1905–1976).

¹³⁷⁶ „Krikščionys demokratai“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 223–234.

daugiausia tik ekonominių reformų ir socialinės politikos pokyčiai, pažymima, jog partijos centre nuo pat pasaulėžiūros ištakų iki 1940 m. išliko lietuvis katalikas¹³⁷⁷. Dėl tokios partijos raidos istorinių kategorijų požiūriu čia bus apžvelgti labai skirtingi ir nevienodą įtaką pasaulėžiūros raidai turėję dokumentai: 1919 m. įregistruota LKDP programa, 1924 m. programos revizija, 1935 m. LKDP CK parengtas valstybės valdymo reformų projektas ir *Naujoje romuvoje* publikuota daugiausia katalikų naujosios kartos inicijuota 1936 metų deklaracija „I organiškiosios valstybės kūrimą“.

Nors 1919 m. partijos programoje nepateikiama jokios istorinės dimensijos, neįvardijama nei priešų, nei draugų, nuo pirmųjų sakinių galima pamatyti pasikeitusį požiūrį į partijos adresatą. Teigiamas partijos tikslas: „sutvarkyti visą Lietuvos gyvenimą Kristaus mokslo dėsniais darbo žmonių būviui pagerinti“¹³⁷⁸. Katalikai ne tik pradeda savo programą nuo valstybės gyvenimo kaip pagrindinio veiklos objekto, bet įvardija ir iki tol plačiau neišskleistą darbo žmogų. Nors krikščionybė čia lieka integrali programos dalis, matyti, jog religija matoma tik kaip priemonė tinkamai tvarkyti visuomenę. Maža to, programoje atsisakoma kalbėti apie lietuvius kaip pagrindinį subjektą ir kelis kartus kreipiamasi į visus Lietuvos piliečius: „nežiūrint tikybos, tautos, lyties ir luomo“¹³⁷⁹. Toks poslinkis į labiau kairesnę pasaulėžiūrą matomas ir programos pabaigoje, kai užsimenama apie kovą su kapitalizmu, jam priešpriešinant kooperacijas.

Nepaisant to, vos po kelių metų 1921 m. LKDP CK nario Antano Šmulskščio publikuotame straipsnyje apie Lietuvos politines partijas LKDP griežtai atskiriama nuo bet kokios kairiosios ideologijos, klasių kovos idėjos, privatinės nuosavybės naikinimo¹³⁸⁰. Toks pats atsiribojimas fiksuojamas ir partijos programos revizijoje, kuri detaliau neliečia politinio subjekto transformacijų, tik fiksuoja visuomenės tvarkymą pagal krikščionišką mokslą, laikantis tautinių idealų¹³⁸¹. Pastarojoje programos revizijoje kaip ir kitur nerandama istorinio konteksto, tik lakonišką nuorodą, kad LKDP išlaikė savo programą iš esmės nepakeistą nuo Spalio revoliucijos.

Istorinio konteksto iš politinių dokumentų nebuvo ir 4 dešimtmečio programose, tačiau partijos dažniausiai įvardijamo subjekto situacija pasikeitė, į pirmą planą iškeltas tautos ir valstybės veiksnys. 1935 m.

¹³⁷⁷ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 162–163.

¹³⁷⁸ „Lietuvos Krikščionių Demokratų Partijos programa“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 247.

¹³⁷⁹ *Ten pat*, p. 248.

¹³⁸⁰ Antanas Šmukštys, „Lietuvos politikos partijos“, in: *ten pat*, p. 277–280.

¹³⁸¹ „Krikščionių demokratų Partijos programos revizija“, in: *ten pat*, p. 294–297.

paskelbtame valstybės valdymo reformų projekte pagrindinis tikslas: „sujungti visas Lietuvos žemes ir tautos dalis“¹³⁸². O po metų išspausdintame „Į organiškiosios valstybės kūrybą“ skelbiama, kad tautos kultūros ir tautos energijos plėtojimas galimas tik kai: „visi tautos nariai sutelkti prie statomojo tautos ir valstybės darbo“¹³⁸³. Abu dokumentai taip pat demonstruoja partijos nusisukimą nuo parlamentinės demokratijos ir pasisako už autoritarinę valdžią. Kaip matoma ir istoriografijoje, nors 1935 m. dokumentas suformuotas senųjų LKDP partijos atstovų, o ne 1936 m. jaunųjų katalikų kartos, abu jie žymi visos katalikų srovės radikalumo stiprėjimą ir tautininkų ideologijos politinio subjekto (tautos-valstybės) perėmimą¹³⁸⁴. Tiesa, abiejose programose lieka ir itin stiprus krikščioniškos pasaulėžiūros dėmuo. 1935 m. išskiriami tokie pagrindiniai visuomeninės ir valstybinės santvarkos elementai: asmuo, šeima, valstybė, tautybė, religija, privatinė nuosavybė, privatinė iniciatyva, laisvas darbo pasirinkimas, krikščioniškoji dorovė ir gimtoji teisė. 1936 m. projekte numatomi: asmuo, valstybė, tauta, kultūra, teisinės valstybės realizavimas ir kt.¹³⁸⁵. Taigi, nors dažniausiai derinama tauta ir valstybė, pamatine sąvoka hierarchijoje padaromas asmuo, kuris savo ruožtu numato kiekvieno valstybės nario ryšį su Dievu: „Asmenybės pasaulis yra dvasios pasaulis, o dvasios pasaulis yra laisvės pasaulis. Laisvė yra susijusi su dvasiniu pradų, todėl negali būti nei įžeidžiama, nei išsižadama, nei atimama.“¹³⁸⁶ Tačiau asmenybės veiksnys matytas ir 1904–1918 m. katalikų tekstuose, o istoriniuose tekstuose gerokai nusileido tautos ir valstybės istorijai, tad tam tikro dešiniųjų panašumo istorinio subjekto požiūriu galima tikėtis ir tarpukariu.

Būdinga, kad abi 4 dešimtmečio programos yra visiškai sutelktos į lietuviškumą ir net kalbėdamos apie prekybą, finansus ar ūkį, neįvardija konkrečių šalių. Kaimyninės valstybės atsiranda tik 1935 m. programoje kalbant apie užsienio politiką, kur diplomatiškai nurodoma, jog reikia palaikyti draugiškus santykius su visomis valstybėmis (Vokietija, SSRS,

¹³⁸² „1935 m. birželio 28 d. „Ryto“ dienraštyje paskelbtas LKDP CK parengtas valstybės valdymo reformų projektas“, in: *ten pat*, p. 361.

¹³⁸³ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, in: *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 8, p. 169.

¹³⁸⁴ „Krikščionys demokratai“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 231; DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 164–196.

¹³⁸⁵ „1935 m. birželio 28 d. „Ryto“ dienraštyje paskelbtas LKDP CK parengtas valstybės valdymo reformų projektas“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 361; „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, in: *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 8, p. 169–175.

¹³⁸⁶ „Į organiškiosios valstybės kūrybą“, in: *ten pat*, p. 171.

Šventuoju sostu), neišskiriant ir Lenkijos (nors ir neatsisakant Vilniaus)¹³⁸⁷. Šiuo požiūriu nelabai išeina kalbėti nei apie draugus, nei apie priešus, tik apie bendrą katalikų interesų lauką, išlikusį ir iš ankstesnio laikotarpio – Lietuvos kaimyninės šalys ir Italija.

Nors didelė dalis iki karo leistos periodikos išliko, jų reikšmė pasikeitė: Seinai ir Vilnius tapo Lenkijos dalimi ir beveik visa leidyba persikėlė į Kauną, o tokios periodikos kaip *Šaltinis* ir *Vienybė* net *Draugija* reikšmė visuomenei stipriai sumenko. Vietoj jų iškilo kultūrinė spauda *Židinys*, *Naujoji Romuva* ir nuolat pavadinimą keitę katalikų dienraščiai: *Laisvė*, *Rytas*, *XX amžius*. Atsirado ir griežtai LKDP poziciją ginančių partinių žurnalų, pvz., *Krikščionis demokratas*. Visi šie pokyčiai nulėmė, kad tarpukario katalikų srovės istorinis pasakojimas išlaikė bendriausius vertybinius aspektus, tačiau tiek kiekybiškai, tiek pagal turinį tapo dar įvairesnis nei ankstesniu laikotarpiu: išaugusi katalikų intelektualų įtaka ir autoritetas lėmė tai, kad katalikų spaudoje galima rasti daugiausia unikalių autorių požiūrių į praeitį ir istorijos vystymąsi iš visų išskirtų pasaulėžiūrinių grupių. Požiūrių įvairovė atsispindi ir eklektiškoje ir įvairiapusėje katalikų tarpukario spaudoje, remiantis periodinių leidinių sąrašu, katalikams tuo metu galima priskirti mažiausiai 69 skirtingus leidinius (Priedai. 1 lentelė). Tai buvo ne tik partinė ar kultūrinė spauda, bet ir šiai grupei artimiausi vyskupijų, vienuolynų, bažnytiniai leidiniai.

3.3.1. Tik tauta ir Dievas

Dominuojantis istorinis subjektas katalikų spaudoje liko tauta. Tai nebuvo homogeninis vaizdiny, įvairių požiūrį į tautą turėjo ryškiausi katalikų intelektualai: tautos misijų ieškojo S. Šalkauskis ir A. Maceina¹³⁸⁸, išskirtinį dėmesį tautinei kultūrai kurti teikė *Naujosios Romuvos* redaktorius J. Keliutis, katalikybės ir tautos sintezės reikalavo *Draugijos* leidėjas A. Jakštas, istorijos ar tautinės sąmonės veiksmus išryškino istorikai A. Šapoka ir Z. Ivinskis¹³⁸⁹. Tai nulėmė įvairiapusišką tautos supratimą: skyrėsi

¹³⁸⁷ „1935 m. birželio 28 d. „Ryto“ dienraštyje paskelbtas LKDP CK parengtas valstybės valdymo reformų projektas“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 366–367.

¹³⁸⁸ St. Šalkauskis, „Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 5–6, p. 359–384; A. Maceina, „Tautinis pašaukimas“, in: *Židinys*, 1933, Nr. 8–9, p. 97–114; Nr. 10, p. 241–250; Nr. 11, p. 387–393.

¹³⁸⁹ J. Keliutis, „Kova dėl tautinės kultūros“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 19, p. 433–434; A. Jakštas, „Pasaulio pradžia mokslo ir apreiškimo šviesoje“, in: *Židinys*,

skirtingų publikacijų supratimas apie valstybės, religijos, tautinės sąmonės, kalbos ar kultūros vietą tautos gyvenime. Tačiau šioje diskusijoje visi šie veiksniai matyti kaip tautos dalys. Sąvoka visuose išskirtuose leidiniuose vartota išimtinai etnokultūrine ir aprastai primordialistine prasme, atskirai tautai priskiriant kalbą¹³⁹⁰, bendrą istoriją, savimone¹³⁹¹, kultūrą ir moralę¹³⁹², valstybingumą ar jo siekį¹³⁹³, savitą charakterį¹³⁹⁴.

Dainius Noreika pažymi, kad chronologiškai seniausiose *Židinio* publikacijose dažniausiai rašoma iš tautų perspektyvos¹³⁹⁵. Nuo senovės laikų iki tarpukario tautų aprašymai keitėsi nedaug: ilgainiui stiprėjo tautinis sąmoningumas, vis aiškiau buvo artikuliuojami valstybingumo siekiai, tautą sudarantys elitas ir liaudis vis sėkmingiau ėmė bendradarbiauti: „atsirado pilietiškumas, teisė ir kiti aukštesni civilizacijos bruožai“¹³⁹⁶.

Krikščionybė nuo atsiradimo matyta kaip svarbiausias veiksnys, peržengiantis tautiškumą, sujungiantis įvairių tautų bruožus ir suteikiantis kitaip nepasiekiamą bendrą žmogiškąją dimensiją – vertybes, dorovę, prasmę¹³⁹⁷. Dėl to, kad ši religija kalba su kiekvienu žmogumi individualiai, ji pajėgi keisti, transformuoti tautiškumą ir vesti tautas link bendros misijos,

1926, Nr. 6–7, p. 397–418; Z. Ivinskis, „Lietuvos praeities ir dabarties kryžkelės“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 117, p. 289–291; A. Šapoka, „Raskim lietuvių Lietuvos istorijoje“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 21, p. 481–482.

¹³⁹⁰ Kultūrinis kriterijus kartais naudotas taip griežtai, kad tautos neturinčios savo kalbos nelaikomos atskira tauta: „Šveicarija yra valstybė, bet ne tauta; bet Wales'e, kur visi gyvenotjai virtę anglų tautybės nariais, turi keltų tautos kalbą“. Žr.: P. Butėnas, „Kalba ir tauta“, in: *Židinys*, 1925, Nr. 2, p. 114.

¹³⁹¹ „Tautos istorijos pradžia (...) apibūdina du (...) dalykai – „pati ankstyboje tautos atmintis apie save ir pati pirmoji visuomeninė forma – sambūris kokiam nors bendram reikalui“. Žr.: Povilas Stuprys, „Lietuvos istorijos pradžia ir jos kūrėjai“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 13, p. 294.

¹³⁹² „Mažoms tautoms tais pagrindais yra gera vidaus santvarka, suinteresuojanti ir sujungianti visus sluoksnius ir sroves, aukšta kultūra ir stipri dorovė“. Žr.: J. Gintautas, „Politika ir tautos dorovė“, in: *XX amžius*, 1939-12-06, p. 10.

¹³⁹³ „Valstybei tautos gyvenime tenka vaidinti viena iš svarbiausių ir didžiausių rolių. Ji tiesiogiai ir netiesiogiai veikia tautos socialinį, ūkišką, kultūrinį gyvenimą, darydama jam tam tikrą atmainą“. Žr.: J. Tomkus, „Lietuvių tautos keliai“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 8–9, p. 183.

¹³⁹⁴ „Sakoma, kad tautos būdai susidaryti lemiamos reikšmės turi trys veiksniai: rasė, aplinka (krašto gamta, klimatas) ir istorinis likimas“. Žr.: J. Balys, „Kai kurie lietuvių būdo ypatumai“, in: *Židinys*, 1939, Nr. 7, p. 21.

¹³⁹⁵ NOREIKA, Dainius, „Senovės istorijos žinių sklaida žurnale „Židinys“ 1924–1940 m.“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2013, T. 2, p. 28–29.

¹³⁹⁶ P. Slavėnas, „Mažųjų tautų uždaviniai“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 43–44, p. 809.

¹³⁹⁷ J. Jakštas, „Viduramžių pradžios problema“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 3, p. 298.

išsaugoti taiką ir užtikrinti pažangą¹³⁹⁸. Autoriai dažniausiai išskyrė katalikišką krikščionybę ir ją vertino kaip būtiną priedą prie prigimtinės tautos¹³⁹⁹. Nors pripažinta, kad pasaulyje katalikybė nėra viena universali religija, akcentuotas kitų religijų prastesnis išsivystymas, netinkamas moralės laikymasis¹⁴⁰⁰, todėl visuotinis krikščionybės paplitimas pasaulyje sujungiant visas tautas buvo pageidaujamas. Radikalesnių pažiūrų katalikų autoriai gynė krikščioniškąjį nacionalizmą, kuris: „turėtų nustatyti tikrus ir pilnutinius žmogaus santykius su tauta ir tautos santykius su Dievu“¹⁴⁰¹. Kiti palaikė kiek formalesnį religijos integravimą į tautos ugdymą¹⁴⁰². Įtakingiausi visų išskirtinų leidinių publikacijų autoriai ir redaktoriai, kaip ir krikščionių demokratų partijos dokumentai, pripažino katalikybės svarbą.

Krikščionybė kaip istorinis subjektas aptinkama Bažnyčios istorijos¹⁴⁰³, vienuolių¹⁴⁰⁴ ar šventųjų aprašymuose¹⁴⁰⁵. Dauguma tekstų buvo randama labiau visuotine Bažnyčios istorija suinteresuotoje *Draugijoje*, tačiau būdingi ir kitiems. Pats pasakojimas dažnai buvo pateikiamas kaip kova tarp stabmeldijos ir krikščionijos dvasingumo ir materialistų, netikėlių¹⁴⁰⁶. Šis subjektas kartais buvo derinamas su tauta, pavyzdžiui, minint krikšto jubiliejų¹⁴⁰⁷. Taip krikščionybė tapdavo integraliu tinkamo tautiškumo elementu ir išorine su tauta komunikuojančia jėga.

¹³⁹⁸ J. Gs., „Tautiškumas ir krikščionybė“, in: *Rytas*, 1931-07-11, p. 1.

¹³⁹⁹ „Religija yra pats žmogiškasis buvimas [turinys] (...) tautybė žmogiškajam buvimui yra ne turinys, bet forma“. Žr.: A. Maceina, „Krikščioniškasis turinys ir lietuviškoji forma“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 7, p. 4.

¹⁴⁰⁰ „Tautų susitaikymas per tautų religijas“, in: *Židinys*, 1926, Nr. 12, p. 350–352.

¹⁴⁰¹ A. Maceina, „Kristaus gimimas tautai“, 1936, Nr. 12, p. 515.

¹⁴⁰² J. Cimbaldas, „Tautos gyvybės klausimu“, in: *Rytas*, 1930-12-18, p. 4; J. Gintautas, „Politika ir tautos dorovė“, in: *XX amžius*, 1939-12-06, p. 10.

¹⁴⁰³ M. Morkelis, „Bažnyčios Tėvai ir klasiškoji dvasios kultūra“, in: *Draugija*, 1923, Nr. 1-2, p. 20–32.

¹⁴⁰⁴ T. J. Beleckas, S. J., „Jėzuitų valstybė – stambus įnašas civilizacijos istorijoje“, in: *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 20, p. 441–445; Nr. 21–22, p. 472–480; Nr. 25–26, 528–530.

¹⁴⁰⁵ F. Kemėšis, „Socijalinės – ekonominės krikščionių idėjos nuo Šv. Augustino iki Tomo Akviniečio“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 24, p. 558–562.

¹⁴⁰⁶ M. Morkelis, „Bažnyčios Tėvai ir klasiškoji dvasios kultūra“, in: *Draugija*, 1923, Nr. 1–2, p. 20–32; D-ras S. Šultė, „Mistika ir asketizmas“, in: *Draugija*, 1923, Nr. 1–2, p. 3–20.

¹⁴⁰⁷ B. Čėsnyš, „Krikščionybės nuopelnai mūsų tautai“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 13–14, p. 377–411.

Nors tarpukariu katalikų spaudoje išliko ir nemažai kito pobūdžio istorinių subjektų – valstybė¹⁴⁰⁸, klasinis tautos padalijimas į inteligentiją ir liaudį¹⁴⁰⁹, miestai¹⁴¹⁰, žmonija¹⁴¹¹, visos šios sąvokos istoriniuose tekstuose pasitaikydavo gana retai ir paprastai tik papildydavo tautinės istorijos pasakojimą specifiniu aspektu. Galima teigti, kad istorinio subjekto požiūriu katalikų istorija išliko reikšmingai nepakitusi.

3.3.2. Tarp tautininkiškos politinės ir krikščioniškos kultūros istorijos

Tarpukariu katalikų srovėje sumenko krikščionybės ir dvasininkų istorijai skirtų tekstų dalis. Vietoj to išaugo domėjimasis kultūros, literatūros ir socioekonominė istorija. Tai lėmė kultūrinis katalikų periodinių žurnalų pobūdis ir historiografijoje aprašyti jaunosios katalikų kartos interesų spektras, esminiais veiklos prioritetais pavertęs modernios lietuvių kultūros kūrimą, tautiškumo stiprinimą ir katalikų išskirtinumo propagavimo atsisakymą¹⁴¹². Buvęs leidinio redaktoriaus ar leidybos aplinkos formuotas periodikos specifinis santykis su istorija, matomas kaip *Šaltinio* ir *Vienybės* priešprieša, tarpukariu beveik nunyko, visi į tyrimą įtraukti leidiniai buvo leidžiami Kaune, o istorinės publikacijos formuojamos veiklą pačių asmenybių, vienintelė savo ankstesnę reikšmę katalikų srovei praradusi *Draugija* išlaikė šiek tiek atskirą, daugiau Romos Katalikų Bažnyčios istorija pagrįstą žiūrą tašką.

Priešistorės ir Antikos laikų aprašymai tarpukariu tapo išsamesni: daugiausiai dėmesio šioms epochoms skyrė ir išsamiausiai aprašė *Židinys* ir *Naujoji Romuva*, fragmentiškas, daugiausiai į archeologinius atradimus ar

¹⁴⁰⁸ V. Stakišaitis, „Del mūsų veikimo Lietuvoje“, in: *Rytas*, 1927-02-15, p. 3; Senas Politikas, „Trumpa Lietuvos Valstybės pirmojo nepriklausomybės dešimtmečio politikos istorija“, in: *Krikščionis demokratas*, 1928, Nr. 1–2, p. 9–28.

¹⁴⁰⁹ J. Keliuotis, „Į naująjį dinamizmą“, in: *Naujoji Romuva*, 1940, Nr. 24–26, p. 441–443; Z. Ivinskis, „Baudžiava. Atsiminimai, padavimai, legendos“, in: *Židinys*, 1936, Nr. 10, p. 373–375.

¹⁴¹⁰ P. Juodvingis, „Vaivada Bocianskis ir Vilniaus endekai bei chadekai“, in: *Draugija*, 1939, Nr. 24, p. 1288–1290.

¹⁴¹¹ „Darbo žmonių jubiliejus [Rerum Novarum 40 metų]“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 5–6, p. 530–531; „Per tris šimtmečius žmonių skaičius ant žemės padidėjo keturis kartus“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 119, p. 360.

¹⁴¹² LABANAUSKAS, Ramūnas, *Jaunųjų katalikų sąjūdžio genezė, ideologiniai principai ir jų realizavimo praktika (1919–1940)*, daktaro disertacija, VU, 2011, p. 244–245.

istorines įdomybes buvo sutelktas dienraščių dėmesys, ankstyvąją krikščionybę ir giminingomis religijomis Antikos laikais domėjosi *Draugija*. D. Noreika *Židinyje* išskyrė tokias pagrindines temas: graikų, romėnų ir žydų tautų istorija, ankstyvoji krikščionybė ir kitos senovės religijos, senovės Graikijos mokslo ir filosofijos istorija, klasikinis menas ir literatūra. Iš šių temų remiantis kiekybiniu tyrimu dominavo: „katalikiškos pakraipos straipsniai“¹⁴¹³. Antikos tekstuose, panašiai kaip ir LVLS leidiniuose, pozityvus epochos portretas buvo daugiausia sutelktas į graikų palikimą mokslo ir kultūros srityse. Antra vertus, katalikai vengė analizuoti ir vertinti antikinę demokratiją, graikai dažniausiai kritikuoti dėl moralės, o ne neišvystytos socioekonominės santvarkos¹⁴¹⁴. Didžiausia epochos vertė katalikams matyta krikščionybės atsiradimas: ji perėmė iš romėnų ir perdavė barbarų tautoms viską, ką geriausią turėjo klasikinė epocha, panaikino vergiją ir suformavo tai, kas dabar vadinama Vakarų kultūra¹⁴¹⁵.

Lietuvos priešistorė buvo pristatoma per archeologinius kasinėjimus ir kalbos ištakas. Kalbos istorijos aprašymai nebuvo originalūs: lietuvių kalba lyginta su sanskritu, laikyta viena seniausių Europoje arba aptarta aisčių ar baltų kalbų grupės kontekste¹⁴¹⁶. Tautos ištakos buvo neatskiriamos nuo kalbos raidos, susietos su priešistoriniais laikotarpiais nuo tūkstantmečių prieš mūsų erą iki pirmųjų amžių po Kristaus gimimo¹⁴¹⁷. Šie straipsniai atskirti nuo politinės, religinės ir kultūros istorijos, todėl mažai prisidėjo prie epochos heroizavimo. Gausesnė archeologinių tekstų grupė kūrė pagoniškos lietuvių kultūros vaizdinį. Tai lietė architektūrą, piliakalnius, ginklus, papuošalus, dideles lietuvių gyventas teritorijas ar laidojimo papročius¹⁴¹⁸.

¹⁴¹³ NOREIKA, Dainius, „Senovės istorijos žinių sklaida žurnale „Židiny“ 1924–1940 m.“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2013, T. 2, p. 7–29.

¹⁴¹⁴ P. Gaucys, „Aristofanas“, in: *Židiny*, 1929, Nr. 8–9, p. 105–110.

¹⁴¹⁵ NOREIKA, Dainius, „Senovės istorijos žinių sklaida žurnale „Židiny“ 1924–1940 m.“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2013, T. 2, p. 17–20.

¹⁴¹⁶ P. Žadeikis, „Sanskrito kalba“, in: *Draugija*, 1921, Nr. 3–4; Dr. J. Januškevičius, „Baskai – seniausia Europos tauta“, in: *XX amžius*, 1937-06-17.

¹⁴¹⁷ Pavyzdžiui, straipsnis pradedamas: „Kas jie toki, tie visi vardai, kuriais kas vadinamas? Turi būti – tautos, jų kalbos arba šnektos, jų tarmės?“, Žr.: P. Būtėnas, „Aisčių tautos ir jų kalbos“, in: *Židiny*, 1925, Nr. 8–12, p. 269. Kiti: Petras Tarasenska, „Apeiginiai Lietuvos piliakalniai“, in: *Židiny*, 1934, Nr. 3, p. 408–418; Juozas Tomkus, „Lietuvių tautos keliai“, in: *Židiny*, 1934, Nr. 8–9, p. 175–183; Nr. 10, p. 292–298; P. Būtėnas, „Lietuvių kalbos, taigi ir kultūros įtakoje suomiai bus gyvenę dar prieš geležies kultūros...“, in: *Židiny*, 1934, Nr. 2, p. 196–198.

¹⁴¹⁸ „Iš Apuolės archeologinių kasinėjimų“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 39, p. 942; K. Paunksnis, „Sijų statybos likučiai Lietuvoj“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 21, p. 503–505.

Šiose publikacijose dažniausiai materialioji kultūra buvo pristatoma kaip negalinti lygintis su to meto didesnėmis civilizacijomis, o senoji lietuvių religija ir bandymai ją idealizuoti ar atkurti griežtai kritikuoti¹⁴¹⁹.

Visuotinė Viduramžių istorija formuota kaip krikščionybės išsiplėtojimo, teisingos moralės ir kultūros pakilimo laikotarpis, kuris *Draugijoje* asocijavosi su Romos Katalikų Bažnyčios, jos vienuolių, svarbiausių šventųjų laiku¹⁴²⁰, kultūros žurnaluose šalia Bažnyčios plėtros vaizduojami geriausi literatūros, muzikos pavyzdžiai¹⁴²¹, fragmentiniuose dienraščių pasažuose visuotinė istorija įtraukė ir bažnytinius, kultūrinius ir politinius fenomenus¹⁴²². Pagrindiniais ydų šaltiniais šiuo metu buvo laikomi amoralūs didikai, lėmę netinkamų popiežių išrinkimą ar Romos biurokratija apribojusi mokslo plėtrą¹⁴²³. Pagrindiniu Viduramžių vertinimo argumentu išliko religija, suteikusi Europos tautoms: „dvasinio ir dorinio gyvenimo saulę“¹⁴²⁴. Tačiau nepamiršti ir socioekomininiai veiksniai: krikščionybė Viduramžiais „subūrusi kultūrinių tautų šeimą“ ir ją išmokiusi dirbti, nes tik per darbą žmogus tampa vertas ir kultūringas ir gauna „dvasinę ir medžiaginę gerovę“¹⁴²⁵. Viduramžiai tarpukariu pateikti ir kaip mokslinio progreso laikotarpis: tuo metu gyvenę svarbiausi filosofai, plėtotos

¹⁴¹⁹ Būdingi šios religijos aprašymai buvo per šventes, ritualus, pvz., Joninių šventimą, kuriame: „atsispindi gilios senovės lietuvių gamtos garbinimo apeigos“. Žr.: J. Buracas, „Joninės“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 130–131, p. 594. O tipiški pagonių dievų aprašymai dažniau turėjo primityvių prietarų niekinimo gaidelę. Žr.: „Perkūnas“, in: *Naujoji Romuva*, 1934, Nr. 180–181, p. 474; A. Jakštas, „Senovės Lietuvių tikėjimas ir jo sekėjas“, in: *Rytas*, 1928-04-19, p. 1–2.

¹⁴²⁰ „A. Aleknos. Bažnyčios istorija“, in: *Draugija*, 1920, Nr. 9–10; A. Navickas, „Rytų Bažnyčia“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 17–18; K. P. Staškūnas, „Normanai įvedė krikščionybę Rusijoje“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 17–18; Vyskupas Petras Pr. Bučys, „Rusijos krikšto jubiliejus“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 23; E. Petrelevičius, „Paskutiniai didieji popiežiai apie šv. Tomą“, in: *Draugija*, 1939, Nr. 6.

¹⁴²¹ J. Eretas, „Rolando giesmė“, in: *Židinys*, 1927, Nr. 10, p. 276–277; Giovanni Papini, „Dantės aktualumas“, in: *Naujoji Romuva*, 1934, Nr. 162, p. 123–125.

¹⁴²² A. Tyruolis, „Bažnyčios menas“, in: *Rytas*, 1935-09-28, p. 5; „Kiek dirbo žmonės viduramžiais“, in: *Rytas*, 1934-01-13, p. 6; „Legenda apie Habsburgų dinastijos prakeikimą“, in: *Rytas*, 1934-11-06, p. 6.

¹⁴²³ „Kaltė dėl mokslo augimo sustojimo reikia mesti ne krikščionybei, bet Romos legioninkams ir jų biurokratizmui“. Žr.: Vl. Viliamas, „Newtonas ir viduramžiai“, in: *Židinys*, 1927, Nr. 10, p. 255. Kita: „Blogieji popiežiai“, in: *Rytas*, 1935-01-05, p. 7.

¹⁴²⁴ Pranas Dovydaitis, „Vytautas Didysis ir mūsų uždaviniai“, in: *Rytas*, 1930-09-29, p. 3.

¹⁴²⁵ M. Krupavičius, „Krikščionystė ir darbas“, in: *Krikščionis demokratas*, 1929, Nr. 1, p. 125.

kultūrinės ir technologinės idėjos, be kurių nebūtų ir Naujųjų laikų mokslininkų¹⁴²⁶.

Lietuvos Viduramžiai katalikų spaudoje tarpukariu išliko orientuoti į kunigaikščius ir politinę istoriją, ir dominuojantis istorinis pasakojimas tapo panašus visuose svarbiausiuose leidiniuose. Tai lėmė tautininkų inicijuotos dvi pagrindinės tarpukario propagandinės kampanijos (Vytauto mirties jubiliejus ir Vilniaus vadavimas)¹⁴²⁷ ir įtakingiausių jaunosios Lietuvos istorikų aktyvus prisidėjimas prie katalikų leidinių istorinio vaizdinio konstravimo (Z. Ivinskis, A. Šapoka, P. Šležas, J. Jakštas ir kt.)¹⁴²⁸. Todėl neturėtų stebinti ir gana korektiški D. Noreikos pastebėjimai, kad, nepaisant nedidelių išimčių *Židinyje* (ir kituose katalikų leidiniuose), dominavęs tik politinės LDK galybės apibūdinimas išaukštinant Vytauto, Kęstučio ir Algirdo asmenybes¹⁴²⁹.

Katalikų srovės savitumas buvo išskirtinė Viduramžiams skirtų tekstų gausa, nulėmusi prieštaringesnį nei kitur epochos pristatymą. Be didelės valstybės ir tautinės galybės argumento, Viduramžiai Lietuvoje buvo matomi kaip miestiečių amatininkų ištakos, lietuvių bandymo gerinti vandens kelius ir vystyti didelės apimties prekybą sėkminga pradžia, Viduramžiais prasideda ir Lietuvos istorijos fiksavimas¹⁴³⁰. Istoriografijoje nagrinėti bandymai kritiškai įvertinti Lietuvos Viduramžių epochą dažniausiai matomi katalikų periodikoje. St. Šalkauskis ir A. Maceina plėtojo savitus civilizacinės ir kultūrinės raidos modelius, kuriuose drastiškai atskirtas politinis ir kultūrinis Lietuvos vystymasis, pastarojo Viduramžiai kone visuotinai pripažįstama, jog stokojo¹⁴³¹. Savitą civilizacinį modelį kūrė

¹⁴²⁶ „Didžio mokinio didis mokytojas (Santrauka prof. Pr. Dovydaičio paskaitos apie šv. Albertą Didįjį)“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 3, p. 315–318; „Religija ir gamtos mokslas“, in: *Židinys*, 1937, Nr. 3, p. 363–364.

¹⁴²⁷ MAČIULIS, Dangiras, „Apie dvi propagandines kampanijas“, p. 119–137.

¹⁴²⁸ „Politinė Lietuvos istorija buvo pagrindinis nepriklausomos Lietuvos istorikų dėmesio objektas (...) pirmiausia LDK kaip tarptautinės politikos subjektas“. Žr.: LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete, 1922–1940 metais*, p. 172.

¹⁴²⁹ NOREIKA, Dainius, „Lietuvos istorijos vaizdiniai žurnale „Židinys“ (1924–1940)“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 8, p. 178.

¹⁴³⁰ „Amatininkų cechai – viduramžių palikimas Vilniuje“, in: *XX amžius*, 1940-01-20, p. 6; Steponas Kolupaila, „Nemuno tyrinėjimų istorijos bruožai“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 7, p. 53–54; Zen. Ivinskis, „Eiliuotoji Livonijos kronika ir jos autentiškumas“, in: *Židinys*, 1936, Nr. 10, p. 289–301.

¹⁴³¹ St. Šalkauskis, „Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 5–6, p. 359–384; Dr. A. Maceina, „Krikščioniškas turinys ir lietuviškoji forma. Lietuviškos istoriosofijos bandymas“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 7, p. 3–16.

J. Keliuotis, sprendęs istorinės Lietuvos priklausomybės Vakarams klausimą¹⁴³². Z. Ivinskio plėtotą conceptualiausia Lietuvos Viduramžių kulto kritika¹⁴³³. Pažymėtina, kad net ir A. Šapoka, kalbėdamas apie LDK valstybinę santvarką, pabrėžia, jog ši buvo atsilikusi, be išvystytų tarybų ir seimų, be tinkamo tokiai valstybei administracinio suskirstymo¹⁴³⁴.

Rimčiausia atsvara XIII–XV a. politinei istorijai katalikų srovės leidiniuose išliko religija, ryškiausiai pasireiškusį 1938 m. Lietuvos krikšto minėjimui skirtose publikacijose. *Draugijoje* krikštas tiesiai vadinamas pačiu svarbiausiu moraliniu įvykiu tautos istorijoje¹⁴³⁵. Platesnį krikščionybės naudos tautai paveikslą pateikė kunigas Blažiejus Čėsnyš, jis teigė, kad tauta „įsigijo neabejotinai kilnesnę religiją“¹⁴³⁶, pagerino tautinį charakterį ir pasikėlė dorovę, krikščionybė suteikusi raštą, švietimą, įskaitant ir aukštąją mokyklą, o kartu ir bendrai mokslą, jos dėka Lietuvoje atsirado vakarietiškas menas: dailė, architektūra, muzika, tik krikščionybės dėka išsaugotas tautiškumas, suteikęs lietuvių kalbai viešumo teisę¹⁴³⁷. Tokiai nuomonei pritarė ir logiškai ją papildė kunigas Juozas Vaišnora, pabrėždamas, kad iki krikščionybės Lietuva niekinusi savo kalbą, nevertinusi savo lietuviškumo¹⁴³⁸. *Židinys* krikšto jubiliejaus proga išspausdino ir itin kritišką kunigo Povilo Jako straipsnį „Ko katalikybė

¹⁴³² J. Keliuotis, „Rusija, Vakarų Europa ir Lietuva“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 12, p. 399–413.

¹⁴³³ Svarbesni tekstai iš įtrauktų leidinių: Zenonas Ivinskis, „Lietuvių ir lenkų santykiai istorinėje perspektyvoje“, in: *XX amžius*, 1937-01-14; Zenonas Ivinskis, „Krikščionybės vaidmuo lietuvių tautos kultūroje“, in: *XX amžius*, 1937-04-23; Dr. Z. Ivinskis, „Lietuvos praeities ir dabarties kryžkelės“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 117, p. 289–292.

¹⁴³⁴ A. Šapoka, „Senosios Lietuvos valstybės santvarka ir Liublino unijos dėsniai“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 1, p. 34–40.

¹⁴³⁵ „Epochinio lietuvių tautoje įvykio 550 metų jubiliejui“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 13–14, p. 365.

¹⁴³⁶ B. Čėsnyš, „Krikščionybės nuopelnai mūsų tautai“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 13–14, p. 377.

¹⁴³⁷ *Ten pat*, p. 379–408. Kiti autoriaus tekstai: B. Čėsnyš, „Kai autokritika tiesai nepatarnauja. Keletas pastabų dėl P. Jako straipsnio „Ko katalikybė nedavė Lietuvai?“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 8–9, p. 203–212; Nr. 10, p. 362–368; Nr. 12, p. 703–710.

¹⁴³⁸ „Net ir tada, kai Lietuva buvo pasiekusi savo galybės apogėjų (...) savosios tautinės kultūros nerandame nė ženklo. Didžioji Lietuvos Kunigaikštija buvo paniekinusi savąją kalbą“. Žr.: Kun. D-ras J. Vaišnora, „Katalikybės reikšmė lietuvių tautai“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 13–14, p. 415. Kiti autoriaus tekstai: Dr. J. Vaišnora, „Lietuvių tautos vaizdumo krikščionybės ekspansijoje praeityje ir ateityje“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 7, p. 17–26.

nedavė Lietuvai?“¹⁴³⁹. Tai kritika iš idealistinės krikščionybės vertybių perspektyvos. Krikšto problemos visų pirma susijusios su Katalikų Bažnyčios nuosmikiu XIV a., su nesirūpinimu paprastu žmogumi, laiku nevykdytomis socialinėmis reformomis, skirtingai nei J. Basanavičiaus kritika dėl sunaikintos autentiškos Lietuvos kultūros¹⁴⁴⁰, čia idealas yra visavertiškai katalikų visuomenė, gyvenanti pagal Kristaus įsakymus.

Tarpukariu katalikus domino Naujųjų laikų mokslo raida, krikščionybės skilimas ir plėtra, kultūros fenomenų istorijos, santykinai nedaug dėmesio buvo skiriama politinei istorijai. Dauguma šių sričių pateikė prieštarinę epochos paveikslą. Mokslo istorija laviravo tarp kritikos ir progreso pripažinimo. Naujaisiais laikais suformuotas „matematiškai – mechaniskasis gamtos mokslų idealas“¹⁴⁴¹ matomas kaip trumpalaikis maištas prieš religiją ir moralę, kuris imamas kvestionuoti XIX a., kuomet atsiranda svarstymų apie skirtingus mokslo pamatus, šitaip religija ir kiti humanitariniai mokslai negali būti vertinami pagal gamtos mokslų reikalavimus. Tačiau mokslo maištu po metų suabejojama tiesiai teigiant, kad mokslas ir religija eina išvien ir kartu dirbo vardan geresnio gyvenimo¹⁴⁴². Prieštariningai matoma ir krikščionybės istorija. Naujieji laikai sutampa su religiją politikai pajungusiu ir vokiečių tautą suskaldžiusiu protestantizmu¹⁴⁴³, šalia to džiaugiamasi jėzuitų iškilimu ir katalikybės plėtra naujame pasaulyje¹⁴⁴⁴. Pozityviai ir gausiai katalikų žurnaluose iškeliama Renesanso epocha ir ypač jos dėka susiformavęs menas¹⁴⁴⁵. Italijos renesansas matytas kaip krikščionių sukurta Viduramžių tąsa¹⁴⁴⁶. Griežčiausią epochos kritiką pateikia politinė istorija:

¹⁴³⁹ P. Jakas, „Ko katalikybė nedavė Lietuvai?“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 7, p. 60–70.

¹⁴⁴⁰ J. Basanavičius, „Iš krikščionybės santykių su senybės lietuvių kultūra“, in: *Viltis*, 1912-12-05, p. 1–3.

¹⁴⁴¹ „Mokslo sąvokos kitimas“, in: *Židinys*, 1933, Nr. 3, p. 275.

¹⁴⁴² „Mokslo pareiga pasaulio sutvarkymo pamatan dėti dorovę (...) kiekviename žmoguje rūsi dieviškosios ugnies kibirkštėlė. Mokslas kaip tik ir stengiasi šiai kibirkštei neleisti užgesti“. Žr.: G. Macejauskas, „Mokslas, jo evoliucija ir reikšmė“, in: *Židinys*, 1927, Nr. 12, p. 406.

¹⁴⁴³ Pk., „Protestantizmo 400 metų sukaktuvės“, in: *Židinys*, 1929, Nr. 8–9, p. 182.

¹⁴⁴⁴ T. J. Beleckas, S. J., „Jėzuitų valstybė – stambus įnašas civilizacijos istorijoje“, in: *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 21–22, p. 472–480; Nr. 25–26, 528–530.

¹⁴⁴⁵ Giovanni Papini, „Renesansas“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 43–44, p. 812–813; P. Lapelis, „Literatūrinis Italijos Renesansas ir Bažnyčia“, in: *Draugija*, 1940, Nr. 7; Nr. 8; Nr. 9; J. Keliuotis, „Florencija – Vakarų Atėnai“, in: *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 35–36, p. 629–632.

¹⁴⁴⁶ „patys renesanso kūrėjai buvo ne pagoniško nusistatymo, o aiškiausi krikščionys, gi didžiausi meno protektoriai buvo popiežiai“. Žr.: „Renesansas šių dienų akimis“, in: *Rytas*, 1935-09-28, p. 5.

laikotarpis pažymėtas kolonializmu, revoliucijomis¹⁴⁴⁷, o didžiausios politinės XX a. blogybės yra būtent šios epochos pasekmė: „Per rusų revoliuciją įgyvendinta ir renesanso dorinis palaidumas, ir Giordano Bruno horainis pyktis bei išdidumas, ir reformacijos religinis fanatizmas, ir Kamponelos saulės valstybė, ir racionalizmo „žmogus ponas savo likimo“ ir demokratizmo bei socializmo utopijos. Visa tai, ko siekė Naujieji amžiai, rusų revoliucijoj įkūnyta“¹⁴⁴⁸.

Prieštarinai XVI–XVIII amžiai aprašyti ir Lietuvos istorijoje. Nors D. Noreika tvirtina, kad lietuviška istorija sugebėjo pabrėžti LDK savarankiškumą po Liublino unijos, plačiai idealizavo įtakingiausias bajorų gimines ir jų nuopelnus Lietuvos raidai¹⁴⁴⁹, matyti, jog tokį istorinį naratyvą daugiausiai kūrė A. Šapoka¹⁴⁵⁰, o vyraujantis katalikų požiūris į ATR laikus iš politinės perspektyvos išliko gana tipiškas, neatskiriamas nuo lietuvių nutautėjimo, valstybingumo praradimo, konflikto su Lenkija¹⁴⁵¹. Tiesa, nuosmukio pradžia varijavo, nuo Krėvos unijos iki Vytauto mirties, tačiau politiškai šie naratyvai neišvengdavo priešiško Lenkijai ir Lietuvos praradimų, bajorų savivalės paminėjimo¹⁴⁵². Antra vertus, katalikai į epochą tarpukariu pradeda žvelgti daugiausia iš kultūrinės perspektyvos. Būtent kultūra ir visuomenės švietimas matyti kaip pabėgimas nuo sudėtingos politinės situacijos, leidęs išsaugoti ir lietuvių tautą¹⁴⁵³. Krikščioniškoji

¹⁴⁴⁷ Dr. Orjan Olsen, „Kaip Anglija kolonizavo Australiją“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 33–34, p. 623–625; Vincas Trumpa, „D. revoliucijos metus užbaigiant“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 50, p. 917–919.

¹⁴⁴⁸ „Kultūros krizis ir Rusijos likimas“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 4, p. 296–297.

¹⁴⁴⁹ NOREIKA, Dainius, „Lietuvos istorijos vaizdiniai žurnale „Židinys“ (1924–1940)“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 8, p. 178–180.

¹⁴⁵⁰ A. Šapoka, „Senosios Lietuvos valstybės santvarka ir Liublino unijos dėsniai“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 1, p. 34–40; A. Šapoka, „Savarankiška Lietuvos politika po Liublino unijos“, in: *Židinys*, 1937, Nr. 8–9, p. 152–162. Pažymėtina, kad tas pats A. Šapoka prioritetą aiškiai teikia ankstesnei epochai iki 1569 m.: A. Šapoka, „Lietuvių-lenkų santykiai po Vytauto iki 1569 metų“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 38, p. 908–912.

¹⁴⁵¹ Povilas Štuopis, „Liublino unija“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 43, p. 1023–1026; Ig. Jonynas, „Keli bruožai iš Lietuvos istorijos po Liublino Unijos“, in: *Rytas*, 1928-02-14, p. 5; J. A., „Estetiškoji tautų charakteristika“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 5–6, p. 470–477.

¹⁴⁵² „Mūsų valstybės santvarka turi atitikti tautos būdo ir gyvenimo savybes“, in: *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 18, p. 402; Z. Ivinskis, „Lietuvos praeities ir dabarties kryžkelės“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 117, p. 289–291.

¹⁴⁵³ „Nors valstybė žuvo, bet susirūpinta gelbėti nuo pražūties tautą. Griebtasi ypač kultūrinio darbo“. Žr.: Vincas Maciūnas, „Tautinis auklėjimas ir istorija“, in: *Židinys*, 1937, Nr. 2, p. 182.

kultūra LDK leido itin palankiai nušviesti vienuolynų veiklą¹⁴⁵⁴, išskirtinių Lietuvos bažnyčių architektūrą ir daile¹⁴⁵⁵, literatūros lietuvių kalba atsiradimą¹⁴⁵⁶ ir krikščioniškų švietimo įstaigų raidą¹⁴⁵⁷. Aptariamam laikotarpiui iškilęs barokas matomas kaip iš esmės lietuviškas stilius, puikiai atitinkantis lietuviškąjį nuoširdų charakterį¹⁴⁵⁸, taip kultūros vystymasis ir religingumas tampa neatskiriami nuo tautiškumo. Neatsitiktinai anksčiau minėti alternatyvūs, daugiausiai filosofų kurti istoriniai naratyvai rėmėsi išimtinai kultūriniu progresu po krikšto. Radikaliausias iš jų A. Maceina, šitą kultūros ir politikos atsiskyrimą (iki krikšto nebuvo kultūros, po krikšto prarastas valstybingumas) laikė didžiausia tautos tragedija, nes po Liublino unijos: „Mes netekome valstybingumo sąmonės, netekome visuomeninės santvarkos. Mūsų tauta virto iš dalies mase (...) Tuo tarpu dvasinės kultūros laimėjimai – menas, papročiai, religinės apeigos – yra šios dienos realybė“¹⁴⁵⁹. Be kultūros Z. Ivinskio ir Stepono Kolupailos dėka *Židinyje* perteikta ir išsami ATR ekonominė prekybos istorija¹⁴⁶⁰, parodžiusi Lietuvos ekonomikos vietą Vakarų kaimynų kontekste ir sustiprinusi LDK kaip tam tikros Vakarų Europos periferijos įvaizdį. Socialiniu požiūriu ATR išliko ir niūrios baudžios laikas, neigiamai paveikęs lietuviškąjį charakterį ir tautinę dvasią¹⁴⁶¹.

¹⁴⁵⁴ „Marijonai Lietuvoje“, in: *Rytas*, 1932-12-23, p. 5–6; P. Venckus, „Jėzuitai ir mokyklos“, in: *Rytas*, 1925-06-09, p. 2–3.

¹⁴⁵⁵ Dr. H. Kairiūkštytė–Jacynienė, „Pažaislio vienuolynas ir jo meninės vertybės“, in: *Židiny*, 1930; Nr. 10, p. 241–247.

¹⁴⁵⁶ A. J., „Mažvydas, Seniausieji lietuvių kalbos paminklai iki 1570 metams“, in: *Draugija*, 1923, Nr. 1–2, p. 51–54; J. Labokas, „Pranas Skardžius, Daukšos akcentologija“, in: *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 12–13, p. 310–311.

¹⁴⁵⁷ A. Šapoka, „Kur senovėje lietuviai mokslo ieškojo“, in: *Židiny*, 1935, nr. 10, p. 316–327; Nr. 11, p. 417–429; J. Gvildys, „Edukacijos Komisijos švietimo darbai Lietuvoje“, in: *Židiny*, 1931, Nr. 5–6, p. 478–494; St. Šalkauskis, „Universitetas ir tautos gyvenimas“, in: *Židiny*, 1940, Nr. 2, p. 174–182.

¹⁴⁵⁸ „Dabar jau numanau, kodėl gyvasis barokas taip aptiko mūsų tautiečiams. (...) Rodos, lietuvių maldininkų dvasia įsikūnijo altoriuose, figūrose, sienose, lubose, kolonose (...)“. Žr.: K. Jasėnas, „Baroko stiliaus monumentai Lietuvos sostinėse“, in: *Židiny*, 1935, Nr. 3, p. 279.

¹⁴⁵⁹ A. Maceina, „Krikščioniškasis turinys ir lietuviškoji forma“, in: *Židiny*, 1938, Nr. 7, p. 10.

¹⁴⁶⁰ Zenonas Ivinskis, „Lietuvių ir prūsų prekybiniai santykiai pirmoje 16-tojo amžiaus pusėje“, in: *Židiny*, 1933, Nr. 8–9, p. 134–149; Prof. Steponas Kolupaila, „Nemuno tyrinėjimų istorijos bruožai“, in: *Židiny*, 1934, Nr. 7, p. 51–65.

¹⁴⁶¹ „Nykųjų perversmą įvykdino ilgieji sunkios baudžios metai. Jie uždėjo tų baudžiauninkų-vergų palikuonių kartų kartoms niaurųjį savo antspaudą“. Žr.: Liudas Gira, „Entuziazmas ir lietuvių tautos psichika“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 27, p. 625–626.

Krikščionybės istorijos požiūriu XIX–XX amžiai buvo matomi kaip Romos Katalikų Bažnyčios atsigavimo laikotarpis. Daugelis tekstų buvo skirta krikščionybės istoriniams siužetams: centre atsidurdavo gerbiamų popiežių ir naujai kanonizuotų šventųjų biografijos, šventų vietų aprašymai¹⁴⁶², Vatikano istorija iki Laterano sutarties pasirašymo¹⁴⁶³, katalikų įtakos augimas Vokietijoje, Prancūzijoje, JAV ir Azijoje¹⁴⁶⁴. Epochų ašiniu įvykiu tapo pirmosios socialinės Bažnyčios enciklikos *Rerum Novarum* pasirodymas¹⁴⁶⁵, kuris Europos krikdemų ideologijos pagrindu ir suteikė modernių įrankių kovoti su socialistais¹⁴⁶⁶. Antra vertus, mokslo istorijai skirtuose tekstuose vis dažniau stengiamasi parodyti jo suderinamumą su katalikų tikėjimu. Tai ryšku kalbant apie evoliucijos teoriją ir pasaulio pradžią, teigiama: visi pagrindiniai mokslo principai neprieštaruja išdėstytiems Senajame testamente ir religija anksčiau už mokslinius įrodymus teigusi daug priimtų mokslinių faktų¹⁴⁶⁷.

XIX–XX a. išliko ir griežtai kritikuojami. Socialinės istorijos požiūriu pavojingai išaugo pasaulio gyventojų skaičius¹⁴⁶⁸, paplito klaidingi religiją ir

¹⁴⁶² Dr. J. Leimonas, „Popiežiaus Leono XIII 25 metų sukaktuves minint“, in: *Krikščionis demokratas*, 1928, Nr. 3, p. 95–97; „Nauji palaimintieji ir šventieji“, in: *Rytas*, 1934-01-13, p. 8–9, 11; M. Mozūraitis, „Liurdas ir Bernadeta“, in: *Draugija*, 1940, Nr.1, p. 22–23.

¹⁴⁶³ Stasys Yla, „Didžiosios Vatikano gairės“, in: *XX amžius*, 1939-03-02, p. 3.

¹⁴⁶⁴ „Kulturkampf'o išvakarės“, in: *Rytas*, 1927-08-06, p. 1; J. Keliuotis, „Katalikybės atgijimas Prancūzijoje“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 31, p. 741–744; Kun. St. Raila, „Katalikiškoji spauda Jungtinėse Amerikos Valstybėse“, in: *Draugija*, 1940, Nr. 12, p. 585–586; T. J. Beleckas S. J., „Katalikų universitetai Azijoje ir jų uždavinys“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 18, p. 420–422; Nr. 20, p. 467.

¹⁴⁶⁵ „Darbo žmonių jubiliejus [Rerum Novarum 40 metų]“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 5–6, p. 530–531; „Rerum Novarum“ sukakties minėjimas“, in: *Naujoji Romuva*, 1934, Nr. 176–177, p. 428.

¹⁴⁶⁶ „Katalikų Bažnyčios hierarchų, pirmiausia popiežiaus Leono XIII, paskelbtos enciklikos *Rerum Novarum* (1891) (...) davė impulsą krikščioniškojo socialinio mokymo, socialinių reformų pradžiai. Šios katalikų organizacijų socialinio veikimo gairės ilgainiui (...) tapo pagrindu politinėms krikščionių demokratų organizacijoms atsirasti“. Žr.: SVARAUSKAS, Arūnas, „Nuo pamokslų iki partinės agitacijos : politinė Krikščioniškosios Demokratijos institucionalizacija Europoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2011, T. 34, p. 107–140.

¹⁴⁶⁷ Ryškiausiai toks diskursas konstruotas A. Jakšto publikacijoje, bet dera paminėti ir G. Maciejausko tekstą. Žr.: A. Jakštas, „Pasaulio pradžia mokslo ir apreiškimo šviesoje“, in: *Židinys*, 1926, Nr. 6–7, p. 397–418; G. Macejauskas, „Mokslas, jo evoliucija ir reikšmė“, in: *Židinys*, 1927, Nr. 12, p. 405–406.

¹⁴⁶⁸ „Gyventojų prieaugliaus problema“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 12, p. 576.

morale atmetantys, tik visuotinę reliatyvizmą ir galią pripažįstantys pasaulio aiškinimo būdai¹⁴⁶⁹, paprastam žmogui gyvenimo sąlygos liko sunkios, o nusiritusios kruvinos revoliucijos pasiglemžė daug aukų ir neatnešė norimų pokyčių¹⁴⁷⁰. Daug kritikos sulaukė kolonializmas, tik dėl žaliavų išnaudojantis Afrikos ir Azijos valstybės¹⁴⁷¹, tautų tarpusavio konkurencija paskatinusi augančią agresiją ir pasidalijimas į karinius blokus nulėmė katastrofišką Pirmąjį pasaulinį karą, kuris: „pasibaigė visų pralaimėjimu“¹⁴⁷². Tačiau daugiausia problemų katalikams kėlė Spalio revoliucija ir atmetę religiją, vykdę terorą prieš nekaltus gyventojus bolševikai¹⁴⁷³.

Tiek palankų, tiek labai kritiškų vertinimų sulaukė XIX–XX a. Europos kultūros istorija, kurios raida kaip niekad išryškino tautinės ir katalikiškos istorijų priešpriešą. XIX amžius žymi Europos tautų kultūrinį atgimimą, besikuriančių tautinių atgimimų dainiai matomi kaip sektini pavyzdžiai lietuviams¹⁴⁷⁴. Nors ir čia galima pamatyti didesnę susidomėjimą katalikiškomis šalimis bei bandymus sieti kultūros veikėjų veiklą su Bažnyčia¹⁴⁷⁵, centre lieka politizuotas ir ideologizuotas kultūros kaip tautos klestėjimo sąlygos aspektas¹⁴⁷⁶. Daugiau problemų iškilo, interpretuojant

¹⁴⁶⁹ Pvz.: XIX a. paplitę bandymai visą žmonijos istoriją aiškinti per rases, kurios racionali sekimas atvestų prie to, kad: „visi doriniai nuostatai, teisė, visos sąvokos, garbė ir t.t. turėtų tapti reliatyvus dalykas“. Žr.: Z. Ivinskis, „Rasės ir istorijos supratimas“, in: *Židinys*, 1927, Nr. 10, p. 249.

¹⁴⁷⁰ „Žiūrovas bus pajutęs dalelę tojo apgailėtino visuotinio revoliucijų sąjūdžio, kurio arena buvo V. Europa, o laikas – XVIII ir XIX amžiai (...) Rusijoje tuo metu viešpatavo griežta budrios ir visur esančios ochrankos sumaniai palaikoma išorinė tvarka ir ramybė, kurią sudrumsdavo tik atentatų sūviai“. Ž.: „Epizodas iš Rusijos kultūros gyvenimo XIX a. vidury“, in: *Rytas*, 1936-05-30, p. 5.

¹⁴⁷¹ K. Pakštas, „Kolonialinė politika Afrikoje nuo 1914 m.“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 11, p. 463–467; A. Zemribas, „Kolonijų problema“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 21–22, p. 474–476.

¹⁴⁷² Vincas Trumpa, „Taip prasidėjo D. Karas. Keletas minčių 1914 m. suprasti“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 44, p. 778.

¹⁴⁷³ T. G. Masarik, „Komunizmas“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 8–9, p. 184; „Netolimos praeities vaizdas ir komunistiškoji dabartis“, in: *Rytas*, 1934-08-20, p. 5–6; Dr. Pr. Dielininkaitis, „Sovietų Rusijos sukaktuvės“, in: *XX amžius*, 1937-11-06, p. 3.

¹⁴⁷⁴ Dr. Jonas Balys, „Suomių Kalevalos šimtmečių besitartinant“, in: *Naujoji Romuva*, 1934, Nr. 176–177, p. 422; J. P., „Čekų muzika“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 10, p. 453–454; J. Grinius, „Prancūzų romantizmo šimtmetis“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 2, p. 165–166.

¹⁴⁷⁵ „Beethovenas, kaip bažnytinis menininkas“, in: *Židinys*, 1939, Nr. 10, p. 442–443.

¹⁴⁷⁶ Tai aktyviausiai gynė Stasys Šalkauskis ir Juozas Keliuotis. St. Šalkauskis „Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 5–6, p. 363.

modernizmo literatūrą. Viena, matomas iš anksčiau išlikęs, tuomet aktyviausiai A. Jakšto *Draugijoje* perteiktas priešiškus modernizmui. Šis sunaikino tradicinę kūrinių formą ir atmetė Dievą¹⁴⁷⁷. Tarpukariu modernizmo kultūros interpretacija daugiausiai nuo 4 dešimtmečio užsiėmė *Naujoji Romuva*. Naujoji katalikų kritikų karta priėmė modernizmo žaidimo taisykles ir kūrinius vertindavo iš jų kontekstų, idėjų perspektyvos¹⁴⁷⁸. Nors J. Keliutis sveikino modernizmą kaip progresyvią, naujas pasaulio sritis atveriančią kultūros srovę, į modernizmo atsiradimo kontekstą ir kultūrinę reikšmę įsigilinę katalikų autoriai priėjo prie pesimistinių išvadų. Anot socialinę meno istoriją analizavusio Mikalojaus Vorobjovo, modernizmas tai paskutinis meno ir kultūros žlugimo etapas¹⁴⁷⁹. Jam remdamasis O. Spengleriu pritaria ir A. Maceina¹⁴⁸⁰.

Lietuvos istorijos XIX a. vaizdavimas teminiu požiūriu išsiplėtė, tačiau amžiaus centre išliko lietuvių tautinio atgimimo istorija. XIX a. I pusė buvo vaizduojama retai ir dažniau kritiškai, čia išryškintas žemaičių sąjūdis ir epochos asmenybės A. Strazdas, M. Valančius ir S. Daukantas, tačiau laikotarpis paprastai matytas kaip nesugebėjęs paveikti Lietuvos liaudies, autoriai vertinti ne iš politinės ar socialinės perspektyvos, o kaip lietuvių literatūros istorijos dalis¹⁴⁸¹. Tarpukariu labai padaugėjo M. Valančiui skirtų publikacijų, bet tik A. Alekno tekstuose jis buvo vaizduojamas kaip svarbi tautinio atgimimo figūra¹⁴⁸², kitur dažniausiai apibūdinamas tik kaip religinis ar literatūrinis autoritetas, atvirkščiai, S. Daukantas matytas kaip tautinio atgimimo ideologijos kūrėjas, ją pratęsęs ir tautoje įtvirtinęs J.

¹⁴⁷⁷ Plačiau žr.: GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, p. 112–117.

¹⁴⁷⁸ Ryški skirtis matoma dėl M. Prousto vertinimo, kai A. Vaičiulaitis, sekdamas A. Jakštu, autorių vis dar mato kaip neįdomų, amoralų ateistą, J. Keliutis teigia: „jis yra vienu didžiausių šios epochos estetinių įkūnytojų“. Žr.: A. Vaičiulaitis, „Rašytojų sukaktuvės“, in: *Židinys*, 1932, Nr. 12, p. 472–479; J. Keliutis, „M. Proustas“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 20, p. 444.

¹⁴⁷⁹ Vyksta idealistinių „kultūros Don Kichotų“, besistengiančių įvairiais būdais sudominti visuomenę, kova su beasmenėmis masėmis, tenorinčiomis materialinio gerbūvio ir šią kovą būtinai laimės pastarieji. Plačiau Žr.: M. Vorobjovas, „Modernizmas arba kova dėl stiliaus Europos mene“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 20, p. 465.

¹⁴⁸⁰ A. Maceina, „O. Spenglerio kultūros supratimas“, in: *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 33–34, p. 627.

¹⁴⁸¹ J. Petrusis, „XIX amž. pradžios žemaičių sąjūdis ir A. Strazdas“, in: *Židinys*, 1933, Nr. 11, p. 373–385; J. T. „Vyskupas Motiejus Valančius ir liaudies švietėjas“, in: *Rytas*, 1925-05-29, p. 1.

¹⁴⁸² A. Alekna, „Valančius kaip rašytojas ir lietuviškos raštijos palaikytojas“, in: *Draugija*, 1920, Nr. 5–6, p. 200–213.

Basanavičius¹⁴⁸³. XIX a. pirmoji pusė kaip ir anksčiau tapatinama su liaudies baudžiava, dažniausiai reprezentuota žmonių atsiminimų publikacijomis¹⁴⁸⁴. Tai išliko visų lietuvių tautos charakterio ydų šaltiniu¹⁴⁸⁵. Nors dažniausiai tautinis atgimimas buvo pradedamas nuo 1883 m.¹⁴⁸⁶, kai kuriose *Židinio* publikacijose buvo galima aptikti ir unikalų, tautinio atgimimo procesinį aprašymą, anot kurio, visas XIX a. nuo Napoleono invazijos laikų pateikiamas kaip lėtas tautos demokratizacijos ir atgimimo procesas ir neatskiriamas nuo romantizmo srovės¹⁴⁸⁷. Taip atsirasdavo vietos ir iš Lietuvos bajorų kilusiam romantizmo pradininkui A. Mickevičiui¹⁴⁸⁸, ir atskirą nuo lenkų tautinę sąmonę išugdžiusiems sukilimams¹⁴⁸⁹. Tačiau toks įvykių nušvietimas buvo išimtis, ir sukilimai paprastai katalikų srovėje buvo vertinami kaip lenkų ir istoriškai nesvarbūs¹⁴⁹⁰. Tautinis atgimimas, kaip ir anksčiau, sietas su kovomis už spaudos laisvę, lietuvių švietimą ir prieš lenkų bei rusų įtaką Lietuvoje¹⁴⁹¹, pagrindiniai leidiniai buvo *Auszra*, *Varpas*

¹⁴⁸³ J. Ambrazevičius, „Simanas Daukantas lietuvių tautinės sąmonės evoliucijoje“, in: *Židiny*s, 1936, Nr. 2, p. 139.

¹⁴⁸⁴ Z. Ivinskis, „Baudžiava. Atsiminimai, padavimai, legendos“, in: *Židiny*s, 1936, Nr. 10, p. 373–375; „Ką pasakoja 83 metų senukas“, in: *Rytas*, 1933-10-31; „Pas buvusius valdovus ir vergus“, in: *Rytas*, 1935-01-14; K. Berulis, „Liudvika Didžiulienė-Žmona. Ką aš beatsimenu“, in: *Židiny*s, 1927, Nr. 12, p. 426.

¹⁴⁸⁵ „Tąjį nykųjų perversmą įvykdino ilgieji sunkios baudžiavos metai. Jie uždėjo tų baudžiauninkų-vergų palikuonių kartų kartoms niaurųjį savo antspaudą, užgniauždami jų širdyse tik laisviems žmonėms teprigimtą entuziazmą, nežinantį varžtų kūrybinį džiūgavimą“. Žr.: Liudas Gira, „Entuziazmas ir lietuvių tautos psichika“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 27, p. 625–626.

¹⁴⁸⁶ Pvz.: „Trečioji gadynė prasidėjusi 1883 m. tautiniu lietuvių atgimimu, tęsiasi iki šių dienų (...) lietuvių liaudis pradeda kratytis svetimu jungu ir ugdyti savo tautinę sąmonę“. Žr.: J. Keliuotis, „Lietuvių tauta ir jos ugdymas“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 140–141, p. 700.

¹⁴⁸⁷ Pvz.: „Tautiško romantizmo istorija – tai Lietuvos atgimimo istorija“. Žr.: V. Bičiūnas, „Romantizmas bei tautiškas idealizmas“, in: *Židiny*s, 1929, Nr. 3, p. 232.

¹⁴⁸⁸ St. Šalkauskis, „Rimvydas – Mickevičius“, in: *Židiny*s, 1924, Nr. 1, p. 34–50.

¹⁴⁸⁹ Pvz.: „Po 1830 metų nepasisekusio sukilimo kyla reakcija prieš senąsias tradicijas. Aukštesniųjų luomų tarpe ima reikštis palinkimas prisiartinti prie liaudies ir su ja arčiau susigyventi. (...) iki 1863 m. sukilimo ir baudžiavos panaikinimo Lietuvos demokratizacija tebuvo vykdoma vien romantinio idealizmo įbalsiais“. Žr.: St. Šalkauskis, „Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas“, in: *Židiny*s, 1928, Nr. 5–6, p. 380–381.

¹⁴⁹⁰ Kaip teigiama D. Staliūno monografijoje, katalikiška srovė sukilimus nuvertino arba kaip P. Šležas palaikė Rusijos valdžią sukilimus numalšinant. Žr.: STALIŪNAS, Darius, *Savas ar svetimas paveldas?*, 2008, p. 37–46.

¹⁴⁹¹ „1864-1904-1934“, in: *Rytas*, 1934-05-08, p. 2; Just. Strimaitis, „Prieškarinio liaudies mokytojo darbas Lietuvoje“, in: *Židiny*s, 1931, Nr. 3, p. 260–271; Paulius

ir katalikiškieji *Žemaičių ir Lietuvos apžvalga* ir *Tėvynės Sargas*¹⁴⁹². Nors tarpukario spaudoje į XIX a. tautinio atgimimo veikėjus buvo žvelgiama atviriau nei anksčiau, pripažįstant reikšmingą vietą ir kairiesiems, buvo akcentuojamos kunigų skriaudos ir tokie įvykiai kaip Kražių skerdynės¹⁴⁹³.

XX a. spaudos Lietuvos istorijoje iš politinės perspektyvos buvo matomas kaip dėsningas lietuvių tautos kelias į nepriklausomybę. Katalikams šio kelio raidos etapai buvo spaudos draudimo panaikinimas¹⁴⁹⁴, 1905 m. Didysis Vilniaus seimas¹⁴⁹⁵. Karo metais svarbus tapo išeivių veiksnys, plačiai pristatytas jų partiniame leidinyje *Krikščionis demokratas*, katalikų partijos nariai, 1915–1917 m. praleidę Rusijoje, matyti kaip pagrindiniai lietuvių Seimo Petrograde dalyviai ir krikščionių demokratų socialinės partijos programos kūrėjai¹⁴⁹⁶. Tiesa, teisingi patriotiški tremtiniai privalėjo sugrįžti į Lietuvą kuo anksčiau ir prisidėti prie valstybės kūrimo. Galiausiai didžiausiu laimėjimu matytas Lietuvos nepriklausomybės paskelbimas: tikriausias lietuvių tautiškumo išsiskleidimas ir istorinės

Šležas, „Lietuva ir Lenkija. Jų santykiai nuo seniausių laikų ligi šių dienų“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 17, p. 401.

¹⁴⁹² J. A., „Inž. K. Šakenis: „Ausra“ ir jos gadynė“, in: *Židinys*, 1933, Nr. 3, p. 298–299; P. Šležas, „Šimtas metų lietuvių periodinei spaudai“, in: *Rytas*, 1932-12-02, p. 3; „Ideologiniai santykiai „Aušros“ – „Varpo“ Gadynė“, in: *XX amžius*, 1938-05-06, p. 8.

¹⁴⁹³ „Kada Lietuvoje buvo žudomi kunigai“, in: *Rytas*, 1933-09-16, p. 4; L. Bistras, „Pagerbkime Kražių atmintį“, in: *Laisvė*, 1922-01-10, p. 2; Kun. P. Veblaitis, „Kražių skerdynės“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 146, p. 832–833; Nr. 151, p. 924–927; Nr. 153, p. 975–977; Nr. 155, p. 1020–1022.

¹⁴⁹⁴ Kovotojai už spaudą: „„pirmi stojo į aktyvią kovą už nepriklausomą tautos gyvenimą“. Žr.: St. Šalkauskis, „Spaudos draudimo pamoka lietuvių tautai“, in: *Židinys*, 1929, Nr. 5–6, p. 463.

¹⁴⁹⁵ Didžiajame Vilniaus Seime: „tautos ir valstybės žarija, nusikračiusi gyvenimo pelenų, sužibėjo tautine ir valstybine sąmone“. Žr.: A. Šmulskštys, „Lietuvos tautinė ir valstybinė sąmonė“, in: *Rytas*, 1925-12-06, p. 1. Kiti ryškesni tekstai įvykiui paminėti: „Didžiojo Vilniaus Seimo sukaktuvių paminėjimas“, in: *Rytas*, 1925-12-06; Pr. Klimaitis, „Didysis Vilniaus Seimas“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 1, p. 43–56; P. J. Gabrys, „Didysis Vilniaus Seimas ir jo reikšmė Lietuvai“, in: *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 47, p. 937–942; Nr. 49–50, p. 995–997.

¹⁴⁹⁶ Dr. P. Karvelis, „Krikščionys demokratai Voroneže. I“, in: *Krikščionis demokratas*, 1927, Nr. 3–5, p. 142; Sikstas Riauka, „Krikščionys demokratai Maskvoje“, in: *Krikščionis demokratas*, 1927, Nr. 3–5, p. 154–157; Dr. P. V. Raulinaitis, „Krikščionys demokratai Šiaurės Kaukaze“, in: *Krikščionis demokratas*, 1927, Nr. 3–5, p. 162.

neteisybės dėl prarastos valstybės atstatymas¹⁴⁹⁷. Tokia pozityvi tautiškumo evoliucija tarpukario pradžioje sutrikdoma Vilniaus okupacijos¹⁴⁹⁸.

Tarpukario katalikų spaudoje istorinio pasakojimo ašis liko Viduramžių epochoje. Visuotinės istorijos vaizdinys pasipildė kultūros, mokslo, politinės istorijos aspektais o visuotinai įsivyravęs Lietuvos kunigaikščių kultas katalikų spaudą suartino su tautininkų spauda. Nepaisant to, katalikų spauda liko atvira įvairioms istorijos interpretacijoms, todėl joje gausu kritikos vyraujančiam senosios istorijos pasakojimui. XIX–XX a. istorijoje ryškiausias tautinio atgimimo pasakojimas derintas su kultūros, Romos Katalikų Bažnyčios ir LKDP istorijos linija. Nors leidiniai pristatyti bendrai, katalikų dienraščiai labiau vystė politinės istorijos siužetus, *Židinys* ir *Naujoji Romuva* daugiausia prisidėjo prie kultūros, literatūros ir mokslo istorijos katalikų spaudoje iškilimo, *Krikščionis demokratas* aktyviausiai vystė partijos istoriją, o *Draugija* – Bažnyčios istorijos pasakojimą. Jie visi buvo susisieję, dalijosi tais pačiais autoriais, dažniausiai vienas kitam neprieštaravo.

3.3.3. Nauji katalikų herojai: rašytojai ir mokslininkai

Ankstesniu laikotarpiu išskirtos dvi katalikų herojų grupės – Lietuvos kunigaikščiai ir Lietuvos dvasininkai bei šventieji – tarpukariu išliko dominuojančios, jų aprašymo strategijos nesikeitė. Kaip ir anksčiau katalikų tekstuose galima matyti palankų beveik visų pagrindinių Lietuvos kunigaikščių vertinimą, šiame diskurse Vytautas dar akivaizdžiau nei anksčiau tapo pagrindiniu, dažniausiai aprašomu ir labiausiai šlovinamu

¹⁴⁹⁷ Aiškiausiais Lietuvos nepriklausomybės kaip tautinio atgimimo proceso užbaigimas perteiktas Ateitininkų Federacijos Vyriausiojo Valdybos Prezidiumo kalboje, skirtoje dešimtmečiui paminėti: „Per ištisus 35 metus (1883–1918), t. y. nuo „Aušros“ atsiradimo iki Didžiojo karo galo, brendo valstybinė lietuvių tautos mintis, kol visiškai paaiškėjo Lietuvos istorijoje, kad tautinio gyvenimo pilnatvė reikalauja nepriklausomo valstybinio reiškimosi (...) Lietuvių tauta prarado valstybinę savo nepriklausomybę, kai valdantieji jos sluoksniai buvo nustoję tautinės ištikimybės, bei dėlto irgi lietuvių tauta atgavo valstybinę savo nepriklausomybę, kai lietuvių tautos šviesuomenė buvo iškėlusius tautinio atgimimo obalsį ir pradėjusi tautinės kūrybos darbą“. Žr.: „Ateitininkai ir dešimties metų nepriklausomybės sukaktuvės“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 2, p. 102.

¹⁴⁹⁸ „Kaip buvo paminėtas Vilniaus 15 m. netekimas“, in: *Rytas*, 1935-10-10, p. 7; P. K-nas, „Mažos stotys didžiam Vilniaus kančių kely. Kitų nuomonės Vilniaus pagrobimo klausimu“, in: *XX amžius*, 1939-10-10, p. 3; Prof. F. Kemėšis, „Vilnius ir jo vadavimo sąjunga“, in: *Židinys*, 1939, Nr. 10, p. 342–349.

herojumi¹⁴⁹⁹. Šalia to tęstas katalikiško pasakojimo inicijuotas bandymas neutraliau ir pozityviau pasižiūrėti į Jogailą, įvertinti Mindaugo nuopelnus¹⁵⁰⁰. Išryškinti herojiškai aprašomi buvo ir pagonys: karingumo simboliu tapęs Kęstutis, propagandiniais tikslais suaktualintas Gediminas¹⁵⁰¹. Iš dalies galima sutikti ir su D. Noreikos teigtu Lietuvos didikų ATR laikais išaukštinimu, tačiau ši heroizacija buvo sporadiška, negalėjo lygintis su kunigaikščiais, apsiribojusi tik tokių asmenybių kaip Leonas Sapiega ir Jonušas Radvila išaukštinimu¹⁵⁰². Išliko ir šiek tiek pasikeitusi svarbiausių Lietuvos šventųjų ir dvasininkų istorija: po jau dažniau aprašomo šv.

¹⁴⁹⁹ Nors išliko gana įtakingas Vytauto kaip katalikybės saugotojo segmentas, Vytauto kultas kaip ir anksčiau daugiausiai buvo orientuotas į politinius kunigaikščio pasiekimus, pergales, teritorijos išplėtimą, bajorijos sustiprinimą. Žr.: „Vytauto Didžiojo mirties minėjimo – spalio 27 d.“, in: *Rytas*, 1930-10-21, p. 4; „Kaip Lietuva turėtų švęsti Vytauto Didžiojo jubiliejų?“, in: *Židinys*, 1929, Nr. 12, p. 441–447; P. Štuopys, „Bajorų pakilimas Vytauto gadynėje“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 11, p. 342–348; Nr. 12, p. 432–442; A. Maceina, „Krikščioniškasis turinys ir lietuviškoji forma“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 7, p. 3–16.

¹⁵⁰⁰ Nors Tiek Mindaugo, tiek Jogailos aprašymai nebuvo dažni, abu jie išliko kartinės figūros Lietuvos krikšto istorijoje, todėl vertintini kaip svarbi katalikiško pasakojimo dalis. Pvz.: Ig. Jonynas, „Jogaila. Krėvos akto genezis“, in: *Židinys*, 1936, Nr. 2, p. 175–181; Nr. 3, p. 293–304; K. A. Steponaitis, „Iš Mindaugo santykių su totoriais ir Roma“, in: *Židinys*, 1936, Nr. 7, p. 48–55. Plačiau apie Jogailos įvertinimą kaip katalikų istorikų nuopelną: NIKŽENTAITIS, Alvydas, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, p. 89–92.

¹⁵⁰¹ Kaip tikslingai pažymėjo D. Mačiulis, Kęstučio kultas tautininkų buvo naudojamas prieš katalikybę nukreiptai propagandai, tačiau katalikai sugebėjo pastebėti kunigaikščio svarbą, išryškindami tik jo kovą su kryžiuočių ordinu. Žr.: „Kęstutis – kovos su germanizmu simbolis“, in: *Rytas*, 1932-09-24, p. 1. Nors Gedimino vardas dažnai aptinkamas Vilniaus istorijos aprašymuose, šis kunigaikštis retai sulaukdavo atskirų straipsnių, tik 1939–1940 m., prasidėjus planams 1941 m. minėti Gedimino mirties metines, ir katalikų spaudoje pastebėti besiformuojančio kulto atspindžiai. Žr.: Dr. A. Kučinskas, „Kaip minėsime karalių Gediminą“, in: *Naujoji Romuva*, 1940, Nr. 5, p. 94. Plačiau apie Kęstučio ir Gedimino kultą: MAČIULIS, Dangiras, „Kunigaikščių Lietuva“: apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje“, in: *Acta humanitaria universitatis Saulensis*, 2014, T. 18, p. 33–34; STALIŪNAS, Darius, MAČIULIS, Dangiras, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab. – 1940 m.)*, p. 287–289.

¹⁵⁰² „Tikėtina, jog XIII–XV a. Lietuvos istorijoje išskiriamą herojų Vytautą XVI a. skirtose publikacijose turėjo pakeisti Radvilos, Chodkevičiai, Astikai ir Kiškos“. NOREIKA, Dainius, „Lietuvos istorijos vaizdiniai žurnale „Židinys“ (1924–1940)“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2008, Nr. 8, p. 178–180. Ryškesnės publikacijos: Kunigaikštis Jonas Gediminas Beržanskis-Klausutis, „Dar apie Jonušą Radvilą“, in: *Rytas*, 1927-12-10, p. 4; Adolfas Šapoka, „Leonas Sapiega kaip Lietuvos politikas (1557–1633)“, in: *Židinys*, 1933, Nr. 10, p. 275–284.

Kazimiero, sekė retai aptinkamas pal. Mykolas Giedraitis¹⁵⁰³, galiausiai XIX–XX a. svarbiausiai kunigais tapo tarpukariu jau didesnio dėmesio sulaukęs M. Valančius, A. Baranauskas, J. Matulaitis, Maironis ir moksliniai katalikų srovės autoritetai K. Jaunius, A. Jakštas¹⁵⁰⁴. Abiejose grupėse galima matyti šiek tiek sumenkusį religingumo paieškos asmenybių biografijose aspektą, skatinamą išaugusio tautiškumo akcentavimo¹⁵⁰⁵.

Tarpukario katalikų spaudoje (daugiausia kultūros žurnaluose) stipriai išaugo dvi herojų grupės – literatūros ir mokslo veikėjai. Personalizuota literatūros istorija suformavo savitą katalikams dėl religijos, profesionalumo arba tautiškumo artimų autorių kanoną, aprėpusį Lietuvos ir Europos katalikų šalių rašytojus. Lietuviškoji sąrašo dalis daugiausia atitiko istoriografijoje aptartas katalikų autorių (Maironio, Vinco Mykolaičio ar Vaižganto) kurtas literatūros istorijas¹⁵⁰⁶, katalikiška lietuvių heroizacija nebuvo nutolusi nuo selektyvaus autorių parinkimo, visų pirma atsižvelgiant į santykį su religija: pradedama nuo XVIII a. nuo K. Donelaičio, tęsiama kunigų A. Strazdo, A. Baranausko, Maironio indėliu, pratęsiama Vincu Pietariu, Lazdynų Pelėda, Vaižgantu¹⁵⁰⁷, pažymėtina, kad net ir V.

¹⁵⁰³ „Šv. Kazimiero Kanonizacijos 400 metų sukaktuvės Vilniuje“, in: *Laisvė*, 1922-06-13, p. 3; M. Mozūraitis, „Šv. Kazimiero relikvijos“, in: *Draugija*, 1939, Nr. 4, p. 263–267; „Pal. Mykolas Giedraitis“, in: *Rytas*, 1934-06-15, p. 5–6.

¹⁵⁰⁴ „60 m. nuo vysk. M. Valančiaus mirties“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 5–6, p. 592; A. Jakštas-Dambrauskas, „Atsiminimai apie vysk. A. Baranauską“, in: *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 9, p. 199–200; „Arkiv. Jurgiui Matulevičiui mirus“, in: *Rytas*, 1927-01-27, p. 1; „Keletas minčių prisiminus a. a. arkivysk. Jurgio Matulevičiaus mirties metines“, in: *Rytas*, 1936-01-25, p. 5; A. Garliavietis, „Maironis – Mačiulis (1862–1927)“, in: *Rytas*, 1927-10-21, p. 1–2; Prof. B. Čėsnyš, „Maironis. Jo gyvenimo bruožai“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 28–29, p. 649–652; St. Būdas, „A. Jakštas – mūsų literatūros ideologas“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 5–6, p. 148–150; J. Gobin, „Adomas Jakštas ir mokslas“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 9–10, p. 284–285; A. Vilainis, „Kalbininkas prof. Kun. Kazimieras Jaunius“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 31–32, p. 625–628.

¹⁵⁰⁵ Pavyzdžiui, M. Valančiui paminėti skirtas Ryto numeris pradedamas šaukiniu: „Tautos didvyrių darbai – visoms kartoms jėgų šaltinis!“, o pirma vyskupui skiriama dedikacija: „Gimei tada, kada plėšrūs rusų nagai draskė sunkiai plakančią lietuvių širdį (...) Tu tai gerai supratai“. Žr.: „Vyskupui Motiejui Valančiui“, in: *Rytas*, 1925-05-29, p. 1.

¹⁵⁰⁶ DRAGENYTĖ, Ramutė, *Lietuvių literatūros istorija: teorinis rašymų tyrimas*, daktaro disertacija, 2015, p. 135–152; 216–246.

¹⁵⁰⁷ Jonas Gailius, „Kristijonas Donelaitis“, in: *Draugija*, 1939, Nr. 7, p. 426–430; J. Petrulis, „XIX amž. pradžios žemaičių sąjūdis ir A. Strazdas“, in: *Židinys*, 1933, Nr. 11, p. 373–385; Kan. J. Tumas, „Jonas Maironis – Mačiulis“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 28–29, p. 653–654; N. K., „D-ras Vincas Pietaris“, in: *Naujoji Romuva*,

Mykolaičio XIX a. skirta svarbiausių autorių apžvalga apėmė tik lietuvių kunigų poeziją¹⁵⁰⁸. Antra vertus, *Židinys* aiškiai matomi bandymai prisijaukinti A. Mickiewiczų, jį paverčiant (proto)lietuviško romantizmo dalimi¹⁵⁰⁹, o dažniausiai katalikų spaudoje aptinkamas lietuvių rašytojas (nors vertintas gana prieštaringai) buvo paprastai literatūros kanonų parašėse paliekamas Julijonas Lindė-Dobilas¹⁵¹⁰. Nebuvo ignoruojamas ir kairysis Jonas Biliūnas¹⁵¹¹, būta daug bandymų heroizuoti O. Milašius¹⁵¹². Ganėtinais selektyvus ir ideologiškai apribotas buvo ir katalikų užsienio rašytojų kolektyvinis portretas, apimantis platesnį istorijos spektrą, paprastai pradedant Homeru, Vergilijumi ir Horacijumi, įtraukiant ypač *Draugijai* rūpėjusį Dantę¹⁵¹³. Iš Naujųjų laikų dėmesio skirta ispanų dramaturgui Lope de Vega, M. Sarbievijui, J. W. Goethei¹⁵¹⁴. XIX–XX a. rašytojai nušviečiami ir konkrečioms tautoms skirtuose tekstuose, iš Prancūzijos literatūros išsiskyrė dažniausiai minimas katalikiškų pažiūrų rašytojas P.

1932, Nr. 46, p. 988–992; Nr. 48, p. 1044–1048; V. Mykolaitis, „Juozas Tumas-Vaižgantas“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 2, p. 120–127; Nr. 3, p. 199–209.

¹⁵⁰⁸ V. Mykolaitis, „Priešaušris“ ir „Poaušris“ lietuvių literatūroje“, in: *Židinys*, 1929, Nr. 11, p. 305–312.

¹⁵⁰⁹ „Lietuviams Mickevičiaus Gražyna, K. Wallenrod žadino patriotizmą, ragino dirbti tėvynei, nepasiduoti priespaudai“. Žr.: P. Kirvelaitis, „Adomas Mickevičius ir lietuviškumas“, in: *Židinys*, 1925, Nr. 8–12, p. 297. Taip pat: St. Šalkauskis, „Rimvydas – Mickevičius“, in: *Židinys*, 1924, Nr. 1, p. 34–50; Stasys Dabušis, „Adomas Mickevičius, Ponas Tadas“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 2, p. 160–165; M. Urbšienė, „Adomas Mickevičius ir „College de France“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 4, p. 309–319; Alv. Augstkalnis, „A. Mickevičiaus užrašytosios lietuviškos dainos“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 1, p. 29–34.

¹⁵¹⁰ J. Ambrazevičius, „Dobilas“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 12, p. 520–526; Dr. J. Tumas, „Kun. Julijonas Lindė-Dobilas“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 109, p. 97–98 ir kt.

¹⁵¹¹ „anot Tumo Važganto ir Liudo Giros didžiausias lietuvių beletristas klasikas“. Žr.: A. Vienuolis, „Jonas Biliūnas po 32 metų“, in: *Naujoji Romuva*, 1939, Nr. 20, p. 433.

¹⁵¹² Juozas Urbšys, „O. V. de L. Milosz-Milašius“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 12, p. 378. Kiti: „O. V. Milašiui sukako 60 metų“, in: *Židinys*, 1937, Nr. 5–6, p. 628; Česlovas Milašius-Milosz, „O. Milašiaus idėjos“, in: *Naujoji Romuva*, 1940, Nr. 22–23, p. 420–422.

¹⁵¹³ V. Šilkarskis, „Homeras prisikėlęs iš numirusių“, in: *Židinys*, 1936, Nr. 7, p. 22–33; M. Gustaitis, „Publius Vergilius Maro“, in: *Židinys*, 1926, Nr. 6–7, p. 377–378; Pr. Brenderis, „Horacijus Flaccus“, in: *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 23–24, p. 494–495; A. Jakšto, „Dante Aligheri (1266–1321)“, in: *Draugija*, 1921, Nr. 5–6, p. 194–198.

¹⁵¹⁴ A. Gaučys, „Lope de Vega“, in: *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 43, p. 781–783; Dr. M. Gustaitis, „M. Sarbievijus“, in: *Židinys*, 1925, Nr. 3, p. 197–208; Prof. J. Eretas, „Esmingasis Goethe“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 18, p. 417–419.

Bourget, taip pat katalikybės gynėjai R. Bazin, H. Bordeaux, F. Mauriac, iš Anglijos literatūros prioritetas teiktas katalikui C. K. Chestertonui, iš Ispanijos didžiausio dėmesio sulaukė M. de Unamuno, iš Rusijos – F. Dostojevskis¹⁵¹⁵. Tačiau taip atrodė tik vienas, ryškiausias vertinamos literatūros sparnas. Minėtas modernizmo perkainojimas nulėmė daugelio tuometinių rašytojų įvertinimą, neatsižvelgiant į jų dažnai bedievišką pasaulėžiūrą, į pirmą planą iškeliant literatūros originalumą ir teksto kokybę. Taip katalikų spaudoje paplito H. von Hofmannsthalis, K. Hamsunas, R. Tagore, A. Schnitzleris, G. Hauptmannas, G. D'Annunzio¹⁵¹⁶, bylojantys apie padidėjusį atvirumą XX a. modernizmo Europos literatūrai.

Griežčiau katalikų linijos laikytasi atsirenkant Europos mokslininkus: remiantis mokslo evoliucijos nuo Antikos idėją, sudaroma seka stipriai skyrėsi nuo aptinkamų LVLS. Katalikams rūpėjo filosofijos virsmas mokslu, todėl paprastai buvo kalbama apie Viduramžių filosofus kaip humanitarinių ir socialinių mokslų atstovus, mokslas dažniausiai pradedamas nuo Platono, ypatingos svarbos dėl 1930 m. minėjimo kampanijos įgijo šv. Augustinas¹⁵¹⁷. Jo idėjų reformatoriumi tradiciškai laikytas šv. Tomas Akvinietis su savo mokytoju šv. Albertu Didžiuoju¹⁵¹⁸. Naujaisiais laikais sureikšminti I. Newtonas, J. Kepleris, iš ATR nepamirštamas K. Semenavičius¹⁵¹⁹. XIX–

¹⁵¹⁵ J. Grinius, „Trys „nemirtingieji“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 5–6, p. 450–459; „Sužibusi literatūros žvaigždė“, in: *Židinys*, 1933, Nr. 8–9, p. 177–178; A. Vaičiulaitis, „Gilbertas Keithas Chestertonas“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 41, p. 984–986; P. Gaučys, „Miguel de Unamuno“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 10, p. 220–222; P. Gucaitis, „T. Dostojevskis“, in: *Draugija*, 1922, Nr. 1–2, p. 26–42.

¹⁵¹⁶ Ig., S., „Hugo von Hofmannsthal“, in: *Židinys*, 1929, Nr. 8–9, p. 171–173; Pr. Žv., „Knutas Hamsunas“, in: *Židinys*, 1929, Nr. 8–9, p. 173–174; J. A. M., „Rabindranath Tagore“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 7, p. 157; O. Pleirytė-Puidienė, „Arturas Šnicleris“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 47, p. 1118–1119; „Gerhardt Hauptmann“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 26, p. 624; J. Keliuotis, „Gabrielle D'Annunzio arba grožis, meilė ir garbė“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 11, p. 257–260.

¹⁵¹⁷ J. G-s, „Platonas“, in: *Židinys*, 1925, Nr. 8–12, p. 278–289; Dr. Ig. Česaitis, „Šv. Augustinas ir jo dorovės mokslas“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 10, p. 248–259 ir kt.

¹⁵¹⁸ „Kongresas Tomo Akviniečio 700 metų jubiliejui paminėti“, in: *Židinys*, 1925, Nr. 5, p. 71; F. Kemėšis, „Socijalinės – ekonominės krikščionių idėjos nuo Šv. Augustino iki Tomo Akviniečio“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 24, p. 558–562; „Didžio mokinio didis mokytojas (Santrauka prof. Pr. Dovydaičio paskaitos apie šv. Albertą Didįjį)“, in: *Židinys*, 1935, Nr. 3, p. 315–318.

¹⁵¹⁹ A. Juška, „Didysis astronomas matematikas ir fizikas Newtonas (200 metų nuo jo mirties sukaktuvėms paminėti)“, in: *Rytas*, 1927-03-31; Doc. Dr. P. Slavėnas, „J. Kepler'is“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 29, p. 688–689; „Apie Kazimierą Semenavičių, lietuvių bajorą ir kitas mažas smulkmenas“, in: *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 6, p. 141–142.

XX a. dažniausiai aptinkamas buvo Louis'as Pasteuras¹⁵²⁰, ir mokslininkai vertinti dėl skirtingų aspektų – genetikas Gregoris Mendelis ir entomologas Erichas Wasmannas sulaukė dėmesio, nes buvo katalikų dvasininkai¹⁵²¹. Tokie asmenys kaip Michaelis Faraday vertinti dėl reikšmės mokslo raidai ir aprašyti išimtinai kaip fizikai, padarę unikalius atradimus, atvirkščiai A. R. Niemis matytas kaip reikšmingas dėl lietuvių tautos tyrinėjimo¹⁵²². Tarpukariu labai padaugėjo ir politikų, dailininkų, muzikantų pozityviai herojiškų aprašymų, beveik visi jie buvo apie Europos istoriją ir prioritetas buvo teikiamas pamaldiems katalikams.

3.3.4. Tautiniai katalikų priešai

Katalikų spaudoje tarpukariu istoriniai priešai vertinti pagal tuos pačius kriterijus (santykis su tauta ir katalikybe), tačiau jų sąrašas ir charakterizavimas nuosaikesnis¹⁵²³ ir kritiškesnis lietuviams istorijoje. Tai ryšku vertinant tokias grupes, kaip antai žydai, čigonai, totoriai¹⁵²⁴, nors ir neišvengiama stereotipų, nė viena iš šių grupių nebuvo laikoma priešiška lietuviams, dažniau netgi siūlyta juos užjausti ir integruoti į Lietuvos visuomenę. Tarpukariu katalikai ėmė palankiau vertinti ir kitas krikščionybės kryptis, o kadangi didesniu dėmesiu kitoms religijoms (kaip LVLS spauda) ar slaptoms draugijoms nepasižymėjo, tai nunyko su tautybe

¹⁵²⁰ „Pasteuras yra dar didesnės garbės vertas ir kaipo įsitikinęs karštas katalikas“. Žr.: A. Jakštas, „Liudvikas Pasteuras (1822–1895)“, in: *Draugija*, 1922, Nr. 11–12, p. 452.

¹⁵²¹ A. K., „Grigas Mendelis (1883–1922)“, in: *Draugija*, 1922, Nr. 7–8, p. 309–312; „Kaip Wasmannas tapo skruzdžių tėvu?“, in: *Židinys*, 1939, Nr. 7, p. 107–108.

¹⁵²² . Slavėnas, „Michael Faraday“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 43, p. 1028–1030; A. Sabaliauskas, „Prof. A. R. Niemi“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 45, p. 1071–1073.

¹⁵²³ Kaip pažymėjo B. Ivanovas – įtakingiausi katalikų mąstytojai (St. Šalkauskis ir A. Maceina) sudarė palankias sąlygas tautinėms mažumoms integruoti į Lietuvos visuomenę: „Svarbus vaidmuo tenka skirtingų etnokultūrinių tradicijų (Rytų ir Vakarų) suderinimui (...) lietuvių filosofai atstovavo atviro metamorfozės tautiškumo sampratai, kuriai visiškai neprieštaravo ne tik visos lietuvių tautos, bet ir tautinių mažumų lygiateisis dalyvavimas socialiniame-politiniame procese“. Žr.: IVANOVAS, Bernaras, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje*, 2005, p. 49.

¹⁵²⁴ B. Zilberis, „Šių dienų Lietuvos žydų rašytojai“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 105, p. 10–12; A. Bendoravičius, „Čigonai“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 111, p. 157–158; A. Bendoravičius, „Lietuvos totoriai“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 38, p. 803–804.

ar valstybe nesusijusių katalikų priešų vaizdavimas. Nors buvo galima rasti bedievių, revoliucionierių, materialistų ar biurokratų įvardijimą kaip svarbiausių kliuvinių istorijos raidai, tik jie buvo fragmentiškai aprašomi, menkai išplėtoti ir reikšme nusileido aprašytoms tautinėms grupėms¹⁵²⁵. Antra vertus, tokių reiškinių, kaip antai vėlyvas Lietuvos valstybės suvienijimas, vėlyvas Lietuvos krikštas, lietuvių nutautėjimas po Liublino unijos, vergiškas lietuvių tautinis charakteris, kaltininkais istoriniuose aprašymuose tapdavo patys lietuviai, egoistinis politinis elitas arba nesugebėjimas puoselėti savos tautinės kultūros¹⁵²⁶.

Istorinis vokiečių ir lenkų vaizdavimas reikšmingai nepasikeitė. Vokiečių vaizdiny buvo praktiškai identiškas aptiktam LVLS spaudoje¹⁵²⁷. O konfliktas dėl Vilniaus stipriai padidino priešišumą lenkams¹⁵²⁸, ir lenko kaip esminio priešo įvaizdis įtvirtintas ne tik įprastoje politinėje istorijoje, bet ir katalikų kultūrą išaukštinančiose istorinėse publikacijose. Kultūrinės sintezės tekstuose lenkai buvo paversti nevisaverte Vakarų civilizacija¹⁵²⁹, sutrukdžiusia lietuviams tapti Vakarų dalimi, polonizacija pakeitė ir lenkus,

¹⁵²⁵ Pvz.: „Krikščionybė ir revoliucija“, in: *Rytas*, 1934-12-27, p. 4; Ign. Lapšys, „Ar Vincas Kudirka buvo klasiškas bedievis?“, in: *Rytas*, 1934-12-27, p. 6; „Kultūros krizis ir Rusijos likimas“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 4, p. 296–297; Vl. Viliamas, „Newtonas ir viduramžiai“, in: *Židinys*, 1927, Nr. 10, p. 254–255.

¹⁵²⁶ St. Šalkauskis, „Tautybė, patriotizmas ir lietuvių tautos pašaukimas“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 5–6, p. 377; A. Maceina, „Krikščioniškasis turinys ir lietuviškoji forma“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 7, p. 9–10; Liudas Gira, „Entuziazmas ir lietuvių tautos psichika“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 27, p. 625–626; „Mūsų valstybės santvarka turi atitikti tautos būdo ir gyvenimo savybes“, in: *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 18, p. 402; Paulius Šležas, „Lietuvos krikštas“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 16, p. 345–351.

¹⁵²⁷ „Kęstutis - kovos su germanizmu simbolis“, in: *Rytas*, 1932-09-24, p. 1; A. Šapoka, „Vokiečių riterių ordinas iki atsikraustymo į Prūsus“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 11, p. 336–349; „Kaip vokiečiai rengėsi atimti lietuvių žemes“, in: *Rytas*, 1932-03-02, p. 3; Vincas Misiukevičius, „Lietuvių vokietinimas Mažojoje Lietuvoje“, in: *Naujoji Romuva*, 1934, Nr. 202, p. 835–838.

¹⁵²⁸ „Karo metu kiek prislopintas Lenkijos kaip priešo įvaizdis 1919–1920 m. atsigavo ir įsitvirtino lietuvių visuomenėje, tapdamas sunkiai kontroliuojama jėga, smarkiai veikusia Lietuvos politinį gyvenimą.“. Žr.: ABROMAITIS, Audrius, „Priešo įvaizdžio įsitvirtinimas: Lenkijos suvokimas Lietuvoje 1919–1920 metais“, in: *Istorija*, 2002, Nr. 53, p. 63.

¹⁵²⁹ „Lenkų civilizacija nebuvo Vakarų civilizacija ir lietuviai, susidraugavę su lenkais, susidūrė ne tiek su Vakaraais, kiek slavų anarchišku individualizmu ir Vakarų dekadanso reiškiniais“. Žr.: J. Keliuotis, „Rusija, Vakarų Europa ir Lietuva“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 12, p. 407.

kurie išsiugdę sąmoningo polonizuotojo psichologiją¹⁵³⁰, taigi įgijo imperialistinę sąmonę. Radikaliai lenkų imperializmą smerkė P. Šležas, iškėlęs M. Muravjovo veiklą kaip lietuvių gelbėtojo nuo lenkų, kurie „per bažnyčią, mokyklas, dvarus ir savivaldybes“¹⁵³¹ propagavę lenkišką kultūrą, o XIX a. buvo atsakingi už Lietuvos baudžiavą, ekonominę nelygybę ir skurdą. Net ir Z. Ivinskis teigia, kad nuo 1385 m. vykę lenkų fizinės jėgos ir nesiskaitymo su lietuviais nulemti konfliktai, nepasikeitė iki šių dienų¹⁵³².

Dėl revoliucijos ir carinės cenzūros panaikinimo Rusija įsitvirtino kaip greta lenkų didžiausias lietuvių ir viso katalikų pasaulio priešas. Jau Rusijos krikšto jubiliejui paminėti skirtuose tekstuose akcentuojamas istorinių valdovų žiaurumas ir amžius betrunkantis priešiškus katalikybei, dar sustiprėjęs XX a. pradžioje¹⁵³³. Nors Rusija matoma kaip svarbus ATR priešas¹⁵³⁴, didžiausias priešiškus kaip ir anksčiau sutelkiamas į XIX–XX a. Pagal J. Keliuočio modelį, Rusija ne tik pavergusi ir skurdinusi lietuvių, bet ir suviliojusi lietuviškąją elitą, pavertusi jį bedieviais ir nihilistais¹⁵³⁵. Anot J. Matuso, XIX a. pab.: „krivina, nežmoniška ir fanatiška rusų sistema per 30 metų gangrenavo Lietuvos gyvenimą“¹⁵³⁶. Sovietų Sąjunga tampa Rusijos istorijos kaip katastrofos apogėjumi: jos diktatorius Stalinas nužmogėjęs, slegiantis visą šalies kultūrą, mokslą, prievartą stumiantis šalį į greitai pasibaigiantį technologinį progresą¹⁵³⁷, „socialistinis ūkis yra iš tikrųjų vergija paremtas“¹⁵³⁸, o kultūriniu požiūriu, kaip jau ne kartą minėta kitu kontekstu, Rusija sužlugo¹⁵³⁹. Sovietų Sąjunga ir jos komunizmas

¹⁵³⁰ „Sąmoningos polonizacijos pastangos paliko tam tikrų žymių net lenkų tautinėje sąmonėje, jų psichologijoje“. Žr.: Ig. Skrupskelis, „Kovoje dėl lietuviškumo“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 5–6, p. 697.

¹⁵³¹ Paulius Šležas, „Muravjovas ir mūsų tautinis atgimimas“, in: *Rytas*, 1929-10-24, p. 1.

¹⁵³² Zenonas Ivinskis, „Lietuvių ir lenkų santykiai istorinėje perspektyvoje“, in: *XX amžius*, 1937-01-14, p. 3.

¹⁵³³ Vyskupas Petras Pr. Bučys, „Rusijos krikšto jubiliejus“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 23, p. 833–836.

¹⁵³⁴ „Jonušo Radvilo nuopelnai Lietuvai“, in: *Rytas*, 1928-04-14, p. 2.

¹⁵³⁵ J. Keliuotis, „Rusija, Vakarų Europa ir Lietuva“, in: *Naujoji Romuva*, 1928, Nr. 12, p. 407.

¹⁵³⁶ D-ras J. Matusas, „Muravjovo darbai Lietuvoje“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 38, p. 807.

¹⁵³⁷ „Stalinas – Bolševizmo diktatorius“, in: *Židinys*, 1934, Nr. 4, p. 415–417.

¹⁵³⁸ Prof. F. Kemėšis, „Sovietų ūkinė santvarka ir jos padariniai“, in: *Draugija*, 1939, Nr. 15, p. 835.

¹⁵³⁹ „Kultūros krizis ir Rusijos likimas“, in: *Židinys*, 1928, Nr. 4, p. 296–297.

tarpukariu tampa socialistų norimu įgyvendinti projektu, Rusijos vykdoma kairiųjų kritika.

Tarpukariu katalikų istorinių priešų vaizdavimas buvo tipinis tarpukariu vyravusio istorinio pasakojimo pavyzdys, tik tam tikrais dažniausiai religiniais veiksniais atskiriamas nuo tautininkų ir valstiečių liaudininkų srovių. Kultūrinės istorijos alternatyvą kūrę autoriai kartais stengėsi paversti Rusiją, o ne Lenkiją didžiausiu agresoriumi ir integruoti Rusiją į visos Europos civilizacijos raidą, tačiau dėl politinių aplinkybių ir dominuojančio etnokultūrinio Lietuvos istorijos pasakojimo toks lūžis tarpukariu taip ir neįvyko ir priešiškus lenkijai išliko maksimalus.

3.3.5. Religijos, tautos ir kultūros draugai

Tarpukario katalikų srovės istorinėse publikacijose draugai yra trys tik iš dalies susijusios pasaulio šalių ar tautų grupės: 1) religijos draugai, pasižymintys stipria katalikybės tradicija, svarbiausi krikščionybės centrai; 2) kultūros draugai, pasižymi išskirtinai aukšta ar unikalia (paprastai Vakarų civilizacijos) kultūra; 3) tautos draugai – tai dažniausiai tautos, per paskutinį šimtmetį suformavusios savo tautines valstybes, taigi pasižyminčios panašia į lietuvių politinėmis istorijomis. Pirmoji išskirta grupė tarpukariu beveik nesikeitė, šalys sutapo su anksčiau išskirtais pagrindiniais katalikų draugais, tai Italija, Vatikanas, Prancūzija ir Ispanija¹⁵⁴⁰. Ši labiausiai ideologiška draugų atranka pagal religiją išliko dominuojanti *Draugijos* istorinėse publikacijose. *Židinys* ir *Naujoji Romuva* šalis pristatydami daugiausiai vadovavosi antruoju kriterijumi – kultūros istorija. Be jau minėtos Prancūzijos, į tokią sąrašą visada pakliūdavo ir Vokietija¹⁵⁴¹, Europos kultūrą pradėjusi Graikija¹⁵⁴², patekdavo ir Rusijos XIX a. kultūra¹⁵⁴³. Nors

¹⁵⁴⁰ P. Lapelis, „Literatūrinis Italijos Renesansas ir Bažnyčia“, in: *Draugija*, 1940, Nr.7, p. 333–340; Nr. 8, p. 385–401; Nr. 9, p. 451–452; J. Keliuotis, „Katalikybės atgijimas Prancūzijoje“, in: *Naujoji Romuva*, 1931, Nr. 31, p. 741–744; Nr. 33, p. 779–781; Nr. 35, p. 834–835; K. D., „Ispanijos garbė istorijos šviesoje“, in: *Draugija*, 1938, Nr. 21, p. 739–740.

¹⁵⁴¹ J. Grinius, „Prancūzų romantizmo šimtmetis“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 2, p. 165–166; Ig. Skrupskelis, „Laiko dvasia naujojo vokiečių literatūroje“, in: *Židinys*, 1927, Nr. 12, p. 385–391.

¹⁵⁴² K. Regelis, „Kelionė per Graikiją“, in: *Naujoji Romuva*, 1936, Nr. 6, p. 127–131.

¹⁵⁴³ J. Keliuotis, „N. Gogolis ir jo „Mirusios sielos“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 13, p. 305–308; Ant. Musteikis, „Rusų dailės teatro raida“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 18, p. 416–418.

dominavo europocentrizmas, kultūriniu požiūriu aprašytos ir įvertintos tuomet kitų šalių engtos, bet kultūriškai išskirtinės Indija ir Kinija¹⁵⁴⁴. Kultūros kriterijus buvo demokratiškiausias ir tolerantiškiausias, juo vadovaujantis palankiai imta kalbėti ir apie Lietuvos žydus¹⁵⁴⁵, tačiau anglosaksų šalių kultūra katalikų buvo dažniausiai apeinama. Tautinis veiksnys atvėrė optimistinius istorinius pasakojimus apie tokias tautas kaip čekai, o ypač apie Lietuvos kaimynus latvius, estus ir suomių¹⁵⁴⁶. Nepaisant iš esmės politinio šių tautų aprašymo pobūdžio (perteikiant visų jų istoriją paprastai apsiribojama nepriklausomybės paskelbimu po karo, taip parodant bendrystę su lietuviais), pagrindiniai ryšiai katalikų spaudoje irgi buvo kuriami kultūros pagrindu¹⁵⁴⁷, šiuo požiūriu tautinis kriterijus beveik nefunkcionavo be kultūrinio, bet kultūra lygiai taip pat papildydavo ir stiprių katalikiškų šalių portretus, kaip dar vienas pranašumo argumentas. Tarpukariu katalikų srovės draugų portretas stipriai išsiplėtė, jo plėtimosi kriterijai buvo ne tik katalikų religingumo ir tautininkų artimumo lietuviams veiksnys, bet visų pirma kultūrinis, pavertęs seniausias ir didžiausias šalis artimiausiomis lietuviams, norintiems sukurti savo didingą kultūrą kaip Rytų ir Vakarų sintezę arba integralią ir svarbią Vakarų dalį¹⁵⁴⁸.

Pristatytoje tarpukario katalikų istorinio pasakojimo raidoje pagrindiniai leidiniai tarpukariu buvo įtakingiausi ir išsamiausiomis istorinėmis

¹⁵⁴⁴ „Kinai Europos dvasios gyvenime“, in: *Židinys*, 1938, Nr. 2, p. 247–248; „Indijos drama“, in: *Židinys*, 1931, Nr. 3, p. 305–307.

¹⁵⁴⁵ B. Zilberis, „Šių dienų Lietuvos žydų rašytojai“, in: *Naujoji Romuva*, 1933, Nr. 105, p. 10–12; Dr. M. D., „Antropologinis žvilgsnis į žydus“, in: *Draugija*, 1939, Nr. 11, p. 613–617; Nr. 14, p. 787–791.

¹⁵⁴⁶ „Kaip Versalyje gimė Čekoslovakija“, in: *XX amžius*, 1938-09-10, p. 6; „Latvijos nepriklausomybės šventė“, in: *Naujoji Romuva*, 1937, Nr. 48, p. 915; „Estijai 20 metų nepriklausomo gyvenimo“, in: *Naujoji Romuva*, 1938, Nr. 9, p. 229; Kan. Sabaliauskas, „Apie laisvės šalį Suomiją“, in: *XX amžius*, 1939-11-28, p. 7.

¹⁵⁴⁷ „Suomių literatūra, tautinio gyvenimo išraiška“, in: *Židinys*, 1940, Nr. 3, p. 362–364; „Šių dienų latvių literatūra“, in: *Naujoji Romuva*, 1935, Nr. 46, p. 822–823; V. Bičiūnas, „Estų menas“, in: *Židinys*, 1927, Nr. 4, p. 304–308.

¹⁵⁴⁸ Pvz.: „Be širdingo senųjų ir jaunųjų bendradarbiavimo tautinė civilizacija negali realizuotis. (...) Kai išsivaduosime nuo rusiškos galvosenos, kai pradėsime lietuviškai ir europėjiškai galvoti, tai visi politiniai klausimai pasirodys išsprendžiami“. Žr.: J. Keluotis, „Kova dėl tautinės kultūros“, in: *Naujoji Romuva*, 1932, Nr. 19, p. 434. „Mūsų visuomeninis atgimimas turi būti atremtas ne tik į tvirtą dorinį religinį pagrindą, bet ir į drausmingą tautos susiorganizavimą pagal visuomenės kultūros reikalavimus“. Žr.: St. Šalkauskis, „Visuomeninio mūsų tautos atgimimo reikalu“, in: *Židinys*, 1930, Nr. 7, p. 51.

publikacijomis pasižymėję kultūros žurnalai *Židinys* ir *Naujoji Romuva*. Būtent juose istorinio pobūdžio ir biografijų tekstuose prioritetas buvo teikiamas literatūros ir kultūros istorijai, juose dažniausiai pasitaikė politinei Viduramžių istorijai oponuojančių publikacijų. *Laisvėje*, *Ryte* ir *XX amžiuje* dažniau buvo galima rasti politinės ir socioekonominės Lietuvos ir užsienio istorijų siužetų, stipriau nei žurnalai paveiktų tautininkų istorinės propagandos ir glaudžiau susijusių su tokiais dienraščiais kaip *Viltis*. Priešingai, *Draugija* iš esmės tęsė anksčiau suformuotą katalikų istorijos pavertimą visos istorijos centru. *Krikščionis demokratas* kaip politinis leidinys nesidomėjo istorija, bet atspindėjo XIX–XX a. griežtai partinį požiūrį į istoriją, kur matoma tarptautinė ir tautinė krikščionių demokratų partijos raida, o pagrindiniu istoriniu lūžiu paverčiamas nepriklausomybės paskelbimas. Kaip ir anksčiau, katalikų srovė nebuvo vieninga, jos net nebevienijo pozityvus požiūris į LKDP, o pačios partijos propaguotas istorinis pasakojimas turėjo labai mažai bendrų taškų su kitais rovės leidiniais. Tačiau visa katalikų srovė išlaikė interesą kultūrai, katalikybei, politikai, sociokultūrinei istorijai (teminis ir chronologinis panašumas matomas kiekybinėje apžvalgoje), net jei pozicijos prieštaraudavo viena kitai, paprastai jos pasirodydavo tame pačiame leidinyje ir atspindėjo greičiau ne leidinių ideologinius nesutarimus, o pačių katalikų nuomonių pliuralizmą.

Nors didžiuma dienraščių publikacijų buvo anoniminės, katalikų žurnaluose beveik visi straipsniai yra pasirašyti ir nesunku nustatyti, kad istorinėmis temomis daugiausia rašė humanitarai ir žurnalistai, daugiau nei kitose srovėse publikavosi istorikai, didelę įtaką turėjo filosofai ir kunigai, o socialinių ir ypač tikslųjų mokslų atstovai šioje spaudoje buvo retenybė¹⁵⁴⁹.

¹⁵⁴⁹ Čia pateikiamas dalinis 30 žmonių sąrašas, skirtas parodyti, kokios buvo būdingiausios istorine tematika rašiusių autorių profesijos: filosofas, kunigas Adomas Jakštas (1860–1938), politikas, pedagogas, kunigas Mykolas Krupavičius (1885–1970), rašytojas, dramaturgas Kazys Puida (1883–1945), teisininkas, žurnalistas, istorikas Juozas Gabrys-Paršaitis (1880–1951), istorikas Paulius Šležas (1902–1938), istorikas Zenonas Ivinskis (1908–1971), dalininkas, scenografas Mstislavas Dobužinskis (1875–1957), dalininkas, rašytojas Vytautas Pranas Bičiūnas (1893–1943), literatūrologas, istorikas, žurnalistas, pedagogas Juozas Eretas (1896–1984), politikas, filosofas, teisininkas Pranas Dovydaitis (1886–1942), rašytojas Antanas Vaičiulaitis (1906–1992), žurnalistas Juozas Keliuotis (1902–1983), istorikas, pedagogas Antanas Kučinskas (1900–1988), filosofas, filologas, istorikas Vladimiras Šilkarskis (1884–1960), istorikas, filosofas Levas Karsavinas (1882–1952), filosofas Stasys Šalkauskis (1886–1941), filologas, žurnalistas Ignas Skrupskelis (1903–1943), dailėtyrininkė, dailininkė Halina Kairiūkštytė-Jaciniienė (1896–1984), literatūrologas, pedagogas Juozas Ambrazevičius-Brazaitis (1903–

Katalikų spaudoje itin ryški ir senosios ir jaunosios kartų skirtis ir jų pasiskirstymas leidiniuose: *Draugija* išliko senosios kartos žurnalas, *Židinys* buvo vieta, kur aktyviai reikėsi abiejų kartų atstovai, o *Naujoji Romuva* daugiausia pritraukė jaunosios katalikų kartos žmonių. Kalbant apie ideologinę ištikimybę, katalikų leidiniuose būta rašiusiųjų išimtinai katalikų spaudoje, įskaitant ir akademinę spaudą, bet būta ir istorikų, kurie laviravo tarp katalikų ir tautininkų periodikos¹⁵⁵⁰. Labai nedidelė dalis rašė ir į kairiųjų spaudą (*Kultūra*), tačiau su LSDP autoriai visai nesusisiejo. Įtakingiausiais istorinio pasakojimo katalikų spaudoje kūrėjais, daugiausiai prisidėję prie aprašytų tendencijų tarpukariu, galima teigti buvo: St. Šalkauskis, A. Jakštas, J. Keliuotis, A. Maceina, Z. Ivinskis, A. Šapoka, P. Šležas, J. Matusas, J. Jakštas, J. Grinius, V. Mykolaitis, B. Čėsnys, M. Krupavičius, Pr. Dovydaitis, tačiau svarbu pažymėti, kad įtakos šioje srovėje turėjo ir vos vieną ar kelias istorines publikacijas pateikę autoriai, apibūdinę specifinį kitur neaptartą istorinį reiškinį.

3.4. Tautininkai arba valstybinė istorija spaudoje

Nors tautininkai tarpukariu pasiekė savo galios apogėjų ir išbuvo valdžioje ilgiausiai, politinės programos požiūriu tai buvo gana skurdi partija. Tarpukariu tautininkų politinės programos formuluotos tik iki 1924 m. ir tai sukelia nemažai sunkumų bandant suprasti ir įvertinti pasaulėžiūros idėjas ir raidą¹⁵⁵¹. Tautos Prisikėlimo Partija dar pirmaisiais tarpukario metais performuota į Lietuvos tautininkų sąjungą, tačiau idėjiniu požiūriu keitėsi nedaug, išliko tie patys politikos lyderiai, išlaikyta iki 1919 m. atsiradusi periodinė spauda.

1974), kunigas, tautosakininkas, vertėjas Adolfas Sabaliauskas (1873–1950), kunigas, rašytojas Stasys Būdavas (1908–1966), kalbininkas Juozas Balčikonis (1885–1969), rašytojas, publicistas Liudas Gira (1884–1946), rašytojas, kunigas Povilas Dogelis (1877–1949), kunigas, istorikas Antanas Alekna (1872–1930), istorikas Adolfas Šapoka (1906–1961), istorikas Ignas Jonynas (1884–1954), kunigas, rašytojas Motiejus Gustaitis (1870–1927), astronomas, mokslo populiarintojas, publicistas Antanas Juška (1902–1985), rašytojas, kunigas Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933).

¹⁵⁵⁰ P.vz.: L. Gira, A. Šapoka, Ig. Jonynas, J. Tumas-Vaižgantas, L. Karsavinas etc.

¹⁵⁵¹ „problema, skirianti tautininkišką politinį mąstymą nuo kitų Lietuvoje plėtotų ideologijų, yra (...) tautininkai ne tik vėlai pradėjo plėtoti savo ideologines nuostatas, bet ir buvo labiau išitraukę į politinę praktiką, teorinę veiklą bent iš dalies nustumdami į šalį“. Žr.: DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 165.

1919 m. Tautos pažangos partijos programa – tai itin lakoniškas dokumentas be platesnio istorinio ar geografinio konteksto pradžioje, sutelktas į teisės viršenybės užtikrinimą ir kai kurių socialinių ir ekonominių pokario problemų sprendimą. Programa pradeda nuo teiginio: „Lietuva turi būti nepriklausoma, laisva, demokratiškai ir parlamentariai sutvarkyta valstybė“¹⁵⁵². Tautos veiksnys iškyla tik dokumento eigoje ir nėra esminis, mat pripažįstama, jog visi Lietuvos piliečiai yra lygūs, neišskiriant tautos. Pagal tai pirmosios tarpukario programos beveik visos nepasižymi tautos kaip pagrindinio politinio subjekto išskyrimu ir verčiau renkasi demokratinę valstybę, tačiau visada šalia jos veikia ir konkreti socialinė atstovaujama grupė (darbo žmogus, valstietis, liaudis). Tautininkų pirmojoje programoje valstybingumo veiksnys taip pat ryškus – atstovaujami visi bendrai valstybės gyventojai piliečiai, kurių tik dauguma yra tautiečiai.

Situacija pasikeičia priėmus Lietuvos tautininkų sąjungos programą (1924 m.), joje tekstas pradedamas nuo visai priešingos dalies. Numatomas partijos tikslas: tautiškos kultūros ugdymas laisvoje, demokratiškoje Lietuvos valstybėje. Šalia iš karto pabrėžiama, jog su Vilniumi, Klaipėda ir Gardinu, taigi deklaruojami ekspansiniai partijos siekiai. Tolesnėje programoje įtvirtinamas daugumos pranašumas prieš mažumą. Jau antrasis programos punktas atskiria lietuvius ir tautines mažumas, pabrėžiama, kad valstybė yra visų pirma lietuvių reikalų atstovavimas, kalbant apie religiją daugiausia dėmesio skiriama Romos Katalikų Bažnyčiai, kalbant apie tris socialinius sluoksnius, prioritetas teikiamas ūkininkams, ir pan.¹⁵⁵³. Nors tai atrodytų natūralu, viso to 1919 m. programoje nebuvo. Tautininkai iki 1926 m. daug dėmesio skyrė demokratinių institucijų reikšmei pabrėžti, jie aiškiai pasisakė už valstybę kaip lietuvių tautos gyvenamą ir valdomą politinį darinį. Neatsitiktinai tyrėjai, detaliau analizavę tarpukario tautininkus, priėjo prie išvados, kad jiems: „pati valstybė – tai aukščiausia tautos išsivystymo pakopa“¹⁵⁵⁴, kuri negali būti suderinta su parlamentine tvarka ir apskritai liberalia demokratija¹⁵⁵⁵. Tad politinis subjektas tautininkų partijų programose pasikeitė, bet tai buvo gana natūrali evoliucija. Jau TLDP laikais

¹⁵⁵² „Tautos pažangos partijos programa, 1919 m.“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 391–394.

¹⁵⁵³ „Lietuvių tautininkų sąjungos programa“, in: *Politinės partijos Lietuvoje 1918–1940 m.*, 2020, p. 408–411.

¹⁵⁵⁴ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 195.

¹⁵⁵⁵ „Prieš parlamentinę santvarką ir apskritai liberalizmą jie statė savąjį „organizuotos tautos“, tautinės valstybės su vienu vadu priešakyje modelį“. Žr.: LUKOŠEVIČIUS, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje*, 1995, p. 342.

buvo kalbama apie tautinę valstybę, tik prioritetas aiškiai teiktas tautinei kultūrai ir autonomijai, o ne valstybingumui atkurti, o 1924 m. programoje tautiškumas matomas iš valstybės perspektyvos, bet pati valstybė interpretuojama kaip tautiškumo plėtojimosi dalis. Nepaisant ryškiausiai suformuoto tautinės valstybės imperatyvo, svarbiausiose tautininkų partijų politinėse programose, neatsirado vietos nei istoriniams kontekstams, nei bent lakoniškam lietuviams draugingų ar priešišκών valstybių įvardijimui.

Tautininkų periodinė spauda tarpukariu buvo antra populiariausia po katalikų spaudos (mažiausiai 38 leidiniai (Priedai. 1 lentelė), jos išsiplėtojimas sietinas su laikotarpiu po A. Smetonos karinio pertversmo. Dažniausiai ideologijos leidiniai buvo teminiai ir skirti specifinėms visuomenės grupėms: jaunimui (*Jaunoji Lietuva, Jaunoji karta, Akademikas, Studentų balsas, Šviesos keliai* etc.), regioniniai ar ūkininkams (*Žemaičių balsas, Žemdirbių balsas, Tėvynės takais, Ūkininko patarėjas, Mūsų kraštas, Šiaurės Lietuva* etc.), darbininkams (*Darbas*), mokytojams (*Mokslo dienos, Tautos mokykla*). Visai visuomenei skirti, pasaulėžiūrai ištikimiausi leidiniai, aptariamai šioje tyrimo dalyje buvo pagrindinis dienraštis *Lietuvos aidas* (1928–1940) ir žurnalas *Vairas* (1923–1924; 1929–1940); jį papildoma voldemarininkų leidiniu *Tautos balsas* (1932–1934), kuris, kaip ir kiekybiniame tyrime, kelia tautininkų ideologijos ribų klausimą.

3.4.1. Tautos ar valstybės istorija?

Įprasta teigti, kad tautininkų propagandoje ir periodikoje tarpukariu dominavo du istoriniai pasakojimai: iš Lietuvos valstybingumo ir lietuvių tautos perspektyvos, pirmasis iš šių pasakojimų personalizuotai pristatė LDK laikus, o antrasis pasakojo apie tautos atgimimą nuo *Aušros*¹⁵⁵⁶. Tačiau jau J. Dementavičius pažymi, kad tautininkų valstybė ir tauta buvo stipriai susipynusios sąvokos¹⁵⁵⁷ ir jų atskyrimas yra neįmanomas. Tai sudaro problemų vertinant LDK laikų pasakojimą, juk valstybė be tautos, tautininkų požiūriu, yra oksimoronas: XIII a. valstybės sukūrimas yra kartu tautos

¹⁵⁵⁶ MAČIULIS, Dangiras, „Kunigaikščių Lietuva“: apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2014, T. 18, p. 33.

¹⁵⁵⁷ „Valstybė – tai aukščiausia tautos išsivystymo pakopa, kuri tobula tiek, kiek puoselėja tautinius interesus ir taip objektyviai išreiškia tautos dvasią“. Žr.: DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 195.

genčių suvienijimo veiksmas, per kunigaikščių žygdarbius reiškiasi tautos dvasia ir charakteris, valstybingumo nuosmukis yra tautiškumo nuosmukio pasekmė, o XIX a. nacionalinis sąjūdis yra LDK tautos atgimimas¹⁵⁵⁸. Todėl, kalbant apie tautininkų Lietuvos istorijos supratimą, dera pripažinti, kad tauta buvo pagrindinis istorinis subjektas. Tautininkams tauta bent po 1926 m. buvo savitas istorinis veikėjas, nutolęs nuo ankstesnio laikotarpio vaizdinių, ir nuo katalikų, liaudininkų tautiškumo.

Tautos negalima paprastai suskleisti į vieną apibrėžimą: tai buvo iš esmės etnokultūrinis požiūris, traktuojama primordializmą palaikanti sąvoka, tačiau daugelis autorių sureikšmindavo skirtingus aspektus¹⁵⁵⁹. Nors esminiais tautos komponentais išliko kalba, kultūra, teritorija¹⁵⁶⁰, tačiau tarpukariu tautininkų spaudoje paplito subjektyvus tautos aiškinimas kaip žmogaus apsisprendimas priklausyti konkrečiai tautai¹⁵⁶¹, ėjęs kartu su tautos kaip gyvo organizmo, paskatinusio tautos kilmės ir gimimo, charakterio, tautinės energijos ir tautos virsmo valstybės aspektus¹⁵⁶². Tai nulėmė dvejopą tautiškumo pobūdį: individo apsisprendimas kaip esminis kriterijus pavertė tautos sąvoką atviresne, nereikalavo kilmės kriterijaus siekiant priklausyti tautai, be to, pripažįstant tautiškumo evoliuciją formavo istoriškai tikslingesnį požiūrį į sąvoką¹⁵⁶³, tačiau tautiškumas kaip ne bendruomenė, o

¹⁵⁵⁸ J. Tomkus, „Kas yra valstybė tautai“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 12, p. 393–395; Vygandas [J. Purickis], „Vytauto politikos bruožai“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 11, p. 118; A. Smetona, „Lietuvių tauta ir jos paskirtis“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 4, p. 361–374.

¹⁵⁵⁹ KRUTULYS, Titas, *Tautos sampratos tautininkų periodikoje, 1926–1940 m.*, VU, bakalauro darbas, 2016, p. 45–58.

¹⁵⁶⁰ „Kalba yra apčiuopiamiausia tautos savybė“. Žr.: Zigmantas Kuzmickis, „Kalba ir auklėjimas“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 4, p. 428; „Tautos gerovė glūdi ne laisvėse, bet jos dvasinėje ir materialinėje kultūroje“. Žr.: V. [Albertas Gerutis], „Tautos gerovės ir negerovės šaltiniai“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-09-28, p. 3; „Kas yra tautybė? Teoretiniai imant tai yra rasiniai, kalbiniai, geografiniai ir kitoki žmonių masių skirtumai“. Žr.: Kaunietis [Matas Šalčius], „Tautybė teigiamas ar neigiamas reiškinys?“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-02-23, p. 3.

¹⁵⁶¹ „Labai sunku nustatyti tautos sąvoką, vaduojantis vien viršiniaisiais (objektyviais) pažymiais. Taigi susidomėta ir vidiniais (subjektyviais), būtent minių sąmone, pasireiškiančią įvairiomis linkmėmis. Kur, pavyzdžiui, nepakanka nei kalbos, nei kilmės pažymių, ten reikia žiūrėti minių arba atskiro žmogaus apsisprendimo: tepasisaką jie patys, kas esą“. Žr.: M. Barnėnas [A. Smetona], „Apie tautos evoliuciją“, in: *Vairas*, 1932, Nr. 6, p. 158.

¹⁵⁶² J. Tomkus, „Tauta ir energija“, in: *Vairas*, 1930, Nr.1, p. 307–319; A. Jurgelionis, „1930 Vytauto Didžiojo metams“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 3, p. 518–527; L. Kuodys, „Apie lietuvių tautos pašaukimą“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 5, p. 52–55.

¹⁵⁶³ „ima pagunda ieškoti senovėje tautos vieningumo. bet kiek rimčiau dirstelėję pastebime, kad tuomet jo dar nebūta“. Žr.: M. Barnėnas [A. Smetona], „Apie tautos evoliuciją“, in: *Vairas*, 1932, Nr. 6, p. 161.

tam tikra gyvybės forma, prisidėjo prie tautinio fetišizmo, tautiškumu grindžiamo moralizavimo, tautos vertybių ir tikslo paieškų. Katalikai, keldami tautos misijos klausimą, jį siejo su civilizacijų jungtimi arba tautine katalikiška valstybe, tautininkams ši misija buvo griežtai tautinė: tai unikalaus tautinio produkto sukūrimas, žemių užkariavimas arba tautos suvienijimas¹⁵⁶⁴. Bet kokia tautos pažanga, laisvė, traktuojant tautą kaip organizmą, tapo neatskiriama nuo valstybės ir jos vado, vienintelio užtikrinančio teisingą tautos kryptį ir autoritetą nežinančiai kur eiti tautai¹⁵⁶⁵, tai iš esmės paaiškina ir istorinį tautininkų modelį – verta dėmesio istorija, kuri tautą rodo valstybėje, nes joje ji išreiškia savo potencialą ir gali būti modeliu ateičiai, o valstybė ir tauta geriausiai reprezentuojama valstybės vado veikla. Be valstybingumo, tautininkams istorijoje taip pat rūpėjo tautinio elito istorija. Ne tik Lietuvos istorija buvo vedama tautos vadų (kunigaikščių, inteligentijos), bet ir tokių šalių kaip senovės Graikija iškilimas buvo traktuojamas kaip tinkamo aristokratinio ugdymo ir valdymo pasekmė¹⁵⁶⁶, ir net visos Europos vienintelė galimybė išlikti – elitinės visuomenės išlaikymas ir plėtojimas¹⁵⁶⁷.

Tautininkams tauta išliko istorijos pagrindas, tačiau, kaip ir kitų srovių spaudoje, būta bandymų peržengti tautiškumo ribas, pateikiant kompleksinį Vakarų civilizacijos istorijos vaizdinį, jį siejant su Tautų Sąjunga arba Europa¹⁵⁶⁸. Šiuose pasakojimuose buvo ieškoma bendro europiečio ar vakariečio charakterio, likimo, pati istorija matyta kaip kintanti savo energija ir besivystanti kaip organizmas. Ne visuose šio tipo tekstuose Lietuva buvo matoma kaip Europos dalis, kartais teigtas susipriešinimas, tačiau katalikybė

¹⁵⁶⁴ L. Kuodys, „Apie lietuvių tautos pašaukimą“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 5, p. 55.

¹⁵⁶⁵ J. Tomkus, „Kas yra valstybė tautai“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 12, p. 400. „Lietuvos dabar pergyvenamą gadynę geriausiai atitinka autoritetinė santvarka dėl to, kad ji stiprina tautos kolektyvą vienijančia linkme, kad jai sudaro pastovias sąlygas tautinei individualybei bei kultūrai bręsti“. Žr.: Vyt. Alantas, „Politinė tautos vienybė“, in: *Vairas*, 1939, Nr. 48, p. 930. Kita: Iz. Tamošaitis, „A. Smetona – autoritetas“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 10, p. 141–153.

¹⁵⁶⁶ „Sveikai suprasta aristokratija – tai kilnieji, pranašieji, pajėgesnieji. Graikai ir nori išauklėti, suformuoti tokio žmogaus tipą“. Žr.: K. Dausa, „Graikiškasis žmogus“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 12, p. 467.

¹⁵⁶⁷ „žuvo neapsakoma daugybė gabių, darbingo amžiaus vyrų (...) Europos proto aristokratija visai neišnaikinta. O ligi gyva inteligentija, nežus ir visuomenė“. Žr.: Prof. R. Vipperis, „Europos likimas“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 8, p. 466.

¹⁵⁶⁸ *Ten pat*, 1930, Nr. 4, p. 67–72; Nr. 6, p. 265–270; Nr. 8, p. 448–466; A. Gerutis, „Tautų Sąjunga“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 4, p. 377–390.

paprastai buvo religija, neatskiriama nuo Europos civilizacijos¹⁵⁶⁹. Europos istorija buvo matoma pozityviai, o jo antipodas komunistinė, socialistinė istorijos buvo pristatomos kaip klaidingas tautos interesų ignoravimas¹⁵⁷⁰. Tokie tautos peržengimai buvo gana reti, ir užsienio istorijos aprašymuose dažniau buvo renkamasi apsiriboti tautos ar valstybės tematikomis.

3.4.2. Tautiška lietuvių istorija ir kultūrą prarandanti Europa

Tautininkų srovės spaudoje tarpukariu išaugo visuotinės istorijos dalis, tačiau teminis istorijos pasiskirstymas (išskyrus sumenkusią literatūros istoriją ir archeologiją) išliko panašus, sutelktas į politiką, socialinius, ekonominius procesus ir būdingiausius Lietuvos kunigaikščius. Tautininkų istorijos vaizdavimas matytinas kaip 1907–1915 m. tąsa ir kai kurių tautiškumo idėjų logiška evoliucija.

Vaire ir *Lietuvos aide* padaugėjo Antikos laikams skirtų publikacijų, jose plėtotas savitas požiūris į epochą. Antanas Smetona ir jo ideologas Iz. Tamošaitis prioritetą teikė senovės graikams¹⁵⁷¹. Graikų paveikslas apėmė ne tik kultūrinius fenomenus, tautininkams rūpėjo ir politinė raida, sociokultūrinis paveikslas, pavyzdžiui, tuometinė vergovė matyta kaip neišvengiama blogybė, be kurios buvo sunkiai įsivaizduojama ir, pavyzdžiui, žmogaus veiklos, darbo filosofija, o aristokratija, bet ne demokratija užtikrino Graikijos pranašumą prieš aplinkines šalis¹⁵⁷². Graikai atsidurdavo ir Europos kaip istorinio subjekto aprašymuose, jie traktuoti kaip pirmieji europiečiai, kurių charakterio savybės nusėdo ir vėlesnėje europiečių kultūroje, moksle ir politikoje. Filosofijos istorijoje kalbant apie Graikiją išskirtinis Platono vaidmuo, jo pozicija paprastai matyta kaip teisingiausia, svarbiausia¹⁵⁷³. Tautininkams aktuali išliko ir Romos istorija: J. Jakšto dėka

¹⁵⁶⁹ Pvz., Stasys Stonkus, „Ką davė Lietuva Europai“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 2, p. 230–231. Lietuvos kaip atskiros nuo Europos civilizacijos modelis ryškiausias buvo aušrininkų J. Basanavičiaus ir J. Šliūpo tekstuose. Tautininkų spaudoje šis modelis matomas, bet nebuvo dominuojantis. Plačiau apie tai: PUTINAITĖ, Nerija, *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, p. 21–67.

¹⁵⁷⁰ A. Povilaitis, „Komunizmas ar nacionalizmas?“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 11, p. 270–283; Iz. Tamošaitis, „Komunizmas ir krikščionybė“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 11, p. 233–250.

¹⁵⁷¹ EIDINTAS, Alfonsas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, 2012, p. 251.

¹⁵⁷² Prof. R. Vipperis, „Europos likimas“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 4, p. 67–72; Nr. 6, p. 265–270.

¹⁵⁷³ „Valstybinį auklėjimą aiškiausiai iškelė Platonas (...) pati mintis šakojosi, plėtojosi, kol ji pražydo puikiais žiedais Platono filosofijoje“. Žr.: Kiti: Iz.

ankstyvieji krikščionys buvo paversti integralia romėnų visuomenės dalimi¹⁵⁷⁴, pavyzdine kaip ir katalikams buvusi romėnų literatūra¹⁵⁷⁵, švęstas miesto įkūrimas¹⁵⁷⁶. Aptariamas laikotarpis taip pat reprezentuotas senovės civilizacijų (Egipto, Amerikos ir Mesopotamijos) fragmentiniais aprašymais¹⁵⁷⁷ bei J. Balio dėka primityvių tautų bei rasių teorijų analize¹⁵⁷⁸. Pastarosiose išryškėja monogaminės religijos pranašumu prieš politeistinę abejojantis kultūros evoliucijos atmetimas bei specifinis rasizmas, akcentuojantis Europos rasių tarpusavio maišymosi reikšmę Vakarams iškilti. Antikos laikai dėl menko tautininkų dėmesio (ypač gamtos) mokslo istorijai, pasirodydavo kaip viso ko ištakos ir pradžia, modernybė šiuo požiūriu tėra anksčiau sugalvotų reiškinių kartojimas ar tobulinimas.

Istoriografijoje teigiama, kad Lietuvos priešistorės vaizdiny, ypač archeologijos publikacijų pagrindu *Lietuvos aide*, buvo gausiausias iš visų tarpukario leidinių¹⁵⁷⁹. Šio darbo kiekybinis tyrimas tik iš dalies patvirtintų tokį teiginį. Tačiau dera pripažinti, kad tautininkų dėmesys archeologijai ir Lietuvos priešistorėi tarpukariu išliko santykinai didelis: reguliariai buvo pristatomi svarbiausi archeologiniai kasinėjimai (pvz., Apuolėje), pateikiami ryškesni mokslo apibendrinimai¹⁵⁸⁰. Archeologijos atradimų nebuvo stengiamasi idealizuoti, visa romantiška archeologijos tradicija XIX a.

Tamošaitis, „Darbo istorija ir filosofija“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 9, p. 6; „Platono kūriniai per radio“, in: *Lietuvos aidas*, 1936-12-17, p. 2.

¹⁵⁷⁴ J. Stakauskas, „J. Jakštas, Vakarų krikščionių mintys apie Romos imperiją iki V amžiaus“, in: *Vairas*, 1938, Nr.11, p. 701–703; J. Jakštas, „Religiniai Europos kultūros pagrindai“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 6, p. 172–179.

¹⁵⁷⁵ Pr. Brenderis, „Vergilijus“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 12, p. 193–203; Pr. Brenderis, „Q. Horatius Flaccus“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 10, p. 188–198.

¹⁵⁷⁶ „Auksinės literatūros klasikai“, in: *Lietuvos aidas*, 1936-01-11, p. 6; „Legendinės Romos įsteigimo įkurtuvės“, in: *Lietuvos aidas*, 1938-04-22, p. 5.

¹⁵⁷⁷ „Žymiausieji istoriniai teisės paminklai“, in: *Lietuvos aidas*, 1930-04-24, p. 5; M. Š., „Pas piramides ir sfinksą“, in: *Lietuvos aidas*, 1930-05-31, p. 2; „Iš ten, kur karo šmėkla nenurimsta. Kinija – seniausios kultūros šalis“, in: *Lietuvos aidas*, 1933-01-14, p. 6.

¹⁵⁷⁸ J. Balys, „Etnologijos ir archeologijos sutartinis darbas“, in: *Vairas*, 1932, Nr.6, p. 221–228; J. Balys, „Rasė ir Dvasia“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 7–8, p. 321–333.

¹⁵⁷⁹ Anot A. Tautavičiaus Lietuvos archeologijos bibliografijos ir R. Mikšienės-Umbrašenės skaičiavimų, *Lietuvos aide* 1928–1940 m. laikotarpiu išspausdinta net apie 650 Lietuvos priešistorėi skirtų tekstų. Žr.: MIKŠĖNAITĖ-UMBRASIENĖ, Ramutė, *Lietuvos proistorės reprezentavimas 1918–1940 m. Lietuvos periodinėje spaudoje*, magistro darbas, Vilnius, Vilniaus universitetas, 2011, p. 16.

¹⁵⁸⁰ „Apuolės piliakalnį tyrinėja“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-09-10, p. 7; „Gardino pilyje rasta senovės lietuvių aukurų“, in: *Lietuvos aidas*, 1933-08-10, p. 3; P. Terasenka, „Dėl praėjusių metų archeologinių tyrinėjimų“, in: *Lietuvos aidas*, 1934-03-06, p. 6.

(įskaitant *Auszros* publikacijas) buvo pripažįstama beverte¹⁵⁸¹, taip pat skeptiškai žiūrėta į tautos ištakų paieškas, tačiau archeologija turėjo parodyti tautos praeitį ir paprastų piliakalnių, alkų, senkapių ir išskirtinių akmenų užteko tikslui visuomenėje vėl atgaivinti dar iš priešistorės laikų ateinančias: „tautines tradicijas, tautos, išmirusių kartų įžadus ateičiai“¹⁵⁸².

Toks kintančios, bet su seniausiais laikais susijusios tautos įvaizdis kėlė problemų vertinant senąjį tikėjimą. Ši tema tautininkų spaudoje analizuota bent dviem skirtingais būdais. Nedidelė dalis autorių pripažino lietuvių pagonybę kaip tautiškumo dalį, o krikščionybę kaip svetimą, taip Lietuvos istorija matyta kaip atskiros unikalios civilizacijos raida, kurioje išskirtinį vaidmenį, be religijos, turėjo sena lietuvių kalba, LDK imperijos dydis, mitologija ir socialinė santvarka, o krikštas matytas kaip unikalios lietuviybės griūties pradžia¹⁵⁸³. Šitokios pozicijos savita tąsa manoma yra ir Vytauto Alanto bandymai supriešinti tautiškumą ir krikščionybę, pabrėžiant būtinybę katalikybę sutautinti, savitais šventaisiais paverčiant Viduramžių kunigaikščius¹⁵⁸⁴. O dominuojantis požiūris tiek A. Smetonos kalbose, tiek dažnose istoriko P. Štuopio publikacijose, yra idėja, jog krikščionybė yra lietuvių tautos integrali dalis (nes senasis lietuvių tikėjimas nebuvo tikra religija)¹⁵⁸⁵, tačiau krikštas buvo netinkamas (atliktas per vėlai arba paviršutiniškai, pernelyg didelė buvo kaimyninių tautų įtaka)¹⁵⁸⁶. Kultūriškai ir morališkai krikščionybė papildė lietuvių tautą tik iš dalies: lietuviai buvo išskirtinai dorovingi ir moralūs dar iki krikšto, Vakarų švietimo ir kultūros atėjimas vyko kartu su nutautinimu¹⁵⁸⁷. Taigi priešistorės laikai Lietuvoje

¹⁵⁸¹ J. Puzinas, „Aušros laikotarpio archeologija“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 12, p. 411.

¹⁵⁸² V. Pryšmantas, „Lietuvių senovės kultūros paminklai“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 8–9, p. 164.

¹⁵⁸³ Dera pabrėžti, kad šitokią poziciją dažniau palaiko senosios kartos aušrininkai ir su tautininkų srove mažai susiję autoriai. Pvz.: Stasys Stonkus, „Ką davė Lietuva Europai“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 2, p. 230–231; J. Šliūpas, „Lietuvių tautos vieta pasaulyje“, in: *Lietuvos aidas*, 1928-07-16, p. 3–4; 17, p. 4; 18, p. 3–4; 19, p. 3–4; 20, p. 3–4; 21, p. 3; 23, p. 3–4; 24, p. 3–4; 25, p. 3–4; 26, p. 3–4; 27, p. 4; 28, p. 3–4; 30, p. 3–4; 08-02, p. 2–3; „Lietuvos civilizacija“, in: *Lietuvos aidas*, 1928-03-15, p. 1.

¹⁵⁸⁴ Vyt. Alantas, „Bažnyčios užmiršta Lietuva“, in: *Vairas*, 1939, Nr. 32, p. 630–632.

¹⁵⁸⁵ „Galima sakyti, kad pagonystė yra buvusi lyg visiškas religijos nebuvimas“. Žr.: Pov. Štuopis, „Senovės lietuvių kultūra“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 24, p. 485.

¹⁵⁸⁶ „Respublikos Prezidento Antano Smetonos kalba, pasakyta gegužės 29 d. krikščionybės Lietuvoje 550 m. jubiliejaus iškilimingąjį posėdį V. D. Karo Muziejuje“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 11, p. 676–679.

¹⁵⁸⁷ Svarbesnės šią poziciją palaikančios publikacijos: K., „Kita medalio pusė“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 15–16, p. 984–987; P. Štuopis, „Lietuvos krikšto suvėlinimas“,

nušviečiami dvejopai, nors pripažįstama, jog unikali senovės lietuvių kultūra (įskaitant tikėjimą) nebuvusi lygiavertė Vakarų civilizacijai, ir tautos integracija į Rytų ar Vakarų pasaulį buvo neišvengiama, tačiau lietuvių kultūra buvusi pakankamai išsivysčiusi¹⁵⁸⁸, ir būtent iš priešistorės galima kildinti esminius tautos bruožus: svarbiausi religiniai ir tautinės dvasios principai užkoduoti iš to meto išlikusioje mitologijoje ir tautosakoje¹⁵⁸⁹. Iš tų laikų ateina ir lietuvių moralė, charakteris, pasaulio supratimas¹⁵⁹⁰.

Viduramžių vaizdinyt tautininkų spaudoje visuotinės istorijos kontekste buvo pristatomas gana skurdžiai. Pagrindiniai aprašomi Viduramžių istorijos regionai (be Lietuvos) buvo Vakarų Europa arba Romos Katalikų Bažnyčia. Nors šia epocha suinteresuoti katalikiškos pasaulėžiūros autoriai (J. Jakštas) stengėsi formuoti teigiamą požiūrį į epochą, ypač pabrėžiant mokslo raidą ir renesanso kaip vėlyvųjų Viduramžių tautos idėją¹⁵⁹¹, ryškesnis buvo skeptiškas Viduramžių vertinimas¹⁵⁹², pabrėžiantis epochos žiaurumą, Bažnyčios dogmatizmą, amoralumą, esminių krikščionybės principų išdavimą: „pasipelnymas, pralobimo dvasia, finansinis kirminas prasiskverbia į teokratiškąją visuomenę“¹⁵⁹³. Krikščioniškoji Europa brandžiaisiais Viduramžiais pradeda daug karų, iš pradžių kryžiaus žygius, paskui pradeda kariauti su eretikais pačioje Europoje, galiausiai visa tai

in: *Lietuvos aidas*, 1939-04-18; 04-19; 04-20; 04-21; 04-22; 04-24; 04-25; 04-26; 04-27; 04-28; 04-29; 05-01; 05-02; 05-03; 05-04.

¹⁵⁸⁸ Povilas Štuopis, detaliausiai išanalizavęs pagonišką lietuvių kultūrą, ją apibendrino taip: „Lietuvių kultūra turėjo tiems laikams (...) didelę ir gerai organizuotą valstybę, papročių teisę, kuri normavo žmonių visuomeninį gyvenimą, turėjo ne primityvią tikybą, patenkinamą dorovę ir, be abejo, liaudies meno pradmenų. Nebuvo tik mokslo (...) Taigi lietuvių kultūros turinys buvo beveik pilnas, o lygmuo tiems laikams ne žemas“. Žr.: Pov. Štuopis, „Senovės lietuvių kultūra“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 24, p. 492.

¹⁵⁸⁹ „Mitologija buvo ir lieka žymi tautos dvasinio turto dalis – tai mūsų prosenių filosofija, visų mokslų pradžia“. Žr.: J. Balys, „Šliūpas, J. Dr. Lietuvių, Latvių bei Prūsų arba Baltų ir jų prosenių mythologija“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 3, p. 404.

¹⁵⁹⁰ Z. Žemaitis, „Tautinės kultūros pažinimo ir ugdymo reikalu“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 5, p. 136–144; Nr. 6, p. 199–205; Vl. Jakūbėnas, „Dar dėl lietuvių būdo“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 2, p. 219–224.

¹⁵⁹¹ J. Jakštas, „Dr. Karolis Schrothas, Viduramžių dvasios vaizdas“, in: *Vairas*, 1932, Nr. 2, p. 239–246; J. Jakštas, „Šventas Augustinas“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 10, p. 19–27; J. Jakštas, „Religiniai Europos kultūros pagrindai“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 6, p. 172–179.

¹⁵⁹² „Ir štai per visus viduramžius Europą valdo du kalavijai: pasaulinis ir dvasinis. Sunku atskirti, kuris jų žiauresnis. Idėja, gal būt, viduramžiai pralenkia visus kitus laikus, bet ta idėja yra atsijusi nuo realybės“. Žr.: K. D., „Kristaus Bažnyčia“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 12, p. 456.

¹⁵⁹³ Prof. R. Vipperis, „Europos likimas“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 6, p. 266.

išvirsta į popiežiaus ir vokiečių imperializmo kovą, kuri pasiekia ir Lietuvą¹⁵⁹⁴. Viduramžiai tautininkams išliko daugiausia Lietuvos istorijos pratęsimas, o LDK susidūrimas su Romos Katalikų Bažnyčia ne visada atskiriamas nuo lietuvių priešų Vokiečių ordino paveikslo¹⁵⁹⁵.

Lietuvos Viduramžių vaizdavimas tarpukario tautininkų spaudoje yra plačiausiai analizuotas istorinis pasakojimas, dažniausiai sujungiamas su valstybine pozicija. Nors tyrėjai pabrėžia skirtingus aspektus, sureikškina skirtingus pasakojimo kūrėjus (pagrindiniai pretendentai A. Smetona, A. Šapoka, Maironis, Iz. Tamošaitis, J. Tumas)¹⁵⁹⁶, bendrai perteikiama pozicija, kad tautininkai, propagavę Viduramžių kaip LDK politinės galybės laikotarpį, daugiausia aprėpė politinę valstybės istoriją, kuri buvo perteikiama LDK kunigaikščių biografijomis ir pagal svarbiausių politinių įvykių (dažniausiai mūsų) seką. Nors pasakojimas įtraukė visus svarbiausius kunigaikščius nuo Mindaugo, aukščiausiu pakilimo tašku laikytas Vytautas, kurio kultas buvo ir plačiausia propagandinė tautininkų kampanija. Lietuvos Viduramžiai tradiciškai užbaigiami Liublino unijos sudarymu kaip blogiausiu įvykiu, tačiau jau po Vytauto mirties LDK ima silpnėti. Valstybė matyta kaip tautinė, dominuojama ir valdoma etninių lietuvių, o jos istorinė lietuvių sostinė Vilnius¹⁵⁹⁷.

¹⁵⁹⁴ *Ten pat*, p. 267.

¹⁵⁹⁵ „Vokiečių ordinas buvo ne kas kita kaip vakarų krikščioniško pasaulio avanpostas prieš Europos stabmeldžius, t. y. lietuvius“. Žr.: Bijotas, „Vokiečių ordinas ir Lietuva“, in: *Vairas*, 1932, Nr. 4, p. 555.

¹⁵⁹⁶ Klausimas apie tautininkų pasaulėžiūros formuotoją ar jų grupę glaudžiai susijęs su labiausiai *tautininkiškos* istorijos paieškomis. B. Ivanovui reikšmingiausias yra A. Smetona ir jo pozicija, J. Dementavičius pabrėžia Iz. Tamošaičio svarbą kuriant ideologiją, D. Mačiuliui įtakingas atrodo J. Tumo istorijos supratimas, o A. Bumblauskui tautininkų istorinis pasakojimas neatskiriamas nuo Maironio istorinės paradigmos ir A. Šapokos redaguotos *Lietuvos istorijos*. Žr.: IVANOVAS, Bernaras, *Tautiškumo beiškant Antano Smetonos Lietuvoje*, 2005, p. 51–78; DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 164–196; MAČIULIS, Dangiras, „Lietuvių kolektyvinę atmintį konstruojantis Vaižgantas“, in: *Colloquia*, 2020, 44, p. 49–53; BUMBLAUSKAS, Alfredas, *Naujas Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos istoriniai pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*, 2009, p. 15–47.

¹⁵⁹⁷ STALIŪNAS, Darius, MAČIULIS, Dangiras, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab. – 1940 m.)*, 2015, 324 p.; MAČIULIS, Dangiras, „Kunigaikščių Lietuva“: apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2014, T. 18, p. 23–39; NIKŽENTAITIS, Alvydas, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, p. 15–66; GIEDA, Aurelijus, *Istoriografija ir visuomenė: istorika*,

Tautininkų spaudoje (išskyrus tik fašistinį *Tautos balsą*) ryškūs visi čia išvardyti bruožai: pats Viduramžių istorinis pasakojimas tarpukariu tapo išsamesnis ir vieningesnis, nors ir šiuo laikotarpiu didelę įtaką Viduramžių atminimui turėjo Vytauto minėjimas, daugiau Viduramžiams skirtų straipsnių, nesusijusių su atminimo kampanijomis, be to, Viduramžiai buvo ir straipsnių apie nacionalizmą, tautą dalis, taigi epocha tikrai įtvirtinta kaip pavyzdinė¹⁵⁹⁸. Antra vertus, periodikoje randamas Viduramžių portretas nėra toks vieningas kaip gali pasirodyti, o kultūros, religijos ir socialinė istorijos nėra ignoruojamos. Pavyzdžiui, anot Povilo Štuopio, Viduramžiais lietuviai, nors ir suskirstyti į dvi grupes – didikus ir liaudį, bet visi buvo nepriklausomi, turtingi ir stiprūs ekonomiškai, o epochos pabaigoje prasidėjęs nuosmukis sietinas ne tiek su valstybingumo ar tautiškumo praradimu, o su baudžiavos paplitimu¹⁵⁹⁹. Kultūrinę ir teisinę istoriją sureikšminantys istorikai (I. Jonynas, I. Lappo), reikšmingiausiu LDK produktu mano buvus Lietuvos Statutų pasirodymą, taigi epochos kulminaciją pavėlina¹⁶⁰⁰.

Nepaisant to, tautininkų spauda išsiskiria iš kitų, nes joje beveik nebuvo kritikos ar bandymų permąstyti LDK Viduramžius¹⁶⁰¹. Nors katalikai ir tautininkai buvo istorijos vaizdavimo požiūriu panašūs, dauguma jaunųjų katalikų neskelbė savo tekstų tautininkų spaudoje, o kritiškai A. Smetonos režimui jaunieji tautininkai nesusitelkdavo į Viduramžių epochą ir dažniau jiems pavyzdys buvo kaimyninių šalių politiniai režimai¹⁶⁰². Galima išimtis

istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m., daktaro disertacija, p. 336–401.

¹⁵⁹⁸ Keli būdingesni straipsniai, perteikiantys vyraujančią istorinį pasakojimą: B. Sruoga, „Vytauto Didžiojo Metų uždavinys“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 3, p. 489–496; A. Smetona, „Lietuvių tauta ir jos paskirtis“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 4, p. 361–374; „Didvyrių kultas“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-09-24, p. 1; V. Trumpa, „Savosios istorijos keliais“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 6, p. 141–150; Nr. 7–8, p. 305–311; Nr. 9, p. 48–52; Nr. 10, p. 164–168.

¹⁵⁹⁹ Pusiauriai, kuriuose pabrėžiamas ekonominis lietuvių pakilimas pagonybės laikais ir baudžiavos įvedimas po krikšto. Žr.: Povilas Štuopis, „Senoji lietuvių kultūra“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 19, p. 164; Nr. 23, p. 434–435.

¹⁶⁰⁰ Ignas Jonynas, „Pirmasis Lietuvos Statutas“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 2, p. 385–397; I. Lappo, „Liublino Unija ir Lietuvos valstybė“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 4, p. 409–415.

¹⁶⁰¹ Ryškiausiomis išimtimis galima teigti buvus nebent minėtą Lietuvos krikšto prieštarą vertinimą ir Z. Kuzmickio tekste aptinkamą gana tamsų Viduramžių Lietuvos švietimo paveikslą. Žr.: K., „Kita medalio pusė“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 15–16, p. 984–987; Zigmantas Kuzmickis, „Iš mūsų tautos švietimo istorijos“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 7–8, p. 437–440.

¹⁶⁰² Apie menką fašistų domėjimąsi Lietuvos praeitimi byloja *Tautos balso* kiekybinė apžvalga, istoriografijoje jaunųjų tautininkų radikalėjimas siejamas su

kai kurios voldemarininkų *Tautos balso* publikacijos¹⁶⁰³, jose, laikantis lietuvių tautos išskirtinumo idėjos, Viduramžiai buvo pateikiami kaip nuosmukio pradžia: amžini lietuvių priešai vokiečiai ir lenkai nuo pat valstybės susikūrimo bandė visais būdais lietuvius sunaikinti¹⁶⁰⁴. Iškeliant konflikto su kaimynais pasakojimą, visa lietuvių tautos istorija matoma kaip nuolatinis ritimasis žemyn, prarandant istorijos pradžioje turėtą tautiškumą, rasių grynumą, aukštą kultūrą ir turtus. Tačiau valstybinės A. Smetonos ir voldemarininkų ar jiems artimesnių autorių istorijos skyrėsi tik senosios lietuvių kultūros išaukštinimo laipsniu ir neapykantos lenkams ir vokiečiams kiekiu.

Visuotinė Naujųjų laikų istorija tautininkų spaudoje buvo nevienalytė, tačiau dominavo kritinis epochos vertinimas. Dauguma tekstų buvo sutelkta į paskirų asmenybių (dažniausiai kultūros veikėjų ir politikų) ir įvykių (dažniausiai politinių konfliktų arba technologinių atradimų) atminimą¹⁶⁰⁵. Šiuose tekstuose ryškus kultūrinio ir technologinio progreso vaizdavimas: Naujieji laikai atsiskleisdavo kaip vitališki Rubenso paveiksai, Racine'o tragedijos ar Gutenbergo spaudos mašinos, juose nevengta nuorodų į kartais tobulesnius Antikos laikus, o jų pasiekimai vertinti kaip reikšmingi visam Vakarų pasauliui¹⁶⁰⁶. Tačiau bendresnio pobūdžio apibendrinimuose lengviau matyti griežtą kritiką, štai R. Vipperio ir Iz. Tamošaičio publikacijos, šiek tiek skirtingais požiūriais kritikavo Naujųjų laikų epochą Europoje per kapitalizmo kritikos prizmę: tai epocha, sudaiktinusi žmonių santykius, privertusi žmones daug dirbti¹⁶⁰⁷, sumenkinusi religiją, kartu tai

simpatijomis fašizmui ir į ateičiai skirtu utopizmu, kuriuo siekta sukurti naują lietuvių. Žr.: SVARAUSKAS, Artūras, TAMOŠAITIS, Mindaugas, „Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje“, in: *Istorija*, 2007, T. 68, p. 49–52.

¹⁶⁰³ „Ši kultūra buvo tikra lietuviška kultūra, gal būt, skirtingesnė už kitų Europos tautų kultūrą“. Žr.: K. Noreika, „Lietuvių ištautėjimo momentai“, in: *Tautos balsas*, 1933-03-31, p. 2.

¹⁶⁰⁴ „Bet štai tuos lietuvių kraštus pajuto amžini Lietuvos priešai – kryžiuočiai ir lenkai, ir, tarytum išalkę vilkai tykojo, kaip ir dabar tebetykoja, lietuvių tautą sunaikinti.“. Žr.: *Ten pat*, p. 2.

¹⁶⁰⁵ A. M., „Lietuvių estų kultūriškas bendravimas“, in: *Lietuvos aidas*, 1935-10-07; Paprūsis, „Prūsų Lietuva“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-04-28; B. M., „Prancūzų ir lenkų santykiai praeity ir dabar“, in: *Lietuvos aidas*, 1928-10-26.

¹⁶⁰⁶ „P. P. Rubensas (300 metų nuo mirties sukakus)“, in: *Lietuvos aidas*, 1940-05-30, p. 3; L. Prou, „Racine'as ir tragiška meilė“, in: *Lietuvos aidas*, 1939-12-22, p. 7–8; E. Vis., „Stasys Dabušis, Spaudos išradėjas Jonas Gutenbergas“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 10, p. 253–254.

¹⁶⁰⁷ „Senovėje rankų darbas buvo niekinimas, Naujaisiais laikais jis į padanges keliamas. Senovėje buvo labai vertinamas protinis darbas, kontempliacija,

angliškos represinės išnaudojimo sistemos, pamynusios tarptautinę teisę, atsiradimo laikas¹⁶⁰⁸. Demokratiją kaip ydingą santvarką kritikavo redaktorius Stasys Ivošiškis, XVIII a. politinių mąstytojų nūsukimą nuo religijos jis manė esant klaidingo demokratijos kulto priežastimi¹⁶⁰⁹. Šiek tiek palankiau į demokratijos sklaidą žiūrėjo voldemarininkai, kuriems demokratija Prancūzijos revoliucijos palikimas, sutvirtinęs tautines valstybes, o fašizmas matytas kaip tobulesnė tokių naujai sukonstruotų valstybių valdymo forma¹⁶¹⁰. Apskritai Naujieji laikai matyti kaip pagrindinių naujovių ir progreso idėjų laikas, tačiau tautininkai skeptiškai vertino palaikančiųjų pažangą optimizmą¹⁶¹¹, o mokslo ir technologijų raidai neskyrė daugiau dėmesio. Atsispirdami nuo harmoningo Antikos idealo, jie Naujuosius laikus tapatino su augančiu materializmu ir neįgyvendinamomis utopinėmis idėjomis¹⁶¹².

Lietuvos istorijoje XVI–XVIII a. buvo dažnai ignoruojamas, o jei aprašomas, tai kaip politinis ir tautinis nuosmukis: LDK praradusi savo savarankiškumą, o ilgainiui ir lietuvių elitą¹⁶¹³. Antra vertus, tiek *Lietuvos aide*, tiek *Vaire* gausu į tokį išimtinai neigiamą epochos vaizdą įsiterpiančių tam tikrą alternatyvą atsargiai plėtojančių tekstų. Valstybingumo istorijos požiūriu A. Šapokos ir I. Lappo prieiga bandė parodyti, kad LDK valstybingumą ir savarankišką teisinę santvarką išsaugojusi iki pat ATR

Naujaisiais laikais kontempliacija yra niekinama (...) Naujaisiais laikais tėra vertinamas tik aktyvusis gyvenimas, tėra keliamas tik rankų darbas (...) Darbas lyg kad tampa tam tikras stabas marksistinėje ir komunistinėje civilizacijoje“. Žr.: Iz. Tamošaitis, „Darbo istorija ir filosofija“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 9, p. 10.

¹⁶⁰⁸ „Pragariškos žmonių naikinimo sistemos atžvilgiu anglų politikai buvo ne geresni už Napoleoną, o gal būt, net ir blogesni. Anglija buvo koalicijos siela prieš Prancūzų imperiją, be paliovos kursėsi žemyno valstybes prie naujos kovos, ardžiusios visas susitaikymo schemas“. Žr.: Prof. R. Vipperis, „Europos likimas“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 8, p. 454.

¹⁶⁰⁹ Stasys Ivošiškis, „Politinė demokratija“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 6, p. 627.

¹⁶¹⁰ J. K-tis, „Fašizmas ir mes“, in: *Tautos balsas*, 1932-03-24, p. 2.

¹⁶¹¹ A. Liaugminas, „V. Stankevičius, Pasaulinės istorijos dinamika“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 4, p. 536–537.

¹⁶¹² „Pati žmogaus prigimtis ir aplinkinis gyvenimas taip sutvarkytas, kad visados kils konfliktų tarp idealo ir tikrovės“. Žr.: P. Kasulaitis, „Utopizmo kūrėjas“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 10, p. 236.

¹⁶¹³ Čia pateikiami keli išimtinai tautininkų srovės autorių tekstai, patvirtinantys šią tezę: J. Tomkus, „Kas yra valstybė tautai“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 12, p. 395; A. Smetona, „Lietuvių tauta ir jos paskirtis“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 4, p. 361–366; A. Nezabitauskas, „Lietuvių tautinė sąmonė praityje ir dabartyje“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 2, p. 162–165.

padalijimų¹⁶¹⁴. Retai reiškęsi tautinės literatūros istorijos autoriai nepamiršdavo aptariamu laikotarpiu susiformavusios liaudies kūrybos eilėdaros ir pirmųjų rašytojų (K. Donelaičio)¹⁶¹⁵, šį siaurą literatūros traktavimą 3 dešimtmečio pradžioje trumpai bandė pakeisti ir Vaire publikavęsis M. Biržiška LDK literatūros lenkų kalba svarbą¹⁶¹⁶. Tautininkai nepamiršo ATR švietimo istorijos, tiesa, labiau akcentuotas aukštojo mokslo siekimas užsienio universitetuose, o jėzuitų įtaka švietimo raidai dažniau apibūdinama kaip ydinga ir prisidėjusi prie lenkinimo, Vilniaus universitetas pozityviau įtrauktas į bendresnį pasakojimą tik po 1939 m.¹⁶¹⁷. XVII–XVIII a. baroko kultūra, nors aprašyta rečiau ir fragmentiškiau nei katalikų spaudoje, vis tiek matyta kaip pasididžiavimą galinti kelti praeitis: Pažaislio vienuolynas vertintas kaip patrauklus užsienio turistams, o Jėzuitų teatro istorija prisidėjo prie modernaus lietuvių teatro brandos¹⁶¹⁸. Visos šios alternatyvos iš esmės nekeitė vyraujančio antilenkiško tautiškumą į pirmą vietą dedančio pasakojimo: skirtingai nei socialinę, antiklierikalinę liniją pabrėžę LVLS arba kultūrinių alternatyvių ieškojo katalikai, tautininkai matė daugiausia tautos kaip visumos nuosmukį¹⁶¹⁹.

XIX–XX a. vaizdavimas tautininkų spaudoje visuotinės istorijos požiūriu daugiausia laviravo tarp politinės ir kultūros istorijos (kurios paprastai iš dalies sutapo, nes tautinės kultūros kūrimas matytas kaip politinis imperatyvas), priešprieša tarp tautinių atgimimų istorijos ir prasidėjusio vykstančio Europos dekadanso buvo šio pasakojimo centre. Kultūrinis nuosmukis tautininkų buvo pabrėžiamas net ir neutralumą modernizmo

¹⁶¹⁴ A. Šapoka, „Valstybiniai Lietuvos Lenkijos santykiai po 1569 m. Liublino Unijos“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 12, p. 705–712; I. Lappo, „Liublino Unija ir Lietuvos valstybė“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 4, p. 409–415.

¹⁶¹⁵ J. V., „E. Radzikauskas (Liudas Gira), Lietuviškos eilėdaros kūrimosi raida“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 8–9, p. 198–200; J. V., „Mūsų įžymieji žmonės“, in: *Lietuvos aidas*, 1934-06-22, p. 6.

¹⁶¹⁶ M. B-ka., „Jono Joknavičios tekstelis“ in: *Vairas*, 1923, Nr. 7, p. 17–18.

¹⁶¹⁷ Dr. L. Veržbavičius, „Lietuviai Bazelio universitete 1563 m.“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-07-16, p. 4; Vincas Trumpa, „Lietuviškas Vilniaus universitetas“, in: *Lietuvos aidas*, 1939-12-16, p. 1–2; Zigmantas Kuzmickis, „Iš mūsų tautos švietimo istorijos“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 7–8, p. 437–440.

¹⁶¹⁸ „Amerikos ir Latvijos svečiai apžiūrėjo Pažaislį“, in: *Lietuvos aidas*, 1928-07-04, p. 5; Zg. Kzut., „XVII amžiaus mūsų teatras ir jo ryšiai su dabartiniais mūsų teatro uždaviniais“, in: *Lietuvos aidas*, 1928-06-13, p. 3–6.

¹⁶¹⁹ Buvo netgi stengiamasi pagal naratyvinius standartus, kur ATR negali būti gerai vertinamas laikas pareiduoti tokių miestų kaip Biržai istoriją. Pvz.: P. P., „Biržų istorija iki reformacijos“, in: *Lietuvos aidas*, 1933-11-25, p. 2; K. V., „Biržų miestas“, in: *Lietuvos aidas*, 1933-11-25, p. 2.

atžvilgiu besistengiančių išlaikyti autorių¹⁶²⁰, tačiau, skirtingai nei katalikų atveju, čia situacija rečiau aiškinta kaip religijos išstūmimo iš viešojo gyvenimo pasekmė, o sieta su kapitalizmo plėtra, valstybinio elito įtakos mažėjimu, materializmo ir ypač komunizmo sklaida¹⁶²¹. Senosios Europos žlugimą tautininkai įžvelgė Pirmajame pasauliniame kare¹⁶²², o progresyvūs naujosios Europos pasirinkimai tautininkų matyti tik du: tarp komunizmo ir nacionalizmo¹⁶²³. Neatsitiktinai vienas įtakingiausių tautininkų ideologų Iz. Tamošaitis ryškiausias visuotinės istorijos publikacijas skyrė ydingai marksizmo ideologijai demaskuoti, parodyti, kaip jos neįmanoma suderinti su religija ir tautiškumu¹⁶²⁴.

Lietuvos istorija XIX–XX a. išliko pirmiausia tautinio atgimimo epocha. Todėl XIX a. tautininkų vaizdinys nuo ankstesnio laikotarpio beveik nesikeitė: XIX a. pradžia, nors ir matyta kaip reikšminga lietuvių literatūros ir spaudos raidoje, paprastai vertinta kaip lenkinimo tąsa¹⁶²⁵. Baudživos atmintis ilgainiui nyko, tačiau bent nuo 4 deš. tautininkų spaudoje plito jaunųjų pamėgtas balanos gadinės epochos vaizdinys, idealizuojantis XIX a. II pusės lietuvių kaimo gyvenimą, kuriame: „galima sakyti, glūdi šaknys, iš kurių išaugo Lietuvos nepriklausomybė“¹⁶²⁶. Apskritai XIX a. II pusė dažniausiai interpretuota iš spaudos istorijos perspektyvos, nors tautininkai stengėsi aprėpti ir kairiųjų, ir dešiniųjų spaudą, į vieną gretą pastatydami V.

¹⁶²⁰ Ign. Šlapelis, „Naujos gairės vaizduojamajame mene“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 12, p. 487–492.

¹⁶²¹ Friče, „Kapitalizmo augimo atspindys literatūroje“, in: *Lietuva*, 1927-12-12, p. 2–3; Br. Dirmeikis, „Oswald Spengler – Jahre der Entscheidung...“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 11, p. 463–464 ir kt.

¹⁶²² „Europos kultūros žlugimas, negirdėtos nelaimės, milijonų mirtis, masių nuskurdimas ir moralinis susmukimas neturi sau lygaus pavyzdžio praeities istorijoje“. Žr.: Prof. R. Vipperis, „Europos likimas“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 8, p. 459.

¹⁶²³ A. Povilaitis, „Komunizmas ar nacionalizmas?“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 11, p. 270–283.

¹⁶²⁴ Iz. Tamošaitis, „Komunizmas ir krikščionybė“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 11, p. 233–250; Iz. Tamošaitis, „Darbo istorija ir filosofija“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 9, p. 3–16.

¹⁶²⁵ Dr. Vl. Kaupas, „Šimtas metų mūsų periodinei spaudai“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 1, p. 118–120; Zigmantas Kuzmickas, „Strazdas“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 5, p. 99–101; V. Maciūnas, „Lietuvybė XIX a. pradžioje“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 2, p. 169–173.

¹⁶²⁶ Vyt. Alantas, „Balanos gadinė“, in: *Vairas*, 1932, Nr. 2, p. 209. Kita: A. Nezabitauskas, „Lietuvių tautinė sąmonė praeityje ir dabartyje“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 2, p. 162–165. Žinoma, šiuose tekstuose referuojama į M. Katkaus publikaciją *Mūsų tautosakoje*: Mykalojus Katkus, „Balanos gadinė“, in: *Mūsų tautosaka*, 1931, T. 4, p. 13–186.

Kudirką ir Vaižgantą¹⁶²⁷, daugiausia dėmesio tekdavo *Auszrai*, kaip reikšmingiausia XIX a. tautinio atgimimo leidiniui, atgaivinusiam lietuvių kalbą, sukonsolidavusiam inteligentiją, netgi teigiama, kad be *Auszros* nebūtų suprantamas tuometinis lietuvių tautiškumas¹⁶²⁸.

Tautininkai perteikė ir savitą XX a. lietuvių istorijos naratyvą. Didįjį Vilniaus seimą jie, palyginti su kitomis pasaulėžiūromis, pristatė retai, įvykį (po 1926 m.) buvo linkę kritikuoti dėl Lietuvos politinių partijų susiskaldymo¹⁶²⁹, tačiau kartu Vilniaus seimas pripažįstamas kaip reikšmingiausias tautinės sąmonės raidos etapas (iki karo), kuomet tauta subrendo politiškai ir ėmė reikalauti autonomijos¹⁶³⁰. Karo metai matomi kaip tautos konsolidavimas ir organizavimas, reikšmingiausia šio proceso iniciatore laikoma Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti. Institucijos veikla A. Smetonos apibendrinama: „Komitetas buvo lietuviams visuotiniame karo tvane Nojaus arka, išgelbėjusi jų seimą arka, iš kurios mūsų laisvės balandis apsisireiškė apsisprendusios tautos sąmone“¹⁶³¹. Šis tautos sąmonės apsisprendimas žinoma buvo nepriklausomos valstybės paskelbimas. Vasario 16 d. minėjamą drąsiai galima laikyti populiariausia tautininkų atminimo kampanija (šalia Vytauto mirties), įvykio reikšmė buvo analizuojama kasmet ir dažniausiai sujungiamą su kitomis kampanijomis, išnaudojama tautininkų pasiekimams parodyti¹⁶³². Pati nepriklausomybės

¹⁶²⁷ Zigmantas Kuzmickis, „Kova dėl lietuviškos raidės“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 6, p. 215. Nepaisant to, V. Kudirkai tarpukariu tautininkų spaudoje skiriamas gana nedaug dėmesio, tai aiškiai buvo labiau į *Auszrą* kaip visas ideologijas sujungusį leidinį orientuotas pasakojimas.

¹⁶²⁸ „Be „Auszros“ nebūtų suprantamas tūlas šių dienų mūsų tautos reiškiny; be „Auszros“ būtų buvusi didelė spraga mūsų tautos gyvenime“. Žr.: Zigmantas Kuzmickis, „Auszra“ (1883–1933)“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 3, p. 392. Kitos ryškesnės šį žurnalą išaukštinančios publikacijos: Petras Jonikas, „Apie „Aušros“ rašomąją kalbą“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 12, p. 418–432; St. Dabušis, „Inž. K. Šakenis, „Auszra“ ir jos gadynė“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 3, p. 401–403.

¹⁶²⁹ Jonas Kriaučiūnas, „Didįjį Vilniaus Seimą atsiminus“, in: *Lietuvos aidas*, 1930-12-05, p. 3; J. Tumas, „Mūsų liaudis ir jos šviesuomenė Vilniaus seimo laiku“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 1, p. 68–76.

¹⁶³⁰ „Tačiau jau 1905 m. per Rusijos revoliuciją, mūsų tautinio sąjūdžio srovės, vadovaujamos nedaugelio šviesuolių, Vilniuje pareikalavo Lietuvai autonomijos etnografinės ribose su Vilniaus miestu“. Žr.: Antanas Smetona, „Lietuvių tauta ir jos paskirtis“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 4, p. 365.

¹⁶³¹ A. Nezabitauskis, „Didysis mūsų tautos organizavimas karo metu“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 1, p. 85.

¹⁶³² Kelios ryškesnės Vasario 16 d. paminėti skirtos publikacijos (pažymėtina, kad voldemarininkai, minėdami valstybės nepriklausomybės 15 metų sukaktį, perspausdino J. Keliuočio straipsnį iš *Naujosios romuvos*, straipsnyje išsakoma

paskelbimo istorija matyta kaip susivienijusio tautinio elito sprendimas, išreiškęs ir bendresnę tautos valią, tačiau valstybėje buvo įdiegtas tautą skaldęs parlamentarizmas, kurį būtinai reikėjo panaikinti. Todėl 1926 m. karinis perversmas (ne tik voldemarininkų¹⁶³³, bet ypač 4 dešimtmečio pabaigoje jaunųjų tautininkų ir tokių ideologų kaip Iz. Tamošaitis) matomas kaip paskutinis svarbiausias tautos sąmoningumo raidos etapas, visiškai įvykdęs ir Lietuvos nepriklausomybės kaip vieningos tautinės valstybės idėją¹⁶³⁴. XX a. tautininkų kurta tautos tapimo valstybe istorija įvykdė J. Dementavičiaus aprašytą politinį partijos imperatyvą sukurti valstybę, kuri atitiktų tautinius interesus ir išreikštų tautos dvasią, šią suprantant kaip vienį, valdomą tautinio elito, o piliečius būtinai pajungiant tautinės valstybės idealui¹⁶³⁵. Tautinio atgimimo istorija ir buvo nuosaikusėjimas link šitokios tautos išsivystymo stadijos, iš pradžių ją pabudinant, supolitinant, tada konsoliduojant bendram tikslui, sukuriant valstybę ir galiausiai užtikrinant tautinių, o ne komunistinių ar kapitalistinių interesų atstovavimą. Šie tautiniai interesai buvo ne tik sieti su A. Smetonos ar jo aplinkos žmonių nuomone, bet jų nuolat ieškota ir praeityje, tautiškumo idealas, kaip parodyta, sietas su senąja lietuvių kultūra, svarbiausiais Viduramžių Lietuvos kunigaikščiais, LDK valstybingumo tradicija.

O visuotinės istorijos paveikslą galima apibūdinti kaip pesimistinį, tautininkai pozityviai sugebėjo vertinti Antikos laikus, o vėliau buvo kankinami prieštarų: krikščioniška kultūra, ilgą laiką buvusi priešiška lietuviškai, besiplėtojanti modernybė atmetė teisingus krikščioniškus

pozicija iš esmės nesiskyrė nuo vyraujančios tautininkų pozicijos): „Didžioji tautos šventė“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-02-15, p. 1–2; „Nepriklausomo gyvenimo 16-tų metų angoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1933-02-15, p. 2; „Penkiolika laisvo gyvenimo metų“, in: *Tautos balsas*, 1933-02-24, p. 3–4; Iz. Tamošaitis, „Per dvidešimt metų“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 3, p. 129–137.

¹⁶³³ XX a. Lietuvos istorijos vaizdiny voldemarininkų *Tautos balse* nesiskyrė nuo kitų tautininkų leidinių ir propagavo perversmą kaip tautos vienijimo ir stiprinimo pasakojimą, didžiausios tautininkų klaidos matytos tik po perversmo, akcentuotos neistorinio tipo publikacijose. Žr.: Svirskis, „Tautiškoji pozicija“, in: *Tautos balsas*, 1933-08-19, p. 2–3; A. Gelvinas, „Tautos valia ir iniciatyva“, in: *Tautos balsas*, 1933-03-18, p. 1.

¹⁶³⁴ „Tautinė vyriausybė aiškiausiai nusigrėžė nuo ankstybesnio tautos negailestingo skaldymo ir pasuko eiti tautinės vienybės linkme“. Žr.: Iz. Tamošaitis, „Per dvidešimt metų“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 3, p. 137. Kitos reikšmingesnės valstybinį perversmą idealizuojančios publikacijos: „1926–1936“, in: *Lietuvos aidas*, 1936-12-17, p. 4; „Trylika metų“, in: *Lietuvos aidas*, 1939-12-16, p. 1; Vyt. Alantas, „Politinė tautos vienybė“, in: *Vairas*, 1939, Nr. 48, p. 927–930.

¹⁶³⁵ DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio*, 2015, p. 195–196.

principus, galiausiai paskutiniai šimtmečiai privedė prie tautų išlaisvinimo, bet kartu karų ir Europos kultūros naikinimo. Visa tai skatino istoriją dažniausiai matyti ne kaip visuminį procesą, o kaip uždarus kiekvienai tautai skirtingus pasaulius¹⁶³⁶, kurie funkcionuoja tik iš dalies sinchroniškai, todėl paskiros tautos galėjo plėtotis ir evoliucionuoti nepriklausomai nuo bendro krikščioniško, europietiško ar žmonijos subjekto problemų.

3.4.3. Herojai: kanono tąsa ir tarptautiniai papildymai

LDK kunigaikščiai ir tautinio atgimimo veikėjai išliko tautininkų kanono pagrindu, tačiau augant partijos įtakai, herojų daugėjo: imta įtraukti ir užsienio asmenybės. LDK kunigaikščiai, kaip išanalizuota D. Mačiulio, tautininkų buvo naudojami, siekiant visuomenę nuteikti prieš kurią nors tautą, mobilizuojant Vilniaus vadavimui, kuriant lietuvių kultūros kaip lygiavertės ar pranašesnės už Europos idėją, galiausiai įtvirtinant A. Smetonos autoritarinį valdymą¹⁶³⁷. Nors Mindaugas matytas kaip pirmasis, suvienijęs lietuvių tautą¹⁶³⁸, Gediminas sėkmingai panaudotas Vilniaus lietuviškumui akcentuoti¹⁶³⁹, o Kęstutis pagoniškai lietuvių kultūrai iškelti¹⁶⁴⁰, tačiau visi jie aprašomi santykinai retai, jų trumpalaikis aktualumas susijęs su mirties minėjimu ar Vilniaus atgavimu, o tautininkų

¹⁶³⁶ „Visuotinė žmonijos kultūra vystosi per tautines kultūras. O tas vystymasis daugiausiai pasireiškia ta prasme, kad vienos tautos kultūriniai laimėjimai peržengia sienas ir vienaip ar kitaip veikia kitų tautų kultūras (...) Šiandien tautų gyvenimas rutuliojasi ekskluziviai nacionaliniais keliais“. Žr.: Vyt. Alantas, „Tautinė kultūra ir svetimi autoritetai“, in: *Vairas*, 1940, Nr. 6, p. 47.

¹⁶³⁷ MAČIULIS, Dangiras, „Kunigaikščių Lietuva“ : apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2014, T. 18, p. 23–39.

¹⁶³⁸ Pvz.: „Mindaugo rankos dėka tarpusavy kovojusios giminės liko suburtos po Didžiosios Kunigaikštijos sparnu“. Žr.: J. Tomkus, „Kas yra valstybė tautai“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 12, p. 393.

¹⁶³⁹ „Gediminas aiškiai skiria tautybes, kurios anuomet sutapo su kalba“. Žr.: Jonas Matusas, „Karalius Gediminas ir Vilniaus sostinė“, in: *Lietuvos aidas*, 1940-01-16, p. 6.

¹⁶⁴⁰ „Kęstučio laikais lietuvių tautoje buvo išaugęs didelis galingas tautinis vieningumas, kuris Kęstučio sumanumo dėka labai gražiai buvo išugdytas ir panaudotas Lietuvos galybei stiprinti“. Žr.: „Kaip minėsime D. L. K. Kęstučio 550 metų mirties sukaktuves“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-08-24, p. 3.

inicijuotas Vytauto kultas buvo bekompromisė heroizacija¹⁶⁴¹, padiktavusi aplinkinių kunigaikščių sumenkinimą¹⁶⁴², Viduramžių periodizacijos perrašymą. Nors Viduramžių herojų vaizdinys tapo spalvingesnis, jo centrinės figūros kultas tik sustiprėjo.

Pratęstas ir kiek papildytas XIX–XX a. veikėjų paveikslas. Epocha iki *Auszros* pasirodymo siejama su pirmaisiais lietuvių rašytojais K. Donelaičiu, A. Strazdu ir kt., o esminėmis jo figūromis tampa S. Daukantas ir M. Valančius, pastarasis, minint mirties jubiliejų, vadinamas pirmuoju modernios lietuvių tautos vadu¹⁶⁴³. Spaudos draudimo laikotarpiu, kaip ir anksčiau, dominuoja J. Basanavičiaus, V. Kudirkos, J. Tumo, Maironio, M. K. Čiurlionio kaip svarbiausių epochos asmenybių seka¹⁶⁴⁴, kuri užbaigiama A. Smetonos kultu¹⁶⁴⁵. Tautininkų vadas paverčiamas politiniu lyderiu, tautos mokytoju, moraliniu autoritetu, netgi teigta, kad be jo Lietuva nebūtų

¹⁶⁴¹ „Tiek formų bei reikšmių sudėtingumu, tiek visuomeniniu mastu Vytauto didžiojo kultas yra vienas monumentaliosios XX a. lietuvių politinės kultūros reiškinių“. Žr.: VILIŪNAS, Giedrius, „Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje“, in: *Nacionalizmas ir emocijos*, p. 68–102.

¹⁶⁴² Jogailą ir po Vytauto LDK valdę kunigaikščiai įprastai ignoruoti, vertinti kaip nelietuviški arba pripažinti kaip mažesnieji Vytauto partneriai. Geriausias pavyzdys yra Jogaila, matytas arba kaip išimtinai tik lenkams svarbus valdovas, arba įvertintas kaip Vytauto pagalbininkas krikštijant Lietuvą ar kovojant Žalgirio mūšį. Žr.: „Jogailos 500 m. mirties sukaktis Vilniuje“, in: *Lietuvos aidas*, 1934-06-05, p. 3; „Respublikos Prezidento Antano Smetonos kalba, pasakyta gegužės 29 d. krikščionybės Lietuvoje 550 m. jubiliejaus iškilimingąjį posėdį V. D. Karo Muziejuje“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 11, p. 677.

¹⁶⁴³ „Pajutęs didžią misiją, kurią jam lėmė prisiimti likimas, Valančius ėmėsi tautos vado pareigų, sumaniai jas suidentifikavęs su ganytojišku paskyrimu“. Žr.: Zigmantas Kuzmickis, „Motiejus Valančius politikas auklėtojas“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 7–8, p. 258. Kiti straipsniai: J. Vks., „Mūsų įžymieji žmonės“, in: *Lietuvos aidas*, 1934-06-22, p. 6. Plačiau apie tautininkų dėka išaugusį žemaičių M. Valančiaus ir S. Daukanto kultą rašė D. Mačiulis. Žr.: MAČIULIS, Dangiras, „Žemaičių atminties kultūros herojai XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Žemaitija: savivaizdžiai, reprezentacijos, atmintys*, Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 2021, p. 41–68.

¹⁶⁴⁴ Kelios būdingesnės publikacijos: „Tumas-Vaižgantas“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-09-07, p. 1; A. Daugėliškis, „A. Nezabitauskis, Basanavičius“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 22, p. 403–405; Stp. Vykintas, „Kudirka – kovotojas dėl lietuviškumo“, in: *Lietuvos aidas*, 1933-12-30, p. 11; Zigmantas Kuzmickis, „Maironis ir lietuviškasis romantizmas“, in: *Vairas*, 1932, Nr. 9, p. 470–483; A. Rūgštelė, „Mykolo Kastanto Čiurlionies minėjimas“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 5, p. 93–95.

¹⁶⁴⁵ Zigjm. Kuzmickis, „A. Smetona – lietuvių tautos organizatorius ir auklėtojas“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 10, p. 179–183; V. Šoblis, „Dorovinis dvasingumas Antano Smetonos raštuose“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 10, p. 175–178.

galėjusi paskelbti nepriklausomybės, o vėlesnės A. Smetonos mirties atveju, nepriklausomos valstybės galimybė būtų sunaikinta¹⁶⁴⁶.

Tarpukariu išaugęs užsienio šalių herojų portretas daugiausia apėmė Antikos ir XIX–XX a. Europos politikus ir kultūros veikėjus. Iš seniausių laikų tautininkams imponavo senovės Graikijos poetas Homeras, filosofas Platonas, romėnų rašytojai Vergilijus ir Horacijus bei plačiai švento jubiliejaus sulaukęs Šv. Augustinas. Jie paprastai aprašyti *Naujoje Romuvoje* bei *Židinyje* aptinkamų autorių (V. Šilkarskio, F. Brenderio, L. Karsavino ir kt.) ir parodyti kaip itin aktualūs griūvančios dabartinės Europos pasauliui moralistai, atskleidę bendras žmogiškąsias vertybes. Tai ryšku Horacijaus interpretacijoje, kur pabrėžiamas jo kovojimas prieš hedonizmą, egoizmą, gobšumą, godumą, smurtą ir seksualinius iškrypimus¹⁶⁴⁷ arba Šv. Augustino biografijoje, kurioje galima rasti tiek religijos sutaikymo su mokslu galimybę, tiek principus, kaip išvengti modernybę naikinančio individualizmo¹⁶⁴⁸. Vėlesnė Europos kultūros raida, be akivaizdžių ryškiausių veikėjų paminėjimo (Dante, Shakespeare ir kt.¹⁶⁴⁹), buvo dažniausiai ignoruojama, o tikrasis kultūrinis pakilimas susietas su XIX a. ir daugiausia Prancūzijos bei Vokietijos rašytojais. Tautininkams itin imponavo svarbiausiais nacionaliniais rašytojais laikyti J. W. Goethe ir V. Hugo, pirmasis laikytas genijumi, stovinčių vienoje gretose su Šv. Augustinu ir Dante, o savo pasaulio supratimu esantis ant ribos tarp senojo ir naujojo pasaulio¹⁶⁵⁰. V. Hugo tai teisingumo ir žmogiškumo įsikūnijimas, su iš senųjų laikų ateinančiu tikėjimu tiesos ir grožio idealais¹⁶⁵¹.

¹⁶⁴⁶ „Antano Smetonos asmeny įžiūrėjo atgijusios tautos, politiškai atgyjančios Lietuvos simbolį-ženklą (...) Tada, norint nužudyti jaunutę, vos gimusią nepriklausomą Lietuvą, reikėjo pašalinti ne ką kitą, o Antaną Smetoną“. Žr.: Iz. Tamošaitis, „A. Smetona – autoritetas“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 10, p. 152.

¹⁶⁴⁷ Žr.: Pr. Brenderis, „Q. Horatius Flaccus“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 9, p. 49. Kitos publikacijos: Dr. Pr. Brenderis, „Vergilijus“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 12, p. 193–203; A. Gražvydas, „Platonas. Puota. Faidonas“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 4, p. 471–472; V. Šilkarskis, „Homeras ir Ilijada“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 3, p. 528–539.

¹⁶⁴⁸ Prof. L. Karsavinas, „Šv. Augustinas ir mūsų gyvenamas laikas“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 8, p. 399.

¹⁶⁴⁹ Nors Dantę galima vertinti kaip vieną svarbiausių tautininkams rašytojų, jo aprašymai kiekybiškai reti, be to, pasitaikydavo ir kritiškų jo asmenybės vertinimų, pvz.: G. Papinni knygos recenzija: Edvardas Viskanta, „Dante Vivo“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 15–16, p. 1005–1006. Kitos publikacijos: Step. Vykintas, „Dante Aligheri, Dieviškoji komedija“, in: *Lietuvos aidas*, 1938-10-25, p. 4; „Anglų teatras Šekspyro laikais“, in: *Lietuva*, 1927-12-21, p. 4–5.

¹⁶⁵⁰ Iz. Didžiulis, „Goethe“, in: *Vairas*, 1932, Nr. 4, p. 542. Kitos svarbesnės publikacijos, pažymėtina, kad tai buvo vienintelis užsienio literatūros atstovas, aprašytas ir voldemarininkų leidinyje *Tautos balsas*: Vladimiras Šilkarskis,

XX a. tautininkai perteikia ir gana eklektišką pozityviai vertinamą Europos politikų kanoną. Į jį patenka T. Masaryk, Mahatma Gandi, Benito Mussolini, Konstantin Päts, popiežius Pijus XI ir kt. Jų aprašymas pasižymi herojaus tautiškumo pabrėžimu. Pavyzdžiui, T. Masarykas matomas kaip čekų tautiškumo skleidėjas, kovotojas už tautų apsisprendimo teisę¹⁶⁵², M. Gandžio veikla – pavyzdys lietuviams, kaip be smurto suvienyti tautą, panaikinant politinius nesutarimus ir pasipriešinti tautos interesams prieštaraujantiems Europos diplomatams¹⁶⁵³, B. Mussolinyje „susikaupia visos romėnų ir italų savybės“, o kartu tai lietuviams siektinas naujojo žmogaus idealas „stiprus, savo dvasia galingas, pasiryžęs dėl idėjos kovoti ir mirti, modernišką, dinamikos amžiaus (...) norįs konstruoti, kurti, dirbti“¹⁶⁵⁴. Ne dėl pamaldumo, o dėl taikos tarp skirtingų partijų ir tautų ieškojimo bei konkordatų, pripažinusių tautines valstybes, vertinamas popiežius¹⁶⁵⁵.

Nors tautininkų herojų portretas artimiausias katalikams, tautininkai sąmoningai (be kelių išimčių) vengė katalikiškų herojų, mažai dėmesio skyrė mokslininkams, palyginti su kitomis srovėmis, nuvertino Azijos ir Amerikų svarbesnes asmenybes, tai buvo griežtai europocentrinis požiūris, aiškiai nukreiptas į Antikos ir Viduramžių asmenybių kultą (tiek geriausi XIX a. rašytojai, tiek XX a. politikai buvo pateikiami kaip senosios Europos kultūros ir politikos aidas, sėkmingas pakartojimas).

„Goethes religinė pasaulizvalga“, in: *Vairas*, 1932, Nr. 6, p. 180–188; „Goethes mirties 100 metų sukaktuvės“, in: *Tautos balsas*, 1932-04-12, p. 4.

¹⁶⁵¹ „[V. Hugo] skelbė teisingumo, žmoniškumo principus, jis ieškojo absoliučių tiesos, grožio pradų (...) dirbo ir kovojo dėl prancūzų tautos ir visų žmonių gerovės“. Žr.: Stepas Vykintas, „V. Hugo“, in: *Lietuvos aidas*, 1935-06-01, p. 4.

¹⁶⁵² M. P. Ramutis, „Prof. T. G. Masarykas“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 6, p. 217.

¹⁶⁵³ „Mums, lietuvių tautai, Gandhi idealas daugiausia turėtų šviesti. Mes tebevergiame Europos diplomatų vylių ir smurto, mūsų tautos kūnas suskaldytas, mes patys tebekaustome vienas kitą partine neapykanta, mes įsiutę, neramūs laukiame keršto patys savo tautai (...) mūsų merdėjančiai tautai, rodos, jau nesiai laikas, kad nors dalelę Gandhi meilės ir nesmurto idealo įsikūnytų kiekvieno veikėjo širdyje“. Žr.: Just. Razma, „Romain Rollandas. Mahatma Gandhi“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 7–8, p. 479.

¹⁶⁵⁴ Stp. Povilavičius, „Benito Mussolini“, in: *Lietuvos aidas*, 1933-07-29, p. 3.

¹⁶⁵⁵ „Pijus XI – Popiežius taikintojas“, in: *Lietuvos aidas*, 1939-02-11, p. 3.

3.4.4. Tauta prieš lenkus, komunistus ir kapitalistinę demokratiją

Priešų vaizdavimas tarpukario tautininkų spaudoje istoriografijoje tirta tema: B. Ivanovas priešišku šalių paveikslą pateikė tyrinėdamas Lietuvos tautinių mažumų įvaizdį: analizuodamas žydų, vokiečių ir lenkų vaizdavimą, jis padarė išvadas, kad žydai retai matyti kaip pavojingi lietuviams, o vokiečių ir ypač lenkų vaizdavimas buvo iš esmės priešiškas ir grindžiamas istoriniais tautų santykiais su lietuviais¹⁶⁵⁶. K. Buchowski pažymi, kad tautininkų atėjimas į valdžią buvo pažymėtas sustiprėjusio kone paranojiško antilenkiškumo, bijant, kad Lenkija greitai laiku pradės invaziją į Lietuvą ir ši baimė buvo pateisinama ilga Lenkijos imperializmo istorija, išryškinant įvairius lietuvių ir lenkų nesutarimus nuo Jogailos ir Vytauto laikų iki Vilniaus užėmimo¹⁶⁵⁷. Šis tyrimas tik patvirtina tokius teiginius: nei vokiečių, nei lenkų vaizdinys istorinėse publikacijose nuo 1915 m. tautininkų spaudoje reikšmingai nesikeitė. Viduramžiais pasklidęs vokiečių ordino imperializmas atgimė ir buvo Pirmojo pasaulinio karo priežastis bei lėmė A. Hitlerio iškilimą¹⁶⁵⁸, lygiai taip pat lenkų imperializmas, aiškiausiai matytas po Liublino unijos, atgimė XX a. ir pasireiškė Lietuvos sostinės užėmimu bei tautinių mažumų Lenkijoje engimu¹⁶⁵⁹. Priešiškumą abiem tautoms voldemarininkai *Tautos balse* rodė dar įnirtingiau¹⁶⁶⁰.

Nors istoriografijoje teigiama, kad tautininkų istorinis pasakojimas buvo palankus rusams¹⁶⁶¹, santykiai su SSRS spaudoje nušviesti kaip neutralūs

¹⁶⁵⁶ IVANOVAS, Bernaras, *Tautiškumo beiėškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*, 2005, p. 282–288. Apie iš esmės pozityvų žydų vaizdavimą, įskaitant ir istorines publikacijas *Lietuvos aide*, plačiau rašė Kęstutis Skrupskelis: SKRUPSKELIS, Kęstutis, „Žydų vaidinys Lietuvos aido skiltyse“, in: *Naujasis Židiny-Aidai*, 2014, Nr. 5, p. 36–47; Nr. 6, p. 42–50.

¹⁶⁵⁷ BUCHOWSKI, Krzysztof, *Litvomanai ir polonizuotojai*, 2012, p. 241, 290–293.

¹⁶⁵⁸ A. N., „Lietuvių tauta vokiečių etnologų veikale“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 11, p. 332–333; Bijotas, „Vokiečių ordinas ir Lietuva“, in: *Vairas*, 1932, Nr. 4, p. 553–556; J. Zl., „Klaipėda vokiečių poezijoje ir tikrumoje“, in: *Lietuvos aidas*, 1936-07-13, p. 4; „Hitleris – tėvo užmušėjas“, in: *Lietuvos aidas*, 1934-07-27, p. 3.

¹⁶⁵⁹ Lenkijai skirti specialūs jos istoriją ir politiką kritikuojantys straipsniai: V. Trumpa, „Polonia restituta“, in: *Lietuvos aidas*, 1939-12-14, p. 4; Dr. J. Matusas, „Lenkų pastangos užimti Podoliją ir Volyniją“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 4, p. 420–427. Lenkų kaip pagrindinių priešų įvaizdis įtvirtintas ryškiausiose istorinėse sintezėse tautininkų spaudoje: V. Trumpa, „Savosios istorijos keliais“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 7–8, p. 309–311; A. Smetona, „Lietuvių tauta ir jos paskirtis“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 4, p. 367–370.

¹⁶⁶⁰ J. Z., „Polonizacija Lietuvoje ir mes“, in: *Tautos balsas*, 1933-08-19, p. 2–3.

¹⁶⁶¹ „Taip nuo tautinio atgimimo epochos iki šiandien lietuvių tapatybė yra antilenkiška, prorusiška ir prosovietinė“. Žr.: BUMBLAUSKAS, Alfredas,

arba pozityvūs, o Rusijos imperijos literatūra šiek tiek idealizuota¹⁶⁶², tačiau tarpukariu dominavo ypač kritiškas XIX ir XX a. Rusijos valdžios elgesio su lietuviais vaizdavimas ir požiūris į komunistinės visuomenės idėją. A. Smetona teigia, kad XIX a. tautinį sąjūdį slopino dvi jėgos: „Rusijos valdžia ir sulenkėję mūsų bajorai ir dvasininkai.“¹⁶⁶³ Muravjovo laikai matyti kaip didžiausia įsivaizduojama blogybė lietuviams, todėl buvo pateikiami kaip etalonas, kuriuo vadovaujasi lenkai Vilniaus krašte¹⁶⁶⁴. Jaunieji tautininkai pabrėždavo rusiškos kultūros neigiamą įtaką lietuviams, iš jos kilęs lietuvių pasyvumas ir tik atsisakius išorės įtakų galima sukonstruoti naująją lietuvi¹⁶⁶⁵. Komunistinio kelio Rusijoje pasirinkimas matytas kaip vienas iš dviejų valstybės modernizacijos sprendimų, bet komunistinė kultūra vaizduota kaip instrumentiškai pajungianti meną politikai ir naikinanti autorių individualybę, kūrybiškumą, kaip iš esmės priešiška nacionalizmui, bet svarbiausia, esanti neteisingoje istorijos pusėje, kuri yra pasmerkta pralaimėti¹⁶⁶⁶.

Tautininkai nepasizymėjo specifiskai priešišku Lietuvos tautinių mažumų vaizdavimu, tačiau išreiškė priešiskumą kapitalizmui, demokratijai, liberalizmui ir čia daugiausia kliuvo anglosaksams. Anglai vaizduoti kaip iš prigimties linkę kitus išnaudoti ir plėtoti imperializmą, o amerikiečiai nesugebantys mąstyti ir viską vertinantys tik pagal asmeninės naudos kriterijus ir įteisinę vergovinę santvarką, iš šių jų tautinių savybių kilęs ir ydingas tautiškumui kapitalizmas bei demokratijos idėjos¹⁶⁶⁷. Tautininkų

„Lietuvos istorija: istorikų koncepcijos versus visuomenėje dominuojantys praeities vaizdiniai“, in: *Atminties kultūrų dialogai*, 2015, p. 4.

¹⁶⁶² „Dešimtmetis be Lenino“, in: *Lietuvos aidas*, 1933-12-11, p. 2; Bronys Raila, „Lietuvos sutartis su SSSR“, in: *Vairas*, 1939, Nr. 40, p. 799–802; S-as ir T-is, „B. Sruoga, Rusų literatūros istorija“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 12, p. 497–503; „Didžiųjų rusų vyrų palikuoniai“, in: *Lietuvos aidas*, 1940-02-11, p. 4.

¹⁶⁶³ A. Smetona, „Lietuvių tauta ir jos paskirtis“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 4, p. 365.

¹⁶⁶⁴ „Muravjovo laikai Vilniaus krašto lietuviams“, in: *Lietuvos aidas*, 1934-11-26, p. 6.

¹⁶⁶⁵ Vyt. Alantas, „Žygiuojanti tauta“, in: *Vairas*, 1939, Nr. 23, p. 430–437; Vyt. Alantas, „Naujas lietuvis“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-12-31, p. 4; A. Nezabitauskas, „Lietuvių tautinė sąmonė praeityje ir dabartyje“, in: *Vairas*, 1934, Nr. 2, p. 162–165.

¹⁶⁶⁶ K. B., „Šis tas iš komunistinės literatūros“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 7–8, p. 421; A. Povilaitis, „Komunizmas ar nacionalizmas?“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 11, p. 283.

¹⁶⁶⁷ Prof. R. Vipperis, „Europos likimas“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 8, p. 448–459; J. B. Medelis, „Pragmatizmas“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 24, p. 473.

spauda išliko kritiška ir lietuviams, pratęsdami lietuvių elito asmeninės kaltės idėją, perimant lenkų kultūrą¹⁶⁶⁸.

Apskritai tautininkų priešų paveikslas susitapatina su katalikų ir LVLS, unikaliomis šio pasakojimo elemento savybėmis galima laikyti tik visų priešų vertinimą išimtinai iš tautos perspektyvos ir priešišką demokratijai, liberalizmui, komunizmui.

3.4.5. Tautos draugai: tarp kaimynų ir ideologinių sąjungininkų

Tautininkai tarpukariu pasižymėjo pozityviu dėmesiu kaimyninėms Baltijos šalims (įskaitant Suomiją), visoms srovėms artimai Čekoslovakijai ir senovės Graikijai¹⁶⁶⁹. Išskyrus pastarąją, daugiausia buvo susitelkiama į XIX a. kovą už tautiškumą bei nepriklausomybės paskelbimą. Artimiausia lietuviams išliko Latvija, su kuria nuolatos propaguota tautų giminystė (ties Viduramžių istorijos, ties kalbos pagrindu), o su jos kultūra dažnai lygintasi¹⁶⁷⁰, nors niekas, be J. Šliūpo, aktyviai nepropagavo Lietuvos ir Latvijos federacijos¹⁶⁷¹, tautininkų spaudos istorinės publikacijos buvo palankiausios tokiai idėjai. Didžiausiu autoritetu laikyta senovės Graikijos kultūra, kuria sekta politikos, filosofijos, kultūros, mokslo srityse, filosofų idėjomis pagrįsti ir kai kurie esminiai tautininkų principai¹⁶⁷².

Tarpukariu nunyko kitų lietuviams giminingų tautų istoriniai aprašymai: į SSRS sudėtį įtrauktų ukrainiečių ir baltarusių ar savo valstybę išsaugojusių bulgarų istorija tapo retenybė¹⁶⁷³. Jų vietoje tautininkų spaudoje atsirado

¹⁶⁶⁸ Pvz.: V. Trumpa, „Savosios istorijos keliais“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 7–8, p. 310–311.

¹⁶⁶⁹ Keli pavyzdžiai: „Mes ir čekoslovakai“, in: *Lietuvos aidas*, 1932-10-27, p. 1–2; „Latvijos kultūriniai laimėjimai“, in: *Lietuvos aidas*, 1938-11-18, p. 3; V. Rastenis, „Estijos valstybės santvarkos raida“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 2, p. 143–149; J. Kr., „Iš suomių istorijos“, in: *Lietuvos aidas*, 1939-12-14, p. 6.

¹⁶⁷⁰ „Lietuvių latvių vienybės dešimtmetis“, in: *Lietuvos aidas*, 1931-01-29, p. 2; „Latviai Saulės kovą norėtų minėti su lietuviais“, in: *Lietuvos aidas*, 1934-01-29, p. 3; „Latvijos kultūriniai laimėjimai“, in: *Lietuvos aidas*, 1938-11-18, p. 3; Gen. Radzinas, „Latvija ir Lietuva“, in: *Vairas*, 1924, Nr. 2, p. 4–5.

¹⁶⁷¹ Plačiau apie federacijos idėją: MACIULIS, Dangiras, „Jonas Šliūpas ir lietuvių-latvių vienybės idėja“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, T. 12, 2011, p. 83–98. J. Šliūpo knygos apie prigimtinę Latvijos ir Lietuvos bendrystę tautininkų spaudoje: J. Balys, „Šliūpas, J. Dr. Lietuvių, Latvių bei Prūsų arba Baltų ir jų prosenių mythologija“, in: *Vairas*, 1933, Nr. 3, p. 403–404.

¹⁶⁷² K. Dausa, „Graikiškasis žmogus“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 12, p. 465–468; Iz. Tamošaitis, „Tautininkų ideologijos gairės“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 6, p. 129–138.

¹⁶⁷³ Keli pasitaikę šių šalių istorijos aprašymai: E. Borščak, „Ukrainiečių tautiška veikla XIX a. (1798–1904)“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 12, p. 104–112; „Gudų atgimimo

išsamesni didžiausių Europos valstybių aprašymai, svarbiausios iš jų buvo Vokietija, Italija ir Prancūzija. Nors Vokietija dažniausiai buvo priešiška lietuviams, kartu ji tapatinta su Europos civilizacija. Nuo Viduramžių savitą etikos kodeksą formavo riterių kultūra, išsiskleidusi Vokietijoje, vėlesniais laikais nuo J. Gutenbergo iki G. Hegelio ir F. Nietzsche's vokiečiai išliko geriausi europietiškos dvasios skleidėjai, progreso nešėjai, inicijavę nacionalizmo filosofinį pagrindimą, o kartu ir pirmieji parodę Vakarų kultūros nuosmukį bei ateities galimybes¹⁶⁷⁴. Kad ir kaip piktintasi nesibaigiančiu Vokietijos agresyvumu politinėje sferoje¹⁶⁷⁵, kultūriškai vokiečiai buvo svarbiausia ir įtakingiausia Europos tauta ir pagrindinis pavyzdys lietuviams, kuriantiems savo tautinę kultūrą¹⁶⁷⁶. Šalia Vokietijos, ypač ideologiniuose tekstuose, buvo statoma fašistinė Italija, dažnai matyta kaip tikrųjų romėnų prikėlimas naujam pasauliui. Buvo vertinamas iš liaudies kilusio italų elito dalyvavimas valdant valstybę ir aktyvus priešinimasis optimistinei, plutokratinėi, liberaliai parlamentinei demokratijai¹⁶⁷⁷. Kaip teigia A. Eidintas, tautininkų ideologas Iz. Tamošaitis buvo daugiausia atsakingas už fašistinės Italijos integravimą į tautininkų svarbiausių autoritetų sąrašą¹⁶⁷⁸, tačiau, be abejo, Italijos fašizmas imponavo tiek voldemarininkams, tiek ir jauniems tautininkams¹⁶⁷⁹. Prancūziją

tėvo 30 metų mirties sukaktuvės“, in: *Lietuvos aidas*, 1931-01-08, p. 5; „Bulgarija – Balkanų Vokietija“, in: *Lietuvos aidas*, 1930-03-27, p. 2.

¹⁶⁷⁴ E. Vis., „Stasys Dabušis, Spaudos išradėjas Jonas Gutenbergas“, in: *Vairas*, 1935, Nr. 10, p. 253–254; Dr. L. Veržbavičius, „Lietuviai Bazelio universitete 1563 m.“, in: *Lietuvos aidas*, 1929-07-16, p. 4; Henr. Radauskas, „Friedrich Nietzsche: Šitaip kalbėjo Zarathustra“, in: *Vairas*, 1938, Nr. 15–16, p. 996–998; Prof. V. Sezemanas, „Vokiečių idealizmas XIX amžiaus pradžioje ir tautos problema“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 3, p. 290–298.

¹⁶⁷⁵ D-s., „Istorija kartoja“, in: *Lietuvos aidas*, 1935-10-01, p. 6.

¹⁶⁷⁶ „Vadinasi, jeigu norime sudaryti naują kultūrą, jeigu norime ypač tėvynę, Lietuvą, gelbėti nuo žlugimo, tai turime stengtis sudaryti naują žmogaus tipą (...) Šitas naujasis tipas bus Nietzsches, Klageso, Stepono George'o žmogus“. Žr.: Iz. Tamošaitis, „Dabarties mokykla ir pedagogikos uždaviniai“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 12, p. 430.

¹⁶⁷⁷ Ward Price, „Trys didieji romėnai. Popiežius-Imperatorius-Duče“, in: *Lietuvos aidas*, 1940-04-25, p. 5; Dr. Jokūbas Maželis, „Vokiečių nacionalizmas“, in: *Vairas*, 1931, Nr. 6, p. 271.

¹⁶⁷⁸ EIDINTAS, Alfonsas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, 2012, p. 256–259.

¹⁶⁷⁹ J. K-tis, „Fašizmas ir mes“, in: *Tautos balsas*, 1932-03-24, p. 2–3; 04-12, p. 2; 07-09, p. 3; 08-06, p. 2–3; 09-10, p. 2–3; 09-24, p. 2–3; 10-08, p. 2–3; 10-27, p. 2–3; 11-26, p. 2–3; 12-17, p. 2–3; 1933-01-07, p. 2; 01-21, p. 2; 02-04, p. 2–4; 02-24, p. 2; 03-18, p. 2–3; J. Tomkus, „Nacionalizmas ir fašizmas kaip doktrinos“, in: *Vairas*, 1936, Nr. 9, p. 44–56.

tautininkai daugiausia vertino dėl kultūrinių pasiekimų, jiems nelabai rūpėjo katalikybė, bet buvo plačiai pripažįstama Naujųjų laikų prancūzų filosofijos reikšmė ir pranašumas XIX–XX a. Europos dailės ir literatūros srityse¹⁶⁸⁰. Politiniu požiūriu tautininkai pripažino Žmogaus ir piliečių teisių deklaraciją¹⁶⁸¹ ir Napoleono didybę. Atsiribojant nuo rusiškos interpretacijos, 1937 m. parodos „Napoleonas I Lietuvoje“ akivaizdoje Napoleono laikai įvertinti kaip „didesnės laisvės atgavimo šviesa“ ir „tautos susipratimo skatinimo veiksnys“. Pakiliai teigta, jei ne Rusijos pergalė, Napoleonas būtų panaikinęs baudžiąvą ir užtikrinęs Lietuvos autonomiją¹⁶⁸².

Tautininkai išlaikė etnocentrinį draugų istorijoje parinkimą pagal teritoriją ir artimumą lietuviams, tačiau valstybinis nacionalizmas padiktavo, kad toks siauras požiūris buvo papildomas ideologiškai artimiausių Europos valstybių draugiškais portretais ir istoriniu nušvietimu platesnės Europos kultūros, kurią lietuviai turėtų ateityje papildyti.

Įtakingiausiai tarpukariu tautininkų pasaulėžiūrai aptarti pasirinkti analizuoti trys periodiniai leidiniai atstovavo trimis skirtingoms šios pasaulėžiūros dalims: populiariausias tarpukario dienraštis *Lietuvos aidas* labiau atspindėjo valstybinę poziciją ir perteikė tautininkų požiūrį plačiai visuomenei, *Vairas* buvo pagrindinis tautininkų žurnalas, skaitytas išsilavinusios visuomenės dalies ir pačių tautininkų, o *Tautos balsas* buvo tautininkų atšakos – voldemarininkų – leidinys, propagavęs artimą fašizmui ideologiją. Šių leidinių požiūris į istoriją skyrėsi: *Tautos balsas* nepasižymėjo didesniu dėmesiu praeičiai ir daugiausia pristatė XIX–XX a. Lietuvą ir Vytauto laikus, šio pasakojimo ryškiausi bruožai tai radikalus antilenkiškumas, nulėmęs ir skeptišką požiūrį į senąją Lietuvos istoriją bei prielankumas itališkam fašizmui. *Vairas* ir *Lietuvos aidas* reikšmingai skyrėsi publikacijų pobūdžiu ir kai kurių pasakojimo elementų nušvietimu. Nepaisant to, visus juos vienijo susitelkimas į politinę, socialinę ir kultūros istoriją, visi jie buvo antilenkiški ir jų perteikti istoriniai pasakojimai neprieštaravo vienas kitam, voldemarininkų požiūrį paprasčiau būtų laikyti selektyvesniu ir paprastesniu tautininkų istorijos perteikimu.

¹⁶⁸⁰ „Prancūzų literatūra iš tikro yra verta tos pirmenybės, nes ji vaidino ir dabar iš dalies tebevaidina vieną iš vadovaujamų rolę Vakarų literatūrų tarpe“, Žr.: J. Arvydas, „Prof. V. Dubas. Prancūzų literatūros istorija. II tomas“, in: *Vairas*, 1930, Nr. 6, p. 285–286.

¹⁶⁸¹ „Prancūzų revoliucijos 150 metų sukaktuvės Versalyje“, in: *Lietuvos aidas*, 1939-05-09, p. 2.

¹⁶⁸² A. N., „1812 metų Lietuva ir Napoleono žygis“, in: *Vairas*, 1937, Nr. 6, p. 227.

Išskirtų leidinių autoriai dažnai sutapo, tačiau į *Vairą* rašė daugiausia tautininkų ideologijai prijaunčiantys nariai, *Lietuvos aidas* lengviau priimdavo ir kitų pasaulėžiūrų atstovus (bet dauguma publikacijų nepasirašytos), o *Tautos balse* dažniau straipsniai rašyti dažniausiai anonimiškai. Panašiai kaip ir katalikų spaudoje istorinėmis temomis tautininkų leidiniuose daugiausia rašė humanitarai, iš jų daugiausia istorikai ir kalbininkai, literatūrologai¹⁶⁸³. Tautininkų spaudoje gausėnis nei kitų srovių skaičius autorių muzikantų, muzikologų ir pedagogų, galima aptikti keletą karininkų, nors kuriant istorinį pasakojimą jų reikėsi gana nedaug, mažiau nei katalikų srovėje pas tautininkus buvo filosofų, kunigų, beveik nebuvo tikslųjų ir gamtos mokslų atstovų, vos keli aktyvesni teisininkai, gydytojai, be to, tai vienintelė pasaulėžiūra, kur istorinėmis temomis (remiantis tyrimo imtimi) beveik nerašė moterys. Nors dalis autorių (ypač istorikų) turėjo sąsajų su kitomis srovėmis (ypač katalikų), tautininkai turėjo ir nemažai tik šiai periodikai ištikimų autorių. Visi atrinkti leidiniai vienijo tiek senosios, tiek jaunosios srovės atstovus, nors jų įtaka istoriniam pasakojimui ir buvo skirtinga dėl A. Smetonos įtakos istorijos konstravimui, iki pat karo sudėtinga kalbėti apie istorinio naratyvo kaitą, nulemtą jaunųjų, galbūt

¹⁶⁸³ Čia pateikiamas dalinis 30 žmonių sąrašas, skirtas parodyti būdingiausias istorine tematika rašiusių autorių profesijas: istorikas, politikas, Augustinas Voldemaras (1883–1942), istorikas Ignas Jonynas (1884–1954), istorikas Ivan Lappo (1869–1944), istorikas, kunigas Jonas Matusas (1899–1962), istorikas, žurnalistas Vincas Trumpa (1913–2002), istorikas, gimnazijos direktorius Povilas Štuopis (1907–1986), istorikas Adolfas Šapoka (1906–1961), istorikas Juozas Jakštas (1900–1989), istorikas, filosofas Levas Karsavinas (1882–1952), filosofas, filologas, istorikas Vladimiras Šilkarskis (1884–1960), kunigas, rašytojas, spaudos darbuotojas Juozas Tumas-Vaižgantas (1869–1933), poetas, publicistas, dramaturgas Stasys Santvaras (1902–1991), rašytojas, publicistas Liudas Gira (1884–1946), rašytojas, publicistas, žurnalistas Vytautas Alantas (1902–1990), literatūros tyrėjas, rašytojas, žurnalistas Aleksandras Merkelis (1907–1994), rašytojas, literatūros tyrėjas Balys Sruoga (1896–1947), pedagogas, literatūros ir kalbos tyrėjas Zigmąs Kuzmickis (1898–1976), pedagogas, žurnalistas, redaktorius, literatūros kritikas Steponas Vykintas (1905–1978), kultūros darbuotojas, leidėjas Antanas Rucevičius (1880–1949), kunigas, filosofas Izidorius Tamošaitis (1889–1943), kompozitorius, pianistas, pedagogas Vladas Jakūbėnas (1904–1976), vargonininkas, chorvedys, kompozitorius Jonas Bendorius (1889–1954), muzikologas, chorvedys Viktoras Žadeika (1892–1972), teisininkas, politikas Martynas Yčas (1885–1941), gydytojas, knygnešys, politikas Juozas Bagdonas (1866–1956), kalbininkas Pranas Meškauskas (1903–1945), pedagogas, žurnalistas Adolfas Nezabitauskis (1901–1968), pedagogas, kalbininkas, poetas Leonas Kuodys (1902–1945), karininkas, politikas, žurnalistas Juozas Tomkus (1896–1940), politikas Antanas Smetona (1874–1944).

esminius skirtumus tarp kartų būtų galima įžiūrėti analizuojant jaunimo periodiką *Akademikas* ar *Jaunoji Lietuva*.

3.5. Istoriniai pasakojimai Antrojo pasaulinio karo metais

Antrasis pasaulinis karas Lietuvoje buvo staigus politinių režimų ir ideologijų kaitos laikotarpis. Lietuviškąjį nacionalizmą pakeitė stalinizmas, o po metų jį išstūmė nacionalsocializmas. Karo metais vienas kitą keitė trys skirtingi kultūriniai, politiniai projektai. Visos šios valdžios buvo nedemokratinės ir aktyviai visuomenei propagavo savo ideologijas, kuriose ypatingą vietą užėmė naujos laiko sampratos, pastebimos istoriniuose pasakojimuose, aptinkamuose to laikmečio periodinėje spaudoje. Ši tyrimo dalis apims laikotarpį nuo 1940 m. birželio iki 1944 m. vasaros, bus analizuojama pirmosios sovietinės okupacijos ir nacistinės okupacijos legali spauda. Nors išskirtas laikotarpis yra vienas iš populiariausių istorikų tyrimuose, istorijos raiška spaudoje išanalizuota gana fragmentiškai: atminties kultūra sovietmečiu susitelkia dažniausiai į pokario laikus, o nacistinio laikotarpio spauda visai neanalizuota. Tik 1941 m. VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos valdyba pradėjo rengti gaires marksistinei lietuvių liaudies istorijai¹⁶⁸⁴, tad pirmasis Lietuvos SSR legalios spaudos laikotarpis formuotas dar be istorinių gairių ir galbūt buvo kokybiškai kitoks, o Vokietijos okupacijos laikų istorijos periodikoje vaizdavimo santykis yra įdomus, nes pirmieji leidiniai inicijuoti LAF narių ir per visą laikotarpį daugiausia ir tarpukariu aktyvūs lietuviai, o ne Mažosios Lietuvos atstovai kaip Pirmojo pasaulinio karo metais aktyviausiai formavo spaudos diskursą, tad gali būti pagrįstai keliamas klausimas, ar šio laikotarpio istorijos vaizdavimą galima sieti su kuria nors pasaulėžiūra, ar tai unikalus Vokietijos veiksnio formuotas santykis su praeitimi.

Antrojo pasaulinio karo metai žymėjo staigų periodinės spaudos leidinių nuosmukį: nuo karo pradžios iki pabaigos neišsilaikė nė vienas periodinis leidinys, o radikalūs ideologijų ir spaudos organizavimo struktūrų pokyčiai panaikino tęstinumą tarp skirtingų laikraščių ar žurnalų. 4 deš. viduryje Lietuvoje legaliai ėjo 138 laikraščiai ir 159 žurnalai, 1941 m. besibaigiant pirmajai sovietinei okupacijai, Lietuvoje jau leista tik 37 periodiniai

¹⁶⁸⁴ STREIKUS, Arūnas, „Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr. 9, p. 370–373.

leidiniai, panašiai jų (apie 40) būta ir Vokietijos okupacijos laikotarpiu¹⁶⁸⁵. Kadangi didžioji jų dalis buvo regioniniai ar specializuoti leidiniai, šiai darbo daliai pasirinkta analizuoti ryškiausius karo meto dienraščius ir įtakingiausius žurnalus: Lietuvos komunistų partijos Centro komiteto iniciatyva leistą laikraštį *Tiesa*, 1940–1941 m. (40 tūkst. tir.)¹⁶⁸⁶ ir komunistiniu tapusį, išskirtinai išsamiomis istorinėmis publikacijomis pasižymėjusį žurnalą *Kultūra*, 1940–1941; Lietuvos aktyvistų fronto inicijuotą laikraštį *I laisvę* (100–200 tūkst. tir.)¹⁶⁸⁷, 1941–1942 m., pastarąjį uždarius pasirodžiusį nacių griežčiau cenzūruotą dienraštį *Ateitis* 1943–1944 m. (90 tūkst. tir.)¹⁶⁸⁸ ir populiarių savaitinių iliustruotą žurnalą *Savaitė*, 1942–1944 m., derinusį pramoginį ir kultūrinį turinį su nacistine propaganda¹⁶⁸⁹. Abiejų okupacijų istoriniai pasakojimai bus analizuojami kartu, išryškinant esminius jų skirtumus ir panašumus.

Nors į tyrimą įtraukti leidiniai nėra istoriografijoje istorijos požiūriu plačiai tirti, kitų tyrimų pagrindu galima susidaryti bendrą vaizdą apie esminius spaudos kontroliavimo ir santykio su praeitimi pokyčius. Karo metų periodinė spauda visą laiką buvo cenzūruojama, o didžiausiais tiražais ėję leidiniai propagavo tuomet valdančios grupės ideologiją¹⁶⁹⁰. Okupaciniai režimai skyrėsi savo požiūriu į spaudą: Sovietų sąjunga užtikrino totalitarinę monopolinę periodikos kontrolę, o nacistinėje kontrolėje dalis spaudos leidinių išlaikė ekonominį savarankiškumą, todėl tuomet ryškūs buvo tiek nacių propaguota ideologija, tiek lietuviškasis nacionalizmas¹⁶⁹¹. Skirtingą

¹⁶⁸⁵ URBONAS, Vytas, „Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis“, in: *Gimtasai kraštas*, 2012, T. 5, p. 54–55.

¹⁶⁸⁶ ŽEIMANTAS, Vytautas, „Lietuvos Aidui“ – 95 metai!“, in: *Lietuvos aidas*, 2012-03-09, [interaktyvus] prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<http://www.aidas.lt/lt/ivykiai/article/3523-03-09-lietuvos-aidui-95-metai>>.

¹⁶⁸⁷ *Žurnalistikos enciklopedija*, 1997, p. 165–166.

¹⁶⁸⁸ BRAŽIŪNAS, Mantas, „Legalios spaudos ir valdžios santykis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, in: *Žurnalistikos tyrimai*, 2014, Nr. 7, p. 214–215.

¹⁶⁸⁹ Plačiau apie žurnalą ir jo reikšmę karo meto lietuvių visuomenei: „Savaitinis žurnalas „Savaitė“, in: *Kauno apskrities viešojoji biblioteka*, 2019-08-16, [interaktyvus] prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<https://knyga.kvb.lt/lt/parodos/vienos-knygos-parodos/item/157-savaitinis-zurnalas-savaite>>.

¹⁶⁹⁰ BRAŽIŪNAS, Mantas, *Žurnalistikos laukas okupuotoje Lietuvoje (1940–1944)*, daktaro disertacija, VU Komunikacijos fakultetas, 2017, 271 p. ; RIAUBIENĖ, Arida, „Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje“, in: *Knygotyra*, 2005, Nr. 44, p. 103–111.

¹⁶⁹¹ BRAŽIŪNAS, Mantas, *Žurnalistikos laukas okupuotoje Lietuvoje (1940–1944)*, 2017, p. 210–214.

totalitarinių režimų santykį su Lietuvos praeitimi akcentuoja ir menotyrininkė Giedrė Jankevičiūtė, parodanti, kad tik sovietai griežtai atmetė Lietuvos valstybingumo ženklus, juos pakeisdami naujais, o naciai toleravo įvairius tautinius simbolius, tik stengėsi jiems suteikti naujas reikšmes¹⁶⁹². Tas pats pasakytina apie šventes, tik sovietinės okupacijos metu pastebimas visiškas valstybinių ir tradicinių švenčių ignoravimas, besistengiant išstumti visas katalikiškas šventes, jas pakeisti sovietinėmis¹⁶⁹³. Šiuo aspektu abiem režimams bendras buvo tik aiškiai švietimo politikos analizėse pastebėtas bandymas užtikrinti užsienio šalių istorijos cenzūrą – sovietai rūpinosi išimti bet kokią prastesnę Rusijos ir SSRS (ir jų sąjungininkų) vaizdavimą, o naciai – Vokietijos ir vokiečių (ir jiems artimų valstybių)¹⁶⁹⁴. Antra vertus, L. Venclausko tyrimas apie Lietuvos vaizdinius antinacinę spaudoje parodo, kad nacistinė periodika istorijos vaizdavimo požiūriu negali būti tapatinama su tarpukario ar nacionalistine pozicija, nes būtent pagrindinė lietuvių spauda politiškai geriausiai atstovavo nepriklausomos Lietuvos valstybės interesams ir plėtojo valstybingumą užtikrinantį istorinį pasakojimą¹⁶⁹⁵. O Dangiras Mačiulis, tyręs istorinę atmintį pagrindinėje sovietinėje lietuvių spaudoje po 1941 m., parodė, kad, nepaisant deklaruoto atsiribojimo nuo buržuazinio Lietuvos istorijos supratimo, SSRS, prasidėjus Vokietijos puolimui, išnaudojo LDK Viduramžių vaizdinius, kurie buvo dažnai gana artimi ir A. Smetonos laikais suformuotiems¹⁶⁹⁶.

¹⁶⁹² JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Istorijos prieglobstyje: apie retrospektyvizmą Antrojo pasaulinio karo metų Lietuvos dailėje“, in: *Dailės istorijos studijos 6: Vaizdo kontrolė*, 2014, p. 130–149.

¹⁶⁹³ DUSEVIČIŪTĖ, Gintarė, „Metinių švenčių diskursas Lietuvos periodikoje 1940–1941 m. pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu“, in: *Res humanitariae*, 2013, T. 13, p. 124–135.

¹⁶⁹⁴ JAŠINAUSKAS, Linas, *Nacių švietimo politika okupuotoje Lietuvoje (1941–1944 metai)*, daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2005; STAŠAITIS, Stanislovas, „Istorija Lietuvos mokykloje 1940–1941 metais: tautiškumo naikinimas ir sovietinės ideologijos diegimas“, in: *Istorija*, 2008, Nr. 70, p. 39–52.

¹⁶⁹⁵ VENCLAUSKAS, Linas, „Lietuvos įvaizdžiai antinacinėje lietuvių spaudoje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2004, 1 (15), p. 68–85.

¹⁶⁹⁶ MAČIULIS, Dangiras, „Lietuvių kolektyvinės atminties vaizdiniai sovietinėje propagandoje Sovietų Sąjungos – Vokietijos karo metu“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2010/2, 2011, p. 93–112.

3.5.1. Istorijos subjektai: nuo tautos iki liaudies ir rasės

Pirmosios Lietuvos sovietinės okupacijos metu istorijos vaizdavimas spaudoje lietuvių kalba buvo apverstas aukštyn kojom – kiekybiniu požiūriu iki tol dominavusi Lietuvos istorija užleido vietą užsienio šalių istorijai, sumenko visų išskirtų teminių kategorijų, išskyrus politinės ir socioekonominės aprašymai, beveik neliko jokių tarpukariu aktualių Lietuvos istorijos asmenybių ir temų, įtraukti tekstai nenušvietė Viduramžių ir Naujųjų laikų, o perteikė daugiausia tik paskutinio 100 metų istoriją.

Esmine sovietų istorijos periodikoje sąvoka tapo liaudis. Liaudies idėja reiškė darbininkų klasės ir valstiečių sąjungą, kuri laikoma vienintele teisėta kiekvienos valstybės valdytoja¹⁶⁹⁷. Tai buvo vidurio sąvoka tarp visas klases apimančios tautos ir istorinę misiją vykdančios darbininkijos. Liaudis buvo minima svarbiausių politikos lyderių (Stalino, Lenino) biografijose, literatūros atstovų aprašymuose, Maskva buvo vadinama „rusų liaudies sostine“, aktualinama lietuvių liaudies kultūra¹⁶⁹⁸. Tai sudėtinė sąvoka, kuri esant palankioms aplinkybėms keista į darbininkiją, valstietiją, o aprašant antikinius laikus į vienintelę teisėtą vargingos liaudies atstovą – vergus: taip istorija matyta kaip tūkstantmečius trukusi vergų, valstiečių ir darbininkų kova per nesėkmingas revoliucijas ir sukilimus už savo teises, kurių išsipildymas įvyksta sukūrus SSRS, kai liaudis pirmą kartą istorijoje tampa valstybės valdytoja¹⁶⁹⁹. Ši klasinė sąvoka matyta per priešybes: su liaudimi kovojo faraonai, aristokratai, vergvaldžiai, karaliai, feodalai ir galiausiai buržuazija¹⁷⁰⁰.

Tauta, skirtingai nei LSDP spaudoje, sovietinėje periodikoje nebuvo išstumta iš istorijos aprašymų, tik pajungta liaudžiai: ji išliko kalbant apie pagal tautybes skaidomą literatūros istoriją¹⁷⁰¹, rašant apie carinės Rusijos

¹⁶⁹⁷ „Labiau, nei kada nors, sustiprėjo darbininkų klasės ir valstiečių sąjunga. Susidarė nebūta moraliskai politinė visos tarybų liaudies vienybė“. Žr.: „Lenino idėja apie darbininkų klasės ir valstiečių sąjungą“, in: *Tiesa*, 1940-09-07, p. 2.

¹⁶⁹⁸ I. Aleksandrovas, „Leninas ir Stalinas – Spalio organizatoriai“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 3–4; J. Kličius, „Darbo žmonių rašytojas“, in: *Tiesa*, 1941-06-18, p. 3; V. Finkas, „Maskva“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 4, p. 309–317; Jonas Matusas, „Lietuvių liaudies muzika iki XVI a.“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 203–206.

¹⁶⁹⁹ F. Filinas, „Didžiausia pasauly revoliucija“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 5.

¹⁷⁰⁰ K., „Mūsų jaunuomenės švietimas buržuaziniais laikais“, in: *Tiesa*, 1940-09-01, p. 7; S. Dovydaitis, „Ten, kur Žemaičių feodalai Oginskiai viešpatavo“, in: *Tiesa*, 1940-10-01, p. 3; V. T., „Revoliucija prieš 4000 metų“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 2, p. 126–134.

¹⁷⁰¹ „Čigonų rašytojai“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 473; „Armėnų literatūra“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 436–437.

laikus¹⁷⁰², nepamirštama kalbant apie Spalio revoliuciją, kurią, kaip teigiama: „viso pasaulio tautos teisingai pavadino Didžiąja“¹⁷⁰³, užsimenama ir apie seniausią pasaulyje valstybę Egiptą, kurioje gyvenusi Egipto tauta¹⁷⁰⁴. Sovietų Sąjunga, kaip laisvai apsisprendusių jai priklausyti tautų sąjunga, išsamiai pristatoma, kalbant apie tariamai šalyje jau išspręstą tautinį klausimą. Tauta suprantama gana konservatyviai: apibrėžiama išoriškai kaip etninė grupė su savita kalba ir kultūra, gyvavusi nuo seniausių laikų. Tautos klestėjimas, anot šio požiūrio, negali būti atskirtas nuo jos liaudies klestėjimo, ir tik liaudis yra tinkama tautos atstovė, taip suprastai tautai nėra reikalinga nepriklausoma valstybė, bet tik tautų lygybės pripažinimas ir išnaudojimo panaikinimas. Ši liaudies valdoma tauta turi užsiimti kultūros plėtojimu, neatskiriamu nuo technologinio progreso ir visuotinio švietimo, užtikrinančio kokybiškos tautinės literatūros, tautinio teatro, muzikos ir pan. formavimą¹⁷⁰⁵.

Dar 1940 m. rugsėjį išsakomuose istorijos pakeitimo planuose teigiama, kad piliečių sąmoningumas priklausys nuo to, kaip bus mokytasi: „žmonijos istorijos, klasinės kovos ir išsilaisvinimo kovų istorijos, galingos komunistų partijos ir socialistinės visuomenės kūrimosi istorijos“¹⁷⁰⁶. Tad sovietinėje spaudoje galima aptikti ir kitų istorinių subjektų: dažniausi iš jų tai partija¹⁷⁰⁷, valstybė¹⁷⁰⁸, sovietai¹⁷⁰⁹. Visi jie susipynę su liaudimi, darbininkija, tauta ar buržuazija: vienintelė teisinga komunistų (bolševikų) partija atstovavo darbininkijai ir liaudžiai, dažnai analizuojama sovietinė kultūra visada nurodo į SSRS gyvenusių tautų grupę, o valstybė galėjo būti teisinga arba kenksminga liaudžiai (valdoma imperialistų ar kapitalistų.) Pažymėtina, kad kuriant priešišką šalies įvaizdį dažniausiai buvo kalbama iš valstybės ar vyriausybės perspektyvos (carinė Rusija, Anglija), pozityvus

¹⁷⁰² „Suvorovas ir jo laikotarpis“, in: *Tiesa*, 1940-11-25, p. 8.

¹⁷⁰³ F. Filinas, „Didžiausia pasauly revoliucija“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 5.

¹⁷⁰⁴ V. T., „Revoliucija prieš 4000 metų“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 2, p. 126–127.

¹⁷⁰⁵ „Tautinio klausimo išsprendimas SSRS“, in: *Tiesa*, 1940-07-17, p. 5.

¹⁷⁰⁶ P. Lastienė, „Nauji istorijos mokymo keliai LTSR“, in: *Tiesa*, 1940-09-07, p. 2.

¹⁷⁰⁷ „Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) istorija“, in: *Tiesa*, 1940-11-30, p. 5–6; 12-01, p. 5–6; 12-03, p. 7–8; 12–31.

¹⁷⁰⁸ N. A. Nekrasov, „Britų kolonijinė imperija“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 9–10, p. 514–521; A. I. Nekrasov, „Prancūzijos kolonijos“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 11–12, p. 611–621.

¹⁷⁰⁹ G. Polianovskij, „Sovietų muzikos kūryba“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 422–427; Igoris Graberis, „Sovietų vaizduojamasis menas“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 428–432.

portretas kurtas per tautas ir liaudis¹⁷¹⁰. Sovietinė *Kultūra* savo ruožtu išlaikė ir žmonijos istorijos pasakojimą, jis apėmė laikus iki žmonijos klasių susiformavimo, įrodinėjant evoliucijos teoriją ir žmonių kilmės iš beždžionių idėją, o kartu pasirodydavo pasaulio ateities projekcijose, kuomet tautos ir valstybės skaidytos į atspindinčias senuosius ir naujuosius žmones¹⁷¹¹. Pastaruoju atveju sąvoka buvo ideologizuota: iš esmės progresyvistinė marksistinė ideologija, žinoma, prioritetą teikė naujam žmogui, kurį tapatino su pažangiai liaudies valdoma ir visoms technologijų naujovėms imlia SSRS.

Nepaisant to, kad beveik visi sovietiniai istoriniai subjektai tarpukariu buvo matomi ir LSDP bei LVLS spaudoje, jų reikšmė buvo savita: istorijos eigoje kintanti klasių kovų istorija supaprastinta teisingą istorijos pusę pasirinkusią žmonių grupę susiejant su liaudimi. Tik iš dalies savo turinį pakeitusi tauta nebuvo nei ignoruojama, nei paversta pasakojimo ašimi: tautiškumas turi priklausyti liaudžiai, o ne atvirkščiai; galiausiai valstybingumas susietas su buržuazijos kapitalistiniu išnaudojimu.

Nacistinė spauda iš esmės sugrįžo prie tarpukario bent jau kiekybiškai išreikštų istorijos vaizdavimo tradicijų: kaip ir dešiniųjų spaudoje čia dominavo Lietuvos, o ne kitų šalių istorija, nemažai dėmesio teikta ne tik naujausiai, bet ir senųjų laikų Lietuvos ir užsienio šalių istorijai, be to, gana dažnai plėtotos ir būdingiausios tarpukariu išskirtos Lietuvos istorijos temos.

Dėl to neturėtų stebinti, kad nacistinės Vokietijos laikų lietuvių spaudoje matomas tautos kaip istorijos subjekto dominavimas. Tiek pagrindiniai istoriniai leidinių protagonistai (vokiečiai ir lietuviai), tiek antagonistai (žydai) yra vertinami kaip tautos, tik bolševikai nėra tauta, o tautų (visų pirma rusų) žudikai, taigi iš esmės tradicinę tvarką griauinantys kenkėjai¹⁷¹². Istorinėse publikacijose dominuojantys lietuvių ir vokiečių kultūros veikėjai ar kultūriniai fenomenai (knygos, kryždirbystė ir pan.) vertinami beveik išimtinai iš tautiškumo perspektyvos, kaip tautinės kultūros integrali dalis,

¹⁷¹⁰ Pvz.: palyginti: „[carinė Rusija] buvo kraštas, kur liaudies masę buvo apiplėšta švietimo bei mokslo požiūriu“, su: „Napoleonui tako vesti kovą su visa rusų liaudimi“. Žr.: O. F. Leonova, „Sovietų pradžios ir vidurinis švietimas“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 451; N. Glogajevs, „Didysis rusų rašytojas“, in: *Tiesa*, 1940-11-19, p. 7.

¹⁷¹¹ M. Gorkis, „Apie senąjį ir naująjį žmogų“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 187–192; T. Ivanauskas, „Apie žmogaus kilmę“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 380–387.

¹⁷¹² „Nužudyta tauta“, in: *I laisvę*, 1941-07-17, p. 2; „Vokiečių rasės tyrimai“, in: *I laisvę*, 1942-03-05, p. 3; „Europos karų ir revoliucijų kaltininkai yra žydai“, in: *I laisvę*, 1941-07-21, p. 1; „Karo muziejuje ruošiami nauji eksponatai iš lietuvių bolševikų kovų“, in: *I laisvę*, 1941-12-10, p. 2.

kurią, beje, privaloma saugoti¹⁷¹³. Išsamiausiame J. Girniaus nacistinės ideologijos pristatyme tauta apibrėžiama unikaliai. Tauta susiejama su rase ir matoma kaip prigimtinis konstruktas, lyginamas su gyvūnų rūšimis, o tautų maišymasis, remiantis rasizmo prielaidomis, laikomas nenatūraliu ir pasmerkiančiu tautą ir visą žmoniją ateities perspektyvoje išnykti. Visos tautos vertinamos pagal jų kultūrą (aukšta ar žema), tad kultūros kėlimas ir vystymas pateikiamas kaip tautos priedermė. Kultūrinė konkurencija paklūsta kovos už būvį dėsniams ir nurodo: „geriausios rasės pergalės žygį ir tuo pačiu pirmąją visokios žmogiškosios pažangos sąlygą“¹⁷¹⁴. Nors tauta ideologijoje matoma kaip pagrindinis istorinis veikėjas, valstybingumas niekur nėra pateikiamas kaip integrali išvystytos tautinės kultūros dalis, o kalbant apie naująją Ketvirtąją Europą, kurią turėtų sukurti naciai, prabylama apie į anarchijoje ir valstybinio partikuliarizmo krizėje esančias Europos valstybes, kurias derėtų sujungti į vieną vienetą „antvalstybiniais pagrindais“¹⁷¹⁵, taip užtikrinant pranašiausios vokiečių tautos Europos valdymą.

Dėl tokio probleminio santykio su valstybingumu, nacistinio laikotarpio lietuvių spaudoje vengta rašyti apie LDK laikus ir apskritai lietuvių valstybingumo istoriją: XIX–XX a. lengviausia buvo susieti su tautine istorija, neišskiriant valstybės sukūrimo kaip reikšmingo istorinio įvykio¹⁷¹⁶, o senosios Lietuvos istorijos buvo dažniau pakeičiamos į regionų arba miestų istoriją. Atgimė ir ypač dažnai *Savaitėje* rubrikoje „Lietuvos žemė“ buvo aptinkama Lietuvos regionų istorija¹⁷¹⁷, o labiau į kultūrinius Lietuvos fenomenus buvo sutelkta Lietuvos miestų istorija¹⁷¹⁸. Lietuvos priešistorės

¹⁷¹³ A. Maceina, „Fichte – vokiečių tautos žadintojas“, in: *I laisvę*, 1942-08-01, p. 3; M. Mozūraitis, „Nepamirškime tautos didvyrių“, in: *Ateitis*, 1943-02-20, p. 3; Kl. Čerbulėnas, „Saugokime tautos etnografinės vertybes“, in: *I laisvę*, 1942-02-28, p. 5; „Vokiečių tautinė giesmė – Nibelungai“, in: *Ateitis*, 1943-01-30, p. 3.

¹⁷¹⁴ Juozas Girnius, „Idėjiniai nacionalsocializmo pagrindai“, in: *I laisvę*, 1941-08-30, p. 3.

¹⁷¹⁵ „Ateinančioji epocha „Ketvirtoji Europa“, in: *I laisvę*, 1942-03-17 p. 6.

¹⁷¹⁶ Vietoj valstybingumo svarbiausiu istoriniu įvykiu buvo paverčiamas spaudos draudimo panaikinimas: „Didysis mūsų tautos laimėjimas“, in: *Ateitis*, 1944-05-06, p. 4.

¹⁷¹⁷ Pvz.: „Lietuvos žemė. Kęstaičiai ir Kražiai“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 11; „Lietuvos žemė. Kelmė“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 15; „Lietuvos žemė. Seredžius ir Belvederis“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 25.

¹⁷¹⁸ Išsamiausia iš jų buvo A. Nezabitauskio per beveik metus ir 17 *Ateities* numerių publikuotas tęstinis straipsnis apie skirtingus Vilniaus paveldo objektus „Vilniaus meno ir kultūros paminklai“. Žr.: A. Zabis-Nezabitauskis, „Vilniaus meno ir kultūros paminklai“, in: *Ateitis*, 1943-07-17 – 1944-05-20.

aprašymuose, ypač M. Alseikaitės-Gimbutienės tekstuose, dažniausiai kalbėta apie bendrą baltų praeitį ir kultūrą, įskaitant bendrą kalbą, laidojimo papročius, religiją¹⁷¹⁹. Negausiuose kitų šalių politinės istorijos aprašymuose didelė skirtis tarp tautų ir valstybių įprastai nėra daroma. Valstybių politika išreiškia tautų valią, tačiau tik kultūros istorijai svarbus tautybės, o ne valstybės veiksnys. Tiesa, skirtingai nei SSRS, naciai su valstybių istorija nesiejo neigiamų konotacijų, iš valstybinės perspektyvos aprašyti ir priešai (JAV, SSRS), ir draugiškos šalys (Airija, Turkija)¹⁷²⁰.

Nors nacizmo ideologijos paveiktas istorinis pasakojimas skyrėsi nuo SSRS kaip kairės ir dešinės pasaulėžiūrų požiūris į istoriją tarpukariu, bet abu juos vienijo okupacinio režimo pobūdis, stengdamiesi suformuoti paklusnius pavaldinius, nekeliančius valstybinės nepriklausomybės idėjų, jie laikė valstybę nesvarbia tautos ar liaudies savirealizacijai, o vietoj to aktyviai propagavo nupolitintą kultūros vystymą. Tai aiškiai atsispindėjo ir istorinių epochų pristatymuose, kur dominavo kultūriniai fenomenai ir tautų draugystės etiudai, o politinė istorija buvo išstumta arba griežtai ideologizuota.

3.5.2. Tarp vilko ir meškos: apie du istorijos vaizdavimo kraštutinumus

Istorija sovietų spaudoje lietuvių kalba buvo unikali, tai vienintelės pasaulėžiūros spauda, kur apie kitos šalies (Rusijos), o ne Lietuvos praeitį rašyta dažniau. Tai nereiškia, kad visa užsienio istorija buvo tik apie vieną šalį, tačiau net seniausi laikai nurodydavo į didįjį XX a. įvykį – Spalio revoliuciją ir šia prasme kiek tautininkams pažangą XIX–XX a. žymėjo vokiečių, italų ir prancūzų tautos, tiek SSRS pasakojime už pažangą buvo atsakinga Rusiją pakeitusi Sovietų sąjunga.

Nors galima teigti, kad SSRS pasaulėvaizdis buvo orientuotas į dabartį ir ateitį, o tolimesnė praeitis menkai tesirūpino, seniausi Antikos laikai ir priešistorė nebuvo užmiršti. Šios epochos (dažniau nei dienraščiuose

¹⁷¹⁹ Žr.: M. Alseikaitė-Gimbutienė, „Mūsų tėviškės „alkų kalnai“, in: *Ateitis*, 1943-02-27, p. 3; M. Alseikaitė-Gimbutienė, „Milžinkapiai“, in: *Ateitis*, 1943-05-22, p. 3–4; M. Alseikaitė-Gimbutienė, „Krivė“, in: *Ateitis*, 1943-07-29, p. 3.

¹⁷²⁰ „JAV užimtoji juodųjų respublika“, in: *Į laisvę*, 1942-10-22, p. 3; „Rašytojų likimas Sovietų Sąjungoje“, in: *Į laisvę*, 1942-10-13, p. 3; „Turkija švenčia 19 metų respublikos sukaktuves“, in: *Į laisvę*, 1942-10-31, p. 8; „Airija laikosi“, in: *Ateitis*, 1944-04-13, p. 2.

apibūdinamos susovietintoje *Kultūroje*) buvo aprašomos dvejopai: seniausiais laikais buvo rodoma mokslinė įvairių reiškinių (žmonijos kaip rūšies, naminių gyvūnų, meno, geometrijos) kilmė, taip epochos paveikslą paverčiant tam tikru žmonijos raidos pamatu, nuo kurio tik ir galima pradėti kalbėti apie socioekonominę ir mokslinę pažangą, šios temos požiūriu *Kultūra* išlaikė tęstinumą su tarpukariu: sovietai tik šiuo aspektu ir pratęsė LVLS istorinį pasakojimą¹⁷²¹. Antra vertus, Antikos laikai buvo skrupulingai perrašinėjami pagal revoliucijų ir maištų istorijos klišę, taip pradedant pasakojimą vergų sukilimais Egipte¹⁷²² ir Romos imperijoje¹⁷²³ kaip ankstyviausiu klasių kovų etapu.

Beveik identišškai Antikai buvo pristatoma ir Viduramžių epocha. Be dėmesio Viduramžiais vystytoms technologijoms ir prekybai¹⁷²⁴, epochą buvo stengiamasi adaptuoti per fragmentiškas nepavykusių sukilimų (italų ir prancūzų) apžvalgas¹⁷²⁵ ir liaudies kultūrą išryškinančius meno raidos aprašymus. Šis laikotarpis yra pirmasis, kuomet prabylama ir apie Sovietų sąjungą sudarančias tautas, prie kultūros raidos prisidėję rusai ir Kaukazo tautos¹⁷²⁶, o J. Matuso dėka, Viduramžiais atsiranda ir Lietuvos liaudies muzikos istorija¹⁷²⁷. Tai nereiškia, kad šių tautų kultūra vaizduojama kaip itin pažangi – nepaisant istorinių pasiekimų, Viduramžiai buvo tik plėtojimosi pradžia¹⁷²⁸.

¹⁷²¹ A. Morozovas, „Naminių gyvulių kilmė“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 241–246; Akademikas prof. T. Ivanauskas, „Apie žmogaus kilmę“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 380–387; A. Rozentalis, „Meno pagrindai“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 396–404; P. Slavėnas, „Geometrijos raida“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 405–409.

¹⁷²² „Matyti, kad jau prieš keturis tūkstančius metų egiptiečių liaudis mėgino nusikratyti viešpataujančios klasės valdžia ir paimti valdžią į savo rankas“. Žr.: V. T., „Revoliucija prieš 4000 metų“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 2, p. 134.

¹⁷²³ „Daugiau kaip prieš du tūkstančius metų įvyko grandiozinis Romos gladiatorių sukilimas, vadovaujamas Spartako“. Žr.: F. Filinas, „Didžiausia pasauly revoliucija“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 5.

¹⁷²⁴ F. Vladimirovas, „Gintaro istorija“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 237–241; „Iš stiklo istorijos“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 9–10, p. 541–543.

¹⁷²⁵ F. Filinas, „Didžiausia pasauly revoliucija“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 5.

¹⁷²⁶ „SSRS tautų kultūros istorija“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 477–478; „Armėnų literatūra“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 436–437; „800 metų Nizami gimimo sukaktuvės“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 473.

¹⁷²⁷ Jonas Matusas, „Lietuvių liaudies muzika iki XVI a.“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 203–206.

¹⁷²⁸ Itin kritiškai Viduramžių kasdienybės vaizdiny piešiamas kalbant apie Jakutiją, vadinamą „tamsiosios tylos šalimi“, kuri tokioje būklėje gyveno iki pat XX a. ir tik bolševikai atnešę šviesą. Žr.: M. N., „Jakutija – buvusi „Tamsiosios tylos šalis“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 4, p. 364–366.

Naujųjų laikų aprašymas iš esmės nesiskyrė nuo ankstesnių laikų: ryškios buvo tos pačios dvi istorinės tematikos: kultūros istorija (apimant tiek meną ir literatūrą, tiek technologijas) sutelkta į SSRS šalis, bet nepamirštanti ir Europos raidos, bei politinė liaudies kovos su išnaudojančia valdžia istorija. Bet šioje epochoje pasirodė ryškesnių antagonistų ir protagonistų portretų. Nuo Naujųjų laikų Rusijos liaudis tampa sukilimų istorijos pagrindiniais žaidėjais¹⁷²⁹, o svarbiausios Europos valstybės Anglija ir Prancūzija – liaudį pavergiančio kolonializmo ir imperializmo simboliais¹⁷³⁰. Gana skeptiškai vertinta Didžioji Prancūzijos revoliucija: „Prancūzijos buržuazinė revoliucija panaikino feodalinę santvarką ir įvedė kapitalistinę. Pasikeitė eksploatacijos forma, bet eksploatatoriai pasiliko“¹⁷³¹. XVIII a. Ukrainos haidamakų istorijoje kuriamas ir priešiškas Lenkijos poveikslas bei siūloma solidarizuotis su SSRS sudėtyje esančia ukrainiečių liaudimi¹⁷³². Šiek tiek daugiau dėmesio imta skirti ir Lietuvos istorijai – toliau plėtotas kultūros istorijos vaizdinys, kur iškyla K. Donelaičio kaip pagrindinio liaudies poeto statusas¹⁷³³, o šalia formuojamas priešiškų liaudžiai sulenkėjusių Lietuvos bajorų portretas¹⁷³⁴. Dėl itin neigiamai perteikiamo Lietuvos elito elgesio su liaudimi, visa Lietuvos epocha iki baudžiavos panaikinimo, nepaisant kuklių kultūrinių pasiekimų, buvo vaizduojama kaip nuolatinis smurtas ir išnaudojimas¹⁷³⁵. Tiesa, daugiausia dėmesio skiriama bajorams jau po Prancūzijos revoliucijos, taigi suklestėjus buržuazijai ir kapitalizmui, šiuo

¹⁷²⁹ „Rusijos valstiečių sukilimas, vadovaujant Jonui Boletnikovui, baigėsi pralaimėjimu (1606–1607 m.). Steponas Razinas atvedė kazokus nuo Dono iki Simbirsko (...) nužudytas ir Emeljanas Pugačiovas, suorganizavęs valstiečių sukilimą Pavolgyje ir Urale (1773–1995 metai)“. Žr.: F. Filinas, „Didžiausia pasauly revoliucija“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 5. Stepono Razino reikšmė įtvirtinta ir filmo apie šią istorinę asmenybę pristatyme: „Steponas Razinas“, in: *Tiesa*, 1940-09-01, p. 9.

¹⁷³⁰ A. I. Nekrasov, „Prancūzijos kolonijos“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 11–12, p. 611–621; N. A. Nekrasov, „Britų kolonijinė imperija“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 9–10, p. 514–521.

¹⁷³¹ F. Filinas, „Didžiausia pasauly revoliucija“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 5.

¹⁷³² Ig. Jonynas, „Haidamakai“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 2, p. 116–119.

¹⁷³³ J. Žiugžda, „K. Donelaitis – baudžiauninkų būrų dainius“, in: *Tiesa*, 1940-10-20, p. 7; Dr. J. Šliūpas, „Donelaitis ir Rėza“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 196–203.

¹⁷³⁴ L. Kapočius, „Kur viešpatavo Tyzenhauzai, Sapiehos ir Pšezdzieckiai“, in: *Tiesa*, 1940-10-13, p. 5; P. Šiltakis, „Feodalų giminė bėgusi nuo vilko užbėgusi ant meškos“, in: *Tiesa*, 1940-12-01, p. 8.

¹⁷³⁵ Pvz., „žemaičiai su karčia ironija kartu patys iš savęs pasityčioja: žemaičio oda storesnė ir už jaučio, nes ilgus šimtmečius bajorų dyžta“. Žr.: S. Dovydaitis, „Ten, kur Žemaičių feodalai Oginskiai viešpatavo“, in: *Tiesa*, 1940-10-01, p. 3.

atžvilgiu toks feodalizmas ne tik ydingas dėl nesiskaitymo su liaudimi, bet ir anachronistiškas.

XIX—XX a. vaizdavimas sovietinėje spaudoje lietuvių kalba lakoniškai perteikė Europos istorijos fragmentus, iš jų daugiausia dėmesio teko Paryžiaus komunai ir svarbiausių antagonistų aprašymams bei mokslo ir kultūros istorijos asmenybėms¹⁷³⁶. Didžiausias spaudos dėmesys buvo skirtas dviem keliams – teisingam rusiškajam ir klaidingam lietuviškajam – pavaizduoti. Nors XIX a. tiek Lietuvos, tiek Rusijos liaudis išgyveno panašiai: po baudžiavos panaikinimo buvo dar vienas išnaudojimo etapas, Lietuvoje pasireiškęs išimtinai kritiškai vaizduojamais M. Muravjovo laikais, kuris baigėsi nesėkminga 1905 m. revoliucija¹⁷³⁷. Abi šalys bendrai ilguoju XIX a. išgyveno tam tikrą kultūrinį pakilimą¹⁷³⁸. Didžiausi skirtumai prasideda tarpukariu: Lietuvos buržuazija, gavusi valdžią, tik pratęsė XIX a. carinės Rusijos represijas ir terorą, tautininkų mintis buvo nukreipta vien į: „kraugeriškus antižydiškus ir antilenkiškus pogromus“¹⁷³⁹. Politinis Lietuvos valdančiųjų vaizdavimas įtraukia tokius aspektus: Steigiamojo ir pirmųjų Seimų nepopuliarumas, nevykusios žemės reformos priėmimas, nesiskaitymas su politiniais oponentais¹⁷⁴⁰, „kruviną plutokratijos diktatūrą“ įtvirtinęs gruodžio 17 d. perversmas, nulemtas visų pirma politinės kairės rinkiminių pažadų neįgyvendinimo¹⁷⁴¹. Tačiau esminė kritikos tema yra nevykusi žemės reforma ir valstiečių išnaudojimas, išryškinant skurstančių ir pervargusių dvaro valdinių patirtis ar 4 deš. ūkininkų streikus (pavadinamus

¹⁷³⁶ V. L. Leninas, „Paryžiaus komunai atminti“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 183–186; Vilhelmas Pikas, „Kovo 18 – Paryžiaus Komunos ir MOPR'o diena“, in: *Tiesa*, 1941-03-18, p. 1; I. Stepanovas, „Paryžiaus komuna“, in: *Tiesa*, 1941-03-18, p. 3; „Jungtinių Amerikos Valstybių kolonijos“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 465–468; N. A. Nekrasov, „Britų kolonijinė imperija“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 9–10, p. 514–521.

¹⁷³⁷ E. Morochovecas, „1861 metų „valstiečių platforma“, in: *Tiesa*, 1941-03-02, p. 5; M. Gorkis, „Kruvinasis sekmadienis“, in: *Tiesa*, 1941-01-22, p. 5.

¹⁷³⁸ Leonidas Grosmanas, „Nauji duomenys apie Dostojevskį“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 2, p. 122–125; V. Žd., „Tolstojaus literatūrinis palikimas“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 9-10, p. 551-552; Julius Būtėnas, „Jono Biliūno gyvenimo kelias“, in: *Tiesa*, 1941-03-02, p. 6; Vyt. V-tas, „Mikalojus Konstantinas Čiurlionis“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 4, p. 334–336.

¹⁷³⁹ Ant. Janauskas, „Žemaičių Muravjovas“, in: *Tiesa*, 1940-06-27, p. 3; „SSRS Lietuvos pakto priešai“, in: *Liaudies balsas*, 1940-06-21, p. 3.

¹⁷⁴⁰ I. G-ras, „Lietuvos buržuazinės demokratijos perlas (120 dienų Seimas)“, in: *Tiesa*, 1941-01-12, p. 11.

¹⁷⁴¹ A. Maginskas, „Juodoji sukaktis“, in: *Tiesa*, 1940-12-17, p. 3.

sukilimais)¹⁷⁴². Svarbu, kad sociopolitinį pasakojimą papildė ir kultūra bei švietimas. Tarpukario mokslas, skirtas tik turtingiesiems, auginęs tik vidutinybes ir reakcionierius, griežtai cenzūravęs istorinio materializmo mokymą; kultūroje: „viešpatavo idėjinis tuštumas, idėjinis skurdas“¹⁷⁴³.

Sovietų Sąjungos po Spalio revoliucijos istorija, žinoma, buvo bekompromisis aukso amžius. SSRS gerovė visų pirma buvo politinė – Rusijos liaudis pasirinko teisingą, istorijos vystymąsi atitinkantį, kelią¹⁷⁴⁴, nepagrįstą liaudies išnaudojimu, o suteikiančiu jai valdžią, tai lėmė moterų lygybę su vyrais, respublikinių tautų draugystę, aukštą šalies kultūrą (literatūrą, kiną, vaizduojamąjį meną), pažangią sovietų pramonę, aukšto lygio švietimo sistemą, sparčią elektrifikaciją ir industrializaciją, ir apskritai mokslo pažangą¹⁷⁴⁵. Daugiausia dėmesio, žinoma, buvo sutelkta į Spalio revoliucijos minėjimą kaip socialinės gerovės priežastį ir pradžią, įvykis tapo atminties kultūros centru ir įvertintas kaip svarbiausias pasaulyje per visą žmonijos istoriją¹⁷⁴⁶. Tiesoje išskirtinai daug dėmesio skirta teisingam partijos istorijos pristatymui, tam dedikuotos bene ilgiausios 1940–1941 m. tęstinės publikacijos: „Lenino idėja apie darbininkų klasės ir valstiečių sąjungą“ ir „Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) istorijos kursas“, patvirtintas 1938 m. Centro komiteto nutarimu¹⁷⁴⁷. Šiuo požiūriu sovietinė istorija buvo radikaliai prezentistinė: gerovė neturi greitai ateiti ar bus pasiekta reformų keliu, kaip teigė tarpukario lietuvių pasaulėžiūros, gerovė jau yra atėjusi, svarbiausi žingsniai link jos jau žengti, ir reikšmingas

¹⁷⁴² A. Magas, „Buvęs Smetonos liokajus pasakoja“, in: *Tiesa*, 1940-07-27, p. 4; Juozas Žemaitis, „Sunkus laikai buvo valstiečiams... (1936 m. Suvalkijos sukilėlis pasakoja)“, in: *Tiesa*, 1940-09-12, p. 6.

¹⁷⁴³ „Operos dvidešimt metų sukaktuvės“, in: *Tiesa*, 1940-12-31, p. 1.

¹⁷⁴⁴ G. V. Plechanovas, „Materialistinis istorijos supratimas“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 4, p. 318–325; Nr. 5, p. 388–395.

¹⁷⁴⁵ „Moterys Sovietų Sąjungoje“, in: *Tiesa*, 1940-07-10, p. 5; R. O., „Tautinį klausimą išsprendus“, in: *Tiesa*, 1940-07-08, p. 5; J. Kličius, „Darbo žmonių rašytojas“, in: *Tiesa*, 1941-06-18, p. 3; Vsevolodas Pudovkinas, „Sovietų kinematografijos menas“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 442–446; Igoris Graberis, „Sovietų vaizduojamasis menas“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 428–432; „Sovietų Sąjungos pramonė“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 380–396; O. F. Leonova, „Sovietų pradžios ir vidurinis švietimas“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 451–454; „Geografijos laimėjimai Sovietų Sąjungoje“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 478 ir kt.

¹⁷⁴⁶ F. Filinas, „Didžiausia pasauly revoliucija“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 5; I. Aleksandrovas, „Leninas ir Stalinas – Spalio organizatoriai“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 3–4.

¹⁷⁴⁷ „Lenino idėja apie darbininkų klasės ir valstiečių sąjungą“, in: *Tiesa*, 1940-08-23 – 1940-09-07; „Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) istorija“, in: *Tiesa*, 1940-11-30 – 1941-01-19.

progresas istorijos dėka aiškiai matomas, liaudies mases tereikia teisingai supažindinti su šia nauja tikrove.

Lyginant su historiografijoje pristatytomis Lietuvos istorijos vaizdavimo tendencijomis, matyti, kad pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu Lietuvos istorija dar nebuvo visiškai pritaikyta prie sovietinio pasaulėvaizdžio: LDK laikai buvo ištiesai ignoruojami, fragmentiški liaudies relikto pristatymai gana atsitiktiniai ir menkai susiję su ideologija, tik XIX–XX a. lietuviai buvo per liaudies tropą sėkmingiau surišti su sovietinių tautų istorija. Tačiau nebuvo nieko panašaus į 1942 m. prasidėjusį vokiečių interpretavimą per Viduramžių priešų Vokiečių ordino prizmę¹⁷⁴⁸, nebuvo XIX a. carinės Rusijos klišių apie: „išganingą Rusijos vaidmenį lietuvių tautos istorijoje“¹⁷⁴⁹, nematyti net užuomazgų 6 deš. išvystyto pagoniškos ir ateistinės senosios Lietuvos istorijos diskurso.

Nacistinės okupacijos laikotarpio spaudoje kiekybinės istorijos vaizdavimo charakteristikos buvo panašios į dešiniųjų spaudos – gerokai daugiau dėmesio nei užsienio šalims buvo teikiama Lietuvos istorijai, net dažniau nei tarpukario pasaulėžiūrose rašyta apie senąją Lietuvos istoriją, į pasakojimą vėl įtraukta bent didžioji dalis tarpukariu aktualių istorinių temų. Tačiau tai nereiškia, kad ir straipsnių turinio požiūriu buvo sugrįžta prie ankstesnio laikotarpio klišių.

Seniausi istoriniai laikai nacistinėje spaudoje konceptualiausiai aptarti iš Lietuvos priešistorės perspektyvos. Antikai skirti tekstai dažniausiai buvo anekdotinio ar mokslo populiarinamojo pobūdžio ir visai neatskleidžiantys platesnio epochos paveikslo, tiesa, ir juose matyta, kad Antikos laikų asmenybės laikytos autoritetingomis, o pats laikotarpis mokslo ir kultūros požiūriu pranašesnis už vėlesnių laikų¹⁷⁵⁰. Seniausi Lietuvos istorijos vaizdiniai daugiausia formuoti nacių griežtai kontroliuotoje *Ateityje* ir čia priešistorės vaizdinių pagrindu kurtas naujas lietuvių tautos aukso amžius. Jis rodė autentišką, kultūriškai svetimų tautų bei rasių nesuteptą

¹⁷⁴⁸ MAČIULIS, Dangiras, „Lietuvių kolektyvinės atminties vaizdiniai sovietinėje propagandoje Sovietų Sąjungos – Vokietijos karo metu“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2011, 2010/2, p. 93–112.

¹⁷⁴⁹ STREIKUS, Arūnas, „Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr. 9, p. 370.

¹⁷⁵⁰ „Mažos istorijos apie didelius žmones“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 29, p. 11–12; „Iš termometro istorijos“, in: *Savaitė*, 1944, Nr. 10, p. 11; „Klasiškos moterų statulos“, in: *Savaitė*, 1944, Nr. 16, p. 11; „Herodotas pasakoja“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 41, p. 649.

lietuviškumą, su savita religija, dvasingumo supratimu ir pagarba mirčiais¹⁷⁵¹, jos aristokratinis elitas vartojo kitiems neprieinamą lietuvių kalbą¹⁷⁵², o tauta nuo pačių seniausių laikų draugavo su germanais ir Vakarų civilizacija, visada priešinosi slavų įtakai¹⁷⁵³. Nors lietuvių istorikai ir archeologai karo metais nesugrįžo į Auszros laikų romantišką Lietuvos senovės idealizavimą¹⁷⁵⁴, o temos dažnai dubliavosi su tarpukario laikais, akivaizdu, kad nacių prižiūrime spaudoje stengtasi sukurti naują, kiek abstraktų, bet labai pozityviai kultūros ir socioekonominę Lietuvos priešistorės raidą parodantį vaizdinį, turėjusį pakeisti priešišką vokiečiams politinę LDK istoriją. Tiesa, lietuvių kultūros paieškų išaukštinimo nederėtų sieti su nacionalsocializmo domėjimusi okultizmu ir senąja germanų religija¹⁷⁵⁵: lietuviai nebuvo germanų rasės dalis, todėl jų išaukštinimas nėra ideologiškai pagrįstas.

Lietuvos Viduramžių ir Naujųjų laikų pristatymas nacistinėje spaudoje pratęsė ir papildė kultūros ir socioekonominės istorijos vaizdinį, o politinė istorija buvo patogiai nutylima ir perskaitoma tik iš konteksto. Toks LDK konfliktų ir apskritai politikos istorijos sumenkinimas matomas ir nacių cenzūruotoje Lietuvos mokyklų švietimo programoje¹⁷⁵⁶. Dienraštis *Į laisvę* Viduramžius dažniau susiejo su valstietijos socialine buitimi ir specifine kultūra: pristatė senąją bitininkystę, propagavo lietuvių švenčių ir kryždirbystės paveldą¹⁷⁵⁷. Nors neaptikta išsamesnio kunigaikščių laikų aprašymo, epochos idealizavimas išsilaikė Viduramžių laikų lietuvių

¹⁷⁵¹ M. Alseikaitė-Gimbutienė, „Mūsų tėviškės „alkų kalnai“, in: *Ateitis*, 1943-02-27, p. 3; M. Alseikaitė-Gimbutienė, „Krivė“, in: *Ateitis*, 1943-07-29, p. 3; M. Alseikaitė-Gimbutienė, „Milžinkapiai“, in: *Ateitis*, 1943-05-22, p. 3–4.

¹⁷⁵² J. Matusas, „Lietuvių kalba seniausiais laikais“, in: *Ateitis*, 1943-11-27, p. 3–4.

¹⁷⁵³ J. Jakštas, „Proistorinė Lietuva ir Vakarai“, in: *Ateitis*, 1944-03-07, p. 3.

¹⁷⁵⁴ A. Treigūnas, „Prie legendarinio Džiugo piliakalnio“, in: *Ateitis*, 1943-06-29, p. 3; „Pro Apuolę“, in: *Ateitis*, 1943-08-25, p. 6.

¹⁷⁵⁵ GOODRICK-CLARKE, Nicholas, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology*, London, Tauris Parke, 2004, p. 123–204.

¹⁷⁵⁶ „Pagal 1942 m. pradinės mokyklos istorijos mokymo programą IV skyriuje mokytojai turėjo mokyti moksleivius apie Lietuvos didžiuosius kunigaikščius Gediminą, Algirdą bei Kęstutį, neužsimindami apie jų kovas su vokiečių ordinais. Per istorijos pamokas mokytojai privalėjo neminėti Pilėnų gynimo, prūsų kovų su kryžiuočiais, Žalgirio mūšio, o pabrėžti moksleiviams kryžiuočių kilnumą, jų karinį bei kultūrinį pranašumą prieš lietuvius“. Žr.: JAŠINAUSKAS, Linas, *Nacių švietimo politika Lietuvoje 1941–1944 m.*, in: *Lituanistica*, 2004, Nr. 1, p. 16.

¹⁷⁵⁷ A. Rūkštelė, „Lietuviškų kryžių atsiradimas ir jų plitimo priežastys“, in: *Į laisvę*, 1941-10-11, p. 3–4; Bitininkavimas pas senovės lietuvius“, in: *Į laisvę*, 1942-07-16, p. 3; „Atgyjanti tautosaka „Joninių“ proga“, in: *Į laisvę*, 1942-07-18, p. 3.

portrete: „vienybė, teisybė ir meilė artimo tarp visų klestėjo“¹⁷⁵⁸. *Ateityje* Viduramžių lietuvių kultūra matyta iš miestų ir gyvenviečių vystymosi perspektyvos, čia specifinis dėmesys teiktas pilims ir iš vokiečių perimtai mūrinės statybos tradicijai¹⁷⁵⁹, pagoniškiems ir krikščioniškiems kultūros objektams Vilniuje bei Lietuvos istoriją atskleidžiantiems svarbiausiems piliakalniams¹⁷⁶⁰. Būdingiausi pastarojo pasakojimo pavyzdžiai yra Adomo Vilainio-Šidlausko publikacijos, kuriose per Veliuoną ar Medvėgalį perteikiamos lakoniškos svarbiausių Lietuvos kunigaikščių biografijos¹⁷⁶¹. Jų specifika ta, kad herojai yra vaizduojami it mitų personažai, tik prabėgomis paminimi ryškesni politiniai įvykiai, o bendra aprašymo nuotaika elegiška, melancholiška – pripažįstama, kad geri senovės laikai jau niekada nesugrįš, o piliakalnis ar pilis teliks liūdnas to laiko priminimas. Pasakiškos prarastos Lietuvos viziją papildė etnologiniai, tautosaka paremti tekstai, analizuojantys prigimtinių lietuvių ir žirgo bei gamtos artumą¹⁷⁶², pagonybės dvasininkiją ar įvairias istorines legendas¹⁷⁶³. Lietuvos regionų, miestų ar piliakalnių idealizavimas sudarė beveik visą žurnalo *Savaitė* požiūrio į Lietuvos Viduramžius ir Naujuosius laikus turinį¹⁷⁶⁴. Viduramžiai šiame kontekste matyti kaip lietuviškų vietų istorijos pradžia ir ištakos, kuomet supiltas

¹⁷⁵⁸ „Vienybės kelias“, in: *Į laisvę*, 1941-09-26, p. 6.

¹⁷⁵⁹ J. Matusas, „Mūrinė statyba pas senovės lietuvių“, in: *Ateitis*, 1943-01-30, p. 3; „Marga Kėdainių praeitis“, in: *Ateitis*, 1943-06-30, p. 3; „Lietuvių žemės Didžiojo Lietuvos Kunigaikštijo“, in: *Ateitis*, 1943-11-30, p. 3; 12-01, p. 3.

¹⁷⁶⁰ Pvz., A. Nezabitauskio straipsnių ciklas, jame nemažai dėmesio skiriama T. Narbuto istorijoje aptinkamų objektų aprašymams (Šventaragio slėnis, Vilniaus Perkūno šventykla). Žr.: A. Zabitis-Nezabitauskis, „Vilniaus meno ir kultūros paminklai. 1. „Šventaragio slėnis – Vilniaus miesto lopšys“, in: *Ateitis*, 1943-07-17, p. 4; A. Zabitis-Nezabitauskis, „Vilniaus Perkūno šventykla“, in: *Ateitis*, 1943-07-21, p. 3.

¹⁷⁶¹ A. Valainis, „Istorinės Veliuonos piliakalnio šlaituose“, in: *Ateitis*, 1943-07-16, p. 3; A. Valainis, „Iš aukščiausio Žemaičių kalno – Medvėgalio“, in: *Ateitis*, 1943-07-26, p. 3. Kiti: A. Valainis, „Legendos ir pasakojimai apie Šatriją“, in: *Ateitis*, 1943-08-18, p. 3; A. Valainis, „Raudonės ir Gelgaudų pilių šešėlius“, in: *Ateitis*, 1943-07-23, p. 3.

¹⁷⁶² „Lietuvis nuo amžių yra gaivališkai prisirišęs prie savo gimtosios žemės (...) mieliausiu, artimiausiu širdžiai (...) padaru laikomas arklys“. Žr.: S. L-s, „Lietuvis ir jo žirgas“, in: *Ateitis*, 1943-06-04, p. 3.

¹⁷⁶³ S. Ps., „Nelabieji galukalnio balose“, in: *Ateitis*, 1943-05-11, p. 4; M. Alseikaitė-Gimbutienė, „Krivė“, in: *Ateitis*, 1943-07-29, p. 3.

¹⁷⁶⁴ „Lietuvos žemė. Vilniaus pilis“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 3, p. 42; „Lietuvos žemė. Jurbarkas“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 9, p. 135; „Lietuvos žemė. Seredžius ir Belvederis“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 25, p. 388; „Dailieji Vilniaus pastatai“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 5, p. 69.

pirmasis piliakalnis ar pastatyta ankstyviausia bažnyčia, tačiau tikrasis pakilimas dažniausiai susietas su ATR laikų kultūros paplitimu.

ATR laikais tęstos autentiškos lietuviškos architektūros ir meno paieškos¹⁷⁶⁵, o didžiausios naujovės lietuviškos raštijos ir autorių akcentavimas gausiausiose J. Žlabio publikacijose, ypač pozityviai aprašančiose lietuvių ir vokiečių draugystę, kuri ir lėmė tekstų lietuvių kalba atsiradimą nuo Mažvydo laikų. Šios raštijos istorijos kulminacija – pirmasis lietuvių rašytojas K. Donelaitis¹⁷⁶⁶. ATR laikais Lietuvos regionai ir miestai pasiekė aukštesnį kultūrinį išsivystymo lygį: Vilnius su XVI–XVIII a. bažnyčiomis, menu ir aukštuoju mokslu tapo visaverte Europos valstybės sostine¹⁷⁶⁷. Tačiau visa tai nereiškia, kad ATR buvo vertinama tik pozityviai, raštų lietuvių kalba atsiradimas suvaržytas lenkų, pabrėžiamas lietuvių liaudies nutautinimas, prasidėjęs po sąjungos su Lenkija, buvo nulemtas didelių teritorinių užkariavimų ir draugystės su lenkais, o „tikroji tautinė Lietuva užsidarė baudžiauninko lūšnelėje“¹⁷⁶⁸.

Vokietijos istorija Viduramžių ir Naujaisiais laikais visų pirma buvo kultūros raida. Viduramžiai šiame kontekste matyti beveik išimtinai kaip vokiečių kolektyvinės kūrybos laikotarpis, o Naujaisiais laikais minimi ir renesanso dailininkai, baroko kompozitoriai ar filosofai¹⁷⁶⁹. Net ir tokios figūros kaip Frydrichas Didysis buvo prisimenamos įvairenybių skiltyje kaip

¹⁷⁶⁵ A. Nezabitauskis, „Tautos saugo savuosius kultūros paminklus“, in: *I laisvę*, 1941-11-11, p. 3; Kl. Čerbulėnas, „Rūpintojėlis – tautos pergyvenimų atspindys“, in: *I laisvę*, 1941-11-15, p. 3; „Tautinės architektūros pradmenų beiėskant“, in: *I laisvę*, 1942-07-25, p. 3.

¹⁷⁶⁶ Jonas Žlabys, „Ginčas dėl lietuviškų giesmių 18 amž.“, in: *I laisvę*, 1942-08-22, p. 4; Juozas Žlabys, „Senosios lietuvių kalbos gramatikos“, in: *I laisvę*, 1942-04-30, p. 3; Juozas Žlabys, „Lituanistas Schleicheris ir Donelaičio poezija“, in: *I laisvę*, 1942-01-02, p. 3; Juozas Žlabys, „Apie Dionizą Pošką, jo Baublį Bijotuose, ir kapą Kaltinėnuose“, in: *I laisvę*, 1942-01-30, p. 4; „Pirmoji lietuvių kalbos gramatika“, in: *Ateitis*, 1943-05-29, p. 3.

¹⁷⁶⁷ A. Zabitis-Nezabitauskis, „Šv. Mykolo Bažnyčia“, in: *Ateitis*, 1944-02-09, p. 3; A. Zabitis-Nezabitauskis, „Aušros Vartų bažnyčia ir koplyčia“, in: *Ateitis*, 1944-04-01, p. 3; A. Zabitis-Nezabitauskis, „Šv. Petro ir Povilo bažnyčia“, in: *Ateitis*, 1944-05-20, p. 3; „Anykščių kraštas“, in: *Ateitis*, 1943-09-02, p. 3; „Pirmoji lietuvių kalbos gramatika“, in: *Ateitis*, 1943-05-29, p. 3.

¹⁷⁶⁸ „Lietuvių žemės Didžiojo Lietuvos Kunigaikštijo“, in: *Ateitis*, 1943-12-01, p. 3; Juozas Vygandas, „Slaviškosios įtakos Lietuvoje“, in: *Ateitis*, 1943-09-14, p. 2.

¹⁷⁶⁹ A. L., „Leibniz‘as ir Lavaters“, in: *I laisvę*, 1941-11-26, p. 3; „Didysis kūrėjas Johann Sebastian Bach“, in: *Ateitis*, 1944-03-25, p. 8; „Vokiečių tautinė giesmė – Nibelungai“, in: *Ateitis*, 1943-01-30, p. 3; V. Kazokas, „Jonas Holbeinas Jaunesnysis“, in: *Ateitis*, 1943-11-10, p. 4; „Kanto filosofijos turinys“, in: *Ateitis*, 1943-06-19, p. 3.

Ispanijos himno autorius¹⁷⁷⁰. Tačiau tai nereiškia, kad vokiečių kultūra buvo nepakankamai išaukštinama: aprašant I. Kantą cituojama A. Schopenhauerio mintis, jog tai buvęs reikšmingiausias mokslininkas per 2 tūkst. metų, o J. S. Bacho aprašyme teigiama: „daugiau, kaip 200 metų visame kultūriniame pasaulyje visų sričių muzikinis auklėjimas remiasi Bacho kūryba“¹⁷⁷¹.

XIX–XX a. Lietuvos istorija derino tautinės kultūros ir politikos raidą. Kultūrinė perspektyva dominavo visuose leidiniuose, tipiškai *Auszros* pasirodymas laikytas „tautos kultūriniu renesansu“¹⁷⁷², o ašiniu istorijos įvykiu paverstas spaudos draudimo panaikinimas, pradėjęs lietuvių politikos istoriją¹⁷⁷³. Tačiau Vasario 16-osios minėjimas rodo, jog ir valstybingumas matytas kaip kultūrinis apsisprendimas nutraukti visus ryšius su Rytai: „lietuvių tauta savo laisvės pagrindu padėjo bendradarbiavimą su Vakarų Europa“¹⁷⁷⁴. Tokia kultūros ir politikos sampyna matoma ir lakoniškuose, bet gana iškalbinguose Napoleono laikų ar sukilimų pristatymuose, nukreiptuose prieš rusus kaip pagrindinius okupantus, kurie buvo aptinkami Lietuvos regionų, paprastai sutelktų į kultūros objektus, aprašymuose¹⁷⁷⁵. Tačiau tarpukariu buvo ignoruojamas Seimas, neaprašomas karinis perversmas, tik nekrologo, kuriame pabrėžiamas prielankumas vokiečiams, sulaukė A. Smetona¹⁷⁷⁶, dominavo kultūros ir meno asmenybės bei teatro, dailės, aukštojo mokslo studijų jubiliejai¹⁷⁷⁷, sutelkti išimtinai į kultūros vystymosi tropus. Kultūros tematikos tekstų gausa nacių okupacijos laikotarpiu glaudžiai susijusi su faktu, kad vokiečiai iš esmės leido funkcionuoti lokaliniam kultūriniam gyvenimui, o atsigręžimas į senesnę praeitį, sietinas su griežtesne Naujausųjų laikų istorijos cenzūra ir galbūt, kaip akcentuoja G. Jankevičiūtė, stabilumo siekiu, tai nebuvo unikali Lietuvos situacija –

¹⁷⁷⁰ „Fridrichas Didysis sukomponavo Ispanijos himną“, in: *Savaitė*, 1944, Nr. 26, p. 413.

¹⁷⁷¹ „Didysis kūrėjas Johann Sebastian Bach“, in: *Ateitis*, 1944-03-25, p. 8; „Kanto filosofijos turinys“, in: *Ateitis*, 1943-06-19, p. 3.

¹⁷⁷² K. Arėnas, „Lietuvių kultūros barbarai“, in: *Ateitis*, 1943-08-28, p. 3.

¹⁷⁷³ „Spaudos sugražinimas buvo reikšmingas įvykis, įgalinęs mūsų tautą greitesniais žingsniais žengti priekiu ir siekti nebe kultūrinės, bet ir politinės laisvės“. Žr.: „Didysis mūsų tautos laimėjimas“, in: *Ateitis*, 1944-05-06, p. 4

¹⁷⁷⁴ „Vasario šešioliktoji“, in: *Ateitis*, 1944-02-16, p. 1.

¹⁷⁷⁵ Pvz.: „Ašmena“, in: *Savaitė*, 1944, Nr. 2, p. 20; „Lietuvos žemė. Panemunėlis ir jo didysis švietėjas“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 19, p. 292.

¹⁷⁷⁶ „Buv. Lietuvos Prezidentui A. Smetonai žuvus“, in: *Ateitis*, 1944-01-19, p. 1.

¹⁷⁷⁷ „Adomas Varnas“, in: *Savaitė*, 1944, Nr. 12, p. 186; „Stasys Ušinskas“, in: *Savaitė*, 1944, Nr. 6; „22 metai Kauno teatro dramai“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 3, p. 44, p. 90–91; „30 Metų Vilniaus krašto švietimuisi“, in: *Ateitis*, 1943-12-21, p. 3.

analogiškas atsigręžimas į kultūrą ir senovę ryškus ir kitose nacių okupuotose šalyse (Latvijoje, Estijoje, Slovakijoje)¹⁷⁷⁸.

Spartus vokiečių kultūros kilimas vyksta XIX–XX amžiais: kompozitoriai, rašytojai ir mokslininkai iš vėlyviausių istorijos laikų yra dominuojantis Vokietijos istorijos siužetas¹⁷⁷⁹. Politinė istorija sutelkiama beveik išimtinai į XX a. Čia perteikiama nacistinė propaganda, jog Pirmasis pasaulinis karas nebuvo Vokietijos pralaimėtas, bet tai buvo žydų ir demokratų sąmokslas, kaip perimti valdžią, dalis, vargšė griežtų sankcijų ir silpnos ekonomikos kankinama vokiečių tauta išsirinko A. Hitlerį į valdžią ir šis pradėjo vykdyti sėkmingą politiką, kuri nepatiko Vakarų Europos šalims ir SSRS¹⁷⁸⁰.

Visuose aptariamuose leidiniuose ryškus laviravimas tarp lietuvių kultūrinio unikalumo seniausiais laikais ir tautos traktavimo kaip Vakarų dalies ir kartu vokiečių draugų, jis bylojo apie bandymus lietuvius atskirti nuo kaimyninių tautų (rusų, lenkų), kartu parodant, kad toji unikali lietuvių kultūra buvo skurdi, ir tik nuo ryšių su vokiečiais bei visiško krikščionybės priėmimo galima pradėti kalbėti apie Lietuvos regionų kultūrinį pakilimą. Toks Lietuvos istorijos vaizdavimas atkartoją Pirmojo pasaulinio karo *Dabarties* naratyvą. Skirtingai nei SSRS nacių okupacijos, Lietuvos istorijos pasakojimas greičiau stengėsi adaptuoti ar cenzūruoti lietuvių nacionalistinę istoriją, o ne ją visiškai perrašyti, net ir valstybingumo bei kunigaikščių ignoravimas nebuvo absoliutus, o daug istorinių publikacijų autorių – tie patys iš tautininkų ar katalikų leidinių. Savita ir Vokietijos istorijos perteikimo strategija – nebuvo bandoma vokiečių maksimaliai išaukštinti ir lietuvių prie jų istorijos priderinti, o tik išbraukti visus prieš vokiečius nukreiptus istorinius aspektus Lietuvos istorijoje, ir surasti pozityvių sąlyčio taškų su lietuviais. Nebuvo varginamasi net išsamiau ir labiau ideologiškai pripažinti nacionalsocialistinį pasaulėvaizdį, apskritai su Vokietijos istorija lietuviai per karo spaudą susipažino net šiek tiek mažiau nei iki karo, o visuotinės istorijos vaizdinys išliko ne tik antraeilis, bet net neperteikiantis aiškesnių skirtingų epochų vertinimų.

¹⁷⁷⁸ JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Istorijos prieglobstyje: apie retrospektyvizmą Antrojo pasaulinio karo metų Lietuvos dailėje“, in: *Dailės istorijos studijos 6: Vaizdo kontrolė*, 2014, p. 197–198.

¹⁷⁷⁹ „Skrajojančiam Olandui šimtas metų“, in: *Ateitis*, 1943-02-02, p. 4; Hans Rutz, „Beethovenas kaip menininkas ir žmogus“, in: *Į laisvę*, 1941-11-15, p. 4; J. Žg., „Johann Wolfgang Goethe ir lietuvių dainos“, in: *Į laisvę*, 1942-10-29, p. 3; „Maxui Planckui 85 metai amžiaus“, in: *Ateitis*, 1943-07-21, p. 3.

¹⁷⁸⁰ „Kodėl kilo šis karas?“, in: *Ateitis*, 1943-07-09, p. 4; „Europos karų ir revoliucijų kaltininkai yra žydai“, in: *Į laisvę*, 1941-07-21, p. 1.

3.5.3. Supanašęję liaudiški arba provokiškai tautiniai herojai

Nors istoriniai sovietų ir nacių pasakojimai periodinėje spaudoje buvo kone diametraliai skirtingi, abiejų ideologijų herojų spektras susitapdino, todėl kiekvienos epochos herojus šiame skirsnyje aptarsime šalia. SSRS spaudoje nuo pat Antikos laikų galima rasti politinių (Spartakas)¹⁷⁸¹ ir kultūrinių (Hesiodas) autoritetų. Jie reprezentuoja visos žmonijos socioekonominę ir politinę raidą: Spartakas yra pagrindinis priešinimosi vergovinei santvarkai simbolis ir teisingo politinio veikimo herojus, o Hesiodas tampa valstybės kapitalistinės santvarkos kritiku ir „vienu iš socialistinės literatūros pirmtakų“¹⁷⁸². O nacistinės okupacijos laikų žurnale *Savaitė* aprašomas Herodotas vaizduojamas kaip išimtinai kultūrinis ir tautinis graikų veikėjas, pateikęs daug svarbių faktų, kuriais ilgą laiką abejota, jo žinios patvirtintos tik XIX–XX a. Šiuo požiūriu Antikos veikėjas rodomas ne kaip atspindintis tam tikrą epochą, o kaip ją ir vėlesnius laikus pranokstantis savo žiniomis¹⁷⁸³.

Jau Viduramžių laikotarpiu SSRS lietuvių spaudoje atsiranda pirmieji Kaukazo šalių kultūros nešėjai, kurių aprašymuose nelieta politinio ir žmonijos raidą atspindinčio aspekto. Armėnų literatūros istorijoje išskirtinio dėmesio sulaukia „katalikintojai Saakas ir Meropas“¹⁷⁸⁴, Azerbaidžiano poetas Nizami vertinamas tik dėl talento, nors rašė persų kalba¹⁷⁸⁵. Nacistinėje spaudoje Viduramžiai yra vokiečių tautos herojų pradžia, pradedama nuo mitologinio Zigfrydo, kuris *Nibelungų giesmės* aprašyme pateikiamas kaip germanų Odino atitikmuo, perteikiantis ir autentiškus vokiečių papročius ir moralę. „Ulrich von Hutten, vienas stambiausių Vokietijos humanistų, patriotų ir reformacijos atstovų“¹⁷⁸⁶.

SSRS Naujaisiais laikais nepamiršta Vakarų rašytojų, pavyzdžiui, Moljero ir M. de Servanteso¹⁷⁸⁷. Abiejų heroizacija iš esmės yra politiška:

¹⁷⁸¹ F. Filinas, „Didžiausia pasauly revoliucija“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 5.

¹⁷⁸² Mokyt. J. Br., „Heziodas – pirmasis pažangusis rašytojas“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 4, p. 349.

¹⁷⁸³ „Herodotas pasakoja“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 41, p. 649.

¹⁷⁸⁴ „Armėnų literatūra“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 436.

¹⁷⁸⁵ „800 metų Nizami gimimo sukaktuvės“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 473.

¹⁷⁸⁶ „Ulrich von Hutten (420 metų nuo jo mirties)“, in: *Ateitis*, 1943-10-12, p. 4; „Vokiečių tautinė giesmė – Nibelungai“, in: *Ateitis*, 1943-01-30, p. 3.

¹⁷⁸⁷ J. S., „Nemirštamo veidmainio paminklas“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 2, p. 160–165; P. C., „Bruno Frank: Cervantes“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 4, p. 346.

Moljeru pasinaudojama Romos Katalikų Bažnyčios kritikai, o Servantesas pasitarnauja kaip Viduramžių feodalų riterių kritinė satyra. Šio laikotarpio politiniai herojai nebeatsiejami nuo Rusijos istorijos – tai Stepono Razino ir Emiljano Pugačiovo vadovauti sukilimai¹⁷⁸⁸. Į jų biografijas įdedamas klasinio, o ne tautinio priešų vaizdiny, parodantis herojų sąmoningumą ir kovos universalumą¹⁷⁸⁹. Analogiškai nacistinėje spaudoje gausu kitų šalių veikėjų, aprašomas tas pas M. Servantesas, nepamirštami Leonardas da Vinčis, T. Tasas. Tiesa, skirtingai nei sovietai, nacistinėje spaudoje Vakarų kultūra priimama kaip sava, svarbu tik įtraukti vokiečio kritiko fenomeno įvertinimą¹⁷⁹⁰. Daugumą šios epochos asmenybių, žinoma, sudaro vokiečių kultūra – ypač dailė (H. Holbeinas) ir muzika (J. S. Bachas, V. A. Mocartas, L. V. Bethovenas), išreiškianti vokiečių kultūros kaip Europos kultūros avangardo vaizdinį¹⁷⁹¹.

Gausiausia abiejų režimų politinių herojų paletė pastebima XIX–XX a. epochoje. Čia sovietinėje spaudoje dominuoja carinės Rusijos ir SSRS veikėjai. Išimtimi dera laikyti tik K. Markso ir F. Engelso pristatymus¹⁷⁹². Pagrindiniai politiniai herojai buvo Leninas ir Stalinas bei tokie partijos nariai, kaip antai S. Kirovas, M. Frunzė¹⁷⁹³. Stalino gyvenimui buvo skiriama daugiausia dėmesio, jo ilga biografija publikuota per tris *Kultūros* numerius,

¹⁷⁸⁸ „Steponas Razinas“, in: *Tiesa*, 1940-09-01, p. 9; F. Filinas, „Didžiausia pasauly revoliucija“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 5.

¹⁷⁸⁹ Pvz.: „Gyvenimas greit parodė, kad pikto šaknis glūdi ne tautybių, bet klasių santykiuose. Salavatas Julajevas nugrūstas į kasyklas sunkiems darbams pamatė, kad kartu kenčia ne tik baškirai, bet ir rusai“. Žr.: M. Žiūras, „Salavatas Julajevas“, in: *Tiesa*, 1941-04-05, p. 3.

¹⁷⁹⁰ A. Jasiūnas, „Leonardo da Vinci“, in: *Ateitis*, 1944-06-28, p. 4; A. Jasiūnas, „Toirkvato Tasso“, in: *Ateitis*, 1944-03-11, p. 5; J. Keliuotis, „Miguelio Servanteso Don Kichotas“, in: *Į laisvę*, 1942-08-29, p. 4.

¹⁷⁹¹ R. P., „Hans Holbein“, in: *Ateitis*, 1944-05-25, p. 3; „Didysis kūrėjas Johann Sebastian Bach“, in: *Ateitis*, 1944-03-25, p. 8; Vl. J-as, „Vokiečių įnašas į Europos muziką“, in: *Į laisvę*, 1941-10-11, p. 4.

¹⁷⁹² „120 metų nuo Fridricho Engelso gimimo dienos“, in: *Tiesa*, 1940-11-25, p. 8. Daugiausiai K. Markso ir F. Engelso heroizacijai dėmesio buvo skiriama *Komjaunimo tiesoje*: „Fridrichas Englesas“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1940-08-06; „Marksas ir Englesas“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1940-10-20; „Fridrichas Englesas (1820–1895)“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1940-11-28; M. Osipov, „Karolio Markso jaunystės metai“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1941-03-14; „Engelso laiškas F. A. Zorgei į Chobokeną“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1941-03-14.

¹⁷⁹³ „Didysis bolševikas“, in: *Tiesa*, 1940-12-01, p. 1; N. Bašilovas, „M. V. Frunzė“, in: *Tiesa*, 1940-10-31, p. 3; 11-01, p. 4; I. Aleksandrovas, „Leninas ir Stalinas – Spalio organizatoriai“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 3–4; J. Paleckis, „Leninas visada bus gyvas“, in: *Tiesa*, 1941-01-22, p. 4.

joje įtvirtinama tai, kas kartojasi visoje šių dvejų metų spaudoje – tai Lenino ir Stalino idėjų bendrystė ir neatskiriamumas bei istorinė reikšmė, kuriai negali prilygti niekas: „Drauge su Leninu jis praplėšė kapitalistinį frontą ir sukūrė proletariato diktatūros valstybę (...) Jis – milijonams žmonijos dirbančiųjų viltis ir švyturys. Džiaugsmingame liaudies šūksnyje „Leninas-Stalinas“ mes girdime jų didžiųjų minčių vienybę.“¹⁷⁹⁴ Be SSRS herojų, leidiniuose būta ir carinės Rusijos generolų tokių kaip A. V. Suvorovas idealizavimo¹⁷⁹⁵. Nacių kontroliuojamoje spaudoje politiniai herojai buvo itin reti: aprašomos tik kelių generolų biografijos ir, žinoma, A. Hitlerio gimtadienis, pastarojo kultas skiriasi nuo Stalino, nes iš esmės apsiribojama tik reikšme vokiečių tautai, skirtingai nei SSRS, lyderis sutapatinamas su valstybe: „Adolfas Hitleris yra Vokietija, o Vokietija – Adolfas Hitleris.“¹⁷⁹⁶

Iš kultūros herojų sovietų spaudoje lietuvių kalba ryškiausias buvo L. Tolstojaus ir M. Gorkio kultas: pirmasis jų vadinamas didžiuoju rusų rašytoju, antrasis – darbo žmonių rašytoju¹⁷⁹⁷. Sovietinėje spaudoje buvo gausu tekstų apie SSRS kultūros veikėjus¹⁷⁹⁸ ir apie XIX a. Rusijos klasikų¹⁷⁹⁹. Abiejose grupėse būdavo susitelkiama ties menininko pasiekimais, o sociokultūriniai aspektai ir kūrybos kontekstas, ypač XIX a. asmenybių atveju, ignoruoti. Gausi ir įvairių SSRS respublikų kultūros asmenybių veiklos idealizavimo strategija, pasitarnavusi parodant sovietų indėlį į kultūros kėlimą visoje šalyje¹⁸⁰⁰. Be kultūros veikėjų, herojais laikyti ir darbštumo etalonas A. Stachanovas bei „legendinis pilietinio karo

¹⁷⁹⁴ M. I. Kalininas, „Draugas Stalinas“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 4, p. 302.

¹⁷⁹⁵ „Dokumentiniai eksponatai byloja apie nepaprastą A. V. Suvorovo drąsą ir karinį genijų“. Žr.: „Suvorovas ir jo laikotarpis“, in: *Tiesa*, 1940-11-25, p. 8.

¹⁷⁹⁶ „Adolfo Hitlerio 55 metų sukaktis“, in: *Ateitis*, 1944-04-20, p. 1. Kiti: „Generalfeldmaršalui von Brauchitsch šiandien 60 metų“, in: *Į laisvę*, 1941-10-04, p. 2; „Generaliniam Komisarui dr. Von Renteln 45 metai“, in: *Į laisvę*, 1942-09-16, p. 6; „Adolfas Hitleris. Jo gimimo dienos progą“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 15, p. 228.

¹⁷⁹⁷ N. Glogajevs, „Didysis rusų rašytojas“, in: *Tiesa*, 1940-11-19, p. 7; J. Kličius, „Darbo žmonių rašytojas“, in: *Tiesa*, 1941-06-18, p. 3.

¹⁷⁹⁸ J. Kuzminskis, „I. E. Repinas (10 metų mirties sukaktis)“, in: *Tiesa*, 1940-09-29, p. 6, 8; „Ten, kur teka Ramusis Donas“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 4, p. 342–345.

¹⁷⁹⁹ „Genialusis rusų muzikas“, in: *Tiesa*, 1941-03-29, p. 5; Leonidas Grosmanas, „Nauji duomenys apie Dostojevskį“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 2, p. 122–125; Kiti minėti rašytojai pristatyti *Komjaunimo tiesoje*: J. Kuzminskas, Vyt. Petrauskas, „A. P. Čechovas“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1941-02-02; Al. Muižė, „Taraso Ševčenkos gyvenimas ir kūryba“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1941-03-09.

¹⁸⁰⁰ „Didysis kirgizų liaudies akynas (Toktogulo Satylganovo gimimo dienos 75 metinės)“, in: *Tiesa*, 1940-12-03, p. 6; Igoris Graberis, „Sovietų vaizduojamasis menas“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 6–8, p. 428–432.

didvyris“ V. I. Čepajėvas¹⁸⁰¹. Nacistinėje spaudoje dominavo vokiečių kultūros herojai: tiek kompozitoriai, tiek rašytojai ir mokslininkai yra dominuojantis Vokietijos istorijos siužetas¹⁸⁰². Jų aprašymai reikšmingai nesiskyrė nuo tautininkų spaudos, kuri ir tarpukariu pripažino vokiečių kultūros pranašumą, kartojasi net ir labiausiai išaukštinamų veikėjų sąrašas: svarbiausias vokiečių tautos rašytojas J. V. Gėtė ir „didysis reformatorius – Richardas Vagneris, kuris (...) operą pasidaro rimčiausiu meno veikalu“¹⁸⁰³.

Gerokai labiau skyrėsi sovietinis ir nacių požiūris į Lietuvos istorijos veikėjus. Sovietų pateikiamas vaizdinys buvo siauras, sutelktas į kelis revoliucionierius (V. Mickevičius-Kapsukas, komunarai)¹⁸⁰⁴ ar kuklų ideologiškai artimų rašytojų sąrašą, kuris naudotas, kuriant utopinį LTSR, kaip to meto intelektualų trokštos valstybės, vaizdinį. Įtraukti baudžiauninkų būrų dainius K. Donelaitis, ideologiškai artimi J. Biliūnas, Žemaitė, J. Janonis¹⁸⁰⁵. Šalia jų vertinti ir tokie mažiau ideologiškai palankūs veikėjai kaip Lazdynų Pelėda, M. K. Čiurlionis, G. Petkevičaitė, J. Šliūpas, Darius ir Girėnas ir kt.¹⁸⁰⁶. Šias dvi herojų formavimo strategijas, apimant politiškai ištikimiausius bei politiškai gana neutralius ar oponavusius A. Smetonos režimui autorius, pažymėjo ir G. Jankevičiūtė¹⁸⁰⁷.

Priešingai nacių kontroliuotoje spaudoje Lietuvos herojų būta nuo Viduramžių laikų: tokiais vis dar galima laikyti retai kontekstuose aptinkamus LDK kunigaikščius nuo Mindaugo iki Vytauto, tačiau akivaizdu, kad jų vaizdavimas buvo sumenkęs¹⁸⁰⁸. Pirmieji nacistinės spaudos vertinti

¹⁸⁰¹ A. Stachanovas, „Stachanovo sąjūdis“, in: *Komjaunimo tiesa*, 1940-08-31, p. 13; I. Kiriučkinas, „Legendinis Čepajėvas“, in: *Tiesa*, 1940-09-01, p. 6.

¹⁸⁰² „Skrąjojančiam Olandui šimtas metų“, in: *Ateitis*, 1943-02-02, p. 4; Hans Rutz, „Beethovenas kaip menininkas ir žmogus“, in: *I laisvę*, 1941-11-15, p. 4; J. Žg., „Johann Wolfgang Goethe ir lietuvių dainos“, in: *I laisvę*, 1942-10-29, p. 3; „Maxui Planckui 85 metai amžiaus“, in: *Ateitis*, 1943-07-21, p. 3.

¹⁸⁰³ Vl. J-as, „Vokiečių įnašas į Europos muziką“, in: *I laisvę*, 1941-10-11, p. 4.

¹⁸⁰⁴ „Nenuilstamas Kovotojas už Lietuvos laisvę“, in: *Tiesa*, 1941-02-16, p. 3; M. Junčas-Kučinskas, „Keturi sušaudytieji“, in: *Tiesa*, 1940-12-27, p. 6.

¹⁸⁰⁵ J. Žiugžda, „K. Donelaitis – baudžiauninkų būrų dainius“, in: *Tiesa*, 1940-10-20, p. 7; J. Būtėnas, „Jono Biliūno gyvenimo kelias“, in: *Tiesa*, 1941-03-02, p. 6.

¹⁸⁰⁶ „Tik dabar pradedamas statyti paminklas Dariui ir Girėnui“, in: *Tiesa*, 1940-08-29, p. 1.

¹⁸⁰⁷ JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Lietuva 1939–1944 m.: valdžios ženklai“, in: *Menotyra*, 2009, T. 16, Nr. 3–4, p. 133; JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Istorijos prieglobstyje: apie retrospektyvizmą Antrojo pasaulinio karo metų Lietuvos dailėje“, in: *Dailės istorijos studijos 6: Vaizdo kontrolė*, 2014, p. 176.

¹⁸⁰⁸ Kai kurie tekstai, kuriuose lakoniškai, bet pozityviai aprašomi Lietuvos kunigaikščiai: P. Terasenka, „Vorutos pilis“, in: *Ateitis*, 1943-01-23, p. 3–4; A. Zabitis-Nezabitauskis, „4. Gedimino kalno arba Aukštutinė pilis“, in: *Ateitis*, 1943-

lietuviai buvo prie literatūros ir kalbos istorijos raidos prisidėjęsios asmenybės, ypač susijusios su Vokietija. Lietuvių kalbos istorijoje reikšmingiausiomis figūromis paverčiami: kronininkas H. Latvis, J. Dlugošas, J. Lasickis, M. Mažvydas, M. Daukša¹⁸⁰⁹. Šią seką pratęsia J. Žlabys savo tekstuose išaukštindamas D. Kleiną, P. Ruigį, K. Sirvydą, K. Donelaitį ir vokiečius kalbininkus, tyrusius lietuvių kalbą Ostermeyerių šeimą ir Augustą Schleicherį¹⁸¹⁰. Visų jų autoritetas ir reikšmė siejami išimtinai tik su rašytinės lietuvių kalbos puoselėjimu. Gausesnė ir įvairesnė lietuvių XIX–XX a. herojų grupė šiek tiek demokratizavo tarpukario herojų panteoną, panašiai dėmesio skirdami tiek ir anksčiau dažnai aptinkamoms (T. Narbutas, M. Valančius, S. Daukantas, J. Basanavičius, V. Kudirka)¹⁸¹¹, tiek tarpukariu rečiau prisimintoms XIX a. (ypač I pusės) asmenybėms (A. Vienažindis, V. Pietaris, J. A. Vištalius-Višteliauskas, S. Gimžauskas, L. Ivinskis, S. Stanevičius ir kt.)¹⁸¹². Iš visų aušrininkų daugiausia dėmesio sulaukia ir SSRS spaudoje pozityviai pristatytas Jonas Šliūpas, jam skiriamas vienas ilgiausių *Ateityje* tęstinių straipsnių, įvertinamos tiek jo rasistinės idėjos, tiek nuopelnai plėtojant lietuvių tautos istoriją ir kalbą¹⁸¹³. Tarpukario istorijos fragmentuose, be puikiai žinomų kultūros veikėjų J. T. Vaižganto, Maironio, V. M. Putino ir kitų pristatymų¹⁸¹⁴, gausu tekstų apie Lietuvos meną, kultūrą paskutiniaisiais dešimtmečiais. Išryškinama pozityvi

07-28, p. 3; „Naugardukas. Lietuvos karaliaus Mindaugo sostinė“, in: *Savaitė*, 1944, Nr. 22, p. 313.

¹⁸⁰⁹ „Lietuvių kalba seniausiais laikais“, in: *Ateitis*, 1943-11-27, p. 3.

¹⁸¹⁰ Juozas Žlabys, „Senosios lietuvių kalbos gramatikos“, in: *I laisvę*, 1942-04-30, p. 3; Juozas Žlabys, „Lituanistas Schleicheris ir Donelaičio poezija“, in: *I laisvę*, 1942-01-02, p. 3.

¹⁸¹¹ J. V. Narbutas, „Šimtas metų Teodoro Narbuto „Lietuvių tautos istorijai“, in: *I laisvę*, 1941-11-29, p. 4; A. Merkeliš, „Jonas Basanavičius“, in: *Ateitis*, 1943-02-16, p. 3; „Vysk. Valančius lietuviams apie žydus“, in: *Ateitis*, 1943-05-18, p. 1; J. Jakštas, „S. Daukantas romantinės Lietuvos istorijografijos atstovas“, in: *Ateitis*, 1943-06-09, p. 3.

¹⁸¹² „Antanas Vienažindys (1841–1892)“, in: *I laisvę*, 1942-08-29, p. 3; „Algimanto“ kūrėjas Vincas Pietaris“, in: *I laisvę*, 1942-10-31, p. 3; „Žmonių švietėjas ir poetas Silvestras Gimžauskas“, in: *Ateitis*, 1943-03-10, p. 3; „Laurynas Ivinskis“, in: *Ateitis*, 1943-03-16, p. 3; Juozas Žlabys, „Jonas Andrius Vištalius – Višteliauskas“, in: *I laisvę*, 1942-12-19, p. 3.

¹⁸¹³ K. Vairas, „Aušrininkas Dr. Jonas Šliūpas“, in: *Ateitis*, 1943-06-17, p. 3; 18, p. 3; 19, p. 5; 22, p. 3; 23, p. 3; 24, p. 3. Kita publikacija: „J. Šliūpas 60 metų visuomeninio darbo“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 41, p. 642.

¹⁸¹⁴ F. Kirša, „Vaižgantas jungė visuomenę“, in: *I laisvę*, 1941-07-30, p. 2; „Maironio paslaptis“, in: *I laisvę*, 1941-10-18, p. 3; „Poeto Putino kūrybos kelias“, in: *I laisvę*, 1942-08-15, p. 3.

dailės ar plastinio meno raida, teigiama kūrybos atitiktis Vakarų tendencijoms¹⁸¹⁵. Karo metais atsiranda ir naujų herojų – lietuvių, žuvusių kovoje su bolševikais¹⁸¹⁶.

Abiejų režimų herojų vaizdavimas turėjo esminių skirtumų: skyrėsi lietuvių ir užsienio šalių istorijos herojų santykis, skyrėsi senesnių istorinių epochų asmenybių aprašymo mastas, apskritai SSRS spauda savo herojais buvo artimesnė tarpukario LSDP, o nacistinės Vokietijos kontroliuota – tautininkų srovei, tačiau visur buvo labiausiai plėtojamos tik dvi pagrindinės herojų grupės: tai politiniai, dažniausiai užsienio šalių, herojai, glaudžiai susiję su okupavusia Lietuvą šalimi ir Lietuvos arba užsienio šalių kultūros veikėjai, priklausomai nuo situacijos arba tampantys politinės ideologijos atstovais, arba atskirti nuo politikos ir vaizduojantys paralelinę kultūrinę pažangą. Abu režimai heroizavo daugiausia okupavusios šalies ir Lietuvos asmenybes ir per šiuos žmones bandė parodyti savo režimo ir kontroliuojamų tautų pranašumą prieš likusią Europą, o kitų šalių žmonės dažniausiai naudoti tik iliustruojant ideologijos aspektus.

3.5.4. Priešai: nuo antikapitalizmo prie antisemitizmo

Kaip ir kitų marksistinių ideologijų, SSRS pirmosios okupacijos periodikoje būdingas tipinis klasinis priešo vaizdavimas, nulemtas klasinės ekonominės visuomeninės formacijos pobūdžio: vergovės laikais pagrindiniais priešais laikyti aristokratija ir tuometinė valdžia, feodalizme: bajorai, karaliai ir dvasininkų luomas, o kapitalizmo formacijoje – buržuazija ir kapitalistai¹⁸¹⁷. Tačiau čia buvo teikiama daugiau dėmesio tik tam tikroms formacijoms, ir dažnai klasė buvo tapatinama su konkrečios valstybės valdžia. Lietuvos istorijoje klasiniu požiūriu kritikos sulaukdavo tik feodalizmo ir kapitalizmo laikotarpių priešai. Iš pradžių griežtai kritikuoti XVIII–XIX a. bajorai, kurie, patys mėgaudamiesi prabanga ir gyvendami amoraliai, išnaudodavo Lietuvos liaudį, kuri baudžiamos laikais gyveno nuolatinėse kančiose ir monotoniškoje: „bizūnai senolius čaižė“¹⁸¹⁸. Bajorų vaizdinys buvo kuriamas pasitelkiant tarpukario visuomenės nuostatas lenkų atžvilgiu: sulenkėję LDK bajorai nelaikyti savais ir sieti su priešiška lietuvių

¹⁸¹⁵ „Lietuviškojo meno kelias per 35 metus“, in: *I laisvę*, 1942-05-09, p. 3.

¹⁸¹⁶ „Ties nauju milžinkapiu“, in: *I laisvę*, 1941-10-07, p. 6.

¹⁸¹⁷ F. Filinas, „Didžiausia pasauly revoliucija“, in: *Tiesa*, 1940-11-07, p. 5.

¹⁸¹⁸ S. Dovydaitis, „Ten, kur Žemaičių feodalai Oginskiai viešpatavo“, in: *Tiesa*, 1940-10-01.

liaudžiai Lenkija. Plėtojant šią svetimumo idėją buvo akcentuojama, jog elitas buvo kosmopolitiškas ir niekada neturėjo jokio ryšio su gyvenama teritorija, atitinkamai ir bajoriškas paveldas Lietuvos teritorijoje vaizduotas kaip svetimas, todėl galimas nacionalizuoti ir griauti. Bajorai kritikuoti ir istoriniu požiūriu – jų įtakos išlaikymas iki XIX a. vidurio matomas kaip natūralią kapitalizmo ir darbininkijos stiprėjimo raidą trikdęs veiksnys¹⁸¹⁹.

Pirmuoju Lietuvos istorijos kapitalizmo priešu galima laikyti XIX a. carinę Rusiją. Nors Rusijos liaudis buvo ir pagrindinis protagonistas klasių kovoje, Lietuvos istorijos siužetuose aiškiai tam tikru blogos epochos etalonu laikomi Muravjovo laikai¹⁸²⁰, o labiau conceptualiuose XIX a. raidą apibūdinančiuose straipsniuose teigiama, kad 1861 m. baudžiavos panaikinimas atvedė Rusiją į kenksmingą valstiečiams kapitalizmą: „baudžiavos liekanos, nepakeliami mokesčiai ir išperkamieji mokesčiai stūmė didžiules valstiečių mases į skurdą ir pragaištį“¹⁸²¹. Rusijos liaudis organizavo 1905 m. revoliuciją, kuri pasirodė nepajėgi nuversti valdžiai, todėl teisingai kovoję valstiečiai ir darbininkai buvo žudomi¹⁸²². Jei Rusija nuolatos matyta kaip kapitalistinė, bet atsilikusi šalis, pasiekusi buržuazinę valdžią tik su 1917 m. vasario revoliuciją, taip pagrindinėmis kapitalizmo ir imperializmo šalimis, kone simboliais paverstos Didžioji Britanija, JAV ir Prancūzija. Visos jos retai figūruodavo platesnio pobūdžio istorinėse publikacijose, tačiau jų didžiausioms ydoms – kolonijoms ir vergovės įvedimui skirtos atskiros publikacijos, kuriose su Anglijos ekspansija kone sutapatintas visas imperializmo amžius, taip paverčiant ją esminiu SSRS priešu¹⁸²³. Anglija, Prancūzija, JAV ir Vokietija M. Gorkio kultūrinės raidos apibendrinime tapo ir degraduojančios pesimistinės Vakarų kultūros šalimis, kurios dėl buržuazijos įtakos nebeturi kūrybinio potencialo, o jų darbas

¹⁸¹⁹ L. Kapočius, „Kur viešpatavo Tyzenhauzai, Sapiehos ir Pšezdzieckiai“, in: *Tiesa*, 1940-10-13, p. 5; L. Kapočius, „Feodalo svajonės“, in: *Tiesa*, 1940-11-01, p. 6; P. Šiltakis, „Feodalų giminė bėgusi nuo vilko užbėgusi ant meškos“, in: *Tiesa*, 1940-12-01, p. 8.

¹⁸²⁰ Ant. Janauskas, „Žemaičių Muravjovas“, in: *Tiesa*, 1940-06-27, p. 3.

¹⁸²¹ E. Morochovecas, „1861 metų „valstiečių platforma“, in: *Tiesa*, 1941-03-02, p. 5.

¹⁸²² M. Gorkis, „Kruvinasis sekmadienis“, in: *Tiesa*, 1941-01-22, p. 5.

¹⁸²³ N. A. Nekrasov, „Britų kolonijinė imperija“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 9–10, p. 514–521; „Jungtinių Amerikos Valstybių kolonijos“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 465–468; A. I. Nekrasov, „Prancūzijos kolonijos“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 11–12, p. 611–621.

vyksta tik išnaudojant darbininkiją ir valstietiją. Taigi tik optimistinė rusiška kultūra galės išvesti Pasaulio kultūrą iš akligatvio¹⁸²⁴.

Vis dėlto daugiausia priešiško sovietų spaudoje skirta buržuaziniam Lietuvos tarpukario valdymui. Sovietai aršiai kritikavo Lietuvos Seimus kaip nepopuliarius, netinkamai vykdžiusius žemės reformą ar ignoravusius politinius oponentus¹⁸²⁵, bet daugiausia kritikos tenka A. Smetonai, kuris įvedė „kruviną plutokratijos diktatūrą“, atnešusią: „visišką darbininkų ir valstiečių politinį bei ekonominį pavergimą, visišką užgniaužimą bet kokios pažangios minties“¹⁸²⁶. Vieninteliai tarpukario liaudies atstovai liko komunistų partijos palaikyti darbo žmonės, šia prasme visa viešumoje buvusi Lietuvos visuomenė paverčiama tam tikrais kolaborantais ar priešų sąjungininkais.

Nors priešai nacistinės Vokietijos spaudoje konstruoti tautos, o ne klasiniu principu, bent dalis jų sutapo su SSRS. Tai Lenkija, carinė Rusija, Anglija ir JAV. Vyraujantis istorinis pasakojimas ignoravo LDK ir ATR politinę istoriją, tačiau lenkų kaip slavų įtaka matyta kaip kenksminga baltų kultūrai jau nuo Lietuvos krikšto laikų, tai lėmė prigimtinės pagonybės naikinimą ir prastą pakrikštijimą, nes lietuviams nebuvo suprantamai perduotos religinės tiesos, nuo to laiko pradėtas lietuvių elito lenkinimas, perimant svetimą kultūrą, kalbą, ir blogus įpročius¹⁸²⁷. Nors lenkų pavojus matomas iki pat XX a., tai jokių būdu nėra pagrindiniai priešai, lenkų tauta nėra matoma kaip iš prigimties kenksminga, tik Lietuvos istorijoje ji suvaidino neigiamą vaidmenį. XIX–XX a. pr. pagrindiniai lietuvių tautos priešai buvo carinė Rusija ir rusai, būtent šios valstybės valdžia aktyviai vykdė rusifikaciją, propagavo svetimą tautai stačiatikybę¹⁸²⁸, rusai skleidė prieš tautas nukreiptą marksizmo ideologiją¹⁸²⁹. Konfliktai su Rusija išryškėja XIX a. dėl 1863 m. sukilimo ir spaudos draudimo įvedimo. Nors baudžios panaikinimas matomas kaip iš esmės pozityvus dalykas, šiek tiek palengvinęs ankstesnę valstiečių būklę, bet kritikuojamos dvarininkams palankios baudžios panaikinimo sąlygos, pernelyg žiaurus susidorojimas su sukilimo dalyviais ir sunkios sąlygos plėtoti lietuvišką kultūrą, įvedus

¹⁸²⁴ M. Gorkis, „Apie senąjį ir naująjį žmogų“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 187–192.

¹⁸²⁵ I. G-ras, „Lietuvos buržuazinės demokratijos perlas (120 dienų Seimas)“, in: *Tiesa*, 1941-01-12, p. 11.

¹⁸²⁶ A. Maginskas, „Juodoji sukaktis“, in: *Tiesa*, 1940-12-17, p. 3.

¹⁸²⁷ Juozas Vygaudas, „Slaviškosios įtakos Lietuvoje“, in: *Ateitis*, 1943-09-14, p. 2. Kiti: „Didysis lietuvių apaštalas“, in: *Ateitis*, 1943-04-09, p. 3.

¹⁸²⁸ „Anykščių kraštas“, in: *Ateitis*, 1943-09-02, p. 3; „Baudžiava (80 metų sukaktį nuo baudžios panaikinimo)“, in: *Ateitis*, 1943-03-04, p. 4.

¹⁸²⁹ „Kelmė seniau ir dabar“, in: *Ateitis*, 1943-08-31, p. 3.

spaudos draudimą¹⁸³⁰. Jungtinės Karalystės ir JAV aprašymai panašūs į aptiktus SSRS spaudoje. Nors vengiama valstybės kaltinti kapitalizmo sklaida, bet tai didžiausios imperialistinės valstybės, pradėjusios karą ir siekiančios užvaldyti visą pasaulį. JAV aprašymuose politika daugiausia personalizuojama, kritiką sutelkiant į T. Ruzvelto asmenį kaip šalies diktatoriaus¹⁸³¹, o Jungtinės Karalystės aprašymuose dominuoja kolonijų politikos aprašymai¹⁸³².

Nepaisant panašumų, du pagrindiniai nacistinės spaudos priešai buvo unikalūs – tai žydai ir bolševikai. Antisemitinė propaganda, nepaisant tuo metu vykdomų žydų žudymų, nebuvo itin dažna (kiekybiniame tyrime tokio pobūdžio tekstų aptikta tik 10), tačiau tautos charakterizavimas buvo pats griežčiausias. Istoriskai anksčiausias žydų vaizdinys tai kunigaikščio Aleksandro iniciatyva įvykęs žydų išvarymas iš Lietuvos, straipsnyje išryškinamas tuometinių miestų gyventojų priešiškus žydams ir žydų amoralumas, vietinės liaudies išnaudojimas¹⁸³³. Vakarų Europos istorijos požiūriu žydai apkaltinami paskutinio šimtmečio karų ir revoliucijų sukėlimu¹⁸³⁴. Antisemitizmas skatinamas ir pasitelkiant autoritetus, ypač lietuvių tautinio atgimimo herojų pasisakymus prieš žydus (Valančius, Lazdynų Pelėda)¹⁸³⁵. Tarpukariu daugiausia kliūva pasaulio kultūrą naikinusiai ir gadinusiai žydų periodinei spaudai ir žydų verslininkams, visaip bandžiusiems apgauti paprastą lietuvi¹⁸³⁶. Tačiau dažniausiai žydas sujungiamas su bolševiku, paverčiant žydus tikraisiais SSRS valdytojais, atsakingais už visas prieš lietuvius vykdytas represijas¹⁸³⁷. Taip žydas

¹⁸³⁰ „Baudžiava (80 metų sukaktį nuo baudžios panaikinimo)“, in: *Ateitis*, 1943-03-04, p. 4; A. Merkelis, „Liūdnoji 1863 metų pasaka“, in: *Ateitis*, 1943-02-06, p. 4; „Didysis mūsų tautos laimėjimas“, in: *Ateitis*, 1944-05-06, p. 4.

¹⁸³¹ „Roosvelto kelias į karą“, in: *Ateitis*, 1943-07-05, p. 2; „Kodėl kilo šis karas?“, in: *Ateitis*, 1943-07-09, p. 4; „Ko siekia Dėdė Samas“, in: *Į laisvę*, 1941-11-06, p. 3.

¹⁸³² „Indijos kelias į laisvę“, in: *Į laisvę*, 1942-09-02, p. 3; „Apie senuosius Australijos gyventojus“, in: *Į laisvę*, 1942-04-03, p. 7.

¹⁸³³ „Didysis žydų išvarymas iš Lietuvos“, in: *Į laisvę*, 1942-01-31, p. 6.

¹⁸³⁴ „Europos karų ir revoliucijų kaltininkai yra žydai“, in: *Į laisvę*, 1941-07-21, p. 1; „Žydai sutvarkyti“, in: *Į laisvę*, 1941-08-04, p. 4.

¹⁸³⁵ „Vysk. Valančius lietuviams apie žydus“, in: *Ateitis*, 1943-05-18, p. 1; „Lazdynų Pelėdos raštų žydas“, in: *Ateitis*, 1943-08-13, p. 3.

¹⁸³⁶ „Žydų laikraščiai ir laikraštinkai Lietuvoje (kartūs ir komiški prisiminimai)“, in: *Ateitis*, 1943-05-20, p. 2; „Žydai spaudoje“, in: *Ateitis*, 1943-11-08, p. 4; Henrikas Žagarietis, „Žydai – milijonų medžiotojai“, in: *Savaitė*, 1942, Nr. 7, p. 129–132.

¹⁸³⁷ Edmund Bahn, „Žydai – Sovietų Sąjungos ponų sluoksniš“, in: *Į laisvę*, 1942-02-21, p. 5; „Žydų žiaurumai Lietuvoje“, in: *Ateitis*, 1943-09-21, p. 2.

panaikinamas kaip tauta, nes bolševikai, anot nacių, atsisakę tautiškumo ir savo tikslu laiko tautų ir rasių maišymą ir naikinimą¹⁸³⁸. Bet kartu žydiškumo negalima atskirti nuo bolševizmo, nes: „socializmas yra ariškas, komunizmas – žydiškas“¹⁸³⁹. Nuo pirmojo *I laisvę* iki beveik paskutinio *Ateities* numerio galima aptikti tekstų apie tai, kaip bolševikai, kurių absoliuti dauguma yra žydai, o pati ideologija išreiškia žydiškumo esmę, naikina tautas ir yra atsakingi už didžiąją XX a. blogybių ir katastrofų: masinius trėmimus, marinimus badu, žudymus be teismo, karus¹⁸⁴⁰. Bolševikų-žydų vaizdinys sėkmingai panaudojamas Lietuvos istorijoje, ypač brėžiant peripetijas tarp 1918–1919 m. ir 1940–1941 m. okupacijų bei per jas žuvusių didvyrių, 2 dešimtmetyje kova su bolševikais rodoma kaip pagrindinis Nepriklausomybės kovų konfliktas¹⁸⁴¹. Bolševikai vaizduojami kaip ne tik atsakingi už lietuvių fizines kančias ir visuomenės nepriteklus, bet ir kultūros, tautiškumo nuosmukį¹⁸⁴². Tai rodo, kad bolševikų veikla yra natūralaus lietuvių kultūros vystymosi didžiausias trikdys.

Priešų vaizdinys, nors tam tikrais aspektais ir sutapo, rodo iš esmės skirtingas visuomenes: klasinę istoriją puoselėjusi SSRS iki 1941 m. birželio oficialiai nedalyvavo kare ir visuomenei transliavo labiau optimistinę komunizmo sklaidos idėją be karo, šiuo požiūriu pagrindiniai istoriniai priešai buvo jau įveikti, todėl jų paveikslas mažiau karingas, nuosaikesnis, anglosaksų pavojus irgi matomas kaip nedidelis ir ateityje išnyksiantis. O nacistinės spaudos tautinė istorija tai visų pirma karo propaganda, kur priešo vaizdinys yra centre, jis dažnai reikšmingai iškreiptas ir agituojančias įsitraukti į kovą, nes priešas neišvengiamas ir grasinantis sunaikinti rases, tautas, valstybes ir kultūras.

3.5.5. Sovietų ir nacių draugai: nuo etalonų iki užuojautos objektų

Užsienio šalių praeities vaizdavimas sovietinėje spaudoje lietuvių kalba buvo ribotas. Be jau aptartų į SSRS sudėtį įtrauktų (ir Baltijos)¹⁸⁴³ šalių praeities, ideologijai svarbių asmenybių (iš Vokietijos) ar įvykių (Paryžiaus

¹⁸³⁸ „Nužudyta tauta“, in: *I laisvę*, 1941-07-17, p. 2.

¹⁸³⁹ „Žydai ir bolševizmas“, in: *Ateitis*, 1943-01-28, p. 2.

¹⁸⁴⁰ „Didysis žygis prieš bolševizmą ir Lietuvą“, in: *I laisvę*, 1941-06-30, p. 1–2; P. Raustys, „Sovietų tautinė politika“, in: *Ateitis*, 1944-07-08, p. 2.

¹⁸⁴¹ A. Merkelis, „Mirti, bet nepasiduoti“, in: *Ateitis*, 1943-02-13, p. 5.

¹⁸⁴² K. Arėnas, „Lietuvių kultūros barbarai“, in: *Ateitis*, 1943-08-28, p. 3.

¹⁸⁴³ P.vz.: A. Rannitas, „Estų grafikai“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 438–441; Aleksis Rannitas, „Estų inteligentija ir komunizmas“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 262–265.

komuna) aprašymų bei priešišškai vaizduotų valstybių (Anglija, JAV, Prancūzija), kitos šalys buvo minimos itin retai ir paprastai iš ekonomikos, mokslo ar kultūros istorijos perspektyvų. Dauguma jų nepropagavo teigiamo požiūrio į vieną kurią valstybę ar šalį, bet perteikė visą Europą ar Aziją apimančią, gyvulių prijaikinimo, astronomijos, biologijos, prekybos ar stiklo technologijos raidos istoriją¹⁸⁴⁴. Jos apsiribodavo visą šį paveldą perėmusia SSRS, tačiau istorijos požiūriu tai kūrė visos žmonijos vieningumo išpūdį ir pasitarnavo ideologiškai sąlygotam prielankumui visoms pasaulio tautų liaudims. Toks bandymas peržengti tautų ir valstybių interesus matyti iškeliant Sueco kanalo, Kipro priklausomybės ar gyvūnų prijaikinimo temas. Visi šie tarp Azijos ar Afrikos ir Europos esantys regionai rodo visų tautų bendrumą, išryškinant visame pasaulyje veikiančią kapitalistinę išnaudojimo sistemą (dažniausiai inicijuotą Anglijos)¹⁸⁴⁵, taip kova už laisvę yra tautoms ar liaudims bendra, o visų jų geriausias draugas tik Sovietų Sąjunga.

Nacistinės okupacijos laikotarpio periodikoje aktyviausiai propagauta lietuvių ir vokiečių draugystė, tačiau į priešų sąrašą nepatekusių šalių istorija buvo gerokai įvairesnė nei SSRS. Kaip ir kitos istorinės publikacijos, nacistinio režimo neutraliai ar draugiškai aprašytos šalys buvo atskleidžiamos dažniausiai remiantis (Europos) kultūros istorija. Nors ir šiuo atveju prioritetas teiktas Vokietijos kariniams sąjungininkams (Italijai, Suomijai)¹⁸⁴⁶, okupuotoms teritorijoms (Baltijos šalims)¹⁸⁴⁷ ir rasistinei ideologijai tinkamoms germanų kalbų grupei priskiriamoms kalboms¹⁸⁴⁸, tačiau šių šalių aprašymai dažniausiai ignoravo politiką ir stokojo pasaulėžiūros vertybėmis, o ne universaliais aukštos kultūros kriterijais apibrėžto prielankumo. Antra vertus, nacistinės Vokietijos kontroliuotoje

¹⁸⁴⁴ „Iš stiklo istorijos“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 9–10, p. 541–543; „350 m. mikroskopo išradimo sukaktis“ in: *Tiesa*, 1940-10-13, p. 8; A. V. Vinogradovas, „Užmirštos astronominės sukaktuvės“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 5, p. 452–454; F. Vladimirovas, „Gintaro istorija“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 237–241; A. Morozovas, „Naminių gyvulių kilmė“, in: *Kultūra*, 1941, Nr. 3, p. 241–246.

¹⁸⁴⁵ „Europos vartai į Rytus“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 9–10, p. 555–557; „Kipro sala“, in: *Tiesa*, 1941-06-15, p. 5; N. A. Nekrasov, „Britų kolonijinė imperija“, in: *Kultūra*, 1940, Nr. 9–10, p. 514–521.

¹⁸⁴⁶ „Suomių knygos 400 m.“, in: *I laisvę*, 1942-12-05, p. 4; „Italai pagerbia Galilėjų“, in: *I laisvę*, 1942-12-12, p. 4.

¹⁸⁴⁷ „Latvių teatrui 75 metai“, in: *Ateitis*, 1943-06-18, p. 2; „Latgalija vėl atbunda“, in: *Ateitis*, 1944-04-11, p. 2; J. A. Indra, „Estų literatūros jubilatai“, in: *Ateitis*, 1944-05-20, p. 5.

¹⁸⁴⁸ „Ne toks išdidus“, in: *Savaitė*, 1944, Nr. 18, p. 285; „Knutas Hamsunas – žmogus ir kūrėjas“, in: *Ateitis*, 1944-01-05, p. 3–4.

spaudoje ryškus buvo ir fragmentiškas, bet aiškiai santykį su vokiečių tautą nusakantis draugų paveikslas, kuriamas iš politinės istorijos perspektyvos. Svarbiausi Vokietijos draugai tai fašistinė Italija, aršiai su sovietais kovojusi Suomija, vokiečiams palankios ir draugiškos Portugalija, Vengrija ir Šveicarija¹⁸⁴⁹ bei tokios marionetinės nacių ir italų sukurtos valstybės kaip Juodkalnijos karalystė ar Slovakija¹⁸⁵⁰. Visų jų aprašymuose ryškus kultūriškai, politiškai ir socialiai stiprios tautos motyvas, tačiau nevengiama ir tikrojo liaudies atstovavimo aspekto. Pavyzdžiui, bene daugiausia prielankumo iš šio sąrašo sulaukusi Italija yra: „pirmasis pasaulyje kraštas, [kuris] liaudies valdžios sąvoką nepanaudojo veidmainingu būdu (...) liaudį padarė savo politikos pagrindu“¹⁸⁵¹.

Valstybiniu požiūriu neapsiribota tik Europa, aiškus prielankumas išsakytas ir sėkmingai dėl Atatiurko valdymo europietiška tapusiai Turkijai¹⁸⁵², idealizuota bendrai su Vokietija kovojanti: „Japonija – tai šalis amžinai virpančio ir banguojančio gyvenimo.“¹⁸⁵³ Tam tikra misija supažindinti lietuvius su Anglijos ir JAV imperializmą patiriančiomis valstybėmis laikė *Savaitė*, kur aprašytos tokios šalys kaip Liberija, Iranas, Birma, Meksika. Visos šios valstybės vaizduojamos kaip aukos, kurias išnaudoja kitos šalys, Liberija matoma kaip JAV sukurtas segregaciją ir skurdą įtvirtinantis juodaodžių valstybės projektas, Birma ir Iranas kaip strategiškai svarbios anglų kontroliuojamos teritorijos, Meksikos atveju neapsiribojama tik pragaištingos JAV įtakos parodymu, primenami Ispanijos konkistadorai, sunaikinę pažangią Meksikos civilizaciją¹⁸⁵⁴.

Nors SSRS ir nacistinė Vokietija užsienio šalių istorinio pobūdžio tekstus aprašė radikalai skirtingai (pirmoji ideologijai tolimas šalis dažniausiai ignoravo arba su jomis konfliktavo, o antroji rašė apie daugiau pasaulio regionų, nei buvo įprasta tarpukariu), abi pasiekė panašių rezultatų. Sovietai draugais bent teoriškai laikė visas pasaulio liaudies, kurios susidūrė su

¹⁸⁴⁹ „Šveicarija“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 33, p. 514; „Slovakija“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 3, p. 432; „Vengrija“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 37, p. 578; „Nepriklausomai Suomijai 25 metai“, in: *Savaitė*, 1942, Nr. 27–28, p. 526.

¹⁸⁵⁰ „Juodkalnija – narsiųjų tėvynė“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 49–50, p. 783; „Slovakija“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 31, p. 432.

¹⁸⁵¹ „Dvidešimtoji fašistinio režimo sukaktis“, in: *I laisvę*, 1942-10-27, p. 1.

¹⁸⁵² „Šalis per 20 metų pakeitusi savo veidą“, in: *I laisvę*, 1942-09-07, p. 3.

¹⁸⁵³ „Tekančios saulės šalis – Japonija“, in: *Ateitis*, 1943-05-29, p. 2. Kita publikacija: „Japonija švenčia 2.604 metų sukaktuves“, in: *Ateitis*, 1944-02-12, p. 1.

¹⁸⁵⁴ „Meksika“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 45, p. 706, 713; „Iranas“, in: *Savaitė*, 1942, Nr. 27–28, p. 527; „Liberija“, in: *Savaitė*, 1942, Nr. 21, p. 412; „Burma“, in: *Savaitė*, 1943, Nr. 13, p. 202–203.

(dažniausiai Anglijos) išnaudojimu, o Vokietija – beveik visas pasaulio tautas, palaikančias Vokietiją arba nukentėjusias nuo agresorių: anglosaksų ir bolševikų. Abiejų režimų spaudoje prielankumas šaliai ar regionui rodytas remiantis kultūros istorija. Svarbiausi šalių draugai, tačiau visiškai skyrėsi: sovietams tai buvo komunizmo idėją plėtojusi prancūzų liaudis, o vokiečiams – italai, suomiai, japonai.

Į tyrimą įtraukti sovietinės ir nacistinės okupacijos laikotarpių leidiniai nevisiškai identišškai atskleidė pristatytą bendrą režimo propaguotą istorinį pasakojimą. Pavyzdžiui, tik žurnale *Kultūra* galima detaliau susipažinti su Antikos laikų klasių kovomis ar Viduramžius siekiančia kultūros istoriją, priešingai, *Tiesoje* daugiau dėmesio skirta svarbiausiems SSRS politikos veikėjams ir Lietuvos tarpukario kritikai. Panašių skirtumų galima matyti tarp LAF inicijuoto dienraščio *Į laisvę* ir *Ateities* (su *Savaite*). Būtent šie du gerokai daugiau dėmesio skyrė Lietuvos pagonybės laikams ir svarbesnių provincijos regionų istorijai, o pirmasis detaliau aprašė politinius ir ideologinius nacių istorijos sampratos aspektus. Nepaisant to, nėra pakankamo pagrindo juos atskirti: kaip parodyta, abiejų srovių išskirtų naratyvinių elementų aptikta visuose į tyrimą įtrauktuose leidiniuose, o lyginant šių režimų spaudą su tarpukario pasaulėžiūromis, tik tautininkų ir LSDP periodikoje išlaikytas panašiai homogeniškas istorijos supratimas.

Nors dauguma straipsnių sovietų ir nacių kontroliuotoje spaudoje buvo publikuoti be autoriaus, iš pasirašytųjų galima sudaryti bent dalinį būdingiausių profesijų ir kilmės šalių sąrašą. Daugiau nei pusė pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpio pasirašytų publikacijų buvo užsienio autorių, kurių dauguma iš SSRS (taip pat būta ir estų, vokiečių)¹⁸⁵⁵.

¹⁸⁵⁵ Čia pateikiamas dalinis sąrašas autorių, kurių istorinio pobūdžio tekstai publikuoti į tyrimą įtrauktoje sovietinėje spaudoje (1940–1941), dalis jų buvo iš SSRS, dalis šiuo laikotarpiu jau mirę: sovietų medicinos mokslų daktaras, profesorius Nikolajus Ivanovičius Graščekovas (1898–1965), žurnalistas Justas Paleckis (1899–1940), sovietų kino režisierius Vsevolodas Pudovkinas (1893–1953), sovietų pedagogė Olga Fiodorovna Leonova (1895–?), grafikė, tapytoja Marcė Katiliūtė (1912–1937), prancūzų kalbininkas, rašytojas Georges Matoré (1908–1998), rusų rašytojas, publicistas Nikolajus A. Nekrasovas (1821–1878), gydytojas Petras Baublys (1914–1973), Rusijos ir sovietų meno istorikas Aleksėjus I. Nekrasovas (1885–1950), fizikas profesorius Sergėjus P. Strelkovas (1905–1974), sovietinis politikos veikėjas Michailas Kalininas (1875–1946), sovietų karininkas Aleksandras S. Ščerbakovas (1905–1980), istorikas Ignas Jonynas (1884–1954), literatūros istorikas ir teatro kritikas Leonidas P. Grosmanas (1888–1965), rašytojas, vertėjas Karolis Račkauskas-Vairas (1882–1970), sovietų rašytojas Anatolijus K. Vinogradovas (1888–1946), revoliucionierius Vladimiras I. Leninas (1870–1924),

Vertinant pagal profesijas dažniausiai buvo galima aptikti: rašytojų (11), politikų ar valstybės veikėjų (10), istorikų (9) tekstus. Šiek tiek rečiau aptinkami vertėjai (4), dailininkai (3), žurnalistai (3), gamtos mokslų daktarai (3), revoliucionieriai (3), vos kelis kartus – gydytojai (2), pedagogai (2), filosofai (2). Visa tai rodo, jog tikėtina, kad istorinį diskursą sovietinėje spaudoje aktyviausiai formavo humanitarinių mokslų atstovai, literatai ir politikai, šiomis tendencijomis autorystės tendencijos panašiausios į rastas valstiečių liaudininkų spaudoje, o ir anksčiau publikavęsi lietuviai autoriai atėjo ir iš dešinės periodikos (J. Matusas, I. Jonynas), ir iš kairės (J. Šliūpas, J. Paleckis).

Nacių kontroliuotoje spaudoje dominavo lietuviai autoriai, retai pasitaikydavo vokiečių, estų, tačiau ryškesnių autorystės kilmės tendencijų (kaip sovietų spaudoje) nebuvo¹⁸⁵⁶. Vertinant pagal profesijas dažniausiai

sovietų rašytojas Maksimas Gorkis (1868–1936), gydytojas, rašytojas, politikos veikėjas Jonas Šliūpas (1861–1944), istorikas, kunigas Jonas Matusas (1899–1962), žurnalistas, kultūros istorikas, vertėjas Vladas Abramavičius (1909–1965), rašytojas Jonas Šukys (1906–1987), estų poetas, meno istorikas Aleksis Rannit (1914–1985), sovietų rašytojas, vertėjas Viktoras G. Finkas (1888–1973), rusų politikos veikėjas, teoretikas Grigorijus V. Plechanovas (1856–1918), lietuvių tapytojas, dailėtyrininkas Antanas Rūkštelė (1906–1990), gamtininkas, biologas Tadas Ivanauskas (1882–1970), astronomas, matematikas Paulius Slavėnas (1901–1991), Rusijos rašytojas, poetas, publicistas Ilja G. Erenburgas (1891–1967), poetas, rašytojas Albinas Žukauskas (1912–1987), grafikas Jonas Kuzminskis (1906–1985), istorikas, pedagogas Juozas Žiugžda (1893–1979), revoliucionierius, NKVD darbuotojas Ivanas I. Aleksandrovičius (1893–1937), sovietų lingvistas Fedotas P. Filinas (1908–1982), rašytojas Aleksas Maginskas (1907–1942), politikos veikėjas Mykolas Junčas-Kučinskas (1893–1973), politikos veikėjas Karolis Didžiulis (1894–1958), politikos veikėja, publicistė Cecilija S. Bobrovskaja (1873–1960), sovietų istorikas ir politikas Jevegenijus A. Morochovecas (1880–1941), literatūros tyrėjas, žurnalistas Julius Būtėnas (1908–1999), revoliucionierė Nadežda Krupskaja (1869–1939), vokiečių politikas Wilhelm Pieck (1876–1960), politikos veikėjas, istorikas, ekonomistas Ivanas I. Stepanovas (1870–1928), poetas, vertėjas Vytautas Montvila (1902–1941), marksizmo filosofas, politikas ir valstybininkas Gerogijus F. Aleksandrovas (1908–1961).

¹⁸⁵⁶ Čia pateikiamas dalinis sąrašas autorių, kurių istorinio pobūdžio tekstai publikuoti į tyrimą įtrauktoje nacių kontroliuotoje spaudoje (1941–1944): poetas, publicistas Faustas Kirša (1891–1964), tapytojas dailėtyrininkas Antanas Rūkštelė (1906–1990), poetas, prozininkas, publicistas Juozas Žlabys-Žengė (1899–1992), pedagogas, žurnalistas, istorikas, kraštotyrininkas Adolfas Nezabitauskis (1901–1968), etnografas, dailėtyrininkas Klemensas Čerbulėnas (1912–1986), vokiečių muzikologas, pedagogas Hans Rutz (1909–1970), žurnalistas, redaktorius Jonas Virbickas (1911–1947), literatūrologas, pedagogas, politikas Juozas Ambrazevičius-Brazaitis (1903–1974), žurnalistas, rašytojas Juozas Keliautis (1902–1983), estų poetas, meno istorikas Aleksis Rannit (1914–1985), rašytojas, žurnalistas Paulius

buvo galima aptikti: rašytojų (15), žurnalistų (14), pedagogų (10), istorikų (6), poetų (6), šiek tiek rečiau: dailėtyrininkų (3), archeologų (3), literatūrologų (2), vertėjų (2), filosofų (2). Iš pažiūros profesijos gana panašios į aptiktas sovietinėje spaudoje, tačiau čia istorinėmis temomis beveik visai nerašė politikai ir gamtos, tikslųjų, techninių, socialinių mokslų atstovai, o istorija buvo ištiesi dominuojama humanitarų ir literatų su žurnalistais. Šiuo požiūriu profesijų laukas buvo itin artimas dešiniųjų spaudai, kur irgi dominavo humanitarų požiūris. Autorių sąrašas buvo gana unikalus, tačiau daugiausia sutapo su katalikų (J. Jakštas, F. Kirša, J. Keliuotis, A. Maceina) ir tautininkų (J. Matusas, A. Nezabitauskis, A. Merkelis) srovėmis.

Apibendrinimas

Tarpukario istorinių pasakojimų raidą galima matyti ir kaip ankstesnio laikotarpio tendencijų tęsą, tačiau ją kaip kokybiškai naują epochą paveikė valstybingumas ir tautininkų ideologijos įsitvirtinimas. Sukurta valstybė leido laisviau plėtoti pasakojimus apie kitų užsienio šalių praeitį ir atrasti tautinių valstybių istorinį subjektą. Valstybingumas skatino ir paskutinių 50 metų praeities sklaidą, paaiškinančią valstybės kilmę, tad būtent tas laikotarpis tarpukariu gerokai ryškiau nei prieš karą buvo esminė visų

Jurkus (1916–2004), filosofas Antanas Maceina (1908–1987), istorikas Juozas Jakštas (1900–1989), karininkas, archeologas Petras Terasenka (1892–1962), istorikas Jonas Matusas (1899–1962), literatūrologas, rašytojas, žurnalistas Aleksandras Merkelis (1907–1964), archeologė, antropologė Marija Alseikaitė-Gimbutienė (1921–1994), dailėtyrininkas Mikalojus Vorobjovas (1903–1954), architektas Vladas Švipas (1900–1965), publicistas, žurnalistas, redaktorius Vincas Uždavins (1902–1983), rašytojas, vertėjas Karolis Račkauskas-Vairas (1882–1970), žurnalistas, redaktorius Adomas Vilainis-Šidlauskas (1905–1981), rašytojas Jonas Šukys (1906–1987), vienuolis, filosofas, pedagogas Vincentas Zajančkauskas (1884–1956), bibliografas, žurnalistas, redaktorius Juozas Rimantas (1908–1973), rašytojas, žurnalistas Vincas Kazokas (1919–1984), rašytojas, vertėjas, žurnalistas Pulgis Andriušis (1907–1970), pedagogas, poetas Alfonsas Šešplaukis-Tyruolis (1909–2006), mokytojas, visuomenininkas Jonas Miškinis (1895–1982), rašytojas, žurnalistas Bronys Raila (1909–1997), poetas, dramaturgas Antanas Jasiūnas (1910–1971), žurnalistas, visuomenininkas Alfonsas Vytautas Braziulis (1900–1962), teisininkas, pedagogas, visuomenininkas Andrius Dubinskas (1868–1945), istorikas, pedagogas Pranas Pauliukonis (1904–1970), rašytojas, žurnalistas, redaktorius Stasys Leskaitis-Ivošiškis (1902–1964), žurnalistas Pranas Ališauskas (1911–1986), pedagogas Stasys Barzdukas (1906–1981), pedagogė, istorikė Alicija Rugytė (1902–1985), poetas, rašytojas Antanas Miškinis (1905–1983).

pasaulėžiūrų istorinės atminties dalis. Tautininkų istorija diktavo pagrindines istorines problemas: ne tik kunigaikščių minėjimai, bet ir tautinės kultūros problemos istorijoje iškilimas, gali būti matomi kaip tautininkų srovės įtaka. Supolitintos tautos pavertimas praeities pasakojimo centru, sukėlė ir reakcijas: atsigręžimą į menčiau kontroliuojamą užsienio praeities vertinimą ir klasinės istorijos perspektyvos plėtrą.

Tarpukario epochoje geriau nei ankstesniu laikotarpiu atsiskleidė keturių išskirtų pasaulėžiūrų praeities vertinimo skirtumai: LSDP atrado 1905 m. revoliuciją kaip esminę tarptautinės klasių kovos ir Lietuvos istorijos jungtį, LVLS formavosi per progresuojančią Europos mokslo ir kultūros istoriją, kurioje svarbiu trikdžiu liko religija, katalikų srovė išryškino Lietuvos krikšto temą, atsigręžė į krikščioniškos Lietuvos kultūros istoriją, tautininkų praeities vaizdinys aiškiai išsikristalizavo kaip politinės ir kultūros istorijos sintezė, kur stengtasi aiškiai parodyti autoriteto (kunigaikščių ir kitų tautinių herojų) visuomenei reikšmę ir lietuvių tautos kaip vienio ėjimą link nedemokratinio A. Smetonos valdymo.

Antrojo pasaulinio karo neišgyveno nei vienas tarpukario Lietuvoje paplitęs istorinis pasakojimas: griežtai cenzūruota lietuviška periodika sąlygojo dviejų istorinių perspektyvų, suderinamų su SSRS ir Nacistinės Vokietijos interesais susikūrimą. SSRS istorinis pasakojimas tik iš pažiūros artimas LSDP klasei istorijai, pasakojimo centru pasirinko liaudį, o Lietuvos regiono nebematė kaip išskirtinio bendrame Sovietų Sąjungos kontekste. Nacistinė Lietuvos istorija tik iš pažiūros priminė tautininkų istorinį pasakojimą: nors išliko tautocentrinė perspektyva, tauta imta jungti su rase, atribota nuo valstybingumo, susieta su prigimtiniu antisemitizmu ir antisovietišku.

IŠVADOS

1) XX a. I pusės Lietuvos visuomenė nebuvo abejinga istorijai, bet jos atminties kultūros, kiek ją galima pažinti iš periodinės spaudos, negalima redukuoti iki vieno istorinio pasakojimo. Istoriografijoje apie istorinius naratyvus šiuo laikotarpiu įprasta kalbėti kaip apie iš viršaus nuleistus homogeniško tautinio judėjimo sukurtus konstruktus arba kaip konkrečių įtakingų asmenybių kūrybos vaisių. Šiame periodinės spaudos tyrime bandyta parodyti tarpinė perspektyva – visuomenės ir politikos pasaulėžiūros rekonstruojamos kaip istorinius pasakojimus generavusios jėgos, detalizuojamos istorinių pasakojimų atsiradimo prielaidos. Skirtingų pasaulėžiūrų istorinių tekstų (Lietuvos ir užsienio) kiekybinėje ir kokybinėje analizėje parodyta, kad periodikoje kurti skirtingi požiūriai į praeitį, o ne vienas identiškas istorinis pasakojimas. Nebūtinai kiekviena išskirta pasaulėžiūrinė ar teminė grupė formavo visiškai unikalų požiūrį į praeitį, tačiau kiekviena iš jų pridėdavo į praeities vertinimą tik jai būdingų aspektų. Dera pripažinti, kad katalikų srovės ir (ypač po 1926 m.) tautininkų požiūris į Lietuvos istoriją dominavo ir jam būdingi vertinimai buvo aptinkami daugelyje srovių, o įtakingiausios to meto Lietuvos inteligentijos asmenybės tikrai daugiausia prisidėjo prie istorinių naratyvų kūrimo, tačiau, kaip ir šiandieninė Lietuvos visuomenė, lietuviai carinės Rusijos sudėtyje ir tarpukariu nebuvo vientisa grupė ir egzistavę nesutarimai dėl požiūrio į valstybės valdymą, religiją, moralę, kultūrą, ateities perspektyvas, susiformavę visų pirma visuomeniniu ar politiniu lygmeniu, turėjo įtakos bendram praeities ir istorijos supratimui.

2) Šiame tyrime analizuojamos istorinės publikacijos XX a. I pusės Lietuvos periodinėje spaudoje lietuvių kalba aptariamam laikotarpiu buvo nedidelė visos lietuvių spaudos turinio dalis. Nuo 1904 iki 1918 metų istoriniai tekstai (įskaitant asmenybių biografijas) sudarė apytiksliai nuo 2 iki 6 proc. visų periodinės spaudos tekstų ir labai nusileido tokioms temoms kaip politika, ekonomika, religija, literatūra. Jei pasitikėtume 1832–1903 m. periodikos bibliografijų duomenimis, XIX a. istorinių publikacijų būta santykinai dar mažiau. Trečiojo dešimtmečio pradžioje istorinių publikacijų skaičius periodikoje buvo mažesnis nei prieš karą, tačiau nuo 1927 iki 1931 metų jų skaičius sparčiai augo. Per 4 dešimtmetį į tyrimą įtrauktų žurnalų ir dienraščių padaugėjo, jų apimtis labai išaugo, o istorinių publikacijų pozicijų liko daugmaž tiek pat. Todėl 1904–1918 m. laikotarpį galima laikyti kiekybiškai labiau suinteresuotą istorinėmis temomis nei 1919–1944 metų.

Daugiausia istorinių tekstų buvo katalikų, tautininkų srovių ir Vokietijos okupacijų laikotarpių leidiniuose, šiek tiek mažiau demokratų, o mažiausiai istorija rūpėjo socialdemokratams ir sovietmečio spaudai Antrojo pasaulinio karo metais.

3) Nuo 1904 iki 1944 metų išaugo užsienio šalių praeičiai skiriamas dėmesys kiekybiniu požiūriu. Iki Pirmojo pasaulinio karo du trečdaliai atrinktų straipsnių buvo skirti Lietuvos, o trečdalis užsienio šalių istorijai; LSDP buvo vienintelė srovė, kurios leidiniuose dažniau rašyta apie užsienio šalių praeitį. 1919–1944 m. apie užsienio šalių istoriją dažniau rašė LSDP, LVLS, SSRS okupacijos laikotarpio spauda, o dešiniųjų spaudoje tarp abiejų grupių šiuo požiūriu skirtumas nedidelis. Visos išskirtos pasaulėžiūrinės grupės aptariamų laikotarpiu formavo savitą santykį su užsienio šalių praeitimi, per šias publikacijas atsiskleidė grupių vertybės ir bendriausias istorinio laiko supratimas. Nepaisant išaugusio dėmesio užsienio šalių praeičiai, XX a. I pusės Lietuvos periodiniai leidiniai buvo aiškiai europocentriniai, daugiausia susitelkę į Vokietijos, Prancūzijos, Italijos, Rusijos (ar SSRS), Lenkijos, Jungtinės Karalystės ir Baltijos šalių praeitį.

4) Istorinio pobūdžio tekstų teminis ir chronologinis pasiskirstymas kiekybiškai rodo pagrindinių pasaulėžiūrų skirtumus ir bendrą santykio su praeitimi raidą. Skirtingų srovių leidiniuose skyrėsi dėmesys politinei, socioekonominei, kultūros, religijos, mokslo istorijai, nevienodai domėtasi Lietuvos istorijos temomis ir ryškiausiomis istorinėmis asmenybėmis. Chronologiškai galima išskirti sroves, labiau suinteresuotas LDK laikų (tautininkai, katalikai) ar visuotinės istorijos Antikos (LVLS, katalikai) ir Viduramžių (katalikai) laikotarpiais. Antra vertus, akivaizdi yra ir visų istorinių publikacijų tematikų ir aprašomų laikotarpių kaita nuo 1904 iki 1944 metų. Nuo 1904 m. periodinėje spaudoje dominavo politinė, socialinė ir ekonominė istorijos bei istorinių asmenybių biografijos, santykinai tautinių santykių, kultūros ir meno, literatūros ir spaudos bei krikščionybės istorija bei archeologija. Iš Lietuvos istorijos temų dažniausiai sutinkami Lietuvos miestų ir provincijos praeities aprašymai, spaudos draudimo ir baudžios panaikinimo bei Žalgirio mūšio minėjimai. Tarpukariu daugiau nei keturis kartus išaugo aprašomų asmenybių skaičius, suvienodėjo dėmesys politikai ir socioekonominei istorijai, reikšmingai padidėjo kultūros ir literatūros istorijos tekstų skaičius, o religijos istorijos – sumenko. Pasikeitė ir ryškiausios Lietuvos istorijos temos: sumenko dėmesys baudžiavai, šalia spaudos draudimo panaikinimo iškilo 1905 m. įvykių ir vasario 16 d. atmintis, vietoj Žalgirio mūšio – Vytauto Didžiojo biografijos. Kadangi apskritai visos išskirtos Lietuvos istorinės temos buvo aprašomos

kiekybiškai rečiau nei 1904–1918 m. laikotarpiu, kaita rodo ir tam tikrą istorinių pasakojimų decentralizaciją, tostant nuo nuolat pasikartojančių tropų. Pasikeitė ir istorinių epochų kiekybinis reprezentavimas: 1904–1918 m. Lietuvos istorijoje daugiausia dėmesio buvo skiriama XIII–XV a., XIX a. ir XX a., tik LSDP ir visi pagrindiniai abiejų karų meto leidiniai labiau nei LDK laikus sureikšmino XVI–XVIII a. laikotarpį.

5) Pagrindinių politinių partijų dokumentų apžvalga parodė, kad Lietuvos politinės partijos nebuvo linkusios reflektuoti istorijos, nuorodose į praeitį paprastai pateikdavo tik paskutinių 50 metų įvykius. Skirtingai nei rodo istorijos vaizdavimo politinių srovių leidiniuose tendencijos, dažniau istorinę praeitį savo programiniuose dokumentuose buvo linkusios pateikti politinės kairės partijos (LSDP ir LVLS), o ne dešinieji. Visgi politinių programų apžvalga rodo, jog ilgainiui šiuose tekstuose nuorodų į istorinę praeitį tik mažėjo. Nepaisant to, pastebėtina, kad politiniai dokumentai kartais formuodavo ir periodikoje aptinkamą istorijos ir politikos subjektą, pateikdavo pagrindinius ir istorijoje pasitaikančius priešus, kartais buvo paminimi ir su istorijos draugais sutampantys politikos draugai. Tarpukariu į tyrimą įtraukus griežtai partinės linijos besilaikančius periodinius leidinius, matyti, jog partijos kurtas istorijos vaizdinys tik iš dalies sutapo su platesnės pasaulėžiūrinės srovės tendencijomis. Ištikimybę partijai pabrėžiantys leidiniai buvo linkę pateikti tik XIX–XX a. Lietuvos istorijos vaizdinius ir centre rodyti partijos ir politinę tautos evoliucijos istoriją, o kultūros, mokslo, religijos istorijos siužetus ištiesai ignoruoti. Tai rodo, kad, nepaisant pasaulėžiūrinių srovių pavadinimų susiejimo su partijomis ir jų ideologijomis, jų tapatinti nederėtų. Pasaulėžiūros ir pasaulėžiūrinės grupės buvo gerokai platesnis reiškinys, su partijomis jas kartais vienijo tik tam tikros bendros vertybės. Be to, pasaulėžiūras galima skirstyti į labiau ar mažiau politiškas, susijusias su partijomis: LSDP spauda beveik neatskiriama nuo politinės partijos ideologijos, o katalikai ar demokratai periodikoje buvo nutolę nuo savo partinio istorijos varianto ir aprėpė gerokai platesnius visuomenės santykio su praeitimi segmentus.

6) Penkiais naratyviniais aspektais analizuotos keturios pagrindinės pasaulėžiūrinės srovės (ir tokie jų vediniai kaip pirmieji legalūs periodiniai leidiniai, Lietuvos Tarybos spauda) bei karo metų okupacinė spauda lietuvių kalba atskleidžia (Priedai. 35 lentelė), jog XX a. I pusės spaudoje istoriniai pasakojimai buvo susiję su skirtingomis pasaulėžiūrinėmis grupėmis. Socialdemokratai tikėjo ateities revoliucija ir sugrįžimu prie teisingos komunistinės visuomenės, o visą praeitį iki svarbesnių revoliucijų vertino neigiamai. Demokratai idealizavo žmonijos pažangą, buvo prezentistinė

srovė, tikinti, kad praeitis buvo blogesnė už dabartį, o ateitis pažangos keliu atneš gerovę. Katalikai buvo pasaulėžiūra, reiškusi požiūrį, kad Viduramžiai buvo Europos geriausi laikai, o Naujieji laikai sietini su religiniu nuosmikiu. Tautininkai buvo ciklinės tautų kaip organizmų idėjos šalininkai, Lietuva matyta kaip išsiplėtojusi LDK laikais, o XIX a. prisikėlusį naujam gyvenimui, analogiškai cikliškai matytos ir senosios Europos tautos, kurios XX a. įžengė į savo senatvės laikotarpį, po kurio turės užleisti vietą naujosioms tautoms ir kultūroms. Šie pasaulėžiūriniai ir vertybiniai skirtumai diktuoja požiūrį į labiausiai srovės supriešinusias temas: religiją, mokslo ir kultūros pažangą, LDK ir LR ryšius, socialinį teisingumą, demokratiją, tautinio atgimimo pradžią ir pan.

Nors bendriausi istorinio pasakojimo aspektai (pagrindiniai subjektai, priešai, draugai, sureikšminami laikotarpiai) nuo 1904 iki 1944 m. keturiose Lietuvos pasaulėžiūrinėse grupėse išliko panašūs, per aptariamus 41 metus politinių srovių požiūris į praeitį ir reikšmingiausius įvykius, epochas ar asmenybes keitėsi. 1904–1918 m. LSDP partijos spaudoje laviruota tarp klasinės ir tautinės istorijos, į užsienio istoriją sureikšminantį pasakojimą *Visuomenėje* ir *Darbo balse* stengtasi integruoti Lietuvos XVIII a. ir XIX a. literatūros ir visuomenės raidos istoriją. Tačiau tarpukariu nusistovėjo klasinis požiūris į praeitį, nedidelis dėmesys Lietuvos istorijai ir priešiškas požiūris į SSRS (ypač iki 4 dešimtmečio), kapitalizmą ir fašizmą. Esminiu LSDP istoriniu įvykiu tapo 1905 m. revoliucija, kurios metu partija buvo įtakingiausia. LDP 1904–1915 m. spaudoje istorinėse publikacijose matyti dvi tendencijos: dominuojanti tautinės istorijos linija, mažai besiskirianti nuo politinės dešinės, ir bandymai kurti demokratinę į liaudį ir žmoniją orientuotą pažangą vaizduojančią istoriją. Pastaroji linija sureikšmino baudžiavos ir spaudos draudimo panaikinimą, ištikimiausi partijos nariai paprastai gana skeptiškai vertino LDK laikų idealizavimą, pabrėžė demokratijos ir feodalizmo nesuderinamumą. Tarpukariu (demokratų partijai transformavusis į valstiečius liaudininkus) daugiausia formuotas užsienio šalių istorinis pasakojimas, kur sėkmingai integruotas mokslo ir kultūros pažangos vaizdinys, pabrėžtas priešiškus Romos Katalikų Bažnyčiai. Lietuvos istorijoje svarbiausios istorinės epochos buvo panašios į dešiniųjų, tačiau jas ženklino kritinis požiūris į katalikybės įtaką Lietuvai. Esminiai įvykiai dėl demokratijos kaip pamatinės vertybės tapo Didysis Vilniaus ir Steigiamasis Seimai. Katalikų spaudoje per visą laikotarpį išliko tautos ir katalikybės suderinimo problema. Šią problemą iki 1918 m. skirtingi leidiniai sprendė įvairiai – vieni prioritetą teikė religijai ir teigė, jog tik XIX a. lietuvių tautinis atgimimas yra tikros katalikiškos Lietuvos visuomenės

pradžią, kiti stengėsi ieškoti katalikiškų herojų praeityje, taip išaukštinant Mindaugą, Jogailą, Vytautą, Žygimantą Senąjį ir Lietuvos krikštą. Tarpukariu tokios katalikiškos Lietuvos istorijos perspektyvos nors ir netapo vyraujančiomis, pasidarė konceptualesnės, formuojamos įtakingiausių tarpukario filosofų (St. Šalkauskio, A. Maceinos) ir istorikų (A. Aleknos, J. Totoraičio, Z. Ivinskio). Dėl to tarpukariu katalikai labiau atsigręžė į Lietuvos ir pasaulio kultūros istoriją ir per kultūrą bandė plėtoti religijos ir tautos sintezę. Tautininkų požiūris į istoriją keitėsi mažiausiai ir buvo stipriausiai veikiamas atminimo kampanijų: Vytauto Didžiojo kultą daugiausia formavo Žalgirio mūšio minėjimas 1910 m. ir Vytauto Didžiojo mirties jubiliejus 1930 m. Lietuvos Viduramžių ir XIX a. tautinio atgimimo idealizavimas išliko panašus. Tarpukariu reikšmingiausiai pasikeitė santykis su užsienio istorija, pokyčius paskatino prielankumas fašizmui, taip pat kai kuriems Vokietijos mąstytojams bei komunizmo, demokratijos, liberalizmo ir kapitalizmo atmetimas. Tautininkai tarpukariu įtvirtino Pirmojo pasaulinio karo politinių lietuvių šalpos organizacijų reikšmę, Lietuvos Tarybos veiklą ir Lietuvos nepriklausomybės akto paskelbimą, po jų sekęs A. Smetonos režimo įvedimas, buvo būtinas, siekiant išlaikyti teisingą tautinę kryptį.

7) Nepaisant visų kiekybiniame ir kokybiniame tyrime išsakytų, pastebėtų pasaulėžiūrinių grupių skirčių, negalima teigti, kad egzistavo keturi išbaigti pilnaverčiai istoriniai pasakojimai, kuriuos būtų galima susieti su konkrečia politine grupe. Viena vertus, sudėjus visus istorinio pasakojimo aspektus matyti, kad daugelis jų kartojosi. Istorijos subjekto atžvilgiu rinktasi daugiausia tarp tautinio ir klasinio pasakojimo, dažniausiai sureikšmintos dvi epochos: LDK Viduramžiai ir XIX a., o priešų požiūriu laviruota tarp Rusijos ir Lenkijos bei kapitalizmo. Čia net nefiksuotinas naratyvų konfliktas, nes dalis pasakojimų integravo išvardintų aspektų sintezes. Antra vertus, spaudoje rašydavo skirtingų pažiūrų žmonės, todėl į istorijos vaizdavimą prasmingiau žvelgti ne kaip į privalomą dominantę, o kaip į spektrą: pavyzdžiui, katalikų srovėje buvo du nebūtinai visada sutariantys požiūriai į istorijos subjektą iš tautinės ir iš katalikiškos perspektyvų, tautinis, kultūrinis ir religinis LDK Viduramžių ir ATR pjūviai, kelios nesusijusios herojų kategorijos, religiniai, tautiniai ir kultūriniai priešai. Tai, žinoma, nereiškia, kad praeities vertinimo skirstymas pagal pasaulėžiūras yra ydingas – vertybės ir bendriausias požiūris į laiko vystymąsi yra glaudžiai susiję su leidinių redakcijos ir autorių pažiūromis.

8) Humanitarinių ir socialinių mokslų spauda, tyrime analizuota kiekybiniu požiūriu, šiek tiek skyrėsi nuo pasaulėžiūrinių grupių periodikos. Čia maždaug pusė visų publikuotų tekstų buvo istorinio pobūdžio, o kai

kuriuose leidiniuose pastarieji sudarė visą leidinio turinį. Didele istorinės tematikos tekstų gausa pasižymėjo ne tik istorijos mokslo, bet ir filosofijai, kalbotyrai, literatūrai skirti leidiniai. Šiek tiek mažiau istorijai dėmesio buvo skirta socialinių mokslų leidiniuose. Nors bendrai aprašomos užsienio šalys, ryškiausios tekstų teminės kategorijos ir chronologinės tendencijos, specifinės buvo paskiros leidinių kategorijos. Gali kilti pagunda kai kuriuos iš jų susieti su ideologinėmis grupėmis (filosofija ir religija dėl Teologijos-filosofijos fakulteto – katalikų, socialiniai mokslai dėl A. Janulaičio, M. Biržiškos, P. Leono įtakos artimesni LVLS ar LSDP, o istoriniai leidiniai *Mūsų senovė, Lietuvos praeitis, Karo archyvas* dėl redaktorių ir leidybos aplinkybių – tautininkų), tačiau jau kiekybiškai matyti, kad leidiniuose žymiai svarbesnis buvo tyrimų laukas, diktavęs pagrindines straipsnių temas ir aprašomas epochas: kalbotyros mokslų leidiniuose dažniau analizuota kalbos, literatūros ir folkloro, tautosakos istorijos; filosofijos ir religijos leidiniuose susitelkta ties mokslo, krikščionybės ir nekrikščioniškų religijų praeitimi, istorijos mokslo leidiniuose daugiau nei kitur dėmesio skirta politinei ir socialinei istorijai, teisės ir ekonomikos leidiniuose daugiausiai gilintasi į teisės, ekonomikos, socialinę ir kultūros, politinę ir mokslo istorijas; etnologijos – rašyta tik apie tautosaką ir folklorą praeityje bei socialinę istoriją. Dažnu Antikos laikų aprašymu pasižymėjo filosofijos ir religijos mokslų leidiniai, Naujiesiems laikams prioritetą teikė kai kurie kalbotyros žurnalai, Viduramžius ir XIX a. dažniausiai aktualizavo istorijos mokslo leidiniai, o netolima XX a. praeitis ir asmenybės labiausiai rūpėjo socialiniams mokslams. Kiekybinė publikacijų paletė išties rodo, kad tik pagrindiniai istorijos mokslo leidiniai (*Mūsų senovė, Lietuvos praeitis, Praeitis* ir *Athenaeum*) formavo artimą visoms pagrindinėms pasaulėžiūrinėms grupėms vaizdinį. Visa tai rodo, kad humanitarinių ir socialinių mokslų leidiniai buvo nutolę nuo tarpukario visuomenės istorinių pasakojimų spektro, formavo savitą santykį su praeitimi, tačiau jų specifikos atskleidimas reikalautų atskiro tyrimo.

9) Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų okupacinių režimų spaudoje lietuvių kalba kurti saviti istoriniai pasakojimai, išryškinantys kitų srovių dažnai ignoruotus istorijos interpretavimo aspektus. Be to, Pirmojo ir Antrojo pasaulinių karų vokiečių okupacijų laikotarpiu išryškinami lietuvių pagonybės laikai, sureikšmintą kultūros, o ne politinė istorija, pozityviau žvelgta į ATR laikotarpį. Abu pasakojimai per visą istoriją sureikšmino vokiečių įtaką lietuviams, o centrinėmis figūromis pavertė lietuvių tautinio atgimimo veikėjus, ypač susijusius su Vokietija. Pagrindiniai abiejų pasakojimų priešai buvo Rusija ir rusai, anglai, amerikiečiai, (tik nacių)

akcentuotas istorinis priešiškus žydams, pagrindiniais draugais tapdavo vokiečiai ir tuometiniai šios šalies kariniai sąjungininkai. Nors pasakojimas buvo pagrįstas tauta kaip pagrindiniu subjektu, vokiečiams tai buvo kultūrinė ir vėliau rasinė kategorija: tauta privalo išlaikyti savo grynumą ir kurti kultūrą, nesiekdama valstybinės nepriklausomybės. SSRS istorinis pasakojimas buvo grįstas klasiine istorija, tačiau buvo renkama kalbėti ne apie darbininkiją, o platesnę klasinę sąvoką – liaudį. Liaudis buvo glaudžiai susijusi su tauta, atspindėjo pastarosios esmę (tautinė kultūra tai visų pirma liaudies kultūra, tautinė gerovė – liaudies gerovė). Šiame pasakojime nedaug vietos buvo skiriama Lietuvai – Lietuvos istorija iki XIX a. vertinta kaip neverta dėmesio, o tautinio atgimimo metu atgimusi liaudis XX a. buvo suvedžiota pavergėjų buržuazijos, liaudžiai neatstovaujantis elitas sukūrė valstybę ir liaudį išnaudojo, ją išvadavusi tik Sovietų Sąjunga. Esminis istorinis įvykis buvo Spalio revoliucija, iki tol įvykusios revoliucijos buvo nesėkmingos arba buržuazinės, o ši atves į visuotinę gerovę. Nors pasakojimas buvo prezentistinis ir utopinis, jis integruodavo Rusijos istoriją, ją paversdamas pagrindiniu istoriniu veikėju nuo Naujųjų laikų sukilimų, kartu ir Rusijos kultūra tapdavo reikšmingiausia kultūra dar iki Pirmojo pasaulinio karo. Pasakojimo herojais laikyti revoliucionieriai, bolševikų partijos nariai, darbininkai ir kai kurie Rusijos bei Lietuvos kultūros veikėjai. Pagrindiniai priešai tapo buržuaziniai nacionalistai, valdę Lietuvą per visą tarpukarį, pasauliniai kapitalistai su Anglija ir JAV priešakyje, senesniais laikais – vergvaldžiai ir bajorai. Istoriniais draugais laikytos visos SSRS tautos. Vokiečiai stengėsi išlaikyti istorinio pasakojimo tęstinumą, jį cenzūruodami ir adaptuodami prie karo realijų, o iki karo su Vokietija pradžios (1941 m.) sovietai tarpukario Lietuvos požiūriu į praeitį visiškai atmetė ir bandė Lietuvą susieti su bolševikų ideologijos istorinėmis gairėmis.

10) Tyrimo periodikos istorinių tekstų autorių apžvalga rodo, kad istorinį pasakojimą leidiniuose formavo skirtingų profesijų žmonės. Dešinės (katalikų ir tautininkų) spaudoje išskirtinį vaidmenį suvaidino istorikai, bet kartu juos pildė filosofai, rašytojai, kunigai, menininkai, karininkai; LSDP atveju santykį su praeitimi kūrė politikai, žurnalistai, tikslųjų mokslų atstovai, o LDP ir LVLS leidiniuose gausu ir humanitarų, meno žmonių ir socialinių mokslų atstovų. Nacistinės okupacijos laikotarpiu autorių paletė panašesnė į dešinės istorijos autorius, tuo tarpu SSRS okupacijos meto spauda buvo vienintelė, kur teisingai istorijai perteikti buvo pasitelkiami kitos šalies (Sovietų Rusijos) akademikai. Kultūrinės atminties kūrime retai, bet savo atsiminimais prisidėjo ir valstiečiai bei darbininkai.

11) Svarbu pastebėti, jog šis tyrimas turi tam tikras ribas. Kiekybinė turinio analizė aprėpė tik nedidelę dalį ryškiausių laikotarpio dienraščių ir žurnalų publikacijų, kurias galima laikyti istorinėmis (1/7 ar 1/2), į tyrimą įtraukta tik nedidelė dalis laikotarpio spaudos (tarpukariu Lietuvoje leista daugiau nei 1 tūkst. skirtingų periodinių leidinių, šiame tyrime šį laikotarpį reprezentuoja tik 39). Tik paviršutiniškai (tiražais) galima parodyti istorijos periodikoje ryšį su tarpukario Lietuvos visuomenės atminties kultūra. Ribotas šis tyrimas ir dėl savo prieigos – pasirinkimas analizuoti tik istorinius naratyvus, spaudą skirstant pagal pasaulėžiūras, suponuoja pasaulėžiūrų pirmumą formuojant istoriją ir nedaug atsižvelgiama į tai, kad savitą istorinį pasakojimą kūrė ir konkrečių mokslinių disciplinų leidiniai, galbūt unikalių istorinių pasakojimų galima aptikti ir čia neanalizuotoje specifinėje periodikoje, skirstomoje lytiniais, amžiaus, instituciniais, profesiniais, regioniniais ir kitais kriterijais.

ŠALTINIAI IR LITERATŪRA

ENCIKLOPEDIJOS, ŽINYNAI IR BIBLIOGRAFIJOS

1. „Literatūra apie S. Kairį“, in: *lnb.lt* [interaktyvus], Parengė Regina Kneižytė, 2015-07-01, prieiga per internetą [žiūrėta 2023-01-02]: <<http://senas.lnb.lt/lnb/selectPage.do?docLocator=194AA8F5A73311E2A197746164617373&inlanguage=lt>>.
2. *E-paveldas*: Virtuali elektroninio paveldo sistema [interaktyvus], prieiga per internetą: <<http://www.epaveldas.lt>>
3. MAČIULIS, Jonas, *Lietuviškųjų slapyvardžių aiškinamasis žodynas*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2011, 640 p.
4. *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. T. 1: Autoriai*, Vilnius, LNB, 2004, 424 p.
5. *Lietuviškieji slapyvardžiai: lietuviškos spaudos iki 1990 m. slapyvardžių sąvadas. T. 2: Slapyvardžių žodynas*, Vilnius, LNB, 2004, 1168 p.
6. *Lietuvių enciklopedija*, T. 1–37, Boston, Lietuvių enciklopedijos leidykla, 1953–1985.
7. *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823-1940. D. 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Kn. 1: A–M*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, 791 p.
8. *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823-1940. D. 1, Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Kn. 2, N–Ž*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, 819 p.
9. *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1832–1890*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2004, 727 p.
10. *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1891*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 1994, 244 p.
11. *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1892*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 1996, 138 p.
12. *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1893*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 1997, 186 p.
13. *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1894*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2000, 219 p.
14. *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1895*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2002, 235 p.
15. *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1896*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2004, 279 p.

16. *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1897*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2006, 293 p.
17. *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1898-1900*, Vilnius, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2000, 467 p.
18. *Lietuvos bibliografija. Serija C, 1901-1903*, Vilnius, Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių biblioteka, 2003, 575 p.
19. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1904, d. 1.*, Vilnius, Vilniaus universiteto biblioteka, 1991, 112 p.
20. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1905, d. 1*, Vilnius, Vilniaus universiteto biblioteka, 1991, 1996, 243 p.
21. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1906, d. 1*, Vilnius, Vilniaus universiteto biblioteka, 1991, 2001, 387 p.
22. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1907, d. 1*, Vilnius, Vilniaus universiteto biblioteka, 1991, 2004, 447 p.
23. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1908, d. 1*, Vilnius, Vilniaus universiteto biblioteka, 1991, 2011, 678 p.
24. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1909, d. 1*, Vilnius, Vilniaus universiteto biblioteka, 1991, 2018, 690 p.
25. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1910, d. 1*, Kaunas, Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, 479 p.
26. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1911, d. 1*, Kaunas, Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, 2003, 406 p.
27. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1912, d. 1*, Kaunas, Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, 1994, 482 p.
28. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1913, d. 1*, Kaunas, Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, 1997, 556 p.
29. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1914, d. 1*, Kaunas, Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, 1998, 473 p.
30. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1915-1917, d. 1*, Kaunas, Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, 2000, 383 p.
31. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1918, d. 1*, Kaunas, Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, 2001, 474 p.
32. *Lietuvos bibliografija. Serija C. 1919, d. 1*, Kaunas, Kauno apskrities viešoji biblioteka, 2007, 2003, 409 p.
33. *Lietuvos katalikų mokslo akademija 1922-2012. Istorinė apžvalga ir bibliografija*, Lietuvos katalikų mokslo akademija, 2012, 280 p.
34. *Visuotinė Lietuvių enciklopedija*, T. I-XXII, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001-2012.
35. *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius, Pradai, 1997, 607 p.

TEORINĖ LITERATŪRA

1. AGAMBEN, Giorgio, *Infancy and History: On the Destruction of Experience*, London, Verso, 2007, 150 p.
2. ANDERSON, Benedict, *Isivaizduojamos bendruomenės*, Vilnius, Baltos lankos, 1999, 245 p.
3. ARISTOTELIS, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, Mintis, 1990, 478 p.
4. ASSMAN, Jan, „Communicative and Cultural Memory“, in: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, sud. Astrid Erll, Ansgar Nünning, New York, De Gruyter, 2008, p. 109–118.
5. BAAR, Monika, *Historians and Nationalism. East-Central Europe in the Nineteenth Century*, Oxford, Oxford University Press, 2010, 340 p.
6. BERGER, Stefan, „Narrating the Nation: Historiography and Other Genres“, in: *Narrating the Nation– Representations in History, Media, and the Arts*, Oxford, Berghahn Books, 2008, 352 p.
7. BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Lietuvos didieji istoriniai pasakojimai ir Vilniaus paveldas“, in: *Naujasis Vilniaus perskaitymas: didieji Lietuvos pasakojimai ir daugiakultūrinis miesto paveldas*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2009, p. 15–47.
8. CARRATERO, Mario, „Imagining the Nation throughout School History Master Narratives“, in: *Public History and School: International Perspectives*, Berlin, De Gruyter, 2018, p. 97-108.
9. CHATMAN, Seymour, *Story and Discourse – Narrative Structure in Fiction and Film*, New York, Cornell University Press, 1980, p. 15–42.
10. ERL, Astrid, „Literature, Film and the Mediality of Cultural Memory“, in: *Cultural Memory Studies. An International and Interdisciplinary Handbook*, sud. Astrid Erll, Ansgar Nünning, Berlin, De Gruyter, 2008, p. 389–398.
11. FRYE, Northrop, *Anatomy of Criticism: Four Essays*, Princeton, Princeton University Press, 1957, 383 p.
12. FULDA, Daniel, „Historiographic Narration“, 2014, in: *the living handbook of narratology*[interaktyvus], prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: < <https://www-archiv.fdm.uni-hamburg.de/lhn/node/123.html>>.
13. GELLNER, Ernest, *Tautos ir nacionalizmas*, Vilnius, Pradai, 1996, 239 p.
14. GIRARDET, Raoul, *Politiniai mitai ir mitologijos*, Vilnius, Apostrofa, 2007, 286 p.

15. GIRNIUS, Kęstutis, „Mąstymas tautomis: Konceptuali normatyvioji nacionalizmo schema“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2011, Nr. 6, p. 370–382.
16. HALBWACHS, Maurice, *On Collective Memory*, Chicago, The University of Chicago, 1992, 254 p.
17. HALBWACHS, Maurice, *The Collective Memory*, New York, Harper & Row, 1980, p. 186 p.
18. HOBSBAWM, Eric & Ranger, Terence, *The Invention of Tradition*, Cambridge, Cambridge University Press, 1983, 322 p.
19. HROCH, Miroslav, *Mažosios Europos tautos*, Vilnius, Mintis, 2012, 184 p.
20. KABELKA, Gintaras, „Integruojamieji filosofiniai istoriniai aiškinimai Lietuvoje“, in: *Logos*. 2011, Nr. 66, p. 49–57.
21. KENDRICK, Gregory, *The Heroic Ideals: Western Archetypes from the Greeks to the Present*, Jefferson, NC, and London, McFarland & Co, 2010, 236 p.
22. KEDOURIE, Elie, *Nationalism*, London, Wiley-Blackwell, 1993, 176 p.
23. KOSELLECK, Reinhart, *The Practice of Conceptual History: Timing, History, Spacing, Concepts*, Stanford, Stanford University Press, p. 27–37.
24. LASSWELL, Harold D., „The Structure and Function of Communication in Society“, in: *The Communication of Ideas*, ed. Lyman Bryson, New York, The Institute for Religious and Social Studies, 1948, p. 37–51.
25. LYOTARD, Jean-Francois, *Postmodernus buvis*, Vilnius, Baltos lankos, 2010, 142 p.
26. MCCULLAGH, Behan, „The Truth of Historical Narratives“, in: *History and Theory*, 1987, Vol. 26, No. 4, p. 30–46.
27. MOSSE, George L., *Nationalism and Sexuality: Middle-Class Morality and Sexual Norms in Modern Europe*, Wisconsin, The University of Wisconsin Press, 1988, p. 66–89.
28. NORA, Pierre, „Between Memory and history: Les Lieux de Memoire“, in: *Representations*, No. 26, (Spring, 1989), p. 7–24.
29. ÖZKIRIMLI, Umut, *Theories Of Nationalism: A Critical Introduction*, London, Palgrave Macmillan, 2010, 257 p.
30. RICOEUR, Paul, *Time and Narrative, Volume 1*, Chicago, The University of Chicago Press, 1990, p. 175–225.
31. RÜSEN, Jörn, *Istorika*, Vilnius, Margi raštai, 2007, 472 p.
32. SMITH, Anthony D., *Myths and Memories of the Nation*, Oxford, Oxford University Press, 1999, 298 p.

33. SMITH, Anthony D., *Nacionalizmas XX amžiuje*, Vilnius, Pradai, 1994, 350 p.
34. SMITH, Anthony D., *The Ethnic Origins of Nations*, Oxford, B. Blackwell, 1987, 332 p.
35. SMITH, Anthony D., *The Nation in History: Historiographical Debates about Ethnicity and Nationalism*, Cambridge, Polity Press, 2000, 106 p.
36. STATKUS, Nortautas, *Etniškumas ir nacionalizmas: istorinis ir teorinis aspektai*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2003, 289 p.
37. WHITE, Hayden, „The Question of Narrative in Contemporary Historical Theory“, in: *History and Theory*, Vol. 23, No. 1, 1984, p. 1-33.
38. WHITE, Hayden, *Metaistorija*, Vilnius, Baltos lankos, 2003, 524 p.
39. WOODS, Eric Taylor, „Cultural nationalism“, in: *stateofnationalism.eu*, 2015, prieiga per internetą:
<<https://stateofnationalism.eu/article/cultural-nationalism/#article>>.
40. ŽEMGULIS, Vytautas, „Istorinis pasakojimas kaip naratologinės analizės objektas“, in: *Problemos*, 2014, Nr. 66, p. 52–65.

ŠALTINIAI

PERIODIKA¹⁸⁵⁷:

1. *Archivum Philologicum*. Kalbotyros mokslų tęstinis leidinys. Leido VDU Humanitarinių mokslų fakultetas. Ėjo 1930-1939 m. Kaune. Red. P. Skardžius.
2. *Ateitis*. Vokiečių okupacinės valdžios dienraštis. Ėjo 1934-1944 m. Kaune, Tilžėje (1944). Red. B. Daunoras, B. Tiškus, S. Butkus.
3. *Athenaeum*. Kalbos, literatūros, istorijos ir geografijos mokslinis žurnalas. Leido VDU Teologijos-filosofijos fakulteto Filosofijos skyrius. Ėjo 1930–1938 m. Kaune. Red. J. Eretas.
4. *Aušra*. Katalikiškos pakraipos laikraštis. Leido V. Mironas. Ėjo 1911-1915, 1919 m. Red. P. Kraujalis, J. Bakšys, J. Stankevičius.
5. *Dabartis*. Vokiečių okupacinės valdžios laikraštis, (nuo 1918 m.) dienraštis. Ėjo 1915–1916 m. Tilžėje, 1916–1918 m. Kaune, 1917 m. Balstogėje. Red. V. Steputaitis, A. Liūdžiuvaitis, K. A. Ozelys.
6. *Darbai ir dienos*. Humanitarinių mokslų darbų tęstinis leidinys. Leido VDU Humanitarinių mokslų fakultetas. Ėjo 1930–1940 m. Kaune. Red. V. Krėvė.

¹⁸⁵⁷ Visas kiekybiniame tyrime naudotų šaltinių sąrašas pridedamas atskiru PDF failu internete [interaktyvus], prieiga per internetą: < <https://osf.io/mfx69>>

7. *Darbininkų balsas*. Lietuvos socialdemokratų žurnalas. Leido LSDP. Ėjo 1901-1916 m. Tilžėje. Red. V. Sirutavičius, J. Bagdonas.
8. *Darbo balsas*. Lietuvos socialdemokratų visuomenės, politikos ir literatūros laikraštis. Leido LSDP. Ėjo 1917-1919 m. Vilniuje. Red. S. Kairys.
9. *Darbo visuomenė*. LSDP mėnesinis žurnalas. Leido LSDP Centro komitetas. Ėjo 1934-1936 m. Kaune. Red. O. Leonaitė-Kairienė.
10. *Draugija*. Katalikų literatūros, mokslo ir politikos žurnalas. Leido Šv. Kazimiero draugija. Ėjo 1907-1914 m., 1919-1933 m., 1937-1940 m. Kaune. Red. A. Dambrauskas-Jakštas, N. Raštutis.
11. *Ekonomika*. Ekonomikos žurnalas. Leido Ekonomistų draugija. Ėjo 1933-1940 m. Red. A. Rimka.
12. *Eranus*. Tėstinis filosofijos leidinys. Leido VDU Humanitarinių mokslų fakultetas. Ėjo 1930-1938 m. Kaune. Red. Iz. Tamošaitis.
13. *Humanitarinių mokslų fakulteto raštai*. Humanitarinių mokslų tėstinis leidinys. Leido VDU Humanitarinių mokslų fakultetas. Ėjo 1925-1939 m. Kaune. Red. V. Krėvė, L. Karsavinas.
14. *I laisvę*. Lietuvių aktyvistų fronto ir vokiečių okupacinės valdžios dienraštis. Leido Lietuvių aktyvistų frontas, (nuo 1941-09) bendrovė Spaudos žodis. Ėjo 1941-1942 m. Kaune. Red. K. Bauba.
15. *Karo archyvas*. Lietuvos kariuomenės mokslų tėstinis leidinys. Leido Vyriausiojo štabo Karo mokslo skyrius, (nuo 1935 m.) Spaudos ir švietimo skyrius. Ėjo 1925-1929 m., 1935-1940 m. Red. V. Steponaitis, G. Surgailis.
16. *Komjaunimo tiesa*. Lietuvos Lenino komunistinio jaunimo sąjungos dienraštis. Leido Lietuvos Lenino komunistinio jaunimo sąjungos Centro komitetas. Ėjo 1940-1941 m., Kaune. Red. F. Bieliauskas, E. Mieželaitis.
17. *Krikščionis demokratas*. Lietuvos krikščionių demokratų žurnalas. Leido Lietuvos krikščionių demokratų partijos Centro komitetas. Ėjo 1927-1929 m. Kaune. Red. M. Krupavičius.
18. *Kultūra*. Kairės pakraipos mėnesinis mokslo, visuomenės ir literatūros žurnalas. Leido Kultūros švietimo bendrovė Kultūra, (nuo 1927 m.) Kultūros švietimo draugija. Ėjo 1923-1929 m. Šiauliuose, 1930-1941 m. Kaune. Red. P. Bugailiškis, J. Galvydis, P. Leonas, A. Purėnas, K. Korsakas.
19. *Laisvė*. Katalikų krypties visuomenės, politikos ir literatūros dienraštis. Leido V. P. Bičiūnas, E. Draugelis, V. Žemaitis. Ėjo 1919-1923 m. Kaune. Red. J. Bikinas, V. Žemaitis ir kt.
20. *Liaudies varpas*. Valstiečių liaudininkų krypties mėnesinis žurnalas. Leido akcinė bendrovė Varpas. Ėjo 1933-1936 m. Kaune. Red. F. Bortkevičienė.

21. *Lietuva*. Lietuvos visuomenės ir politikos dienraštis. Leido Lietuvos Respublikos Vyriausybė. Ėjo 1919-1928 m., Kaune. Red. A. Rimka, V. Gaigalaitis ir kt.
22. *Lietuvių laikraštis*. Literatūros, mokslo ir politikos savaitraštis. Leido Antanas Smilga. Ėjo 1904-1906 m., Sankt Peterburgas. Red. A. Smilga ir K. Narutavičius, K. Račkauskas-Vairas.
23. *Lietuvių tauta*. Tęstinis mokslinis žurnalo tipo leidinys. Leido Lietuvių mokslo draugija. Ėjo 1907-1936 m., Vilniuje. Red. J. Basanavičius, P. Karazija.
24. *Lietuvos aidas*. Lietuvos Tarybos laikraštis, (nuo 1928 m.) Lietuvos tautininkų sąjungos ir Lietuvos vyriausybės dienraštis. Leido L. Noreika, V. Gustainis ir bendrovė *Pažanga*. Ėjo 1917-1918 m. Vilniuje, 1928-1940 m. Kaune. Red. A. Smetona, P. Klimas ir kt.
25. *Lietuvių katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai*. Tęstinis mokslo leidinys. Leido Lietuvių katalikų mokslo akademija. Ėjo 1935-1940 m., Kaune. Red. J. Eretas, A. Salys, A. Liuma.
26. *Lietuvos praeitis*. Tęstinis istorijos leidinys. Leido Lituanistikos instituto Lietuvos istorijos skyrius, LSSR mokslų akademijos Istorijos institutas. Ėjo 1940 m. Kaune, 1941 m. Vilniuje. Red. J. Stakauskas.
27. *Lietuvos ūkininkas*. Lietuvos demokratų ir valstiečių liaudininkų pakraipos savaitraštis. Leido J. Vileišis, F. Bortkevičienė, *Varpo* bendrovė. Ėjo 1905-1915 m. Vilniuje, 1919-1940 m. Kaune. Red. P. Višinskis, K. Grinius, A. Rimka ir kt.
28. *Lietuvos žinios*. Lietuvos demokratų partijos laikraštis, (nuo 1922 m.) Lietuvos valstiečių liaudininkų partijos dienraštis. Leido F. Bortkevičienė, dr. K. Grinius ir Ko, (nuo 1922 m.) bendrovė *Atžala*, (1924–1940 m.) bendrovė *Varpas*. Ėjo 1909-1915 m. Vilniuje, 1922-1940 m. Kaune. Red. J. Vileišis, F. Bortkevičienė ir kt.
29. *Logos*. Religijos ir filosofijos žurnalas. Leido VDU Teologijos-filosofijos fakultetas, Filosofijos skyrius. Ėjo 1921–1938 m. Kaune. Red. P. Dovydaitis.
30. *Mintis*. Socialdemokratų visuomenės, politikos ir literatūros žurnalas. Leido ir redagavo O. Leonaitė-Kairienė. Ėjo 1939-1940 m. Kaune.
31. *Mūsų senovė*. Lietuvos humanitarinių mokslų tęstinis leidinys. Leido Lietuvos Respublikos švietimo ministerija ir Vytauto Didžiojo universiteto biblioteka. Ėjo 1921-1922 m. ir 1937-1940 m. Kaune. Red. J. Tumas-Vaižgantas, V. Biržiška.
32. *Mūsų tautosaka*. Tautosakos mokslo ir etnografijos tęstinis leidinys. Leido VDU Humanitarinių mokslų fakulteto Tautosakos komisija. Ėjo 1930-1935 m. Kaune. Red. V. Krėvė.
33. *Naujoji Gadynė*. Socialdemokratų žurnalas. Leido LSDP, Jonas Jaks-Tyris. Ėjo 1906-1907 m. Vilniuje. Red. S. Matulaitis, V. Kapsukas.

34. *Naujoji Romuva*. Katalikiškos krypties iliustruotas savaitinis kultūros, literatūros, meno žurnalas. Leido ir redagavo J. Keliuotis. Ėjo 1931-1940 m. Kaune.
35. *Praeitis*. Istorijos mokslo tęstinis leidinys. Leido Lietuvos istorijos draugija. Ėjo 1930-1933 m. Kaune. Red. A. Janulaitis.
36. *Rytas*. Katalikiškos krypties politikos, ekonomijos ir kultūros dienraštis. Leido *Minties* bendrovė, *Žaibo* bendrovė, Tiesos draugija. Ėjo 1923-1936 m. Kaune. Red. L. Bistras, L. Jakubauskas ir kt.
37. *Savaitė*. Savaitinis iliustruotas žurnalas. Leido ir redagavo K. Obolėnas. Ėjo 1942-1944 m., Kaune.
38. *Senovė*. Istorijos tęstinis leidinys. Leido VDU Humanitarinių mokslų fakultetas. Ėjo 1935-1938 m. Kaune. Red. L. Karsavinas.
39. *Skardas*. Socialdemokratų krypties savaitinis žurnalas. Leido J. Sabas. Ėjo 1907 m. Red. S. Matulaitis, V. Kapsukas.
40. *Socialdemokratas*. Socialdemokratų krypties savaitinis laikraštis. Leido LSDP. Ėjo 1919-1933 m. Kaune. Red. S. Kairys.
41. *Soter*. Religijos mokslo žurnalas. Leido VDU Teologijos-filosofijos fakulteto Teologijos skyrius. Ėjo 1924–1939 m. Kaune. Red. P. Dovydaitis, P. Malakauskis.
42. *Šaltinis*. Katalikų krypties iliustruotas savaitraštis. Leido *Laukaitis*, *Dvaranauskas*, *Narijauskas ir Bendrovė*. Ėjo 1906-1914 m. Seinuose, 1915 m. Vilniuje. Red. K. Prapuolenis, J. Laukaitis ir kt.
43. *Tauta ir žodis*. Tęstinis humanitarinių mokslų darbų leidinys. Leido LU (vėliau – VDU) Humanitarinių mokslų fakultetas. Ėjo 1923-1931 m. Kaune. Red. K. Būga, V. Krėvė-Mickevičius.
44. *Tautos balsas*. Tautiškas radikalios minties ir politikos laikraštis. Leido ir redagavo J. Karutis. Ėjo 1932-1934 m., Kaune.
45. *Tautosakos darbai*. Tautosakos mokslo ir etnografijos tęstinis leidinys. Leido Lietuvių tautosakos archyvas. Ėjo 1935-1940 m. Kaune. Red. J. Balys.
46. *Teisė*. Teisės mokslų ir praktikos žurnalas. Leido Lietuvos teisininkų draugija. Ėjo 1922-1940 m. Kaune. Red. J. Byla, A. Kriščiukaitis.
47. *Teisių fakulteto darbai*. Teisės mokslo tęstinis leidinys. Leido LU (vėliau – VDU) Teisių fakultetas. Ėjo 1924-1939 m. Kaune. Red. A. Janulaitis, P. Šalčius.
48. *Tėvynės sargas*. Lietuvių krikščionių demokratų savaitraštis. Leido A. Stulginskis. Ėjo 1917-1918 m. Vilniuje. Red. K. Ambrazaitis, A. Stulginskis ir kt.
49. *Tiesa*. Komunistinės pakraipos visuomeninis, politinis dienraštis. Leido Lietuvos Komunistų partijos Centro komitetas. Ėjo 1940-1941 m. Kaune. Red. G. Zimanas, V. Niunka ir kt.
50. *Vairas*. Tautininkų krypties literatūros, dailės, mokslo, visuomenės ir politikos žurnalas. Leido M. Yčas, A. Smetona, *Rašto* ir *Pažangos*

- bendrovės. Ėjo 1914-1915 m. Vilniuje, 1923-1924 ir 1929-1940 m. Kaune. Red. A. Smetona, I. Tamošaitis ir kt.
51. *Vienybė*. Katalikų krypties žurnalas. Leido Šv. Kazimiero draugija. Ėjo 1907-1914 m. ir 1918-1933 m. Kaune. 1914-1915 m. Vilniuje. Red. A. Alekna.
 52. *Vilniaus žinios*. Pirmasis lietuvių dienraštis. Leido P. Vileišis. Ėjo 1905-1909 m. Red. P. Vileišis, J. Jablonskis, J. Kriaučiūnas ir kt.
 53. *Viltis*. Tautininkų krypties visuomenės, literatūros ir politikos laikraštis (nuo 1913 m.) dienraštis. Leido *Pasitikėjimo* bendrovė. Ėjo 1907-1915 m. Vilniuje. Red. A. Smetona, J. Tumas, (nuo 1914 m.) P. Dovydaitis.
 54. *Visuomenė*. Socialdemokratų krypties mėnesinis visuomenės, mokslo ir literatūros žurnalas. Leido LSDP ir Alina-Ona Pauluskytė. Ėjo 1910-1911 m. Vilniuje. Red. M. Biržiška ir A. Janulaitis.
 55. *XX amžius*. Katalikų krypties dienraštis. Leido katalikų kultūrininkų grupė. Ėjo 1936-1940 m. Kaune. Red. J. Prunskis, I. Skrupskelis.
 56. *Žarija*. Socialdemokratų krypties savaitinis žurnalas. Leido J. Turkevičius, O. Šechtel. Ėjo 1907-1908 m. Vilniuje. Red. A. Purėnas, A. Janulaitis ir kt.
 57. *Židinys*. Katalikų krypties literatūros, mokslo, visuomenės ir akademiškojo gyvenimo mėnesinis žurnalas. Leido ateitininkų federacijos vyriausioji valdyba. Ėjo 1924-1940 m. Kaune. Red. V. Mykolaitis-Putinas.

KITI PUBLIKUOTI ŠALTINIAI:

„Tautiškosios lietuvių demokratų partijos programos projektas“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 1*, Vilnius, Sietynas, 1990, p. 184-199.

Zigmas Angarietis, *Lietuvos revoliucinio judėjimo ir darbininkų kovos istorija*, 2 T., Smolenskas, 1921-1923.

Jonas Basanavičius, *Isz priežasties atradimo Lietuvoje raszyto akmens*, Tilžė, 1885, 16 p.

Ričardas Gavelis, *Vilniaus pokeris*, Vilnius, Vaga, 1989, 398 p.

Augustinas Janulaitis, *Emilija Pliateraitė: lenkmečių karžygė (1806-1831)*, Tilžė, Spindulio leidykla, 1908, 15 p.

[Augustinas Janulaitis] Medekša, *Kunigija ir svietiška valdžia*, Plymouth, Vienybė lietuvninku, 1902, 47 p.

Steponas Kairys, *Lietuva budo*, New York, ALS sąjungos literatūros fondas, 1957, 416 p.

Vincas Kapsukas, *Trumpa Lietuvos Social-Demokratų Partijos istorija*, 2 T., Petrapilis, 1918-1920.

Lietuvos demokratų partijos programa, 1906, Tilžė, 15 p.

Politinės partijos Lietuvoje 1918-1940 m. dokumentų rinkinys, sud.

Mindaugas Tamošaitis, Artūras Svarauskas, Algis Bitautas, Vilnius, Parlamentarizmo istorijos tyrimų centras, 2020, 729 p.
Programas Lietuviškos Social-demokratiškos Partijos, 1896, Tilžė, J. Šenkės sp. 17 p.
 Juozas Rimantas, *Radijo problema Lietuvoje*, Kaunas, Spaudos Fondas, 1940, p. 10–32.
 Aleksandr Szklennik, *Dienoraštis 1915–1918 m. III knyga*, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2020, 632 p.

LITERATŪRA

1. „Optimizmo architektūra“, in: Kaunas2022 Europos kultūros sostinė [interaktyvus], prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<https://kaunas2022.eu/paroda-optimizmo-architektura/>>.
2. „Savaitinis žurnalas „Savaitė“, in: *Kauno apskrities viešoji biblioteka*, 2019-08-16, [interaktyvus], prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<https://knyga.kvb.lt/lt/parodos/vienos-knygos-parodos/item/157-savaitinis-zurnalas-savaite>>.
3. ABROMAITIS, Audrius, „Priešo įvaizdžio įsitvirtinimas: Lenkijos suvokimas Lietuvoje 1919–1920 metais“, in: *Istorija*, 2002, Nr. 53, p. 59–63.
4. AKMENYTĖ-RUZGIENĖ, Vilma, „Dvasios pakilimo dienos“: Lietuvos valstybės švenčių transformacijos 1918-1940“, in: *Parlamento studijos*, 2018, Nr. 24, p. 75-97.
5. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus, KULAKAUSKAS, Antanas, *Carų valdžioje. Lietuva XIX amžiuje*, Vilnius, Baltos lankos, 1996, 359 p.
6. ALEKSANDRAVIČIUS, Egidijus, KULAKAUSKAS, Antanas, „Nuo amžių slenkščio. Naujausia Lietuvos XIX amžiaus istoriografija“, in: *Darbai ir dienos*, 2001, T. 28, p. 7–31.
7. ANTANAVIČIŪTĖ, Rasa, *Menas ir politika Vilniaus viešosiose erdvėse*, Vilnius, Lapas, 2019, 440 p.
8. *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, 590 p.
9. *Atminties kultūrų dialogai Ukrainos, Lietuvos, Baltarusijos (ULB) erdvėje*. Sud. A. Nikžentaitis, M. Kopczyński. Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2015, 348 p.
10. BAKONIS, Evaldas, „Lietuvos istorijos draugija 1929–1940 metais“, in: *Mūsų praeitis*, Vilnius, 1990, Nr. 1.

11. BALKELIS, Tomas, *Modernios Lietuvos kūrimas*, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2012, 256 p.
12. BALKELIS, Tomas, *Lemtingi metai. Lietuva 1914-1923 m.: karas, revoliucija ir tautos gimimas*, Vilnius, Tyto alba, 2019, 352 p.
13. BALTUŠYTĖ, Vida, „Lietuvos Demokratų partijos ir katalikų Bažnyčios pažiūrų į valstybę Lietuvoje 19–20 a. pr. lyginamoji analizė“, in: *Žmogaus ugdymo problemos šiuolaikinėje visuomenėje : tarptautinės mokslinės konferencijos straipsnių rinkinys*, 1998, p. 45–47.
14. BARANAUSKAS, Tomas, „Žalgirio mūšis Lietuvos istorikų akimis“, in *Istorija*, 2011, Nr. 81, p. 23–35.
15. BARANOVA, Jūratė, *Istorijos filosofija*, Vilnius, Alma littera, 2000, 418 p.
16. BARONAS, Darius, MAČIULIS, Dangiras, *Pilėnai ir Margiris: istorija ir legenda*, Vilnius, Vilniaus dailės akademija, 2010, 644 p.
17. BIRŽIŠKA, Vaclovas, „Iš lietuviškosios laikraštijos praeities“, in: Bibliografijos žinios, 1931, Nr. 6; 1932, Nr. 1; Nr. 2; Nr. 5; Nr. 6
18. BIRŽIŠKA, Vaclovas, *Iš mūsų laikraščių praeities*, Kaunas, Varpas, 1932, 71 p.
19. BONČKUTĖ, Roma, „Simono Daukanto *Būdo* recepcija Maironio *Apsakymuose apie Lietuvos praeigą* (1891)“, *Archivum Lithuanicum*. 2019, T. 21, p. 165-192.
20. BRAZAUSKAS, Nerijus, „Dzūkijos ir Suvalkijos partizanų dienoraščiai: antifikcija ir interpretavimo strategijos“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2015, T. 21, p. 322–346.
21. BRAZAUSKAS, Nerijus, „Lietuvių romano istorija kaip antiromano istorija“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2010, T. 11, p. 98-110.
22. BRAŽIŪNAS, Mantas, „Legalios spaudos ir valdžios santykis Lietuvoje vokiečių okupacijos metais (1941–1944)“, in: *Žurnalistikos tyrimai*, 2014, Nr. 7, p. 214–215.
23. BRAŽIŪNAS, Mantas, *Žurnalistikos laukas okupuotoje Lietuvoje (1940–1944)*, daktaro disertacija, Vilnius, Vilniaus universitetas, 2017, 271 p.
24. BRIEDIENĖ, Asta, „Kultūriniai ryšiai: Lietuvių–prancūzų draugija“, in: *Darbai ir dienos*, 2011, Nr. 55, p. 225–233.
25. BRIGYS, Jonas, „Raseiniai karų audrose“, in: *Žemaičių žemė*. 2006, Nr. 1, p. 54–59.
26. BUCHOWSKI, Krzysztof, *Litvomanai ir polonizuotojai*, Vilnius, Baltos lankos, 2012, 608 p.

27. BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Lietuvos Didžioji Kunigaikštija – tautų atminties vieta: nuo istoriografinio mandagumo prie Septynknygės idėjos“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės istorijos ir tradicijos fenomenai: tautų atminties vietos*. (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys, T. 9), Sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko, Vilnius, VU leidykla, 2013, p. 15–43.
28. BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Penkios Zenono Ivinskio teorinės novacijos“, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, Nr. 4, p. 14–34;
29. BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Vilniaus universiteto istorinės atminties modeliai ir praeities reprezentacijos XIX–XX amžiuje“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2005, Nr. 16, p. 48–64.
30. BUMBLAUSKAS, Alfredas, „Z. Ivinskis ir Lietuvos istoriografijos paradigmos“, in: *Kultūros barai*, 1992, Nr. 3, p. 10–12;
31. BUMBLAUSKAS, Alfredas, *Lietuvos istorijos modeliai XIX–XX a. historiografijoje. Habilitacijos procedūrai teikiamų mokslo darbų apžvalga. Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)*. Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2007, 33 p.
32. BUTKEVIČIENĖ, Birutė, MATIJOŠIENĖ, Audronė, „Didžiojo Vilniaus seimo atbalsiai lietuviškoje periodinėje spaudoje“, in: *Knygotyra*, 2006, T. 47, p. 290–296.
33. ČERNIAUSKAITĖ, Violeta, „Atgimusios lietuviškos spaudos tradicijos Vilniuje 1904–1914 metais“, in: *Knygotyra*, 2005, T. 44, p. 114–130.
34. ČERPYTĖ, Julija, GARNIENĖ, Živilė, *Periodika moterims Lietuvoje 1918–1940 metais*, Kaunas, Technologija, 1997, 131 p.
35. DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Tarp ūkininko ir piliečio: modernėjančios Lietuvos politinės minties istorija*, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, 352 p.
36. DEMENTAVIČIUS, Justinas, *Valstybės samprata Lietuvoje: modernios lietuviškos politinės minties ištakos ir raida*, Vilniaus universitetas, daktaro disertacija, 2012, 203 p.
37. DEVIATNIKOVAITĖ, Ieva, „Žurnalas „Logos“ tarpukario Lietuvoje: istorija, autoriai“, in: *Logos*, 2019, Nr. 100, p. 10–30.
38. DRAGENYTĖ, Ramutė, *Lietuvių literatūros istorija: teorinis rašymų tyrimas*, daktaro disertacija, Vilnius, Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2015. 291 p.
39. DROTVINAS, Vincentas, „Laikraštis: kilmė ir sinonimai“, in: *Gimtoji kalba*, 1993, Nr. 2, p. 27–28.
40. DUNDULIS, Bronius, „Istorikų rengimas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 m.“, in: *VDU 70 LKMA*, 1993, p. 161–164.

41. DUSEVIČIŪTĖ, Gintarė, „Metinių švenčių diskursas Lietuvos periodikoje 1940–1941 m. pirmosios sovietinės okupacijos laikotarpiu“, in: *Res humanitariae*, 2013, T. 13, p. 124–135.
42. EIDINTAS, Alfonsas, *Antanas Smetona ir jo aplinka*, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2012, 512 p.
43. ENDRIUKAITYTĖ, Kristina, „Gyvas miestas, arba tarpukario Kauno salonų kultūra“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2009, T. 10, p. 133–155.
44. *Epochas Jungiantis nacionalizmas*, sud. Česlovas Laurinavičius, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2013, 424, p.
45. ERIKSONAS, Linas, *National Heroes and National Identities: Scotland, Norway and Lithuania*, Brussels, Presses Interuniversitaires Europeennes, 2004, 320 p.
46. GAIDYS, Antanas, „Lietuvių krikščionių-demokratų partijos kūrimosi aplinkybės (1905–1907 m.)“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, 1991, T. 3, p. 139–172.
47. GAIGALAITĖ, Aldona, „Mokslinė istorinė periodika nepriklausomoje Lietuvoje (1921–1940)“, in: *Istorija*, 2009, T. 75, Nr. 3, p. 40–51.
48. GEČIONIS, Vidas, *Kauno humanitarų akademinės bendruomenės leidybinė veikla 1922–1939 m.*, magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2011, 121 p.
49. GIEDA, Aurelijus, „Adolfo Šapokos redaguota „Lietuvos istorija“: populiarumo kontekstai“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2007, Nr. 3, p. 115–123.
50. GIEDA, Aurelijus, *Istoriografija ir visuomenė: istorika, istoriko profesijos ir istorinės kultūros aspektai Lietuvoje 1904–1940 m.*, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 482 p.
51. GIEDA, Aurelijus, „Istorija ir istoriografija Lietuvoje 1904–1915 metais: istoriografinių manifestų laikotarpis?“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2015, Nr. 35, p. 40–84.
52. GIEDA, Aurelijus, „Maironio istoriko fenomenas“, in: *Maironio balsai: kūryba, veikla, atmintis*, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 406–408.
53. GIEDA, Aurelijus, „Viduramžių kautynės lietuviškosios visuomenės fokuse“, in: *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2011, T. 22, p. 125–126.
54. GIEDA, Aurelijus, *Manifestuojanti Klėja. Istorikai ir istorika Lietuvoje 1883–1940 metais*, Vilniaus universiteto leidykla, 2017, 640 p.
55. GIRDAUSKAITĖ, Miglė, *Daugiakultūrės Vilniaus istorijos reprezentacija nepriklausomos Lietuvos istorijos vadovėliuose*, magistro darbas, VU TSPMI, 2019. 61 p.

56. GIRNIUS, Kęstutis K., „Maceinos Tautinis auklėjimas“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2014, Nr. 2, p. 11-12.
57. GIRNIUS, Kęstutis K., *Tauta, išbandymai, dorovė. Tarp komunizmo ir demokratijos*, Naujasis Židinys-Aidai, 2011, 343 p.
58. GOODRICK-CLARKE, Nicholas, *The Occult Roots of Nazism: Secret Aryan Cults and Their Influence on Nazi Ideology*, London, Tauris Parke, 2004, 293 p.
59. GRIGARAVIČIUS, Algirdas, „Jono Basanavičiaus trakologija: impulsai ir kontekstai“, in: *Kultūros barai*, 2011, Nr. 3, p. 61–70.
60. GRIGARAVIČIUS, Algirdas, „Lietuvių tautininkų ideologijos ir politikos raida iki 1926 m.“, in: *Kultūros barai*, 2008, Nr. 2, p. 89.
61. GRIGARAVIČIUS, Algirdas, „Nesantaikos laikai: Vilties redaktoriaus Antano Smetonos pasitraukimas“, in: *Kultūros barai*, 2009, Nr. 10, p. 75–83.
62. GRIGARAVIČIUS, Algirdas, „Trys viltininkai“, in: *Kultūros barai*, 2000, Nr. 1, p. 73–79.
63. GRIGARAVIČIŪTĖ, Sandra, „Skandinavijos istorija lietuvių periodikoje 1918–1940 metais“, in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, Vilnius, Versus aureus, 2004, p. 109–121.
64. GRIKŠAITĖ, Reda, „Ausra ir Teodoras Narbutas“, in: *Archivum Lithuanicum*, T. 15, 2013, p. 191-270.
65. GUDAITIS, Leonas, *Laiko balsai*, Vilnius, Vaga, 1985, 310 p.
66. GUDAITIS, Leonas, *Permainų vėjai*, Vilnius, Vaga, 1986, 360 p.
67. GUDAITIS, Leonas, *Platėjantys akiračiai*, Vilnius, Vaga, 1977, 444 p.
68. GULBINAITĖ, Aušra, *Konceptualiosios metaforos laikraštyje LIETUVOS AIDAS (1918 m.)*, bakalauro darbas, Šiaulių universitetas, 2018, 52 p.
69. GULBINSKIENĖ, Aleksandra, *Kovingas partijos žodis: komunistinės spaudos vaidmuo kovoje prieš fašizmą Lietuvoje (1927–1940)*, Vilnius, Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1960, 148 p.
70. HOBSBAWM, Eric, *The Age of Empire: 1875-1914*, New York, Vintage books, 1989, 404 p..
71. ILGIEWICZ, Henryka, „Žalgirio mūšio minėjimas 1910 metais: politinis ir kultūrinis aspektai“, in: *Mokslo ir technikos raida*, 2010, Nr. 2, p. 94–108.
72. IVANOVAS, Bernaras, „Lietuvių Tautos šventė Kaune 1926 m. gegužės 15 d. ir jos atgarsiai to meto spaudoje“, in: *Kauno istorijos metraštis*, 2008, T. 9, p. 219–225.
73. IVANOVAS, Bernaras, „Tautinių mažumų problemos Stasio Šalkauskio tautiškumo sampratoje“, in: *Sociologija : mintis ir veiksmai*, 2001, Nr. 3-4. p. 78-85.

74. IVANOVAS, Bernaras, *Tautiškumo beiėškant Antano Smetonos Lietuvoje: tautinių įvaizdžių klausimas*, Versus aureus, 2005. 342 p.
75. JANKAUSKAS, Algimantas, *Organiėškos valstybės koncepcija Lietuvoje (tarpukario ir pokario laikotarpis)*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 1994. 107 p.
76. JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Dailė kaip propaganda 1939–1941 metais“, in: *Darbai ir dienos*, 2009, [T.] 52, p. 121–139.
77. JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Istorijos prieglobstyje: apie retrospektyvizmą Antrojo pasaulinio karo metų Lietuvos dailėje“, in: *Dailės istorijos studijos 6: Vaizdo kontrolė*, 2014, p. 170-199.
78. JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Lietuva 1939–1944 m.: valdžios ženklai“, in: *Menotyra*, 2009, T. 16, Nr. 3–4, p. 130-149.
79. JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, „Praeities nelaisvėje: apie XX a. Lietuvos dailės istorijos interpretacijas“, in: *Pažymėtos teritorijos*, 2005, p. 31–42.
80. JANKEVIČIŪTĖ, Giedrė, *Dailė ir valstybė: dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje 1918–1940*, Kaunas, Nacionalinis M. K. Čiurlionio dailės muziejus, 2003, 303 p.
81. JANUŠAUSKAITĖ, Ida, „Pirmasis lietuviėškos spaudos atgavimo minėjimas nepriklausomoje Lietuvoje 1929 metais“, in: *Knygotyra*, 2016, T. 67, p. 45–63.
82. JANUŽYTĖ, Audronė, „Petras Klimas' concept of nationalism“, in: *Istorija*, 2004, T. 62, p. 57–66.
83. JAŠINAUSKAS, Linas, *Nacių švietimo politika Lietuvoje 1941–1944 m.*, in: *Lituanistica*, 2004, Nr. 1, p. 1-26.
84. JAŠINAUSKAS, Linas, *Nacių švietimo politika okupuotoje Lietuvoje (1941–1944 metais)*, daktaro disertacija, Vytauto Didžiojo universitetas, Lietuvos istorijos institutas, 2005.
85. JOKUBAUSKAS, Vytautas, „Didysis karas: diskursai ir atminimo praktika tarpukario Lietuvoje“, in: *Lituanistica*, 2016, T. 62, Nr. 4(106), p. 235-264.
86. JONUŠAS, Jonas, *Žurnalo „Akademikas“ kultūriniai ir literatūriniai kontekstai*, daktaro disertacija, Kaunas, Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2007, 164 p.
87. JONUŠAS, Jonas, „Akademiko“ pasaulėžiūra tautinės idėjos šviesoje“, in: *Lituanistica*, 2006, T. 6, Nr. 2, p. 56–76.
88. JURGINIS, Juozas, „Lietuvių mokslo draugija“, in: *Iė lietuvių kultūros istorijos. Mokslo, kultūros ir švietimo draugijos*, Vilnius, Mokslas, 1975, 251 p.

89. JUZEFOVIČIUS, Romas, „Lituanistinių mokslų institucionalizavimas 1939–1955 m.: kultūrologinio diskurso bruožai“, in: *Lituanistica*, Nr. 2 (116), 2019, p. 88–103.
90. KABELKA, Gintaras, „Lietuvos filosofijos istoriografijos bruožai“, in: *Logos* 2009, Nr. 61, p. 22–29; 2010, Nr. 62, p. 15–23.
91. *Kaip tai atsitiko Didžiajame Mūšyje... Žalgirio atodangos. Tarptautinės parodos katalogas, 2010 m. lapkričio 10 d. - 2011 m. sausio 30 d.*, Vilnius, sud. Vydas Dolinskas, Birutė Verbiejūtė, Vilnius, Nacionalinis muziejus Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės valdovų rūmai, 2010, 508 p.
92. KASPARAVIČIUS, Algimantas, „Kunigas Mykolas Krupavičius tarpukario Lietuvos politiniame diskurse“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2005, T. 27, p. 433–462.
93. KAVOLIS, Vytautas, *Nepriklausomųjų kelias*. Vilnius, Versus aureus, 2006, 558 p.
94. KAVOLIS, Vytautas, *Žmogus istorijoje*, Vilnius, Vaga, 1994, 566 p.
95. KLEMIATO, Beata, *Dalyvių, pusdalyvių ir padalyvių vartojimas „Respublikos“ ir „Lietuvos ryto“ dienraščiuose*, magistro darbas, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2007, 117 p.
96. KOLEVINSKIENĖ, Žydronė, „Lietuvos studentai Europos aukštosiose mokyklose 1919–1940 metais“, in: *Lietuvos istorijos metraštis, 1993 metai*, 1994.
97. KRUTULYS, Titas, *Tautos sampratos katalikų ir demokratų-kairiųjų periodikoje tarpukariu*, magistro darbas, Vilniaus universitetas, 2018, 189 p.
98. KRUTULYS, Titas, *Tautos sampratos tautininkų periodikoje 1926–1940 m.*, bakalauro darbas, Vilniaus universitetas, 2016, 85 p.
99. KULAKAUSKAS, Antanas, *Kova už valstiečių sielas: Caro valdžia, Lietuvos visuomenė ir pradinis švietimas XIX a. viduryje*, VDU leidykla, 2000, 164 p.
100. KUODYTĖ, Vaiva, *Lietuvos kultūrinė periodika: situacija ir specifika*, VU, magistro darbas, 2012, p. 111.
101. LABANAUSKAS, Ramūnas, „Istorinė apžvalga“, in: *Lietuvos katalikų mokslo akademija 1922–2012. Istorinė apžvalga ir bibliografija, Lietuvos katalikų mokslo akademija*, 2012, p. 5–34.
102. LABANAUSKAS, Ramūnas, *Jaunųjų katalikų sąjūdžio genezė, ideologiniai principai ir jų realizavimo praktika (1919–1940)*, daktaro disertacija, VU, 2011, 274 p.
103. LASINSKAS, Povilas, „Istorijos publikacijos Vytauto Didžiojo universiteto leidiniuose“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2003, T. 2, p. 127–148.

104. LASINSKAS, Povilas, *Istorijos mokslas Vytauto Didžiojo universitete 1922–1940 metais*, Vilnius, Vaga, 2004, 324 p.
105. LAUČKAITĖ, Laima, „Vilniaus tapatybė Pirmojo pasaulinio karo metais: vokiečių žvilgsnis“, in: *Vilnius ir Kaunas tarpukario kultūroje*, sud. Alma Lapinskienė, Viktorija Šeina, Vilnius, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2014, p. 17–40.
106. LAUKAITYTĖ, Regina, „Lietuvių krikščionių demokratų partijos kūrimasis Pirmojo pasaulinio karo metais“, in: *Lituanistica*, 1994, Nr. 2, p. 38–50.
107. LAUKAITYTĖ, Regina, *Legalios katalikiškos spaudos pradžia Lietuvoje. Lietuvių atgimimo istorijos studijos T. 7*, Vilnius, Katalikų pasaulio leidykla, 1994, p. 220–253.
108. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos T. 1*, Vilnius, Sietynas, 1990, 207 p.
109. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos T. 4: Liaudis virsta tauta*, Vilnius, Baltoji varnelė, 1993, 587 p.
110. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos T. 8: Asmuo: tarp tautos ir valstybės*, Vilnius, Mokslo ir enciklopedijos leidykla, 1996, 530 p.
111. *Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T. 3: Lietuvos valstybės idėja (XIX a. – XX a. pradžia)*, Vilnius, Žaltvykslė, 1991, 504 p.
112. LIETUVNINKAITĖ, Nijolė, „Kauno periodinės spaudos cenzūra 1900–1914 metais“, in: *Knygotyra*, 2001, Nr. 37, p. 173–183.
113. *Lietuvos erdvinės sampratos ilgaime XIX šimtmetyje*, sud. Darius Staliūnas, Baltijos kopija, 2015, 315 p.
114. LINKEVIČIŪTĖS-RIMAVIČIENĖ, Jolita, Kultūrinės tapatybės konstravimas programiniuose lietuvių periodinės spaudos tekstuose, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2012, 314 p.
115. LOPATA, Raimundas, *Lietuvos valstybingumo raida 1914–1918 metais. Lietuvių Atgimimo istorijos studijos 9*, Vilnius, Mintis, 1996, 223 p.
116. LUKOŠEVICIUS, Vincentas, *Liberalizmo raida Lietuvoje: XIX a. pab. – 1940*. Vilnius, Valstybinis leidybos centras, 1995. 486 p.
117. MAČIULIS, Dangiras, „1939-ieji: lietuviai „atranda“ Vilnių arba kolektyvinės atminties erdvės kūrimas atgautoje sostinėje“, in: *Atrasti Vilnių: skiriama Vladui Drėmai*, Vilnius, Vilniaus dailės akademijos leidykla, 2010, p. 163–180.
118. MAČIULIS, Dangiras, „Apie dvi propagandines kampanijas XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Inter-studia humanitatis*, 2009, Nr. 9, p. 119–138.
119. MAČIULIS, Dangiras, „Jonas Šliūpas ir lietuvių-latvių vienybės idėja“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2011, T. 12, p. 83–98.

120. MAČIULIS, Dangiras, „Kraštotyros muziejai ir kolektyvinė atmintis Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m.“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2013, T. 37, p. 249–272.
121. MAČIULIS, Dangiras, „Kražių skerdynės: nuo įvykio iki laisvės kovų simbolio“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*, 2013, T. 16, p. 25–47.
122. MAČIULIS, Dangiras, „Kunigaikščių Lietuva“: apie istorinius Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės vaizdinius lietuvių atminties kultūroje XIX a. gale – XX a. pirmoje pusėje“, in: *Acta humanitarica universitatis Saulensis*. 2014, T. 18, p. 23-39.
123. MAČIULIS, Dangiras, „Laikiniosios sostinės kolektyvinės atminties kraštovaizdis“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 133–156.
124. MAČIULIS, Dangiras, „Lietuvių kolektyvinę atmintį konstruojantis Vaižgantas“, in: *Colloquia*, 2020, T. 44, p. 49–53.
125. MAČIULIS, Dangiras, „Lietuvių kolektyvinės atminties vaizdiniai sovietinėje propagandoje Sovietų Sąjungos – Vokietijos karo metu“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*. 2010, T. 2, 2011, p. 93–112.
126. MAČIULIS, Dangiras, „Lietuvių nacionalinis judėjimas ir Tautos muziejaus kūrimas“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 137–153.
127. MAČIULIS, Dangiras, „Pažangias“ miesto tradicijas liudijantys muziejai: iš Vilniaus miesto memorialinių muziejų istorijos sovietmečiu“, in: *Atminties daugiasluoksniškumas: miestas, valstybė, regionas*, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2013, p. 175–195.
128. MAČIULIS, Dangiras, „Žemaičių atminties kultūros herojai XX a. tarpukario Lietuvoje“, in: *Žemaitija: savivaizdžiai, reprezentacijos, atmintys*, Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 2021, p. 41-68.
129. MAČIULIS, Dangiras, STALIŪNAS, Darius, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pabaiga – 1940 m.)*, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2015, 322 p.
130. MAČIULIS, Dangiras, *Tautinė mokykla: žvilgsnis į tautininkų švietimo politiką*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2017, 280 p.
131. MAČIULIS, Dangiras, *Valstybės kultūros politika Lietuvoje 1927–1940 metais*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2005, 300 p.
132. MAČIULIS, Dangiras, „Atminties kultūros raiška Šiaulių miesto kraštovaizdyje“, in: *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo*

- ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, p. 113–132.
133. MAČIULIS, Dangiras, „Pasisavinant Mažąją Lietuvą. Vienijančios kolektyvinės atminties konstravimas Lietuvoje tarpukariu“, in: *Acta historica universitatis Klaipedensis*, T. XXIV: Erdvių pasisavinimas Rytų Prūsijoje XX amžiuje, 2012, p. 212–229.
 134. MAKAROVA, Viktorija, „Priešo įvaizdžio formavimas Lietuvos žiniasklaidos priemonėse: lenkų klausimas“, in: *Respectus philologicus*, 2013, Nr. 24 (29), p. 213–221.
 135. MARCINKEVIČIENĖ, Dalia, *Lietuvių šeimos modernėjimas: 1861 m. - 1914 m.*, daktaro disertacija, Lietuvos istorijos institutas, 1996, 111 p.
 136. MARCINKEVIČIENĖ, Dalia, *Vedusiųjų visuomenė : santuoka ir skyrybos Lietuvoje XIX amžiuje- XX amžiaus*, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1999, 221 p.
 137. MASTIANICA, Olga, „Bajoras, rašantis lietuviškai“, arba kalbos ir tautinės tapatybės ryšys ankstyvojoje Mečislovo Davainio-Silvestraičio publicistikoje“, in: *Archivum Lithuanicum*, T. 15, 2013, p. 336–343.
 138. MASTIANICA, Olga, „Lietuvių inteligentijos požiūris į moterų išsilavinimą XIX-XX a. sandūroje.“ in: *Lyčių studijos ir tyrimai*, 2009, Nr. 7, p. 102-108.
 139. MASTIANICA, Olga, *Pravėrus namų duris: moterų švietimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2012, 341 p.
 140. MERKYS, Vytautas, „Vincas Kudirka's concept of Lithuania“, in: *Lithuanian historical studies*, 2000, Vol. 5, p. 85–98;
 141. MIKNYS, Rimantas, *Lietuvos demokratų partija 1902–1915 m. : Mykolo Romerio 120- osioms metinėms Lietuvių atgimimo istorijos studijos. T. 10*, Vilnius, A. Varno personalinė įmonė, 1995, 255 p.
 142. MIKNYS, Rimantas, MOTIEKA, Egidijus, „Tautiškoji lietuvių demokratų partija: idėjinės – politinės kūrimosi aplinkybės“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos 1*, Vilnius, Sietynas, 1990, p. 80–125.
 143. MIKŠĖNAITĖ-UMBRASIENĖ, Ramutė, *Lietuvos proistorės reprezentavimas 1918–1940 m. Lietuvos periodinėje spaudoje*, magistro darbas, Vilnius, Vilniaus universitetas, 2011, 90 p.
 144. MITRULEVIČIUS, Gintaras, „Lietuvos socialdemokratų politika III Seimo metais“, in: *Gairės*, 2006, Nr. 12, p. 28-34.
 145. MITRULEVIČIUS, Gintaras, „Lietuvos socialdemokratų požiūris į rusiškąjį komunizmą 1919-1922 metais“, in: *Gairės*, 2006, Nr. 5/6, p. 31-36; 25-31.
 146. MITRULEVIČIUS, Gintaras, „Pirmoji LSDP programa“, in: *Gairės*, 2001, Nr. 5, p. 25–30.

147. MITRULEVIČIUS, Gintaras, „Radikaliai demokratinės respublikos vizija: Steigiamojo Seimo socialdemokratų frakcijos nuostatos priimant 1920 m. laikinąją ir 1922 m. nuolatinę Lietuvos Respublikos Konstitucijas“, in: *Socialinių mokslų studijos*, 2014, Nr. 6 (3), p. 737–738.
148. MITRULEVIČIUS, Gintaras, „Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose 1920–1927: socialdemokratai Steigiamajame Seime“, in: *Socialdemokratai Lietuvos Respublikos Seimuose*, Vilnius, Petro ofsetas, 2006, p. 63–102.
149. MITRULEVIČIUS, Gintaras, „Socialdemokratijos sėkmės bei nesėkmės XX a.“, in: *Gairės*, 2001, Nr. 12, p. 34–42.
150. MITRULEVIČIUS, Gintaras, *Lietuvos socialdemokratijos ideologinė-politinė raida 1914–1919 metais*, Vilnius, Gimtasis žodis, 2017, 832 p.
151. MOCKUTĖ, Angelė, *Nepriklausomos Lietuvos spauda Šiauliu apskrityje 1918–1939 m.*, diplominis darbas, Vilniaus universitetas, 1990, 58 p.
152. MULEVIČIŪTĖ, Jolita, *Modernizmo link: Dailės gyvenimas Lietuvos Respublikoje, 1918–1940*, Kultūros ir meno institutas, 2001, 223 p.
153. NIKŽENTAITIS, Alvydas, „Laikinosios ir Lietuvos Respublikos sostinių kultūrinės atmintys: lyginamosios analizės bandymas“, in: *Acta Humanitarica Universitatis Saulensis. Mokslo darbai*, 2009, T. 9, p. 236–244.
154. NIKŽENTAITIS, Alvydas, „Žalgirio mūšio vertinimas lietuvių visuomenėje XV–XVI a.“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1990, Vilnius, 1991, p. 5–13.
155. NIKŽENTAITIS, Alvydas, *Vytauto ir Jogailos įvaizdis Lietuvos ir Lenkijos visuomenėse*, Aidai, 2002, 144 p.
156. NOREIKA, Dainius, „Lietuvos istorijos vaizdiniai žurnale „Židinys“ (1924–1940)“, in: *Naujasis židinys-Aidai*, 2008, Nr. 4–5, p. 174–180.
157. NOREIKA, Dainius, „Senovės istorijos žinių sklaida žurnale „Židinys“ 1924–1940 m.“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2013, T. 2, p. 7–30.
158. *Nuo Basanavičiaus, Vytauto Didžiojo iki Molotovo ir Ribbentropo: atminties ir atminimo kultūrų transformacijos XX–XXI amžiuje*, sud. Alvydas Nikžentaitis, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2011, 492 p.
159. PALSKYS, Eugenijus, „Policijos spauda Lietuvoje 1920–1940 metais“, in: *Jurisprudencija*, 2000, T. 16(8), p. 86–98.
160. PAPAURĖLYTĖ, Arida, „Spaudos laisvė ir cenzūra nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m.“, in: *Informacijos mokslai*, 2000, T. 15, p. 44–54.
161. PAŠKEVIČIŪTĖ-KUNDROTIENĖ, Eglė, „LMD leidybinė veikla“, in: *Mokslo ir technikos raida*, 2009, T. 1, Nr. 1, p. 130.

162. PAŠKEVIČIŪTĖ-KUNDROTIENĖ, Eglė, „LMD leidybinė veikla“, in: *Mokslo ir technikos raida*, 2009, T. 1, Nr. 1, p. 124–138;
163. PAUAPURELYTĖ, Arida, *Knygos laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918–1940 m.*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2003, 188 p.
164. PETRAUSKAS, Rimvydas, STALIŪNAS, Darius, MAČIULIS, Dangiras, *Kas laimėjo Žalgirio mūšį? Istorinio paveldo dalybos Vidurio ir Rytų Europoje*, Vilnius, Mintis, 2012, 296 p.
165. PETREIKIS, Tomas, „Profesionalioji lietuvių periodika: leidybos ir spaudos 1823–1940 m. raidos istorija“, in: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823–1940. D. 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Kn. 1: A–M*, Vilnius, Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2018, p. 15-47.
166. PIVORAS, Saulius, *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida*, VDU leidykla, 2000, 152 p.
167. POŠKUTĖ, Margarita, „Kas yra tauta? Vedlio misija istorijoje“, in: *Logos*, Nr. 67, 2011, p. 201-210.
168. POŠKUTĖ, Margarita, *Pasaulėžiūrų įtampų laukai Lietuvoje XIX–XX a. sandūroje: daktaro disertacija*, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2014, 171 p.
169. PŠIBILSKIS, Vygintas Bronius, *Mykolas Biržiška: patrioto, mokslininko, kultūrininko gyvenimo ir veiklos pėdsakai*, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2009. 520 p.
170. PUTINAITĖ, Nerija, *Šiaurės Atėnų tremtiniai*, Vilnius, Aidai, 2004, 239 p.
171. PUTINAITĖ, Nerija, *Trys lietuviškosios Europos. Tauta, Europa, ES dabartinėje tapatybėje*, Vilnius, Naujasis židinys-Aidai, 2014, 208 p.
172. RAČIŪNAITĖ, Rasa, „Nacionalinių vertybių ir miestietiškos sąmonės plėtra : tarpukario Kaunas ir jo priemiesčiai“, in: *Lietuvos etnologija*, 2005, 4 (13), p. 111-133.
173. RAČKAUSKAS, Tadas, *Jaunosios – senosios kartų katalikiškosios srovės politikų konfliktai tarpukario Lietuvoje: magistro darbas*, Lietuvos edukologijos universitetas, 2007. 56 p.
174. RAGAUSKAS, Aivas, „Keletas pastabų dėl istorijos metodologijos tarpukario Lietuvoje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2001, T. 19, p. 59–70.
175. RAGAUSKAS, Aivas, „Lietuvos istorijos mokslo sovietizacija 1940–1941 metais“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1994, 1995, p. 94–109.
176. RAGAUSKAS, Aivas, „VDU mokslininkai istorijos mokslo kongresuose 1918–1940 m.“, in: *VDU 70 LKMA*, 1993, p. 169–184.
177. RAGUOTIS, Bronius, *Amerikos lietuvių periodinė spauda 1879–1919 metais*, Marijampolė, Ramona, 2003, 292 p.

178. RAILA, Eligijus, *Lietuvystės Mozė*, Vilnius, Naujasis židinys-Aidai, 2019, 432 p.
179. REPŠIENĖ, Rita, „Lietuvos valstybės atkūrimo šimtmečio minėjimas: realybė, vizijos ir vertės dilema“. *Lietuvos kultūros tyrimai 9: Valstybė ir kultūra: pasitinkant Lietuvos valstybės atkūrimo 100-meį*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2017, p. 49–69.
180. RIAUBIENĖ, Arida, „Valstybinės cenzūros mechanizmas tarpukario Lietuvoje“, in: *Knygotyra*, 2005, Nr. 44, p. 103–111.
181. RIAUBIENĖ, Arida, *Knygos laisvė ir kontrolė Lietuvoje 1918-1940 m.* daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2003, 188 p.
182. RIAUBIENĖ, Arida, „Požiūris į emigraciją XIX a. pabaigos – XX a. pradžios Rytų Prūsijoje leistuose periodiniuose leidiniuose“, in: *Oikos: lietuvių migracijos ir diasporos studijos*, 2017, Nr. 23–24, p. 65–82.
183. RUDIS, Gediminas, „Jungtinis antismetoninės opozicijos sąjūdis 1938–1939 metais“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 1996, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 1997, p. 182-215.
184. RUZGAS, Albertas, „Naujoji Romuva – žurnalas, suvokęs priedermę drumsti valdžios ramybę“, in: *Kultūros barai*, 2008, Nr. 11, p. 86-89.
185. SAFRONOVAS, Vasilijus, „Istorijos pasakojimo prieštaros Lietuvoje tarpukariu: 1795–1918 metų laikotarpis vadovėliuose“, in: *Istorija*, 2021, T. 123, Nr. 3, p. 4–44.
186. SAFRONOVAS, Vasilijus, „Šimtmečio atgarsiai: ar pasikeis Pirmojo pasaulinio karo vertinimas Lietuvoje?“, in: *Acta historica universitatis Klaipedensis*, 2018, T. 36, p. 261-287.
187. SAFRONOVAS, Vasilijus, „Who fought for national freedom? On the significance of the Great War in interwar Lithuania“, in: *Acta Baltico-Slavica, Polish Academy of Sciences*, 2018, No. 42, p. 189–215.
188. SAFRONOVAS, Vasilijus, JOKUBAUSKAS, Vytautas, VAREIKIS, Vygantas, VITKUS, Hektoras, *Didysis karas visuomenėje ir kultūroje: Lietuva ir Rytų Prūsija*, Klaipėda, Klaipėdos universiteto leidykla, 2018, 456 p.
189. SAFRONOVAS, Vasilijus, *Nacionalinių erdvių konstravimas daugiakultūriame regione: Prūsijos Lietuvos atvejis*, Vilnius, Baltijos kopija, 2015, 318 p.
190. SAFRONOVAS, Vasilijus, *Praeitis kaip konflikto šaltinis: Tapatybės ideologijų konkurencija XX amžiaus Klaipėdoje*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2011, 446 p.
191. SAFRONOVAS, Vasilijus, „The Contested date of the emergence of modern Lithuania: was 15 May an alternative to 16 February“, in: *Lithuanian historical studies*, Nr. 24, 2020, p. 75-108.

192. SELENIS, Valdas, *Lietuvos istorikų bendrija 1918–1940 metais, daktaro disertacija*, Kaunas, VDU, 2008, 154 p.
193. SENVAITYTĖ, Dalia, „Kalendorinių švenčių pristatymas lietuviškoje periodinėje spaudoje XIX a. – XX a. pradžioje“, in: *Res Humanitariae*, 2013, Nr. 13, p. 267–285.
194. SENVAITYTĖ, Dalia, „Lietuviškų tradicinių metinių švenčių kūrimo klausimu“, in: *Lithuanian journal of anthropology*, 2014, Nr. 1, p. 77–88.
195. SESELSKYTĖ, Adelė, „Lietuvių mokslo draugijai – 100 metų“, in: *Tautosakos darbai*, 2006, T. 32, p. 279–280.
196. SIRUTAVIČIUS, Vladas, „Šventės nacionalizavimas. „Tautos šventės“ atsiradimas Lietuvos Respublikoje XX amžiaus 4-ajame dešimtmetyje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T. 17: Nacionalizmas ir emocijos. (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla 2001, p. 133–145.
197. SKIRIUS, Juozas, „XX amžiaus JAV lietuvių ir Lietuvos istorikų požiūris į generolą Tadą Kosciuską“, in: *Istorija*, 2011, T. 82, p. 52–53.
198. SKRUPSKELIS, Kęstutis, „Karas, Voronežas, bolševizmas, lietuviai katalikai...“, in: *Naujasis Židinys – Aidai*, 2009, Nr. 8–9, p. 306–319.
199. SKRUPSKELIS, Kęstutis, „Žydų vaidinys Lietuvos aidų skiltyse“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2014, Nr. 5, p. 36–47; Nr. 6, p. 42–50.
200. SKRUPSKELIS, Kęstutis, *Ateities draugai: ateitininkų istorija (iki 1940 m.)*, Vilnius, Aidai, 2010, 798 p.
201. SKRUPSKELIS, Kęstutis, *Ignas Skrupskelis: asmenybė ir laikmetis*, Vilnius, Versus aureus, 2014, 416 p.
202. SMILINGYTĖ-ŽEIMIENĖ, Skirmantė, „Lietuvos Respublikos 10-ies metų sukaktuvės: 1928 m. valstybinė šventimo programa ir paminklai nepriklausomybei“, in: *Menotyra*, 2018, Nr. 25(1), p. 93–109.
203. STAKELIŪNAITĖ, Danutė, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos Respublikos vidaus politikoje 1918 m. pabaigoje - 1926 m. : parlamentinė veikla*, daktaro disertacija, VDU, 2000, 225 p.
204. STALIŪNAS, Darius, „Europos idėja lietuviškame XIX–XX a. sandūros diskurse“, in: *Europos idėja Lietuvoje: istorija ir dabartis*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2002, p. 105–114.
205. STALIŪNAS, Darius, „Kauno vizija XX a. pradžioje“, in: *Darbai ir dienos*, 1997, Nr. 4, p. 59–64.
206. STALIŪNAS, Darius, „Kokią Lietuvą XX a. pradžioje projektavo Kazys Grinius?“, in: *Lietuvos istorijos metraštis*, 2017, T. 1, p. 119–126.
207. STALIŪNAS, Darius, „Lenkų ir lietuvių konfliktas XIX amžiaus pabaigoje – XX amžiaus pradžioje: senų koncepcijų atgimimas“, in: *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštijos istorijos ir tradicijos fenomenai:*

- tautų atminties vietos*, sud. A. Bumblauskas, G. Potašenko, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2013, p. 173–184.
208. STALIŪNAS, Darius, „Lietuvos idėja *Aušroje*“, in: *Archivum Lithuanicum*, 2013, T. 15, p. 271–292.
 209. STALIŪNAS, Darius, „Rusų kalba kaip lietuvių ir žydų komunikacijos priemonė: laikraštis „Naš kraj“ (1914)“, *Abipusis pažinimas: lietuvių ir žydų kultūriniai saitai (Specialusis „Lietuvos istorijos studijų“ leidinys (T. 8))*, sud. Jurgita Šiaučiūnaitė-Verbickienė, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 2010, p. 161–181.
 210. STALIŪNAS, Darius, *Enemies for a Day: Antisemitism and Anti-Jewish Violence in Lithuania under the Tsars*, Budapest, Central European University Press, 2015, 296 p.
 211. STALIŪNAS, Darius, MAČIULIS, Dangiras, *Vilnius – Lietuvos sostinė: problema tautinės valstybės projekte (XIX a. pab. – 1940 m.)*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2015, 324 p.
 212. STALIŪNAS, Darius, *Savas ar svetimas paveldas? 1863–1864 m. sukilimas kaip lietuviška atminties vieta*, Vilnius, Mintis, 2008, 144 p.
 213. STAŠAITIS, Stanislovas, „Istorija Lietuvos mokykloje 1940–1941 metais: tautiškumo naikinimas ir sovietinės ideologijos diegimas“, in: *Istorija*, 2008, Nr. 70, p. 39–52.
 214. STAŠAITIS, Stanislovas, „XIX a. pabaigos – XX a. pradžios lietuviški visuotinės istorijos leidiniai – pirmasis langas į pasaulio praeitį Lietuvos skaitytojui“, in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, Vilnius, Versus aureus, 2004, p. 91–98.
 215. STREIKUS, Arūnas, „Istorinės atminties sovietizavimo ypatybės Lietuvoje“, in: *Naujasis Židinys-Aidai*, 2005, Nr. 9, p. 370–373.
 216. STRIMAITYTĖ, Dalia, *Lietuvos kultūrinės diplomatijos modeliai ir jų naratyvinės paradigmos (1988–2009 metai)*, daktaro disertacija, Vilniaus universitetas, 2022. 364 p.
 217. SUBAČIUS, Paulius, *Lietuvių tapatybės kalvė*, Vilnius, Aidas, 1999, 248 p.
 218. SURBLYS, Alvydas, ZAKARAVIČIŪTĖ, Agnė, RUDMINAITĖ, Edita, „Lietuvių laikraštis“ – pirmas legalus periodinis leidinys po spaudos draudimo“, in: *Kauno apskrities viešoji biblioteka*, 2016, interaktyvus, prieiga per internetą, [žiūrėta: 2023-01-02]: <https://knyga.kvb.lt/lt/parodos/vienos-knygos-parodos/item/83-lietuviu-laikraštis-pirmas-legalus-periodinis-leidinys-po-spaudos-draudimo>.
 219. SVARAUSKAS Artūras, „Lietuvos politinės dešinės radikalizacija XX a. ketvirtajame dešimtmetyje“, in: *Parlamento studijos*, 2006, Nr. 7, p. 53–72.

220. SVARAUSKAS, Artūras, *Krikščioniškoji demokratija nepriklausomoje Lietuvoje (1918–1940) : politinė galia ir jos ribos*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2014, 411 p.
221. SVARAUSKAS, Artūras, *Naujaromuvių valstybės santvarkos vizija XX a. IV-ame dešimtmetyje*: magistro darbas, Lietuvos edukologijos universitetas, 2005, 150 p.
222. SVARAUSKAS, Artūras, TAMOŠAITIS, Mindaugas, „Lietuvos politinių partijų jaunosios kartos radikalėjimas XX a. 4-ame dešimtmetyje“, in: *Istorija*, 2007, T. 68, p. 43–57.
223. SVARAUSKAS, Arūnas, „Nuo pamokslų iki partinės agitacijos : politinė Krikščioniškosios Demokratijos institucionalizacija Europoje XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje“, in: *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2011, T. 34, p. 107–140.
224. SVERDIOLAS, Arūnas, *Kultūros filosofija Lietuvoje*, Vilnius, Mintis, 1983, 208 p.
225. SVIDERSKYTĖ, Gražina, „Herojai Lietuvoje: (de-)heroizavimo aspektas, atvejis, prieiga“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2019, Nr. 44, p. 76–94.
226. ŠEINA-VASILIAUSKIENĖ, Viktorija, „Maironis tarpukario Lietuvos mokykloje“, in: *Žmogus ir žodis*. 2017, T. 19, Nr. 2, p. 33–50.
227. ŠEINA-VASILIAUSKIENĖ, Viktorija, „Tarpukario Donelaitis“, in: *Kristijono Donelaičio reikšmės*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2016, p. 159–176.
228. ŠEINA-VASILIAUSKIENĖ, Viktorija, *Savas svetimas dainius. Adamas Mickiewiczius lietuvių literatūros kanone (1883–1940)*, Vilnius: Lietuvos literatūros ir tautosakos institutas, 2021. 304 p.
229. ŠIMKEVIČIUS, Šarūnas, „Alytaus miesto periodinė spauda 1920-1940 metais“, in: *Knygotyra*. 2002, T. 39, p. 45–55.
230. ŠIMKUS, Robertas, „Latvijos ir Lietuvos istoriografijos paralelės: bandymai bendradarbiauti ir problemos tarpukaryje“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2007, T. 19, p. 100–112.
231. ŠIPELYTĖ, Monika, *Šveicarijos lietuvių politinė ir diplomatinė veikla 1915–1919 m. Lietuvos valstybingumo klausimu*, daktaro disertacija, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2019, 314 p.
232. ŠUTINIENĖ, Irena, „Tautos istorijos mitai Lietuvos gyventojų sąmonėje“, in: *Istorinė sąmonė ir istorijos didaktika*, Švietimo studijų centras, 1997, p. 66–89.
233. ŠVEDAS, Aurimas, „Istorijos inžinieriaus gyvenimo darbas“, in: *Istorijos inžinierius. Edvardo Gudavičiaus tekstai apie Lietuvą, Europą ir pasaulį*, red. Aurimas Švedas, Aukso žuvis, 2019, p. 7–18.

234. TAMOŠAITIS, Mindaugas, „Lietuvos politinių partijų ir ideologinių srovių (iki 1940 m.) istoriografija“, in: *Istorija*, 2011, T. 84, Nr. 4, p. 49–65.
235. TAMOŠAITIS, Mindaugas, *Valstiečiai liaudininkai Lietuvos politiniame gyvenime 1926–1940 m.*, daktaro disertacija, Kaunas, Vytauto Didžiojo universitetas, 2011, 272 p.
236. TYLA, Antanas, „Istorija lituanistikos kontekste“, in: *Lituanistika: tradicijos, dabartis, perspektyvos*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 1999, p. 13–30.
237. TOMKUS, Petras, „Afrikos įvaizdis Lietuvoje, 1918–1940 m.“, in: *Visuotinė istorija Lietuvos kultūroje: tyrimai ir problemos*, Vilnius, Versus aureus, 2004, p. 122–160.
238. TRUSKA, Liudas, *Lietuviai ir žydai nuo XIX a. pabaigos iki 1941 m. birželio. Antisemitizmo Lietuvoje raida*, Vilnius, Vilniaus pedagoginis universitetas, 2005, 322 p.
239. URBONAS, Vytas, „Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis“, in: *Gimtasai kraštas*, 2012, T. 5, p. 42–61.
240. URBONAS, Vytas, *Lietuvių laikraštis: nuo seniausių laikų iki mūsų dienų*, Vilnius, Vilniaus universiteto leidykla, 1997, 212 p.
241. URBONAS, Vytas, *Lietuvių periodinė spauda: raidos istorija ir dabartis*, Voruta, 1995, 179 p.
242. URBONAS, Vytas, *Lietuvių žurnalas: nuo pirmojo numerio iki šių dienų*, Voruta, 1993, 176 p.
243. VAIŠNYS, Andrius, *Spauda ir valstybė*, Vilnius, UAB Biznio mašinų kompanija, 1998, 262 p.
244. VAIŠNYS, Andrius, *Spaudos ir valstybės santykiai Lietuvoje, 1918–1940*, daktaro disertacija, Vilnius, VU, 2003, 162 p.
245. VAREIKIS, Vygantas, „Personalinis bandymas suvokti, kaip ir kodėl lietuviai užmiršo Didįjį karą“, in: *Kultūros barai*, 2016, Nr. 12, p. 82–90.
246. VASILIAUSKIENĖ, Aldona, „Istorikai lietuvių katalikų mokslų akademijoje“, in: *LKMA metraštis*, Vilnius, 1994, T. 8.
247. VASKELA, Gediminas, „Lietuvių ir žydų santykiai visuomenės modernėjimo ir socialinės sferos politinio reguliavimo aspektais (XX a. pirmoji pusė)“, in: *Žydai Lietuvos ekonominėje-socialinėje struktūroje*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2006, p. 133–176.
248. VELJATAGA, Pillė, „Tautinė individualybė ir lietuvių meno raidos gairės (1918–1940)“, in: *Kultūrologija*, 2003, T. 10, p. 99–124.
249. VELJATAGA, Pillė, „Tautinio romantizmo tradicija XX a. trečiojo dešimtmečio lietuvių estetikoje“, in: *Romantizmai po romantizmo*, sud. Giedrė Jankevičiūtė. Vilnius, Gervelė, 2000, p. 77–86.

250. VELJATAGA, Pillė, *Lietuvos estetinė mintis XIX a. pabaigoje – XX a. pirmoje pusėje: meno tautiškumas ir visuomeniškumas*, Vilnius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas, 2011, 223 p.
251. VENCKIENĖ, Jurgita, „Dvejopa XIX a. pabaigos lietuviškų laikraščių rašyba“, in: *Raidžių draudimo metai*, sud. Darius Staliūnas, 2004, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, p. 207–212.
252. VENCLAUSKAS, Linas, „Lietuvos įvaizdžiai antinacinėje lietuvių spaudoje“, in: *Genocidas ir rezistencija*, 2004, 1 (15), p. 68–85.
253. VENCLAUSKAS, Linas, *Tekstų byla: lietuvių antismetinis diskursas nuo XIX a. antros pusės iki 1940 metų*, Vilnius, Versus, 2022, 488 p.
254. VIDMANTAS, Edvardas, Lietuvos darbininkų periodinė spauda, 1895–1917, Vilnius, Mintis, 1979, 204 p.
255. VILIŪNAS, Giedrius, „Vytauto Didžiojo kultas tarpukario Lietuvoje“, in: *Lietuvių atgimimo istorijos studijos, T. 17: Nacionalizmas ir emocijos: (Lietuva ir Lenkija XIX–XX a.)*, Vilnius, Lietuvos istorijos instituto leidykla, 2001, p. 68-102, 165-166, 175-176, 186-187.
256. VILIŪNAS, Giedrius, *Literatūrinis gyvenimas nepriklausomoje Lietuvoje: 1918–1940*, Vilnius, Alma littera, 1998, 183 p.
257. VIRŽINTAITĖ, Indrė, *Lietuvių tauta, tautinis atgimimas ir nacionalizmas XIX a. istorijos istoriografijoje*, baklauro darbas, 2009.
258. VYŠNIAUSKAS, Arūnas, „Dėl pagrindinių nesutarimų Lietuvos socialdemokratų partijoje 1896–1899 metais“, in: *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 29, 1988, p. 55–56.
259. VITKAUSKIENĖ, Vilhelmina, VALIUKIENĖ, Vitalija, „Prancūzų kalbos paplitimo Lietuvoje istorija ir dabartis“, in: *Historia universalis in Lithuania*, 2015, T. 3, p. 94-110.
260. VITKŪNAS, Manvydas, „Kovos Lietuvos istorinėje atmintyje: piliakalniai kaip „atminties vieta“, in: *Karo archyvas*, 2016, Nr. 31, p. 274-327, 390-394.
261. VOVERIENĖ, Ona, „Lietuvos aidas“ – tautos mokykla, Vilnius, Diemedžio leidykla, 2017, 319 p.
262. ZAVICKIENĖ, Žiedūnė, *Jaunimas istorijos skersvėjuose: Lietuvos jaunimo spauda 1918–1940 metais*, Akademinė leidyba, 2018, 343 p.
263. ŽALTAUSKAITĖ, Vilma, *Lietuvos krikščioniškosios demokratijos genezė. XIX a. pab. – XX a. pr. sociopolitinis aspektas*, daktaro disertacija, Vilnius, Lietuvos istorijos institutas, 2000, 162 p.
264. ŽARSKIENĖ, Rūta, „Nuo Lietuvių mokslo draugijos iki Lietuvių tautosakos rankraštyno: LMD tautosakos rankraščių ir garso įrašų kolekcijos“, in: *Liaudies kultūra*, 2016, Nr. 6, p. 14–26.

265. ŽEIMANTAS, Vytautas, „Lietuvos Aidui“ – 95 metai!“, in: *Lietuvos aidas*, 2012-03-09, [interaktyvus], prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<http://www.aidas.lt/lt/ivykiai/article/3523-03-09-lietuvos-aidui-95-metai>>.
266. ŽEMGULIS, Vytautas, „Kodėl H. White‘as, F. Ankersmitas ir P. Ricoeuras nesukūrė istoriografinės naratologijos?“, in: *Žmogus ir žodis*, 2012, Nr. 4, p. 4–15.
267. ŽEMGULIS, Vytautas, „M. Jučo istorinės monografijos „Žalgirio mūšis“ naratologinė analizė“, in: *Istorija*, 2008, Nr. 71(3), p. 56–64.
268. ŽEMGULIS, Vytautas, *Naratyvumo problema šiuolaikinėje istorijos filosofijoje*, daktaro disertacija, 2006. 141 p.
269. ŽILEVIČIŪTĖ, Aušrinė, *Tarpukario Lietuvos karinė periodinė spauda*, bakalauro darbas, Vilnius, Vilniaus universitetas, 2010.
270. ŽMUIDA, Eugenijus, „Maironio istoriosofija Lietuvos istorijoje“, in: *Maironio balsai: Kūryba, veikla, atmintis*, sud. Manfredas Žvirgždas, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2019, p. 410–457.
271. ŽUKAS, Vladas, *Bendrovės knygoms leisti ir platinti*, Vilnius, Baltos lankos, 1998, 351 p.
272. РЕЙФМАН, П. С. „Часть первая. Российская цензура. Глава восьмая. «Но в октябре его немножечко того...». Из истории русской, советской и постсоветской цензуры“, in: *reifman.ru* [interaktyvus], 2011, prieiga per internetą [žiūrėta: 2023-01-02]: <<http://reifman.ru/russ-tsenzura/8/>>.

PRIEDŲ SĄRAŠAS

PRIEDAI.....	485
1 lentelė. Pagrindinė XX a. I pusės Lietuvoje lietuvių kalba leista skirtingų pasaulėžiūrų ir humanitarinių bei socialinių mokslų periodinė spauda.....	485
2 lentelė. 1832-1903 m. lietuviškos periodinės spaudos straipsniai (leisti Mažojoje Lietuvoje ir išeivijoje). Istorijos ir kitų būdingų straipsnių temų populiarumas	509
3 lentelė. 1904-1918 m. lietuviškos periodinės spaudos straipsniai (leisti Rusijos imperijos teritorijoje). Istorijos ir kitų būdingų straipsnių temų populiarumas	510
4 lentelė. 1904-1918 m. tyrimui atrinktos periodikos atskirų leidinių skaičius ir leidybos metai	511
5 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos istorinių tekstų skaičius periodiniuose leidiniuose	512
6 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos istorinės tematikos straipsnių kiekybinis pasiskirstymas skirtingų pasaulėžiūrų leidiniuose.....	514
7 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos tematinis tekstų pasiskirstymas	515
8 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos aprašomų asmenybių biografijos	517

9 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos dažnai pasikartojusių Lietuvos istorijos temų ir asmenybių pasiskirstymas	518
10 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos užsienio šalių ir tautų istorijai skirtų tekstų pasiskirstymas.....	520
11 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos chronologinis Lietuvos istorijos tekstų pasiskirstymas	522
12 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos chronologinis Užsienio šalių istorijos tekstų pasiskirstymas.....	523
13 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos istorinių publikacijų tipai.....	525
14 lentelė. 1919-1944 m. tyrimui atrinktos periodikos atskirų leidinių skaičius ir leidybos metai	527
15 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos istorinių tekstų skaičius periodiniuose leidiniuose	529
16 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos istorinių tekstų skaičius skirtingais laikotarpiais	531
17 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos tematinis tekstų pasiskirstymas	532
18 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos aprašomų asmenybių biografijos.....	534
19 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos dažnai pasikartojusių Lietuvos istorijos temų ir asmenybių pasiskirstymas	536
20 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos užsienio šalių istorijai skirtų tekstų pasiskirstymas pagal šalis	539

21 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos chronologinis Lietuvos istorijos tekstų pasiskirstymas	541
22 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos chronologinis užsienio šalių istorijos tekstų pasiskirstymas	543
23 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos istorinių publikacijų tipai.....	545
24 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų periodikos atskirų leidinių skaičius ir leidybos metai	546
25 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų istorinių tekstų skaičius periodiniuose leidiniuose. Lietuvos ir užsienio šalių istorijos pasiskirstymas.....	548
26 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų istorinių tekstų skaičius periodiniuose leidiniuose tarpukariu.....	550
27 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų istorinių tekstų tematinis pasiskirstymas	552
28 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų aprašomų asmenybių biografijos.....	554
29 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų dažnai pasikartojusių Lietuvos istorijos temų ir asmenybių pasiskirstymas	556
30 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų užsienio šalių istorijai skirtų tekstų pasiskirstymas pagal šalis	557
31 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų chronologinis Lietuvos istorijos tekstų pasiskirstymas	559
32 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų chronologinis užsienio šalių istorijos straipsnių pasiskirstymas	561

33 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų istorinių publikacijų tipai periodiniuose leidiniuose	562
34 lentelė. Linijinis grafikas	564
35 lentelė. Kokybinio tyrimo sintezė: būdingiausi kiekvienos grupės istoriniai subjektai, epochos, vertinimo kriterijai, herojai, priešai ir draugai	565
Kiekybinio tyrimo šaltinių sąrašas pridedamas atskiru PDF failu, patalpintas internete: < https://osf.io/mfx69 >	

PRIEDAI

1 lentelė. Pagrindinė XX a. I pusės Lietuvoje lietuvių kalba leista skirtingų pasaulėžiūrų ir humanitarinių bei socialinių mokslų periodinė spauda¹⁸⁵⁸.

Leidinio pavadinimas	Leidybos metai	Redaktorius	Pasaulėžiūrinė grupė	Leidybos vieta	Leidinio tipas
LIETUVOS SOCIALDEMOKRATŲ PARTIJA					
DARBININKŲ BALSAS ¹⁸⁵⁹	1901-1906	J. BAGDONAS	LSDP	TILŽĖ	ŽURNALAS
Draugas	1904-1905	V. Kapsukas	LSDP	Bitėnai	Žurnalas
Darbininkas	1905-1906	V. Kapsukas	LSDP	Bitėnai	Žurnalas
Sparva	1905	A. Janulaitis	LSDP	Bitėnai	Laikraštis
NAUJOJI GADYNĖ	1906	ELENA BRAZYTĖ, V. KAPSUKAS, S. MATULAITIS KT.	LSDP	VILNIUS	LAIKRAŠTIS
Lietuvos socialdemokratų partijos žinios	1906; 1912	V. Kapsukas	LSDP	Vilnius	Laikraštis

¹⁸⁵⁸ Šarašas sudarytas naudojantis šia bibliografija: *Lietuvos bibliografija. Serija B: Periodiniai leidiniai lietuvių kalba, 1823-1940. D. 1. Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Kn. 1: A-M*, 2018, 791 p.; *Lietuvos bibliografija. Serija B: D. 1, Poligrafiniu būdu spausdinti leidiniai. Kn. 2, N-Ž*, 2018, 819 p.

¹⁸⁵⁹ Didžiosiomis raidėmis rašomi leidiniai įtraukti į šio darbo kiekybinį tyrimą.

SKARDAS	1907	VINCAS KAPSUKAS, STASYS MATULAITIS, BRONISLAVA ŠEMYTĖ	LSDP	VILNIUS	LAIKRAŠTIS
ŽARIJA	1907- 1908	ONA ŠECHTE, V. KAPSUKAS, A. PURĖNAS KT.	LSDP	VILNIUS	LAIKRAŠTIS
VISUOMENĖ	1910- 1911	A. ONA PAULAUSKYTĖ	LSDP	VILNIUS	ŽURNALAS
DARBO BALSAS	1917- 1919	PELIKSAS BUGAILIŠKIS, ST. KAIRYS	LSDP	VILNIUS	LAIKRAŠTIS
Rytojus	1919	Juozas Žiugžda	LSDP	Raseiniai	Laikraštis
SOCIALDEMOKRATA S	1919- 1933	J. ČIURLYS, S. KAIRYS IR KT.	LSDP	KAUNAS	SAVAITRAŠTIS
Jaunimas	1920	J. Tyslevas	LSDP	Marijampolė	Žurnalas
Žiezirba	1922- 1926	K. Savickas, D. Budrys, A. Jakubėnas ir kt.	LSDP	Kaunas	Laikraštis
Darbininkų balsas	1924- 1926	P. Čeponis	LSDP	Šiauliai	Laikraštis
Socialistų atstovas	1925	-	LSDP	Kaunas	Laikraštis
Mūsų frontas	1925	Petras Janeliūnas	LSDP	Kaunas	Laikraštis
Naujas frontas	1926	Alfonsas Jakubėnas	LSDP	Kaunas	Laikraštis
Naujoji gdynė	1926- 1927	Jonas Januškis	LSDP	Kaunas	Žurnalas
Proletaras	1926	Leonas Pačiulis	LSDP	Kaunas	Laikraštis

Darbo balsas	1929	St. Kairys	LSDP	Kaunas	Laikraštis
Revoliucinis frontas	1933	Stasys Petraška	LSDP	Kaunas	Žurnalas
Lietuvos darbo balsas	1933	Liuda Purienė	LSDP	Kaunas	Laikraštis
Mūsų frontas	1933-1934	Leonas Čeraška, E. Jurgaitytė	LSDP	Kaunas	Laikraštis
Mūsų kelias	1933-1934	A. Gučas	LSDP	Kaunas	Savaitraštis
DARBO VISUOMENĖ	1934-1936	ONA KAIRIENĖ	LSDP	KAUNAS	ŽURNALAS
Žaizdras	1928-1930	Alfonsas Jakubėnas	LSDP	Kaunas	Laikraštis
MINTIS	1939-1940	O. LEONAITĖ-KAIRIENĖ	LSDP	KAUNAS	ŽURNALAS
LIETUVOS DEMOKRATŲ PARTIJA/LIETUVOS VALSTIEČIŲ LIAUDININKŲ SĄJUNGA/SOCIALISTAI LIAUDININKAI					
Varpas	1889-1905	M. Jankus, V. Kudirka ir kt.	Varpininkai, demokratai	Tilžė	Žurnalas
Ukininkas	1890-1905	M. Jankus	Varpininkai, demokratai	Ragainė	Laikraštis
LIETUVOS ŪKININKAS	1905-1915; 1918-1940	A. SMETONA, P. VIŠINSKIS, J. BAGDONAS, F. BORTKEVIČIENĖ IR KT.	DEMOKRATAI, VALSTIEČIAI LIAUDININKAI	VILNIUS, KAUNAS	LAIKRAŠTIS
Žemė	1907-1915, 1918-1928	Povilas Gaidelionis ir kt.	Demokratai, valstiečiai liaudininkai	Vilnius, Kaunas	Laikraštis

Mokykla	1909-1914	Konstancija Gaigalytė	Demokratai	Vilnius	Laikraštis
LIETUVOS ŽINIOS	1909-1915; 1922-1940	J. VILEIŠIS, K. GRINIUS, G. PETKEVIČAITĖ IR KT.	DEMOKRATAI, VALSTIEČIAI LIAUDININKAI	VILNIUS, KAUNAS	LAIKRAŠTIS, DIENRAŠTIS
Sveikata	1909-1915, 1918, 1920-1928	Kazys Grinius	Demokratai, valstiečiai liaudininkai	Vilnius, Kaunas	Laikraštis
Vasaros darbai	1910-1912	F. Bortkevičienė	Demokratai	Vilnius	Žurnalas
Aušrinė	1910-1914; 1917; 1919-1926; 1931-1933	S. Šilingas, P. Klimas, S. Mošinskaitė ir kiti	Demokratai, Valstiečiai liaudininkai	Vilnius, Voronežas, Marijampolė	Žurnalas
Jaunimas	1911-1914; 1918; 1921-1936	M. Radzevičienė, A. Rimka	Demokratai, Valstiečiai liaudininkai	Vilnius, Kaunas	Laikraštis
Žibutė	1911-1913	G. Petkevičaitė, M. Radzevičienė	Demokratai	Vilnius	Laikraštis
Lietuvos žinių ir	1914-	J. Žymantienė	Demokratai	Vilnius	Laikraštis

Lietuvos ūkininko bendrovės Vilniuje leidžiamos telegramos	1915				
Kovos vėliava	1918-1919	M. Markauskas	Socialistai liaudininkai	Vilnius	Laikraštis
Saulėtekis	1919	-	Liaudininkai	Kaunas	Laikraštis
Darbas	1919-1920	Adolfas Klimas, M. Brazytė	Socialistai liaudininkai demokratai	Kaunas	Laikraštis
Draugas	1922-1924	Zigmas Buračas	Demokratai, Valstiečiai liaudininkai	Kaunas	Laikraštis
Moksleivių varpai	1925-1929; 1933; 1939-1940	Agota Strimaitytė	Valstiečiai liaudininkai	Kaunas	Žurnalas
Žemaitis	1925-1933	M. Šaikūnas, M. Gedvilas ir kt.	Valstiečiai liaudininkai	Telšiai	Laikraštis
Kovos kelias	1926	M. Savinskaitė	Socialistai liaudininkai	Kaunas	Laikraštis
Socialistas liaudininkas	1926	L. Serbenta	Socialistai liaudininkai	Tauragė	Savaitraštis
Lietuvos valstiečių liaudininkų sąjungos biuletenis	1926	-	Valstiečiai liaudininkai	Kaunas	Biuletenis
Varpai	1926-1927	V. Knyva	Valstiečiai liaudininkai	Šiauliai	Laikraštis
Aušrininkas	1928	Motiejus Strimaitis	Valstiečiai liaudininkai	Kaunas	Žurnalas
LIAUDIES VARPAS	1933-	F. BORTKEVIČIENĖ, E.	VALSTIEČIAI	KAUNAS	ŽURNALAS

	1934	ALEKSANDRAS TORNAU	LIAUDININKAI		
Moksleivis	1935-1936	V. Kuraitis	Valstiečiai liaudininkai	Kaunas	Žurnalas
Varpas	1940	Antanas Rūkas, J. Būtėnas ir kt.	Valstiečiai liaudininkai	Kaunas	Žurnalas
KAIRĖS LEIDINIAI (SVARBESNI LEGALŪS LEIDINIAI NEPRISKIRTINI VIENAI IŠSKIRTAI IDEOLOGIJAI)					
Laisvė ir žemė	1920	V. Ulevičius	Kairė	Marijampolė	Laikraštis
Naujoji banga	1923	Petras Janeliūnas	Kairė	Kaunas	Laikraštis
KULTŪRA	1923-1940	P. BUGAILIŠKIS, J. GALVYDIS, P. LEONAS, K. KORSAKAS, A. PURĖNAS	KAIRĖ	ŠIAULIAI, KAUNAS	ŽURNALAS
Ūkininko balsas	1925-1928	R. Skipitis	Ūkininkų partija	Kaunas, Šiauliai	Laikraštis
Trečias frontas	1930-1931	A. Venclova, B. Raila, J. Šimkus	Kairė	Kaunas	Žurnalas
Vaga	1931	V. Dubas, P. Gudavičius, V. Kvieska	Kairė	Kaunas	Žurnalas
Laiko žodis	1933-1937	J. Paleckis	Kairė	Kaunas	Žurnalas
Laisvamanis	1933-1941	A. Rondonanskis	Kairė	Kaunas	Laikraštis
Pasaulėžiūra	1934-1935	Napalys Indrašius	Kairė	Kaunas	Laikraštis
Sveikata	1934-1935	A. Garmus	Kairė	Kaunas	Žurnalas

Radikal-demokratas	1935	Vaclovas Statkevičius	Kairė	Kaunas	Laikraštis
Lietuvos naujienos	1935-1936	M. Petrėnas	Kairė	Kaunas	Dienraštis
LIETUVOS KOMUNISTŲ PARTIJA					
TIESA	1917-1944	G. LIUTKEVIČIUS, V. POŽĖLA, J. NETUSPAKITĖ IR KT.	KOMUNISTAI	SANKT PETERBURGAS, KAUNAS, VILNIUS, MASKVA	LAIKRAŠTIS
Komunistas	1918-1932, 1941	Z. Angarietis, V. Kapsukas, K. Preikštas	Komunistai	Smolenskas, Vilnius	Žurnalas
Švietimo reikalai	1919	Aldona Kazanavičienė	Komunistai	Vilnius	Žurnalas
Darbo žodis	1919	K. Požėla, J. Kovalskis	Komunistai	Raseiniai	Laikraštis
Kareivių tiesa	1919	-	Komunistai	Vilnius	Savaitraštis
Laikinosios revoliucinės Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžios žinios	1919	V. Kapsukas	Komunistai	?	Laikraštis
Mūsų žodis	1920	K. Požėla	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Jaunasis komunistas	1920-1922	J. Greifenbergeris, B. Pranskus	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Kareivių tiesa	1920-1936	K. Požėla	Komunistai	Raseiniai	Laikraštis
Banga	1921	K. Požėla	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Vilnis	1921	K. Požėla, B. Leskevičius	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Darbininkų atstovas	1921-1922	B. Eidukevičienė, I. Gaška, V. Jasaitis	Komunistai	Šiauliai	Laikraštis

Jaunas darbininkas	1922	B. Eidukevičienė, I. Gaška, V. Každailis	Komunistai	Šiauliai	Laikraštis
Žarija	1922	K. Požėla	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Mūsų kelias	1922	K. Požėla	Komunistai	Kaunas	Savaitraštis
Naujoji gadynė	1923	Pr. Vilniūnas	Komunistai	Kaunas	Žurnalas
Kovotojas	1923	K. Požėla, S. Pranaitis	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Socialistas	1923	S. Pranaitis	Komunistai	Kaunas	Savaitraštis
Spindulys	1924	-	Komunistai	Vilkaviškis	Laikraštis
Jaunimo lapelis	1924-1925	A. Sniečkus	Komunistai	Smolenskas, Kaunas	Laikraštis
Valstiečių žodis	1925	B. Pušinis	Komunistai	Klaipėda	Laikraštis
Mūsų balsas	1926	Zigmas Angarietis	Komunistai	Klaipėda	Savaitraštis
Vilnis	1926	K. Požėla, P. Gloveras, S. Sarpalytė	Komunistai	Kaunas	Žurnalas
Skardas	1926	V. Kapsukas, K. Požėla, J. Greifenbergeris	Komunistai	Kaunas	Žurnalas
Naujokas	1926-1929	Motiejus Šumauskas, Jonas Žagas	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Šalin fašizmas	1927-1928	A. Sniečkus, J. Stimburys, V. Šimensas	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Mūsų vėliava	1927-1930	A. liščikas, M. Šumauskas, J. Žagas	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Žaibas	1931	Juozas Bulavas, E. Medžys	Komunistai	Kaunas	Žurnalas
Komjaunuolis	1931-1934	-	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Jaunas darbininkas	1932-1934	B. Fogelevičius	Komunistai	Kaunas	Laikraštis

Žibintas	1933-1934	Mečislovas Gedvilas	Komunistai	Telšiai	Laikraštis
Darbininkų ir valstiečių jaunimas	1934-1940	Icikas Meskupas	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Jaunimo frontas	1936-1937	I. Icekovičius, S. Kandecikas, J. Volfsonas	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Liaudies frontas	1936-1937	M. Gedvilas	Komunistai	Telšiai	Laikraštis
Komjaunuolis	1937-1938	Mira Bordonaitė	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Už liaudies teises	1939-1940	Michalina Meškauskienė	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
Darbo liaudies kova	1939-1940	R. Rimdžius, V. Simonavičius	Komunistai	Šiauliai	Laikraštis
Vilniaus balsas	1939-1941	K. Kriščiukaitis	Tautininkai, Komunistai	Vilnius	Dienraštis
Karių tiesa	1940	J. Pajaujis	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
KOMJAUNIMO TIESA	1940-1989	F. BIELIAUSKAS	KOMUNISTAI	KAUNAS, VILNIUS	LAIKRAŠTIS
Tarybų Lietuva	1940-1950	Jonas Šimkus	Komunistai	Kaunas	Dienraštis
Darbininkų žodis	1940-1941	J. Kvietkauskas	Komunistai	Kaunas	Dienraštis
Valstiečių laikraštis	1940-	M. Meškauskienė, J. Zinkus	Komunistai	Vilnius	Laikraštis
Raudonarmietis	1940-1941	J. Pajaujis	Komunistai	Kaunas	Laikraštis
KULTŪRA	1940-	K. KORSAKAS	KOMUNISTAI	KAUNAS	ŽURNALAS

	1941				
Raudonoji vėliava	1941-1988	L. Ščefanavičius	Komunistai	Šiauliai	Laikraštis
Panevėžio tiesa	1941-1990	A. Kacas	Komunistai	Panevėžys	Dienraštis
Naujasis kelias	1941-1992	J. Gaisrys	Komunistai	Marijampolė	Laikraštis
Tarybų Žemaitija	1941-1950	J. Antanavičius	Komunistai	Telšiai	Laikraštis
LIETUVOS KRIKŠČIONIŲ DEMOKRATŲ PARTIJA/KATALIKIŠKA BAŽNYČIOS, VIENUOLYNŲ SPAUDA					
Tėvynės sargas	1896-1904	F. Saunus, Vaižgantas ir kt.	Katalikai	Tilžė	Žurnalas
Nedėldienio skaitymas	1905-1907	A. Karosas	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Tiesos žodis	1906-1907	A. Jakštas	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Šaltinėlis	1906-1914, 1928-1940	Jurgis Baltrušaitis, A. Rucevičius ir kt.	Katalikai	Seinai, Marijampolė	Laikraštis
ŠALTINIS	1906-1915, 1926-1940	K. PRAPUOLIANIS IR KT.	KATALIKAI	SEINAI, MARIJAMPOLĖ	ŽURNALAS
DRAUGIJA	1907-1914; 1919-1923;	A. DAMBRAUSKAS	KATALIKAI	KAUNAS	ŽURNALAS

	1937-1940				
VIENYBĖ	1907-1915, 1918-1933	A. ALEKNA	KATALIKAI	KAUNAS	ŽURNALAS
Vadovas	1908-1914	Juozapas Laukaitis, J. Staugaitis, P. Kuraitis	Katalikai	Seinai	Žurnalas
Spindulys	1909-1915	Juozapas Grajauskas	Katalikai	Seinai	Žurnalas
Artojas	1909-1915; 1928-1931	Vincas Totoraitis	Katalikai	Seinai, Marijampolė	Laikraštis
Žiburys	1911-1914	M. Gustaitis	Katalikai	Marijampolė	Tęstinis leidinys
Žiedai	1911-1914	A. Dambrauskas	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Ateitis	1911-1940	P. Dovydaitis ir kiti.	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
AUŠRA	1911-1915, 1919	P. KRAUJALIS	KATALIKAI	VILNIUS	DVISAVAITINIS LAIKRAŠTIS
Pavasaris	1912-1914, 1918, 1920-1940	T. Kobėlinskaitė	Katalikai	Kaunas	Žurnalas

VILTIS	1913-1915	PR. DOVYDAITIS	KATALIKAI	VILNIUS	DIENRAŠTIS
Vainikas	1913-1915	Br. Stosiūnas	Katalikai	Seinai	Laikraštis
Viensėdis	1913-1923	A. Alekna, Aleksandras Stulginskis	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Bažnytinė apžvalga	1913-1914	J. Skvireckas	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Mokytojas	1914	A. Dambrasukas	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Mūsų ūkis	1914-1915, 1919	Petras Kraujalis	Katalikai	Vilnius	Laikraštis
TĖVYNĖS SARGAS	1917-1926	A. STULGINSKIS	KATALIKAI	VILNIUS, KAUNAS	SAVAITRAŠTIS
Laisva Lietuva	1917-1918	-	Katalikai	Vilnius	Laikraštis
Laisvoji Lietuva	1918-1919	M. J. Krupavičius	Katalikai	Vilnius	Laikraštis
Ateities žiedas	1918-1926	J. Grinius, A. Briedis, J. Grušas, K. Korsakas, J. Trumpulis	Katalikai	Šiauliai	Dvisavaitinis laikraštis
Ūkininkas	1918-1939	A. Stulginskis	Katalikai	Vilnius, Kaunas	Laikraštis
Lietuvos mokykla	1918-1940	P. Dovydaitis	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Tiesos kardas	1919	V. Bičiūnas, D. Miciuta, P. V. Raulinaitis, Z. Starkus	Katalikai	Kaunas	Laikraštis

Ganytojas	1919-1924	A. Dambrasukas	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
LAISVĖ	1919-1923	V. BIČIŪNAS, E. DRAUGELIS	KATALIKAI	KAUNAS	DIENRAŠTIS
Žemaičių vyskupijos kronika	1920-1922	K. Šaulys	Katalikai	Kaunas	Biuletenis
Žvaigždė	1920-1940	M. Vaitkus, B. Andruška, J. Bružikas, J. Paukštys	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Ruomuva	1921-1922	St. Šalkauskis	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Naujoji vaidilutė	1921-1940	Pranas Dovydaitis	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Ateities aidai	1921-1940	Stasys Tamulaitis, Petras Stankevičius, Pijus Andziulis	Katalikai	Marijampolė	Laikraštis
Lietuvos laisvė	1922	Leonas Bistras	Katalikai	Kaunas	Dienraštis
Angelas sargas	1922-1923	P. Bruzgulis	Katalikai	Kaunas	Mėnesinis laikraštis
Tiesos žodis	1922-1923	St. Černiauskas	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
RYTAS	1923-1936	ZIGMAS STARKUS IR KT.	KATALIKAI	KAUNAS	DIENRAŠTIS
Šeimyna	1923-1926	Juozas Andziulis	Katalikai	Kaunas	Laikraštis

Žemės ūkis ir kooperacija	1923-1928	Feliksas Mikšys	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Žvaigždutė	1923-1940	Stasys Tijūnaitis	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Pavasarininkų vadas	1923-1940	Apolinaras Likerauskas	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Šv. Pranciškaus varpelis	1923-1940	P. Ruškys	Katalikai	Kretinga	Žurnalas
ŽIDINYS	1924-1940	V. MYKOLAITIS IR KT.	KATALIKAI	KAUNAS	ŽURNALAS
Jaunimas	1925-1926	J. Dagilis	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Naujakuris	1925-1926	Juozas Sakalas	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Svirplys	1925-1926	-	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Tiesos kelias	1925-1940	Pranas Kuraitis	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Žemaičių prietelius	1925-1940	J. Dagilis ir kt.	Katalikai	Telšiai	Laikraštis
Jaunimas	1926	J. Dagilis	Katalikai	Telšiai, Kaunas	Laikraštis
Šeimyna	1926	Jurgis Dagilis	Katalikai	Telšiai	Laikraštis
Naujakuris	1926	Jurgis Dagilis	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Katalikų gyvenimo biuletenis	1926-1927	P. Aleškevičius	Katalikai	Kaunas	Biuletenis
KRIKŠČIONIS DEMOKRATAS	1927-1929	M. KRUPAVIČIUS	KATALIKAI	KAUNAS	ŽURNALAS

Sūtemos	1928	V. Jakučionis	Katalikai	Kaunas	Dienraštis
Mūsų laikraštis	1928-1940	A. Tumėnas, M. Gilys	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Katalikų veikimo centro Panevėžio rajono valdybos biuletenis	1928-1935	Katalikų veikimo centro Panevėžio rajono valdyba	Katalikai	Panevėžys	Biuletenis
Katalikų veikimo centro Kauno rajono valdybos biuletenis	1929-1935	Katalikų veikimo centro valdyba	Katalikai	Kaunas	Biuletenis
Spindulys	1930-1931	Paulius Mockūnas	Katalikai	Subačius	Laikraštis
Šventųjų bendravimas	1930-1934	J. Mitkus	Katalikai	Marijampolė	Žurnalas
Ateities spinduliai	1930-1940	J. Keliuotis, B. Brazdžionis	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Marijampolės parapija	1930-1940	-	Katalikai	Marijampolė	Žurnalas
Nauji žygiai į misijas	1930-1940	J. Bružikas	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
NAUJOJI ROMUVA	1931-1940	JUOZAS KELIUOTIS	KATALIKAI	KAUNAS	ŽURNALAS
Studentų žodis	1931-1933	J. Slapšinskas	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Spauda ir gyvenimas	1932-1934	P. Ramanauskas	Katalikai	Telšiai	Laikraštis
Saulėtekis	1933	Romualdas Masulionis	Katalikai	Marijampolė	Žurnalas

Gimtoji Kalba	1933-1941	J. Talmantas, S. Čiurlionienė, V. Kamantauskas, A. Salys	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Krikščionybės gynėjas	1935-1939	S. Moisejenko	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Kretingos parapija	1935-1940	A. P. Janušaitis	Katalikai	Kretinga	Laikraštis
Jaunystei žydint	1936-1938	D. Inkenaitė	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
Sursum corda	1936-1939	J. Gedgaudas	Katalikai	Kretinga	Savaitraštis
Lurdas	1936-1940	Rokas Macelis	Katalikai	Kaunas	Žurnalas
XX AMŽIUS	1936-1940	J. PRUNSKIS, Z. IVINSKIS, IG. SKRUPSKELIS	KATALIKAI	KAUNAS	DIENRAŠTIS
Jaunystės vainikai	1937-1938	B. Žemliauskas, S. Baranauskas	Katalikai	Kretinga	Žurnalas
Studentų dienos	1937-1940	Petras Rimkūnas	Katalikai	Kaunas	Laikraštis
Tūbinių parapija	1938-1940	-	Katalikai	Marijampolė	Laikraštis
Spaudos apaštalas	1939-1940	Liudvikas Povilionis	Katalikai	Marijampolė	Žurnalas
Subačiaus parapija	1939-1940	-	Katalikai	Marijampolė	Laikraštis
Kražių aidai	1939-1940	A. Šlinskis	Katalikai	Kražiai	Žurnalas

LIETUVOS TAUTININKŲ SĄJUNGA/ TAUTOS PAŽANGOS PARTIJA					
Lietuvis	1906-1907	J. Basanavičius, P. Klimaitis, L. Gira	Tautininkai	Vilnius	Laikraštis
VILTIS	1907-1913	A. SMETONA	TAUTININKAI	VILNIUS	DIENRAŠTIS
VAIRAS	1914-1915, 1923-1924, 1929-1940	A. SMETONA, L. NOREIKA, B. RAILA IR KT.	TAUTININKAI	VILNIUS, KAUNAS	ŽURNALAS
Žemdirbių balsas	1919-1923	-	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Tauta	1919-1920	Vyt. Petrulis, D. Blynas ir kt.	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Tautos balsas	1921	J. Tūbelienė	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Lietuvių balsas	1921	A. Smetona	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Lietuvos balsas	1921	A. Smetona	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Lietuvos balsas	1921	A. Smetona	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Tėvynės balsas	1922	A. Voldemaras	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Jaunoji Lietuva	1923-1940	K. Marčiulionis	Tautininkai	Kaunas	Žurnalas
Tautos vairsas	1924	A. Smetona	Tautininkai	Kaunas	Žurnalas
Lietuvis	1924-1928	P. Vaičiūnas, A. Smetona	Tautininkai	Kaunas	Žurnalas
Ūkininko patarėjas	1925-1944	J. Naujokas, A. Bružas ir kt.	Tautininkai	Kaunas	Žurnalas
Tautos valia	1926-	V. Grigaliūnas-Glovackis	Tautininkai,	Kaunas	Laikraštis

	1927		voldemarininkai		
Tautininkų balsas	1927-1928	J. Tūbelienė, S. Aleksandravičius	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Tautos kelias	1928-1929	Salemonas Banaitis	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Jaunoji karta	1928-1940	B. Grebliauskas, V. Vileišis	Tautininkai	Kaunas	Žurnalas
LIETUVOS AIDAS	1928-1940	V. GUSTAINIS, I. ŠEINIUS, S. ALEKSANDRAVIČIUS IR KT.	TAUTININKAI	KAUNAS	DIENRAŠTIS
Tėvynės takais	1929	Liūdas Gurskis	Tautininkai	Mažeikiai	Laikraštis
Mūsų tautos kelias	1929-1930	B. Grėbliauskas	Tautininkai, Voldemarininkai	Kaunas	Savaitraštis
Tautiškas kelias	1930	A. Šileika	Tautininkai	Kaunas	Savaitraštis
Mūsų kraštas	1930-1933	Jonas Šukys	Tautininkai	Panevėžys	Savaitraštis
Šiaurės Lietuva	1930-1933	A. Laikūnas	Tautininkai	Šiauliai	Savaitraštis
Šviesos keliai	1930-1936	K. Masiliūnas	Tautininkai	Kaunas	Žurnalas
Studentų balsas	1931-1932	B. T. Dirmeikis	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Akis	1931-1932	L. Balvočius	Tautininkai	Kaunas	Savaitinis laikraštis
Žemaičių balsas	1931-1932	M. Norkus	Tautininkai	Telšiai	Laikraštis
Mūsų balsas	1932-	Antanas Skripkauskas	Tautininkai	Telšiai	Savaitraštis

	1933				
TAUTOS BALSAS	1932-1934	J. KARUTIS	TAUTININKAI, VOLDEMARININKA I	KAUNAS	LAIKRAŠTIS
Naujas tautos žodis	1933	V. M. Vabuolas	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Lietuvių žodis	1933	Vladas Martynas Vabuolas	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Lietuvių tautininkų sąjungos žinynas	1933-1939	Vincas Rastenis	Tautininkai	Kaunas	Biuletenis
Akademikas	1933-1939	A. Valiukėnas	Tautininkai	Kaunas	Žurnalas
Tautos mokykla	1933-1940	K. Masiliūnas	Tautininkai	Kaunas	Žurnalas
Tėvų žemė	1933-1940, 1941-1944	Jonas Bulota, J. Virpša, A. Briedis ir kt.	Tautininkai	Kaunas	Laikraštis
Mūsų kraštas	1934-1938	Pranas Razma	Tautininkai	Šiauliai	Savaitraštis
Jaunlietuvių vadovas	1936-1937	A. Merkelis	Tautininkai	Kaunas	Žurnalas
Darbas	1936-1940	Antanas Bružas	Tautininkai, valstybinis	Kaunas	Laikraštis
Mokslo dienos	1937-1940	Leonas Kuodys	Tautininkai	Kaunas	Žurnalas
DEŠINĖS LEIDINIAI (SVARBESNI LEGALŪS LEIDINIAI NEPRISKIRTINI VIENAI IŠSKIRTAI IDEOLOGIJAI)					
LIETUVIŲ LAIKRAŠTIS	1904-1906	K. NARUTAVIČIUS, MAIRONIS, A. SMILGA,	DEŠINĖ	SANKT PETERBURGAS	ŽURNALAS

		KAROLIS VAIRAS- RAČKAUSKAS			
Šviesos laiškelis	1906	Juozupas Ambraziejus	Dešinė	Vilnius	Laikraštis
Darbininkas	1919- 1940	V. Beržinskis, P. Dovydaitis, A. Sabaliauskas ir kt.	Katalikai, tautininkai	Kaunas	Savaitraštis
Kariškių žodis	1919- 1941	P. Ruseckas	Karininkai	Kaunas	Laikraštis
Trimitas	1920- 1940	V. Putvinskis, M. Šalčius ir kt.	Šauliai	Kaunas	Žurnalas
Mūsų žinynas	1921- 1940	Jonas Laurinaitis	Karininkai	Kaunas	Žurnalas
Kardas	1925- 1940	K. Skučas	Karininkai	Kaunas	Žurnalas
Mūsų rytojus	1927- 1936	Antanas Bružas, P. Klimaitis	Dešinė	Kaunas	Laikraštis
Kariūnas	1932- 1940	S. Urbanavičius	Karininkai	Kaunas	Žurnalas
Naujos žinios	1933- 1936	V. Vebras	Dešinė	Kaunas	Laikraštis
Žygis	1938- 1939	Pranas Gedvilas	Dešinė	Klaipėda	Laikraštis
KITI LIETUVOS PASAULĖŽIŲŲ RAIDAI SVARBŪS LEIDINIAI					
VILNIAUS ŽINIOS	1904- 1909	PETRAS VILEIŠIS IR KT.	-	VILNIUS	DIENRAŠTIS
Lietuvos balsas	1906	Antanas Daukša	-	Kaunas	Laikraštis
LIETUVIŲ TAUTA	1907- 1935	J. BASANAVIČIUS IR KT.	-	VILNIUS	TĘSTINIS LEIDINYS

Žemdirbys	1909-1913	Adolfas Vėgėlė	-	Vilnius	Laikraštis
LIETUVOS AIDAS	1917-1919	A. SMETONA IR KT.	LIETUVOS TARYBA	VILNIUS	LAIKRAŠTIS
Mūsų ūkis	1918	A. Smetona	Lietuvos taryba	Vilnius	Žurnalas
LIETUVA	1919-1928	L. BISTRAS, F. KIRŠA, A. RIMKA ETC.	VYRIAUSYBĖS	KAUNAS	DIENRAŠTIS
VOKIETIJOS OKUPACIJŲ LEIDINIAI					
DABARTIS	1915-1918	V. STEPUTAITIS	PIRMOJO PASAULINIO KARO VOKIETIJOS OKUPACIJA	TILŽĖ, KAUNAS, VILNIUS	LAIKRAŠTIS
Nauja gadynė	1918	A. G. Radke	Pirmojo pasaulinio karo Vokietijos okupacija	Kaunas	Laikraštis
Nauja gadynė	1941	J. Sodaitis	Lietuvos nacionalistų partija, Nacistinė okupacija	Marijampolė	Laikraštis
Į LAISVĘ	1941-1942	J. AMBRAZEVIČIUS-BRAZAITIS, Z. IVINSKIS, J. GRINIUS, J. VIRBICKAS	LIETUVOS AKTYVISTŲ FRONTAS, NACISTINĖ OKUPACIJA	KAUNAS	DIENRAŠTIS
Naujoji Lietuva	1941-1944	J. Žukauskas, S. Povilavičius, R. Mackonis.	Nacistinė okupacija	Vilnius	Dienraštis
Žemaičių žemė	1941-1944	K. Mockus	Lietuvos aktyvistų frontas, Nacistinė okupacija	Telšiai	Savaitraštis

Panevėžio apygardos balsas	1941-1944	V. Kasniūnas, A. J. Kaulėnas, J. V. Narbutas, J. Mekas	Nacistinė okupacija	Panevėžys	Savaitraštis
Karys	1941-1944	Stasys Butkus	Lietuvos aktyvistų frontas, Nacistinė okupacija	Vilnius	Žurnalas
Tėviškė	1941-1944	S. Miglinas	Lietuvos aktyvistų frontas, Lietuvos nacionalistų partija, Nacistinė okupacija	Šiauliai	Savaitraštis
Naujosios Biržų žinios	1941-1944	J. Mekas, J. Petronis	Nacistinė okupacija	Biržai	Laikraštis
Ūkininko patarėjas	1941-1944	A. Rimvydis	Nacistinė okupacija	Kaunas	Laikraštis
Tėvų žemė	1941-1944	J. Karutis	Nacistinė okupacija	Kaunas	Laikraštis
Gimtasai kraštas	1941-1943	P. Bugailiškis	Nacistinė okupacija	Kaunas, Vilnius	Žurnalas
Žemės ūkis	1941-1944	B. Gaidžiūnas	Nacistinė okupacija	Kaunas	Žurnalas
Lietuvių archyvas	1942-1943	J. Balčiūnas-Švaistas, P. Babickas	Nacistinė okupacija	Kaunas	Tęstinis leidinys
Žiburėlis	1942-1944	S. Zobarskas	Nacistinė okupacija	Kaunas	Žurnalas
SAVAITĖ	1942-1944	K. OBOLĖNAS	NACISTINĖ OKUPACIJA	KAUNAS	ŽURNALAS
Kūryba	1943-1944	S. Leskaitis, J. Keliuotis	Nacistinė okupacija	Kaunas	Žurnalas

Laisvas žodis	1943-1944	-	Lietuvos aktyvistų frontas, Nacistinė okupacija	Kėdainiai	Laikraštis
ATEITIS	1943-1944	B. DAUNORAS	NACISTINĖ OKUPACIJA	KAUNAS	DIENRAŠTIS
Lietuvos gynėjas	1944	S. Miglinas	Lietuvos aktyvistų frontas, Nacistinė okupacija	Telšiai	Laikraštis
HUMANITARINIŲ IR SOCIALINIŲ MOKSLŲ PERIODINIAI LEIDINIAI					
LIETUVIŲ TAUTA	1907-1936	J. BASANAVIČIUS IR KT.	LIETUVIŲ MOKSLO DRAUGIJA	VILNIUS	TĘSTINIS LEIDINYS
MŪSŲ SENOVĖ	1921-1922; 1937-1940	J.TUMAS-VAIŽGANTA S, VACLOVAS BIRŽIŠKA	ISTORIJA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
LOGOS	1921-1939	PRANAS DOVYDAITIS	FILOSOFIJA	KAUNAS	ŽURNALAS
TEISĖ	1922-1940	JURGIS BYLA, ANTANAS KRIŠČIUKAITIS	TEISĖ	KAUNAS	ŽURNALAS
TAUTA IR ŽODIS	1923-1931	KAZIMIERAS BŪGA, VINCAS KRĖVĖ-MICKEVIČIUS	KALBOTYRA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
SOTER	1924-1939	P. DOVYDAITIS, P. MALAKA	RELIGIJOTYRA	KAUNAS	ŽURNALAS
TEISIŲ FAKULTETO DARBAI	1924-1939	A.JANULAITIS, P. ŠALČIUS	TEISĖ	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
KARO ARCHYVAS	1925-	V. STEPONAITIS	KARO ISTORIJA	KAUNAS	TĘSTINIS

	1929, 1935- 1940				LEIDINYS
HUMANITARINIŲ MOKSLŲ FAKULTETO RAŠTAI	1925- 1939	V. KRĖVĖ- MICKEVIČIUS	HUMANITARINIAI MOKSLAI	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
ARCHIVUM PHILOLOGICUM	1930- 1939	P. SKARDŽIUS	KALBOTYRA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
ATHENAEUM	1930- 1938	J. ERETAS	HUMANITARINIAI MOKSLAI	KAUNAS	ŽURNALAS
DARBAI IR DIENOS	1930- 1940	V. KRĖVĖ- MICKEVIČIUS	LITERATŪROS ISTORIJA, FILOLOGIJA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
ERANUS	1930- 1938	I. TAMOŠAITIS	FILOSOFIJA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
MŪSŲ TAUTOSAKA	1930- 1935	V. KRĖVĖ- MICKEVIČIUS	ETNOLOGIJA, ETNOGRAFIJA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
PRAEITIS	1930; 1933	A. JANULAITIS	ISTORIJA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
TAUTOSAKOS DARBAI	1935- 1940	J. BALYS	ETNOLOGIJA, ETNOGRAFIJA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
Literatūra	1936	V. Krėvė-Mickevičius, k. Korsakas, p. Cvirka	Literatūra	Kaunas	Žurnalas
EKONOMIKA	1936- 1940	ALBINAS RIMKA	EKONOMIKA	KAUNAS	ŽURNALAS
LIETUVOS KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS	1935; 1937; 1940	J. ERETAS, A. SALYS	FILOSOFIJA, RELIGIJOTYRA, ISTORIJA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS

SUVAŽIAVIMO DARBAI					
SENOVĖ	1935- 1938	L. KARSAVINAS	ISTORIJA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS
LIETUVOS PRAEITIS	1940- 1941	J. STAKAUSKAS	ISTORIJA	KAUNAS	TĘSTINIS LEIDINYS

2 lentelė. 1832-1903 m. lietuviškos periodinės spaudos straipsniai (leisti Mažojoje Lietuvoje ir išeivijoje). Istorijos ir kitų būdingų straipsnių temų populiarumas¹⁸⁶⁰

Metai	Istorija	Politika	Religija	Ekonomika	Kalbotyra	Literatūra	Iš viso straipsnių
1832-1890 m.	271	1229	2433	301	115	1443	10151
1891-1894 m.	180	1567	1507	727	103	851	8740
1895-1897 m.	188	1587	1251	629	73	1065	9053
1898-1900 m.	176	1291	1238	534	73	1493	9979
1901-1903 m.	92	1953	1839	1098	79	983	11820
Bendrai	907	7627	8268	3289	443	5835	49743

¹⁸⁶⁰ Šioje ir 3 lentelėje publikacijų suvestinė padaryta Lietuvos periodikos bibliografijoje serija C pagrindu (žr. Šaltiniai ir literatūra (p. 453-454).

3 lentelė. 1904-1918 m. lietuviškos periodinės spaudos straipsniai (leisti Rusijos imperijos teritorijoje). Istorijos ir kitų būdingų straipsnių temų populiarumas

Metai	Istorija ¹⁸⁶¹	Politika	Religija	Ekonomika	Kalbotyra	Literatūra	Iš viso straipsnių
1904 m.	24	255	52	37	11	130	928
1905 m.	179	1247	190	236	66	202	3467
1906 m.	153	1909	454	375	34	247	5548
1907 m.	168	1984	614	411	63	474	6814
1908 m.	285	1072	904	762	106	685	9814
1909 m.	221	1088	1066	857	112	649	9694
1910 m.	288	488	947	584	76	752	7311
1911 m.	242	864	875	576	45	764	7996
1912 m.	213	958	934	583	72	707	8138
1913 m.	216	1222	1165	629	56	922	9486

¹⁸⁶¹ Istorinio pobūdžio straipsniai pateikiami šio tyrimo pagrindu, jame įtraukiami tekstai turintys ryškesnę istorinę dimensiją (bent ¼ teksto yra istorinė) apie senesnius nei 10 metų įvykius, reiškinius, taip pat įtrauktos asmenybių biografijos, nekrologai, duomenys apima tik į tyrimą įtrauktus 20 periodinių leidinių ir ne visus, bet didesnę dalį istorinių tekstų. Pastebėtina, kad bibliografijoje pateikiami duomenys gali būti netikslūs, pavyzdžiui, istorijai, archeologijai, geografijai, kraštotyrai ir biografijoms skirti tekstai, kurių dauguma pateko į šio tyrimo istorinių tekstų kategoriją, anot bibliografijos leidinių tesudarė kiek daugiau nei 1600 tekstų, vien šiame nepilname tyrime priskaičiuota daugiau nei 3000 tekstų.

1914 m.	357	1034	927	635	86	579	7640
1915-1917 m.	276	734	406	403	38	333	4638
1918 m.	399	927	517	320	35	502	6455
1904-1918 m.	3021	13782	9051	6408	800	6946	87929

4 lentelė. 1904-1918 m. tyrimui atrinktos periodikos atskirų leidinių skaičius ir leidybos metai

Leidiny	Leidinio tipas	Leidybos vieta	Atskirų leidinių skaičius ¹⁸⁶²	Vidutinis vieno leidinio puslapių skaičius	Leidybos metai
Katalikai			1189		
Aušra	Savaitraštis	Vilnius	138	12-24	1911-1915
Draugija	Žurnalas	Kaunas	85	95-163	1907-1914
Šaltinis	Savaitraštis	Seinai	472	8-24	1906-1915
Tėvynės sargas	Savaitraštis	Vilnius	44	16	1917-1918
Vienybė	Savaitraštis	Kaunas	450	12-20	1907-1915; 1918
Liaudininkai-demokratai			1398		
Lietuvos ūkininkas	Savaitraštis	Vilnius	493	8-16	1905-1915; 1918
Lietuvos žinios	Dienraštis	Vilnius	905	4-6	1909-1915
Socialdemokratai			200		

¹⁸⁶² Tyrime istorinių straipsnių atranka daroma atsižvelgiant į paskirų leidinių skaičių. Leidiniai, kurių yra iki 100, peržiūrimi visi, leidinių, kurių yra daugiau nei 100, žiūrimas kas antras leidinio numeris, leidiniai, kurių šiuo laikotarpiu buvo 500 ir daugiau žiūrima kas ketvirtas leidinio numeris. Visi atrinkti šaltiniai papildomi 1904-1918 m. periodinės spaudos bibliografijos leidiniuose pateiktu tematinio straipsnių sąvadu, įtraukiami straipsniai randami skiltyse „istorija“, „kraštotyra“, „archeologija“, „geografija“, „biografijos“, „nekrologai“ ir kt.

Darbininkų balsas	Žurnalas	Tilžė	26	32-36	1904-1906
Darbo balsas	Savaitraštis	Vilnius	57	4-18	1917-1918
Naujoji Gdynė	Žurnalas	Vilnius	32	16	1906
Skardas	Žurnalas	Vilnius	21	16	1907
Visuomenė	Žurnalas	Vilnius	16	36-80	1910-1911
Žarija	Savaitraštis	Vilnius	48	8-16	1907-1908
Tautininkai			1468		
Vairas	Žurnalas	Vilnius	39	19-36	1914-1915
Viltis	Dienraštis	Vilnius	1429	4	1907-1915
Kita			1881		
Dabartis	Laikraštis	Tilžė, Kaunas, Balstogė	440	4	1915-1918
Lietuvių laikraštis	Savaitraštis	Sankt Peterburgas	48	16-20	1904-1906
Lietuvos aidas	Laikraštis	Vilnius	214	4	1917-1918
Lietuvių tauta	Tęstinis leidinys	Vilnius	7	150	1907-1911; 1913-1914
Vilniaus žinios	Dienraštis	Vilnius	1172	4	1904-1909
Bendrai			6129		

5 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos istorinių tekstų skaičius periodiniuose leidiniuose

Leidiny	Istorinių tekstų skaičius	Lietuvos istorija	Užsienio šalių istorija
Katalikai	860	548	332
Katalikai %	100%	64%	39%
Aušra	83	55	29

Draugija	169	114	61
Šaltinis	312	192	122
Tėvynės sargas	54	47	11
Vienybė	242	140	109
Liaudininkai-demokratai	602	418	221
Liaudininkai-demokratai %	100%	69%	37%
Lietuvos ūkininkas	227	101	137
Lietuvos žinios	375	317	84
Socialdemokratai	244	102	153
Socialdemokratai %	100%	42%	63%
Darbininkų balsas	18	5	15
Darbo balsas	71	44	31
Naujoji Gdynė	20	10	10
Skardas	16	3	14
Visuomenė	52	31	24
Žarija	67	9	59
Tautininkai	520	382	155
Tautininkai %	100%	73%	30%
Vairas	62	49	15
Viltis	458	333	140
Kita	795	592	263
Kita %	100%	74%	33%
Dabartis	238	137	120
Lietuvių laikraštis	112	97	25
Lietuvos aidas	150	123	42
Lietuvių tauta	65	65	2
Vilniaus žinios	230	170	74

Bendrai	3021	2042	1124
Bendrai %	100%	68%	37%

6 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos istorinės tematikos straipsnių kiekybinis pasiskirstymas skirtingų pasaulėžiūrų leidiniuose

	1904	1905	1906	1907	1908	1909	1910	1911	1912	1913	1914	1915	1916	1917	1918
Katalikai			32	62	90	88	98	47	58	87	123	29			108
Aušra								4	15	19	33	12			
Draugija				14	28	16	14	20	24	26	27				
Šaltinis			32	41	32	46	45	7	23	45	37	4			
Tėvynės sargas															54
Vienybė				7	30	26	39	20	11	16	26	13			54
Liaudininkai- demokratai		2	27	19	26	59	68	92	90	54	123	38			4
Lietuvos ūkininkas		2	27	19	26	29	16	15	23	23	28	15			4
Lietuvos žinios						30	52	77	67	31	95	23			
LSDP	8	4	26	47	36	0	28	24	0	0				7	64
Darbininkų balsas	8	4	6											7	64
Darbo balsas															
Naujoji Gdynė			20												
Skardas				16											
Visuomenė							28	24							

Žarija				31	36										
Tautininkai				11	61	53	87	64	50	51	106	37			
Vairas											41	21			
Viltis				11	61	53	87	64	50	51	65	16			
Kita	16	173	68	29	72	21	7	11	0	5					
Dabartis												11	45	49	133
Lietuvių laikraštis	11	99	2												
Lietuvos aidas														60	90
Lietuvių tauta				8	17	12	7	11		5	5				
Vilniaus žinios	5	74	66	21	55	9									
Bendrai	24	179	153	168	285	221	288	242	213	216	357	115	45	116	399

7 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos tematinis tekstų pasiskirstymas (su procentine išraiška nuo visų ar paskiros grupės leidinių istorinių tekstų) : 1) Politinė istorija. 2) Tautinių santykių istorija. 3) Švietimo istorija. 4) Kultūros ir meno istorija. 5) Literatūros ir spaudos istorija. 6) Ekonomikos ir socialinių problemų istorija. 7) Teisės istorija. 8) Religijų istorija: a) Krikščionybės istorija; b) kitų religijų istorija. 9) Archeologija. 10) Asmenybės (a) Iki XV a.; b) XVI-XVIII a. ; c) XIX-XX a. 11) Kalbos istorija. 12) Technologijų ir mokslo istorija.

	1	2	3	4	5	6	7	8a	8b	9	10a	10b	10c	11	12
Katalikai	216	65	26	76	61	104	19	185	8	32	49	27	243	13	38
Katalikai %	25%	8%	3%	9%	7%	12%	2%	22%	1%	4%	6%	3%	28%	2%	4%
Aušra	17	4		6	11	5	3	22		2	4	3	25	4	2
Draugija	39	16	2	6	21	27	5	41	7	5	19	11	53	4	17
Šaltinis	86	16	5	37	18	21	8	74	1	21	11	9	85	3	9

Tėvynės sargas	14	6	4	2	3	11		3		1	2		13	1	1
Vienybė	60	23	15	25	8	40	3	45		3	13	4	67	1	9
Liaudininkai- demokratai	146	54	13	77	97	103	6	21	6	62	3	7	186	3	36
Liaudininkai- demokratai %	24%	9%	2%	13%	16%	17%	1%	3%	1%	10%	0%	1%	31%	0%	6%
Lietuvos ūkininkas	71	30	6	15	31	58	2	13	2	2	1	5	84	1	19
Lietuvos žinios	75	24	7	62	66	45	4	8	4	60	2	2	102	2	17
Socialdemokratai	101	14	3	3	25	135	2	6	1	1	0	0	70	0	15
Socialdemokratai %	41%	6%	1%	1%	10%	55%	1%	2%	0%	0%	0%	0%	29%	0%	6%
Darbininkų balsas	17	1		2	1	10							3		
Darbo balsas	29	5	2		3	28			1				25		1
Naujoji Gdynė	8					8							10		
Skardas	10	1				9	1	2					2		
Visuomenė	14	7	1	1	16	35	1	3					11		8
Žarija	23				5	45		1		1			19		6
Tautininkai	107	69	7	55	72	108	10	17	3	70	9	5	181	2	27
Tautininkai %	21%	13%	1%	11%	14%	21%	2%	3%	1%	13%	2%	1%	35%	0%	5%
Vairas	4	6		9	21	16		2		1			31	1	2
Viltis	103	63	7	46	51	92	10	15	3	69	9	5	150	1	25
Kita	166	130	20	116	57	182	19	50	9	65	18	14	184	44	26
Kita %	21%	16%	3%	15%	7%	23%	2%	6%	1%	8%	2%	2%	23%	6%	3%
Dabartis	58	22	6	38	6	69	5	29	4	11	5	3	50	7	7
Lietuvių laikraštis	26	17		6	9	32	3	9		7	11	3	33	10	5
Lietuvos aidas	45	27	7	21	5	26	5	7		1		5	41	7	2
Lietuvių tauta	7	2		12	11	18	3	4	2	4	2	1	23	17	8
Vilniaus žinios	30	62	7	39	26	37	3	1	3	42		2	37	3	4
Bendrai	736	332	69	327	312	632	56	279	27	230	79	53	864	62	142

Bendrai %	24%	11%	2%	11%	10%	21%	2%	9%	1%	8%	3%	2%	29%	2%	5%

8 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos aprašomų asmenybių biografijos: 1) Lietuvos kunigaikščiai, bajorai ir politiniai veikėjai. 2) Lietuvos dvasininkai. 3) Lietuvos mokslininkai ir gydytojai. 4) Lietuvos istorikai. 5) Lietuvos literatūros ir meno veikėjai. 6) Lietuvos ūkininkai, darbininkai, moksleiviai, studentai ir kiti. 7) Lietuvos tautinio atgimimo veikėjai. 8) Užsienio politiniai veikėjai. 9) Užsienio dvasininkai. 10) Užsienio mokslininkai ir filosofai. 11) Užsienio literatūros ir meno veikėjai. 12) Šventieji.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Katalikai	39	130	5	3	18	12	19	23	35	11	12	23
Katalikai %	12%	41%	2%	1%	6%	4%	6%	7%	11%	3%	4%	7%
Aušra	2	12			2		2	2	12	1		3
Draugija	15	33	1	1	8	3	3	2	4	3	8	6
Šaltinis	9	38	4	2	7		10	14	12	4	2	7
Tėvynės sargas	1	8			1		2	1				1
Vienybė	12	39				9	2	4	7	3	2	6
Liaudininkai-demokratai	7	16	18	3	40	23	27	35	2	12	20	
Liaudininkai-demokratai %	4%	8%	9%	2%	20%	12%	14%	18%	1%	6%	10%	
Lietuvos ūkininkas	3	5	5		11	10	11	24	2	7	10	
Lietuvos žinios	4	11	13	3	29	13	16	11		5	10	
Socialdemokratai	10	8	7	1	8	17	1	10	2	7	3	
Socialdemokratai %	14%	11%	10%	1%	11%	24%	1%	14%	3%	10%	4%	
Darbininkų balsas								3				

Darbo balsas	2	2	3	1	5	11		2				
Naujoji Gdynė	5	1				2	1				1	
Skardas	2		1			1						
Visuomenė	1		2		2			2	1	1	2	
Žarija		5	1		1	3		3	1	6		
Tautininkai	11	49	20	4	33	23	11	26	9	14	16	1
Tautininkai %	6%	25%	10%	2%	17%	12%	6%	13%	5%	7%	8%	1%
Vairas	2	9	5	1	12	5	7	2		1	2	
Viltis	9	40	15	3	21	18	4	24	9	13	14	1
Kita	43	40	27	5	21	17	5	56	13	8	6	2
Kita %	20%	19%	13%	2%	10%	8%	2%	26%	6%	4%	3%	1%
Dabartis	8	3			5	1		31	7	2	3	1
Lietuvių laikraštis	15	13	3	2	4	4		2	4	4		1
Lietuvos aidas	11	7	2		1	10	2	15	1	1	2	
Lietuvių tauta	2	8	11	1	7				1			
Vilniaus žinios	7	9	11	2	4	2	3	8		1	1	
Bendrai	110	243	77	16	120	92	63	150	61	52	57	26
Bendrai %	11%	24%	8%	2%	12%	9%	6%	15%	6%	5%	6%	3%

9 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos dažnai pasikartojusių Lietuvos istorijos temų ir asmenybių pasiskirstymas (su procentine išraiška nuo visų Lietuvos ar paskiros grupės leidinių Lietuvos istorinių tekstų) : 1) Vytautas Didysis. 2) Mindaugas. 3) Kęstutis. 4) Gediminas. 5) Lietuvos krikštas. 6) Žalgirio mūšis. 7) Unijos (Liublino Horodlės, Krėvos). 8) Motiejus Valančius. 9) Antanas Baranuskas. 10) Simonas Daukantas. 11) Vincas Kudirka. 12) Jonas Basanavičius. 13) M. K. Čiurlionis. 14) Baudžiava. 15) Spaudos draudimas. 16) Lietuvos miestų istorija. 17) Lietuvos provincijos istorija.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17

Katalikai	14	13	3	3	10	32	12	15	8	3	0	2	0	14	42	35	86
Katalikai %	3%	2%	1%	1%	2%	6%	2%	3%	1%	1%	0%	0%	0%	3%	8%	6%	16%
Aušra	1		1		3		1					1		2	11	3	4
Draugija	8	4	1		3	11	4	4	8	1		1		2	2	2	8
Šaltinis	2	8		1	3	15	4			2				5	19	14	42
Tėvynės sargas				1										1	6	4	5
Vienybė	3	1	1	1	1	6	3	11						4	4	12	27
Liaudininkai- demokratai	2	1	0	0	2	14	18	1	0	2	9	3	11	35	63	64	55
Liaudininkai- demokratai %	0%	0%	0%	0%	0%	3%	4%	0%	0%	0%	2%	1%	3%	8%	15%	15%	13%
Lietuvos ūkininkas		1			1	2	1				4	2	2	15	18	3	9
Lietuvos žinios	2				1	12	17	1		2	5	1	9	20	45	61	46
Socialdemokratai	0	0	0	0	0	3	0	0	0	0	0	0	0	8	6	8	7
Socialdemokratai %	0%	0%	0%	0%	0%	3%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	8%	6%	8%	7%
Darbininkų balsas														1	1	1	
Darbo balsas														2	1	1	7
Naujoji Gadynė															1		
Skardas															1		
Visuomenė						3								3	1	6	
Žarija														2	1		
Tautininkai	4	3	0	0	1	32	8	1	1	3	3	1	7	19	35	39	94
Tautininkai %	1%	1%	0%	0%	0%	8%	2%	0%	0%	1%	1%	0%	2%	5%	9%	10%	25%
Vairas											1		1		8	4	5
Viltis	4	3			1	32	8	1	1	3	2	1	6	19	27	35	89
Kita	3	3	5	3	3	5	3	3	1	2	2	1	1	11	24	76	154
Kita %	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	1%	0%	0%	0%	0%	0%	2%	4%	13%	26%

Dabartis	1	1		1	2	2		1					1	1	1	29	50
Lietuvių laikraštis	2	1	4	2	1	1		1		1		1				7	14
Lietuvos aidas											2				1	29	14
Lietuvių tauta		1	1			1		1	1	1				2			6
Vilniaus žinios						1	3							8	22	11	70
Bendrai	23	20	8	6	16	86	41	20	10	10	14	7	19	87	170	222	396
Bendrai %	1%	1%	0%	0%	1%	4%	2%	1%	0%	0%	1%	0%	1%	4%	8%	11%	19%

10 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos užsienio šalių ir tautų istorijai skirtų tekstų pasiskirstymas: 1) Lenkija ir lenkai. 2) Latviai, estai ir suomiai. 3) Italija, Senovės Roma ir Vatikanas. 4) Rusija. 5) Vokietija ir vokiečiai (taip pat Šveicarija ir Austrija). 6) Prancūzija ir prancūzai. 7) Anglija ir Airija. 8) Amerikos žemynų valstybės. 9) Skandinavijos šalys. 10) Vidurio Rytų Europos tautos (čekai, vengrai etc.). 11) Azijos valstybės. 12) Graikija. 13) Žydai. 14) Ukrainiečiai ir baltarusiai. 15) Kita.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Katalikai	39	8	65	24	27	24	12	8	5	2	27	8	11	3	76
Katalikai %	12%	2%	20%	7%	8%	7%	4%	2%	2%	1%	8%	2%	3%	1%	23%
Aušra	2		7	1	1	3	2	1			2	1			6
Draugija	12	2	11	3	2	2	1	1	1				8	1	11
Šaltinis	15	2	38	9	9	13	4	3	1		9	4	3		26
Tėvynės sargas	2	1		2		1	1				2				4
Vienybė	8	3	9	9	15	5	4	3	3	2	14	3		2	29
Liaudininkai- demokratai	37	9	10	43	26	15	8	6	2	1	18	1	8	3	44
Liaudininkai-	17%	4%	5%	19%	12%	7%	4%	3%	1%	0%	8%	0%	4%	1%	20%

demokratai %															
Lietuvos ūkininkas	11	5	5	21	16	11	4	5	1	1	12	1	6	2	33
Lietuvos žinios	26	4	5	22	10	4	4	1	1		6		2	1	11
Socialdemokratai	5	6	5	28	28	24	12	0	6	1	4	0	2	2	42
Socialdemokratai %	3%	4%	3%	18%	18%	16%	8%	0%	4%	1%	3%	0%	1%	1%	27%
Darbininkų balsas	2			6	5	3	1				1				1
Darbo balsas	3	5		3	5	3	2		5		3		2	2	6
Naujoji Gadynė				1	2	5	1		1						1
Skardas		1	1	1	1	2	2								6
Visuomenė				4	6		1								12
Žarija			4	13	9	11	5			1					16
Tautininkai	25	33	6	36	12	7	4	3	2	1	6	2	4	15	17
Tautininkai %	16%	21%	4%	23%	8%	5%	3%	2%	1%	1%	4%	1%	3%	10%	11%
Vairas	3	2	1	2	5		1							4	2
Viltis	22	31	5	34	7	7	3	3	2	1	6	2	4	11	15
Kita	30	46	14	40	52	13	5	5	6	2	14	2	8	17	32
Kita %	11%	17%	5%	15%	20%	5%	2%	2%	2%	1%	5%	1%	3%	6%	12%
Dabartis	5	6	10	20	32	9	5	2	4		7	1	3	7	20
Lietuvių laikraštis	3		3	7	4	1				1	3		2	1	2
Lietuvos aidas	15	2	1	3	8	2		2	2		1		3	6	4
Lietuvių tauta				1		1									
Vilniaus žinios	7	38		9	8			1		1	3	1		3	6
Bendrai	136	102	104	171	145	83	41	22	21	7	69	13	33	40	211
Bendrai %	12%	9%	9%	15%	13%	7%	4%	2%	2%	1%	6%	1%	3%	4%	19%

11 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos chronologinis Lietuvos istorijos tekstų pasiskirstymas: 1) Proistorė (iki XII a.). 2) Viduramžiai (XIII-XV a.). 3) Abiejų Tautų Respublika (XVI-XVIII a.). 4) XIX a. 5) XX a. pr.

	1	2	3	4	5
Katalikai	20	125	83	239	131
Katalikai %	4%	23%	15%	44%	24%
Aušra	4	9	4	23	19
Draugija	1	39	30	46	17
Šaltinis	9	45	28	102	26
Tėvynės sargas	2	9	5	20	18
Vienybė	4	23	16	48	51
Liaudininkai-demokratai	16	77	43	193	108
Liaudininkai-demokratai %	4%	18%	10%	46%	26%
Lietuvos ūkininkas		12	7	60	29
Lietuvos žinios	16	65	36	133	79
Socialdemokratai		4	17	49	36
Socialdemokratai %		4%	17%	48%	35%
Darbininkų balsas				5	
Darbo balsas		1	5	13	20
Naujoji Gadynė				4	6
Skardas				1	2
Visuomenė		3	9	18	5
Žarija			3	8	3
Tautininkai	26	88	32	145	92
Tautininkai %	7%	23%	8%	38%	24%
Vairas		5	2	14	29
Viltis	26	83	30	131	63

Kita	48	119	133	256	98
Kita %	8%	20%	22%	43%	17%
Dabartis	12	35	42	39	28
Lietuvių laikraštis	5	24	28	46	3
Lietuvos aidas	5	17	31	33	54
Lietuvių tauta	14	10	8	28	7
Vilniaus žinios	12	33	24	110	6
Bendrai	110	413	308	882	465
Bendrai %	5%	20%	15%	43%	23%

12 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos chronologinis Užsienio šalių istorijos tekstų pasiskirstymas: 1) Antika ir priešistorė (iki V a.) 2) Viduramžiai (VI-XV a.). 3) Naujieji laikai (XVI-XVIII a.) 4) XIX a.. 5) XX a. pr.

	1	2	3	4	5
Katalikai	57	39	63	169	63
Katalikai %	17%	12%	19%	51%	19%
Aušra	6	3	4	7	14
Draugija	12	13	14	32	2
Šaltinis	28	10	19	65	17
Tėvynės sargas		2	5	5	4
Vienybė	11	11	21	60	26
Liaudininkai-demokratai	8	16	55	128	43
Liaudininkai-demokratai %	4%	7%	25%	58%	19%
Lietuvos ūkininkas	7	10	28	81	24
Lietuvos žinios	1	6	27	47	19
Socialdemokratai	8	3	24	127	17

Socialdemokratai %	5%	2%	16%	83%	11%
Darbininkų balsas			1	14	
Darbo balsas	6	2	7	20	13
Naujoji Gdynė		1	3	8	
Skardas			4	12	
Visuomenė			5	19	4
Žarija	2		4	54	
Tautininkai	7	16	11	96	43
Tautininkai %	5%	10%	7%	62%	28%
Vairas	1	1	1	13	6
Viltis	6	15	10	83	37
Kita	16	33	50	159	60
Kita %	6%	13%	19%	60%	23%
Dabartis	14	26	32	44	42
Lietuvių laikraštis	2		1	23	
Lietuvos aidas		4	13	19	18
Lietuvių tauta		1		1	
Vilniaus žinios		2	4	72	
Bendrai	96	107	203	679	226
Bendrai %	9%	10%	18%	60%	20%

13 lentelė. 1904-1918 m. periodinės spaudos istorinių publikacijų tipai

Leidinyss	Recenzijos	Biografijos ¹⁸⁶³	Kiti straipsniai ¹⁸⁶⁴
Katalikai	32	319	512
Aušra	3	32	48
Draugija	27	83	59
Šaltinis		105	207
Tėvynės sargas		15	39
Vienybė	2	84	159
Liaudininkai-demokratai	17	196	389
Lietuvos ūkininkas	10	90	127
Lietuvos žinios	7	106	262
Socialdemokratai	9	70	165
Darbininkų balsas		3	15
Darbo balsas		25	46
Naujoji Gadynė	1	10	9
Skardas		2	14
Visuomenė	3	11	38
Žarija	5	19	43
Tautininkai	11	195	314

¹⁸⁶³ Į šią kategoriją įtrauktos visos leidinyje aptinkamos biografijos, nekrologai, egodokumentai, skirti konkretaus asmens veiklos ar idėjų istorijai pažinti. Visi šios kategorijos tekstai priskirti ir kitiems publikacijų tipams.

¹⁸⁶⁴ Kadangi bendras straipsnių skaičius žinomas iš kitų lentelių, čia pateikiamas tekstų, kurie nėra nei recenzijos, nei biografijos, skaičius.

Vairas	3	31	28
Viltis	8	164	286
Kita	6	216	573
Dabartis		58	180
Lietuvių laikraštis	3	47	62
Lietuvos aidas	2	46	102
Lietuvių tauta		26	39
Vilniaus žinios	1	39	190
Bendrai	75	996	1953

14 lentelė. 1919-1944 m. tyrimui atrinktos periodikos atskirų leidinių skaičius ir leidybos metai

Leidiny	Leidinio tipas	Leidybos vieta	Atskirų leidinių skaičius ¹⁸⁶⁵	Vieno leidinio puslapių skaičius	Leidybos metai
Katalikiškai					
Draugija	Mėnesinis žurnalas	Kaunas	79	32-112	1919-1923; 1937-1940
Krikščionis demokratas	Žurnalas	Kaunas	8	34-254	1927-1929
Laisvė	Dienraštis	Kaunas	1148	2-4	1919-1923
Naujoji Romuva	Savaitinis žurnalas	Kaunas	398	26-40	1931-1940
Rytas	Dienraštis	Kaunas	3397	4-12	1923-1936
XX amžius	Dienraštis	Kaunas	1135	8-12	1936-1940
Židinys	Mėnesinis žurnalas	Kaunas	150	85-188	1924-1940
Valstiečiai-liaudininkai					
Kultūra	Mėnesinis žurnalas	Šiauliai, Kaunas	181	52-100	1923-1941
Liaudies varpas	Mėnesinis žurnalas	Kaunas	5	20	1933-1934
Lietuvos žinios	Dienraštis	Kaunas	5428	4-16	1922-1940
Lietuvos ūkininkas	Savaitraštis	Kaunas	1086	8-16	1919-1940

¹⁸⁶⁵ Tyrime istorinių straipsniu atranka daroma atsižvelgiant į paskirų leidinių skaičių. Leidiniai, kurių yra iki 100, peržiūrimi visi, leidinių, kurių yra daugiau nei 100, žiūrimas kas antras leidinio numeris, leidiniai, kurių šiuo laikotarpiu buvo daugiau nei 500 žiūrima kas ketvirtas leidinio numeris. Daugiau nei 1000 – kas 6-7 numeris.

Socialdemokratai					
Darbo visuomenė	Žurnalas	Kaunas	13	32-56	1934-1936
Mintis	Žurnalas	Kaunas	14	26-48	1939-1940
Socialdemokratas	Savaitinis laikraštis	Kaunas	660	2-8	1919-1933
Tautininkai					
Lietuvos aidas	Dienraštis	Kaunas	5332	6-24	1928-1940
Tautos balsas	Žurnalas	Kaunas	10	4-10	1932-1934
Vairas	Mėnesinis žurnalas	Kaunas	190	19-180	1923-1924; 1929-1940
Kita					
Lietuva	Dienraštis	Kaunas	2703	2-12	1919-1928
Nacistinė Vokietija					
Ateitis	Dienraštis	Kaunas	462	6-8	1943-1944
Į laisvę	Dienraštis	Kaunas	466	2-8	1941-1942
Savaitė	Savaitraštis	Kaunas	125	15-26	1942-1944
SSRS					
Tiesa	Dienraštis	Kaunas	327	2-12	1940-1941
Komjaunimo tiesa	Dienraštis	Kaunas	268	4-8	1940-1941
Kultūra	Žurnalas	Kaunas	8	84-110	1940-1941
Bendrai			23593		

15 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos istorinių tekstų skaičius periodiniuose leidiniuose

Leidiny	Istorinių straipsnių skaičius	Lietuvos istorija	Užsienio šalių istorija
Katalikai	2893	1597	1385
Katalikai %	100%	55%	47%
Draugija	199	137	71
Krikščionis demokratas	31	26	10
Laisvė	119	71	56
Naujoji Romuva	804	484	344
Rytas	804	414	401
XX amžius	291	146	150
Židinys	645	319	353
Valstiečiai-liaudininkai.	2089	733	1393
Valst-l.%	100%	35%	67%
Kultūra	495	128	375
Liaudies varpas	7	6	2
Lietuvos žinios	1234	471	787
Lietuvos ūkininkas	353	128	229
Socialdemokratai	383	160	231
Socialdemokratai%	100%	42%	60%
Darbo visuomenė	36	7	29
Mintis	39	20	19
Socialdemokratas	308	133	183
Tautininkai	1753	1095	702
Tautininkai %	100%	62%	40%

Lietuvos aidas	1314	792	540
Tautos balsas	31	23	9
Vairas	408	280	153
Kita	395	266	149
Kita %	100%	67%	38%
Lietuva	395	266	149
Nacistinė Vokietija	547	323	238
Nacistinė V. %	100%	59%	44%
Ateitis	284	215	75
Į laisvę	123	61	70
Savaitė	140	47	93
SSRS	295	82	218
SSRS %	100%	28%	74%
Tiesa	120	54	67
Komjaunimo tiesa	98	14	86
Kultūra	77	14	65
Bendrai	8355	4256	4316
Bendrai %	100%	51%	52%

16 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos istorinių tekstų skaičius skirtingais laikotarpiais

	1919- 1920	1921- 1922	1923- 1924	1925- 1926	1927- 1928	1929- 1930	1931- 1932	1933- 1934	1935- 1936	1937- 1938	1939- 1941	1942- 1944
Katalikai	50	67	98	147	245	269	431	404	361	487	374	
Draugija	14	15	11							64	95	
Krikščionis demokratas					30	1						
Laisvė	36	52	31									
Naujoji Romuva							231	174	139	179	82	
Rytas			35	93	133	184	134	140	85			
XX amžius									42	137	112	
Židinys			21	54	82	84	66	90	95	107	85	
Valstiečiai-liaudininkai	6	20	80	156	143	262	266	321	260	310	265	
Kultūra			29	76	62	61	58	56	46	66	41	
Liaudies varpas								7				
Lietuvos žinios		13	42	72	54	154	164	195	163	192	185	
Lietuvos ūkininkas	6	7	9	8	27	47	44	63	51	52	39	
Socialdemokratai		13	22	49	97	60	52	24	27		39	
Darbo visuomenė								9	27			
Mintis											39	
Socialdemokratas		13	22	49	97	60	52	15				
Tautininkai			15		91	278	327	312	256	262	212	
Lietuvos aidas					91	239	200	214	187	203	180	
Tautos balsas							19	12				
Vairas			15			39	108	86	69	59	32	
Kita	58	47	97	107	86							
Lietuva	58	47	97	107	86							
Nacistinė Vokietija											54	493

Ateitis												284
I laisvę											54	69
Savaitė												140
SSRS											175	
Tiesa											120	
Komjaunimo tiesa											98	
Kultūra											77	
Bendrai	114	147	312	459	662	869	1076	1061	904	1059	1239	493

17 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos tematinis tekstų pasiskirstymas: 1) Politinė istorija. 2) Tautinių santykių istorija. 3) Švietimo istorija. 4) Kultūros ir meno istorija. 5) Literatūros ir spaudos istorija. 6) Ekonomikos ir socialinė istorija. 7) Teisės istorija. 8) Religijų istorija: a) Krikščionybės istorija; b) kitų religijų istorija. 9) Archeologija; 10) Asmenybės (a) Iki XV a.; b) XVI-XVIII a.; c) XIX-XX a. 11) Kalbos istorija. 12) Technologijų ir mokslo istorija. 13) Pirmas pasaulinis karas¹⁸⁶⁶.

	1	2	3	4	5	6	7	8a	8b	9	10a	10b	10c	11	12	13
Katalikai	459	129	79	322	235	409	14	258	26	52	137	73	1289	30	109	52
Katalikai%	16%	4%	3%	11%	8%	14%	0%	9%	1%	2%	5%	3%	45%	1%	4%	2%
Draugija	17	10	2	14	19	28		62	1		10	4	92	3	3	1
Krikščionis demokratas	16	2			1	2		3					13			
Laisvė	26	13	2	19	12	21	1	16	1		4	1	42	1	4	
Naujoji Romuva	102	30	16	122	74	97	1	40	7	28	32	23	370	9	35	13
Rytas	161	25	24	59	44	133	7	75	7	15	40	15	327	8	25	29

¹⁸⁶⁶ Įtraukti tik tekstai publikuoti po 10 metų nuo aprašomų įvykių.

XX amžius	48	3	9	35	9	47	1	9	1	2	5	10	149	2	6	6
Židinys	89	46	26	73	76	81	4	53	9	7	46	20	296	7	36	3
Valstiečiai-liaudininkai	424	48	17	218	149	447	9	59	57	32	35	42	989	16	119	62
Valstiečiai-I. %	20%	2%	1%	10%	7%	21%	0%	3%	3%	2%	2%	2%	47%	1%	6%	3%
Kultūra	100	14	5	64	49	141	5	22	20	15	7	7	186	8	81	11
Liaudies varpas	2		1			5					1		2			
Lietuvos žinios	233	23	10	85	87	154	3	20	9	14	24	32	700	6	12	40
Lietuvos ūkininkas	89	11	1	69	13	147	1	17	28	3	3	3	101	2	26	11
Socialdemokratai	162	2	0	2	17	154	0	9	1	0	0	0	175	0	3	10
Socialdemokratai %	42%	1%	0%	1%	4%	40%	0%	2%	0%	0%	0%	0%	46%	0%	1%	3%
Darbo visuomenė	7				3	2							27		1	1
Mintis	11	1		1	5	5							25		1	1
Socialdemokratas	144	1		1	9	147		9	1				123		1	8
Tautininkai	348	84	39	218	113	287	9	53	9	33	73	27	809	16	55	51
Tautininkai %	20%	5%	2%	12%	6%	16%	1%	3%	1%	2%	4%	2%	46%	1%	3%	3%
Lietuvos aidas	248	44	29	149	63	230	8	32	5	21	56	21	640	6	23	45
Tautos balsas	16	4		2				1		1	2	1	10	1		2
Vairas	84	36	10	67	50	57	1	20	4	11	15	5	159	9	32	4
Kita	63	26	3	43	32	66	1	9	4	7	8	16	207	7	7	5
Kita %	16%	7%	1%	11%	8%	17%	0%	2%	1%	2%	2%	4%	52%	2%	2%	1%
Lietuva	63	26	3	43	32	66	1	9	4	7	8	16	207	7	7	5
Nacistinė Vokietija	77	16	12	120	32	126	1	12	5	12	6	26	246	7	16	6
Nacistinė Vokietija %	14%	3%	2%	22%	6%	23%	0%	2%	1%	2%	1%	5%	45%	1%	3%	1%
Ateitis	29	9	12	67	21	55	1	10	3	11	1	13	133	5	3	3
Į laisvę	26	7		26	8	31			1	1	1	4	54	2	7	2
Savaitė	22			27	3	40		2	1		4	9	59		6	1
SSRS	93	6	2	16	14	71	2	0	0	0	2	10	150	0	15	0
SSRS %	32%	2%	1%	5%	5%	24%	1%	0%	0%	0%	1%	3%	51%	0%	5%	0%

Tiesa	48	3	1	3	2	25						4	65		4	
Komjaunimo tiesa	31	1		3	3	27	1					1	64			
Kultūra	14	2	1	10	9	19	1				2	5	21		11	
Bendrai	1626	311	152	939	592	1560	36	400	102	136	261	194	3865	76	324	186
Bendrai %	19%	4%	2%	11%	7%	19%	0%	5%	1%	2%	3%	2%	46%	1%	4%	2%

18 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos aprašomų asmenybių biografijos: 1) Lietuvos kunigaikščiai, bajorai. 2) Politiniai veikėjai (nuo XIXa). 3) Lietuvos dvasininkai. 4) Lietuvos mokslininkai, filosofai ir gydytojai. 5) Lietuvos istorikai. 6) Lietuvos rašytojai. 7) Lietuvos kultūros veikėjai – dailininkai, muzikai etc. 8) Lietuvos ūkininkai, darbininkai. 9) Kitos lietuvių profesijos. 10) Užsienio politiniai veikėjai. 11) Užsienio dvasininkai. 12) Užsienio mokslininkai ir filosofai. 13) Užsienio literatūros ir meno veikėjai. 14) Šventieji. 15) Kiti užsienio veikėjai.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15
Katalikai	86	60	263	141	18	165	92	12	74	165	92	147	285	51	46
Katalikai %	6%	4%	18%	9%	1%	11%	6%	1%	5%	11%	6%	10%	19%	3%	3%
Draugija	3		59	17		16				3	19	8	7	9	1
Krikščionis demokratas		2	7	4		1			2		2				
Laisvė	1	6	7	4		2	2	5		5	1	8	8	1	
Naujoji Romuva	21	20	67	35	4	65	50	3	28	21	15	43	110	12	6
Rytas	28	11	76	31	6	26	10	3	27	60	31	23	34	17	18
XX amžius	5	11	13	14	2	6	8		7	50	5	10	25	2	13
Židinys	28	10	34	36	6	49	22	1	10	26	19	55	101	10	8
Valstiečiai-liaudininkai	27	92	20	85	2	78	42	18	64	317	8	96	222	4	89
Valstiečiai-l. %	3%	9%	2%	8%		7%	4%	2%	6%	30%	1%	9%	21%		8%

Kultūra	3	13	8	15		36	3		3	19		37	73		9
Liaudies varpas	1						1						1		
Lietuvos žinios	21	53	10	60	2	34	34	9	48	275	7	54	147	3	69
Lietuvos ūkininkas	2	26	2	10		8	4	9	13	23	1	5	1	1	11
Socialdemokratai		30	1	4		13	1	9	12	89	1	11	8		8
Socialdemokratai%		17%	1%	2%		7%	1%	5%	7%	51%	1%	6%	5%		5%
Darbo visuomenė		3		1			1		1	18			1		3
Mintis		11				2			2	10					
Socialdemokratas		16	1	3		11		9	9	61	1	11	7		5
Tautininkai	66	96	78	83	7	108	55	10	115	113	25	34	146	8	39
Tautininkai %	7%	11%	9%	9%	1%	12%	6%	1%	13%	12%	3%	4%	16%	1%	4%
Lietuvos aidas	58	59	48	70	5	56	40	10	101	104	20	22	120	3	38
Tautos balsas	2	3	2			3			3	3			1		
Vairas	6	34	28	13	2	49	15		11	6	5	12	25	5	1
Kita	8	33	18	32	5	17	18	10	36	33	4	7	23		7
Kita %	3%	14%	8%	14%	2%	7%	8%	4%	16%	14%	2%	3%	10%	0%	3%
Lietuva	8	33	18	32	5	17	18	10	36	33	4	7	23		7
Nacistinė Vokietija	5	13	28	34	4	58	25	2	12	36	2	17	63	1	7
Nacistinė V.%	2%	5%	10%	12%	1%	21%	9%	1%	4%	13%	1%	6%	23%	0%	3%
Ateitis	1	6	22	25	3	40	13	2	10	9	1	4	30		1
Į laisvę	3	4	5	7	1	13	3		1	13		4	13	1	1
Savaitė	1	3	1	2		5	9		1	14	1	9	20		5
SSRS		20	0	5	0	13	6	12	4	59	0	9	38	0	7
SSRS %		12%	0%	3%	0%	8%	4%	7%	2%	36%	0%	6%	23%	0%	4%
Tiesa		16		4		4	2	11	4	22		3	6		1
Komjaunimo tiesa		4				3	1	1		32		5	21		4
Kultūra				1		6	3			5		1	11		2
Bendrai	192	344	408	384	36	452	239	73	317	812	132	321	785	64	203

Bendrai %	4%	8%	9%	9%	1%	10%	6%	2%	7%	19%	3%	7%	18%	1%	5%

19 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos dažnai pasikartojusių Lietuvos istorijos temų ir asmenybių pasiskirstymas:
1) Vytautas Didysis. 2) Mindaugas. 3) Kęstutis. 4) Gediminas. 5) Lietuvos krikštas. 6) Žalgirio mūšis. 7) Unijos (Liublino Horodlės, Krėvos). 8) Motiejus Valančius. 9) Antanas Baranauskas. 10) Simonas Daukantas. 11) Vincas Kudirka. 12) Jonas Basanavičius. 13) M. K. Čiurlionis. 14) Maironis. 15) Baudžiava. 16) XIX a. Sukilimai. 17) Lietuvos miestų istorija. 18) Lietuvos provincijos istorija. 19) Spaudos draudimas. 20) Vilniaus Seimas ir 1905 m. revoliucija. 21) Vasario 16 d.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21
Katalikai	44	4	7	7	23	4	10	15	9	10	10	17	17	19	9	14	10 2	72	24	17	59
Katalikai% 1867	3	0	0	0	1	0	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	6	5	2	1	4
Draugija				1	11			3	1							1	10	10			
Krikščionis demokratas														1			3	1			2
Laisvė		1					1					1		1		2	5	1	2		
Naujoji Romuva	9		2	2	4		2	3	6	2	5	2	8	11	1	5	31	26	3	5	11
Rytas	20		2	3		3	2	7	2	3	1	8	1	5	4	2	20	22	11	8	28
XX amžius	2				3		1			1	1	3		1	1	2	11	8	1	1	7
Židinys	13	3	3	1	5	1	4	2		4	3	3	8		3	2	22	4	7	3	11

¹⁸⁶⁷ Dėl didelės lentelės apimties publikacijų procentinė dalis žymima skaičiumi be procentų ženklo (%).

Valstiečiai-liaudininkai	10	2	1	1	1	1	1	2	2	1	25	6	4	1	19	17	34	34	32	27	21
Valstiečiai-l.%	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	1	1	0	3	2	5	5	4	4	3
Kultūra		1			1			1	1		3		1			3		5	8	5	3
Liaudies varpas	1														2						
Lietuvos žinios	8	1	1	1		1	1	1	1	1	18	6	3	1	3	11	34	22	19	20	12
Lietuvos ūkininkas	1										4				14	3		7	5	2	6
Socialdemonstratai												1			1		9	13		52	1
Socialdemonstratai%												1			1		6	8		33	1
Darbo visuomenė																	1				
Mintis																	1				
Socialdemonstratas												1			1		7	13		52	1
Tautininkai	41	1	5	2	6	3	4	7	1	3	5	9	12	12		5	84	89	11	2	50
Tautininkai %	4	0	0	0	1	0	0	1	0	0	0	1	1	1		0	8	8	1	0	5
Lietuvos aidas	35	1	4	2	3	3		4		3	5	7	6	4		4	67	74	6	1	45
Tautos			1														4	1	1		2

balsas																					
Vairas	6				3		4	3	1			2	6	8		1	13	14	4	1	3
Kita	1		1				1	4	1	2	5	5	2	2			12	17			
Kita %	0		0				0	2	0	1	2	2	1	1			5	6			
Lietuva	1		1				1	4	1	2	5	5	2	2			12	17			
Nacistinē Vokietija		1						4	1	2	5	4		6	1	1	29	59	1		2
Nacistinē V. %		0						1	0	1	2	1		2	0	0	9	18	0		1
Ateitis								4	1	2	4	4		3	1	1	22	38	1		1
Ī laisvę											1			3				2			
Savaite		1															7	19			1
SSRS													2		4		3				
SSRS %													2		5		4				
Tiesa															1		1				
Komjaunim o tiesa																					
Kultūra													2				2				
Bendrai	96	8	14	10	30	8	16	32	14	18	50	42	37	40	31	37	27	284	68	98	13
Bendrai %	2	0	0	0	1	0	0	1	0	0	1	1	1	1	1	1	6	7	2	2	3

20 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos užsienio šalių istorijai skirtų tekstų pasiskirstymas pagal šalis: 1) Lenkija. 2) Latvija. 3) Estija. 4) Italija, Senovės Roma ir Vatikanas. 5) Rusija ir SSRS. 6) Vokietija, Šveicarija ir Austrija. 7) Prancūzija. 8) Anglija ir Airija. 9) JAV. 10) Amerikos žemynų valstybės (be JAV). 11) Skandinavijos šalys. 12) Vidurio Rytų Europos tautos (čekai, vengrai etc.). 13) Japonija ir Kinija. 14) Artimieji Rytai, Indija, Vidurio Azijos šalys. 15) Graikija. 16) Žydai. 17) Ukrainiečiai ir baltarusiai. 18) Ispanija. 19) Suomija. 20) Kita.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
Katalikai	48	50	26	152	114	210	214	79	45	19	36	36	15	55	23	20	10	27	20	238
Katalikai %¹⁸⁶⁸	3	4	2	11	8	15	15	6	3	1	3	3	1	4	2	1	1	2	1	17
Draugija	6			22	9	4	7		4			1	1	1	3	3		2		14
Krikščionis demokratas				2	5	2	1													4
Laisvė	7	3		6	2	15	4	4	6	1	1	1				1				8
Naujoji Romuva	14	14	9	31	23	48	57	20	8	4	12	5	3	18	8	3	4	8	9	65
Rytas	6	16	7	41	31	61	49	15	12	13	7	14	7	19	3	7	4	5	6	76
XX amžius	4	2	5	12	18	17	29	18	8	1	5	7	1	4	1		1	5	1	17
Židinys	11	15	5	38	26	63	67	22	7		11	8	3	13	8	6	1	7	4	54
Valstiečiai-liaudininkai	44	37	15	69	171	151	140	83	118	42	42	36	37	74	23	14	6	39	11	321
Valstiečiai-l.%	3	3	1	5	12	11	10	6	8	3	3	3	3	5	2	1	0	3	1	23
Kultūra	10	10	1	16	25	39	39	27	20	8	20	3	7	22	9	4	2	5	2	127
Liaudies varpas						1											1			
Lietuvos žinios	32	26	14	41	135	99	90	48	81	18	12	26	12	30	6	9	3	26	7	105
Lietuvos ūkininkas	2	1		12	11	12	11	8	17	16	10	7	18	22	8	1		8	2	89

¹⁸⁶⁸ Dėl didelės lentelės apimties publikacijų procentinė dalis žymima skaičiumi be procentų ženklo (%).

Socialdemokratai	2	14	0	3	46	58	17	10	4	1	3	4	2	2	0	1	0	5	3	55
Socialdemokratai%	1	6	0	1	20	25	7	4	2	0	1	2	1	1	0	0	0	2	1	24
Darbo visuomenė	1	1		1	3	5	3	3				2								8
Mintis						5	2											2	2	5
Socialdemokratas	1	13		2	43	48	12	7	4	1	3	2	2	2		1		3	1	42
Tautininkai	35	46	23	68	67	96	84	53	39	10	25	18	8	23	7	8	5	11	17	123
Tautininkai %	5	7	3	10	10	14	12	8	6	1	4	3	1	3	1	1	1	2	2	18
Lietuvos aidas	17	38	18	48	49	72	69	48	37	10	23	15	8	21	6	6	3	9	15	80
Tautos balsas	2			4	1	2														1
Vairas	16	8	5	16	17	22	15	5	2		2	3		2	1	2	2	2	2	42
Kita	11	8	1	18	22	22	14	16	14	0	6	3	1	7	1	2	3	1	1	21
Kita %	7	5	1	12	15	15	9	11	9	0	4	2	1	5	1	1	2	1	1	14
Lietuva	11	8	1	18	22	22	14	16	14		6	3	1	7	1	2	3	1	1	21
Nacistinė Vokietija	2	5	5	17	22	78	14	6	5	2	7	1	5	13	4	10	0	5	8	42
Nacistinė V. %	1	2	2	7	9	33	6	3	2	1	3	0	2	5	2	4	0	2	3	18
Ateitis	1	3	4	4	10	27	1	2	2	1	2		2	3		4		1	4	9
Į laisvę		2	1	4	12	23	2	2	2		3		2	5		5		1	2	13
Savaitė	1			9		28	11	2	1	1	2	1	1	5	4	1		3	2	20
SSRS	6	0	2	0	158	9	9	5	2	0	0	0	0	7	4	1	5	2	1	25
SSRS %	3	0	1	0	72	4	4	2	1	0	0	0	0	3	2	0	2	1	0	11
Tiesa	1				57	1	3							2						4
Kom. tiesa	3				67	7	2	1						1		1	3	1	1	2
Kultūra	2		2		34	1	4	4	2					4	4		2	1		19
Bendrai	148	160	72	327	600	624	492	252	227	74	119	98	68	181	62	56	29	90	61	825
Bendrai %	3	4	2	8	14	14	11	6	5	2	3	2	2	4	1	1	1	2	1	19

21 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos chronologinis Lietuvos istorijos tekstų pasiskirstymas: 1) Proistorė (iki XII a.). 2) Viduramžiai (XIII-XV a.). 3) Abiejų Tautų Respublika (XVI-XVIII a.). 4) XIX a. 5) XX a. pr.

	1	2	3	4	5
Katalikai	50	209	172	318	1025
Katalikai %	3%	13%	11%	20%	64%
Draugija	1	26	30	28	71
Krikščionis demokratas			1	2	25
Laisvė		9	10	26	27
Naujoji Romuva	25	49	42	76	330
Rytas	13	44	25	82	277
XX amžius	3	17	15	22	106
Židinys	8	64	49	82	189
Valstiečiai-liaudininkai	14	57	34	190	527
Valstiečiai-l. %	2%	8%	5%	26%	72%
Kultūra	8	15	12	45	93
Liaudies varpas		1		4	5
Lietuvos žinios	6	33	13	98	343
Lietuvos ūkininkas		8	9	43	86
Socialdemokratai		2	2	18	152
Socialdemokratai%		1%	1%	11%	95%
Darbo visuomenė					7
Mintis				1	19
Socialdemokratas		2	2	17	126
Tautininkai	36	158	83	170	772
Tautininkai %	3%	14%	8%	16%	71%
Lietuvos aidas	20	109	60	116	557

Tautos balsas	2	4	2	3	19
Vairas	14	45	21	51	196
Kita	4	25	40	74	174
Kita %	2%	9%	15%	28%	65%
Lietuva	4	25	40	74	174
Nacistinė Vokietija	20	48	75	101	193
Nacistinė Vokietija %	6%	15%	23%	31%	60%
Ateitis	17	25	43	71	122
Į laisvę	1	6	6	16	40
Savaitė	2	17	26	14	31
SSRS		1	3	10	74
SSRS %		1%	4%	12%	90%
Tiesa			1	5	53
Komjaunimo tiesa				2	12
Kultūra		1	2	3	9
Bendrai	124	500	409	881	2917
Bendrai %	3%	12%	10%	21%	69%

22 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos chronologinis užsienio šalių istorijos tekstų pasiskirstymas: 1) Antika (iki V a.). 2) Viduramžiai (VI-XV a.). 3) Naujieji laikai (XVI-XVIII a.). 4) XIX a. 5) XX a. pr.

	1	2	3	4	5
Katalikai	142	145	244	403	751
Katalikai%	10%	10%	18%	29%	54%
Draugija	10	15	12	19	34
Krikščionis demokratas	1	2	1	3	9
Laisvė	1	4	10	27	22
Naujoji Romuva	33	41	77	110	177
Rytas	37	29	56	114	216
XX amžius	6	11	19	27	109
Židinys	54	43	69	103	184
Valstiečiai-liaudininkai	180	98	212	340	875
Valstiečiai-l.%	13%	7%	15%	24%	63%
Kultūra	79	26	77	157	174
Liaudies varpas				1	1
Lietuvos žinios	40	43	87	122	580
Lietuvos ūkininkas	61	29	48	60	120
Socialdemokratai	5	5	15	68	177
Socialdemokratai%	2%	2%	6%	29%	77%
Darbo visuomenė			1	5	26
Mintis			3	5	18
Socialdemokratas	5	5	11	58	133
Tautininkai	85	55	96	179	445
Tautininkai%	12%	8%	14%	25%	63%
Lietuvos aidas	49	31	67	114	363

Tautos balsas		1	1	2	8
Vairas	36	23	28	63	74
Kita	12	16	32	50	84
Kita %	8%	11%	21%	34%	56%
Lietuva	12	16	32	50	84
Nacistinė Vokietija	17	15	65	82	125
Nacistinė Vokietija %	7%	6%	27%	34%	53%
Ateitis	4	7	22	20	45
Į laisvę	2	3	10	24	48
Savaitė	11	5	33	38	32
SSRS	9	5	25	53	171
SSRS %	4%	2%	11%	24%	78%
Tiesa			5	8	56
Komjaunimo tiesa			1	20	71
Kultūra	9	5	19	25	44
Bendrai	450	339	689	1175	2628
Bendrai %	10%	8%	16%	27%	61%

23 lentelė. 1919-1944 m. periodinės spaudos istorinių publikacijų tipai

Leidiny	Recenzijos	Biografijos ¹⁸⁶⁹	Kitos publikacijos ¹⁸⁷⁰
Katalikai	165	1499	1241
Draugija	22	106	74
Krikščionis demokratas		13	18
Laisvė	1	47	71
Naujoji Romuva	37	425	351
Rytas	10	382	412
XX amžius	9	164	118
Židinys	86	362	197
Valstiečiai-liaudininkai	34	1065	1078
Kultūra	18	199	284
Liaudies varpas		3	4
Lietuvos žinios	13	756	547
Lietuvos ūkininkas	3	107	243
Socialdemokratai	2	175	206
Darbo visuomenė	1	27	8
Mintis		25	14
Socialdemokratas	1	123	184
Tautininkai	82	909	774

¹⁸⁶⁹ Į šią kategoriją įtrauktos visos leidinyje aptinkamos biografijos, nekrologai, egodokumentai, skirti konkretaus asmens veiklos ar idėjų istorijai pažinti. Visi šios kategorijos tekstai priskirti ir kitiems publikacijų tipams.

¹⁸⁷⁰ Šiame stulpelyje įtrauktos publikacijos, kurios nėra recenzijos ir jose nėra asmenybių biografijų.

Lietuvos aidas	34	717	563
Tautos balsas		13	18
Vairas	48	179	193
Kita	14	231	153
Lietuva	14	231	153
Nacistinė Vokietija	1	278	268
Ateitis	1	147	136
Į laisvę		59	64
Savaitė		72	68
SSRS	10	162	128
Tiesa	1	69	50
Komjaunimo tiesa		65	33
Kultūra	9	28	45
Bendrai	308	4319	3848

24 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų periodikos atskirų leidinių skaičius ir leidybos metai

Leidiny	Atskirų leidinių skaičius	Leidybos metai
Kalbos ir literatūros mokslai		
Archivum Philologicum	8	1930-1933; 1935; 1937-1939
Darbai ir dienos	9	1930-1931; 1934-1940
Tauta ir žodis	7	1923-1926; 1928; 1930-1931
Filosofija ir religija		
Eranus	4	1930-1931; 1935; 1938;
Logos	30	1921-1939

Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai	3	1935; 1937; 1940
Soter	27	1924-1939
Istorija		
Karo archyvas	12	1925-1926; 1928-1929; 1935-1940
Lietuvos praeitis	2	1940-1941
Mūsų senovė	9	1921-1922; 1937-1940
Praeitis	2	1930; 1933
Senovė	4	1935-1938
Teisė ir ekonomika		
Ekonomika	21	1935-1940
Teisė	51	1922-1940
Teisių fakulteto darbai	37	1924-1932; 1935-1937; 1939
Etnologija		
Mūsų tautosaka	10	1930-1935
Tautosakos darbai	7	1935-1940
Kiti leidiniai		
Athenaeum	12	1930-1938
Humanitarinių mokslų fakulteto raštai	29	1925; 1927-1937; 1939
Lietuvių tauta	15	1907–1911; 1913–1914; 1919; 1921; 1923; 1925–1926; 1928; 1932; 1935
Bendrai	292	

25 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų istorinių tekstų skaičius periodiniuose leidiniuose. Lietuvos ir užsienio šalių istorijos pasiskirstymas

Leidiny	Bendras tekstų skaičius	Istorinių tekstų skaičius	Lietuvos istorija	Užsienio šalių istorija
Kalbos ir literatūros mokslai	471	207	147	68
Kalbos ir literatūros mokslai %	100%	44% ¹⁸⁷¹	71% ¹⁸⁷²	33%
Archivum Philologicum	134	61	41	21
Darbai ir dienos	36	27	12	15
Tauta ir žodis	301	119	94	32
Filosofija ir religija	687	425	63	368
Filosofija ir religija %	100%	62%	15%	87%
Eranus	18	6		6
Logos	207	115	5	113
Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai	75	49	36	14
Soter	387	255	22	235
Istorija	536	470	452	94

¹⁸⁷¹ Čia pateikiamas istorinių tekstų skaičius padalintas iš visų leidinio publikacijų skaičiaus.

¹⁸⁷² Lietuvos ir užsienio šalių santykinis pasiskirstymas skaičiuojamas nuo viso leidinių grupės istorinių tekstų skaičiaus.

Istorija %	100%	88%	96%	20%
Karo archyvas	188	138	136	53
Lietuvos praeitis	49	49	38	19
Mūsų senovė	247	231	231	10
Praeitis	39	39	36	7
Senovė	13	13	11	5
Teisė ir ekonomika	1363	328	138	220
Teisė ir ekonomika %	100%	24%	42%	67%
Ekonomika	549	137	39	105
Teisė	765	167	87	102
Teisių fakulteto darbai	49	24	12	13
Etnologija	70	34	30	10
Etnologija %	100%	49%	88%	29%
Mūsų tautosaka	48	18	15	6
Tautosakos darbai	22	16	15	4
Kiti leidiniai	249	184	159	37
Kiti leidiniai %	100%	74%	86%	20%
Athenaeum	56	49	44	15
Humanitarinių mokslų fakulteto raštai	42	25	6	19
Lietuvių tauta	151	110	109	3
Bendrai	3376	1648	989	795
Bendrai %	100%	49%	60%	48%

26 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų istorinių tekstų skaičius periodiniuose leidiniuose tarpukariu

	1907- 1918	1919- 1920	1921- 1922	1923- 1924	1925- 1926	1927- 1928	1929- 1930	1931- 1932	1933- 1934	1935- 1936	1937- 1938	1939- 1941
Kalbos ir literatūros mokslai				41	30	9	22	50	13	11	13	18
Archivum Philologicum							15	15	8	7	6	10
Darbai ir dienos							2	1	5	4	7	8
Tauta ir žodis				41	30	9	5	34				
Filosofija ir religija			9	48	52	64	109	31	16	27	37	32
Eranus							1			2		3
Logos			9	13	26	18	20	9	6	8	6	
Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai										8	17	24
Soter				35	26	46	88	22	10	9	14	5
Istorija			123		12	13	33	0	20	43	114	109
Karo archyvas					12	13	14			35	44	20
Lietuvos praeitis												49
Mūsų senovė			123								65	40
Praeitis							19		20			
Senovė										8	5	
Teisė ir			1	9	9	13	13	20	20	100	94	49

ekonomika												
Ekonomika										58	50	29
Teisė			1	7	7	8	8	13	20	41	43	19
Teisių fakulteto darbai				2	2	5	5	7		1	1	1
Etnologija			0	0	0	0	4	6	4	19	3	4
Mūsų tautosaka							4	6	4	4		
Tautosakos darbai										15	3	4
Kiti leidiniai		2	3	11	14	14	6	18	21	17	12	1
Athenaeum							6	9	15	9	10	
Humanitarinių mokslų fakulteto raštai					4	6		4	6	2	2	1
Lietuvių tauta	65	2	3	11	10	8		5		6		
Bendrai	65	2	136	109	117	113	187	125	94	217	273	213

27 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų istorinių tekstų tematinis pasiskirstymas: 1) Politinė istorija. 2) Socialinė ir kultūros istorija. 3) Literatūros istorija. 4) Ekonomikos istorija. 5) Teisės istorija. 6) Religijų istorija: a) Krikščionybės istorija; b) kitų religijų istorija. 7) Archeologija. 8) Asmenybės (a) Iki XV a.; b) XVI-XVIII a. ; c) XIX-XX a. 9) Istorija tautosakoje, folklore. 10) Kalbos istorija. 11) Mokslo (ir filosofijos) istorija. 12) Pirmas pasaulinis karas¹⁸⁷³.

	1	2	3	4	5	6a	6b	7	8a	8b	8c	9	10	11	12
Kalbos ir literatūros mokslai	4	13	46	0	1	4	0	1	4	13	68	21	69	3	0
Kalbos ir literatūros mokslai %	2%	6%	22%	0%	0%	2%	0%	0%	2%	6%	33%	10%	33%	1%	0%
Archivum Philologicum	1		7						2	6	16	3	40	2	
Darbai ir dienos	1	2	24								14	2			
Tauta ir žodis	2	11	15		1	4		1	2	7	38	16	29	1	
Filosofija ir religija	4	25	19	0	0	70	49	5	23	28	220	3	0	87	0
Filosofija ir religija %	1%	6%	4%	0%	0%	16%	12%	1%	5%	7%	52%	1%	0%	20%	0%
Eranus		1	1							1	3			4	
Logos	1	7	3			5	1		11	25	54	2		72	
Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai	2	5	6			8		1	1		21			5	
Soter	1	12	9			57	48	4	11	2	142	1		6	
Istorija	174	137	7	5	0	30	2	14	14	5	114	2	18	13	46
Istorija %	37%	29%	1%	1%	0%	6%	0%	3%	3%	1%	24%	0%	4%	3%	10%

¹⁸⁷³ Įtraukti tik tekstai publikuoti po 10 metų nuo aprašomų įvykių.

Karo archyvas	111	54		2							20				40
Lietuvos praeitis	26	3	1	1		5	1	3	3	3	2			3	
Mūsų senovė	16	75	5			22		6	1	1	87	2	15	5	6
Praeitis	15	5	1	1		2		2	10	1	4		3	3	
Senovė	6			1		1	1	3			1			2	
Teisė ir ekonomika	74	113	2	129	139	2	0	0	1	2	31	0	2	27	4
Teisė ir ekonomika %	23%	34%	1%	39%	42%	1%	0%	0%	0%	1%	9%	0%	1%	8%	1%
Ekonomika	44	62	1	116	2					2	8			22	2
Teisė	29	47	1	3	127	2			1		21		2	4	2
Teisių fakulteto darbai	1	4		10	10						2			1	
Etnologija	0	14	3	0	0	3	1	0	1	0	6	29	0	7	0
Etnologija %	0%	41%	9%	0%	0%	9%	3%	0%	3%	0%	18%	85%	0%	21%	0%
Mūsų tautosaka		7	3			1	1		1		4	14		4	
Tautosakos darbai		7				2					2	15		3	
Kiti leidiniai	23	42	24	1	3	19	11	6	14	8	52	21	26	7	0
Kiti leidiniai %	13%	23%	13%	1%	2%	10%	6%	3%	8%	4%	28%	11%	14%	4%	0%
Athenaeum	10	8	13			5			8	2	24		1		
Humanitarinių mokslų fakulteto raštai	5	12	9			6	5	1	3	2	4			4	
Lietuvių tauta	8	22	2	1	3	8	6	5	3	4	24	21	25	3	
Bendrai	279	344	101	135	143	128	63	26	57	56	491	76	115	144	50
Bendrai %	17%	21%	6%	8%	9%	8%	4%	2%	3%	3%	30%	5%	7%	9%	3%

28 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų aprašomų asmenybių biografijos: 1) Lietuvos kunigaikščiai, bajorai ir politiniai veikėjai. 2) Lietuvos dvasininkai. 3) Lietuvos mokslininkai ir akademikai. 4) Lietuvos istorikai. 5) Lietuvos literatūros ir meno veikėjai. 6) Lietuvos tautinio atgimimo veikėjai. 7) Užsienio politiniai veikėjai. 8) Užsienio dvasininkai. 9) Užsienio mokslininkai ir filosofai. 10) Užsienio literatūros ir meno veikėjai. 11) Teisininkai ir ekonomistai.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
Kalbos ir literatūros mokslai	4	25	16	3	22	15	2	1	9	12	0
Kalbos ir literatūros mokslai %	5%	29%	19%	4%	26%	18%	2%	1%	11%	14%	0%
Archivum Philologicum	1	11	8		8	2	1		2		
Darbai ir dienos			1	1	4	3	1			10	
Tauta ir žodis	3	14	7	2	10	10		1	7	2	
Filosofija ir religija	1	9	11	1	3	5	0	55	237	3	0
Filosofija ir religija %	0%	3%	4%	0%	1%	2%	0%	20%	87%	1%	0%
Eranus									3	1	
Logos		1	1					13	88	1	
Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai		7	8	1	3	4		2	1	1	
Soter	1	1	2			1		40	145		
Istorija	15	38	22	8	7	48	7	0	3	4	0
Istorija %	11%	29%	17%	6%	5%	36%	5%	0%	2%	3%	0%
Karo archyvas	2						2				
Lietuvos praeitis	3	3		2							
Mūsų senovė	2	33	19	2	7	47	2		2	4	
Praeitis	8	1	3	3		1	3		1		
Senovė		1		1							

Teisė ir ekonomika	0	0	2	1	0	0	2	0	8	0	14
Teisė ir ekonomika %	0%	0%	6%	3%	0%	0%	6%	0%	24%	0%	41%
Ekonomika			1						8		1
Teisė							1				13
Teisių fakulteto darbai			1	1			1				
Etnologija	1	1	1	0	0	0	0	0	5	0	0
Etnologija %	14%	14%	14%	0%	0%	0%	0%	0%	71%	0%	0%
Mūsų tautosaka	1	1	1						3		
Tautosakos darbai									2		
Kiti leidiniai	11	16	21	2	22	10	2	2	6	4	0
Kiti leidiniai %	15%	22%	28%	3%	30%	14%	3%	3%	8%	5%	0%
Athenaeum	7	7	5	1	13	10	2	2	1	2	
Humanitarinių mokslų fakulteto raštai	1		2		1				4	2	
Lietuvių tauta	3	9	14	1	8				1		
Bendrai	32	89	73	15	54	78	13	58	268	23	14
Bendrai %	5%	15%	12%	2%	9%	13%	2%	10%	44%	4%	2%

29 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų dažnai pasikartojusių Lietuvos istorijos temų ir asmenybių pasiskirstymas:
 1) Vytautas Didysis. 2) Kęstutis. 3) Gediminas. 4) Lietuvos krikštas. 5) Žalgirio mūšis. 6) Unijos (Liublino Horodlės, Krėvos). 7) Motiejus Valančius. 8) Simonas Daukantas. 9) Antanas Baranauskas. 10) Jonas Basanavičius. 11) Baudžiava. 12) Spaudos draudimas. 13) Lietuvos regionų (apskričių, miestų arba kaimų) istorija.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Kalbos ir literatūros mokslai	1	1	0	0	0	0	3	1	8	1	0	3	12
Kalbos ir literatūros mokslai %	1%	1%	0%	0%	0%	0%	2%	1%	5%	1%	0%	2%	8%
Archivum Philologicum	1								7				
Darbai ir dienos								1		1			
Tauta ir žodis		1					3		1			3	12
Filosofija ir religija	1	0	0	0	0	0	1	0	1	1	0	0	10
Filosofija ir religija %	2%	0%	0%	0%	0%	0%	2%	0%	2%	2%	0%	0%	16%
Eranus													
Logos													
Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai							1		1				2
Soter	1									1			8
Istorija	12	2	2	0	1	3	13	4	5	2	3	32	91
Istorija %	3%	0%	0%	0%	0%	1%	3%	1%	1%	0%	1%	7%	20%
Karo archyvas					1						2		39
Lietuvos praeitis		1	1			3						1	2
Mūsų senovė	1						12	4	5	2	1	31	47
Praeitis	9	1											2
Senovė	2		1				1						1
Teisė ir ekonomika	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	3	24
Teisė ir ekonomika %	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	2%	2%	17%

Ekonomika													9
Teisė											2	1	14
Teisų fakulteto darbai											1	2	1
Etnologija	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	1	0	10
Etnologija %	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	0%	3%	0%	33%
Mūsų tautosaka											1		4
Tautosakos darbai													6
Kiti leidiniai	6	3	0	1	1	0	1	1	1	7	1	2	17
Kiti leidiniai %	4%	2%	0%	1%	1%	0%	1%	1%	1%	4%	1%	1%	11%
Athenaeum	5	2		1					1			2	3
Humanitarinių mokslų fakulteto raštai													1
Lietuvių tauta	1	1			1		1	1		7	1		13
Bendrai	20	6	2	1	2	3	18	6	15	11	8	40	164
Bendrai %	2%	1%	0%	0%	0%	0%	2%	1%	2%	1%	1%	4%	17%

30 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų užsienio šalių istorijai skirtų tekstų pasiskirstymas pagal šalis: 1) Lenkija. 2) Latvija, Estija ir Suomija. 3) Italija ir Vatikanas. 4) Rusija ir SSRS. 5) Vokietija. 6) Prancūzija. 7) Anglija ir Airija. 8) Amerikos žemynų valstybės. 9) Skandinavijos šalys. 10) Vidurio Rytų Europos valstybės (Čekija, Vengrija). 11) Azijos valstybės. 12) Graikija. 13) Kita.

	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Kalbos ir literatūros mokslai	3	4	6	9	22	4	0	0	0	0	3	0	17
Kalbos ir literatūros mokslai %	4%	6%	9%	13%	32%	6%	0%	0%	0%	0%	4%	0%	25%

Archivum Philologicum	1	1	6		6	1					3		3
Darbai ir dienos	2			8	1	2							2
Tauta ir žodis		3		1	15	1							12
Filosofija ir religija	4	0	30	2	104	48	30	6	1	3	28	16	94
Filosofija ir religija %	1%	0%	8%	1%	28%	13%	8%	2%	0%	1%	8%	4%	26%
Eranus					2	2							1
Logos	2		13	1	44	13	3	1		1		11	24
Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai					1	1							12
Soter	2		17	1	57	32	27	5	1	2	28	5	57
Istorija	18	6	0	23	33	8	1	1	10	1	1	0	5
Istorija %	19%	6%	0%	24%	35%	9%	1%	1%	11%	1%	1%	0%	5%
Karo archyvas	5			18	25	4		1	3	1			
Lietuvos praeitis	6	6		2	3	2	1						2
Mūsų senovė	6			3					2				
Praeitis	1				3	1			1				2
Senovė					2	1			4		1		1
Teisė ir ekonomika	19	22	14	15	34	29	15	10	12	5	4	0	72
Teisė ir ekonomika %	9%	10%	6%	7%	15%	13%	7%	5%	5%	2%	2%	0%	33%
Ekonomika	9	4	4	7	22	17	12	4	4	2	1		42
Teisė	10	17	9	8	9	10	3	6	8	2	3		26
Teisių fakulteto darbai		1	1		3	2				1			4
Etnologija	0	4	0	0	1	0	0	0	1	0	0	0	4
Etnologija %	0%	40%	0%	0%	10%	0%	0%	0%	10%	0%	0%	0%	40%
Mūsų tautosaka		2			1								3
Tautosakos darbai		2							1				1
Kiti leidiniai	0	3	0	6	10	5	0	0	3	1	1	4	9

Kiti leidiniai %	0%	8%	0%	16%	27%	14%	0%	0%	8%	3%	3%	11%	24%
Athenaeum		3		2	8	1			3				1
Humanitarinių mokslų fakulteto raštai				3	2	3				1	1	3	8
Lietuvių tauta				1		1						1	
Bendrai	44	39	50	55	204	94	46	17	27	10	37	20	200
Bendrai %	6%	5%	6%	7%	26%	12%	6%	2%	3%	1%	5%	3%	25%

31 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų chronologinis Lietuvos istorijos tekstų pasiskirstymas: 1) Proistorė (iki XII a.). 2) Viduramžiai (XIII-XV a.). 3) Abiejų Tautų Respublika (XVI-XVIII a.). 4) XIX a. 5) XX a. pr.

	1	2	3	4	5
Kalbos ir literatūros mokslai	12	6	42	57	34
Kalbos ir literatūros mokslai %	8%	4%	29%	39%	23%
Archivum Philologicum		2	18	9	12
Darbai ir dienos		1	1	10	4
Tauta ir žodis	12	3	23	38	18
Filosofija ir religija	1	9	9	7	43
Filosofija ir religija %	2%	14%	14%	11%	68%
Eranus					
Logos			2		3
Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai	1	1		6	28
Soter		8	7	1	12
Istorija	18	39	36	166	193

Istorija %	4%	9%	8%	37%	43%
Karo archyvas		5	4	22	105
Lietuvos praeitis	4	8	15	4	7
Mūsų senovė	11	7	10	132	71
Praeitis	2	15	6	4	9
Senovė	1	4	1	4	1
Teisė ir ekonomika	0	7	14	30	96
Teisė ir ekonomika %	0%	5%	10%	22%	70%
Ekonomika		1	5	12	27
Teisė		4	5	10	68
Teisių fakulteto darbai		2	4	8	1
Etnologija	1	3	1	9	18
Etnologija %	3%	10%	3%	30%	60%
Mūsų tautosaka	1	3	1	8	4
Tautosakos darbai				1	14
Kiti leidiniai	20	20	21	41	32
Kiti leidiniai %	13%	13%	13%	26%	20%
Athenaeum		12	5	12	15
Humanitarinių mokslų fakulteto raštai		1	2	2	1
Lietuvių tauta	20	7	14	27	16
Bendrai	52	84	123	310	416
Bendrai %	5%	8%	12%	31%	42%

32 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų chronologinis užsienio šalių istorijos straipsnių pasiskirstymas: 1) Antika (iki V a.) 2) Viduramžiai (VI-XV a.). 3) Naujieji laikai (XVI-XVIII a.) 4) XIX a. 5) XX a. pr.

	1	2	3	4	5
Kalbos ir literatūros mokslai	22	4	9	9	24
Kalbos ir literatūros mokslai %	32%	6%	13%	13%	35%
Archivum Philologicum	13	1	2	2	3
Darbai ir dienos	2	2	2	6	3
Tauta ir žodis	7	1	5	1	18
Filosofija ir religija	76	19	30	23	220
Filosofija ir religija %	21%	5%	8%	6%	60%
Eranus	1		1	1	3
Logos	20	5	25	16	47
Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai		2	1	2	9
Soter	55	12	3	4	161
Istorija	2	9	5	15	63
Istorija %	2%	10%	5%	16%	67%
Karo archyvas		1	1	6	45
Lietuvos praeitis		2	4	2	11
Mūsų senovė				5	5
Praeitis		4		1	2
Senovė	2	2		1	
Teisė ir ekonomika	12	5	22	67	134
Teisė ir ekonomika %	5%	2%	10%	30%	61%
Ekonomika		2	13	44	73
Teisė	11	2	6	18	58

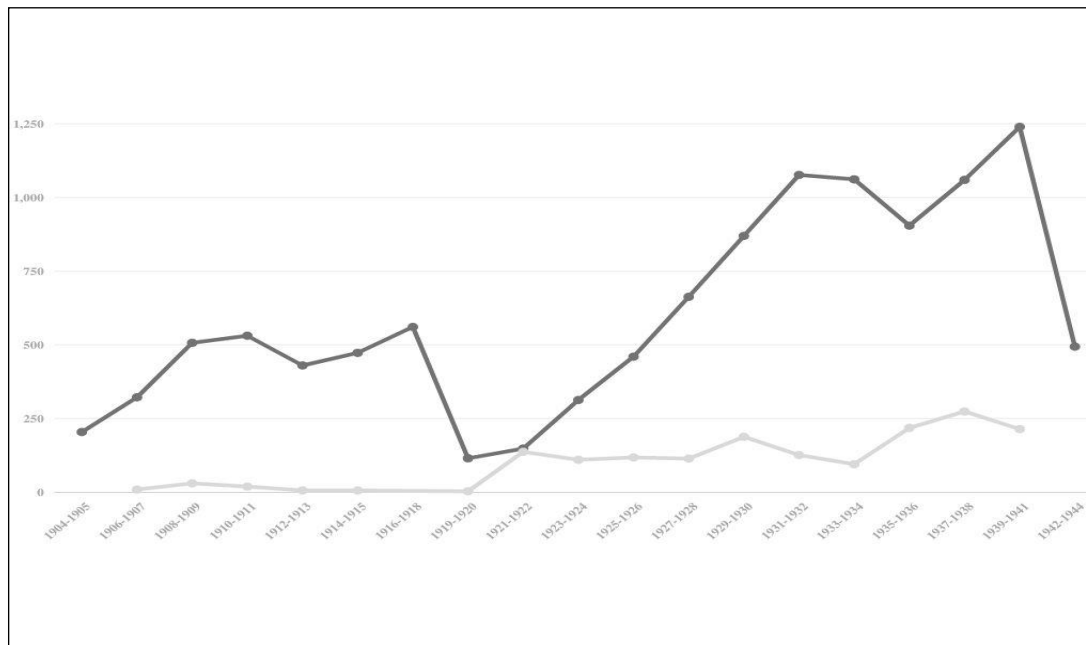
Teisių fakulteto darbai	1	1	3	5	3
Etnologija	1	0	0	5	5
Etnologija %	10%	0%	0%	50%	50%
Mūsų tautosaka				4	1
Tautosakos darbai	1			1	4
Kiti leidiniai	8	9	7	11	3
Kiti leidiniai %	23%	26%	20%	31%	9%
Athenaeum		3	3	7	2
Humanitarinių mokslų fakulteto raštai	7	5	4	3	1
Lietuvių tauta	1	1		1	
Bendrai	121	46	73	130	449
Bendrai %	15%	6%	9%	16%	56%

33 lentelė. Humanitarinių ir socialinių mokslų istorinių publikacijų tipai periodiniuose leidiniuose

Leidiny	Straipsniai	Monografijos	Recenzijos	Istorinių šaltinių publikacijos	Bibliografijos (istorinių temų)
Kalbos ir literatūros mokslai	124	1	29	49	1
Archivum Philologicum	43	1	9	6	1
Darbai ir dienos	27				
Tauta ir žodis	54		20	43	
Filosofija ir religija	394	0	5	5	21
Eranus	6				

Logos	115				
Lietuvos katalikų mokslo akademijos suvažiavimo darbai	49				
Soter	224		5	5	21
Istorija	287	1	46	133	3
Karo archyvas	133			5	
Lietuvos praeitis	24		20	4	1
Mūsų senovė	92		18	121	
Praeitis	26		8	3	2
Senovė	12	1			
Teisė ir ekonomika	204	11	112	1	0
Ekonomika	48		89		
Teisė	143		23	1	
Teisių fakulteto darbai	13	11			
Etnologija	30	2	0	2	0
Mūsų tautosaka	14	2		2	
Tautosakos darbai	16				
Kiti leidiniai	140	17	0	25	2
Athenaeum	42			6	1
Humanitarinių mokslų fakulteto raštai	8	17			
Lietuvių tauta	90			19	1
Bendrai	1179	32	192	215	27

34 lentelė. Linijinis grafikas vaizduojantis į šį tyrimą įtrauktų 1904-1944 m. istorinės tematikos straipsnių kiekybinį pasiskirstymą pasaulėžiūrinėje (juoda spalva) ir humanitarinių bei socialinių mokslų (pilka spalva) spaudoje

35 lentelė. Kokybinio tyrimo sintezė: būdingiausi kiekvienos grupės istoriniai subjektai, epochos, vertinimo kriterijai, herojai, priešai ir draugai

Pasaulėžiūra	Istorinis subjektas	Svarbiausios istorinės epochos	Vertinimo kriterijai	Svarbiausi istoriniai herojai	Istoriniai priešai	Istoriniai draugai
Pirmieji legalūs laikraščiai (<i>Lietuvių laikraštis</i> , <i>Vilniaus žinios</i>)	Tauta, valstybė, žmogus	Pagonybė, Kunigaikščių laikai, XIX a. (Lietuva)	Politinė ekspansija, lietuviškumas (kalbinis), autentiška kultūra	Pagrindiniai kunigaikščiai, XIX a. lietuvių tautinio atgimimo veikėjai, lenkakalbiai Lietuvos bajorai (T. Kosciuška, T. Narbutas)	Kryžiuočiai, lenkai, švedai	Baltarusiai, latviai, čekai
Socialdemokratai	Darbininkai, žmonės, visuomenė	XIX a. (revoliucijos, sukilimai), XX a. (ypač 1905 m.) (Europa ir Lietuva)	Darbininkų klasės evoliucija, darbininkų interesų atstovavimas	Politiniai veikėjai (revoliucionieriai), partijos ideologai (K. Marksas), darbininkai	Rusijos valdžia, bajorai, kapitalistai	Vokietijos, Prancūzijos, Italijos darbininkai ir socialistai
Valstiečiai liaudininkai demokratai	Tauta, žmonės, valstiečiai	XIX a., XX a. (Europa ir Lietuva), Lietuvos viduramžiai	Socio-ekonominis progresas, demokratija, lietuviškumas	Tautinio atgimimo veikėjai (ypač V. Kudirka), Lietuvos kunigaikščiai, Vakarų Europos	Rusijos valdžia, lenkai (ir sulenkėję Lietuvos bajorai), kapitalistai	Prancūzija, Čekoslovakija, Suomija

				kultūros veikėjai		
Katalikai	Tauta, katalikų bendruomenė	Viduramžiai, XIX a. (Lietuvos ir Europos)	Religingumas, tautiškumas, kultūrinis progresas	Lietuvos kunigaikščiai, Lietuvos ir užsienio dvasininkai, Vakarų Europos rašytojai, tautinio atgimimo veikėjai	Lenkai, SSRS, vokiečiai, žydai	Italija, Prancūzija, Vokietija
Tautininkai	Tauta, valstybė	Kunigaikščių laikai, XIX a., XX a. Lietuva	Tautiškumas, valstybingumas, kultūra	Lietuvos kunigaikščiai (ypač Vytautas), Lietuvos tautinio atgimimo veikėjai, Lietuvos kultūros veikėjai	Lenkai, vokiečiai, Rusijos valdžia	Latviai, italai, senovės graikai
Vokietijos okupacija Pirmojo pasaulinio karo metais (<i>Dabartis</i>)	Tauta, žmonija	Lietuvos priešistorė, Lietuvos viduramžiai, ATR	Tautiškumas, kultūros raida, draugystė su vokiečiais	Tautinio atgimimo veikėjai, Lietuvos kunigaikščiai, draugystė su vokiečiais palaikę Lietuvos kultūros veikėjai	Rusija, lenkai, Anglija	Vokiečiai, latviai, žydai
Lietuvos Taryba (<i>Lietuvos aidas</i> , 1917-1918)	Valstybė, tauta	Lietuvos viduramžiai, XIX a., ATR	Tautiškumas, valstybingumas, demokratija	Lietuvos kunigaikščiai, Tautinio atgimimo veikėjai, Didžiojo Vilniaus Seimo dalyviai	Rusija, lenkai	Vokiečiai, latviai, žydai

SSRS (1940-1941)	Liaudis, darbininkai, tauta	XX a., XIX a.	Socio-ekonominė liaudies gerovė, kultūros progresas	Sovietų politiniai veikėjai, sovietų ir lietuvių liaudies rašytojai	Sulenkėję Lietuvos bajorai, buržuazinė tarpukario Lietuvos valdžia, Didžioji Britanija	Viso pasaulio darbininkai kovojantys su kapitalistais, Prancūzijos liaudis
Nacistinė Vokietija (1941-1944)	Tauta, rasė	Lietuvos priešistorė, ATR, XIX a.	Tautinė kultūra, tautos grynumas, ryšiai su vokiečiais	Literatūros lietuvių kalba autoriai, tautinio atgimimo veikėjai, vokiečių kultūros veikėjai	Žydai, bolševikai, carinė Rusija	Vokietija, Italija, Suomija, Japonija
Bendrai	Tauta (8), žmonija (5), valstybė (4), darbininkai (2), valstiečiai (2), visuomenė (1), katalikų bendruomenė (1), rasė (1)	Lietuvos XIX a. (7), Lietuvos viduramžiai (6), XX a. (4), XIX-XX a užsienio šalių istorija (4), Lietuvos priešistorė (3), ATR (3)	Kultūrinis pakilimas (6), tautiškumas (5), klasinė socio-ekonominė pažanga (3), valstybingumas (2), demokratiškumas (2), ryšiai su vokiečiais (2), religingumas (1)	Lietuvos kunigaikščiai (6), Lietuvos tautinio atgimimo veikėjai (7), Europos rašytojai (5), Lietuvos rašytojai (3), Užsienio politiniai veikėjai (2), lenkakalbiai bajorai (1), dvasininkai (1)	Lenkai ir Lenkija (6), rusai, Rusija ir SSRS (6), kryžiuočiai ir vokiečiai (3), Lietuvos bajorai (3), kapitalistai (3), žydai (2), Anglija (2)	Vokietija (5), Prancūzija (4), Italija (4), Latvija (4), Suomija (2), Čekoslovakija (2), žydai (2)

SUMMARY

The object of this research is historical narratives in the Lithuanian periodical press from 1904 to 1944.

A historical narrative is understood as a narrative about the past that claims to be historical truth but is not necessarily created by a historian. Historical narratives can be understood in two ways: they can be the simplest transmission of information about an event, phenomenon, or person, or they can be a way of telling the story of the whole history of a world or a country - a kind of structure that shows what, how and why from the past needs to be remembered. This second historical narrative, as the structure and content of the perception of the past that is specific to a particular society, state, or epoch, is sometimes called a historical meta-narrative. Societies usually have one dominant metanarrative in operation at a given time, which, for its authors and disseminators, establishes a worldview and body of knowledge. Most broadly, a meta-narrative is an ideology (communism, nationalism, liberalism, or fascism) that seeks to explain the whole of reality, while a historical meta-narrative is understood as a narrower part of it that seeks to explain the past.

In Lithuanian historiography, alongside the metanarrative, a competing alternative metanarrative is also included, representing a different ideology or worldview (one that is not dominant at a particular time). From this point of view, the historical epoch is perceived as a specific struggle between the established metanarrative and potential, weaker historical metanarratives.

Historical narrative as a field of academic research is part of postmodern theory, questioning the foundations of historical science. In contrast to historiography and history, which are still the main instruments of self-criticism, the subject of historical narrative raises the issue of the development of history and its relation to society in a more rigorous way and blurs the boundary between science and literature. In this respect, the periodical press is a suitable medium for the search for historical narratives: it presents a vision of history that is closer to literature and propaganda than the publications of historical research, and history's relation to society becomes one of the indicators that can be at least partially measured.

Historical metanarrative in Lithuanian historians' research is often searched in the work of specific personalities who were able to create a qualitatively new historical synthesis, or who had unique historical or historiosophical insights. The starting point of this research is different - it attempts to find and identify different worldviews, and ideological and

thematic fields and to find specific features of historical metanarrative in a group of historical texts attributed to them. The study is about both meanings of historical narrative - it tries to review and quantify all historical narratives of the distinguished periodicals (regardless of their repetition) and, at the same time, to find meta-narratives based on all of them (which may, of course, overlap and differ only marginally between the publications of different positions). The authorship inherent in historical narrative studies is avoided. The small state is characterized by a mixture of authors, irrespective of the publication's ideological principles and the authors' changing views, and the authors of magazine articles tend to hide their identity or even remain unattributed (in the case of daily newspapers).

Benedict Anderson, in his theory of nationalism, argued that the fundamental factor that allowed the emergence of different nations was the spread of a national press language. He linked the emergence of a normative common language to the mass spread of the periodical press as the basis for the emergence of any conceivable unified nation. In this respect, the young Lithuanian national movement, the beginning of which can be traced back to the appearance of the periodical "Aušra", B. Anderson's work could be seen as an exemplary illustration of the theory.

The proliferation of periodicals coincided with political differentiation and a certain diversity of content. In the context of the national revival, periodicals are completely indistinguishable not only from linguistic nationhood but also from political parties. The most prominent ideology was nationalism. It permeated all major worldviews. Nationalism manifested itself in two ways: more culturally, as an attempt to create a specific, unique nation, discovering its distinctive interests and the character and morality of a national community, based on the history of a particular region, a distinctive language, and the culture fostered by the representatives of that language; and, more softly, as a focus on the Lithuanians as a political unit whose rights must be fought for. Apart from nationalism, other main ideologies that emerged in the 19th century, such as socialism, liberalism, and conservatism, spread among Lithuanians.

The interpersonal bonds created by the religious community from the older pre-modern world were particularly important for the societies of the time. In the Lithuanian context, this worldview was best reflected in Catholicism, which was the basis for the formation of most Lithuanian-speaking communities until the 20th century. Unlike in Western Europe, where conscious piety and disciplined religiosity were already established habits, it was not until the mid-19th century that Lithuanian society

witnessed the spread of such a modern, responsible religiosity. It is more appropriate to emphasize the syncretism between nationality and religiosity, where the zealous observance of Catholic rituals is considered part of the expression of nationality.

In the political life of Lithuania in the first half of the 20th century, there were at least four distinct political parties with different ideologies, with their own newspapers, magazines, youth periodicals, and organizations. These were the Christian Democrats, the Lithuanian Popular Peasants' Union, the Social Democrats, and the Lithuanian Nationalists Union. The Catholic press has been the most influential since the abolition of the press ban, with the largest number of publications, the largest circulation, and the greatest public interest immediately after independence. As historiography notes, the Catholic literary press in this period was of the highest quality and richest, and political thought was the most developed, offering at least several different political projects. The nationalist periodical press was closely linked to the Catholic press until the First World War and was relatively unpopular until 1926 when it became a state position after Antanas Smetona came to power. The Popular Peasants movement, which developed from the Democratic Party of Lithuania and the newspaper *Varpas* (the Bell), and which has merged various political organizations in the course of history, followed the traditions of the Russian liberal parties. Until the First World War, it was one of the most prominent Lithuanian political groups in Vilnius, with several regular periodicals and a daily newspaper. The first Lithuanian political party after 1905, the Lithuanian Social Democrats, was a weakly influential political group, publishing periodicals for a short period of time.

Academic and scientific publications are also included in this research. The relationship between scientific publications and ideologies was quite problematic - on the one hand, some of the authors were active in the party press, and their works clearly developed the ideas of a particular worldview. The historiography shows an ideological division by faculties. However, the publications themselves differed strongly from the party publications in their structure and the nature of their publications, and academics who wrote in them usually tried to avoid politicizing their views. In this sense, academic publications analyzed in a purely quantitative study are significant as showing the limits of the historical narratives seen in the press of worldview currents and their relation to the academic elite discourse. Historians were also active in the public periodicals governed by ideologies, but this does not mean that collective memory functioned as a product of scholarship, and it is

not at all clear how much historians' vision of the past influenced the understanding of the past in other groups of society.

The Lithuanian periodical press published during the First and Second World Wars promoted the ideas of occupying power. While it is common to see the war period as a disturbance in the development of society, or as a white spot in the culture of memory (the war is remembered as a trauma, but memory during the war is often ignored), in the context of this research, war historical narratives are seen as an integral part of the whole of Lithuanian historical narratives, changing the prevailing understanding of the past and the culture, but never abandoning it completely. Just as ideologically the USSR is usually treated as the Marxist radical left, and Nazi Germany as the radical right, it is likely that there was also a certain connection between the Lithuanian understanding of the past of the left and the right currents and the worldviews of the aforementioned occupation regimes. The problem of the study is not only to understand the historical narrative that each group of worldviews was creating at the time but also how that past was understood alongside and beyond ideologies.

The periodical press not only wrote on historical topics about their own, mostly Lithuanian, past but also about the foreign past of foreign countries. At least three of the four ideological groups identified can be seen as a copy of the European parties adapted to Lithuanians. Historical narratives in periodicals do not necessarily have to be nationalistic (even though they are written in Lithuanian), and foreign stories can be seen as the main content of the historical narrative, depending on the content of the publication.

This research is qualitative and quantitative, counting and classifying all texts with historical features. It asks to what extent the publication is interested in historical content, which periods and societies are most frequently covered, and which plots are commonly repeated.

The research problems. When Lithuania regained its independence after 1990 and entered a qualitatively new era, there was an effort to reject the communist-oriented notion of time as future prosperity. The Lithuanian historical tradition passed on by the Lithuanian diaspora and cherished in exile, together with the mass re-releases of the most prominent inter-war historical works, became the dominant non-fiction, with more Lithuanians buying and reading it than ever before. This interest in the experience of the past established in the first half of the 20th century was selective: the selected works of historians published mainly in the non-democratic period on the initiative of the nationalist ideology overshadowed the ideas of personalities who had a different vision of the past and completely concealed

the diversity of the views of the groups of the society of that epoch on the past.

Many different interpretations of the interwar period have been put forward in the last 30 years. The image of Lithuania was created by the longest-serving president, A. Smetona, and his party. This content is treated as key to understanding the specific attitudes of the people of the era towards the time, and therefore the past. The most influential historical propaganda campaigns and the general state policy on culture and education were made central themes. This approach, which asserts the primacy of state attitudes, was partly contradicted by the attempt to link historical narratives to the activities of academic historians, thus presenting institutionalized history as the main creator of the relationship with time. A kind of middle way has also been tried: the perspective of intellectual history. Lithuania was a nation-state, created as a separate political entity by the participants of the national revival movement - a small group of educated Lithuanian-speaking people who spread their ideas to the broader strata of society.

The question of how Lithuanian society in the first half of the twentieth century actually related to the past, and how one interpretation complements the other, remains unanswered. The relationship between the texts produced by historians and the relationship of other representatives of the humanities and social sciences to the past, as well as the relationship of all academics to the politics of history, remains unclear. The attitudes of the various political parties towards the past and their relationship to state historical policy have not been disclosed. In almost all studies, the historical consciousness of the individual rural or urban person almost disappears and is prescriptively written off as irrelevant or unattainable. There is also the persistent separation of the pre-World War I and inter-war periods, dividing it between scholars of different specializations and conflating the issues of the eras, while the world wars disappear from the collective memory, giving way to the history of violence and politics.

Many of these aspects become a general problem of under-research in the Lithuanian periodical press. It is still unclear what, how much and how history was written about in the periodical press, but it is precisely in the periodical press that one can trace a certain intertwining of the positions of state, political, academic, and national revivalist figures. Unlike today, the printed word was the most prominent and popular medium in inter-war society.

Research questions:

1) Was the past generally important to the elite of Lithuanian society at the time, who published periodicals and developed academic discourse? To what extent did the periodicals contain historical texts and what is their place in the overall context of the articles?

2) To what extent did the world-view periodicals simply reinforce the state or national historical narrative that was active at the time (as described in other studies), and to what extent can the publications be seen as original creators of historical narratives? What were the most prominent different historical narratives at work in Lithuania and how did they depend on the publications' declared worldview, purpose, and target audience?

3) What kind of historical narratives were created in the Lithuanian language by the foreign regimes (Germany and the USSR) that occupied Lithuania during the war? Were these narratives unique in the context of the period in question or did they merely highlight previously observed tendencies?

4) What place did reflections on the past of foreign countries occupy alongside Lithuanian history? Was historical narrative always limited to the nation as the central subject of history?

The geography and chronology of research. The object of the research is a legal periodical press published in the Lithuanian language and in the territory of Lithuania from 1904 to 1944. It is excluded from the press issued by other ethnic groups living in Lithuania, and also from Lithuanian emigrants. With up to 20% of non-Lithuanian people living in Lithuania between the wars, and with Jewish, Polish, Russian, and German periodicals, this decision reduces the diversity of historical narratives and does not talk about the whole of Lithuanian society. The choice of exclusively Lithuanian periodicals was made in order to find different ways of Lithuanian identity and historical memory. Historical narratives from other languages tend to imply a rather unequal Lithuanian discourse, as the differences between different national groups are greater than within the group itself. On the other hand, historical narratives in national minority periodicals are often linked to the contexts of completely different societies, which require broad contexts of the development of national group periodicals in other countries or regions.

The territory of Lithuania under analysis is fluid. Before 1918, the territory formally belonging to Lithuania included Vilnius and Seinai, which were important centers of periodical publishing; between the wars, these regions were part of the Republic of Poland and are excluded from the study.

The work does not attempt to show the historical narratives of the periodicals of particular regions or counties of Lithuania, but rather looks for differences in terms of different worldviews and academic periodicals.

The chronology of the research begins with the abolition of the ban on printing Latin characters in Lithuanian in 1904 and ends with the beginning of the second Soviet occupation in 1944. The choice of this time period is based on the following factors: 1) after the year 1904 the most prominent Lithuanian political parties emerged, and the legalization of the press allowed a wider availability of periodicals; 2) the era reflects certain changes in historical consciousness; 3) the expansion of the chronology allows for an assessment of the development of the legal press in Lithuanian, including the most important historical events that could have influenced historical publications; 4) the choice of the end of the chronology is related to the poorly researched historical memory created by wartime periodicals, and to the doubts about how to treat Lithuanian periodicals published in Nazi Germany, which were strongly influenced by the activities of the Lithuanian activist front.

The aims and objectives of research. The aim of the study: is to investigate the diversity and development of historical narratives in the Lithuanian periodical press in the Lithuanian language in the period 1904-1944. The focus of this work is on different ideological positions and their influence on history in the press, not forgetting the boundaries of worldviews, and I am looking for synchronous coverage of a group of academic periodicals, and diachronically for the publications of the World War I and World War II in Lithuanian. The main objectives of this study are: 1) to determine, by means of quantitative content analysis, how many and what kind of articles on historical topics were published in the periodical press of different worldview groups in the period from 1904 to 1944; 2) to reveal the most characteristic tendencies of changes in historical narratives in the Lithuanian periodical press in the synchronic and diachronic way; 3) to show the links between the documents of the main political parties and the periodical press of the parties in terms of historical representation; 4) to analyze the historical narratives created by the periodical press of the main Lithuanian political ideologies of the first half of the 20th century, showing their main narrative elements: historical protagonist, antagonist, evaluation of historical epochs and heroes, historical allies and friends; 5) to reveal the most characteristic quantitative tendencies of historical narratives in Lithuanian scientific (humanities and social) periodicals and their relation to the worldview press; 6) to show what kind of historical narratives were

produced in Lithuanian periodicals by Germany and the USSR, which occupied the country during the First and Second World Wars.

Relevance of the research. The analysis of historical narratives in the periodical press can partly answer the question of what was the historical memory and experience of society in the first half of the 20th century. On the basis of this research, it is possible to consider more reasonably the relationship between the interwar Lithuanian society (which read the periodical press) and the imagination of the past created by historians. Such an impact on the purpose of history and the research of scholars is also important in the current world, where the information flows reaching the public are increasingly differentiated, and it is more and more difficult to speak of a unified body of knowledge that is accessible and acceptable to all. Contrasting historical narratives in inter-war society can also provide a better understanding of the relationship between the present and the past and time.

The Lithuanian government and municipalities, especially in recent years, are increasingly trying to re-actualize the image of interwar Lithuania. These efforts have been dictated mainly by the recent major historical anniversaries (the Lithuania's centenary, the anniversary of the Constituent Assembly of Lithuania). These government initiatives are often quite conservative and sometimes receive relatively little public support. This search for a relevant, time-appropriate relationship with the interwar period remains one of the problems of contemporary Lithuania and has so far been most successful with modernist architecture. This work hopes that the historical memory of the public in the first half of the 20th century, as deduced from historical narratives, will contribute to a better understanding of the Lithuanian citizen of that time, his or her interests and concerns, and perhaps to finding previously less actualized points of contact.

The topic of the study may be of interest to the historical community. History is written according to one narrative structure or another. A better understanding of interwar historical narratives could deepen critical reflection on the assumptions behind the writing of history in the interwar period and, in the course of historical research, the development of a critical narrative based on literary tropes and images that are not linked to historical facts.

The novelty of the research. It is related to the search for historical narratives in the periodical press. The historiography dealing with the historical narrative of Lithuania in the first half of the 20th century focuses on 1) the historical narrative created by specific authors, usually historians or other humanists. This group of studies uses the periodical press only insofar

as it is necessary to reveal the position of a personality, and almost never analyses the relation of the periodical itself to history; 2) the representation of a specific event or phenomenon, place, the national group in the first half of the 20th century. These studies are the most numerous and the most important - they make extensive use of the periodical press to reveal historical memory, but in most cases, it is just a tool, and the aim is not so much the whole of the historical narrative, but rather a part of it, which is related to a specific event or place; 3) there are only a few studies analyzing the historical narratives of specific publications, but in almost all of them they are short articles, dealing with a specific area of history. In this respect, the issue of collective memory as a problem created in the most influential periodical press in the first half of the 20th century has not been adequately raised in historiography. This study is not characterized by a completely original source base, but it is distinguished by the number of sources.

Theoretical-methodological approaches. This study uses quantitative and qualitative methods of content analysis, as well as the usual research methods of modern history - historical comparison, source criticism, generalization, and interpretation.

The qualitative part of the research is based mainly on the ideas of Hayden White (ideological subtexts), Paul Ricœur (first-order entities in historical narratives), and Anthony D. Smith (myths of the golden age and decline), which form the basis for the following main research aspects of the qualitative research:

1) Finding the protagonist of the historical narrative. There are two ways of understanding the protagonist: they can be certain abstractions (nation, society, people, community, class, etc.) or concrete individuals. The aim of the study is twofold: to identify the most characteristic abstract protagonist and to provide a more general picture of the most recurrent historical heroes.

2) To identify the antagonists and friends of the historical narrative. The question is asked what are the antagonists, pests, or obstacles in the historical narrative. In addition to the image of enemies, an attempt is made to identify characters who are not positively identified with the story's protagonist.

3) The development of the historical narrative itself - the ups and downs, the overall evaluation of the specific parts of the narrative. Here, priority is given to identifying the myths of the golden age and the myths of the decline, and combining them at the end of the study provides a more general picture of the development of time.

The quantitative study analyses historical texts capable of revealing the historical memory formed or transmitted in the publication: 1) articles, reviews, monographs, bibliographies, and historical sources published in a continuing publication, describing events or phenomena more than 10 years old; 2) texts that devote at least $\frac{1}{4}$ of the total content of the text to events more than 10 years old; 3) texts on personalities (biographies and obituaries); 4) historical texts may be written by a non-professional historian and have no author, or maybe a text categorized by its content as a non-historical article; 5) texts not included in the study if they are fiction, advertisements.

The following aspects of historical texts are analyzed in a quantitative study: 1) the total number of historical texts in the periodical and their distribution in each year (or at slightly larger time intervals); 2) the number of texts devoted to the past of Lithuania and foreign countries and their ratio; 3) the nature of the texts in the periodical, which are divided into articles, reviews, monographs, bibliographies, and publications of historical sources; 4) the thematic distribution of historical texts; 5) the thematic distribution of historical texts; 6) the chronological distribution of Lithuanian and foreign historical texts; 7) the most typical occupations of the singled out historical personalities; 8) the most frequently covered foreign countries or regions.

The sample for the quantitative study depends on the number ranges of the different issues of the highlighted publication. In order to more accurately represent the publications with the fewest issues, the sample is all periodicals included in the study with a total number of issues up to 100. For those with between 100 and 500 individual issues, half of the publications are included in the study. For publications between 500 and 1 000 issues, a quarter of the total number of issues are included. For publications with more than 1 000 issues in the period considered, $\frac{1}{6}$ or $\frac{1}{7}$ of the total number of issues are analyzed. The publications are divided into two main periods (1904-1918 and 1919-1944). The study uses probabilistic systematic sampling and non-probabilistic critical case sampling, and usually includes every second or every fourth issue, but also takes into account major public holidays, and commemorations of historical events or personalities, in order to obtain a clearer picture of the evaluation of the same past events. A qualitative study with secondary non-probability mixed sampling follows the quantitative study.

Sources. The main source for this research is the Lithuanian periodical press published in the territory of Lithuania between 1904 and 1944. The main daily newspapers and major magazines of the period are included in

the study if they: 1) contained texts with historical themes; 2) clearly represented one of the worldviews selected for analysis, or if they were journals of the humanities and social sciences that published texts with historical themes.

In total, 57 periodicals were selected for the study, including 13 daily newspapers, 9 weeklies, 19 magazines, and 15 scholarly continuing publications. They can be divided into three groups: newspapers, journals, and scientific journals.

In addition to periodicals, the study also uses other published sources: political documents, political programs, published historical and journalistic works from the first half of the 19th and the first half of the 20th centuries, and diaries.

Defended statements:

1) Although the views of the past shaped by the nationalist and Catholic currents are the most prominent in society during the period under review, their relations with the past were not homogeneous, and there were different directions in the press even on fundamental historical issues; moreover, throughout the first half of the 20th century, there were more leftist alternative historical accounts.

2) The world history and social sciences and humanities press was not limited to political, national, and social history, but also covered religious, scientific, cultural, literary, legal history, etc., in considerable detail in different publications.

3) Foreign history is a quantitatively and qualitatively significant part of the content of the various periodicals, and is sometimes even essential in the attempt to understand the overall relationship of a worldview group to the past.

4) The historical heroes and enemies of Lithuania and foreign countries are closely related to the values declared by the respective worldview, and even descriptions of the same historical personalities highlight different reasons for evaluating a personality or a country, nation, or class.

5) The relationship to the past in the Lithuanian press of the First and Second World Wars is different from the historical narratives of other periods, but their content is not entirely original; it is related to the worldviews of certain currents analyzed in the work.

Structure of the text. The thesis consists of an introduction, three main parts, fourteen chapters, conclusions, appendices, and a list of sources and references. All three parts of the thesis conclude with brief summaries. The thesis is accompanied by a comprehensive list of appendices, including 33

tables for quantitative research, 1 table for qualitative research, and a list of worldview groups and scientific publications in Lithuania in the first half of the 20th century. There is also a list of sources used in the quantitative study.

1. Historical texts in the periodical press: a quantitative overview.

The first part of the thesis is divided into three chapters. **The first chapter** provides an overview of historical texts in the periodical press from 1904 to 1918. During this period, a legal periodical press was introduced in ethnic Lithuania, and it quickly became the most important part of Lithuanian periodicals, with historical publications accounting for between 2 and 4% of all the texts described in the bibliographies. Only in 1918 history attracted more attention. Political, religious and literature articles were the largest group of publications at this time. For the 1904-1918 period, 20 different periodicals were selected for the quantitative study, and they were divided into 5 groups according to the most prominent world-view and political groups of the period in question: the Catholic, the Democratic, the Social Democratic, the Nationalist, and the other world-view currents. At this time, foreign history publications accounted for 37% of all texts included in the study. Of the 16 thematic categories, the most abundant were biographies of personalities, political history, and the history of social and economic phenomena. The frequency of political history in Lithuanian periodicals of the early 20th century can be attributed both to the specificity of the periodical press, where political themes become dominant and to the fact that history is often used to give a meaning or explanation to a current political event or commemoration. The quantitative distribution of Lithuanian history topics and historical personalities allows for a clearer description of each of the worldviews: 1) Lithuanian social democrats, who expressed the least quantitative interest in Lithuanian history in their periodicals, did not write at all about the more prominent historical personalities of Lithuania, they did not care about the history of Lithuania during the Middle Ages, and the Battle of Grunwald was the only one that had a limited resonance. On the other hand, the abolition of serfdom was more often written about than the abolition of the ban on the press; 2) The Democratic movement rarely wrote about historical figures of Lithuania in the Middle Ages, and was more focused on the Battle of Grunwald and mainly on the unions between Lithuania and Poland. In this world-view group, the most attention was paid to the 19th- and 20th-century historical figures Vince Kudirka, Jonas Basanavičius, and M. K. Čiurlionis. The abolition of the ban on the press and the history of Lithuanian cities were written about here more than elsewhere, while the abolition of serfdom; 3)

the Catholic strand in Lithuania wrote more than elsewhere about medieval Lithuanian Dukes, especially Vytautas and Kęstutis, and was the only group concerned with the memory of the Baptism of Lithuania, while the Battle of Grunwald and the history of Lithuania's alliances with Poland were also given a considerable amount of attention. The most frequently described historical personality of the 19th and 20th centuries was Motiejus Valančius, while Antanas Baranauskas and Simonas Daukantas were also mentioned. 4) The Lithuanian nationalists are distinguished by a more frequent focus on the commemoration of the Battle of Grunwald, some writing on the unions with Poland, and biographies of The Grand Dukes Vytautas and Kęstutis. Although little was written about Motiejus Valančius, Antanas Baranauskas, or Jonas Basanavičius, more attention was paid to Simon Daukantas and V. Kudirka. In this stream, the abolition of the ban on the press is recalled much more often than the abolition of serfdom. In addition to the most typical historical themes found in the periodicals, the quantitative study also provides a chronological distribution of articles. In the period 1904-1918, the Middle Ages accounted for about 20% of all Lithuanian history texts in the Lithuanian periodical press, while universal history accounted for 10%. In the 16th-18th centuries, Lithuanian history accounted for about 15% of texts, while universal history accounted for 18%. The 19th century dominated the history of Lithuania (43%) as well as abroad (60%).

The second chapter covers the period 1919-1944 and shows the most significant quantitative changes in periodicals. To show the development of historical publications between 1919 and 1944, 23 different periodicals were chosen to be reviewed: 5 of them overlap with the previous period. Although it is not possible to assess the place of historical publications in the overall context of the inter-war press, the number of articles included in this period is more than twice as high (more than 8 000). Biographies accounted for more than half of the texts included in the study (51%), while the next two most frequent groups of texts were political and socio-economic histories. The other most frequent subject groups were cultural, literary, and Christian history, but it is important to note that the number of religious histories has significantly decreased, while the focus on cultural and literary histories has increased. In addition, the number of texts on national relations, the history of law and archaeology has fallen considerably. The number of mentions of Lithuanian and foreign personalities in the press has not only increased but also the professions most frequently described have changed. In the overall summary of all the texts, it is immediately apparent that the dominant group at that time was foreign rather than Lithuanian historical figures. The second

significant change is the decline in clergy biographies: before the war, Lithuanian clergy was the most frequent group in all categories. The biographies of political figures were, as before, the most important part of all biographies in the period in question, and their importance for almost all categories increased significantly. Foreign political figures became the most frequent subject. In terms of chronological distribution, the biggest changes took place in Lithuanian history texts. In the earlier period the medieval times of the Grand Duchy of Lithuania and the period of national revival in the 19th century were considered to be the main historical periods. During interwar times they remain important but decreased and have been replaced mostly by recent history (20th century). Quantitatively, there were even fewer texts attributable to the 19th century than in 1904-1918. The situation is different for foreign history, with an increase of more than four times magnitude in the representation of antiquity and prehistory, and an increase in the number of texts on medieval and modern times, but even a slight decrease in the percentage of texts on the latter. The 19th century was the most marginalized, and the most frequently described epoch of the past, as in the case of Lithuanian history, was the 20th century.

The third chapter of the thesis is devoted to the relationship of publications in the humanities and social sciences in Lithuania to history. The results of the survey show that approximately 49% of all the articles in this kind of periodical press could be described as historical: such texts comprised from 21 to 100% of all texts in each of the academic journals. The most common type of such texts was the historical article (at least 70% of all texts), followed by the review and the publication of historical sources. The history of Lithuania was represented in 60% of all texts and foreign history in 48% of them. Eight out of 20 analyzed scholarly journals demonstrated a preference for foreign history rather than local. The most common was the history of Germany, France, Russia, Italy, Poland, England, and the Baltic countries. The most common themes of historical texts in the scholarly periodical press were biographies, social, cultural, and political history. Historical themes were mostly related to different interests in sciences and there were huge differences between these groups. The survey also shows that although Lithuanian medieval history was much less important to almost all scholarly periodical press, it was interesting to the general public, and that some nineteenth-century Lithuanian historical events received more attention. The nineteenth century and the early twentieth century were the most analyzed historical periods, but some journals were predominantly

interested in ancient history. Some historical and language-related periodicals focused on the medieval and early modern history of Lithuania.

2. Historical narratives in the Lithuanian periodical press: the perspective of political worldviews from 1904 to 1918. The second part of the thesis is divided into 6 chapters discussing the representation of history in different groups of publications. The **fourth chapter** analyses the history of the first legal newspapers in Lithuania (*Lietuvių laikraštis* (Lithuanians newspaper) and *Vilniaus žinios* (Vilnius news)). The first legal Lithuanian publications highlighted the role of the nation in history, focused on the medieval period, and glorified the Lithuanian Grand Dukes, tended to underestimate the later periods. They made the Germans and, to a lesser extent, the Poles the most important historical antagonists. The past of foreign was unimportant in these papers, but they were unique in the approach to the importance of language, state, and religion, also in the focus on the pre-history of Lithuania.

The Chapter 5 describes the historical narrative found in the Lithuanian social democratic press. This press in 1904-1918 oscillated between two historical subjects, class and nation, while in 1918 the national narrative was explicitly chosen, in solidarity with Lithuanian workers, usually Lithuanians. In terms of historical narrative, although the dominant narrative was the history of 19th century Europe, with its emphasis on revolutions and uprisings, there were also attempts to develop the storyline of Lithuanian history: the abolition of serfdom, the uprisings, and, in the case of some authors, the history of literature, which was seen as bilingual (Lithuanian and Polish). The traditional heroes of the social democrats in this period were political figures, revolutionaries or Marxist ideologues, but there were also classically minded writers and workers. In the party press, the most frequent historical enemy was the Russian tsarist government and the capitalist class, while other ruling classes (aristocracy, feudal lords, and slave-owners) also became enemies in the course of history. The main historical friends or allies of this group were the German, French and Italian social democrats, as well as the Jews. The period in question saw a current of hesitation about the representation of history and attempts to create a more nationalist narrative related to Lithuanian history.

The Chapter 6 is about history in The Lithuanian Democratic Press. The Democrats as a political force emerged only in the period under discussion, and the image of its history was just beginning to take shape. The Democrats developed several different historical subjects: the history of the nation dominated, but alongside this, they tried to develop the history of

mankind, the people, the peasants, the towns, and the states. The historical narrative focused more on Lithuania's past, describing various historical periods, from prehistory to the 19th century, but giving priority to socio-economic history, especially the abolition of serfdom and the period of the ban on printing. The heroes of the Democrats were a rather colorful, including both: the Lithuanian Grand Dukes and the more important figures of the Lithuanian national revival and foreign political heroes of the 19th century - V. Kudirka, J. Biliūnas, M. K. Čiurlionis, L. Tolstoy, Ch. Darwin, T. Kosciuszko. The historical enemies of the democrats in the press oscillated between left and right positions, making history both anti-Russian and anti-Polish. The only thing that was distinctive was the specific hostility to the Catholic Church. The most characteristic historical friends in the Democratic press were the various European nations, characterized by an active and developed peasantry. Unlike other currents, the Democrats also presented the Anglo-Saxons (USA and England), not only France, Germany, and Italy, as role models for Lithuanians.

The Chapter 7 deals with the history of the Lithuanian Catholic press. Catholics at this time, in terms of historical narrative, have revealed themselves as a conservative current, which has particularly emphasized the role and importance of Christianity in history. From the point of view of the historical subject, Catholics have developed the history of the nation and the Catholic community as a whole. In the past, the medieval period has been the focus of particular attention, and Catholics have regarded this period as the golden age of both Lithuanian and world history: The Catholic Church flourished during this time and people were religious. Lithuanian history emphasizes the religiosity of the most important Grand Dukes and the influence of Christianity on the development of Lithuania. A kind of medieval revival is observed in the 19th century when Catholics are able to gain political influence in society, and Lithuania's national revival is linked to the activities of Lithuanian priests. The heroes of the Catholic current were mainly priests and saints, and the figures of Merkel Giedraitis, A. Baranauskas, M. Valančius, and St. Casimir are prominent in Lithuanian history, but the valued Lithuanian Grand Dukes were not forgotten. In terms of enemies, the Catholics were very hostile to the Germans and Poles, and more than any other group they were also characterized by anti-Semitism and hostility to international groups, especially the Freemasons and the socialists. The Catholic press was dominated by a very positive presentation of Italy and the Vatican as the center of the Church, as well as, at different

times, the Catholic countries of France, the Czech Republic, Germany (to some extent), and a favorable view of the Jesuits.

The Chapter 8 is dedicated to the Lithuanian nationalists. During the period in question, the nationalists distinguished themselves as a distinct worldview with the newspaper *Viltis*. Although heavily dependent on Catholics and underdeveloped, the nationalist group can be seen as somewhat unique in historical terms. In terms of the historical subject, the nationalists essentially developed only the history of the nation. They gave priority only to Lithuania's past and gave special emphasis to the Middle Ages and the 19th century. The cult of Dukes and the national revival as a common field of struggle for freedom of all Lithuanian intellectuals (without dividing into parties) are clearly visible in history. In terms of enemies, the nationalists were focused on Lithuania, so they saw the Poles and Germans as their enemies in the past, and their criticism of Russia was quite limited. In terms of friends, the criterion of proximity to Lithuania was seen, and the kinship between Lithuanians and Latvians and Estonians, Lithuanians and Ukrainians, and Belarusians was developed because of their common past and aspirations. The nationalists also spoke favorably of the French and sometimes the Germans.

The **last chapter of this part**, is devoted to publications from the First World War that do not fit into the previously identified groups. During the war, two important periodicals in Lithuania dominated. *Dabartis* (The Present), published by the German occupying power, developed a distinctive narrative focused on the prehistory of Lithuania and the times of the Polish–Lithuanian union, highlighting the friendship between Lithuanians and Germans. The daily newspaper *Lietuvos aidas* (The Lithuanian Echo), published by the Council of Lithuania, which also published the Act of Independence of Lithuania, can be seen from a historical point of view as a compromise between left and right currents. This publication was dominated by national history and the merging of the medieval and nineteenth-century past of the GDL, but it was recognized that these were qualitatively different states, and that the new democracy was derived from the favorable conditions for the development of the Lithuanian people created by the abolition of serfdom.

3. Historical narratives in the Lithuanian periodical press: the perspective of political worldviews from 1919 to 1944. The third part of the thesis is divided into five chapters. As in the second part, it continues with the analysis of the historical narratives of the four main interwar worldview groups. The last chapter is devoted to the historical narratives in

the Second World War. **The Chapter 10** of the thesis is devoted to the history of the Lithuanian social democratic press. Between the wars, this current was in decline, there were few publications from this group, and the party was not influential and heavily censored. During this period social democratic press was dominated by a class-based understanding of history, with the disappearance of literary and cultural history, and a focus on the history of the party and workers. Although fiercely pro-revolution, at least in the 1930s the social democratic current was hostile to the Bolshevik project in Russia, terrified of Italian fascism and the rise of authoritarian regimes in Europe, but saw capitalism, especially as it was expressed in England and the USA, as its main enemy.

The Chapter 11 describes the Lithuanian Popular Peasants' Union, which developed out of the Lithuanian Democratic Party. The publications of this stream were still dominated by national history, but much more attention was paid to the history of foreign countries, which were more numerous than the Lithuanian. As before, an evolutionary, progressive narrative was promoted, tending to exaggerate human rights problems and the prospects for democratisation. However, the influence of the nationalist current on the understanding of history has remained in the accounts of Lithuanian history, and there have been no significant attempts to distance themselves from the traditional depiction of the times of the GDL.

The Chapter 12 covers the Lithuanian Catholic periodical press. In the period under discussion, the historical subject was the nation and the Catholics, and attempts were already being made to combine these concepts more successfully. In terms of the historical timeline, the focus on the Middle Ages was maintained, but more attention was paid to the modern period, and in particular to the history of literature and culture. Catholics have tried to present alternative historical narratives centred on baptism and the rise of Lithuanian culture, but this narrative has not been fully developed. In terms of heroes, there has been a relative decline in the heroisation of the Catholic clergy, with more emphasis on writers and poets; in terms of enemies, Catholics have remained anti-Polish, but have changed their attitude towards the Soviet Union, while on the other hand, anti-Semitism has faded, and various national minorities have been favored. The circle of Catholic friends expanded: in addition to Catholic countries, countries were also judged on cultural and national criteria. Thus, in addition to Italy and France, the most important countries were also Germany and Greece, and Russia's nineteenth-century culture was valued, as were some Asian countries.

The Chapter 13 devoted to the Lithuanian nationalists, presents the most influential worldview since 1926. From the point of view of the historical subject, the dominance of the nation, to which the state is currently subordinated, remained, the development of history was more focused on the cult of the Dukes of the medieval times than in the previous period, but the history of heroic leaders was tried to be combined with the rule of A. Smetona as the fulfillment of Lithuania's purpose. A clearer picture of foreign history also emerged in the nationalist press, with a pessimistic view of the prospects for the development of Western Europe, and the view that the golden age of many countries had already passed. In terms of enemies, the image of the Poles as the greatest enemies took hold, complemented by a skeptical assessment of the Soviet project. Nationalists instead looked favorably on the aristocratic rule of ancient Greece and saw Italian fascism as a revival of Roman grandeur,

The last chapter of the thesis is devoted to an overview of the Lithuanian press during the first occupations of the USSR and Nazi Germany. It is noted that the USSR radically rejected all the prevailing historical narratives and presented a new perspective, with the history of the Soviet Union at the center and the past of Lithuania seen only as an integral part of it. The Nazi Germany took the opposite approach, keeping the nation at the center of history and allowing the narrative of Lithuania to unfold, but subordinating the nation to race, ignoring Lithuania's statehood in history, and emphasizing the importance of Germany and the anti-Semitism inherent in Lithuanians.

Conclusions

- Lithuanian society in the first half of the 20th century was not indifferent to history, but its culture of memory, as far as it can be known from the periodical press, cannot be reduced to a single historical narrative. In historiography, it is common to speak of historical narratives in this period as constructs created from above by a homogeneous national movement, or as the fruit of the creativity of specific influential personalities. This study of the periodical press attempts to show an intermediate perspective - reconstructing public and political worldviews as the forces that generated historical narratives, and detailing the preconditions for the emergence of historical narratives. The quantitative and qualitative analysis of historical texts from different worldviews (Lithuanian and foreign) shows that different views of the past were created in periodicals, not one identical historical narrative. Not

necessarily each of the identified worldviews or thematic groups formed a completely unique view of the past, but each of them added to the evaluation of the past only its own aspects. It must be admitted that the Catholic currents and (especially after 1926) the Catholic movement in the past were not the only ones that had a role to play. The most influential personalities of the Lithuanian intelligentsia of that time certainly contributed the most to the creation of historical narratives, but, like Lithuanian society today, Lithuanians in Tsarist Russia and in the interwar period were not a homogeneous group, and the disagreements that existed over attitudes to state governance, religion, morality, culture, and future perspectives, which were formed primarily on a social or political level, had an impact on the common understanding of the past and history.

- The historical publications in the Lithuanian periodical press of the first half of the 20th century, which are analysed in this study, were a small part of the content of the entire Lithuanian press in the period under consideration. Between 1904 and 1918, historical texts (including biographies of personalities) accounted for approximately 2 to 6 per cent of all periodical press texts, far below such topics as politics, economics, religion and literature. If we rely on the periodical bibliographies of 1832-1903, there were relatively fewer historical publications in the 19th century. At the beginning of the 1930s, the number of historical publications in periodicals was lower than before the war, but between 1927 and 1931 it increased rapidly. During the 1940s, the number of journals and daily newspapers included in the study increased, their volume grew considerably, while the position of historical publications remained more or less the same. The period 1904-1918 can therefore be considered as quantitatively more interested in historical topics than the period 1919-1944. The Catholic and nationalist currents and the German occupation periods had the highest number of historical texts, the Democrats slightly less, and the Social Democrats and the Soviet press during the Second World War the least interested in history.
- Between 1904 and 1944, there was a quantitative increase in the attention paid to the past of foreign countries. Before the First World War, two-thirds of the selected articles were devoted to the history of Lithuania and one-third to the history of foreign countries; the Social Democrats was the only current whose publications were more often devoted to the past of foreign countries. In 1919-1944, the Social

Democrats, Popular Peasants' Union and the press of the period of the USSR occupation wrote more often about foreign history, while in the right-wing press there was little difference between the two groups in this respect. All of the singled out worldview groups in the period in question formed a distinctive relationship to the past of foreign countries, and through these publications the values of the groups and the general understanding of the historical time were revealed. Despite the increased focus on the past of foreign countries, Lithuanian periodicals in the first half of the 20th century were clearly Eurocentric, focusing mainly on the past of Germany, France, Italy, Russia (or the USSR), Poland, the United Kingdom and the Baltic States.

- The thematic and chronological distribution of the historical texts quantitatively shows the differences in the main worldviews and the overall development of the relationship with the past. Publications of different currents differed in their focus on political, socio-economic, cultural, religious and scientific history, and in their interest in the themes of Lithuanian history and the most prominent historical personalities. Chronologically, one can distinguish currents that were more interested in the times of the GDL (nationalists, Catholics) or in the Ancient (Popular Peasants' Union, Catholics) and Medieval (Catholics) periods of general history. On the other hand, there is also an obvious change in the themes of all historical publications and the periods covered from 1904 to 1944. From 1904 onwards, the periodical press was dominated by political, social and economic history and the biographies of historical personalities, and relatively by the history of national relations, culture and art, literature and the press, and the history of Christianity, as well as archaeology. The most frequent themes in Lithuanian history were descriptions of the past of Lithuanian cities and provinces, the ban on the press and the abolition of serfdom, and commemorations of the Žalgiris battle. Between the wars, the number of personalities described more than quadrupled, the focus on politics and socio-economic history became more uniform, the number of cultural and literary history texts increased significantly, while the number of religious history texts decreased. The most prominent themes of Lithuanian history have also changed: the focus on serfdom has declined, the abolition of the ban on the press has been replaced by the memory of the events of 1905 and 16 February, and the Battle of Žalgiris has been replaced by the biography of Vytautas Magnus. Since,

in general, all of the historical themes identified in Lithuania were described less frequently than in the period 1904-1918, the change also reflects a certain decentralisation of historical narratives, away from constantly recurring tropes. The quantitative representation of historical epochs has also changed: in the period 1904-1918, Lithuanian history focused on the 13th-15th, 19th and 20th centuries, while only the Social Democrats and all the main publications of the period of the two wars emphasised the 16th-18th centuries more than the period of the GDL.

- A review of the key documents of the main political parties showed that Lithuanian political parties were not inclined to reflect on history, and that references to the past were usually limited to the events of the last 50 years. Contrary to the tendencies of the representation of history in the publications of political currents, the political parties of the left (Social Democrats and Popular Peasants' Union) tended to refer to the historical past more often in their programmatic documents than those of the right. However, a review of the political programmes shows that references to the historical past in these texts have only decreased over time. Nevertheless, it is noteworthy that political documents sometimes shaped the subject of history and politics found in the periodicals, presented the main enemies and enemies found in history, and occasionally mentioned political friends who coincided with the friends of history. The inclusion of periodicals that strictly followed the party line in the interwar period shows that the image of history created by the party was only partly in line with the trends of the broader worldview. The publications that emphasised loyalty to the party tended to present only 19th- and 20th-century images of Lithuanian history and to show the party and political history of the nation's evolution at the centre, while ignoring the cultural, scientific and religious history stories. This shows that, despite the association of the names of worldview currents with parties and their ideologies, they should not be identified. Worldviews and worldview groups were a much broader phenomenon, sometimes united with parties only by certain shared values. Moreover, worldviews can be divided into more or less political, party-related ones: the Social Democrats press was almost indistinguishable from the party's ideology, while the Catholics or the Democrats in their periodicals moved away from their own version of party history and covered much broader segments of the public's relationship with the past.

- The analysis of the four main worldview currents (and their derivatives, such as the first legal periodicals, the Lithuanian Council press) and the wartime occupation press in Lithuanian, analysed from five narrative perspectives, reveals that historical narratives in the press of the first half of the twentieth century were associated with different worldview groups. Social democrats believed in the revolution of the future and the return to a just communist society, while the whole past before the major revolutions was viewed negatively. The Democrats idealised human progress and were a presentist current, believing that the past was worse than the present and that the future would bring prosperity through progress. Catholics were a worldview that argued that the Middle Ages were Europe's best times and that the modern era was one of religious decline. Nationalists were proponents of the cyclical idea of nations as organisms, with Lithuania being seen as having expanded under the GDL and resurrected in the 19th century, and the old nations of Europe similarly cyclical, entering a period of obsolescence in the 20th century, after which they would have to give way to the new nations and cultures. These differences in worldviews and values dictate the approach to the topics that have been the most contradictory: religion, scientific and cultural progress, the relations between the GDL and the LR, social justice, democracy, the beginning of national revival, etc. However, history was ignored in the programmes of the political parties, the declared values were not necessarily reflected in historical publications, and the main historical models identified here were not always used. The historical model most conceptually exploited in the nationalist current, with the cult of Vytautas the Great and the idealisation of the political history of the GDL after 1926, had such an impact on other interwar worldviews (especially the Catholics and Popular Peasants' Union). A coherent historical narrative in line with the ideology of the current ideology was not fully developed and was often satisfied with a superficial adaptation of the dominant narrative to the ideas of the party and the worldview.
- Despite all the tendencies and distinctions made here, it cannot be said that there have been complete, full-fledged historical narratives that can be linked to a specific political group. On the one hand, when all aspects of the historical narrative are taken together, many of them were repeated. In terms of the subject of history, the choice was mainly between the national and the class narrative, with two eras being most

often emphasised: the Middle Ages and the nineteenth century in the GDL, while in terms of the enemy, the choice was made between Russia and Poland, and between capitalism and capitalism. There is not even a conflict of narratives here, as some of the narratives have integrated syntheses of the above aspects. On the other hand, the press was written by people of different views, so it makes more sense to look at the portrayal of history not as a single dominant view, but as a spectrum: for example, in the Catholic current there were two views of the subject of history that did not always necessarily coincide, from a national and Catholic perspective, national, cultural and religious sections of the Middle Ages of the Duchy of Lithuania and of the Holy Roman Catholic Republic, a number of disparate categories of heroes, religious, national and cultural enemies. This does not mean that the distinction of the past according to worldviews is flawed - values and the more general view of the development of time are closely linked to the editorial and authorial views of publications.

- The humanities and social sciences press analysed in the study differed slightly from other worldview groups in terms of quantity. Here, about half of all published texts were of a historical nature, and they accounted for between 20 and 100 per cent of the 20 publications analysed. Not only publications devoted to historical science, but also those devoted to philosophy, linguistics and literature were characterised by a large number of texts on historical topics. Social science publications were slightly less focused on history. While the general coverage of foreign countries and the thematic categories and chronological trends of the texts were most pronounced, specific categories of publications were more specific. One might be tempted to associate some of them with ideological groups historical publications, but already quantitatively it can be seen that the field of research was much more important in the publications, which dictated the main topics of the articles and the epochs described: Linguistics publications focused more often on the history of language, literature and folklore, and folklore; philosophy and religion publications concentrated on the past of science, Christianity and non-Christian religions; history publications focused more than elsewhere on political and social history; law and economics publications concentrated mainly on the history of the law, the law, economics, social and cultural history, and the history of politics and the history of science; and ethnology publications only focused on folklore

and past folklore, and social history. Philosophy and religious studies publications were characterised by frequent coverage of antiquity, some linguistics journals gave priority to the modern period, the Middle Ages and the 19th century were mostly covered by historical studies publications, and the recent past and personalities of the 20th century were of most interest to the social sciences. Indeed, the quantitative palette of publications shows that only the main historical journals formed a quantitative picture close to that of all the main world-view groups. All this shows that the publications of the humanities and social sciences were distant from the spectrum of historical narratives of the interwar society, forming a distinctive relationship with the past, but their analysis would require a separate study.

- The Lithuanian-language press of the occupation regimes of the First and Second World Wars created distinctive historical narratives, highlighting aspects of the interpretation of history often ignored by other groups. In addition, during the German occupations of the First and Second World Wars, the period of Lithuanian paganism was highlighted, cultural rather than political history was emphasized, and the period of the Polish–Lithuanian Commonwealth was viewed more positively. Both narratives overemphasized the German influence on Lithuanians throughout history, and made central figures of the Lithuanian national revival, especially those connected with Germany. The main enemies of both narratives were Russia and the Russians, the English, the Americans and the Nazis, and the historical hostility towards the Jews was also emphasized, with the Germans and the country's military allies at the time becoming the main friends. Although the narrative was based on the nation as the main subject, for the Germans it was a cultural and then a racial category: a nation must maintain its purity and create a culture without seeking national independence. In the USSR, the historical narrative was based on class history, but chose not to talk about the workers, but about the broader class concept of the people. The people were closely linked to the nation, reflecting the essence of the latter (national culture is first and foremost the culture of the people, national welfare is the welfare of the people). This narrative did not devote much space to Lithuania - the history of Lithuania until the 19th century was seen as unworthy of attention, and the people, who were reborn in the national revival, were seduced by the enslaving bourgeoisie in the 20th century, the elite, who did not

represent the people, created a state and exploited the people, and were only freed by the Soviet Union. The October Revolution was a fundamental historical event, the revolutions before it had been failures or bourgeois revolutions, and this one will lead to global prosperity. Although the narrative was presentist and utopian, it integrated Russian history, making it the main historical actor since the uprisings of the modern era, and at the same time making Russian culture the most significant culture before the First World War. The heroes of the story were revolutionaries, members of the Bolshevik Party, workers and some Russian and Lithuanian cultural figures. The main enemies were the bourgeois nationalists who ruled Lithuania throughout the inter-war period, the world capitalists with England and the USA at the forefront, and, in older times, the slave-owners and the nobility. All the peoples of the USSR were considered historical friends. The Germans tried to maintain the continuity of the historical narrative by censoring it and adapting it to the realities of the war, while by the time of the outbreak of the war with Germany in 1941, the Soviets had completely rejected Lithuania's inter-war views on the past and were trying to relate Lithuania to the historical guidelines of Bolshevik ideology.

- A review of the authors of the historical texts in the periodicals of the study shows that the historical narratives in the periodical press were shaped by people of different professions. In the right-wing (Catholic and nationalist) press, historians played a prominent role, but at the same time philosophers, writers, priests, artists, military officers, in the case of the social democrats, the relationship with the past was shaped by politicians, journalists, representatives of exact sciences, while in the case of the Democrats and the Popular Peasants' Union, the representatives of the social sciences was higher. During the Nazi occupation, the palette of authors was more similar to that of the right-wing historians, while in the USSR it was the only press where academics from another country (Soviet Russia) were used to convey the correct history. Peasants and workers rarely contributed to the creation of historical narratives, but they also contributed their memoirs.
- It is important to note that this study is limited. The quantitative content analysis covered only a small fraction of the most prominent daily newspaper and magazine publications of the period that could be considered historical (1/7 or 1/2), and only a small fraction of the period's press was included (more than 1,000 different periodicals were

published in Lithuania between the wars, and only 39 represent the period in this research). Only superficially (in terms of circulation) it is possible to show the connection of history in periodicals with the culture of memory of interwar Lithuanian society. This study is also limited by its approach - the choice to analyze only historical narratives, dividing the press according to worldviews, presupposes the primacy of worldviews in the formation of history, and little consideration is given to the fact that a distinctive historical narrative was also created by publications from specific scientific disciplines, and that unique historical narratives can perhaps also be found in the specific periodicals, not analyzed here, which were divided according to gender, age, institutional, occupational, professional, regional or other criteria.

CURRICULUM VITAE

TITAS KRUTULYS

laukiniskarvelis@gmail.com

IŠSILAVINIMAS:

2018–2022 m. Doktorantūros studijos:

Istorija VU Istorijos fakultete ir Lietuvos istorijos institute

2016–2018 m. Magistro studijos:

Istorija VU istorijos fakultete

2012–2016 m. Bakalauro studijos:

Kultūros istorija ir antropologija VU istorijos fakultete

DARBAS:

2018-2022 m. Pedagoginė veikla:

Dėstymas įvairiuose kursuose Istorijos fakultete (VU)

KONFERENCIJOS IR MOKSLINĖS IŠVYKOS:

2017 m. tarptautinė konferencija „Lietuvos istorikų suvažiavimas“.

2018 m. nacionalinė konferencija „Žvilgsniai į Vilniaus universiteto praeitį tarpukario Lietuvos periodikoje“.

2020 m. tarptautinė konferencija, „*Faces of War*“ *International Conference*, Brikbeck, University of London, Londone (nuotolinė).

2020 m. tarptautinė konferencija, „*Turning Points: Interpreting The Past, Explaining The Present And Imagining The Future*“ *International Conference*, Webster University, Atėnai, Graikija (nuotolinė).

2021 m. tarptautinė konferencija, „*Memory Studies Association Conference Convergencies, Warsaw 2021*“, University of Warsaw, Varšuva, Lenkija (nuotolinė).

Kalbos: Anglų – B2; Rusų – A1; Lietuvių – gimtoji.

PUBLIKACIJŲ SĄRAŠAS

1. „Representation of Lithuanian war refugees of World War I in the press of interwar Lithuania“, in: VU IF ir dr. Simono Strelcovo sudaroma mokslinių straipsnių rinktinė anglų kalba „National and International Attempt of Rescue World War II Jewish Refugees in Lithuania 1939-1941“. Turėtų pasirodyti 2023 m. (įteikta spaudai).

1. „Istoriniai tekstai Lietuvos humanitarinių ir socialinių mokslų leidiniuose 1907–1941 m.: kiekybinė apžvalga“, in: *Lituanistica*, 2021, T. 67, Nr. 3 (125), p. 155-180.

<<https://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/view/4540/3703>>

2. „Istoriniai straipsniai lietuvių periodinėje spaudoje 1904–1918 m.: kiekybinė apžvalga“, in: *Lituanistica*, 2020, T. 66, Nr. 3, p. 203-216;

<<https://www.lmaleidykla.lt/ojs/index.php/lituanistica/article/view/4330/3387>>

3. „Kultūrinė atmintis Antrojo pasaulinio karo metų lietuvių periodinėje spaudoje“, in: *Lietuvos istorijos studijos*, 2020, Nr. 45, p. 95-114;

<<https://doi.org/10.15388/LIS.2020.45.8>>

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

UŽRAŠAMS

Vilniaus universiteto leidykla
Saulėtekio al. 9, III rūmai, LT-10222 Vilnius
El. p. info@leidykla.vu.lt, www.leidykla.vu.lt
Tiražas 12 egz.